

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 : บทนำ : การเลือกชุมชนที่ศึกษาและบริบทชุมชน	2
บทที่ 2 : วิธีชีวิตแบบพอกินพอใช้ : วิธีของการหาอยู่หากิน	7
บทที่ 3 : การเปลี่ยนผ่านของวิถีการหาอยู่หากิน	32
บทที่ 4 : การปรับตัวใหม่ : ความเข้มแข็งใหม่	42
บทที่ 5 : กองทุนหมู่บ้าน : หนึ่งในแหล่งเงินกู้	47

บทที่ 1

บทนำ : การเลือกชุมชนที่ศึกษา และบริบทชุมชน

นำความ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปในทุกหมู่บ้าน ภายใต้นโยบายของรัฐบาลที่จะเพิ่มทุน ที่หมายถึงเฉพาะ เม็ดเงิน เท่านั้นเพื่อต้องการเพิ่มแหล่งเงินทุนหมุนเวียนไว้เป็นทุนสร้างงานอาชีพเสริม สร้างรายได้ และวิสาหกิจขนาดเล็กระดับครัวเรือน บนฐานความคิดของการให้ความสำคัญกับการสร้างจิตสำนึกชุมชน เพื่อชุมชน และขยายโอกาสไปถึงผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการสร้างฐานความคิดพื้นฐานของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ในรูปของการสร้างเครือข่าย เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชนทั้งการสร้างความสัมพันธ์กับภาครัฐ และภาคเอกชน โดยมีหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้กำหนด กฎ เกณฑ์ กติกา การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านตนเอง ภายใต้ความสามารถในการปรับเปลี่ยนแนวนโยบายที่ถูกกำหนดไว้ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านตามความต้องการของหมู่บ้านตนเองในส่วนของการรายละเอียดการดำเนินงาน เป็นการเปิดพื้นที่ทางความคิดใหม่ ๆ ต่อสังคม ในการสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีฐานการพัฒนาอยู่ที่ชุมชน ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง ภายใต้พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ชุมชนที่เป็นมา

ชุมชนที่ศึกษา

การเลือกหมู่บ้านที่ศึกษา ถูกกำหนดภายใต้ความเข้มแข็งของชุมชน ในมิติของงานหัตถกรรม คืองานจักสาน ภายในเขตชลประทานเป็นเกณฑ์หลักในการเข้าหมู่บ้านนี้ **บ้านเนื้อทราย** เป็นบ้านที่มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานเสื้ออ่อนและไม้ไผ่ ที่เข้มแข็งจนสามารถสร้างชื่อให้บ้านเนื้อทรายเป็นที่รู้จัก ขยายวงกว้างออกไปจากระดับหมู่บ้าน ถึงระดับตำบล กลายเป็นหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เพราะการทำงานที่จริงจัง ต่อเนื่องอย่างเข้มแข็งระดับหมู่บ้าน

บ้านเนื้อทรายอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ไปตามเส้นทางอำเภอดอยสะเก็ด 14 ก.ม. ผ่านเข้าไปทางบ้านถวายเป็นระยะ 1ก.ม. จะพบทางเข้าหมู่บ้านอยู่ทางซ้ายมือพร้อมป้ายชื่อหมู่บ้าน บ้านเนื้อทรายมีเนื้อที่ทั้งหมด 626 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 320 ไร่ ที่ทำการเกษตร 306 ไร่ และเป็น

สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน ป่าช้า ศูนย์อนามัยอีก 3 ไร่ มีคลองชลประทานแม่แดงไหลผ่านทางทิศใต้ของหมู่บ้าน มีเหมืองแม่ตาจ้างอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ประชากรมี 210 ครัวเรือน การเดินทางติดต่อกันสะดวกสบายขึ้นด้วยถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน ที่ใช้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านด้วย และถนนลาดยางเป็นบางช่วง ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน การใช้รถมอเตอร์ไซค์เป็นช่องทางการส่งข่าวสาร และสื่อออนไลน์ระหว่างบ้าน หรือรถยนต์ของตนเองเป็นช่องทางการติดต่อทางการค้าในกรณีของการประกอบธุรกิจส่วนตัว เช่น เพอร์นิเจอร์ ช่างไม้ เป็นต้น

นัยสำคัญของบ้านเนื้อทราย

ภายใต้ข้อจำกัดของพื้นที่ตั้งแต่อดีตกาลที่เริ่มก่อตัวขึ้นมาเป็นหมู่บ้านนั้น ด้วยความเป็นที่ราบสูง และห่างไกลจากแหล่งน้ำทางธรรมชาติ ทั้งยังมีเพียงป่าละเมาะเป็นหย่อมๆ กระจายทั่วหมู่บ้าน การบุกเบิกที่ดินทำกินเป็นเรื่องยากลำบากมากสำหรับยุคที่ยังต้องอาศัยเทคโนโลยีทางการผลิตที่มีเพียง จอบ เสียม ขวาน ไร่ถางป่า ขุดลากดิน ปรับที่นา และยังมีภูมิปัญญาพื้นบ้านของคนสมัยก่อน คือความรู้ ความสามารถในการทำ ไร่ไถ่ เพื่อการทดน้ำเข้ามา เช่นเดียวกับความรู้ ความสามารถในการสร้างคลองชลประทานในยุคปัจจุบัน ส่วนการทำนาจะเป็นการทำนาเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แม้จนปัจจุบันการทำนาก็ยังวางบนฐานคติของการบริโภคก่อน เหลือจากการบริโภคแล้วจึงขายออกไป ภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วเพื่อให้ฉางข้าวว่างให้ข้าวใหม่ เข้ามาแทนข้าวเก่า ที่จะถูกขายออกไปให้กับพ่อค้าที่เข้ามาซื้อในหมู่บ้าน จะมีบ้างที่ออกไปขายให้พ่อค้าที่ตลาด มากกว่าจะเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเช่นชุมชนอื่นไปเป็นผลิตเพื่อการค้า ทั้งที่แนวคิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่ถูกจำกัดความหมายให้เป็นเพียงความเจริญทางเศรษฐกิจ จะถาโถมเข้ามาในบ้านเนื้อทราย ละลอกแล้วละลอกเล่าก็ตาม และนี่คือเสน่ห์ของบ้านเนื้อทรายที่ทำให้ต้องเข้าไปศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อมา ตั้งแต่อดีตของการย้ายถิ่นมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บ้านเนื้อทรายนี้จวบจนถึงปัจจุบัน เพราะการขยายตัวเพิ่มขึ้นของประชากรในหมู่บ้านเดิม การตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจของบ้านเนื้อทรายจะเป็นไปในทิศทางใด ภายใต้การเปลี่ยนไปทางโครงสร้างสังคม - เศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และรวดเร็วจากภายนอกบ้านเนื้อทราย

อดีตแห่งความยิ่งใหญ่ของการเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ภายใต้การรวมตัวกันสร้างเป็นบ้านเนื้อทรายหลวงขึ้นมาของเจ้าเมืองในอดีตที่อพยพผู้คนมาตั้งบ้านเรือนขึ้นที่นี่ มีประชากร

มาอยู่อาศัย ประมาณ 100 ครั้วเรือน เมื่อ 200 ปีมาแล้วโดยประมาณนับว่ามีขนาดใหญ่มากพอที่จะตั้งชื่อเป็นสันทรายหลวง ตามสภาพภูมิศาสตร์ของการเป็นที่ดินปนทราย และการคาดประมาณสภาพธรรมชาติของการเป็นที่ราบสูง มีแอ่งน้ำขนาดเล็ก เป็นลักษณะป่าละเมาะ มีไม้ไผ่ ไม้ต้นขนาดกลาง กระจายเต็มพื้นที่กว้างขวาง ประมาณว่าเคยมีวัดร้างอยู่ในบริเวณนี้ถึง 3 วัด บ่งบอกถึงร่องรอยความเจริญแห่งอดีตกาล

การสร้างบ้านเรือนบนที่สูง และการทำนาในที่ราบรอบ ๆ หมู่บ้านโดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ การเก็บหาของป่าตามป่าละเมาะ การจับปู ปลา กบในท้องนา การเสาะหาผักตามคันนา เป็นวิถีการดำรงชีวิตที่ถูกกำหนดจากสภาพธรรมชาติ จวบจนภาวะแห้งแล้งมาเยือน ฝนทิ้งช่วง ประมาณปีพ.ศ.2480 การทำนาประสบปัญหาขาดน้ำ การอพยพย้ายถิ่นเพื่อหาแหล่งน้ำจึงเกิดขึ้น ส่วนมากจะอพยพไปอยู่ทางอำเภอแมริม อำเภอฝาย และอำเภอเชียงดาว ซึ่งจะอยู่ใกล้ต้นน้ำแม่ปิงมากกว่าบ้านเนื้อทรายที่อยู่ตอนปลายของแม่ปิง การพบสายสกุล กิตติ กิตติกา และศรีวิสัย ทั้งในบ้านเนื้อทราย และผู้คนทางอำเภอแมริม อำเภอฝาย และอำเภอเชียงดาว บ่งบอกร่องรอยในอดีตของการอพยพย้ายถิ่นหนีภัยแล้งทางธรรมชาติของคนในบ้านเนื้อทรายนี้

ภาวะแห้งแล้งนี้เกิดขึ้นเป็นช่วงเวลายาวนานติดต่อกันเป็นเวลากว่า 10 ปี จากหมู่บ้านที่เคยรุ่งเรืองในตอนเริ่มต้น ต้องกลายเป็นบ้านร้างในบางส่วนของหมู่บ้าน และปริมาณครั้วเรือนก็ลดลงเหลือเพียงประมาณ 60 หลังคาเรือนเท่านั้นที่อยู่ต่อสู่ความแห้งแล้ง และกลายเป็นต้นตระกูลของหมู่บ้านนี้จนถึงปัจจุบันในรูปของการมีคนรุ่นต่อมา ภายใต้การสืบสกุลเดียวกันมา ขยายครอบครัวเพิ่มขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกัน

เมื่อแหล่งน้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตเพื่อความอยู่รอดแล้ว การที่ต้องแบ่เดินทางไกลถึง 2 กิโลเมตรผ่านทุ่งนา ป่าละเมาะด้วยทางเท้าเพื่อให้ได้น้ำมาอุปโภค บริโภคทั้งมนุษย์ และสัตว์เลี้ยงเช่น วัว ควาย สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการในการต่อสู้ขั้นเริ่มแรกต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ ภายใต้ภาวะความแห้งแล้ง น้ำแห้งเหมือนการทำนายย่อมเป็นไปได้ เพื่อความอยู่รอดแล้ว การแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องอุปโภค บริโภคในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านจึงเกิดขึ้น ทั้งการเก็บเมี่ยงในป่าเมี่ยงไปขาย การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน และการช่วยเหลือกันเองอย่างหลากหลายรูปแบบภายในหมู่บ้าน สะท้อนความเข้มแข็งระดับหมู่บ้านในการสร้างสวัสดิการของหมู่บ้านให้กับทุกคนในบ้านเดียวกัน

การเข้าสู่ชุมชน

บ้านเนื้อทราย เป็นหมู่บ้านทางภาคเหนือ ที่อยู่ใกล้อำเภอเมืองของจังหวัดมาก ห่างจากตัวเมืองเพียง 14 ก.ม. การติดต่อระหว่างหมู่บ้าน และกับส่วนราชการต่าง ๆ ภายนอกหมู่บ้าน จึงเป็นเรื่องสะดวกสบายด้วยทางเลื่อมมากมายที่มีอยู่ตลอดเวลา การเข้าสู่บ้านเนื้อทราย จึงเป็นเรื่องที่สามารถเข้าถึงได้รวดเร็ว เพราะการวางเครือข่ายของกลุ่มจักสานเสื้ออ่อนและไม้ไผ่ ของบ้านเนื้อทรายกับภายนอกชุมชน คือ กลุ่มสตรีผู้ทำงานอยู่กับบ้านที่มีเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วภาคเหนือ ซึ่งนับเป็นกลยุทธ์ที่ชาญฉลาดของกลุ่มจักสานเสื้ออ่อนและไม้ไผ่ ในการเปิดตัวต่อภายนอกหมู่บ้าน เพื่อการรับข้อมูลข่าวสาร การตลาด และการสร้างชื่อเสียงให้สินค้าผ่านช่องทางนี้

การเข้าบ้านเนื้อทราย ก็เช่นกัน ที่ใช้ช่องทางของการเป็นเครือข่ายกับกลุ่มสตรีผู้ทำงานกับบ้าน เป็นแนวทางที่ทำให้รู้จักบ้านเนื้อทราย ผ่านการรู้จักกลุ่มจักสานเสื้ออ่อนและไม้ไผ่ ก่อน แล้วจึงค่อยเข้าไปเรียนรู้วิถีชีวิต ความเป็นมาของบ้านเนื้อทราย และพบการต่อสู้กับแรงปะทะจากภายนอกหมู่บ้าน ในรูปของการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยผ่านการเร่งการผลิตในภาคการเกษตรที่บ้านเนื้อทราย ต้องเผชิญอย่างเข้มแข็ง ทั้งต่อรอง ปรับเปลี่ยน กลยุทธ์ในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ – สังคมจากภายนอกหมู่บ้านในช่วงเวลาต่อมาของประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน คือการขยายตัวอย่างรวดเร็วของ บ้านถวาย ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตจากการเป็นเกษตรกร มาเป็นผู้ประกอบธุรกิจ และนำไปสู่ความเข้มแข็งระดับชุมชนในที่สุด

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ถูกเลือกภายใต้กรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อตอบคำถามว่ากองทุนหมู่บ้านก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านในทิศทางใด การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน เท่าที่จะสามารถถ่ายทอด ประวัติศาสตร์หมู่บ้านได้ ผ่านการบอกเล่าเป็นเรื่องราวของหมู่บ้านจากคนรุ่นต่อ ๆ มา ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดบ้าง ผู้ที่จะให้เรื่องราวของหมู่บ้านได้จึงเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน หรือแก่เหมือน เพราะการเป็นผู้ดูแลเหมือนฝ่ายในหมู่บ้านของแก่เหมือนนั้น บ่งบอกการเป็นผู้รู้ของแก่เหมือนเกี่ยวกับหมู่บ้านได้ตั้งแต่เริ่มรวมตัวก่อตั้งหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงในช่วงต้นๆของประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ในส่วนของการดำรงชีวิตของคนรุ่นต่อมาให้ข้อมูลในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากการผลิตเพื่อการบริโภค มาเป็นการ

ผลิตเพื่อการค้าจะเป็นกลุ่มคนอายุประมาณ 30-40 ปีของหมู่บ้าน คนรุ่นนี้จะเป็นผู้บอกเล่าประสบการณ์ชีวิตในวัยเด็ก ผ่านการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจจนทำให้คนรุ่นนี้เปลี่ยนแปลงเชิงปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตจากคนรุ่นบรรพบุรุษ และนำทุนจากคนรุ่นบรรพบุรุษมาสร้างเป็นทุนให้กับตนเองต่อไป ในการดำเนินชีวิตในรูปแบบที่ต่างจากคนรุ่นก่อน ในทิศทางของการผลิตเพื่อการค้ามาเป็นกติกาในการดำเนินชีวิต ภายใต้การนำแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่ภายในหมู่บ้านมาเป็น ทุนในการผลิต

ส่วนของกองทุนหมู่บ้านจะเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ให้เรื่องราวเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่แรกเริ่มเข้ามา จวบจนตั้งกองทุนสำเร็จ ปล่อยกออกไปและได้รับคืนเงินกู้รอบแรกแล้ว จะเป็นประธาน รองประธาน และเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านภายใต้เงื่อนไขต่างๆ กัน และเพื่อเข้าใจความคิดของคนในหมู่บ้านนี้ที่ต่อกองทุนหมู่บ้านจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่ไม่กู้กองทุนหมู่บ้านด้วย ทั้งจากคนต่างรุ่นกัน กล่าวคือ จากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน และจากผู้ประกอบธุรกิจของตนเองซึ่งจะเป็นคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี

วิธีวิทยาในการศึกษา

เพื่อให้ได้มาซึ่งวิถีชีวิตของบ้านเนื้อทราย ที่ร้อยเรียงด้วยวิถีการผลิต ระบบความรู้ ความเชื่อในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี ระบบความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน และการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านว่า ทำให้วิถีชีวิตของคนในบ้านเนื้อทรายเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยน ตอบรับอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงไปของบริบทสังคมของบ้านเนื้อทรายแล้ว วิธีวิทยาของทฤษฎีฐานราก (grounded theory) จะเป็นวิธีวิทยาที่ช่วยสืบค้นให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านไปของช่วงชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตคนรุ่นต่อมา ทั้งที่มีการสร้างความหมาย ความสำคัญในการดำเนินชีวิตใหม่เกิดขึ้นในบ้านเนื้อทรายนี้ และความหมาย ความสำคัญของวิถีชีวิตแบบเก่าที่ถูกสร้างขึ้นมาจากอดีตยังคงดำรงอยู่จนปัจจุบันได้อย่างไร ทั้ง ๆ ที่มีการปะทะระหว่างบ้านเนื้อทราย กับชุมชนภายนอกหมู่บ้านอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด ส่งผลต่อทุนชุมชนที่อยู่เดิมอย่างไรบ้าง ในมิติไหนบ้าง

บทที่ 2

วิถีชีวิตแบบพอกินพอใช้ : วิถีของการหาอยู่หากิน

การดำรงชีวิตของคนในช่วงชีวิตหนึ่ง ถูกกำหนดภายใต้สภาวะแวดล้อมที่อยู่รอบตัว โดยทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ถูกสร้างออกมาเป็นความรู้เพื่อการดำรงชีวิต ตั้งแต่ความรู้ในการผลิต ความรู้ในการดำรงชีพที่ต้องนำผลผลิตมาประกอบเป็นอาหาร ความรู้ในการถนอมอาหาร ความรู้ในการแปรรูปผลผลิต การผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีพ การผลิตเครื่องนุ่งห่ม ทั้งหมดของความรู้เพื่อการดำรงชีพมีอาจจะสำเร็จลงได้ด้วยคนเพียงคนเดียว ต้องอาศัยความร่วมมือระดับกลุ่ม จวบจนกลุ่มคนที่มาอยู่รวมตัวกันขยายตัวออกเป็นชุมชนหมู่บ้าน ความร่วมมือระดับหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อการอยู่รอดของทุกคนในหมู่บ้าน ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน และนอกหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องที่ต้องกำหนดบทบาทหน้าที่กัน ทำภายใต้การสร้างความรู้เรื่องการแบ่งงานกันทำ และแบบแผนความสัมพันธ์ภายในว่าใครจะทำงานอะไร อย่างไร ช่วยเหลือกันอย่างไรในยามปกติ และยามขาดแคลน ตลอดจนการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกหมู่บ้าน โดยการมอบหมายหน้าที่ ใครจะเป็นตัวแทนระดับหมู่บ้านในการติดต่อ ประสานงานกับนอกหมู่บ้าน จะติดต่อกับนอกหมู่บ้านในรูปแบบใดบ้างภายใต้เงื่อนไขอะไร เพื่อความอยู่รอดของทุกคนในหมู่บ้าน

ความรู้ชุดแรกเมื่อบ้านเนื้อทรายเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านขึ้น ภายใต้ภูมิศาสตร์ที่ถูกเลือกมา รวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน การสร้างความรู้ชุดแรก ๆ ถูกผลิตขึ้นมาตั้งแต่อดีต ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันอย่างเข้มแข็ง ผ่านการแสดงออกในรูปความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนรุ่นนี้ ในนามของ ชุมชน ที่ผ่านการสรรค์สร้างความรู้ และถ่ายทอดความรู้ชุดต่าง ๆ ให้ชุมชน อีกทั้งยังมีการสะสมทุนชุมชนให้กลายเป็นพลังสร้างสรรค์ความเข้มแข็งให้ชุมชน ในรูปของความรู้ในการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรที่เพียงพอกับความต้องการของชุมชน พร้อมๆกับการสร้างทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางการเมืองเข้ามา ประกอบความเข้มแข็งให้ชุมชนอยู่ได้อย่างเพียงพอในระดับชุมชน

เพื่อความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในบ้านเนื้อทรายแล้ว การสืบค้นจากประวัติศาสตร์ในอดีตจะช่วยคลี่คลายให้เห็นถึงทุนชุมชน ที่บ้านเนื้อทรายร่วมกันสร้างสรรค์ ภายใต้เงื่อนไข กระบวนการเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจแบบพอกินพออยู่พอกิน

ความเข้มแข็งในอดีต

ภายใต้สภาวะทางธรรมชาติของที่ราบสูง มีแอ่งน้ำและป่าละเมาะเป็นหย่อม ๆ ก่อนมีชลประทานเข้ามานั้น ความเพียงพอทางธรรมชาติทั้งจากการจับปู ปลา หน่อไม้ แม้แต่ผักที่ขึ้นเองตามริมรั้ว ชายป่า ยังมีเพียงพอต่อการบริโภคของคนในหมู่บ้าน อีกทั้งความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านยังพึ่งพิงกันและกันอยู่ในระดับสูงมาก ในรูปของการช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้านในแบบต่าง ๆ กันทั้งการแลกเปลี่ยน การหยิบยืมกันด้านแรงงาน ด้านเครื่องบริโภค หรือถ้าจะมีการซื้อก็จะเป็นการซื้อเครื่องอุปโภค – บริโภคที่ไม่สามารถผลิตเองได้ภายใต้ข้อจำกัดของทรัพยากรทางธรรมชาติในหมู่บ้านนี้ ดังนั้นความรู้ในการผลิตเพื่อการบริโภคถูกจำกัดภายใต้ข้อจำกัดทางด้านปริมาณ และคุณภาพของที่ดิน จำนวนประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น และความสามารถในการผลิตที่ถูกกำหนดจากความแปรผันทางธรรมชาติ วิธีการดำเนินชีวิตจึงเป็นแบบหาอยู่หากินเพียงพอที่จะหาได้ตามทุ่งนา ป่าละเมาะ แม้กระนั้นก็ตามความสุขความพึงพอใจในวิถีชีวิตของตนเองก็ยังมีอยู่ในระดับที่ทำให้ผู้คนในหมู่บ้านนี้ บอกกับตนเองว่า มีความสุข ความสบายใจ ไม่ดิ้นรนเดือดร้อน และยังสามารถช่วยเหลือกันเองภายในหมู่บ้านเดียวกันได้ ความเข้มแข็งระดับชุมชนเกิดขึ้นได้ภายใต้กระบวนการสร้าง และสะสมความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิต ทั้งความรู้ในการผลิต การสร้างความสัมพันธ์ต่อกันภายในและนอกหมู่บ้าน แบบพึ่งพิงกันและกัน อย่างหลากหลายรูปแบบ ความคิด ความเชื่อในความเป็นพี่น้อง เครือญาติต่อกัน การอยู่ร่วมกันอย่างสงบ สันติ เอื้ออาทรต่อกัน จะเป็นทุนทางสังคมของบ้านเนื้อทรายในการดำรงอยู่คงอยู่ของชุมชนสืบต่อไปได้ ภายใต้ความรู้เรื่องทางธรรมชาติในระดับหนึ่ง และการต้องเผชิญกับการแปรผันทางธรรมชาติ ที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้จากภัยแล้ง แต่อยู่ต่อสู้ปัญหาจากความแห้งแล้งอย่างเข้มแข็งของชุมชน

อดีตของความแห้งแล้ง

สภาพทั่วไปรอบๆ หมู่บ้านเป็นที่นา โลงกว้าง ทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ทางทิศเหนือเป็นถนนของบ้านสลัก ส่วนทางทิศใต้เป็นถนนลูกรังเข้าบ้านยังปวนหนึ่งในหมู่บ้านในตำบลหางดง นอกจากนี้ดินไม้ก็ยังมีบ้างประปรายซึ่งไม่ใช่ไม้ใหญ่ เช่น ไม้สัก แต่ที่มีมากจะเป็นไม้ไผ่ประเภทต่าง ๆ กระจายทั่วหมู่บ้าน สัตว์ป่าประเภทสัตว์ใหญ่ อย่างเช่น เสือ จะไม่มี จะมีแต่ประเภทสัตว์เล็ก เช่น ไก่ป่า คุณภาพของดินมีลักษณะของทรายปนอยู่มาก และกลายเป็นข้อจำกัดต่อการปรับแต่งที่ดินเพื่อการเพาะปลูก อีกทั้งยังมีข้อจำกัดทางด้านแหล่งน้ำที่มีอยู่ที่จะนำมาใช้ในการทำนา อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็น

ระยะทางกว่า 50-60 ก.ม. จัดได้ว่าตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเป็นหมู่บ้านจะมีสภาพค่อนข้างแห้งแล้ง เทียบได้กับสภาพความแห้งแล้งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน ความคิดคำนึงของผู้เฒ่า ผู้แก่ เมื่อเล่าย้อนอดีตกาลในยุคบุกเบิก ถางป่าของรุ่นบรรพบุรุษ ภาพโดยทั่วไปของหมู่บ้านในสายตาของเด็กเล็ก ที่เป็นลูกหลานของบรรพบุรุษประมาณรุ่นที่ 3-4 นับจากรุ่นบุกเบิกที่มารวมตัวกันก่อสร้างหมู่บ้าน เป็นภาพของความแห้งแล้ง ข้าวตายเค็ด น้ำแห้งเหือด ต้องอพยพหนีภัยแล้งไปอยู่ทางอำเภอแม่ริม อำเภอฝาย อำเภอเชียงดาวเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากอยู่ใกล้แม่น้ำปิงมากกว่า มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ และทรัพยากรทางธรรมชาติที่หาได้จากป่า

... สมัยผมละอ่อน แห้งแล้งขนาด ข้าวตายเค็ดยังมี...

(ผู้ใหญ่บ้านรุ่นพัฒนา)

... เป็นดินเหนียวปนทรายซะ ถ้าขุดลงไปประมาณซัก 2 หลืบก็จะปะทรายแล้ว ทุกที่แหละ เสาไฟฟ้าเนี่ยนะเขาขุดลงไปก็ถึงเม็ดทรายทั้งนั้นแหละ...

(ผู้ใหญ่บ้านรุ่นก่อนปัจจุบัน)

... แต่ก่อนสภาพจะเป็นคล้าย ๆ อีสาน มีดินไม้เป็นหย่อม ๆ แต่มันก็แห้งแล้ง ...สมัยนั้นที่นี้ไม่ค่อยมีน้ำ ไม่เจริญ เลยอพยพกันไป ทำไร่ ทำนาที่ไม่ได้ผล ข้าวแห้งตาย...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ในช่วงระยะเวลาของความแห้งแล้ง ประมาณปีพ.ศ. 2480 เป็นช่วงวัยเด็กเล็กของผู้เฒ่า ผู้แก่ ในยุคปัจจุบัน ความทรงจำในอดีตของผู้เฒ่า ผู้แก่ ฉายภาพว่า ก่อนหน้าที่ความแห้งแล้งจะมาเยือน ที่นี้มีวัดร้างอยู่ก่อนแล้วถึง 2 วัด บ้างก็ว่า มีวัดร้าง 3 วัด บ่งบอกร้องรอยความเจริญในอดีตกาลก่อนที่บ้านเนื้อทรายหลวงนี้ย้ายมาก่อตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ มีเพียงประมาณ 60 หลังคาเรือนที่อยู่ต่อสู้ความแห้งแล้ง เป็นช่วงเวลาของ ข้าวยากหามาแพง ...ไปถึงข้าวยาก หามาแพงกันมา... มีความทุกข์ยากลำบากกันมากถึงขนาดที่ว่าไม่ต้องเสียภาษีกันเลย การทำนาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงจะได้ลงมือปลูกข้าวกัน รวงข้าวมีขนาดเล็ก และร่วงจากรวงง่าย การเก็บเกี่ยว ไม่ใช่การเกี่ยวรวงข้าวมาฟัดฟั่น แต่เป็นการนำภาชนะไปรองรับเมล็ดข้าวจากรวงข้าวที่สะรวงกลางท้องนา ที่เพียงแค่จับรวงข้าวขึ้นมาแล้วสะบัดเพียงเล็กน้อย เมล็ดข้าวก็ร่วงจากรวงแล้ว ...ข้าวตายเค็ด เป็นไปเคาะคอรวง เอาข้าวดีมา ตำ...

...ถ้าเป็นสมัยนี้เป็นจะเรียกว่าไม่ได้เสียภาษีเนาะ เป็นว่าติดภาษี 4 บาทเอากันไปปลูก
ไม้ผักชีเหล็ก แถวถนน คนต้น สองต้น คนปลูก เกษตรกันไปปลูก อยู่บ้านจ้างไป เป็น
ว่ากินดินกินหญ้าแต่แต่เป็นว่า ข้าวก็บ่ค่อยมีกิน เวลาจะว่านกล้านี้ ผมยังตันข้าวเห็นว่า
สับ ใช้จอบสับๆ แล้วเอาน้ำเข้าสาด แล้วก็เอาข้าวเข้าว่าน รอน้ำฝนลงมา กว่าจะได้
ปลูกก็พฤษจิกา ปลายๆพฤษจิกา ถึงจะได้ปลูกข้าว แม่พ่อของสุพรรณนี่มันเป็นคน
ละโว้เป็นยังฮู้เลย อดีตพ่อหลวง เดิมที่บ้านเป็นทนาย เป็นมาเอาแฟนบ้านนี้ เป็นก็ทุกซ์
ขนาด...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...ไม่ค่อยมีน้ำ ไม่เจริญ ทำไรทำนาก็ได้ผล ข้าวแห้งตาย ขนาดน้ำจะกินยังไม่มีเลย...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความแห้งแล้งของบ้านเนื้อทราย ในความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านที่กลายเป็น
เป็นตำนานกล่าวขานสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ขนาดของบ้านเนื้อทรายลดปริมาณครัว
เรือนลงโดยปริยายเพื่อหนีภัยแล้ง จนชื่อของหมู่บ้านต้องเปลี่ยนจากเนื้อทรายหลวง มาเป็น
เนื้อทรายหนาน้ำในช่วงเวลานี้ของอดีต จากเสียงความแห้งกรอบของใบไม้แห้งบนผิวน้ำ
เวลาต้องลมและน้ำพัดผ่านไปตามสายน้ำ

...เป็นเรียกว่า เนื้อทรายหนาน้ำ คลองที่มีเนาะ ใบไม้มันหล่นลงคลองแม่นก ที่นี้ น้ำ
มันมาฮู้ ใบไม้มันต้วงขึ้นเหนือ น้ำ ว่าว ว่าว เป็นเรียกว่าหนาน้ำ เนี่ยเนื้อทราย
หนาน้ำ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...บางคนทนความแห้งแล้งบ่ไหว หนีกันไปอยู่แม่มิม แม่แดง เมืองพร้าวพ่อง เมือง
เหนือพ่อง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ประวัติศาสตร์ความแห้งแล้งของบ้านเนื้อทรายเป็นที่กล่าวขวัญถึงกันทั่วไปในหมู่บ้าน
ละแวกใกล้เคียง เพราะการต้องเดินทางไปตักน้ำจากบ้านอื่นของชาวบ้านที่ยังมีน้ำมากกว่า
อยู่ในบ่อน้ำ เช่น ที่บ้านละโว้ จึงกลายเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในอดีตว่าบ้านเนื้อทรายขาดแคลนน้ำ
มาก ...ขาดน้ำ อย่างเมื่อก่อนเป็นว่าเนื้อทรายมาหอน้ำเอี้ยะกะ น้ำมันแห้ง... การเดินทางไปตัก

น้ำจากบ้านอื่นต้องเดินทางด้วยเท้าเป็นระยะทางกว่า 2 กิโลเมตรกว่าจะถึงบ่อน้ำ และเดินกลับอีก 2 กิโลเมตร วันละ 2 ครั้ง เช้า – เย็น ก่อนไปโรงเรียน และกลับจากเรียนในตอนเย็น อีกครั้งของเด็กเล็ก หรืออาจเดินทางด้วยทางเท้าเป็นระยะเวลากว่าครึ่งชั่วโมง และเดินกลับอีกครั้งครึ่งชั่วโมง ด้วยการใช้ไม้คานหาบกระป๋องน้ำมาด้วยตัวเอง เพื่อนำน้ำมาอุปโภค บริโภคเองในครัวเรือน และให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ใช้กินด้วย เพราะว่าการขุดบ่อน้ำไว้ใช้เองภายในหมู่บ้านประสบปัญหาขาดแคลนน้ำเช่นเดียวกัน ตามคำบอกเล่าถึงสภาพความทุกข์ยากในวัยเยาว์ของผู้เฒ่าผู้แก่ในปัจจุบัน

... สมัยผมละอ่อน แห้งแล้งขนาด น้ำชลประทานभी น้ำกินขุดลึกชาวเมตร 10 เมตร 30 เมตร ขุดเป็นน้ำบ่อ น้ำยังभीเตื่อ ต้องรอเจาะ เอาสว่านเจาะรอน้ำมา ต้องเรียงคิวกิน...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...แหละ มีกำจื่อนะ เขาก็ไปตักของเป็นมา ขอมากินมาอาบ เป็นซื้อที่ไว้จะเอาน้ำมาใส่หนอง กินน้ำกัน มันออกมาบ่อน้ำ ถ้ากลางคืนนี้ดีหนึ่งดีสองนี้ต้องตื่นละ ปีบน้ำมันก๊าด เอาไม้ใส่ซื้อจะต้องไปหาบเอาคนละปีบมาขังไว้ในน้ำโอ่งน้ำฝนนั้นกะมาขังไว้ คนก็กิน จั๊กก็กิน อาบก็อาบ ทุกเหมือนกันนะ แต่ก่อนนะ ต้องเดินข้ามทุ่งนี้ไป ใจด้วยน้ำรอบเวรกันนะ ใครไปก่อนก็เอาน้ำ ไปตักไว้ฮั่นนะ คนนั้นเต็มคนนั้นก็ถ้าเอานะ มันเหมือน บ้านเนื้อทรายน้ำแห้ง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...ตื่นมาก็กินข้าว แล้วก็ไปโรงเรียน โรงเรียน เดินไปและกลับมา กลับมาตอนค่ำ ก็ไปตักน้ำนะ กะ ตักน้ำมาซักเสื้อผ้า หยั่งแล้วนะกะ ตอนลำนะ กะ ซักเสื้อผ้าแล้วตักน้ำมาไว้ฮั่น และก็อาบน้ำนะ อาบน้ำตี่ปุ่นเลยนะอาบจำตี่ฮั่นนะ และก็ตักน้ำ เอามาไว้กินมาไว้พ่อแม่มกิดักไว้ฮื่ออาบ ประมาณ 2 เทียว ประมาณ ป.3 –ป.4 เนี่ยกะ ตามไปก่อนคนใหญ่ต้องนำไป เขาเป็นละอ่อน...ต้องประหยัดน้ำ ฟุ่มเฟือยบได้ ต้องใจกินประหยัดต้องใจฟุ่มเฟือยเอื้อกะ ใจ น้ำน้กบได้...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในอดีต

ในภาวะการณ์ของความแห้งแล้งเช่นนี้ การช่วยเหลือกันเองภายในหมู่บ้าน จะเป็นการจ้างแรงงานกันในการทำนา เพื่อให้ครวเรือนที่มีที่นาอยู่ก่อนแล้ว จากการจัดสรรในครวเรือนภายหลังการตกทอดที่นามาจากบรรพบุรุษ ได้มีเงินจากการรับจ้างมาซื้อข้าวจากตลาดได้บ้าง แต่นั่นก็ยังไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครวเรือน การรับจ้างเก็บเมียง ในป่าเมียงไปขายที่ตลาด จึงเป็นทางออกของการดำรงชีวิตภายใต้ทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ กล่าวคือ มีป่าเมียงใกล้ ๆ แม่ปิง ให้เก็บเมียงมาขายที่ตลาดได้ ถึงแม้มีการจ้างแรงงานกันภายในหมู่บ้าน หรือมีการซื้อขายกันผ่านเงินตรา ก็ไม่ได้หมายความว่าในบ้านเนื้อทรายนี้ไม่มีการพึ่งพิงกัน ช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้าน เพราะการช่วยเหลือกันย่อมมีหลากหลายรูปแบบ ต่างแบบแผนกันภายใต้ความต้องการที่สอดคล้องต้องกันของฝ่ายผู้ให้ความช่วยเหลือ และผู้รับความช่วยเหลือ และเพราะว่าบ้านเนื้อทรายนี้อยู่ใกล้อำเภอหางดงมาก ระยะทางจากบ้านเนื้อทรายมาอำเภอหางดงเพียง 2.5 กิโลเมตร จัดได้ว่าอยู่ใกล้แหล่งค้าขาย อย่างเช่น ตลาดหางดง อยู่มาก โอกาสทางการค้าของคนในบ้านเนื้อทรายจึงมีสูง การหาทรัพยากรทางธรรมชาติมาขายที่ตลาด เป็นเรื่องที่มีมานานตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านแล้ว เพียงแต่เก็บมาขายในสัดส่วนที่ชาวบ้านคาดว่าจะขายได้เพื่อแลกกับเงินตรา ในปริมาณที่เพียงพอกับความต้องการในการใช้เงินนั้นของผู้ขาย หมายความว่าในยุคนี้มีการใช้เงินตรา เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนแล้ว แต่สัดส่วนการแลกเปลี่ยนอยู่ภายใต้ ความเพียงพอ เท่าที่ต้องการใช้เงินนั้น กล่าวได้ว่า แม้มีการใช้เงิน ยังเป็นการใช้เงิน ในความหมาย ที่เพียงพอกับความต้องการ ยังไม่มีการสร้างมูลค่าส่วนเกินการผลิต เพราะว่าการพัฒนาการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในยุคสมัยนี้ ยังมีความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการหาอยู่หากินเพียงพอที่ ต้องการนำมาอุปโภค บริโภคในครวเรือนเท่านั้น

...เป็นก็จะเอาเฉาะกินเป็นแต่มันกะหายาก ลำบากนะอย่างเช่นสมัยอู๊ยนะเป็นจะไปป่าเมียงเป็นจะไปหาเงิน เก็บเมียงเก็บอะหยังแล้วเอาเมียงนี้ ได้เมียงเนี่ยจะมาแลกข้าวและอะหยังทางบ้านโดย เอามาขายที่บ้าน กำชะตางค์ 2ชะตางค์เนี่ยเจ้าเป็นจะจ้างคนเก็บเมียงเป็นจะไปขึ้นป่าเมียงแล้วเอ๊ย มีกะจะมีเนาะไอ่เนี่ยนะทางหางดง ส่วนมากจะเป็นป่าเมียงทางไฮ่แม่วิม โป่ง แยกอะหยังเนี่ย ทางแม่วิม แม่แดง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...คือว่าถ้าได้ไปหาที่เอามาพอกินนะ พอกินมัน สมัยนั้นมันคนมันหลายแต่มันก็คงเอาไม่หมดนะคนแต่ก่อนกับคนประเดี๋ยวไม่เหมือนกันหรอก คนแต่ก่อนคือว่าเขาเอามาพอกิน แล้วคนประเดี๋ยวนี้หานักก็เอามานักนะ ไม่ไว้ให้ใครนะ คนแต่ก่อนเขาเอาไว้เขาไม่เอามาหมดหรอก อย่างหน่อไม้ล่ะ เขาไปเอาอย่าง พ่อไปเอาพอกีเอามาซัก 2 – 3 อัน พอกินที่เหลือก็ให้ คนอื่นแต่เดี๋ยวนี้ ถ้าเขาหาเขาก็เอามาจนหมดแหละ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ยุคสมัยของการหาอยู่หากิน

ภายหลังจากที่ผ่านพ้นความแห้งแล้ง การขยายตัวของประชากรค่อย ๆ ทวีจำนวนเพิ่มขึ้นจากแต่ละครัวเรือน และจากการย้ายถิ่นเข้ามาของหมู่บ้านอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย การทำมาหากินยังเป็นการทำนาปีเป็นหลักในการดำรงชีวิต การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชาวบ้านในช่วงเวลานี้ มีหลากหลายพันธุ์ให้เลือกตามปริมาณน้ำฝน เพราะว่าเป็นที่ดอนปนทรายเหมือนกันหมดทั้งหมู่บ้าน การคัดเลือกพันธุ์ข้าวจึงถูกกำหนดจากปริมาณน้ำฝนที่ต้องใช้ภูมิปัญญาของผู้เฒ่า ผู้แก่ในการคาดประมาณน้ำฝน กับการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ถ้าปีนั้นน้ำน้อยจะใช้ข้าวลวดดำ ข้าวผาแดง ข้าวผาดำ หรือข้าวแก้วหลวงแทน ...ข้าวมันเป็นข้าวสะป๊ะ สมัยนั้นนะ... และถ้าปีนั้นน้ำมากในปีนั้น การทำนาจะได้ผลมากเช่นกัน แม้ว่าข้าวจะออกพร้อมๆ กันในเวลาเดียวกัน หรือจะมีหนู หรือนกมาทำความเสียหายบ้าง ก็ยังมีข้าวในปริมาณมากพอที่จะไม่เสียหายจากอุบัติเหตุใด ๆ ได้อีก บ่งบอกความอุดมสมบูรณ์ของน้ำในการทำนาในช่วงเวลานี้มีมาก ถึงขนาดสามารถปลูกข้าวได้มากพอกินความเสียหายได้อีกมาก ความรู้เรื่องการปลูกข้าวพันธุ์ต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี จะกลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่หมายถึง ความสามารถในการปลูกข้าวได้เพียงพอกับการบริโภคในรอบปี และยังสามารถนำส่วนเหลือจากการบริโภคในรอบปีมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ด้วยเหตุผลของการขาดองค์ความรู้ในการผลิต และการขาดทรัพยากรทางธรรมชาติในการผลิต เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้ชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาทุนทางเศรษฐกิจที่ถูกทำให้หมายถึงเฉพาะเงินตราเช่นในปัจจุบัน

... แต่ถ้าปลูกกลางพรรษานี้มันจะบ่ต้นเนาะ นกหนูมันจะนัก นกหนูนัก แล้วนกอจะยังก็อยู่ ถ้ามันออกพร้อมเดียวกันนี้ มันจะบ่เสียหายราละ มันมีนัก...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

สำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว การปลูกข้าว จะเริ่มประมาณเดือนมิถุนายน จนถึงสิงหาคม เพราะต้องรอน้ำฝนก่อน เพื่อให้น้ำขังเต็มท้องนา การปลูกข้าวโดยไม่รอน้ำมาก่อน ทำให้การทำนาไม่ประสบความสำเร็จ ... *ดวงนี้ น้ำบ่ท่วม ถ้าปลูกเจ้า บ่ได้กินดี รากมันโง่นไปหมด...* และเมื่อต้องรอน้ำฝนแล้ว การเริ่มต้นทำนาก็อาจจะเร็ว หรือล่าช้าออกไป ขึ้นอยู่กับการมาของฝน ฉะนั้นการเริ่มต้นทำนาอาจจะเป็นเดือน กันยายน หรืออาจล่าช้าไปถึงเดือนตุลาคมได้ ดังนั้นสำหรับทางออกในการรอน้ำฝนที่ตกลงตามธรรมชาติแล้ว คือการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การทำนา มาเป็นการทำนาที่ละเอียดละน้อยไปเรื่อยๆ ทีละไร่ จนฝนตกเต็มที่แล้ว จึงลงมือปลูกข้าวเต็มท้องนา

...มันต้องรอนฝนตกนะเจ้าบางทีจะเป็นกันยา ตุลาคมนี้ต้องรอนน้ำเจ้าประมาณ 1 งาน บางทีก็บ่ถึงงานนะเจ้า เขาต้องรอน้ำแม่บ่บอกว่าต้องรอน้ำให้แห้ง ๆ ปลูกแล้วก็ไปนี้แหลม ไร่หนึ่งแห้งก็จะ ไถไปโดยนี่ย...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

นอกเหนือจากภูมิปัญญาในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวแล้ว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวในปีต่อไป เป็นความรู้ในการทำนาที่ต้องการการสั่งสมความรู้ไว้สืบทอดต่อกันมา จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้เป็นพันธุ์ข้าวในปีต่อไปที่เรียกว่า **ข้าวเชื้อ** นั้นต้องเลือกจากรวงข้าวที่มีคุณสมบัติที่ดี รวงข้าวแน่น เต็มรวง เมล็ดข้าวใหญ่ยาว อวบอ้วน จากรวงข้าวที่ในท้องนา ก่อนจะมีการเก็บเกี่ยวกันนั้น ข้าวเชื้อจะถูกคัดเลือกเก็บใส่กระสอบไว้ใช้เป็นพันธุ์ข้าวในปีต่อไป

...ให้เป็นข้าวเชื้อต่อไป ไม่ได้ไปหาที่อื่นแล้วไม่ได้มาหาแล้ว เอาข้าวเราเนี่ยไว้ต่อไป เป็นข้าวเชื้อ รอไว้ปลูกปีหน้า...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...ถ้าข้าวออกมา เป็นก็ไปตัด ออกมาเก็บจากตังวงดีไซ่ เลือกเองามๆ ไปเองวงมันเนาะ ละตัดเอาก่า งวงมันนะ งวงดีมันดีไซ่ เอาไว้หว่าปีหน้า...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ทั้งหมดของการทำนาในบ้านน้อทราย เป็นการทำนาปี เพราะต้องรอน้ำฝนเป็นหลัก ... ถ้าหน้าแล้ง บ่ได้เจ้า ต้องใช้ร่อนน้ำเจ้า... และอยู่ห่างไกลแม่น้ำแม่ปิงออกมาทางปลายน้ำแล้ว ในช่วงเวลานี้ชลประทานยังเข้ามาไม่ถึง ส่วนหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้แม่น้ำแม่ปิงมาก จะมีโอกาสมากที่จะทำนาปรังเพิ่มด้วย ... เพราะอย่างสมมุติว่าเป็นเจ้าอยู่ที่นี่ นะคือ ข้าวนาปีนี่ดีอัน นาปรังนี่เนาะ ดีเป็นอยู่ใกล้น้ำปิงนะ ใกล้น้ำปิง เป็นจะทำนาปรัง เพราะว่า เป็นจะต้องเป็นดีคนดีใกล้น้ำอุดมสมบูรณ์ที่เป็น ทำข้าวได้ เป็นจะทำนาปรัง... การทำนาในภาคเหนือเป็นข้าวเหนียวเป็นส่วนใหญ่ ส่วนนาปรังจะเป็นข้าวเจ้า การบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักจนกลายเป็นความรู้เรื่องคุณสมบัติข้าวเหนียวที่ดี ต้องนุ่ม เหนียวรวมตัวกันเป็นก้อนได้ โดยเฉลี่ยแล้วข้าวเหนียวจะมีอายุประมาณ 2 ปี ถ้าเกินกว่า 2 ปีข้าวเหนียวจะไม่อร่อยในความหมายของคนบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ดังนั้นทางออกคือ การขายให้พ่อค้าที่เข้ามาซื้อในหมู่บ้านภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวใหม่เข้ามาเก็บในฉางข้าวแล้ว

...มันจะแตกต่างกันตอนเมื่อ คือมันจะข้าวที่ออกมาเป็นสีเป็นข้าวสารแล้วมันจะแข็ง มันจะไม่นุ่ม มันเกิน 2 ปี ต้องเปลี่ยน ถ้าเกิน 2 ปี มันก็แข็ง คือพุดง่าย ๆ ทางบ้านฝั่งเหนือกินข้าวเหนียวเนาะ ตอนแล้ง ๆ มาเนี่ยป็นไม่ค่อยติดหрок มันจะยุ่ย ข้าวจากในยุ้งมาเอาไว้เก็บไว้ปีที่แล้วนะ เอามาหว่านปีนี้ แล้วปีนี้นะ ปีหน้าเราเอามาสิ เมื่อสีแล้วก็แข็งแรงสู้กว่ามันแข็ง เราก็ต้องโละขายไปเลย แล้วก็ขายให้พ่อค้าไป...

(ผู้ใหญ่บ้านในอดีต)

การเก็บเกี่ยวจะเก็บเกี่ยวกันประมาณเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ ถึงเวลานี้ ท้องนาจะออกสีดำ ๆ แดง ๆ เต็มท้องทุ่ง ภายหลังการเก็บข้าวเข้าฉางข้าวแล้ว สภาพโดยทั่วไปจะเป็นฝุ่นคลุ้งไปทั่วหมู่บ้าน เพราะเดิมก็เป็นดินปนทรายอยู่ก่อนแล้ว พอเข้าหน้าแล้ง จึงเต็มไปด้วยฝุ่นกระจายเต็มหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีกจากการเผาฟางข้าว

...พอศจิกา แล้วไปเกี่ยว ไปเก็บเกี่ยว บ่ได้ผลนัก คือนาน้ำฝนก่อนนะ นาน้ำฟ้ามันจะเป็นไปเกี่ยว มกรา-กุมภาพันธ์ ราวๆนั้นนะ ข้าวมันจะสุกดำๆแดง กันไปนะ แล้วทีนี้บ้านก็จะฝุ่น ล้อมฮ้วนกันเป็นมะโห่งนี้ยะ ... กองข้าวไว้เสร็จสับบ่ได้ ตัดต้นฟาง

หมด ตัดต้นฟางหมด ก็ตีข้าวแล้วก็เอาข้าวเข้าบ้าน แล้วก็โละฟางเผา เผาแล้วก็ เอาธ
ไถ ไปไถเป็นห้อง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

นางข้าวที่เก็บข้าวไว้กินตลอดปี จะปลูกอยู่นอกตัวเรือนบ้าน แยกออกมาต่างหาก เป็น
ห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงจากพื้นประมาณ 2 เมตร เป็นอย่างน้อย ตรงเสาไม้ของนางข้าวจะถูกพัน
รอบเสาไม้ด้วยแผ่นสังกะสี หรือแผ่นอลูมิเนียมกว้างประมาณ 1 เมตร และห่างจากใต้พื้นของ
นางข้าวลงมาประมาณ 1 เมตร ทุกเสาไม้ เพื่อป้องกันหนูปีนขึ้นไปกัดกินข้าว เพราะเมื่อหนูปีน
ตามแนวเสาไม้มาถึงแผ่นสังกะสี หรือแผ่นอะลูมิเนียมแล้ว จะลื่นไถล ลงมา ปีนขึ้นไปบนนาง
ข้าวไม่ได้ ลักษณะที่ตั้งของนางข้าวจะอยู่โดดเดี่ยวห่างจากตัวบ้าน เรือนครัว ออกมา และอยู่
บริเวณหน้าบ้านมากกว่าเพื่อการดูแลอย่างใกล้ชิด และมองเห็นง่าย

การทำนาด้วยพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจะให้ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 40 ถังต่อไร่ ...สมัยก่อน
มันแล้ง มันก็ได้ซักประมาณ 40 ถังนะ... เพราะว่าเป็นช่วงเวลาที่ยังใช้น้ำฝน ผลผลิตต่อไร่ จึง
เพียงพอที่จะบริโภคภายในรอบปีเท่านั้น สำหรับคนที่มีย่านน้อยจะไม่มีข้าวเหลือไว้ขาย หรือ
แม้แต่คนที่ในหมู่บ้าน นิยามว่าเป็นคนรวย ซึ่งจะเป็นคนที่มีที่นามากก็ตาม การบริโภคข้าวเป็น
หลัก เหลือจึงขาย จะเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของคนในยุคสมัยที่อาสยธรรมชาติ คือ น้ำ
ฝนเป็นหลักในการทำนา การผลิตของหมู่บ้านจึงอยู่ในระดับที่สามารถเรียกได้ว่า ทุกคนมีข้าว
กิน ...ส่วนมากเอาไว้กิน รับประทานนะ เอาไว้กิน เหลือจากกินเราก็ขาย...คนจนก็ยังมีกิน...เพราะ
ทุกคนยังที่ดินเป็นของตนเอง มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ดินในอดีตกาลตั้งแต่บรรพ
บุรุษที่จะสามารถล้อมรั้ว ปรับที่ทาง บุกเบิกถางที่เพื่อการทำนาได้ตามศักยภาพของแรงงาน
ของตนเอง และสภาพของที่ดินที่เป็นที่ดอนปนทรายอีกด้วย

การจับจองที่ดินในยุคเริ่มแรกที่มารวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน กำหนดจากการที่อยู่
ใกล้บ้าน ใกล้แหล่งน้ำให้มากที่สุด แล้วการถางป่าละเมาะออกเป็นที่นา และที่อยู่ก็เกิดขึ้น การ
แสดงความเป็นเจ้าของในที่ดินผ่านการรับรู้ซึ่งกันและกันในกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในรูปของการกัน
รั้ว ล้อมที่นา ซึ่งเป็นการป้องกันวัว ควาย ไม่ให้เข้ามาเหยียบย่ำ ทำลายผลผลิต มากกว่าที่จะเป็น
การแสดงความเป็นเจ้าของผ่านเอกสารสิทธิ์เฉกเช่นในปัจจุบัน การรับรู้ในความเป็นเจ้าของที่
นาของกันและกัน แสดงออกถึงความเคารพ นับถือที่มีต่อกันของชาวบ้าน โดยที่ไม่ต้อง
แสดงความเป็นเจ้าของที่นาในเชิงรูปธรรม ...ก่อนว่าโล่ง ๆ จี่เนาะ วดเอาเลย ล้อมฮั่วเอา..

สภาพทางภูมิศาสตร์มีลักษณะเป็นทุ่งนาโล่งกว้าง มีป่าละเมาะเป็นหย่อม ๆ ...ไม่ใช่ป่าหนาแน่น...แต่บ่เดี๋ยวนีจะมีละที่ที่เป็นแพะจะเป็นบ้านอยู่ไปหมดแล้ว... ไม้ไผ่ประเภทต่าง ๆ มีอยู่มากมาย และเป็นไม้ที่มีมากที่สุดในบริเวณบ้านนี้ ถ้าจะมีสัตว์ป่าอยู่บ้าง ก็จะเป็นสัตว์เล็ก เช่น ไก่ป่า ส่วนสัตว์ใหญ่ เช่น เสือ จะไม่มี ลักษณะป่าจริง ๆ แบบมีไม้ใหญ่ หรือสัตว์ป่าเลย จะไม่มีในบริเวณบ้าน ...ไก่อป่า นีมี แต่สัตว์ใหญ่ ไม่เห็น... ถ้าจะเป็นป่าจริง ๆ จะมีอยู่ไกลออกไปประมาณ 15-16 กิโลเมตรจากหมู่บ้าน ไปทางต้นน้ำแม่ปิงมากกว่า

...แต่ก่อนก็เป็นป่า มีต้นไม้ไม่เยอะ ช่วยกันถาง สภาพจะเป็นคล้าย ๆ อีสาน มีต้นไม้เป็นหย่อม ๆ ...แต่ว่าในป่า บ้านพ่อก็ไม่มีป่านะ...

(ผู้เล่า ผู้แก่)

...ทางหลายเนี่ยะ มาเป็นแพะ แต่บ่เดี๋ยวนีจะมีละที่ที่เป็นแพะ...เพราะจากสันทราย ไปก็จะมีแพะ แพะเป็นอ้อมแพะ แพะ เป็นป่า นะเจ้า มันก็คิดว่าบ่ไก่อป่าใหญ่ นะเจ้า เป็นป่าละเมาะ มันจะเป็นไม้ไผ่หมดนะ ลืมหมดนะ รกกกคาหมคนะ...

(ผู้เล่า ผู้แก่)

ยุคสมัยของภูมิปัญญาชาวบ้าน

การทำงานที่ต้องร่อนน้ำฝนเพียงอย่างเดียวของชาวบ้านในยุคนี้ แน่่อนว่าย่อมไม่เพียงพอต่อความต้องการในการใช้น้ำเพื่อการทำงาน และการพึ่งพิงธรรมชาติ จากน้ำฝนเพียงช่องทางเดียวนั้น จะไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกที่ต้องเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย ตามความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นจากการขยายครอบครัว การกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรจึงถูกผลิตขึ้น โดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านที่จะเข้ามาช่วยเรื่องการกักเก็บน้ำที่ใช้ในการทำงานของชาวนาในยุคสมัยนี้ เป็นภูมิปัญญาความรู้ทางวิศวกรรมการก่อสร้างโดยชาวบ้าน นั่นคือ การสร้างเหมืองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำนา และส่งต่อมายังพื้นที่นาต่าง ๆ ของชาวบ้าน ในรูปของ 'ไส้ไก่' ในภาษาของชาวบ้าน ที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับคลองชลประทานในปัจจุบัน 'ไส้ไก่' เป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษตั้งแต่อดีตกาล เพราะการใช้ความรู้ในการดูแล รักษาเหมือง และไส้ไก่ เพื่อให้เหมืองยังสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ และส่งต่อลงมาไส้ไก่ได้นั้น ต้องใช้ความร่วมมือของชาวบ้านในการบริหารจัดการ ทั้งการซ่อมเหมืองในจุดที่มีรอยร้าว การขุดลอกไส้ไก่เป็นระยะ ๆ และการดูแลต่อเนื่องมาตลอด ที่มีอยู่ตลอดเวลา คือการไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงใน 'ไส้ไก่' จนกลายเป็น

เป็นกฎ กติกาที่แม่แต่เด็กเล็กในหมู่บ้าน ยังถือเป็นระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เพราะเหมือง และ ไล่ไก่เปรียบได้กับน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตของคนทั้งหมู่บ้าน การสะสมความรู้เรื่องการดูแล รักษา เหมือง และไล่ไก่ ผ่านการถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นต่อมาดูแลรักษาสืบเนื่อง เพื่อคงไว้ซึ่งทุน ทางธรรมชาติในรูปของการสร้างความรู้ไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน ไล่ไก่ ก็เป็นอีกพื้นที่ที่ช่วย สร้างความร่วมมือระดับชุมชนในการดูแลร่วมกัน ทั้งการขุดลอกไล่ไก่ การไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลง ในไล่ไก่ จนกลายเป็นกฎ กติกาของหมู่บ้านที่ทุกคนจะตระหนักรู้ถึงจิตสำนึกสาธารณะนี้ และ ถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อมา สืบทอดเจตนารมณ์นี้สืบไป

...อันนี้มันมาแม่น(นาน)แล้วนะเจ้า ดึกดำบรรพ์ ก่เป็นก่จาวบ้านตึงใจ
ประโยชน์จากลำน้ำแม่ตาจ้าง เป็นก่มีก้านขุดลอกนะ จาวบ้าน ก่น้ำนี้แหละ
เจ้าจะทำนานะ คนดีมีดีนา ดีนาใกล้กัน จะมากัน ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...ขยะเขาบ่ต่าง ๆ นี้ เขาจะบ่ทิ้งนะเจ้า เป็นบ่ได้ทิ้งขยะลงลำเหมือง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การดูแลเหมืองเป็นงานของทุกคนที่มีนาในละแวกใกล้เคียงกัน จะมาช่วยกันดูแล ซ่อมเหมืองกันก่อนที่ฝนจะลง การทำงานร่วมกันของชาวบ้านที่มีนาใกล้เคียงกัน จะตกลง นัดวันเวลาเพื่อการซ่อม และขุดลอกเหมืองร่วมกัน ด้วยการตัดกิ่งไม้ ขอนไม้มาตบแต่งรอยรั่ว ภายหลังจากการสำรวจแล้วว่ามีตำแหน่งใดบ้างที่ต้องซ่อมแซม การซ่อมเหมืองต้องอาศัยความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของชาวนา ซึ่งเป็นการปลูกฝัง บ่มเพาะความเป็นหนึ่งเดียว สามาน สามัคคี สร้างจิตสำนึกสาธารณะให้กับคนในชุมชน ตระหนักรู้ถึงการรวมตัวกันของแรงงาน ระดับปัจเจก จะนำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชน ในความหมายของความสามารถในการร่วมกันแก้ปัญหาในระดับชุมชนภายใต้การถูกกำหนดจากปัญหาระดับปัจเจก กล่าวคือการร่วมมือกัน ซ่อมเหมืองของทุกคน จะช่วยให้ทุกคนได้น้ำจากเหมืองไปทำนาของแต่ละคนได้ เพราะนั่น หมายความว่าทุกคนจะมีข้าวกินจากการที่มีน้ำมาทำนาได้

...ถ้าหนานนี้จะแต่ง ไม้ที่เอาไปกั้น ไปแควงนี่นะ เอาไปซ่อม ไปแต่ง เอาไม้
ผ่าเป็นท่อน แควไปแควมา ซ่อมจะมีเป็นกลุ่มอย่างนาสมมุติว่า ระหว่างต้นนี้เป็น

นาของนายนั้น เป็นหมู่บ้านใครช่วยกันซ่อม เจ้านาที่อยู่สายนั้น ละแวกนั้น
ขอเขามีแต่ละหมู่ จะมารวมกัน สายนี้คนนั้น สายนั้นคนนั้นกะ...

(ผู้เล่าผู้แก่)

ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนได้รับน้ำไปทำนาด้วยกันถ้วนหน้า ภายใต้อุบายแตกต่างเชิงตำแหน่ง
แห่งที่ของแต่ละพื้นที่นาจากระยะห่างจากเหมืองที่ปล่อยน้ำออกมา ความตกลงร่วมกันระดับ
ชุมชนที่จะให้ทุกคนได้รับน้ำเท่าเทียมกัน ถูกกำหนดขึ้นด้วยความยุติธรรมในรูปของการเปิด
ช่องทางให้น้ำเข้าที่นาของพื้นที่นาที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก่อนจนที่นาชุ่มฉ่ำน้ำในภาษาของ ชาว
บ้านว่า **ดินอึม** แล้วปั่นคันนาปิดทางน้ำเพื่อให้น้ำไหลต่อไปยังที่นาต่อไป การเฝ้าดูแลอย่าง
ใกล้ชิดในที่นาของแต่ละคน เพื่อช่วยให้น้ำเข้ามาในที่นาของตนเต็มอึมก่อน ในกรณีที่น้ำไหล
ช้า ไหลมาน้อย เพราะในเหมืองเองก็มีน้อยอยู่แล้วนั้น การเร่งให้น้ำไหลเข้าที่นาให้เร็วขึ้นต้อง
ช่วยวิดน้ำเข้านาบ้าง เปิดคันนากว้างขึ้นบ้าง เปิดคันนาเพิ่มขึ้นบ้าง แล้วจะได้ปล่อยให้ที่นาต่อ
ไปได้รับน้ำเร็วขึ้นอีกด้วย บนฐานคติของความเห็นอกเห็นใจในการทำนาด้วยกัน

...ท้ายบ้านกับฮ้อหมูนี่เกาะ หมูนี่ถ้าเข้าแล้วจะต้องมาเฝ้า มาอยู่ยาม อย่างปีเข้า
แล้ว 3 วันตึกนี้เลยหมูนี่จะต้อง มาเฝ้า บ่ตึกหมูนี่เข้า บ่ฮ้อปีเอาเข้าแล้วมีเวรมี
ยาม เขาเต็มใจมาแต่ละ บ้านอย่างบ้านเฮา อยู่ทาง ได้เปรียบอยู่ ทางหัวของ
บ้านขุนคง บ่ต้องเฝ้าแล้ว จะต้อง เข้า ค่อย ๆ คบไส่นา เฮา ต้องไปดูสมมุติน้ำ
มา แล้วขังเข้าไป บ่ใช่ ว่าเฮาขังแล้ว ฮั่นนะต้องไปดูไปแวดไปแวดมา น้ำบ่
เข้าต้องโบกให้มี ช่องเข้าไปบ่ได้ถึง ต้องโบกช่องเข้าไป ต้องไปดู แวดไปแวด
มา ก่อน **ดินอึมๆ** แล้วเยยะ ดูเลขณ 3 วันแล้ว 3วันนี้ เป็ดฮ้อเยยะจะเป็นจี่ เย
ยะ....

(ผู้เล่าผู้แก่)

...มันมีแต่ตอนหน้าฝนหน้าเนี้ย ถ้าเป็นทำนาจะไปนอนเฝ้าเอาน้ำ ต้องไปเฝ้า
เอาน้ำมาใส่กล้าเนี้ยนะ เป็นฮ้องหว่านกล้าต้องไปนอนเฝ้า นอนปั้นเอาน้ำ น้ำ
มา เป็นจะปั่นกันเข้าฝายนั้น ๆ เยี้ย...

(ผู้เล่าผู้แก่)

การทำนากลายเป็นแก่นแกนหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนการสร้างเหมืองเพื่อช่วย
เพิ่มประสิทธิภาพการทำนานั้นวางบนฐานคติของอุดมการณ์การหาอยู่หากิน บนความร่วมมือ
ระดับชุมชนเพื่อความอยู่รอดของชุมชน ภายใต้อุดมการณ์ของการผลิตครบวงจร ตั้งแต่การ

ปลูกข้าวเอง การสร้างเหมือง และใส่ไถ่ ทั้งนี้เพื่อการบริโภคของชุมชนเอง ในรูปแบบของการพึ่งพิงกันเองระดับชุมชนที่อำนาจของรัฐยังไม่ก้าวเข้ามาละเมิดสิทธิชุมชน ...ชุดเอง ถ้างูชุดเองแล้ว น้ำบ่ไปถึงข้าว ข้าวจะตาย ต้องชุด อ้อมันคล้ายรวมกัน... ภายใต้การสร้างความรู้เรื่องการทำนา และการสร้างเหมืองออกมาเป็นความรู้ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น การพึ่งพิงธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตในอีกมิติ นอกเหนือจากการทำนา คือการหาอยู่ หากินจากธรรมชาติ ตั้งแต่ความรู้เรื่องการจับปลา ความรู้เรื่องพืชผักที่เก็บได้จากธรรมชาติ และนำมาบริโภคได้ ความรู้เรื่องการจักสาน เพื่อเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ประกอบการดำเนินชีวิต เป็นต้น

ความรู้ในการบริโภค : การเก็บหาของธรรมชาติ

การผลิตที่ถูกกำหนดจากสภาพภูมิศาสตร์ของดิน การอยู่ใกล้แหล่งน้ำ จำเป็นต้องใช้ความรู้เรื่องการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสม สอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของดินและปริมาณน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวถูกสร้าง และสะสมผ่านการเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดที่เหมาะสมกับดิน ที่จะถูกเก็บเป็น ข้าวเชื้อ ในปีต่อไปโดยไม่ต้องลงทุนในรูปของการซื้อพันธุ์ข้าวผ่านเงินตรา แต่จะเป็นสะสมทุนของตนเองในการทำนาครั้งต่อไปของชาวนาเอง

เมื่อมีข้าวไว้บริโภคแล้ว ปลูกตามท้องนา และผักที่ขึ้นเองตามคันนา ถูกสร้างออกมาเป็นความรู้ ผ่านการเรียนรู้ คัดเลือกแล้วของบรรพบุรุษ สะสมเป็นความรู้ให้คนรุ่นหลังได้บริโภคอย่างเพียงพอตามความต้องการของคนในหมู่บ้าน ... ก่ส่วนมากจะกินปลากินยังตามไต้ ตามนาเนี่ยเจ้า... แม้ว่าปริมาณของทรัพยากรทางธรรมชาติมีไม่ถึงขนาดอุดมสมบูรณ์ แต่ไม่ถึงกับขาดแคลน กล่าวได้ว่า มีเพียงพอต่อความต้องการของชุมชน ทั้งคนจน หรือคนรวยต่างสามารถเก็บเกี่ยวพืชผัก ปลูกปลา ได้ตามความต้องการเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ...ขาดแคลนมันก็ได้กินนิ ถึงจะขาดก็มีกินนะ แม้แต่บ้านจนก็ยังมีการกิน... และเพียงพอที่จะให้ทุกคนไปเก็บกินได้เท่าที่ต้องการ และมีให้เก็บได้ตลอดปีอย่างเพียงพอ การบริโภค จะมีลักษณะหาอยู่หากิน ตามสภาพธรรมชาติ มีปลาในเหมืองให้จับได้มากขึ้นในหน้าน้ำ ทั้งประเภทปลาและปริมาณปลา มากกว่าฤดูกาลอื่นในรอบปีเดียวกัน ...ได้กะ มีปลาชีว ปลาแรด ปลานิล ปลาตุก มีจับได้ตลอด... เขาจะเป็นหน้าฝนเนี่ยเขาก็จะมีปลากิน... ส่วนหน้าแล้งยังมีปลาให้จับได้อยู่ เพียงแต่เป็นการวิดปลา ไม่ใช่การจับ เพราะปริมาณน้ำที่น้อยลงไม่สะดวกกับการจับ จึงเป็นการวิดปลาแทน ...ถ้าสมมติน้ำแห้ง น้ำเหมืองแห้งนี้ประมาณเดือนพฤศจิกายน ันว่า มันแห้งนี้

เสากจะสะปลา (วิดปลา) สะหยงนี้ได้เข้า... การจับปลาเพื่อการบริโภค จะเป็นการจับเพียงเท่าที่
ต้องการมาบริโภคเท่านั้น แม้ว่าจะมีปริมาณปลาทางธรรมชาติก็ตาม เพราะว่าในช่วง
เวลานี้ยังไม่มีแนวคิดเรื่องการผลิตเพื่อการบริโภค และในเมื่อทุกคนมีความสามารถในการจับ
ปลาเป็นของตนเองได้ด้วยเครื่องมือจับปลาที่มีอยู่กันทั่วครัวเรือนแล้ว การขายจึงยังไม่เกิดขึ้น
...บ้านป้าก็มี หมู่มก็มี เครื่องมือหาปลาที่มีทั้งจำ ทั้งหีบ ทั้งไซ แต่ก่อนทุกบ้านจะมีหมดเลย...

ส่วนพืชผักตามริมรั้ว และรอบเหมืองจะมีมากอย่างชุ่มฉ่ำในหน้าน้ำ สามารถเก็บมา
เป็นอาหารได้ตลอดทั้งปี ทั้งในหน้าหนาวก็จะมีผักในปริมาณมากอีกเช่นกัน และยังสามารถ
เก็บจากรั้วบ้านของเพื่อนบ้านได้อีก ตามความต้องการโดยเพียงการบอกกล่าวต่อกัน อาจกล่าว
ได้ว่ามีผักให้เก็บได้ตลอดปี ไม่ขาดแคลน ...ข้านี้มีข้าวแล้ว ยังหากับตามคอกรั่วได้อยู่ ขอบ้าน
ไผ่ก็ยังได้อยู่ ผักไม้นี้ละ...กถิน ผักฮอย ผักแคบ เก็บตามขอบฮั่วเฮา ตั้มขึ้นตามต้นไม้ในบ้าน
เฮา มีทั้งปี... และอาจยังมีการปลูกเพิ่มได้ในบางครัวเรือนตามริมเหมือง ทั้งนี้ก็ยักว้างเป้าหมาย
ในการผลิตเพื่อการบริโภค การปลูกผักเพิ่มจะเป็นการปลูกผักประเภทที่ไม่ใช่ผักพื้นเมือง เพื่อ
เพิ่มความหลากหลายในการบริโภค หรือต้องการขยายพันธุ์ผักพื้นเมือง ผักที่ปลูกเพิ่มจะเป็น
ผักประเภทที่ใช้เมล็ดพันธุ์ ที่หาซื้อได้จากตลาด เพราะความที่บ้านเนื้อทรายอยู่ใกล้อำเภอเมือง
มาก โอกาสการรับรู้เรื่องพันธุ์ผักใหม่ ๆ จะมีอยู่ แต่ไม่ได้ทำให้เป้าหมายการผลิตเปลี่ยนไป
เพียงแค่เปลี่ยนรสชาติอาหารจากผักพื้นเมืองมาเป็นประเภทอื่น เช่น ผักกาดขาว ซึ่งเมื่อไม่ต้อง
รสนิยมกับคนในพื้นที่แล้ว การปลูกผักกาดขาวก็ล้มเลิกไปโดยปริยาย ...เฮาบปลูกกะ ผักกาด
ขาว ถั่วเฮาปลูก เฮาบได้ใจนะ จะเอาไปดำนน้ำพริกปล่า ดำนน้ำพริกปู น้ำพริกปลาล่า...

การเก็บเห็ดต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายทั้งจากริมเหมือง และในป่าละเมาะ ต้องอาศัย
ความรู้เรื่องเห็ดที่ผ่านการถ่ายทอดต่อมาจนปัจจุบันจากบรรพบุรุษ ว่าเห็ดใดที่รับประทานได้
ไม่เป็นพิษ ในป่าประเภทใดจะมีเห็ดประเภทใดให้เก็บ เพราะว่าในป่าที่มีลักษณะของป่าชัดเจน
ไม่ใช่ป่าละเมาะอย่างเช่นที่ในบ้านเนื้อทรายจะเป็นป่าละเมาะ จะพบเห็ดโคน เห็ดพะเอิน เห็ดไข่
ห่าน ซึ่งจะเป็นเห็ดที่แตกต่างออกไปจากเห็ดที่เก็บได้ในพื้นที่บริเวณบ้านเนื้อทรายจะเป็นเห็ด
พื้นบ้านแทน

...มี ถ้าจะเป็นเห็ดพื้นบ้านนะเจ้า เห็ดโคนนี้มีต้ออกในป่าแต่ ๆ จะบมี เป็น
เห็ดดีเป็นฮ้องว่า เห็ดไข่ห่านนี้เาะ เห็ดพะเอินเาะ มันบได้ต้อออกในนี้ เห็ด
หึ่งห้อย เนีย...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทั้งเห็ด และพืชผักแล้วยังมีการเก็บหน่อไม้จากป่าละเมาะที่ค่อนข้างจะมีมากเป็นพิเศษ เพราะว่าป่าละเมาะของหมู่บ้านนี้จะเป็นป่าไผ่มากกว่า และเป็นป่าไผ่ที่มีความหลากหลายของประเภทไผ่สูงอยู่มาก เช่น ไผ่เหี่ยว ไผ่ลวกดำ ไผ่ลวกแดง ไผ่ยะ ไผ่ตง ไผ่สีสุก ที่ถูกนำมาสร้างเป็นความรู้เรื่องการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือการประกอบอาชีพต่าง ๆ

...ก็มีเห็ด มีหน่อ ก็ผัก เป็นผักหวาน เป็นผัก...เป็นหน่อไม้เหี่ยว ตามสายที่
อนามัยจะเป็นไม้ไผ่หมดคนละ ลืมหมดคนละ มันต้องเป็นป่า รกกกคาหมคน่า...
(ผู้เล่า ผู้แก่)

ป่าไผ่ที่มีอยู่ของบ้านเนื้อทราย ถูกสร้างเป็นความรู้เรื่องการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ ประกอบการดำเนินชีวิต บนฐานของความรู้และการนำมาใช้ประโยชน์จากคุณลักษณะทางธรรมชาติของไผ่แต่ละประเภท ไผ่ที่มีคุณสมบัติของความเหนียวเหมาะต่อการทำเป็นไม้คาน ไม้หาบ หรือคันธนู จะเป็นไผ่ลวกดำ ถ้าต้องการความเหนียวของไผ่มากขึ้นเพื่อทำลูกคอกธนู ไผ่ยะจะเหนียวมากกว่าไผ่ลวกดำมาก ส่วนไผ่สีสุกจะเหมาะสมกับการสานชะลอม หรือ ซ้า ในภาษาเหนือ ถ้าต้องการทำ กระบุงเปียก เอาไว้นั่งข้าวแล้วไผ่ลวกก็ถูกนำมาใช้สานกระบุงเปียกได้เช่นกัน ไผ่ซาง ไผ่บงก็นำมาสานได้แต่จะเปราะ บาง ไม่เหนียว ใช้งานได้ไม่นาน ต้องสานใหม่ การเลือกไผ่แต่ละประเภทกับเครื่องมือ เครื่องใช้จึงเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นได้จาก การเลือกไผ่ที่สานเป็นฝายบ้านได้อีกว่าต้องเป็นไผ่เหี่ยว หรือนำไผ่เหี่ยวมาประกอบพิธีกรรมสืบชะตา เพราะความบาง จะเปราะง่าย และเบา เหมาะต่อการใส่ น้ำ ใส่ทราย และข่าวสารในพิธีกรรมสืบชะตาของทางเหนือไผ่บงใช้สานเป็นกระบุง กระด้ง สำหรับใส่ของเบา เพราะความเปราะบาง ไม่เหนียวพอกับการรับน้ำหนักมาก หรือทนร้อนได้ เวลานั่งข้าว

...แล้วก็พวกที่ใช้จับปลา แซะ ไช เครื่องมือจับปลาทุกชนิด เขาเอาทำมาจาก ไม้ไผ่ลวกแดง และไผ่ลวก ดำไผ่ลวกดำนี้มีสมบัติคือเหนียว จะเป็นไม้คาน หาบเป็นคันธนูอะไรนี้ เมื่อก่อนนี้ยังใช้กันอยู่ เป็นลูกคอกธนูละก็มีไม้ไผ่ยะ ไผ่ยะนี้เหนียว เหนียวมากเลย เหนียวกว่าไม้ไผ่ลวกดำ อันนี้ก็เอาทำดอกไม้ที่ มันเหนียวๆเราเรียกว่ากระบุงเปียกนะกระบุงเปียกที่เขาเอากัดข้าว นะพวกนี้

ทำมาจาก ไม้ไผ่ลวกนั้นก็มีไผ่เหี้ยะ ไผ่เหี้ยะนี้ส่วนมากจะเอา มาสาน สานฝา
บ้านฝาผนังบ้าน ไม้ไผ่เหี้ยะ ไผ่เหี้ยะ นี้ส่วนมากจะเอามาสานสานฝาบ้าน ฝา
ผนัง บ้าน ไม้ไผ่เหี้ยะ ไม้ข้าวหลามไผ่เหี้ยะ นี้ใช้ประโยชน์ก็คือ เอาไปทำบุญ
ในงาน สืบชะตานั่นเอง เพราะว่าลำมันยาว และมันกรวงนะ พื้นที่ในการใส่
วัสดุข้างใน เช่น ข้าวสาร น้ำจะบรรจุได้เยอะกว่า นะลำปล้องมัน เจะง่าย มัน
บาง เจะได้ง่าย เสร็จแล้วก็เอาน้ำเข้าใส่ ทราชน้ำและก็มีข้าวสารเป็นพิธี
กรรม...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ในหน้าน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ยังมีอีกมาก มีกบให้ตีตามท้องนา และหนองน้ำอยู่มาก
นัก มีปูให้มาตำส้ม และแปรรูปเป็นน้ำปู เพื่อเก็บไว้บริโภคในรูปของเครื่องปรุงรสได้อีกแบบ
อีกทั้งยังมีการถนอมอาหารในรูปของหน่อไม้ดองเพื่อการบริโภคในยามอื่น ด้วยการต้ม
หน่อไม้ กับเกลือ แล้วเก็บใส่ลงภาชนะ หรือจะบริโภคเลยก็จะประกอบอาหารประเภทแกง น้ำ
พริก ถ้าต้องการเพิ่มความหวานให้กับหน่อไม้ ภายหลังจากที่ลดความชื้นลงด้วยการต้มน้ำทิ้ง
สักครั้งแล้ว การใส่ใบย่านาง จะช่วยเพิ่มรสชาติหน่อไม้ให้อร่อยขึ้น ในความหมายของผู้
บริโภค

ในหน้าแล้ง พืชผักจะมีน้อยกว่าหน้าอื่นๆ การปลูกเพิ่มขึ้นบ้างตามริมเหมือง เป็นการ
ช่วยเหลือตัวเอง ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติที่มีอยู่ ส่วนหน้าหนาว ผักจะงามมากกว่าหน้าอื่น ปู ปลาอาจ
จะมีน้อยลงบ้าง แต่ยังมีให้จับได้อยู่ ที่มีมากจะเป็นแมลงต่าง ๆ ที่นำมาเป็นอาหารได้ แมงนูน
แมงหยัง อาหารแต่ละมื้อจะมีข้าวเหนียวเป็นหลัก ทำน้ำพริกมาจิ้มพร้อมผักต่าง ๆ ที่เก็บได้
ตามริมรั้ว รอบคันนา และบริเวณเหมือง เนื้อสัตว์ที่จะมีให้กินได้ตลอดจะเป็น กบ ที่นำแขน
ขา มาตำเป็นน้ำพริกกบได้ ใส่มะเขือเผือก(จี)มาแล้ว พริก และขมิ้นเพื่อดับคาว รับประทานกับ
ยอดผักกระถินลวกแล้วจะช่วยเพิ่มรสอาหารให้น่ารับประทานมากยิ่งขึ้น ส่วนเนื้อกบล้วน ๆ
จะให้เด็กเล็ก เด็กอ่อนรับประทานแทน

...ตีปิ้งได้ก็ปิ้ง เอาขา อุ้ยนะ จิ้นเนื้อล้วน ๆ ป้อนให้ละอ่อน เสา มันนี่เก๊าะ มือ
มันตื้นมันเฮาเอามาตำกินได้ ใส่มะเขือ มะเขือต้องจี ก่อนนะแล้วก็ใส่พริก
แล้วแต่เฮาชอบเผ็ด ใส่ขมิ้นเนาะ มันคาว กะผัดอย่างกบตีเอามา ตำลี้ยงน้ำ
พริกนะ มีผักกถิน ยอดมาลวกกับน้ำพริกจะเป็ง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

อีกตัวอย่างอาหารที่เป็นที่นิยมในบ้านนี้ คือน้ำพริกปู โดยการนำปูขนาดเล็กมาต้มทั้งตัว แล้วมาตำ ใส่พริกหนุ่มเผา เกลือ กระเทียม แล้วนำน้ำที่ต้มปูมาผสมกับน้ำพริกที่ตำแล้วให้ข้น ๆ รับประทานกับผักแว่น ผักสอย กระถิน มะแตง ส่วนน้ำปูเป็นการต้มปูพร้อมเครื่องแกง ทั้งพริก ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด เกลือ เคี่ยวด้วยไฟอ่อน ๆ จนเครื่องปรุงทั้งหมดพร้อมปูกลายเป็นเนื้อเดียวกัน มีลักษณะข้นเหนียว ดำภายหลังการเคี่ยวที่ยาวนาน เก็บใส่ภาชนะไว้เป็นเครื่องปรุงรส เช่นเดียวกับปลาของภาคอีสาน เช่น เต็มลงในตำส้ม หรือจะเพิ่มรสชาติในการยำหน่อไม้ เป็นต้น

...หน้านี้ปูเยอะ เก็บไว้กินนานๆ ได้ไง แป้งน้ำปูเหมือนกะปิ น้ำปูสีดำๆเอามาใส่ยำหน่อ ส้มตำ แล้วแต่มักดำน้ำพริกปูก็ได้ หอม...
(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ส่วนเนื้อสัตว์ เช่น วัว ควาย จะได้บริโภคกันในงานประเพณีมากกว่า เช่น วันเข้าพรรษา ถ้านอกเหนือจากงานประเพณีแล้วการบริโภควัว ควาย จะเป็นการซื้อจากตลาดเป็นชิ้นๆ หรือในกรณีของหมู จะเป็นการร่วมลงทุนกับเจ้าของหมู แล้วแบ่งสัดส่วนเนื้อสัตว์ตามส่วนที่นำมาลงทุน เช่น ลงทุน 100 บาท หรือ 200 บาท หรืออาจจะซื้อร่วมกันแล้วแบ่งปันกันภายในกลุ่มที่ร่วมซื้อหมูตัวเดียวกันซึ่งในกรณีของหมูแล้ว จะมีโอกาสบริโภคบ่อยกว่า วัว หรือควาย เพราะราคาแพง และมีปลาที่จับเองได้ ...หมู่นี้ บางทีอาจจะเลี้ยงหมู หมูนี้อาจจะได้กินบ่อยหน่อย ดีว่าเอาหมูมาบุบ และเป็นจะแบ่งเป็นหุ้น ๆ กันเนี่ย หุ้นนี้เต้าโต ร้อยกา สองร้อยกาเอี้ย แล้วเป็นจะมาชอยกันเนี่ย อย่างสมมุติว่า แบ่ง 4 หุ้นเนาะ หุ้นก็จะไปแบ่งปี่ แบ่งน้องแหมเอี้ยชอยกันเนี่ย... หรือมีการเลี้ยงไก่ไว้บริโภคแทนได้ ส่วนมากแล้วแทบทุกหลังคาเรือนจะเลี้ยงไก่ไว้บริโภคเองในครัวเรือน ถ้ามีเพื่อนบ้านมาซื้อก็ขายไป ...ไก่มีไก่อัน แต่ว่าเป็นจะเลี้ยงเจ้าไก่เป็นก็จะมีบ้านไหน 4-5 แม่เอี้ย...

อาหารประจำวัน ส่วนมากแล้วจะเป็นน้ำพริก ผักต้มที่นำมาจิ้มกับน้ำพริกเป็นหลัก คู่กับข้าวเหนียว ทั้ง สามมือ อาจจะมีเสริมมาบ้างในช่วงกลางวันจะเป็นส้มตำ กับผักต่าง ๆ ที่เก็บหามาได้ระหว่างออกทำนา เช่น ผักสะ กระถิน ผักถั่ว ส่วนมือเย็นจะประกอบอาหารมากกว่ามือ ๆ ในวันเดียวกัน มีน้ำพริกปู ด้วยการนำปูขนาดเล็กมาต้มทั้งตัว แกะขาออกหมดแล้วนำมาตำใส่พริกหนุ่มเผา เกลือ กระเทียม หรือจะเป็นการนำปูมาผสมลงในน้ำพริกต่าง ๆ เพื่อเพิ่มรสชาติ รับประทานกับผักต่าง ๆ ที่ผ่านการต้มแล้วเช่นกัน มีทั้ง ผักแว่น กระถิน ผักสอย มะแตง หรืออาจจะเป็นการยำหน่อไม้ด้วยน้ำปู หรือส้มตำใส่น้ำปู

... บางวันน้ำพริก หาผักมาลวก หาผักอะไรก็ได้ตอนเช้า มีหน่อก็ได้หน่อที่เก็บ
มาได้มาลวกกับน้ำ พริก ส้มตำ เดียวนี้ก็ส้มตำเอาข้าวหนึ่งไปกิน ส้มตำ ผักลั่ว
กระถิน ผักละ สมมุติว่าหน่อนี้ละ เป็นน้ำพริกปู ปูน้อย ๆ เอามาต้มเป็น ตัว
แกะดินมันออกเอาน้ำมันมาตำแล้วจีพริกหนุ่มมา ใส่ ใส่เกลือ กระเทียมเอา
น้ำที่ต้มปูผสมน้ำพริกที่ซ้น ๆ นะ กินกับผักแว่น มะแตงกระถิน ผักฮอยลวก
ผักแว่น เก็บได้ มะแตงกินกะข้าวเหนียว...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การเก็บถนอมอาหารในช่วงเวลาของการอยู่กับธรรมชาติ เป็นการสร้างความรู้ในการ
เก็บ รักษาอาหารไว้บริโภคได้ในอนาคต ในยามที่ขาดแคลน หรือเพื่อการเดินทางในกรณีที่ต้อง
นำอาหารไปด้วย เช่นการเข้าป่าเมี่ยง การไปเก็บใบตองตึง หรือเก็บไว้บริโภคในกรณีที่มี
ปริมาณน้อย เช่น การย่างเนื้อวัว เพื่อเก็บไว้ในอนาคต เพราะการลืมน้ำจะมีเฉพาะในเทศกาล
หรือการครองหน่อไม้ไว้บริโภคในหน้าแล้ง หรือการทำน้ำปู เพื่อปรุงแต่งรสชาติอาหาร

... ดองใส่เกลือ คนเฒ่าคนแก่สอน ใส่เกลือจะบ่มเอา เอาสุ่มๆกับหน่อมัน
ไว้เป็นเดือน เป็นปีก็ได้ หน่อดอง หน่อขুব ดองอย่างเดียวบ้านเฮา...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความรู้ในการดำรงชีวิต : องค์ความรู้ของวิถีชีวิต

วิถีชีวิตในแต่ละช่วงสมัยต้องอาศัยความรู้ชุดต่าง ๆ ที่ถูกผลิตสร้างขึ้นมามีได้สภาวะ
แวดล้อมทางธรรมชาติหนึ่ง ๆ เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกที่อยู่อาศัยต้องเป็นที่ดอน ป้องกันน้ำท่วม
และสามารถดูแลที่นาที่อยู่รอบบ้าน และอยู่ในที่ราบได้ ถึงแม้ว่าที่นาจะเป็นที่ราบสูงบ้างบาง
ส่วนก็ตามเพราะสภาพแวดล้อมกำหนดให้ต้องเลือกที่นาในที่ราบสูง ความรู้เรื่องการคัดเลือก
เมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพของดินถูกสร้างขึ้นมา และถ่ายทอดต่อมาให้คน
รุ่นต่อมาได้มีเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ต่างๆ ให้เลือก

นอกเหนือจากความรู้เรื่องการทำนาแล้ว ความรู้เรื่องการจับปลาด้วยเครื่องมือจับปลา
ประเภทต่างถูกสร้างขึ้นมา บนฐานความรู้เรื่องสภาพทางธรรมชาติของแหล่งน้ำ และประเภท

ของปลา เพราะว่าแหล่งน้ำหนึ่ง ๆ ในฤดูกาลหนึ่ง ๆ จะมีปลาประเภทหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นเครื่องมือจับปลาทั้งหุ้ม ไซ หริบ ยอ จำ จึงถูกสร้างขึ้นมาให้สอดคล้องกับแหล่งน้ำ ที่มีทั้งน้ำเชี่ยว หนองน้ำ น้ำนิ่ง เป็นการผลิตของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ต้องอาศัยความรู้เรื่องแหล่งน้ำ และลักษณะของปลาเป็นฐานความรู้อีกชุดหนึ่ง อีกทั้งยังต้องมีความรู้เรื่องพืชที่บริโภคได้ในแต่ละฤดูที่จะมีผักแคบ ผักแว่น ผักกระ ผักกูด มะเขือต่าง ๆ มากในหน้าหนาว และหน้าร้อน ให้เก็บได้ตลอดกาล ถ้าจะมีปลูกเองบ้างจะเป็น มะแป้ มะถั่ว ส่วนที่ต้องซื้อนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น หมู มีขายที่ตลาดหางดง เป็นตลาดที่มาพร้อม ๆ กับหมู่บ้าน ซึ่งแน่นอนว่ามีการใช้เงินกันบ้างแล้ว

ความรู้จากการนำไฟแต่ละประเภทมาสนองความต้องการในการดำรงวิถีชีวิต ตั้งแต่การสานเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือจับปลา การสร้างฝายบ้าน การสานเสื่ออ่อน ไม้ปูพื้นบ้าน การสานแข่ง ไม้ใส่ลำไยให้หมู่บ้านที่ปลูกลำไยขายเป็นอาชีพ มาซื้อแข่งไปใส่ลำไยขาย การนำไฟไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

เพื่อช่วยให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้ ความรู้ในการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือนเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมีความรู้ไว้ เช่น ความรู้ในการจักสาน กระบุง ตะกร้า เสื่ออ่อน ไม้ใช้ในเรือนนั้น ทุกคนสามารถจักสานไว้ใช้เองได้ เรียกว่า ทำกันเองเป็นทุกคน แม้เครื่องมือจับปลา ซึ่งจัดได้ว่าเป็นเครื่องมือหากินของคนในยุคสมัยนี้ สามารถผลิตกันได้เองก็ตาม ถ้ายังมีที่จะต้องซื้อ ก็เป็นเพราะ ในชุมชนขาดแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่จะนำมาผลิตสร้าง เพื่อใช้เอง เช่น เกลือ ปลาทุ กะปิ หม้อดิน ถ้วยจาน เสื้อผ้า เป็นต้น

เมื่อต้องซื้อแล้ว หมายความว่าต้องมีการใช้เงินกันแล้ว ดังนั้นแหล่งรายได้ จะเป็นการนำสิ่งที่มืออยู่อกขาย ทั้งขายกันเองในหมู่บ้าน เช่น เมี่ยง เพราะต้องเก็บจากป่าเมี่ยงที่อยู่ไกลออกไปจากหมู่บ้านเป็นระยะทางกว่า 20 กิโลเมตร ขายใบตองที่ต้องนำมาเปลี่ยนหลังคาบ้านกันทุกปีให้คนในหมู่บ้านกันเองที่ไม่สามารถไปตัดใบตองจากป่ามาได้ เป็นการพึ่งพิงกันและกันระหว่างคนที่ขายแรงงาน กับคนรวย หรือระหว่างคนรวยกับคนจน กล่าวได้ว่า เป็นการช่วยเหลือกันและกันภายในหมู่บ้านมากกว่าที่จะเป็นการซื้อขายด้วยเหตุผลทางการค้า ขายให้พ่อค้าที่เข้ามาซื้อ เช่น เข้ามาซื้อข้าวภายหลังจากที่เหลือจากการบริโภคแล้วเท่านั้น หรืออาจเป็นการซื้อจากพ่อค้าที่เข้ามาขาย เช่น พ่อค้าผ้า พ่อค้าเกลือ ขายให้ต่างหมู่บ้านที่มาหาแสวงหาเพราะไม่มีความรู้ในการผลิตเอง เช่น เสื่ออ่อน หรือการขายแข่งให้ชาวสวนลำไย เพราะขาดแหล่งวัตถุดิบคือ ไม้ไผ่ ที่มีปริมาณมากในบ้านเนื้อทราย

แหล่งน้ำกิน น้ำใช้เป็นอีกความรู้ ที่บ้านเนื้อทราย ต้องสร้างความรู้เรื่องแหล่งน้ำกิน จากการขุดบ่อบาดาล เพื่อไว้บริโภค อุปโภคเองในครัวเรือนของตน การขุดบ่อบาดาลต้องอาศัย ความรู้เรื่องแหล่งน้ำ ทางน้ำไหล เพื่อคาดประมาณตำแหน่งการขุดบ่อบาดาล แน่แน่นอนว่าพบตาน้ำ แต่ปริมาณน้ำถ้ามีน้อย อาจต้องขุดลึกลงไปอีก จนกว่าจะพบตาน้ำที่ใหญ่กว่า เพราะว่าเป็น บ่อดิน การบริโภคน้ำ ต้องผ่านการกรอง โดยการเลียนแบบธรรมชาติจากบริเวณเหมืองฝาย พบ ว่าน้ำที่ผ่านกรวด หิน ดิน ทราย หรือขอนไม้ที่มาซ่อมเหมืองฝาย น้ำจะใส ปราศจากเศษหิน ดิน ทราย การสร้างความรู้เรื่องการกรองน้ำไว้บริโภคเองของชุมชน ก่อนที่อนามัยจะเข้ามาให้ ความรู้เรื่องน้ำดื่มต้องดื่มด้วยความร้อนก่อนนั้น การนำกรวด ทราย มาใส่ถัง แล้วเจาะรูเพื่อให้ น้ำไหลผ่านลงมาได้ใสสะอาดกว่าเดิมจากฝุ่น และตะกอนดินจึงเป็นทางออกของบ้านเนื้อ ทรายในช่วงเวลาของการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ

ความรู้ในการจักสานเสื่ออ่อน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างชื่อเสียงให้หมู่บ้านจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า ถ้าต้องการเสื่อ อ่อนต้องมาซื้อที่บ้านเนื้อทรายนี้เท่านั้น ความรู้ในการทำเสื่ออ่อน เป็นมรดกตกทอดทางปัญญา ตั้งแต่อดีตกาล ของคนรุ่นก่อน ๆ ที่เรียนรู้การนำต้นสาต หรือต้นเสื่อมาจักสานเป็นเสื่ออ่อน ที่ มีจุดขายตรงไว้ตะเข็บรอยต่อของเสื่ออ่อนแบบซ้อนสองชั้นได้เนบเนียน ผิวสัมผัสเนียน เป็น เเง ด้วยการเลือกต้นสาตอายุประมาณ 2 ปี จึงจะนำมาสานได้ เพราะ เมื่อนำมาแยกเส้นแล้วจะ ทำได้โดยง่าย ไม่แตกกระแหง ไม่ระคายผิว เพราะที่ใช้ห่อเด็กอ่อนให้ความอบอุ่น และไม่ ระคายผิวเด็กอ่อน หรือไม่ระคายผิวเวลานั่ง ไม่เป็นเสี้ยนตำผิวหนังผู้ใช้งานจากเสื่ออ่อนได้

ต้นสาตจะชอบที่ขึ้น น้ำท่วมถึงโคนต้น จะพบต้นสาตได้ตามแหล่งน้ำ ที่ขึ้นและ การ ตัดต้นสาตจะตัดที่โคนต้น เพื่อให้ต้นยังอยู่ แรกหน่อออกมาให้ตัดได้ในอีก 2 ปีข้างหน้า การ ตัดต้นสาตจะสลับกันไปมาระหว่างต้นสาตแต่ละกอ เมื่อตัดมาแล้ว นำต้นสาตมาผ่าซีก ออก เป็น 2 ส่วน แขน้ำทิ้งไว้ 1 คืน เพื่อให้เนื้อข้างในอ่อนตัวลง ง่ายแก่การขูดเอาเนื้อออก เหลือแต่ ผิว นำมาม้วนเป็นขดวงกลม แล้วตากแดดอีกประมาณ 2 แดดให้แห้ง เพื่อนำมาจักเป็นริ้ว ๆ ขนาดความกว้างของแต่ละริ้ว ขึ้นกับว่าต้องการนำไปสานเป็นอะไร ซึ่งส่วนมากถ้าต้องการ สานเสื่ออ่อน จะจักแยกเป็นริ้วขนาดกว้าง ครึ่ง เซนติเมตร เพื่อให้เสื่ออ่อนสามารถม้วนซ้อน เป็น 2 ชั้นได้ไม่แตกร้าว และสามารถซ้อนเป็น 3-4 ชั้นได้ถ้าต้องการ เสื่ออ่อนที่จักสานเสร็จ แล้วจะมีขนาดกว้าง 80 ซม. ตามความสูงของต้นเสื่ออ่อนที่มีอายุ 2 ปี ส่วนยาว 2 เมตร เพราะ

ลักษณะการใช้งานจากเสื่ออ่อนที่ต้องการนำมาซ้อนทับกันแล้วมีความยาว 2 เมตร จะเหมาะสมกับการใช้งานจากเสื่ออ่อน ส่วนมากจะใช้ปูนอนในบ้าน ทั้งยังม้วนเก็บ สะดวกในการพกพา ด้วยน้ำหนักเบา นำไปใช้ปูนอนที่วัด และใช้ห่อศพได้อีกด้วย

การจัดสานจากต้นสาด มีมานานพร้อม ๆ กับการจักสานจากไม้ไผ่ภายใต้วัตถุดิบที่มีอยู่อย่างหลากหลายของไม้ไผ่ ถูกนำมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้บางส่วน ทั้งนี้ขึ้นกับการนำไปใช้งาน และคุณลักษณะของไม้ไผ่ว่าเหมาะสมกับการใช้งานนั้น เช่น ไผ่ซาง ไผ่บง เปราะบาง ไม้เหนียว เหมาะกับการสานเป็นกระบุง กระด้ง ไผ่ลวกแดง ไผ่ลวกดำ มีความเหนียว เหมาะสำหรับการเป็นเครื่องมือจับปลา เช่น ไซ ชะลอม ไม้คานหา ไม้คาน และคันธนู ไผ่ยะจะมีความเหนียวมากกว่าจึงเหมาะกับการที่จะเป็นกระบุงเปี้ยก ไผ่ลวกข้าว ส่วนไผ่เหี้ยะมีไผ่สานฝาผนังบ้าน เพราะมีลำกล้องกว้างใหญ่ และที่มีการสานกันมากไว้ขายให้ชาวสวนลำไยในยุคนี้ เป็นการสานแข่งไว้ใส่ลำไยจากสวนไปแหล่งการค้า

วิธีการดำรงชีวิตแบบหาอยู่หากิน ที่ถูกกำหนดสร้างจากลักษณะทางธรรมชาติตั้งแต่การผลิต การบริโภค ซึ่งมีผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ในบ้านเนื้อทรายให้เป็นแบบพึ่งพากันและกันในหลายรูปแบบ

ความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกัน

การทำนาในยุคสมัยนี้ เป็นการเอาแรงกันเป็นส่วนใหญ่ภายในเครือญาติกันก่อน ถ้าต้องการแรงงานเพิ่ม อาจขอแรงจากเพื่อนบ้านได้อีกด้วย ซึ่งอาจมีการจ้างแรงงานกันบ้างในกรณีที่ต้องการช่วยคนจนในหมู่บ้านให้มีรายได้บ้าง ซึ่งการตอบแรงในกรณีที่จ้างแรงกันนั้น อาจตอบแรงเป็นปริมาณข้าว หรืออาจเป็นค่าจ้างในรูปเงินตรา แล้วแต่ความตกลง พอใจกันทั้งสองฝ่าย ซึ่งต่างตอบแทนในหลากหลายแบบแผนก็เป็นที่ได้ และยังมีทั้งการยืมควายไปไถนา ก่อน แล้วคืนเป็นข้าว ก็มี

นอกจากการช่วยเหลือกันและกันในการทำนาแล้ว การพึ่งพิงกันและกันในรูปแบบอื่น เช่น การแลกเปลี่ยนของกับของในยุคที่การแลกเปลี่ยนผ่านเงินตรายังไม่มีมีความสำคัญขึ้นมา การแลกเปลี่ยนของกับของ วางอยู่บนฐานคติของความพึงพอใจที่จะตกลงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน หรืออีกนัยยะหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า วางบนฐานคติต่างตอบแทน ซึ่งการแลกเปลี่ยน

ในความหมายของชาวบ้าน เรียกว่า พอใจที่จะแลกเปลี่ยนเมื่อต้องการใช้ เช่นแลกเปลี่ยนแรงงานของควาย 1 ตัว ในการทำนา 4 ไร่ กับข้าว 1 ถัง ให้เจ้าของควายไป หรือการแลกข้าว 1 ลิตร กับไก่ 1 ตัว หรืออาจจะเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาของคน 1 คน ให้กับเจ้าของนาในการทำนา 5 ไร่ แล้วได้ข้าว 1 ถัง เป็นค่าตอบแทนแรงงาน การแลกเปลี่ยนพริก ครึ่ง กิโลกรัม กับข้าว 1 ลิตร ซึ่งการแลกเปลี่ยนในช่วงนี้ไม่มีการชั่งตวงวัดอย่างชัดเจนในรูปของมาตรวัด มีหน่วยเป็นกิโลกรัม แต่มาตรวัดที่ใช้ เป็นมาตรวัดความพึงพอใจจากทั้งสองฝ่าย เข้ามาวัดความพึงพอใจต่อกัน แล้วจึงทำการแลกเปลี่ยนกัน

การยืมข้าวของคนจนในหมู่บ้าน เป็นอีกแบบแผนการพึ่งพิงกันและกันภายในหมู่บ้าน การยืมข้าวแต่ละครั้งจะประมาณ 1-2 ลิตร แล้วคืนเป็นข้าวเช่นกัน ซึ่งการยืมข้าวจะเกิดขึ้นน้อยมากเพราะต่างมีที่นาของตนเอง การยืมข้าวจะเกิดกับคนที่มีน้อยอยู่ก่อนแล้ว ประกอบกับฝนแล้งบ้าง น้ำในเหมืองน้อยบ้าง ข้าวจึงไม่เหลือพอให้บริโภคได้ในรอบปี ถ้าต่างก็มีน้อยการยืมข้าวคงเป็นไปได้ ทางออกก็ต้องเป็นการซื้อข้าวกันแทน

การเป็นพวกเดียวกัน

การมีลักษณะเกื้อกูลกัน และกันผ่านการเอวั้น เอาแรงกันในการทำนาจะเป็นไป เพราะการถือสายเลือดเดียวกันเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาการลงแรงกันในการทำ ซึ่งการถือพวกเดียวกันในแต่ละเรื่องจะมีเกณฑ์ ๆ หนึ่ง ในการนับพวกเดียวกันต่างกันไป เช่น การช่วยกันดูแลเหมืองฝาย การซ่อมเหมือง พวกเดียวกันในการขุดลอกเหมือง จะเป็นพวกเดียวกันที่มีนาใกล้กัน

ในระดับของหมู่บ้านแล้ว การเป็นพวกเดียวกันที่อยู่ในบ้านเดียวกันจะมาช่วยกันลงแรงในพิธีกรรมระดับหมู่บ้าน เช่นงานบุญ งานศพ งานโรงเรียน โดยประเพณีของการนับพวกเดียวกันในลักษณะนี้ของบ้านเนื้อทรายแล้ว มีผลทำให้การช่วยเหลือกันผ่านการค้าประกัน และกันในการกู้กองทุนหมู่บ้านถูกจำกัดวงเฉพาะในเครือญาติเท่านั้น

มาตรแม้ว่าความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านมีลักษณะแนวราบ ต่างเอื้ออาทรต่อกันและกัน ความเคารพนับถือผู้อาวุโสกว่า ทั้งการนับถือระดับอายุ แล้วยังเป็นการนับถือด้วยระดับของความเป็นผู้ใหญ่กว่าผ่านประสบการณ์การอยู่ในหมู่บ้านยาวนานกว่า เป็นรุ่นบุกเบิก และต่อสู้กับความยากลำบากในช่วงความแห้งแล้งมาจนถึงปัจจุบัน กลายเป็นคนรวยของหมู่บ้าน ในรูปของการมีที่ดิน และมีเครือข่ายลูกหลานอยู่ในหมู่บ้าน เป็นที่นับหน้าถือตา ได้รับความเคารพ และเป็นที่ยอมรับของหมู่บ้าน อาจจะเรียกได้ว่า รวยที่นา และรวยความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ในแนวตั้งนั้นมียู่ในหมู่บ้าน แต่เป็นการเคารพ นับถือ ช่วยกัน เชื้อพังกันมากกว่าที่จะเป็นการเอาเปรียบลูกบ้าน แต่จะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านเพื่อติดต่อกับนอกหมู่บ้าน เช่นการเป็นตัวแทนของหมู่บ้านติดต่อกับรัฐ เพื่อขอไฟฟ้า และประปา รวมถึงการเป็นผู้ติดต่อบริษัทประปาในการใช้น้ำจากชลประทานระหว่างหมู่บ้าน ในกรณีที่น้ำแล้งในหน้าแล้ง ส่วนภายในหมู่บ้านจะเป็น แก่เหมือง เป็นผู้ดูแลการใช้น้ำจากเหมืองฝ่ายภายในหมู่บ้านนั่นเอง

นอกจากการพึ่งพากันและกันระหว่างมนุษย์แล้ว การพึ่งพาสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับวิถีการดำรงชีวิตแล้ว ยังเป็นเครื่องตอกย้ำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ดำรง คงอยู่ เกื้อกูลกัน ผ่านการสร้างประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมา

การนับถือผีเดียวกัน

เป็นงานประเพณีที่คนที่ถือสายเลือดเดียวกันจะต้องมาร่วมงานนี้ ซึ่งจะมีปีละ 2 ครั้ง ในเดือนสี่ และเดือนเก้า จะมีการเลี้ยงผีเจ้าบ้าน 3 วันติดต่อกันในกลุ่มเครือญาติกัน การนับถือผีเดียวกันนับจากการแต่งงานเข้ามาเป็นผีเดียวกันกับเครือญาติฝ่ายผู้หญิง นับว่าเป็นการตัดขาดทางสายเลือดกับเครือญาติของทางฝ่ายผู้ชายไปแล้ว แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าตัดขาดความสัมพันธ์ทางสังคมจากกัน ยังช่วยเหลือกันได้อยู่ถ้าจำเป็น การเลือกวันเลี้ยงผีเจ้าบ้าน จะเลี้ยงวันเสียประจำเดือน คือวันพุธ และวันศุกร์ เป็นประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติกันมายาวนาน จะมีผู้เฒ่า ผู้อาวุโสที่เป็นที่นับถือ

ส่วนงานศพ จะเป็นการช่วยเหลือกันและกันระดับหมู่บ้าน ผ่านการเก็บเงินค่าฌาปนกิจศพจากทุกครัวเรือน โดยมีผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือระดับหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล การเก็บเงิน เพราะว่าความนับถือ ความเคารพในความเป็นผู้ใหญ่ที่มีใช้เพียงอายุ แต่เป็นเพราะความเป็นที่นับถือผ่านการประสบความสำเร็จในครอบครัว มีที่นาเป็นของตนเอง และมีที่นาให้เช่า เป็นผู้บุกเบิกการเปลี่ยนแปลง และประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนั้น

งานประเพณีขึ้นบ้านใหม่ เป็นอีกงานที่สะท้อนความร่วมมือกันภายในพวกเดียวกัน ทั้งการเป็นพวกผ่านผีเดียวกัน และการเป็นคนในบ้านเนื้อทรายด้วยกัน

ของของหมู่บ้าน

ในระดับหมู่บ้านแล้ว การมีสมบัติสาธารณะของหมู่บ้านที่ต้องช่วยกันดูแลรักษา เช่น ไร่ไถ่ภายในหมู่บ้าน และเหมืองฝาย เป็นเงื่อนไขที่ช่วยสร้างจิตสำนึกสาธารณะให้กับคนในบ้านเนื้อทราย และถ่ายทอดจิตสำนึกสาธารณะนี้ให้กับรุ่นคนต่อ ๆ มาได้สืบทอดการดูแลไร่ไถ่

และเหมืองฝายของหมู่บ้านต่อไป ผ่านความสะอาดของน้ำในไส้ไก่ที่แม้แต่เด็กเล็กในหมู่บ้าน
จะไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลใดๆ หรือแม้แต่ของเล่นลงในไส้ไก่ เพราะการสั่งสอน และการปฏิบัติต่อไส้
ไก่ของบรรพบุรุษ ในส่วนของเหมืองฝายก็เช่นกัน แต่เป็นจิตสำนึกสาธารณะระดับกลุ่มที่ใช้
เหมืองฝายเดียวกัน และเป็นเช่นเดียวกันนี้กับคลองชลประทานในยุคต่อมาที่เริ่มมีคลองชล
ประทานใช้ในหมู่บ้าน จะได้รับการดูแลจากคนในหมู่บ้านเช่นกัน

ความพอเพียงในการดำรงชีวิตของบ้านเนื้อทราย กำลังแปรเปลี่ยนไปภายหลังการรุด
คืบเข้ามาของกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความรู้
เรื่องการผลิตชุดใหม่

บทที่ 3

การเปลี่ยนผ่านของวิถีการหาอยู่หากิน

การเปลี่ยนผ่านของความรู้ ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตภายใต้การนำแนวคิดความทันสมัย เข้ามาในสังคมไทย ที่ถูกทำให้มีความหมายเฉพาะเพียงการพัฒนาเศรษฐกิจ ในรูปของการเร่งการผลิตเพื่อการส่งออกก็ค่อยรุกคืบเข้ามาในบ้านเนื้อทราย ผ่านการสร้างความรู้ชุดใหม่ในมิติต่างๆ ตั้งแต่การผลิต การบริโภค ภายใต้การเอื้ออำนวยให้การเร่งการผลิตเป็นไปเพื่อการส่งออกของรัฐ ด้วยการสร้างคลองชลประทาน การส่งเสริมการเพาะปลูกในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนเพื่อความสะดวก และเร่งให้ผลผลิตสู่ตลาดเร็วขึ้น การส่งเสริมเมล็ดพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น การส่งเสริมวัฒนธรรมบริโภคนิยมเพื่อเร่งการบริโภคในสังคม และสร้างวัฒนธรรมการบริโภคแบบทุนนิยม

นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจระดับประเทศ ที่มุ่งเร่งการผลิตเพื่อการส่งออกแล้ว การเติบโตของแหล่งค้าวัสดุเกษตรที่อยู่บนเส้นทางเดียวกันกับบ้านเนื้อทรายเป็นอีกเงื่อนไขที่ทำให้บ้านเนื้อทรายเกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิต ออกไปเป็นการค้าวัสดุเกษตรด้วยบางส่วน และบางส่วนของบ้านเนื้อทรายก็พลิกผันจากภาพลักษณ์ชาวนา มาทำการค้าในรูปแบบต่างๆกัน เนื่องจากการอยู่ใกล้อำเภอเมืองมาก มีความห่างเพียงเพียงระยะทาง 13 กิโลเมตร โอกาสการรับรู้การเปลี่ยนแปลง และได้รับการเปลี่ยนแปลงตามการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคม เศรษฐกิจแบบทันสมัย จะมีอยู่สูงมาก ถึงกระนั้นก็ตาม บ้านเนื้อทรายยังคงดำรงอุดมการณ์การดำรงชีวิต แบบพออยู่พอกิน เพียงแต่ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ความรู้เรื่องการผลิตเพื่อการขาย

การเปลี่ยนเป้าหมายในการผลิตเพื่อการบริโภค มาเป็นการผลิตเพื่อการขาย ภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น ได้มีการสร้างความรู้ชุดใหม่ขึ้นมา เป็นความรู้ชุดที่แยกวิถีชีวิต ออกจากวิถีชุมชนเพื่อสร้างแรงจูงใจในการดำรงวิถีชีวิตแบบใหม่ ในนามของความทันสมัย และเผยแพร่แนวคิดความทันสมัยอย่างซึมลึก เพื่อเข้าไปเปลี่ยนจิต

วิญญาน ความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ด้วยการเปลี่ยนแปลงความรู้ชุดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต เริ่มตั้งแต่ความรู้ในการผลิต โดยการสร้างความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ทำให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ถูกส่งผ่านเข้ามาในบ้านเนื้อทรายโดยเกษตรกรตำบล สหกรณ์การเกษตรทางดงที่เข้ามาให้ความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ เช่น ข้าวสันป่าตอง ข้าวกข.6 ประมาณปีพ.ศ. 2510-2515 และรับซื้อข้าวในราคาประกันให้ชาวนา เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับนโยบายการส่งออก แต่ว่าโดยพื้นฐานของข้อจำกัดของพื้นที่การทำนาของบ้านเนื้อทราย ที่เพียงการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนยังไม่เพียงพอในบางส่วนของหมู่บ้าน เพราะพื้นที่การทำนามีน้อยอยู่ก่อนแล้วในชุมชน ความรู้เรื่องการผลิตข้าวชุดใหม่จึงมีผลต่อการทำนา ในประเด็นของการต้องใช้ยาฆ่าแมลง การใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งผลผลิต การต้องอาศัยน้ำจากคลองชลประทานเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะมีคลองชลประทานเข้ามาแล้วก็ตามคลองชลประทานเองก็ยังมีปัญหาเรื่องการส่งน้ำ แม้กระนั้นการปลูกข้าวยังคงวางเป้าหมายในการผลิตเพื่อการบริโภคอยู่ เพื่อเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจให้ครัวเรือนก่อน เหลือจากการบริโภคในรอบ 1 ปีแล้วจึงขายให้สหกรณ์ ไม่ได้เปลี่ยนเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้า แล้วต้องซื้อข้าวกินเช่นชุมชนอื่น การรับเอาความรู้ชุดใหม่ในการผลิตของบ้านเนื้อทรายจึงเป็นการรับเข้ามาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ในการผลิต การปลูกข้าวที่ได้ผลผลิตสูงย่อมเป็นผลดีต่อชาวนาเอง กล่าวคือได้ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 60-70 ถัง ในขณะที่การผลิตด้วยเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้ผลผลิต 40-50 ถัง ดังนั้นการเข้ามาของความรู้ชุดใหม่เรื่องการปลูกข้าวนี้ จึงเป็นผลดีในประเด็นของผลผลิตที่เพิ่มขึ้น

การคงเป้าหมายการผลิตเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย ถูกกรุกเข้าด้วยการขยายตัวของประชากร จากการขยายครอบครัวเดิมออกไปของลูกหลาน มาปลูกบ้านในบริเวณบ้านของบรรพบุรุษ ดังนั้นการเร่งการผลิตเพื่อการบริโภคผ่านการรับเอาเทคโนโลยีการผลิตใหม่ ๆ เข้ามา เช่น รถไถ รถเกี่ยวข้าว แพนแรงงานวัว ควายที่ทำงานล่าช้ากว่า จึงกลายเป็นการเข้าสู่กระบวนการรับเอาเทคโนโลยีการผลิตเพื่อการค้า มาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้นเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักก่อน ถ้าเหลือจึงขายออกไปให้กับสหกรณ์ จัดว่าเป็นความแยบยลของบ้านเนื้อทรายในการที่จะรู้จักปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตเพื่อการค้ามาใช้ในการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตในการบริโภคของครัวเรือน แต่ในอีกแง่หนึ่งของแนวคิดการผลิตเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย ในนามของความรู้ชุดใหม่ในการผลิต กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างหนี้ของชาวนา เพราะเป็นการซื้อเชื่อในขั้นแรกเริ่มของการทำนาเพื่อการบริโภค ตั้งแต่

ซื้อเชื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ผ่านการเอาที่นาเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกัน ให้กับสหกรณ์ แต่
ทั้งนี้แล้วการผลิตยังคงวางบนเป้าหมายเพื่อการบริโภคเป็นหลักสำคัญก่อน

การเร่งการผลิตจะประสบความสำเร็จด้วยดี ภายใต้การช่วยเหลือของกรมชลประทาน
ในรูปของการสร้างคลองชลประทานผ่านมาทางบ้านเนื้อทราย ทำให้การทำนา ทำได้ปีละ 2
ครั้งจากที่เคยทำได้เพียงปีละครั้ง แม้ว่าจะมีเหมืองแม่ตาข้างก็ตาม ซึ่งจะประสบปัญหาน้ำแห้ง
เหมืองในหน้าแล้งบ้าง คลองชลประทานแม่แดงเข้ามาช่วยเรื่องน้ำให้หมู่บ้านนี้ต่อจากเหมือง
แม่ตาข้าง ฐานะของคลองชลประทานแม่แดงจึงเป็นหนึ่งในภาคปฏิบัติการเพื่อสนองอุดม
การณ์การผลิตเพื่อการค้า ภายใต้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ

การตอบรับเป็นอย่างดีต่อการเข้ามาของการผลิตชุดใหม่ของบ้านเนื้อทราย ก็เพื่อการ
บริโภคเป็นหลักก่อน ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดของที่ดิน และการขยายครัวเรือน ซึ่งจำเป็นต้องมีการ
จัดสรรที่นาให้ครัวเรือนใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยที่นาที่มี
จำกัด ความรู้เรื่องการผลิตชุดใหม่ที่เข้ามาจึงตอบสนองความต้องการในการบริโภคที่เพิ่มขึ้น
ได้เป็นอย่างดี ทั้งที่อุดมการณ์การผลิตเพื่อการค้าจะเข้ามาในบ้านเนื้อทรายก็ตาม จัดว่าเป็น
ความชาญฉลาดของบ้านเนื้อทราย ที่จะปรับใช้กลยุทธ์การผลิตเพื่อการค้ามาให้สอดคล้องกับ
ความต้องการของครัวเรือนก่อน

ความรู้ชุดใหม่เรื่องการผลิตเพื่อการค้า ถูกปรับเป้าหมายไปเป็นการผลิตเพื่อการ
บริโภคโดยบ้านเนื้อทราย ภายใต้ภาคปฏิบัติการของความรู้เรื่องการผลิตเพื่อการค้าที่มีเฉพาะ
เรื่องการปลูกข้าว แต่การผลิตเพื่อการค้าที่เข้ามาในบ้านเนื้อทราย และได้รับการตอบรับเป็น
อย่างดี คือการปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้งไว้ขายให้สหกรณ์เป็นหลัก จะมีเก็บไว้บริโภคเองบ้าง
บางส่วน หรือจะเป็นการปรับเปลี่ยนแนวคิดการผลิตเพื่อการค้ามาไว้บ้างบางส่วน เช่น การจัด
สรรที่นาบางส่วนไว้ปลูกลำไย ส่วนที่เหลือยังคงปลูกข้าวไว้บริโภค เพราะลำไยเป็นพืช
เศรษฐกิจที่ได้ราคาดี จึงกลายเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านหันมาปรับที่นาบางส่วนไว้รองรับพืช
เศรษฐกิจเหล่านี้ เพราะเมื่อผ่านการไถ่ตรองแล้วอย่างรอบคอบแล้วภายในครัวเรือน จะพบว่า
แม้ต้องลงทุนทางการเงินเพิ่มขึ้นจากการปลูกลำไย ทั้งซื้อพันธุ์ลำไย ซื้อปุ๋ย และยาฆ่าแมลง
ก็ตาม หรือในช่วงเวลาการรอผลผลิตจากลำไยออกขาย เป็นช่วงเวลาของการซื้อข้าวกินแล้วก็
ตาม บางส่วนของคนในบ้านเนื้อทรายยังเห็นว่าพืชเศรษฐกิจ เช่น ลำไย จะให้ผลตอบแทนที่คุ้ม
ค่ากว่าการคงที่นาไว้ปลูกข้าวอีกต่อไป

... ที่สวนนี้ ลูกเขยบอกตามชื่อเนาะ เพราะลูกเขยติดการเกษตรเป็นไปดีไหน มันไปหมด เป็นประชุมชนไหน มันไปหมดแล้วสวนมันมี 10 กว่าไร่มันปลูกละ ของ มันปลูกได้ 6 ปีแล้วมีได้ปีมันก็มาบอกว่า ป๋อยะนานี้ นะ 3 ไร่ ได้ข้าวปี หนึ่ง 200 ขายก็บ่ได้เท่าใดกุ่ม ก่ากิน ป๋อเอาแป้งสอนเตอะอย่างดีเฮาจะซื้อกิน ข้าว กี่ 3 ปีแต่ 3 ปีได้เงินลำไยใหญ่ก็ได้ 3,000 ป้ายต่อ จากนั้น 50,000 ป้าย มา แหม่มปีได้ 100,000 ป้าย ปีที่แล้วก็ได้ 10,000 ได้กินผลมานี้ 4 ปี นี่บ่ถายเราะ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การทำงานเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย เมื่อถึงเวลาที่ต้องขายผลผลิตแล้วจะพบว่า ได้ราคาต่ำทุน การที่ต้องมีต้นทุนในการปลูกข้าวที่สูงขึ้นในการซื้อเมล็ดพันธุ์ การจ้างแรงงาน ปลูกข้าวในเกือบจะทุกขั้นตอน ปัญหาจากคลองชลประทาน ปัญหาการขายผลผลิตทั้งที่มีเป้าหมายการปลูกข้าวเพื่อการบริโภค แรงจูงใจในการเปลี่ยนอาชีพมาเป็นช่างแกะสลัก หรือการทำงานในเมือง และโรงงาน และแนวโน้มที่จะขายที่นาจึงมีสูงในบ้านเนื้อทรายนี้ เพราะความรู้ชุดใหม่เรื่องการค้า การทำงานช่างให้กับบ้านสลัก ที่มาพร้อมกับสังคมทุนนิยมมีส่วนให้บ้านเนื้อทราย ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปแล้ว

การทำงานในเมือง หรือโรงงานในช่วงเวลานี้ จะเป็นคนรุ่นที่ 3 โดยประมาณของคนในบ้านเนื้อทราย ช่วงอายุประมาณ 20-30 ปี เพราะผ่านการเรียนจากระบบการศึกษา ช่วงอายุประมาณ 30-40 ปี จะทำงานในหมู่บ้าน เป็นช่างแกะสลักบ้าง รับงานจากบ้านสลักบ้าง ค้าขายของตนเองบ้าง เป็นช่างเฟอร์นิเจอร์บ้าง คนรุ่นนี้ผ่านการศึกษาจากระบบ กล่าวคือ ต้องเรียนรู้เองจากการทำงานตั้งแต่วัยเด็ก เป็นการเรียนรู้งานช่างจากต่างหมู่บ้านจวบจนบ้านสลักเติบโตจนมีชื่อเสียง คนรุ่นนี้จึงกลับมาตั้งรกรากที่บ้านเนื้อทราย ส่วนคนรุ่น 50 ขึ้นไปจะเป็นคนในพื้นที่โดยกำเนิดที่ทำงานอยู่กับบ้าน เป็นชาวสวน ชาวสวนลำไย และจักสานเสื่ออ้อนอนอยู่กับบ้าน

การเปลี่ยนไปของวิถีชีวิต

วิถีของการหาอยู่หากิน จากสภาพทางธรรมชาติที่เคยมีอย่างพอเพียงต่อความต้องการ เช่น การเก็บหน่อไม้ ผักตามคันนา หรือกระถินริมรั้ว ปลาในน้ำ ปูในท้องนา และกบ ลูกกลด ปริมาณลง เพราะการถมหนองน้ำ การขยายตัวของบ้าน การทำถนน การตัดไม้เพื่อทำเสาไฟฟ้า

ที่เข้ามาประมาณ ปี พ.ศ.2510-15 การสร้างคลองชลประมาณที่เข้าไปลดขนาดของพื้นที่ที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยภายหลังการจัดสรรให้ครอบครัวใหม่ลงไปอีก

การลดลงของทุนทางธรรมชาติของชุมชน และการเข้ามาของโครงสร้างพื้นฐาน เช่น คลองชลประทาน ไฟฟ้า และถนน ช่วยเร่งอัตราการผลิตเพื่อการส่งออกให้รวดเร็วขึ้น นอกจากนี้วิธีการผลิตยังถูกรุกเร้าด้วยวิถีชีวิตแบบใหม่ วิธีการบริโภคสินค้าที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้เกือบจะทั้งหมดของการบริโภค ยังมีอยู่บ้างก็จะเป็นข้าวที่บางครัวเรือนยังมีที่นาหลงเหลืออยู่ นอกนั้นเป็นการซื้อด้วยเงินตรา เพราะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน เข้ามาทดแทนการแลกเปลี่ยนแบบต่าง ๆ ที่เคยมีในช่วงก่อนหน้านี้ ในขณะเดียวกัน ก็มีการเข้ามาของบริโภคนิยมผ่านสื่อโทรทัศน์ วิทยุที่มาพร้อมกับไฟฟ้า เครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ ซึ่งส่งนัยยะในการเร่งการผลิตเพื่อการบริโภค ในรูปของการบริโภคสินค้านอกเหนือจากการบริโภคข้าว หมายความว่าวิถีชีวิตในการทำนาของบ้านเนื้อทรายถูกรุกเร้าด้วยการบริโภคสินค้าใหม่ที่ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันไปโดยปริยาย เช่น ตู้เย็น วิทยุ พัดลม โทรทัศน์ เป็นต้น

ความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา

เพื่อสนองความต้องการจำเป็นใหม่ที่รู้สึกเข้ามาในบ้านเนื้อทราย การเร่งการผลิตจึงต้องอาศัยการจ้างแรงงานเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านแบบใหม่ขึ้นมา นอกเหนือจากการเอาแรงที่ยังมีอยู่เฉพาะในเครือญาติเท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้าง กับผู้ถูกจ้างเป็นความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา ที่วางบนฐานคติของการจ้างงาน มากกว่า ความเป็นพี่น้อง แน่นนอนว่า ความเคารพ นับถือต่อกันย่อมลดน้อยลงไปกว่าผู้ที่ติดต่อกันด้วยความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เครือญาติ เป็นผลให้ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านถูกจำกัดวงแคบลงเป็นความสัมพันธ์กลุ่มย่อย ๆ ลงไป

ความไม่สามารถหลีกเลี่ยงวิถีชีวิตชุดใหม่ที่สืบคลานเข้ามาในบ้านเนื้อทรายอย่างแบบยลของสิ่งที่เรียกว่า ความเจริญ ทางวัตถุ แต่กัดเซาะความสัมพันธ์ของคนในบ้านเนื้อทรายทีละน้อย ๆ มาตรการแม้ว่าจะรู้เท่าทันการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้น แต่ก็มีอาจต้านแรงปะทะจากภายนอกหมู่บ้านที่เข้ามาได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกหมู่บ้านด้วยระยะทางที่ใกล้เมืองใหญ่อย่างเช่น เมืองเชียงใหม่ การรับเอาแนวความคิดใหม่เข้ามา เช่น แนวคิดของประชาธิปไตย เข้ามาใช้เป็นหลักการในการเลือกผู้ใหญ่บ้านตามเสียงข้างมาก แทนที่

การเลือกผู้ใหญ่บ้านด้วยความเคารพ นับถือ ผู้เฒ่าผู้แก่ เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ถูกแทนที่ด้วยความสัมพันธ์แบบประชาธิปไตย

การศึกษาในระบบโรงเรียนในฐานะสถาบันการถ่ายทอดความรู้ชุดใหม่

การเข้ามาของความรู้ในระบบโรงเรียน เป็นความรู้ชุดใหม่ที่ไม่สอดคล้อง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากิน เด็กนักเรียนไม่ได้เรียนรู้การทำนา การทำสวน หรือการจักสาน แต่เด็กนักเรียนจะได้รับการเรียน การสอน เพื่อไปทำงานให้กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา วิถีชีวิตของเด็กนักเรียน จะถูกขัดเกลาวีถีชีวิตแบบคนเมืองผ่านกระบวนการในระบบการศึกษา ในรูปของการเรียนในเวลาราชการ มีวันหยุดเสาร์ – อาทิตย์ ทั้งนี้เพื่อการสร้างวิถีชีวิตแบบที่ถูกเรียกว่า สมัยใหม่ เรียนจบแล้วไปทำงานในเมือง ไปรับราชการ ไปทำงานตามโรงงานได้ เพราะ สถาบันอาชีวะเหล่านี้ต้อนรับเฉพาะบุคคลที่ผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียนเท่านั้น การศึกษาที่ต้องมีวุฒิบัตรทางการศึกษา เพื่อเป็นใบเบิกทางเข้าสู่สังคมเมือง สังคมที่ถูกทำให้กลายเป็นค่านิยมใหม่ในหมู่บ้านว่า เป็นความสำเร็จของพ่อแม่ที่มีลูกหลานทำงานในเมือง เรียนจบ สถาบันการศึกษา มีปริญญา เป็นที่เชิดหน้า ชูตาให้พ่อแม่มีหน้ามีตาในหมู่บ้านขึ้นมาได้ ตามคำกล่าวขานถึงลูกเพื่อนบ้านว่า ...ลูกสาวผู้ใหญ่เรียนโทที่กรุงเทพ ...ลูกชายบ้านนั้นเรียนนิติรามา รอสอบเนติ ...

ไม่เพียงเท่านั้นระบบการศึกษายังสร้างค่านิยม ให้กับผู้เรียนต่างสถาบันการศึกษาต่างกัน ถึงเศรษฐฐานะของครอบครัวได้อีกด้วย แม้ว่าจะมีโรงเรียนระดับประถมในหมู่บ้านก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เป็นทางเลือกให้กับครอบครัวที่สามารถส่งลูกเข้าเรียนในเมืองได้ เพราะความที่อยู่ใกล้อำเภอเมืองของตัวจังหวัดมาก โอกาสการรับรู้วิถีชีวิตของผู้ผ่านระบบการศึกษาว่า เป็นค่านิยมที่คนในหมู่บ้านเลือกที่จะส่งลูกหลานเข้าระบบการศึกษา เท่าที่กำลังความสามารถของครอบครัวจะทำได้ ซึ่งแน่นอนว่าบางส่วนของหมู่บ้านไม่สามารถส่งลูกเข้าระบบการศึกษาได้ แต่ระบบการศึกษากลายเป็นความจำเป็นของวิถีชีวิตไปแล้ว การศึกษาที่คนกลุ่มนี้ได้รับ จะเป็นการศึกษาภาคบังคับระดับประถม ซึ่งแน่นอนว่าย่อมเป็นการศึกษาที่แยกวิถีชีวิตออกจากวิถีชุมชนเช่นเดียวกัน ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงขาดความรู้ในการทำนาเช่นกัน และโอกาสการศึกษาต่อก็มีน้อย เพราะทุนเดิมมีน้อยอยู่แล้ว ทางออกคือการฝึกอาชีพ และอาชีพของคนทางภูมิภาคนี้ก็จะเป็งานช่าง งานฝีมือ แต่เป็นการฝึกงานนอกหมู่บ้าน เพราะในช่วงเวลานี้ บ้านสลักยังไม่เติบโตขนาดมีชื่อเสียง

ระบบการศึกษาในโรงเรียน เป็นเครื่องมือของนโยบายการพัฒนาประเทศ ในการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ วิธีคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนชุมชนเพื่อถ่ายทอดความรู้ชุดใหม่ที่เป็นต่อการติดต่อ การทำงาน ที่สอดคล้อง สัมพันธ์กับภายนอกชุมชน เพื่อการรับเอาความรู้ชุดที่ได้จากการศึกษาในสถาบันการศึกษาเข้ามาทำประโยชน์ให้ชุมชน ในมิติของการติดต่อรับเอาความรู้ในการผลิตเพื่อการค้าเข้ามาในชุมชน ซึ่งถูกสร้างให้มีความสำคัญ ความหมายต่อชุมชน ในมิติของความทันสมัย ที่ไม่เพียงแต่การผลิตเพื่อการค้า แต่ยังสร้างค่านิยมต่อการศึกษาในมิติความเจริญก้าวหน้าของครอบครัว

การคงอยู่ของการถือผีเดียวกัน

แม้ว่าการพัฒนา และความเจริญจะสามารถแทนที่ การหาอยู่หากินได้บางส่วน แต่มิใช่ทั้งหมดของบ้านเนื้อทรายที่จะถูกกลืนหายไปกับวัฒนธรรมบริโภคนิยม เพราะความเข้มแข็งของการถือผีเดียวกันที่ยังคงถือปฏิบัติ จวบจนปัจจุบัน ในรูปของการตั้ง ฝัปปูย่า ฝัอรักษ์ ซึ่งเป็นการนับถือผีเดียวกันระดับกลุ่ม หมายถึงเครือญาติเดียวกันผ่านการแต่งงาน และศาลเจ้าบ้าน เป็นการนับถือผีเดียวกันระดับหมู่บ้าน พร้อมพิธีกรรมเลี้ยงผี ในเดือนสี่ และเดือนเก้า ในปีเดียวกัน และวันที่ใช้ตั้งพิธีกรรมได้เป็นวันที่ถูกกำหนดจนกลายเป็นประเพณีการเลี้ยงผีที่มีได้เฉพาะวันอังคาร พุธ ศุกร์ หรือเสาร์ แต่มิใช่วันเสีย คือวันพุธตามคติโบราณ และไม่ใช่วันพระ

การนับถือผีเดียวกัน จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ในหมู่บ้านให้ต่างเคารพ นับถือกัน ในมิติของความซื่อสัตย์ต่อกันในการติดต่อแบบพันธะสัญญา หรือการติดต่อกันในฐานะการเป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกัน ให้ชัดเจน และช่วยเหลือกันในการทำหน้าที่สมาชิกกลุ่ม ที่มีกลุ่มมากมายในหมู่บ้านนี้

การเผชิญหน้ากับแนวคิดการพัฒนาที่ถาโถมเข้ามาในบ้านเนื้อทรายที่มีอายุกว่า 200 ปี ถูกแรงกระแทกของการขยายตัวของบ้านสลัก ซ้อนชัดเข้ามาจนบ้านเนื้อทรายต้องสร้างความรู้ชุดใหม่เพื่อการดำรงชีวิตต่อไป

บ้านสลัก : แรงปะทะต่อบ้านเนื้อทราย

นอกเหนือจากการลดลงของพื้นที่การผลิต และแหล่งอาหารทางธรรมชาติแล้ว การขยายตัวอย่างรวดเร็วของบ้านสลัก กลายเป็นเหตุวิกฤตต่อขนาดพื้นที่การผลิตที่มีเพียงเล็กน้อยอยู่ก่อนแล้วของแต่ละครัวเรือน ที่สามารถผลิตได้เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน

หนึ่ง ๆ เท่านั้น กล่าวคือเกิดการขายที่นาของชาวนา และได้กลายเป็นร้านค้า และถนนของบ้านสลัก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบแล้วการผลิตเพื่อการบริโภค ที่ใช้ทุนที่หมายถึงเงินตรา ในการซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงสูงเมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้แล้ว เรียกว่า ไม่คุ้มทุน ในความหมายของชาวนา การขายที่นาเป็นเรื่องที่มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ของชาวนา ด้วยเหตุผลหลายประการทั้งต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การถูกปิดทางเข้าออกที่นาของตนเองเพราะที่นาข้างเคียงได้ขายที่นาออกไป กล่าวคือที่นากลายเป็นที่ตาบอด ไร้ทางออก ต้องซื้อทางออก ยังเป็นการเพิ่มทุนในการทำนาเข้าไปอีก ประกอบกับแรงจูงใจในช่วงเวลาของรัฐบาลหนึ่งที่มีการซื้อขายที่ดินได้ราคาดีมาก ผลที่ตามมาคือเงินทุนจำนวนหนึ่งที่ได้จากการขายที่นาถูกกันเป็นทุนต่อไปในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาบน ทุน ในความหมายใหม่ นั่นคือ ความรู้เรื่องช่างแกะสลัก ช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างไม้ให้กับคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี ที่เข้ามาในบ้าน เนื้อทรายเพื่อทำการค้ากับบ้านสลัก

การขายที่นายังคงมีต่อมา แม้จะรู้ว่า การขายที่นาจะทำให้ที่ดินที่มีเพียงน้อยนิดต้องหมดไปเลย ก็ยังต้องขายที่นา เพราะการขายที่นาของที่นาที่อยู่ใกล้เคียงกัน ติดกันเป็นผลให้ที่นาของตนเองหมดทางเข้าออกจึงจำเป็นต้องขายตามไปด้วย และเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้การขายที่นายังคงมีอยู่ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู คือราคาที่ดินสูงมากจนจูงใจให้ชาวนาขายที่นาของตนเอง

...อ้อ มันเพราะว่าดีมันบูมนะเจ้า ดีใกล้ถนนนะ แลวดี ดีจะไปบ้านถวายนะ ไ้
 หนึ่ง 4 แสน 5 แสน เนาะ แต่ก่อน ถาม เออเค้าขายให้ใครกันละ ตอบ เออ ก่ขาย
 อื้อเนี่ยนายทุนนะเจ้าอย่างหมูดี เป็นมีฮ้านนะ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

เมื่อหมดที่นาแล้ว สำหรับชาวนาที่มีที่นาเล็กน้อย ทุนที่ได้จากการขายที่นาจึงกลายเป็นทุนในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมา บนฐานของ ทุนใหม่ คือบ้านสลัก ที่กลายเป็นทุนให้คนในบ้านเนื้อทรายมีงานทำ เพื่อการอยู่รอดแล้วการปรับตัวใหม่ต่อฐานทุนใหม่จึงเกิดขึ้น ภายใต้บริบทสังคมแบบการค้าของทุนนิยม

การเติบโตของบ้านสลัก นับว่าสร้างงานในชุมชนได้ระดับหนึ่ง ทั้งงานช่างทั้งหลายของผู้ชาย และยังเป็นแหล่งงานให้กลุ่มจักสานในช่วงเวลาที่ประสบปัญหาจากคู่แข่งทางการค้าอีกด้วย ด้วยการทอเส้นฝ้ายในขันโตกให้บ้านสลัก นำไปประกอบในขันโตกเพื่อขายให้ลูกค้า ในช่วงปี 2531-2536

เดิมที่เดียวบ้านสลักนี้เป็นคนในพื้นที่ทำการค้ามาก่อน แต่ด้วยความที่ด้อยประสบการณ์ทางการค้า การบริหารจัดการ การคำนวณต้นทุน – กำไร การติดต่อสัมพันธ์กับลูกค้าทั้งการใช้ภาษา เล่ห์กลทางการค้า การรวมตัวกันก่อตั้งเป็นกลุ่มสมาชิกเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า จึงกลายเป็นความล้มเหลวในการเป็นเจ้าของธุรกิจ ต้องปรับเปลี่ยนจากผู้ค้า มาเป็นผู้เช่าร้านค้าเพื่อขายสินค้าของตนเองแทน

ลูกค้าทางการค้าสำหรับเจ้าของที่เป็นคนในพื้นที่จะเป็นชาวไทยด้วยกัน ทั้งที่มาจากกรุงเทพฯ และต่างเมือง เพราะความด้อยประสบการณ์ทางการค้าดังกล่าว ดังนั้นโอกาสการทำการค้าจากการค้าให้ได้ราคาดี เท่ากับลูกค้าที่เป็นชาวต่างประเทศจึงมีน้อยกว่าเจ้าของที่เป็นต่างถิ่นที่มาจากทั้งกรุงเทพฯ ลำปาง เชียงใหม่ เข้ามาร่วมมือกันก่อตั้งเป็นกลุ่มสมาชิกทางการค้า ที่ไม่ตัดราคาขายกันเอง เช่นที่เจ้าของพื้นที่เคยค้ามาก่อนจนล้มเหลว

...โรงงานถวายเป็นมา คนข้างนอกเข้ามา พ่อค้าจากข้างนอก ส่วนมากแต่ก่อนนี่จะเป็นคนถวายนะเจ้าแต่ว่าเนื่องจากว่าถวายนี้นี้แต่ๆ จาวบ้านนี้เนาะห้างร้านนี้เป็นของจาวบ้าน แต่ว่าจาวบ้านไม่สามารถบ่งชี้วิธีการบริหารใจ ทำขอซื้อ ได้ขายเอียบางคนขายนามาเป็นๆ 3 ล้าน 4 ล้าน ก่มาหมดกับลงทุนอันขายแอนดิดซึ่ง หลายๆเจ้าดีต้องเสี่ยงเงินไปตรงนั้น เสี่ยงคิ่นาไปตรงนั้น เพื่อมาค้าขายบ่เป็นเนี่ยนะ ดีจากแต่จาวบ้านเนาะก่จะเป็นคนเจ้าฮ้าน(เช่า ร้าน)อยู่ในกลุ่มถวาย ซึ่งปัจจุบันนี้ก่เริ่มเป็นคนต่างถิ่นที่เป็นสามารถจัดการบริหาร ได้แม่นก่เป็นจะรู้ว่าเออขายจะอย่างไร คอว จะบวกไปเต้าใจจาวบ้านซึ่งแต่ ๆ ลูกกันขาย(แย่งกันขาย)คือนี่คือปัญหอย่างหนึ่งคือดี จุดบอดของจาวบ้านถวายนี่ก่คือบ่สามารถอยู่ภาษาอังกฤษ แล้วก่ขายฮื้อฝรั่งนี่ก่บ่ใจแปง เนาะก่ขายฮื้อป้อก้ากันเองในฮั้นเนาะ ดีป็นฮื้อ ภาษาอังกฤษเป็นจะขายฮื้ออย่างป็นชื่อของ เฮาไป 6 80 บาทนี่ป็นก่ไปขาย 150 160 นี่ หยั่งได้เอียบ ซึ่งก่าฮื้อกั้นเอียบแต่ถ้าสมมุติว่าป็นจะมีฮ้านใหญ่ๆ เนี่ยนะที่เป็นสามารถจ้างคนดีอยู่ภาษาอังกฤษเนี่ยนะ ป็นก่จะขาย ดีได้ออเดอร์จากต่างประเทศเอะ แต่จาว บ้านแต่ ๆนี่ก่จะได้ขายตามหมุ่น ตามป้อก้า ตามจตุจักรที่กดถูกที่สุดนั่นแหละๆคือ ปัญหานี้เนะมันก่ก่บ่ใจฮื้อเนาะ หลังจากนั้น มาขายดีมันก่จะมีโฮงงานใหญ่ๆ ดีพ่อค้า ต่างบ้านเข้ามาเนาะ เฮาก่จะไปป็นคนงาน...

(ผู้เล่า ผู้แก่)

บทที่ 4

การปรับตัวใหม่ : ความเข้มแข็งใหม่

จากความเข้มแข็งในอดีต ในการหาอยู่หากิน ภายใต้ความสมบูรณ์ทางธรรมชาติระดับหนึ่ง ให้บ้านเนื้อทรายมีกินได้ตลอดปี ไม่ขาดแคลน แม้ว่าจะมีคนจนอยู่บ้างเพราะที่นามีน้อย มาตั้งแต่เริ่มแรกตั้งรกรากเมื่อ 200 ปีก่อนก็ตาม แต่อย่างน้อยก็มีข้าวกิน มีปู ปลา กบให้จับ มีผัก และหน่อไม้ให้เก็บ ตามฤดูกาล มีวิถีชีวิตแบบสบาย ๆ ไม่ต้องแข่งขัน ไม่เร่งรีบ จวบจนการพัฒนาเศรษฐกิจรุกคืบเข้ามาในบ้านเนื้อทราย การเปลี่ยนผ่านอย่างแยกย่อยของประวัติศาสตร์การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการดำรงวิถีชีวิตของบ้านเนื้อทราย ให้บ้านเนื้อทรายต้องเปลี่ยนแปลงตามไปบางส่วนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะการขายที่นาจนหมดที่ดินทำกิน ด้วยพลังผลักดันทั้งจากการพัฒนา การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของหมู่บ้านจนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีถึง 210 หลังคาเรือน และยุคของเศรษฐกิจเฟื่องฟู

การปรับตัวของบ้านเนื้อทรายต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น คือการสร้างความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ บนฐานของทุนใหม่ จากภาพลักษณ์ของชวานากลายมาเป็นภาพลักษณ์ใหม่ของ ช่าง ธุรกิจส่วนตัว ชาวสวน ภายใต้การสร้างความรู้ชุดใหม่ขึ้นมาเองในการดำรงชีวิต บนฐานการแปลงทุนเดิมของบรรพบุรุษ มาเป็นทุนใหม่ ภายใต้บริบทใหม่ ที่ต้องนำทรัพยากรในชุมชน มาเป็นทุนในการดำรงวิถีชีวิตต่อไป

สารพัดช่าง

การเป็นช่างต่าง ๆ ในบ้านเนื้อทราย ทั้งช่างแกะสลัก ช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างสี ช่างไม้ วางบนฐานของการใช้ทุนจากการขายที่นาในรุ่นพ่อแม่ มาเป็นทุนในการเป็นช่าง บนฐานของความรู้เรื่องช่างนั้น มีจุดเริ่มจากการออกไปเป็นช่างตามร้านค้า โรงงาน ในบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่วัยรุ่นตอนต้น อายุประมาณ 10-15 ปี จนมีฝีมือจึงออกมาทำงานเอง จากร้านต่างๆที่เคยเป็นสถานที่ฝึกงานในรูปของเครือข่ายความสัมพันธ์ต่อการทำธุรกิจร่วมกัน และงานจากบ้านสลักที่กลายเป็นแรงจูงใจให้คนทั้งในหมู่บ้านเดิม และต่างหมู่บ้านกลับเข้ามาใช้เป็นฐานของทุนให้ช่างในบ้านเนื้อทรายต่อทุนของตนเองลงไป ด้วยการรับงานจากบ้านสลักมาแกะสลักบ้าง ชัด

เงา ลงสี จะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มบ้างเพื่อรับงานชิ้นใหญ่ หรือถ้าเป็นงานชิ้นเล็กจะรับงานเองคนเดียว การรวมกลุ่ม และการรับงานยืดหยุ่นตามงานและ/หรือการรวมตัวกันได้ไม่ติดงาน และไม่ติดกลุ่ม เพื่อโอกาสในการรับงานที่มีสูงกว่า คนที่ทำงานช่างทั้งหลายในกลุ่มนี้ จะเป็นคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี มีทั้งที่เป็นคนในหมู่บ้านนี้ตั้งแต่เดิม คนที่ย้ายถิ่นเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ผ่านการแต่งงาน มองเห็นโอกาสการมีงานทำ ทั้งการรับงานจากบ้านสลัก และการรับงานจากร้านค้าที่เคยมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันมาก่อนที่จะย้ายมาลงหลักปักฐานที่หมู่บ้านนี้ เพื่อสร้างช่องทางทางการค้าให้หลากหลายกับงานช่างของตนเอง เป็นการสร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจของตนเอง อาจกล่าวได้ว่า งานช่างทั้งหลายที่ทำในหมู่บ้านนี้เป็น งานอิสระ ต่อกันและกันระหว่างนายจ้าง คือบ้านสลัก กับลูกจ้าง คือช่างทั้งหลายในหมู่บ้านนี้ เพราะการเติบโตของบ้านสลักที่มีขนาดใหญ่จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก

ในกลุ่มที่จัดตัวเองว่าเป็นช่างแกะสลัก ส่วนมากเป็นคนที่ย้ายมาจากบ้านอื่นมาเป็นเขยที่นี่ และรับงานจากบ้านสลัก หรือที่อื่น ๆ ด้วย ภายใต้อุปกรณ์ความช่วยเหลือของงานแกะสลักด้วยกันที่จะมีเครือข่ายในการหางานของกลุ่มตัวเอง การรับงานแกะสลักมีทั้งการรับงานเดี่ยว การรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อยรับงานใหญ่ร่วมกัน การรับงานถูกกำหนดจากความชำนาญพิเศษเฉพาะทางของช่าง เช่น ช่างแกะสลักภาพป่าไม้บนบานประตู หน้าต่าง ช่างแกะสลักพนักร้าอี้ โต๊ะรับแขก หรือภาพเทพดาบนแผ่นไม้เพื่อประกอบผนังวัด หรือโบสถ์ หรือเพื่อบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจของลูกค้ำ

ส่วนบรรดาช่างเฟอร์นิเจอร์ จะเป็นงานทำโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เติงที่ผ่านการทำโครงสร้างมาแล้ว ให้มาลงรายละเอียด เช่น ทำขอบ ขัดเงาให้รายละเอียดของเฟอร์นิเจอร์ชัดเจน สวยงามขึ้น แต่ไม่ใช่งานแกะสลัก ถ้าต้องการแกะสลักจะหาช่างแกะสลักมาร่วมงานเป็นทีมงานต่องาน 1 ชิ้น เป็นต้น งานของช่างสีจะลงสีอย่างเดียว ซึ่งการรับงานจะรับงานเดียวมาลงสีอย่างเดียว เป็นงานเดียวมากกว่าจะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เพราะการลงสีถูกกำหนดรายละเอียดงานจากเจ้าของงานมาแล้ว และไม่ต้องการความสามารถพิเศษเฉพาะทาง เช่น การแกะสลัก แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การลงสีไม่ได้ต้องการความสามารถในการลงสี ความรู้ในการลงสีของช่างสีผ่านการเรียนรู้ภาคปฏิบัติการมาตั้งแต่เริ่มงานลงสี เริ่มจากการลงสีพื้นไม้ให้เป็นก่อน แล้วค่อยพัฒนาความรู้ในการลงรายละเอียดสีในแต่ละส่วนของรายละเอียด

งานของช่างไม้ จะเป็นงานทำตู้ โต๊ะ เติง ตามบ้านในหมู่บ้าน จะเป็นงานเดี่ยวของช่างไม้ที่ต้องสร้างทีมงานมีเป็นลูกน้องร่วมทีมงาน เพราะการประกอบชิ้นส่วนแต่ละชิ้นเพื่อประกอบเข้าเป็นรูปร่างของโต๊ะ เติง ต้องอาศัยทีมงานช่างไม้ด้วยกันร่วมทีม กล่าวคือเป็นงานที่

ทำเองคนเดียวไม่ได้ ต่างจากงานแกะสลัก สามารถรับงานเองคนเดียว หรือถ้างานชิ้นใหญ่จะร่วมทีมก็ได้ เพราะการแกะสลัก จะรับงานมาทำที่บ้าน หรือไปทำกับลูกค้าก็ได้ทั้งสองทาง งานของช่างไม้ยังเป็นงานที่รับจากบ้านสลักมาแล้วเพิ่มรายละเอียด เช่น เพิ่มเสื่ออ่อนที่บ้าน ประตูดู้ ผนังดู้ เป็นต้น หรืองานถาดไม้ที่มีเสื่ออ่อนเป็นพื้นถาด หรือโคมไฟไม้มีเสื่ออ่อน ประกอบโคมไฟ ช่างไม้จะมีทั้งช่างในหมู่บ้าน และช่างต่างหมู่บ้านมาทำงานที่บ้านสลัก แต่รับงานส่วนตัวเพิ่มขึ้นอีก ช่องทางที่หลากหลายในการรับงานของช่างไม้ ต่างถูกกำหนดจากความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง กับลูกจ้าง หรือความสัมพันธ์ในกลุ่มงานช่างไม้ด้วยกันเอง หรือความสามารถพิเศษเฉพาะทางของช่างแต่ละคน

กลุ่มคนที่ทำงานช่าง ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย อายุประมาณ 30-40 ปี มีครอบครัวแล้ว และงานเหล่านี้เป็น งานอาชีพของตนเอง งานอาชีพที่ใช้หาเลี้ยงครอบครัว กลุ่มอาชีพนี้ บางคนยังมีนาไว้ทำกินอยู่บ้าง 1-2 ไร่ เพราะผ่านการจัดสรรภายในครอบครัวแล้ว บางคนไม่มีที่นาเลยภายหลังการจัดสรรภายในครอบครัว

การผลิตที่ถูกแปรเปลี่ยนไป เป็นการผลิตเพื่อการค้า บนฐานของความรู้ชุดใหม่ ที่แปรผันมาจากการผลิตเดิม คือการทำนา ถูกกำหนดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตไป เพราะการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจที่บ้านเนื้อทรายต้องเผชิญ และปรับวิธีการผลิตจากการทำนา มาเป็นการผลิตแบบการค้า เพื่อการดำรงวิถีชีวิตต่อไป

ธุรกิจส่วนตัว

การทำธุรกิจของตนเอง เช่น การรับเหมาก่อสร้าง การค้าขาย การตั้งร้านขายเครื่องแกะสลักของตนเอง การเพาะพันธุ์ไก่ขาย เป็นการสร้างความรู้ชุดใหม่ที่แตกต่างจากการเป็นชาวนาในรุ่นพ่อแม่ บนฐานของการขายที่นำมาเป็นทุน เพื่อลงทุนในการซื้อเครื่องมือรับเหมาก่อสร้าง เครื่องฟักไข่ รถที่ใช้ขนส่งสินค้าไปขายที่ตลาด เป็นธุรกิจที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะทาง และแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จึงมีอาจรวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มได้ ช่วงอายุของกลุ่มคนที่ทำธุรกิจเหล่านี้ จะเป็นช่วงอายุประมาณ 40 – 45 ปี จัดว่าเป็นคนรุ่นกำลังสร้างเนื้อสร้างตัว มีครอบครัวแล้ว และรุ่นลูกของคนกลุ่มนี้อยู่ในวัยเรียนในระบบโรงเรียนของสังคมเป็นส่วนใหญ่ ความรู้ในการทำธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง เป็นความรู้ที่ผ่านระบบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาแล้ว และมาฝึกฝนเพิ่มเติมกับเพื่อนร่วมอาชีพ จนสามารถรับงานของตนเองได้ เป็นงานอาชีพของครอบครัว ทั้งยังถ่ายทอดให้ลูกมารับงานต่ออีกด้วย ส่วนการค้าที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับบริบทของบ้านเนื้อทราย และบ้านสลัก คือการเปิดร้านทอไอเสีย

ของลูกเขยของหมู่บ้านนี้ กล่าวคือเข้ามาเป็นสมาชิกในหมู่บ้านนี้ผ่านการแต่งงาน ประกอบกับการนำความรู้ชุดนี้ติดตัวมาประกอบอาชีพที่บ้านนี้ จนกลายเป็นคนรวย ของคนรุ่นนี้ ที่ความรวย – ความจน วิเคราะห์จากการมีรายได้สม่ำเสมอ และแน่นอน ไม่เป็นหนี้ ต่างจากการนิยามความรวย – ความจนของคนรุ่น 50 ปีขึ้นไปในหมู่บ้านนี้ ที่วิเคราะห์จากการมีที่นา เป็นหลัก ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเชิงบริบท นิยามความรวย – ความจน ก็แปรเปลี่ยนไปตามบริบทหนึ่ง

การเป็นเจ้าของร้านขายงานแกะสลักที่บ้านสลัก โดยอาศัยความมีชื่อเสียงของบ้านสลักที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของหมู่บ้าน เป็นแหล่งค้าขายร่วมด้วย กลุ่มคนอาชีพนี้ เป็นคนท้องถิ่นในบริเวณใกล้เคียงกัน ไม่ใช่พ่อค้าจากต่างถิ่น มาลงทุนค้าขายที่บ้านสลัก แต่มีความรู้ในงานช่าง เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ผ่านการแต่งงานเข้ามาอาศัยบริบทของบ้านสลัก เป็นฐานในวิถีการผลิตของครัวเรือน

ชาวสวน

ในบ้านเนื้อทราย ยังมีบางส่วนที่ยังคงมีที่นาของตนเองอยู่ ส่วนใหญ่แล้วมีที่นาอยู่ก่อนมากแล้วตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ แม้ว่าต้นทุนการทำงานจะสูงขึ้น แต่ด้วยปริมาณของที่นามาก จึงสามารถผลิตเพื่อขายได้หลังจากเก็บไว้บริโภคแล้ว เหลือจึงขาย จึงยังสามารถสู้ต้นทุนที่สูงในการทำงานได้อยู่ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับ การปรับที่นาเป็นสวนลำไยตามกระแสแล้วได้ผลผลิตที่ได้ราคา การปรับที่นาบางส่วนเป็นสวนลำไยจึงเกิดขึ้น และประสบความสำเร็จในการขายผลผลิตให้พ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อในสวน และเพราะว่ายังมีสวนลำไยน้อย จึงเป็นโอกาสดีที่มีคู่ค้าน้อยอยู่ในบ้านเดียวกัน และอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากที่นาเป็นสวนลำไย การรวมตัวกันเพื่อต่อรองราคากับพ่อค้าจึงยังไม่เห็นเป็นรูปธรรมในบ้านเนื้อทรายนี้ เนื่องจากยังมีจำนวนชาวสวนลำไยน้อย

หัตถกรรมพื้นบ้าน

การสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ ถูกสร้างขึ้นมาเป็นกลุ่ม ภายหลังจากที่กระจัดกระจายกันทำเอง ใช้เอง ขายกันเองแต่ในละแวกบ้านใกล้เคียงภายในตำบลหาญกล้า และภายในอำเภอหางดง เท่านั้น การรวมตัวกันเป็นกลุ่มจักสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ สร้างอำนาจต่อรองให้กลุ่มสามารถดึงเงินทุนจากที่ต่าง ๆ มาเพิ่มทุน เพื่อขยายงาน และตลาดได้ สร้างชื่อเสียงให้บ้านเนื้อทราย จนกลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ อีกทั้งยังสามารถกู้กองทุนหมู่บ้านได้ในนามของกลุ่ม 50,000 บาท ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ

ฉันท์ เพราะนำไปซื้อผลิตภัณฑ์จากสมาชิกกลุ่ม ซึ่งก็คือสมาชิกของกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เป็นส่วนใหญ่ เป็นการสร้างรายได้เสริม จากรายได้หลักของพ่อบ้านได้เป็นอย่างดี มีรายได้จากการขายเสื้ออ่อนให้กลุ่มได้ตลอดเวลาเท่าที่สมาชิกจะทำได้ เพราะว่ากลุ่มจักสานเสื้ออ่อนและไม่ไผ่ รับซื้อผลงานของลูกสมาชิกได้หมดเท่าที่สมาชิกจะนำมาขายให้กลุ่ม ๔ ได้ เพราะตลาดของกลุ่มมีอยู่ตลอดเวลา และจากการขยายตลาดเพิ่ม ผ่านการจัดแสดงสินค้าตามงานต่าง ๆ จะได้ลูกค้าเพิ่มขึ้นจากที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ความสัมพันธ์ทางการค้า

วิธีการผลิต ที่ถูกกำหนดให้แปรเปลี่ยนไปเป็นการค้า การทำธุรกิจ งานช่าง และยังมี การรวมตัวกันเป็นกลุ่มน้อยนั้น เพราะไม่มีความจำเป็นที่ต้องสร้างกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้าแต่อย่างใด ด้วยช่องทางทางการค้าที่สร้างโอกาสความหลากหลายทางการติดต่อระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง มีหลากหลายรูปแบบ ปรับเปลี่ยนไปตามความสามารถพิเศษเฉพาะทางของงานแต่ละประเภท และเพราะความสะดวกในการติดต่อรับงานจากนายจ้างต่าง ๆ ที่อยู่ทั้งใน และนอกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านจึงกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างห่างเหินจากอดีตที่มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบเครือญาติ ผ่านการนับถือผีเดียวกัน เพราะต่างต้องประกอบอาชีพของตนเองเป็นหลักมากกว่า การรวมตัวกันในหมู่บ้าน จะเป็นการรวมตัวเฉพาะกิจในรูปของงานวัด การก่อสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในวัดสันทราย จะมีการผลิตเปลี่ยน หมุนเวียนกันไปใช้ความสามารถทางช่าง ช่วยกันตกแต่งสถูป หรือการช่วยกันในงานบุญประเพณีใหญ่ เช่น งานวันเข้าพรรษา งานปีใหม่ งานสงกรานต์ หรืองานกองทุนหมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านจะเป็นการติดต่อทางการค้า การทำธุรกิจระหว่างนายจ้าง กับลูกจ้าง ต่างจากอดีตที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในการติดต่อระหว่างหมู่บ้าน เพราะในอดีตวิธีการผลิต สามารถผลิตเองได้ครบวงจรอย่างเป็นอิสระในชุมชน การติดต่อระหว่างหมู่บ้านจะเป็นการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น นายอำเภอ หรือระหว่างผู้ใหญ่บ้านด้วยกันมากกว่า จวบจนยุคของวิธีการผลิตแบบการค้าเข้ามาแทนที่การผลิตแบบหาอยู่หากิน ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในกรณีของการติดต่อกับทางการ เช่น เรื่องอนามัย โรงเรียน กองทุนหมู่บ้าน ส่วนเรื่องวิธีการผลิตแบบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนี้ จะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน กับภายนอกกันเอง หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากันเองระหว่างคู่ค้าอย่างเป็นอิสระทางการค้าต่อกัน ที่จะทำการค้าอย่างเป็นเอกเทศของตนเอง

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้าน : หนึ่งในแหล่งเงินกู้

การกระจายของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปในทุกหมู่บ้านของรัฐ เป็นหนึ่งในแนวนโยบายการกระตุ้นเศรษฐกิจ บนฐานคิดของการกระจายอำนาจ ในรูปของการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยชุมชนเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแล้ววิถีคิดของชุมชนที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านของแต่ละชุมชนก็ต่างกันไป ภายใต้วิถีชุมชนของชุมชนที่ถูกกำหนดจากประวัติศาสตร์นั้นว่า จะมีวิถีคิด มุมมองเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินทุนของรัฐ หรือเป็นเงินทุนของชุมชน ขึ้นกับการรับรู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านต่างกันไป ในรูปของ วิธีการกำหนดระเบียบการกู้ การนำประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้านมาใช้เพื่อชุมชน เช่น เป็นเงินสวัสดิการชุมชน เพื่อคนด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือ คนชราในชุมชน เป็นต้น สำหรับกองทุนหมู่บ้านของบ้านเนื้อทรายแล้ว ถูกกำหนดสร้างสภาวะด้วยวิถีคิดของบ้านเนื้อทรายเป็นดังนี้

ระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

สำหรับบ้านเนื้อทราย มีระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นการเข้ามาเพิ่มแหล่งเงินกู้ที่มีอยู่แล้ว ให้มีทางเลือกที่หลากหลายมากขึ้นจากรัฐบาล นอกเหนือจากการกู้สหกรณ์หางดง ที่ได้รับความนิยมในบ้านเนื้อทรายมากกว่าการกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพราะเป็นการเข้ามาในฐานะแหล่งเงินกู้ของหมู่บ้าน ในนามการช่วยเหลือชุมชนจากรัฐบาล ภายใต้การแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น อำเภอ พัฒนาชุมชน ที่นำกองทุนหมู่บ้านมาให้หมู่บ้านรู้จัก พร้อมการกำหนดระเบียบการกู้ไว้ชัดเจน ตั้งแต่ จำนวนเวลาการกู้ ดอกเบี้ยเงินกู้ ธนาคารที่เป็นแหล่งเงินกู้ ก็เป็นธนาคารออมสินของรัฐบาล อีกทั้งยังต้องทำความเข้าใจในระเบียบการกู้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดช่วงระยะเวลาที่เริ่มก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชนนี้ ในรูปการซักถาม การปรึกษาขอคำแนะนำเทคนิคการชวนเชิญลูกบ้านให้มาประชุม การชักชวนให้ลูกบ้านมาคุยจบบจนปล่อยกู้ออกไปครั้งแรกได้สำเร็จ การเข้ามาดูแลการ

ประชุมของเจ้าหน้าที่รัฐตั้งแต่แรกเริ่มเรียกประชุมลูกบ้าน จนประชุมตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านสำเร็จ

กองทุนหมู่บ้านจึงเข้ามาเป็นอีกแหล่งเงินกู้ที่มีอยู่แล้ว แบบมั่นคงของบ้านเนื้อทราย ด้วยการสร้างระเบียบการกู้กองทุนหมู่บ้าน บนความไว้วางใจต่อกัน เคารพ นับถือกันในความซื่อสัตย์ที่มีต่อกัน ที่ถูกพัฒนามาจากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และสืบเนื่องมาจนปัจจุบันได้ เพราะทุนทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านนี้ ที่ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปของวิถีการผลิตไปเป็นแบบการค้าแล้วก็ตาม ความไว้วางใจต่อกัน ความเคารพซึ่งกัน และกัน ความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ยังมีหลงเหลืออยู่ในชุมชนนี้ ที่กลายเป็นฐานในการดำเนินการเรื่องกองทุนหมู่บ้านได้อย่างเป็นระเบียบ สร้างกฎ เกณฑ์ กติกาในการกู้กองทุนตามระเบียบกองทุนหมู่บ้านที่ถูกกำหนดมาเป็นกฎ กติกาให้หมู่บ้านดำเนินการ หรืออาจปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการในหมู่บ้านได้ สำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว ด้วยความที่ปริมาณเงินกองทุนหมู่บ้านสูงถึง หนึ่งล้านบาท เป็นเรื่องยากลำบากสำหรับหมู่บ้านในการบริหารจัดการเงินหนึ่งล้านบาท การตั้งกติกาการกู้จึงดำเนินการรอยตามระเบียบที่กำหนดมาแล้วจากรัฐไปก่อนภายใต้ความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินของรัฐบาล เช่น การกำหนดดอกเบี้ยเงินกู้ ร้อยละ 6 หรือการกำหนดปริมาณเงินสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการไว้ร้อยละ 3 หรือการค้าประกันการกู้ เป็นต้น เพื่อสร้างหลักประกันในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของกรรมการกองทุนหมู่บ้านว่าจะได้รับเงินกู้คืนจากลูกบ้าน

แหล่งเงินกู้อื่น ๆ ในบ้านเนื้อทราย

สหกรณ์หางดงเข้ามาในบ้านเนื้อทรายก่อน ตั้งแต่ประมาณ ปีพ.ศ. 2512 ระเบียบการกู้สหกรณ์ฯ เป็นระเบียบการกู้ที่นับว่าสร้างความสะดวกสบายให้ผู้กู้ในความคิดของชุมชนแห่งนี้ เพราะว่าการนำหลักทรัพย์ไปค้ำประกันการกู้ไว้ที่สหกรณ์ฯ ตั้งแต่เริ่มต้นการกู้เป็นครั้งแรก หลังจากนั้นถ้าต้องการกู้ต่อ ก็สามารถกู้ต่อได้โดยไม่ต้องนำเงินต้นไปคืน เพียงนำดอกเบี้ยไปชำระทุกปีๆละ 2 ครั้ง การเปิดโอกาสให้ชำระดอกเบี้ย ในเดือนมิถุนายน และเดือนธันวาคม เป็นการแบ่งเบาภาระให้ผู้กู้สมาชิก จึงเป็นที่นิยมในบ้านเนื้อทราย อีกทั้งยังเป็นมรดกตกทอดให้ผู้สืบสกุลของผู้กู้สหกรณ์อยู่ก่อนแล้วมากู้ต่อได้เลย โดยไม่ต้องเริ่มต้นการกู้ใหม่เพียงแสดงสิทธิในฐานะของผู้สืบสกุล

การกู้ในระบบในบ้านเนื้อทรายยังมีอีกหลายแหล่ง เช่น กลุ่มเครดิตยูเนียน สามารถกู้ได้ภายใน 2 เท่าของวงเงินฝาก โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ดอกเบี้ย 1.5% แต่จะต้องมี

เงินฝากอย่างน้อย 5,000 บาทก่อนจึงกู้ได้ หรือกลุ่มจักสานปล่อยกู้ลูกสมาชิกจักสานด้วยกัน ด้วยการนำเสื่ออ่อนไปสานก่อนแล้วมาหักคืนตอนมาส่งเสื่ออ่อนที่สานเสร็จแล้ว หักกลบหนี้กัน การปล่อยกู้ของกลุ่มจักสานไม่ใช่การกู้เงิน แต่เป็นการช่วยเหลือลูกสมาชิกมากกว่าให้สามารถหารายได้เพิ่มจากการสานเสื่ออ่อนได้ แต่ขาดต้นทุนในการซื้อต้นสาด มาสานเป็นเสื่ออ่อน กลุ่มจักสานจึงจัดประชุมกันเอง แล้วผลการประชุมออกมาในรูปการช่วยเหลือกันอย่างที่ เป็นอยู่ สำหรับลูกสมาชิกที่ต้องการกู้เงินกลุ่มจักสานไปเสียดำเทอมลูก ก็สามารถส่งคืนเป็นเสื่ออ่อนได้เช่นกัน การกู้กลุ่มจักสานของลูกสมาชิกค่อนข้างเป็นการช่วยเหลือกัน และกันบนฐานของความไว้วางใจต่อกันมากกว่าที่จะเป็นการกู้เพื่อการลงทุนค้าขาย เพราะลูกสมาชิกส่วนใหญ่เป็นแม่บ้าน มีครัวเรือนที่ต้องรับผิดชอบเช่นกัน การกู้กลุ่มจักสานของลูกสมาชิกค่อนข้างหลากหลายรูปแบบมาก บนความเห็นอกเห็นใจกันมากกว่าที่จะเป็นการใช้ระเบียบที่เคร่งครัด มากำหนดระเบียบการกู้ เช่น การกู้กองทุนหมู่บ้าน เพราะฐานคติเบื้องต้นของแหล่งเงินกู้ของกลุ่มจักสาน แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับกองทุนหมู่บ้าน การกู้จากกลุ่มจักสานจึงมีความหลากหลายอย่างหาข้อยุติจนออกมาเป็นระเบียบไม่ได้ กฎ กติกาในการกู้จากกลุ่มจักสาน เป็นการใช้กฎ กติกาของความไว้วางใจกัน และกัน เชื่อใจกัน ช่วยเหลือแม่บ้านด้วยกันมากกว่า

การกู้ในระบบก็มีเช่นกัน มีมานานก่อนการกู้ในระบบจะเกิดขึ้น เช่น กู้จากพ่อค้า ซึ่งดอกเบี้ยจะสูงมาก ร้อยละ 20 และการทวงหนี้จะเก็บเงินคืนกันเป็นรายวันจนครบวงเงินกู้ และดอกเบี้ย พ่อค้าที่มาปล่อยกู้ เป็นคนนอกหมู่บ้าน ส่วนมากอยู่ในตลาด ที่ผู้กู้จากหมู่บ้านออกไปหาแหล่งเงินกู้นี้เองนอกหมู่บ้าน หรือการตั้งวงแชร์ ที่ตั้งมานานกว่า 10 ปีแล้ว บนฐานคติของความไว้วางใจต่อกันเป็นสำคัญ ทำให้แชร์วงนี้ได้รับความนิยมมีลูกแชร์ประจำ และมาสมัครเป็นครั้งคราวตามความเร่งด่วนได้

ข้อแตกต่างของกองทุนกับแหล่งเงินกู้อื่น

ในเรื่องระเบียบการกู้ที่ย่งยาก ปฏิบัติได้ยากในทางปฏิบัติ เพราะต้องหาคนค้ำประกัน การกู้ของกัน และกันรวม 3 คน หรือหลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้ของตนเองคนเดียว ซึ่งการสร้างทางเลือกในการกู้ให้ 2 ทางเพื่อหาทางออกให้กับสมาชิก ที่มีความพร้อมแตกต่างกัน นอกจากนี้เรื่องดอกเบี้ย และระยะเวลาการกู้ยังไม่เป็นที่พอใจ เนื่องจากดอกเบี้ยสูง ช่วงเวลา 1 ปี สันนิษฐานว่าจะสามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาได้ ซึ่งแหล่งเงินกู้อื่น เช่น สหกรณ์ที่เป็นที่นิยมของชาวบ้านนั้น มีมานานก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาถึงประมาณ

หนึ่งรุ่นคน หมายความว่า มีมานานแล้วถึง 40-50 ปี จนการเป็นสมาชิกสหกรณ์สามารถทดท้อให้รุ่นลูกมากู้ต่อได้เลย โดยไม่ต้องเริ่มต้นใหม่

ระเบียบการกู้กองทุนหมู่บ้าน

การกำหนดระเบียบการกู้เป็นข้อตกลงร่วมกันระดับหมู่บ้าน ภายหลังการเรียกประชุมลูกบ้านเพื่อชี้แจง ทำความเข้าใจ และประชุมเลือกกรรมการกองทุน 4 ครั้ง ผลการประชุมในระเบียบการกู้เป็นที่พอใจของลูกบ้าน เพียงแต่ระยะเวลาการกู้ 1 ปีนั้น เป็นระเบียบที่กำหนดมาจากหลวงแก้ไขไม่ได้ จึงจำยอมที่จะต้องคืนเงินกู้ ภายใน 1 ปี ขั้นตอนการกู้ พบความยุ่งยากในการเขียนใบสมัคร เนื่องจากความสามารถในการอ่าน เขียน ของหมู่บ้านนี้กลายเป็นปัญหาในการเขียนใบสมัครอยู่บ้าง ซึ่งไม่ใช่ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นเป็นประเด็นที่ต้องเรียกร้องให้มีการแก้ไข แต่ประเด็นที่ชาวบ้านต้องการให้มีการจัดระเบียบการกู้ที่ธนาคารออมสิน เพราะส่วนมากจะมากู้กองทุนจากธนาคารออมสินในเวลาใกล้เคียงกัน

การกำหนดระเบียบการกู้กองทุนร่วมกัน ระดับหมู่บ้าน เป็นระเบียบเดียวกับที่กำหนดมาจากระเบียบการกู้ของรัฐ เพราะวณิยามการกู้กองทุนหมู่บ้านของคนในบ้านเนื้อทรายแตกต่างกันมาก จากการที่รับข้อมูลมาหลายแหล่ง แม้แต่ผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐ ยังให้ความรู้เรื่องการกู้กองทุนหมู่บ้านไม่ตรงกัน ทั้งยังมีการเรียกประชุมลูกบ้านหลายครั้งก่อนที่จะตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้ในครั้งที่ 4 ณ.วันที่ 2 ธันวาคม 2545 ระเบียบการกู้จึงออกมาเป็น ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ระยะเวลาการกู้ 1 ปี

...ความชัดเจน ฮับข้อมูลมา ถ้าจ่ายเงินกู้ปีถัดมา พัฒนาชุมชนบอกอย่าง ทางธนาคารบอกอย่าง ข้อมูลบ่ตรงกัน ไปประชุมในเวียงมาบ่ตรงกัน กว่าจะจับจุดได้...

(รองประธานกองทุนหมู่บ้าน)

การกู้กองทุนหมู่บ้านภายใต้ประชาคมหมู่บ้านออกมาว่า กู้ได้คนละ 10,000 บาท เพราะว่า หมู่บ้านนี้มีขนาดใหญ่ถึง 210 ครัวเรือน เพื่อความเป็นธรรมสำหรับทุกคนแล้วให้กู้ได้เท่า ๆ กัน การค้ำประกันเงินกู้ทำได้ 2 ระบบ เพื่อความเป็นธรรมสำหรับคนที่มีความหลักทรัพย์เป็นของตนเอง นำมาค้ำประกันการกู้ของตนเองได้ ส่วนคนที่ไม่มีหลักทรัพย์มากพอที่จะค้ำประกันการกู้ได้ ระเบียบกองทุนหมู่บ้านก็มีทางออกให้ด้วยการกำหนดระเบียบการกู้แบบค้ำประกันการกู้กันเองทั้ง 3 คนเป็นผู้กู้ทั้งหมด ค้ำประกันการกู้ซึ่งกัน และกัน

คุณสมบัติของคนค้าประกันการกู้ เป็นคุณสมบัติเดียวกับผู้กู้ เพราะต่างเป็นผู้กู้ด้วยกัน ทั้งสิ้น จึงต้องมีรายได้ชัดเจนแน่นอน รายได้มาจากทางไหน เป็นรายได้ที่ได้จริง ตรงส่วนนี้ ต้องอาศัยความเป็นเพื่อนบ้าน ช่วยตรวจสอบข้อเท็จจริงเรื่องรายได้ และความประพฤติ ว่า ขยันทำงาน ไม่เกร เรื่องสุรา เป็นผู้นำครอบครัว

คุณสมบัติของหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน มีหลายประการ เพราะว่า ผู้กู้ต้องนำมาเอง ค้ำประกันการกู้ของตนเอง ต่างจากการค้ำแบบ 3 คน ถ้าไม่คืนเงินกู้ผู้ค้ำต้องร่วมรับผิดชอบการ กู้ ส่วนหลักทรัพย์ ถ้าไม่สามารถคืนเงินกู้ได้ หลักทรัพย์จะถูกยึด ถ้าเป็นหลักทรัพย์เคลื่อนที่ เช่น รถยนต์ รถเครื่อง นำทะเบียนรถมาค้ำประกันการกู้ได้ไม่เกิน 10,000 บาท ถ้าเป็นหลัก ทรัพย์ประเภทอสังหาริมทรัพย์ เช่น ที่นา ที่บ้าน ค้ำประกันการกู้ ได้ไม่เกิน 20,000 บาท และ ต้องอยู่ในตำบลเดียวกันนี้ ป้องกันการติดจำนอง ต้องผ่านการประเมินราคาจากกรมที่ดินมา แล้ว

กรรมการกองทุนหมู่บ้านแบ่งงานกันทำออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยกันดูแล ตรวจสอบให้การกู้เป็นไปตามข้อตกลง นำไปลงทุนจริงตามที่ขอกู้ เพื่อเป็นหลักประกันการคืนเงินกู้ ว่าจะสามารถคืนเงินกู้ได้จริง ตามที่กู้เพราะว่าบ้านเนื้อทรายมีความคิดเกี่ยวกับว่า กองทุนหมู่บ้าน เป็นเงินที่รัฐบาลมาช่วยเหลือชาวบ้าน ในรูปของการกู้ ดังนั้นแล้ว ระเบียบการกู้จึงเป็นไป อย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นหลักประกันว่า กรรมการกองทุนได้ทำหน้าที่เต็มที่ อย่างดีที่สุดแล้ว ที่ จะเป็นหลักประกันได้ว่า ผู้กู้ทั้งหลายจะสามารถคืนเงินกู้แก่รัฐบาลได้

ฝ่ายต่าง ๆ ในกรรมการกองทุน มีฝ่ายตรวจสอบ ฝ่ายทะเบียน ฝ่ายเร่งรัดหนี้สิน ฝ่าย กฎหมาย ฝ่ายทวงหนี้ นอกจากนี้ที่มีอยู่แล้วคือ ประธาน รองประธาน และเหรัญญิก ซึ่งทั้ง 3 คน นี้ทำหน้าที่สำคัญในการเซ็นปล่อยกู้ด้วย

เป้าหมายการกู้กองทุนของชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านที่ถูกกู้ไป ส่วนใหญ่แล้วนำไปลงทุนในกิจกรรมการเกษตรเป็นส่วน ใหญ่ถึง 67 ราย กับการปลูกกล้วยเหลือง เนื่องจากการปล่อยกู้ของกองทุนอยู่ในช่วงเวลาที่ต้องลง ถั่วเหลืองกันแล้ว สำหรับคนที่มีความรู้เมล็ดพันธุ์ จะเริ่มปลูกกล้วยเหลืองกันไปบ้างแล้ว ส่วนที่กู้ ไปปลูกกล้วยเหลือง เพราะขาดเงินทุนในการซื้อเมล็ดพันธุ์กล้วยเหลือง ในรายที่กู้ไปลงทุนกับลำไย นั้น เป็นการซื้อปุ๋ยมาบำรุงลำไยที่มีอยู่แล้วมากกว่าที่จะเริ่มลงทุนปลูกลำไยกันใหม่ เพราะว่า จำนวนเงินกู้เพียง 10,000 บาท ไม่เพียงพอต่อการเริ่มต้นปลูกลำไย เช่นเดียวกับกิจกรรมทาง เศรษฐกิจอื่น ๆ เงินกองทุนที่กู้มานำมาซื้ออุปกรณ์การทำงาน ซื้อวัตถุดิบรับงานเพิ่มขึ้นได้อีก

บทบาทของกองทุนหมู่บ้าน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านสำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว เข้ามากระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่แล้ว แต่ขอเขาให้กระตือรือร้น กล่าวคือในบ้านเนื้อทรายมีที่ดิน แรงงาน การผลิตอยู่แล้ว แต่ขาดเงินทุนที่จะนำมาต่อเนื่องการผลิตให้ดำเนินต่อไปได้ เช่น ขาดเงินทุนที่จะซื้อเมล็ดพันธุ์ หรือปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดเลย ซึ่งกองทุนหมู่บ้านเข้ามาช่วยเสริมจุดอ่อนเรื่องเงินทุนมากกว่าประเด็นอื่นในการผลิตที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งทุน ที่หมายถึงที่ดินก็มีอยู่ก่อนแล้ว แรงงานก็มีแล้ว ขาดเพียงเงินตราเพื่อซื้อเมล็ดพันธุ์ ซื้อปุ๋ย ซื้อยาฆ่าแมลงเท่านั้น

ในกรณีของการทำนา ทำสวน สิ่งที่ขาดคือเงินทุน มาซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง เมื่อกองทุนเข้ามา เสริมส่วนขาดในวงจรการผลิตให้เต็มได้ การผลิตที่มีอยู่แล้วได้รับการกระตุ้นให้ผลิตกิจกรรมต่อไปได้

ในส่วนของงานช่าง กองทุนหมู่บ้านเข้ามามีบทบาทเป็น ทุน ในการซื้อเครื่องมือเพื่อรับงานเพิ่มได้ ในส่วนของธุรกิจส่วนตัว เป็นการเพิ่มทุนลงไปในพื้นที่ที่มีอยู่แล้ว เช่น ซื้อผักไปขายที่ตลาดเพิ่มขึ้น มีทุนในการทำขนมสูงขึ้น เป็นการขยายงานมากกว่าสร้างงานใหม่ เช่น เดียวกับการเพาะพันธุ์ไก่ขาย เงินกองทุนที่เข้ามาซ่อมเครื่องฟักไข่ ซื้อลูกไก่ และอาหารไก่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของการงานจักสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ เป็นการช่วยสมาชิกโดยตรง ในรูปของการรับซื้อผลิตภัณฑ์ได้เต็มที่ เท่าที่สามารถนำมาให้ได้ เพราะตลาดเสื่ออ่อนมีตลอดเวลา และมีหลายตลาด ขึ้นกับผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปมา

กองทุนหมู่บ้านของชาวบ้าน

ความต้องการที่จะให้กองทุนหมู่บ้านเป็นของชาวบ้านอย่างแท้จริง ในความหมายของบ้านเนื้อทราย คือสามารถปล่อยกู้ให้ทุกคนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจนในหมู่บ้าน จะให้กู้ได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่าคนรวยในหมู่บ้าน และขยายระยะเวลาการกู้ออกไป ส่วนของการคืนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท มีทั้งคืนเป็นรายเดือน รายปี ขึ้นกับความสามารถในการคืนเงินกู้ของแต่ละราย เพียงนำดอกเบี้ยมาคืนเท่านั้น ถ้าไม่ต้องการกู้แล้ว จึงนำเงินต้นมาคืนพร้อมดอกเบี้ย เช่นเดียวกับระเบียบการกู้ของสหกรณ์ เป็นระเบียบการกู้ที่บ้านเนื้อทรายรับได้ เพราะสามารถดกทอดเป็นมรดกให้ลูกหลานได้ด้วย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 : บทเรียนจากภาคเหนือ
หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสการเปลี่ยนแปลง
ดร. พรใจ ลีทองอิน

บทที่ 1

บทนำ

การกำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูกในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา นั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้จะมีได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ยังดำรงอยู่ควบคู่กันไปกับก็คือความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค และการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยนัยนี้ ระดับของความเข้มแข็งหรืออ่อนแอที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านอันเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ยังดำรงอยู่ก่อนการปรากฏตัวของกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนซึ่งอยู่ในภาวะที่ยากลำบากในการดำรงชีวิตหรือยังพึ่งตนเองไม่ได้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการประเมินผลในภาพรวมของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะโจทย์ที่ทำนายชุมชนเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การนำเงินที่ได้รับจัดสรรในวงเงิน 1 ล้านบาทมาสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้เท่านั้น หากแต่ชุมชนเหล่านี้ก็ต้องสร้างระบบดังกล่าวขึ้นในบริบทของปัญหาและความยากลำบากในการดำรงชีวิต การศึกษากระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้มองเห็นถึงเงื่อนไขและความพร้อมที่แตกต่างกันซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นฐานที่สำคัญต่อการขยายขอบข่ายในการนิยามความสำเร็จ

ของโครงการกองทุนหมู่บ้าน และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้นโยบายที่กำหนดขึ้นสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

เนื่องจากความอ่อนแอของชุมชนเกิดจากการที่ทุนชุมชนลดน้อยถอยลง หรือบางส่วนถูกทำลายลง การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้จึงตั้งประเด็นคำถามว่า การชะลอตัว หรือการหยุดชะงักของกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือกระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร และชุมชนได้ใช้ยุทธศาสตร์แบบใดบ้างในกระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าว รวมทั้งยังตั้งคำถามว่ากระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนมีผลอย่างไรต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้านมีส่วนมากน้อยอย่างไรในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการวิจัยแบบกรณีศึกษานี้ พยายามคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการที่หนี้สินของคนในชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น กระบวนการที่ชุมชนพยายามจัดการกับหนี้สินและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งศึกษากระบวนการและยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าชุมชนที่อยู่ในภาวะที่อ่อนแอหรือมีหนี้สินเพิ่มพูน สามารถนำทุนเงินตราที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือทำให้หนี้สินที่สะสมเพิ่มพูนลดน้อยถอยลงได้หรือไม่ ในลักษณะและเงื่อนไขอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านทรายงามถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่ทุนชุมชนถูกทำลายลงจนชุมชนอยู่ในภาวะที่อ่อนแอ บ้านทรายงามถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ ที่นาและที่สวนส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ ชาวบ้านปลูกข้าวไว้บริโภค นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้วบ้านทรายงามยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ พืชที่ปลูกคือข้าวโพดฝักอ่อน โดยปลูกทั้งในที่นาหลังเกี่ยวข้าวและในที่สวนซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าวของชาวบ้าน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปอย่างเข้มข้นมากโดยเฉลี่ยมักปลูก 4 ครั้ง/ปี เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านบางรายปลูกข้าวโพดฝักอ่อนถึง 6 ครั้ง/ปี เงินที่ได้จากการขายข้าวโพด ส่วนหนึ่งนำมาซื้อข้าวบริโภค เพราะชุมชนผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอบริโภค ความเข้มข้นของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนถูกกำหนดโดยพืชพาณิชย์ชนิดนี้อย่างสิ้นเชิง ดังเสียงเล่าอันขมขื่นแกมขบขันที่ว่ายามเก็บข้าวโพดต้องหยุดป่วยชั่วคราว ต้นทุนของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่เพิ่มสูงขึ้น กอปรกับความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่ม

มากขึ้นในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการดำรงชีวิต ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน และการเข้าถึงบริการทางสังคมด้านอื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท แม้จำนวนหนี้สินดังกล่าวอาจจะดูน่าตื่นตระหนก แต่สิ่งที่ดูน่าตื่นตระหนกยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ชาวทรายงามส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระหนี้เพียงดอกเบี้ยเท่านั้น

บ้านทรายงามอยู่ในกิ่งอำเภอแม่อน ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่เขตรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 75 กิโลเมตร บ้านทรายงามตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็ก มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกันหมู่บ้านออกจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกันหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนาออกจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนจึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองในปัจจุบันสะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีถนนแยกจากถนนสุปเปอร์ไฮเวย์ (สายเชียงใหม่-ลำปาง) เชื่อมกับถนนสายทาตอชชัย-บ้านใหม่ที่ตัดผ่านตัวหมู่บ้าน และเชื่อมกับถนนสายแม่ต๋ำ-บ้านนิ ทำให้ใช้เวลาเดินทางไปตัวอำเภอประมาณ 30 นาที และใช้เวลาเดินทางไปยังจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที มีไฟฟ้าใช้ในปี 2529 บ้านทรายงามเป็นที่ตั้งของอบต. สถานีอนามัย และโรงเรียน อาณาเขตของหมู่บ้านทางทิศตะวันตกติดกับพื้นที่ป่า ส่วนทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนา ปัจจุบันบ้านทรายงามมีประชากร 991 คน เป็นชาย 520 คน และหญิง 471 คน มีครัวเรือนทั้งหมด 297 ครัวเรือน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลกลางนา บ้านห้วยทรายมีอายุกว่า 200 ปี ชุมชนเกิดจากการอพยพของคนหลายกลุ่ม คนกลุ่มแรกอพยพหนีภัยสงครามจากการต่อสู้เพื่อขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนา¹ คนกลุ่มต่อมาส่วนหนึ่งได้แก่ชนเผ่าลัวะ ชนคอง อพยพหนีการถูกเรียกเก็บภาษี 4 บาทแทนการเกณฑ์แรงงานของรัฐบาลกรุงเทพฯ คนกลุ่มนี้เดิมอาศัยอยู่บริเวณ

¹ เมืองเหนือเคยเป็นรัฐอิสระที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนา มีกษัตริย์ปกครองตนเองอยู่ที่เมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 จนตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2099 รวปี พ.ศ. 2317 ผู้นำท้องถิ่นมีพระเจ้ากาวิละและพญาเจ้าบ้านชาวลำปางได้ลุกขึ้นต่อสู้ปลดปล่อยตนเองออกจากพม่า โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสิน จนสามารถเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ในราวปี พ.ศ. 2339 (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2537 : 129)

แจ่งหัวริน จังหวัดเชียงใหม่ คนเผ่าเชียงแสนเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาเพราะหนีความแห้งแล้ง คนกลุ่มสุดท้ายคือคนเผ่าละกอน (ลำปาง) และขมุ (เขมร) เข้ามาตั้งถิ่นฐานเนื่องจากมารับจ้าง ทำไม้สมัยที่มีการทำสัมปทานทำไม้เมื่อประมาณ 70-80 ปีที่ผ่านมา

พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านถูกประกาศเป็นป่าถาวรในปี พ.ศ.2504 และประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทาในปี พ.ศ.2512 จึงทำให้ที่สวนและที่ไร่ของชาวบ้านซึ่งไม่ได้ถูกรังวัดกันพื้นที่ออกก่อนกลายเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติไปโดยปริยาย ต่อมาในปีพ.ศ.2527 กรมป่าไม้ได้ออก ส.ท.ก.1 ให้แก่ชาวบ้าน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติส่วนใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรม เพราะผ่านการสัมปทานถึง 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกสัมปทานให้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มาในปี 2444 – 2451 และขอต่อสัมปทานอีก 6 ปี (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 307-308) ครั้งที่สอง กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ลำปาง (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 30) และครั้งที่สาม ในราวปี 2500 บริษัทเอกชนที่ลำปางซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนและไม้พื้นรถไฟ ต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้ามาตัดไม้ ยกเว้นป่าบริเวณห้วยแม่แทนที่ยังคงมีสภาพอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากชาวบ้านไม่ยอมให้ผู้รับสัมปทานตัดไม้

การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ คราวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ส่วนใหญ่มักเป็นข้าวดอก เพราะจะเก็บเกี่ยวได้เร็ว และสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้ง ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาและปลูกข้าวโพดฝักอ่อน 2 ครั้ง เพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำแม่ทาเข้าที่นา แต่หากชาวบ้านปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าที่นาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำแม่ทาจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในที่นาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้ง เพราะอาศัยน้ำฝน นอกจากที่นาที่อยู่ริมแม่น้ำแม่ทาชาวบ้านจำนวนหนึ่งยังมีที่นาที่ใช้น้ำจากห้วยทราย และห้วยน้ำซุ่นซึ่งอยู่บริเวณตอนบนของหมู่บ้าน นอกจากปลูกข้าวไว้บริโภคและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวด้วย ทั้งนี้เพราะต้นข้าวโพดและฝักข้าวโพดที่แก่แล้วเป็นอาหารที่วัวชอบ การเดินทางไปทำงานต่างประเทศเป็นทางเลือกของชายหนุ่มหลายคน ประเทศที่มักนิยมเดินทางไปทำงานคือประเทศญี่ปุ่นและไต้หวัน ปัจจุบันมีชายหนุ่มไม่น้อยกว่า 10 คนทำงานอยู่ในประเทศไต้หวัน 2 คนทำงานในประเทศญี่ปุ่น และชายหนุ่มประมาณ 6 คนที่กำลังติดต่อไปทำงานในประเทศการ์ต้า

บ้านทรายงามมีกลุ่มต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มที่จัดตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านที่รวมตัวกับชาวบ้านที่อยู่นอกพื้นที่ในรูปของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านด้วยตนเอง เช่นกลุ่มวัว สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีสมาชิกไม่มากนัก หรือหากเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ (กลุ่มที่ตั้งขึ้นตามความสนใจของชาวบ้านทั้งตำบล) ก็มีชาวบ้านทรายงามเป็นสมาชิกไม่กี่ราย

วิธีการศึกษา

เนื่องจากกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการจัดการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เป็นความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นมา การวิจัยและประเมินกองทุนบ้านทรายงามนี้ จึงพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวจากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีแหล่งข้อมูล 2 แหล่งคือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก และ 2) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) กล่าวคือใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน หมอสมุนไพร แก่เหเมือง และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับบริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แบ่งผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวโพดในลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ชาวบ้านที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดและรับซื้อส่งโรงงานหรือที่เรียกว่าโบรกเกอร์และชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดที่เรียกว่าลูกไร่ โดยเลือกสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นโบรกเกอร์รายแรก โบรกเกอร์ราย

ใหญ่ โบรกเกอร์รายเล็ก โบรกเกอร์ที่ไม่รวมกลุ่มกับโบรกเกอร์รายอื่น ส่วนลูกไร่เลือกสัมภาษณ์ ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดในช่วงแรก ๆ ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนมาก ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนน้อย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดให้โบรกเกอร์มากกว่าหนึ่งราย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพด 6 ครั้งเป็นรายแรก ลูกไร่ที่มีหนี้สินจากการปลูกข้าวโพดจำนวนมาก

2) กลุ่มชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้ที่เดินทางไปทำงานในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เพิ่งเดินทางกลับมา ชาวบ้านที่กำลังเตรียมเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

3) ชาวบ้านที่เป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้นมาได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มวัว กลุ่มหมอนวด

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เภรัญญิก และเลขาธิการ รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย และกรรมการที่ลาออก เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่ยื่นขอกู้ โดยเลือกสัมภาษณ์ทั้งสมาชิกที่ยื่นขอกู้ น้อยกว่า 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอกู้ 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท นอกจากนั้นยังเลือกสัมภาษณ์สมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการกู้ คือสมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนปลูกข้าวโพด สมาชิกที่กู้เงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำโรงขนมจีน สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำบ่อปลา สมาชิกที่กู้เงินไปเลี้ยงวัว สมาชิกที่ไม่ได้กู้เงิน

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดแบบคำต่อคำ ใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราว เพื่อตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลใดจากใครเพิ่มเติม โดยเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้จะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อข้อมูลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 37 คน

ส่วนข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยนั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารอีกกลุ่มหนึ่งเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการวิจัยและประเมินกองทุนของชุมชนบ้านทรายงาม โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่กระบวนการสะสมทุนชุมชนหยุดชะงัก สมาชิกของชุมชนมีหนี้สินสะสมเพิ่มพูน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวย่อมมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้ว และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชนก่อนที่จะอิทธิพลจากภายนอกจะผลักดันให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์การสะสมทุนของชุมชนอันเนื่องมาจากกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน และวิเคราะห์กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชุมชน และบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
1.	สมาชิกกลุ่มซื้อปุ๋ยข้าวโพด กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม	หญิง	34	เป็น / กู้เงิน

	หมอนวด ลำไยอบแห้ง ที่อิงกับกลุ่มออมทรัพย์			
2.	หมอสมนไพร บ้านทรายงาม	ชาย	70	ไม่เป็น / ไม่กู้เงิน
3.	สมาชิกกู้เงินมาเพาะเห็ด	ชาย	42	เป็น / กู้เงิน
4.	กู้เงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดินและไก่พันธุ์พื้นเมือง	ชาย	46	เป็น / กู้เงิน
5.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	ชาย	55	เป็น / กู้เงิน
6.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	หญิง	54	เป็น / กู้เงิน
7.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมูป่าและกบในบ่อซีเมนต์	ชาย	50	เป็น / กู้เงิน
8.	สมาชิกกู้เงินมาทำโรงขนมจีน	ชาย	47	เป็น / กู้เงิน
9.	ประธานกลุ่มเยาวชน	ชาย		เป็น / กู้เงิน
10.	ประชาสัมพันธ์กลุ่มแม่บ้าน	หญิง	40	เป็น / ไม่กู้
11.	อดีตกำนันและผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	86	เป็น / ไม่กู้
12.	กำนัน	ชาย		ที่ปรึกษา
13.	เหรียญก กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านทรายงาม	หญิง	50	-----
14.	ประธานกลุ่มนวดแผนไทย	หญิง	36	เป็น / ไม่กู้
15.	สมาชิกไม่กู้เงินกองทุน	หญิง	53	เป็น / ไม่กู้
16.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 5,000 บาท	ชาย	50	เป็น / กู้
17.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 3,000 บาท	ชาย	56	เป็น / กู้
18.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
19.	ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	เป็น / ไม่กู้
20.	กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ลาออก	หญิง	31	เป็น / กู้
ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
21.	กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน	หญิง	45	เป็น / ไม่กู้
22.	ประธานกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร	ชาย	35	เป็น / กู้เงิน
23.	เหรียญกสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	50	เป็น / ไม่กู้
24.	คณะกรรมการกองทุนที่ลาออก	ชาย	29	เป็น / ไม่กู้

25.	เหรียญก๊าก กลุ่มฟ้อบ้านทรายงาม	ชาย	47	เป็น / ไม่ก๊าก
26.	ประธานสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	39	-----
27.	เลขาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	34	เป็น / ก๊ากเงิน
28.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพด 6 ไร่	ชาย	48	
29.	โบรเกอร์	ชาย	35	เป็น / ก๊ากเงิน
30.	ประธานเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ	ชาย	46	เป็น / ไม่ก๊าก
31.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
32.	รองประธานสหกรณ์การเกษตร	ชาย	50	-----
33.	สมาชิกก๊ากเงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดิน	ชาย	69	เป็น / ก๊ากเงิน
34.	สมาชิกก๊ากเงินมาซื้อต้นข้าวโพด	ชาย	52	เป็น / ก๊ากเงิน
35.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดมาก	ชาย	51	
36.	โบรเกอร์	ชาย	47	เป็น / ก๊ากเงิน
37.	สมาชิกก๊ากเงินซื้อรถไถเดินตาม	ชาย	46	เป็น / ก๊ากเงิน

บทที่ 2

ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ก่อนหน้าที่กระแสความเปลี่ยนแปลงจะไหลบ่าเข้าสู่บ้านทรายงาม ภาพของหมู่บ้านในความนึกคิดของคนเลยวัยกลางคนขึ้นไป ไม่ได้เป็นภาพของชีวิตที่สุขสบายดังที่มักนิยมเข้าใจกัน เพราะหลายครอบครัวไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอับความต้องการของสมาชิก การเก็บหาสิ่งของไปแลกข้าวจึงเป็นช่องทางที่สำคัญในการอยู่รอดของครอบครัวเหล่านี้ “ได้ปลาตัวใหญ่ ใส่ข้องลงเหือน” เป็นวลีที่สะท้อนถึงการดำรงชีวิตบนฐานของการแลกเปลี่ยนได้เป็นอย่างดี เมื่อการแลกเปลี่ยนเป็นช่องทางของการสร้างความมั่นคงในการยังชีพ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชนแห่งอื่นในการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างหลักประกันในการลดความเสี่ยงจากการขาดแคลนข้าวในการบริโภคหรือความอยู่ดีมีสุขของชุมชนจึงเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ระบบความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนี้ ก่อรูปขึ้นบนฐานของทุนความรู้ที่ชุมชนสร้างสมจากการดำรงชีวิตอยู่บนเงื่อนไขของระบบนิเวศอันเป็นจุดตั้งของชุมชนบทนี้ จึงเป็นการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนสะสมมาในอดีต ก่อนหน้าที่ชุมชนจะตกอยู่ในภาวะวิกฤต ในการนำเสนอจะแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่าง ๆ ตามความหมายที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม

จุดตั้งของชุมชนซึ่งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่แวดล้อมไปด้วยป่า ทำให้ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาได้มีจำกัดเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำแม่ทาและริมลำห้วยเท่านั้น พื้นที่แต่ละครอบครัวถือครองโดยส่วนใหญ่จึงมักมีขนาดเล็ก ไม่สามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงพอบริโภคตลอดปีแม้ว่าหลายครอบครัวจะปลูกข้าวไร่เสริมในที่ดอนตามเชิงเขาก็ตาม แต่ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเพราะครอบครัวเหล่านี้สามารถดำรงชีพอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งพาป่าและแหล่งน้ำที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์เต็มที่ พื้นที่ป่าหนาทึบที่รายล้อมอยู่รอบหมู่บ้านนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดลำห้วยน้อยใหญ่ที่สมาชิกของชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคแล้ว ป่าและแหล่งน้ำยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย รวมทั้งยังเป็นสถานที่สำหรับเก็บหาสิ่งของเพื่อนำไปขายหรือนำไปแลกข้าว เมียงและเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจากชุมชนหมู่บ้านอื่นอีกด้วย นอกจากนั้นป่ายังเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานอื่นๆ เช่น แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ที่ใช้สร้างบ้านและทำของใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งทำเครื่องมือในการทำการเกษตร จับสัตว์น้ำ และล่าสัตว์ป่า

แม้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นป่าจะเป็นทุนธรรมชาติที่ทำให้สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การพึ่งพาป่าอย่างเข้มข้นของพวกเขาก็ไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง หากป่ารอบหมู่บ้านไม่ได้ถูกให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชน เนื่องจากพวกเขาใช้ป่าบนฐานของความพอเพียง การให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นต้นตอสำคัญที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงเริ่มขึ้นครั้งแรกในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2451 บริษัทที่ได้รับสัมปทานได้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้สักบริเวณป่าขุนแม่ทาพร้อมกับป่าแม่อาว ป่าแม่ติบ ป่าแม่สาน แขวงลำพูน ป่าแม่หวก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลอดแม่ทราย ป่าแม่สุก แขวงเมืองลำปาง และป่าแม่ลาย แขวงเชียงใหม่ และเมื่อหมดอายุสัมปทานบริษัทได้ขอต่อสัญญาสัมปทานออกไปอีก 6 ปี การทำไม้ทำให้มีคนจากทั่วทุกสารทิศมาสมัครเป็นคนงาน รวมทั้งชาวทวายงามเองด้วย แม้ว่าในช่วงแรกของการสัมปทานทำไม้นั้น ไม้ที่ถูกตัดโค่นจะเป็นไม้ขนาดใหญ่ แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การตัดไม้ขนาดใหญ่ก็ทำให้ไม้เล็กไม้น้อยถูกทำลายลงไปด้วย “...ไม้เล็กนี่ ถ้าไม้ใหญ่ตาย ต้นไม้หน้อย ๆ ก่ตายเป็นร้อยขึ้นนะกว่า เพราะมันเต่ง (ล้มทับ) กัน ...” เมื่อหมดอายุสัมปทาน บริษัทแข่งไทซึ่งตั้งอยู่ที่ลำปางได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้ว หรือได้รับสัมปทานที่เรียกว่าไม้ล้างป่า ส่วนการสัมปทานทำไม้ครั้งที่สามเริ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2500 เมื่อบริษัทเอกชนที่ตั้งอยู่ที่ลำปาง ซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนรถไฟและไม้พื้นรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทย เข้ามาติดต่อผู้นำ

ชาวบ้าน 4 คน ให้เป็นนายหน้ารับซื้อไม้หอมและไม้พินรถไฟ จากชาวบ้านและรวบรวมไปส่งที่ สถานีรถไฟทามกวน

ผลของการสัมปทานทำไม้ ทำให้ป่าที่เคยหนาที่บเสื่อมโทรมลง พร้อมกับต้นไม้หลาก ชนิดพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิดที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่ง การที่ต้นไม้ใหญ่ ถูกตัดโค่นลงก็ทำให้ชาวบ้านสามารถขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนหลังจากสัมปทาน ไม้ลำปาง เพราะหลังจากนั้นอีก 2-3 ปีต่อมาเมื่อครูในหมู่บ้านใกล้เคียงได้ลงทุนสร้างโรงบ่มใบ ยาสูบ ชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกไว้เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคใน ครอบครัว และเมื่อสัมปทานทำไม้หอมและไม้พินรถไฟยุติลง พื้นที่ปลูกยาสูบก็ขยายเพิ่มขึ้น แต่ ชาวบ้านก็ปลูกยาสูบได้เพียง 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบก็เลิกกิจการ เพราะขาดทุนจนกระทั่งไม่มีเงิน มาจ่ายค่าใบยาสูบให้ชาวบ้าน จึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมือง เพื่อขายให้พ่อค้าที่เริ่มเข้ามา ตระเวนรับซื้อในหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เคยทำงานให้โรงบ่มแล้วว่า โรงบ่มขาดทุนเพราะใบยาสูบที่ ชาวบ้านปลูกมีคุณภาพต่ำ และยังมีปริมาณไม่แน่นอน

ความรู้ที่สร้างจากการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ

ฐานของการดำรงชีวิตที่กว้าง ทั้งปลูกข้าวในที่นา ทำข้าวไร่ เก็บของป่า เช่น ครั่ง ลำ สัตว์น้อยใหญ่ในป่า จับปลาจากแม่น้ำและลำห้วย ปลูกผักไว้ที่หัวไร่ปลายนา เช่น ผักกูด ผักหนาม มะเขือบ้า พริกหนุ่ม ฯลฯ ปลูกไม้ผล เช่น กล้วย มะม่วง มะละกอ ขนุน ฯลฯ ไว้บริโภค ปลูกอ้อยไว้ทำน้ำตาลแว่น ปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ปลูกชาไว้ทำเมี่ยง ตัดต้นไม้มาสร้างบ้าน ทำเครื่อง จักรสานไว้ใช้เอง ทำให้ชาวบ้านสร้างความรู้ในด้านต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ความรู้ในการทำ เหมืองฝาย ความรู้ในการบกนา ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้ในการทำไร่ข้าว ความรู้ในการล่า สัตว์ ความรู้ในการหาน้ำผึ้ง ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เป็นต้น

เช่นเดียวกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอน การตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบ ลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเท ทำให้ชาวบ้านมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการจัดระบบเหมือง ฝาย ชาวบ้านจะสร้างฝายด้วยการนำไม้ ดิน หินมาทากันเป็นตัวฝาย เพื่อยกกระแสน้ำให้สูงขึ้นและ ส่งน้ำเข้าสู่ชุดลำเหมืองที่ขุดขึ้นเพื่อส่งน้ำเข้าสู่ที่นา และสร้างระบบของการแบ่งปันน้ำให้สมาชิก อย่างเป็นธรรม เพื่อให้คนได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมีแกเหมืองและลำน้ำเป็นผู้ดู

แล็กการต่าง ๆ ของเมืองฝาย การสร้างเมืองเป็นงานที่ยากลำบาก โดยเฉพาะในภูมิประเทศที่ประกอบด้วยที่สูงและที่ดอน ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะมีความรู้และความเชี่ยวชาญ แต่พวกเขาก็ไม่สามารถสร้างเมืองได้สำเร็จ เนื่องจากลำเหมืองอยู่สูงกว่าระดับน้ำ เหมืองเหล่านี้จึงกลายเป็นเหมืองร้าง

การให้ความสำคัญกับการปลูกข้าว ทำให้ชาวบ้านพยายามพลิกพื้นดินที่สามารถปลูกข้าวได้ให้เป็นที่นา โดยใช้คันนาเป็นเทคโนโลยีในการควบคุมระดับน้ำ ในการบุกเบิกที่นา ชาวบ้านจะขุดดินออก จากนั้นจะปั้นคันนารอบทั้ง 4 ด้าน โดยวัดระดับน้ำให้เสมอกัน คันนาจึงมีทั้งที่ตรงและดัดเลี้ยวไปมา ขนาดของพื้นที่ในคันนาหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ไส่นา จึงมีขนาดไม่เท่ากัน ถ้าเป็นที่ดอน ไส่นาจะมีขนาดเล็ก ถ้าเป็นที่ลุ่ม ไส่นาจะมีขนาดใหญ่ นอกจากความรู้ในการจัดระบบเมืองฝายและการบุกเบิกที่นาแล้ว ชาวบ้านยังมีความรู้เกี่ยวกับการเลือกชนิดพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับการปลูกในพื้นที่ นอกจากนั้นยังมีความรู้เกี่ยวกับการควบคุมระดับน้ำในทุ่งนา เพื่อไม่ให้ต้นหญ้าขึ้นและต้นข้าวตาย

ความพยายามที่จะปลูกข้าวให้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในครอบครัว เป็นแรงผลักดันที่ทำให้ชาวบ้านพลิกพื้นที่ป่าเป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าว จนเกิดเป็นความรู้เกี่ยวกับการทำไร่ข้าว เนื่องจากพื้นที่ที่ชาวบ้านปลูกข้าวไร่มักอยู่ตามไหล่เขา และลำห้วยเล็ก ๆ หรืออยู่ในป่าถัดจากที่สวนออกไป มีทั้งที่ดอนสูงและไม่สูงมากนัก ที่ไร่จึงไม่สามารถรับน้ำจากเมืองฝายที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้ เมื่อต้องอาศัยน้ำฝนในการเจริญเติบโตของต้นข้าว ความรอบรู้ในการสังเกตและคาดการณ์เวลาที่ฝนจะตกจึงเป็นความรู้ที่จำเป็น เพราะหากคาดการณ์เวลาที่ฝนตกคาดเคลื่อนออกไป อาจทำให้หยอดข้าวช้าหรือเร็วเกินไป ซึ่งจะมีผลต่อการเติบโตของต้นข้าว เช่น ถ้าหยอดข้าวเร็วเกินไปแล้วฝนขาดช่วง เมล็ดข้าวอาจงอกมด ปลวก นก หนู หรือสัตว์อื่น ๆ กินเป็นอาหารก่อนที่ต้นข้าวจะงอก หรือข้าวที่งอกจะไม่งาม เพราะดินแข็งเกินไป ถ้าหยอดข้าวช้าหญ้าและวัชพืชซึ่งโตเร็วกว่าต้นข้าวจะรบกวนต้นข้าว ในการปลูกข้าวไร่จะเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ให้พร้อมก่อนฝนตก ด้วยการฟันต้นไม้ลง เมื่อต้นไม้แห้ง จึงจุดไฟเผาทั่วทั้งบริเวณ ขี้เถ้าจากไม้เหล่านี้จะกลายเป็นปุ๋ยสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว เมื่อฝนเริ่มตกก็จะหยอดข้าวลงในหลุม โดยใช้ไม้ปลายแหลมพื้นดินขึ้นมาแล้วกลบ ความชื้นจากน้ำฝนจะทำให้ต้นข้าวงอกเอง ถ้าต้นข้าวไม่งอก หรือถูกสัตว์อื่น ๆ กินเสียก่อน ก็ต้องหยอดข้าวใหม่

นอกจากความรู้ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังสร้างความรู้อีกมากมายเพื่อการดำรงชีวิตในป่าด้วย คนเลยยกกลางคนขึ้นไปหลายคนยังระลึกถึงสมัยที่คนรุ่นพ่อของพวกเขาพากันออกไปล่าสัตว์ด้วยกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผ่านไปแล้ว เพื่อนำเนื้อสัตว์มาทำบุญ “...มันจะไปกันนักเหมือนกันแต่ละบ้านเป็นช่วงจ้งหะน้ำ เวลาเกี่ยวข้าวแล้วว่างๆ บ่จ้างเญี่ยะหยังป่ากันไป ไปไล่เหล่า (การไปล่าสัตว์ที่มีคนไปพร้อมกันหลายๆ คน) กันสิบคนชาวคน ช่วงก่อนเวลาจะเข้าพรรษามันบ่มีสตาจก้เอาจ้งๆ มันบ่เหมือนสมัยบ่เดี๋ยว ต้องไปหาสัตว์ป่าไปห่อหนึ่งไปทำบุญทำทานก่ปากันไปๆ เวลาจะออกพรรษาก้ไปหาสัตว์ปามาแลกกันกัน มาห่อหนึ่งห่อแคเพื่อเอาไปทำบุญ...”

แต่ชาวบ้านหลายคนก็ยังชีพอยู่ด้วยการเป็นพรานป่า ซึ่งคนเหล่านี้มักเป็นพรานป่าที่มีความสามารถ เพราะมีความรอบรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าและป่าเป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีความสามารถในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้น “...ล่าสัตว์เก่งแบบว่าผู้พฤติกรรมฮู้ะหยังจะเกิดขึ้นในป่าช่วงใด เวลาใดสัตว์จะมาเวลาใดสัตว์จะหาย ไปเข้าป่าจะไปทำพิธีก่าะหยัง เจออาพรตินฟ้าอากาศเป็นจะบอกได้เลย เวลาไปผ่อเป็นว่ามันจะอย่างใดต้องมีลมมีหยังพยายามหลบหล้งห้วยตีมันด่าๆ หรือขึ้นบนดอยไปเลย ถ้างห้วยน้ำจะนองจะหยังเอี้ยะ...”

ความรู้เกี่ยวกับป่าแสดงออกอย่างชัดเจนผ่านปฏิบัติการในการตัดค่านไม้ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ นโยบายของการตัดค่านแสดงให้เห็นถึงการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนกับลำห้วยและป่าต้นน้ำ เพราะหากไม่มีป่าต้นน้ำ ก็จะไม่มีความจำเป็นสำหรับการปลูกข้าวและพืชผักอื่น ๆ พวกเขาจึงต้องรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้ การตัดค่านการตัดไม้บริเวณห้วยแม่บอนทำให้ป่าต้นน้ำของชาวบ้านยังคงอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าว

การดำรงชีวิตบนฐานของการพึ่งพาอาศัย

ความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมากับกระบวนการดำรงชีวิต มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนและกับชุมชนแห่งอื่นให้ดำเนินไปบนฐานของการพึ่งพาอาศัย และได้ถูกสืบสานจนกลายเป็นหลักประกันที่สร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต

การพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คนปรากฏอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต ทั้งการผลิตอาหาร นับตั้งแต่การร่วมมือกันในการจัดการน้ำ ด้วยการระดมแรงงานร่วมกันสร้างฝาย และขุดลำ

เหมือง รวมทั้งการดูแลซ่อมแซมฝายและลำเหมือง การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ทั้งการดำนา เก็บเกี่ยวและช่วยกันนวดข้าว การร่วมมือกันในการล่าสัตว์ การผลัดกันช่วยสร้างบ้าน การป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น การจับจองที่ดินใกล้กัน การไปดูแลไร่ข้าวพร้อมกัน การร่วมมือกันในการตามหาสัตว์ที่ถูกลักขโมย การช่วยเหลือในการจัดงานศพ เป็นต้น การร่วมมือกันในการทำกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ซ้อนทับกับหน่วยของพื้นที่หรืออาณาเขตของหมู่บ้าน ดังเช่น การระดมแรงงานเพื่อร่วมกันสร้างเหมืองฝาย เพราะมักเป็นการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านที่จับจองหรือมีที่ดินอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ส่วนการร่วมมือกันในการซ่อมแซมเหมืองฝายก็เป็นความร่วมมือของชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกัน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ก็มักเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านมากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมของคนทั้งชุมชน

กลไกสำคัญที่ทำให้การร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องก็คือ การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังในกรณีของระบบเหมืองฝาย สมาชิกเหมืองฝายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดสรรน้ำ และสมาชิกทั้งหมดจะได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามกฎหมายที่ร่วมกันกำหนดขึ้น เช่นเดียวกับการร่วมกันล่าสัตว์ ที่สมาชิกทั้งหมดจะร่วมกันแบ่งปันเนื้อสัตว์ที่ล่ามาได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนแรงงานทั้งในการปลูกข้าว การสร้างบ้าน และการออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพนั้น การตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การแลกเปลี่ยนในการทำกิจกรรมเหล่านี้ดำเนินอย่างต่อเนื่องในชุมชน

หลากหลายความเชื่อ : แหล่งอำนาจทางศีลธรรมในการกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนแล้ว ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะสมและผลิตซ้ำอยู่ในชุมชนเองก็มีส่วนในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย เนื่องจากความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน ซึ่งแสดงออกผ่านกฎเกณฑ์และข้อห้ามต่าง ๆ และผลิตซ้ำผ่านตำนาน การประกอบพิธีกรรมจะเมื่อความรู้ถูกสร้างขึ้นในบริบทของของธรรมชาติแวดล้อม ความรู้ขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนี้ เป็นความรู้จากก ความโดบอ้อมอารีต่อเพื่อนบ้าน

บทที่ 3

ชุมชนในกระแสของความเปลี่ยนแปลง

แม้การสัมปทานทำไม่ถึงสามครั้ง จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งเป็นทุนธรรมชาติของชุมชนลดน้อยถอยลง จนนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในชุมชนเกิดขึ้นหลังจากมีการใช้นโยบายการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ไม่นาน การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนทำให้ชาวทรายงามซึ่งเปิดรับการเปลี่ยนแปลงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต โดยทุนเงินตรามีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในการกำหนดวิถีชีวิต บทบาทที่เพิ่มขึ้นของทุนเงินตรา นอกจากจะมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนแล้ว ยังทำให้หนี้สินของชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น แต่ชาวทรายงามก็เผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าวแตกต่างกันออกไป ความหลากหลายของการจัดการหนี้สินจึงมีส่วนกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการกับทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้าน บทนี้จึงเป็นการสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าเพราะเหตุใดการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชน จึงมีผลด้านลบต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน และวิถีการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

การเข้ามาของระบบการปลูกยาสูบแบบมีสัญญาผูกพัน

ประมาณปลายทศวรรษ 2500 บริษัทอินทนนท์ เจ้าของโรงบ่มใบยาสูบหลายโรงในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ได้เข้ามาขอซื้อกิจการโรงบ่มใบยาสูบจากครัวที่อยู่ในหมู่บ้านข้างเคียง และได้สร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นจนโรงบ่มมีเตาบ่มถึง 21 เตา เจ้าหน้าที่ของบริษัทได้ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกยาสูบ โดยจะต้องทำสัญญากับบริษัทว่าจะนำยาสูบมาขายให้กับโรงบ่มตามปริมาณโควตาที่กำหนด ส่วนบริษัทจะให้ต้นกล้ายาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียและยาฆ่าแมลง เมื่อเก็บใบยาสูบหมดแล้ว บริษัทจะจ่ายเงินให้กับชาวบ้านหลังจากหักค่าต้นกล้าและยาฆ่าแมลงแล้ว แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทกับชาวบ้านก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะบริษัทมักจ่ายเงินไม่ตรงตามเวลานัดหมายอยู่เสมอ รวมทั้งยังคัดเกรดใบยาสูบเข้มงวดมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่บริษัทธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ ทอยย่นำเข้ามาส่งเสริม เช่น บล๊อคคอรี พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ขิงอ่อน กระเทียม หน่อหวาน มะเขือเทศ กระเจี๊ยบ และหอมหัวใหญ่ เป็นต้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกพืชเหล่านี้เพียง 1-2 ครั้ง เพราะบางบริษัทไม่มารับซื้อผลผลิต บางบริษัทมารับซื้อผลผลิตเพียง 2-3 ครั้งก็ไม่มาอีกเลย “...เออะเอะไปหมดโครงการที่เขามาส่งเสริม แต่ก็อยู่ได้ไม่นานหรอก ส่วนใหญ่ก็จะสู้ชาวบ้านไม่ได้ ชาวบ้านพอมีงานทำ ที่ไหนก็ปลูกเออะจนบริษัทยุบ...ปีแรกก็ปลูกนิดเดียวราคาดีใช้ไหม พอปีที่สองชาวบ้านก็ปลูกเออะ เห็นคนได้กำไรเออะก็ปลูกเออะ พอปลูกเออะโควตาก็จำกัดในการส่ง พอเอาไปขาย บริษัทได้ของดี ๆ ก็ไปเลยไม่กลับมาซื้ออีกละ ซื้อครั้งสองครั้งก็หายไปเลยพอคุ้มทุนก็หายไปเลย...ชาวบ้านปลูกเออะจนหนี้

ละชาวบ้านนะ...” บางบริษัทก็คัดเกรดเข้มงวดมาก ผลผลิตของพืชบางชนิดก็แคะแกร็น เช่น ชิงอ่อน หอมหัวใหญ่ จนบริษัทไม่ยอมรับซื้อ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนจึงหันกลับมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมืองขายอีกครั้ง ประมาณปี 2513 เกษตรตำบลได้นำถั่วลิสงพันธุ์ไทยนานเข้ามาให้ชาวบ้านทดลองปลูก ในช่วงแรกมีราคาดี ชาวบ้านจึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์ใหม่มากขึ้น หลังจากนั้นไม่นาน บริษัทก็ยุติการรับซื้อใบยาสูบจากชาวบ้านอย่างกะทันหัน โดยอ้างว่าขาดทุน แต่บริษัทไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า ชาวบ้านจึงยังปลูกยาสูบในช่วงฤดูกลานั้น ทำให้มีต้นยาสูบเต็มทุ่งนา ปีต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันมาปลูกถั่วลิสง แต่ก็ยังมีบางคนที่ยังปลูกยาสูบอยู่ โดยคนเหล่านี้ปลูกยาสูบให้โรงบ่มใบยาที่บ้านห้วยขมิ้นเหนือ ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้าน และการเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก

ปี พ.ศ. 2518 บริษัทไทยแอมยาสูบ ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติ ได้ซื้อโรงบ่มใบยาสูบจำนวนทั้งหมด 13 โรงจากบริษัทอินทนนท์ โดยบริษัทอินทนนท์ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินและถือหุ้นในส่วนของที่ดิน การใช้กลยุทธ์ทางด้านราคาสามารถจูงใจให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกับบริษัทได้จำนวนมาก เนื่องจากตั้งราคาซื้อใบยาเกรดต่ำสุดจากเดิมราคา 30 สตางค์ เป็น 80 สตางค์ และเกรดดีที่สุดจากเดิมราคา 1.40 บาท เป็น 2.40 บาท จนบริษัทต้องสร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 19 เตา เพื่อให้สามารถอบใบยาสูบตามปริมาณที่รับซื้อในแต่ละครั้งได้หมด

แม้การรับซื้อใบยาในราคาที่สูงขึ้น จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัวก็ตาม แต่กระนั้นรายได้สุทธิก็มิได้เพิ่มสูงขึ้นควบคู่กันไปด้วย เพราะเป็นการปลูกโดยใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น กล่าวคือ นอกจากใช้ยาฆ่าแมลงแล้ว ยังใช้ปุ๋ยเร่งและปุ๋ยฝังที่บริษัทจ่ายให้ล่วงหน้า รวมทั้งเริ่มมีการใช้รถไถเดินตามในการปรับปรุงพื้นที่ ด้วยการขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับบริษัทไทยแอมในปี 2518 “...ก็ถ้าคิดถึงต้นทุนยาหมดไปครั้งต้นกว่าถึงจะคุ้มค่าปุ๋ยค่ายาเขาแหละ เหลือตัวเองบนยอดนิดหนึ่ง ถ้าไรนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ได้ คงจะทั้งต้นทุนบวกค่าปุ๋ยค่ายาไปนั่นแหละก็ได้เยอะ แต่ถ้ากำไรจริง ๆ ไม่ได้มากหรอก ถ้าไรสุทธิได้นิดเดียว...” และกำไรสุทธิอันน้อยนิดนี้ก็ลดลงเมื่อมีการคัดเกรดใบยาเข้มงวดมากยิ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านก็แก้ปัญหาด้วยการเพิ่มปุ๋ยเพื่อให้ใบยามีขนาดใหญ่ จะได้ราคาโดยรวมสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า เอน้ำหนักเข้าสู่อู่

“...เขาเอายาของเรามาเรียง ที่เราคัดไว้แล้ว แบ่งแยกใหม่ ตีราคาให้เราต่ำลงไปเรื่อย ๆ เฉลี่ยแล้วไม่ได้ตามที่เราคิดว่าจะได้ แต่ได้นิดเดียว ที่นี้ก็หันระบบการผลิตใหม่ เล่นน้ำหนักเข้าสู่อย่างเดียว แต่มันก็ไม่ต่ำกว่า 80 สตางค์อยู่แล้ว ฉะนั้นอย่างคละแล้วได้ราคาไม่ต่ำกว่า 1.50 สตางค์ ก็จะตกอยู่ที่ 1.50 สตางค์ ถ้าเราใช้น้ำหนักเข้าคุม เราจะเน้นที่ราคา 1.50 สตางค์ อาศัยน้ำหนักเข้าสู่...”

การเอาน้ำหนักเข้าสู่ ทำให้ค่าปุ๋ยเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านจึงพยายามลดปริมาณของยาฆ่าแมลงลง ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใส่ยา “...แฟนผมนี้ แกใส่ปุ๋รดานเมื่อก่อนใช้หางซ้อน แต่ที่นี้มันไม่สม่ำเสมอ เดียวก็ซ้อนได้มาก เดียวก็ซ้อนได้น้อย ไม่สม่ำเสมอ มันก็เปลืองยา ที่นี้จะทำอย่างไรให้ต้นทุนมันต่ำ จะประหยัดยา แกก็ใช้มือหยิบ เวลาใช้มือหยิบมันจะได้สม่ำเสมอทุกหลุมเลย หยิบใส่เป็นหลุมเป็นหลุม หยิบปุ๋รดานนะ...”

การเข้ามาของข้าวโพดฝักอ่อนและการแทนที่ยาสูบ

ในปี พ.ศ.2526 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านและบริษัทไทยแอมต่างขับเคลื่อนในเชิงกลยุทธ์เพื่อชิงความได้เปรียบในเชิงรายได้ระหว่างกันอยู่นั้น กำนันตำบลใกล้เคียงซึ่งเป็นโบรเกอร์รับโควต้าข้าวโพดฝักอ่อนจากบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ผลิตผลไม้กระป๋องส่งออก เข้ามาชวนให้กำนันเป็นหัวหน้าสายในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำหน้าที่แจกปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และรวบรวมข้าวโพดจากชาวบ้านกำนันได้เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อชักชวนให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน มีชาวบ้านสนใจปลูกหลายราย สองปีต่อมากำนันได้เข้าไปติดต่อกับบริษัทเอง เพราะเห็นว่าการเป็นโบรเกอร์ได้ผลตอบแทนสูงกว่าเป็นหัวหน้าสาย คือ นอกจากจะได้ค่าส่วนต่างของราคาข้าวโพดที่รับซื้อจากชาวบ้านกับราคาที่ขายให้บริษัทประมาณกิโลกรัมละ 3-5 บาทแล้ว ยังได้ส่วนต่างจากค่าปุ๋ยที่ขายล่วงหน้าให้ลูกไร่อีกกระสอบละ 45 - 50 บาท จากค่าเมล็ดพันธุ์ถุงละ 5 บาท กำนันทั้งสองจึงตกลงแบ่งเขตส่งเสริมและรับซื้อข้าวโพดกัน โดยกำนันตำบลทรายงามดำเนินการในเขต 3 หมู่บ้านทางตอนบนของตำบล ส่วนกำนันตำบลใกล้เคียงดำเนินการในเขต 2 หมู่บ้านทางตอนใต้ของตำบล กำนันตำบลทรายงามได้ชวนให้ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านบางคนเป็นหัวหน้าสายให้ โดยแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้กิโลกรัมละ .50 บาท

เช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ๆ ที่เข้ามาส่งเสริม ในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านจะทดลองปลูกในพื้นที่ขนาดเล็กก่อน เมื่อได้ราคาดีจึงค่อยขยายพื้นที่ปลูก แต่เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่เก็บฝักขาย และบริษัทกำหนดขนาดฝักที่รับซื้อ คือ ยาว 4-9 เซนติเมตร และกว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ในช่วงเก็บฝัก ซึ่งกินเวลาประมาณ 10-15 วันนั้น ชาวบ้านต้องสำรวจดูฝักข้าวโพดและเก็บฝักทุกวัน เพราะหากเก็บช้าหรือเร็วเกินไป ฝักข้าวโพดจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กเกินไป บริษัทจะไม่รับซื้อ ต้องขายให้แม่ค้าในหมู่บ้านในราคาเพียงกิโลกรัมละ 2 บาท พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายอย่างช้า ๆ ในช่วง 2-3 ปีแรก แต่เมื่อชาวบ้านมีความชำนาญขึ้น จึงเริ่มขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดในที่ดอนแปลงอื่น ๆ บางคนก็ถางที่ป่ารอบ ๆ ที่สวนเพิ่มขึ้น หรือปลูกในที่ไร่เหล้า ต่อมาจึงเริ่มปลูกในที่นาหลังเกี่ยวข้าวแล้ว พื้นที่ปลูกข้าวโพดที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้พื้นที่ปลูกยาสูบลดลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าบริษัทไทยแอมจะเพิ่มราคารับซื้อใบยาสูบคุณภาพดีเป็น 3.50 บาท และใบยาสูบคุณภาพต่ำสุดเป็น 1.40 บาท ซึ่งทำให้ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนต่ำกว่ายาสูบประมาณมากกว่า 2 เท่าก็ตาม ชาวบ้านที่หันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแทนยาสูบให้เหตุผลว่า การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง ปล่อยให้โตได้โดยไม่ต้องดูแลใกล้ชิด ใช้น้ำน้อยกว่ายาสูบ มีอายุสั้นกว่ายาสูบเพียง 55 วัน จึงปลูกในที่ดอนได้ถึง 2 ครั้ง ใบ เปลือก และลำต้นยังเป็นอาหารของวัวได้อีกด้วย “...มันจะง่าย ปลูกแล้วทิ้งไว้ มันงอก 15 วัน 25 วันก็ไปดู ถ้ามันขึ้นแล้วก็ไปยกร่อง ใส่ปุ๋ยก็ยกร่องแค่นั้นก็เสร็จแล้ว จากนั้นอีก 45 วันก็ไปดูอีก มันออกดอกแล้ว เกสรตัวผู้เริ่มพองก็ถอดเกสรตัวผู้ทิ้ง หลังจากนั้นอีก 7 วันไปดูซิว่าขึ้นไหมหรือยัง แต่ช่วงเก็บลำบาก ป่วยไม่ได้...”

ในบรรดาเหตุผลทั้งหมดนั้น การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงดูจะเป็นเหตุผลสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ. 2533 ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งเสียชีวิต โดยแพทย์วินิจฉัยว่ามีสารพิษตกค้างในร่างกาย

“...คนรุ่นน้องผมเนี่ยเขาพ่นยามากเกินไป แล้วทีนี้เขาเข้าโรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นสารพิษตกค้างในร่างกาย เขาก็ไปรักษาหลายแห่งแต่ในที่สุดเขาก็ตาย แค่อายุยี่สิบกว่า...ยาสูบจะมากกว่าแล้วก็สัมผัสมากกว่า สมมุติว่าพอเราเก็บยาวันอาทิตย์ ประมาณวันจันทร์เราไปพ่นยา แล้วอีกสองสามวันเขาก็บอกให้เราเก็บอีกนะ ยานี้มันไม่แน่ ถ้าสมมุติว่าทางโรงบ่มเขาบ่มเสร็จเร็วเขาก็เก็บเร็ว ถ้าเขาบ่มเสร็จช้าเขาก็เก็บช้า บางทีเนี่ยของเราเหลือเต็มต้นเลยเขายังไม่ให้เก็บ เพราะเขาบ่มไม่เสร็จ พอเรามีน้อยของเราไม่ถึงห้าวันเขาก็บอกให้เราเก็บ ทีนี้เราจะไปกะเกณฑ์ตรงที่ว่าเราพ่นยาวันนี้ อีกห้าวันเราจะเก็บอีกสิบวันเราจะเก็บ เรากะเกณฑ์ไม่ได้เลย...ขึ้นอยู่กับโรงบ่มขึ้นอยู่กับบริษัทนี้แหละ เพราะว่าเราถูกกำหนด

ทุกเรื่องเลย ตั้งแต่การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ยาอะไรต่างๆ ถูกกำหนดโดยบริษัท เพราะฉะนั้นเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง สมมุติว่าเราขายยาวันอาทิตย์วันจันทร์เราไปพunya เราคิดว่าอีกเจ็ดวันข้างหน้าเผื่อยามันจะเจือจางลงไป แล้วเราไปเก็บ เราหวังอย่างนั้นแต่มันไม่ได้ พอเราพunyaวันจันทร์วันพุธวันพฤหัสบดีเขาก็บอกให้เราเก็บอีก เราก็ไปเก็บอีกพอเราไปเก็บเนี่ยะ เราไปเก็บกลางวันน้ำค้างมันก็แห้งแล้วแต่ยามันเหี่ยว แต่เราต้องไปเก็บตอนเช้าสี่โมงห้าโมงไปเลย...ยายังติดบยาอยู่ ที่นี้เราเข้าไปร่อนยานี้เราจะเปียกหมด เหมือนกับเราไปอาบยาพิษ..."

เมื่อยาสลบหายไปจากบ้านทรายงามโดยมีข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาแทนที่นั้น สถานการณ์ของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนก็แทบไม่ได้แตกต่างไปจากการปลูกยาสูบเท่าใดนัก เนื่องจากต้นทุนในการปลูกเพิ่มสูงขึ้น ทั้งจากราคาค่าเมล็ดพันธุ์และค่าปุ๋ยยูเรียที่เพิ่มสูงขึ้น โดยราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้นเกือบ 4 เท่าตัว คือจากราคากระสอบละ 85 บาทในปี พ.ศ. 2526 เป็น 300 บาทเศษในปัจจุบัน การใช้ปุ๋ยก็เพิ่มขึ้นจากเดิมที่ในช่วงระยะแรก ๆ ใส่ปุ๋ยเพียง 1 ครั้ง ปัจจุบันใส่ปุ๋ยถึง 3 ครั้ง คือ ใส่ปุ๋ยยูเรียรองพื้นก่อนปลูก 1 กระสอบต่อ 1 ไร่ หลังจากนั้นประมาณ 20 วันใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 อีก 1 กระสอบ และใส่ปุ๋ยครั้งที่สามตอนยกทรงอีก 4 กระสอบ นอกจากนั้นค่ารถไถก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ขณะที่ปริมาณผลผลิตกลับลดน้อยลงเนื่องจากดินเสื่อม ส่วนราคารับซื้อข้าวโพดกลับเท่าเดิมคือ 20 บาท และมีแนวโน้มที่จะลดลงเนื่องจากโบรเกอร์มีการรวมตัวกันเพื่อพยายามกดราคารับซื้อให้ต่ำลง ดังเช่นนายศักดิ์ ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูฝนในที่ดินเนื้อที่ 2 ไร่ 1 งาน ในปี 2540 มีค่าใช้จ่ายทั้งหมด 2432 บาท เป็นค่าไถพรวน 700 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์ 17 กิโลกรัม ๆ ละ 36 บาท รวมเป็น 612 บาท ค่าปุ๋ยยูเรีย 4 กระสอบ ๆ ละ 280 บาท รวมเป็น 1120 บาท ขายผลผลิตได้ 662 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท เป็นเงิน 13,250 บาท หักค่าใช้จ่ายเหลือ 10818 บาท ปี 2543 ปลูกในที่ดินเดิม ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น 1290 บาท คือค่าไถพรวนเพิ่มขึ้นเป็น 800 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 56 บาท ค่าปุ๋ยรองพื้น 1 กระสอบ ราคา 330 บาท ปุ๋ยยูเรีย 5 กระสอบ ๆ ละ 320 บาท ผลผลิตลดลงกว่าครึ่งได้เพียง 360 กิโลกรัม เป็นเงิน 7300 บาท ต้นทุนในการผลิตนี้ยังไม่รวมค่าแรงในการหยอดข้าวโพดและค่ายกทรง เพราะชาวบ้านมักจะเอามือกัน ส่วนการเก็บและแกะฝักข้าวโพดก็มักทำกันเองในครอบครัว รวมถึงค่าขนส่งซึ่งหากจ้างจะประมาณกระสอบละ 5 บาท

นอกจากนั้นผลผลิตข้าวโพดฝนรุ่นแรกจะมากกว่ารุ่นที่สอง และรุ่นที่สองจะมากกว่ารุ่นที่สาม เช่นเดียวกับผลผลิตข้าวโพดในที่นา ซึ่งรุ่นแรกจะได้มากกว่ารุ่นที่สองและรุ่นที่สองจะได้มาก

กว่ารุ่นที่สาม ขณะที่ต้นทุนในการผลิตกลับตรงกันข้าม เพราะข้าวโพดพันธุ์ที่สามจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์ที่สองและข้าวโพดพันธุ์ที่สองจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์แรก เช่นเดียวกับข้าวโพดที่ปลูกในที่นา

หนี้สินและการจัดการหนี้สิน

ก่อนที่กองทุนเงินล้านจะเข้าในหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนได้มีการสำรวจสถานการณ์หนี้สินของแต่ละครัวเรือนในชุมชนพบว่า ชาวทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท โดยเป็นหนี้ธกส. 17,174,463 บาท เป็นหนี้สหกรณ์ 2,797,407 บาท และที่เหลือเป็นหนี้นอกระบบ ในทัศนะของชาวทรายงาม สาเหตุของหนี้สินมาจากหลายทาง แต่สาเหตุสำคัญมาจากการส่งลูกเรียนหนังสือ ชาวบ้านนิยมส่งลูกเรียนชั้นมัธยมในตัวเมืองจังหวัดลำพูน เนื่องจากเห็นว่าโรงเรียนในชุมชนมีคุณภาพต่ำกว่า เพราะ “...เด็กนักเรียนที่เรียนจบจากโรงเรียนทรายงาม เกردเฉลี่ยทุกเทอมได้ 3.00 - 3.6 เมื่อเรียนจบแล้วไปสอบต่อโรงเรียนรัฐบาลนอกชุมชนอื่น ๆ ปรากฏว่าเด็กสอบไม่ติดสักคน ทำให้พ่อแม่ส่วนใหญ่เป็นวิตกกังวลในเรื่องระบบการศึกษาของโรงเรียน บางคนก็ต้องให้ลูกไปเรียนโรงเรียนที่อื่นที่เห็นว่ามีระบบการเรียนการสอนที่ดีกว่าโรงเรียนในชุมชน...” (กลุ่มเยาวชน. มปป 26) นอกจากค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานเรียนจะเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อหนี้สินแล้ว ราคาสินค้าบริโภค อุปโภคที่สูงขณะที่ชาวบ้านมีรายรับน้อย เนื่องจากข้าวโพดมีราคาต่ำขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนั้นยังมีภาระต้องจ่ายดอกเบี้ย รวมถึงมีความอยากหรือตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยม

ห้วงเวลาของการมีหนี้สินยาวนานมาก อดีตที่หลายคนนึกย้อนสิ้นสุดลงที่การกู้เงินจาก ธกส.เพื่อนำมาซื้อรถไถเดินตาม ตลอดเวลากว่าสองทศวรรษของชาวทรายงามจึงเป็นความพยายามที่จะดิ้นรนเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีวิตและปลดเปลื้องหนี้สิน การจัดการปัญหาหนี้สินมี 2 ระดับ ระดับแรกเป็นการจัดการในระดับครอบครัว และระดับที่สองเป็นการจัดการในระดับกลุ่ม

ยุทธศาสตร์ที่หลายครอบครัวนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาหนี้สินก็คือ การส่งสมาชิกของครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ แม้จะเป็นช่องทางที่มีความเสี่ยงเพราะครอบครัวเหล่านี้ต่างต้องนำ น.ส. 3 ก.ไปค้ำประกันเงินกู้จากนายทุนสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายที่เรียกว่าค่าหัว โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน ในช่วงระยะแรก ๆ คือประมาณปี พ.ศ. 2526 นั้น ชาวบ้านนิยมเดินทางไปประเทศตะวันออกกลาง ส่วนใหญ่เป็นประเทศซาอุดีอาระเบียโดยมีนายหน้าซึ่งอยู่ที่อำเภอฝาง จังหวัด

เชียงใหม่เป็นผู้ติดต่ออำนวยความสะดวกให้ผ่านหัวหน้สลายในหมู่บ้าน ค่าหัวในช่วงนี้ประมาณ คนละ 20,000- 40,000 บาท หลัง ปี พ.ศ. 2530-2531 เป็นต้นมาความนิยมเดินทางไปทำงาน ในประเทศแถบเอเชียเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะประเทศไต้หวันและประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากได้ค่าแรงสูง กว่าถึง 3-10 เท่า แต่การเดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันต้องเสียค่าหัวสูงถึง 70,000- 100,000 บาท ส่วนประเทศญี่ปุ่นสูงถึง 180,000 –200,000 บาท ชาวบ้านบางคนที่ไม่สามารถ หาค่าหัวมาจ่ายได้ จึงเดินทางไปทำงานที่คูเวต

นายนิเศษ ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันในปี พ.ศ. 2538 เล่าว่า ขอกู้ เงินจากนายทุนที่เชียงใหม่ 70,000 บาท เสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน จ่ายเป็นค่าหัวให้ บริษัท 65,000 บาท เงินส่วนที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายในการทำพาสปอร์ตและตรวจโรค ไปทำงาน 2 ปี ได้เงินเดือน ๆ ละ 13,000 บาท สามารถใช้นี้รทส.ที่กู้มาปลูกข้าวโพดและทำโรงสีข้าว จำนวน 15,000 บาท และหนี้เงินกู้จากนายทุนที่เชียงใหม่ได้หมด มีเงินเหลือกลับมาประมาณ 30,000-40,000 บาท เมื่อกลับมาบ้านได้ 4-5 เดือนจึงสมัครไปทำงานที่ไต้หวัน เสียค่าหัว 140,000 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีกประมาณ 10,000 บาท ไปทำงานเป็นช่างไฟฟ้า ได้เงินเดือน 15840 หากทำโอที จะได้เพิ่มประมาณ 23,000-25,000 บาท เมื่อใช้นี้เงินที่กู้ไปเป็นค่าหัวแล้ว เหลือเงินกลับมาบ้านประมาณ 300,000 บาท

ส่วนนายเครพ มีหนี้สินครั้งแรกในปี พ.ศ. 2527 โดยกู้เงินจากธกส.มา 10,000 บาท เพื่อมาเลี้ยงหมู เมื่อขายหมูแล้วสามารถใช้นี้คืนได้ภายในกำหนดเวลา ปีต่อมาจึงกู้เงินจากธกส. อีก 50,000 บาท มาส่งลูกเรียน เมื่อครบกำหนดสามารถชำระหนี้คืนได้ เมื่อชำระหนี้หมดแล้วก็ ขอกู้เงินใหม่ แต่ ปี พ.ศ. 2542-2543 ข้าวโพดได้ผลไม่ดี ขณะเดียวกันลูกก็ขอรถมอเตอร์ไซด์ ขณะนี้อยู่ในระยะปรับโครงสร้างหนี้ ไม่สามารถกู้เงินได้

นายสมภพแก้ปัญหาหนี้สินด้วยการทำเกษตรผสมผสาน ปลูกผักนานาชนิด ทั้งผักพื้น เมืองและผักที่เอาไว้อขาย เช่น แครอท และเลืกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเป็นยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเลือกที่จะ กระทำ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนขาย ได้จัดตั้งกลุ่มข้าวโพดเพื่อซื้อปุ๋ยราคาถูกลงมาขายให้ สมาชิก โดยเงินเริ่มต้นของกลุ่มมาจากการระดมเงินของสมาชิกร่วมกัน

“...เมื่อก่อนนี้เราเบิกรุกจากโบรกเกอร์ ที่มาส่งเสริมปลูกข้าวโพด ที่นี้เขาเอากำไร แพงถ้าไม่เอาแพงเขาก็ไม่คุ้ม ค่าขนส่งอะไรทำนองนี้ ที่นี้ทางเราคิดว่าถ้าเราเอาปุ๋ย

เขาข้าวโพดเขามั่นแพง ที่นี้เราก็มาคิดร่วมกันว่าเรารวมกลุ่มกันใหม่ ไปแก้ปัญหาในปยุข้าวโพด เราก็รวมกลุ่มกันออมเงินกันตอนแรกนี้เอาเปอร์เซ็นต์ก่อน ลงทุนกันคนละสองร้อยบาทลงออมกันนะครั้งแรก ที่นี้ก็เอากำไรข้าวโพดเป็นกิโลหาลิบ สตางค์ที่โบรคเกอร์เขาให้ เอาเปอร์เซ็นต์ตรงนั้นมารวมกันอีก แล้วก็ได้เงินไปซื้อปยุ ที่นี้ไปซื้อปยุสมมุติเราซื้อปยุมานี้กระสอบหนึ่ง เราจะเอากำไรแคสลิปบาทเข้ากลุ่ม สมมุติเราซื้อมาสามร้อยเราก็เอาสามร้อยสิบ แต่ถ้าไปเอาของพ่อค้า เขาจะขายสามร้อยหาลิบประมาณนี้ เราก็เสียให้เขาตั้งสี่สิบกว่าบาท... พอทำได้ไปซักปีหนึ่ง ปีหนึ่งเราซื้อไปสี่รูน สี่รูนกำไรมันก็เข้ามาแล้วเราก็ออมกันไปด้วย สมมุติว่าปลูกข้าวโพดสี่รูนๆ หาลิบบาทปีหนึ่งมันก็ได้สองร้อยบาทเงินออมตรงนั้น เราก็ไปซื้อปยุใช้เอง ที่นี้ตอนแรกนี้เรายังไปซื้อปยุอยู่ แต่พอมาระยะหลังถ้าเอาเป็นร้อยถุง เราโทรไปเลยจ่ายเงินปลายทางนี้

นอกจากกลุ่มข้าวโพดแล้ว ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวก็รวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันในการลดความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการเสียชีวิตของวัว โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มวัวเฒ่า ชาวบ้านที่ทำเกษตรผสมผสานก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มผักเพื่อช่วยเหลือกัน

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง และผลที่มีต่อชุมชน

เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ บ้านทรายงามได้รับจัดสรรเงินในวงเงินหนึ่งล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเป็นการสร้างระบบสินเชื่อให้กับชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในระยะยาวนั่นเอง แต่เงินหนึ่งล้านบาทเข้ามาในบ้านทรายงามในขณะที่กลุ่มเยาวชนกำลังวิจัยเกี่ยวกับหนี้สินของชุมชน หรือเข้ามาในช่วงที่จำนวนหนี้สินและสาเหตุของหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ชุมชนกำลังพูดถึง ด้วยนัยนี้ชาวบ้านทรายงามจึงมีปฏิสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย

กรรมการและความขัดแย้ง

การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทรายงามมีความโดดเด่นมาก เนื่องจากกำนัน ซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของชุมชนและผู้นำของกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม พยายามให้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านเป็นการบริหารโดยระบบตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งให้สมาชิกในทุกเขตการปกครองของหมู่บ้านมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการกองทุนด้วย รายชื่อที่ได้รับการเสนอเพื่อให้สมาชิกกองทุนเลือกจึงมาทั้งจากการเสนอของสมาชิกในแต่ละเขตและการเสนอของกลุ่ม มีมากกว่า 30 คน โดยให้ชาวบ้านเลือก 15 คน ชาวบ้านที่ได้รับคะแนนสูงสุดจำนวน 15 คนนี้ บางคนถูกปรับเปลี่ยนแล้วเลือกเข้าไปใหม่ เพื่อให้คณะกรรมการมีคุณสมบัติที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบกองทุนหมู่บ้าน คือไม่เป็นตัวแทนของข้าราชการ (ระเบียบขณะนั้น) สมาชิกทุกเขตมีตัวแทนของตนเป็นคณะกรรมการ และให้มีสัดส่วนของผู้หญิงเพิ่มขึ้น “...มันจะมีหลายๆ องค์ประกอบในกำนเลือกนะปี้ มีตั้งตัวแทนขององค์ก่อนดีมาจ้วยอู้ อ้าว แล้วเยาวชนบ่มาจ้วยอู้ กัด้องคัดออกคนหนึ่ง เอาเยาวชนเข้ามาแหมคนหนึ่ง แม่บ้านบ้านยังมาบ่ครบบ่จ่ายแม่หญิงยังมาบ่ครบบ่เต้ากัน อ้าว ถ้ายังอั้นก่เอาบ่จ่ายออกคนบ่จ่ายนั้ก็อั้นครบเต้ากันสมดุลย์กัน อ้าว มาแหมเมาะบ้านเฮาตั้งป้อกได้บ่มีกำแล้วแหมเมาะ มีกำหมู่บ้านตั้งเหนือ เอาหมู่บ้านตั้งเหนือออกไปเอาตั้งได้เข้ามา...”

หลังจากมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อให้สมาชิกแต่ละเขตต่างมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการกองทุนแล้ว ปรากฏว่า สมาชิกเขต 11 มีตัวแทน 2 คน กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้านมีตัวแทนเป็นกรรมการกองทุนกลุ่มละ 1 คน แต่คณะกรรมการส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผู้ชาย มีผู้หญิงเพียง 3 คนเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา และเหรัญญิกกองทุนเป็นการเลือกกันเองในหมู่คณะกรรมการ โดยมีกำนันเป็นที่ปรึกษากองทุน การบริหารกองทุนดำเนินโดยคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วย ประธาน เลขา และเหรัญญิก ส่วนคณะกรรมการที่เหลือเป็นคณะกรรมการร่วม

การทำงานของคณะกรรมการกองทุนไม่ได้เป็นไปด้วยความราบรื่น ทั้งนี้เพราะมีความขัดแย้งกันสูง จนกระทั่งกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเยาวชนลาออก 1 คน กรรมการที่ลาออกให้เหตุผลว่ามีความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวทางในการบริหารกองทุนหลายเรื่อง ทั้งในเรื่องของการพิจารณาให้กู้ การกำหนดอัตราดอกเบี้ย และการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า

“...คือกระดาษแผ่นเดียว อาจจะเป็นกระดาษเศษ เอามาเขียนโครงการ ข้าพเจ้าชื่อนายนั้น นางนี้ มีความต้องการจะขอกู้เงินหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านเอาไปซื้อหมู ไปซื้อวัว ซื้ออะไรต่าง ๆ ในกิจกรรม ซื้อเลี้ยงสัตว์นะครับ อย่างทำการเกษตรก็เอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อเมล็ดพันธุ์ จริง ๆ แล้วการซื้อเมล็ดพันธุ์ ไบรเกอร์ เขาจัดให้อยู่แล้ว ...มันมีอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งเป็นอบต.กู่ไปเลี้ยงวัว ผมก็ถาม ถ้าเอาไปจะเลี้ยงได้ มีความรับผิดชอบดูแล ไม่มี แล้วจะอย่างไร ให้คนอื่นเลี้ยงต่อ ปรากฏว่าไม่ให้เสียสิทธิ์ กู้ไปคณะกรรมการก็อนุมัติ แล้วมันยังงัย แม่เลี้ยงได้หวัน (สามีทำงานอยู่ได้หวัน) แม่เลี้ยงญี่ปุ่น(สามีทำงานอยู่ญี่ปุ่น) ก็มาขอกู้ กู้ไปทำไม เลี้ยงหมู...ดอกเบี๋ยร้อยละ 3 ต่อปี ผมว่ามันเหมาะสมละ แต่ในคณะกรรมการเขาคิดเป็นธนาคารพาณิชย์...แล้วก็ไปหักดอกเบี๋ยเขาซะก่อนนะ ผมดูแล้วมันไม่ตรงกับแนวคิดของผม ผมก็เลยขอลาออก เขาก็ไม่ว่าอะไร ลาออกไม่เกินครึ่งก็คงบริหารกันได้อยู่...”

ขณะที่ประธานกลับให้เหตุผลของการลาออกว่าเป็นเพราะเรื่องส่วนตัว เนื่องจากกรรมการไม่มีเวลา แต่คณะกรรมการก็ไม่ได้มีการเลือกตั้งเพิ่มเพื่อให้ครบ 15 คนแต่อย่างใด แม้ว่าจะอีกไม่กี่เดือนถัดมา มีกรรมการลาออกอีก 1 คน เนื่องจากจะเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

กฎระเบียบและการบริหารจัดการกองทุน

กฎระเบียบเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่คณะกรรมการเท่านั้น หากแต่ยังนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กฎระเบียบที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การที่คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกต้องออมทรัพย์ทุกเดือน ๆ ละ 10 บาท และเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ คณะกรรมการให้สมาชิกจ่ายเงินออมทรัพย์เพียงครั้งเดียว ระเบียบในการออมทรัพย์นี้กำหนดขึ้นมาภายหลังโดยคณะกรรมการอ้างว่าเป็นนโยบายของรัฐบาล “...อันนี้มันเป็นนโยบายของมาจากรัฐบาลก่อนที่ว่าเงิน 1 ล้านบาทเอามาให้สมาชิกกู้ กู้แล้วก็ต้องออมไว้ด้วย เพราะว่าเงินออมจะเป็นเงินหมุนเวียนภายในกลุ่มของเราไม่ให้ไปไหน...” แต่สมาชิกบางคนก็ไม่ยอมออมทรัพย์

ตอบ : สมาชิกบางคนก็ไม่เข้าใจ บอกว่า เขาให้สมาชิกเอาเงินเดือนละแค่ 10 บาทเอง ปีหนึ่งก็แค่ 120 บาท เขาบอก จะออมทำไม เงินนี้เอาไปไหน เอาไปทำอะไร สิ้นปีมันจะได้อะไร คือว่าคนที่ เขาหัวหมอนะ เขาคิดไปไกลๆกว่าเรา เขาไม่อยากจะทำ ไม่อยากจะออมกับเรา คอยแย้งตลอด

ถาม : ถ้าเขาไม่อยากจะออมกับเรา เขาจะมาเป็นสมาชิกกองทุนได้ไหมคะ

ตอบ : ตอนนั้นก็ยังไม่ได้อยู่ เพราะว่าเขาจะมีเงินค่าหุ้น ตอนครั้งแรกที่เข้า 10 บาท แล้วก็ค่าสมัคร 5 บาท พอถึงสิ้นปีเราจะประชุมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จะถามสมาชิกที่ไม่ได้ออม ต้องการยังไง จะลาออกหรือว่าจะขอเป็นสมาชิก ถ้าขอเป็นสมาชิกอยู่ ก็ต้องมีการออม

ถาม : ถ้าเขาไม่ยอมออมล่ะคะ จะไล่เขาออกหรือเปล่าคะ

ตอบ : ก็ต้องพูดให้เขาเข้าใจ

ถาม : ถ้าเกิดไม่เข้าใจล่ะคะ

ตอบ : ก็คงจะถามคณะกรรมการว่าจะให้ออกหรือไม่ให้ออก เพราะว่าต้องเอาคณะกรรมการ เพราะว่าตั้งคณะกรรมการเรามีอำนาจในการตัดสินใจอยู่แล้ว ก็ต้องปรึกษากัน

ส่วนกฎระเบียบเกี่ยวกับการให้เงินกู้ อัตราดอกเบี้ย และการจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิก ในการยื่นกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกเขียนโครงการระบุเหตุผลในการยื่นกู้ และจำนวนเงินที่ขอกู้ แม้โครงการที่สมาชิกยื่นต่อคณะกรรมการเกือบทั้งหมดจะไม่มีรายละเอียดใด ๆ นอกจากระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ขอกู้ จำนวนเงินที่ขอกู้ และเหตุผลของการขอกู้อย่างสั้น ๆ เช่น “...ข้าพเจ้าจะขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน 20,000 บาท เพื่อจุดประสงค์ซื้อวัว เลี้ยงขาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน จำนวนเงิน 10,000 บาท เพื่อนำไปซื้อเครื่องตัดหญ้า เครื่องสพาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนซื้อวัว...” “...ขอกู้ยืมเงินกองทุนของหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนส่งเสริมอาชีพในการเลี้ยงโค (ซื้อแม่โคพันธุ์ดี)...” เป็นต้น แต่ในการพิจารณาเงินกู้ คณะกรรมการไม่ได้พิจารณาเหตุผลหรือความจำเป็น หรือความเหมาะสมของการกู้ เพราะคณะกรรมการอนุมัติ

เงินกู้แก่สมาชิกทุกรายที่ยื่นขอกู้ โดยสมาชิกที่ยื่นขอกู้ต่ำกว่า 20,000 บาทจะได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ยื่นขอ ส่วนสมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท คณะกรรมการนำจำนวนสมาชิกมาหารกับจำนวนเงินที่เหลือ สมาชิกในส่วนนี้จึงได้รับเงินกู้เท่ากัน คือ 13,500 บาท กรรมการคนหนึ่งให้เหตุผลในการไม่พิจารณาโครงการว่า “...ถ้าเราเลือกพิจารณา เหมือนกับว่าไม่ให้เกียรติกับ

สมาชิกที่มาขอกู้ กลัวว่าเขาจะไม่มีเงินส่ง...” ทั้ง ๆ ที่คณะกรรมการเองก็ตระหนักดีว่า การเฉลี่ยเงินกู้ด้วยวิธีนี้ จะทำให้จำนวนเงินที่สมาชิกได้รับน้อยเกินกว่าที่จะนำไปทำประโยชน์ คณะกรรมการปล่อยเงินกู้ชุดแรก ให้สมาชิกทั้งหมด 74 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 968,000 บาท และได้นำเงินดอกเบี้ยที่หักล่วงหน้าจำนวน 58,080 บาทมาหักเป็นทุนในการใช้จ่ายกิจกรรมกองทุน 2904 บาท เงินส่วนที่เหลือจากการให้สมาชิกกู้ในรอบแรกมาสบทบกับเงินดอกเบี้ยที่หักเข้ากองกลางแล้วให้สมาชิกกู้อีก 7 รายด้วย

ส่วนการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อเดือนนั้น คณะกรรมการมองว่าถึงแม้จะสูงแต่ก็ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนั้นในช่วงระยะแรกยังต้องการนำเงินส่วนนี้มาเป็นต้นทุนให้กับกองทุนหมู่บ้าน หากการบริหารกองทุนเป็นไปด้วยดี สมาชิกส่งเงินตามกำหนดก็อาจจะลดดอกเบี้ยลงได้

การจ่ายเงินกู้โดยหักดอกเบี้ยก่อนนั้น มีเหตุผลมาจากความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสำหรับเป็นค่าเอกสารและธุรการอื่นๆ “...เราต้องป้องกัน ถ้าไม่หักไว้ก่อนแล้วจะไปทำอะไร อย่างพวกเอกสารนี้มันหมดไปเท่าไร ถ้ายเอกสารบ้านเราก็ 2 บาทแล้ว เราจะเอาเงินที่ไหนไปทำ ...ถ้าเราไม่หักไว้ก่อน เราต้องเอาพวกนี้ออกมาเสียก่อน ...เหลือจากนั้นเราจะทำอะไร แล้วก็ปล่อยให้สมาชิกที่ยังไม่ได้กู้ต่อ...”

เกณฑ์ในการจัดสรรกำไรสุทธินั้น แบ่งออกเป็น 5 ส่วนดังนี้ 1) จัดสรรกำไรสุทธิเป็นเงินค่าหุ้น 40% 2) เงินตอบแทนคณะกรรมการ 20% 3) เป็นทุนเพื่อสบทบกองทุน 20% 4) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ 15% และ 5) เป็นทุนใช้จ่ายในกิจกรรมกองทุน 5%

ในการชำระคืนเงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระคืนไม่เกินวันที่ 15 ตุลาคม สมาชิก 3 รายนำเงินมาชำระที่ประธานกองทุน ในวันที่ 25 กันยายน 2545 สมาชิกคนสุดท้ายนำเงินมาชำระในวันที่ 28 ตุลาคม 2545 แรก ประธานจะเก็บเงินที่สมาชิกชำระคืนไว้กับตนเองเมื่อได้จำนวนมากพอ จึงนำไปฝากธนาคาร

เหตุผลในการขอกู้กับความจริงของการใช้เงิน

หากนำโครงการที่ชาวทรายงามยื่นกู้มาพิจารณาแล้วจะพบว่า นำไปซื้อวัว 26 ราย โดยมีทั้งซื้อวัวแม่พันธุ์ และวัวที่เลี้ยงไว้ขุน 8 ราย นำไปเป็นทุนเพื่อเลี้ยงสัตว์ต่าง มีทั้งเลี้ยงปลาในบ่อดิน เลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง หมู และกบในกระชัง 7 ราย นำไปค้าขาย โดยในจำนวนนี้ 3 รายเป็นโบรเกอร์และได้ระบุเหตุผลว่าต้องการนำเงินไปเป็นทุนค้าขายข้าวโพดฝักอ่อน 2 รายระบุว่าต้องการนำเงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า ส่วนอีก 2 ราย ระบุเหตุผลในการขอกู้ว่าต้องการนำเงินไปทำไร่ข้าวโพด และซื้อปุ๋ย

สมาชิกหลายรายไม่ได้นำเงินกู้มาใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้ในโครงการ เงื่อนไขที่สมาชิกไม่สามารถนำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา ดังเช่นในกรณีของนาย ทานนท์ ซึ่งขอกู้ 50000 บาท เพื่อนำเงินมาเป็นทุนซื้ออะไหล่ซ่อมรถไถนา ไม่ได้นำเงินมาซื้ออะไหล่ตามที่ระบุไว้ เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้รับน้อยเกินไป จึงนำเงินมาต่อเติมบ้าน กรณีนาย สมจิต ไม่ได้นำเงินที่ขอกู้มาเลี้ยงหมู แต่นำมาใช้หนี้ที่ยืมมาจากญาติพี่น้อง ส่วนกรณีของชาวบ้านที่นำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์ก็มีไม่ใช่น้อย เช่นในกรณีของนายแก้ว นำเงินที่ได้มาสมทบกับเงินที่ตนเองมีอยู่เพื่อสร้างโรงเรียนชนมจีน กรณีของนายพล ยื่นขอกู้ 20000 บาท มาเลี้ยงวัวทั้งที่ ๆ ต้องการเงินกู้ 30000 บาทเพื่อนำมาซื้อวัว 2 ตัว แต่เมื่อได้รับจัดสรรเงินกู้ 13500 บาท จึงไปขอกู้จากพ่อค้าคนกลางมาเสริม โดยให้เหตุผลที่ไม่เลี้ยงตัวเดียวว่า “...ซื้อมาทีละตัวมันอย่างไร เลี้ยงวัวตัวเดียวเนอะคร้านเสียเวลา...”

หลากหลายทัศนะต่อกองทุนหมู่บ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในช่วงที่หนี้สิน และจำนวนหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ได้รับการพูดถึงอยู่ในชุมชนนั้น ทำให้ชาวบ้านมีปฏิกิริยาต่อกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การสมัครเป็นสมาชิกกองทุน รวมถึงการขอยื่นขอกู้ จึงสะท้อนถึงทัศนะที่ชาวบ้านมีต่อกองทุนได้เป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านประมาณ 57 ครอบครัวตัดสินใจไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านที่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 240 ครอบครัว ยื่นขอกู้รอบแรกประมาณ 1 ใน 3 โดยสมาชิกส่วนใหญ่ที่ไม่ขอกู้ให้เหตุผลว่าไม่ต้องการเพิ่มหนี้ให้ตนเองอีก

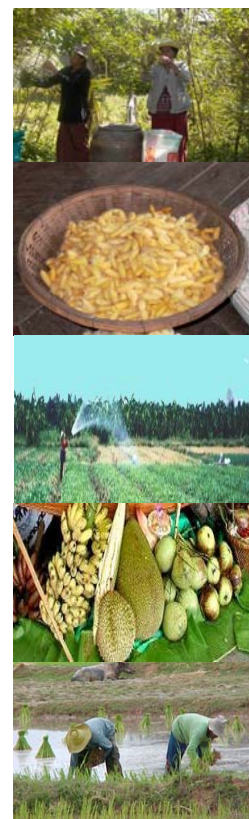
เมื่อนำปริมาณหนี้สินของชุมชนมาพิจารณาจะเห็นได้ว่า เงินกองทุนหมู่บ้านมีสัดส่วนที่เล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณหนี้สินที่ชาวบ้านแบกรับอยู่ ด้วยนัยนี้ ในสายตาของชาว

บ้าน เงินกองทุนหมู่บ้านไม่มีทางที่จะกลายเป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบียดำของคนที่งัดมาชมนได้ เพราะ
ในสถานการณ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระเพียงดอกเบี้ยเงินกู้เท่านั้น ปริมาณ
หนี้สินของชาวบ้านจึงไม่น่าที่จะลดน้อยถอยลง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 2 บทเรียนจากภาคตะวันออก

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร.มณีนัย ทองอยู่

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 2 บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร.มณีนัย ทองอยู่

มนต์ชัย ผ่องศรี

สมศักดิ์ สังวิบุตร

อดิเรก เร่งมานะวงษ์

ธีระพล เหมะธูสินทร์

ศักดิ์ชัย เขษมบุตร

รังศรี วงษ์ภูธรณ์

กาญจนาพันธุ์ วงศ์ศึก

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัวและกองทุนหมู่บ้าน

รายนามคณะผู้วิจัย

ดร. มณีมัย ทองอยู่

นายมนต์ชัย ผ่องศิริ

นายสมศักดิ์ สัจจิบุตร

นายอดิเรก เร่งมานะวงษ์

นายธีระพล เหมะธูสินทร์

นายศักดิ์ชัย เชษฐบุตร

นางสาวรังศรี วงษ์ภูธรณ์

นางสาวกาญจนพันธุ์ วงศ์ศึก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ทุนชุมชนและการปรับตัว	10
ชุมชนอีสานในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ	10
การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย	21
กรณีที่ 1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของรัฐ	24
และการปรับตัวของชุมชน	
กรณีที่ 2 จากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรเพื่อการค้า	35
การผลิตข้าวเพื่อการค้าและการเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตข้าว	36
การปลูกแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อน	42
การทำไร่อ้อยโรงงานในระบบโควตา	48
กรณีที่ 3 การปรับตัวในภาวะวิกฤต	57
กรณีที่ 4 สานสัมพันธ์ของทุนชุมชนในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า	71
บทที่ 3 ยุทธศาสตร์ครอบครัวและทุนชุมชน	79
ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชนบท	80
ทุนชุมชนกับยุทธศาสตร์ครอบครัว	105
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้าน	114
การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	115
ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน	124
บทเรียนจากกองทุนหมู่บ้านที่บริหารงานได้ดี	127
กองทุนหมู่บ้านกับยุทธศาสตร์ครอบครัว	132
กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชน	135
ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านในระยะต่อไป	137
เอกสารอ้างอิง	140

สารบัญตาราง

ตารางที่	ชื่อตาราง	หน้า
1.1	ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน 10 หมู่บ้านในภาคอีสานซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน	7
2.1	ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาปีต่อไร่	41
2.2	ค่าใช้จ่ายในการลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่	44
2.3	งบประมาณรายจ่ายรายรับและงบดุลโดยเฉลี่ยในการทำไร่อ้อยต่อไร่	55
2.4	อาชีพของครัวเรือน	73
2.5	ระยะเวลาในการประกอบอาชีพ	73
3.1	ร้อยละของครัวเรือนที่ทำนาและสัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้านที่ต้องซื้อ	83
4.1	จำนวนสมาชิก จำนวนคนกู้ อัตราดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน	117
4.2	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง	118
4.3	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง	118
4.4	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง	120
4.5	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง	120

สารบัญภาพ

3.1	ประเภทของทุนสังคม	106

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีชื่อเต็มว่า กองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง มีขอบข่ายของการดำเนินโครงการกว้างขวางครอบคลุมทุกหมู่บ้านของประเทศ ซึ่งมีอยู่ถึงประมาณ 70,000 หมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากโครงการอื่นๆ ของรัฐที่เคยมีมา คือเป็นโครงการที่มีนโยบายชัดเจนว่า ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน

ตามนโยบายของการจัดทำโครงการกองทุนหมู่บ้านนั้น ได้กำหนดเป้าหมายในระยะยาว คือเพื่อให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน และมีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ตลอดจนการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (นภาพรณ์ หะวานนท์, 2546)

รัฐบาลซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโครงการกองทุนหมู่บ้าน ได้มอบหมายให้องค์กรที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับโครงการเป็นผู้ทำการประเมินโครงการหลายคนด้วยกัน หนึ่งในคณะผู้ประเมินคือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ซึ่งได้ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยและสถาบันทางวิชาการต่างๆ ในทุกภูมิภาคเพื่อดำเนินการวิจัยประเมินผลโครงการนี้ โดยคณะผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในระดับชุมชน ว่ามีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน และการประเมินถึงบทบาทของกองทุนหมู่บ้านในกระบวนการสะสมทุนชุมชน ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยได้เลือกชุมชน 50 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 10 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ อีกด้วย

รายงานการวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัวและกองทุนหมู่บ้าน” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของกรณีศึกษาศึกษา 50 กรณีดังกล่าวข้างต้น โดยรายงานนี้ เป็นบทสังเคราะห์ของการศึกษาวิจัยจากกรณีศึกษา 10 กรณีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.2 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวในการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

ในการที่กองทุนหมู่บ้านจะบรรลุเป้าหมายของการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้และความรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน และการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการก้าวไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงนั้น มีกลไกสองส่วนที่สำคัญที่จะนำพาชุมชนและโครงการไปสู่เป้าหมาย คือชุมชน และครอบครัว ในส่วนของชุมชนนั้น หมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และสถาบันทางสังคมต่างๆ รวมทั้งองค์กรชุมชนและผู้นำ ตลอดไปจนถึงระบบวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันดีว่ามีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการพัฒนาต่างๆที่ลงไปในพื้นที่หมู่บ้านและกิจกรรมส่วนรวมภายในชุมชน ซึ่งในปัจจุบัน นิยมเรียกกลไกตัวนี้โดยรวมๆว่า ทุนชุมชน ในส่วนของครอบครัวนั้น ก็เป็นอีกส่วนที่สำคัญ เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ “เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน”¹ สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านซึ่งเป็นฝ่ายนำเงินหมุนเวียนหรือเงินกู้ไปลงทุนเพื่อ

¹ วัตถุประสงค์กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ข้อ 1

พัฒนาอาชีพและชีวิตของตนเองนั้น มิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นปัจเจกชนอิสระ ส่วนใหญ่จะทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบครอบครัว ครอบครัวจึงเป็นส่วนสำคัญที่แยกไม่ออกจากระบบชุมชน และมีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านเพราะเป็นหน่วยของการลงทุนด้วยเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านโดยตรง

การศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวเป็นการศึกษาที่ริเริ่มมาในประเทศแถบละตินอเมริกา มาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970-ทศวรรษ 1980 แนวคิด ยุทธศาสตร์ครอบครัว (household strategies) นี้มีชื่อเรียกต่างๆ กัน ได้แก่ ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว (household survival strategies) ยุทธศาสตร์การดำรงชีวิต (livelihood strategies) ยุทธศาสตร์การผลิซ้ำ (reproduction strategies) และยุทธศาสตร์เพื่อชีวิต (life strategies) ในประเทศไทยการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้ยังมีอยู่น้อยมาก ลักษณะงานที่พอจะใกล้เคียงอาจปรากฏในงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนในช่วงหลัง คือในช่วงประมาณ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ซึ่งหันมาสนใจในเรื่องระบบเศรษฐกิจของชาวนา โดยเริ่มเข้าไปศึกษาถึงกลไกเศรษฐกิจภายในครัวเรือนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม จากที่แต่เดิมจะให้ความสนใจต่อประเด็นที่เกี่ยวกับระบบสังคมและวัฒนธรรมชาวนามากกว่า

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบัน เรายังไม่มีความเข้าใจชัดเจนต่อประเด็นที่ว่า ในสภาพที่ชาวนชนบทโดยทั่วไปประสบกับปัญหาความไม่มั่นคงและความเสี่ยงอย่างมากจากความไม่แน่นอนด้านฤดูกาลและด้านตลาด อันเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ชาวนาแทบไม่สามารถควบคุมได้เลย ในสภาพการณ์เช่นนี้ ชาวนามีวิธีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของครอบครัวไปอย่างไรที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้โดยแทบมิได้เรียกร้องหรือสร้างปัญหาใดให้แก่สังคมส่วนรวมเลย เราคงไม่อาจวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับรากหญ้า หรือคิดและประเมินโครงการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการกองทุนเพื่อการกู้ยืมไปลงทุนทางเศรษฐกิจโดยครอบครัว โดยปราศจากความเข้าใจพื้นฐานในประเด็นนี้ เมื่อเราเข้าใจในประเด็นเกี่ยวกับยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวของชาวนชนบทแล้ว เราก็จะหันมาคิดว่า กองทุนหมู่บ้านที่ลงไปสู่ชุมชนและครัวเรือนของชาวนชนบท ได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างหรือตอบสนองยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวอย่างไร ถ้ากองทุนหมู่บ้านถูกออกแบบและดำเนินการในลักษณะที่สามารถนำไปใช้ในการเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวได้ ก็เท่ากับว่า กองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนช่วยให้ชาวนชนบทได้บรรลุผลในการดำเนินยุทธศาสตร์เพื่อไปสู่เป้าหมายแห่งการมีชีวิตที่ดีขึ้น และอาจถือได้ว่า เป็นความสำเร็จที่สำคัญจากจุดยืนของชาวนชนบทเอง

ข้อดีอีกประการหนึ่งของการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว คือ การศึกษาจากมุมมองนี้ เราได้มองชาวนาหรือชาวชนบทว่าเป็นเพียงเหยื่อของกระบวนการพัฒนาจริงอยู่ กระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ชาวนาต้องสูญเสียหรือลดทอนความสามารถในการพึ่งพาตนเอง การเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานชีวิตที่สำคัญ รวมทั้งการตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบในระบบตลาด แต่ในขณะเดียวกัน ในสภาพการเช่นนี้ ชาวชนบทที่เสียเปรียบเหล่านี้ ต่างพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะนำพาชีวิตของตนและครอบครัวให้อยู่รอดได้ด้วยวิถีทางที่สุจริต ด้วยการเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ อย่างหลากหลาย มิใช่ในลักษณะของเหยื่อที่อ่อนแอ หรือผู้ยากไร้ที่น่าสงสาร อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตระหนักดีว่า ลำพังการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพนั้น ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้เราเข้าใจถึงพลังทางสังคมหรือพลังของชุมชน ซึ่งก็เป็นส่วนเกื้อหนุนเศรษฐกิจครอบครัวที่สำคัญด้วย จึงได้ผนวกเรื่องทุนชุมชนเข้ามาด้วย

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการปรับตัวของชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคการพัฒนาสู่ความทันสมัย
2. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชาวนาอีสาน
3. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และประเมินถึงผลสำเร็จของโครงการตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
4. เพื่อประเมินบทบาทของกองทุนหมู่บ้านต่อการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน และการสนับสนุนยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชาวนาอีสาน

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยในพื้นที่ชนบทในภาคอีสาน โดยศึกษาจากกรณีศึกษารวม 10 กรณี ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมภายใต้โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ คือตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2544 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2546

1.4 การเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา

เนื่องจากชุมชนชนบทมีความหลากหลายทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากร สังคม และวัฒนธรรม และการศึกษาครั้งนี้ต้องการให้ได้ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่างๆ ดังนั้น ในการเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การเลือกปรากฏการณ์ที่นำมาศึกษาที่มีความหลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่สามารถสร้าง

ความเข้าใจในวิธีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างครอบคลุม เกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นหลักในการเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษาในภาคอีสาน จะสอดคล้องกับเกณฑ์รวมของโครงการวิจัย คือครอบคลุมมิติ 3 มิติได้แก่

1. ระบบนิเวศของชุมชน การวิจัยในภาคอีสานได้พิจารณาเลือกหมู่บ้านที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่างกัน ซึ่งจะมีผลถึงการทำมาหากินที่แตกต่างกัน เช่น เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ เขตที่สูงแล้งในเขตอีสาน เขตที่สูงริมอ่างเก็บน้ำ รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นคือเขตที่มีการชลประทานและไม่มีการชลประทาน เขตใกล้เมืองและเขตไกลเมือง
2. วิธีการดำรงชีวิต ได้พิจารณาเลือกหมู่บ้านจากการทำมาหากินหลักๆในชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดโดยปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่
 - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในที่ลุ่ม เช่น การปลูกข้าว
 - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในที่ดอน เช่น การปลูกอ้อย สับปะรด
 - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำหรือมีการชลประทาน เช่น การปลูกผัก พริก แตงกวา
 - การทำประมงน้ำจืด
 - การเลี้ยงสัตว์
 - การทำหัตถกรรม การทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น การปั่นครก การทำไผ่ (อุปกรณ์สำหรับการเดินฝาย) การเจียระไนพลอย
 - การแปรรูปผลผลิต เช่น การทำปลาร้า
 - การท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนหมู่บ้านที่เลือกมาศึกษาทั้งหมดจะมีความหลากหลายในด้านการประกอบอาชีพภายในชุมชน ดังนั้น การคัดเลือกหมู่บ้านก็จะพิจารณาจากอาชีพหลัก คืออาชีพที่มีผู้ประกอบการจำนวนมากในชุมชน แต่ไม่ได้กำหนดเป็นสัดส่วนที่แน่นอนเพื่อความยืดหยุ่น

3. ระดับความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ในการที่จะระบุว่าหมู่บ้านใดมีความเข้มแข็งหรือไม่ก่อนที่จะทำการประเมิน ผู้วิจัยได้อาศัยการสอบถามจากเจ้าหน้าที่ที่ทำงานในพื้นที่เป็นหลัก เช่น พัฒนาการตำบล พัฒนาการอำเภอ เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล และนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ นอก

จากนี้ หมู่บ้านที่เข้มแข็งบางหมู่บ้าน จะมีรางวัลต่างๆเป็นเครื่องบ่งชี้ เป็นต้น จากนั้น จึงได้มีการสำรวจในพื้นที่โดยคณะผู้วิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนอีกครั้ง

ผลการคัดเลือกหมู่บ้าน ได้หมู่บ้านที่อยู่ในจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ชัยภูมิ นครพนม อุบลราชธานี และอำนาจเจริญ ซึ่งมีคุณสมบัติต่างๆตามเกณฑ์การคัดเลือก แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อปกป้องสถานะของผู้ให้ข้อมูล ทั้งที่เป็นบุคคลและสถานที่ ผู้วิจัยจึงใช้ชื่อสมมุติสำหรับหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 10 แห่ง ส่วนสถานที่ตั้งของหมู่บ้านจะนำเสนอเพียงชื่อจังหวัดเท่านั้น สำหรับรายละเอียดของหมู่บ้านตามเกณฑ์การคัดเลือก สรุปได้ตามตารางที่ 1.1

1.5 วิธีวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) เป็นหลัก และเก็บข้อมูลเชิงปริมาณในบางเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น จำนวนประชากรแบ่งตามช่วงอายุ ค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพ เงินกองทุนที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้คือ แนวทางการสัมภาษณ์ (interview guide) และมีอุปกรณ์ช่วยในการเก็บข้อมูลคือสมุดบันทึกภาคสนาม (field note) เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพ

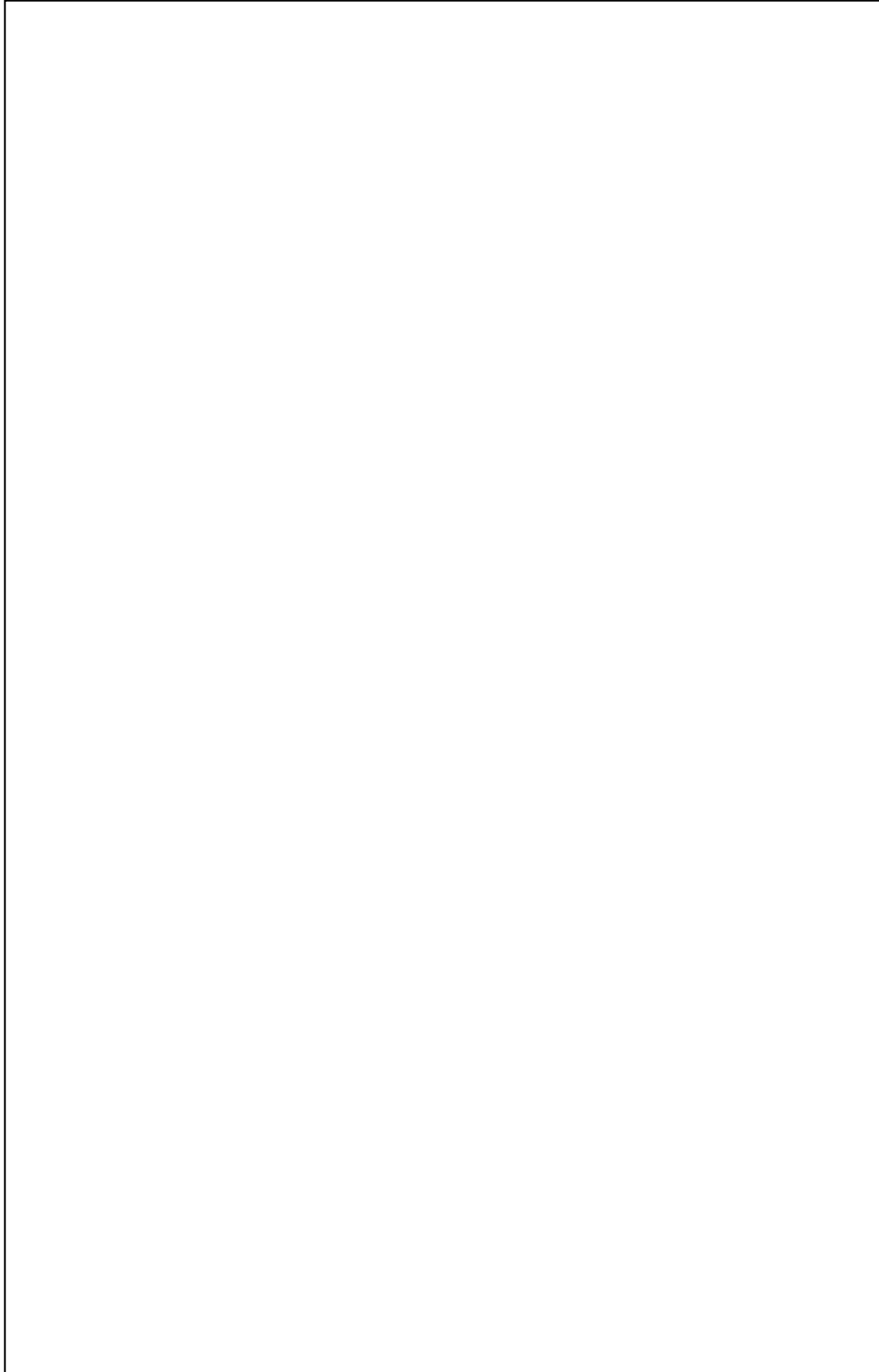
1.5.1 การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ

การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ ใช้วิธีการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่วิจัย การเข้าร่วมกิจกรรม การจดบันทึก การสังเกต และการบันทึกเทป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.6.1.1 การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (group interview)

กลุ่มคนที่สัมภาษณ์จะขึ้นอยู่กับประเภทของข้อมูลที่ต้องการ ดังนี้

- () ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนและทุนชุมชน ได้เชิญผู้รู้และผู้อาวุโสของชุมชน ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมานานกว่า 30 ปี มาร่วมเป็นกลุ่มสัมภาษณ์ เพื่อสอบถามถึงประวัติการก่อตั้งชุมชน ทุนชุมชนในอดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนความรู้ และทุนทางสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การสัมภาษณ์เป็นกลุ่มจะช่วยให้ผู้รู้ของหมู่บ้านสามารถร่วมกันหรือฟื้นความทรงจำที่แต่ละคนอาจลืมเลือนไป และเป็นการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีตให้มีความถูกต้องตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

แทรกตารางที่ 1.1 จาก file บทที่ 1 ตาราง ที่นี้

(ข) ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน ได้สัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และคณะกรรมการกองทุนต่างๆ ที่ดำเนินการอยู่ในชุมชน เพื่อทราบถึงเป้าหมาย แผนงาน วิธีการในการบริหารจัดการทุนของชุมชน ปัญหา อุปสรรค ที่เกิดขึ้นและวิธีการแก้ปัญหา รวมทั้งผลและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานกองทุน

1.5.1.2 การสัมภาษณ์รายบุคคล

(ก) ข้อมูลเกี่ยวกับการกู้เงินและการใช้จ่ายเงินกู้ เป็นการสัมภาษณ์ในรายละเอียดของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อต้องการทราบถึงสภาพปัจจุบันในการใช้เงินกู้ยืมเพื่อการผลิตของสมาชิก และทราบถึงความคิดเห็นต่อการบริหารกองทุนของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์สมาชิกในกองทุนอื่นๆ ด้วยเพื่อทราบถึงความเชื่อมโยงของทุนต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

(ข) ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน เป็นการสัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และคณะกรรมการกองทุนต่างๆ ที่มีการดำเนินการอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งต้องการทราบถึงแนวความคิด แผนงาน วิธีการ ทักษะ ในการบริหารจัดการของคณะกรรมการ

1.5.1.3 การสังเกต

ในการสังเกต ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิต และการดำเนินกิจกรรมกองทุนของกรรมการกองทุนและชาวบ้าน เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทุนของชุมชน เช่น การประชุม การจัดเก็บเงินออมทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งระหว่างการสังเกต บางครั้งจะมีการจดบันทึก และถ่ายภาพกิจกรรมด้วย

1.5.2 การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ

การเก็บข้อมูลทุติยภูมิเป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้มีการจัดเก็บไว้แล้ว ทั้งข้อมูลที่ยังไม่มีการวิเคราะห์ และข้อมูลที่ได้มีการวิเคราะห์แล้ว ซึ่งมีแหล่งข้อมูลที่น่ามาใช้ในการวิจัยดังนี้

- 1) ข้อมูล กชช.2ค. ได้จากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 2) ข้อมูลดิน ได้จากสำนักงานเกษตรอำเภอ และจากสถานีพัฒนาที่ดินเขต 5 จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากโปรแกรมสำเร็จรูป SoilView และ DLD Version2
- 3) ข้อมูลที่ตั้งและสภาพทางกายภาพของชุมชน ได้จากแผนที่ประเทศไทย 1 : 50,000 กรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD และโปรแกรมสำเร็จรูป ArcView GIS Version 3.1 เพื่อใช้ในการทำแผนที่ระดับประเทศ ระดับอำเภอ และระดับตำบล

- 4) ข้อมูลประชากรจำแนกตามช่วงอายุ ได้จากสถานีอนามัยตำบล
- 5) ข้อมูลที่ได้จากบันทึกอาสาสมัครกองทุนหมู่บ้าน
- 6) องค์ความรู้ที่ได้จากหนังสือ และเอกสารสรุปที่ได้จากการประชุมสัมมนา

1.5.3 การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลได้กระทำไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (content analysis) และการวิเคราะห์เปรียบเทียบอย่างต่อเนื่อง (constant comparative analysis) และการตรวจสอบสามเส้า (triangulation technique) ซึ่งเป็นการยืนยันข้อมูลจากหลายแหล่ง เพื่อทดสอบความเป็นจริงตามธรรมชาติของสถานการณ์นั้นๆ ด้วยวิธีการประเมินให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ทั้งโดยตัวนักวิจัยแต่ละคนเองและโดยวิธีการวิเคราะห์ร่วมกันในคณะผู้วิจัย จากนั้นจึงสรุปเป็นหลักการ หรือข้อเสนอเชิงแนวคิด ซึ่งต้องอาศัยหลักตรรกวิทยาแบบอุปนัย (induction) และพื้นฐานความรู้เชิงทฤษฎีของผู้วิจัย

1.7 การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยกระทำในรูปรายงานการวิจัยที่เน้นการพรรณนาวิเคราะห์ และสังเคราะห์จากกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณีเข้าด้วยกัน รายงานการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 บท คือ บทที่ 1 เป็นบทนำ บทที่ 2 ว่าด้วยทุนชุมชนและการปรับตัว จะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของภาคอีสาน ภูมิหลังความเป็นมาทางเศรษฐกิจการเมือง ทุนชุมชน และวิถีชีวิตของคนในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ถึงยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนในยุคที่เศรษฐกิจครัวเรือนได้เข้าเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับระบบตลาดมากยิ่งขึ้นทุกที บทที่ 4 เป็นบทที่ว่าด้วยกองทุนหมู่บ้าน จะกล่าวถึงการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน และวิเคราะห์ถึงผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อครอบครัวและชุมชนชนบท ว่า ในสภาพที่ทุนชุมชนบางส่วนกำลังอ่อนล้าลง อันส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน และระดับความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนนั้น กองทุนหมู่บ้านได้มีบทบาทในการเสริมสร้างทุนชุมชนและความเข้มแข็งโดยรวมของชุมชนอย่างไร นอกจากนี้ จะได้วิเคราะห์ด้วยว่า กองทุนหมู่บ้านได้เข้าไปเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนต่างๆในชนบท และทำให้เศรษฐกิจครอบครัวมีความเข้มแข็งขึ้นหรือไม่อย่างไร รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาและปรับปรุงการบริหารงานและการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

บทที่ 2

ทุนชุมชนและการปรับตัว

1. ชุมชนอีสานในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ

1.1 สภาพทั่วไปของภาคอีสานและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทยทั้งในด้านพื้นที่และประชากร ภาคอีสานครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 33 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ มีประชากรทั้งสิ้น 20,759,890 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 34.2 ของประชากรทั้งหมด

ในด้านภูมิหลังทางประวัติศาสตร์นั้น อาจถือได้ว่า บริเวณภาคอีสานเป็นรัฐชายขอบของศูนย์อำนาจสองแห่งคือลาวและไทย เนื่องจากโดยลักษณะภูมิประเทศแล้ว ก่อนที่จะมีการพัฒนาในด้านการคมนาคมขนส่ง ภาคอีสานถูกโดดเดี่ยวออกจากภาคกลางของประเทศไทย โดยทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และทางทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศใต้ มีเทือกเขาดงพญาเย็นและเทือกเขาพนมดงรักทอดเป็นทิวยาว ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงมีแม่น้ำโขง ภาคอีสานจึงเป็นสถานที่ที่อยู่ห่างไกลมีอิสระจากการควบคุมจากของพระราชอำนาจทั้งลาวและไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2529; Keyes, 1967; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546) ก่อน พ.ศ. 2303 ดินแดนอีสานส่วนใหญ่อยู่ใต้การปกครองห่างๆของอาณาจักรล้านช้าง ต่อมาใน พ.ศ. 2303 อีสานส่วนใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวกูยและชาวเขมรได้มาขึ้นกับอาณาจักรอยุธยา และต่อมาใน พ.ศ. 2322 อีสานและลาวทั้งหมดก็มาอยู่ใต้การปกครองของกรุงเทพ แต่ก็ยังเป็นยังการปกครองแบบที่ไม่เข้าไปควบคุม คือไทยยังยอมให้เมืองต่างๆในอีสานใช้ระบบการปกครองแบบล้านช้าง (ระบบอาญาสี่) และได้ส่งคนจากส่วนกลางเข้ามาปกครอง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปการปกครองโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง มีการส่งข้าราชการจากกรุงเทพมาดำรงตำแหน่งสำคัญในอีสาน และยังมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมภาคอีสานกับกรุงเทพด้วย (สุวิทย์ วีระศาสตร์, 2546) การปฏิรูปการปกครองและการพัฒนาด้านการคมนาคมนี้ เป็นความพยายามในการต่อต้านฝรั่งเศสที่กำลังขยายอิทธิพลด้วยการล่าอาณานิคมในภูมิภาคอินโดจีน และได้ยึดเอาดินแดนบางส่วนในบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองของไทยไป

การขยายทางรถไฟไปสู่โคราชในพ.ศ. 2443 ได้ทำให้การขนส่งข้าวไปยังกรุงเทพ สะดวกยิ่งขึ้น ชาวอีสานที่แต่เดิมมีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักใหญ่ ได้เริ่มบุกเบิกหาที่ดินใหม่ๆ และจัดสรรที่ดินบางส่วนปลูกข้าวเจ้าเพื่อส่งไปขาย นอกเหนือจากการปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภคในครัว

เรือน จากโครงข่ายทางรถไฟได้สร้างต่อไปถึงอุบลราชธานีในพ.ศ. 2473 และไปถึงขอนแก่นในพ.ศ. 2476 การขยายทางรถไฟไปสู่ภูมิภาคที่เคยโดดเดี่ยว ได้ดึงเศรษฐกิจและการเมืองของอีสานให้ใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ ยิ่งขึ้น แต่การเพิ่มขึ้นในการผลิตข้าว¹ เป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปมากกว่าการพัฒนาหลังการผลิต เนื่องจากที่ดินยังมีอยู่อย่างเหลือเฟือ การเพาะปลูกข้าวยังกระทำโดยใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีอย่างง่าย ๆ และมีการลงทุนในการผลิตน้อยมาก ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงานคนภายในครอบครัวและที่ดิน แม้แต่การถางป่าซึ่งเป็นงานหนักก็ยังใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่

1.2 ทุนชุมชนอีสานก่อนการผลิตพืชพาณิชย์

สภาพภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคอีสานที่กล่าวมาข้างต้น คือเป็นท้องที่ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐและศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจ มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่หนาแน่น มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และผู้คนส่วนใหญ่ก็มักเลือกตั้งถิ่นฐานในที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งดิน น้ำ และป่า การผลิตเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ คือมีการทำนา ปลูกพืชผักต่างๆเป็นอาหาร เลี้ยงสัตว์ จับปลา ล่าสัตว์ และเก็บหาอาหารจากป่าและแหล่งน้ำ มีการทำหัตถกรรมต่างๆ เช่น การทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม การจักสาน การทำอุปกรณ์เครื่องมือในการเกษตร ล่าสัตว์ และจับปลา การผลิตที่กล่าวมานี้เป็นการผลิตเพื่อบริโภคและใช้เองเป็นหลัก การแลกเปลี่ยนและค้าขายเป็นเพียงส่วนประกอบ การค้าขายที่สำคัญในช่วงก่อนการมีเส้นทางรถไฟคือการค้าวัวควาย ซึ่งทำกับภาคกลางของประเทศไทย รวมไปถึงจนถึงกับประเทศลาว และเขมร เพราะ “วัวควายเป็นสินค้าที่เดินได้” จึงสามารถเอาชนะความยากลำบากในการคมนาคมขนส่งได้³

¹ ในปี 2448 มีการส่งข้าวเปลือกประมาณ 200,000 หาบ¹ จากอีสานไปยังกรุงเทพฯ แต่ในปี 2468 ข้าวเปลือกถึงประมาณ 1,700,000 หาบ (หาบ = pical = 133 1/3 ปอนด์หรือ 60.48 กิโลกรัม) ถูกส่งมาจากภาคอีสานและเมื่อถึงปี 2478 (คือเมื่อมีการสร้างทางรถไฟมาถึงเมืองหลักๆในอีสานเกือบหมดแล้ว) จำนวนข้าวเปลือกที่ส่งมาจากภาคอีสานมีทั้งสิ้นถึงประมาณ 4,600,000 หาบ คิดเป็นเกือบร้อยละ 20 ของการส่งออกข้าวของประเทศทั้งหมด (Ingram, 1971: 47)

² พื้นที่ที่ปลูกข้าวได้เพิ่มจากถั่วเฉลี่ยปีละประมาณ 3,900,000 ไร่ในปี 2463-2467 เป็นมากกว่า 12,000,000 ไร่ในปี 2491-93 อินแกรม (Ingram, 1971)

³ ความยากลำบากในการคมนาคมก่อนมีการสร้างทางรถไฟ จะเห็นได้จากหลักฐาน เช่น เมื่อพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้รับแต่งตั้งให้มาดูแลมณฑลในอีสาน ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

การผลิตเพื่อการค้าที่สำคัญในระยะต่อมา เมื่อมีการสร้างทางรถไฟคือข้าว แต่ข้าวก็เป็นพืชเศรษฐกิจที่เป็นพืชอาหารหลักของชาวอีสานด้วย แม้ข้าวที่ปลูกขายกับข้าวที่ปลูกเพื่อบริโภคจะเป็นข้าวคนละชนิดกัน แต่การผลิตข้าวเพื่อขายในระยะต้นก็ได้มีผลเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวอีสานมากนัก การดำรงชีวิตของชาวอีสานเป็นการนำเอาแรงงานและทักษะความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดและบ่มเพาะมาจากบรรพบุรุษไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมที่มีความสมบูรณ์เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงชีวิตคนได้ ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมหมู่บ้าน หรือชุมชนที่กว้างขวางออกไป ก็มีกฎเกณฑ์ กติกา และบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมเกษตรกรรมที่บางครั้งจะต้องเผชิญกับความผันแปรของฤดูกาล ซึ่งอยู่นอกเหนือการควบคุม กฎเกณฑ์กติกาส่วนหนึ่งจึงเป็นเรื่องของการช่วยเหลือกันในยามทุกข์ยาก ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ นอกจากนี้ ชุมชนยังมีอุดมการณ์ ความเชื่อ ระบบคิดร่วมกัน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นทุนวัฒนธรรมที่สำคัญ อาจกล่าวได้ว่า ในอดีต ชุมชนมีทุนธรรมชาติ ทุนสังคม และทุนความรู้และวัฒนธรรม ที่ค้ำจุนชีวิตของสมาชิก และยังก่อให้เกิดการสร้างสรรคความรู้ใหม่ ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเองได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป (นภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2544) โดยทุนชุมชนเหล่านี้ ล้วนเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน และเนื่องจากมันมีความหมายจริงต่อการดำรงอยู่ จึงได้รับการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นต่อไปได้อย่างมีความหมาย และมีการปรับเปลี่ยนเมื่อจำเป็น

ทุนธรรมชาติ

ในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน ชาวอีสานส่วนใหญ่จะพยายามเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินดำ น้ำชุ่ม ในอดีตจำนวนประชากรในอีสานยังมีน้อย หากหมู่บ้านใดมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ครั้วเรือนที่มีที่ดินไม่เพียงพอก็จะแยกออกไปตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนใหม่ขึ้นมา โดยอาจเลือกไปตั้งบ้านเรือนในบริเวณหัวไร่ปลายนา หรือไปบุกเบิกหาที่ตั้งบ้านเรือนและชุมชนใหม่ที่ไกลออกไปซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์กว่า ดังนั้น คำบอกเล่าเกี่ยวกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติในอดีตของผู้อาวุโสในพื้นที่วิจัยทั้งหมด จึงเป็นคำบอกเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเลี้ยงชีพได้อย่างพอเพียง

“---สาเหตุที่อพยพมาอยู่ที่นี่เพราะมีคนเล่าลือว่าทางภูเขี้ยว ภูเวียงดินดำน้ำชุ่ม โคกกว้าง มั่นอุดมสมบูรณ์มาก ป่าอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ จักจั่น กบ เขียด สัตว์ป่ามีมาก พวกเสือโคร่ง เสือเหลืองก็มี ชาวบ้านก็หากินตามนา หาปลามา ไม่มีคนซื้อคนขาย หามาแค่ได้กิน ถ้าจับมามากไม่รู้จะขายให้ใคร เพราะต่างคนต่างได้มา ไม่มีที่ขายให้กัน มีแต่เอามากิน หากินตามห้วยนกเขาขึ้นนี้แหละ แต่ก่อนเป็นห้วยลึกท่วมหัว มีต้นไม้งดงามตามริมห้วย มีรากไม้โผล่ขึ้นมา เด็กๆ ก็ใช้เป็นที่กระโดดน้ำเล่น ---“ (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

“---แต่ก่อนพากันหาปลากินกันเอง หาไคร่หามัน หวานแหหาปลาได้ไม่อึด ปลามีแต่ตัวสวยงาม น้ำใสมองเห็นตัวปลา น้ำสะอาดมองเห็นทุกแนวทุกอย่าง ตอนเย็นปลาชอบ จะมารวมตัวกันเหมือนกองปลวก ตอนบ่ายตอนเช้าปลาจะเยอะมาก เวลาทำงานบุญจูงชาวบ้านจุดพลุเสียงดัง ปลาดกใจกระโดดขึ้นจากหนองน้ำ ตอนกลางคืนจะมองเห็นชาวบ้านจุดไฟไฟ มองเห็นดวงไฟเป็นจุดๆ หมู่บ้านอื่นก็มาหาปลาเหมือนกัน---“ (บ้านหนองลาย มหาสารคาม)

“---ป่าดงถ้าเสืออยู่ห่างจากหมู่บ้าน 2 กิโลเมตร ป่าดงถ้าเสือแต่ก่อนมีเสือชุกชุม มีสัตว์ป่ามากมาย กวาง ชะนี ผึ้งช้าง ควายป่า หมูป่า มันมักจะออกจากป่ามาหากินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงอยู่เป็นประจำ จนชาวบ้านเรียกว่า ดงถ้าเสือ เพราะเป็นถิ่นอาศัยของเสือที่สำคัญในละแวกนี้---“ (บ้านห้วยหวด นครพนม)

ทุนความรู้และวัฒนธรรม

ทุนความรู้ที่สำคัญคือความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น การประกอบอาชีพที่สำคัญของชาวอีสานคือการทำนา ซึ่งชาวบ้านจะมีความรู้เกี่ยวกับการทำนาอย่างละเอียดลึกซึ้งเพราะผ่านกระบวนการปฏิบัติจริงมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สามารถนำมาใช้ในวิธีการผลิตได้อย่างสอดคล้อง เช่น ความรู้เกี่ยวกับการทำเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาทุกขั้นตอน ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าว เช่น ความรู้ในการคัดเลือกสายพันธุ์และเมล็ดพันธุ์ ความรู้ในการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ความรู้ที่จะปลูกข้าวไว้หลายๆ พันธุ์เพื่อประกันความเสี่ยงจากความไม่แน่นอนของฤดูกาลและภูมิอากาศ นอกจากนี้ ยังมีความรู้

ในขั้นตอนของการปลูก การดูแล การเก็บเกี่ยว เป็นต้น บางครั้งความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดผ่านบุญประเพณี คำสอน จนแยกไม่ออกจากทุนวัฒนธรรม เช่น การใช้บุญประเพณีเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงการเริ่มต้นหรือการจบลงของกระบวนการผลิตในบางขั้นตอน ซึ่งหากทำล่าช้าออกไป อาจก่อผลเสียหายได้

“---ปฏิทินการผลิตของชาวบ้าน เขาจะทำนายไปจนถึงบุญข้าวสาก (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) ถ้าเลยบุญข้าวสากไปแล้วปักดำก็จะได้ผลผลิต ปักดำไปข้าวก็ไม่แตกกอ เพราะมันใกล้ถึงช่วงที่ข้าวนาปีจะเริ่มออกรวงแล้ว ข้าวนาปีมันเป็นข้าวที่ออกรวงตามฤดูกาล พอถึงช่วงฤดูของมันก็ออกรวง ถ้าเราปักดำหลังบุญข้าวสากไปแล้ว มันมีเวลาสะสมอาหารน้อยเกินไป ถึงจะแตกรวงออกมาก็มีแต่ข้าวเม็ดลีบ ปลูกไปก็ไม่ได้ผล ผู้เฒ่าถึงมีข้อห้ามปักดำหลังบุญข้าวสากแล้ว---“

“---แต่ก่อนเวลาลงนา วันแสมกนา (วันแสมกนาขวัญ)จะตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านก็จะเอาปุ๋ยคอกมาใส่เนาเอาไว้ เพราะตั้งแต่สมัยพ่อแม่สอนไว้ว่า “เดือนสาม มือออกใหม่สามค่ำ เป็นมือกบมีปาก นาคบมีฐี่ หัวขิงโคเป็นดอก มะขามป้อมสุกหวาน เป็นวันเปิดประตูเล่า ตกปากเล่า ปากแซ่ ให้เอาฝุ่น(ปุ๋ยคอก)ใส่ไฮ่ (ไร่)ใส่เนาเดือ” พ่อแม่พากันถือเป็นประเพณีสืบต่อมา พอถึงวันแสมกนาต้องเอาปุ๋ยคอกมาลงทุ่ง ต้องหาบเอาไปกองไว้ตามทุ่งนาทุกมุม”

“---ประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา การทำนาก็ใช้วัวใช้ควายไถนา พอถึงเดือนห้าเดือนหก ก็แบกขวานขึ้นโคก ไปหาไม้มาทำผานไถ หางไถ หาคราด หาแอก พ่อแม่สอนให้ทำมาแบบนั้น ทำมีดเอง ทำคราดเอง มันอยู่ในวิถีชีวิต ทุกวันนี้พวกผมก็ยังทำเป็นอยู่ เพราะว่าเคยทำมาตลอด เพิ่งจะมีรถไถเมื่อไม่นาน ประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้เอง---“

การทำนาของชาวบ้านในอดีตนั้นใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองปลูกในที่นา ชาวบ้านสามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เองได้ ซึ่งแบ่งเป็น ข้าวใหญ่ ข้าวกลาง และข้าวดอ (ข้าวเบา) พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชาวบ้านเคยใช้ปลูกกันนั้นส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว สามารถแบ่งตามสายพันธุ์ได้ดังนี้

ข้าวใหญ่ เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 5 เดือน พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวอีเซ ข้าวขาวทุ่ง ข้าวคำผาย ข้าวอ้าย และข้าวขาวกันดำ เป็นต้น

ข้าวกลาง เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 4 เดือน ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวขี้ตมกลาง ข้าวสันปาดอง ข้าวขี้ตมดำ ข้าวขี้ตมขน ข้าวเกษตร ข้าวแก่นดู่ ข้าวเล้าแตก เป็นต้น

ข้าวดอ หรือข้าวเบา เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 3 เดือน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวปล้องแฉ่ว ข้าวเหลืองบุญมา ข้าวปลาชีว เป็นต้น

“---สมัยก่อนบ้านเรามันเป็นนาเงิน (เงิน) ใช้แต่бакจก (จอบ) ขุดกันกว่าจะเสร็จก็นาน ถ้าตรงไหนมันเป็นทีเงินก็ปล่อยให้มันเงิน แล้วเราก็ใส่ข้าวดอ ถ้าต่ำลงมาอีกแบบหนึ่ง เราก็ใส่ข้าวกลาง ต้องเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับภูมิประเทศของเราเอง ถ้าเป็นทุกวันนี้เงินเขาก็ใช้รถไถให้มันเรียบเหมือนกันหมด แล้วก็ใส่ข้าวพันธุ์เดียวคือ กข.6 หมดเลย ถ้าใส่ข้าวเมล็ดใหญ่เขาก็ไม่ซื้อ แม้แต่ข้าวเจ้าแดงเขายังไม่ซื้อเลย ทุกวันนี้ชาวบ้านพากันปลูกแค่ข้าวเจ้ามะลิ กับข้าว กข.6 เท่านั้น---“

นอกจากนี้ยังมีการใช้ทุนความรู้ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเอาไว้ ซึ่งทุนความรู้นี้ดังกล่าวได้มาจากการปฏิบัติด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง และทุนความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ

“---สมัยก่อนจะคัดเลือกพันธุ์ข้าวเก็บไว้เอง จะสังเกตดูว่าทุ่งไหนมันดี ก็เกี่ยวแล้วตากเก็บแยกเอาไว้ไปเป็นข้าวปลูก แยกกองไว้ต่างหาก ก่อนจะดีข้าวใหญ่ในลอมข้าว ก็จะไปลอมพาด้านล่างเลือกพันธุ์ข้าว รวงไหนมีลักษณะไม่เหมือนเพื่อน ก็ดึงออกเอาขึ้นแล้วไปสีกิน จะคัดพันธุ์เก็บเอาไว้ทุกปี ทุกวันนี้มันคัดพันธุ์ยาก แม้แต่ข้าวปลูก (ข้าวพันธุ์ส่งเสริมจากทางราชการ) รวงมันก็ยังต่างกันเลย---“

ความรู้ในการวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับจำนวนแรงงานในครัวเรือน เป็นทุนความรู้ที่สำคัญของชาวบ้านในอดีต ซึ่งได้แสดงออกมาในวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกอย่างหลากหลาย ให้เหมาะสมกับสภาพทางภูมิประเทศของพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน โดยวิธีการปลูกข้าวแบบเดิมนั้น ชาวบ้านจะไม่ไปเปลี่ยนสภาพเดิมของพื้นที่ แต่จะใช้พันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกให้เหมาะสม และเลือกพันธุ์ข้าวที่มีอายุการออกรวงแตกต่างกัน ทำให้มีการวางแผนการผลิตได้อย่างเหมาะสมกับจำนวนแรงงานในครัวเรือน และยังเป็นการลดความเสียหายที่อาจเกิดจากภัยแล้งหรือน้ำ

ท่วม ไม่ให้สูญเสียข้าวทั้งหมด นอกจากนี้ยังเป็นการเลือกชนิดข้าวที่ปลูกให้เหมาะสมแก่การใช้ประโยชน์ เช่น เป็นอาหารหลัก ทำขนม ทำบุญ และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

“---ข้าวใหญ่ใช้เวลาปลูกนานกว่าข้าวทั่วไปประมาณ 1 เดือน รวมแล้วเป็นเวลานาน 5 เดือน จนหมดเขตฤดูแล้วยังไม่ทันได้เกี่ยวเลย เดือนสิบสองก็ยังไม่เกี่ยวไปจนถึงเดือนสาม เป็นเดือนใบไม้ปง (ต้นไม้ผลิบ) ถึงได้เริ่มเกี่ยว การปลูกข้าวนั้นก็ปลูกแบบนาโครนามัน ดูว่าข้าวพันธุ์ไหนเหมาะกับดินแบบไหนที่อยู่ในพื้นที่นาของตนเอง จะสังเกตจากลักษณะพื้นที่นาของตนเองว่ามันเหมาะสมกับข้าวพันธุ์ไหน ถ้าเป็นดินทรายก็จะใช้ข้าวพันธุ์อื่น ถ้าเป็นนาตมเราก็เอาข้าวใหญ่ลงปลูก เพราะมันเป็นนาแก่นน้ำ (น้ำท่วมขังทุกปี) จะไปเอาข้าวกลางลงปลูก มันก็เกี่ยวไม่ได้ เพราะน้ำมันหลาย ความรู้เหล่านี้ได้ผ่านการทดสอบมาด้วยตนเอง มันรู้ด้วยเหตุผล พ่อแม่ก็พาบอกพาสอน เวลาปลูกก็จะปลูกข้าวทั้ง 3 รุ่น ข้าวใหญ่ ข้าวกลาง ข้าวดอก พอเริ่มทำนา เราจะดำข้าวดอกก่อน ต่อจากนั้นก็ดำข้าวกลาง ถ้าบริเวณไหนเป็นนาเงิน (นาที่สูง) เราก็ดำข้าวดอก ตรงไหนน้ำมากก็ดำข้าวกลาง ส่วนที่ต่ำที่สุดก็จะดำข้าวใหญ่ เวลาเกี่ยวก็เกี่ยวไม่พร้อมกัน พอเกี่ยวข้าวดอกเสร็จ เราก็มาเกี่ยวข้าวกลาง พอเกี่ยวข้าวกลางเสร็จก็มาเกี่ยวข้าวใหญ่ต่อกันไปเลย แต่ก่อนกำลังดำนาอยู่ฟากหนึ่ง แต่อีกฟากหนึ่งข้าวออกรวงแล้ว เพราะใช้ข้าวคนละพันธุ์ พวกที่ออกรวงก่อนเป็นข้าวดอก ถ้าปัจจุบันจะมั่วแต่ทำนาแบบนั้นไม่ทันได้กินหรอก ต้องเกี่ยวข้าวให้เสร็จภายใน 2 วัน เพราะมันจะสุกพร้อมกันหมด เหลืองกรอบ ต้นข้าวล้ม เกียวยาก ใครจะมีที่นามากน้อยเกินกันเป็น 10 ไร่ หรือ 20 ไร่ ก็ต้องเสร็จพร้อมกัน ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างอดีตกับปัจจุบัน คือ เรื่องแรงงานนี้แหละสมัยก่อนใช้แรงงานของตัวเองในครัวเรือนก็เพียงพอ”

“---ข้าวเก่าจะเป็นข้าวเม็ดดำๆ ชาวบ้านจะปลูกเอาไว้กลางแปลงนา ข้าวอี่เขียวนอนทุ่งมันเป็นข้าวขึ้นผิดฤดูกาลที่แก่ไม่เป็น เพราะฝนฟ้าไม่อำนวยชาวบ้านจึงดำช้ากว่าปกติ อาศัยแต่น้ำค้างน้ำหมอก ทำให้ข้าวออกรวงมาแล้วแก่ไม่เป็น จนถึงช่วงเก็บเกี่ยวแล้วมันก็ไม่เหลือง ชาวบ้านเลยเรียกว่าอี่เขียวนอนทุ่ง เอาไปใช้ทำข้าวเม่า ข้าวเจ้าลอยเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า มันมีลักษณะพิเศษคือเมื่อปลูกไปแล้ว พอน้ำมามาก ต้นข้าวมันก็จะยืดยาวขึ้นลอยน้ำ ชาวบ้านก็เลยเรียกว่าข้าวเจ้าลอย ข้าวอี่เขเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว เป็นข้าวหนักเม็ดใหญ่ออกสีลายๆ มีอายุนานหลายเดือนกว่าจะได้เก็บเกี่ยว พอเวลาออก

รวงแล้วมันหนัก ต้นข้าวก็เลยล้มเซไปเซมา ชาวบ้านก็เลยเรียกว่าข้าวอีเซ ข้าวเหลืองทองเป็นข้าวเจ้าพอถึงเวลาข้าวสุกใกล้จะเกี่ยว มันจะเป็นสีเหลืองทองไปหมดทั้งทุ่ง--“

ชาวบ้านในอดีตมีการใช้ทุนความรู้ในการแสวงหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหา เนื่องจากในกระบวนการผลิตในช่วงระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพนั้น ชาวบ้านต้องอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น ถ้าฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวบ้านก็พยายามแสวงหาหนทางในการแก้ปัญหา ซึ่งชาวบ้านเล่าว่า

“---แต่ก่อนถ้าแล้งมากก็ยังทำนาได้ ชาวบ้านจะเอาไม้กระทุ้งดินให้เป็นหลุมแล้วค่อยเอาต้นกล้าจุ่มน้ำแล้วปักดำ ข้าวก็ยังงามได้รวงข้าวดีเหมือนกัน พันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นข้าวดอก เคยทดลองใช้ข้าว กข.6 ก็ทำแบบนี้ได้ แต่ไม่ได้ผลดีเท่ากับใช้ข้าวดอก---“

นอกจากทุนความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตแล้ว ยังมีทุนความรู้ด้านอื่นๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดมา เช่น การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การจักสาน และการรักษาโรคต่างๆ เช่น โรคตาแดง คอพอก ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการรักษาตนเองในหมู่บ้าน มีทั้งหมอธรรม หมอยาพื้นบ้าน มีการเขียนตำรายาถ่ายทอดเอาไว้ด้วย แต่ปัจจุบันไม่มีคนสนใจที่จะสืบทอดความรู้เหล่านี้

ทุนความรู้ของชาวบ้านยังหมายถึงในการดำรงชีวิตและการทำการผลิตที่สอดคล้องกับจังหวะของฤดูกาลและธรรมชาติ และการใช้ทรัพยากรด้วยความเคารพและบำรุงรักษา โดยความรู้นี้บางทีจะการใช้การถ่ายทอดผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเริ่มทำนาหรือวันแสมกนา (วันแรกนาขวัญ) หรือการเลี้ยงผีปู่ตาของชุมชน เป็นต้น

“---วันแสมกนา จะตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ก่อนเริ่มลงนาลงสวนก็ต้องมีพิธีเลี้ยงผีตาแฮก (ผีนา) จะดูแลผืนดิน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะต้องเลี้ยงดูผีตาแฮกเพื่อให้ได้ผลผลิตดี โดยการเอาข้าวเมล็ดที่ลีบเอามากองไว้ให้ผีตาแฮก--- “

“---หลังจากเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นเล้า (ยุ้ง) ชาวบ้านจะไม่เปิดเล้าข้าวจนกว่าจะถึงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งถือว่าเป็นวันเปิดประตูเล้า ก่อนเปิดประตูเล้าข้าว จะต้องฟังเสียงฟ้า

ร้องว่าร้องในทิศไหน ก็จะทำนายว่าปีนี้มีฝนดีหรือไม่ ฝนตกมาจากทิศไหน และยังมี การเลี้ยงผีปู่ตาที่ดูแลฝนป่าที่เป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนด้วย---“

จะเห็นได้ว่า ในอดีต ระบบความรู้ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และการประกอบ อาชีพจะสอดคล้องกลมกลืนกันอย่างแยกไม่ออก การทำนามิใช่เป็นเพียง “การประกอบ อาชีพ” เท่านั้น แต่เป็นวิถีชีวิตของชาวอีสานทีเดียว

ทุนสังคม

ทุนสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหมู่บ้านเองและกับส่วนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอีสานถูกกำกับและสืบทอดผ่านประเพณี สุภาชิต คำ สอน ซึ่งเน้นย้ำถึงความสำคัญของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน และ ชาติพันธุ์ ระบบคุณค่าที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ มิได้จำกัดขอบเขตอยู่แต่เฉพาะภายในหมู่บ้านเท่านั้น แต่กินพื้นที่กว้างไกลออกไปนอกหมู่บ้านด้วย

ในการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนาอีสาน มีกิจกรรมหลายอย่างที่ไม่สามารถทำ สำเร็จได้ด้วยแรงงานของคนในครอบครัวเท่านั้น งานที่ต้องอาศัยแรงงานที่เกินเลยจากแรงงานที่ มีอยู่ในครอบครัวจะอาศัยการช่วยเหลือกันแบบลงแขกเอาแรงเป็นพื้น เช่น การดำนา เกี่ยวข้าว ตีข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง งานบางอย่างต้องใช้แรงงานและการร่วมมือร่วมใจมาก เช่น การตีฝาย การ ล่าสัตว์ สร้างบ้าน ความจำเป็นในการที่ต้องพึ่งพากันนี้ ได้หล่อหลอมระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญ แก่การช่วยเหลือกัน นอกจากนี้ แม้ว่าครอบครัวและชุมชนจะสามารถพึ่งพาและช่วยเหลือกันได้ ใน ระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ทั้งหมด เช่นบางเขตพื้นที่มีความพิเศษบางด้าน แต่อ่อนด้อยบางด้านด้วย ลักษณะของภูมิประเทศ เช่น ดินเค็มทำนาไม่ได้ดี แต่สามารถต้มเกลือได้ หรือน้ำท่วมได้ข้าวไม่ เต็มเม็ดเต็มหน่วยในบางปี แต่ก็จับปลาได้มาก เป็นต้น ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกัน เช่น แลกเกลือ กับข้าว แลกปลากับข้าว เป็นต้น บางเขตลุ่มน้ำมีพืชพันธุ์ หรือทรัพยากรที่เขตอื่นไม่มีหรือมีน้อย และมีความรู้ที่จะแปรทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็จะมีชาวบ้านจากหมู่บ้านในลุ่ม น้ำอื่นมาขอแลก ซึ่งถือว่าเป็นการผลิตเฉพาะอย่างที่มีความชำนาญพิเศษ เช่น การปั้นครกที่บ้าน นาดี เพราะมีแหล่งดินเหนียวดี หรือการทำซี้ได้ที่บ้านหนองพระเพราะมีไม้ยางมาก เป็นต้น

“บ้านหนองพระตอนที่อยู่ที่บ้านจัวโป่งตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำพอง มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีไม้ ยางจำนวนมาก ชาวบ้านจะเอาน้ำมันยางมาผสมกับไม้ผุหรือซี้เลื่อย แล้วห่อด้วยใบ

ตองกุ้งหรือใบพลวงทำเป็นกระบอง (ซี่ไต้) เอาไว้แลกเกลือและอาหารยามขาดแคลน--
-ชาวบ้านโนนสว่าง โนนอุดมอยู่ใกล้ลำน้ำเซิน แลกลำน้ำเซินไม่มีต้นยาง จึงมีการแลก
เปลี่ยนกัน ชาวบ้านจากแถบลำน้ำเซินจะเอาข้าว ปลา อาหารมาแลกกระบองจากหมู่
บ้านที่ตั้งอยู่แถบลำน้ำพอง แถบตำบลหว้าทอง ตำบลทุ่งชมพู ซึ่งจะมีต้นยางใหญ่เอา
มาทำซี่ไต้ได้ เอาไว้จุดเป็นคบไฟให้แสงสว่างเวลาหาปลา”

ในยามที่ประสบปัญหาหนักๆ เช่นน้ำท่วม แล้งจัด ก็สามารถเอาผลผลิตเล็กๆ น้อยๆ ที่หาได้
ไปขอแลกข้าวกับบ้านอื่นที่ทำนาได้ดีในปีนั้น การขอแลกข้าวซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง
ในการดำรงชีวิต เป็นแนวปฏิบัติที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวอีสาน

“แต่ก่อนคนที่ไม่มีข้าวก็จะมีมาก คนที่ไม่มีข้าวก็ไม่มีเลย แต่ก็แบ่งปันกัน ถ้าช่วงไหนแล้ง
มากๆ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกัน อย่างแถวมหาสารคามเขาจะหาบมวญึ่งข้าวมาแลก
ข้าวกับพวกเรา เพราะทางนั้นเขาจะแล้งมาก ส่วนพวกเราเมื่อประมาณ 10 ปีมาแล้ว
จะเอาใน [อุบลรัตน์เข็นฝ้าย] ไปแลกข้าว ไปไกลถึงอุบล เดชอุดม ราชสีไศล นครไทย
เหมารถไปกลับคนละ 200 บาท ไปครั้งละ 7-8 วัน ส่วนใหญ่ก็จะไปแถวๆ หมู่บ้านที่
เคยไป หรือขยายไปตามหมู่บ้านใกล้เคียง คนขับรถเขาจะรู้ทางดี ก็จะปล่อยให้คนลง
ตามหมู่บ้านต่างๆ ไม่ค่อยได้เลือกหมู่บ้านก็จะสุ่มเอา ข้าวที่ได้ก็พอได้กิน ไม่ได้เอาไป
รวมกัน จะเป็นของใครของมัน” (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

“[การไปแลกข้าวสมัยก่อน] ไม่มีความลำบากใจเลย ไม่อายเลย เพราะเวลาไปแลกขอ
ข้าว เหมือนการไปเยี่ยมเยียนกันกับญาติพี่น้อง เอาสิ่งของไปฝากไปด้อน เหมือนกับมี
ของฝากซึ่งกันและกัน ชาวบ้านนอกมีน้ำใจ เวลามีปัญหาหรือตกทุกข์ได้ยาก จะช่วย
เหลือกันดี---สมัยก่อนเวลาไป เดินทางลำบากหลายได้ ต้องหาบปลาแดกไปเอา ถ้าผู้
ใดมีเกวียน พวกเขาก็บ่เมื่อยหลาย” (บ้านหนองลาย มหาสารคาม)

การแลกเปลี่ยนและการขอแลกทำให้มีการพัฒนาความสัมพันธ์ที่กว้างไกลออกไป นอก
จากนี้ วิธีการตั้งหมู่บ้านของชาวอีสานที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ซึ่งมีการแตกตัวออกไปหาที่ทำ
กินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า ตั้งเป็นบ้านใหม่ขึ้น หรือการแต่งงาน การผูกเสี่ยว ก็ทำให้คนมีเครือ
ข่ายที่กว้างไกลออกไป ภายใต้รูปแบบวัฒนธรรมชาวอีสานที่มีระบบคุณค่าร่วมกัน ระบบ

ความสัมพันธ์นี้ได้ถูกต่อยอดผ่านการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเท่านั้น ชาวอีสานยังมีประเพณีของการบอญญทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทอดเทียน ไปตามสายญาติ เลี้ยว และหมู่บ้านที่เคยแลกเปลี่ยนกัน หรือตามไปทอดกับพระที่เคยมาอยู่ในหมู่บ้าน นอกจากนี้ หมอพื้นบ้านคนไหนที่มีชื่อเสียง ก็จะไปปรึกษา พอถึงพิธีไหว้ครูของหมอคนนั้น ชาวบ้านที่เคยรักษาหายก็จะไปร่วมพิธี เป็นการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ออกไป

“การทำบุญประเพณีก็เป็นการทำให้ชาวบ้านมีโอกาสติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนผลผลิต ข้าวปลาอาหารกัน มีการทอดกันหลอน ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทอดเทียน เป็นประเพณีทางศาสนา การทอดกฐินแต่ก่อนก็จะไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ ระหว่างทางเดินที่ชาวบ้านแห่ศกฐินไปก็จะมีพวกเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย แขนวนเป็นอู [แปล] เล็กๆ ไว้ตามต้นไม้ข้างทาง ปูผ้าไว้ เรามีข้าวต้มหรือขนมเราก็จะใส่ไว้ในอู แจกไปตามรายทาง การไปทอดกฐินส่วนใหญ่จะไปเพราะมีพระที่เคยมาอยู่ในวัดหมู่บ้านเรา แล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น เราก็จะตามเอากฐินไปทอดที่นั่น เป็นการเชื่อมสัมพันธ์กัน ข้ามจังหวัดก็มี แล้วทางโน้นก็จะมาทอดที่วัดของเราอีกเช่นกัน พวกทอดเทียนก็เหมือนกัน จะเป็นการแลกเปลี่ยนกัน เวลาเราไปทอดกฐิน ก็จะมีเครื่องกฐิน มีเครื่องอัฐบริขาร มีหมอน เสื้อ ข้าวสาร และปัจจัย [เงิน] ส่วนเราจะเอาเครื่องครัวไปด้วยเพื่อทำอาหาร---“ (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

“--- ในด้านการรักษาพยาบาล เช่น การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน เขาก็จะบอกต่อๆ กันไปว่ามีหมอพื้นบ้านที่ไหนดี เขาก็จะมาหาคนนั้น หมอสู่วัฒน หมอแต่งแก้ หมอเป่า หมอสมุนไพร พวกผีฟ้าก็เหมือนกันพอเวลารักษากันแล้ว ถึงเวลาที่กำหนด เช่น ช่วงสงกรานต์ เขาก็จะกลับมาทำพิธีไหว้ครูกัน บางคนอยู่ต่างจังหวัดไกลๆ ก็ยังมา” (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

กล่าวโดยสรุป ชุมชนอีสานในอดีตก่อนการพัฒนาแบบทันสมัยและการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า มีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ทั้งทุนธรรมชาติ ทุนความรู้และทุนทางวัฒนธรรม ตลอดจนทุนทางสังคม ที่เกื้อหนุนให้ชาวอีสานสามารถเลี้ยงชีพได้อย่างพอเพียง ทุนเหล่านี้มีความประสานกลมกลืน และต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน จนบางที่แยกจากกันไม่ออก การเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ในสังคมเกษตรกรรมแบบเดิม ทำให้ทุนเหล่านี้ค่อยๆ มีพัฒนาการไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน ในภาวะยากลำบากก็ยังสามารถเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนได้

2. การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย

อีสานในยุคของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในภาคอีสานในช่วงต่อมาก็คือช่วงที่ประเทศไทยเข้าสู่ยุคของการพัฒนาในช่วงประมาณพ.ศ. 2500 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีจังหวะความเร็วแตกต่างไปจากเดิม เพราะเป็นการเปลี่ยนที่เข้ากระทำจากภายนอก ภาคอีสานซึ่งแต่เดิมไม่ได้รับความสนใจจากรัฐมากนักกลับได้รับความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่ถูกคุกคามจากขบวนการคอมมิวนิสต์ทั้งในประเทศ และในอินโดจีน นอกจากนี้ ยังถูกประเมินว่าเป็นภูมิภาคที่มีความยากจนและล้าหลังมากที่สุด กับทั้งมีจำนวนประชากรมากที่สุดในประเทศ โครงการพัฒนาที่สำคัญๆ คือการสร้างโครงข่ายการคมนาคม ถนนมิตรภาพสร้างถึงจังหวัดนครราชสีมาในพ.ศ. 2498 และต่อมาถึงขอนแก่นในพ.ศ. 2503 นอกจากนี้ ยังมีการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานและกระแสไฟฟ้า อันเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาแบบทันสมัย

ในการเข้าสู่การพัฒนาแบบทันสมัยนั้น รัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลืออย่างมากทั้งในด้านเงินกู้และข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาและองค์กรเงินทุนระหว่างประเทศต่างๆ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่สอง (พ.ศ. 2510-2514) การช่วยเหลือด้านการพัฒนาของสหรัฐแก่ประเทศไทยยิ่งให้น้ำหนักแก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าร้อยละ 37 ของสัญญาให้ความช่วยเหลือทั้งหมดในพ.ศ. 2506 เป็นความช่วยเหลือที่ให้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และต่อมา ในช่วงพ.ศ. 2508-2511 สัดส่วนของความช่วยเหลือต่อภาคอีสานกลับสูงขึ้นถึงร้อยละ 65 ในพ.ศ. 2502 ธนาคารโลกได้แนะนำให้มีการปลูกพืชชนิดอื่นและการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสานเพื่อทดแทนการปลูกข้าว เพราะโดยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ ธนาคารโลกเห็นว่าภาคอีสานไม่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวในเชิงพาณิชย์ (Somrudee, 1993)

ความสนใจของรัฐบาลที่จะพัฒนาภาคอีสานมีทั้งเหตุผลทางเศรษฐกิจและทางการเมือง ความเติบโตของตลาดการเกษตรของโลกในทศวรรษ 2490 ได้ถูกผลักดันโดยการฟื้นตัวหลังสงครามโลก ความมั่งคั่งที่ปรากฏขึ้นในยุโรป และความสำเร็จทางเศรษฐกิจของสหรัฐได้สร้างตลาดที่ใหญ่โตสำหรับผลิตผลทางการเกษตรของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชเศรษฐกิจ การสร้างถนนใหม่ๆ ได้เปิดทางเข้าสู่พื้นที่ป่าหลายแห่ง และได้เปิดทางสะดวกให้แก่ชาวนาที่นำผลิตผลของตนไปยังตลาด

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญในอดีตคือปอ ในกลางทศวรรษ 2500 เขตปลูกปอในภาคอีสานได้ขยายจากตั้งแต่ไม่มีพื้นที่ปลูกเลย มาเป็น 205 ล้านไร่ ความต้องการปอในตลาดโลกมีเพิ่มขึ้นเนื่องจากสงครามเวียดนามและประเทศบังคลาเทศซึ่งเป็นผู้ผลิตปอกระเจาที่สำคัญประสบปัญหาอุทกภัยหนัก ทำให้ราคาปอถีบตัวสูงขึ้น เป็นแรงจูงใจอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวนาหันมาปลูกปอกันเป็นจำนวนมาก แต่ในช่วงปลายของทศวรรษ 2500 ตลาดปอได้ตกต่ำลง กระสอบป่านซึ่งเคยใช้เพื่อบรรจุข้าวถูกแทนที่ด้วยกระสอบที่ทำด้วยใยสังเคราะห์และระบบการบรรจุสินค้าแบบใหม่ (Pasuk and Baker, 1995) ความเสื่อมทุดของการปลูกปอยังมีสาเหตุมาจากปัญหาในกระบวนการผลิตซึ่งต้องมีการแช่ปอและลอกปอ ประกอบกับมีการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งคือมันสำปะหลัง (Falvey, 2000)

ในบรรดาพืชเศรษฐกิจทั้งหมดของภาคอีสาน มันสำปะหลังเป็นพืชที่มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายที่สุด เขตปลูกปอได้เปลี่ยนมาปลูกมันสำปะหลัง ซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นในยุโรป เพื่อเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตอาหารสัตว์ มันสำปะหลังเป็นที่นิยมปลูกกว้างขวางกว่าปอแก้วเนื่องจากมีกระบวนการผลิตที่ง่ายกว่า นอกจากนี้รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่สามารถนำมาใช้ในการเตรียมดินได้ เป็นการสร้างความสะดวกรวดเร็วในการขยายพื้นที่ ในกลางทศวรรษ 2500 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประมาณ 77,000 ไร่ พอมานในช่วงต้นของทศวรรษ 2520 พื้นที่ปลูกมันขยายไปเป็น 4.6 ล้านไร่ และต่อมา ในช่วงปลายของทศวรรษ 2520 ก็ขยายไปเป็นถึง 5.9 ล้านไร่ อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังเริ่มลดลงจนในพ.ศ. 2542 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังได้ลดลงเป็น 4.1 ล้านไร่

การขยายตัวของการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เขตป่าของภาคอีสานมีการเสื่อมอย่างรวดเร็ว ในพ.ศ. 2504 เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่งได้ถูกประกาศใช้ พื้นที่ป่าของภาคอีสานมี 44.3 ล้านไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 42 ของพื้นที่ทั้งหมดของภาค แต่พอมานพ.ศ. 2531 พื้นที่ป่าทั้งหมดของภาคลดลงเหลือเพียง 14.8 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ทั้งหมด เท่านั้น แต่การปลูกพืชเศรษฐกิจมิได้เป็นสาเหตุเดียวที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลง สาเหตุที่สำคัญอื่นๆ คือการให้สัมปทานตัดไม้ ยุทธศาสตร์ในการปราบคอมมิวนิสต์ การเพิ่มขึ้นของประชากร การสร้างเขื่อนและความสำเร็จในการปราบโรคมาลาเรีย (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534) การตัดไม้ในระบบสัมปทานทำให้ชาวนาสามารถบุกเบิกที่ดินต่อได้ง่ายขึ้น อัตราการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในระหว่างพ.ศ. 2516-2521 สอดคล้องกับอัตราการเพิ่มขึ้นในพื้นที่ป่าที่ได้รับสัมปทาน ในพ.ศ. 2536 เมื่อมีการยกเลิกการให้สัมปทานทำไม้ทั่วประเทศ พื้นที่ป่าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเหลืออยู่เพียงร้อยละ 12.72 ของพื้นที่ทั้งหมดของภูมิภาคนี้เท่านั้น

การปรับตัวของครอบครัวและชุมชนในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย

จากข้อมูลภาพรวมของภาคอีสานที่กล่าวมาในตอนก่อน จะเห็นได้ว่า ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นช่วงแห่งการเร่งรัดพัฒนาประเทศและชนบทตามแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยม ภาคอีสานได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จริงๆแล้ว ภาคอีสานได้ถูกดึงเข้ามาใกล้ชิดกับศูนย์กลางเศรษฐกิจไทยมาตั้งแต่เมื่อเส้นทางรถไฟได้เชื่อมภูมิภาคนี้เข้ากับภาคกลางและกรุงเทพฯ และชาวอีสานก็ได้มีการผลิตข้าวเพื่อการค้ามากขึ้นแบบที่ไม่เคยทำมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจะมาในระยะหลัง ในช่วงที่มีการส่งเสริมให้ชาวอีสานปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายโดยเฉพาะเป็นพืชที่บริโภคไม่ได้ และไม่มีรากทางวัฒนธรรมการเกษตรในภูมิภาคนี้มาก่อน ผลผลิตจากการเพาะปลูกพืชเหล่านี้ถูกส่งออกขายในต่างประเทศ ได้แก่ อเมริกาและญี่ปุ่น เป็นต้น เครือข่ายการคมนาคมขนส่งที่มีมากขึ้นนับตั้งแต่การสร้างถนนมิตรภาพมาถึงจังหวัดนครราชสีมาใน พ.ศ. 2498 และ ขอนแก่น ในพ.ศ. 2503 ยิ่งทำให้การขนส่งสินค้าและพืชเศรษฐกิจทำได้สะดวกกว่าเดิม การให้สัมปทานไม้ทำให้การถากถางป่าต่อเป็นไร่นาทำได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ รัฐยังจัดให้มีการสร้างเขื่อน ฝาย และอ่างเก็บน้ำมากขึ้น ทั้งเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในด้านเกษตรกรรม รวมทั้งการแนะนำและส่งเสริมเทคโนโลยีใหม่ๆในการผลิตอีกด้วย

ในตอนต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการปรับตัวของชุมชนและชาวนาอีสานในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ กรณีศึกษาที่ยกมาจะเลือกตามประเด็นหลักที่สำคัญที่พบในพื้นที่วิจัย ได้แก่ การปรับตัวของชุมชนที่ถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ในยุคต้นของการพัฒนาแบบทันสมัย การปรับตัวของชุมชนและครัวเรือนเมื่อเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า นับตั้งแต่ การผลิตข้าว แดง กวาว และอ้อย ในบางพื้นที่การขยายตัวของเมืองก็ทำให้ชีวิตในชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ยังมีกรณีการปรับตัวเมื่อชาวนาประสบกับภาวะวิกฤติ กรณีศึกษาเหล่านี้ จะแสดงให้เห็นว่า ชุมชนและทุนชุมชนยังมีศักยภาพอยู่หรือไม่ เมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ

กรณีศึกษา 1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของรัฐ และการปรับตัวของชุมชน

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น แม้ว่าภาคอีสานจะเป็นภาคที่ยากจนและมี “ระดับการพัฒนา” ที่ล้าหลังกว่าภาคอื่นๆ แต่ก็ได้หมายความว่าภูมิภาคนี้จะถูกละเลยจากภาครัฐ ในทางตรงกันข้าม ภาคอีสานได้รับความใส่ใจจากรัฐบาลในกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นเป็นอันดับต้นๆ ด้วยเหตุผลด้านการเมืองและขนาดของประชากรของภูมิภาคนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญใน “ยุคแห่งการพัฒนา” ภายใต้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นอกจากการสร้างถนนเชื่อมโยงกับภาคกลางอันได้แก่ถนนมิตรภาพแล้ว ยังมี โครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและเพื่อการชลประทาน คือ เขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น นอกจากเขื่อนขนาดใหญ่นี้ ก็ยังมีเขื่อนขนาดกลาง และขนาดย่อม กระจายอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของภูมิภาค

เขื่อน อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ และระบบชลประทาน เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นรูปธรรมหนึ่งของการพัฒนาแบบทันสมัย ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อชุมชน รวมทั้งวิถีชีวิตของประชาชนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเป็นอย่างมาก ในที่นี้จะกล่าวถึงผลกระทบและการปรับตัวของชุมชน โดยอาศัยข้อมูลจากการศึกษาที่บ้านหนองพระ อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น อันเป็นบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ซึ่งเป็นเขื่อนขนาดใหญ่ ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง

เขื่อนอุบลรัตน์และการปรับตัวของบ้านหนองพระ

เขื่อนอุบลรัตน์เป็นเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่ มีพื้นที่ผิวน้ำประมาณ 410 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 256,000 ไร่ เขื่อนเริ่มก่อสร้างใน พ.ศ. 2507 และสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2508 แต่การตระเตรียมการสำรวจและการตัดไม้ออกจากพื้นที่อ่างเก็บน้ำได้กระทำกันมาก่อนหน้านั้นประมาณ 4 ปี การสร้างเขื่อนนี้ ยังต้องอพยพโยกย้ายครัวเรือนชาวนาออกจากบริเวณที่น้ำจะท่วม ประมาณ 4,000 ครัวเรือน โดยทางราชการได้ก่อสร้างนิคมสร้างตนเองขึ้น 2 แห่ง คือ นิคมสร้างตนเองบ้านโคกสูง ต.โคกสูง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น และนิคมสร้างตนเองน้ำพอง อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น ซึ่งสามารถรองรับครัวเรือนที่จะถูกน้ำท่วมได้ประมาณ 2,700 ครัวเรือน สำหรับผู้ที่ไม่เข้าไปอยู่ในนิคม ทางราชการจ่ายค่าชดเชยให้ประมาณ 450-600 บาทต่อไร่ (อัตราที่จ่ายในแต่ละแห่งไม่เท่ากัน) ซึ่งเป็นค่าชดเชยที่ต่ำมาก เมื่อเทียบกับราคาที่ดินในสมัยนั้น เพราะที่ดิน

บริเวณที่ถูกน้ำท่วม เป็นที่ลุ่ม ดินดีและมีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและแหล่งอาหารตามธรรมชาติ อย่างอุดมสมบูรณ์เนื่องจากอยู่ใกล้ลำน้ำพอง ลำน้ำเชิญ และลำพะเนียง ชาวบ้านต่างบอกเล่า ตรงกันว่า ในช่วงที่ดินรนออกไปแสวงหาที่ทำกินใหม่ ซึ่งต้องเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ และยังต้องจ่ายเงินค่ารถเพื่อขนย้ายข้าวของต่าง ๆ ก็แทบจะใช้เงินค่าชดเชยไปจนหมด เหลือเงินไว้ซื้อที่ดินใหม่ไม่เท่าไร พวกที่น้ำท่วมมาและบ้านเรือนส่วนใหญ่จึงยากลำบากมาก

การอพยพหนีน้ำท่วมและการสร้างชุมชนขึ้นใหม่

บ้านหนองพระ เป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งขึ้นโดยผู้ที่อพยพหนีน้ำท่วมมาจากหมู่บ้านเดิมซึ่งปัจจุบันจมอยู่ใต้เขื่อนอุบลรัตน์ จาก 3 หมู่บ้านด้วยกัน คือ บ้านจั่วโป่ง บ้านกุดหิน และบ้านกุดปลาเผา โดยแรกเริ่มมีมาตั้งบ้านเรือนกันเพียง 18 ครัวเรือน ในประมาณปีพ.ศ. 2503-2506 ทางราชการได้มีการสำรวจและตัดไม้ออกจากป่าเพื่อเตรียมการก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ และต่อมาในปีพ.ศ. 2507 ก็ได้เริ่มการก่อสร้าง แต่ทางการกลับมิได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนเพียงพอแก่ชาวบ้านซึ่งบ้านเรือนและไร่นาจะถูกน้ำท่วม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์พบว่า แม้ในช่วงระยะเวลาที่เขื่อนก่อสร้างไปมากแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังไม่เชื่อว่า บ้านเรือนไร่นาของตนจะถูกน้ำท่วม จึงมิได้มีการเตรียมการแต่อย่างใด ทางราชการได้จัดสร้างนิคมสร้างตนเอง ซึ่งสามารถรองรับครัวเรือนที่จะถูกน้ำท่วมได้ 2700 ครัวเรือน จาก 4000 ครัวเรือน (ร้อยละ 67) โดยเลือกครัวเรือนจากความสมัครใจและจากนั้นจึงใช้วิธีการจับสลาก แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีครัวเรือนบางส่วนซึ่งไม่ต้องการย้ายเข้าไปอยู่ในนิคม เนื่องจากเห็นว่าที่ดินในนิคมเป็นที่ดอน ดินเป็นดินลูกรัง ไม่เหมาะแก่การทำการเกษตร หากเข้าไปอยู่ก็คงจะอดอยาก

เนื่องจากความไม่ชัดเจนของข้อมูล ประกอบกับประสบการณ์อันจำกัดของชาวบ้าน ทำให้ส่วนใหญ่คิดว่า อย่างไรเสียหมู่บ้านและไร่นาซึ่งอยู่ห่างไกลจากบริเวณพื้นที่ก่อสร้างเขื่อนคงไม่ถูกน้ำท่วม ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับค่าชดเชยจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับราคาที่ดินที่ต้องสูญเสียไป ทั้งนี้ ยังไม่นับความเสียหายอันเกิดจากการแตกสลายของชุมชน และแหล่งทำมาหากินจากธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

สำหรับครัวเรือนทั้ง 18 ครัวเรือน ที่พากันมาตั้งบ้านหนองพระนี้ อพยพมาจาก 3 หมู่บ้าน คือบ้านจั่วโป่งประมาณ 10 ครัวเรือน บ้านกุดปลาเผาประมาณ 5-6 ครัวเรือน และบ้านกุดหิน 3 ครัวเรือน เป็นกลุ่มที่ทำนาอยู่โคกเดียวกันซึ่งบางส่วนน้ำท่วมไม่ถึง ชาวบ้านเหล่านี้ต่างได้รับเงินชดเชยจากทางราชการแล้ว แต่ก็ไม่มีเงินเพียงพอที่จะไปซื้อที่ดินใหม่ที่อื่น ประกอบกับมีที่

ดินบางส่วนของตนที่น้ำท่วมไม่ถึงเหลืออยู่ เป็นที่หัวไร่ปลายนาซึ่งที่ดินเป็นที่ป่ายังไม่ได้แผ้วถางแม้มีการจับจองไว้แล้ว บางส่วนก็เป็นที่ดินของคนอื่นที่อพยพไปแล้ว หรือที่ป่าที่ยังไม่มีผู้จับจอง ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็พากันปักหลักกำหนดเขตแดน ถ้าเป็นพื้นที่ที่เจ้าตัวเป็นเจ้าของมาแต่เดิมก็ใช้เขตแดนเดิม ถ้าเป็นที่ไม่มีเจ้าของมาแต่เดิม ก็ปักหลักเขตแดนใหม่ การจับจองที่ดินนี้ ถ้ามีคนจับจองแล้วผู้มาทีหลังก็จะไม่ไปจับจองซ้ำ การจับจองที่ดินจึงเป็นไปอย่างเรียบร้อย ไม่มีข้อบาดหมางกัน อดีตผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้งหมู่บ้านเล่าว่า

“---ทางราชการบอกชาวบ้านให้อพยพไปอยู่ในบริเวณที่ทางรัฐจัดไว้ให้ คือนิคมสร้างตนเองที่บ้านโคกสูง อำเภออุบลรัตน์ เขาก็บอกว่าให้พาชาวบ้านไปอยู่ที่นั่นทั้งหมด แต่ผมเห็นว่ามันมีนาที่เป็นหัวไร่ปลายนาเก่านั้นน้ำท่วมไม่ถึงอยู่ ผมเลยพาเพื่อนบ้านมาตั้งหมู่บ้านอยู่ที่นั่น แล้วก็เลยตั้งเป็นบ้านหนองพระขึ้นมา---

การที่ชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านหนองพระนี้ ทำให้นายอำเภอไม่พอใจว่าชาวบ้านไม่อพยพไปอยู่ในที่ที่ทางราชการจัดไว้ให้ หรือรับเงินค่าชดเชยไปแล้ว ยังไม่อพยพหนีไป และตำหนิผู้นำในหมู่บ้านผู้อพยพ ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านจิวโป่ง ซึ่งถูกน้ำท่วมมาก่อน แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ต่อว่านายอำเภอกลับไปเช่นกัน ว่าได้ค่าชดเชยน้อยขนาดนี้ จะให้ชาวบ้านทำอย่างไร และพวกชาวบ้านก็ยืนยันที่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ที่เขาเลือกแล้ว

“---นายอำเภอก็มาตำหนิผมว่า คุณทำไมไม่ไปอยู่ในที่ดินที่เขาจัดไว้ให้ คุณมาเจาะป่าอยู่ได้ยังไง เขาให้ค่าชดเชยไปแล้ว ยังมาอยู่ทำไม ผมก็เลยตอบว่า จะให้ผมไปยังไย คนที่น้ำไม่ท่วม นาเขาก็กินเหลืออยู่ เขาก็ไม่ไปไหนหรอก เขาก็อยากอยู่ที่นี้ ผมก็ว่าให้นายอำเภอไป เขาให้ค่าชดเชยแค่ไร่ละ 500 บาท บางบ้านได้ไร่ละ 480 บาท ที่นาปลูกข้าวได้เป็นพัน ก็ได้เงินแค่ไร่ละ 500 บาทเท่านั้นแหละ---

เนื่องจากที่ดินที่อยู่รอบบ้านหนองพระส่วนใหญ่เป็นที่นาแต่เดิม⁴ ชาวบ้านจึงไม่ต้องถางป่าเพิ่มมากนัก เว้นแต่การตัดไม้จากที่หัวไร่ปลายนามาปลูกสร้างบ้านเรือน แต่หลังจากที่จับ

⁴ ลักษณะพื้นที่ของชุมชนใหม่รอบอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนอุบลรัตน์จะแตกต่างกันไป บางหมู่บ้านผู้อพยพจะต้องทำการถางป่า เพราะน้ำท่วมไปถึงบริเวณที่เป็นป่า เช่น บริเวณทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของอ่างอุบลรัตน์ ดังปรากฏในงานของ Maniemai (2002)

จองที่ดินเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านกลับมารับรู้ทีหลังว่า ที่ดินตามขอบอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนอุบลรัตน์นั้นได้ถูกการไฟฟ้าฝ่ายผลิตอ้างสิทธิ์ครอบครองไว้แล้ว ซึ่งที่ดินเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องเสียเงินค่าเช่าที่ให้แก่การไฟฟ้าไร่ละ 20 บาท ซึ่งเป็นการสร้างปัญหาซ้ำซ้อนให้แก่ชาวบ้าน คือ สูญเสียที่ดินจากการสร้างเขื่อนมาแล้ว พอมาจับจองที่ใหม่ ก็ถูกอ้างสิทธิ์ซ้ำซ้อนอีก แต่ชาวบ้านก็ไม่มีหนทางที่จะต่อสู้เรียกร้องอะไร

สำหรับที่ดินที่ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือนนั้น ได้มีการกันไว้ส่วนหนึ่ง สำหรับตั้งเป็นชุมชน โดยการถางที่ดินที่แต่เดิมเป็นที่หัวไร่ปลายนา จัดที่ดินเป็นล๊อค ๆ สำหรับปลูกบ้าน

“ชาวบ้านมีการจัดทำแผนผังในการปลูกบ้านด้วย จัดแบ่งเส้นทางเพื่อทำถนนเอาไว้ด้วย เจ้าหน้าที่จากทางรัฐชมว่า จัดไว้เป็นล๊อค ๆ ดี พอตั้งบ้านเรือนมาได้ระยะหนึ่งแล้วประมาณ พ.ศ. 2516 ทางที่ดินก็มาออก น.ส.3 ให้ตามล๊อคที่ชาวบ้านแบ่งไว้ ปัจจุบันที่อยู่อาศัยได้โฉนดเป็นครุฑแดงหมดแล้ว”

ชาวบ้านที่อพยพมาตั้งหมู่บ้านหนองพระ มาจาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านจิ้งโง่ง บ้านกุดปลาเผ่า และบ้านกุดหิน พอเริ่มตั้งเป็นหมู่บ้านได้ไม่นาน ทางอำเภอก็เข้ามาจัดการเลือกตั้ง โดยแจ้งให้ชาวบ้านทราบว่าหมู่บ้านเดิมถูกยุบไปแล้ว ผู้ใหญ่บ้านก็ต้องถูกยุบไปด้วย แล้วถามชาวบ้านว่าจะให้ใครมาเป็นผู้ปกครองจึงจะดี ชาวบ้านก็พากันบอกว่า ให้คนเก่าเป็น คือผู้ใหญ่ดิษฐ์ ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านจิ้งโง่งมา 7 ปี ก็ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหนองพระ ปฏิบัติหน้าที่อยู่ 20 ปี จนเกษียณอายุ

การสร้างวัดและโรงเรียน

แม้จะมีผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้าน ซึ่งทางราชการให้การรับรอง แต่การตั้งเป็นบ้านหรือชุมชนของชาวอีสาน จะยังไม่สมบูรณ์ ถ้าปราศจากวัด และโรงเรียน วัดของบ้านหนองพระชื่อว่า “วัดศิลาอาสน์” ซึ่งเป็นชื่อของวัดเก่าที่บ้านจิ้งโง่งนั่นเอง วัดศิลาอาสน์บ้านหนองพระ “ย้ายมาพร้อม ๆ กับการย้ายหมู่บ้านเมื่อพ.ศ. 2509” โดยชาวบ้านได้ขนย้ายไม้เก่าจากวัดเดิมมาใช้ในการสร้างวัดที่หมู่บ้านใหม่ วัดศิลาอาสน์ที่บ้านจิ้งโง่งตั้งอยู่ในบริเวณหินโคกลูกรัง พอมาตั้งที่บ้านใหม่ ที่ตั้งวัดก็เป็นหินลูกรังเหมือนเดิม ชาวบ้านจึงตั้งชื่อเดิม วัดศิลาอาสน์เป็นวัดธรรมยุติกนิกาย พระที่เคยจำพรรษาอยู่ที่วัดที่บ้านเดิมได้ลาสิกขาไป ชาวบ้านจึงได้นิมนต์พระรูปใหม่มาจำพรรษาที่นี่ ในพ.ศ. 2510 หนึ่งปีหลังจากสร้างวัด พระที่มาอยู่ใหม่ได้พาชาวบ้านย้ายวัดออกจากชุมชนไปสร้างอยู่ใน

ปา และก็อยู่ที่นั่นมาจนทุกวันนี้ พระเจ้าอาวาสเป็นพระที่มาจากวัดถ้ำก่องเพล เป็นวัดของหลวงปู่ขาว พื้นที่วัดมีประมาณ 80 ไร่ ปัจจุบันมีพระ 7 รูป ชาวบ้านเล่าอย่างภาคภูมิใจว่า “ในเขตอำเภอภูเวียงนี้ ก็มีหมู่บ้านนี้แหละที่ไปวัดมากที่สุด”

สำหรับโรงเรียนบ้านหนองพระนั้น เริ่มเปิดสอนใน พ.ศ. 2509 พร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน โดยเป็นโรงเรียนที่ย้ายมาจากโรงเรียนบ้านจิวโป่ง มีครูคนเก่าที่เคยสอนที่นั่นก็ย้ายมาเปิดโรงเรียนบ้านหนองพระด้วย เริ่มแรกมีครูสอนเพียง 2 คน เพราะในช่วงเริ่มตั้งหมู่บ้าน มีชาวบ้านอาศัยอยู่ไม่กี่คน 20 หลังคาเรือน และมีเด็กนักเรียนประมาณ 30 คน เปิดสอนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ปัจจุบันโรงเรียนบ้านหนองพระมีครู 5 คน นักเรียน 98 คน เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6

จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านจากทั้ง 3 หมู่บ้าน สามารถสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ได้ภายในระยะเวลาเพียง 2 ปี หลังจากสูญเสียหมู่บ้าน และที่ทำมาหากินดั้งเดิมไป ชาวบ้านสามารถตกลงกันในเรื่องปัจจัยการผลิตที่จำเป็นของทุกครัวเรือน คือ ที่ดินทำกิน มีการจัดวางระบบจัดสรรที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนอย่างลงตัว ปราศจากความขัดแย้ง ปลูกสร้างวัดและนิมนต์พระมาจำพรรษาเพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และสร้างโรงเรียนให้แก่ลูกหลาน โดยในระยะแรก บทบาทของทางราชการจะมีน้อยมาก เนื่องจากเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาโดยตัวของชาวบ้านเอง ในแบบที่ไม่สอดคล้องกับนโยบายของทางราชการ ที่ต้องการให้ชาวบ้านเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเองที่ทางราชการจัดตั้งขึ้นมากกว่า

ในส่วนของบทบาทของทางภาครัฐนั้น นอกจากจะไม่สนับสนุนการตั้งหมู่บ้านของชาวบ้านในบริเวณริมอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนแล้ว วิธีการปฏิบัติบางประการยังกลับสร้างความสับสนและเสียหายให้แก่ชาวบ้านเสียอีก เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารที่ไม่ชัดเจนเกี่ยวกับบริเวณและช่วงเวลาที่น่าในเขื่อนจะท่วม ทำให้ชาวบ้านในตอนแรก ๆ ไม่เชื่อว่า น้ำจะท่วมหมู่บ้านของตน เนื่องจากไม่เคยรับรู้หรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับเขื่อนขนาดใหญ่มาก่อน จึงไม่เชื่อว่าเขื่อนจะกั้นน้ำได้ในปริมาณมหาศาลเช่นนั้น จึงนิ่งนอนใจ ไม่รีบขยับขยายหาที่ดิน บางส่วนก็รับเงินค่าชดเชยจำนวนน้อยนิดอย่างง่าย ๆ เพราะคิดว่าคงได้เงินมาฟรี ๆ ไม่ต้องเสียที่ดิน (เพราะน้ำคงท่วมไม่ถึง) นอกจากนี้พอเริ่มจับจองที่ดินใหม่ ก็ไม่มีข้อมูลจากทางราชการถึงเขตที่สงวนไว้เป็นพื้นที่รอบอ่างของการไฟฟ้า การเข้าไปจับจองที่ดินที่ได้ถูกอ้างสิทธิ์ครอบครองไว้แล้วโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ทำ

ให้ชาวบ้านเสียประโยชน์ที่อาจจะได้ จากการไปจับจองที่ดินที่อื่น และมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย⁵

การปรับตัวในการดำรงชีพของครอบครัว

ชาวนาโดยทั่วไป รวมทั้งชาวนชนบทอีสาน ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการอิงกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นหลัก ลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติหรือทุนธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลถึงวิถีทางในการดำรงชีวิตด้วย หลังจากที่ถูกอพยพออกจากที่ดินเดิมที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ลุ่มริมแม่น้ำ ขึ้นมาอยู่ในพื้นที่ที่เป็นดินดอน แม้จะอยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ อ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์ แต่เมื่อไม่มีระบบชลประทานในการผันน้ำเข้ามา ที่นาของชาวบ้านหนองพระในระยะแรกตั้งหมู่บ้านก็เป็นนาที่อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และด้วยเหตุที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เนื่องจากเดิมเป็นบริเวณที่โคก ดินเป็นดินร่วนปนกรวดบ้าง ดินต้นมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำบ้าง ทำให้การทำนาไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ดังนั้นอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านคือ การทำประมงในเขื่อน ซึ่งในระยะต้น ๆ ของการสร้างเขื่อนจะมีปลาชุมชุมมาก แต่ตัวชาวบ้านเองก็ต้องเรียนรู้ทักษะในการทำประมงแบบที่พวกเขาไม่เคยทำมาก่อน คือ การทำประมงในแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ และลึก แม้ชาวบ้านจะเคยทำประมงในลำน้ำพองมาก่อน แต่ลักษณะการจับปลาในแม่น้ำกับในอ่างเก็บน้ำของเขื่อนต่างกันมาก แต่ชาวบ้านก็สามารถปรับตัวโดยการค่อย ๆ เปลี่ยนเทคนิค บางส่วนก็ใช้วิธีสังเกตจดจำเอาจากคนต่างถิ่นที่มีความสามารถ และอพยพเข้ามาจับปลาในเขื่อนเป็นอาชีพ ปัจจุบัน การทำประมงในเขื่อนเป็นอาชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้าน นอกเหนือไปจากการทำนา การเลี้ยงสัตว์ การปลูกแตงกวา และการทอเสื่อ

โดยภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านที่ถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ มาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบอ่างอุบลรัตน์ คือการเปลี่ยนแปลงในเรื่องที่ดินและแหล่งน้ำ กล่าวคือ ที่ดินที่เป็นที่ไร่นามีขนาดเล็กลง และมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำลง นอกจากนี้ที่สาธารณะและที่ป่ารอบชุมชน ซึ่งตามปกติชาวบ้านจะใช้เป็นแหล่งหาอาหาร รวมทั้งสามารถตากถางเป็นไร่นาเมื่อครอบครัวขยายออก ก็มีขนาดจำกัดลงอย่างมาก เนื่องจากถูกน้ำท่วมไปเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของทรัพยากรน้ำนั้น จะเปลี่ยนจากแม่น้ำลำห้วย กลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เหนือเขื่อน

⁵ งานวิจัยอื่นๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนซึ่งถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ได้แก่ Maniemai (2000) และ ศุภสิทธิ์ ศรีสว่าง (2545)

ในสภาพเช่นนี้ ครอบครัวชาวนาจะต้องมีการปรับตัวในด้านการดำรงชีวิตอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ชาวนาที่บ้านหนองพระก็สามารถปรับตัวให้สามารถเลี้ยงชีวิตให้รอดได้ในสภาพแวดล้อมใหม่ ลักษณะสำคัญที่พบคือ ประการแรก ในเรื่องของการทำนาปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักนั้น ผู้ที่เลือกมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ณ ที่นี้ ทุกครอบครัวจะต้องมั่นใจว่าตนมีที่นาเพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวให้รอดได้เป็นประการสำคัญ ประการต่อมาคือการมองหาช่องทางในการดำรงชีพจากทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อม ณ บริเวณนี้ มีจุดเด่นคือ แหล่งน้ำใหม่ที่มีปลามากมายชุกชุม เมื่อมีข้าว มีปลา มีน้ำ ชาวบ้านอีสานในอดีตก็อุ่นใจได้ว่า จะสามารถนำพาชีวิตของตนและครอบครัวไปรอดแน่ การทำประมงในอ่างเก็บน้ำกลายเป็นวิธีการดำรงชีพใหม่ที่ผานเข้ามาเสริมให้แก่การทำนาที่ไม่ได้ผลผลิตมากเหมือนแต่ก่อน

เมื่อเวลาผ่านไป และวิถีชีวิตของชาวบ้านได้เข้าผูกพันกับระบบเงินตรามากยิ่งขึ้น ชาวบ้านก็พยายามหาช่องทางอื่น เช่น การปลูกพืชอายุสั้นต่างๆ ในบริเวณพื้นที่รอบอ่าง ซึ่งน้ำจะลดลงในฤดูแล้ง และผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์จากตะกอนต่างๆ ที่น้ำพัดมาถมใหม่ทุกปี พืชที่ปลูกก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด โดยอาศัยข้อมูลอันจำกัดของชาวบ้านเอง เช่น จากพ่อค้า เพื่อนบ้าน หรือทางราชการ เช่น บางคนนำผลผลิตไปขายที่ตลาด และเห็นว่ามีชาวบ้านจากที่อื่นนำผลผลิตอย่างอื่นมาขาย และได้ราคาดี ก็เลยพยายามเสาะหาพันธุ์มาปลูกบ้าง เมื่อทำสำเร็จและขายได้ราคาดี เพื่อนบ้านก็จะเลียนแบบปลูกบ้าง จนแพร่หลายล้นตลาด ผลผลิตราคาตก ก็เลิกปลูกไปวนเวียนอยู่เช่นนี้ ข้อมูลจากการวิจัยที่บ้านหนองพระพบว่า นับตั้งแต่ พ.ศ. 2527 ซึ่งได้เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ปอ มาจนถึงปัจจุบัน คือ พ.ศ. 2546 ชาวบ้านหนองพระได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด มีวงจรของการเริ่มต้น ขึ้นสูง และตกต่ำ ไปตามช่วงเวลา ได้แก่ ปอ แดงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง จนมาถึงแตงกวาผลใหญ่ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมเพาะปลูกกันอย่างแพร่หลายทั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน (ดูรายละเอียดการผลิตแตงกวา ในหัวข้อต่อไป) ซึ่งตัวชาวบ้านเองก็ได้เรียกกระบวนการทำเกษตรแบบนี้ว่า “เกษตรล้มลุกคลุกคลาน” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่นำไปสู่ความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่าของชาวบ้านในการเข้าสู่การผลิตทางการเกษตรในระบบตลาดได้เป็นอย่างดี

พืชหลักที่ชาวบ้านหนองพระ (รวมทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ในอีสาน) ไม่เคยทิ้ง คือจะมีการปลูกกันอย่างกว้างขวางทุกครัวเรือน คือ ข้าว ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้พร้อมบทวิเคราะห์ในส่วนหลังของงานวิจัยนี้ ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงการปรับตัวเข้าสู่การประกอบอาชีพใหม่ ซึ่งสภาพแวดล้อมใหม่ได้เปิดโอกาสให้ คือ การทำประมง

การทำประมง

แต่เดิมชาวบ้านหนองพระก็มีการจับปลา แต่เป็นการจับปลาในแม่น้ำ ซึ่งมีความแตกต่างจากการจับปลาในอ่างเก็บน้ำ การจับปลาในอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ของเขื่อนอุบลรัตน์ต้องอาศัยเครื่องมือและทักษะที่แตกต่างไปจากเดิม ไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถออกไปจับปลาในบริเวณน้ำลึกของอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เหนือเขื่อน ซึ่งบางครั้งมีอันตรายจากคลื่นลมแรง ในระยะแรกๆชาวบ้านหนองพระจะใช้วิธีถาม หรือสังเกตเอาจากพวกชาวประมงอาชีพที่อพยพเข้ามาจากแหล่งอื่นเพื่อมาจับปลาในเขื่อนโดยเฉพาะ ลักษณะการจับปลาในเขื่อนสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การทำประมงน้ำตื้น และการทำประมงน้ำลึก ปัจจุบันที่บ้านหนองพระมีผู้ทำประมงน้ำตื้นประมาณ 30 ครัวเรือน และประมงน้ำลึกประมาณ 30 ครัวเรือนเช่นกัน

การทำประมงน้ำตื้น มักจับปลาประเภทปลาชิวแก้ว สามารถจับได้ประมาณ 4-5 เดือนในรอบปี ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคม แต่ถ้าปีไหนน้ำในเขื่อนลดต่ำลงมากก็ทำได้ตลอดปี ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงที่ระดับน้ำขึ้นสูง ปลาชิวแก้วจะเข้าไปอยู่ในกอหญ้าทำให้ใช้อุปกรณ์เครื่องมือจับได้ยาก เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการทำประมงน้ำตื้นได้แก่ แห สวิง เบ็ด ตาข่าย (ดาง) และยอเล็ก เป็นต้น ชาวบ้านจะมีทักษะในการใช้และทำเครื่องมือจับปลาเหล่านี้ โดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับสืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนๆ เนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำมาแต่เดิม

การจับปลาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้และฝึกฝนทักษะใหม่ รวมทั้งการลงทุนมากกว่าประเภทแรก คือ การทำประมงน้ำลึก อุปกรณ์เครื่องมือที่สำคัญในการทำประมงแบบนี้คือ เรือหางยาวพร้อมเครื่องยนต์ แห อวน ตาข่าย สะดุ้ง (ยอขนาดใหญ่) เป็นต้น การทำประมงน้ำลึกจะจับปลาขนาดใหญ่ และจับได้ในปริมาณที่มากกว่าประมงน้ำตื้น และขายได้ราคาดีอีกด้วย การทำประมงแบบนี้ จะทำได้ 10 เดือนต่อปี โดยจะต้องหยุดการจับปลาในฤดูปลาวางไข่เป็นเวลา 2 เดือน ตามระเบียบของกรมประมง

ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า หลังจากเวลาผ่านไปประมาณ 37 ปี นับตั้งแต่มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ ชาวบ้านหนองพระบางส่วนก็สามารถพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพประมงในเขื่อนได้เป็นอย่างดี ในระดับต่างๆกัน บางคนก็มีความสามารถโดดเด่นกว่าผู้อื่นจนเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวบ้าน คำบอกเล่าของชาวประมงต่อไปนี้ แสดงให้เห็นว่า การจับปลาเป็นศาสตร์ที่ต้องอาศัยทั้งความรู้ ทักษะ และศิลปะ

“---ชาวบ้านบางคนเขามีประสบการณ์ในการจับปลา เขาพายเรือกันไปแค่ 2 คน คนหนึ่งนั่งอยู่ท้ายคอยพายเรือ อีกคนนั่งอยู่หัวเรือถือแหรอตุปลาอยู่ เขาจะใช้แหขนาด 20 ศอกนี้แหละ ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยหว่านแห แค่แห 8 ศอกก็ยังหว่านไม่บานเลย นี่เขาหว่านแหครั้งเดียวสามารถจับปลาสร้อยได้เป็นร้อยกิโล ถ้าเป็นพวกผมก็จะมองแต่เฉพาะปลาที่มันขึ้นมาบริเวณผิวน้ำ แล้วมันก็จะขึ้นมาสูบจนน้ำแตกเสียงดัง เราก็รีบหว่านเลย ถ้าจับอย่างนี้อย่างมากก็แค่ 2-3 กิโลเท่านั้นแหละ เพราะปลาสร้อยที่มันขึ้นมาสูบน้ำมันจะเป็นปลาแตกฝูงแล้ว มันไม่เยอะหรือ แต่วกที่มีประสบการณ์นี้ เขาจะไม่รีบหว่าน เขาจะรอดูพรวนน้ำที่ปลาหายใจ แต่ก็ต้องดูเป็นนะ ถ้าหากเห็นเป็นฟองละเอียดผุดขึ้นมาเยอะๆ เขาถึงจะหว่าน เพราะว่าตามปกติ ปลาสร้อยที่มันอยู่รวมกันเป็นฝูง มันจะอยู่รวมกันได้น้ำลึกลงไป ไม่ขึ้นมาบริเวณผิวน้ำ ก็เหมือนกับที่เราเห็นในทีวีนั่นแหละ ที่เห็นปลามันอยู่รวมกันเป็นฝูงใหญ่ๆนะ แหที่ใช้ก็ต้องเลือกใช้ด้ายหรือเอ็นที่มันจมน้ำเร็วด้วยนะ ไม่อย่างนั้นพอหว่านแหไปแล้วปลามันก็หนีไปหมด ก่อนที่จะจะคลุมพวกมัน พอหว่านแหเสร็จแล้วก็ต้องรีบดำน้ำลงไปมัดปากแหได้น้ำ กันไม่ให้ปลาออกไปได้ มันมีหลายขั้นตอนกว่าจะจับปลาได้มากขนาดนั้นแล้วยังต้องรู้จักวิธีเอาปลาขึ้นเรือด้วยนะ ไม่อย่างนั้นเรือก็ล่ม---”

ปริมาณปลาที่ชาวบ้านขายออกสู่ตลาด คิดเป็นปริมาณถึง 200 ตันต่อปี ซึ่งนับเป็นปริมาณที่สูงมาก ปัญหาหลักของการทำประมงในปัจจุบันมิใช่เรื่องทักษะ แต่เป็นเรื่องการลงทุนในการซื้ออุปกรณ์และเครื่องมือในการจับปลา ซึ่งมีราคาแพง ผู้ที่ไม่มีเงินลงทุนเพียงพอก็ต้องไปกู้ส่วนใหญ่เป็นการกู้จากพ่อค้าที่รับซื้อปลา ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง ประมาณร้อยละ 5-10 บาทต่อเดือน และก็ต้องถูกผูกมัดให้ขายปลาแก่พ่อค้าที่เป็นเจ้านี่และถูกกดราคารับซื้อปลาอีกด้วย ที่บ้านหนองพระมีท่าปลาอยู่ 2 ท่า ชาวบ้านที่ออกไปหาปลาจะเอาปลาขึ้นมาขายในช่วงเวลาประมาณ 9 -11 น. ในหมู่บ้านมีชาวบ้านที่หันมาประกอบอาชีพรับซื้อปลาอยู่ 2 ราย จากนั้นจะมีพ่อค้ามารับซื้อปลาไปจากพ่อค้าชาวบ้านอีกทอดหนึ่ง เป็นพ่อค้าจากอำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ โดยจะรับปลาไปขายที่ตลาดอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่นและตลาดอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พ่อค้ารับซื้อปลาในหมู่บ้านที่เป็นชาวบ้านจะจ่ายเงินกู้ให้แก่ชาวประมงที่ต้องการนำเงินไปซื้อแห ตาข่ายดักปลา และชาวประมงที่เป็นลูกหนี้ก็จะต้องนำปลามาขายให้แก่พวกเขาเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวประมงที่ไม่ได้เป็นหนี้พ่อค้าปลา ก็มักจะขายปลาให้แก่พ่อค้าที่รับซื้อปลาเป็นเจ้าประจำเพียงเจ้าเดียวเช่นกัน วิธีการขายปลาแบบนี้มีเงื่อนไขว่า พ่อ

ค้าจะรับซื้อปลาทั้งหมดที่ชาวประมงจับได้ ไม่ว่าปลาจะมีราคาตกต่ำเพียงใด วิธีการนี้ ทำให้ชาวประมงแน่ใจว่าจะมีตลาดรับซื้อปลาแน่นอน ซึ่งวิธีการซื้อขายปลาแบบนี้จะพบได้ทั่วไปในท่าปลาต่างๆรอบอ่างอุบลรัตน์ ในเวลาที่ปลาราคาตกต่ำ พ่อค้าปลาชาวบ้านจะแก้ปัญหาด้วยวิธีการแปรรูปปลาเป็นปลาร้า ปลาแห้ง แล้วนำออกเร่ขาย หรือออกแลกเป็นข้าวตามหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง เชื้อน แล้วนำข้าวไปขายในตลาด หรือขายให้แก่พวกชาวประมงซึ่งบางส่วนทำนาแต่ไม่พอกิน หรือไม่ได้ทำนาคือทำประมงเป็นอาชีพหลัก

สรุป

โดยสรุป การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ มักก่อผลกระทบเชิงลบต่อชุมชนและชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งในสังคมเสมอ ปัจจุบันได้มีกฎ ระเบียบ และข้อบังคับที่ทำให้การจัดทำโครงการขนาดใหญ่ของรัฐและเอกชนจะต้องคำนึงถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางสังคม และมาตรการต่างๆที่จะทำให้มีความสูญเสียเกิดขึ้นน้อยที่สุด แต่กระนั้นก็ยังปรากฏว่ามีปัญหาความความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจากโครงการต่างๆอยู่เนืองๆ ในอดีต การจัดทำโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้ความสนใจกับประเด็นผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมน้อยมาก ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง มักถูกเรียกร้องให้เป็นผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ของ “การพัฒนา”

กรณีที่กำลังมาข้างหน้า เป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในยุคต้นของการพัฒนาตามแนวทางนี้ คือ การสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และเพื่อการชลประทาน เป็นโครงการที่สร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงระยะของแผนพัฒนาฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ซึ่งในยุคนั้น การจัดทำโครงการขนาดใหญ่เช่นนี้ ยังเป็นการทำโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางสังคมแต่อย่างใด แม้การให้ข้อมูลแก่ผู้ที่จะต้องประสบกับความเดือดร้อนโดยตรงก็มีไม่เพียงพอและล่าช้า ผลจากการสร้างเขื่อน ทำให้ครัวเรือนประมาณ 4,000 ครัวเรือน ต้องอพยพจากถิ่นที่อยู่อาศัย บางส่วนอพยพโยกย้ายไปอยู่ตามหมู่บ้านอื่นที่มีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ บางส่วนเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเอง และบางส่วนก็ตัดสินใจหาที่อยู่บริเวณใกล้กับชุมชนเดิมของตน ใกล้ ๆ กับบริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อนนั่นเอง

สำหรับชาวบ้านกลุ่มหลังนี้ ถือได้ว่า เขื่อนเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในแง่ที่ว่า ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือทุนทางธรรมชาติที่เคยเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของชาวบ้านหนองพระแห่งนี้ได้เปลี่ยนอย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้หมู่บ้านเดิมก็ถูกน้ำท่วมไป ชาวบ้านส่วนใหญ่แตกฉานซ่านเซ็นไป บางส่วนเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเองที่รัฐจัดให้ บางส่วนก็ไปหาที่อยู่ใหม่ตามสายญาติมิตรในที่ต่างๆไกลออกไป แต่บางส่วนตัดสินใจจะอยู่ที่เดิม และสามารถสร้าง

ชุมชนใหม่ของพวกเขาริขึ้นมาได้ แม้จะไม่ได้รับการสนับสนุนจากทางการในระยะแรก ชาวนาจาก 3 หมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วม โดยการนำของผู้ใหญ่บ้านหนึ่งในสามนั้น สามารถจัดสรรที่ดินทำกินในหมู่ พวกผู้อพยพได้อย่างลงตัว กันที่ดินส่วนหนึ่งไว้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นชุมชน และที่ สาธารณะของหมู่บ้าน สร้างวัดและนิมนต์พระสงฆ์ให้มาจำพรรษาอย่างต่อเนื่อง ดำเนินการก่อสร้างโรงเรียนและติดต่อทางราชการเพื่อหาครูมาสอน จนสถานะของหมู่บ้านได้รับการยอมรับจาก ทางราชการในที่สุด แม้ว่าชุมชนทางกายภาพเดิมถูกทำลายไป แต่ชาวนาบ้านหนองพระก็สามารถ สร้างชุมชนใหม่ริขึ้นมาได้

ในขณะเดียวกัน ในการดำรงชีวิตของแต่ละครัวเรือนก็จำเป็นต้องมีการปรับตัวภายใต้เงื่อนไข สภาพแวดล้อมแบบใหม่ การทำนาให้ผลผลิตน้อยลง แต่พอชดเชยด้วยการจับปลาในอ่างเก็บน้ำ เป็นอาชีพเสริม ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้เทคนิควิธีใหม่ ชาวนาบ้านหนองพระเข้าสู่ระบบการผลิต ทางการเกษตรเพื่อตลาดแบบล้มลุกคลุกคลาน ทดลองปลูกพืชใหม่ๆ ที่ตลาดต้องการ ตามที่ขนาด ของทุนและแรงงานในครอบครัวจะอำนวยให้ทำ เมื่อประเมินดูแล้วว่าผลได้ไม่คุ้มก็เลิกผลิต แต่มี การเกษตรอย่างหนึ่งที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงทำกันต่อเนื่องทุกปี คือ การปลูกข้าว ซึ่งผลผลิตส่วน ใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคภายในครอบครัว เป็นหลักประกันด้านอาหารที่สำคัญ

ด้วยความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ความผูกพัน กันในชุมชน หรือการมีผู้นำที่เข้มแข็ง ชาวนาบ้านหนองพระสามารถสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ และ ด้วยทุนความรู้ คือความสามารถในการปรับวิถีชีวิตและการดำรงชีพในสภาพแวดล้อมใหม่ ชาวนา ก็สามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ต่างไปจากเดิม ในรูป ลักษณะที่เหมาะสมต่อไปได้ นี่เป็นตัวอย่างของการใช้ทุนสังคมและทุนความรู้มากอบกู้ชีวิต เมื่อ ประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในทุนธรรมชาติ

กรณีที่ 2 จากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรเพื่อการค้า

แนวทางหนึ่งของการพัฒนาประเทศและพัฒนาชนบทตามแบบแผนการพัฒนาแบบทันสมัย ก็คือ การเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมจากระบบเกษตรเพื่อยังชีพไปเป็นเกษตรเพื่อการค้า ให้ความสำคัญกับการพัฒนาประสิทธิภาพในภาคการเกษตร เพื่อให้สามารถสร้างผลผลิตส่วนเกินออกขาย นำรายได้มาสู่ครัวเรือน ในระดับกว้างออกไปกว่าครัวเรือน ก็คือ ผลผลิตส่วนเกินจะถูกนำมาใช้หล่อเลี้ยงประชากรที่ไม่ได้ทำการผลิตทางการเกษตร อีกทั้งยังเป็นฐานในการพัฒนาอุตสาหกรรมบางประเภท หรือการส่งออกขายต่างประเทศ สร้างรายได้แก่ประเทศในรูปภาษีส่งออก และเงินตราต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมีบทบาทในเชิงรุกในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการพัฒนาการผลิตและการกระจายผลผลิต เช่น การสร้างเขื่อนและระบบชลประทาน การพัฒนาระบบการคมนาคมขนส่ง และระบบตลาด รวมไปถึงการคิดค้นและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการผลิตแบบใหม่ และการประชาสัมพันธ์ ชักชวนให้ชาวบ้านหันมาผลิตพืชชนิดใหม่ หรือสายพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตดีกว่าในรูปลักษณะของ “การส่งเสริมการเกษตร” ในส่วนของครัวเรือนชาวนาในชนบท ก็ถูกกระตุ้นจากความต้องการในการบริโภคสินค้าและบริการใหม่ๆ ที่ต้องใช้เงินตราในการซื้อหา เริ่มจากสินค้าง่าย ๆ ในยุคก่อนการพัฒนาแบบทันสมัย อาจเป็นสินค้าประเภทไม้ขีดไฟ เสื้อผ้า จาน/ช้อนสังกะสี เข็มเย็บผ้า จอบเหล็ก ซึ่งซื้อจากพ่อค้าชาวจีนที่นำสินค้าเข้าไปขายในหมู่บ้าน และในระยะต่อมาความต้องการในการบริโภคก็จะซับซ้อนยิ่งขึ้น จากรองเท้า ผงซักฟอก สบู่ แชมพู รถจักรยาน ในยุคต้น ของการพัฒนาแบบทันสมัย มาเป็นโทรทัศน์ ตู้เย็น รถจักรยานยนต์ เตารีด และโทรศัพท์มือถือ ฯลฯ ในปัจจุบัน

ในที่นี้จะกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของชาวนา จากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก มาสู่การผลิตพืชบางชนิดเพื่อขาย โดยจะเริ่มจากการผลิตข้าวก่อน จากนั้นจะพิจารณาถึงการผลิตพืชบางชนิดที่มีการผลิตกันเป็นหลักในบางชุมชนในพื้นที่วิจัย ได้แก่ การผลิตแตงกวาผลใหญ่ที่บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น และการผลิตอ้อยที่บ้านปางสา จ.ชัยภูมิ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในทั้ง 3 หมู่บ้านที่จะนำเสนอต่อไปนี้ ชาวนาเกือบทั้งหมด ยังคงทำการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคอยู่ ควบคู่ไปกับการผลิตพืชบางชนิดเพื่อขายออกสู่ตลาด

2.1 การผลิตข้าวเพื่อการค้าและการเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตข้าว

ชาวอีสานมีการผลิตข้าวเพื่อการค้ามานานแล้ว แต่เป็นการผลิตควบคู่ไปกับการผลิตข้าวเพื่อการบริโภค การผลิตข้าวเพื่อการบริโภคเป็นด้านหลัก ส่วนการผลิตเพื่อการค้าเป็นด้านรอง งานวิจัยในอดีตได้แสดงให้เห็นว่า การสร้างทางรถไฟเชื่อมภาคอีสานเข้ากับภาคกลางใน พ.ศ. 2443 เมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินรถไฟสายสระบุรี-โคราช เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวอีสานเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวมากขึ้นจากแต่เดิมที่เป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก มาเป็นการผลิตเพื่อขายด้วย การเพิ่มขึ้นของปริมาณข้าวที่ส่งออกไปจากภาคอีสานสู่ตลาดภาคกลางและตลาดโลกในระยะแรก เป็นการเพิ่มด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นหลัก การศึกษาของอินแกรม (Ingram, 1971) พบว่า พื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคอีสานในช่วงพ.ศ. 2463-2467 มีอัตราการเพิ่มขึ้นประมาณ 3.9 ล้านไร่ต่อปี และในช่วงพ.ศ. 2491-2493 อัตราการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวคิดเป็น 12 ล้านไร่ต่อปี โดยเฉลี่ย ซึ่งเป็นอัตราการเพิ่มขึ้นที่สอดคล้องกับการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวของภูมิภาค ภาคอีสานในระยะนั้นมีพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถบุกเบิก จับจอง ขยายทำการเกษตรออกไปได้ตามกำลังแรงงานที่มีอยู่ อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาก็คือในช่วงของการปฏิวัติเขียว ได้มีการส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวจากทางราชการด้วยวิธีการใหม่คือ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ซึ่งมากับเทคโนโลยีชุดใหม่ ที่สำคัญคือการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เทคโนโลยีใหม่นี้ได้ส่งผลกระทบต่อครอบครัวและชุมชนชาวอีสานเป็นอย่างมาก

ลักษณะที่สำคัญของการผลิตข้าวเพื่อขาย ซึ่งแตกต่างไปจากการผลิตพืชชนิดอื่นเพื่อขายคือ ข้าวเป็นอาหารหลักของชาวอีสานด้วย ชาวอีสานผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลักมาช้านาน แม้เมื่อได้ทำการผลิตเพื่อการค้าแล้วยังคงผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก ที่เหลือจากการบริโภค จึงทำออกขาย แม้ในปัจจุบันก็ยังเป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่า ชาวนาในเขตชลประทานที่เข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันก็ยังคงแยกการผลิตข้าวเหนียวเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภค ออกจากการผลิตข้าวเจ้าเพื่อขาย (ข้าวเจ้ามีราคาดีกว่าข้าวเหนียว) โดยในการทำนาปรังจะเน้นการปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย และในฤดูนาปีจะปลูกข้าวเหนียวเป็นหลักเพื่อบริโภค และปลูกข้าวเจ้าบางส่วนเพื่อขาย นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ในหลาย ๆ ท้องที่⁶ พบว่า ในพื้นที่นอกเขตชลประทานในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่จะมีการวางแผนไว้ตั้งแต่ต้นฤดูการทำนา ว่าความต้องการในการบริโภคข้าวของครอบครัวของตนมีเท่าใด (การบริโภคนี้รวมทั้งการกินเป็นอาหาร และการใช้

⁶ จากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยในหมู่บ้านต่างๆ ในอำเภอเชียงยืน จังหวัด มหาสารคาม อำเภอภูเวียง และกิ่งอำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น อำเภอเชียงโน จังหวัดอุบลราชธานี และอำเภอเสนางคินคม จังหวัดอำนาจเจริญ ในพ.ศ. 2545-2546

ในกิจการทางสังคมอื่น ๆ เช่น การทำบุญ) ก็จะผลิตข้าวในพื้นที่ที่คำนวณแล้วว่าจะได้ผลผลิตตามที่ต้องการ จากนั้นจึงจะผลิตข้าวที่มีราคาดีในท้องตลาดเพื่อขาย

เนื่องจากข้าวเป็นพืชที่มีราคาค่อนข้างแน่นอน ไม่มีการผันผวนของราคามากเหมือนพืชชนิดอื่น ชาวนาจึงสามารถวางแผนล่วงหน้าได้ดีพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในเขตชลประทาน ซึ่งไม่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงในปัจจัยด้านฤดูกาลและปริมาณน้ำฝน นอกจากนี้ข้าวยังสามารถเก็บไว้ได้นานข้ามปีและยังมีตลาดรับซื้อกว้างขวาง และสามารถใช้เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนแทนเงินตราได้ ในหมู่ชาวนาด้วยกัน ขณะที่การปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ผู้ปลูกอาจประสบปัญหาการค้าพืชผลตกต่ำมากในบางปี จนถึงขนาดไม่มีผู้รับซื้อผลผลิต ดังนั้น การเข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อขายของชาวนา จึงมีปัจจัยเสี่ยงน้อยกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อทุนชุมชนของชาวนา ที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าวเพื่อการค้า คือ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในการปลูกข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวจากข้าวพันธุ์พื้นเมือง มาเป็นพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง (HYV) ซึ่งเป็นชุดเทคโนโลยีที่ต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงควบคู่ไปด้วย เนื่องจากปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปลูกข้าวสายพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงเหล่านี้ ทำให้เป็นการผลิตที่มีการลงทุนสูงขึ้น และยังมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม แหล่งอาหารธรรมชาติ และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการจ้างแรงงานในการผลิตด้วย

เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตข้าว และผลกระทบจะขอเสนอการปลูกข้าวของชาวนาบ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์⁷ บ้านหนองพระมีครัวเรือนทั้งสิ้น 125 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ทำนาปี 110 ครัวเรือน ทำนาปรังประมาณ 56 ครัวเรือน สำหรับผู้ที่ไม่ได้ทำนาปีจำนวน 15 ครัวเรือนนั้น ส่วนมากเป็นผู้ไม่มีที่ดิน เนื่องจากเป็นผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เพื่อทำประมงในเขื่อน⁸ จากข้อมูลของหมู่บ้านที่สำรวจพบว่า ในพ.ศ. 2001 ผลผลิตจากการทำนาได้ข้าวประมาณ 235,000 กิโลกรัม เอาข้าวออกขาย

⁷ ดูรายละเอียดบ้านหนองพระเพิ่มเติมได้ในกรณีที่ 1 ในบทนี้

⁸ บ้านหนองพระก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2509 โดยผู้อพยพพื่อน้ำท่วมจากเขื่อนอุบลรัตน์ ผู้อพยพรุ่นแรกประมาณ 18 ครัวเรือน มีที่ดินทำกินกันทุกคน ในระยะต่อมา ชาวแพร่ออกไปจากปากสู่ปาก ว่าบริเวณรอบเขื่อนอุบลรัตน์สามารถทำประมงได้ดี มีปลาชุกชุม จึงมีผู้อพยพตามเข้าตั้งถิ่นฐานที่นี่ ผู้อพยพรุ่นหลังนี้มาจากที่ไกลๆ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีที่นา เข้ามาเพื่อประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก บางส่วนพอเก็บเงินได้ก็พยายามหาซื้อที่ดิน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวประมงไร้ที่ดินทำกิน

ประมาณ 2,128 กิโลกรัม และเก็บไว้กินประมาณ 200,000 กิโลกรัม ส่วนอีกประมาณ 32,872 กิโลกรัม เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์และทำบุญประเพณีต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในการปลูกข้าว ซึ่งมีผลต่อสภาพแวดล้อมและระบบการทำ การเกษตรของชาวนา คือ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากข้าวพันธุ์พื้นเมือง เป็นข้าวพันธุ์ใหม่ คือ ข้าว เหนียวพันธุ์ กข. 6 ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนำเข้ามาส่งเสริม ชาวนานเองเมื่อทดลอง ปลูกแล้วก็เห็นว่า ข้าวพันธุ์ใหม่นี้มีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ เช่น ทนทานต่อโรคได้ดีกว่า และ ขายได้ราคาดีกว่า จึงพากันหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ หลังจากข้าวพันธุ์ กข.6 ก็มีข้าว กข. 8 กข.10 และเริ่มมีข้าวเจ้าตามมา คือ พันธุ์ กข.5 กข.7 กข.23 เมื่อเวลาผ่านไป ข้าวพันธุ์พื้นเมือง หลายชนิดที่ไม่มีการเก็บพันธุ์ไว้ปลูกต่อเนื่อง ก็สูญหายไปเป็นอันมาก

“ข้าวดอกมาเป็นข้าวหอม พอหุงแล้วเฒ่าใส่บม⁹ มันจะหอมมาก หุงอยู่บ้านหลังนี้ ยังได้ กลิ่นหอมไปถึงหลังโน้นเลย เดียวนี้ พันธุ์ข้าวพื้นบ้านมันหายไปหมดแล้ว เพราะต้องรื้อ ล้างออกเอาพันธุ์ กข. 6 กข. 7 มาปลูก ข้าวพันธุ์เกษตรมาทับ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองก็ เลยหายไป ทางเกษตรเขาเอามาส่งเสริม บอกว่าข้าวพันธุ์โบราณมันไม่ดี ราคา也不好 เวลาเอาไปขายที่ตลาดกลาง เขาก็ตีตัวอย่างข้าวมาให้ดู ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพอสีออก มาแล้วคุณภาพมันสู้ข้าวพันธุ์ใหม่ไม่ได้ เจ้าหน้าที่ของตลาดกลางที่รับซื้อข้าวก็เลย บอกว่า เปลี่ยนพันธุ์ได้แล้ว ชาวนาก็เลยเปลี่ยนพันธุ์ไปเรื่อยๆ โดยเอาข้าวพันธุ์พื้น เมืองไปแลกเอาที่สถานีทดลองข้าวชุมแพ มันก็เลยสูญพันธุ์ไปหมด ข้าวพันธุ์ใหม่พอ มาปลูกมาดำแล้วมันก็ทนต่อโรคได้ดีกว่า ลำต้นมันแน่นแข็งกว่ากัน แต่ข้าวพันธุ์พื้น เมืองลำต้นจะอ่อนกว่าและฟางข้าวก็จะแห้งเร็วกว่า ความต้านทานต่อโรคก็ไม่ค่อยมี ข้าวพันธุ์ใหม่ที่มาที่แรกเป็นข้าวเหนียว พันธุ์ กข. 6 หลังจากนั้นเป็นพันธุ์ กข. 8 กข. 10 หลังจากนั้นก็มีพันธุ์ข้าวเจ้าตามมา มีพันธุ์ กข. 5 กข. 7 กข. 23 ก็เคยเอามาปลูก พวกเลขคี่จะเป็นข้าวเจ้า เลขคู่จะเป็นข้าวเหนียว---

แม้ว่าข้าวพันธุ์ใหม่จะดูต้านทานโรคได้ดีในระยะแรก แต่ก็ปรากฏว่ามีโรคใหม่ๆ ที่ไม่เคย เห็นมาก่อน ทำให้ต้องมีการใช้ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้ยังต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมีด้วย เนื่องจากการ

⁹ บม เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึงภาชนะที่ทำด้วยไม้มีลักษณะกลมแบน ใช้舂ข้าว (ข้าวเหนียว) ก่อนที่จะนำไปใส่กระติบ

ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงเหล่านี้ต้องทำร่วมกับการใช้เทคโนโลยีใหม่เป็นชุด ที่สำคัญคือปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง

“---เวลาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่จะต้องใส่ปุ๋ยเคมีด้วย ปุ๋ยเคมีก็เลยเข้ามาพร้อมกับข้าวพันธุ์ใหม่นี้แหละ เพราะเขาแนะนำมาพร้อม ๆ กับพันธุ์ข้าวใหม่ แล้วโรคภัยใหม่ ๆ ที่ตามมากับปุ๋ยก็มีมากเช่นกัน โรคที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็น พวกหญ้าคอมมิวนิสต์ไม่เคยมีขึ้นมา เดิมนี่ชาวบ้านไม่สนใจแล้ว ปุ๋ยคอก มีแต่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียว---”

“---เดี๋ยวนี้การทำนาของชาวบ้านต้องใส่ยาฆ่าหอยเชอรี่ปริมาณมาก ผมเคยเห็นกับตาเลยว่า ฐูเลื่อยลงไปนาที่ใส่ยาฆ่าหอยเชอรี่ มันตายคาที่เลย กบพอโดดลงไปก็ขาชี้ฟ้าตายทันที พวกปลานี่ไม่มีเหลือ ยาฆ่าหอยเชอรี่นี้แรงมาก แต่ถ้าไม่ใส่มัน พอตื่นเข้ามามันกัดกินต้นข้าวคืนเดียวหมดทุ่งเลย ถึงใส่มันก็ตายไม่หมด พอพวกนี้ตายพวกใหม่มันก็โตเข้ามาอีก ฆ่าเท่าไรก็ไม่หมด พวกผมก็ไม่รู้ว่าข้าวที่ปลูกอยู่ พอมันกลายเป็นเมล็ดข้าวแล้ว จะมีสารตกค้างจากยาฆ่าหอยเชอรี่อยู่ในเมล็ดข้าวหรือเปล่า---”

ผลกระทบอีกประการหนึ่งของการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ คือ เกิดความจำเป็นในการจ้างแรงงานในสมัยก่อนเมื่อชาวบ้านยังใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจะปลูกข้าวที่มีช่วงอายุต่างกัน ทำให้ระยะเวลาที่ข้าวสุกพร้อมจะถูกเก็บเกี่ยวจะไม่พร้อมกัน ทำให้ครัวเรือนต่าง ๆ สามารถจัดสรรแรงงานได้ดี รวมทั้งสามารถขอแรงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้านได้ด้วย แต่เมื่อเปลี่ยนมาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่กันเหมือนกันเกือบทั้งหมู่บ้าน ทำให้ข้าวสุกพร้อมกัน ไม่สามารถขอแรงจากครัวเรือนอื่นได้ แม้แรงงานในครอบครัวบางทีก็ไม่พอ เพราะจุดอ่อนของข้าวพันธุ์ กข.6 คือ เมื่อข้าวสุกเหลือง ต้นจะล้ม ทำให้เกี่ยวยาก และเมล็ดข้าวจะกรอบ หักง่ายเวลาสี ทำให้ข้าวมีคุณภาพลดลง และขายได้ราคาต่ำลง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานในช่วงเก็บเกี่ยว ซึ่งมักเป็นแรงงานรับจ้างจากหมู่บ้านอื่น หรือจากถิ่นอื่น

“---ชาวบ้านเริ่มมีการจ้างแรงงานหลังจากที่เอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามา แต่ก่อนชาวบ้านปลูกข้าวหลายอายุ มันเหลืองไม่พร้อมกัน จึงเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน ใช้แรงงานในครัวเรือนก็เพียงพอแล้ว ที่แรกเกี่ยวข้าวดอก ต่อมาเกี่ยวข้าวกลาง และเกี่ยวข้าวใหญ่

สามารถวางแผนได้ดี แต่พอเอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามาปลูก ส่วนใหญ่จะเป็นข้าว กข.6 ข้าวหอมมะลิ ก็มีเอามาปลูกบ้าง ข้าวพวกนี้มันตั้งท้องพร้อมกัน เหลืองพร้อมกัน วันสองวันข้าวก็ล้มแล้ว ถ้าจะเกี่ยวเองมันก็ไม่ทัน จึงต้องมีการจ้างแรงงาน หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วก็ขึ้นรถสีเลย¹⁰ ก็ต้องหาแรงงานมาขนข้าวขึ้นรถสีอีก ไม่ได้ใช้การฟาดข้าวเหมือนเดิม---

“---มันเริ่มมีการจ้างแรงงานหลังพ.ศ. 2530 หลังจากเอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามาปลูก หมู่บ้านอื่นก็เริ่มเข้ามาหาแรงงานไปใช้ในทุ่งนาของเขา พื้นที่เพาะปลูกมันก็มีเท่าเดิมนั้นแหละ แต่ว่าการบำรุงรักษามันแตกต่างจากของเดิม มันมีปุ๋ยเคมีสูตร 16-20-0 มา ข้าวมันตั้งท้องแล้วก็มียูเรียมาเสริมอีก แต่ก่อนข้าวกอหนึ่งจะมี 2-3 รวง แต่พอปุ๋ยเคมีเข้ามา กอหนึ่ง 20-30 รวง ผลผลิตมากขึ้น ทำให้ต้องการแรงงานมากขึ้น ต้องใช้ยา ใช้ปุ๋ย โรคต่างๆที่มากับปุ๋ยเคมีก็มีมากขึ้นตามมามีด้วย โรคที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็นอย่างพวกโรคกอเน่า โรคจักจั่น โรคใบแห้ง---

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การปลูกข้าวในปัจจุบันจะต้องใช้เงินลงทุนพอสมควร เป็นค่าปุ๋ย ยาฆ่าหอยเชอรี่ และค่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอนของการผลิต เมื่อเทียบกับราคาขายแล้วจะไม่คุ้มกับการลงทุน กล่าวคือ การลงทุนทำนาปีที่บ้านหนองพระจะเสียค่าใช้จ่ายต่างๆประมาณ 3,160 บาทต่อไร่ (ดูตารางที่ 2.1) แต่ผลผลิตข้าวจะขายได้ประมาณ 1,440-1,800 บาทต่อไร่เท่านั้น (ผลผลิตข้าวเหนียวนาปีได้ประมาณไร่ละ 360 กิโลกรัมต่อไร่ ราคาข้าวเปลือกกิโลกรัมละ 4-5 บาท) ดังนั้น ชาวบ้านหนองพระจึงปลูกข้าวไว้กินในครอบครัวเป็นหลัก จะขายออกเฉพาะข้าวเก่าที่เหลือค้างปีเพื่อที่จะได้อาข้าวใหม่ที่ผลิตได้มาใส่เล้า(ยุ้ง)แทน หรือขายในยามที่จำเป็นต้องใช้เงินเท่านั้น ในฤดูการผลิตพ.ศ. 2545 บ้านหนองพระผลิตข้าวได้ 235 ตัน แต่นำออกขายเพียง 2.13 ตันเท่านั้น

¹⁰ หมายถึงการสีเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง ซึ่งแต่เดิมใช้วิธีการฟาดข้าว

ตารางที่ 2.1 ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาปีต่อไป

รายการการลงทุนต่อไป	ค่าใช้จ่ายต่อ หน่วย (บาท)	ค่าใช้จ่ายต่อ ไร่ (บาท)
เมล็ดพันธุ์เก็บเอง	0	0
ไถพรวน(ใช้รถไถนาเดินตามของตนเอง จึงคิดเฉพาะค่าน้ำมัน 2 ลิตร)	15	30
ปุ๋ยสูตร 16-20-0 ใส่ครั้งละ 4 ถังต้องใส่ 2 ครั้ง รวม 8 ถัง	340	2,720
ยาฟูลาดานกันหนอนกอ 2 กิโลกรัม	50	100
ยาฆ่าหอยเชอรี่ 100 ซีซี	40	40
ค่าจ้างปักดำ ไร่ละ 1 คนต่อวัน (จ้าง 1 วัน)	100	100
ค่าจ้างเกี่ยว ไร่ละ 1 คนต่อวัน (จ้าง 1 วัน)	100	100
ค่าจ้างสี ¹¹ ข้าวเปลือก ถังละ 7 บาท เฉลี่ยปลูกข้าวได้ไร่ละ 30 ปีบ หรือประมาณ 10 ถัง (น้ำหนักข้าวเปลือกปีบละ 11-12 กิโลกรัม)	7	70
รวมค่าใช้จ่ายต่อไป		3,160

สรุป

การเปลี่ยนเทคโนโลยีในการปลูกข้าว เกิดขึ้นจากการส่งเสริมของหน่วยงานราชการ ซึ่งชาวบ้านก็ยอมรับเทคโนโลยีนี้ เพราะข้าวพันธุ์ที่ทางราชการส่งเสริมก็มีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ และยังเป็นที่ต้องการของตลาด แต่การปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมก็มีผลกระทบทางลบต่าง ๆ เช่นกัน ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น หมายถึงการลงทุนมากขึ้น ทั้งเงินตรา และต้นทุนธรรมชาติ ที่เสื่อมโทรมลงจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง รวมทั้งการสูญเสียพันธุ์ข้าวพื้นเมืองบางชนิดไปเลย ในอดีตชาวนามีความรู้ในเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นเมืองต่างๆ และสามารถเลือกปลูกข้าวพันธุ์ต่างๆตามความต้องการใช้ประโยชน์ และตามลักษณะของพื้นที่นาที่แตกต่างกันออกไป รวมทั้งการเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมแก่ฤดูกาล และขนาดของแรงงานในครัวเรือนด้วย การเปลี่ยนมาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวและการเลือกพันธุ์ปลูกให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นา แรงงาน และฤดูกาล มีอันต้องสะดุดลง การคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ และการส่งเสริมเทคโนโลยี บางตัวโดยผู้เชี่ยวชาญอาจก่อให้เกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและทางสังคม แบบรู้เท่าไม่ถึง

¹¹ หมายถึงการสีเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง ซึ่งแต่เดิมใช้วิธีการฟาดข้าว

การณ์ การผลิตข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมเป็นเทคโนโลยีที่นำเข้ามาจากภายนอกหมู่บ้าน ทำขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งทุนความรู้ของชาวบ้านยังไม่ถึง เมื่อเผชิญกับความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ

2.2 การผลิตแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อน

ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อนที่จะเสนอต่อไปนี้เป็นข้อมูลจากบ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากได้มีการนำเสนอข้อมูลในด้านอื่นๆของหมู่บ้านนี้มาก่อนหน้านี้แล้วในงานวิจัยนี้ อันได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตข้าว และเรื่องราวเกี่ยวกับหมู่บ้านที่ถูกอพยพโยกย้ายมาเนื่องจากการก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะเข้าสู่ประเด็นการผลิตแตงกวาในเชิงพาณิชย์ โดยไม่ย้อนกล่าวถึงบริบทชุมชนบ้านหนองพระอีก

การปลูกแตงกวาที่บ้านหนองพระ นิยมปลูกกันในบริเวณพื้นที่ดินชายน้ำรอบอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งในฤดูแล้งน้ำจะลดลงมาก ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินบริเวณนี้ได้ เป็นเวลาประมาณ 5 เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน ครั้นพอเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูฝน น้ำในอ่างเก็บน้ำจะค่อยๆขึ้นมาท่วมบริเวณพื้นที่นี้ ชาวบ้านก็จะหยุดปลูกแตง หันไปเตรียมการเรื่องการทำนาปีต่อไป ในช่วงระยะเวลา 5 เดือนที่น้ำลด จะปลูกแตงได้ประมาณ 2-3 รุ่น ระยะเวลาการปลูกแต่ละรุ่นจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิตได้กินเวลาประมาณ 30-35 วัน มีชาวบ้านหนองพระเข้าร่วมในการปลูกแตงกวาถึง 90 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 80 ของครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมด

แตงกวาเป็นพืชที่ต้องใช้เงินลงทุนในการปลูกสูงมาก แต่ถ้าผลผลิตออกมาในช่วงที่แตงมีราคาดี ก็เป็นการลงทุนที่คุ้มในเชิงเงินตรา การลงทุนปลูกแตงแต่ละรุ่น จะต้องใช้เงินลงทุนประมาณ 28,000 บาทต่อไร่ ซึ่งเงินลงทุนจำนวนนี้ ยังไม่นับรวมทรัพย์สินถาวรที่ต้องลงทุนครั้งแรก เช่น เครื่องสูบน้ำ รถไถเดินตามพร้อมรถพ่วงบรรทุกของ ท่อสูบน้ำพีวีซี เครื่องฉีดพ่นยาฆ่าแมลง เป็นต้น สำหรับราคาขายส่งแตงกวานั้น จะได้ราคาที่ไม่แน่นอน บางช่วงที่แตงราคาดี จะขายได้ในราคากิโลกรัมละ 5-7 บาท โดยเฉลี่ยการปลูกแตงจะได้ผลผลิตประมาณ 12-15 ตันต่อไร่ ซึ่งจะขายเป็นเงินได้ประมาณ 30,000-40,000 บาทต่อไร่ แต่ก็มีบางช่วงที่แตงราคาตก บางครั้งตกลงไปถึงกิโลกรัมละ 70 สตางค์ ในกรณีเช่นนี้ผู้ปลูกแตงจะขาดทุน

สำหรับเมล็ดพันธุ์แดงที่เอามาปลูกนั้น จะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตขึ้นโดยบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ชาวบ้านไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเอง ในแต่ละรุ่น ผู้ปลูกแดงจะต้องจ่ายเงินซื้อเมล็ดพันธุ์ประมาณ 3,250 บาทต่อไร่ การเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด ส่วนใหญ่พ่อค้าในตลาดที่ขายเมล็ดพันธุ์จะเป็นผู้ให้คำแนะนำแก่เกษตรกร

“---ปัจจุบัน ชาวบ้านปลูกแดงพันธุ์ใหม่ๆ แล้วแต่ความนิยมของตลาด มีหลายพันธุ์ เช่น พันธุ์ชินจัง นินจา บิ๊กซี มัมมี่ อมตะ อาปาเช่ สายฟ้า นาคาลี ไชยกุล จัมโบ้ เขียว พุนผล ไข่เขียว เขียวเงินล้าน แต่ต้องเป็นยี่ห้อสีแดง เพราะทดลองมาหลายยี่ห้อแล้วไม่ค่อยเกิด ยี่ห้อนี้มีคุณภาพในการงอกดีกว่ายี่ห้ออื่นๆ ค่าลงทุนซื้อเมล็ดพันธุ์และราคาขายส่งแต่ละพันธุ์ใกล้เคียงกัน ความแตกต่างของแดงกวาแต่ละพันธุ์อยู่ที่ขนาด รูปทรง และสี แแดงกวาที่ตลาดนิยมคือทรงตรง สีเขียวไม่เข้ม มีสีขาวแซม ที่นิยมคือพันธุ์อาปาเช่ บิ๊กซี มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 ซม. ยาวประมาณ 20 ซม.---“

สำหรับค่าใช้จ่ายในการปลูกแดงกวา นอกจากค่าเมล็ดพันธุ์จำนวนประมาณ 3,250 บาทแล้ว ยังมีค่าปุ๋ยและฮอร์โมนประมาณ 8,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่ายาฆ่าแมลง หนู มด และโรคต่างๆประมาณ 1,800 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่าวัสดุและน้ำมันใส่เครื่องสูบน้ำประมาณ 3,800 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่าจ้างแรงงาน ค่าจ้างรถไถ และค่าขนส่งผลผลิตอีกประมาณ 12,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น รวมแล้วเป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนประมาณเกือบ 29,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น (ตารางที่ 2.2)

ตารางที่ 2.2 ค่าใช้จ่ายในการลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่

รายการการลงทุนต่อไร่ต่อรุ่น	ค่าใช้จ่ายต่อหน่วย(บาท)	ค่าใช้จ่ายต่อไร่(บาท)
เมล็ดพันธุ์ 50 ซอง	65	3,250
ปุ๋ยรองพื้น 16-20-0 ใช้ 2 ถุง	340	780
ปุ๋ยเร่งช่วงออกดอกสูตร 15-15-15 ใส่ 5 ครั้ง ครั้งละ 2 ถุง	410	4,100
ปุ๋ยทางใบ ฉีดสัปดาห์ละ 2 ครั้งๆละ 2 กิโลกรัม รวม 5 สัปดาห์	85	850
ฮอร์โมนเร่งฉีดสัปดาห์ละครั้งๆละ 1 ลิตร รวม 5 สัปดาห์	455	2,275
ยาฆ่าแมลง(ฟูราดาน) ใส่ช่วงรองพื้น 6 กิโลกรัม	50	300
ยาฆ่าหนูและมด ขนาดซองละ 5 กรัม จำนวน 2 โหล	50	100
ยาป้องกันโรคใบด่างยี่ห้ออาร์บาแม็คตินขนาด 500 ซีซี จำนวน 1 ขวด	800	800
ยาป้องกันโรคใบด่างยี่ห้อลิโคโคมัน 3 ซอง ผสมกับอาร์บาแม็คติน	200	600
ค่าจ้างรถไถ (ฟอร์ด) ปรับพื้นที่	500	500
ค่าจ้างปลูก 1 วันๆละ 5 คน	100	500
ค่าจ้างปักไม้ค้ำแตง 40 ร่อง	25	1,000
ค่าจ้างบรรจุ (ใส่ถุงๆละ 1 บาท หนักถุงละ 10 ก.ก. หรือตันละ 100 ถุง ผลผลิตเฉลี่ย ไร่ละ 10 ตัน รวมจำนวน 1000 ถุงต่อไร่)	1	1,000
ค่าจ้างแบก ถุงละ 4 บาท จำนวน 1000 ถุง	4	4,000
ค่าขนส่งไปขายที่ตลาด ถุงละ 5 บาท จำนวน 1000 ถุง	5	5,000
ค่าวัสดุและน้ำมันเชื้อเพลิง		
เชือกไนล่อนใช้ผูกขึงยึดลำปอ 4 กิโลกรัม	80	320
ถุงใส่แตงที่ผลิตได้ ถุงละ 1 บาท จำนวน 1,000 ถุง	1	1,000
น้ำมันใส่เครื่องสูบน้ำ	15	1,200
ค่าซ่อมบำรุงเครื่องสูบน้ำ	500	500
ลำปอไร่ละ 200 มัดใช้ปลูกได้ 3 รุ่น (1000 บาทต่อ 3 รุ่น)	5	333
หลักไม้ไผ่ 500 หลักใช้ปลูกได้ 3 รุ่น (1500 บาทต่อ 3 รุ่น)	3	500
รวมค่าใช้จ่ายต่อไร่ต่อรุ่น		28,908

จะเห็นได้ว่าการปลูกแตงกวาต้องใช้การลงทุนที่สูงมาก แต่ราคาแตงกวาในตลาดกลับมีความผันผวนมาก ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญที่ผู้ทำไรแตงกวาต้องประสบ นอกจากนี้ แตงกวยังเป็นพืชที่เน่าเสียได้ง่าย ชาวบ้านที่ปลูกแตงกวาจึงมักตกอยู่ในสภาพเป็นเบี้ยล่างในตลาด ปรากฏจากข้อต่อรองใดๆ ด้วยเหตุนี้เอง เกษตรกรที่ปลูกแตงจึงมักนำตัวเองเข้าไปสู่ระบบการผูกมัดตนเองกับพ่อค้ารับซื้อแตง เพื่อให้แน่ใจว่าจะมีผู้รับซื้อผลผลิตของตนแน่นอน แม้ในช่วงที่ผลผลิตล้นตลาดและแตงราคาตก เพราะคิดว่าถึงจะขายได้ราคาต่ำ ก็ยังดีกว่าที่จะต้องขนแตงกลับบ้าน เพราะไม่มีพ่อค้ารับซื้อ บางรายก็ซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และเมล็ดพันธุ์ด้วยเงินเชื่อจากพ่อค้า และต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้าในราคาที่ต่ำกว่าราคาซื้อทั่วไปในตลาด ตลาดรับซื้อแตงกวาที่สำคัญคือตลาดรถไฟในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จากจุดนี้ แตงกวาจะถูกส่งต่อไปยังเมืองต่างๆ ในภูมิภาคอีสานและนอกภูมิภาค

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการที่ในกระบวนการผลิตแตงจะต้องมีการใช้สารเคมี ประเภทปุ๋ย ฮอร์โมน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งยาฆ่าแมลงในปริมาณที่สูงมาก (ดูตารางที่ 2.2) โดยที่ตัวเกษตรกรเองก็มักจะละเลยที่จะป้องกันตนเองและสิ่งแวดล้อมจากอันตรายของสารเคมีเหล่านี้ จากการตรวจสอบเลือกหาสารเคมีตกค้างในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกแตงกวาบ้านหนองพระจำนวน 100 คน พบว่า มีจำนวนเกษตรกรถึง 98 คนที่มีสารเคมีตกค้างในกระแสเลือด สำหรับ 2 รายที่ไม่พบสารเคมีตกค้าง ปรากฏว่า คนหนึ่งเป็นบัณฑิตอาสาสมัครกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเพิ่งกลับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านไม่นาน และได้มีอาชีพปลูกแตง ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นสตรี ซึ่งอยู่ในครอบครัวที่ปลูกแตง แต่ตัวเธอไม่ค่อยได้ช่วยทำงานปลูกแตง จึงอาจกล่าวได้ว่า จำนวนสารเคมีตกค้างในเลือดของผู้ปลูกแตงอาจสูงถึงร้อยละ 100

“---การใช้สารเคมีจะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น สวยงาม ได้ทันใจ ทันเวลา เช่นแตงลูกเล็กหรือหงิกงอ เมื่อฉีดยาเข้าไป ตื่นเช้ามาลูกจะโตได้ขนาดที่จะขาย ลูกที่หงิกงอ ก็จะต้องสีสวย --- การป้องกันเราไม่ค่อยทำเพราะความมั่งง่าย รู้ถึงอันตรายแต่ก็ไม่ปฏิบัติ ใส่กางเกงขาสั้น รองเท้ายางไม่ใส่ ถุงมือไม่ใส่ ปิดจมูกก็จะทำให้หายใจไม่สะดวกก็ถอดออก---“

สำหรับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมนั้น เนื่องจากพื้นที่ปลูกแตงเป็นพื้นที่ที่น้ำจะท่วมถึงในฤดูฝน ดังนั้น สารเคมีต่างๆ จึงมีโอกาสที่จะไหลลงสู่แหล่งน้ำใหญ่ คืออ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ได้ง่าย แม้ตัวชาวบ้านเองก็สังเกตเห็นผลกระทบของการใช้สารเคมีที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อมและแหล่ง

อาหารธรรมชาติของพวกเขา เช่น การลดลงของนกกระเจี๊พฟางข้าว และมัม (ผึ้งเล็ก) และเริ่มตั้งคำถามว่า อาหารธรรมชาติที่เคยกิน เช่น ปลา กบ เขียด หอยกาบ ซึ่งอยู่ในบริเวณน้ำตื้นชายฝั่ง จะมีสารพิษสะสมจนเป็นอันตรายต่อตัวเองหรือไม่

“---การฉีดยาฆ่าแมลงในการปลูกแตงกวานั้น จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่า หรือเปล่าก็ยังไม่แน่ใจ แต่เท่าที่ชาวบ้านพูดกัน พบว่า นกเจี๊พเพียง (นกกระเจี๊พฟางข้าว) มันลดลงจริง หลังจากที่เรายาฆ่าแมลงแล้วลดลงมาก สมัยก่อนมันเป็นฝูงๆ ฝูงละ 50-60 ตัว ถ้าเราไปได้ไฟก่อนกินข้าวเย็น จับได้ที่ละครึ่งข้อง เดียวนี้ไปจับหมดคืนได้ไม่ถึง 3 ตัว เพราะมันตายทั้งนกทั้งแมลงเลย นกที่รอดอยู่ก็ตัวผอมแล้วก็ตายไปเอง หลังจากที่เราริเริ่มฉีดยาฆ่าแมลงแล้ว มันก็ไม่ฟักไข่ เหมือนกับว่าสารเคมีไปสะสมในร่างกายมัน สมัยก่อนนกเจี๊พเพียงมีเยอะนี้ เราเดินไปในนาก็เห็นรังมัน ยังได้เห็นนกบินหนีไป ตอนได้ยินเสียงคนเดินเข้าไปใกล้ๆ วัวควายเดินไปในทุ่งนาก็ไปเหยียบรังมันก็มี แต่พอเริ่มมียาฉีดแตงมาแล้วนี้ ไม่เห็นรังมันเลย เดินหาก็ไม่เห็น รังนกก็ไม่มีเพราะมันไม่สามารถขยายพันธุ์ได้ คิดว่าคงมีผลกระทบต่อไข่นก ปีที่แล้วเคยจับมันได้ในบริเวณที่เขาไม่ปลูกแตง ก็ไม่เห็นมีไข่อยู่ในท้อง---”

“---นอกจากนี้ก็พวกรังมัม (ผึ้งเล็ก) ที่มีจำนวนลดลง ปีที่แล้วพบเพียงรังเดียว มันคงตายไปเพราะไปตอมดอกแตงกวาที่เราฉีดยาไว้ สมัยก่อนมีเยอะ --- พวกเขียดต่างๆ นี่ก็ลดลงมาก คิดว่ามันอาจจะไปกินแมลงที่เราฉีดยาฆ่าไป แล้วพวกแมลงที่เราเคยกินได้ อย่างจิ้งหรีดนี้ก็ถูกยาฆ่าแมลงตายหมด---”

ผลจากการตรวจเลือดที่พบสารเคมีตกค้างในผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกแตงเกือบร้อยละร้อย ประกอบกับการที่มีผู้ปลูกแตงบางรายเกิดอาการเจ็บป่วยจากพิษของสารเคมี ได้สร้างความกังวลใจให้แก่ชาวบ้านหนองพระไม่น้อย บางส่วนเริ่มมีการระมัดระวังและพยายามป้องกันตัวเองมากขึ้น แต่ก็เป็นกรกระทำตามขอบเขตความรู้อันจำกัด จากการเข้าไปทำวิจัยในหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นว่า มีเศษขยะจากสารเคมี เช่นกระป๋องและซองยาฆ่าแมลงที่ใช้หมดแล้ว ถูกทิ้งอยู่ทั่วไปในสวนแตง คำแนะนำของทางราชการในเรื่องการเพาะปลูกโดยไม่ใช้สารเคมี ยังเป็นคำแนะนำในเชิงหลักการ ไม่มีรูปธรรมของทางเลือกที่ชัดเจนเพียงพอ จากสภาพที่ทางเลือกทางด้านการเกษตรและทางเลือกอาชีพอื่นๆ อันมีอยู่อย่าง

จำกัดหรือเกือบไม่มี และราคาแตงในตลาดที่ขึ้นสูงในบางช่วง ก็ยังเป็นสิ่งล่อใจให้ชาวบ้าน หนองพระปลูกแตงต่อไป ด้วยวิธีการที่เป็นอันตรายต่อตนเอง ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อมโดยรวม

สรุป

ชาวบ้านหนองพระปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาด ด้วยการพยายามครั้งแล้วครั้งเล่าในการทดลองปลูกพืชผลต่างๆที่คาดว่าจะมีราคาดี แต่ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตร ก็ทำให้การผลิตพืชไร่อายุสั้นของชาวบ้านหนองพระ เป็นได้แค่เพียง “เกษตรล้มลุกคลุกคลาน” เท่านั้น ในช่วงระยะเวลา 19 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านหนองพระได้เข้าสู่การผลิตพืชผลหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่ ปอ แตงกวา แตงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง แต่ในเวลาไม่นานก็ต้องเลิกผลิต ส่วนใหญ่ด้วยเหตุผลที่ว่า การผลิตพืชผลเหล่านั้นประสบกับการขาดทุน ในปัจจุบันพืชที่นิยมปลูกกันทั่วไปคือแตงกวา ซึ่งคาดว่า จะจบลงในสภาพเช่นเดียวกัน ซึ่งชาวบ้านอาจจะไม่ขาดทุนเฉพาะในด้านทุนเงินตราเท่านั้น แต่ต้นทุนธรรมชาติในการปลูกพืชชนิดนี้ ก็มีราคาสูงยิ่ง

การผลิตแตงกวาในเชิงพาณิชย์ นอกจากจะต้องใช้เงินลงทุนสูงแล้ว สารเคมีในรูปปุ๋ย ฮอร์โมน และยาฆ่าแมลงซึ่งต้องใช้ในปริมาณที่สูงมาก ยังเป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค และมีอันตรายต่อแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ วงจรห่วงโซ่อาหาร และสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เกษตรกรที่ปลูกแตงร้อยละ 98 มีสารเคมีตกค้างในกระแสดเลือด นก ผึ้ง และปลา บางชนิดมีจำนวนลดลงจนชาวบ้านสังเกตเห็นได้ แม้เกษตรกรผู้ปลูกแตงจะเริ่มตระหนักถึงอันตรายที่กำลังก่อตัวขึ้น แต่พวกเขาก็ยังคงปลูกแตงต่อไป ด้วยแรงจูงใจจากผลกำไรเป็นกอบเป็นกำจากการปลูก (แม้บางครั้งก็มีการเสี่ยงต่อการขาดทุน) เนื่องจากผู้บริโภคส่วนใหญ่ก็ยังคณิยมบริโภคแตงกวาผลใหญ่ที่มีรูปลักษณะสวยงามเหล่านี้

2.3 การทำไร้อ้อยโรงงานในระบบโคเวตา

ข้อมูลเกี่ยวกับการทำไร้อ้อยต่อไปนี้เป็นข้อมูลจากบ้านปางสา จังหวัดชัยภูมิ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของบ้านปางสา เป็นที่ราบสูงน้ำท่วมถึง มีสภาพดินร่วนปนทรายที่มีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ อ่างเก็บน้ำซึ่งเกิดขึ้นจากการสร้างฝายกันลำห้วย และตั้งอยู่ใกล้กับภูตะเกา ซึ่งห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร และยังมีสวนป่าชุมชนซึ่งอยู่ในอาณาเขตของหมู่บ้าน ป่าภูตะเกามีพืชพรรณที่เอื้อต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ปัจจุบันบ้านปางสามีประชากร 962 คน 192 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพในปัจจุบัน ครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนา จำนวน 171 ครัวเรือน รองลงมาคืออาชีพเลี้ยงไหม จำนวน 45 ครัวเรือน ปลูกผัก 40 ครัวเรือน ทำไร้อ้อย 22 ครัวเรือน ประมง 20 ครัวเรือน เลี้ยงสัตว์ 20 ครัวเรือน รับจ้างและไปทำงานที่กรุงเทพฯ และต่างประเทศ 20 ครัวเรือน รับราชการ 9 ครัวเรือน ค้าขาย 7 ครัวเรือน ตัดเย็บเสื้อผ้า 7 ครัวเรือน และทำสวน 2 ครัวเรือน และเป็นที่น่าสังเกตว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ

ปัจจุบันชาวบ้านปางสา จำนวน 22 ครัวเรือนประกอบอาชีพทำไร้อ้อย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่เริ่มเข้ามาในช่วงพ.ศ. 2530 ในช่วงแรกๆ มีเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น เพราะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และมีพื้นที่ทำกินค่อนข้างมาก แต่ในปัจจุบันการปลูกอ้อยมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น โดยชาวบ้านเริ่มปลูกอ้อยส่งเข้าหีบที่โรงงานน้ำตาลมิตรภูเขียว อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ เมื่อ พ.ศ. 2530¹² โรงงานน้ำตาลได้เข้ามาแนะนำส่งเสริม และให้การสนับสนุนในด้านการลงทุนแก่ชาวบ้านที่ต้องการทำไร้อ้อย กล่าวคือ โรงงานจะลงทุนให้ในช่วงแรก เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวอ้อยต้องนำมาขายให้กับทางโรงงาน แล้วทางโรงงานก็จะหักเงินที่ลงทุนให้ในช่วงแรกออกไป การปลูกอ้อยลักษณะนี้จะต้องผูกมัดกับโรงงาน ชาวบ้านเรียกว่า “อ้อยโคเวตา” แต่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา ชาวบ้านเปลี่ยนมาปลูกอ้อยเข้าหีบเพื่อส่งโรงงานน้ำตาลหนองเรือ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น ตามการจัดสรรพื้นที่ของโรงงาน

¹² โรงงานน้ำตาลมิตรภูเขียว หรือโรงงานน้ำตาลรวมเกษตรกรอุตสาหกรรม ได้ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2526 เป็นโรงงานน้ำตาลที่ใหญ่และทันสมัยที่สุดแห่งหนึ่งในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออกแบบกระบวนการผลิตจาก Tate & Lyle Industries ประเทศอังกฤษ ดำเนินการร่วมกับบริษัทน้ำตาลตะวันออก จำกัด และบริษัทน้ำตาลหนองใหญ่ มีกำลังผลิตในขั้นแรก 12,000 ตันอ้อยต่อวัน และเพิ่มเป็น 22,000 ตันอ้อยต่อวัน ในปัจจุบันมีชาวไร้อ้อยคู่สัญญามากกว่า 5,000 ราย (พิพัฒน์ พงศ์พิพร, 2542)

ถึงแม้ว่า การปลูกอ้อยจะต้องลงทุนสูงในช่วงปีแรก และต้องเป็นหนี้โรงงาน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีความต้องการที่จะปลูกอ้อย เพราะเป็นพืชที่ปลูกได้ราคาดี ผลผลิตต่อไร่สูง และให้ผลตอบแทนจากการปลูกสูงกว่าพืชอื่นๆ ที่ชาวบ้านเคยปลูก การลงทุนปลูกอ้อยครั้งเดียวสามารถตัดได้ถึง 3-4 ฤดูกาล(ครั้ง) และมีตลาดรองรับแน่นอน นอกจากนี้อ้อยยังทนแล้งได้ดี ปัจจัยเหล่านี้ ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยมากขึ้น

พื้นที่ปลูกอ้อยที่บ้านปางสา เดิมชาวบ้านเคยปลูกพืชไร่อื่นๆ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ปอ แต่ผลผลิตที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร จึงทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกอ้อย ปัจจุบันชาวบ้านได้เริ่มปลูกอ้อยมากขึ้น จึงต้องมีการเช่าพื้นที่สำหรับปลูก ซึ่งในหมู่บ้านคิดอัตราเช่าโดยเฉลี่ยปีละ 300 บาท สำหรับพื้นที่ที่เป็นดินทรายหรืออยู่ที่โคก ห่างจากแหล่งน้ำ แต่ถ้าเป็นที่ใกล้แหล่งน้ำที่มีดินดำหรือดินร่วนปนทราย อัตราค่าเช่าปีละ 500 บาท

เนื่องจากอ้อยที่ปลูกในหมู่บ้านเป็นอ้อยโคเวตา ดังนั้นในเรื่องพื้นที่ปลูกทางโรงงานน้ำตาลจะส่งเจ้าหน้าที่สำรวจ มาตรวจสอบดูสภาพดิน อากาศ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ว่า เป็นพื้นที่เหมาะสมในการปลูกหรือไม่ ถ้าพื้นที่ไม่เหมาะสมทางโรงงานจะไม่ให้โคเวตา

ในด้านขนาดพื้นที่นั้น ถ้าชาวบ้านมีที่ดินเพียง 5 – 10 ไร่ ชาวบ้านจะต้องรวมกลุ่มกัน 3 – 5 คน เพื่อจะผลิตอ้อยให้ได้ถึง 1,000 ตัน (100 ไร่ๆ ละ 10 ตัน) ตามโคเวตา นอกจากนี้ การรวมกลุ่มกันทำให้การขอพันธุ์และปุ๋ย ตลอดจนรถมาขนส่งอ้อยในช่วงเก็บเกี่ยวสะดวกและรวดเร็ว

วิธีการปลูกอ้อย

การปลูกอ้อยแต่ละครั้ง สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นานถึง 3 หรือ 4 ปี ดังนั้นวิธีการปลูกและดูแลอ้อยจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งผลต่อรายได้ นับตั้งแต่การเตรียมพื้นที่และดินที่ปลูก การเลือกพันธุ์ การดูแลรักษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการปลูกอ้อยเป็นการปลูกในระบบโคเวตา ดังนั้น ทางโรงงานจึงเป็นแหล่งข้อมูลและแหล่งให้คำแนะนำที่สำคัญ ผ่านทางเจ้าหน้าที่สนามของโรงงาน ในที่นี้จะกล่าวถึงขั้นตอนต่างๆพอสังเขป

พันธุ์อ้อย การทำไร่เริ่มแรก ต้องซื้อพันธุ์อ้อยก่อน พันธุ์เริ่มแรกมักซื้อมาจากโรงงาน การปลูกเริ่มแรกเป็นการปลูกเอาพันธุ์ กล่าวคือ พันธุ์อ้อย 1 ไร่ ปลูกขยายต่อได้ถึง 5-10 ไร่ ขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยและการดูแล การซื้อพันธุ์อ้อย ราคาต่อไร่ คือ 7,000 – 13,000 บาท ซึ่งขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยเช่นกัน

อ้อยแต่ละพันธุ์มีความสามารถในการไวต่อได้ต่างกัน และการไวต่อของอ้อยแต่ละพันธุ์จะขึ้นอยู่กับพื้นที่ปลูกด้วย เพราะว่าอ้อยแต่ละพันธุ์จะเจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินและปริมาณน้ำ

ฝนแตกต่างกัน สำหรับพันธุ์อ้อยที่ปลูกในหมู่บ้านปางสา เริ่มแรกใช้พันธุ์ 38 (อ้อยขาว) พันธุ์ 417 (อ้อยแดง) พันธุ์สุพรรณ และพันธุ์ 39 ต่อมาใช้พันธุ์มากอส (อ้อยขาว) และตั้งแต่ พ.ศ.2544 เป็นต้นมา ชาวไร่อ้อยนิยมปลูกพันธุ์เค 200 เพราะเปลือกแข็งจะต้านทานหนอนกอได้ดีกว่าพันธุ์อื่นๆ และพันธุ์อู่ทอง 3 ซึ่งเป็นลูกผสมของอ้อยอู่ทอง 1 และอู่ทอง 2 ซึ่งให้ผลผลิตสูง

การเตรียมดินและช่วงฤดูปลูก การปลูกอ้อยจะเริ่มปลูกในเดือนเมษายน-พฤษภาคม เมื่อถึงเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ ก็จะมีการตัด ในการตัดมักจะต้องการจ้างคนงาน สำหรับการลงทุนในช่วงแรกทางโรงงานจะให้ค่ารถไถ พันธุ์อ้อย และปุ๋ย การไถเตรียมปลูกชาวบ้านจะไถ 3 ครั้ง¹³

ชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่งที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย จะปลูกอ้อยข้ามแล้ง หรืออ้อยปลายฝน (อ้อยตุลาก็เรียก) โดยจะปลูกประมาณเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน หลังจากหมดฤดูฝน อ้อยข้ามแล้งนี้ระยะการเก็บเกี่ยวจะประมาณ 12 เดือน ซึ่งจะยาวนานกว่าอ้อยต้นฝน ทำให้คุณภาพความหวานของอ้อย (วัดเป็นหน่วยซี.ซี.เอส.) สูง ซึ่งการซื้อขายอ้อยจะขึ้นอยู่กับปริมาณความหวาน ถ้าปริมาณความหวานสูงก็จะได้ราคาสูง นับเป็นข้อได้เปรียบของการปลูกอ้อยข้ามแล้ง

การปลูก การปลูกอ้อย ทางโรงงานจะส่งเจ้าหน้าที่มาแนะนำการปลูก ดูแลรักษาและเก็บเกี่ยว ซึ่งวิธีการปลูกอ้อยจะนิยมปลูกโดยการใส่ท่อนพันธุ์ที่ซื้อมา หรือเตรียมปลูกไว้เอง¹⁴ หากท่อนพันธุ์ไม่ออก ชาวบ้านจะปลูกซ่อมหลังการปลูก 2-3 สัปดาห์ สำหรับอ้อยต่อ จะไม่นิยมปลูกซ่อม เนื่องจากโอกาสออกขึ้นน้อย

¹³ การไถ 3 ครั้ง เพื่อให้ดินละเอียดร่วนซุย และตากดินทิ้งไว้ เพื่อทำลายศัตรูอ้อยในดิน ชักร่องลึกอย่างน้อย 30 เซนติเมตร ปรับระดับพื้นที่ให้เรียบร้อย โดยอาจให้เอียงไปทางใดทางหนึ่ง เพื่อการระบายน้ำ และลงไถดินดาน ทุกครั้งที่มีการรื้อต่อเพื่อปลูกอ้อยใหม่ โดยไถให้เป็นรูปตาหมากรุก ซึ่งการไถครั้งที่ 3 จะเป็นการไถกร่อง รอยจ่ายของชาวไร่ในช่วงนี้ คือ ค่าจ้างรถไถ รวม 3 ครั้ง ไร่ละ 700 และค่าปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตราไร่ละ 100 กิโลกรัม หรือคิดเป็นมูลค่า 395 บาท ต่อ 1 ไร่

¹⁴ วิธีการปลูกที่ชาวบ้านนิยมทำมี 2 วิธีคือ

วิธีที่ 1 นำท่อนพันธุ์ทั้งลำมาวางตามร่อง โดยจะชักร่องให้ลึกระยะแถว 1.0-1.3 เมตร และวางลำอ้อยในร่อง ใช้จอบสับลำอ้อย เป็น 2-3 ท่อน กลบดินหนา 10-15 เซนติเมตร เหยียบดินกลบให้แน่นเพื่อให้ท่อนสัมผัสกับดินขึ้นมากที่สุด

วิธีที่ 2 นำท่อนพันธุ์มาตัดเป็นท่อนสั้น ๆ แต่ละท่อนจะต้องมีตาอย่างน้อย 2-3 ตา ใส่ปุ๋ยกันร่อง แล้วเอาดินกลบ จากนั้นจึงวางท่อนพันธุ์ลงในร่องในลักษณะที่ตาอยู่ด้านข้าง แล้วเอาดินกลบให้แน่นพอสมควร

การดูแลรักษา

การดูแลรักษาอ้อยในปีแรก (อ้อยปลูก) และปีถัดไปอีก 2 – 3 ปี (อ้อยต่อ) จะต้องทำอย่างสม่ำเสมอ โดยการใส่ปุ๋ยเคมี การไถกลบโคนหรือถมดินโคนอ้อย และการดายหญ้า อ้อยที่ได้รับการดูแลที่ดีจะให้ผลผลิตได้ถึง 4 ปี แต่บางที่ชาวไร่อ้อยจะไถทิ้งและปลูกใหม่หลังจากปีที่ 3 เพราะผลผลิตในปีที่ 4 จะลดลงมาก¹⁵

การป้องกันกำจัดวัชพืช โรค และแมลงก็เป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้ปลูกอ้อยแล้วได้ผลผลิตดี ในการควบคุมและกำจัดวัชพืชชาวไร่จะใช้ทั้งวิธีการพ่นสารเคมี และการใช้แรงงานคนดายหญ้า ส่วนการควบคุมและกำจัดแมลงและโรคนั้น ต้องเริ่มตั้งแต่การเลือกพันธุ์ที่ต้านทานโรคบางชนิดได้ดี การเลือกท่อนพันธุ์ที่ไม่มีโรค การหยอดสารเคมีป้องกันโรคที่ท่อนพันธุ์ก่อนการไถกลบ การปล่อยแตนเบียน แต่ถ้าควบคุมโรคไม่ได้ บางครั้งก็ต้องไถทิ้งและเผาทั้งแปลงเพื่อ

ซึ่งชาวบ้านนิยมที่จะปลูกวิธีที่ 2 มากกว่าเพราะจะทำให้อ้อยแตกหน่อใกล้เคียงกัน ซึ่งการปลูกแบบวิธีที่ 1 หน่ออ้อยที่แตกจะเกิดไม่พร้อมกัน

¹⁵ การดูแลรักษาอ้อย

- 1) อ้อยปลูก จะใส่ปุ๋ย 2 ครั้ง/ฤดูปลูก ใส่ครั้งแรกเมื่อเริ่มปลูกอ้อย เพราะต้องเร่งใส่ปุ๋ยในช่วงที่ดินมีความชื้น โดยใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 100 กก./ไร่ ครั้งที่ 2 จะใส่เมื่ออ้อยอายุได้ประมาณ 2-4 เดือน ใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 50 กก./ไร่ ในช่วงนี้จะทำการกลบร่องอ้อยไปพร้อม ๆ กัน
- 2) อ้อยต่อ ใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 100 กก./ไร่ โดยแบ่งใส่ 2 ครั้ง เช่นเดียวกับอ้อยปลูก อ้อยต่อ หมายถึงอ้อยที่ปลูกปีแรก และตัดครั้งแรกซึ่งเรียกว่า “ต่อ 1” การเก็บเกี่ยว ต้องตัดชิดดิน ไม่ต้องเผาใบหรือเศษเหลือในไร่ นอกจากมีโรคและแมลงระบาด เมื่อมีความชื้นพอ (ฝนตก หรือหมอกลง) ให้ใส่ปุ๋ยได้ทันที และทำการไถกลบโคนพร้อม ๆ กัน แต่บางครั้งเรือนจะไม่ไถกลบโคนหลังจากตัดอ้อยต่อ 1 แต่จะปล่อยให้อ้อยแตกกอเลย สำหรับการดายหญ้าจะทำ 1 ครั้ง หลังจากตัดต่อ 1 ไปแล้วประมาณ 2 เดือน และเมื่อตัดต่อ 2 ซึ่งหมายถึง การเก็บเกี่ยวครั้งที่ 2 แล้วก็ไถกลบ และใส่ปุ๋ยอีกครั้งการดูแลรักษาก็ทำเหมือนต่อ 1 หลังจากตัดต่อ 3 แล้วก็ทำการไถเตรียมดินปลูกใหม่ แต่สำหรับพื้นที่ที่ต่ออ้อยยังมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถไถเตรียมดินปลูกใหม่ หลังจากต่อ 4 แต่ชาวบ้านจำนวนหนึ่ง เมื่อปลูกอ้อยได้ 2 – 3 ปี ก็จะตัดทิ้งไถพื้นที่ปลูกใหม่เพราะถ้าปล่อยต้นต่อไว้นานๆ จะทำให้ต้นอ้อยไม่สมบูรณ์ลำต้นหักรากแตกเป็นปมและมีเหง้าสูงจากดิน

นอกจากนี้ ชาวไร่อ้อยต้องคอยถางหญ้าไม่ให้ขึ้นในบริเวณที่ปลูกอ้อย และเอาดินกลบอีกสามถึงสี่ครั้ง ซึ่งเป็นการถมดินให้สูงขึ้น เพื่อช่วยให้ต้นอ้อยเจริญเติบโตรวดเร็วขึ้น หลังจากนั้นต้นอ้อยจะออกงามโดยอาศัยความชื้นจากน้ำฝน

ไม่ให้โรคแพร่ระบาด ส่วนใหญ่การดูแลเรื่องโรคระบาดจะมีเจ้าหน้าที่จากโรงงานมาให้คำแนะนำและช่วยเหลือ¹⁶

¹⁶ การควบคุมวัชพืช ทำได้โดย

- 1) ใช้สารเคมี ในปัจจุบันชาวไร่ต้องพ่นสารเคมี (คุมหญ้าไม่ให้ขึ้น) และกำจัดวัชพืช เช่น อาทราซีน อัตรา 500-625 กรัม/ไร่ เพื่อคุมวัชพืช หลังจากไถพรวนดิน และใส่ปุ๋ย ในช่วงเดือนมิถุนายน-สิงหาคม จำนวนในการใช้ ขึ้นอยู่กับพื้นที่ และพันธุ์อ้อย โดยเฉลี่ยในการใช้คือ 1-3 ครั้ง ซึ่งเป็นช่วงที่วัชพืชงอกแล้ว ค่าสารเคมีต่อไร่คือ 125 บาท และสารกำจัดวัชพืชต่อไร่ คือ 170 บาท ซึ่งต้องจ้างค่าแรงงาน คือ ถึงละ 150 บาท ต่อ 1 ไร่ ในกรณีที่ไม่ได้ตักน้ำเพื่อผสมสารให้ แรงงาน ถ้าเจ้าของไร่ตักน้ำเตรียมไว้ จะคิดราคา 130 บาท ต่อ 1 ถึง ปัญหาที่พบ คือ การคุมและกำจัดวัชพืชไม่ทันเวลา ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการทำงานของอ้อยได้ไม่ดี ทำให้ผลผลิตของอ้อยต่ำ และชาวไร่ไม่มีเวลาเหลือไปทำกิจกรรมอย่างอื่น สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการจัดการวัชพืชมาก โดยเฉพาะค่าสารกำจัดวัชพืช ค่าแรงงานพ่นสาร ทำให้ต้นทุนการทำไร่อ้อยสูง ผลผลิตต่ำ ถ้าปีไหนราคาอ้อยไม่ดี ชาวไร่จะไม่ค่อยมีกำไร
 - 2) ใช้แรงงานคนในการดายหญ้า ในกรณีที่ผู้ใช้สารเคมีและสารกำจัดวัชพืช หรือใช้สารเคมีแล้วไม่สามารถควบคุมวัชพืชได้ โดยเฉลี่ยจะต้องดายหญ้า 1- 2 ครั้ง/ฤดูปลูก คือ ในช่วงตั้งแต่ปลูกจนถึงอายุ 4 เดือน ซึ่งต้นทุนอ้อยยังไม่เจริญเติบโตมากนัก ทั้งนี้เพราะเมื่ออ้อยอายุมากขึ้นจะใหญ่ ใบจะบังแสงทำให้หญ้ามิน้อย สำหรับแรงงานที่ใช้ในดายหญ้าหรือสับหญ้า จะจ้างแรงงานวันละ 100 บาท ซึ่ง 1 ไร่ ต้องใช้คนประมาณ 1-2 คน สำหรับกรณีหญ้าไม่มาก ถ้าหญ้ามียากอาจใช้แรงงานนับสิบๆ คน
 - 3) ใช้เครื่องจักรไถพรวนระหว่างร่องหลังปลูก เมื่อมีวัชพืชงอก หรือพรวนตอนอ้อยงอกขึ้น หรือเป็นหน่อขึ้น เพียงหัวเขา ซึ่งต้องจ้างรถพรวนราคาต่อไร่ คือ 300-400 บาท ในกรณีดังกล่าว ชาวไร่จะไม่นิยมทำ เพราะได้ใช้สารเคมี และดายหญ้าแล้ว รวมทั้งต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตสูงไปด้วย
- โรคและแมลงที่สำคัญและการป้องกันแก้ไข

- 1) โรคอ้อยที่สำคัญ ได้แก่ โรคใบขาว โรคเส้ดำ และโรคเหี่ยวเน่าแดง และปัจจุบันมีโรคที่พบใหม่ คือ โรคกอตะไคร้ ซึ่งการป้องกันกำจัดโรคอ้อย ทำได้โดยการใช้พันธุ์อ้อยที่ต้านทานโรคได้ดี ทำลายกอที่เป็นโรคด้วยการขุดออกหรือเผาทิ้ง การไม่ใช้ท่อนพันธุ์จากกอที่เป็นโรค และต้องเตรียมแปลงพันธุ์เองเพื่อการควบคุมโรค
- 2) แมลงศัตรูอ้อยที่สำคัญ ได้แก่ หนอนกอลายเล็ก หนอนกอสีขาว หนอนกอสีชมพู และหนอนด้วงยาว ซึ่งการป้องกันกำจัดแมลงศัตรู โดยตัดหน่ออ้อยที่ยอดเริ่มเหี่ยวไปทำลายเพื่อกำจัดด้วง และเจ้าหน้าที่จากโรงงานน้ำตาลนำสารเคมีมาหยอดร่องอ้อยก่อนกลบท่อนพันธุ์ และปล่อยแตนเบียน เพื่อควบคุมหนอนกอ ถ้าควบคุมการระบาดไม่ได้ จะทำการเผาต้นอ้อยทั้งแปลง

การเก็บเกี่ยวอ้อย

อายุเก็บเกี่ยวอ้อยประมาณ 10-12 เดือน ขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยและสภาพแวดล้อม แต่ถ้าอ้อยเริ่มมีดอกก็รีบตัด เพราะอ้อยจะกลวงเป็นรูตรงกลาง มีผลทำให้น้ำหนักอ้อยน้อยลง หลังจากตัดอ้อยแล้วต้องรีบส่งเข้าโรงงานภายใน 48 ชั่วโมง เพราะมีผลกระทบต่อค่าความหวาน ผลผลิตอ้อยที่ปลูกได้แต่ละปีจะประมาณ 10 ตัน/ไร่ และก่อนที่จะตัดอ้อยจะมีเจ้าหน้าที่จากโรงงานมาตรวจสอบก่อน

การเก็บเกี่ยว จะจ้างแรงงานตัดอ้อย อัตราจ้าง 100 มัด ต่อจำนวนเงิน 65-70 บาท ซึ่ง 1 มัดมีอ้อยประมาณ 10 ลำ แต่ถ้าอ้อยที่มีขนาดลำเล็กจะประมาณ 13-15 ลำต่อมัด สำหรับค่าใช้จ่ายในการตัดอ้อย 1 ไร่ (ได้อ้อยประมาณ 10 ตัน) ประมาณ 280-300 บาท และในปัจจุบันชาวไร่อ้อยมีการเผาใบอ้อยกันมากขึ้นก่อนเก็บเกี่ยว เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน เพราะไม่ต้องการตัดอ้อยที่ล้มไม่ตั้งตรง และอ้อยสด ซึ่งตัดยากกว่าอ้อยที่เผาที่ทำให้ตัดอ้อยได้เร็วไม่ต้องลอกกาบใบ อ้อยที่เผาใบถ้าตัดแล้วไม่รีบขนส่งไปยังโรงงานทันที จะต้องถูกหักค่าคุณภาพความหวาน นอกจากนั้นในการดูแลอ้อยต่อจะต้องให้น้ำเพิ่มขึ้น เพราะอ้อยต่อจะเกิดการสูญเสียมาก

นอกจากนี้ ยังมีการจ้างแรงงานในการ “ขึ้นอ้อย” หรือการนำอ้อยที่มัดแล้วขึ้นรถเพื่อไปส่งที่โรงงานน้ำตาล รถส่วนใหญ่จะเป็นรถบรรทุก ส่วนน้อยจะเป็นรถอีแต่น การขึ้นอ้อยจะใช้แรงงาน 6 คน ต่อ 1 รถ ซึ่งบรรจุอ้อยได้ประมาณ 20-25 ตัน โดยให้ค่าแรงขึ้นอ้อย ตันละ 40 บาท ใน 1 วัน แรงงาน 6 คน จะขึ้นอ้อยได้ประมาณ 2 รถ ได้ค่าจ้างต่อวันประมาณ 200 กว่าบาท

ตลาดรับซื้อและรายได้

ผลผลิตที่ได้จะขายให้แก่โรงงานน้ำตาล ชาวไร่ต้องจ้างรถบรรทุกอ้อย (ตันละ 100 บาท) เพื่อนำผลผลิตส่งเข้าโรงงาน และทางโรงงานจะหักเงินเมื่อส่งอ้อยเข้าโรงงานแล้ว โดยประกันราคาให้ตันละ 400 บาท เป็นระยะเวลา 5 ปี แต่ถ้าอ้อยที่มีเกรดดี เช่น อ้อยแดงจะได้ตันละ 500 บาท (รายได้จากการขายอ้อยคิดจากราคาอ้อยต้นปี พ.ศ. 2544) ถ้าเป็นอ้อยปกติไม่ได้เป็นโรคใบขาวและโรคเส้ดำ ซึ่งไม่ถูกหักเปอร์เซ็นต์ จะได้ผลผลิตเฉลี่ย 10 ตันต่อไร่ จากการรวบรวมข้อมูลจะพบว่า มีการขายอ้อยให้แก่โรงงาน เป็น 3 กรณี (รายละเอียดดังตารางที่ – แสดงงบประมาณรายจ่าย-รายรับ และกำไร-ขาดทุน โดยเฉลี่ยในการทำไร่อ้อย 1 ไร่) ดังนี้

1) กรณีตัดอ้อยและนำส่งโรงงานเอง โดยรายได้จากการขายอ้อย เฉลี่ยประมาณ 5,000 บาทต่อไร่ ซึ่งกำไรจะได้น้อยกว่ากรณีที่ 2 อย่างไรก็ตาม กรณีดังกล่าวเหมาะสมสำหรับผู้

เป็นหัวหน้าโควตาที่มีลูกไร่เยอะ เพราะมีอำนาจในการต่อรองกับโรงงานได้ดี ทั้งเรื่องขอพันธุ์ ขอบุ๋ย และสิ่งสนับสนุนอื่นๆ นอกจากนั้น ยังรวมถึง การขอคิวนำอ้อยเข้าโรงงานได้รวดเร็ว ซึ่งจะได้ค่าความหวานมาก และแรงงานในการตัดอ้อยก็มีจำนวนมากและแน่นอน

2) กรณีขายอ้อยยกไร่ โดยชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะที่เป็นลูกไร่ หรือชาวไร่ย่อยที่ผลิตภายในครัวเรือน จะขายอ้อยยกไร่ ซึ่งไม่ตัดอ้อยเพื่อส่งเข้าหีบโรงงานเอง เพราะมีความคิดว่า ถ้าตัดเองรายจ่ายจะสูง เช่น ค่าจ้างรถเข็นอ้อย ค่าแรงงาน ทั้งตัดอ้อย และขึ้นอ้อย โดยจะขายไร่ละประมาณ 3,600 บาท ดังชาวไร่ย่อยที่ผลิตภายในครัวเรือนกล่าวว่า

“ชาวไร่ขายอ้อยยกไร่เยอะมาก เพราะไม่เหนื่อย มีคนบ่นว่า บางทีหาคนงานก็ยาก ค่าคนขึ้น ต้องจ้างเขาเยอะ ขายยกไร่จึงดีกว่า แต่ขายตัดบางครั้งก็ได้เยอะกว่า เพราะเรากะอ้อยไม่ถูก แต่ขายยกไร่จะได้ดีกว่า เพราะบางครั้งอ้อยเราสั้น หรืออ้อยเรายาว แต่คนตัดก็คิดราคาเดียวกัน ดังนั้น ขายยกไร่ จึงได้ดีกว่าตัดเอง ถ้าพวกหน้าโควตา ก็หาแรงงานมาตัดได้ แต่ถ้าเราไม่เข้าโควตา เราขายยกไร่จะสบายดีกว่า หัวหน้าโควตาจะได้กำไร เพราะคนงานเขาจะมีแน่นอน ไม่ลำบาก รับคนงานจากต่างจังหวัดมาอยู่บ้านเลย ถ้าเป็นแบบเราจะลำบาก เราต้องไปรับเขามาตัด บางครั้งเขาก็ไม่ยอมตัดให้เรา เพราะเราไม่ใช่หัวหน้าโควตา และแรงงานจะได้เงินเป็นวัน (15 วัน) เราจ่ายเงินสดเขาไม่ชอบ และก็เลยไม่อยากมาเลย”

3) กรณีขายอ้อยเงินสด ยังมีชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่ง ขาย “อ้อยเงินสด” หรือการไม่นำอ้อยไปขายที่โรงงาน เพราะโรงงานออกเป็นวีค แต่จะขายผ่านพ่อค้าคนกลาง ถ้าโรงงานให้ราคาอ้อยตันละ 500 บาท พ่อคนกลาง หรือแหล่งที่ชาวไร่จะนำอ้อยไปขาย จะให้ตันละ 450 บาท โดยจ่ายเป็นเงินสด เหตุผลที่ชาวไร่ขายอ้อยด้วยวิธีนี้ ถึงแม้จะได้กำไรต่ำกว่ากรณีที่ 2 มากก็เพราะเห็นว่า มีความสะดวก ไม่ยุ่งยาก และได้เงินเร็ว เพราะหมุนเงินไม่ทัน

ตารางที่ 2.3 งบประมาณรายจ่าย-รายรับ และงบดุลโดยเฉลี่ย ในการทำไร่อ้อย ต่อไร่

งบประมาณ	ปีที่ 1 (ต่อ 1) (บาท)	ปีที่ 2 (ต่อ 2) (บาท)	ปีที่ 3 (ต่อ 3) (บาท)	ปีที่ 4 (ต่อ 4) (บาท)
รายจ่าย				
- ค่าพันธุ์อ้อย	700	-	-	-
- ค่าเช่าที่ (กรณีไม่มีที่ดินของตนเอง)	300	300	300	300
- ค่ารถไถ/แรงงานคน ในการเตรียมดิน	700	700	700	700
- ค่าปุ๋ยกลบรองตอนปลูก	395	395	395	395
- ค่าปุ๋ยครั้งที่ 2	198	395	395	395
- ค่าสารคุมวัชพืช	125	125	125	125
- ค่าสารกำจัดวัชพืช	170	170	170	170
- ค่าแรงงานในการพ่นสารคุม/สารกำจัด	150	150	150	150
- ค่าแรงงานคนในการดายหญ้า/สับหญ้า	150	200	200	200
- ค่าแรงงานตัดอ้อย*	280	300	300	300
- ค่าแรงงานขึ้นอ้อย*	400	400	400	400
- ค่ารถบรรทุกอ้อยส่งหีบโรงงาน*	1,000	1,000	1,000	1,000
รวมรายจ่ายทั้งหมด	4,568	3,868	3,868	3,868
รายรับกรณีตัดอ้อยและนำส่งโรงงานเอง	5,000	5,000	5,000	5,000
รวมรายจ่ายทั้งหมด	4,568	3,868	3,868	3,868
งบดุล	+432	+1,132	+1,132	+1,132
รายรับ กรณีขายยกไร่	3,600	3,600	3,600	3,600
หักรายจ่ายทั้งหมด (หักจากรายจ่าย*)	2,888	2,188	2,188	2,188
งบดุล	+712	+1,412	+1,412	+1,412
รายรับ กรณีขายอ้อยเงินสด	4,500	4,500	4,500	4,500
รวมรายจ่ายทั้งหมด	4,568	3,868	3,868	3,868
งบดุล	-68	+632	+632	+632

หมายเหตุ + = กำไร - = ขาดทุน

กล่าวโดยสรุป การปลูกอ้อยเป็นการปลูกที่ใช้การลงทุนสูงกว่าพืชชนิดอื่น ต้องมีการดูแลเอาใจใส่อย่างดี ในบางช่วงก็ต้องรีบเร่งทำงานแข่งกับเวลา มิฉะนั้นจะเกิดผลเสียหายและมีผลต่อการสูญเสียรายได้ เช่น การดายหญ้าและกำจัดวัชพืช ต้องรีบทำให้เสร็จทันเวลา เพราะถ้าการดายหญ้า ล่าช้าเกินไป จะทำให้การดูแลอ้อยไม่สมบูรณ์ มีผลกระทบต่อผลผลิต ต้นทุนสูง และได้ผลกำไรน้อย บางที่ชาวไร่จึงตัดสินใจใช้สารเคมีแทน ซึ่งก็เป็นการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากและมีผลเสียต่อสุขภาพ บางปีก็ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ยอดต้นอ้อย

เหี่ยวตายทั้งต้น นอกจากนี้ อ้อยเมื่อตัดแล้ว จะต้องส่งเข้าโรงหีบภายในเวลาไม่เกิน 48 ชั่วโมง เพราะคุณภาพอ้อยจะเสื่อมลง ความหวานจะลดลง “มันต่างจากผลผลิตเกษตรอื่นๆ เช่น ข้าว ข้าวโพด หรือถั่วต่างๆ ที่สามารถเก็บไว้ได้นานกว่ามาก” ความเร่งรีบต่างๆ ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงาน ซึ่งส่งผลทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การที่อ้อยเป็นพืชที่ปลูกในระบบโคเวตา และมีการประกันราคารับซื้อ ก็ยังเป็นปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในการปลูกพืชชนิดนี้ มากกว่าการปลูกพืชชนิดอื่น

การลงทุนที่สูงกว่าการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ประกอบกับการที่ต้องเข้าเป็นสมาชิกชาวไร่อ้อย ซึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “ลูกไร่” นั้น ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยต้องพึ่งพิงนายทุนจากภายนอก และเป็นหนี้โรงงานในด้านค่าไถ พันธุ์อ้อย และปุ๋ย นอกจากนี้ ยังเป็นหนี้จากการกู้เงินจากทางโรงงานซึ่ง เรียกว่า “เงินเกี้ยว” ซึ่งใช้สำหรับบำรุงต่ออ้อย กู้อัตราร้อยละ 9 ดังคำบรรยายของชาวไร่อ้อยที่ สะท้อนถึงเหตุจูงใจในการทำไร่อ้อยที่ต้องพึ่งพิงทุน และตลาดจากนายทุนหรือโรงงานน้ำตาลมา โดยตลอด

“เหตุจูงใจที่ทำให้ปลูกอ้อย เพราะมีโรงงานมารองรับ ประกันราคาให้ และมีที่ขาย มี โรงงานรับซื้อ มีตลาดแน่นอน มีหัวหน้าคิว มีโคเวตา มีการส่งเสริมปุ๋ยมาให้ มีเงินให้ ถ้าใครต้องการไถไร่ ก็มีเงินมาให้เลย ถ้าได้เงินก็ใช้หนี้โรงงาน ที่เหลือก็เป็นของเรา คน ที่ไม่มีทุนก็ทำแบบนี้”

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้คิดคำนวณดูแล้วว่า ถ้าอ้อยราคาต่ำกว่า 500 บาทต่อตัน ชาวบ้านจะเลิกปลูกเพราะไม่คุ้มกับทุนที่ลงไป แต่ถ้าผลผลิตอ้อยดีราคาสูงต่อไปเรื่อยๆ ในระยะสั้นจะทำให้การขยายพื้นที่ปลูกอ้อยเพิ่มขึ้น เพราะตอนนี้มีชาวบ้านบางครัวเรือน ต้องการปลูกอ้อย โดยจะดูผลผลิตของชาวไร่ที่ลงทุนปลูกไปแล้วว่าให้ผลผลิตดีแค่ไหน ถ้าผลผลิตดี และสามารถขายหนี้สินให้กับทางโรงงานได้อย่างรวดเร็ว ก็จะทำการปลูกอ้อยมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่า การปลูกอ้อยจะต้องลงทุนสูงในช่วงปีแรก และต้องเป็นหนี้โรงงาน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีความต้องการที่จะปลูกอ้อย เพราะเป็นพืชที่ปลูกได้ราคาดี ผลผลิตต่อไร่สูง และให้ผลตอบแทนจากการปลูกสูงกว่าพืชอื่นๆ ที่ชาวบ้านเคยปลูก การลงทุนปลูกอ้อยครั้งเดียวสามารถตัดได้ถึง 3-4 ฤดูกาล และมีตลาดรองรับแน่นอน นอกจากนี้อ้อยยังทนแล้งได้ดี ปัจจัยเหล่านี้ เชิญชวนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยมากขึ้น

กรณีที่ 3 การปรับตัวในภาวะวิกฤต : อุทกภัย พ.ศ. 2545 ที่บ้านหนองลาย

ภาวะวิกฤต อาจเป็นช่วงเวลานึงที่เราจะสามารถทำความเข้าใจกับการปรับตัวของชุมชน และครอบครัวชาวนาได้ชัดเจน ในช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม พ.ศ. 2545 พื้นที่ภาคอีสานหลายจังหวัดประสบกับอุทกภัยร้ายแรง พื้นที่วิจัยที่จังหวัดมหาสารคามก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่ประสบกับภัยนี้ อุทกภัยที่ จ.มหาสารคามครั้งนี้ เป็นอุทกภัยที่รุนแรงที่สุดในรอบ 20 ปี ที่บ้านหนองลาย ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยปรากฏว่าประมาณร้อยละ 70 ของที่นาของหมู่บ้านถูกน้ำท่วมเป็นเวลาเกือบเดือน ชาวที่กำลังตั้งท้องเสียหายทั้งหมด เส้นทางเข้าหมู่บ้านถูกตัดขาดนานหลายสัปดาห์ ต้องใช้เรือพายจึงจะติดต่อกับภายนอกได้

บ้านหนองลาย เป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในเขตชลประทานน้ำพอง-หนองหวาย ซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำชลประทานจากเขื่อนอุบลรัตน์ พื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแอ่งกะทะทางทิศเหนือของหมู่บ้านจะเป็นที่ดอนและเป็นที่ตั้งบ้านเรือน มีครัวเรือนทั้งสิ้น 104 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา โดยทำทั้งนาปี และนาปรัง อาชีพรองทำการประมง ทำปลาร้าและค้าขายปลาร้า เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ คือ มีทั้งลำห้วยและหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ใกล้หมู่บ้าน อุทกภัยที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของฤดูฝน พ.ศ. 2545 ได้ส่งผลให้ที่นาของประชาชน 100 หลังคาเรือน (ร้อยละ 96 ของครัวเรือนทั้งหมด) ถูกน้ำท่วม ชาวเสียหายทั้งหมด คิดเป็นพื้นที่นาประมาณ 1,385 ไร่ จากพื้นที่หมู่บ้านรวม 1,884 ไร่ (ซึ่งรวมที่สาธารณะด้วย) และบ้านเรือนอีก 11 หลังคาถูกน้ำท่วมด้วย

อุทกภัยครั้งนี้มีผลต่อการดำรงชีวิตและจิตใจของชาวบ้านมาก เพราะความอยู่รอด และความหวังของชาวนาส่วนใหญ่ ขึ้นอยู่กับนา มีการลงทุนไปมากแล้ว เพราะระยะเวลาที่น้ำท่วมเป็นช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้องแล้ว และดูท่าว่าจะได้ผลผลิตดีในปีนี้ ครัวเรือนส่วนใหญ่เมื่อเจอภาวะอุทกภัยจะมีความกังวลว่า จะมีข้าวที่ไหนกิน จะมีเงินจากไหนไปส่งหนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว ชาวนาบ้านหนองลายก็สามารถปรับตัวแก้ไขสถานการณ์ได้ และขณะนี้ เมื่อเริ่มฤดูนาปรัง ชาวนาทั้งหมดก็สามารถหาทุนมาทำการผลิตในฤดูเพาะปลูกถัดไปได้ ผู้วิจัยเห็นว่า ภาวะวิกฤตจากอุทกภัยครั้งนี้ จะทำให้เราสามารถทำความเข้าใจกับวิธีการปรับตัวของชาวนาได้เป็นอย่างดีว่า ในสภาพที่ชาวนาโดยทั่วไปไม่มีเงินออม และในยามปกติก็ต่างดำรงชีวิตในลักษณะที่มีนักวิชาการบางคนกล่าวว่า อยู่ในสภาพที่เหมือนกับคนที่จมน้ำจนปริ่มคอ นั้น ชาวนาทำอย่างไรจึงสามารถพาตนเองและครอบครัวรอดได้

บริบทชุมชนบ้านหนองลาย

บ้านหนองลายตั้งอยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคาม โดยตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอ 13 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นเพียง 20 กิโลเมตร พื้นที่ตั้งหมู่บ้านมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเป็นแอ่งกระทะ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์คือ หนองลาย แก่งอีโล้น และห้วยกุดบักลาย และยังมีคลองชลประทาน ซึ่งได้รับน้ำจากเขื่อนอุบลรัตน์ หล่อเลี้ยงพื้นที่นาส่วนใหญ่ของหมู่บ้านด้วย ปัจจุบัน บ้านหนองลายมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 583 คน 104 ครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่คือจำนวน 102 ครัวเรือนทำนา แต่ครัวเรือนที่ระบุว่าทำนาเป็นอาชีพหลักมีเพียง 67 ครัวเรือน อาชีพหลักอื่นๆของครัวเรือนที่เหลือในหมู่บ้านคือ เลี้ยงสัตว์ (19 ครัวเรือน) ค้าขาย (6 ครัวเรือน) รับราชการ (2 ครัวเรือน) รับจ้าง (9 ครัวเรือน) และตัดเย็บเสื้อผ้า (1 ครัวเรือน) และเนื่องจากหมู่บ้านมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ อาชีพรองที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทำประมง และการทำปลาร้าเพื่อขายและบริโภค นอกจากนี้ มีการปลูกต้นหอมในฤดูแล้งเพื่อขาย ส่วนพืชไร่อายุยาวเช่นปอ มันลำปะหลัง และอ้อย ไม่มีปลูกเนื่องจากไม่มีพื้นที่ดอน

หมู่บ้านหนองลายก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2463 มีครัวเรือนในระยะแรก 28 ครัวเรือน ซึ่งแยกมาจากบ้านแบก สาเหตุที่แยกมาตั้งหมู่บ้านใหม่ ก็เพื่อให้มาอยู่ใกล้ที่ทำกิน ในระยะต่อมามีครัวเรือนที่เป็นสายญาติ โยกย้ายมาจากจังหวัดอุบลราชธานีและร้อยเอ็ดมาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมด้วย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์

การทำนาที่บ้านหนองลาย ทำได้ทั้งนาปีและนาปรัง มีครัวเรือนที่ทำทั้งนาปีและนาปรังรวม 102 ครัวเรือน (ร้อยละ 98 ของครัวเรือนทั้งหมด) การทำนาปี ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียว ซึ่งผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคในครอบครัว และมีการปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายด้วย แต่การปลูกข้าวเจ้าในฤดูนาปี (ฤดูฝน) จะปลูกในปริมาณไม่มาก เพราะเน้นการปลูกข้าวเหนียวให้พอกินก่อนสำหรับการปลูกข้าวนาปรัง จะเป็นการปลูกข้าวเจ้าเป็นหลัก ในด้านพันธุ์ข้าว นั้นพบว่าพันธุ์ข้าวเหนียวนาปีที่นิยมปลูกคือ ข้าว กข. 6 และ กข. 8 ส่วนพันธุ์ข้าวเจ้านาปรังที่นิยมปลูกคือ ชัยนาท 1 สุพรรณ 1 กข. 23 และข้าวหอมมะลิ 05 การที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ทำนาปลูกข้าวทั้งในฤดูแล้งและฤดูฝน และยังมีการปลูกหอมแบ่งในฤดูแล้งควบคู่ไปกับการทำนาปรัง รวมทั้งการจับปลาและทำปลาร้า ทำให้สมาชิกในครัวเรือนที่ทำเกษตรกรรมเป็นหลักล้วนมีงานทำตลอดทั้งปีในไร่นา แต่ก็จะมีสมาชิกบางส่วนในครัวเรือนที่ไม่ทำเกษตรกรรม ที่ประกอบอาชีพอื่นๆด้วย เช่น การไปรับจ้างต่างถิ่นระยะยาว (ที่หมู่บ้านนี้นิยมไปทำงานสวนปาล์มในภาคใต้) ค้าขาย เป็นต้น

การปรับตัวเมื่อประสบอุทกภัย

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น อุทกภัยที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม พ.ศ. 2545 เป็นอุทกภัยที่ร้ายแรงที่สุดที่ชาวบ้านเคยประสบมาในรอบ 20 ปี ชาวนาปีในพื้นที่นาประมาณร้อยละ 70 ของหมู่บ้านที่กำลังตั้งท้องออกรวงเสียหายทั้งหมด ซึ่งหมายถึงว่า ชาวนาเหล่านี้ได้สูญเสียเงินที่ลงทุนไปในการปลูกข้าว (ประมาณ 527 บาทต่อไร่) และไม่มีข้าวที่เตรียมปลูกไว้เพื่อการบริโภค ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ชาวบ้านหนองลายร้อยละ 98 ทำนาทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง โดยผลผลิตจากการทำนาในฤดูฝนจะใช้เพื่อการบริโภคเป็นหลัก โดยทั่วไปชาวนาจะขายผลผลิตส่วนหนึ่งทันทีหลังจากการเก็บเกี่ยว เพื่อใช้หนี้ที่เกิดจากการทำนา เช่นค่าปุ๋ย ค่าแรงเก็บเกี่ยวและสีข้าวจากรวง และหลังจากนั้น อาจมีการขายข้าวบ้างในยามจำเป็นที่ต้องใช้เงิน ซึ่งรวมถึงการใช้เงินลงทุนในการเพาะปลูกครั้งต่อไปในฤดูนาปรังด้วย ส่วนใหญ่ การทำนาปีในฤดูฝนจะใช้วิธีการทำนาดำ ซึ่งจะเริ่มเตรียมไถนาเพื่อเพาะกล้าข้าวตั้งแต่เดือนมิถุนายน และเริ่มดำนาในเดือนมิถุนายน โดยอาศัยน้ำจากคลองชลประทานและน้ำฝน และสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ในเดือนพฤศจิกายน พอถึงเดือนมกราคม ชาวนาก็จะหว่านข้าวเพื่อทำนาปรัง และเก็บเกี่ยวในเดือนพฤษภาคม การทำนาปรังจะนิยมใช้การทำนาหว่าน และต้องมีการดูแลแปลงนาอย่างดี ทั้งในเรื่องระดับน้ำ แสง สัตว์รบกวนต่างๆ และโรคพืช ถ้าไม่ดูแลให้ดีผลผลิตข้าวจะเสียหาย ไม่คุ้มกับการลงทุน

อุทกภัย พ.ศ. 2545 เกิดขึ้นในเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ชาวนาปีที่ดำไว้อยู่ในระยะตั้งท้องออกรวง การสูญเสียผลผลิตครั้งนี้ จึงหมายถึงการสูญเสียทั้งข้าวที่ปรกติจะมีไว้ใช้บริโภคตลอดปี และไม่มีพันธุ์ข้าวปลูกสำหรับฤดูนาปีถัดไปด้วย นอกจากนี้ เงินหมุนเวียนสำหรับการทำนาปรังส่วนหนึ่งจะได้มาจากการขายข้าวนาปีด้วย (ส่วนที่เหลือจะได้จากการรับจ้างหรือการประกอบอาชีพอื่นผสมกันไป รวมทั้งอาจได้มาจากสมาชิกในครัวเรือนที่อพยพไปทำงานต่างถิ่นด้วย) การปรับตัวในภาวะวิกฤตของชาวนาจึงเป็นประเด็นที่น่าจะได้รับความสนใจมากขึ้น

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกสามารถสรุปได้ว่า แบบแผนการปรับตัวของชาวบ้านหนองลายในภาวะวิกฤติพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การนำแรงงานและทักษะที่มีอยู่ไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เปลี่ยนไป โดยยังอิงอยู่กับภาคการเกษตร กิจกรรมที่สำคัญคือการทำประมง

อุทกภัยทำให้ข้าวในนาเสียหาย แต่อุทกภัยก็สร้างโอกาสใหม่ คือการจับปลาตามแม่น้ำหนองน้ำที่มีน้ำเอ่อท่วม รวมทั้งตามทุ่งนาที่มีน้ำท่วม ปรกติในยามน้ำหลากเช่นนี้จะมีปลามากมายตามธรรมชาติอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านหนองลายส่วนหนึ่งเล่าว่า มีปลามากกว่าปรกติและปลาตัว

โต เนื่องจากน้ำได้ท่วมบ่อเลี้ยงปลา ทำให้ปลาเลี้ยงจากที่อื่นว่ายมาตามกระแสน้ำด้วย ครั้วเรือนที่ออกไปจับปลา มีทั้งพวกที่ทำประมงเป็นอาชีพอยู่แล้ว และมีเรือและอุปกรณ์จับปลาพร้อมอยู่แล้ว และยังมีพวกที่หันมาหาปลาโดยมีอุปกรณ์ง่าย ๆ จับปลาตามริมฝั่ง ด้วยเบ็ดและตาข่าย นอกจากนี้ ยังมีครั้วเรือนที่ลงทุนซื้อเรือใหม่รวม 16 ครั้วเรือน ลงทุนซื้อเรือลำละ 3,000 บาท

“การจับปลาโดยใช้เรือทำให้ไปจับปลาได้ไกลๆ ในที่น้ำลึกจะมีปลาตัวใหญ่มาก ส่วนใหญ่จะออกไปกางดาง (ตาข่ายดักปลา) ตอนบ่าย พอตอนตี 2 ถึง 6 โมงเช้าก็ไปเก็บกู่ดาง การวางดางก็ใช้วิธียึดกับต้นไม้หรือกิ่งไม้ที่สามารถยึดดางไว้ได้ พอยึดได้ข้างหนึ่ง ก็กางดางไปตามน้ำหรือทวนน้ำก็ได้ ปลาที่จับได้ก็มี ปลาหลด ปลากระแยง ปลาช่อน ปลานิล ปลาไน ปลาดูเพียน พอกู่ดางได้ ก็เอาไปให้แม่บ้านและสมาชิกที่บ้านปลดปลาจากดาง ส่วนใหญ่ช่วงน้ำท่วมพวกเราจะออกจับปลาทุกวัน”

ปลาที่จับได้ จะนำไปขายที่ตลาดที่ตัวอำเภอ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 13 กิโลเมตร หรือนำไปแปรรูปเป็นปลาแห้ง และปลาร้า ทั้งปลาแห้งและปลาร้าสามารถเก็บไว้ได้นาน สำหรับการบริโภค ขาย และแลกเปลี่ยนข้าว

“ถ้าจับปลาได้ตัวโตมาก และยังไม่ตาย ก็จะรับนำปลาสดไปขายที่ตลาดที่อำเภอ ปลาที่ไปขายมีพวกปลากระแยง กิโลละ 40-50 บาท ปลาหลดกิโลละ 80 บาท ปลาช่อนกิโลละ 50 บาท ถ้าปลาช่อนตัวโตตาย ก็จะทำเป็นปลาช่อนหมักเกลือ ขายกิโลละ 30-40 บาท ถ้าปลาตัวเล็ก ก็เอามาทำปลาร้าไว้ เอาไว้ขายหรือแลกข้าวเปลือก”

ผู้ที่มีเรือสามารถจับปลาขายได้รายได้เฉลี่ยประมาณวันละ 600 บาท (ต่ำสุด 300 บาท สูงสุด 1,000 บาท) ตลอดระยะเวลา 2 เดือนที่น้ำท่วม มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 30,000 – 35,000 บาท ในระยะเวลาประมาณ 2 เดือน และยังมีรายได้จากการทำปลาร้าขาย ซึ่งครั้วเรือนที่มีเรือสามารถสร้างรายได้จากการทำปลาร้าขาย (จากการจับปลาในช่วงน้ำท่วมเป็นเวลา 2 เดือน) ประมาณ 16,000 บาท นับเป็นรายได้ที่ดีทีเดียว แต่ก็ได้มาจากการทำงานหนัก

อย่างไรก็ตาม มีบางครั้วเรือนที่ลงทุนซื้อเรือและตาข่ายจับปลา ด้วยความหวังว่าจะหาเงินจากการจับปลาและการทำปลาร้าขายได้มาก แต่ผลไม่เป็นไปตามที่คาดหมายไว้ เช่น กรณี

หนึ่ง ลงทุนซื้อเรือ 3,000 บาท แต่จับปลาทำปลาร้าได้เพียง 2 โถง (โถงละ 800 บาท) เท่านั้น แต่ตัวเขาเองก็ไม่ได้เสียขายเงินที่ลงทุนไป เพราะคิดว่าจะสามารถเก็บเรือและตาข่ายไว้ใช้ได้อีกนาน

2. การใช้ภูมิความรู้ที่มีอยู่ในการแปรรูปผลผลิต

การแปรรูปปลานับเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวอีสานมาช้านาน ชาวอีสานสามารถแปรรูปปลาเป็นอาหารได้หลายอย่างทำให้มีรสชาติหลากหลายไม่น่าเบื่อ เช่น ปลาร้า ปลาสาม ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว และทำให้ปลาที่จับได้สามารถเก็บไว้บริโภคหรือขายได้เป็นระยะเวลานาน ทำให้ไม่ต้องรีบขายจนราคาตกและไม่มีข้อต่อรองกับพ่อค้า สำหรับบ้านหนองลายนั้น เนื่องจากมีภูมิเวศที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีการสะสมภูมิปัญญาด้านการแปรรูปปลาอย่างต่อเนื่อง มีการทำปลาร้า ปลาแห้ง ปลาสามออกขายและแลกข้าวมานาน จนมีเครือข่ายการค้าและแลกเปลี่ยนปลาร้าอยู่อย่างกว้างขวาง และมีผู้ทำอาชีพค้าปลาร้าเป็นอาชีพหลักและอาชีพรองหลายราย บางครั้ง ปลาที่จับได้ไม่พอกับการขาย ผู้ที่ค้าปลาร้าเป็นอาชีพหลักก็ถึงกับมีการไปรับหัวปลาร้าจากจังหวัดกาฬสินธุ์ มาผสมกับปลาร้าที่ทำขึ้นในหมู่บ้าน

3. การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลาย

3.1 การค้าขาย

3.1.1 การค้าขายปลาร้า

จากการที่ในช่วงน้ำท่วมมีการจับปลาได้มาก ประกอบกับบ้านหนองลายก็เป็นหมู่บ้านที่มีการจับปลา การทำปลาร้า และการค้าขายปลาร้ามามากแต่เดิม ทำให้เมื่อประสบกับภาวะวิกฤต ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงหันไปอิงกับทักษะด้านอาชีพเดิมที่สะสมมาของชุมชน โดยทั่วไปครัวเรือนที่จับปลารายย่อยๆ ก็มักจะเอาปลาเล็กปลาน้อยมาหมักปลาร้าไว้เพื่อเก็บไว้บริโภค ถ้ามีมากก็จะขายให้แก่ผู้ที่ทำอาชีพค้าขายปลาร้า หรือขายให้กับผู้ที่ออกไปค้าขายในตลาด บางทีถ้ามีญาติพี่น้องที่ออกไปค้าขายก็จะใช้วิธี "ฝากไปขาย" จึงเห็นได้ว่า ไม่ใช่ทุกครัวเรือนที่มีการจับปลาและทำปลาร้า จะมีอาชีพค้าขายปลาร้า ทั้งนี้เนื่องจากผู้ที่ออกไปจับปลาก็มักมีงานเต็มมือ ไม่มีเวลาที่จะไปขายปลาร้า

สำหรับผู้ประกอบอาชีพค้าขายปลาร้านั้น มักจะไปกันเป็นกลุ่ม โดยนัดหมายเวลาไปด้วยกัน และเหมารถไปโดยช่วยกันออกค่าใช้จ่ายในการเหมารถ การออกไปขายแต่ละครั้งจะใช้เวลา 1-2 อาทิตย์ นำปลาร้าไปประมาณ 10-20 ปีนต่อคน ออกไปเป็นกลุ่มๆ ละประมาณ 7-8 คน เสียค่ารถคนละประมาณ 500 บาท ไปตามต่างจังหวัด เช่น ขอนแก่น กาฬสินธุ์ อุดรธานี ร้อยเอ็ด

โดยเลือกเขตที่ไม่มีแหล่งหาปลา และลงขายหมู่บ้านละ 1 คน การขายจะขายเป็นเงินสด หรือ แลกเป็นข้าว ถ้าขายเป็นเงิน จะขายปลาร้าในราคา กิโลกรัมละ 20 บาท ถ้าแลกเป็นข้าว จะมี ตะกร้าไว้ตวงข้าว ที่ชาวบ้านเรียกว่า “เปาะ” ปลาร้า 1 กิโลกรัมจะแลกข้าวได้ 2 เปาะ หรือปลาร้า 2 กิโลกรัมต่อข้าวเปลือก 2 ถุงป๋วย หรือปลาร้า 1 ปี๊บต่อข้าวเปลือก 3 ถุงป๋วย

การนำปลาร้าไปแลกข้าวของบ้านหนองลายทำกันมานานแล้ว เนื่องจากหมู่บ้านนี้มัก ประสบกับปัญหาน้ำท่วมข้าวเสียหายอยู่เป็นระยะ เพราะที่นาอยู่ในที่ลุ่ม นานเข้าก็พัฒนามาเป็น อาชีพ ในช่วงน้ำท่วม คนที่ปรกติมิได้ออกไปขายปลาร้าหรือไปแลกข้าวก็จะร่วมติดกลุ่มไปด้วย ชาวบ้านบอกว่า การไปแลกข้าว นั้น แรกๆก็อาย แต่ทำไปหลายครั้งเข้าก็ชินไปเอง เมื่อถามถึงวิธีการไปแลกหรือขายปลาร้า ชาวบ้านเล่าว่า

“อุปกรณ์ที่เอาไป ก็มีไม้คานหามปี๊บปลาร้า ถังน้ำหนึ่งคู่ ถุงป๋วยเปล่าใส่ข้าว และเปาะ ตวงข้าว พอลงเดินเข้าหมู่บ้านแล้ว ตอนแรกก็ถามสารทุกข์สุกดิบก่อนว่า “อยู่สบาย ดีปะ” “มาเด้อมาเอาของฝาก มาเบิ่งปลาแดกน้ำเน ได้ปลาแดกมา” บางทีก็เป็นคำ พุดขอแลกเปลี่ยนข้าว “มาขอข้าวไปกิน น้ำท่วมข้าว บ่มีข้าวกิน ถ้าได้ข้าวเปลือกก็ จะขอไปเฮ็ดแนว (ทำพันธุ์) ถ้าข้าวสารก็จะเอาไปกินสับมือไป” “แลกต่างขอ บ่มีข้าว กิน จึ่งมาให้เห็นหน้า” แบบนี้แหละ”

นอกจากนี้ ในการเข้าไปตามหมู่บ้านเพื่อขอแลกข้าว บางทีก็จะไปขออนุญาตผู้ใหญ่บ้าน ให้ประกาศบอกชาวบ้านว่ามีชาวบ้านจากบ้านหนองลายเอาปลาร้ามาแลกข้าว ข้าวที่ได้จากการ แลกนั้น ถ้ามีข้าวพอกินแล้วก็จะขายออกไป

3.1.2 การรับซื้อผลผลิตไปขายในตลาด

ครัวเรือนที่รับซื้อผลผลิตไปขายที่ตลาดมี 2 ครัวเรือน ครัวเรือนหนึ่งรับซื้อผักและปลาไป ขายส่งที่ตลาด อีกครัวเรือนหนึ่งรับซื้อไข่ไปขายปลีกที่ตลาด ทั้ง 2 ครัวเรือนนี้แม้จะทำอาชีพค้า ขาย แต่ก็ยังทำนาทุกปี และมีการจับปลาด้วย

ครัวเรือนที่รับซื้อผักไปขายส่งที่ตลาดอำเภอ ทำกิจการนี้ 2 คนคือสามีและภรรยา รับซื้อ ผักประเภทผักบุ้ง แฉ่งลัก มะเขือ ผักบุ้ง บวบ จากบ้านหนองลายและอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้ๆ กัน ไปขายที่ตลาดเช้าที่ตัวอำเภอ ในเดือนที่มีปลามาก ก็จะมีรับปลาไปขายด้วย การขายเป็นการ ขายส่งให้แก่พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ออกเดินทางจากหมู่บ้านประมาณ 23.00-24.00 น. เดินทาง

ด้วยรถมอเตอร์ไซด์ฟ่วงรถเข็นน้ำของตนเอง ใช้เวลาเดินทางประมาณครึ่งชั่วโมงถึงตลาด จะขายสินค้าอยู่ที่ตลาดประมาณ 5-6 ชั่วโมง กำไรที่ได้ในแต่ละวันประมาณ 200-300 บาท โดยไปขายทุกวัน ในช่วงที่น้ำท่วมทางขาดก็จะนั่งเรือยนต์ไปลงที่อีกหมู่บ้านหนึ่ง แล้วต่อรถรับจ้างไปตลาด คิดเป็นรายได้ประมาณเดือนละ 6,000 - 7,000 บาท เงินที่หาได้ส่วนใหญ่ในช่วงน้ำท่วมจะเก็บไว้ลงทุนทำนาปรัง

ครัวเรือนนี้ที่นาถูกน้ำท่วมไปเป็นส่วนใหญ่ ที่น่าสนใจคือพ่อค้าขายส่งผลผลิตผู้นี้ จะออกไปจับปลาและนำปลาไปขอแลกข้าวกับลูกค้าของตนด้วย

“น้ำท่วมข้าวหมด ซื้อข้าวกิน เอาเงินจากที่ค้าขาย หรือจับปลาไปซื้อข้าว หาปลาได้ก็เอาไปขอแลกข้าวกับลูกค้าที่มาซื้อของ (เขา) ให้ปลา 2-3 กิโลแลกเปลี่ยนข้าว จะได้ข้าวประมาณ 2-3 ถุงป๋วย ขอเขาไป ขอข้าวกินแน่ น้ำท่วมข้าว แลกข้าวกับลูกค้าได้ข้าว 10 ถุงป๋วย”

3.2 การทำงานรับจ้างชั่วคราวในท้องถิ่น

แรงงานในครอบครัวเป็นทุนที่สำคัญของชาวนา เมื่อไม่สามารถทำการผลิตในไร่นาของตนเอง เนื่องจากน้ำท่วมไร่นาเสียหาย ก็จะออกไปหารับจ้างแรงงาน งานรับจ้างในท้องถิ่นที่พบมากคือการรับจ้างเกี่ยวข้าว นอกจากนี้ยังมีงานรับจ้างขายรองเท้าเร่ รับจ้างสร้างบ้าน รับจ้างเย็บผ้า งานเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้และเงินเก็บเตรียมไว้สำหรับการกินอยู่ ซื้อข้าวสาร และสำหรับการลงทุนเพาะปลูก

3.2.1 การรับจ้างเกี่ยวข้าว

งานรับจ้างในท้องถิ่นในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเป็นงานชั่วคราวที่หาได้ง่าย เนื่องจากในช่วงเวลาเร่งด่วนของการเก็บเกี่ยวผลผลิต ภาคอีสานก็ยังมี การขาดแคลนแรงงานอยู่มาก ถึงขนาดที่ว่าต้องมีการจัดหาแรงงานมาเพิ่มจากภาคกลาง สาเหตุที่มีการขาดแคลนแรงงานในฤดูเก็บเกี่ยวก็เนื่องมาจากในปัจจุบัน ได้มีการปลูกข้าวโดยใช้เมล็ดพันธุ์ที่ทางราชการส่งเสริมเพียงไม่กี่สายพันธุ์ เช่นข้าวเหนียว กข. 6 และข้าวเจ้าหอมมะลิ 105 เป็นต้น ทำให้ข้าวสุกในเวลาไล่เลี่ยกัน สำหรับข้าว กข. 6 ซึ่งเป็นข้าวที่นิยมปลูกกันมากนั้นเป็นข้าวที่เมื่อสุกแล้วจะต้องรีบเก็บเกี่ยว มิฉะนั้นต้นข้าวจะล้ม และเมล็ดข้าวจะกระโดดกระจายเวลาสี ทำให้ราคาตก ดังนั้น ในช่วงเกี่ยวข้าว ทุกครัวเรือนจะต้องรีบเกี่ยวข้าวในนาของตน ถ้าไม่ทันก็ต้องจ้างแรงงานเพิ่มเติม

ชาวบ้านหนองลายออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวเพื่อหารายได้มาสำหรับการซื้อข้าวบริโภค และเตรียมไว้สำหรับการลงทุนปลูกข้าวนาปรังต่อไป มีครัวเรือนที่ออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าว ประมาณ 30 ครัวเรือน การไปรับจ้างแบบนี้ จะนิยมไปกันเป็นกลุ่มใหญ่ ผู้ที่มาว่าจ้างส่วนใหญ่ เป็นญาติพี่น้องต่างหมู่บ้าน ที่รู้ว่าหมู่บ้านนี้น้ำท่วม ชาวบ้านว่างงาน ไม่ต้องเกี่ยวข้าวในนาตัวเอง ก็จะเข้ามาติดต่อกับทางผู้ใหญ่บ้าน ค่าแรงวันละ 120-140 บาท ส่วนใหญ่เวลาทำงานคือ 8.30-16.30 น. ถ้าทำงานล่วงเวลาจากที่ตกลงไว้ จะได้อีกชั่วโมงละ 30 บาท

“ผู้ใหญ่บ้านก็จะออกหอบกระจ่ายข้าว เช่น วันมะรืนจะมีคนต้องการจ้างแรงงานเกี่ยวข้าว ประมาณ 50 คน ครัวเรือนไหนต้องการทำงาน ก็เตรียมตัวห่อข้าว พอกินข้าว กินปลาตอนเช้าเสร็จ ก็รีบออกมาที่นัดหมาย นายจ้างจะมีรถมารับมาส่ง ไม่ต้องเสียค่ารถ กับข้าวกลางวันนายจ้างก็เตรียมไว้ทั้งหมด ชาวบ้านหนองลายจะออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวแบบนี้ทุกวัน จนหมดข้าวที่จะเกี่ยว น้ำก็ลดพอดี ก็หยุดไปรับจ้างเตรียมตัวทำนาปรังต่อไป”

ผู้ที่รับจ้างเกี่ยวข้าวจะมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 120-130 บาทต่อวัน ในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวในปีนี้ ส่วนใหญ่จะออกไปรับจ้างกันคนละประมาณ 30 วัน ซึ่งเป็นการออกไปรับจ้างที่มากกว่าปกติ เนื่องจากไม่ต้องเกี่ยวข้าวในนาตนเอง เฉลี่ยแล้วมีรายได้ประมาณ 3,600-3,900 บาทต่อคน แต่ละครัวเรือน ออกไปรับจ้างประมาณ 1-2 คน อย่างมาก 3 คน สรุปแล้วมีรายได้จากการรับจ้างเกี่ยวข้าวประมาณ 7,000-7,500 บาทต่อครัวเรือน

3.2.2 การรับจ้างเร่ขายรองเท้า หรือ ไปหาบรองเท้า

ในหมู่บ้านหนองลายมีพ่อค้ารองเท้าเร่ 1 ราย วิธีประกอบกิจการค้าขายรองเท้าของพ่อค้าชาวบ้านผู้นี้คือการรับรองเท้าจากแหล่งขายส่ง แล้วนำรองเท้าไปเร่ขายตามชุมชนต่างๆ ในภาคกลาง โดยนำชาวบ้านจากบ้านหนองลาย (และบ้านใกล้เคียง) ติดรถไปด้วยเพื่อไป “หาบรองเท้า” การเอาคนไปหาบรองเท้า ก็คือการหาคนไปช่วยเร่ขายรองเท้านั่นเอง โดยการนำคนไปปล่อยไว้ตามจุดต่างๆ ให้เดินหาบรองเท้าเร่ขาย ในบ้านหนองลายมีชาวบ้านประมาณ 10 รายที่ทำงานหาบรองเท้าหรือรับจ้างขายรองเท้าเป็นอาชีพเสริม เมื่อว่างจากการทำนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงผู้ที่มีอาชีพเสริมรับจ้างขายรองเท้า จะขอกล่าวถึงพ่อค้ารองเท้าซึ่งเป็นผู้สร้างงานให้แก่ผู้รับจ้างขายรองเท้าก่อน พ่อค้ารองเท้าผู้นี้อายุ 37 ปี เคยไปรับจ้างต่างถิ่น ต่อ

มากลับมาบ้าน และทำนาอยู่ได้ 3-4 ปี แต่รายได้น้อยไม่พอกิน จึงหันมาประกอบอาชีพค้าขายรองเท้า มีผู้แนะนำเข้าสู่อาชีพคือเพื่อนที่อยู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง (บ้านแบกซึ่งเป็นบ้านแม่ของบ้านหนองลาย คือเป็นบ้านเดิมที่บ้านหนองลายแยกตัวออกมา) เขาไปรับรองเท้ามาจาก “เถ้าแก่” ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอโกสุมพิสัย จ. มหาสารคาม การรับรองเท้าไปขายไม่ต้องจ่ายเงินสด แต่ใช้ “เครดิต” คือขายรองเท้าได้แล้วจึงค่อยนำเงินไปให้เถ้าแก่ ในปัจจุบัน พ่อค้ารองเท้าผู้นี้จะนำรองเท้าออกขายเดือนละ 2 เทียบๆละประมาณ 7 วัน การไปแต่ละเทียบจะรับรองเท้าจากเถ้าแก่ไปประมาณ 1,000 คู่ แต่จะขายได้ประมาณเทียบละ 900 คู่ ที่ต้องรับไปเผื่อมากเพราะการนำรองเท้าไปขายต้องนำไปให้ครบทุกเบอร์ในแต่ละแบบ โดยแต่ละแบบจะมี 9 เบอร์ รองเท้าที่รับไปขายนั้น ราคารับจากเถ้าแก่ประมาณคู่ละ 30-40 บาท อย่างแพง 80 บาท เมื่อรับรองเท้ามาแล้วก็จะออกขาย โดยหาคนขายรองเท้าติดรถไปด้วย ประมาณ 2-4 คน ไปขายตามพื้นที่ชนบทในภาคกลาง โดยพ่อค้าผู้นี้จะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการเดินทางทั้งหมด ในการขายรองเท้านี้ พ่อค้าจะเอากำไรคู่ละ 10 บาท ส่วนคนขายรองเท้าจะไปขายในราคาเท่าใดก็ได้ ในแต่ละเทียบ พ่อค้าจะมีรายได้ประมาณ 9,000 บาท จากการขายเฉลี่ยประมาณ 900 คู่ต่อเทียบ สำหรับรายจ่ายนั้น จะเป็นรายจ่ายค่าน้ำมันและค่าอาหารของตนเองและลูกจ้าง ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณ 800 บาทต่อวัน (ค่าน้ำมัน 300 ค่าอาหารและค่าน้ำค่าไฟที่จ่ายให้แก่วัดที่ไปพักพิง วันละ 500 บาท) การไปขายแต่ละเทียบกินเวลาประมาณ 7 วัน ดังนั้นแต่ละเทียบจะมีรายจ่ายประมาณ 5,600 บาท พ่อค้ารองเท้าได้กำไรสุทธิจากการขายรองเท้าเฉลี่ยเทียบละ 3,000-4,000 บาท

โดยทั่วไป พ่อค้าจะหาคนไปหารับรองเท้าให้ไม่ถนัดนัก คนขายรองเท้าจะต้องมีความอดทน ต่องานหนักและและสามารถปรับตัวต่อความไม่สะดวกต่างๆ เพราะต้องเดินทางไปไกล ไปพักค้างคืนตามศาลาวัด ต้องแบกรองเท้าหนัก และต้องมีศิลปะในการขายสินค้าด้วย ถ้าคนหารับรองเท้าขายไม่เก่ง พ่อค้าก็จะได้กำไรน้อยหรือขาดทุน เพราะมีรายจ่ายทุกวัน คนที่ขายเก่งๆ พ่อค้าจะต้อง “งอนง้อ” ให้ไปหารับรองเท้าให้ จากการสัมภาษณ์คนหารับรองเท้าคนหนึ่ง พบว่า เธอขายรองเท้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2540 (ประมาณ 6 ปี) และเคยขายรองเท้าให้แก่พ่อค้ารองเท้าถึง 4 คน คนล่าสุดเป็นพ่อค้ารองเท้าบ้านหนองลาย

“เจ้าของรถเขามาชวนเรา เขาบอกให้ไปขึ้นรถเขา ไปหารับรองเท้าขายให้เขา---หารับรองเท้า 9 เบอร์ เราก็กิน 9 ถูง หาบข้างละ 5 ข้างละ 4 ถูง รองเท้า 9 ถูงก็ 9 แบบ เขาต้องให้เราครบ เราก็กินขายตามตรอกตามซอย---ลูกค้าบางคนเขาสนใจ เขาก็บอกว่า ขอดูหน่อย ลูกค้าบางคนก็อยากใช้รองเท้าหาบ เพราะบางคนใช้แล้วบอกว่ามัน

ทนอีหลี ของหาบนี้มันดี รองเท้าทน เราก็บอกว่า รองเท้าเย็บมือเอง ไม่ใช่รองเท้าติด
กาบ มันทน เขาก็เรียกเพื่อนมาซื้อ คนภาคกลางนิยมของเราจริงๆ บางจุดก็ไม่ค่อย
ซื้อ เพราะลูกค้าไม่เคยใช้ บางคนก็บอกว่า รองเท้าตั้งนานแล้ว ทำไมไม่มาซักที”

“ปัญหาไม่มีหรอก นอกจากพระวัดใดไม่ให้นอน มันจึงเป็นปัญหา ต้องรีบหาวัดใหม่
ไปแย่งหมานอน ตรงศาลาเขาสว่างไว้พักศพ ก็ต้องได้นอน ลำบากก็ใช่ ไม่ลำบากก็
ใช่ เงินรองเท้าได้นำมาแก้ปัญหาได้เร็ว ลำบากก็พอไป มันคุ้ม แต่ว่าคนที่ขายไม่ได้
มันก็ไม่คุ้ม คนที่ขายไม่ได้นี้ วันหนึ่งบางที 100 บาทก็ไม่ได้”

ที่บ้านหนองลาย มีผู้ที่ไปรับจ้างหาบรองเท้าประจำประมาณ 10 คน คนที่ขายเก่งๆจะมี
รายได้ประมาณ 4,000-5,000 ต่อเที่ยว เนื่องจากคนหาบรองเท้าสามารถตั้งราคาขาย โดยบวก
กำไรอีกประมาณคู่ละ 20-100 บาท การที่ชาวนาจากภาคอีสานต้องร่อนเร่หาบรองเท้าไปต่างถิ่น
ไกลถึงภาคกลาง (บางครั้งไปถึงภาคเหนือ) ก็ทำให้คนซื้อมีความเห็นใจและแสดงน้ำใจแก่คนหา
บรองเท้าเป็นอย่างดี

“สมมุติเจ้าของรถส่งรองเท้าให้เราราคา 90 บาท เราก็ไปขายเพิ่มเป็น 100-199 บาท
ราคา 50 บาท เราก็ไปขาย 90-100 บาท แล้วแต่เราจะขาย บางคนใจดีเขาก็บอกว่า
ไม่ต้องทอนหรอก บางคนเราขายคู่ละ 100 เขาให้ 200 บาทก็มี เจออาเลี้ยใจดี เขา
สงสาร เขาก็บ่เอาเงินทอน บางคนสงสาร คนก็มีหลายแบบ เจอทั้งคนดีคนชั่ว เจอ
คนดีก็หลาย บางคนหาข้าวให้กิน ห่อข้าวให้ ห่อน้ำให้ เพื่มน้ำใจหลายอีหลี เวลา
เราไป เจอคนดี เขาก็บอกว่า อย่าเข้าไปได้อ ซอยนั้น พกยาบ้ามันเยอะ ซอย
อันตราย เขาก็บ่ให้ไป เขาบอกดีอยู่”

การไปเร่ขายรองเท้าต่างถิ่น คนหาบรองเท้าได้พบทั้งผู้มีน้ำใจและแล้งน้ำใจ และบางครั้ง
ก็รู้สึกกลัวอันตราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อขายไปหลายวันและเริ่มมีเงินจากการขายรองเท้ามาก
ขึ้น แต่กระนั้น จากการสัมภาษณ์ชาวนาอีสานที่มีอาชีพเสริมขายรองเท้า เราก็จะเห็นได้ถึงจิตใจ
ที่เป็นนักสู้ กล้าเสี่ยงกับโอกาสใหม่ๆที่มีมาถึง รวมทั้งการมองโลกในแง่ดีของผู้หาบรองเท้าเหล่านี้

“ยาบ้ำมันเยอะ บางทียายขายรองเท้าได้เยอะ มีเงินติดตัวเยอะ ยายก็กลัวอยู่ กลัวมันมาจี้มาปล้น ยามเหนื่อยมากคนเรานอนไม่รู้ตัว กลัวคนเอายาสลบมาให้ดม แล้วปล้นเอาเงิน เพราะมันเคยมีมาก่อน ต้องระวัง ถ้าตอนที่ยังไม่มีเงินก็ไม่กลัวหรอก แต่ถ้าขายรองเท้าได้มาก ก็กลัวเหมือนกัน”

“บางทีไปขายรองเท้า ยายเอาเงินไป 20 บาทก็มี ไม่ต้องซื้ออะไรหรอก ถ้าแก่เขาลี้เอง ไปลงขายเจ้าของรถเขาก็หาข้าวให้กิน กินอิ่มแล้วก็ห่อข้าวไป วันไหนขายดี ลืมกินข้าวกินน้ำ ขายเหนื่อย ได้เงิน มีกำลังใจ มีแต่อยากสู้ต่อ เจ้าของรถนัดเจอตอนเที่ยง ขายดีจนเจ้าของรถต้องวิ่งรถหาเรา”

“การขายรองเท้านี้คิดแล้วมันคุ้ม เพราะว่าเราไม่ต้องลงทุนอะไรทั้งสิ้น มีแต่แรงงานกายเอา เราขยันขายขยันเดิน เราก็ได้เงินหลาย เราขอแต่กิน ขอแต่ขายข้าวไม่ได้ น้ำท่วมแล้วจะรอให้หลวงมาช่วยไม่ได้ เราต้องช่วยเหลือตัวเองก่อน”

รายได้จากการไปหาบรองเท้าขายเฉลี่ยประมาณทีละ 4,000-5,000 บาทต่อการไป 7 วัน แต่ในช่วงน้ำท่วม ภาระในไร่นามีน้อย และความต้องการเงินมีสูง การไปขายรองเท้าในบางทีจะจูงขายไปถึงทีละ 9 วัน ซึ่งคนหาบรองเท้าก็สามารถมีรายได้ถึง 6,300 บาทต่อเที่ยว ในช่วงที่น้ำท่วม 2 เดือน รายได้ของผู้หาบรองเท้าตกประมาณ 12,000 บาทโดยเฉลี่ย ส่วนใหญ่ก็จะเก็บไว้เป็นเงินใช้จ่ายประจำวัน และลงทุนทำนา รวมทั้งซื้อข้าวสารเตรียมไว้สำหรับการบริโภค และใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านด้วย แต่หากไม่ประสบกับภาวะน้ำท่วม บางคนก็สามารถนำเงินที่สะสมได้จากการหาบข้าวไปซื้อรถไถนา หรือตุ๋นก็มี

โดยสรุป การไปหาบรองเท้าขายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ที่ดีแก่ชาวบ้าน แม้ว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถทำงานนี้ได้ดี ปัจจุบันถ้าแก่และเจ้าของรถยังคงมีความต้องการได้คนหาบรองเท้าเก่งๆมาทำงานด้วยอยู่เสมอ การสัมภาษณ์ผู้หาบรองเท้าได้เปิดเผยให้เห็นถึงจิตใจของชาวนาอีสานที่กล้าเข้าสู่อาชีพใหม่ ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน แม้ว่าจะเป็นงานหนัก และต้องปรับตัวและปรับสภาพจิตใจในด้านอาชีพเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ในการเข้าสู่อาชีพของชาวนาที่กลายเป็นผู้หาบรองเท้าที่ดี หรือการปรับตัวของชาวนาที่กลายเป็นพ่อค้าเจ้าของรถที่ดี ล้วนอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่อยู่จักกัน ใกล้เคียงกัน เป็นเพื่อนกัน การแบ่งปัน

ผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพอย่างเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว และความไว้วางกันเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ นอกจากนี้ ระบบการค้าขายของผู้ที่มีทุนรอนน้อย ก็ยังสามารถอาศัยสถาบันทางสังคม เช่น วัด เป็นแหล่งพักพิง ให้ที่พัก ที่หุงหาอาหาร ด้วยค่าใช้จ่ายที่ต่ำ รวมทั้งน้ำใจของคนในถิ่นที่ไปเยือน ที่ยังเข้าใจวิถีชีวิตการต่อสู้ดิ้นรนของชาวชนบท ทำให้การค้าขนาดเล็กของชาวนาที่เริ่มเข้าสู่อาชีพการเป็นพ่อค้าเป็นไปได้

3.2.3 รับจ้างเย็บผ้า

งานรับจ้างเย็บผ้ามีคนทำเป็นส่วนน้อย เพราะเป็นงานที่ต้องใช้เวลาและฝีมือ และต้องมีจักรเย็บผ้า การเย็บผ้าแบบที่บ้านหนองลายจะทำในลักษณะที่มีนายจ้างเอางานมาส่งให้ที่บ้าน ได้ค่าจ้างเฉลี่ยตัวละ 16 บาท โดยจะเย็บได้ประมาณวันละ 20 ตัว มีรายได้ประมาณ 320 บาทต่อวัน หรือประมาณ 9,000-9,600 บาทต่อเดือน การจะทำงานให้ได้เงินมากหรือน้อยก็แล้วแต่เวลาและความขยันของแต่ละคน ผ้าที่นายจ้างนำมาให้เย็บเป็นผ้าฝ้ายซึ่งนายจ้างรับซื้อมาจากหมู่บ้านที่ทอผ้าฝ้ายแล้วนำมาให้ชาวบ้านหนองลายเย็บ ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำงานเย็บผ้าถือว่ามีรายได้ดี และมักมีเงินเก็บสะสม

3.2.4 รับจ้างทั่วไปในเมืองใกล้ๆ

การออกไปรับจ้างในเมืองขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลนักก็เป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้ที่ไม่มีการะเรื่องการดูแลบ้าน ทำนา เลี้ยงสัตว์ หรือจับปลา การหางานส่วนใหญ่จะได้ข้อมูลจากญาติพี่น้อง งานที่ทำส่วนใหญ่เป็นงานประเภทกรรมกรก่อสร้าง หรือลูกจ้างตามร้านค้า รายได้ประมาณวันละ 120-130 บาท ส่วนใหญ่ผู้ที่ไปทำงานแบบนี้มักไปพักอยู่ในเมือง และกลับบ้านประมาณ 2-3 เดือนต่อครั้ง ส่วนใหญ่ผู้ที่ไปทำงานเป็นลูกจ้างตามร้านค้าจะสามารถเก็บเงินใช้หนี้ หรือเก็บเงินมาลงทุนทำนาได้ เพราะนายจ้างจะออกค่ากินอยู่ให้ทั้งหมด

3.3 การประกอบกิจการอิสระ

ในปัจจุบัน การประกอบกิจการอิสระในหมู่บ้านหนองลายเริ่มมีมากขึ้น ที่สำคัญได้แก่ การรับเหมาสร้างบ้าน การทำกิจการบริการดูดส้วม การรับสีข้าวเปลือกออกจากกรวง

3.3.1 การรับเหมาสร้างบ้าน

ชาวบ้านหนองลายประมาณ 7 ครัวเรือนที่รวมกลุ่มกันรับเหมาสร้างบ้าน บ้านที่รับเหมาสร้างมีทั้งบ้านชั้นเดียวและ 2 ชั้น บ้านปูนชั้นเดียวราคา 27,000 บาท บ้านสองชั้นราคา 47,000 บาท ค่าจ้างนี้เป็นค่าแรงเท่านั้น วัสดุต่างๆผู้ว่าจ้างจะต้องเป็นผู้จัดหา ในช่วง 2 เดือนที่น้ำท่วม

ช่างกลุ่มนี้ได้รับเหมาสร้างบ้านรวม 2 หลัง เงินค่ารับเหมาที่ได้มานำมาหารแบ่งกัน เพราะฝีมือและความสามารถของช่างในกลุ่มมีเท่าๆกัน และช่างทุกคนต้องเก่งทุกด้าน การสร้างบ้านหนึ่งหลังจะใช้เวลาประมาณ 20-30 วัน แต่ถ้าผู้ว่าจ้างติดขัดเรื่องเงินซื้อวัสดุก่อสร้าง งานก็อาจจะล่าช้าไปกว่านี้ ส่วนใหญ่ช่างกลุ่มนี้จะรับงานเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น เพราะมีภาระรับผิดชอบที่บ้านไร่นา หรืองานส่วนรวมของหมู่บ้าน เช่นเป็นกรรมการต่างๆ ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปรับเหมางานไกลๆได้

3.3.2 การทำกิจการบริการดูดส้วม

บ้านหนองลายมี 2 ครัวเรือนที่ทำกิจการรับดูดส้วม ซึ่งต้องมีเงินลงทุนซื้อรถดูดส้วม โดยออกไปบริการตามหมู่บ้านทั่วทั้งเขตอำเภอ คิดค่าบริการต่อละ 50 บาท การออกไปแต่ละครั้งจะมีค่าใช้จ่ายเป็นค่าน้ำมันประมาณ 100-150 บาท การออกไปแต่ละครั้งมีผู้ติดรถไปประมาณ 2 คน คือคนขับและผู้ช่วย ซึ่งเป็นแรงงานในครัวเรือนไม่ต้องมีการจ้าง ทั้ง 2 ครัวเรือนที่มีรถดูดส้วมจะเป็นการออกไปทำงานของพ่อกับลูกชาย ในช่วงที่น้ำท่วม ซึ่งเป็นฤดูฝนจะมีผู้ต้องการใช้บริการมาก ต้องออกทำงานแต่เช้า มีรายได้เฉลี่ยวันละ 500 บาท รายได้ต่อเดือนเฉลี่ยประมาณ 10,000-15,000 บาท

สรุป

จากกรณีบ้านหนองลายที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อประสบกับภาวะวิกฤต ครอบครัวชาวนาอีสานต่างพยายามดิ้นรนเอาชีวิตรอดทุกวิถีทาง ที่สำคัญคือการมองหาโอกาสใหม่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยอาศัยภูมิความรู้ ทักษะและความชำนาญที่มีมาแต่เดิมไปใช้ประโยชน์จากทุนธรรมชาติ อันเป็นวิสัยของเกษตรกร ในกรณีของบ้านหนองลาย โอกาสที่เปิดขึ้นใหม่จากอุทกภัยซึ่งทำให้ชาวนาต้องสูญเสียข้าวที่ปลูกไว้ในไร่นา ก็คือการทำประมง จับปลา และทำปลาร้าขายและแลกข้าว และในขณะเดียวกัน เนื่องจากในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน ระบบตลาดมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ซึ่งก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชาวนาจะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ชาวนาหลายคนเริ่มปรับตัวสู่อาชีพการเป็นพ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ทำการรับซื้อและขายผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ เป็นแม่ค้าขายข้าว แม่ค้าขายปลาร้า บางคนก็กลายเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายรองเท้านั่นเป็นต้น การรับจ้างทั้งในและนอกการเกษตรก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ซึ่งในสายตาของชาวบ้านแล้วเป็นอาชีพที่ใช้แต่การลงแรง ไม่ต้องมีการลงทุน จึงไม่มีความเสี่ยงใดๆ

นอกจากการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและระบบตลาดแล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งจะไม่กล่าวถึงไม่ได้เลยคือ คือความสำคัญของ**ทุนทางสังคม**ที่มีต่อชีวิตและการปรับตัวของ

ชาวนา จากที่บรรยายมาในตอนต้น จะเห็นได้ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาส่วนใหญ่ ล้วนต้องอิงกับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะวิกฤต ระบบการช่วยเหลือพึ่งพิงระหว่างกันยิ่งปรากฏชัดเจนขึ้น การออกไปหาปลาน้ำลึก ต้องออกไปกันเป็นกลุ่ม เพื่อที่จะช่วยเหลือกันได้ เมื่อจับปลาได้มาก หากขายปลาสดหรือปลาร้าโดยการ “ฝาก” ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านไปขาย ย่อมได้ราคาดีกว่าการขายปลาให้แก่แม่ค้า แม่ค้าที่เอาปลาและผลผลิตทางการเกษตรไปขายที่ตลาดในอำเภอ ก็ยังสามารถเอาปลาของตนไปขอแลกเป็นข้าวจากลูกค้าได้ และย่อมได้ข้าวมาเกินกว่ามูลค่าจริงของปลาที่เอาไปแลก เนื่องจากลูกค้าก็คือชาวนาหรือแม่ค้าปลักที่พัฒนาตัวเองมาจากการเป็นชาวนา จึงเข้าใจในความยากลำบากของเพื่อนชาวนาที่ประสบอุทกภัย และมีวัฒนธรรมร่วมกันของชาวนาที่จะต้องช่วยเหลือกันในภาวะวิกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีความเข้าใจในวัฒนธรรมการแลกข้าวเป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่า มีชาวนาเป็นจำนวนมากที่ได้อาศัยการแลกข้าว หรือการหยิบยืมข้าวจากญาติพี่น้อง เสี่ยงเกลอในท้องถิ่นไกลๆ โดยเอาปลาเป็นประกัน ทำให้สามารถมีข้าวบริโภค และมีพันธุ์ข้าวปลูก ทำให้ชาวนาเหล่านี้สามารถนำพาชีวิตของตนและครอบครัวผ่านความยากลำบากไปได้ โดยแทบไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆจากภาครัฐ

กรณีศึกษา 4 สานสัมพันธ์ของทุนชุมชนในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า การปั่นครกที่บ้านนาดี จังหวัดนครพนม

การปั้นครกที่บ้านนาดี จ.นครพนม เป็นมรดกทางความรู้และทักษะที่ตกทอดมาจากอดีตในพื้นที่ของหมู่บ้านนาดีที่มีแหล่งดินเหนียวที่มีคุณภาพดีขนาดใหญ่ และชาวบ้านรู้จักวิธีปั้นครกมานานแล้วนับแต่บรรพบุรุษ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในเขตนี้ว่า สามารถปั้นครกได้มีคุณภาพดี แข็งแกร่ง ไม่แตกง่าย ถึงขนาดที่เรียกว่า “ปั้นดินให้เป็นหิน” ด้วยเหตุนี้ ครกจากที่นี่จึงเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคและพ่อค้า ระบบการผลิตครกจำต้องใช้แรงงานมากในช่วงการเผา คือต้องมีการควบคุมดูแลไฟในเตาให้มีอุณหภูมิที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่องตลอดวันและตลอดคืนเป็นเวลา 5-6 วันในการเผาแต่ละรุ่น ทำให้ระบบการช่วยเหลือกันในการผลิตยังดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็นพื้นฐานที่ทำให้ชาวบ้านนาดีสามารถร่วมกันกำหนดราคากลางของครกในหมู่บ้าน โดยพ่อค้าที่มารับซื้อครกไม่สามารถใช้วิธีการตัดราคาหรือกดราคาได้ อาจถือได้ว่า เป็นตัวอย่างที่ดีของการการรณทุนชุมชนที่สำคัญอันได้แก่ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนสังคม นับเนื่องจากอดีตมาจนปัจจุบัน

บริบทชุมชนบ้านนาดี

บ้านนาดีเป็นชุมชนของชาวไทยญ้อ ตั้งอยู่ในจังหวัดนครพนม เป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณ 200 ปี ปัจจุบันมีประชากร 674 คน 163 หลังคาเรือน ที่ตั้งหมู่บ้านนับว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ คือมีหนองน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ ขนาดประมาณ 1400 ไร่ เป็นหนองที่มีน้ำตลอดทั้งปี เป็นน้ำที่ไหลมาจากลำห้วย ซึ่งมีทางน้ำต่อไปยังแม่น้ำโขง แต่มีจะปัญหาคือในยามน้ำหลากในเดือนสิงหาคม-กันยายน น้ำจากแม่น้ำโขงจะไหลย้อนขึ้นมาจากห้วย ทำให้น้ำในหนองมีระดับสูงขึ้นจนท่วมทางเข้าหมู่บ้าน ต้องใช้เรือท้องแบนในการเดินทาง และบางปีน้ำก็จะท่วมนาข้าวเสียหายด้วย นอกจากหนองน้ำขนาดใหญ่ก็ยังมีหนองน้ำขนาด 100 ไร่อีกหนึ่งแห่ง นอกจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์แล้ว หมู่บ้านนี้ยังตั้งอยู่ใกล้พื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ ซึ่งเดิมเคยเป็นป่าที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บ ล่า หาอาหารได้ แต่ปัจจุบันได้มีชาวบ้านนาดีเข้าไปจับจองพื้นที่บางส่วนมาใช้ประโยชน์เป็นที่ทำนา ทำสวนสับปะรด และสวนยางพาราประมาณ 1820 ไร่ คงเหลือพื้นที่สาธารณะประมาณ 1000 ไร่ ลักษณะดินของหมู่บ้าน เป็นดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินขี้มอด” เป็นดินปนทราย เนื้อดินมีสีดำ ร่วนซุย เหมาะแก่การเพาะปลูก พบมากบริเวณป่าดอนและพื้นที่ทำสวน (สับปะรด ยางพารา) ในปัจจุบัน ส่วนดินที่อยู่ริมหนองน้ำจะเป็นดินแดง ปนดินเหนียวมีกรวดผสมอยู่ด้วย ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะของหมู่บ้าน แต่ลึกลงไปประมาณ 1 เมตรจะเป็นดินเหนียว ชาวบ้านสามารถนำดินเหล่านี้มาทำเครื่องปั้นดินเผาจนกลายเป็นอาชีพที่สำคัญของหมู่บ้าน

อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านาคือการทำนา ปลูกสับปะรด ปลูกยางพารา ทำเครื่องปั้นดินเผา และทำประมง นอกจากนี้มีอาชีพที่ทำกันเป็นส่วนน้อยได้แก่ ค้าขาย รับจ้าง และรับราชการ (ตาราง 2.4) สำหรับการทำนาจะ ทำกันทุกครัวเรือน เป็นการทำนาปี มีพื้นที่ทำนาทั้งหมดหมู่บ้านประมาณ 2000 ไร่ อยู่ในเขตที่ดอนใกล้ป่าและที่ลุ่มใกล้หนองน้ำ นาที่ลุ่มประมาณ 400 ไร่ถูกน้ำท่วมไม่ได้ผลผลิตติดต่อกันมา 3 ปีแล้ว แต่ชาวบ้านจะมีที่นาในที่ดอนด้วย ข้าวที่ปลูกจะมีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวประมาณครึ่งต่อครึ่ง ข้าวเหนียวจะปลูกไว้บริโภคเป็นหลัก ส่วนข้าวเจ้าจะปลูกข้าวหอมมะลิ 105 เพื่อขาย

สำหรับการทำสวนสับปะรดนั้น ปลูกกันประมาณ 140 ครัวเรือน มีเนื้อที่ปลูกสับปะรดประมาณ 2,000 ไร่ แต่เดิมชาวบ้านาคือทำนา ทำประมง และปั้นเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก เพิ่งมาปลูกสับปะรดเมื่อประมาณ พ.ศ. 2509-2530 นี้เอง โดยมีชาวบ้านรายหนึ่งทดลองนำสับปะรดมาปลูกที่บริเวณชายป่า ปรากฏว่าได้ผลผลิตดี มีรสหวานฉ่ำ จึงเพิ่มพื้นที่ปลูกมากขึ้น และนำไปขายในตลาดในตัวอำเภอ ชาวบ้านรายอื่นๆจึงเอาอย่างบ้าง จนขยายไปทั่วหมู่บ้าน มีพ่อค้ามารับซื้อเป็นประจำ กลายเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้านและตำบล สับปะรดที่ปลูกเป็นสับปะรดพันธุ์ปัตตาเวีย นอกจากการปลูกสับปะรด ยังมีการปลูกยางพารา ซึ่งเริ่มมาประมาณ 10 ปี โดยการส่งเสริมของเกษตรอำเภอ แต่ชาวบ้านไม่นิยมปลูก มีผู้ปลูกต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันเพียง 1 ครัวเรือนเท่านั้น ต่อมาในพ.ศ. 2541 ได้มีการส่งเสริมจากทางารอีกเป็นรอบที่สอง โดยชาวบ้านจะได้รับพันธุ์ต้นยางพาราและปุ๋ยเคมีฟรี คราวนี้มีผู้ปลูกเพิ่มขึ้นประมาณ 15 ครัวเรือน แต่ก็มีพื้นที่ปลูกประมาณ 100 ไร่ เท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านยังไม่มั่นใจเรื่องผลผลิต แต่เมื่อเกษตรกรรายแรกที่ร่วมโครงการสามารถกรีดยางได้ (ต้นยางจะใช้เวลาประมาณ 4 ปีจึงจะกรีดยางน้ำยางได้) และมีตลาดรับซื้อยางคือองค์การสงเคราะห์ผู้ทำสวนยางเข้ามารับซื้อน้ำยางสดและยางแผ่นถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงเริ่มรู้สึกว่ายางเป็นพืชเศรษฐกิจที่น่าสนใจ แต่เนื่องจากยางเป็นพืชที่ต้องมีการลงทุนสูงในครั้งแรกในการซื้อพันธุ์และปุ๋ย ผู้ที่สนใจจึงรอจังหวะที่ทางการจะเข้ามาส่งเสริมในรอบต่อไป

ตารางที่ 2.4 อาชีพของครัวเรือน

อาชีพ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละของครัวเรือน
ทำนา	163	100

ทำไร่สับปะรด	140	85.9
ทำสวนยางพารา	15	9.2
ทำเครื่องปั้นดินเผา	64	39.3
ประมงเพื่อขาย	5	3.1
เลี้ยงสัตว์ (ควาย หมู)	15	9.2
ค้าขาย (ร้านค้า, เรขายสินค้า)	10	6.1
รับจ้าง	15	9.2
รับราชการ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข 1 ทหาร 1 ครู 3)	5	3.1

ตารางที่ 2.5 ระยะเวลาในการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพ	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	ตค	พย	ธค
ทำนาปี												
ทำสวนสับปะรด												
กรีดยางพารา												
ทำเครื่องปั้นดินเผา												
รับจ้างดำนา												
รับจ้างเกี่ยวข้าว												
รับจ้างกรีดยางพารา												
จับปลา												
หาของป่า												

การทำเครื่องปั้นดินเผา

การทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นมรดกทางความรู้ที่สำคัญของชาวบ้านนาดี ไม่มีใครรู้ว่าทำกันมาแต่เมื่อใด รู้แต่ว่าพอเกิดมาก็เห็นพ่อแม่ทำและมีพ่อแม่พาทำหรือสอนให้ทำ โดยการขุดเอาดินเหนียวบริเวณริมหนองน้ำของหมู่บ้านมาปั้นและเผาในเตาที่สร้างด้วยดินเช่นกัน ในอดีตจะปั้นเป็นไหปากกว้าง ไห้อง และแอ่ง ปั้นไว้ใช้เอง และไว้ใส่ปลาร้าไปแลกข้าว เนื่องจากนาที่หมู่บ้านนี้จะถูกน้ำท่วมข้าวเสียหายเป็นประจำ แต่มีปลาเยอะ จึงมีการจับปลาทำปลาร้าใส่ไหไว้ไปแลกข้าว จนมีคำกล่าวที่ว่า “ไหปลาแดกแลกนาท่ง (ทุ่ง)” ต่อมามีการขายไหโดยเฉพาะ โดยแบกไปขายให้

พ่อค้าชาวญวน และต่อมาก็มีพ่อค้าจากตลาดในตัวเมืองมารับซื้อ แต่ในการปั่นขายช่วงนี้ก็ยังปั่นทั้งครกและไห จนกระทั่งเมื่อประมาณ 5-6 ปีที่ผ่านมา จึงได้มีการเปลี่ยนมาปั่นครกเป็นหลัก เพราะครกเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่า การปั่นครกยังประหยัดเนื้อที่ในเตา นอกจากนี้ เวลาเผาอัตราส่วนของครกที่แตกยังมีน้อยกว่าไหอีกด้วย

สำหรับการทำเตานั้นก็มีการปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน คือในอดีตการเผาจะใช้วิธีขุดดินเป็นโพรงแล้วเผาอยู่ใต้ดิน แต่ปัจจุบัน เมื่อมีความต้องการสินค้ามากขึ้น จึงมีการก่อดินขึ้นเป็นเตาขนาดใหญ่ สามารถเผาครกได้ครั้งละประมาณ 2,000 ใบ โดยชาวบ้านประมาณ 7-8 ครัวเรือนจะรวมกลุ่มกันสร้างเตาและหมุนเวียนกันนำครกที่ปั่นเสร็จแล้วเข้าไปเผา การปั่นจะแยกกันปั่นและครกที่เผาออกมาก็จะเป็นของครัวเรือนที่ปั่น แต่จะลงแขกช่วยกันเวลาเผา การเผาแต่ละรุ่นจะใช้เวลา 5 วันและปล่อยให้เย็นอีก 2 วัน ระหว่างการเผาจะต้องคอยเฝ้าดูแลไฟฟืนในเตาตลอด เพราะถ้าฟืนน้อย ครกที่เผาออกมาจะเป็นสีขาว ไม่เป็นสีดำ และครกที่เป็นสีขาวจะขายไม่ได้ราคา ดังนั้น แม้อ่อนกลางคืนก็ต้องมีคนเฝ้าอยู่หน้าเตา 2 คน โดยเจ้าของครกจะเป็นฝ่ายจัดหาอาหารเลี้ยง และไม่มีการจ่ายค่าจ้าง การเผาครกจะเผาในช่วงฤดูแล้ง คือหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จในเดือนธันวาคมไปจนถึงเดือนเมษายน แต่ละครัวเรือนจะเตรียมปั่นครกไว้รอเข้าเตา มีการจัดลำดับกันไว้ว่าใครจะเอาครกเข้าเผาก่อนหลัง ระยะเวลาในการปั่นอาจกินเวลาตั้งแต่ 1 เดือนถึง 3 เดือน ในแต่ละปีครัวเรือนหนึ่งๆจะเผาครกได้อย่างต่ำ 2 เตา (ครั้ง) แต่ถ้าขยันและมีแรงงานมาก ก็อาจจะได้ถึง 3-4 เตา

“จัดคิวกันไปเรื่อยๆ ช่วยกัน ถ้าใครลง (เผา) ก็จะต้องช่วยกันในกลุ่ม ผมเป็นคิวที่ 4 กลางคืนก็ต้องไปอยู่เวียนไปนอนอยู่ที่นั่น 2 คน”

“เตาหนึ่งได้ประมาณ 2,000 ลูก ต้องช่วยกัน ไม่ช่วยไม่ได้ ไม่ได้คิดค่าแรง แต่ซื้ออาหารไปให้กิน---คนที่ลงเตาเป็นคนจ่ายค่าอาหาร เหล้า บุหรี่ ลักษณะลงแขก”

“ตอนเอาครกลงเตาจะคุยกันได้เต็มที่ เพราะได้กินข้าวด้วยกัน นอนด้วยกัน 2 คืน ไฟฟืนตลอด ถ้าฟืนน้อยก็ใส่ทันที ดื่มน้ำสุรา สูบบุหรี่คุยกัน คุยสัพเพเหระไปเรื่อยๆ”

ในการผลิตครกแต่ละเตา ซึ่งจะได้ครกประมาณ 2,000 ใบนั้น ผู้ผลิตจะต้องลงทุนประมาณ 5,000-10,000 บาท ขึ้นอยู่กับว่ามีการจ้างแรงงานและการซื้อปัจจัยการผลิตมาก

น้อยเพียงใด การลงทุนที่มากที่สุดคือค่าฟืน รองลงมาได้แก่ค่าจ้างชุดดิน ขนดิน นวดดิน และค่าอาหารทั้งที่เลี้ยงคนที่มาลงแขกและที่กินในครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านจะคิดรวมเข้ามาเป็นค่าใช้จ่ายด้วย เพราะในยามที่เร่งปั้นและเผา จะต้องใช้วิธี“ซื้อกินตลอด” ไม่ได้ทำกินหรือไปหาเก็บล่ามากิน สำหรับครกที่ปั้นขายจะมีขนาดต่างๆกัน ได้แก่

ครกต้อก ราคาใบละ 10 บาท

ครกตีก ราคาใบละ 12 บาท

ครกจุ่ม ราคาใบละ 14 บาท

ครกใหญ่ ราคาใบละ 18 บาท

โดยเฉลี่ยจะขายครกได้เตาละ 20,000 บาท คิดเป็นกำไรเตาละ 10,000-15,000 บาท ซึ่งถ้าสามารถปั้นได้เร็ว และเผาได้หลายเตา (ครั้ง) ก็จะได้กำไรมากขึ้นไปตามลำดับ

เพื่อให้เข้าใจถึงรูปแบบการใช้แรงงานและการลงทุนในการผลิต จะขอยกตัวอย่างการผลิตครกของครอบครัวนายทองใบ (นามสมมุติ) อายุ 46 ปี ในครัวเรือนมีนายทองใบ ภรรยา และบุตรชายหนึ่ง หญิงหนึ่ง กำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมทั้งสองคน

“ปีหนึ่งๆปั้นครกเข้าเตาเผาได้ประมาณ 3 ครั้งๆละประมาณ 2,000 ลูก ขายได้เงินประมาณ 60,000 บาทต่อปี แต่ก็ต้องจ่ายค่าฟืน ค่าดิน ค่าลูกน้องนวดดินให้ ตอนเอาดินขึ้นมามีต้องตากแดดให้แห้ง แล้วเอามาแช่น้ำให้เปื่อย เพื่อมานวดโดยแช่น้ำในประมาณ 2 ชั่วโมง แล้วก็นวด ต้องใช้แรงมากๆ เลยจ้างเขามานวดให้ เฉพาะคนหนุ่มเท่านั้น---เสาร์อาทิตย์ลูกก็มาช่วยนวดดิน ตื่นขึ้นมาก็ช่วยนวดดินก่อนที่จะไปโรงเรียน แต่ก็เสียค่านวดดินเหมือนเดิม เพราะนวดคนเดียวไม่พอ ต้องใช้คนนวดเพิ่มอีก---เตาหนึ่งใช้ดินสิบล้อรถไถเดินตาม เรามีรถก็ไม่ต้องจ้างขน ได้แต่จ้างชุด ขนเอง---ถ้าคนไม่มีรถก็ต้องได้จ้างทุกอย่าง ทำให้รายจ่ายเพิ่มขึ้นมาก---ค่าจ้างนวดจ้างเป็นเตา จ้างค่าฟืน 5,000 บาท ค่าคนนวดอีก 5,000 บาท จะมีเงินเหลือ (กำไร) ประมาณ 10,000 บาทต่อเตา”

สำหรับการขายครกที่ผลิตได้นั้น จะมีพ่อค้ามารับซื้อที่หมู่บ้าน เป็นการซื้อขายที่ทำกันมานาน แต่ละเตาก็จะมีพ่อค้ารับซื้อที่คุ้นเคยกัน มีการจับจองสินค้าข้ามปี และเมื่อเผาเสร็จเอาครกออกจากเตา ชาวบ้านก็จะโทรศัพท์แจ้งพ่อค้าให้มาซื้อครกได้ ในสมัยก่อนจะมีการวางมัดจำล่วงหน้า แต่ปัจจุบันไม่จำเป็นต้องมีการวางมัดจำ เพราะติดต่อด้านขายกันมานานจนเชื่อใจกัน ชาว

บ้านจะไม่ขายครกให้พ่อค้าคนอื่น เพราะต้องการรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีไว้ แต่ถ้ามีคนมาขอซื้อใบสองใบเอาไปใช้เอง ก็จะขายให้ได้ เพราะเป็นการซื้อไปใช้ ไม่ใช่การซื้อไปขาย

ประเด็นที่น่าสนใจในระบบการซื้อขายครกที่บ้านนาดีคือ ชาวบ้านเป็นคนกำหนดราคาเอง และจะเป็นราคาเดียวกันทั้งหมู่บ้าน แม้ว่าจะมีเตาเผารวมถึงประมาณ 9 เตา (และเตาครอบครวอีก 2-3 เตา ซึ่งเป็นครอบครวใหญ่) และครกจะทยอยออกสู่ตลาดในช่วงระยะเวลา 4 เดือน อย่างไรก็ตาม ถ้าครกไม่ได้คุณภาพ คือมีสีขาว บางที่พ่อค้าก็จะไม่รับซื้อ หรือซื้อในอีกราคาหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านยอมรับได้ เพราะรู้ว่าเป็นครกที่ไม่ได้มาตรฐาน เพราะใช้ฟืนน้อยไป พ่อค้าที่เป็นเจ้าประจำจะมาจากจังหวัดหนองคาย นอกจากนี้ ยังมีที่มาจากร้อยเอ็ด และสกลนครด้วย

“พ่อค้าเขาจะมีลูกค้าขาประจำ เขา(พ่อค้า) ถามกันมาต่อๆ ว่าครกอยู่ที่ไหน แล้วเขาก็จะมาซื้อกับชาวบ้าน ซื้อประมาณพันลูกแต่ละรอบ และมาหลายรอบ จนคนบ้านเล็กบ้าน พ่อค้าจึงเลิกซื้อ มารับเอาเลยถึงหมู่บ้าน”

“คนที่ทำไม่เคยเอาไปขาย มีแต่แม่ค้าในหมู่บ้านเขาซื้อไปขายต่อที่ตลาดก็มี ไปส่งที่ร้านที่อำเภอก็มี และที่ตลาดในอำเภอมาซื้อที่นี้ก็มี---เวลาขายไม่ได้ขายแข่งกัน ราคาเท่ากัน เราเป็นคนกำหนดราคาเอง ไม่เหมือนสับปะรด เพราะสับปะรดพ่อค้าคนกลางเป็นคนกำหนดราคา”

จากการที่บ้านนาดีมีชื่อเสียงในการปั้นครก และชาวบ้านมีความขยันขันแข็ง และมีการรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ทำให้มีหน่วยราชการต่างๆ เข้ามาสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนก็ได้มาสนับสนุนให้มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มอาชีพ ชื่อ “กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผา” มีสมาชิกทั้งสิ้น 64 ครอบครัว มีการรวมการบริหารกลุ่มรวม 9 คน มีกิจกรรมที่สำคัญคือการพัฒนาฝีมือและผลิตภัณฑ์ การหาตลาดให้สมาชิก และการกำหนดราคาเครื่องปั้นดินเผาให้เป็นราคาเดียวกัน นอกจากนี้ กลุ่มยังได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นทุนให้ยืมจำนวน 100,000 บาท โดยให้ส่งคืนปีละ 20,000 บาท เป็นเวลา 5 ปีไม่มีดอกเบี้ย ซึ่งกลุ่มก็ได้นำเงินจำนวนนี้มาเป็นทุนหมุนเวียนซื้อผลิตภัณฑ์จากเตาของสมาชิกเก็บไว้รอพ่อค้าจากต่างจังหวัดมาซื้อ โดยกลุ่มจะขายให้พ่อค้าโดยคิดราคาเพิ่มใบละ 1 บาท ถ้าไรที่ได้นี้ก็จะนำมาปันผลให้แก่สมาชิกต่อไป สำหรับพ่อค้านั้น ก็จะซื้อจากสินค้าตรงชาวบ้านก่อน พอสินค้าหมดจึงไปซื้อจากกลุ่ม

เมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามาที่หมู่บ้าน จึงมีคนบางคนคิดว่า เงินส่วนนี้น่าจะเก็บไว้เป็นกองกลางสำหรับซื้อครกจากชาวบ้าน และขายต่อให้พ่อค้า ซึ่งจะทำให้เงินทุนมีการออกงอยอย่างรวดเร็ว และจะเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองของผู้ผลิตครกด้วย เช่น สามารถต่อรองให้พ่อค้าซื้อครกได้ทั้งหมด โดยไม่ต้องคัดครกขาวออก แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ เนื่องจากครวเรือนที่ไม่ได้ปั่นครกก็มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งต้องการใช้เงินไปทำกิจการอย่างอื่น และยังเป็นการขัดกับระเบียบกองทุนอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกองทุนเข้าปีที่สอง ก็ปรากฏว่า ได้มีชาวบ้านสองกลุ่มที่เป็นกลุ่มเตาเดียวกัน ใช้วิธีการกู้เงินครัวเรือนละ 10,000 บาท (หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านใหญ่ มีคนต้องการกู้เงินมาก ดังนั้น วงเงินกู้สูงสุดที่สามารถกู้ได้คือครัวเรือนละ 10,000 บาท ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นจำนวนที่น้อยเกินไป และขายครกเพียง 1 เตา ก็สามารถใช้นี้ได้แล้ว) และนำไปรวมให้ครัวเรือนหนึ่งลงทุนซื้อครกหน้าเตาไปขายเอากำไรจากพ่อค้า กำไรที่ได้ส่วนหนึ่งก็เอามาแบ่งให้คนอื่น ชาวบ้านอธิบายว่าเป็นการ “ทำแบบเล่นแชร์” (ผู้ที่มีอาชีพปลูกสับปะรดก็มีการทำแบบนี้เช่นกัน แต่จะเอาเงินไปซื้อรถไถเดินตามซึ่งราคาคันละประมาณ 40,000 บาท) กรรมการก็เห็นว่าเป็นการไม่ผิดกฎระเบียบ เพราะเป็นข้อตกลงระหว่างสมาชิกกันเอง เป็นการแก้จุดอ่อนที่วงเงินกู้ยังน้อยเกินไป การกระทำเช่นนี้ ทำให้กลุ่มเตาที่เดิมรวมกันเพื่อการผลิตเท่านั้น ได้ก้าวไปสู่การร่วมกันค้าขายด้วย โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากปราศจากความไว้วางใจกันเป็นพื้นฐาน จึงนับได้ว่าทุนทางสังคมของชุมชน ได้ทำให้สมาชิกสามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้เป็นอย่างดี โดยมีการค่อยๆ เรียนรู้ และใช้ประโยชน์จากโอกาสที่สถานการณ์อำนวยให้

อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยขอกล่าวถึงคือเรื่องของทุนความรู้ จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านในกองกลางนั้นมีความรู้และทักษะในเรื่องการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอย่างดี และสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับการใช้สอยและสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป จากการปั้นไหปลาร้าเพื่อการแปรรูปอาหารนำไปแลกข้าว มาเป็นการปั้นไหเพื่อการค้าโดยตรง และมาเป็นการปั้นครกในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องเตาเผาให้เหมาะสมกับการเผาเพื่อการค้าจำนวนมาก ความสามารถในการสะสม ถ่ายทอด และสร้างความรู้ใหม่ ทำให้การปั้นครกที่บ้านนาดียังมีความหมายต่อชีวิตของชาวบ้านสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ชาวบ้านสามารถเลือกที่จะรับและไม่รับความรู้บางอย่างที่ทางราชการมาส่งเสริม ความรู้ที่รับมาปรับใช้ คือการทำเตาเผา ส่วนความรู้บางอย่างที่ชาวบ้านประเมินดูแล้วว่าไม่เหมาะสม เช่น ทางราชการมาแนะนำให้ทำเครื่องเคลือบดินเผาแบบใหม่้งกร แต่ปรากฏว่าได้คุณภาพไม่ดี และขายไม่ได้ ชาวบ้านจึงเลิกทำ

“ที่เขาแนะนำมามันต้องเคลือบเหมือนไหม้เกรียม แต่มันใส่ปลาร้าไม่ได้ และขายไม่ได้ ขายไม่ออก พอแต่ให้ใส่น้ำได้ แต่ใส่ของเค็มไม่ได้---เคลือบเพื่อให้มันสวยงาม เขาว่า มันสวย และไม่เปลืองเงิน ต่อมาขายไม่ได้ เลยไม่ได้ทำ---ทำโดยไม่ได้เคลือบเลยก็ ขายได้ เคลือบแล้วมันไม่สุกถึงข้างใน มันแตกง่าย ดินไม่สุก”

โดยสรุป จะเห็นได้ว่า นับเนื่องจากอดีต ชาวบ้านนาได้สร้างและสะสมทุนความรู้เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพ บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมชุมชนอยู่ ความจำเป็นในการร่วมมือกันในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้กลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่เอื้อให้ทุนสังคมในหมู่บ้านมีการสืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เมื่อชุมชนบ้านนาได้เข้าสัมพันธ์กับระบบการค้ามากขึ้น ทุนทางสังคมนี้ก็ยิ่งแสดงบทบาทกลายเป็นเกราะป้องกันชุมชนเป็นอย่างดี และยังทำให้ชุมชนสามารถก้าวไปข้างหน้าได้อย่างมั่นใจ

บทที่ 3

ยุทธศาสตร์ครอบครัวและทุนชุมชน

การศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์ครอบครัว หรือยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว (household survival strategies) เป็นการศึกษาที่ได้มีการริเริ่มมาในประเทศแถบละตินอเมริกามาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970-ทศวรรษ 1980 แต่ในประเทศไทยการศึกษาวิจัยโดยอาศัยแนวคิดนี้โดยตรงแทบไม่มีปรากฏ ลักษณะงานที่พอจะใกล้เคียงอาจปรากฏในงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนในช่วงหลัง คือในช่วงปลายทศวรรษ 1990 ซึ่งหันมาสนใจในเรื่องระบบเศรษฐกิจ ชวนา โดยเริ่มมีการศึกษาถึงกลไกภายในเศรษฐกิจครัวเรือนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม จากที่แต่เดิมจะให้ความสนใจต่อประเด็นที่เกี่ยวกับระบบสังคมและวัฒนธรรมชวนาเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบัน เรายังไม่มีความเข้าใจชัดเจนต่อประเด็นที่ว่า ในสภาพที่ชาวชนบทโดยทั่วไปประสบกับปัญหาความไม่มั่นคง และความเสี่ยงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความผันผวนในด้านราคาผลผลิต (ดังกรณีการปลูกแตงกวา สับปะรด พริก ที่เสนอในบทที่ 3) ภัยธรรมชาติ (เช่นกรณีอุทกภัยที่บ้านหนองลาย) นโยบายของรัฐ (เช่น การสร้างเขื่อนที่ทำให้บ้านหนองพระถูกอพยพ) และวงจรชีวิตของครอบครัว นั้น ชวนามีวิธีการอย่างไรในการเอาชีวิตรอดครัวให้อยู่รอดได้ โดยไม่สร้างปัญหาในสังคมเลย จริงๆแล้ว หากเราคำนวณดูรายได้รายจ่ายของเกษตรกรในชนบท เรามักจะมีคำถามเกิดขึ้นเรื่อยๆว่า ชาวชนบทเหล่านี้เลี้ยงชีวิตให้รอดได้อย่างไร และเมื่อพิจารณาถึงโครงการพัฒนาต่างๆที่มักไม่ได้ให้ความช่วยเหลือชาวชนบทได้อย่างตรงประเด็น รวมทั้งระบบสวัสดิการต่างๆที่มาถึงเกษตรกรน้อยมาก เราก็มักจะต้องตั้งคำถามว่า แล้วชาวชนบทเหล่านี้มีชีวิตรอดได้อย่างไร ระบบวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้สามารถอยู่รอดร่วมกัน เป็นคำตอบหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอ ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะพยายามหาข้อสรุปในประเด็นนี้ ซึ่งรายละเอียดของกรณีศึกษาที่ได้ให้ไว้ในบทที่แล้ว ก็เป็นการปูพื้นเพื่อนำมาสู่การสรุปเข้าสู่ประเด็นในบทนี้ และผู้วิจัยจะได้อ้างถึงกรณีศึกษาดังกล่าวในการอภิปราย พร้อมทั้งให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นในบางประเด็น เมื่อเราได้ทำความเข้าใจกับประเด็นยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของชาวชนบทแล้ว เราจะหันมาดูว่า กองทุนหมู่บ้านที่ลงไปสู่ชุมชนและครัวเรือนของชาวชนบท ได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างหรือตอบสนองยุทธศาสตร์ของครัวเรือนอย่างไร ถ้ากองทุนหมู่บ้านถูกออกแบบมาในลักษณะที่สามารถนำไปใช้ในการสนับสนุนยุทธศาสตร์ครอบครัวได้ ก็เท่ากับว่า กองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ ที่ช่วยให้ชาวชนบทบรรลุเป้า

หมายของครอบครัว และอาจถือได้ว่า เป็นความสำเร็จที่สำคัญจากทางเลือกและมุมมองของชาวชนบทเอง

ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชนบท

ในปัจจุบัน การดำรงชีวิตของชาวนาหรือเกษตรกรในชนบทได้เปลี่ยนไปจากที่แต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่ระบบเศรษฐกิจที่ชาวนาได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามากยิ่งขึ้น แต่กระนั้นก็ตาม ในภาคอีสานในสถานการณ์ปัจจุบัน ประชากรในหมู่บ้านชนบทก็ยังลังเลที่จะเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างเต็มตัว เนื่องจากตลาดผลผลิตทางการเกษตรยังมีความผันผวนในด้านราคาเป็นอย่างมาก จนไม่สามารถสร้างหลักประกันใดๆแก่ชาวนาได้ ด้วยเหตุนี้ ยุทธศาสตร์ในการอยู่รอดของชาวชนบทคือ การยังคงการผลิตเพื่อยังชีพไปพร้อมๆกับการเข้าร่วมในเศรษฐกิจแบบตลาด กล่าวอย่างเป็นรูปธรรมคือ ชาวชนบทส่วนใหญ่ในภาคอีสานยังคงมีการผลิตข้าวเพื่อบริโภคต่อไป และขณะเดียวกันก็ทำการผลิตทางการเกษตรอื่นๆเพื่อเป็นสินค้าหรือเพื่อขายในตลาด แต่การทำการเกษตรอย่างเดียวนั้นก็ยังไม่สามารถสร้างผลผลิตหรือรายได้เพียงพอ เนื่องจากในปัจจุบัน ขนาดของที่ดินต่อครัวเรือนมีขนาดเล็กลง จากการขยายตัวของครอบครัวและการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยรวม ในขณะที่ที่ดินมีจำกัดและไม่สามารถบุกเบิกขยายออกได้อีกต่อไป ครอบครัวชาวชนบทส่วนใหญ่จึงต้องมีการจัดสรรสมาชิกส่วนหนึ่งออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรด้วย เช่น การรับจ้างในท้องถิ่น และการอพยพไปรับจ้างต่างถิ่นทั้งแบบชั่วคราวและกึ่งถาวร นอกจากนี้ ยังมีชาวชนบทส่วนหนึ่งที่สามารถลงทุนประกอบกิจการต่างๆ เช่น การทำการค้า การประกอบกิจการบริการที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและการดำรงชีวิตแบบใหม่ เช่น การบริการรถสี่ล้อ โรงสี ร้านซ่อมจักรยานยนต์ บริการตัดผม ไปจนถึงบริการดูดส้วม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กิจการเหล่านี้ยังมักเป็นกิจการขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก และไม่ได้ก่อผลในด้านการจ้างแรงงานในชนบทมากนัก การจ้างงานในชนบทส่วนใหญ่จึงมักเป็นการจ้างงานในภาคเกษตรเป็นสำคัญ ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการเอาชีวิตรอดของชาวชนบทคือ การที่ครัวเรือนหรือครอบครัวมีบทบาทที่สำคัญในการต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ มิใช่เอกบุคคล สมาชิกในครัวเรือนทุกคนจะต้องช่วยกันสร้างฐานะ และมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป ตามลักษณะของเพศ วัย ทักษะด้านอาชีพ ประสบการณ์ ตลอดจนการศึกษา นอกจากนี้ ในแง่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนนั้น ยังพบว่าไม่มีครัวเรือนใดที่มีอาชีพเดียว ครัวเรือนทั้งหมดมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย เปลี่ยนไปตามรอบฤดูกาลและรอบวงจรชีวิตของครอบครัว โดยสรุป ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนในภาคอีสาน มีองค์ประกอบดังนี้

1. การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆกับการผลิตเพื่อการค้า
2. การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอกไร่นาและนอกภาคการเกษตร
3. การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้
4. การรักษาบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยในการจัดสรรแรงงานและทรัพยากรที่หาได้
5. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานทุนชุมชน คือทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนสังคม

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆกับการผลิตเพื่อการค้า

ชาวอีสานเดิมมีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก การผลิตเพื่อการค้าเติบโตขึ้นอย่างช้าๆ ในระยะแรก (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) และมีอัตราเร่งสูงขึ้นในระยะหลัง จนปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าการผลิตเพื่อการค้าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวชนบทอีสานแล้ว ทุกครัวเรือนมีความต้องการรายได้เพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ในการซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภค ในการศึกษาของบุตร การรักษาพยาบาล และอื่นๆ รวมไปถึงการลงทุนในการผลิต ก็ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตต่างๆที่ได้มาจากการซื้อขายในระบบตลาด แต่กระนั้นก็ตาม ชาวชนบทยังรักษาการผลิตเพื่อการบริโภคไว้เป็นส่วนที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน ครัวเรือนชาวนายังคงดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่ง โดยตรวักที่คำนึงถึงมูลค่าใช้สอยมากกว่ามูลค่าแลกเปลี่ยนเชิงการค้า ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่คำนึงถึงการอยู่รอดและความต้องการในการตอบสนองการบริโภคมากกว่าการสะสมทุน

1.1 การผลิตและการหาอาหารจากธรรมชาติแวดล้อมเพื่อการบริโภค

การผลิตเพื่อบริโภคที่สำคัญที่สุดในระบบเศรษฐกิจครอบครัวของชาวชนบทอีสานคือการทำนาปลูกข้าว นอกเหนือจากข้าว ชาวอีสานยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ปีก เช่น ไก่ เป็นอาหาร นอกจากนี้ ยังคงมีการเก็บ และล่า หาอาหารจากทุ่งนา ป่าละเมาะ ลำห้วย หนองบึงต่างๆ เพื่อนำมาเป็นอาหารอยู่โดยทั่วไป การหาอาหารจากธรรมชาติโดยการหาและเก็บเอา (gathering) เป็นส่วนที่สำคัญในการดำรงชีวิตประจำวันของชาวนามาแต่อดีต และในปัจจุบัน เมื่อชาวนาได้เข้าสู่สัมพันธ์กับการผลิตเพื่อการค้า การหาอาหารจาก

ธรรมชาติก็ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก ในครัวเรือนส่วนใหญ่ ซึ่งมีรายได้หลักจากการทำการเกษตร และมีรายได้เสริมจากการรับจ้างและการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจนอกการเกษตรเป็นครั้งคราวนั้น การพึ่งพิงอาหารจากระบบตลาดเป็นหลักจะดูเป็นการฟุ่มเฟือยทีเดียว

1.2 การคงไว้ซึ่งการผลิตข้าวนาปี

ข้าวเป็นพืชอาหารที่สำคัญ การดำรงชีวิต ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆของชาวอีสานผูกพันแน่นแฟ้นกับการผลิตข้าว แม้ในท้องที่มีสภาพภูมิณีที่ไม่เหมาะสมกับการปลูกข้าว เช่น มีความแห้งแล้งจัด ก็ยังพบว่ามีการทำนาต่อเนื่องกันมาทุกปี ข้อมูลจากการวิจัยใน 10 หมู่บ้านในภาคอีสานพบว่า ครัวเรือนที่ยังคงทำการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคเป็นประจำต่อเนื่องในทุกๆปีมีสูงถึงร้อยละ 90 (ดูตารางที่ 3.1) หากพิจารณาถึงภาพรวมของภูมิภาค โดยอาศัยข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร จะพบว่าสัดส่วนของพื้นที่ทำนาจากพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดในภาคอีสาน มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากนับจากอดีตถึงปัจจุบัน กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2498 สัดส่วนของพื้นที่ทำนาในภาคอีสานคิดเป็นร้อยละ 64.3 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (15 ล้านไร่จาก 23.38 ล้านไร่) ในอีก 20 ปีต่อมาคือใน พ.ศ. 2518 สัดส่วนของพื้นที่นาในภาคอีสานคิดเป็นร้อยละ 71.6 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (34.14 ล้านไร่จาก 47.68 ล้านไร่) และในอีก 20 ปีต่อมา คือใน พ.ศ. 2538 สัดส่วนของพื้นที่นาคิดเป็นร้อยละ 65.5 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (37.9 ล้านไร่จาก 57.8 ล้านไร่) (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2522; 2529/30; 2541/2542) ถึงแม้ว่าขนาดของพื้นที่ทำนาจากสถิติของทางราชการนี้จะรวมพื้นที่นาที่ทำการผลิตทั้งเพื่อขายและเพื่อบริโภคไว้ด้วยกัน แต่ตัวเลขนี้ก็ย่อมบ่งชี้ถึงความสำคัญของการผลิตข้าวในเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวชนบทอีสาน นอกจากนี้งานวิจัยในระดับจุลภาคหลายชิ้นได้ระบุตรงกันว่า ในการผลิตข้าวนาปีของชาวอีสาน ผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคเป็นหลักก่อน ส่วนที่เหลือจากการบริโภคและการใช้หนี้ (ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการลงทุนทำนา) จึงนำไปขายที่ตลาดเล็กน้อย ตามความจำเป็นในการใช้เงินแต่ละครั้ง แต่ในหมู่บ้านที่อยู่ในเขตแห้งแล้งไม่มีระบบชลประทาน แม้จะมีการทำนาเพื่อการบริโภค ผลผลิตที่ได้อาจไม่เพียงพอต่อการบริโภค ก็ต้องมีการซื้อข้าวบริโภคประกอบด้วย โดยอาศัยรายได้จากการทำเกษตรกรรมอื่นและการรับจ้าง

ตารางที่ 3.1 ร้อยละของครัวเรือนที่ทำนาและสัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้าน
ที่ต้องซื้อ

หมู่บ้าน	จังหวัด	จำนวน ครัวเรือน	ร้อยละของ ครัวเรือนที่ ทำนา	สัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้านที่ต้องซื้อ			
				ข้าว	ผัก	ไก่	ปลา
หนองพระ	ขอนแก่น	125	88	1/4	1/2	0	0
หนองหิน	ขอนแก่น	86	95.0	1/4	1/2	0	1/4
ห้วยโตน	อำนาจเจริญ	139	81.2	1/4	0	0	0
ห้วยไคร้	อุบลราชธานี	65	95.4	0	0	0	0
ห้วยหวด ¹	นครพนม	250	80.0	3/4	มากกว่า 3/4	มากกว่า 3/4	1/4
นาดี	นครพนม	163	100	1/2	1/4	1/4	0
ปางสา	ชัยภูมิ	192	89.0	0	1/4	0	0
แก้ว	ขอนแก่น	172	100	1/2	3/4	1/4	3/4
หนองลาย	มหาสารคาม	104	100	0	1/4	0	0
บึง ²	มหาสารคาม	231	86.6	1/2	3/4	3/4	3/4

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า ทุกหมู่บ้านยังคงมีการทำนา โดยสัดส่วนของครัวเรือนที่ทำนามีถึงประมาณร้อยละ 91 โดยเฉพาะ หมู่บ้านที่มีการทำนายน้อยที่สุดคือบ้านห้วยหวด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ห่างจากเขตเทศบาลเมืองนครพนมเพียง 6 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านเก่าแก่จึงมีที่นาจำกัด ทำให้ครัวเรือนส่วนหนึ่งหันไปประกอบอาชีพอื่นซึ่งสร้างรายได้ประจำ เช่นการเป็นลูกจ้างในหน่วยราชการ หรือการประกอบอาชีพอิสระในภาคบริการต่างๆ ซึ่งมีลูกค้าที่สำคัญคือประชากรในตัวเมืองนครพนม ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่า บ้านบึง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเทศบาลอำเภอ แต่เป็นอำเภอขนาดเล็ก กลับมีครัวเรือนที่ยังคงทำนาอยู่สูงถึงร้อยละ 86.6 สาเหตุที่ครัวเรือนที่ทำนายังมีอยู่มากก็เนื่องมาจากขนาดและระดับความเจริญของเมืองในกรณีหลังยังไม่สามารถสร้างงานที่มีความมั่นคงได้ นอกจากนี้ ที่นาของบ้านบึง เป็นที่นาในเขตชลประทานซึ่งสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ทำให้ประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินรวมทั้งประสิทธิภาพในการใช้แรงงานบนที่ดินมีสูงกว่าบ้านแรก

ในหมู่บ้านที่อยู่ในเขตแห้งแล้งและไม่มีระบบชลประทาน แม้จะมีการทำนาเพื่อการบริโภค แต่ผลผลิตที่ได้อาจไม่เพียงพอต่อการบริโภค ก็ต้องมีการซื้อข้าวบริโภคประกอบด้วย โดยอาศัยรายได้จากการทำเกษตรกรรมอื่นและการรับจ้าง ดังกรณีบ้านแก้วซึ่งเป็นเขตอับฝน ไม่เหมาะสม

¹ อยู่ห่างจากตัวจังหวัด 6 กิโลเมตร

² อยู่ในเขตเทศบาลอำเภอ

การทำนา กลับปรากฏว่ามีการทำนาทุกครอบครัว แต่เป็นการทำนาที่ได้ผลผลิตต่ำ ไม่เพียงพอต่อการบริโภค ขนาดที่นาต่อครัวเรือนก็มีขนาดเล็ก เพราะพื้นที่เป็นที่ดอนเป็นส่วนใหญ่

หมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องซื้ออาหารประเภทผัก ไข่ ปลา หรือถ้ามีการซื้อส่วนใหญ่ก็เป็นการซื้อในปริมาณที่น้อยคือประมาณ ¼ การบริโภคทั้งหมด นอกจากนี้ ยังพบว่าหมู่บ้านที่ไม่มีการซื้อไข่และปลาเลยมีถึงร้อยละ 60 เป็นที่น่าสังเกตว่า หมู่บ้านที่มีการซื้ออาหารบริโภคในสัดส่วนที่มากคือบ้านห้วยหวดและบ้านบึง นั้นเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองทั้งสองหมู่บ้าน ขณะเดียวกัน ที่บ้านแก้วซึ่งตั้งอยู่ในเขตอับฝน พื้นที่เป็นที่ดอนซึ่งใช้เป็นที่ปลูกมันสำปะหลังเป็นหลัก ก็มีการซื้ออาหารประเภทผักในปริมาณที่มากเช่นกัน โดยอาศัยรายได้จากการอพยพไปรับจ้างตัดอ้อยในฤดูแล้ง แต่โดยภาพรวมแล้ว จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านในภาคอีสานส่วนใหญ่ ยังมีการผลิตเพื่อการบริโภคดำรงอยู่ และยังสามารถพึ่งตนเองในด้านอาหารได้มาก

ข้อมูลจากการศึกษาเรื่องการทำนาหลายชิ้นได้ระบุว่า การทำนาเป็นการลงทุนที่มีกำไรน้อยมาก ในบางพื้นที่ที่สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย เมื่อคำนวณต้นทุนในการทำนาเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้รับ บางครั้งจะเห็นว่าชาวนาขาดทุน แต่เพราะเหตุใดชาวนาจึงยังคงทำนาอยู่ นี่เป็นคำถามที่หลายคนอาจสงสัย การที่ชาวนาภาคอีสานยังคงมีการผลิตข้าวเพื่อบริโภคอยู่มาก มีสาเหตุจากหลายปัจจัยด้วยกัน ปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือ ลักษณะวัฒนธรรมทางการผลิตที่สืบทอดมาจากอดีต สังคมอีสานในอดีต เป็นสังคมชาวนา ทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก พืชอาหารที่สำคัญที่สุด คือ ข้าว ซึ่งมีการผลิตโดยระบบเกษตรกรรม ขณะที่อาหารอื่นส่วนใหญ่ได้มาจากการเก็บ ล่า และหาเอาจากธรรมชาติแวดล้อม การเพาะปลูกข้าวจึงเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม และพื้นฐานของการจัดองค์กรทางสังคมที่สำคัญของชาวนา รวมไปถึงระบบคิด และระบบคุณค่าต่าง ๆ ชาวนาอีสานมีประเพณีมากมายที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าว เช่น ในบุญประเพณี 12 เดือน (ฮีต 12) มีบุญที่สัมพันธ์กับขั้นตอนของการปลูกข้าวถึง 5 บุญด้วยกัน คือ คุณคุณลาน หรือบุญคุ่มข้าวใหญ่ (เดือนยี่) บุญข้าวจี (เดือนสาม) บุญบั้งไฟ (เดือนหก) บุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า) และบุญข้าวสาก (เดือนสิบ) ผู้ที่ไม่ได้ปลูกข้าวจะไม่สามารถเข้าร่วมในงานบุญเหล่านี้อย่างเต็มภาคภูมิ

แม้ชาวนาจะได้เข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าผ่านการปลูกพืชเศรษฐกิจ การรับจ้าง และการค้าขาย แต่ลักษณะของการผลิตเพื่อยังชีพก็ยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น ควบคู่ไปด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะ ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรซึ่งมีมาอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลา 40 ปี ที่ชาวนาอีสานได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้า ไม่สามารถสร้างความมั่นใจให้แก่ชาวนาในการที่จะเข้าสู่ระบบตลาดอย่างเต็มตัว แม้การอพยพออกไปทำงานในเมืองก็ได้ให้หลัก

ประกันใดๆ ดังปรากฏอยู่โดยทั่วไปว่า ผู้อพยพไปทำงานในเมืองส่วนใหญ่ก็ต้องกลับคืนสู่ภูมิภาค ล้าเนา เมื่ออายุย่างเข้าวัยกลางคน เพราะสาเหตุหลักคือ คนในวัยนี้ไม่เป็นที่ต้องการของตลาดแรงงานต่อไป

1.3 การผลิตด้านการเกษตรเพื่อการค้ามีมากขึ้น

ชีวิตของชาวชนบทในปัจจุบัน ได้เข้าไปสัมพันธ์กับระบบตลาดและระบบเงินตราอย่างแยกไม่ออก แม้จะมีความพอเพียงในระดับหนึ่งในด้านอาหาร แต่ก็ยังมีส่วนอื่นๆ อีกมากในชีวิตที่ต้องใช้เงินตราในการซื้อหา จึงมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น แต่มักตกเป็นเบี้ยล่างในระบบความสัมพันธ์แบบการค้า เป็นความพยายามแบบ “ล้มลูกคดลูกหลาน” ที่จะผลิตเพื่อขายให้ได้ แต่ส่วนใหญ่มักประสบปัญหาด้านตลาดและราคา ในการค้าขายผลผลิตหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชผลที่เน่า เสีย เสื่อมราคาได้ง่าย เช่น แตง พริก ผักต่าง ๆ ผู้ผลิตมักค่อย ๆ ก้าวเข้าสู่การค้าแบบถูกผูกขาดโดยจำใจสมัคร เพื่อให้แน่ใจว่าจะมีหลักประกันเรื่องผู้รับซื้อสินค้าเกษตรของตน แต่กรณีเช่นนี้ยังมักไม่เกิดกับพืชที่เป็นผลผลิตที่สำคัญของชาวนา คือ ข้าว เนื่องจากข้าวเป็นผลผลิตที่เก็บได้นานเป็นปี และมีตลาดรับซื้อที่กว้างขวาง

ชาวนาในภาคอีสานได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามานาน ตั้งแต่ก่อนที่ทางรถไฟจะสร้างผ่านเทือกเขาตองพญาไฟเข้ามาสู่ภูมิภาค ก็ได้ปรากฏว่ามีการค้าขายระหว่างภูมิภาคแล้ว โดยผ่านนายฮ้อยค้าควายและพ่อค้าชาวจีน การผลิตข้าวเพื่อการค้ามีมากขึ้นภายหลังจากการสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมภูมิภาคนี้กับภาคกลางเมื่อ พ.ศ. 2443³ และเมื่อมีการเริ่มต้นยุคของการพัฒนาพร้อมๆ กับการสร้างถนนมิตรภาพ⁴ ก็ปรากฏว่าได้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้ากันอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่ปอแก้ว มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน สับปะรด แตงโม รวมไปถึงพืชไร่อายุสั้นต่างๆ ในเขตที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ เช่น ถั่วต่างๆ พริก แตงกวา ยางพารา เป็นต้น การเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้านี้ในด้านหนึ่งก็เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า เกษตรกรอีสานมีความกระตือรือร้นที่จะปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการตลาด (แม้ว่าเพื่อความปลอดภัยก็จะต้องรักษาการผลิตเพื่อบริโภคไว้ด้วย) พืชชนิดใดที่มีสัญญาณบอกว่า สามารถปลูกขึ้นได้งอกงามพอสมควร มีตลาดรับซื้อ และมี

³ เส้นทางรถไฟจากกรุงเทพได้ขยายมาถึงโคราชใน พ.ศ. 2443 จากกรุงเทพทางรถไฟถูกสร้างต่อไปทางทิศตะวันออก จนถึงจังหวัดอุบลราชธานี ใน พ.ศ. 2473 ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งสร้างขึ้นไปทางทิศเหนือของภูมิภาค ไปถึงจังหวัดขอนแก่น ใน พ.ศ. 2476

⁴ ถนนมิตรภาพ สร้างมาถึงจังหวัดนครราชสีมาใน พ.ศ. 2500 และขยายต่อไปถึงจังหวัดขอนแก่นใน พ.ศ. 2503 และขยายต่อไปยังจังหวัดหนองคายใน พ.ศ. 2508

ราคาดี ก็จะมีครัวเรือนส่วนหนึ่งที่อาจจะอยู่ในสภาวะที่ล่อแหลมน้อยกว่าครัวเรือนอื่นๆ (เช่น มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า สามารถต้านทานต่อการสูญเสียได้มากกว่า) ทดลองปลูกดู ถ้าทำแล้วได้ผลดี ก็จะช่วยมีเกษตรกรรายอื่นกล้าลงผลิตบ้าง ในระยะแรกอาจทำในพื้นที่ขนาดเล็กๆ และค่อยๆ ขยายใหญ่ขึ้น หากมีผู้ผลิตมาก หรือพืชผลนั้นๆ มีราคาตกต่ำ เกษตรกรก็จะค่อยๆ เลิกปลูกไป

ในหมู่บ้านที่ผู้วิจัยได้ศึกษา พบภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นในทุกหมู่บ้าน เช่น ที่บ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น มีพืชที่เกษตรกรผลิตเพื่อการค้าและเลิกผลิตไป ตามลำดับเวลา คือ แดงกวา แดงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง และแตงกวาผลใหญ่ ที่บ้านหนองหิน มีการปลูก ปลูก ข้าวโพดเทียน ถั่วเขียว หม่อนไหม (เพื่อการค้า) และพริก การผลิตแบบนี้ ชาวบ้านที่บ้านหนองพระได้ให้นิยามที่ชัดเจนไว้ว่า “เกษตรกรล้มลุกคลุกคลาน” โดยนัยยะของคำนี้ คือ เกษตรกรได้ใช้ความพยายามครั้งแล้วครั้งเล่าที่จะผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อการค้า แต่ก็ต้องประสบความล้มเหลวไปทุกครั้ง แต่กระนั้น ความพยายามนั้นก็ยังมีอยู่ต่อไป

ส่วนใหญ่การที่เกษตรกรจะปลูกอะไรก็ดูตลาดเป็นหลัก คำแนะนำจากพ่อค้าจึงมีความสำคัญ

“---ทางรัฐไม่ได้มาแนะนำพวกการเลือกอาชีพหรือการเลือกปลูกต่างๆ มีแต่พ่อค้าจากตลาดหนองแกที่เข้ามาซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน พอเห็นพ่อค้าซื้ออะไรดี ชาวบ้านก็หันไปทำตาม สมมติว่าพ่อค้าซื้อปอราคาดี พวกชาวบ้านก็หันไปปลูกปอตามกันหมด ได้ความรู้เรื่องการปลูกพืชก็มาจากพ่อค้าทั้งนั้น ส่วนเมล็ดพันธุ์ครั้งแรกก็จะซื้อ ต่อไปก็เก็บพันธุ์ไว้เอง---“

“---ระบบเศรษฐกิจที่เป็นแบบใหม่นี้พ่อค้าเป็นคนนำเข้ามา---ผมเคยตั้งคำถามกับเจ้าหน้าที่เกษตรที่เป็นญาติกันว่า หน่วยงานของเกษตรนี้มันเป็นเครื่องมือของพวกพ่อค้าจริงไหม เขาบอกว่า “มันก็ทำนองนั้นแหละ” พวกปุ๋ยนี่ก็ต้องไปโฆษณาให้เขา กรมส่งเสริมก็ต้องไปหาพวกนายทุนว่าเขาต้องการอะไร แล้วก็มาส่งเสริมชาวบ้านให้ผลิตขึ้น ไปหานายทุน---“

การผลิตเพื่อการค้าของเกษตรกรอีสานในปัจจุบันเป็นการผลิตตามกระแสตลาด โดยที่เกษตรกรไม่มีหลักประกันใดๆ ยกเว้นกรณีการผลิตในระบบพันธะสัญญา เช่นการผลิตอ้อยโรง

งาน ซึ่งในความรู้สึกของชาวบ้านจะเห็นว่าการผลิตในระบบนี้เป็นระบบที่ดีกว่าการผลิตพืชแบบ
 สุ่มเสี่ยง เพราะมีตลาดรับซื้อในราคาที่แน่นอน ในการผลิตพืชผลบางชนิดที่ไม่ใช่ระบบพันธะ
 สัญญาแต่เดิม เกษตรกรก็กลับจะยินดีที่จะเจรจากับพ่อค้าเพื่อนำตัวเองเข้าสู่ระบบผูกมัดแบบ
 กึ่งพันธะสัญญา เนื่องจากต้องการหลักประกันเรื่องตลาด เช่นกรณีการปลูกแตงกวาผลใหญ่ และ
 การทำประมง เป็นต้น (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) จะเห็นได้ว่า ในระบบการผลิตเช่นนี้ เกษตรกร
 มักตกอยู่ในฐานะเปราะบางในตลาด เพราะปราศจากการรวมกลุ่มต่อรอง หรือเครื่องมือต่อรองใดๆ
 ยิ่งถ้าเป็นผลิตผลทางการเกษตรที่เน่าเสียง่าย และไม่มีกระบวนการแปรรูปในชุมชน เกษตรกรก็ยิ่งอ่อนแอ
 มาก พืชผลบางอย่างที่สามารถแปรรูปได้ง่าย เช่นพริก จึงเป็นที่นิยมของเกษตรกร ด้วยเหตุนี้ จึง
 ไม่แปลกที่เกษตรกรส่วนหนึ่งจะยังคงผลิตซ้ำต่อไป ทั้งเพื่อการบริโภคเพื่อใช้เป็นหลักประกันใน
 การมีชีวิตรอดของตน และทั้งเพื่อการค้า เพราะข้าวเป็นพืชผลที่สามารถเก็บไว้ได้นานเป็นปี และ
 ยังมีราคาค่อนข้างแน่นอน แม้จะมีสัดส่วนของการทำกำไรค่อนข้างต่ำ

ในการผลิตเพื่อการค้า เกษตรกรจะต้องมีการลงทุนสูงขึ้น เนื่องจากคุณภาพของผลผลิต
 จะต้องสอดคล้องกับความต้องการของตลาด เช่นการผลิตแตงกวาที่บ้านหนองพระ จะต้องเลือก
 พันธุ์ที่ให้ผลในรูปลักษณะที่ตลาดต้องการ เช่น มีผลใหญ่ (ขนาดความยาวประมาณ 20 ซม. เส้น
 ผ่านศูนย์กลางประมาณ 3 ซม.) ทรงตรง สีเขียวไม่เข้ม มีขาวแซม เป็นต้น ซึ่งการจะได้ผลผลิตเช่น
 นี้ จะต้องมีการเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ที่ผลิตโดยบริษัทที่ผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่าย และต้องมีการใส่ปุ๋ย
 ยาฆ่าแมลง รวมทั้งฮอร์โมนต่างๆ ทำให้การลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่มีการลงทุนสูงถึงประมาณไร่
 ละ 28,000 บาท ในขณะที่ผลตอบแทนต่อไร่จะอยู่ระหว่าง 30,000-40,000 บาท ขึ้นอยู่กับราคา
 แตงในตลาดซึ่งมีการขึ้นลงไม่แน่นอน โอกาสที่จะทำกำไรได้มากมีอยู่ แต่โอกาสที่จะขาดทุนก็มี
 สูง

ลักษณะการผลิตพืชเศรษฐกิจ จึงมีเฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้นที่จะเข้าร่วมในการผลิต คือ
 ผู้ที่มีปัจจัยพื้นฐานที่เอื้อต่อการเสี่ยงได้มากกว่า พืชที่ลงทุนต่ำและมีความเสี่ยงน้อยจะมีคนเข้า
 ร่วมมาก เช่น มันสำปะหลัง แต่พืชที่มีความเสี่ยงสูง แม้อาจจะให้ผลตอบแทนสูง กลับมีคนเข้า
 ร่วมน้อยกว่า ปัจจัยพื้นฐานที่เอื้อต่อการกล้าเสี่ยงที่สำคัญคือทุน ทุนที่สำคัญคือทุนเงินตรา ทุนที่
 สำคัญอีกประการหนึ่งคือแรงงาน ซึ่งใช้ในการผลิตและยังสามารถโยกย้ายไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น
 ได้หากประสบกับภาวะขาดทุน สำหรับที่ดินนั้น ก็มีความสำคัญเช่นกันเพราะการผลิตพืช
 เศรษฐกิจจำต้องอาศัยที่ดินที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชแต่ละชนิด⁵ แต่ก็มีในบางกรณี เช่นการ

⁵ในการหาครัวเรือนเข้าร่วมในการผลิตเมล็ดพันธุ์พริกในหมู่บ้านในเขตชลประทานจังหวัดมหาสารคาม
 Maniemai (2000) พบว่า ตัวแทนของบริษัทเลือกครัวเรือนเข้าร่วมโดยดูจากคุณภาพของคนเป็นอันดับหนึ่ง (เป็น

ปลูกแต่งที่บ้านหนองพระ หรือการปลูกผักที่บ้านปางสา ซึ่งหมู่บ้านจะมีการจัดสรรที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านที่มีคุณภาพเหมาะสมมาใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกโดยครัวเรือนต่างๆสามารถเข้าไปใช้พื้นที่ได้โดยการตกลงยินยอมร่วมกันในชุมชน เช่นพื้นที่ริมแหล่งน้ำในฤดูน้ำลด เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าได้กลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของครัวเรือนในชนบท ครัวเรือนเหล่านี้หันมาผลิตเพื่อการค้าเพื่อที่จะได้รายได้ที่เป็นเงินตรามาใช้ภายในครัวเรือน พืชที่มีการผลิตเพื่อการค้าที่กว้างขวางที่สุดในภาคอีสานคือข้าว ซึ่งเป็นพืชที่ชาวนาเคยผลิตเพื่อบริโภคมาแต่เดิม การผลิตข้าวเพื่อบริโภคและเพื่อการค้าไปด้วยมีความเสี่ยงน้อยกว่าการผลิตพืชอื่นๆ แต่ให้ผลตอบแทนไม่มากนัก เกษตรกรบางส่วนจึงมีการลงทุนปลูกพืชเพื่อการค้าอื่นๆด้วย เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ถั่ว สับปะรด แตง พริก ฯลฯ การผลิตพืชที่ให้ผลตอบแทนสูง มักมีการลงทุนสูง และมีความเสี่ยงสูงตามไปด้วย เนื่องจากความไม่แน่นอนของตลาดและราคา นอกจากนี้ การใช้สารเคมีต่างๆในการเพาะปลูกยังมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในไร่นาและพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น แหล่งน้ำและดิน ซึ่งกลับมามีผลต่อระบบเกษตร แหล่งอาหารธรรมชาติ และระบบการดำรงชีวิตที่ยังอิงอยู่กับการทำมาหากินกับทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมเป็นอย่างมาก

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอกไร่นาและนอกการเกษตร

ในสภาพที่ครัวเรือนมีความจำเป็นต้องใช้เงินตราในการดำรงชีพ ขณะที่การทำการเกษตรเพื่อการค้าไม่สามารถสร้างรายได้ที่มากเพียงพอ และบางทีก็ไม่คุ้มทุน ทำให้ครัวเรือนในชนบทต้องพยายามแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย โดยงานที่ทำจะสัมพันธ์กับรอบฤดูกาลในการทำการเกษตรและวงจรชีวิตของครอบครัวซึ่งจะเป็นตัวกำหนดขนาดแรงงานและความจำเป็นในการบริโภค (ดูตอนต่อไป) จากที่เคยทำการเกษตรเป็นหลักก็ต้องหันไปหางานนอกการเกษตรทำด้วย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ละทิ้งการทำการเกษตรไปเสียทีเดียว เป็นการทำกิจกรรมหลายๆอย่างไปในขณะเดียวกัน ตามความจำเป็นในการบริโภคและขนาดของแรงงานในครัวเรือน

คนที่ไว้ใจได้ โดยตัวแทนบริษัทให้คนในเครือข่ายผู้ปลูกเดิมเป็นผู้ช่วยพิจารณาเลือก) และดูจากความเหมาะสมของพื้นที่ที่จะทำการเพาะปลูกเป็นอันดับที่สอง

กิจกรรมนอกการเกษตรที่สำคัญของครัวเรือนในชนบทอีสานได้แก่ การรับจ้าง การลงทุน ประกอบกิจการอิสระซึ่งรวมถึงการค้าขายด้วย และการทำหัตถกรรมเพื่อการค้า การเข้าร่วมใน กิจกรรมหลายๆอย่างนี้ จะยืดหยุ่นตามขนาดและความจำเป็นของแรงงานที่สัมพันธ์กับรอบฤดูกาล ในการทำการเกษตร ดังนั้น ในรอบปีหนึ่งๆ สมาชิกแต่ละคนในครัวเรือนจะมีกิจกรรมทาง เศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะทางเพศ วัย ทักษะ และประสบการณ์ในการทำงาน

2.1 การรับจ้าง

แบบแผนการรับจ้างที่สำคัญคือการรับจ้างในหมู่บ้านและในท้องถิ่นใกล้เคียง และการ ออกไปรับจ้างต่างถิ่นไกลๆ หรือการอพยพแรงงานทั้งแบบชั่วคราวและกึ่งถาวร ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.1.1 การรับจ้างในท้องถิ่น

การรับจ้างในท้องถิ่นในที่นี้หมายถึงการรับจ้างในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงที่สามารถเดินทางไปกลับได้ภายในวันเดียว การรับจ้างในท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังเป็นการรับจ้างในภาคการเกษตร ส่วนการรับจ้างในกิจการนอกภาคการเกษตรยังมีอยู่น้อย ทั้งนี้ เนื่องจากในพื้นที่ชนบทภาคอีสาน ส่วนใหญ่ กิจการนอกภาคการเกษตรสามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างจำกัดมาก ที่มีอยู่ก็มักเป็นกิจการ ขนาดเล็กใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก (ซึ่งจะอธิบายในตอนต่อไป) งานรับจ้างในภาคการ เกษตรในแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะแตกต่างกันและมีมากน้อยต่างกัน ขึ้นอยู่กับประเภทของพืชที่ ปลูก ในท้องที่ซึ่งมีพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร เช่น พื้นที่ที่มีระบบชลประทานและมีการ ทำการเกษตรตลอดปี และมีการทำการเกษตรเพื่อการค้ามาก จะมีการขาดแคลนแรงงานในบาง ช่วงเวลา ในการผลิตเพื่อการค้า ครัวเรือนที่ขาดแคลนแรงงานจะต้องใช้วิธีการจ้างแรงงานหรือการ ใช้เครื่องจักรเท่านั้น จะไม่สามารถขอแรงจากเพื่อนบ้านได้เลย แต่อาจจะพอใช้วิธีการแลกเปลี่ยน แรงงานแบบต่างตอบแทนได้โดยการนับแรงงานตอบแทนอย่างถี่ถ้วนชัดเจน ในพื้นที่ที่ทำการวิจัย จะเห็นได้ว่าในหมู่บ้านในเขตชลประทาน เช่น บ้านหนองลาย และชุมชนบึง จะมีการผลิตตลอด ทั้งปี คือในฤดูฝนทำนาปี ฤดูแล้งทำนาปรังและปลูกผักเพื่อขาย เช่น หอมแบ่ง ผักกาด ในหมู่บ้านทั้งสองนี้ (รวมทั้งหมู่บ้านอื่นๆในเขตชลประทานเดียวกัน) จะมีการขาดแคลนแรงงานในช่วง ปักดำและช่วงเกี่ยวข้าว จนต้องมีระบบจัดหาแรงงานจากที่อื่นๆเข้ามารับจ้าง ส่วนแรงงานใน การเก็บ และตกแต่งหอมแบ่งเพื่อเตรียมส่งตลาดมักใช้แรงงานวัยกลางคนที่เป็นหญิงในหมู่บ้าน

เป็นส่วนใหญ่ ส่วนบ้านหนองพระที่มีการทำนาปี นาปรัง(บางครัวเรือน) และการปลูกแตงกวาในฤดูแล้ง ก็มีการจ้างแรงงานดำนากัน เกี่ยวข้าวเช่นกัน โดยใช้แรงงานในท้องถิ่น สำหรับแรงงานในการปลูกแตง บักไม้ค้างแตง บรรจุมลผลิตแตงใส่ถุง และแบกถุง จะเป็นแรงงานในหมู่บ้าน ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำนาปรังหรือไม่ได้ปลูกแตงก็จะสามารถไปรับจ้างทำงานเหล่านี้ได้ ค่าจ้างในการดำนาและเกี่ยวข้าว จะคิดเป็นรายวัน ส่วนค่าจ้างในการทำงานเกี่ยวกับห่อมแบ่งและแตงกวาจะคิดเป็นชิ้นงาน (เหมา) ซึ่งโดยเฉลี่ย ผู้ที่ทำงานรับจ้างจะมีรายได้ประมาณ 120-160 บาทต่อวัน

กล่าวโดยสรุปในพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้เต็มที่ตลอดทั้งปี จะมีแหล่งจ้างงานภาคการเกษตรในท้องถิ่น และครัวเรือนที่ต้องการหางานทำก็จะพอหางานทำได้ แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าเสียดายว่า ชุมชนที่มีลักษณะเช่นนี้มีไม่มากนักในภาคอีสาน ดังนั้น การไปรับจ้างต่างถิ่นจึงเป็นทางออกที่สำคัญสำหรับครัวเรือนในชนบท

2.1.2 การโยกย้ายไปรับจ้างต่างถิ่น

เมื่อโอกาสในการรับจ้างแรงงานในหมู่บ้านและในท้องถิ่นถูกจำกัดอยู่แต่ในด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก เพราะการเติบโตของวิสาหกิจประเภทอื่น ๆ ในชนบทและในเมืองต่างๆ ของภาคอีสาน ยังเป็นไปในขอบเขตที่จำกัดมาก ดังนั้น ชาวอีสานส่วนหนึ่งซึ่งต้องการหารายได้เพิ่มเติมจากการทำเกษตรกรรม จึงต้องอพยพออกไปรับจ้างต่างถิ่น ตามเขตที่มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการสูงกว่าที่อื่น ๆ คือ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งภาคตะวันออกของประเทศ นอกจากนี้ แรงงานอพยพส่วนหนึ่งจะไปทำงานในฟาร์มเกษตรกรรมแบบทุนนิยมในพื้นที่บางจังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันตก เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี กาญจนบุรี ซึ่งมีการปลูกอ้อยโรงงานมาก และเป็นแหล่งงานสำหรับผู้อพยพแรงงานจากอีสานที่อพยพมาทำงานในเฉพาะฤดูแล้ง ในระหว่างเดือนธันวาคม-เมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างจากการทำนา

การอพยพแรงงานของชาวอีสาน สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

(1) การโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราว

การโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราว มักกระทำในช่วงที่ว่างจากการทำนา ในราวเดือนธันวาคม ถึงเดือนเมษายน หรือพฤษภาคม คือการเดินทางไปหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว และกลับมาในช่วงฤดูทำนา ซึ่งจะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน

งานรับจ้างต่างถิ่นที่ไปเฉพาะฤดูกาลและสอดคล้องกับวงจรการทำนามากที่สุดคือการไปตัดอ้อย ดังนั้นจึงเป็นงานที่ชาวนาภาคอีสานนิยมไปกันมาก วงรอบของการปลูกอ้อยจะเริ่มปลูกในเดือนพฤษภาคมและเก็บเกี่ยวในเดือนธันวาคมถึงเมษายน ซึ่งช่วงเดือนธันวาคมถึงเมษายนก็

เป็นช่วงเวลาที่ชาวนาอีสานว่างจากการทำนาพอดี การเก็บเกี่ยวอ้อยเป็นงานที่ต้องการแรงงานคนมาก เพราะจะต้องทำภายในช่วงฤดูเก็บอ้อยของโรงงานน้ำตาล และเจ้าของไร่อ้อยจะต้องวางแผนการตัดอ้อยและส่งอ้อยให้ทันตามกำหนด ไร่อ้อยขนาดใหญ่ที่ต้องการแรงงานจ้างมากอยู่ในเขตแห้งแล้งในภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศ ในจังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี กาญจนบุรี ในหมู่บ้านในภาคอีสานที่เกษตรกรไม่ได้ทำการเกษตรในช่วงหน้าแล้ง เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จในเดือนพฤศจิกายนหรือต้นธันวาคม ชาวนาก็จะรีบเตรียมตัวไปทำงานตัดอ้อย การไปทำงานแบบนี้เป็นการทำแบบต่อเนื่องกันมานานนับสิบปี จึงมีเครือข่ายของการทำงานดำรงอยู่ คริวเรือนที่ต้องการไปทำงานสามารถนัดแนะและเตรียมการได้ล่วงหน้าผ่านระบบเครือข่ายนี้ ซึ่งมีลักษณะไม่ซับซ้อน คือเจ้าของไร่อ้อยจะว่าจ้างบุคคลที่ไว้ใจในท้องถิ่นหรือในแต่ละหมู่บ้าน คนเหล่านี้เคยเป็นคนทำงานตัดอ้อยมาก่อนแต่เป็นคนเก่ง มีลักษณะเป็นผู้นำ มีความรับผิดชอบ และได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจากคนในหมู่บ้าน คนแบบนี้จะถูกว่าจ้างให้ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการประสานงานหาคนไปทำงานให้ได้ตามที่เจ้าของไร่ต้องการ และดูแลจัดหาคนงานไปส่งถึงไร่อ้อย มีการนัดหมายวันไปทำงานและจำนวนคนที่จะไปทำงานซึ่งในอดีตอาจใช้จดหมายหรือโทรเลข แต่ปัจจุบันสามารถทำได้ง่ายดายทางโทรศัพท์ ในกรณีที่มีการขาดแคลนแรงงานมาก เจ้าของไร่และตัวแทนก็จะใช้เทคนิคต่างๆ เพื่อที่จะทำให้ได้แรงงานตามต้องการ เช่น การจ่ายเงินค่าแรงล่วงหน้าบางส่วนไปก่อน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะมีความจำเป็นต้องใช้เงินในการจ้างเกี่ยวหรือสีข้าวจากรวง นอกจากนี้ ในการที่หัวหน้าคริวเรือนจะออกเดินทางไปก็มีความจำเป็นที่จะต้องให้เงินไว้แก่คนที่บ้านด้วย ส่วนค่ารถนั้นไม่จำเป็นเพราะทางเจ้าของไร่จะเป็นผู้รับผิดชอบจัดรถและค่าใช้จ่ายในการเดินทางให้ งานตัดอ้อยที่มีลักษณะเฉพาะฤดูกาลนี้ เป็นงานที่เอื้อให้คนในช่วงอายุ วัย สถานภาพสมรส และระดับความรับผิดชอบในครอบครัว ต่างๆ กันสามารถเข้าร่วมได้ ผิดกับการอพยพไปทำงานระยะยาวเป็นปีตามโรงงานต่างๆ ซึ่งมักเป็นแรงงานโสดในวัยหนุ่มสาว ในการไปตัดอ้อย คนหนุ่มสาว คนในวัยกลางคนที่ยังแข็งแรง คนโสด คนที่แต่งงานแล้วและมีลูกแล้ว ก็สามารถไปทำงานได้หากสามารถจัดการกับภาระในครอบครัวข้างหลังได้ ในพื้นที่วิจัยหมู่บ้านที่มีการอพยพแรงงานไปตัดอ้อยกันมากคือบ้านแก้ว ส่วนใหญ่จะนิยมไปตัดอ้อยที่ภาคกลางซึ่งมีการทำไร่อ้อยขนาดใหญ่

สำหรับการรับจ้างนอกการเกษตรแบบชั่วคราวในช่วงที่ว่างจากการทำนานั้น ที่สำคัญคือการไปรับจ้างทำงานก่อสร้าง ซึ่งผู้ไปส่วนใหญ่จะมีเครือข่ายการทำงานอยู่กับผู้รับเหมาก่อสร้างฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่ชาวนาว่างจากการทำนาก็เป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างมากเช่นกัน ดังนั้นจึงเป็นโอกาสที่ผู้ที่มีพื้นความรู้และทักษะด้านช่างสามารถหางานทำได้ ผู้ที่ไม่มีทักษะพิเศษก็

สามารถทำงานเป็นกรรมกรแบกหาม ในช่วงนี้นายจ้างที่เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างที่เคยรู้จักและว่าจ้างกันมาในปีก่อนๆก็มักจะติดต่อมา บางทีถ้าไม่รู้จักกันมาก่อนก็ใช้วิธีติดต่อผ่านคนงานประจำของตนบอกผ่านมาตามสายญาติต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีชาวบ้านที่เคยเป็นลูกจ้างทำงานก่อสร้างบางคนก็พัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างรายย่อย รับเหมาก่อสร้างทั่วไปในที่ต่างๆ เป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง

(2) การอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร

การอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร เป็นการไปทำงานระยะยาว อาจกินเวลาตั้งแต่ 1 ปีไปจนถึง 10 ปี ส่วนใหญ่เป็นการไปทำงานของคนในวัยหนุ่มสาว ซึ่งบางส่วนพอแต่งงาน มีลูก ก็อาจกลับมาอยู่ในหมู่บ้านและเปลี่ยนไปทำนา และทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราวแทน แต่ก็มีส่วนที่ทำงานต่างถิ่นจนเข้าวัยกลางคน โดยนำลูกมาฝากเลี้ยงไว้ที่บ้าน มีน้อยรายที่สามารถตั้งตัวได้ และตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในต่างถิ่น

ลักษณะงานของผู้อพยพไปทำงานต่างถิ่น จะมีความหลากหลายในพื้นที่วิจัย พบว่าสถานที่ที่ไปทำงานกันมาก ยังคงเป็นกรุงเทพมหานคร นอกจากนั้นได้แก่ เขตปริมณฑลของกรุงเทพฯ และภาคใต้ของไทย การไปทำงานต่างถิ่นเช่นนี้ ผู้ที่ไปมักยังคงรักษาความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง ในหมู่บ้านของตนไว้ เช่น หนุ่ม-สาว มักกลับบ้านทุกปี หรือ 2 ปี ในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น บุญสงกรานต์ มีการส่งเงินกลับมาให้แก่พ่อแม่และครอบครัว บางทีก็มีการจัดผ้าป่ารวบรวมเงินกันในหมู่ที่อพยพไปทำงานและเพื่อนฝูง ทำผ้าป่ามาทอดที่วัดในหมู่บ้าน เช่น ผู้อพยพแรงงานจากบ้านหนองพระ ในเครือข่ายการทำงานชุดหนึ่ง จะจัดผ้าป่ามาทอดที่หมู่บ้านทุกปี โดยในปีล่าสุดได้จัดทอดผ้าป่าซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนประจำหมู่บ้าน

การอพยพไปทำงานนี้ จะไปกันตามสายงาน หรือเครือข่ายการทำงาน โดยอาจมีผู้ที่เคยไปทำงานต่างถิ่นแล้ว ได้งานที่ดี มีนายจ้างดี ก็มักจะได้รับการสนับสนุนจากนายจ้างให้หาคนที่ไว้ใจได้ ให้ไปทำงานเพิ่มขึ้นอีก เป็นการสนองประโยชน์ทั้งฝ่ายนายจ้างและชาวบ้านที่ต้องการหางานทำ เพราะการไปทำงานผ่านคนรู้จัก เพื่อนบ้าน หรือญาติพี่น้อง จะทำให้รู้สึกอบอุ่น มั่นคง และสามารถเรียนรู้เรื่องการทำงานและการปรับตัวได้ดีกว่า ในหมู่บ้านหนึ่งๆ อาจมีเครือข่ายการทำงานหลายเครือข่าย เช่น ที่บ้านหนองพระ มีเครือข่ายการทำงานต่างกัน 5 เครือข่าย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สาย” คือ

สายห้องอาหารบ้านเชียง

กรุงเทพฯ

สายบริษัทรักษาความปลอดภัยเดอะมอลล์

กรุงเทพฯ

สายบริษัทรักษาความสะอาด NAP	กรุงเทพฯ
สายห้างเดอะมอลล์	กรุงเทพฯ
สายพระณร (บวชเรียน)	กรุงเทพฯ

เนื่องจากการอพยพไปทำงานต่างถิ่นของชาวอีสาน ไม่กินช่วงระยะเวลายาวนานมากในแต่ละคน ดังนั้น ในแต่ละสายจึงมีคนหมุนเวียนกันไป รวมทั้งผู้ที่เป็หัวหน้าสาย ก็จะเปลี่ยนไปหลังจากเวลาผ่านไป 4-5 ปี เพราะตัวหัวหน้าสายเองก็อาจจะเคลื่อนย้ายตัวเองกลับคืนสู่หมู่บ้าน หัวหน้าสายเหล่านี้มักเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความยอมรับนับถือ ว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม

2.2 การประกอบกิจการอิสระแบบผู้ประกอบการรายย่อย

นับเนื่องมาแต่อดีต กิจการค้าขายและการลงทุนในกิจการนอกการเกษตรต่างๆในภาคอีสานเป็นการลงทุนประกอบการโดยชาวจีนเป็นหลัก ชาวจีนบพอีสานมีพื้นฐานด้านอาชีพคือการทำเกษตรกรรม มีการปรับตัวจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่เกษตรเพื่อการค้าผสมกับเกษตรยังชีพ และขยายออกไปสู่การรับจ้างนอกภาคการเกษตร ส่วนการลงทุนด้านการค้า การผลิต และการบริการนั้นมืออยู่อย่างจำกัดมาก การลงทุนในการประกอบกิจการอุตสาหกรรมขนาดย่อม เช่น การแปรรูปผลผลิต เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจชนบท เช่นกิจการด้านการแปรรูปผลผลิตจะเป็นการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของเกษตรกร ส่งผลให้เกษตรกรมีทางเลือกไม่ต้องตกเป็นเบี้ยล่างของพ่อค้า ส่วนกิจการที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ก็อาจเป็นแหล่งจ้างงานในท้องถิ่นสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานที่ไม่สามารถอพยพไปทำงานต่างถิ่นได้

ในปัจจุบัน มีชาวจีนบพอีสานที่หันมาลงทุนในการประกอบกิจการอิสระต่างๆมากขึ้นและหลากหลายมากขึ้นไปตามระดับความซับซ้อนของการผลิตและการดำรงชีวิต แต่กระนั้นก็ตาม ยังอาจกล่าวได้ว่าการลงทุนในกิจการแบบนี้ยังเกิดขึ้นในขอบเขตที่จำกัด ครอบครัวชาวจีนบพอีสานที่พอมีฐานะ พอใจที่จะนำเงินไปลงทุนในด้านการศึกษาของลูกมากกว่าที่จะนำเงินไปลงทุนประกอบกิจการธุรกิจ กิจการที่มีอยู่มักเป็นกิจการขนาดเล็กที่ไม่มีความเสี่ยงมากนัก กิจการที่พบในพื้นที่วิจัยได้แก่ การเปิดร้านค้าของชำในหมู่บ้าน โรงสีข้าว กิจการทำปลาร้า กิจการถนอมข้าว ร้านซ่อมจักรยานยนต์ ร้านตัดผมทำผมชายหญิง กิจการรับซื้อ-ขายส่งปลา กิจการค้าขายรองเท้านัก กิจการเย็บจักรอุตสาหกรรม และกิจการเจียรไนพลอย เป็นต้น ส่วนใหญ่ผู้ลงทุนที่

พัฒนาขึ้นมาจากการเป็นเกษตรกรเหล่านี้ มักจะไม่ละทิ้งการทำเกษตรกรรมไปเสียทีเดียว แต่จะยังคงการผลิตข้าวเพื่อบริโภคไว้เป็นหลักประกันความเสี่ยงด้วย โดยบางครั้งจะใช้วิธีการจ้างทำนา หรือใช้วิธีให้คนเช่าทำนาแบบแบ่งผลผลิต ในหลายๆกรณีเราจะพบว่า ผู้ประกอบการเหล่านี้มักเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการออกไปทำงานต่างถิ่น หรือมีตำแหน่งหน้าที่ที่ทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้ และมีประสบการณ์ชีวิตและการทำงานในรูปแบบใหม่ๆมากกว่าชาวนาทั่วไป นอกจากนี้ยังเป็นบุคคลที่มีความกล้าเสี่ยงลงทุน และมีเครือข่ายทางสังคมที่เอื้อต่อการลงทุนประกอบกิจการ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างบางกรณีของการลงทุนประกอบกิจการมาให้เห็นภาพพอสังเขป

กรณีกิจการเย็บจักรอุตสาหกรรมในครัวเรือน

กิจการเย็บจักรอุตสาหกรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นของนายนิยม (นามสมมุติ) อายุ 52 ปี ตั้งอยู่ที่บ้านบึง จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบันมีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม 2 หลัง และจักรธรรมดา 3 หลัง การผลิตใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ยกเว้นในช่วงเวลาที่มืองานเร่งด่วนจะจ้างลูกจ้างเย็บผ้าจำนวน 2 คน มีกำไรเฉลี่ยเดือนละ 5,000-6,000 บาท

ครอบครัวนายนิยมมีอาชีพทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีพี่น้อง 11 คน พอเรียนหนังสือจบชั้น ป. 4 ก็ออกจากโรงเรียนช่วยพ่อแม่ทำนา นายนิยมชอบชกมวยมาก ชอบไปหัดชกมวยกับนักมวยรุ่นพี่ในหมู่บ้าน พี่ชายนายนิยมเห็นเขามีหน่วยก้านดีจึงนำตัวไปฝากไว้ที่ค่ายนักมวยที่กรุงเทพฯ เขาได้ขึ้นชกหลายเวทีทั้งมวยไทยอาชีพและมวยสากลสมัครเล่น รวมการชก 287 ครั้ง และได้เป็นตัวแทนเขต 4 ไปชกที่จังหวัดนครสวรรค์ด้วย ชกมวยได้ 3 ปีก็กลับบ้าน พ่อแม่ให้ไปเรียนเย็บผ้าที่ร้านเย็บผ้าที่ตัวอำเภอและชกมวยไปด้วยเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ต่อมาพี่ชายที่ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดอุดรธานีเปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้าและขอให้เขาไปช่วยงาน เขาจึงไปทำงานกับพี่ชายที่จังหวัดอุดรธานีรวม 7 ปีเต็ม จึงกลับมาบ้าน และแต่งงานกับผู้หญิงในหมู่บ้านเดิมซึ่งทำงานเป็นช่างเย็บผ้าด้วย ทั้งสองจึงประกอบอาชีพด้วยการรับจ้างเย็บผ้า และมีอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือการขายปลาโดยรับซื้อปลามาจากตลาดจังหวัดขอนแก่นมาขายในตลาดระดับอำเภอที่จังหวัดมหาสารคาม แต่ปลาสมัยนั้นขายไม่ค่อยดี และรายจ่ายมีมากขึ้นเพราะลูก 2 คนอยู่ในวัยเรียน จึงเป็นช่วงที่ลำบากมาก

ต่อมาในพ.ศ. 2531 นายนิยมจึงได้ชวนภรรยาเปิดร้านขายไก่ย่างส้มตำและรับเย็บเสื้อผ้าไปด้วย โดยออกมาอยู่ที่ห้องแถวที่พ่อแม่แบ่งให้อยู่ (ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ถนนตัดผ่าน และได้กลายเป็นที่ตั้งของเขตเทศบาลอำเภอขนาดเล็ก) ช่วงนี้ฐานะความเป็นอยู่ค่อยๆดีขึ้น และเริ่มซื้อจักรอุตสาหกรรมมาเย็บเสื้อผ้าโหล เงินที่นำมาซื้อจักรได้มาจากการขายวัวที่พ่อแม่ให้เป็นมรดก ขายไป

ทั้ง 3 ตัวได้เงิน 25,000 บาท และต่อมาได้กู้เงินจากธนาคารออมสิน (โครงการธนาคารประชาชน) 15,000 บาท เพื่อเป็นทุนเพิ่มเติมในการจัดซื้ออุปกรณ์ในการเย็บผ้า เช่น ด้าย เข็ม

ต่อมาในพ.ศ. 2544 ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวน 10,000 บาท นำไปซื้อจักรธรรมดา 1 หลังให้ภรรยาจับดัดเสื้อผ้าชุดทำงานต่างๆเป็นรายได้เสริม เพราะลูกๆต้องเรียนหนังสือ พอถึงฤดูทำนา ก็ให้ภรรยาไปทำนา บางทีก็จ้างคนทำ เพราะ “ทำมาหากินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวกิน แบ่งหน้าที่กันไป ได้ข้าวมากก็ไม่ต้องไปขาย เก็บไว้กินในครัวเรือน”

กรณีการเจียรไนพลอย

การเจียรไนพลอยเป็นอาชีพที่นิยมทำกันมากในภาคอีสานแถบจังหวัดขอนแก่น อุตรดิตถ์ กาฬสินธุ์ ในช่วงพ.ศ. 2534-2539 แต่ต่อมาอาชีพนี้ได้ลดความนิยมลง ยังเหลือคนที่ประกอบอาชีพนี้อยู่ไม่มากนัก ที่บ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่นในปัจจุบัน ครัวเรือนที่ประกอบกิจการเจียรไนพลอยคงเหลืออยู่รวม 25 ครัวเรือน โดยทุกครัวเรือนเป็นเจ้าของกิจการเองโดยใช้แรงงานในครัวเรือน ในขณะที่ในอดีต จะมีเจ้าของกิจการประมาณ 10 ครัวเรือน และรับคนงานที่เป็นชาวบ้านในหมู่บ้านเข้ามาทำงานในโรงงานเจียรไนพลอยเล็กๆของตน ในช่วงที่กิจการเจียรไนพลอยเฟื่องฟูที่สุด คือ พ.ศ. 2535-2539 เกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะมีสมาชิกเข้าทำงานในโรงงานเจียรไนพลอยเล็กๆเหล่านี้

ชาวบ้านบ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่นได้รับรู้เกี่ยวกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมการเจียรไนพลอยว่าเป็นกิจการที่สร้างรายได้ที่ดี เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ไม่ห่างจากตลาดอำเภอหนองแกซึ่งเป็นตลาดรับซื้อพลอยที่สำคัญ นอกจากนี้ ยังได้รับรู้เรื่องนี้จากชาวบ้านโนนท่าเรือ ซึ่งเป็นหมู่บ้านแรกๆที่มีการทำพลอย ชาวบ้านโนนท่าเรือเคยมาขอแลกข้าวจากบ้านหนองแก ในช่วงที่หมู่บ้านโนนท่าเรือประสบกับอุทกภัยหนัก และจากเหตุอุทกภัยนี้เอง ที่ชาวบ้านจากบ้านโนนท่าเรือได้ไปติดต่อกับพ่อค้าที่ตลาดหนองแกให้ช่วยสอนวิธีการเจียรไนพลอยให้เพื่อเป็นอาชีพหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ในการเรียนเรื่องการเจียรไนพลอย ชาวบ้านจะต้องนำข้าวสารไปให้พ่อค้ารับซื้อพลอย 1 กระสอบ และต้องไปทำงานเจียรไนพลอยให้ฟรีๆ 3 เดือน เมื่อทำเป็นแล้วก็ต้องลงทุนซื้ออุปกรณ์และเครื่องมือต่างๆและรับพลอยมาเจีย ปรากฏว่าได้รายได้ดี จนไม่ต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่น เมื่อชาวบ้านหนองหินรู้เช่นนี้จึงสนใจที่จะประกอบกิจการนี้บ้าง

บ้านหนองหินเป็นหมู่บ้านที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงานด้านการพัฒนาชนบท ดังนั้น ผู้ใหญ่บ้านหนองหินจึงได้ประสานงานขอให้องค์กรพัฒนาเอกชนจัดการฝึกอบรมอาชีพให้ ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองอย่างดี และยังมีหมู่บ้านใกล้เคียงได้รับการอบรมด้วยรวมทั้งหมด 5 หมู่

บ้าน เมื่ออบรมแล้วชาวบ้านก็พร้อมที่จะเข้าสู่อาชีพนี้ พलयที่กล่าวถึงนี้เป็นพलयอัดเม็ดหรือพलयรัสเซีย ซึ่งชาวบ้านจะต้องซื้อพलयจากพ่อค้ามา และลงทุนซื้อโต๊ะเจียร์ไนพलय อุปกรณ์และวัสดุที่ต้องใช้ในการเจียร์ไนเองทั้งหมด เช่น บันไม้ทวน กาว แป้ง กากเพชรขัดเงา เป็นต้น

พอทำอาชีพนี้ได้สักระยะหนึ่ง ก็เกิดปัญหากับพ่อค้าซึ่งเป็นทั้งผู้รับซื้อพलयที่เจียร์ไนแล้วและผู้ขายพलयอัดดิบให้แก่ผู้เจียร์ไน คือพ่อชาวบ้านลงทุนซื้อโต๊ะและอุปกรณ์เจียร์ไนพलयมากขึ้น พ่อค้าจะเริ่มไม่นำวัตถุดิบมาส่งให้ ต่อจากนั้นก็จะนำมาส่งทีละมากๆ ชาวบ้านก็จะรีบเจียร์ไนพलयเป็นจำนวนมาก แต่พอเอางานไปส่ง พ่อค้าก็จะถือว่าไม่ได้ขนาดหรือไม่ได้คุณภาพ และถือโอกาสกดราคา

“พलयมันกินไม่ได้ ทำไปแล้วก็ต้องยอมขายในราคาถูก เพราะแหล่งวัตถุดิบมีแหล่งเดียว แหล่งซื้อก็มีแหล่งเดียว---พ่อค้ารับซื้อแล้วก็จะรวบรวมไปส่งที่กรุงเทพฯ พ่อค้าในกรุงเทพฯ จะรับซื้อพलयในปริมาณมากๆ เท่านั้น ถ้าน้อย เขาก็ไม่รับซื้อ ชาวบ้านจะพากันเอาไปขายเองที่กรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ พ่อค้าพวกนี้เขามีเครือข่ายของเขา ถ้าหากเราจะเอาไปขายเอง เขาก็ไม่รับซื้อ---“

ในช่วงที่การเจียร์ไนพलयเป็นที่นิยม เกือบทุกครัวเรือนจะมีสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานเจียร์ไนพलय เพราะ “หลังจากทำมาแล้ว ก็กลับมาเจียร์ไนพलयต่อที่บ้านได้” แต่ในปัจจุบันหลังจากที่มีปัญหาเรื่องตลาดรับซื้อ ก็มีผู้เลิกทำไปเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 15 ครัวเรือน

จากข้อมูลในกรณีศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีปัจจัยหลายๆ ประการที่ทำให้บางคนบางกลุ่มสามารถพัฒนาตนเองเข้าไปสู่การเป็นผู้ประกอบการลงทุนรายย่อยในชนบทได้ ปัจจัยที่สำคัญได้แก่

1. ประสบการณ์ต่างถิ่นและประสบการณ์ชีวิต เกษตรกรที่มีโอกาสได้เดินทางออกไปนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปทำงานในเมือง จะมีโอกาสเรียนรู้สิ่งใหม่ มองเห็นโอกาสที่คนอื่นไม่เห็น ประสบการณ์ในการใช้ชีวิตในต่างถิ่นยังเป็นการเพิ่มความมั่นใจและความแข็งแกร่งให้กับคนด้วย ดังเช่นกรณีนายนิยมที่เป็นนักมวย ได้เดินทางไปชกมวยในที่ต่างๆ และได้ไปทำงานที่จังหวัดอุดรธานี 7 ปี

2. **ทักษะอาชีพและประสบการณ์ด้านอาชีพ** เป็นการง่ายสำหรับเกษตรกรที่จะเข้าสู่อาชีพใหม่ หากพวกเขาได้มีโอกาสเรียนรู้ทักษะในการประกอบอาชีพนั้นๆ มาก่อน เช่น ในฐานะลูกจ้าง และค่อยพัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการเอง ดังกรณีของผู้ลงทุนเย็บจักรอุตสาหกรรม ก็เคยทำงานเป็นลูกจ้างเย็บผ้ามาก่อนถึง 10 ปี สำหรับชาวบ้านบ้านหนองหินที่ต้องการเข้าสู่อาชีพการทำพลอย ก็ถึงกับลงทุนจ่ายค่าเรียนเพื่อให้มีทักษะพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
3. **เครือข่ายด้านอาชีพ** การมีเครือข่ายด้านอาชีพจะช่วยให้สามารถมีความเข้าใจในการประกอบกิจการธุรกิจและเข้าสู่ธุรกิจได้ง่ายขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการหาแหล่งวัตถุดิบ เครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในกระบวนการผลิต ไปจนถึงการสร้างและพัฒนาตลาดสำหรับสินค้าที่ผลิตขึ้น ในกรณีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม นายนิยมมีพี่ชายที่เป็นเจ้าของกิจการเย็บผ้า ทำให้มีเครือข่ายสนับสนุนในการเข้าสู่อาชีพ สำหรับบ้านหนองพระนั้น เป็นที่น่าเสียดายว่า ชาวบ้านมีเพียงแค่ทักษะพื้นฐานด้านการผลิตเท่านั้น แต่ไม่มีเครือข่ายด้านการค้าพลอยเลย จึงนำไปสู่การขาดทุนและการตกเป็นเบี้ยล่าง
4. **ทุนเงินตรา** ขนาดของทุนขึ้นอยู่กับกิจการ แต่ในทุกกิจการย่อมจำเป็นต้องมีการลงทุน การลงทุนแบบชาวบ้านจะเห็นได้ว่ามีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เพราะส่วนใหญ่จะมีการออมน้อย กรณีของผู้ลงทุนเย็บจักรอุตสาหกรรม ได้เงินทุนที่สำคัญมาจากการขายวัว 3 ตัวที่ได้รับมรดกมาจากพ่อแม่ และการกู้เงินจากสถาบันการเงินต่างๆ รวมทั้งธนาคารออมสินและกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ซึ่งเป็นที่น่ายินดีว่าในระยะหลังนี้ ชาวบ้านสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบที่เป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำได้มากกว่าในอดีต แต่ก็ไม่ใช่ทุกคนที่จะมีทุนเงินตรามากเพียงพอที่จะเริ่มกิจการใหม่ได้
5. **การสนับสนุนทางสังคม** ในทั้งสองกรณีจะเห็นได้ว่าการสนับสนุนทางสังคมมีบทบาทมาก กรณีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม นายนิยมได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวเป็นอย่างดี ทั้งพ่อแม่และพี่ชาย ที่ให้โอกาสในการเรียนรู้ทักษะ รวมทั้งทุนรอน และสถานที่ที่ใช้ประกอบกิจการ ส่วนกรณีการทำพลอย ชาวบ้านหนองหิน ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ช่วยเหลือเรื่องการจัดฝึกอาชีพ และได้รับข้อมูลพื้นฐานเรื่องการประกอบอาชีพจากชาวบ้านในหมู่บ้านที่เคยมาขอแลกข้าวที่หมู่บ้านอีกด้วย
6. **สภาพแวดล้อมบางอย่างที่เอื้อต่อการลงทุน** เช่น การกลายเป็นเมือง ลักษณะของกิจการที่จะลงทุนย่อมขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะเป็นตัวกำหนดความต้องการของตลาด ในกรณีของกิจการเย็บผ้าสภาพการคมนาคมที่

สะดวกทำให้ผู้ลงทุนสามารถติดต่อกับตลาดได้ง่าย และการที่ชุมชนค่อยๆ กลายเป็นเมืองและเป็นที่ตั้งของอำเภอ ทำให้มีตลาดเสื้อผ้าชุดทำงานสั่งตัดต่างๆ ซึ่งทำให้เจ้าของกิจการมีรายได้มากขึ้น

นอกจากปัจจัยที่ทำให้คนบางคนสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นเป็นผู้ประกอบการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับกิจการลงทุนที่ริเริ่มโดยผู้ที่เป็นชาวนาหรือเกษตรกรมาก่อนดังต่อไปนี้

1. แม้จะมีการลงทุนประกอบกิจการรายย่อย แต่ก็ยังคงทำนาอยู่ อาจกล่าวได้ว่า การทำเช่นนี้ยังเป็นการกระทำที่ปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปในชนบทภาคอีสาน ก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการทำการเกษตรเพื่อการค้าควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองโดยการทำนาและการหาอาหารจากธรรมชาติ และเมื่อมาถึงกรณีของการประกอบกิจการลงทุนรายย่อยในด้านการค้าและอุตสาหกรรมรายย่อย ก็ยังพบว่าผู้ลงทุนเหล่านี้ก็ยังคงมีการทำนาปลูกข้าวเพื่อการดำรงชีพอยู่ อย่างไรก็ตาม ความเข้มข้นของการผลิตเพื่อยังชีพจะลดลงไป เช่น การหาอาหารจากธรรมชาติจะลดลง ใช้การซื้อกินมากขึ้น แต่ในส่วนของการทำนาปลูกข้าวแล้ว จะยังคงอยู่เช่นเดิม เนื่องจากการมีข้าวในยุ้งเป็นหลักประกันความมั่นคงในด้านอาหาร และเหตุผลทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้กล่าวไว้แล้วก่อนหน้านี้
2. ชาวนามีความกล้าเสี่ยงลงทุนถ้ามีความมั่นใจเรื่องผลตอบแทน ความเข้าใจของคนโดยทั่วไปคือชาวนาไม่มีความกล้าเสี่ยงลงทุนในกิจการใหม่ๆ เนื่องจากวิถีชีวิตผูกโยงอยู่กับการทำเกษตรกรรม แต่จากข้อมูล จะพบว่าชาวนามีความกล้าเสี่ยงลงทุนหากมีความมั่นใจเพียงพอในผลตอบแทนที่จะได้ ในความเป็นจริงแล้ว การทำเกษตรกรรมก็เป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยง แม้แต่การทำนาที่ชาวนาค้นเคยที่สุดก็มีความเสี่ยงเนื่องจากการเป็นลงทุนที่ต้องอิงอยู่กับปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้คือดินฟ้าอากาศ การลงทุนในการปลูกพืชชนิดใหม่ที่ไม่คุ้นเคยก็มีความเสี่ยงเช่นกัน ดังนั้น ชีวิตของชาวนาจึงผูกอยู่กับความเสี่ยงอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว แต่ชาวนามีวิธีการในการลดความเสี่ยง เช่น การสร้างความมั่นคงเรื่องอาหารก่อน การมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายๆ อย่างเพื่อลดความเสี่ยง รวมไปถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เช่นระบบเลี้ยว ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ระบบการแลกข้าว ที่ช่วยเป็นหลักประกันการอยู่รอด

นอกจากนี้ ในการตัดสินใจลงทุนในกิจการใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชชนิดใหม่หรือการลงทุนในกิจการรายย่อย วิธีการลดความเสี่ยงวิธีหนึ่งคือการดูแบบอย่างจากผู้ที่เป็นชาวนาด้วยกัน ถ้าชาวนารายอื่นซึ่งมีทักษะ และฐานะทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกันมากนักสามารถประกอบกิจการใหม่ ๆ ได้ประสบความสำเร็จ ก็สามารถมีความมั่นใจว่า ตนก็จะทำสำเร็จได้เช่นกัน ในกรณีบ้านหนองพระ จะเห็นได้ว่าชาวนาดูแบบจากชาวนาบ้านโนนท่าเรือ ซึ่งเข้าสู่การลงทุนทำพลอยและประสบความสำเร็จ และยอมที่จะลงทุนเรียนรู้ทักษะในการประกอบอาชีพโดยการเอาข้าวไปให้พ่อค้าพลอยถึง 1 กระสอบต่อคน และยอมทำงานให้พ่อค้าฟรีๆเป็นเวลา 3 เดือน

3. ในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เครือข่ายทางสังคมของชาวนามีจำกัด ทำให้ตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบ ในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ชาวนายังอิงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิม เช่น ระบบเครือญาติ ระบบเสีย ซึ่งในแวดวงของความสัมพันธ์นี้ ส่วนใหญ่ก็คือเกษตรกรชาวนา ในขณะที่ระบบการประกอบธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมแบบไทยๆ ระบบความสัมพันธ์ยังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ส่วนตัว และระบบอุปถัมภ์ ทำให้ชาวนาตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบในการแข่งขัน นอกจากนี้ ชาวนายังปราศจากสถาบันและองค์กรที่เป็นทางการมารองรับหรือเป็นเครื่องมือช่วยในการต่อรองด้วย เช่น ในกรณีของชาวนาบ้านหนองพระ แม้จะรู้ว่าพ่อค้าที่รับซื้อพลอยให้ราคาต่ำ และใช้วิธีการที่ไม่เป็นธรรมในการบีบและกดราคา และพ่อค้าพลอยนี้ขายพลอยให้แก่พ่อค้าในกรุงเทพฯ อีกต่อหนึ่ง แต่ผู้ลงทุนเจียระไนพลอยส่วนใหญ่ก็ต้องจำยอมขายพลอยให้แก่พ่อค้าในท้องถิ่น เพราะตระหนักดีว่าพ่อค้าท้องถิ่นและพ่อค้าในกรุงเทพฯ ทำธุรกิจด้วยกัน ถ้าเอาพลอยไปขายที่กรุงเทพฯ ก็กลัวว่าจะไม่รับซื้อ และพวกตนอยู่ได้แค่วงนอก

โดยสรุป การลงทุนในการประกอบกิจการรายย่อยของชาวนาในปัจจุบัน ถือได้ว่าอยู่ในช่วงระยะเริ่มต้น ผู้ประกอบการเหล่านี้เป็นรุ่นบุกเบิก มีพื้นฐานเป็นเกษตรกรหรือชาวนาซึ่งได้แตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนออกไปนอกสาขาการเกษตร ด้วยทุนอันจำกัด ประกอบกับความไม่แน่ใจและความรู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพใหม่ ทำให้ส่วนใหญ่มักยังคงรักษาสถานะที่มั่นในการทำเกษตรกรรมไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา ซึ่งเป็นการทำการเกษตรที่ไม่ต้องใช้แรงงานเข้มข้นมาก และสามารถจ้างแรงงานหรือใช้เครื่องจักรแทนได้ด้วย กิจการลงทุนของผู้ประกอบการรายย่อยเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังเป็นกิจการขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ใช้ทุนต่ำ ผู้

ประกอบการต้องอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ในสังคมเกษตรกรรมเดิมในการดำเนินกิจการ ยังไม่สามารถพัฒนาเครือข่ายในระบบการค้าได้มากนัก ทำให้ไม่สามารถแข่งขันได้ดีในระบบการค้าแบบไทย ซึ่งยังอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวอยู่มาก ในบางกรณี ผู้ประกอบการพื้นบ้านต้องแข่งขันกับผู้ผลิตและพ่อค้าจากในเมืองที่มีทุน ความชำนาญ และเครือข่าย เหนือกว่า ทำให้พวกเขาตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบ กิจกรรมวิสาหกิจเอกชนในชนบทจึงมักไม่สามารถขยายได้ และคงสภาพเป็นกิจการขนาดเล็กแบบกิจการครอบครัว ใช้แรงงานในครอบครัว และยังไม่สามารถก่อให้เกิดการจ้างงานอย่างมีนัยสำคัญได้ในชนบท

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้

ในปัจจุบัน แม้ว่าครัวเรือนในชนบทอีสานจะได้แตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปสู่กิจการนอกการเกษตรและกิจกรรมนอกไร่อย่างหลากหลาย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกไปรับจ้างต่างถิ่นได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกรไปแล้ว แต่กระนั้นก็ตาม ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชนบทยังให้ความสำคัญแก่การทำเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก และด้วยเหตุที่เกษตรกรรมยังคงมีความสำคัญต่อชาวชนบทอีสานนี้เอง ที่ทำให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมของครอบครัวไว้ ในพื้นที่ที่ทำการวิจัย สัดส่วนของครัวเรือนที่มีทำดินเป็นของตนเองสูงถึงร้อยละ 80 ซึ่งสอดคล้องกับสัดส่วนของการถือครองที่ดินของภาคโดยรวม ในบางหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย พบว่ามีจำนวนผู้ไม่มีที่ดินทำกินมากกว่าหมู่บ้านอื่นๆ คือ บ้านหนองพระ สาเหตุที่มีคนไม่มีที่ดินทำกินเป็นจำนวนมากกว่าหมู่บ้านอื่น เพราะหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งในอดีตมีปลาชุกชุม จึงมีคนอพยพเข้ามาทำอาชีพประมงจำนวนมาก คนเหล่านี้บางส่วนก็ได้ซื้อที่ดินเพื่อการทำนา แต่บางส่วนก็ยังไม่สามารถซื้อที่ดินได้ แต่ก็มี ความปรารถนาที่จะซื้อที่ดินทำการเกษตรให้ได้สักวันหนึ่ง “เวลาเรามีที่ดินทำนา มันไม่ใช่ได้แค่ข้าวนะ มันมีหลายอย่างที่จะหากินได้ไม่อดในนาของเรา ทั้งปู ปลา ผัก หนุ่ย เรียกว่าถ้ามีนาแล้วมันอุ่นใจ” เป็นคำกล่าวของแม่บ้านวัยเพียง 35 ปี ซึ่งนับว่าไม่ใช่คนรุ่นเก่านักแต่ก็มีความผูกพันกับที่ดิน

ความสำคัญของการรักษาที่ดินไว้ อาจเห็นได้จากธรรมเนียมที่ว่า ถ้าบุคคลใดต้องการขายที่ดินที่เป็นมรดกที่ได้รับมาจากพ่อแม่ จะต้องถามพี่น้องของตนดูก่อนว่า ต้องการซื้อที่ดินผืนนั้นไว้หรือไม่ ถ้ามี ก็เป็นธรรมเนียมที่ว่าจะต้องขายให้พี่น้องก่อน “เพราะที่ดินของเรามันมีรอยมือ

รอยตีนพ่อแม่ คือพ่อแม่เราบุกเบิกถากถางมา เราก็ต้องรักษาไว้ ถ้ารักษาไม่ได้ ก็ต้องให้พี่น้องช่วยรักษาก่อน”

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การรักษาบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยหลักในการผลิต การจัดสรรแรงงานและทรัพยากร

ในบรรดาสถาบันทางสังคมทั้งหลาย ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม วิธีประพฤติปฏิบัติตน และบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ อย่างไรก็ตามหน้าที่ทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังเป็นเรื่องที่ยังมีการกล่าวถึงน้อย ทั้งๆที่ในสังคมเกษตรกรรมนั้น ครอบครัวมีหน้าที่ที่สำคัญในทางเศรษฐกิจ คือครอบครัวเป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค เนื่องจากแรงงานในการผลิตทางการเกษตรมักได้จากคนในครอบครัวที่ร่วมกันผลิตในที่ดินของครอบครัว และผลผลิตที่ได้จากแรงงานก็ถูกนำมาบริโภคภายในครอบครัว

ในปัจจุบัน การผลิตของชาวนามีได้จำกัดอยู่แต่ในไร่นาเท่านั้น แต่ได้มีการแตกตัวออกไปยังภาคการผลิตและเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่กว้างขวางออกไป การทำกิจกรรมนอกไร่นาและการเกษตรต่างๆ เช่น การรับจ้างในท้องถิ่น การรับจ้างต่างถิ่น และการประกอบกิจการอิสระด้านการค้าขาย เป็นสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ดังได้บรรยายมาแล้วข้างต้น ในท่ามกลางความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ครอบครัวในชนบทได้เข้าไปเกี่ยวข้องนี้ เราพบว่า ครอบครัวยังคงแสดงบทบาทที่สำคัญในการจัดสรรแรงงานในการผลิตและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้เพื่อการบริโภคอยู่เช่นเดิม แต่เป็นการจัดการที่ซับซ้อนขึ้น

การจัดการแรงงานของครัวเรือนนี้ มักเป็นการจัดการโดยอิงกับรอบเวลาของการผลิตทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ยกเว้นกรณีของการอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร เช่น ไปรับจ้างทำงานในเขตอุตสาหกรรม ในเมือง หรือต่างประเทศ ซึ่งรอบฤดูกาลของการผลิตจะไม่มีอิทธิพลต่อการจัดสรรแรงงาน การจัดการโดยอิงกับการผลิตทางการเกษตรเป็นฐานนั้น ในด้านหนึ่งแสดงว่าชาวนายังให้ความสำคัญกับการทำการเกษตรมาก และในอีกด้านหนึ่ง อาจวิเคราะห์ได้ว่า ในกระบวนการผลิตทางการเกษตรนั้น มีปัจจัยที่อยู่เหนือการควบคุมของชาวนาคือฤดูกาล ซึ่งทำให้การจัดสรรแรงงานของชาวนามีลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอ บางช่วงเวลาจะมีการว่างงานแฝงเร้น เช่น ในฤดูแล้ง ในฤดูกาลเช่นนี้ ครัวเรือนที่ต้องการทำงานหารายได้เพิ่มจากการทำการเกษตร อาจมี

การจัดสรรแรงงานบางส่วนออกไปรับจ้างต่างถิ่น เช่นตัดอ้อย รับจ้างเป็นกรรมกรแบกหาม หรือเป็นช่างไม้ ช่างปูนในกิจการก่อสร้าง ซึ่งมีความต้องการแรงงานเสริมมากในฤดูแล้งเช่นกัน ในการทำเช่นนี้ อาจต้องมีการจัดสรรแรงงานส่วนหนึ่งไว้ที่บ้านเพื่อดูแลเด็กเล็ก และสัตว์เลี้ยง ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ คือคนแก่ที่มีฐานะเป็นตายายหรือป้าของเด็ก แม้ในครอบครัวที่แยกเรือนออกไปอยู่ต่างหากแล้วก็สามารถนำลูกมาฝากให้พ่อแม่ หรือพี่น้องเลี้ยงได้ โดยรายได้ส่วนหนึ่งที่หามาได้จะนำมาจัดสรรให้ลงตัวและเป็นที่พอใจแก่บรรดาสมาชิก เพื่อให้ระบบนี้สามารถทำซ้ำได้ในปีต่อไป การจัดสรรแรงงานอย่างยืดหยุ่นโดยคำนึงถึงการอยู่รอดร่วมกันนี้ ทำให้ครอบครัวชาวนาสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ในสภาพการณ์ที่การผลิตของชาวนาถูกบีบคั้นอย่างมากทั้งในจากธรรมชาติและระบบตลาด

การจัดสรรแรงงานและทรัพยากรโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของครอบครัวเป็นหลักนี้ เรียกร้องให้สมาชิกแต่ละคนต้องสละความต้องการส่วนบุคคลมากที่สุด เช่น เยาวชนที่จบชั้นประถม หรือมัธยมต้น ที่ต้องการศึกษาต่อ ก็ต้องหยุดความปรารถนาส่วนตัว และออกมาประกอบอาชีพเพื่อหารายได้สนับสนุนครอบครัว หรือคนแก่ก็ต้องเลี้ยงดูหลานเล็กๆ เพื่อให้พ่อแม่ของเด็กสามารถออกไปทำงานต่างถิ่นได้ บางครั้ง การออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่นก็ต้องการการลงทุนที่เป็นเงินตราด้วย มิใช่แรงงานอย่างเดียว การจัดการแบบที่ยึดครอบครัวเป็นหน่วยหลัก จะกระทำภายใต้หลักการที่ว่าผลประโยชน์จากการลงทุนจะต้องถูกถ่ายโอนมาสู่ครอบครัวด้วย⁶ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า การที่ครอบครัวหลายครอบครัวได้กลายสถานะเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจนกว่าผู้อื่นในหมู่บ้านนั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสมาชิกที่เป็นแรงงานที่สำคัญได้ละเมิดข้อตกลงพื้นฐานนี้ โดยเห็นประโยชน์ส่วนตัวสำคัญกว่า ทำให้สมาชิกส่วนที่เหลือตกอยู่ในสถานะที่ลำบาก จะเห็นได้ว่า ในการผลิตของชาวนานั้น แรงงานเป็นปัจจัยที่สำคัญและเป็นปัจจัยที่แปรเปลี่ยนไปตามช่วงเวลา ปัจจัยด้านที่ดินก็มีความสำคัญเช่นกัน แต่เป็นปัจจัยที่มีการผันแปรน้อย

⁶ มีกรณีที่พ่อแม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเพื่อทำการเกษตร แต่กลับนำเงินไปให้ลูกชายประกอบการค้าขายในกรุงเทพ แล้วจึงค่อยนำเงินจากการค้าขายมาใช้จ่ายในครอบครัว รวมทั้งใช้นี้กองทุน (โดยอาจไม่ได้ลงทุนทำการเกษตรด้วยเงินที่ออกเงยจากกิจการนี้เลย แต่ก็มีทำการเกษตรเมื่อถึงรอบเวลาของการผลิต) ซึ่งเป็นวิธีการจัดการที่ในสายตาของชาวบ้าน (และกรรมการกองทุน) เห็นว่าเป็นเรื่องปกติ และถ้าประกอบกิจการได้กำไรก็ดี ก็ถือว่าเป็นการลงทุนที่คุ้มค่า ซึ่งในสายตาของคนภายนอก จะมองว่าเป็นการใช้เงินกู้ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ แต่ถ้าเราเข้าใจถึงวิธีการจัดการแบบชาวบ้าน เราก็จะเข้าใจในตรรกะการคิดของชาวนาได้ นั่นคือ การเอาครอบครัวเป็นหน่วยหลัก และขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปให้หลากหลาย ตามแต่โอกาสจะมีให้ โอกาสของงานแต่ละอย่างก็มีปัจจัยกำหนดที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวนา เช่นฤดูกาล ความต้องการแรงงานของนายจ้าง เป็นต้น สิ่งที่ชาวนาทำได้อย่างดีที่สุดในสภาพแวดล้อมเช่นนี้คือการปรับตัวไปตามโอกาสเหล่านี้

ทุนเงินตราที่เช่นกัน การผันแปรของแรงงานนั้นขึ้นอยู่กับวงจรชีวิตของครอบครัว เช่น ถ้าเริ่มนับจากครอบครัวที่แยกออกมาจากเรือนของพ่อแม่ (ตามธรรมเนียมของชาวอีสาน คือลูกเขยจะย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง และทั้งสองจะยังอยู่ในครอบครัวของพ่อแม่สักช่วงหนึ่ง จนมีลูก 1-2 คน หรือเมื่อน้องคนถัดไปแต่งงาน จึงจะแยกเรือนออกไป โดยพ่อแม่จะมอบที่ดินให้ส่วนหนึ่งเพื่อทำกิน⁷) ครอบครัวที่แยกออกมาใหม่ที่มีลูกยังเล็กหรือยังอยู่ในวัยเรียนนี้ จะมีแรงงานวัยผู้ใหญ่เพียงสองแรง ขณะที่จำนวนผู้บริโภครวมถึง 4-5 คน แต่เมื่อลูกโตขึ้นและออกจากโรงเรียนไปทำงาน แรงงานจะมีมากขึ้น เมื่อลูกแต่งงานรับเขยหรือสะใภ้เข้ามา แรงงานก็จะมีมากขึ้น แต่เมื่อลูกแยกเรือนออกไป แรงงานจะลดลง เช่นนี้เป็นต้น การผันแปรของจำนวนแรงงานและจำนวนผู้บริโภคในครัวเรือนเช่นนี้ คือวงจรชีวิตของครัวเรือนหรือวงจรชีวิตของครอบครัว ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดความเข้มข้น ความหลากหลาย และความซับซ้อนของการจัดการแรงงานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในครัวเรือน ซึ่งในอดีตเมื่อชาวนายังทำเกษตรกรรมเป็นหลัก และสามารถบุกเบิกที่ดินออกไปได้เรื่อยๆ ความเข้มข้นนี้อาจเห็นได้จากขนาดของที่ดินที่ทำการผลิตที่มีมากขึ้น และผลผลิตที่มากขึ้น แต่ในปัจจุบัน จะเป็นเรื่องของการจัดสรรแรงงานออกไปทำกิจการนอกการเกษตรและนอกไร่นา เช่น การอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ซึ่งต้องมีการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้ ให้เป็นที่พอใจของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรรมในภาคอีสานส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน และผลที่ได้จากแรงงานก็มักนำมาใช้เพื่อการเลี้ยงชีวิต มิใช่การสะสม ดังนั้น ความขัดแย้งในการแบ่งสรรทรัพยากรในครอบครัวจึงยังมีไม่มากนัก

กล่าวโดยสรุป ยุทธศาสตร์ที่สำคัญของครอบครัวชาวนาในปัจจุบัน ได้แก่ *ประการแรก* ชาวนายังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับการผลิตเพื่อการบริโภคโดยตรงภายในครอบครัว ควบคู่ไปกับการผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า การผลิตเพื่อการบริโภคที่สำคัญคือการผลิตข้าวซึ่งยังคงดำรงอย่างกว้างขวาง นอกจากการผลิตเพื่อบริโภคแล้ว การเก็บ ล่า หาเอาโดยตรงจากธรรมชาติแวดล้อมก็ยังคงมีความสำคัญอย่างสูง ธรรมชาติแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวนา

⁷ ในปัจจุบัน เนื่องจากที่ดินของบางครัวเรือนมีจำกัด ลูกที่แยกเรือนออกไปแล้วก็อาจจะยังทำกินในที่ดินของพ่อแม่ จนกว่าจะเก็บเงินหาซื้อที่ดินได้จึงแยกไปทำในที่ดินของตน ซึ่งกรณีเช่นนี้ เวลามีการวิจัยสำรวจโดยใช้แบบสอบถามอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลได้มาก เช่น ครอบครัวของลูกซึ่งแยกเป็นหลังคาเรือนอิสระแล้วตามทะเบียนบ้าน (ซึ่งมักถูกใช้เป็นฐานในการสำรวจและสุ่มตัวอย่าง) อาจบอกว่า ครัวเรือนของตนไม่มีที่ดินทำกินเลย หรืออาจบอกขนาดที่ดินของครัวเรือนของพ่อแม่ซึ่งตนไปอาศัยทำกินด้วย ซึ่งทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลและการตีความได้

มาก แต่เกษตรเพื่อการค้าที่มีการใช้สารเคมีอย่างหนักก็กลายเป็นตัวบั่นทอนฐานชีวิตของชาวนาเสียเอง **ประการที่สอง** ชาวนามีการแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปอย่างหลากหลายทั้งนอกไร่ นาและนอกการเกษตร กิจกรรมในส่วนนี้ที่มีการทำอย่างแพร่หลายมากคือการรับจ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไปรับจ้างต่างถิ่น เนื่องจากงานในท้องถิ่นมีน้อย ส่วนการลงทุนประกอบกิจการแบบผู้ประกอบการรายย่อย ซึ่งมีความสำคัญต่อท้องถิ่นเพราะอาจช่วยเพิ่มมูลค่าของผลผลิตทางการเกษตรและเป็นแหล่งจ้างงานในท้องถิ่นนั้น แม้จะมีมากกว่าแต่ก่อน แต่ก็ยังเกิดขึ้นน้อยมากด้วยข้อจำกัดต่างๆ เช่น ทุน ทักษะความชำนาญ และเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่อย่างจำกัด จึงทำให้ผู้ประกอบการที่มีพื้นฐานเป็นชาวนาไม่อาจแข่งขันได้ดีกับผู้ประกอบการมืออาชีพ **ประการที่สาม** ชาวนาจะพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้ เพราะยังให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรมซึ่งแม้จะมีความเสี่ยงและได้กำไรต่ำ แต่เมื่อเทียบกับความไม่มั่นคงในการออกไปรับจ้างเป็นแรงงานราคาถูกระดับล่างในเมืองแล้ว เกษตรกรรมและวิถีชีวิตในชนบทก็ยังให้ความมั่นคงมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามซบ **ประการที่สี่** ชาวนาใช้ครอบครัวเป็นหน่วยในการผลิต การจัดสรรแรงงาน และการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้ เนื่องจากในการอยู่รอดให้ได้ท่ามกลางแรงกดดันของธรรมชาติและตลาดที่อยู่เหนือการควบคุมของชาวนานั้น ชาวนาต้องผนึกกำลังของทั้งครอบครัว ซึ่งบางครั้งกินความไปถึงเครือญาติด้วย เพื่อให้สมาชิกที่แข็งแรงสามารถทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลิตภาพสูงสุด รวมทั้งสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคการผลิตที่หลากหลายในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน สำหรับยุทธศาสตร์**ประการที่ห้า** คือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของทุนชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะขอออกไปกล่าวในรายละเอียดในตอนถัดไป ทั้งนี้ เป้าหมายของยุทธศาสตร์ครอบครัวเป็นไปเพื่อความอยู่ดีกินดีของสมาชิกทุกคนในครอบครัว และการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้น

ครัวเรือนชาวนามีได้้อยู่อย่างเป็นเอกเทศ หน่วยสังคมที่กว้างออกไปจากครอบครัว คือ หมู่บ้านและชุมชน ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญต่อชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวในลำดับถัดไป

2 ทุนชุมชนกับยุทธศาสตร์ครอบครัว

ยุทธศาสตร์ครอบครัวที่กล่าวมาข้างต้น เกิดขึ้นจากภาวะที่ครอบครัวชาวนาถูกกดดันจากความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในปัจจัยแวดล้อม จากการที่เศรษฐกิจและสังคม ชาวนาได้เข้า

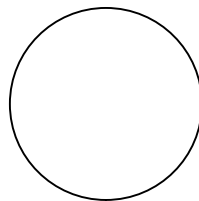
สัมพันธ์กับระบบตลาดในกระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยม การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้ที่ดินทำกินต่อครอบครัวมีขนาดลดลง และทุนธรรมชาติที่เคยเป็นที่พึ่งพิงในด้านปัจจัยในการดำรงชีพก็เสื่อมถอยลงอย่างมาก ประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงก็คือ ในการดำรงชีวิตของชาวนานั้น ลำพังเพียงครอบครัวแม้จะมียุทธศาสตร์ที่ดีเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถเอาตัวให้รอดได้ หากปราศจากสังคมที่อยู่แวดล้อมครอบครัว คือชุมชนชาวนา จากที่บรรยายมาข้างต้น รวมทั้งจากข้อมูลในกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า ในอดีตทุนทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนและกับภายนอกชุมชน และทุนทางวัฒนธรรมอันได้แก่อุดมการณ์ระบบความคิด ระบบความรู้ และระบบความเชื่อของชุมชนเป็นปัจจัยที่แวดล้อมที่ทำให้ครัวเรือนต่างๆ สามารถปรับตัวได้เป็นอย่างดีและดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพ แต่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงทุนชุมชนเหล่านี้บางส่วนก็ยังคงมีความหมายและช่วยให้ชุมชนและครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี แต่ทุนชุมชนอีกส่วนหนึ่งก็มีความอ่อนแอลง เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลง จึงไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่สมาชิกในสังคมได้อีกต่อไป ความสามารถในการปรับตัวของทุนชุมชน ผสานไปกับยุทธศาสตร์ครอบครัวที่เหมาะสม จะทำให้ชุมชนและครอบครัวในชนบทสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

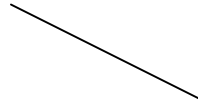
ทุนสังคม

ทุนสังคมเป็นทุนชุมชนที่มีความสำคัญยิ่ง ทุนสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ภายในชุมชนหมู่บ้านเอง และกับส่วนที่อยู่ภายนอกหมู่บ้าน ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนอีสานถูกกำกับและสืบทอดผ่านประเพณี พิธีกรรม สุภาษิต คำสอน ซึ่งล้วนเน้นย้ำถึงความสำคัญของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน ชชาติพันธุ์ มีงานวิชาการและงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษากระบวนการวัฒนธรรมของชาวอีสานซึ่งล้วนกล่าวยืนยันตรงกันในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจึงจะไม่กล่าวในรายละเอียดหรือยกตัวอย่างเพื่อยืนยันข้อสรุปนี้

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมอีสานได้เข้าผสานสัมพันธ์กับสังคมใหญ่อย่างใกล้ชิดมากขึ้น ก็จะมีคำถามว่า ทุนสังคมที่ตั้งอยู่บนระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ได้แปรเปลี่ยนไปหรือไม่ และมันยังคงเป็นพลังอันเข้มแข็งที่ร้อยรัดผู้คนให้มีชีวิตรอดร่วมกันได้หรือไม่ ในการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลง และการสร้างใหม่ของทุนชุมชนนี้ ผู้วิจัยจะขอจำแนกทุนสังคมออกเป็นสามประเภท ซึ่งเป็นระบบการจำแนกซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในวิชาการตะวันตกที่หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องทุนสังคมมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน ส่วนรายละเอียดของการวิเคราะห์นั้นจะมาจากข้อมูลที่ได้มาจากพื้นที่วิจัยทั้งสิ้น ทุนสังคมสามประเภทนี้ได้แก่ ประเภทแรก ทุนสังคมภายในชุมชนเอง ซึ่งเป็นทุนที่ร้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ประเภทที่สองคือทุนสังคมที่ประสานชุมชนกับชุมชนอื่นที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไม่ต่างกันนัก และทุนสังคมประเภทที่สามคือทุนสังคมที่เชื่อมโยงชุมชนกับส่วนที่มีสถานภาพสูงกว่าในสังคม หรืออยู่ในภาคการผลิตอื่น

ทุนสังคมเชื่อมโยง Linking Social Capital

ผลจากการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ในชุมชนอีสานปัจจุบันทุนสังคมภายในชุมชน หรือทุนสังคมร้อยรัดมีความเข้มแข็งมากกว่าทุนสังคมอีกสองประเภท ทุนสังคมที่อ่อนแอที่สุดคือทุนสังคมที่เชื่อมโยงชุมชนกับส่วนที่อยู่สูงขึ้นไปหรือกว้างไกลออกไป เช่น ระบบรัฐ ระบบตลาด ทำให้ชุมชนตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบในความสัมพันธ์

ทุนสังคมร้อยรัด

ทุนสังคมภายในชุมชน ที่ร้อยรัดสมาชิกในชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เป็นทุนสังคมที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอีสาน ดังนั้นจึงมีความเข้มแข็งกว่าทุนสังคมประเภทอื่น ระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ ระบบเลี้ยว ระบบแลกเปลี่ยนแรงงาน ระบบแลกเปลี่ยนข้าว หรือขอข้าวในยามอดอยากขาดแคลน ระบบการจัดสรรที่ดินสาธารณะให้แก่ผู้ไม่มีที่ดินทำกิน และอื่นๆ ล้วนเป็นระบบที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามยากลำบากขาดแคลน

ข้อมูลจากบ้านหนองลายที่ประสบภาวะวิกฤต น้ำท่วมข้าวตายเกือบหมด แต่ชาวนาทุกคนครอบครัวก็มีชีวิตรอดมาได้และสามารถทำการผลิตในรอบต่อไปได้ แสดงให้เห็นว่า ทุนสังคมมีบท

บาทสูงยิ่งในภาวะวิกฤตของหมู่บ้าน ชาวนาส่วนใหญ่ได้เข้ามาบริโภคจากการจับปลาไปแลกข้าว มีใช้การซื้อข้าวตามราคาในท้องตลาด การไปจับปลาต้องอาศัยความช่วยเหลือจากผู้มีอาชีพ ประมงมาแต่เดิม มีการไปกันเป็นกลุ่ม เพื่อที่จะจับปลาในน้ำลึกในยามน้ำหลากได้มาก แม้แต่คนที่ มีอาชีพค้าขายปลาในตลาดก็ยังสามารถเอาปลาของตนไปแลกข้าวกับลูกค้าของตนได้ โดยลูกค้า นั้นเป็นชาวบ้านอีสานเช่นกันและรู้ซึ่งถึงวัฒนธรรมในการแลกข้าวในยามยากลำบาก แม้ความ สัมพันธ์ที่เป็นอยู่จะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการค้า แต่ทั้งสองฝ่ายก็สามารถหมุนกลับคืนไปสู่ราก ของวัฒนธรรมแบบยังชีพได้ในยามวิกฤต

การดำรงชีวิตของชาวนาเป็นการเลี้ยงชีพอยู่ท่ามกลางแรงกดดันที่มีความไม่แน่นอนสูง และชาวนาควบคุมไม่ได้ 2 ประการคือ ธรรมชาติ และระบบตลาดผนวกกับระบบรัฐ (เช่น นโยบาย ทางการเกษตร โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวนาบางกลุ่ม เป็นต้น) ดัง นั้น ในสังคมของชาวนาจึงมีการสร้างระบบต่างๆขึ้นมาเพื่อช่วยประกันการอยู่รอดของคนในชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกัน ถ้ายทอดต่อๆมาจนกลายเป็นค่านิยม ประเพณี และสถาบันทางสังคมต่างๆ และด้วยเหตุนี้เอง **ทุนทางสังคมของชาวนาจึงมีลักษณะที่เรียกว่า เป็นทุนทางสังคมแบบที่เป็นเกราะป้องกัน (protection social capital) มากกว่าที่จะเป็นทุนทางสังคมแบบรุกไปข้างหน้า ที่เอื้อให้คนสามารถรวมพลังกันคิดค้นสิ่งใหม่ๆและก้าวหน้าต่อไป (innovation social capital)**

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ในสังคมปัจจุบัน ทุนสังคมที่รื้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกันนี้ **กำลังอ่อนแอลง** การที่ครอบครัวชนบทต้องเผชิญกับแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจ ต้องทำกิจกรรม ทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลายเพื่อให้มีชีวิตรอด ทำให้มีเวลาให้ส่วนรวมและคิดถึงส่วนรมน้อย ลง เช่นกรณีของบ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการผลิตพืชในเชิงพาณิชย์ แบบเข้มข้น คือมีการปลูกแตงกวาซึ่งมีการลงทุนสูง มีโอกาสทำกำไรสูง และมีความเสี่ยงต่อการ ขาดทุนสูงเช่นกัน คนในชุมชนจะมุ่งแต่คิดถึงประโยชน์ส่วนตน จนแทบจะหาคนที่มาทำงานเพื่อ ส่วนรวมในชุมชนไม่ได้ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของบ้านหนองพระในปีที่สอง มีกรรมการ ใหม่เข้ามาแทนกรรมการชุดเดิมเพียง 3 คนเท่านั้น เพราะไม่มีใครต้องการมาทำงานเพื่อส่วนรวม ซึ่งเสียทั้งเวลาและเสี่ยงต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ในทางลบ ซึ่งตามระเบียบกองทุน กรรมการจะ ดำรงตำแหน่งได้ไม่เกิน 2 วาระ หากเหตุการณ์ดำเนินไปเช่นนี้ ก็จะเป็นไปได้ว่า ในอนาคตอันใกล้ จะมีการการที่ต้องพ้นจากตำแหน่งในคราวเดียวกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะส่งผลเสียต่อกองทุนได้ เนื่องจากจะมีปัญหาในการสืบทอดความรู้ ประสบการณ์และการสร้างความต่อเนื่องของงาน จะ เห็นได้ว่า การที่ชุมชนมีทุนสังคมที่อ่อนแอ จะเป็นผลเสียต่อชุมชนเอง เพราะการดำเนินงานกอง ทุนให้ประสบผลสำเร็จ จะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อสมาชิกเอง

อย่างไรก็ตาม ก็มีได้หมายความว่า การที่ทุนสังคมอ่อนแอแล้ว จะสร้างให้เข้มแข็งมิได้จริงๆแล้ว การที่คนในชุมชนจะร่วมมือร่วมใจกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จะมีปัจจัยที่สำคัญคือ คนส่วนใหญ่เห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากความร่วมมือและความเสียสละเพื่อการนั้น ในอดีตที่ผ่านมา โครงการพัฒนาต่างๆและเงินทุนต่างๆที่ลงมาที่หมู่บ้านจะถูกมองว่า เป็นโครงการและเงินทุนของรัฐบาล ซึ่งชาวบ้านจะพยายามเข้าไปเอาประโยชน์ให้มากที่สุด โครงการกองทุนส่วนใหญ่ที่ลงมาในหมู่บ้านจะประสบกับความล้มเหลว เพราะเมื่อสมาชิกไม่คืนเงิน ก็ไม่มีวิธีการติดตามทวงหนี้ และแก้ไขปัญหา ทำให้สมาชิกคนอื่นทำตามอย่างบ้าง เพื่อไม่ให้เสียผลประโยชน์ (ส่วนตัว) ของตน นอกจากนี้ พอกองทุนหนึ่งมีคนไม่ใช้หนี้ สมาชิกในกองทุนอื่นก็ทำบ้าง เมื่อโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามาที่แรก ชาวบ้านหนองพระก็มีวิธีคิดแบบเดิม คือทุกคนพยายามเข้ามาขอกู้ ทั้งๆที่ไม่ได้มีความจำเป็น เพราะคิดว่าคงจะไม่ต้องใช้หนี้ แต่พอเข้าปีที่สอง ก็เริ่มเห็นว่า กองทุนนี้จะคงอยู่ที่หมู่บ้าน เป็นของหมู่บ้าน และจะต้องมีการคืนเงินแน่นอน คนที่จะเข้ามากู้ก็เริ่มมีการไตร่ตรองถึงความจำเป็นในการกู้เงินมากขึ้น ในส่วนของกรรมการและผู้นำที่มีความตั้งใจทำงานนั้น ก็มองเห็นถึงผลลบที่จะเกิดขึ้น จากการที่ไม่ค่อยมีผู้เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวม จึงเริ่มมีการคิดวิเคราะห์ถึงสาเหตุ และสรุปว่า ประสบการณ์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับโครงการเพื่อส่วนรวมทำให้คนเบื่อหน่าย จึงคิดว่า น่าจะมีการทำโครงการร่วมกันสักโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านจริงๆ และทำให้สำเร็จ ให้ชาวบ้านเห็นคุณค่า ก็จะเริ่มมีคนให้ความสำคัญกับงานส่วนรวม โครงการที่คิดไว้ คือโครงการของกลุ่มผู้ทำปศุสัตว์ ความเป็นมาของแนวความคิดนี้คือ มีชาวบ้านหันมาเลี้ยงวัวกันมาก เนื่องจากวัวมีราคาดี และมีแหล่งเงินกู้ยืมวัวที่สำคัญคือกองทุนหมู่บ้าน แต่การเลี้ยงวัวจำนวนมากทำให้อาหารสัตว์ขาดแคลน ต้องมีการเก็บฟางข้าวหลังจากเกี่ยวข้าวแล้วไว้ให้วัวกิน แทนที่จะใช้วิธีเผาฟางข้าวทิ้งเหมือนเช่นเดิม การเก็บฟางข้าวไว้ได้นานและประหยัดเนื้อที่ในการเก็บคือ การใช้เครื่องอัดฟางข้าว ซึ่งจะเป็นกิจกรรมที่สำคัญเริ่มแรกของกลุ่ม นอกจากนี้ ชาวบ้านเองยังเห็นข้อดีของการเลิกเผาฟางในนาอีกด้วย เพราะทำให้ฝุ่นและควันลดลงมาก อย่างไรก็ตาม ชุมชนบ้านหนองพระคงจะต้องใช้เวลาสักระยะหนึ่งก่อนที่กลุ่มปศุสัตว์ที่พวกเขาคาดหวังไว้จะเป็นจริง แต่จากวิธีการคิดวิเคราะห์ของชาวบ้านเองนี้ เราก็อาจจะพอมองเห็นทางว่า **การสร้างทุนสังคมขึ้นมาใหม่นั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้** โดยต้องเริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สร้างประโยชน์ที่ชัดเจน แม้จะเป็นโครงการเล็กๆ ก็ตาม

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยขอกล่าวถึงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทุนสังคมที่ร้อยละคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เป็นกรณีที่เกิดขึ้นที่บ้านนาดี จ. นครพนม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีทุนสังคมที่เข้มแข็ง และมีการสืบทอดคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากทุนสังคมมาอย่างต่อเนื่อง และทุน

สังคมนี้ก็เป็นปัจจัยที่สร้างพลังต่อรองให้แก่ชุมชนตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเข้าสู่ระบบตลาด หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านของชาวไทยญ้อ มีอาชีพหลักคือการทำนา การทำไร่สับปะรด และการปั้นครก ในการปั้นครก แต่ละครัวเรือนจะปั้นครกของตน แต่ในการเผาจะต้องทำร่วมกัน ในหมู่บ้านจะมีเตาเผาครกอยู่ประมาณ 9 เตา แต่ละเตาจะมีสมาชิกที่ต้องร่วมกันรับผิดชอบในการสร้างเตาและบูรณะเตาให้อยู่ในสภาพที่ใช้การได้ในทุกปี และช่วยกันลำเลียงครกเข้าเตา ดูแลใส่ฟืนในเตาเพื่อควบคุมให้อุณหภูมิในเตามีความสม่ำเสมอ ซึ่งต้องจัดเวรทำตลอดวันตลอดคืน ครกที่เผาได้เป็นของครัวเรือนที่ปั้น และทำเพื่อการขายเท่านั้น สมาชิกเตาสามารถเปลี่ยนเตาได้ถ้าต้องการ ซึ่งหมายถึงว่าเป็นการเข้ากลุ่มตามความสมัครใจ ลักษณะการทำงานแบบรวมกลุ่มหรือการลงแขกที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันทำให้คนในชุมชนนี้สามารถรวมแผนึกกำลังกัน และกำหนดราคาครกเป็นราคาเดียวกันทั้งหมู่บ้าน ทำให้พ่อค้าไม่สามารถกดราคาซื้อได้ นอกจากนี้ ในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือการร่วมกัน “ซื้อครกหน้าเตา” คือเดิมมีชาวบ้านบางคนที่มีพอมือเงิน จะรับซื้อครกจากชาวบ้านรวบรวมไว้ตามราคาที่ตั้งไว้กับพ่อค้า และนำมาขายต่อให้พ่อค้าอีกต่อหนึ่ง โดยคิดราคาเพิ่มขึ้น 1 บาทต่อครกในเวลาที่ขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อ พ่อค้าเองก็พอใจในระบบนี้ เพราะสามารถได้ครกครบจำนวนที่ต้องการเมื่อมาถึง ไม่ต้องเสียเวลารวบรวมครก ชาวบ้านเห็นว่าวิธีการนี้เป็นวิธีการง่ายๆที่จะได้เงินแน่นอน แต่ส่วนใหญ่ไม่มีเงินมากพอที่จะรับซื้อ เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามา ก็มีบางคนคิดว่า น่าจะเอาเงินกองทุนกันไว้เป็นก้อนใหญ่เพื่อรับซื้อครกหน้าเตาทุกเตา ซึ่งจะทำให้กองทุนมีกำไรออกเงยได้เร็วและในระยะยาวจะเป็นการเพิ่มการต่อรองกับพ่อค้า แต่ติดขัดว่า มีคนในหมู่บ้านบางส่วนที่ไม่ได้ปั้นครก หรือต้องการนำเงินไปลงทุนด้านอื่นด้วย เช่นการปลูกสับปะรด

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า ในการกู้เงินกองทุนในปีที่สอง จะมีรูปแบบการกู้แบบใหม่คือ สมาชิกของเตาจะทำการกู้เงินไปประกอบอาชีพปั้นครก แต่จะเอาเงินให้ครัวเรือนหนึ่งไป เพื่อซื้อครกหน้าเตา โดยสัญญาว่าจะหมุนเวียนกันทำ วิธีการนี้ทำให้ในแต่ละครั้งของการกู้ ผู้รับซื้อครกหน้าเตาจะมีเงินลงทุนรับซื้อครกประมาณ 60,000-80,000 บาท (แน่นอนว่าผู้ลงทุนรายแรกจะได้กำไรก่อนคนอื่น แต่เขาก็ยอมรับความเสี่ยงในการลงทุนด้วย) การหมุนเวียนเช่นนี้ ประเมินดูแล้ว น่าจะเป็นผลดีต่อชุมชน เพราะในระบบเดิมที่มีคนรับซื้อครกหน้าเตาเพียงไม่กี่คน ผลประโยชน์จากการค้าจะกระจุกตัวอยู่ในคนกลุ่มนี้เท่านั้น ระบบใหม่ที่ชาวบ้านคิดขึ้นมา ทำให้หลายคนมีโอกาที่จะสร้างกำไรจากการค้าขาย เป็นการฝึกชาวบ้านในเรื่องการค้าและการประกอบกิจการ แต่สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากชาวบ้านมิได้มีทุนสังคมอันเข้มแข็ง ที่สร้างความเชื่อมั่นในกันและกันเป็นฐานให้สามารถดำเนินกิจการใหม่ๆได้ เท่ากับว่า **ทุนสังคมที่เป็นเกราะป้องกัน**

(protection social capital) เมื่อมีความเข้มแข็ง สามารถบูรณาการไปสู่ทุนสังคมเชิงรุกในการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ได้ (innovation social capital)

ทุนสังคมประสาน

ทุนสังคมประสานในที่นี้หมายถึงทุนสังคมที่เชื่อมหมู่บ้านต่างๆเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำ ซึ่งมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน กลุ่มคนร่วมอาชีพ เช่น ชาวนา ชาวประมง ซึ่งมักจะมีเครือข่ายเชื่อมโยงกัน เพื่อการช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนสิ่งของและสินค้ากัน ทั้งในยามปกติ และยามวิกฤต ลักษณะของเครือข่ายจะมีระดับความใกล้ชิดแตกต่างกัน เช่น บ้านหนองลาย เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในจังหวัดมหาสารคามคือบ้านแบก จากหมู่บ้านนี้มีการแตกหมู่บ้านออกไปอีก 3 หมู่บ้านรวมเป็น 4 หมู่บ้าน ทั้ง 4 หมู่บ้านนี้จะมีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิด เช่น ในการทำบุญประเพณีต่างๆ ก็จะมีการบอกบุญให้ไปช่วยเหลือกัน มีการนับสายเครือญาติกัน เวลาเดือดร้อนก็สามารถไปพึ่งพิงได้ ลักษณะความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม จากพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการนี้ เมื่อหน่วยราชการมีโครงการพัฒนาเครือข่ายหมู่บ้าน ก็ได้อาศัยความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น เมื่อมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา ก็ได้รวมเอาหมู่บ้านต่างๆที่เป็นสายเครือญาติเข้าไว้ด้วยกัน ส่วนหนึ่งก็เป็นการเสนอชื่อโดยชาวบ้านเองเพราะคิดว่าจะทำให้ทำงานได้ง่ายขึ้น หรือเมื่อมีบริษัทส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อเอามาผลิตพันธุ์ (พริกและแคนตาลูป) ขึ้นที่หมู่บ้านลูกแห่งหนึ่งในสี่หมู่บ้าน เมื่อทำแล้วประสบความสำเร็จ การขยายงานก็ขยายไปตามบ้านลูกที่เหลือรวมทั้งบ้านแม่ด้วย ทั้งนี้ก็โดยการแนะนำจากตัวชาวบ้านเองต่อทางบริษัท จึงจะเห็นได้ว่า จากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ อาจจะค่อยๆพัฒนามาเป็นเครือข่ายที่เป็นทางการมากยิ่งขึ้น โดยทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจ และตัวชาวบ้านเอง ต่างก็พยายามอาศัยเครือข่ายเหล่านี้กระทำการที่จะเอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายตนให้มากที่สุด

ทุนสังคมเชื่อมโยง

ทุนสังคมเชื่อมโยงในที่นี้หมายถึงทุนสังคมที่เชื่อมหมู่บ้านหรือเครือข่ายหมู่บ้านเข้ากับสังคม กลุ่มคน หรือบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เหนือกว่า หรืออยู่ในภาคการผลิตอื่น เช่น ทุนสังคมที่เชื่อมโยงเกษตรกรในชนบทกับพ่อค้า เจ้าของกิจการอุตสาหกรรม

ผลิตการบริการต่างๆ ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ทูทางสังคมประเภทนี้ ค่อนข้างจะเป็นสิ่งใหม่ในสังคมชานา และมีลักษณะที่เป็นทุนสังคมแบบรุมมากที่สุุดหากใช้ให้ดี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าทุนสังคมนี้ของชานายังมีอยู่อย่างจำกัด ในขณะที่ผู้ที่อยู่เบื่องบนนั้นต่างมีเครือข่ายโยงโยกันอยู่แล้ว สิ่งนี้กลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ชานาตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ หากประสงค์จะเข้ามาสู่สนามการค้าและการประกอบกิจการ รูปธรรมของประเด็นนี้ได้แก่กรณีของผู้ประกอบการเจียรไนพลอยที่บ้านหนองหิน ซึ่งไม่สามารถเจาะเข้าสู่แหล่งรับซื้อพลอยในกรุงเทพฯที่เป็นศูนย์กลางการรับซื้อได้ จึงจำใจต้องขายพลอยให้แก่เจ้าแกระดับอำเภอ ผู้มีวิธีการกดราคาและเอาเปรียบต่างุานา อีกทั้งยังไม่สามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบ คือพลอยที่จะนำมาเจียรไน พ่อค้าพลอยในต่างจังหวัดมีเครือข่ายในการทำธุรกิจกับพ่อค้ารับซื้อพลอยในกรุงเทพฯและแหล่งวัตถุดิบ หากชานาที่มีอาชีพเจียรไนพลอยสามารถสร้างเครือข่ายกับตลาดและแหล่งวัตถุดิบได้โดยตรงก็จะสามารถเพิ่มมูลค่าของแรงงานและสินค้า และมีอำนาจต่อรองมากยิ่งขึ้น แต่ในสภาพปัจจุบันผู้ประกอบการชานายังขาดทั้งข้อมูลและช่องทางที่จะเข้าถึงตลาดและแหล่งวัตถุดิบเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม หากชานาประสงค์จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม เพียงแค่เป็นช่องทางในการทำงานประเภทรับจ้าง ก็จะมีช่องทางที่ไม่ยากนัก โดยผ่านกลไกที่ชาวบ้านคุ้นเคยอยู่ คือระบบเครือญาติ มิตรสหายต่างๆ ทั้งนี้เพราะงานรับจ้างเป็นงานประเภทที่ผู้ที่อยู่เบื่องบนไม่ถูกคุกคามแต่ประการใด คือเป็นการสนองประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย เช่น การศึกษาที่บ้านหนองพระ พบว่า ชาวบ้านเองได้สร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อช่วยเหลือกันในการไปประกอบอาชีพในเมืองใหญ่ โดยผู้ที่ไปทำแล้วประสบความสำเร็จในอาชีพ เป็นที่ไวใจของนายจ้าง และพ่อแม่ผู้ปกครองและชาวบ้านทั่วไป ก็จะเป็นตัวกลางในการประสานฝากงาน ดูแลเรื่องการใช้ชีวิต และการปรับตัวในเมือง ตลอดจนการเรียนรู้งาน กลุ่มที่ไปทำงานเหล่านี้ จะรักษาความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน มีการนำผ้าป่ามาทอดที่วัด และจัดผ้าป่าซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนของหมู่บ้าน เป็นต้น โดยบางครั้งมีนายจ้างและเพื่อนร่วมงานส่วนอื่นๆมาร่วมด้วย เป็นการขยายความสัมพันธ์ให้กว้างขวางออกไปแบบไม่เป็นทางการ เครือข่ายการทำงานของบ้านหนองพระมีอยู่ทั้งสิ้น 4 สาย คือ สายห้องอาหารบ้านเชียง มีคนไปทำงานในชวงเวลาต่างๆกันรวมทั้งสิ้นประมาณ 30 คน สายบริษัทรักษาความปลอดภัยเดอะมอลล์ มีคนไปทำงานประมาณไม่ต่ำกว่า 25 คน สายบริษัทรับจ้างทำความสะอาด NAP มีคนไปทำงานประมาณ 30-40 คน และสายห้างเดอะมอลล์ (ต่างสาขากับข้างต้น) อีก ประมาณ 4-5 คน นอกจากนี้ ยังมีสายการบวชพระเณรที่ไป

บวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ ด้วย ซึ่งพระเณรก็ได้ช่วยหาผ้าป่าผ้ากฐินมาทอดที่บ้านเหมือนกัน

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของทุนสังคมแบบเชื่อมโยง มักมีลักษณะแบบไม่เป็นทางการ อาศัยรูปแบบความสัมพันธ์แบบเดิม คือแบบญาติมิตร แม้จะมีลักษณะเชิงรุก แต่ยังมีข้อจำกัดในการรุก คือยังไม่สามารถแข่งขันได้ ผู้ผลิตในชนบทไม่มีองค์กรที่เป็นทางการ เช่น สหกรณ์ที่เชื่อมโยงในแนวตั้ง (เช่น จากการผลิตสู่การแปรรูป และการตลาด) หรือองค์กรที่ให้ความคุ้มครองด้านแรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเชื่อมโยงที่ปรากฏจึงเป็นการดิ้นรนไปตามศักยภาพ วัฒนธรรม และรูปแบบการสร้างเครือข่ายแบบเดิม คือแบบที่ไม่เป็นทางการ

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีชื่อเต็มว่า “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ” โดยรัฐได้จัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นแหล่งเงินทุนในการลงทุนสร้างอาชีพเสริม และสร้างวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในชุมชน หลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุน คือ เพื่อสร้างความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตนเอง ทั้งนี้กองทุนจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ และเอกชน ซึ่งถือเป็นการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น วัตถุประสงค์สำคัญของกองทุนหมู่บ้าน ได้แก่

- 1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
- 2) ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง
- 3) เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้าง และพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
- 4) กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
- 5) เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ใช้หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินการ โดยให้ชุมชนร่วมกันวางกติกาและกฎระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้กว้างๆ โดยไม่เข้าไปกำกับหรือสั่งการให้เป็นไปตามความต้องการ เป็นโครงการนำร่องที่จะนำไปสู่การวางนโยบาย และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนเป็นผู้ร่วม

กันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนและให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุน (นภาพร หนะวานนท์ และคณะ, 2544)

1. การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย 10 หมู่บ้านภาคอีสาน

1.1 การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชนที่ศึกษาทั้ง 10 ชุมชนเป็นการจัดตั้งโดยการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจนในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (สำนักนายก รัฐมนตรี, 2544) ที่ระบุไว้ว่า “ในวาระเริ่มแรกในส่วนของหมู่บ้าน ให้ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมหัวหน้าครัวเรือนในหมู่บ้านครัวเรือนละ 1 คน เพื่อเปิดเวทีชาวบ้านในการชี้แจง ทำความเข้าใจ เตรียมความพร้อม และดำเนินการเลือกคณะกรรมการกองทุน” และระเบียบที่ว่าด้วยจำนวนคณะกรรมการกองทุนซึ่งระบุไว้ว่า “ให้กองทุนแต่ละกองทุนมีคณะกรรมการกองทุน จำนวนไม่น้อยกว่าเก้าคนแต่ไม่เกินสิบห้าคน ประกอบด้วยกรรมการทั้งชายและหญิงในสัดส่วนเท่าเทียมกัน” ส่วนใหญ่ การเลือกกรรมการกองทุนในปีแรกนี้ จะมีข้าราชการระดับอำเภอ หรือคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอ มาชี้แจงนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ตลอดจนเข้าร่วมสังเกตการณ์และดูแลการเลือกกรรมการกองทุนระดับหมู่บ้านด้วย¹

¹ ตัวอย่างของกระบวนการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านในปีที่หนึ่งและปีที่สองของบ้านปางสา จังหวัดชัยภูมิ มีดังนี้

ในขั้นตอนแรกคณะกรรมการระดับอำเภอ ให้ชาวบ้านคัดเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุน โดยพิจารณาเลือกบุคคลที่มีความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ซื่อสัตย์ และเป็นคนดี ซึ่ง กองทุนมีคณะกรรมการได้ต่ำสุด 9 คน และสูงสุดไม่เกิน 15 คน เป็นชายและหญิงในจำนวนเท่าๆ กัน ชาวบ้านได้ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นคณะกรรมการมาบริหารกองทุน เริ่มจากการให้สมาชิกเสนอชื่อผู้ที่มีความเหมาะสมกับคุณสมบัติ และมีผู้รับรองผู้สมัคร อย่างน้อย 2 คน ซึ่งผู้สมัครส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการพัฒนาหมู่บ้าน และเป็นบุคคลที่มีความเสียสละ และมีความรู้ หลังจากนั้นใช้วิธีตัดสินโดยยกมือ ชาวบ้านได้ยกมือเสนอบุคคลทั้งสิ้น 15 คน และในที่ประชุมจึงมีมติให้บุคคลทั้ง 15 คน เป็นคณะกรรมการมาบริหารกองทุนประจำหมู่บ้าน พร้อมกับให้กรรมการแต่ละคนแนะนำตัว ก่อนที่จะปิดการประชุมในครั้งนี้ หลังจากนั้น ให้กรรมการแต่ละท่าน คัดเลือกประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการ เลขานุการ เหรัญญิก ผู้ตรวจสอบภายใน ประชาสัมพันธ์ และกรรมการฝ่ายต่างๆ และคัดสรรผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษา จำนวน 8 คน เพื่อให้คำปรึกษาในการดำเนินงานกองทุน โดยพิจารณาคัดเลือกแต่ละตำแหน่ง และยกมือให้คะแนนในแต่ละตำแหน่ง จนได้บุคคลครบตาม

การเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านกระทำได้ขึ้นประมาณกลางปีพ.ศ. 2544 ระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนสิงหาคม (ตารางที่ 4.1) หลังจากมีกรรมการกองทุนในระดับหมู่บ้านแล้ว กรรมการก็จะทำหน้าที่ร่างระเบียบกองทุน ซึ่งจะอิงกับระเบียบกลางที่ออกโดยสำนักนายกรัฐมนตรี รวมทั้งมีการเปิดรับสมาชิก ส่วนใหญ่ครัวเรือนหนึ่งๆจะมีสมาชิกเพียงหนึ่งคน ยกเว้นที่หมู่บ้านหนองหิน ซึ่งมีครัวเรือนหนึ่งที่มีสมัครเป็นสมาชิกถึงสองคน สัดส่วนของครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกองทุนในแต่ละหมู่บ้านจะอยู่ประมาณร้อยละ 82 โดยเฉลี่ย (ต่ำสุดร้อยละ 48 สูงสุดร้อยละ 100) (ตารางที่ 4.1) ทั้งนี้ หมู่บ้านที่มีสมาชิกกองทุนครบทุกครัวเรือนมีอยู่ร้อยละ 40 อย่างไรก็ตาม ก็ได้หมายความว่า ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะมีการกู้เงินทั้งหมด ในปีแรกของการดำเนินงานกองทุน สัดส่วนของครัวเรือนที่กู้เงินจากกองทุนโดยเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 53.2 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน (ต่ำสุดร้อยละ 22.4 สูงสุดร้อยละ 68.6) (ตารางที่ 4.1) ในขณะที่สัดส่วนของครัวเรือนที่กู้ ต่อครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกองทุนทั้งหมด คือร้อยละ 62.4

ในส่วนของอัตราดอกเบี้ยนั้น กองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งสามารถมีอิสระในการกำหนดได้ตามความเหมาะสม ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะอยู่ระหว่างร้อยละ 3 ถึงร้อยละ 8 อย่างไรก็ตาม ก็มีบางหมู่บ้านที่มีการรับทราบข้อมูลที่ผิดพลาดว่า ถ้ากำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ต่ำ อาจจะมีโอกาสน้อยที่จะได้รับจัดสรรเงินจากรัฐบาล จึงมีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้สูงถึงร้อยละ 12 – 15 ทำให้มีผู้สนใจสมัครเข้าเป็นสมาชิกน้อย แต่อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านเหล่านี้ก็ได้มีการปรับอัตราดอกเบี้ยลดลงภายในปีแรก เมื่อทราบข้อมูลชัดเจนว่า อัตราดอกเบี้ยจะไม่มีผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

ตำแหน่งที่ต้องการ คณะกรรมการบริหารกองทุนในวาระปีที่ 1 แยกเป็นหญิง 7 คน เป็นชาย 8 คน และดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในช่วงเวลาดังตั้ง 1 กรกฎาคม 2544 – 30 สิงหาคม 2545

เมื่อครบกำหนดระยะเวลาหนึ่งปี นับแต่วันที่คณะกรรมการกองทุนเข้ารับตำแหน่ง คณะกรรมการกองทุนมีการจับสลากออกจำนวนกึ่งหนึ่งของกรรมการกองทุนทั้งหมด เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2545 สมาชิกกองทุนจึงได้มีการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านใหม่แทนกรรมการชุดเดิมที่ครบวาระ มีผู้ร่วมประชุม 100 กว่าคน โดยมีครูประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้ทรงวุฒิและที่ปรึกษากองทุนเป็นผู้นำประชุมเพื่อคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งมีผู้สมัคร 15 คน ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุนทั้ง 15 คน มีกรรมการทั้งหมด 15 คน แยกเป็นหญิง 7 คน เป็นชาย 8 คน อัตราส่วนเหมือนกรรมการชุดเดิม

ตารางที่ 4.1 จำนวนสมาชิก จำนวนคนกู้ อัตราดอกเบี้ย ของกองทุนหมู่บ้าน

ที่	หมู่บ้าน	จังหวัด	ครัว เรือน	วันเลือก กรรมการ	วันครบ กำหนด คืนเงินปี 1	จำนวน สมาชิก	จำนวน คนกู้	% ครัว เรือน สมาชิก ต่อครัว เรือนทั้ง หมด	%คนกู้ ต่อ สมาชิก	%คนกู้ต่อ ครัวเรือน ทั้งหมด	ดอกเบี้ย ร้อยละ
1	หนองพระ	ขอนแก่น	125	26/4/44	25/9/45	102	85	81.2	83.3	68.0	6
2	หนองหิน	ขอนแก่น	86	31/7/44	15/9/45	87	59	100.0	67.8	68.6	6
3	ห้วยโตน	อำนาจเจริญ	139	21/6/44	19/9/45	102	80	73.4	78.4	57.5	3
4	ห้วยไคร้	อุบลราชธานี	65	21/6/44	14/9/45	64	38	98.5	59.4	58.5	5
5	ห้วยหวด	นครพนม	250	1/7/44	1/10/45	120	56	48.0	46.7	22.4	15
6	นาดี	นครพนม	163	1/8/44	1/10/45	120	89	54.6	74.2	54.6	5
7	ปางสา	ชัยภูมิ	192	30/8/44	30/9/45	192	106	100.0	48.6	55.7	8
8	แก้ว	ขอนแก่น	107	25/7/44	19/10/45	107	58	100.0	54.2	54.2	6
9	หนองลาย	มหาสารคาม	104	25/6/44	6/10/45	104	65	100.0	62.5	62.5	12
10	บึง	มหาสารคาม	231	26/6/44	18/1/46	144	70	62.3	48.6	30.3	12

1.2 การจัดสรรเงินกู้และการใช้ประโยชน์

การกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในชนบทภาคอีสานซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 10 หมู่บ้าน เป็นการกู้ไปโดยแสดงวัตถุประสงค์ของการกู้เพื่อการลงทุนในด้านการเกษตร (เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง) เป็นส่วนใหญ่ โดยสัดส่วนของการกู้ไปลงทุนในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมจะมีถึงประมาณร้อยละ 66-95 (ตารางที่ 4.2) การกู้เงินไปลงทุนทางการเกษตรที่สำคัญคือการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกพืชชนิดใดก็ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางด้านการเกษตรที่เป็นอยู่ของชุมชนนั้นๆ เช่น การทำนาปลูกข้าว การปลูกอ้อย สับปะรด แตงกวา ปลูกผัก เป็นต้น สำหรับการเลี้ยงสัตว์นั้น ที่นิยมมากคือการเลี้ยงวัว สัตว์อื่นๆได้แก่ สุกร ควาย ไก่ กบ จิ้งหรีด ปลา เป็นต้น

สำหรับการลงทุนในกิจกรรมนอกการเกษตรนั้นนับว่ายังมีอยู่น้อย ยกเว้นในหมู่บ้านที่มีการทำหัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งก็มักเป็นการกู้เงินไปลงทุนเสริมในกิจกรรมที่ทำกันนานนับเนื่องมาจากอดีต เช่น การปั้นครก การทำโน การสานหวด กิจกรรมเหล่านี้ยังดำรงอยู่มาได้ยาวนาน เพราะเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตของชาวชนบท และยังมีตลาดรับซื้ออยู่

อย่างกว้างขวาง อุตสาหกรรมที่เป็นการผลิตสิ่งใหม่ๆและเจาะตลาดใหม่ คือตลาดของคนชั้นกลางในเมืองยังมีอยู่น้อย ที่พบเช่น การเจียระไนพลอย หรือการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายที่มีการออกแบบผลิตภัณฑ์แตกต่างไปจากเดิม จะเห็นได้ว่าหากเป็นหมู่บ้านที่มีการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนอยู่เป็นพื้นแล้ว ก็จะมีสัดส่วนการกู้ไปลงทุนในกิจกรรมนอกการเกษตรค่อนข้างมากกว่าปกติ เช่น ในพื้นที่วิจัย มีการกู้เงินไปลงทุนปั้นครก ที่บ้านนาดี จังหวัดนครพนม ทำไน เจียระไนพลอย และทอผ้าที่บ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น (ตารางที่ 4.3) สำหรับการลงทุนในกิจการนอกการเกษตรที่สำคัญซึ่งพบในทุกหมู่บ้านคือการค้าขาย ซึ่งมักจะเป็นการกู้โดยผู้ที่มีร้านค้าอยู่แล้ว การกู้เงินไปทำกิจการร้านค้านี้ มักพบว่าสามารถสร้างผลตอบแทนได้ดี กิจการค้าขายย่อยอื่นๆ ได้แก่ การลงทุนซื้อรถพ่วงมอเตอร์ไซด์และอุปกรณ์สำหรับทำและขายน้ำเต้าหู้ ขายไส้กรอกอีสาน (ที่บ้านหนองหินซึ่งเป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ติดถนนลาดยาง) ส่วนกิจการนอกการเกษตรที่เป็นการลงทุนในการประกอบอาชีพอิสระอื่นๆ ในหมู่บ้านเขตชนบทที่ห่างไกลในภาคอีสานยังมีไม่มากนัก ที่มีการนำไปลงทุนได้แก่ การทำร้านซ่อมเครื่องยนต์และมอเตอร์ไซด์ ตัดผม เป็นต้น

ตารางที่ 4.2 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน				
	บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น	บ้านหนองหิน จ.ขอนแก่น	บ้านปางสา จ.ชัยภูมิ	บ้านนาดี จ.นครพนม	บ้านห้วยโดน อำนาจเจริญ
อาชีพเกษตรกรรม	91.2	66.7	95.3	73.7	92.6
อาชีพนอกเกษตรกรรม	8.8	33.3	4.8	26.4	7.5
รวม	100	100	100	100	100

ตารางที่ 4.3 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน				
	บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น	บ้านหนองหิน จ.ขอนแก่น	บ้านปางสา จ.ชัยภูมิ	บ้านนาดี จ.นครพนม	บ้านห้วยโดน อำนาจเจริญ
เพาะปลูก	53.8	3.9	40.6	73.7	13.8
เลี้ยงสัตว์	30.0	62.8	54.7	0	78.8
ประมง	7.4	0	0	0	0
หัตถกรรม	0	19.6	1.9	19.7	0
ค้าขาย	8.8	9.8	1.9	6.6	5.0
ประกอบกิจการอิสระ	0	3.9	1.0	0	2.5
อื่นๆ	0	0	0	0	0

หมายเหตุ					
เพาะปลูก	ได้แก่	ข้าว ถั่วเขียว อ้อย สับปะรด (คาบูกัย เมล็ดพันธุ์ เก็บเกี่ยว ปรับปรุงที่นา ให้ได้ระดับ ฯลฯ)			
เลี้ยงสัตว์	ได้แก่	วัว สุกร ควาย ไก่ เป็ด กบ จิ้งหรีด			
หัตถกรรม	ได้แก่	ทอผ้า ทำนา (อุปกรณ์สำหรับการขึ้นฝ้าย) เจียรระโนพลอยอัดและพลอยแท้ ปั่นครก			
ค้าขาย	ได้แก่	ของชำ น้ำเต้าหู้ ไข่กรอก			
ประกอบกิจการอิสระได้แก่		ตัดผม ซ่อมจักรยานยนต์และจักรยาน			
รวม			100	100	100

การลงทุนในด้านการเกษตรที่สำคัญที่สมควรกล่าวถึงในที่นี้ คือการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงทุนในการปรับที่นา ที่บ้านห้วยโตน จังหวัดอำนาจเจริญ เนื่องจากพื้นที่แถบนี้บางส่วนเป็นพื้นที่ที่เพิ่งมีการปรับจากการทำไร่มาเป็นการทำนาในระยะเวลาไม่นานนัก การทำนาเป็นเกษตรกรรมที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า มีความยั่งยืนมากกว่า และสร้างความมั่นคงและมั่นคงให้แก่เกษตรกรได้มากกว่าการปลูกพืชไร่อายุยาว เช่น มันสำปะหลัง แต่พื้นที่นาใหม่มักให้ผลตอบแทนไม่มากนักและต้องใช้เวลาในการดูแลมากกว่า รวมทั้งไม่สามารถใช้เครื่องจักรทุนแรงในการทำนาได้สะดวก เนื่องจากแปลงนาแต่ละแปลงมีขนาดเล็ก พื้นที่นาในแปลงนามีระดับไม่สม่ำเสมอ คันนาไม่ได้ขนาดและไม่ไต่ระดับ ทำให้ขังน้ำได้น้อย และน้ำในแต่ละแปลงมีความลึกที่ไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากแปลงนามีความลาดเอียง ส่วนใหญ่เกษตรกรจะค่อยๆปรับที่นาไปตามแรงงานและเงินทุนที่มี แต่เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้าน ได้มีเกษตรกรของหมู่บ้านถึง 11 ราย (ร้อยละ 13.8 ของผู้กู้ในหมู่บ้านทั้งหมด) ที่ได้กู้เงินไปลงทุนปรับปรุงที่นา ซึ่งตัวเกษตรกรผู้กู้และกรรมการเองต่างรู้ว่าเงินลงทุนนี้ไม่สามารถส่งผลออกงายมาใช้คืนได้ทันในเวลา 1 ปี แต่ทั้งสองฝ่ายก็เห็นว่าเป็นการลงทุนที่คุ้มค่า และจะสร้างความมั่นคงในระยะยาว จึงได้มีการกู้ไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในบางหมู่บ้านซึ่งถึงแม้ว่าจะมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นการทำการเกษตรเป็นหลัก แต่เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้เมือง กลับพบว่ามีการกู้เงินไปลงทุนในกิจการนอกการเกษตรในสัดส่วนที่สูงมาก (เช่น บ้านบึง มีครัวเรือนที่กู้เงินไปลงทุนในอาชีพนอกการเกษตรถึงร้อยละ 70 ของผู้กู้ทั้งหมด ดูตารางที่ 4.4) และบางกิจการเป็นการลงทุนทำกิจการใหม่ซึ่งผู้กู้ไม่เคยทำมาก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เมือง มีการคมนาคมสะดวก กองทุนหมู่บ้านก็ได้เปิดโอกาสให้ชาวชนบทได้มีการลงทุนในกิจการต่างๆที่มีความหลากหลาย และสร้างรายได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างกิจการประเภทนี้ ได้แก่ การลงทุนค้าขาย โดยเข้าไปขายในตลาดในเมืองด้วย

การรับซื้อผลิตผลทางการเกษตรจากหมู่บ้านในเขตชนบท เช่น ผัก และปลา การเร่ขายสินค้าด้วยรถมอเตอร์ไซด์พ่วงไปในเมืองและตามหมู่บ้านต่างๆ เช่น น้ำแข็งใส ไอศกรีม ลูกชิ้นทอด การเปิดแผงขายสินค้าในตลาดในเมือง นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนในการประกอบกิจการอิสระต่างๆ เช่น การเปิดร้านเสริมสวย ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า เย็บจักรอุตสาหกรรม ร้านซักอบรีดเสื้อผ้า รวมทั้งนำไปเสริมกิจการโรงเรียนเอกชน คือการซื้ออุปกรณ์สนามเด็กเล่น เป็นต้น กิจการเหล่านี้สามารถเกิดขึ้นได้ก็เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เมือง ซึ่งมีการจำแนกแจกแจงด้านอาชีพที่ชัดเจน คนมีการทำงานที่เป็นเฉพาะด้านมากขึ้น ทำให้เกิดความต้องการการบริการและการทำงานเฉพาะด้าน ในขณะที่เศรษฐกิจในชนบทจะเป็นแบบที่ครัวเรือนจะทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนหลายๆด้าน โดยไม่ต้องพึ่งบริการจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่าในเมือง (เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหาร การก่อสร้าง การเสริมสวย เป็นต้น)

ตารางที่ 4.4 : วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน	
	ห้วยหวด จ.นครพนม	บ้านบึง จ.มหาสารคาม
อาชีพเกษตรกรรม	64.3	30.0
อาชีพนอกเกษตรกรรม	35.7	70.0
รวม	100	100

ตารางที่ 4.5 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่1 ในหมู่บ้านใกล้เคียง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน	
	ห้วยหวด จ.นครพนม	บึง จ.มหาสารคาม
เพาะปลูก	10.7	10.0
เลี้ยงสัตว์	41.1	18.6
ประมง	12.5	1.4
หัตถกรรม	1.8	0
ค้าขาย	28.5	62.9
ประกอบอาชีพอิสระ	5.4	7.1
รวม	100	100

หมายเหตุ บ้านห้วยหวด		
เพาะปลูก	ได้แก่	แตงกวา
เลี้ยงสัตว์	ได้แก่	วัว สุกร ไก่ จิ้งหรีด
ประมง	ได้แก่	เลี้ยงปลาในกระชัง ทำบ่อเลี้ยงปลาดุก
หัตถกรรม	ได้แก่	จักสานหวด
ค้าขาย	ได้แก่	ขายของชำ ขายกล้วยเดี่ยว ขายปลาในตลาด ค้าขายเบ็ดเตล็ดในตลาด
ประกอบกิจการอิสระ	ได้แก่	ทำอัฐบลิ๊อค ทำขนมจีน ช่างไฟฟ้า (ซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า)
หมายเหตุ บ้านบึง		
เพาะปลูก	ได้แก่	ทำนา ทำไร่ย่อย เพาะเห็ด ทำไร่นาสวนผสม
เลี้ยงสัตว์	ได้แก่	สุกร ไก่ วัว ควาย
ค้าขาย	ได้แก่	ขายของชำ เปิดร้านอาหาร เร่ขายลูกชิ้นทอด เปิดแผงขายรองเท้า เร่ขายน้ำแข็งใส รับซื้อปลาและผักจากหมู่บ้านมาขายในตลาด
ประกอบกิจการอิสระ	ได้แก่	ร้านเสริมสวย เย็บจักรอุตสาหกรรม ร้านซักอบรีดเสื้อผ้า โรงเรียนเอกชน(ซื้ออุปกรณ์สนามเด็กเล่น)

โดยสรุป การใช้ประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้านเป็นไปตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจของแต่ละชุมชน เนื่องจากชุมชนชนบทในภาคอีสานส่วนใหญ่ยังมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม ดังนั้น เงินจากกองทุนจึงถูกนำไปใช้จ่ายในการลงทุนด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เพราะโอกาสในการทำกิจกรรมนอกการเกษตรมีอยู่น้อยมากยกเว้นกรณีของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมือง ซึ่งก็มีหมู่บ้านในอีสานจำนวนน้อยที่จัดอยู่ในลักษณะนี้ ในการทำการเกษตรของชาวอีสานนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อนว่า เป็นการเกษตรที่ต้องเผชิญกับปัจจัยที่เกษตรกรควบคุมได้น้อยมาก 2 ประการ คือ ปัจจัยด้านฤดูกาลทางธรรมชาติ และปัจจัยด้านการตลาด ทำให้เป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง หากกิจการที่เกษตรกรนำเงินไปลงทุนประสบความล้มเหลว ก็จะส่งผลต่อการใช้คืนเงินกู้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการดำเนินงานกองทุนในระยะที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากตัวเกษตรกรเองก็มีชีวิตที่ผูกโยงอยู่กับความเสี่ยงเช่นนี้มาเนิ่นนาน จึงได้มีกลยุทธ์ในการจัดการกับความเสี่ยง เพื่อให้ครัวเรือนสามารถขับเคลื่อนการผลิตซ้ำต่อไปได้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วในบทก่อน กลยุทธ์ที่สำคัญประการหนึ่งคือการสร้างความหลากหลายในการผลิตและการลงทุน และการใช้แรงงานในครอบครัวอย่างยืดหยุ่น ดังนั้น เราจะเห็นว่า ส่วนใหญ่ เกษตรกรมิได้ใช้เงินกู้ที่กู้ไปอย่างตายตัว หรือที่เรียกว่า “ตรงตามวัตถุประสงค์” และในเวลาที่จะนำเงินมาคืน บางที (ส่วนใหญ่) ก็ได้นำเงินที่ออกเอยมาจากการลงทุนตามวัตถุประสงค์

ประสงค์ในการกู้ ซึ่งทั้งผู้กู้และกรรมการก็ดูจะเข้าใจในสถานการณ์นี้ จึงมักมิได้ถือประเด็นนี้เป็นประเด็นความผิดพลาดร้ายแรง

1.3 การคืนเงินกู้

ในหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณี อัตราการใช้คืนเงินกู้แก่กองทุนในปีแรกอยู่ที่ร้อยละ 100 ทุกหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการรณรงค์ประชาสัมพันธ์อย่างเข้มแข็งของภาครัฐ ทั้งตามสื่อสารมวลชนต่างๆ และโดยข้าราชการในท้องถิ่น จนกรรมการกองทุนและสมาชิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ถ้ากองทุนของหมู่บ้านของตนสามารถบริหารงานจนมีคนใช้คืนเงินกู้ได้ครบและตรงตามกำหนดเวลาในปีแรก กองทุนนั้นก็ได้รับอนุมัติให้ดำรงคงอยู่ในหมู่บ้าน เป็นสมบัติของชุมชนต่อไป ดังนั้น ทั้งกรรมการและสมาชิกจึงมีเป้าหมายตรงกันว่า จะต้องใช้คืนเงินกู้ให้ได้ครบตามเป้า แม้ว่าเงินที่นำไปลงทุนจะยังไม่ออกเงินเป็นรายได้ก็ตาม แต่การลงทุนในระยะเวลาที่ผ่านมา ก็มีปัญหามากหลายประการ ทำให้ผู้กู้ต้องมีวิธีการที่พลิกแพลงและยืดหยุ่นในการหาเงินมาใช้

ปัญหาในการลงทุนและการใช้คืนเงินกู้

การลงทุนและความสามารถในการใช้คืนเงินกู้เป็นประเด็นที่สัมพันธ์กัน การเลือกลงทุนในกิจการที่ก่อผลออกเงินเป็นรายได้ เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำให้ผู้กู้สามารถคืนเงินกู้ได้ แต่ในหลายๆกรณีจะพบว่า สมาชิกมีปัญหาในเรื่องการลงทุนในหลายรูปแบบ ดังนี้

1. **กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับการขาดทุน** ในพื้นที่วิจัยพบมากในการลงทุนปลูกแตงกวาในปีเพาะปลูก พ.ศ. 2545 ซึ่งแตงมีราคาตกต่ำมาก ทำให้เกษตรกรที่บ้านหนองพระที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับภาวะขาดทุนทั้งหมด
2. **กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนไม่สามารถถอนทุนหรือสร้างกำไรได้ภายในระยะเวลา 1 ปี** ในพื้นที่วิจัยที่พบมากคือการลงทุนซื้อวัวควายมาเลี้ยงเพื่อเอาลูก ซึ่งลูกวัวควายจะยังไม่โตพอที่จะขายได้ภายในเวลา 1 ปี ในเรื่องนี้ เกษตรกรจะทราบดีตั้งแต่ก่อนกู้ แต่ก็คิดว่า จะสามารถหาเงินจากการรับจ้าง หรืออื่นๆ มาใช้คืนได้ นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนอื่นๆ อีกที่ไม่สามารถคืนทุนได้ใน 1 ปี เช่น การลงทุนปรับที่นา และการลงทุนขุดสระเพื่อทำเกษตรผสมผสาน อย่างไรก็ตาม สำหรับเกษตรกรแล้ว กิจกรรมทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ สามารถสร้างผลกำไรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว จึงนับว่าคุ้มกับการลงทุน เพียงแต่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของกองทุนเท่านั้น
3. **เงินที่กู้มาไม่เพียงพอกับการลงทุนจึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน** เพราะคาดการณ์ผิด หรือเพราะเงินตกลำบาก เช่น ในการซื้อวัว วัวมีราคาขึ้นเร็ว เงินที่กู้มาได้ ไม่

พอที่จะซื้อ จึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน วิธีการแก้ปัญหา อาจใช้วิธีการหลบเลี่ยง เช่น ใช้วาทะกรรมที่มีอยู่เดิมเป็นหลักฐานกลบเกลื่อนว่าได้มีการลงทุน ซึ่งกรรมการกองทุนก็มักจะรู้ทัน เพราะหมู่บ้านเป็นสังคมขนาดเล็กจึงมักรู้ข้อมูลภายในกันดี แต่การจะจัดการอย่างไรรู้แน่ อยู่ที่ว่าตัดสินใจในหมู่กรรมการ กรรมการส่วนใหญ่จะไม่เรียกเงินคืน แต่จะใช้วิธีการว่ากล่าวตักเตือน หรืออย่างที่เข้มงวดกว่านั้น คือการตัดสิทธิ์ไม่ให้กู้เงินในรอบต่อไป

4. บางกรณีจึงใจบอกเหตุผลในการกู้ผิดไปจากความเป็นจริง เช่น ต้องการกู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานในต่างถิ่น แต่กลัวว่าจะไม่ได้รับอนุมัติ จึงบอกว่าจะนำไปซื้อวัว หรือไปลงทุนทำนา เป็นต้น
5. ช่วงจังหวะเวลาที่เงินกู้ตกมาไปตรงกับรอบการผลิตอย่างอื่นที่ต้องการเงินพอดี จึงนำเงินไปลงทุนทางอื่นที่ไม่ใช่เหตุผลที่ระบุไว้ในตอนขอกู้ เช่นที่บ้านหนองพระ ชาวบ้านต้องการกู้เงินซื้อวัว แต่เงินตกมาในช่วงที่เป็นฤดูปลูกแตง ชาวบ้านจึงนำเงินไปลงทุนปลูกแตงก่อน โดยวางแผนว่าเมื่อได้กำไรจากแตงแล้วจึงค่อยนำไปซื้อวัว แต่ปรากฏว่า ปีนั้นแตงราคาตก จึงไม่มีเงินไปซื้อวัว

วิธีการหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่มีการลงทุนมีปัญหา

1. นำเงินจากกิจกรรมส่วนอื่น ๆ มาใช้คืน เช่นการไปรับจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น วิธีการนี้จะทำสำเร็จในกลุ่มที่มีการวางแผนเตรียมการเพื่อหาเงินมาใช้คืนเป็นอย่างดี บางคนสามารถหาเงินมาใช้คืนได้ครบ บางคนหามาได้เพียงบางส่วน ก็ใช้การกู้เงินเสริม
2. การกู้ยืมเงินระยะสั้น มีแหล่งกู้ยืมเงินหลายแบบ ดังนี้
 - 2.1 กู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น (เพราะจะได้เงินกู้จากกองทุนอีกในรอบต่อไป) ก็มักจะไม่มีการคิดดอกเบี้ย เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันในหมู่ญาติพี่น้อง
 - 2.2 การหมุนกู้กันภายในกลุ่ม เช่น กลุ่ม 3 คนที่รับค่าประกันกัน จะไปกู้เงินมาเพียงคนเดียว (จากญาติ หรือนายทุนเงินกู้แล้วแต่กรณี) เมื่อได้เงินกู้รอบต่อไปจากกองทุน ก็คืนเงินไป และนำเงินกู้ของตนที่ยืมมาได้จากกองทุนหมู่บ้าน ให้อีกคนหนึ่งไปใช้หนี้กองทุน จนครบทั้งสามคน

- 2.3 กรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านช่วยหาเงินกู้ที่ไม่มีดอกเบี้ยให้ เช่น นำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน มาหมุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้หนี้กองทุน โดยไม่เสียดอกเบี้ย
- 2.4 กรรมการกองทุนหาแหล่งเงินกู้ระยะสั้นที่มีดอกเบี้ยให้ โดยเอาสถานภาพของตนเป็นประกัน

ในสองกรณีหลัง เป็นการกระทำโดยกรรมการก็รู้อยู่แล้วว่า ผู้กู้จะได้เงินกู้อีกในรอบต่อไป ซึ่งก็มีทั้งกรณีที่กรรมการประเมินแล้วว่า มีเหตุผลอันสมควรที่สมาชิกไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้คืนได้ (เช่น เป็นการลงทุนระยะยาวนานกว่า 1 ปี แต่เป็นการลงทุนที่คุ้มค่า เป็นต้น) และกรณีที่กรรมการรู้ว่าเป็นการใช้เงินผิดประเภท ที่ไม่สามารถสร้างรายได้ที่อกเงยขึ้นได้ แต่ก็ช่วยเหลือ เพื่อสร้างภาพว่ากองทุนสามารถบริหารงานได้ดี มีคนใช้หนี้ครบถ้วน

2. ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านมีการบริหารงานโดยคณะกรรมการที่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนในหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่กรรมการกองทุนจะมีจำนวน 15 คน (ตามระเบียบให้มีได้ตั้งแต่ 9 คนถึง 15 คน) โดยเป็นสตรีครึ่งหนึ่งตามที่กำหนดไว้ในระเบียบ ถึงแม้ว่าหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเคยมีประสบการณ์มาบ้างแล้วในการบริหารจัดการโครงการพัฒนาต่างๆ ซึ่งหน่วยงานพัฒนาของรัฐนำเข้าไป รวมทั้งการบริหารกองทุนต่างๆ ด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุน กข. คจ. กองทุนปันไถ่ ธนาคารข้าว ศูนย์สาธิตการตลาด (ร้านค้าชุมชน) เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่เงินและทรัพยากรเหล่านี้ในแต่ละโครงการจะเป็นจำนวนไม่มากนัก (แม้ว่าเมื่อนำมารวมกันจะเป็นจำนวนมากก็ตาม) ดังนั้นการบริหารงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเงินทุนหมุนเวียน มีใช้เงินให้เปล่า จึงสร้างความหนักใจให้แก่กรรมการกองทุนทุกๆ แห่งมากทีเดียว

เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาและสนับสนุนงานกองทุนหมู่บ้าน ให้สามารถสร้างประโยชน์แก่มวลสมาชิกและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวมต่อไปในอนาคต ผู้วิจัยจึงขอประมวลปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในระยะเวลาดำเนินงานประมาณ 2 ปี อันนับเป็นช่วงเริ่มต้นของโครงการ ปัญหาเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง จากนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงจุดแข็งและการบริหารงานที่ทำได้ดีในบางกองทุน เพื่อเป็นบทเรียนแก่กองทุนอื่นๆ ต่อไป

ปัญหาและอุปสรรคที่พบในบางกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1. **กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะในการบริหารกองทุนหมุนเวียน** โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทุนหมุนเวียนซึ่งมีเงินจำนวนมาก ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ กังวลใจ กลัวว่าจะทำผิดระเบียบ ประกอบกับการที่ระเบียบและแบบฟอร์มต่างๆ ในระยะแรกยังไม่ลงตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ยิ่งทำให้กรรมการเกิดความสับสน บางส่วนที่ไม่ได้รับข้อมูลที่ชัดเจนก็มีผลต่อการปฏิบัติมาก

2. **การฝึกอบรมกรรมการมีน้อยและไม่มีคุณภาพ** ในสภาพที่กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะ การอบรมเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการจัดศึกษาดูงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กรรมการเองส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะในด้านการบริหารกองทุน เช่น การทำบัญชี การพิจารณาโครงการ การติดตามงาน และทักษะด้านการพัฒนา แต่ปรากฏว่า การฝึกอบรมที่ทางราชการจัดให้กรรมการกลับมีน้อยมาก และไม่มีคุณภาพ ส่วนใหญ่กรรมการจะเรียนรู้ทักษะในการจัดระบบข้อมูล การทำบัญชี อย่างไม่เป็นทางการจากกรรมการบางคนที่เป็นข้าราชการครูหรือข้าราชการบำนาญ

3. **คนที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมมีจำนวนน้อย ทำให้กรรมการต้องรับตำแหน่งซ้ำซ้อน** ในปัจจุบัน คนในชุมชนชนบทต้องทำงานหลายๆ อย่างจึงสามารถอยู่รอดได้ ทั้งการทำนา ทำไร่ รับจ้างในท้องถิ่น รับจ้างต่างถิ่น คนจำนวนมากจึงมุ่งอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง การที่จะหาคนที่เสียสละเวลามาทำงานส่วนรวมในบางชุมชนจึงเป็นเรื่องไม่ง่าย กรรมการที่ถูกเลือกเข้ามาจึงมักมีงานส่วนรวมด้านอื่นอยู่แล้ว จึงต้องรับภาระหนัก และบางครั้งไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จนเกิดความท้อ อยากจะลาออก

“การทำงานของคณะกรรมการ มีตำแหน่งซ้ำซ้อนมาก แล้วก็มีแรงต่อต้านเยอะ ทำให้เกิดความรำคาญไม่มีใครอยากเข้ามาทำงาน บ้างก็ว่าบางคนได้น้อยได้มาก แล้วไม่ยอมรับฟังเหตุผลของคนอื่น มันไม่มีใครอยากรับตำแหน่ง เช่น พี่... เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นกรรมการประจำ แล้วก็เป็นกรรมการอีกหลายชุด แล้วยังจะเอาแกมาเป็นประธานกลุ่มเงินล้านกับกลุ่มเงินแสนอีก พุดง่าย ๆ ว่าการทำงานแบบนี้มันไม่มีเงินเดือน มันก็เลยไปกระจุกตัวอยู่กับคนไม่กี่คนที่เข้ามาทำงาน แต่การมองของคนในชุมชนมันมองไม่เหมือนกัน บางคนก็คิดว่าพี่เขารวบอำนาจ มันก็เลยมีกระแสต่อต้าน ถ้า

เราจะแก้ปัญหานี้ มันต้องกระจายออกไป บางงานที่บอกว่าให้หาคนไปอบรม เช่น ดูงานป่าชุมชน ชาวบ้านก็จะบอกว่าให้คนมีตำแหน่ง มีเงินเดือนไป คนที่ไม่มีเงินเดือนก็ไม่อยากไป อย่างผมนี่เป็นเหรียญฎีกโครงการเงินแสน แล้วยังจะเอาผมไปเป็นเหรียญฎีกเงินล้านอีก ผมก็เลยลาออกจากการเป็นเหรียญฎีกเงินล้าน ผมว่าเป็นแค่กรรมการกลุ่มเงินแสนก็พอแล้ว."

4. กรรมการและสมาชิกขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม บางชุมชนแม้จะเคยมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามา ซึ่งมักเน้นในเรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มแบบฉาบฉวย บางทีกลุ่มก็ล้ม เพราะคนมักคิดเอาประโยชน์จากกลุ่ม จากประสบการณ์เชิงลบเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ดีต่อการทำงานเป็นกลุ่มและต่อคนที่เข้ามาทำงาน ทำให้คนดีและคนที่มีความสามารถไม่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม

"ผมว่าชุมชนเราไม่ชอบทำอะไรที่เป็นสหกรณ์ มันยากที่สุด เพราะเขาเป็นตัวของตัวเอง เขาเคยบริหารเฉพาะในครอบครัวของตัวเอง---แม้แต่เครือญาติเป็นคนตระกูลเดียวกันยังรวมกันไม่ได้---ถ้าจะทำกลุ่มปลาร้าไม่ต้องคิดเลย ทำไม่ได้หรอก ผมก็ยังไม่รู้ว่ามันเป็นเพราะอะไร อย่างไปงานศพต่างๆ ผมก็พยายามไปถามดู ผมกำลังหาเหตุผลตรงนี้เหมือนกัน ที่แน่ๆคือ มันไม่เคยมีใครรวมกลุ่มมาก่อน ถ้ามันมีกลุ่มไหนที่ขึ้นมาแน่นๆ ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ยังไม่เคยมี เหตุผลหนึ่งที่รวมไม่ได้ อย่างมีงานบอกว่าให้ไปยกตั้งเครื่องไฟช่วยกัน ก็จะบอกว่า "ไปเถอะ ผมจะไปตลาด จะไปรับลูก จะไปเบิกเงิน" ทุกคนมีเหตุผลสารพัด คนที่เสียสละก็จะเป็นคนเก่า ชุดเดิม เคยมี 3 คน ก็ยังคงเป็น 3 คน เหมือนเดิม พอมีการดำเนินงานต่อไปเรื่อยๆ ก็จะแบ่งพรรคแบ่งพวกออกไปอีก เป็นพวกทำงาน พวกเห่า ที่ผมสังเกตมาเป็นแบบนี้ทุกงาน"

5 กรรมการไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งของตน กรรมการกองทุนบางแห่งไม่เข้าใจในภาระหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือบางทีเข้าใจแต่ไม่ทำงาน ทำให้งานไปตกหนักที่กรรมการเพียงบางคน "บางคนมีตำแหน่งประชาสัมพันธ์ ก็ไปทำหน้าที่ทวงหนี้" เป็นต้น

6 กรรมการไม่มีวิธีการควบคุมไม่ให้สมาชิกใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดตามงานหย่อนยาน แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะกรรมการเองก็เข้าใจว่าเป็นวิถีปฏิบัติที่ทํากันอยู่เป็นประจำ ถือว่าเมื่อได้เงินกูไปแล้วก็เป็นสิทธิของผู้กู้ ขอให้หาเงินมาใช้ให้ได้ก็

พอ (ในขณะที่บางชุมชนที่กรรมการเข้มแข็ง อาจมีการแยกแยะว่าการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ เป็นไปอย่างสมควรหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุสุดวิสัยจริงๆ ก็จะไม่อนุมัติ แต่ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ก็จะตัดเงินกู้ในครั้งต่อไปลง เป็นต้น)

บทเรียนจากกองทุนที่บริหารงานได้ดี มีดังนี้

1. กรรมการสามารถนำบทเรียนจากประสบการณ์โครงการอื่นหรือกองทุนอื่น มาปรับใช้ในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน หมู่บ้านส่วนใหญ่จะเคยมีประสบการณ์ในการทำโครงการพัฒนาต่างๆ ร่วมกับภาครัฐมาแล้ว บางโครงการก็ประสบความสำเร็จ บางโครงการก็ล้มเหลว เมื่อมาบริหารกองทุนหมู่บ้าน ถ้ากรรมการมีความตั้งใจจริงในการทำงาน ก็จะสามารถนำเอาบทเรียนจากการทำงานในอดีตทั้งที่ประสบความสำเร็จและที่ล้มเหลวมาปรับใช้ได้ กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงท่านหนึ่ง เล่าให้ฟังว่า

“พวกฉันก็พอรู้เรื่องการทำงานที่ผ่านมาคร่าวๆ เขาเล่าให้ฟังบ้าง พอเข้ามาทำแล้วรู้สึกการบริหารที่ผ่านมาล้มเหลว เกิดจากให้เจ้าหน้าที่คิดให้ บางครอบครัวได้กู้หลายโครงการจนไม่สามารถใช้เงินคืนได้ ก็มาจัดระเบียบกันใหม่ มีกรรมการเก่าเป็นพี่เลี้ยง บทเรียนประสบการณ์ที่ล้มเหลวจากหลายๆ โครงการ ทำให้เรารู้ว่าทำแบบเดิมไม่ได้อีกแล้ว เขาก็จะนำเสนอว่าทำอย่างนั้นมันล้มเหลว ถ้าทำอย่างนี้มีเงินหลายล้านแล้ว เราถึงรู้ว่าครอบครัวหนึ่งยืมได้หลายๆ กองทุนแล้วก่อให้เกิดปัญหา มันมีข้อมูลของการกู้ยืมอยู่ในแฟ้มใหญ่ เราจะรู้ตลอดว่าคนนี้ยืมไปทำอะไรบ้างแล้ว ใครส่งไม่ได้ ถ้าหากเรายังเอาอดีตและปัจจุบันมารวมกันแล้วมันก็จะล้มเหลวอีก เราต้องมาคุยกันทั้งหมด ทั้งสมาชิกและหัวหน้า (หมายถึงเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน-ผู้วิจัย) ก็มาให้คำแนะนำอยู่ประจำ เพื่อให้อนาคตมันดีขึ้น”

2. สามารถประสานทรัพยากรบุคคลในชุมชนหรือจากที่ใกล้เคียงมาช่วยงานกองทุนได้ เช่น ในกรรมการกองทุนมีทั้งผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน และมีคนรุ่นใหม่รุ่นสาวที่เรียนหนังสือจบชั้นมัธยม แต่ไม่ได้เรียนต่อและทำการเกษตรหรือประกอบกิจการอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งคนหนุ่มสาวจะเรียนรู้ไว สามารถจัดเก็บข้อมูลหรือทำบัญชีได้เก่งกว่าคนมีอายุ เป็นต้น

“การล้มเหลวของกลุ่มต่างๆ สอนให้เกิดความคิด กลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เอาประสบการณ์ที่เราทำ ที่เราล้มเหลวมาเป็นบทเรียน---อีกอย่างหนึ่งคืออยากเอาคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ ความจำดีๆ เข้ามาทำงาน ร่วมกับผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์---การศึกษาที่มีส่วน เด็กเดี๋ยวนี้ก็เรียนจบ ม.3 เขาก็จะเก่ง เขาไม่ได้ไปทำงานข้างนอก อยู่บ้านเฉยๆ ใน พลอย เลี้ยงหมู แล้วก็มาช่วยงานคณะกรรมการได้”

3. กรรมการมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา ในพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย มีบางพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ทำงานด้านการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนมานาน ซึ่งการทำงานขององค์กรเอกชนส่วนหนึ่งจะให้ความสำคัญกับการเปิดประสบการณ์ของผู้นำ โดยการจัดการศึกษาดูงานตามหมู่บ้านต่างๆ ที่ทำงานพัฒนาประสบความสำเร็จ ในหมู่บ้านแบบนี้ กรรมการจะบริหารงานด้วยความมั่นใจ และมีทิศทางที่ชัดเจนกว่าชุมชนทั่วไป จากคำบอกเล่าต่อไปนี้ จะเห็นได้ว่า กว่าที่กรรมการและชุมชนจะสามารถร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาชุมชน ก็ได้ผ่านบทเรียนที่ล้มเหลว และประสบการณ์ต่างๆ มากพอสมควร

“พวกผมก็ได้ประสบการณ์จากไปดูงานหลายๆ ที่ เขาก็แนะนำมาบ้าง เจ้าหน้าที่เข้ามาแนะนำบ้างว่าควรจะทำอะไรกับคนรุ่นใหม่เข้ามาเสริม และได้ไปดูงานที่มุกดาหาร ที่เขื่อนน้ำอูนบ้าง ที่กาฬสินธุ์บ้าง”

“การรวมกลุ่มเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 ที่แพลง [องค์กรพัฒนาเอกชน] เข้ามา ก่อนหน้านี้นี้บ้านหนองหินไม่มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในหมู่บ้าน แต่ก่อนผมไม่รู้จักอะไรเลย แพลงถามว่ามีปัญหาอะไรในหมู่บ้าน **ผมไม่รู้จักรว่ปัญหาคืออะไร** --- รูปแบบกิจกรรมเข้ามาจะมีการให้เปล่ามาก ก่อนที่จะให้เขาก็ถามเหมือนกับเดี๋ยวนี้แหละ แต่ว่าความบกพร่องของชุมชนคือ ไม่รู้ว่าจะเริ่มนับอย่างไร ไปนับปลายมาก่อนก็มี ล้มกันระเนระนาด ไม่เหมือนทุกวันนี้ สมัยนั้นเจ้าหน้าที่จะแนะนำมีปัญหาอะไร อยากให้แพลง (หมายถึง องค์กรพัฒนาเอกชน - ผู้วิจัย) ช่วยอะไร ชาวบ้านก็จะบอกว่าแล้วแต่หัวหน้า พวกผมไม่รู้จักรว่อะไรหรอก อะไรดีทำเลย บางครั้งเจ้าหน้าที่จึงตัดสินใจเอง สุ่มสอบถาม แต่ก่อนทำคลองน้ำ ทำโอ่ง ทำส้วม ทำสระน้ำ น้ำบาดาล แต่ปัญหาจริงๆ ของหมู่บ้านคืออะไร เราก็ไม่รู้ มีแต่เจ้าหน้าที่พาทำ พอเริ่มมาทำเองก็เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้ทำกับเจ้าหน้าที่มานานก็เริ่มเรียนรู้ว่า **ความจริงเป็นจริง ๆ ไม่ใช่สิ่งที่กำลังทำอยู่** ก็ไปดูงานแรกๆ ก็ไม่ได้เกิดจากความคิดของชาวบ้านจริงๆ เจ้าหน้าที่ก็จะถาม

ว่าอยากไปดูงานใหม่ อยากไปเที่ยวใหม่ ชาวบ้านก็บอกว่า ไปก็ไป ไปดูพอมหาอยู่ พ่อชาลี พ่อผาย พ่อไปศึกษาดูงานแล้วก็เลยเริ่มมีแนวความคิดกลับมาทำ เริ่มมีการบริหารจัดการเอง ช่วงมีธนาคารวัว-ควายก็เริ่มมีการขยายผลไปเรื่อยๆ”

4. กรรมการเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วม ในหมู่บ้านที่จัดการกองทุนได้ดี พบว่ากรรมการให้ความสำคัญกับการพบปะกับสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ บางทีก็ในรูปของการประชุม บางทีก็ในรูปของการพบปะแบบไม่เป็นทางการ มีการตรวจสอบและซักเตือนหากสมาชิกนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ และมีการนำปัญหาต่างๆมาปรึกษาหารือกัน ไม่ใช่กรรมการทำไปโดยสมาชิกไม่รู้ด้วย

“นัดส่งเงินกองทุนออมทรัพย์ทุกวันที่ 4 ของเดือน ส่วนกองทุนเงินล้าน ถ้าไม่มีวาระอะไรเปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้ประชุม ทุกวันที่ 4 ทุกคนจะต้องมา ทั้งมาส่งและมาเยี่ยม จำเป็นต้องมา ก็จะประชุมทุกเดือนทุกวันที่ 4 แต่ถ้ามีเรื่องด่วนก็อาจจะประชุมก่อนซักเตือนสมาชิกกลุ่ม เรื่องให้ทำจริงตามที่เยี่ยม มีกรรมการคอยตรวจสอบ ประธานก็เป็นห่วงว่าลูกบ้านเอาเงินไปทำจริงหรือไม่ เอาไปใช้วัตถุประสงค์อื่นหรือไม่ ภูไปเลี้ยงหมูทำจริงหรือไม่ --- นอกนั้นก็จะเป็นงานส่วนอื่น เช่น เรื่องจากราชการ สมาชิกก็ให้ความสนใจดี มีการซักถามการทำงานของรัฐบาล”

5. กรรมการเข้าใจปัญหาของสมาชิกและมีความยืดหยุ่นในการบริหารงาน
ไม่ยึดกฎเกณฑ์แบบตายตัว ในหมู่บ้านที่กรรมการบริหารงานได้ดี พบว่ากรรมการเข้าใจปัญหาของสมาชิก สามารถแยกแยะออกมาว่า สมาชิกคนใดมีความตั้งใจในการประกอบอาชีพ หรือสมาชิกคนใดไม่มีความรับผิดชอบ ก็มีวิธีการจัดการตามความเหมาะสมด้วยความปรารถนาดีต่อสมาชิก ไม่ได้ยึดกฎเกณฑ์ตายตัว รวมทั้งให้คำแนะนำที่เหมาะสม เช่น แนะนำให้มีการวางแผนสร้างรายได้ระยะสั้นและระยะยาว นอกจากนี้ เมื่อรู้แน่ๆในการลงทุนซื้อวัว ผู้กู้ไม่สามารถใช้เงินคืนได้แน่ หากต้องขายวัวก็จะขาดทุน หากไม่ขายต้องไปกู้เงินเสียดอกเบี้ย ก็จะตกอยู่ในวัฏจักรของการเป็นหนี้ กรรมการก็ช่วยหาทางออก โดยการให้กู้เงินกลุ่มออมทรัพย์ โดยคิดดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น

ในกรณีที่สมาชิกไม่สามารถสร้างรายได้จากกิจกรรมที่นำเงินไปลงทุนภายในระยะเวลา 1 ปี เพราะเป็นการลงทุนระยะยาว เช่น การเลี้ยงวัว ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการเลี้ยงนานกว่า 2-3 ปี จึงจะได้กำไร คณะกรรมการก็จะพิจารณาช่วยเหลือด้วยวิธีการต่างๆ เช่น (ก) ให้กู้

เงินจากกองทุนอื่นๆ ในหมู่บ้าน มาส่งเงินคืนกองทุนหมู่บ้าน เป็นการป้องกันไม่ให้สมาชิกเกิดปัญหาภาระหนี้สินนอกระบบ หรือต้องอพยพแรงงานไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน เพื่อหาเงินมาส่งคืนกองทุนหมู่บ้าน (ข) แนะนำให้กู้เงินไปลงทุนทำกิจกรรมอื่นๆ ที่ให้ผลตอบแทนระยะสั้นควบคู่ไปด้วย เพื่อจะได้มีรายได้มาหมุนเวียนชำระหนี้ ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า

“พอเงินล้านเข้ามาในช่วงแรกเรา (เขา) รู้สึกกังวล เนื่องจากกิจกรรมที่เขา (สมาชิก) ทำบางอย่างมันไม่ไ้รายได้เป็นปี มันเป็นรายได้ 2-3 ปี ถ้าซื้อวัวมา 1 ปี แล้วขายเพื่อใช้หนี้จะขาดทุน พวกหัวการค้า (พ่อค้าวัว) เขาจะดูว่าช่วงนี้คนจะต้องขายวัวใช้หนี้ เขาก็จะกดราคา ช่วงนี้จะต้องเอาเงินออกเขาก็จะเพิ่มราคา ผมกำลังเป็นห่วงว่าถ้าส่งเงินเป็นปี สถานะความเป็นอยู่ก็จะได้ดีขึ้น ก็จะต้องเป็นหนี้อยู่ เขา (สมาชิก) ต้องทำอีกกิจกรรมหนึ่งคือ การเลี้ยงรายเดือน เช่น การเลี้ยงหมู เขาก็จะมีกิจกรรมเสริมอยู่เช่น เอาเงินหมูมาใช้หนี้เงินวัว”

“ผมก็จะมองเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาคำขอกู้ ส่วนใหญ่ซื้อวัวกับซื้อหมู ซื้อวัวส่วนใหญ่ปีแรกจะขายไม่ได้กำไร เพราะมันกำลังท้อง มันไม่มีอะไรดีขึ้น ก็เลยคิดว่าจะเอาเงินกลุ่มออมทรัพย์ให้เขากู้ก่อน เพื่อให้เขาได้เลี้ยงวัวต่อ ก็เลยปรึกษากับกรรมการ มาดูเงินกองทุนในบัญชีหมู่บ้าน มีอยู่ 61,000 บาท แล้วคุยกับสมาชิกให้เขากำหนดดอกเบี้ยเอง แล้วเอาเงินให้เขาไปส่งกองทุนหมู่บ้าน แล้วทำสัญญากู้ใหม่ เขาจะได้ไม่ต้องขายวัว และกองทุนของหมู่บ้านก็จะเพิ่มขึ้น ดอกเบี้ยร้อยละ 50 สตางค์ ให้กู้ 2 วัน ถ้ายืม 10,000 บาท ก็ต้องจ่ายดอกเบี้ย 50 บาท แล้วถึงจะกู้เงินล้านต่อได้... เงินทุนที่เอามาให้กู้ได้เงินก็เอามาจากเงินกองทุนของแพน กองทุนประปา เงินสงเคราะห์ เป็นเงินจากหลายๆ โครงการ ชาวบ้านก็จะได้เลี้ยงวัวต่อ เขาก็เห็นว่าเราคิดดี เพราะเงินที่เอามาช่วยก็เป็นเงินของเขาเหมือนกัน ขณะเดียวกันเงินนั้นก็จะถ่ายทอดไปถึงลูกถึงหลาน”

6. สามารถบริหารงานกองทุนโดยเชื่อมโยงกับงานกองทุนอื่นในชุมชน การบริหารงานแบบเชื่อมโยงกันนี้ มิได้หมายความว่าเอาเงินมารวมกัน หรือวางกฎระเบียบให้เป็นแบบเดียวกัน แต่หมายถึง การถ่ายทอดข้อมูล บทเรียน และประสบการณ์ระหว่างกรรมการของแต่ละกองทุน หรือบางที่มีกรรมการที่อยู่ในทั้งสองกองทุนบ้างจำนวนหนึ่ง เวลาได้ไปอบรมหรือได้ความรู้

มาก็มาเล่าสู่กันฟัง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ภาพการกู้และการชำระคืนของ สมาชิกที่มีปัญหาด้วย

“การเชื่อมโยงกับกลุ่มเงินล้าน จะเชื่อมในรูปแบบของคณะกรรมการ คือ คณะกรรมการจะเป็นคนที่เคยดำเนินการในกลุ่มออมทรัพย์มาก่อน กิจกรรมก็จะคล้ายๆ กัน กิจกรรมที่ปล่อยกู้ก็พิจารณาจาก ความเป็นไปได้ และใช้ประสบการณ์จากกลุ่ม ออมทรัพย์มาเป็นฐาน แต่ก่อนจะยืมเงินล้านจะต้องเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ก่อน เป็นหลักประกัน”

“เราถึงรู้ว่าครอบครัวหนึ่งยืมได้หลายๆ กองทุนแล้วก่อให้เกิดปัญหา มันมีข้อมูล ของการกู้ยืมอยู่ในแฟ้มใหญ่ เราจะรู้ตลอดว่าคนนี้ยืมไปทำอะไรบ้างแล้ว ใครส่ง ไม่ได้ ถ้าหากเรายังเอาอดีตและปัจจุบันมารวมกันแล้วมันก็จะล้มเหลวอีก เราต้อง มาคุยกันทั้งหมด ทั้งสมาชิกและหัวหน้าก็มาให้คำแนะนำอยู่ประจำ เพื่อให้ อนาคตมันดีขึ้น”

7. กรรมการมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และ มีการคัดเลือกคนที่เหมาะสมไปรับการอบรม ในกองทุนที่กรรมการทำงานได้ดี พบว่า กรรมการส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะเพิ่มพูนความรู้ของตนเองในส่วนที่ยังไม่รู้ และยังมีการคัด เลือกคนที่เหมาะสมไปรับการอบรมด้วย ไม่เป็นการผูกขาดความรู้อยู่ในคนเพียงไม่กี่คน

“กรรมการอยากเพิ่มความรู้ เพราะที่ทำอยู่นี้มันแค่กิจกรรมประจำเดือน เหมือนเราหนึ่ง ชั่วโมงนี้แหละ อยากรู้มากกว่านี้ อยากแปรรูปอาหาร อยากเปิดเชิงหมู เป็นต้น อยาก ให้เรียนรู้เกี่ยวกับบัญชี การบันทึกให้มากๆ ในอนาคตกองทุนเงินล้านเราก็มีแล้ว เรา อาจจะบันทึกข้อมูลในคอมพิวเตอร์ ผมกำลังติดต่อ กศน. มาสอน ตอนนี้เขาจับฉลาก สอนวันละ 2 ตำบล เขาจะออกมาสอนที่ อบต. สอนโดยอาจารย์ของ กศน. เขาจะ สอนทุกวันพฤหัสบดี สอนพื้นฐาน แต่ยังไม่เคยไปเรียน ยังไม่รู้ข้อมูลมาก”

8. กรรมการทำงานด้วยจิตใจอาสาสมัคร

การทำงานส่วนรวมต้องการจิตใจทำงานแบบอาสาสมัคร ในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในปีแรกไม่มีค่าตอบแทนให้กรรมการเลย บางครั้งกรรมการก็ต้องออกเงินส่วนตัวเป็นค่ารถ

ค่าถ่ายเอกสารก็มี แม้ว่าในปีต่อมา กองทุนส่วนใหญ่จะมีการจัดสรรเงินส่วนหนึ่งไว้ตอบแทนกรรมการ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ค่าตอบแทนที่ให้นั้น นับว่าน้อยมาก ถ้าจะคิดในแง่เศรษฐกิจแล้วถือว่าไม่คุ้ม การมีจิตใจแบบอาสาสมัคร ที่เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

“กรรมการ 8 คน แต่ปีนี้เขาไม่เอาเงิน เพราะทุนยังน้อย แต่ถ้าเงินขาดกรรมการก็ต้องเอาเงินส่วนตัวออก พวกค่าเดินทางต่างๆ ของกรรมการ ตอนนั้นเงินค่าเดินทางไปฝาก-ถอน ค่าเอกสารต่างๆ กรรมการเอาเงินส่วนตัวออกไปก่อน แล้วค่อยมาเบิกคืนตอนได้ดอกเบี้ยเข้ามาหมดแล้ว”

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในการดำเนินงานในระยะหนึ่งปีกว่าที่ผ่านมา นั้น กองทุนหมู่บ้านสามารถจัดสรรเงินกู้ออกไปให้แก่สมาชิกและติดตามให้มีการใช้คืนเงินกู้ได้ตามเป้าหมาย แต่ก็ยังมีได้หมายความว่า เป็นการดำเนินงานได้ตามเป้าหมายของโครงการ ในเชิงของการบริหารงานนั้น กองทุนหมู่บ้านได้ประสบปัญหาหลายประการ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะกรรมการไม่มีประสบการณ์ในการบริหารจัดการกองทุนแบบเป็นเอกเทศมาก่อน รวมทั้งขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม ผิดกับระบบการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่นการฝึกอบรม ยังไม่เข้มแข็งและยืดหยุ่นเพียงพอ แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีบางกองทุนที่สามารถบริหารจัดการได้เป็นอย่างดี และมีบทเรียนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานในพื้นที่อื่นๆ ได้ด้วย

ในลำดับถัดไป ผู้วิจัยจะได้ประเมินถึงผลการดำเนินงานกองทุนที่มีต่อยุทธศาสตร์ครอบครัว รวมทั้งผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และผลกระทบต่อทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวม

3. กองทุนหมู่บ้านกับยุทธศาสตร์ครอบครัว

ในท่ามกลางแรงกดดันจากภายนอก ซึ่งครอบครัวชาวนาและชาวชนบทอีสานโดยทั่วไปสามารถควบคุมได้น้อยมาก คือสภาพธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ และระบบตลาด ชาวนาอีสานได้พยายามสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้ขึ้นมา สรุปได้เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้ (ดูรายละเอียดในบทที่ 3)

1. การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆ กับการผลิตเพื่อการค้า
2. การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอก

ไร่นาและนอกภาคการเกษตร

3. การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้
4. การคงบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยในการจัดสรรแรงงานและ
5. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอิงอยู่บนฐานทุนชุมชน คือทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนสังคม

ในสถานการณ์เช่นนี้ เมื่อกองทุนหมู่บ้านได้ตกไปถึงหมู่บ้านในฐานเงินทุนเงินตรา ซึ่งครัวเรือนต่างๆสามารถที่จะหยิบยืมมาใช้ได้ โดยจ่ายดอกเบี้ยต่ำ และมีกรรมการที่เป็นสมาชิกของชุมชนเองเป็นผู้บริหารงาน และสามารถกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆได้ในระดับหนึ่ง จึงปรากฏว่าครัวเรือนต่างๆก็ได้นำเงินจากกองทุนหมู่บ้าน ไปตอบสนองยุทธศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิตของครอบครัว ตามจุดเน้นที่ผันแปรไปตามศักยภาพของแต่ละครัวเรือน ภายใต้เงื่อนไขของกองทุน เช่น ยุทธศาสตร์ที่สำคัญของชาวนาชนบทอีสานประการแรกคือการผลิตทางการเกษตรเพื่อยังชีพ (เช่น ข้าวนาปี เก็บ ล่า หาอาหารจากธรรมชาติ) ไปพร้อมๆกับการผลิตพืชพาณิชย์ เงื่อนไขของกองทุนหมู่บ้านคือเป็นเงินยืมที่ต้องใช้คืน ดังนั้น ในด้านการผลิตทางการเกษตร จะมีการนำเงินไปลงทุนในการผลิตพืชพาณิชย์มากที่สุด แต่ก็มีที่เอาไปผลิตข้าวนาปีด้วย เพราะแม้ว่า ข้าวนาปีจะมีวัตถุประสงค์หลักในการผลิตคือเพื่อการบริโภค แต่ชาวนาก็ขายข้าวด้วย สำหรับยุทธศาสตร์ที่สองที่ว่าด้วยการแตกการผลิตออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งในและนอกการเกษตร นอกการเกษตรที่สำคัญคือการออกไปรับจ้างในต่างถิ่นทั้งในและนอกประเทศนั้น จะปรากฏว่ามีการกู้เงินไปเพื่อนั้นน้อยมาก หรือกู้แบบหลบเลี่ยง ทั้งนี้เนื่องจากกรรมการยังไม่แน่ใจว่า เป็นสิ่งที่สามารถทำได้หรือไม่ตามกฎหมายระเบียบที่มีอยู่ เป็นต้น

โดยสรุป การกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปตอบสนองต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพ จะปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

- การกู้เงินส่วนใหญ่เป็นการกู้ไปลงทุนด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรเพื่อการค้า ซึ่งมีความเสี่ยงสูง จากปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้คือ ธรรมชาติและตลาด ทำให้ในหลายๆที่ การลงทุนไม่ได้ผลตอบแทนตามที่คาดคิด (วัว แดงกว่า ไก่) แต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะเสี่ยงต่อไป วิธีการแก้ปัญหาที่เป็นไปตามแบบที่เคยทำมาคือ หันไปหารายได้จากการประกอบกิจการอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น การรับจ้าง ขายข้าว หัตถกรรม มาใช้หนี้

- การกู้เงินบางส่วน เอาไปลงทุนเพื่อปรับปรุงพื้นที่ดิน ซึ่งจะให้ผลที่ยั่งยืนในระยะยาว เช่น การปรับที่นา การขุดสระทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการเกษตรในมุมมองของชาวนา รวมทั้งความผูกพันกับที่ดินด้วย
- การลงทุนในกิจการค้า และวิสาหกิจรายย่อยมีน้อย เพราะเศรษฐกิจพื้นฐานในชนบทอีสานยังเป็นแบบเกษตรกรรม และมีส่วนที่เป็นเกษตรกรรมยังชีพอยู่มาก กิจกรรมเหล่านี้จะมีมากขึ้นในเขตใกล้เมือง
- กิจการด้านหัตถกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือนที่สร้างรายได้ที่ดีและมีตลาดรับซื้อ เป็นกิจการที่มีตลาดหลักคือตลาดในท้องถิ่น ซึ่งผู้บริโภคคือชาวบ้านในชนบททั่วไป (กิจกรรมเหล่านี้ ได้แก่ ครก ไน หวด กะเดี๋ยว)

ส่วนอุตสาหกรรมครัวเรือนที่มีตลาดคือชนชั้นกลาง ผู้ผลิตไม่มีเครือข่ายข้อมูลและตลาดเลย ทำให้ต้องตกเป็นเบี้ยล่าง เพราะไม่สามารถทุนสังคมแบบเชื่อมโยงได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าการแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปอย่างหลากหลาย ทั้งในและนอกการเกษตร ทั้งแบบยังชีพและแบบการค้า ทั้งในชนบทและในเมือง ทั้งเกษตรกรรม พานิชยกรรม บริการ ทำให้ชาวบ้านในอีสานอยู่รอดได้ บางทีก็สะสมทุนได้ แต่การใช้เงินลงทุนในกิจการเหล่านี้ก็มีความหลากหลายไปด้วย บางทีก็ขึ้นกับฤดูกาล จังหวะเวลา และโอกาส ทำให้สภาพที่เกิดขึ้นในสายตาของคนภายนอก เป็นการใช้จ่ายเงินที่ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ แต่ในสายตาของชาวนาเป็นเรื่องปกติ

กล่าวโดยสรุปก็คือ ในสายตาของชาวบ้าน กองทุนหมู่บ้านก็เป็นแหล่งทรัพยากรอีกแหล่งหนึ่งที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ และด้วยเหตุนี้ เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้พื้นฐานวิถีคิดแบบเดิม และยุทธศาสตร์เดิม อาจมีบางครัวเรือน ที่เริ่มขยับเข้าไปทดลองประกอบกิจการใหม่ๆ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์เดิมที่ได้กล่าวมาแล้ว แม้จะมีการสร้างสรรค์ใหม่ที่น้อยมาก แต่ในแง่มุมหนึ่ง การที่การออกแบบของกองทุนจากระดับมหภาค เป็นไปในลักษณะที่เงินทุนสามารถถูกดึงไปใช้ประโยชน์ได้ในระดับครัวเรือนในลักษณะที่หลากหลาย ภายใต้ยุทธศาสตร์ครอบครัวยุคใหม่ที่ผ่านการพิสูจน์มาแล้วด้วยกาลเวลาด้วยตัวของชาวชนบทเอง ว่ายุทธศาสตร์เหล่านี้สามารถนำพาชีวิตของชาวชนบทยากจนให้รอดได้ ก็นับได้ว่าเป็นความสำเร็จที่สำคัญประการหนึ่ง

4. กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชน

การที่โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ได้จัดสรรเงินลงไปให้ชุมชน ชุมชนละ 1 ล้านบาท โดยให้เป็นกองทุนของชุมชนเอง และให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเอง ได้ส่งผลกระทบในด้านการเรียนรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก แม้ว่าบางกองทุนจะมีปัญหาอยู่บ้างในการบริหารงาน แต่โดยรวมแล้ว นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ในช่วงระยะเวลาประมาณ 2 ปีที่ผ่านมา สามารถสรุปการเรียนรู้ และการสร้างทุนสังคมของชุมชน ได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ทักษะใหม่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ เช่น การทำบัญชี การจัดเก็บข้อมูล แม้ว่าการอบรมในเรื่องดังกล่าวยังมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่หลังจากที่อบรม กรรมการจะต้องนำความรู้ไปปฏิบัติจริง ต้องถูกตรวจสอบ และแก้ไข ทำให้กรรมการสามารถพัฒนาความรู้และทักษะได้อย่างต่อเนื่อง มีการหาความรู้เองเพิ่มเติม เช่น จากเยาวชนที่มีความรู้ในชุมชน ครู เป็นต้น

2. การนำบทเรียนจากความสำเร็จและความล้มเหลวในการทำงานพัฒนาในอดีต มาปรับใช้ในการบริหารกองทุนให้ดีขึ้น ชุมชนส่วนใหญ่ล้วนมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาก่อน ประสบการณ์ของความล้มเหลวอาจมีมากกว่าประสบการณ์แห่งความสำเร็จ แต่บางชุมชนก็สามารถสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ได้ ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญมาก

“เรา (เขา) ได้เรียนรู้ปัญหาในอดีต ทำแบบนี้มันไม่ดี ถ้าทำต่อไปมันก็จะล่มจม---โครงการมีทั้งที่ล้มเหลวและประสบความสำเร็จ ในส่วนที่ล้มเหลว ก็ไม่ได้ล้มเหลวซะทีเดียว ยังมีการส่งคืนเงินอยู่ แม้จะไม่มากตามข้อกำหนด วิธีการเลือกการจัดการกองทุนต่างๆ มาสู่การจัดการกองทุนในปัจจุบัน สิ่งที่เราได้เรียนรู้จากโครงการต่างๆ มันส่งผลต่อการทำงานทุกวันนี้ ความรู้ที่ได้มาจากการดูงาน นำมาประยุกต์ใช้ ทั้งจากประสบการณ์ที่ล้มเหลว มันล้มเหลวเพราะอะไร เพราะว่าบางคนคิดว่าเงินเขาให้มาฟรี เขาไม่เข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้มันจะเป็นมรดกให้ลูกหลานได้ จากประสบการณ์การล้มเหลว การไปยืมเงินจากภายนอก การไปขอคนอื่น กับสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ในมือ มันสอนเรา”

3. การดึงทรัพยากรบุคคลในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญที่หลากหลายมาร่วมงาน เป็นการขยายขอบข่ายของการเรียนรู้ เช่น ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชน เยาวชนที่ผ่านการศึกษจากระบบโรงเรียน สตรีแม่บ้าน ครูในโรงเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้จากความแตกต่าง เห็นคุณค่าของกันและกัน และตระหนักว่าทรัพยากรบุคคลที่มีค่าและมีความหลากหลาย

“อยากเอาคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ ความจำดีๆ เข้ามาทำงาน ร่วมกับผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์... เขาก็จะนำเสนอว่าทำอย่างนั้นมันล้มเหลว ถ้าทำอย่างนี้จะมีเงินหลายล้านแล้ว... พวกกรรมการเก่าและกรรมการใหม่ก็มาร่างระเบียบช่วยกัน เด็กพวกนี้เก่ง แม้แต่เงินค่าง 4 บาทก็ต้องตามให้เอามาคืนกลุ่มก่อนถึงจะปล่อยกู้ได้ การไปอบรมต่างๆ ก็ไปพอๆ กัน เรียนรู้เหมือนกันหมด แต่คนรุ่นใหม่เขาความจำดีกว่า----กลุ่มคนใหม่ๆ เข้ามา ทำให้กลุ่มดีขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงจากหน้ามือเป็นหลังมือเลย ดิดขึ้นสูง เก็บดอกเบี้ยยดี ตรวจสอบงานทุกอย่างดี เงินเห็นทุกบาท นอกจากเก็บเงินได้ดีแล้ว ความสามัคคี ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมดีขึ้น”

4. ชุมชนเรียนรู้ถึงศักยภาพในการทำงานบริหารของสตรี การมีสตรีร่วมเป็นกรรมการถึงกิ่งหนึ่ง เป็นการทำให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของสตรีที่สามารถช่วยงานส่วนรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในอดีตในบางชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บทบาทในด้านนี้ของสตรีเท่าใดนัก เช่น กรรมการชายมีการยอมรับว่า ผู้หญิงมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำงานมากกว่า ซึ่งเหมาะกับการทำงานเกี่ยวกับเงิน นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการเจรจาโน้มน้าวเวลาทวงหนี้ก็ทำได้ดีกว่า มีความรับผิดชอบในการเข้าร่วมประชุมมากกว่า เป็นต้น

“ความคิด ความถนัดของผู้หญิงกับผู้ชายมันแตกต่างกันอยู่แล้ว... ผู้หญิงมีความละเอียดอ่อนกว่าผู้ชาย ผู้หญิงมีความอ่อนน้อม ละเอียดอ่อน ใจเย็น ผู้หญิงไม่กินเหล้า แต่ผู้ชายกินเหล้า ในเรื่องความสัมพันธ์กับสมาชิกที่เป็นผู้หญิงก็จะเข้าถึงได้ดีกว่าผู้หญิงกับผู้ชายด้วย การพูดการจาก็เป็นกันเอง เพราะถ้าเป็นผู้ชาย สมาชิกผู้หญิงก็อาจจะไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าพูด เพราะสมาชิกเรามีทั้งผู้หญิงผู้ชาย กรรมการจึงต้องมีทั้งผู้หญิงผู้ชาย---จากประสบการณ์กลุ่มออมทรัพย์ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นผู้หญิงทำงาน เหมาะสมดีกว่าผู้ชาย ไม่จู้จี้จ้าน บางครั้งผู้หญิงก็เด็ดขาดกว่าผู้

ชาย ถ้าให้ก็คือให้ ถ้าไม่ให้ก็ไม่ให้ ผู้ชายมักจะเกรงใจกัน ถ้าทำไม่ถูกผู้หญิงก็จะทัก
ท้วง ผู้ชายก็จะเกรงใจผู้หญิงด้วยเหมือนกัน”

5. การกู้ศักดิ์ศรีของบางชุมชนจากการถูกเพ่งเล็งหรือดูถูกจากคนภายนอกและ
ทางราชการ ในพื้นที่วิจัย มีหมู่บ้าน 2 แห่งที่ตกอยู่ในสถานภาพเช่นนี้ คือ หมู่บ้านหนึ่งถูกกล่าว
หาว่าเป็นหมู่บ้านที่เล่นการพนันและเล่นหวย ไม่มีศักยภาพในการพัฒนา ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งถูก
ร้องเรียน (เข้าใจว่าจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน) ผ่าน website ของกรมการปกครองเกี่ยวกับการ
บริหารงานกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการในปีแรก ทำให้กรรมการกองทุนของทั้งสองหมู่บ้าน
ต่างพยายามปรับปรุงในด้านการบริหารงาน เพื่อพิสูจน์ให้คนภายนอกเห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็น
อย่างที่ถูกกล่าวหา และเรียกศักดิ์ศรีของชุมชนกลับคืนมา ปรากฏว่าทั้ง 2 ชุมชนสามารถบริหารจัดการ
กองทุนได้เป็นอย่างดี

6. ความพยายามในการคิดค้นหาทางแก้ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน บาง
ชุมชนมีทุนสังคมอ่อนแอเป็นพื้นฐาน และประสบการณ์ในการพัฒนาส่วนใหญ่ก็เป็นความล้ม
เหลว ทำให้คนในหมู่บ้านหมดความศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนรวม ในชุมชนแบบนี้ชุมชนหนึ่ง
ในพื้นที่วิจัย กรรมการกองทุนได้ร่วมกันปรึกษาหารือ เพื่อหาทางสร้างจุดร่วมในชุมชนขึ้น ความคิด
ที่สรุปได้คือต้องสร้างโครงการเล็กๆที่ก่อประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ทำให้สำเร็จ เพื่อสร้างความ
เชื่อมั่นและกำลังใจในหมู่ชาวบ้าน โครงการที่คิดขึ้นคือโครงการซื้อเครื่องอัดฟาง (กองทุนหมู่บ้าน
ทำให้มีวัวควายมากขึ้นในชุมชน จนขาดแคลนหญ้าสำหรับวัวควาย) ซึ่งถ้าทำสำเร็จ ก็จะทำให้คน
ในชุมชนเห็นประโยชน์ของการทำงานร่วมกัน

5. ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านในระยะต่อไป

บทบาทที่สำคัญของกองทุนต่อการเสริมสร้างทุนชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น หาก
พิจารณาให้ดีจะเห็นว่า เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการบริหารจัดการ ซึ่งในโลก
ปัจจุบันกันนับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ แต่อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงเป้าหมายในระยะ
ยาวของกองทุนที่วาดหวังว่า กองทุนจะเป็นกลไกที่จะ “มีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่ง
พาตนเองของชุมชน และมีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไข
ปัญหาของชุมชน ตลอดจนการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอ
เพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศใน
อนาคต” นั้น ก็อาจกล่าวได้ว่า กองทุนยังอยู่ในระยะที่เพิ่งเริ่มออกเดินทางไปสู่เป้าหมายเท่านั้น

ในสภาพปัจจุบัน ยังขาดกลไกที่จะสนับสนุนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านอย่างเพียงพอ ดังนั้น จึงเกิดสภาพที่ว่า กองทุนที่ดำเนินการได้ดี ก็เพราะมีพื้นฐานเดิมของชุมชนมาดี (เช่น มีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ ชุมชนมีความสามัคคี หรือเคยมีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับนักพัฒนาที่มุ่งมั่นตั้งใจทำงานมาก่อน เป็นต้น) ส่วนชุมชนที่มีความอ่อนแอเป็นพื้นฐานเดิม ก็จะมีปัญหาในการทำงานต่อไป อีกประการหนึ่งคงต้องยอมรับว่า ทุนเงินตราที่ใส่เข้าไปในชุมชนจำนวน 1 ล้านบาท หรือคิดเป็นเงินกู้ประมาณ 10,000-20,000 บาทต่อครัวเรือนนั้น มีใช้เงินจำนวนมากเลย และไม่สามารถที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้ จากที่กล่าวมาในตอนต้นของงานวิจัยนี้ จะเห็นได้ว่า เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านถูกนำไปใช้ในกิจการเดิมที่ชาวบ้านได้ทำอยู่แล้วเป็นส่วนใหญ่ คือเป็นการไปเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนเท่านั้น ในการก้าวไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น การลงทุนของรัฐเฉพาะในด้านทุนเงินตราเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่เพียงพอ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านกลไกกองทุนหมู่บ้านจึงควรพิจารณาถึงประเด็นต่อไปนี้

1. ควรมีการจัดประเภทกองทุน เพื่อจะได้ให้การสนับสนุนอย่างตรงจุด

การจัดประเภทอาจจัดตามความสามารถของกองทุน กองทุนที่มีความเข้มแข็งและความสามารถต่างกันจะมีความต้องการในการพัฒนาต่างกัน เช่น กองทุนที่บริหารเงินกู้ระดับครัวเรือนได้ดีอยู่แล้ว อาจต้องการแนวคิด เทคนิค ทักษะเสริมในเรื่องการลงทุนประกอบกิจการในรูปแบบกลุ่ม เป็นต้น

2. ควรสร้างกลไกสนับสนุนเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน

แม้ว่าจะมีการพูดถึงเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้อยู่ทั่วไปในหมู่นักวิชาการและนักพัฒนามานานนับ 10 ปีแล้ว แต่ในส่วนของชาวบ้านนั้น การรับรู้และการเข้าถึงข้อมูลเหล่านี้ยังมีอยู่อย่างจำกัดหรือแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีเลย อย่างไรก็ตาม จากการสอบถามพบว่ากรรมการกองทุนส่วนใหญ่จะมีความต้องการที่จะไปเรียนรู้จากกองทุนหรือชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ หรือได้แก้ปัญหาที่ตนเองแก้ไม่ได้ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดระบบข้อมูลแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และกลไกที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงข้อมูลนี้ได้โดยสะดวก เช่นผ่านธนาคารออมสินหรือสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ หรือ สำนักงานขององค์การบริหารส่วนตำบล การไปดูงานอาจมีการงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐ หรือให้ใช้งบประมาณที่ได้จากดอกเบี้ยสะสมของกองทุนเอง (ในกรณีนี้จะต้องมีการประชาสัมพันธ์ ให้เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ในระดับชุมชนโดยกว้างขวางด้วย)

3. การสร้างกลไกสนับสนุนด้านการลงทุนและเทคนิค

ในบางกิจการที่การเรียนรู้จากชุมชนด้วยกันยังไม่เพียงพอ อาจต้องการความรู้จากภายนอกเสริม ก็ควรมีช่องทางที่จะให้ชาวบ้านได้รับรู้ถึงแหล่งการเรียนรู้ และกลไกสนับสนุนด้วย ซึ่งต้องการการทำงานเชิงรุก ทั้งนี้ กลไกนี้ควรประสานเข้ากับกลไกของโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

4. ควรจัดสรรงบประมาณกองทุนหมู่บ้านตามจำนวนประชากรหรือครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านมิใช่จัดสรรเท่ากันทุกหมู่บ้าน เพราะขนาดประชากรและครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านต่างกันมาก ทำให้ความต้องการเงินทุนไม่เท่ากัน

5. ควรปรับกฎระเบียบกองทุนให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น

เมื่อกองทุนได้ดำเนินงานมาจนเข้าสู่ปีที่ 3 จะเห็นถึงความแตกต่างของกองทุน ดังนั้น จึงควรปรับแก้ไขกฎระเบียบให้สามารถมีความยืดหยุ่นได้มากขึ้นในแต่ละพื้นที่ ได้แก่ ระเบียบว่าด้วยเพดานเงินกู้ ระยะเวลาใช้คืน และระบบการค้ำประกัน ซึ่งจะทำให้กองทุนสามารถตอบสนองความจำเป็นของแต่ละพื้นที่ได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในหลายๆพื้นที่ เจ้าหน้าที่รัฐยังแสดงบทบาทในลักษณะที่เข้าไปกำกับและควบคุม (มิใช่การสนับสนุน) การดำเนินงานของกรรมการเป็นอย่างมาก เช่น เป็นผู้อนุมัติการนำดอกเบี้ยของกองทุนไปใช้ประโยชน์ ทั้งที่ในตอนต้น ก็ได้เป็นผู้อนุมัติเรื่องกฎระเบียบประจำแต่ละกองทุนอยู่แล้ว จึงควรมีการพิจารณาถึงบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐให้ชัดเจน และลดบทบาทในการควบคุมกำกับมาเป็นการสนับสนุนให้มากขึ้น

5. กองทุนที่ดำเนินงานได้ดีและมีโครงการลงทุนที่ดีควรสามารถขอเงินกู้จากธนาคารเพื่อไปดำเนินกิจการได้โดยเสียดอกเบี้ยต่ำ และมีกลไกสนับสนุนดังได้กล่าวมาแล้ว

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ)

- 2534 **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2513 “บทนำ” ใน เต็ม วิพากษ์พจนกิจ **ประวัติศาสตร์อีสาน** กรุงเทพฯ: สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ดรรรัตน์ เมตตาริกานนท์

- 2546 **การเมืองสองฝั่งโขง** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน

นภาพร ณะวานนท์ และคณะ โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน (เค้าโครงวิจัย)

- 2544 กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พิพัฒน์ พงศ์พิพร

- 2542 สหวิทยาการของอ้อยและน้ำตาล. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ตะวันออกจำกัด

- ศุภสิทธิ์ ศรีสว่าง การปรับตัวในการดำรงชีพของชุมชนภายหลังจากการสร้างเขื่อน: กรณีศึกษา
2545 บ้านภูไค้ง ตำบลเขื่อนอุบลรัตน์ อำเภอบุขลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น

- สุวิทย์ ธีรศาสตร์ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน:ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลก
2546 ครั้งที่สอง ถึงปัจจุบัน (2488-2544)

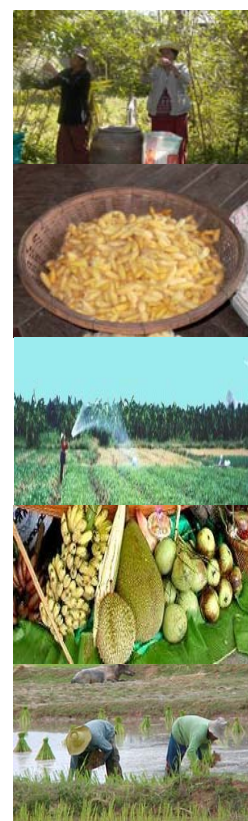
ภาษาอังกฤษ

- Baron, Stephen et. al.
2000 **Social Capital : Critical Perspectives.** Oxford : Oxford University Press.
- Falvey, Lindsay
2000 **Thai Agriculture: Golden Cradle of Millennia.** Bangkok: Kasetsart University Press.
- Keyes, Charles F.
1967 Isan: Regionalism in Northeastern Thailand. Data paper,65. Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University.
- Ingram, James C.
1971 **Economic Change in Thailand 1850-1970.** Stanford: Standford University Press.
- Maniemai Thongyou
2000 Transformation of Thai Peasant Economy: The Case of Peasantry in The Nam Pong Watershed. Ph.D. Dissertation. Nagoya University.
- Pasuk Pongpaichit and Chris Baker.
1995 **Thailand : Economy and Politics.** Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Somrudee Nicrowattanayingyong
1989 Development Planning, Politics, and Paradox: A Study of Khon Kaen, a Regional City in Northeast Thailand. Ph.D. Dissertation. Syracuse University

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3 บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตน์โรจนกุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตน์โรจนกุล

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ การศึกษาวิจัยและบริบทชุมชน	1
การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล	2
สภาพทั่วไปของชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูล	8
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	8
บทที่ 2 ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	10
วิถีการผลิตของชุมชนแบบพอมีพอกิน	10
วิถีชีวิตของชุมชนบนฐานของการพึ่งพาและแลกเปลี่ยน	14
ภูมิปัญญาของชุมชนอันเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด	17
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย	21
วิถีการผลิตที่แปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตแห่งทุนนิยม	21
วิถีชีวิตของชุมชนกับระบบความสัมพันธ์เชิงวัตถุภายใต้ทุนนิยม	25
ระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ : จิตสำนึกการมีส่วนร่วมที่กำลังพัฒนาขึ้นในชุมชน	33
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	34
กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	35
ที่มาของประธานและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	36
กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	37
ผลบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน	41
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน	42
ภาพสะท้อนของกองทุนฯ จากทัศนะคนในชุมชน	43
ภาคผนวก ก	
ระเบียบข้อบังคับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน	47

บทที่ 1

บทนำ การศึกษาวิจัย และ บริบทของชุมชน

“บ้านวังเกวียน” ชุมชนเล็กๆ ที่มีสมาชิกของชุมชนเพียงสองร้อยกว่าคน ตั้งอยู่บนเส้นทางผ่านของแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาเป็นหลัก แม้ชุมชนจะมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่หากคุณภาพของน้ำก็ไม่ดีนักเพราะเป็นน้ำกร่อย ชาวบ้านจึงไม่สามารถทำสวนผักหรือสวนผลไม้ได้ อีกทั้งยังประสบปัญหาน้ำท่วมในช่วงปลายปีเกือบทุกปี ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาอาศัยการทำประมงน้ำจืดจับปลาจับงูและสัตว์น้ำอื่น ๆ เพื่อการยังชีพและขายได้บ้างเป็นระยะเวลา 3-5 เดือนของทุกปี สถานภาพในปัจจุบันของชาวบ้านวังเกวียนส่วนใหญ่ยังอยู่ในฐานะยากจน หน่วยงานของรัฐเองจัดให้ชุมชนเข้าอยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน(กขคจ.) หากพิจารณาจากการสะสมทุนของชุมชนบ้านวังเกวียน จะพบว่าชาวบ้านวังเกวียนขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจที่จะใช้เพื่อการดำรงชีพของคนในชุมชน ด้วยความไม่เหมาะสมของทุนทางกายภาพนั่นคือ สภาพดิน สภาพน้ำที่ไม่สู้ดีนัก ตลอดจนถึงการขาดกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน อีกทั้งเมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในสภาพยากจน จึงขาดการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ เมื่อเข้าสู่ฤดูกาลทำนาที่จำเป็นต้องใช้ทุนมากเช่นในปัจจุบัน จึงต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนทำนา บ้างก็ใช้วิธีซื้อเชื้อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงจากพ่อค้านายทุน รวมถึงจะต้องหาเงินมาซื้อน้ำมันเพื่อเติมเครื่องสูบน้ำเข้านา ทำให้ชาวนาตกอยู่ภายใต้การฟุ้งฟิงต่อนายทุนเงินกู้ทั้งภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชน ในสภาพปัจจุบันนั้นการฟื้นตัวของชาวบ้านไปสู่ความพอเพียงเป็นไปได้ค่อนข้างยาก เพราะการทำนามีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นทุกๆ ปี เมื่อชาวนาขายข้าวได้ก็ต้องนำเงินไปใช้หนี้เงินกู้ที่มีดอกเบี้ยค่อนข้างแพงอยู่ในอัตราร้อยละ 3-5 ต่อเดือน

การเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท เป็นเสมือนการเพิ่มแหล่งทุนทางเศรษฐกิจที่มีต้นทุนต่ำและลดเงื่อนไขในการกู้ยืมลงให้แก่ชาวบ้าน อีกทั้งยังเป็นรูปแบบของการหยิบยืมเงินทุนเข้าสู่ชุมชนด้วยวิธีการที่แตกต่างจากการทำงานของรัฐที่ผ่านมาในอดีตที่มักจะทำให้เงินทุนส่วนใหญ่ตกเป็นประโยชน์ต่อคนกลุ่มเล็กๆ ภายในชุมชนที่มีอิทธิพลและเข้าถึงเงินของรัฐได้มากกว่าชาวบ้านทั่วไป ดังนั้นชุมชนบ้านวังเกวียนอาจจะเป็นกรณีศึกษาหนึ่งที่ตอบคำถามของรัฐที่ว่า “หากชุมชนท้องถิ่นที่ขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจอันนิยามด้วยทุนเงินตรา และรัฐหยิบยืมเงินทุนให้แล้วจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นได้จริงหรือไม่” ความเป็นชุมชนขนาดเล็กกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทจึงน่าจะสอดคล้องหรือพอเหมาะกับความต้องการใช้เงินทุนของคนในชุมชนนั้น หากเงินนั้นถูกการกระจายให้แก่ชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงและมีการบริหารจัดการกองทุนที่ดีเพื่อให้เงินทุนหมุนเวียนไปใช้ประโยชน์เพื่อการผลิตและการ

ยังชีพได้อย่างเหมาะสม การเข้ามาของเงินกองทุนเป็นสิ่งที่น่าจะแก้ปัญหาของชุมชนแห่งนี้ได้อย่างถูกประเด็น อย่างไรก็ตามชุมชนแห่งนี้ไม่ได้มีการรวมตัวกันทางสังคมเป็นพื้นฐานการดำรงชีพดั้งเดิมของชุมชน อีกทั้งยังตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมการอุปถัมภ์แบบไม่เท่าเทียมระหว่างนายทุนกับชาวนายากจน คนที่มีอำนาจเงินในชุมชนกลายเป็นคนที่มีบทบาททางสังคมสูง ความพร้อมของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นเงื่อนไขสนับสนุนให้ผู้นำของชุมชนได้ไม่ยากนัก และยังสามารถหาประโยชน์จากเงินกองทุนได้มากกว่าคนทั่วไป หากการเกิดขึ้นของนโยบายกองทุนหมู่บ้านสามารถเข้าไปลดปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชน และสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้แก่ชาวบ้านวังเกวียนได้อย่างแท้จริง จึงจะทำให้เป้าหมายของกองทุนหมู่บ้านบรรลุวัตถุประสงค์ และพลิกฟื้นชุมชนให้แข็งแรงขึ้นได้

การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล

เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียน ตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นชุมชนปลายสุดของอำเภอที่เชื่อมต่อต่อกับอำเภอเมือง หากการเข้าสู่ชุมชนต้องอาศัยเส้นทางถนน รพช. เป็นถนนที่เชื่อมต่อกับเส้นทางคมนาคมหลักลงไปสู่ตัวหมู่บ้าน ความเป็นนักวิจัยต่างถิ่นจึงต้องเริ่มหาข้อมูลเบื้องต้นของอำเภอชุมแสงจากพัฒนากรอำเภอ และขอคำแนะนำถึงชุมชนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ของอำเภอชุมแสงว่ามีลักษณะพื้นฐานทางกายภาพ วิธีการผลิต และการดำรงชีพทั่วไปเป็นอย่างไร ก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าสู่พื้นที่เพื่อทำความรู้จักพื้นที่และคนในพื้นที่ อีกทั้งหาช่องทางที่จะเข้าไปเก็บข้อมูลในครั้งต่อ ๆ ไป ซึ่งการลงเลือกพื้นที่ในครั้งแรกได้รับการอำนวยความสะดวกในด้านข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนต่าง ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดีจากพัฒนากรอำเภอ ซึ่งเป็นผู้ดูแลและติดตามผลของโครงการกองทุนหมู่บ้านอยู่ด้วยเช่นกัน

การเลือกชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นชุมชนเป้าหมายในการศึกษาวิจัย เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ห่างจากชุมชนเมืองและเส้นทางคมนาคมสายหลัก (คือ เส้นทางหลวงชุมแสง-นครสวรรค์) อีกทั้งชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีความน่าสนใจในเรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำประมงน้ำจืดจากธรรมชาติควบคู่ไปกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์ การทำประมงของชาวบ้านวังเกวียนมีความแตกต่างจากชุมชนอื่นในอำเภอชุมแสงและอำเภอเมืองนครสวรรค์ กล่าวคือ ชุมชนอื่น ๆ มักจะเป็นการเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลาเพื่อนำออกขายและบางส่วนก็จะเลี้ยงปลาในบ่อหรือในกระชังเพื่อขาย แต่ชุมชนบ้านวังเกวียนนี้จะทำการจับปลาจากลำน้ำธรรมชาติตลอดทั้งปีเพื่อการยังชีพและขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อเพื่อนำไปขายยังตลาดอีกทอดหนึ่ง และเกือบทุกปีที่นาของชาวบ้านจะประสบปัญหาน้ำท่วมจึงทำให้ชาวบ้านต้องหันมาจับปลาเป็นอาชีพหลักเพราะน้ำที่ถูก

ปล่อยมาจากทางภาคเหนือจะท่วมป่าเข้าไปที่นาและมีสัตว์น้ำหลายๆ ชนิดเข้ามาด้วย จึงสามารถจับปลาขายได้จำนวนมากในช่วงดังกล่าว

นอกจากนี้ ชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีความน่าสนใจต่อการประเมินผลของกองทุนหมู่บ้านอันเนื่องมาจากความเป็นชุมชนขนาดเล็ก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนั้นจึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสนใจต่อการก่อตัวของกระบวนการจัดตั้งกองทุนฯ กระบวนการสะสมทุนที่จะเกิดขึ้นเมื่อกองทุนฯ เข้าสู่ชุมชน ซึ่งน่าจะให้ภาพชัดเจนว่าเงินกองทุนจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นจริงหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันยังเป็นการทำวิจัยแบบเปรียบเทียบระหว่างชุมชนที่มีความเข้มแข็งของทุนทางเศรษฐกิจและทุนชุมชนที่แตกต่างกันอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์

สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านวังเกวียน จัดว่าเป็นชุมชนขนาดเล็ก ตามการจดบันทึกทะเบียนบ้านพบว่า มีครัวเรือน 61 ครัวเรือน แต่ปรากฏว่ามีครัวเรือนอาศัยอยู่จริงเพียง 57 ครัวเรือน ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตชุมชนแถบนี้ถูกเรียกว่า "บ้านวังเกวียน" ซึ่งอาจเกิดจากการเดินทางสมัยก่อนจะต้องใช้เกวียนในการเดินทาง เมื่อผ่านมาบริเวณนี้ได้มีการตั้งกองเกวียนเพื่อพักเอาแรงก่อนที่จะเข้าสู่ตัวเมืองนครสวรรค์ ในสมัยก่อนนั้นชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ว่าบ้านวังเกวียน แต่เมื่อรัฐเข้ามาจัดระบบการปกครองเป็นหมู่บ้าน จึงได้เรียกชุมชนแห่งนี้ว่าบ้านวังเกวียน หมู่ที่ 7 เช่นเดียวกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันคือ หมู่ที่ 3 บ้านวังเกวียนซึ่งอยู่ติดกัน มีการใช้วัด สถานีนามัย และโรงเรียนบ้านวังเกวียนร่วมกัน ชุมชนบ้านวังเกวียนที่เป็นพื้นที่วิจัย กองทุนหมู่บ้านครั้งนี้มีจำนวนประชากรเพียง 241 คน โดยบันทึกอย่างเป็นทางการบันทึกว่า ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 18,000 บาทต่อปี ชุมชนอยู่ในเกณฑ์ยากจนตามการวัดของหน่วยงานรัฐ จึงทำให้ชุมชนบ้านวังเกวียนได้รับเงินจากโครงการช่วยเหลือแก้ปัญหาความยากจน(กขคจ.) นอกจากนี้ภายในชุมชนเองยังมีความแตกต่างของฐานะระหว่างชาวบ้านที่ยากจนกับชาวบ้านที่ร่ำรวยอย่างเห็นได้ชัดเจน ชาวบ้านที่มีฐานะทางการเงินที่ดีมีอยู่สืบกว่า ร้อยในชุมชนส่วนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ และอีกส่วนหนึ่งเป็นนายทุนท้องถิ่นมีอาชีพปล่อยเงินกู้บ้าง เป็นพ่อค้าขายปุยขายยาฆ่าแมลงเป็นเงินเชื่อให้แก่ชาวบ้าน และยังมีที่นาปล่อยเช่าให้แก่ชาวบ้านที่เป็นชาวนายากจน ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง หรือมีไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพ

ทำเลและที่ตั้งของชุมชน

“บ้านวังเกวียน” เป็นชื่อของหมู่บ้าน 2 หมู่ในตำบลเดียวกัน ซึ่งมีอาณาบริเวณติดต่อกัน ใช้สถานที่สาธารณะร่วมกัน ได้แก่ วัด โรงเรียน สถานีอนามัย บ้านวังเกวียนมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ห่างจากตัวตำบลประมาณ 20 กม. และอยู่ห่างจากตัวอำเภอชุมแสงเป็นระยะทาง 55 กม. และอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดนครสวรรค์เป็นระยะทาง 60 กม. (หากใช้เส้นทางนครสวรรค์-เก้าเลี้ยว ซึ่งจะสั้นกว่าเส้นทางนครสวรรค์-ชุมแสง) บ้านวังเกวียนตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมซึ่งถือเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชน และมีลักษณะของที่ดินเป็นที่ราบลุ่มและที่ราบน้ำท่วมถึง การเข้าสู่ชุมชนด้วยเส้นทางถนนเป็นถนน รพช. เข้าสู่ชุมชนได้ 3 เส้นทาง ซึ่งทั้งสามเส้นทางนั้นจะประสบปัญหาในช่วงหน้าฝนหรือช่วงที่น้ำท่วมทำให้ชุมชนถูกตัดขาดจากพื้นที่อื่น ๆ ได้ง่าย เพราะบ้านวังเกวียนจะถูกน้ำท่วมก่อนเพราะเป็นที่ต่ำกว่าและน้ำที่ล้นจากเขื่อนชัยนาทจะไหลลงสู่แม่น้ำยมและไหลเข้าสู่ปากน้ำโพโดยผ่านหมู่บ้านในตำบลบางเคียนเกือบทั้งหมดก่อนเข้าสู่ตัวอำเภอเมือง จึงทำให้พื้นที่นาแถบนี้มีน้ำท่วมสูงกว่าและท่วมนานกว่าพื้นที่นาแถบอื่น

สภาพการตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนจะกระจุกตัวอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม และในบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนนั้น ก็จะเป็นที่ตั้งของ วัด โรงเรียน และ สถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชนด้วย สำหรับพื้นที่นาจะกระจายอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน บางครัวเรือนจะมีที่นาอยู่นอกพื้นที่ชุมชน พื้นที่บางส่วนไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจนว่าเป็นพื้นที่ของหมู่ที่ 3 หรือหมู่ที่ 7 หากชาวบ้านทั้งสองหมู่ถือว่าเป็นคนบ้านเดียวกัน ครัวเรือนหนึ่ง ๆ มักจะมีที่นามากกว่าหนึ่งแปลงและอยู่ไม่ติดต่อกัน เนื่องจากการได้มาไม่พร้อมกัน อันเกิดจากการตกทอดจากบรรพบุรุษ การซื้อขายที่ดิน และการเช่าที่นา

ที่ดินทำกิน

ที่ดินส่วนใหญ่ของบ้านวังเกวียนเป็นที่ลุ่มริมน้ำและที่ราบน้ำท่วมถึง เมื่อในอดีตที่ดินเป็นสภาพของป่าโปร่งในที่ราบ ต้นไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่และไม้คาม ชาวบ้านจึงเรียกว่า “ป่าไผ่ป่าคาม” ต้นไผ่และต้นคามเป็นไม้ขนาดเล็กซึ่งเป็นไม้ที่ชาวบ้านเอาไว้สร้างบ้านเรือน ทำจักสาน และทำเครื่องมือเครื่องใช้ภายในบ้าน เครื่องมือในการจับปลา เป็นต้น สภาพของป่าไผ่ป่าคามทำให้ดินมีสภาพเป็นดินแข็ง ความสมบูรณ์ของดินต่ำกว่าที่ราบทั่วไป เมื่อชาวบ้านเข้ามาตั้งบ้านเรือนใหม่ๆ ต้องมาถากถางป่าเพื่อปลูกบ้านและปรับเป็นที่นา นอกจากนี้สภาพที่ดินส่วนใหญ่ของชุมชนไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์นัก เนื่องจากสภาพน้ำกร่อยและที่ดินมักจะถูกน้ำท่วมเสมอจึงทำให้หน้าดินถูกชะล้างไปพร้อมกับน้ำ และการถูกน้ำท่วมอยู่เป็นระยะเวลานานจึงทำให้สภาพของดินเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะกับการปลูกไม้ยืนต้น เช่น การทำสวนผลไม้ ชาวบ้านจึงใช้ที่ดินส่วนใหญ่สำหรับทำนาปีละหนึ่งถึงสองครั้ง โดยนาปีจะได้อาศัยน้ำฝน

ในการทำนาบางส่วนและใช้น้ำจากคลองชลประทานจากเขื่อนเจ้าพระยา การทำนาครั้งที่สองที่เป็นนาปรังจะอยู่ในช่วงปลายปีต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทานเป็นส่วนใหญ่ และในบางปีนาปรังก็就会被น้ำท่วมหากน้ำมาเร็วกว่าที่ชาวบ้านคาดการณ์ไว้ หากเก็บเกี่ยวไม่ทันที่น้ำหลากหรือน้ำเหนือหลากก็จะทำให้นาจมน้ำและข้าวไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทัน ข้าวในนาจะเสียหายบางส่วนหรือทั้งหมดก็ได้

เนื่องจากสภาพที่ดินที่ไม่เหมาะกับการทำเกษตรมากนัก จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนขายที่ดินแล้วไปทำมาหากินที่อื่นหรืออพยพออกจากชุมชนไปเป็นแรงงานรับจ้าง ต่อมารัฐจึงเข้ามารับซื้อที่ดินในแถบนี้เข้าโครงการส่งเสริมการปฏิรูปที่ดินทำกิน (สปก.) และให้ชาวบ้านเช่าคืนไปทำนาในราคาถูก ค่าเช่าประมาณปีละ 500 บาทต่อไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอาศัยเช่าที่ดิน สปก.บางส่วนทำนา และมีที่ดินเป็นของตนเองบางส่วนด้วย

แหล่งน้ำของชุมชน

แหล่งที่ตั้งของบ้านวังเกวียนนั้น ได้อาศัยแหล่งน้ำสำคัญ ๆ ประกอบด้วย แม่น้ำยมที่ไหลผ่านชุมชน และส่วนปลายของแม่น้ำน่านซึ่งผ่านพื้นที่ใกล้เคียงแต่ส่งผลกระทบต่อผลผลิตของชาวบ้าน ที่มีที่นาอยู่ไกลออกไป ก่อนที่แม่น้ำทั้งสองจะไหลไปบรรจบกันที่บริเวณปากน้ำโพกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ชุมชนบ้านวังเกวียนเองยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติอีกแหล่งในชุมชนเรียกว่า “แม่น้ำเกรียงไกร” หรือ “คลองท่ามะนาว” เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กที่รับน้ำมาจากแม่น้ำสายหลักไหลผ่านเข้าสู่หมู่บ้าน แต่ถึงแม้ชุมชนจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำถึงสามแหล่ง แต่สภาพน้ำเป็นน้ำกร่อย(รสเค็ม) ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตก่อนที่จะมีระบบชลประทานนั้นน้ำเค็มกว่าปัจจุบันมาก เมื่อนำเอาน้ำขึ้นมารดต้นไม้จะตาย จึงใช้น้ำในการปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น แม้จะเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ก็ทำไม่ได้เพราะน้ำใต้ดินก็มีรสเค็มด้วยเช่นกัน

“น้ำที่เค็มมาก ต้มข้าวต้มไม่ต้องใส่เกลือ ถ้าจะกินน้ำต้องไปเอาตามหนองมากิน หรือกินน้ำฝน เจาะน้ำบาดาลก็ไม่ได้ น้ำมันเค็มเหมือนกัน เคยเจาะบาดาลมาใช้รดต้นข้าว สามวันตายหมด”

นอกจากนี้ในปัจจุบันชุมชนบ้านวังเกวียนเองได้ใช้น้ำเพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่จากคลองชลประทานที่ผันน้ำมาจากระบบชลประทานของเขื่อนเจ้าพระยาจังหวัดชัยนาท ที่ส่งน้ำลงมาเพื่อทำเกษตรกรรมในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง โดยชาวบ้านจะต้องอาศัยการสูบน้ำเข้าสู่นาของตนเองด้วยเครื่องสูบน้ำเข้าสู่คลองซอยและปันน้ำกันใช้ในช่วงการทำนาปรัง ซึ่งชาวบ้านต้องจัดเวลาในการสูบน้ำเข้านาคราวละ 3-4 รายที่อยู่ละแวกคลองชลประทานสายเดียวกัน โดยการรวมเงินกันเพื่อซื้อน้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำคราวละประมาณพันบาท ใช้เวลาในการสูบน้ำเข้านาประมาณ 1-2 วัน บางครั้งมีการขโมยน้ำเข้านาของตนเองเวลาที่ชาวบ้าน

รายอื่น ๆ จอคงคิดว่าแล้วบ้างก็มี หรือบางครั้งชาวบ้านจะมีการขอลดคิวกันเองบ้าง เพราะหวานข้าวไปแล้วเกรงว่าน้ำจะเข้าไม่ทันข้าวจะเสียหาย ซึ่งชาวบ้านก็มักจะช่วยเหลือกันในเรื่องการปันน้ำ แต่ในช่วงที่น้ำหลากจากทางเหนือลงมาในช่วงฤดูฝนไปจนกระทั่งถึงต้นฤดูหนาว หากฝนตกมากและเขื่อนทางเหนือไม่สามารถปล่อยน้ำลงสู่ภาคกลางได้เพราะจะทำให้ที่ราบภาคกลางน้ำท่วม รวมไปถึงพื้นที่ของกรุงเทพฯ และปริมณฑล การกักเก็บน้ำไว้ในระบบชลประทานของเขื่อนชัยนาท ทำให้มีปริมาณน้ำมากจนล้นลงสู่คลองชลประทานและแม่น้ำสายหลักๆ โดยเฉพาะแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านที่จะไหลเข้าสู่พื้นที่ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดใกล้เคียง เช่น สิงห์บุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี อุทัยฯ ทำให้เกิดน้ำท่วมและน้ำขังในพื้นที่ทำเกษตรกรรม จึงทำให้พื้นที่นาในชุมชนบ้านวังเกวียนเกือบทั้งหมดถูกน้ำท่วมสูงมากจนทำให้พื้นที่แถบนี้ไม่สามารถทำการเกษตรได้ บางครั้งท่วมในขณะที่ยังทำนาปรัง จึงทำให้ข้าวนาปรังเสียหายเกือบทั้งหมด และชาวบ้านจึงหันมาจับปลาและจับงูแทน ซึ่งมาตามธรรมชาติและยังมีจำนวนมาก ชาวบ้านไม่ต้องเลี้ยง แต่จับกินและเหลือพอที่จะขายด้วย

ป่าไผ่/ป่าชุมชน

ในช่วงแรกที่ชาวบ้านอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านวังเกวียนนั้น ที่ดินแถบนี้ยังเป็นป่าเรียกว่า “ป่าไผ่ ป่าคาม” ชาวบ้านจึงเลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ และอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและแหล่งวัตถุดิบในการยังชีพที่สำคัญ อาหารที่ชาวบ้านหาได้จากป่าในอดีต ได้แก่ หน่อไม้ ซึ่งเป็นผลผลิตจากป่าที่สำคัญเพราะนอกจากจะใช้เป็นอาหารแล้ว ยังมีจำนวนมากพอที่จะเก็บออกไปขายแลกเปลี่ยนสิ่งของหรืออาหารอื่น ๆ จากภายนอกชุมชนได้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการนำเอาต้นคามออกมาสร้างบ้าน และนำมาเผาเป็นถ่านเก็บไว้ใช้นำไปขายให้กับรถไฟเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงให้แก่อุปกรณ์ที่ขับเคลื่อนด้วยพลังไอน้ำ นำเอาไม้ไผ่ออกมาจักสานเป็นกระบุง ตะกร้า ชะลอม กระจาด และของใช้อื่น ๆ ได้มากมาย นอกจากนี้ป่ายังเป็นแหล่งสมุนไพรของชุมชน ในการนำเอารากไม้ ใบไม้ และต้นไม้อย่างซึ่งหาได้ยากแล้วปัจจุบันออกมาทำเป็นสมุนไพรรักษาไข้กันโดยเฉพาะใช้ป่าและงูกัดในสมัยก่อน

“ สมัยก่อน ก็เข้าป่าไปถางต้นคามเอามาทำถ่าน ขายให้รถไฟ บางครั้งก็เข้าไปกับผู้ใหญ่หลาย ๆ วัน ไปดักสัตว์กัน หาสมุนไพรมาทำยากก็มี หน้าฝนก็จะได้หน่อไม้ออกมาขายเป็นกระสอบ ๆ เลย ไปพินกันออกมาขาย ไม่มีใครหวงห้าม แต่เดินป่าต้องระวัง เพราะช้างชุม เสือชุม ”

แต่ในปัจจุบันป่าไผ่ป่าคามของชุมชนลดน้อยลงมาก เพราะชาวบ้านถางป่าเพื่อขยายที่ดินสำหรับทำนา หากยังคงเห็นต้นไผ่และต้นคามตามหัวไร่ปลายนาบ้างแต่ไม่มากนัก นอกจากป่าไผ่ป่าคามแล้ว ไกลออกไปจากชุมชนจึงจะมีป่าดิบหนาที่ที่อุดมด้วยไม้ประเภท

ต่าง ๆ และสมัยก่อนก็ยังมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ทุกชุม เช่น ช้างป่า ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตมีการเดินทางเพื่อเข้าป่าล่าสัตว์มาเป็นอาหารและเก็บพืชผลไม้แปลก ๆ ในป่าเพื่อนำออกมาขาย หากชาวบ้านวังเกวียนจะเดินทางเพื่อนำเอาของไปแลกเปลี่ยนภายนอกชุมชนจะต้องเดินทางผ่านป่าดิบเป็นวัน ๆ ซึ่งจะ ต้องระวังอันตรายจากสัตว์ป่า อาทิ ช้าง เสือ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนน สร้างเขื่อน และขยายที่ดินทำนา ก็ทำให้สภาพป่าทุดโทรมและลดน้อยลง ป่าไม้จึงถอยห่างออกไปจากที่ตั้งชุมชน จะเหลือป่าที่สมบูรณ์อยู่บ้างบนภูเขา ซึ่งชาวบ้านไม่ได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารอีกต่อไป

สาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นชุมชนที่จัดว่าอยู่ห่างไกลจากอำเภอชุมแสง และตัวอำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์ ในอดีตก่อนที่จะมีถนนเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านอาศัยการเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกและชุมชนเมืองด้วยการคมนาคมทางน้ำ เป็นเส้นทางแม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ที่จะนำพาชาวบ้านออกไปสู่ตลาดปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และเข้าสู่ตัวอำเภอชุมแสง ชาวบ้านจะขนข้าวและผลผลิตไปขายที่ตลาด และซื้อสินค้ารวมถึงของใช้จำเป็นกลับเข้าสู่ชุมชน หากจะเดินทางด้วยทางบกจะต้องอาศัยเกวียนเทียมวัวหรือควายขนผลผลิตจำนวนมากๆ ออกไป โดยเดินทางผ่านป่าดิบหลาย ๆ วันกว่าจะถึงตัวเมืองหรือชุมชนใกล้เคียง

สำหรับเส้นทางคมนาคมเข้าสู่บ้านวังเกวียนในปัจจุบัน ประกอบด้วยถนนที่สร้างตามงบประมาณชนบท (รพช.) สองสาย สายหนึ่งมาจากทางเชื่อมต่อกับถนนชุมแสง-นครสวรรค์ อีกสายหนึ่งเป็นทางเชื่อมต่อกับทางเก่าเลี้ยว-นครสวรรค์ จึงทำให้การติดต่อกับภายนอกเป็นไปได้อย่างสะดวกกว่าสมัยก่อน แต่ถนนทั้งสองเส้นมักจะถูกน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก และทำให้ทางชำรุด ซึ่งจะตัดขาดชุมชนวังเกวียนกับถนนหลักที่จะเข้าสู่อำเภอเมืองและอำเภอชุมแสง

การขาดแคลนส่งน้ำจากระบบชลประทานมีในช่วงสมัยรัฐบาลคึกฤทธิ์ ที่มีเงินผันเข้ามาช่วยขุดลอกคลองและเอาดินจากคลองมาทำถนนเข้าหมู่บ้าน ดังนั้นน้ำที่ใช้ทำนาในปัจจุบันทั้งหมดจึงเป็นน้ำจากระบบชลประทานทั้งนาปีและนาปรัง ส่วนน้ำใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันนอกเหนือจากการทำนา จะเป็นการใช้น้ำฝน และน้ำจากคลองหรือหนองน้ำในชุมชนที่สามารถกักเก็บน้ำฝนไว้ได้ซึ่งจะช่วยให้ไม่มีรสเค็ม สำหรับไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านได้ประมาณสิบปีที่ผ่านมา ยังไม่มีระบบน้ำประปาเข้าสู่หมู่บ้าน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่หนึ่งคือการออกเลือกพื้นที่ที่จะทำการวิจัยและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งกระทำในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ.2545 ข้อมูลในระยะแรกจะเป็นข้อมูลด้านเอกสารที่ได้จากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ พัฒนาการอำเภอ เกษตรอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และได้เข้าดูพื้นที่ที่จะทำการวิจัยพร้อมทั้งแนะนำตัวว่าจะลงเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องใดบ้าง พร้อมทั้งนัดแนะวันที่จะเข้าเก็บข้อมูลครั้งต่อไป ระยะที่สอง เป็นการเก็บข้อมูลแบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักในรอบแรก ซึ่งกระทำในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงที่กองทุนหมู่บ้านได้เลือกตั้งกรรมการกองทุนครั้งที่สอง และได้กรรมการชุดเดิมเกือบทั้งหมดเข้ามาดำเนินการต่อไป แต่ยังไม่ครบกำหนดการชำระคืนเงินกู้รอบแรกที่ปล่อยกู้ไป และการเก็บข้อมูลระยะที่สามอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงที่กองทุนดำเนินกิจกรรมมาครบหนึ่งปี มีการชำระคืนเงินกู้รอบแรกและปล่อยเงินกู้รอบที่สองเรียบร้อยแล้ว อีกทั้งกรรมการชุดที่สองก็ได้บริหารกองทุนมาได้ระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงจะสามารถสะท้อนปัญหาต่างๆ ในการบริหารกองทุนได้ชัดเจนมากขึ้น

วิธีวิจัยสำหรับการเก็บข้อมูลครั้งนี้ เลือกใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยการสัมภาษณ์แนวลึก (indepth interview) เลือกสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (key performants) ที่เป็นคนในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และชาวบ้านที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา วิถีชีวิต วิธีการผลิต และการมีส่วนร่วมกับกองทุนหมู่บ้านได้อย่างละเอียด โดยผู้วิจัยได้จัดทำแนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ โดยแนวคำถามเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) โดยแนวคำถามจะเปิดกว้างและสามารถเปลี่ยนแปลงแนวคำถามไปได้ตามบริบทที่แตกต่างกันไประหว่างที่สัมภาษณ์

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant)

การเก็บข้อมูลได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับชาวบ้านที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งมีทั้งที่เป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนที่กู้ยืมเงินทั้งรอบแรกและรอบสอง และสมาชิกกองทุนที่ไม่กู้เงิน รวมถึงชาวบ้านที่เป็นผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้ที่ชาวบ้านนับถือ เนื่องจากบ้านวังเกวียนหมู่ที่ 7 มีจำนวนครัวเรือนเพียง 57 ครัวเรือน และทุกครัวเรือนสมัครเป็นสมาชิกกองทุนฯ ทั้งหมด จำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสิ้น 14 ราย ก็สามารถให้ข้อมูลของชุมชนได้อย่างครบถ้วน การเก็บข้อมูลในครั้งนี้ประสบปัญหาเล็กน้อยในเรื่องของการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ด้วยเป็นคนพี่ชาวบ้านไม่พึงพอใจด้านความประพฤติส่วนตัว และไม่อยู่ในพื้นที่จึงทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถติดต่อขอสัมภาษณ์

ได้ ซึ่งชาวบ้านบอกว่าผู้ใหญ่บ้านมักจะไปอยู่บ้านที่อยู่อีกหมู่บ้าน และยังไม่มียุทธศาสตร์ในการเป็นผู้นำชุมชนเท่ากับผู้นำคนอื่น ๆ เช่น ประธาน อบต. และอบต.ภายในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงได้ตัดผู้ใหญ่บ้านออกจากการเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก เนื่องจากการเข้าเก็บข้อมูลครั้งนี้ได้รับทราบว่าชุมชนบ้านวังเกวียนแห่งนี้ไม่มีบัณฑิตอาสาเข้ามาทำงานให้กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งในตอนเริ่มต้นโครงการมีบัณฑิตอาสามาแล้วสองราย แต่ไม่สามารถเข้ามาปฏิบัติงานได้ตลอดจึงลาออกแล้วทางราชการก็ได้ตั้งคนใหม่เข้ามาอีก จึงไม่มีการสัมภาษณ์บัณฑิตอาสาเช่นกัน

ตาราง 1 รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก บ้านวังเกวียน จ.นครสวรรค์

	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่ง
1. นายเพียร	34 ปี	ขายปุ๋ย ยา น้ำมัน	ประธานกองทุนฯ และ ประธาน อบต.
2. ลุงเหล็ก	50 ปี	ทำนา	รองประธานกองทุนฯ
3. นางเพรา	26 ปี	ทำนา	เลขากองทุนฯ
4. นางสาวลิ	28 ปี	ทำนาและจับปลา	เหรัญญิกกองทุนฯ
5. นางยอง	23 ปี	ทำนาและจับปลา	กรรมการกองทุนฯ
6. ลุงสุด	62 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ
7. ลุงเสียน	52 ปี	ทำนาและจับปลา	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ
8. ลุงสุน	50 ปี	จับปลา	อบต. และกู้เงินกองทุนฯ
9. น้ำจิ้น	38 ปี	ค้าขาย	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ ทั้งสองรอบ
10. นายทม	47 ปี	ซ่อมรถและทำเครื่องมือ เกษตรกรรม	ชาวบ้านกู้เงินรอบแรก ไม่กู้รอบสอง
11. น้ำทัด	45 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้เงินรอบสอง
12. ลุงจิต	76 ปี	จับปลา	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ
13. พี่สม	30 ปี	รับจ้างทั่วไป	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ
14. พี่นิก	32 ปี	รับจ้างทั่วไป	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนบนที่ราบลุ่มน้ำจืดในนครสวรรค์ส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวนาที่ครอบครัวครอบครองอาณาเขตกว้างขวางตลอดลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำสาขาน้อยใหญ่อันประกอบด้วย น้ำปิง น้ำวัง นํ้ายม และนํ้าน่าน และแม่น้ำสาขาย่อยๆ ของแม่น้ำหลักดังกล่าวอีกมากมาย ชุมชนบ้านวังเกวียนก็เป็นชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งบนลุ่มน้ำยมและนํ้าน่าน ผลผลิตที่ได้จากการทำนาจะไม่มากนักด้วยทุกปีพื้นที่นาจะถูกน้ำท่วมทำให้ผลผลิตข้าวไม่สู้ได้ผลดีนัก ดังนั้นนอกจากการทำนาแล้วชาวบ้านวังเกวียนยังอาศัยการจับปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติของชุมชนเพื่อใช้ยังชีพและออกขายหารายได้เข้าจุนเจือครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง จึงถือว่าชาวบ้านวังเกวียนในอดีตส่วนใหญ่ทำนาและทำประมงน้ำจืดควบคู่กันมาโดยตลอด โดยเฉพาะช่วงน้ำหลากหรือน้ำท่วมมากจนชาวบ้านไม่สามารถทำนาหรือปลูกพืชต่างๆ ได้ ก็ดำรงชีพด้วยการจับปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ เป็นหลัก

ด้วยวิธีการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญ จึงเป็นสิ่งที่กำหนดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านวังเกวียนให้เกิดการพึ่งพาตนเองภายในครัวเรือน และการพึ่งพากันเองภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ด้วยที่ตั้งของชุมชนในอดีตอยู่ห่างไกลจากชุมชนอื่น อีกทั้งเส้นทางคมนาคมยังไม่สะดวกเช่นปัจจุบัน จึงทำให้บ้านวังเกวียนต้องอาศัยเส้นทางน้ำเดินทางเมื่อต้องการติดต่อกับชุมชนเมืองที่อยู่ใกล้เคียง การติดต่อกับชุมชนภายนอกส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น นำปลาที่หาได้ออกมาขายในตลาดชุมแสงบ้าง ตลาดปากน้ำโพบ้าง หรือการเข้ามาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนใกล้เคียงซึ่งจะต้องเดินทางด้วยเกวียน และในอดีตชุมชนแถบนี้ถูกเรียกว่าหมู่บ้านวังเกวียน เพราะเป็นที่พักของกองเกวียนที่เดินทางมาเพื่อแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายสินค้ากัน

วิธีการผลิตของชุมชนแบบพอมีพอกิน

การอพยพเข้ามามีถิ่นฐานในชุมชนบ้านวังเกวียนรุ่นแรกๆ นั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากแถบจังหวัดอ่างทอง ด้วยถิ่นฐานเดิมเกิดปัญหาความขาดแคลนที่ดินทำกิน เพราะในอดีตจังหวัดอ่างทองถือเป็นแหล่งทำนาขนาดใหญ่ของภาคกลาง เมื่อมีความหนาแน่นของชุมชน จึงเกิดการแตกตัวไปหาที่ดินทำกินแห่งใหม่ขึ้น ชาวบ้านอ่างทองบางส่วนได้โยกย้ายมาตั้งรกรากที่บ้าน วังเกวียน เพราะความเป็นชาวนาแต่ดั้งเดิมชาวบ้านจึงหาที่ตั้งรกราก

รากทำกินใหม่โดยแสวงหาที่ดินตีดน้ำเป็นสำคัญ ซึ่งสมัยนั้นที่ดินแถบนี้ยังเป็นป่าไผ่ป่าคามอยู่ คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าว่า

“สมัยนั้นต้องฟันป่าฟันไผ่เพื่อเอาพื้นที่มาปลูกข้าวโพดบ้าง ปลูกข้าวบ้าง ทั้งทำกินและทำขาย แต่จะปลูกข้าวโพดเยอะหน่อย เพราะข้าวโพดโดนน้ำแล้วไม่เป็นอะไร แต่ข้าวพอน้ำท่วมแล้วจะเสียหายมาก”

ชาวบ้านวังเกวียนอาศัยการทำมาหากินสองอาชีพควบคู่กันมาตั้งแต่ในอดีต นั่นคือ การทำนาข้าวและการทำประมงน้ำจืด เนื่องจากพื้นที่ทำกินของชุมชนเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง การทำนาในสมัยก่อนจะทำกันปีละครั้งในช่วงหน้าฝน ชาวบ้านจึงเรียกว่า “น่าน้ำฝน” เนื่องจากน้ำจากแหล่งน้ำที่ผ่านบ้านวังเกวียนมีลักษณะเป็นน้ำกร่อยจึงไม่เหมาะกับการทำเกษตรกรรม การทำนาปรังหรือการทำนาครั้งที่สองเพิ่งจะมีขึ้นเมื่อมีการสร้างระบบชลประทานและใช้น้ำจากเขื่อนชัยนาท

สำหรับการทำประมงน้ำจืดนั้น ในอดีตจะเป็นการหาอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเพราะสามารถจับปลากินได้ตลอดปี เมื่อมีตลาดรับซื้อปลามากขึ้น การจับปลาจึงกลายเป็นอีกหนึ่งอาชีพในการทำมาหากินของชาวบ้านวังเกวียน

ทำน่าน้ำฝน : การผลิตหลักของชุมชนชาวนาภาคกลาง

การปลูกข้าวในอดีตเป็นไปเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ ชาวบ้านวังเกวียนจึงปลูกข้าวเจ้าทั้งหมด โดยพันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถทนความเค็มของน้ำและดินที่ไม่สมบูรณ์ได้ดีกว่าพันธุ์ข้าวทางภาคกลาง วิธีการปลูกจะอาศัยการปลูกตามฤดูกาล ใช้น้ำฝน ใช้แรงงานคนและควายเป็นหลักในการทำนา ยังไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมี แต่ผลผลิตก็ไม่สู้ดีนักเมื่อเทียบกับการทำนาข้าวในภาคกลาง ข้าวส่วนหนึ่งจะเก็บไว้กินเองภายในครัวเรือน บางส่วนจะขนส่งเกวียนที่ใช้ควายลากออกมาจากหมู่บ้านเพื่อนำไปขายโรงสี หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ท่าข้าว” ในแถบตลาดชุมแสง และตลาดปากน้ำโพ หรือบางครั้งก็จะมีเรือจากท่าข้าวเข้าไปรับซื้อที่หมู่บ้าน ท่าข้าวที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป เช่น ท่าข้าวกำนันทอง

นอกจากปลูกข้าวเจ้าแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดอยู่บ้างบนที่ดินที่แห้งแล้ง หรือไม่สามารถปลูกข้าวได้ดี เพราะข้าวโพดมีความทนทานกว่าข้าวเจ้าและไม่ต้องดูแลมาก หากถูกน้ำท่วมก็ไม่เสียหายเท่าข้าว แต่ข้าวโพดส่วนใหญ่จะปลูกไว้ขาย โดยจะต้องนำไปขายที่ตลาดปากน้ำโพ ชาวบ้านมักจะไม่นิยปลูกข้าวโพดทั้งหมด หากจะปลูกข้าวไว้เพื่อกินในครัวเรือนด้วย เช่น หากมีที่ดิน 25 ไร่ จะปลูกข้าวโพด 20 ไร่ เหลืออีก 5 ไร่ ก็จะปลูกข้าวไว้กิน ข้าวโพดที่ปลูกขายเป็นข้าวโพดอาหารสัตว์

ด้วยสภาพดินและสภาพน้ำของบ้านวังเกวียนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลูกพืชผัก ได้ผลดีนัก รวมถึงต้นไม้ผลขนาดใหญ่หลาย ๆ อย่างก็ไม่สามารถเจริญงอกงามได้ ดังนั้นจึงไม่ค่อยเห็นไม้ยืนต้นในชุมชนมากนักนอกจากต้นไม้ ต้นคาม ต้นรวก และต้นไม้ทนแล้งต่าง ๆ ที่ไม่ค่อยมีประโยชน์มากนักในการเป็นแหล่งอาหาร แต่จะสามารถใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น สานกระบุง ตะกร้า ชะลอมใส่ปลา ทำเครื่องมือจับปลา เช่น ไซดักปลา คันเบ็ด โพงพาง ซึ่งชาวบ้านสามารถทำเองได้ในครัวเรือน ส่วนใหญ่จะทำไว้ใช้กันเองภายในชุมชน นอกจากนี้เมื่อครั้งที่ป่าไผ่ยังคงสมบูรณ์อยู่นั้นชาวบ้านจะได้อาศัยขุดหน่อไม้ ออกมาขายได้ที่ละมาก ๆ ซึ่งหน่อไม้จะมีอยู่มากในช่วงหน้าฝน ส่วนต้นคามจะเหมาะสำหรับการนำมาสร้างบ้านเพราะมีความเหนียวทนทานแต่รากของต้นคามจะทำให้ดินขาดความสมบูรณ์ การทำนาปีจะเริ่มประมาณเดือนกุมภาพันธ์แล้วจะไปเสร็จสิ้นช่วงเดือนมิถุนายน ที่ดินจะถูกทิ้งว่างหรือปลูกผักไว้กินบ้าง ถือเป็นการพักหน้าดินชั่วคราวจนถึงหน้าน้ำราวเดือนสิบน้ำจะท่วมที่นาทั้งหมดจนไม่สามารถปลูกพืชผักอะไรได้ ชาวบ้านวังเกวียนจะอาศัยจับปลาที่มาพร้อมกับน้ำในบริเวณนาเพื่อใช้ในการบริโภคและถือเป็นอาชีพรองในช่วงที่ไม่สามารถทำเกษตรกรรมอื่นได้

ทำประมงน้ำจืด : การผลิตเพื่อยังชีพและการค้าที่รุ่งเรืองในอดีต

ในอดีตก่อนที่จะมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชน นอกจากการทำนาปีแล้ว งานอาชีพหลักอีกอาชีพหนึ่งของคนในชุมชนคือการทำประมงน้ำจืด เป็นการจับปลาในแหล่งน้ำทั้งน้ำยม น้ำน่าน คลองเกรียงไกรหรือชาวบ้านบางคนเรียกว่า “คลองท่ามะนาว” และคลองห้วยจัน เพื่อใช้เป็นอาหารในครัวเรือนและในช่วงน้ำมาก ๆ ปลาจะยิ่งมากขึ้น ชาวบ้านบางครัวเรือนที่ไม่มีที่นาหรือมีน้อย ก็จะมีอาชีพหลักเป็นการทำประมงน้ำจืด ซึ่งหมายถึงการจับปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ยังไม่มีการเพาะเลี้ยงปลาเป็นอาชีพ ซึ่งแหล่งน้ำที่ผ่านชุมชนจะมีปลาชุมหลายอย่าง เช่น ปลาช่อน ปลาสวาย ปลาสร้อย ปลาแคด ปลาตะเพียน และปลาแขยง ชาวบ้านจะจับปลาได้ทุกวัน ๆ ละหลายกิโลกรัม การจับปลาจะใช้ไซ ใช้ลอบ ใช้อวนดัก ใช้ตุ้ม หรือใช้กู่ เป็นอุปกรณ์ในการจับปลา ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะทำขึ้นเองโดยการตัดไม้ไผ่จากป่าไผ่ของหมู่บ้านมาทำ ชาวบ้านจะมีฝีมือในการทำเครื่องมือเหล่านี้อยู่มาก และสืบทอดต่อมายังลูกหลานจนถึงปัจจุบันก็ยังสามารถทำได้อยู่ หากคนส่วนใหญ่หันไปซื้อเครื่องมือที่มีขายอยู่ในตลาดมาใช้มากกว่าจะทำเองเพราะความสะดวกสบายที่ไม่ต้องไปหาไม้มาทำเอง และเครื่องมือบางอย่างทำด้วยวัสดุพลาสติกซึ่งราคาถูกและใช้งานได้นานกว่าไม้ไผ่อีกด้วย ในอดีตชาวบ้านบางคนจะมีอาชีพในการทำอุปกรณ์จับปลาขายให้แก่เพื่อนบ้านเพราะมีฝีมือดี และมีการดัดแปลงเพื่อให้ใช้งานได้สะดวกมากขึ้น ปลาที่จับได้มาก ๆ ในสมัยก่อน คือ ปลาช่อน รองลงมาจะเป็นปลาสวาย ลุงเหล็กเล่าว่า

“สมัยก่อนหากันกินตามสบายตามอริยาศัย ตัวเล็กตัวใหญ่ไม่ต้องพูดถึง หากันง่ายมากสมัยเมื่อผมเข้ามาหากันใหม่ ๆ ระหว่าง 20-30 ปีนั้นะ ที่ไหนไม่เกินที่นี้เรื่องปลาที่นี้มากที่สุด ปลาช่อนมากเป็นอันดับหนึ่ง อย่างเขาประมูลหนองได้ก็มีปลาช่อน ปลาสลวย ปลาเบียว ตะเพียน ปลากทราย สวาย สะโด เรียกว่าเยอะมากครับปลา ผมมาอยู่ที่นี่ทำกันไม่ไหวเลยครับ”

เมื่อหาปลาได้จำนวนมาก ๆ ทำให้เหลือจากการกินภายในครัวเรือน ชาวบ้านจะนำเอาปลาสด ๆ ขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาจับซื้อที่โลกรั่มละ 10-15 บาท พ่อค้าแม่ค้าจะนำปลาไปขายที่ตลาดชุมแสง ตลาดปากน้ำโพ หรือตลาดคลองยางบ้างก็มี แต่ถ้าช่วงใดปลาสดมีมากจะทำให้ราคาตก ชาวบ้านจึงนำปลาไปหมักในไหใส่เกลือเพื่อเก็บเป็นปลาร้าไว้กินเองในช่วงที่ปลาไม่ชุกส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งของปลาหมักจะส่งขายให้กับโรงงานทำน้ำปลา และขายเป็นปลาร้าให้แก่พ่อค้าแม่ค้า หรือบางครั้งชาวบ้านก็จะนำปลาออกไปวางขายเองที่ตลาด ซึ่งปลาหมักหรือปลาร้าจะได้ราคาดีกว่าปลาสดมาก และยังเก็บไว้ได้นาน นอกจากจะขายปลาสดและปลาร้าได้แล้ว ชาวบ้านยังนำเอาปลาบางส่วนมาอย่าง เพื่อส่งให้แก่พ่อค้าที่จะนำไปขายไกล ๆ บางรายขายไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ก็มี ปลาที่นิยมเอามาอย่างขาย ได้แก่ ปลา กด ปลาเบียว ปลาแดง ปลาช่อน ปลาสะโด

เนื่องจากการทำประมงน้ำจืดในเขตจังหวัดนครสวรรค์ในอดีต ถือว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้ดีเพราะเป็นต้นแม่น้ำหลายสายและยังเป็นแหล่งที่มีปลาอุดมสมบูรณ์ รัฐจึงได้เข้ามาจัดการในการทำประมงในย่านนี้ มีการเปิดประมูลการจับปลาเรียกว่า “ประมูลหนอง” คือการให้สิทธิแก่คนบางกลุ่มที่มาขอประมูลจับปลา และยอมเสียภาษีให้แก่รัฐเพื่อจะได้จับปลาในน่านน้ำที่รัฐกำหนดไว้และห้ามไม่ให้คนอื่นเข้ามาจับปลาในบริเวณนั้น ภาษีที่เสียให้รัฐเรียกว่า “อากรหนอง” หากพื้นที่น้ำส่วนใดรัฐกำหนดให้มีการประมูลหนอง ก็จะทำให้สิทธิแก่คนที่มาประมูลเข้าจับปลาได้ พื้นที่น้ำส่วนนั้น ๆ ชาวบ้านก็จะเข้าไปจับปลาไม่ได้ ต้องย้ายไปจับปลาที่อื่น การเข้าประมูลหนองบางครั้งก็จะเป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านประมาณ 10 รายรวมกลุ่มกันเข้าประมูลหนองไว้ แล้วร่วมมือกันเพื่อหาเครื่องมือเครื่องมือแล้วออกจับปลาเพื่อนำไปขายแบ่งกัน คนที่ประมูลหนองได้จะมีรายได้ดี และกลายเป็นคนมีฐานะร่ำรวยกว่าชาวบ้านทั่วไป

การทำประมงน้ำจืดของชาวลุ่มน้ำปากน้ำโพกลายเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนในอดีตไปอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะความอุดมสมบูรณ์ของปลา ทำให้มีการทำประมงเพื่อการค้าเกิดขึ้น ได้แก่ การจับปลาสลวยขายให้แก่พ่อค้าหรือโรงงานทำน้ำปลา ปลาสลวย

เป็นปลาขนาดเล็กและมีปริมาณมาก การจับจะใช้เครื่องมือจับปลาแบบพิเศษกว่าปลาอื่น ๆ เพื่อจับได้คราวละมาก ๆ เรียกว่า “ไซมาร” วิธีการจับปลาสร้อยขาวบ้านจะวางไซเปิดปากไว้เพื่อให้ปลาวัยเข้าไซเอง เมื่อเวลาขายเพื่อเอาไปทำน้ำปลา พ่อค้าจะเอา “เรือมอญ” เป็นเรือชนข้าวขนาดใหญ่มาชนปลา การขายปลาจำนวนมาก ๆ จะขายกันเป็นเกวียนไม่ได้ขายเป็นกิโลเช่นปลาอื่น ๆ เรือมอญลำหนึ่ง ๆ จะเข้ามาซื้อปลาสร้อยคราวละ 50-70 เกวียน

นอกจากการจับปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในสายน้ำที่เป็นเส้นเลือดสำคัญของชุมชนแล้ว ในอดีตชาวบ้านวังเกวียนหลาย ๆ คนมีอาชีพจับงูขาย และถือเป็นอาชีพรองที่ช่วยสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนบางครั้งเรือนได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ เพราะช่วงน้ำหลากมามากจะทำให้พื้นนาของชุมชนมีงูมาอาศัยกันอยู่อย่างชุกชุม ชาวบ้านวังเกวียนไม่สามารถทำนาได้ หากแต่อาศัยหน้าน้ำหลากนี้ปรับเปลี่ยนการผลิตมาเป็นการจับงูขายเพื่อหารายได้เข้าสู่ครัวเรือน งูที่มีชุกชุมและชาวบ้านนิยมจับขายและได้ราคาดี คือ งูเห่า งูสิงห์ งูจงอาง งูเห่ล้อม งูหลาม ซึ่งจะขายได้ราคาตกคราวตัวละ 100-500 บาทขึ้นอยู่กับประเภทและขนาดของงู ชาวบ้านเล่าว่า

“สมัยโน้น เห็นงูก็เหมือนเห็นเงินลอยมา แต่ตอนนี้ราคาร่วงตกลงไปมาก ครึ่งต่อครึ่งจากสมัยก่อน มีบางช่วงราคาก็ตก เราก็ไม่ไปหา ”

เมื่อจับงูได้จำนวนหนึ่งหรือราวหนึ่งสัปดาห์ก็จะมีคนนัดให้พ่อค้ามารับซื้อที่บ้าน งูที่ขายไปมักจะถูกนำไปทำยาหรือทำอาหารตามร้านอาหารป่า ในอดีตการจับงูขายจะมีรายได้ดีกว่าอาชีพอื่น ๆ เพราะมีตลาดรับซื้อมาก แต่คนที่สามารถทำอาชีพนี้ได้มีอยู่ไม่มากนัก การจับในแต่ละคราวจะได้ประมาณ 4-5 ตัวต่อวัน จึงทำให้ชาวบ้านได้เงินจำนวนไม่น้อยเมื่อเทียบกับงานอาชีพอื่น ๆ แต่อาชีพจับงูก็มีข้อจำกัดเพราะต้องอาศัยความช่างสังเกตและความรู้ในการจับงูอย่างมาก ซึ่งมีชาวบ้านหลายรายโดนงูกัดโดยเฉพาะช่วงน้ำท่วมงูจะขึ้นมาชุกชุม ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับการจับงูก็จะสามารถสร้างรายได้ได้มากในช่วงน้ำหลาก นอกจากจะจับงูในชุมชนแล้ว บางครั้งชาวบ้านยังรวมกลุ่มกันออกไปจับงูนอกชุมชนหรือนอกจังหวัดก็มี

วิถีชีวิตของชุมชนบนฐานของการพึ่งพาและแลกเปลี่ยน

ช่วงสังคมประเพณีของชุมชนบ้านวังเกวียนนั้น ชาวบ้านมีวิถีการผลิตเป็นไปเพื่อการยังชีพ การผลิตของชุมชนเป็นการผสมผสานสองวิถีการผลิตนั่นคือ ชาวบ้านบางส่วนทำนา บางส่วนทำประมง หรือบางส่วนก็ทำทั้งสองอย่าง หากจะต้องอาศัยพึ่งพากัน อาทิ ชาวนาต้องอาศัยปลาจากชาวประมง ชาวประมงก็ต้องอาศัยข้าวจากชาวนา เป็นการพึ่งพากันเองของคน

ในชุมชนเพื่อให้เกิดความพอเพียงในการดำรงชีพของทุกครัวเรือน อีกทั้งชุมชนยังเกี่ยวเนื่องมักจะประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้งและยังมีปัญหาของสภาพที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์เช่นชุมชนอื่น ๆ ชาวบ้านจึงต้องอาศัยการพึ่งพากันเองภายในชุมชน ทั้งการพึ่งพากันในฐานะของเครือญาติ การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ทำได้ในครัวเรือนเป็นการพึ่งพากันเองในระดับครัวเรือน การพึ่งพาแบบอุปถัมภ์กันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ในชุมชน ซึ่งเป็นสายใยทางสังคมที่ทำให้ชุมชนบ้านวังเกวียนแม้จะตกอยู่ในฐานะลำบากทางเศรษฐกิจแต่ก็ยังดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

ระบบแลกเปลี่ยนเพื่อการยังชีพ

การดำรงชีพของชาวบ้านวังเกวียนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทั้งการทำนาและจับปลาเพื่อใช้เป็นอาหาร แต่สำหรับคนที่ไม่ได้ทำนาทำนาก็จะมีอาชีพในการทำประมง หรือคนที่ไม่มีที่ดินทำกินอยู่ห่างแหล่งน้ำมาก ๆ ก็จะทำนาเพียงอย่างเดียว ดังนั้นจึงเกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชาวนากับชาวประมงในหมู่บ้าน เพื่อให้ทุกครัวเรือนมีทั้งข้าวและปลาเป็นอาหาร อาทิ ชาวบ้านที่ทำประมงจะนำเอาปลาสดหรือปลาร้าที่ทำไว้มาขอแลกข้าวจากชาวบ้านที่ทำนาภายในชุมชนเดียวกัน ในช่วงน้ำท่วมชาวบ้านก็จะนำเอาปลาออกไปแลกข้าวจากชุมชนอื่นที่สามารถปลูกข้าวได้ หรือบางครั้งชาวบ้านก็จะนำเอาผลผลิตในชุมชนไปแลกเปลี่ยนกับคนอื่นจากตลาด เช่น

“บางที่ซื้อน้ำตาล ก็เอาปลาไปแลกได้ หรือเอาปลาร้าที่ทำไว้ไปแลกข้าวที่เขาทำไว้ในช่วงน้ำไม่ท่วม การแลกกันก็แล้วแต่ว่ามีมากมีน้อย ช่วย ๆ กันไป”

ระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมระหว่างชาวบ้านที่ต่างอาชีพกันนั้น ถือเป็นการแบ่งปันกันโดยไม่มีการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนอย่างชัดเจน หากขึ้นอยู่กับความพึงพอใจและถือเป็นการช่วยเหลือเผื่อแผ่ต่อกันระหว่างคนที่ไม่มีกับคนที่ไม่มีอีกด้วย อาทิ ชาวบ้านเอาปลาร้ามาหนึ่ง กิโลกรัม บางครั้งก็แลกข้าวไปได้ 4-5 กิโลกรัม หรือชาวบ้านบางรายจะหาบข้าวมาเพียงหาบเดียวเพราะอีกหาบหนึ่งจะใส่ลูกเล็กมาด้วยเพราะไม่มีคนเลี้ยงหากทิ้งไว้บ้านตอนที่ออกมาแลกเปลี่ยนอาหารกัน ชาวประมงก็จะให้ปลาไปมากขึ้น ข้าวหาบเดียวอาจจะแลกปลาได้ถึงสองหาบ การแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้มักจะมีปรากฏให้เห็นในชุมชนอดีตที่มีระบบแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพากัน แต่มักจะไม่พบในสังคมที่เป็นระบบแลกเปลี่ยนเชิงการค้าเช่นสังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่

ระบบแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพากันที่พบเห็นได้ในชุมชนบ้านวังเกวียนอีกรูปแบบหนึ่งในยุคที่ยังเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิม นั่นคือ ระบบแลกเปลี่ยนแรงงานหรือวัฒนธรรมในการเอาแรงในกลุ่มชาวนาที่จะต้องใช้เวลาเพื่อทำนาก็ยังคงเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านวังเกวียน มีการเอาแรงกันในเรื่องของการทำนาทั้งในช่วงของการปักดำ การหว่าน การ

เก็บเกี่ยว และการนำข้าวตากลานและขึ้นยุ้งฉาง มีการออกไปจับปลาจับกุ้งกันเป็นกลุ่มๆ เพื่อจะได้ช่วยเหลือเอาแรงกันได้ การรวมกลุ่มจับปลาทั้งการเอาแรงและการลงขันกันในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลาเพื่อจะได้ปลาที่ละมาก ๆ และสามารถขายได้ราคาดีกว่าทำตามลำพัง การเอาแรงกันทางการผลิตมักจะมีการตอบแรงหรือทดแทนการเอาแรงกันโดยการแบ่งปันผลผลิตกันไปตามความพอใจของทุกฝ่ายซึ่งไม่อาจกำหนดเป็นสัดส่วนได้แน่นอน นอกจากการเอาแรงกันในการผลิตและทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีวัฒนธรรมของการเอาแรงทางสังคม อาทิ ในการยกบ้านหรือสร้างบ้านชาวบ้านก็มักจะเรียกเอาแรงจากเพื่อนบ้านมาช่วยกันทำและเลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนแรงเพราะเป็นกิจกรรมที่มีไม่บ่อยนัก และการเอาแรงเพื่อทำงานอื่น ๆ ที่เป็นงานส่วนรวมของชุมชน เช่น งานสร้างถนน งานขุดลอกคูคลอง เพื่อนำน้ำเข้าที่นา งานซ่อมแซมคันดินในที่นา และการจัดสรรแบ่งปันน้ำเพื่อการทำเกษตรกรรมในชุมชน เป็นต้น

ในสังคมประเพณีของบ้านวังเกวียนนอกจากจะต้องพึ่งพากันเองภายในชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนเพื่อยังชีพแล้ว ชาวบ้านวังเกวียนยังมีการนำเอาผลผลิตออกไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย เนื่องจากบางปีจะเกิดภาวะขาดแคลนข้าว เนื่องจากน้ำเค็มจนไม่สามารถปลูกข้าวและผลผลิตทางการเกษตรได้ ชาวบ้านจึงต้องนำเอาปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ ไปแลกเปลี่ยนกับต่างชุมชน ลงจิตคนเก่าแก่บ้านวังเกวียนเล่าให้ฟังว่า

“ตอนที่บ้านเรากันดารมาก ๆ ปลาอะไรก็ไม่ขึ้น ต้องไปซื้อข้าวสารกิน ต้องหาบไปโน่น ที่เขาเรียกว่าบ้านท่าจันทร์โน่น ออกไปแม่น้ำน่าน ออกไปซื้อข้าวกินนั่น ปะเสื่อ ปะซ้าง มันเป็นป่าทั้งนั้น ซ้างชุม.....แต่ก็ไม่คิดจะย้ายไปไหนนะ เพราะมันหลงปลา ปลามันชุมจริง ๆ ไม่คิดจะไปไหน ”

ระบบอุปถัมภ์ของสังคมประเพณี

นอกจากระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกันระหว่างคนที่มีฐานะทางสังคมอยู่ในระดับเดียวกันแล้ว ชาวบ้านวังเกวียนยังมีระบบอุปถัมภ์ระหว่างคนที่มีฐานะแตกต่างกัน เพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ในสังคมสมัยก่อนชาวบ้านที่มีฐานะดีกว่ามักจะเป็นชาวนาที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองจึงเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน ทักษะในการให้การอุปถัมภ์กันระหว่างคนต่างฐานะเนื่องจากชุมชนมีขนาดเล็กดังนั้นคนในชุมชนเดียวกันมักจะถือว่าเป็นญาติพี่น้องกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม อาทิ อพยพย้ายถิ่นมาตั้งรกรากที่บ้านวังเกวียนพร้อม ๆ กันจึงถือเป็นญาติกัน หรือการเป็นเครือญาติเนื่องจากการแต่งงาน ดังนั้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงกระทำกันฉันญาติ และทักษะในการช่วยเหลือกันตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องของการทำบุญและทำทานตามแนว คิดของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาหลักของชุมชน

“เราให้เขาไปเขาให้เราแล้วแต่ บางคนมีฐานะดีกว่าเขาก็จะสงสาร เขามีกินมากกว่า เขาก็ให้เราเยอะ ไม่ใช่ว่าต้องรู้จักกันถึงไม่รู้จักกัน สมัยก่อนก็มีการให้กันตลอด”

ระบบการพึ่งพากันระหว่างคนในชุมชนมีทั้งส่วนของการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจและสังคมดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ยังมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์กันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในชุมชน ผู้ใหญ่ของชุมชนจะให้การดูแลอบรมลูกหลานในชุมชน ทั้งที่เป็นลูกหลานของตนเอง และของเพื่อนบ้าน มีการถ่ายทอดวิชาความรู้ในการทำมาหากิน เช่น การทำนา การจับปลา จับงู การทำสมุนไพร เป็นต้น มีการสั่งสอนอบรมให้ลูกหลานสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในชุมชน มีระบบการเชื้อฟังผู้หลักผู้ใหญ่และผู้รู้ในชุมชน ซึ่งชาวบ้านหวังเกวียนให้การยอมรับต่อคนเฒ่าคนแก่ แม้ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ก็ยังคงดำรงอยู่อย่างชัดเจน หากมีเรื่องใดในชุมชนที่ไม่สามารถตกลงกันได้ ก็จะมีการไปปรึกษาหารือคนเฒ่าคนแก่ให้ตัดสินให้ ส่วนใหญ่แล้วคนในชุมชนจะถือว่าเป็นญาติพี่น้องกันทั้งสิ้น หรือถือว่าคนเฒ่าคนแก่เป็นปู่ย่าตายายของตนเองด้วย

ภูมิปัญญาของชุมชนอันเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด

ในสังคมประเพณีหรือสังคมก่อนทันสมัยนั้น วิธีการผลิตและวิธีการดำรงชีพของคนในชุมชนที่เป็นไปเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญนั้น ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการสะสมภูมิปัญญาที่ส่งต่อความรู้ให้รุ่นต่อรุ่นของคนในชุมชน มักเป็นระบบความรู้ที่สอดคล้องกับการดำรงชีพภายในชุมชนและเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน ภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิธีการผลิตและวิถีชีวิตย่อมเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าที่จะสืบทอดต่อลูกหลาน ในขณะที่เดียวกันภูมิปัญญาที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือหากไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ก็จะสูญหายไป ก่อนการเข้ามาของกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น คนที่รู้จักการทำมาหากิน อาทิ คนที่ทำนาเก่ง จับปลาเก่ง จับงูเก่ง ทำแห ทำอวน ทำไซ ได้ ย่อมเป็นที่นับถือของคนในชุมชนวงเกวียน อันถือเป็นภูมิปัญญาสำคัญของคนบ้านวังเกวียนที่น่าจะได้กล่าวถึง

การทำนา : ภูมิปัญญาหลักของชุมชนชาวนา

ระบบความรู้ในการทำนาถือเป็นระบบความรู้หลักของชุมชนชาวนา ที่มีการสืบทอดกันภายในครัวเรือน จากพ่อแม่สู่ลูกหลานโดยการสั่งสอน ทำให้ดูและให้เด็ก ๆ ทำตาม มีการแบ่งงานในนาให้เด็ก ๆ ทำตามแต่กำลังจะทำได้ อาทิ ให้ช่วยเลี้ยงควาย ช่วยหว่าน ช่วย

ชนข้าวขึ้นตากลาน และเก็บเข้ายุ้งฉาง นอกจากนี้ก็จะช่วยในการปลูกผัก รดน้ำ ดูแล ถางหญ้าและเก็บศัตรูพืชออกจากต้นผัก การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำนาและปลูกผักถือเป็นระบบความรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน หากไม่มีการจดบันทึก ไม่มีการสอนกันในระบบโรงเรียน และถือเป็นการให้อาชีพแก่ลูกหลาน ชาวบ้านหลายๆ คนเล่าว่า

“ทำนาเป็นมาตั้งแต่เกิด เพราะเห็นพ่อแม่ทำ ก็ทำตาม เริ่มจากงานง่าย ๆ ในนาก่อน เช่น ไปช่วยเลี้ยงควาย ช่วยหาบข้าว ช่วยหว่าน ช่วยดำ จนถึงเกี่ยว งานเกี่ยวเป็นงานที่ยากที่สุด ถ้าทำไม่ดีเดียวจะขาดเอาได้ ...สมัยก่อนไม่มีรถไถ ไม่มีรถไถ คนต้องทำเองหมด ใครทำนาไม่เป็น ไม่เห็นมี ทุกคนต้องทำเป็นนะ “

ครัวเรือนมิได้ให้ลูกหลานเพียงความรู้ในการทำนาเท่านั้น หากพ่อแม่ยังแบ่งปันให้ปัจจัยการผลิตสำคัญสำหรับการประกอบอาชีพทำนา ได้แก่ การแบ่งที่ดินให้ทำนา การแบ่งพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้เพื่อการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป และการให้เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา อาทิ ไถ คราด วัวควาย ให้แก่ลูกหลานเอาไปทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวของตนเอง การให้ปัจจัยการผลิตหลักๆ เหล่านี้แก่ลูกหลานถือเป็นการยกมรดกที่จะสร้างฐานะให้แก่ลูกหลานที่จะแยกไปตั้งครอบครัวของตนเอง ดังนั้นจึงมักจะเป็นประเพณีสืบทอดต่อกันมาว่าพ่อแม่จะต้องสะสมที่ดินและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ไว้ให้เพียงพอสำหรับการแจกให้แก่ลูกหลานที่จะออกรือนไปได้ตั้งหลักได้ โดยการแบ่งที่ดินให้แก่ลูกหลานนั้นไม่มีกฎตายตัวว่าจะแบ่งอย่างไร หากบางครอบครัวก็จะให้ลูกคนโตมากกว่าลูกคนอื่น ๆ เพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำนามานาน บางครอบครัวก็จะแบ่งเท่าๆ กันทั้งหมด บางครอบครัวก็จะแบ่งให้กับลูกคนที่เลี้ยงพ่อแม่ตอนแก่มากกว่า อย่างไรก็ตามพ่อแม่มักจะไมแบ่งที่ดินให้กับลูกไปเสียทั้งหมดหากจะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเพื่อทำมาหากินเลี้ยงตัวเองเมื่อลูก ๆ แยกครัวไปหมดแล้ว เพราะความเป็นชาวนาไม่มีวันเกษียณอายุเช่นอาชีพสมัยใหม่ ตราบใดที่ยังมีแรงทำชาวนาก็จะลงนาปลูกข้าวไปตามแต่แรงจะทำได้ ดังนั้นพ่อแม่จึงมักจะกันที่ดินผืนสุดท้ายไว้ทำกินเองและจะยกให้ลูกคนที่อยู่เลี้ยงพ่อแม่ในที่สุด

การจับปลา : ภูมิปัญญาหลักของชาวประมง

ชาวบ้านวังเกวียนมักจะประกอบสองอาชีพควบคู่กันไป คือ เป็นทั้งชาวนาในฤดูกาลทำนา และเป็นชาวประมงเมื่อหมดหน้านาหรือเข้าหน้าน้ำหลาก แต่บางคนก็จะมีอาชีพหลักเป็นชาวประมงมีอาชีพจับปลาเพียงอย่างเดียว เนื่องจากตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ บางครัวเรือนก็สร้างบ้านบนแพอาศัยอยู่บนน้ำเลย ชาวบ้านวังเกวียนที่มีอาชีพประมงน้ำจืดจะมี

กระบวนการสะสมความรู้ในการหาปลาและสืบทอดเป็นอาชีพให้แก่ลูกหลาน ด้วยการจับปลาในสมัยก่อนเป็นการจับปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ดังนั้นจึงจะต้องมีอาศัยความรู้ในเรื่องของสภาพน้ำ ช่วงน้ำขึ้นน้ำลง ฤดูกาล ฤดูวางไข่ ฤดูที่ปลาอพยพย้ายถิ่น และสภาพดินฟ้าอากาศว่าในแต่ละช่วงของปีจะมีปลาทุกในช่วงใด และมีปลาประเภทใดเข้ามาในลุ่มน้ำมาก จะต้องมีการเลือกใช้ประเภทของเครื่องมือให้เหมาะสมกับประเภทของปลา เพื่อให้ได้ปลาจำนวนมาก ชาวบ้านจะลงอวน ไช ดุ่ม หรือแห แล้วแต่ขนาดและประเภทของปลา ความลึกของน้ำ เมื่อได้ปลามาจะต้องรู้วิธีการทำปลาร้า ปลาหมัก ปลาดกแห้ง และปลาหย่าง เพื่อให้ปลาที่เก็บไว้อยู่ได้นานจนกว่าจะขายได้หรือเก็บไว้กินได้นาน ๆ ลูกหลานของชาวประมงมักจะตามพ่อแม่ไปจับปลาด้วย และถือเป็นการเรียนรู้การทำอาชีพประมงสืบทอดจากพ่อแม่ด้วยอีกทางหนึ่ง แม้บางครั้งวัยเรียนจะไม่ได้จับปลาเป็นอาชีพ เด็ก ๆ ที่เป็นลูกหลานชาวนาก็มักจะมีความรู้ในการจับปลาติดตัวมาจากครอบครัว เนื่องจากการหาปลาเพื่อยังชีพก็เป็นส่วนหนึ่งวิถีชีวิตของคนในชุมชน เด็ก ๆ จะสนุกสนานกับการจับปลา บางครั้งเมื่อบ้านไม่มีอาหารกิน ก็จะออกไปวางเบ็ดตกปลาตามคันนา หรือหาเอาในท้องนาก็ได้ปลามากินแล้ว ในอดีตการจับปลาถือเป็นการหาอาชีพที่ทำรายได้ดีให้กับครัวเรือนที่มีอาชีพจับปลาเป็นหลัก เพราะมีปลาจำนวนมากและสมาชิกในครัวเรือนเกือบทุกคนก็มีส่วนในการหาปลา แต่พอถึงช่วงที่การทำนาปรังเข้ามา การจับปลาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนจึงกลายเป็นหน้าที่ของเด็ก ๆ และคนแก่ ที่ไม่สามารถออกไปทำนาได้เป็นผู้ออกจับปลาแทน

การทำเครื่องมือจับปลา : ช่างฝีมือของชุมชน

ด้วยถิ่นที่ตั้งของชุมชนเป็นชุมชนลุ่มน้ำ ดังนั้นการทำประมงน้ำจืดจึงเป็นวิถีการผลิตหนึ่งที่สำคัญสำหรับบ้านวังเกวียนในสมัยก่อน การทำประมงในอดีตมักจะใช้เครื่องมือจับปลาแบบง่าย ๆ ที่ชาวบ้านสามารถจัดทำได้เองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยวัตถุดิบที่มีอยู่มากในชุมชน ได้แก่ ไม้ไผ่ นำเอามาทำเป็นไช ทำดุ่ม ทำกุ และลอบ การทำจะต้องใช้ฝีมือในการเลือกไม้ไผ่ เหล่าไม้ให้บาง แล้วนำไม้ที่เหลาได้มาจักสานให้เป็นเครื่องมือจับปลา จึงต้องมีการกะขนาดของเครื่องมือ กะความถี่ห่างของตา เพื่อให้ได้เครื่องมือขนาดที่พอเหมาะในการจับปลาแต่ละชนิดซึ่งใช้เครื่องมือแตกต่างกันออกไป เช่น “ดุ่ม” จะใช้สำหรับดักปลากดโดยจะต้องฝังกุดไปบนดินเล็กน้อยแล้วใส่เหยื่อล่อไว้ข้างในเพื่อล่อให้ปลาเข้าไปติด สำหรับ “ไช” จะใช้ดักปลาร้อยหรือปลาดุกตัวเล็กๆ ที่ใช้สำหรับหมักทำน้ำปลา ภูมิปัญญาในการทำเครื่องมือจับปลาถือเป็นระบบความรู้ของชุมชนบ้านวังเกวียนที่มีการสืบทอดต่อยังลูกหลาน หากแต่มีคนทำเป็นอาชีพไม่มากนัก ด้วยในอดีตทุกบ้านเรือนมักจะทำเครื่องมือเหล่านี้ใช้กันเอง เพราะไม้ไผ่หาได้ง่ายจากป่าไผ่ภายในชุมชนและการจักสานก็ทำอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก เครื่องมือ

ที่ทำให้มีอายุการใช้งานสั้น ๆ เพียงปีเดียวก็ต้องทำขึ้นใหม่ ครอบครัวยุคใหม่ไม่มีฝีมือในการทำเครื่องมือจับปลา ก็จะอาศัยไหว้วานเพื่อนบ้านให้ช่วยจักสานให้แต่จะต้องไปตัดเอาไม้ไผ่มาให้เพื่อนบ้านด้วยเป็นการตอบแทนซึ่งกันและกัน การทำเครื่องมือจับปลาในอดีตมักจะทำกันในกลุ่มชาวบ้านที่ทำประมงน้ำจืดเท่านั้น หากเป็นชาวนามักจะทำจักสานในกลุ่มของ ตะกร้า กระบุง กระจาด และชะลอม เพื่อใช้ในครัวเรือนและใช้สำหรับใส่ข้าวปลาอาหาร ซึ่งการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มักจะเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนของชุมชนชาวนาที่ผืนนาอยู่ในวิถีการผลิตของชาวบ้านที่เกี่ยวกับการทำนาและการจับปลา

การจับปู : ความรู้พิเศษของชุมชน

ระบบความรู้ที่จัดได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนบ้านวังเกวียน ที่แตกต่างและโดดเด่นเป็นพิเศษจากคนชุมชนใกล้เคียง และเป็นระบบความรู้ที่สร้างชื่อเสียงและกลายเป็นอาชีพของคนในชุมชนกลุ่มหนึ่ง คือ ความรู้ในการจับปู ซึ่งคนจับปูของชุมชนบ้านวังเกวียนหลายๆ คนได้รับการยอมรับจากทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ว่าเป็นผู้รู้ เพราะมีคนไม่มากนักที่จะทำอาชีพนี้ได้ ด้วยเป็นอาชีพที่เสี่ยงและจะต้องอาศัยการสังเกต การระมัดระวัง และความกล้าที่จะทำมากกว่าอาชีพอื่น ลูกเสียนผู้เชี่ยวชาญในการจับปูเล่าให้ฟังว่า การจับปูจะต้องมีเครื่องมือ ได้แก่ จอบ เสียม ถัง และเชือก ผู้จับปูจะต้องมีความรู้ในการสังเกตรูบดินว่ารูลักษณะใดเป็นที่อาศัยของปู ผู้เชี่ยวชาญจะสามารถดูออกว่ารูลักษณะใดเป็นรูประเภทไหนอีกด้วย เมื่อพบรูก็จะเอาจอบเสียมขุดเพื่อไปจับตัวปู จากนั้นจะเอาจอบเสียมกดหัวไว้ แล้วใช้มือจับปูในส่วนหัวโดยบีบตรงที่เป็นรอยดอกจันจะทำให้ปูไม่กัด และนำปูใส่ถุง ผูกปากถุงด้วยเชือกเพื่อกันไม่ให้ปูเลื้อยออกมา การจับปูมิได้ทำอยู่เฉพาะในพื้นที่ของชุมชน แต่ผู้มีอาชีพจับปูจะมีเที่ยวออกไปจับปูในต่างถิ่นด้วย บางครั้งไปไกลถึงจังหวัดสุโขทัยก็มี หากไปหาปูในพื้นที่ไกล ๆ ชาวบ้านจะเตรียมข้าวและน้ำใส่ย่ามไปด้วย เพราะอาจจะต้องค้างคืน ความรู้ในการจับปูส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่สะสมมาในครอบครัว บางครอบครัวก็จะจับปูเป็นทั้งชายและหญิง การถ่ายทอดความรู้มักจะไม่เป็นการส่งต่อกันโดยตรงหากเป็นการจดจำหรือลักจำจากผู้หลักผู้ใหญ่ เมื่อเด็ก ๆ ตามพ่อแม่หรือลุงป้าน้าอาไปจับปูด้วย สำหรับภูมิปัญญาที่จะต้องใช้ในการประกอบอาชีพจับปู ได้แก่ การสังเกตภูมิประเทศที่จะมีปูอาศัยอยู่ การสังเกตลักษณะของรู การรู้จักนิสัยของปูประเภทต่าง ๆ การสังเกตรอยบนดินและลักษณะการเลื้อยของปู ซึ่งจะบอกได้ว่าเป็นรูชนิดใดเพราะจะมีวิธีการจับแตกต่างกัน นอกจากนี้หมอยังต้องมีความรู้เรื่องยาสมุนไพรเป็นยารักษาพิษเมื่อถูกกัด เพราะในสมัยก่อนชาวบ้านไม่สามารถหาเซรุ่มรักษาได้ หากจะรอไปรักษาที่โรงพยาบาลก็ไม่ทันการณ์

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนา ไปสู่ความทันสมัย

ด้วยนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย รัฐได้ส่งเสริมให้ข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศที่จะนำเอาเงินตราจากต่างประเทศเข้ามา ส่งผลให้เกิดการส่งเสริมการปลูกข้าวในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศอย่างมาก โดยการนำเอาระบบการจัดสรรที่ดิน การจัดสรรน้ำ การนำเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่เข้ามาเพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น เครื่องจักร รถไถ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ชุมชนบ้านเวียงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวนาในแถบจังหวัดนครสวรรค์ได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ส่งเสริมการปลูกข้าวปีละสองครั้งเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ แม้จะมีความไม่เหมาะสมหลายประการก็ตาม แต่หากชุมชนก็ถูกกลืนเข้าสู่กระแสแห่งการพัฒนาแบบพิมพ์เขียวด้วยเช่นกัน ดังนั้นวิถีการผลิต และวิถีชีวิตของชุมชนจึงได้แปรเปลี่ยนไปจากสังคมประเพณีหลายประการ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนบ้านวังเวียงที่เห็นได้ชัดเจน จนถือเป็นจุดเปลี่ยนผ่านอันสำคัญที่นำเอาชุมชนบ้านวังเวียงเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า และนำไปสู่วิถีชีวิตแบบทุนนิยม ก็เมื่อรัฐเข้ามาจัดการต่อการใช้ประโยชน์จากน้ำตามธรรมชาติอันถือเป็นทรัพยากรสำคัญต่อวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตของชาวนาไทย โดยมีการจัดระบบชลประทานขึ้นสำหรับเขตเกษตรกรรมภาคเหนือตอนล่างของเมืองไทย ด้วยการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาหรือเขื่อนชัยนาทขึ้นมาเพื่อจัดระบบการใช้น้ำเพื่อการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ ตั้งแต่จังหวัดชัยนาทลงมาสู่จังหวัดนครสวรรค์และส่งน้ำไปสู่พื้นที่ทำนาในแถบภาคกลางของประเทศตามเส้นทางรถไฟหลวงของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ถือเป็นสายเลือดหลักของชาวนาภาคกลางด้วยเช่นกัน

วิถีการผลิตที่แปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตแห่งทุนนิยม

การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตของชุมชนบ้านวังเวียงจากการผลิตเพื่อยังชีพด้วยสองอาชีพ คือ การทำนาและการประมงน้ำจืดไปด้วยกัน และก่อให้เกิดสมดุลในการดำรงวิถีชีวิตในชุมชนดั้งเดิมนั้น ได้แปรเปลี่ยนไปสู่การทำนาอย่างเข้มข้นปีละสองครั้งโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน การผลิตข้าวจำนวนมากทำให้ชาวบ้านผนวกเข้ากับระบบการแลกเปลี่ยนเพื่อการค้า การทำประมงน้ำจืดถูกเบียดขับออกจากการผลิตหลักของชุมชน จนกลายเป็นอาชีพของชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินและมีคุณค่าด้อยลง เพราะไม่สามารถสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยนได้เท่ากับการทำนาข้าว และภูมิปัญญาดั้งเดิมหลาย ๆ อย่างด้อยค่าลง และบางภูมิปัญญาก็ถูกหลงลืมหรือขาดการสืบสานต่อไปยังลูกหลาน เนื่องจากการมีปฏิสัมพันธ์

กับชุมชนภายนอกและชุมชนเมืองมากขึ้นทำให้เกิดการนำเข้าผลผลิตจากภายนอกมากขึ้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถซื้อหาได้ในราคาถูกโดยไม่ต้องผลิตเอง อาทิ เครื่องมือในการจับปลา เครื่องมือในการทำนา และเครื่องใช้ภายในครัวเรือน หัตถกรรมภายในครัวเรือนหลายอย่าง จึงสูญหายไป ไม่สามารถพบเห็นได้ในสังคมสมัยใหม่ของชุมชนบ้านวังเกวียน

ทำนาชลประทาน : การผลิตที่ถูกครอบงำจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

จุดเปลี่ยนของวิธีการผลิตในการทำนาเกิดขึ้นเมื่อรัฐเข้ามาจัดการต่อระบบการใช้น้ำของชาวนาในแถบลุ่มน้ำภาคเหนือตอนล่างเลยไปถึงภาคกลาง อันเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของประเทศ เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอต่อการส่งออกข้าวของไทยในยุคสมัยนั้น ซึ่งถือว่าข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ รัฐจึงได้เข้ามาจัดระบบชลประทานเพื่อให้ชาวนาสามารถทำนาได้มากกว่าปีละครั้งหรือเป็นการทำน่าน้ำฝนเช่นในอดีต ในภาคเหนือตอนล่างมีการสร้างเขื่อนชัยนาทหรือเขื่อนเจ้าพระยา อันมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้ในภาคเกษตรกรรม

เมื่อมีระบบชลประทานที่ผันน้ำจากเขื่อนเจ้าพระยาเข้าสู่พื้นที่ทำนาในแถบจังหวัดนครสวรรค์ จึงมีการขุดคลองซอยเข้าสู่ที่นาของชาวบ้านหากการนำเอาน้ำเข้าที่นาต้องอาศัยการสูบน้ำด้วยเครื่องสูบน้ำที่อาศัยน้ำมัน น้ำจากระบบชลประทานจึงทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวได้ปีละสองครั้ง หากเป็นช่วงฤดูฝนจะเป็นการทำนาปี ส่วนฤดูแล้งก็จะอาศัยน้ำจากคลองชลประทานทำนาปรัง หรือบางปีที่ฝนน้อยการทำนาปีก็ต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ชาวนาจึงมักจะเรียกว่าทำนาปรังสองครั้ง เพราะนาที่ทำทั้งหมดจะอาศัยน้ำจากระบบชลประทานไม่มีการรอน้ำฝนเช่นนาปีทั่ว ๆ ไป การทำนาในระบบชลประทานของชาวบ้านวังเกวียนมีต้นทุนสูงกว่าการทำนาปีหรือน่าน้ำฝน เนื่องจากจะมีต้นทุนค่าน้ำมันเพื่อสูบน้ำเข้าที่นา ตกประมาณ 3,000-5,000 บาทต่อครั้งที่ทำนา เพราะต้องสูบน้ำกัน 2-3 วันจึงจะเพียงพอในการทำนาในแต่ละครั้ง การจัดสรรน้ำจากชลประทานภายในชุมชนจะต้องมีการตกลงกันเองในกลุ่มของชาวนาที่มีที่ดินทำกินอยู่ในแนวคลองชลประทานเดียวกัน 3-4 ราย ที่จะจูงใจสูบน้ำเข้านาและปันค่าใช้จ่ายร่วมกัน สำหรับนาที่อยู่ปลายคลองชลประทานบางปีที่น้ำน้อยจะไม่สามารถทำนาปรังได้เพราะน้ำไปไม่ถึง ชาวนาก็จะทิ้งที่นาให้ว่างเปล่าไว้ นอกจากค่าน้ำมันที่เพิ่มขึ้นมาจากต้นทุนการทำนาดั้งเดิมแล้ว ชาวนายังต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงสำหรับการทำนาสมัยใหม่อีกด้วย เพราะการทำนาปรังนั้นผลผลิตจะไม่ดีเท่ากับการทำนาปี เนื่องจากที่ดินจะถูกไถงานอย่างต่อเนื่องเมื่อเสร็จจากนาปี จึงไม่มีเวลาพักหน้าดินเพื่อฟื้นความสมบูรณ์และเป็นการกำจัดศัตรูพืช เมื่อต้องทำนาครั้งที่สองต่อเนื่องกันที่ดินจึงยังไม่สมบูรณ์ ชาวนาต้องอาศัยการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งปริมาณผลผลิต และยังต้องใช้ยาฆ่าแมลง

และศัตรูพืชต่างๆ เช่น หนอน และหอยเชอรี่ เพราะจะระบาดในช่วงการทำนาปรัง นาปรังจึงมีต้นทุนที่สูงกว่านาปีมาก บางครั้งเมื่อทำนาปรังไปแล้วจนถึงหน้าเก็บเกี่ยวประมาณเดือนกุมภาพันธ์ นาจะถูกน้ำท่วม บางปีเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือเก็บเกี่ยวได้บางส่วน ก็เกิดความเสียหายอย่างมาก ทำให้เงินทุนที่ลงไปเพื่อทำนาปรังไม่ได้กลับคืนมา เงินลงทุนส่วนใหญ่ชาวบ้านได้มาจากการกู้ยืมนายทุนเงินกู้ และการซื้อปัจจัยการผลิตเป็นเงินเชื่อจากนายทุนภายในชุมชน รวมถึงการซื้อน้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำก็ยังเป็นเงินเชื่อ เมื่อขายข้าวได้แล้วจะนำเงินไปชำระหนี้ก่อนที่จะเหลือเก็บไว้ใช้ในครัวเรือน หากปีใดประสบปัญหาน้ำท่วมหรือขายข้าวไม่ได้ราคา ก็จะทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้เป็นสินนายทุนไปจนถึงช่วงทำนาปี และนำเงินจากการขายข้าวนาปีมาชำระหนี้แทน จึงจะต้องพบกับดอกเบี้ยที่ค้างชำระมานานเกือบปี ทำให้ชาวบ้านไม่เหลือเงินพอที่จะลงทุนทำนาครั้งถัดไป จำเป็นจะต้องกู้เงินอีกจนกลายเป็นวัฏจักรของหนี้สินชาวนามาโดยตลอด

การสถาปนาให้ที่ดินบนลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของประเทศ รวมไปถึงพื้นที่ของชุมชนบ้านวังเกวียน แม้สภาพดินและน้ำจะไม่เหมาะกับการทำนาอย่างเข้มข้นก็ตาม หากชุมชนวังเกวียนก็ได้กลายเป็นชุมชนชาวนาที่ผลิตข้าวเป็นผลผลิตหลักเพื่อการค้า และละเลยผลผลิตอื่นที่เคยมีในอดีตไป ชาวที่ชาวนาบ้านวังเกวียนปลูกเพื่อขายมีคุณภาพต่ำกว่าข้าวในพื้นที่แถบภาคกลาง ชาวนาบ้านวังเกวียนเองจึงไม่นิยมเก็บข้าวที่ปลูกได้เอาไว้กินเอง โดยให้เหตุผลว่าข้าวแข็งและไม่อร่อยเท่ากับข้าวที่ซื้อจากตลาดมาบริโภค ดังนั้นผลผลิตทั้งหมดจะถูกขายให้กับโรงสีในราคาที่ถูกกำหนดจากนายทุนเจ้าของโรงสี วัฒนธรรมในการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนจึงเจือจางไปจากชุมชนแห่งนี้ ยิ่งช่วงที่ในอดีตทุกครัวเรือนจะต้องมีไว้เพื่อเก็บข้าวไว้กินและไว้ทำพันธุ์ก็สูญหายไปด้วย

“ ข้าวที่เราปลูกได้มันแข็ง กินไม่อร่อยเหมือนสมัยก่อน แต่อาศัยว่าปลูกได้ที่ละมาก ๆ พอเก็บเกี่ยวก็ขายให้พ่อค้าเลย มารับซื้อถึงที่นา พ่อค้าเขาจะเอารถมาขนไปเลย เดียวนี้ไม่มีคนเก็บไว้กิน จะกินก็ไปซื้อเอาที่ตลาด เดียวนี้ยุ่งซางก็ไม่มีเก็บแล้ว”

ประมงน้ำจืด : การผลิตที่ถูกตีค่าทางเศรษฐกิจต่ำลง

การทำประมงน้ำจืดของชาวนาบ้านวังเกวียนจากอดีตที่เคยรุ่งเรือง ได้กลายเป็นอาชีพเสริมหรือเป็นอาชีพของผู้ไม่มีที่ทำกินหรือคนยากจนไป ด้วยการลดน้อยลงไปมากของปริมาณปลาในน่านน้ำ เกิดจากสาเหตุ 2 ประการสำคัญ ได้แก่ ประการแรกเกิดจากการทำประมงอย่างเข้มข้นของชาวนาบ้านวังเกวียนจากอดีตจนถึงปัจจุบันที่จับปลาและสัตว์น้ำต่างๆ เป็นจำนวนมากเพื่อการค้า และมีการพัฒนาเทคโนโลยีในการจับปลาใหม่ๆ ขึ้นมาทำให้ปลาเกิดขึ้น

ไม่ทันต่อการทำประมงเพื่อการค้าคราวละมากๆ และต่อเนื่องยาวนาน หากชาวบ้านในอดีตไม่มีวัฒนธรรมของการเพาะเลี้ยงเพิ่มเติมให้แก่ธรรมชาติ จึงทำให้ปลาตามธรรมชาติเกิดขึ้นมาไม่ทันต่อการทำประมงที่เพิ่มขึ้น ปลาบางชนิดสูญพันธุ์ไป และสัตว์น้ำบางประเภท เช่น กุ้งน้ำจืด ก็หายไปจากการทำประมงของชุมชนด้วย สาเหตุอีกประการหนึ่ง คือ การเข้ามาของการทำนาปรังนำไปสู่การใช้สารเคมีทั้งในรูปของปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงในปริมาณมาก การทำนาปรังได้นำเอาศัตรูข้าวที่สำคัญ คือ “หอยเชอรี่” เข้ามาแพร่ระบาดในชุมชนปากน้ำโพแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่าเมื่อมีการทำนาปรังกันบ่อยขึ้นนั้นทำให้การระบาดของหอยเชอรี่เกิดขึ้น ชาวนาเกือบตลอดลุ่มน้ำชัยนาทได้ใช้สารเคมีในการฆ่าหอยเชอรี่ฉีดพ่นไปในนาบ้าง ในน้ำบ้าง เมื่อชาวนาถ่ายน้ำออกจากนาทิ้งลงลำน้ำตามธรรมชาติ สารเคมีก็จะไหลจากทางเหนือของชุมชนลงสู่แหล่งน้ำเรื่อย ๆ ลงมา ก็ส่งผลให้ปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำตายตามไปด้วย ยิ่งในช่วงปี 2538-39 เป็นช่วงที่บ้านวังเกวียนน้ำท่วมมาก ทำให้เกิดการระบาดของหอยเชอรี่ เมื่อชาวบ้านใช้สารเคมีในการกำจัดหอยเชอรี่ส่งผลให้สัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ตายไปเป็นจำนวนมากด้วย

สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลาหรือทำประมงของชุมชนแถบนี้มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อย เพราะชาวบ้านยังคงใช้เครื่องมือในการจับปลาอย่างง่าย ๆ อยู่ แม้จะลดการจัดทำเองและหันไปซื้อหาเครื่องมือจับปลามาใช้ก็ตาม แต่เครื่องมือจับปลายังคงเป็นเทคโนโลยีระดับของชาวบ้านที่ไม่ทำลายแหล่งอาหารตามธรรมชาติ เช่น การวางไซ วางอวน ทำลอบกู่ เป็นต้น เมื่อชาวบ้านจับปลาเพื่อขายกันมากขึ้นทำให้ปลาตามธรรมชาติลดน้อยลงไปทุก ๆ ปี ชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนจับได้วันละหลายกิโลและจับได้ทุกวัน แต่สมัยนี้บางวันจับได้แค่พอกินในบ้านแต่ไม่พอจะนำออกไปขายได้ ปลาที่จับได้ก็มีขนาดเล็กลงจนชาวบ้านต้องนำเอาไปทำปลาหมัก-ปลาร้าหรือหมักเป็นน้ำปลาขายแทนการขายปลาสด ๆ โดยตรง การที่จำนวนปลาตามธรรมชาติลดลงทำให้หลาย ๆ ชุมชนที่อยู่ข้างเคียง เช่น อำเภอเมือง อำเภอทับกฤช มีการเพาะเลี้ยงปลาและพันธุ์ปลาเพื่อขายกันคล้าย ๆ กันเป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน รวมทั้งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ยังมีบึงบรเพ็ดซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดแหล่งใหญ่ที่สุดของประเทศตั้งอยู่ด้วย แต่ในชุมชนบ้านวังเกวียนยังไม่มีมีการเพาะพันธุ์ปลาขายเช่นในชุมชนใกล้เคียง เพราะการเพาะพันธุ์ปลาขายจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูงและต้องมีน้ำที่มีคุณภาพดี แต่ชุมชนบ้านวังเกวียนจะพบเห็นการเลี้ยงปลาในกระชังตามริมแม่น้ำ เช่น เลี้ยงปลาสวาย ปลาน้ำ เพื่อให้ได้ปริมาณปลาจับขายมากขึ้นกว่าการจับตามธรรมชาติ การเลี้ยงปลาในแหล่งน้ำโดยขังไว้ในกระชังนั้นไม่ต้องใช้เงินลงทุนสูงเพราะเป็นการเลี้ยงขนาดเล็ก ไม่ต้องให้อาหารปลามากเท่ากับการเลี้ยงปลาบ่อ เพราะอาหารส่วนหนึ่งจะให้ไหลมาตามธรรมชาติ ยกเว้นจะมีการให้อาหารเสริมบ้างเล็กน้อย เพื่อให้ปลาโตเร็วขึ้นและมีน้ำหนักดีขึ้นกว่าปลาธรรมชาติ บางครัวเรือนก็มีการเลี้ยงกบด้วย

ในช่วงนอกฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านที่ดำรงชีพด้วยการจับปลาจะต้องเพิ่มแหล่งหาปลานอกเหนือจากลำน้ำแล้ว บางครั้งต้องไปหาปลาตามทุ่งนา หรือไปหาในแหล่งน้ำอื่น ๆ นอกชุมชนก็มีบ้าง

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าเข้ามามีบทบาทต่อการผลิตของชาวบ้านวังเกวียน จึงทำให้การทำประมงน้ำจืดจึงถูกละเลยไปจากการผลิตหลักของชาวบ้านวังเกวียน เพราะผลผลิตที่ได้จากการทำประมงน้ำจืดไม่สม่ำเสมอ มีการแข่งขันในตลาดสูงและบางครั้งปลาที่จับได้ไม่มีตลาดรับซื้อ อีกทั้งการส่งเสริมของภาครัฐให้ชาวบ้านทำนาปีละสองครั้ง ซึ่งจะทำให้มีรายได้จากการทำนามากกว่าการทำประมง จึงทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการผลิตของตนเองไปสู่การทำนาอย่างเข้มข้น เมื่อทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะผันตนเองไปเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและอุตสาหกรรมมากกว่าจะหันมาทำงานประมงเช่นในอดีต ดังนั้นงานจับปลาจึงกลายเป็นงานของคนเฒ่าคนแก่ หรือคนที่ว่างงานแล้วอาศัยอยู่ในชุมชน เป็นการหาปลาเพื่อใช้เป็นอาหารของครอบครัว หรือเอาไปขายเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ งานประมงน้ำจืดจึงมิใช่แหล่งสร้างทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญให้แก่ครัวเรือนเช่นในอดีต แต่สำหรับชาวบ้านที่มีอาชีพหลักเป็นชาวประมงน้ำจืดในบ้านวังเกวียน กลับเป็นกลุ่มคนที่ใช้เงินลงทุนต่อการผลิตที่ต่ำกว่าชาวนามาก เพราะเป็นการจับปลาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่ต้องลงทุนเลี้ยง และยังคงอาศัยเครื่องมือในการจับปลาที่ราคาไม่แพงนัก เครื่องมือจับปลาหลายชนิดเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีฝีมือจัดทำได้เอง การจับปลาสามารถทำได้และขายได้ทุกวันจึงไม่ต้องอาศัยเงินลงทุนสูง และไม่เดือดร้อนเรื่องเงินทุนเท่ากับชาวนา

วิถีชีวิตของชุมชนกับระบบความสัมพันธ์เชิงวัตถุนิยมได้ทุนนิยม

ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนชาวนาดั้งเดิม มักจะปรากฏให้เห็นในรูปของความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในระดับของครัวเรือน ในระดับของชุมชน มีระบบการแลกเปลี่ยนแบบเท่าเทียม เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา การแบ่งปันข้าวปลาอาหาร แต่เมื่อชุมชนถูกผนวกเข้ากับวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมก็ถูกจัดระบบใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่อาศัยกลไกการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้องในเกือบทุก ๆ ระบบความสัมพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน อีกทั้งยังเกิดระบบความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนที่มีฐานะร่ำรวยที่เป็นกลุ่มคนเล็ก ๆ ในชุมชนกับคนยากจนที่เป็นคนส่วนใหญ่ในชุมชน เมื่อชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก จึงทำให้ชุมชนต้องปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ใหม่ที่ต้องประทะประสานกับคนภายนอกชุมชนทั้งที่เป็น ภาครัฐ พ่อค้าคนกลาง พ่อค้านายทุน และความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอกระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ชุมชนตกอยู่

ภายใต้การครอบงำของอำนาจการแลกเปลี่ยนจากภายนอก และยังก่อให้เกิดชนกลุ่มใหม่ขึ้นในชุมชน นั่นคือ นายทุนที่เป็นคนภายในท้องถิ่นซึ่งสร้างฐานะมาจากการออกไปทำงานในระบบอุตสาหกรรมหรือการทำงานนอกภาคเกษตรกรรมแล้วมีเงินสะสมกลับเข้ามาลงทุนภายในชุมชน บ้างจะนำเงินลงทุนไปซื้อที่ดินเพิ่มเติม บ้างก็จะนำเงินมาลงทุนเปิดร้านขายของที่นำเข้าจากระบบอุตสาหกรรม และบางคนยังผันตนเองมาเป็นนายทุนปล่อยเงินกู้ให้คนในชุมชนอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามความเป็นคนในชุมชนเดียวกันก็ยังคงแสดงระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการอุปถัมภ์กันอยู่บ้างระหว่างนายทุนท้องถิ่นกับชาวบ้านที่ยากจน ความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนไปจากสังคมดั้งเดิมค่อนข้างมาก

ความสัมพันธ์ในครัวเรือนที่อิงกับระบบแลกเปลี่ยนเงินตรามากขึ้น

การพึ่งพาอาศัยแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในครัวเรือนในอดีตที่เป็นครอบครัวขยาย พ่อแม่ลูกหลานอยู่ร่วมกันและทำนาแบ่งปันข้าวกันกิน เมื่อพ่อแม่แก่ตัวลงก็จะแบ่งที่ดินให้แก่ลูกๆ เพื่อเอาไว้ทำกินเลี้ยงครอบครัวตนเองต่อไปนั้น เมื่อวิถีการผลิตแบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชน ระบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนก็ถูกจัดการด้วยวิธีคิดแบบทุนนิยมด้วยเช่นกัน เพราะความสำคัญของทุนเงินตราที่จะต้องใช้ในการดำรงชีพทั้งการเช่าที่ดินทำกินและใช้สำหรับระบบแลกเปลี่ยนเพื่อการค้า จึงทำให้ทุกคนให้ความสำคัญกับเงินตรามากขึ้น พ่อแม่ที่เคยจัดสรรที่ดินของตนเองแจกจ่ายให้แก่ลูก ๆ ที่แยกครัวเรือนออกไปได้ทำกิน บางครัวเรือนพ่อแม่จะเปลี่ยนจากการแบ่งที่ดินให้ลูกหลานมาเป็นการแบ่งให้ลูกหลานเช่าเพื่อทำนา ด้วยเหตุผลว่าพ่อแม่จะต้องนำค่าเช่าที่ได้ไปจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดิน สปก. ให้แก่รัฐ และเงินที่ได้จากค่าเช่าอีกส่วนหนึ่งก็จะเก็บสะสมไว้ใช้ในชีวิตประจำวันที่จำเป็นต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น อีกทั้งหลาย ๆ ครอบครัวลูกไม่สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่ได้เพราะเมื่อหมดหนานาก็จะออกไปรับจ้างทำงานต่างถิ่น หรือบางปีก็ไม่สามารถสร้างผลผลิตได้เพียงพอต่อการยังชีพ จึงทำให้ต้องมีการสะสมเงินตราไว้สำหรับซื้ออาหารและข้าวของเครื่องใช้

แต่อย่างไรก็ตาม การเช่าที่ดินกันภายในญาติพี่น้องหรือพ่อแม่กับลูกหลานนั้นมักจะตั้งอยู่บนระบบอุปถัมภ์ หากเป็นญาติกันก็จะคิดเช่าในราคาถูกลงกว่าคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาติ สำหรับลูกหลานที่ยังไม่ได้รับการแบ่งที่ดินหรือเมื่อแยกครัวเรือนแล้วไม่มีที่ดินทำกินของตนเองก็ต้องหันไปเช่าที่ดินและจ่ายค่าเช่าเป็นเงินให้แก่พ่อแม่ของตนเองบางส่วน และบางส่วนก็ต้องเช่าที่ดินจากนายทุนเจ้าของที่ดิน หรือเช่าจากครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินมากและทิ้งว่างไว้ เพราะไม่มีแรงงานในครัวเรือนเพียงพอที่จะออกไปทำนา ลูกหลานที่แยกครัวเรือนไปแล้วนอกจากจะเช่าที่นาทำกินแล้ว เมื่อทำนาบนที่เช่าเสร็จแล้วก็จะมารับจ้างญาติพี่น้องหรือพ่อแม่ทำ

นาเพื่อแลกเอาค่าแรงได้อีกทางหนึ่ง วัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพาในอดีต เช่น การช่วยแรงงานแลกข้าว หรือการทำนาผ่ากิ่ง (แบ่งข้าวคนละครึ่งระหว่างเจ้าของนากับคนใช้แรงงาน) ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาแลกเงิน เพราะข้าวทั้งหมดที่ผลิตได้ในสังคมทุนนิยมชาวบ้านวังเวียงนั้นมักจะเก็บไว้กินแต่จะขายให้โรงสีทั้งหมดเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย

อย่างไรก็ตามระบบการพึ่งพิงแบบทุนนิยมที่อาศัยเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือน ก็มีใช้จะเป็นระบบความสัมพันธ์แบบนายทุนเจ้าของที่กับผู้เช่า หรือนายจ้างกับผู้ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น แต่สายใยของความเป็นเครือญาติยังคงแสดงให้เห็นอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนรูปไปเช่นกัน การจ้างแรงงานระหว่างพ่อแม่กับลูกจะมีการช่วยเหลือกันอยู่ เช่น แบ่งปันข้าวปลาอาหารกันกิน ช่วยเลี้ยงลูกให้ หรือการคิดค่าเช่าที่นาจะถูกกว่าการเช่าทั่วไป หรือบางปีเมื่อผู้เช่าทำนาไม่ได้ผลก็จะละเว้นการเก็บค่าเช่าไป

สำหรับพ่อแม่ที่แบ่งที่ดินให้แก่ลูกหลานไปแล้ว หากเป็นยุคสังคมประเพณี ลูกหลานที่ได้ที่ดินทำกินไปมากจะเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ แต่ในยุคสังคมแห่งทุนนิยมของบ้านวังเวียงนั้น พ่อแม่มักจะไม่ได้แบ่งที่ดินให้แก่ลูกเสียทั้งหมด หากพ่อแม่มักจะเก็บที่ดินบางส่วนไว้ทำกินเองด้วยความคิดว่าจะได้ไม่ต้องไปอาศัยให้ลูกหลานเลี้ยงดูเป็นภาระ เพราะชาวบ้านวังเวียงที่ดำรงชีพเป็นชาวนานั้นมักจะมีฐานะยากจน บางครั้งพ่อแม่เมื่อยกที่ดินให้แก่ลูกหลานแล้วก็จะขอเข้าไปทำนาบนที่ดินเดิมนั้นก่อน โดยลูกหลานมักจะไม่ได้ทำนาและจะไม่คิดค่าเช่าจากพ่อแม่ แต่พ่อแม่ก็จะมีความรู้สึกว่าไม่ใช่ที่ดินของตนเองอีกต่อไป ดังที่ลุงสุดเล่าว่า

“อย่างผมนี่มีนาอยู่ 3 แปลง มีลูกอยู่ 3 คน ผมแบ่งให้ลูกหมด ลูกเขาก็เอาไปทำเองบ้าง เอาไปให้เขาเช่าบ้าง ที่นี้ผมก็ขอลูกเขาทำไปก่อน จนทำไม่ไหวก็จะคืนให้ลูกเขาไป ตอนยกให้เขาคนละ 25 ไร่ ผมยืมเขามาทำ 25 ไร่ แล้วเช่าเองอีก 38 ไร่ ทำสองคนตายาย”

การถูกผนวกเข้ากับระบบการค้าเชิงแลกเปลี่ยน ทำให้ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันอย่างเท่าเทียมเจือจางลง และมีระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และการตีค่าด้วยเงินตราเข้ามาแทนที่ การจ้างแรงงาน การเช่าที่ดิน และการขายสินค้าให้แก่กัน ได้ลดทอนการแบ่งปัน และการให้โดยไม่คิดผลตอบแทน วิธีการผลิตต่าง ๆ ในชุมชนเป็นไปเพื่อการผลิตเชิงพาณิชย์และถูกตีมูลค่าทางเศรษฐกิจ มากกว่าการให้คุณค่าทางสังคมเช่นสังคมของชุมชนเดิม

ระบบนายทุนเงินกู้กับชาวนา : วงจรแห่งหนี้สิน

เมื่อวิถีการผลิตของชุมชนแปรเปลี่ยนไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า มีการส่งเสริมการผลิตอย่างเข้มข้น ได้นำไปสู่การลงทุนเพื่อการผลิตมากขึ้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต การผลิตเพื่อการค้าต้องอาศัยปัจจัยการผลิตที่นำเข้าจากภายนอกชุมชนด้วยระบบเงินตรา อาทิ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เครื่องจักร พันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ที่ให้ผลผลิตสูงและเป็นที่ยอมรับของตลาด การขยายกำลังการผลิตด้วยการเช่าที่ดินเพิ่มเติม และการจ้างแรงงานมากขึ้น สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านวังเกวียนอย่างค่อยเป็นค่อยไป หากถาโถมเข้ามาพร้อม ๆ กันทุกด้านตามแนวนโยบายของรัฐที่เร่งพัฒนาชุมชนให้รองรับต่อความเจริญของศูนย์กลาง ชุมชนซึ่งมิได้มีการสะสมทุนเงินตราไว้แต่ในอดีต หากจำเป็นจะต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น จึงก่อให้เกิดระบบนายทุนเงินกู้ขึ้นทั้งที่เป็นนายทุนเงินกู้จากภายนอกชุมชน และพัฒนาการของนายทุนเงินกู้ภายในชุมชนเองเกิดขึ้นมา ระบบการกู้ยืมเงินกันภายในชุมชนมักจะเกิดขึ้นระหว่างคนที่มีฐานะดีกว่ากับ ชาวนานายกจน ซึ่งมีให้เห็นในบ้านวังเกวียนมากกว่า 40 ปีแล้ว ลุถึงสุดแล้วสมัยก่อนที่เริ่มมีการกู้ยืมเงินเกิดขึ้นในชุมชนใหม่ ๆ นั้น ชาวนานายกจะไปกู้เงินกับ “เจ้าแก้ว” มีทั้ง เจ้าแก้วโรงสีข้าว และเจ้าแก้วเงินกู้ในตลาด ซึ่งทั้งสองส่วนนี้เป็นนายทุนเงินกู้จากภายนอกชุมชน ต่อมาการพึ่งพิงเงินกู้บางส่วนมาจากการกำเนิดขึ้นของนายทุนเงินกู้และนายทุนเงินเชื้อที่อยู่ในชุมชนเอง

เจ้าแก้วโรงสีข้าว

นายทุนเงินกู้กลุ่มแรกที่ชาวนานายกหันไปพึ่งพิงเมื่อผันตนเองเข้าสู่การผลิตข้าวเชิงพาณิชย์ ก็คือ “เจ้าแก้วโรงสี” หรือ “เจ้าแก้วท่าข้าว” ซึ่งก็หมายถึงคนที่มารับซื้อข้าวจากชาวนานายกหรือเป็นเจ้าแก้วโรงสีข้าว การกู้เงินจากเจ้าแก้วโรงสีจะเกิดขึ้นจากจุดเริ่มต้นที่ชาวนานายกหันมาทำนาปรังที่จำเป็นจะต้องใช้เงินทุนในการซื้อปุ๋ย ชี้อยา และพันธุ์ข้าวใหม่เพื่อทำนารอบสอง ชาวนานายกต้องหาแหล่งเงินทุนที่จะนำเงินมาลงทุนก่อน โดยไปกู้ยืมจากเจ้าแก้วโรงสีที่เคยขายข้าวให้ เจ้าแก้วจะคิดดอกเบี้ยบาทละห้าสตางค์ต่อเดือน หรือบางครั้งก็จะคิดเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นจำนวนข้าวที่จะต้องนำมามอบให้แก่โรงสีเพื่อปลดหนี้ อาทิ เงินกู้พันบาทต้องใช้คืนด้วยข้าว 50 ถัง เงื่อนไขสำคัญในการกู้เงินจากเจ้าแก้วโรงสี คือ ชาวนานายกจะต้องนำข้าวไปขายให้กับเจ้าแก้วโรงสีข้าวที่ตนไปกู้เงินเอาไว้ เพื่อนำเงินจากการขายข้าวไปหักหนี้สินกับเจ้าแก้ว หากมีเงินเหลือจากการขายข้าว ชาวนานายกจึงจะได้รับเงินส่วนที่เหลือกลับมาใช้ในครอบครัว แต่ถ้าขายข้าวครั้งใดไม่ได้ราคา ชาวนานายกก็จำเป็นจะต้องกู้เงินเจ้าแก้วมาทำนาครั้งถัดไป และยังคงเป็นหนี้เจ้าแก้วอยู่เสมออีก

“บางที่ได้ข้าว 10-20 เกวียน หักต้นหักดอกก็ยังไม่พออีก คาไปพอปีต่อปี ดอกกลายเป็นต้นไปอีกแล้ว เดือดร้อนอีกแล้ว ชาวบ้านก็ล้มลุกคลุกคลานกันเลย”

“สมัยนั้น ชาวบ้านเป็นหนี้มาก เราอยู่ที่บาทละห้าตังค์ ผมงู้เมื่อปี 2505 เกือบ 20 ปี ถึงจะคืนไปหมด แล้วไม่กู้อีกเลย เพราะดอกมันแพง หนี้มากู้ ธกส. แทน เอาที่นา 48 ไร่เข้า ธกส. ดอกร้อยละ 11-12 ต่อปี ถูกกว่ากัน”

การกู้เงินจากเจ้าแม่โรงสี ทำให้ชาวนาตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ ด้วยไม่สามารถนำเอาข้าวไปขายที่อื่นได้แม้จะได้ราคาดีกว่า อีกทั้งยังถูกเจ้าแม่เอาเปรียบเรื่องของราคา ความชื้นของข้าว และเปอร์เซ็นต์การหักของข้าว ทำให้ชาวนาไม่สามารถปลดภาระหนี้สินได้และยังถูกเอาเปรียบในเชิงการค้าอีกทอดหนึ่งด้วย

เจ้าแม่เงินกู้ในตลาด

นอกจากนายทุนที่เป็นเจ้าแม่โรงสีข้าวแล้ว ชาวบ้านยังหันไปกู้เงินจากเจ้าแม่ในตลาด ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นพ่อค้าที่รับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านไปขายที่ตลาด และพ่อค้าขายสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมจรรวและมีเงินมาปล่อยกู้ให้แก่ชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นคนที่ค้าขายอยู่ในตลาดขนาดใหญ่ ๆ ในย่านนั้น ได้แก่ ตลาดคลองยาง ตลาดปากน้ำโพ และตลาดชุมแสง การกู้เงินของชาวบ้านจากเจ้าแม่เงินกู้ในตลาด มักจะนำเงินมาใช้ในการซื้อปัจจัยการผลิต เช่น รถไถ รถอีเก้ง พันธุ์ข้าว ปุ๋ย และยา บางครั้งการกู้ยืมเจ้าแม่ในตลาดก็เป็นไปเพื่อภาระทางสังคมที่เพิ่มขึ้นของครอบครัว อาทิ เพื่อส่งลูกเรียนหนังสือ เพื่อซื้อเครื่องใช้ที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีพมากขึ้น เป็นต้น เงินกู้จากเจ้าแม่ในตลาดมักจะมีดอกเบี้ยแพงกว่าการกู้ยืมแหล่งอื่นๆ และมักเป็นการกู้ยืมแบบไม่มีอะไรค้ำประกัน อาศัยการรู้จักกันมานานของผู้กู้และผู้ให้กู้ ดอกเบี้ยจะคิดประมาณร้อยละ 4-5 ต่อเดือน บางครั้งสูงถึงร้อยละ 10 ต่อเดือนก็มี ทำให้ชาวบ้านหลายรายตกอยู่ในภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว และไม่สามารถปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการของหนี้ได้ เพราะเงินที่ได้จากการกู้เจ้าแม่ในตลาดที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อการผลิต ชาวบ้านไม่สามารถนำไปสร้างมูลค่าเพิ่มกลับคืนมาได้ ชาวบ้านบางรายต้องนำเอาที่ดินออกขายเพื่อปลดหนี้ หรือนำเอาที่ดินไปชำระหนี้ให้แก่เจ้าแม่เงินกู้แทน กลายเป็นชาวนาไร้ที่ดินทำกิน ต้องหันไปเช่าที่ดินจากคนอื่นทำนาเพื่อยังชีพแทน บางรายกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรแทน ดังภาพสะท้อนที่ลุ่มสุดแล้วว่า

“อย่างกู้เงินเก่าแก่ที่ตลาดคลองยาง บางคนถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว ก็ต้องขายที่นาหนีไป บางปีที่ดินทำนาไม่ได้ ไม่มีเงินส่ง แต่ดอกมันตามไม่หยุดหย่อน ร้อยละสี่ร้อยละห้าต่อเดือน บางคนไปไม่รอดก็จำเป็นต้องขาย นส.3 ไร่หนึ่งไม่เกินสองพันบาท ขายให้เก่าแก่ไปลดต้นลดดอกก็มี”

ปัจจุบันยังคงมีชาวบ้านที่ตกอยู่ในวงจรแห่งหนี้สินอยู่จำนวนมากในชุมชนบ้านวังเกวียน และส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนาหรือเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร การหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้จะเป็นเรื่องยาก เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถเพิ่มรายได้ให้สูงขึ้นได้ แต่รายจ่ายของครัวเรือน และต้นทุนการผลิตทางการเกษตรสมัยใหม่สูงขึ้นกว่าราคาผลผลิตที่ขายได้

พ่อค้าเงินเชื่อในหมู่บ้าน : นายทุนพันธุ์ใหม่

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่เติบโตมาจากคนภายในของชุมชนเอง อาทิ คนที่ออกไปเป็นช่างรับเหมาก่อสร้างที่กรุงเทพฯ จนมีเงินกลับมาซื้อที่ดินในชุมชนไว้ได้มากผนวกกับที่ดินบรรพบุรุษ และได้กลับมาตั้งร้านค้า ปั่นน้ำมัน และเป็นนายทุนขายสินค้าเป็นเงินเชื่อให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งมีนายทุนท้องถิ่นในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นภายในชุมชนบ้านวังเกวียนอีกหลายราย ซึ่งมักจะได้รับการยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นคนเก่งคนดี เพราะสามารถสร้างเนื้อสร้างตัวและมีฐานะที่ดีกว่าเพื่อนบ้านหรือคนวัยเดียวกันที่อาศัยอยู่ในชุมชน

“.....เขาเป็นคนดี มีอะไรก็ช่วยเหลือชาวบ้านได้ เป็นที่พึ่งได้มากกว่าผู้ใหญ่บ้านอีก ไม่มีเงินก็ไปขอซื้อสินค้าเขาออกมาใช้ก่อนได้ ค่าน้ำมันก็เหมือนกันไปเชื่อก่อน พอขายข้าวได้ก็เอาเงินไปจ่าย เขาคิดดอกเบี้ยบ้างก็เป็นอาชีพของเขา แต่ไม่ได้เอารัดเอาเปรียบอะไรเรา ชาวบ้านก็ชอบใจ มีอะไรก็ไปให้เขาช่วย เลือกเขาเป็นประธาน อย่างเรื่องทำศาลาวัด เขาก็ทำให้ฟรีไม่คิดอะไร”

กลุ่มนายทุนท้องถิ่นจะกลายเป็นที่พึ่งพาของเพื่อนบ้านและยังเป็นผู้อุปถัมภ์ให้แก่ชุมชน ซึ่งคนกลุ่มนี้มักจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำของชุมชน ตัวอย่างที่เห็นอย่างชัดเจน คือ ผู้นำชุมชนที่ได้รับคัดเลือกเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นประธานกรรมการวัด เพราะการเป็นผู้นำชุมชนจะต้องเป็นที่พึ่งในเรื่องต่าง ๆ ให้แก่ชาวบ้านได้รวมไปถึงการพึ่งพาด้านเงินทอง ชาวบ้านที่ยากจนส่วนใหญ่ยอมรับสภาพว่าตนเองยากจนเป็นเพราะไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ไม่มีเงินทุนสำหรับซื้อปัจจัยการผลิต อีกทั้งยังประสบปัญหาภัยธรรมชาติเกือบทุกปี ทำให้ตกอยู่ในสภาพของการหาเช้ากินค่ำ และไม่สามารถสะสมทุนในครัวเรือนได้หากยังดำรงชีพอยู่ในภาคเกษตร แต่

ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงทำนาเพราะไม่มีความรู้ความสามารถในการทำอาชีพอื่น และไม่ค่อยได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐเข้ามาช่วยส่งเสริมอาชีพนัก

ดังนั้นการที่นายทุนท้องถิ่นให้ความช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจนกว่า แม้จะเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เอารัดเอาเปรียบ ชาวบ้านเองก็ยังถือว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่าไม่มีทางเลือกอื่นใด และนายทุนท้องถิ่นเหล่านี้มักจะถูกมองว่าเป็นลูกหลานของคนในชุมชนแต่เดิม มักจะมีระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย การคิดดอกเบี้ยเงินกู้หรือดอกเบี้ยขายเชื่อจะถูกกว่าการกู้เงินนายทุนนอกชุมชน และยังมีความยืดหยุ่นในการชำระคืนมากกว่า หากชาวบ้านทำนาไม่ได้ผล หรือมีภาระต้องใช้จ่ายเงินเพื่อภาระอื่นก่อน อาทิ นำเอาเงินไปชำระกองทุนหมู่บ้าน หรือนำไปแก้ปัญหาน้ำท่วม ชาวบ้านก็จะไปขอผ่อนผันการชำระหนี้กับพ่อค้าเงินเชื่อและนายทุนเงินกู้ในชุมชนไว้ก่อนได้

การพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอก : ธนาคารและงบประมาณจากรัฐ

นอกจากนายทุนเงินกู้ที่เป็น เจ้าแก่วังดี เจ้าแก่วังตลาด และนายทุนท้องถิ่น ที่ถือเป็นแหล่งเงินกู้ในยุคเริ่มแรกของการผลิตแบบทุนนิยมแล้ว ยังมีแหล่งเงินทุนที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านวงเวียนในระยะถัดมา และกลายเป็นแหล่งพึ่งพิงเงินทุนที่สำคัญของชุมชนในระยะต่อมา ได้แก่ การกู้ยืมจากธนาคาร และการได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐในโครงการต่างๆ อาทิ โครงการแก้ปัญหาความยากจน โครงการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ ซึ่งการพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอกเหล่านี้ จะมีต้นทุนของเงินที่ต่ำกว่าดอกเบี้ยเงินกู้จากนายทุนนอกระบบ แต่ยังคงเป็นภาระที่ทำให้ชาวบ้านวงเวียนไม่สามารถสร้างการสะสมทุนให้เกิดขึ้นภายในชุมชนได้เองตามลำพัง

การกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)

ความเป็นสังคมชาวนาในยุคใหม่ ต้องอาศัยเงินทุนในการทำนาแต่ละครั้งสูงขึ้นมาก ชาวนาที่ขาดการสะสมทุนในครัวเรือน จึงต้องพึ่งพาทุนจากภายนอกครัวเรือน ซึ่งปรากฏในหลาย ๆ รูปแบบบางครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นหลักประกันก็นำเอาที่ดินไป ค้ำประกันเพื่อกู้ยืมจาก ธกส. แต่ก็มีเพียงไม่กี่รายในชุมชน เนื่องจากที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ดินในโครงการสปก. หรือเป็นที่ดินเช่าทำกิน สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันส่วนหนึ่งจะใช้วิธีการรวมกลุ่มอย่างน้อยสามรายเพื่อค้ำประกันกันเองในการกู้ยืม ธกส. ชาวบ้านที่กู้ยืม ธกส. มักจะกู้ยืมแบบหมุนเวียนในรอบปีการผลิต กล่าวคือ ชาวบ้านจะกู้เงินก่อนทำนาเพื่อนำมาลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต และเมื่อขายผลผลิตได้ก็จะนำเงินไปชำระคืนเงินกู้รอบแรกพร้อมดอกเบี้ยให้ตรงต่อเวลา เพื่อสร้างเครดิตในการกู้รอบต่อไป ซึ่งธนาคารมักจะพิจารณาจากพฤติกรรม

กู้และชำระคืนในอดีตเพื่อให้กู้ครั้งถัดไป และอาจจะได้รับการลดอัตราดอกเบี้ยเนื่องจากจัดเป็นลูกหนี้ชั้นดี และหากมีที่ดินค้ำประกันการกู้ยืมก็จะได้ออกเบี้ยถูกลงไปอีก อัตราดอกเบี้ยของ ธกส.จะตกในราวร้อยละ 8-12 ต่อปี การกู้เงินจาก ธกส. ในระยะแรกชาวบ้านจะรู้สึกว่ามีระเบียบยุ่งยาก หากชาวบ้านไม่รู้หนังสือจะไม่นิยมกู้ แต่ในระยะถัดมาการกู้ ธกส. ได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างมาก นอกจากนี้การเป็นลูกค้ำ ธกส. ยังมีการอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านในเรื่องอื่น ๆ ตามมา อาทิ เงินฌาปนกิจสำหรับสมาชิก เงินประกันในกรณีที่ลูกหนี้เสียชีวิตแล้วนั้นจะเป็นอันหมดไปไม่เป็นภาระแก่ลูกหลาน การได้เข้าโครงการช่วยเหลือจากรัฐในโครงการเฉพาะกิจ เช่น การผ่อนผันชำระหนี้ เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติต่อการกู้เงิน ธกส. ในทางที่ดีกว่าการกู้ยืมเงินจากนายทุนนอกระบบ

เงินช่วยเหลือจากรัฐในฐานะหมู่บ้านยากจน

จากการที่ชุมชนบ้านวังเกวียน ถูกประเมินให้เป็นหมู่บ้านยากจน จึงได้รับเงินช่วยเหลือจากโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) จำนวนเงิน 280,000 บาท เป็นเงินที่เข้ามาตามระบบการทำงานทางราชการเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมไปลงทุนทำมาหากิน โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย แต่จะต้องคืนเงินต้นเพื่อหมุนเวียนให้คนอื่น ๆ กู้ยืมต่อไปอีก แต่เงินช่วยเหลือก้อนนี้กลับไม่ค่อยได้กระจายให้แก่ชาวบ้านได้รับรู้มากนัก หากตกอยู่ในกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องเพียงไม่กี่คน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน และเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พึงพอใจ

“ กองทุนสองแสนแปดหมื่นนี้ ที่ให้กู้ไปรุ่นนั้นยังไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะชาวบ้านยังไม่ค่อยจะฟื้นตัว ส่วนใหญ่ก็กู้ไปลงทุนทำนา ไปซื้อเครื่องจักร เกษตร ซื้อมอเตอร์ ซื้อมอเตอร์ บางทีฝนแล้งก็ไม่ได้หว่าน เงินที่ลงไปเป็นหมื่น เกี้ยวได้มาสามพัน อย่างนี้ก็ไม่คุ้ม”

นอกจากนี้ ประธาน อบต. ซึ่งเป็นคนในชุมชนยังได้จัดสรรงบประมาณของ อบต. มาให้เป็นเงินกู้ยืมภายในชุมชนอีก 100,000 บาท มีการคิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละสองต่อเดือนซึ่งเป็นอัตราดอกเบี้ยที่ตกลงกันเองภายในชุมชน และต้องคืนเงินก้อนนี้ให้แก่ อบต. ภายในระยะเวลา 5 ปี หากเงินที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐทั้งสองก้อนนี้ก็ยังส่งประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ ที่มีอยู่ในกลุ่มอิทธิพลภายในชุมชน มิได้กระจายไปสู่ชาวบ้านยากจนที่ต้องการเงินทุนเพื่อการผลิตและการดำรงชีพอย่างแท้จริง อาทิ เงินของ กขคจ. จะถูกกระจายให้กู้ยืมอยู่ในกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านเล่าว่ามีผู้ได้กู้ยืมเพียง 3-4 ครอบครัว ในขณะที่เงินจาก อบต. ก็ถูกจัดสรรอยู่ในกลุ่มของสมาชิก อบต. เท่านั้น

ระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ : จิตสำนึกการมีส่วนร่วมที่กำลังพัฒนาขึ้น ในชุมชน

ด้วยปัญหาทางเศรษฐกิจที่ถือเป็นปัญหาหลักของชาวบ้านวังเกวียน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงใส่ใจต่อการทำมาหากินเพื่อให้พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของสมาชิกในครัวเรือนมากกว่าการอุทิศตนเพื่อการทำงานให้กับส่วนรวม หรือการรวมกลุ่มกันเพื่อปรึกษาหารือ หรือช่วยเหลือกันแก้ปัญหาที่เป็นสาธารณะ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะบอกว่าปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรน และเห็นการทำงานส่วนรวมทำให้เสียเวลาทำมาหากิน อีกทั้งชาวบ้านที่ยากจนยังรู้สึกว่าคุณค่าตนเองน้อยด้วยความรู้ ไม่มีเงินทองเพียงพอที่จะทำงานที่ต้องเสียสละทั้งแรงงานในครัวเรือนและเงินทองบางส่วนอีกด้วย ซึ่งงานสาธารณะเหล่านี้มักจะเป็นบทบาทของผู้เฒ่าอย่างเป็นการที่ได้เงินเดือน และงานสาธารณะที่ต้องใช้เงินทองเหมาะสำหรับคนที่มีความรู้ดีกว่าชาวบ้านทั่ว ๆ ไป เพราะสามารถทำได้โดยไม่เดือดร้อน

ในชุมชนบ้านวังเกวียนเองยังไม่เกิดการรวมกลุ่มช่วยกันคิดช่วยกันทำ หรือเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ แต่ประการใด หากมีกลุ่มอยู่บ้างก็จะเป็นการจัดตั้งตามเงื่อนไขของรัฐ เช่น กลุ่มเงินกู้โครงการ กขคจ. กลุ่มเกษตรกร แต่ก็ยังเป็นกลุ่มที่ไม่มีความเติบโต และเกิดขึ้นมาเพื่อขอรับงบประมาณจากทางราชการเข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งมีได้สร้างจิตสำนึกของชุมชนแต่ประการใด

อย่างไรก็ตามในชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีคนเก่าแก่หลายคน อาทิ ลุงเหล็ก ลุงสุด ที่ต้องการเห็นการพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และให้ลูกหลานหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้และความยากจน มีการเสียสละเงินทอง ที่ดิน และแรงงานเพื่อทำงานให้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน เพราะคนเก่าแก่ของชุมชนได้เห็นถึงความยากลำบากของคนในชุมชนที่ยาวนานมากกว่า 60 ปี ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินที่ยากลำบากขึ้นเรื่อย ๆ ต้นทุนการดำรงชีพที่สูงขึ้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันลดน้อยถอยลงไป อีกทั้งการร่วมแรงร่วมใจกันก็จางลงด้วย การฟื้นตัวของจิตสำนึกชุมชนต้องการการสืบทอดจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ของชุมชน ซึ่งก็มีให้เห็นอยู่บ้าง เช่น นายทุนท้องถิ่นบางคนที่ยอมเสียสละประโยชน์หรือทรัพย์สินส่วนตัวเพื่อทำงานให้ส่วนรวม หรือชาวบ้านที่ยอมลงแรงกายเพื่อทำประโยชน์ต่าง ๆ มากขึ้น เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามา

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ความขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนา ยากจน และยังต้องเช่าที่นาเพื่อทำกิน อีกทั้งยังประสบปัญหาในเรื่องปัจจัยการผลิตทางธรรมชาติ ได้แก่ น้ำท่วมที่นาเกือบทุกปี ความไม่อุดมสมบูรณ์ของที่ดินทำกิน และสภาพน้ำกร่อย จึงทำให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่พอเพียงนัก อีกทั้งยังไม่มีการสะสมทุนภายในครัวเรือนที่จะเพียงพอต่อการสร้างผลผลิตในงวดต่อไป ชาวบ้านจึงตกอยู่ภายใต้ภาวะการพึ่งพิงต่อนายทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายทุนภายในท้องถิ่นที่สามารถหยิบยืมได้โดยง่าย แต่ภาวะดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลดพันธนาการหนี้สินออกจากครัวเรือนได้มาเป็นเวลายาวนาน และกลายเป็นวัฏจักรแห่งหนี้ที่วนเวียนมาโดยตลอด กระบวนการสะสมทุนที่จะเกิดขึ้นจากครัวเรือนหรือชาวบ้านในชุมชนเองจึงเป็นไปได้ยาก มีหลายครั้งที่รัฐหยิบยืมทุนเงินตราผ่านโครงการต่าง ๆ เข้ามาเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชน โดยหวังจะให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากความยากจน หากโครงการส่วนใหญ่มิได้เข้ามาแก้ไขปัญหานี้สินของชาวบ้านที่ค่อนข้างเป็นปัญหาในระดับปัจเจกบุคคล หรือกลายเป็นปัญหาในระดับครัวเรือน จนกระทั่งเกิดโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ที่มุ่งกระจายเงินลงสู่ชุมชนและลงสู่ชาวบ้านโดยตรง เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือนอย่างจริงจังกว่าแต่ก่อนมา ดังนั้นความมุ่งหวังของชาวบ้านต่อโครงการกองทุนหมู่บ้านจึงแตกต่างจากโครงการอื่น ๆ ที่ผ่านมา ด้วยเงื่อนไขของรัฐให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้าน มีการเตรียมความพร้อมของชุมชนเพื่อรองรับเงินกองทุนดังกล่าวนับว่ามีกระบวนการที่ค่อนข้างชัดเจน หากดูเหมือนเป็นการสั่งการมาจากภาครัฐมากกว่าที่จะให้ชุมชนคิดเองทำเองเสียทั้งหมด สำหรับชุมชนบ้านวังเกวียนเองนับเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาความมีส่วนร่วมของชาวบ้านในระดับรากหญ้าของชุมชนมากขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่าน เพราะก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะปล่อยให้ผู้นำชุมชนที่เป็นตัวแทนของรัฐ อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และนายทุนในชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการงานสาธารณะและโครงการต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชุมชน เพราะเห็นว่าคนเหล่านั้นมีความพร้อมทั้งด้านความรู้ เครื่องไม้เครื่องมือและเงินทอง พอที่จะจัดการกับงานส่วนรวมของชุมชนได้โดยไม่ต้องเดือดร้อนต่อการทำมาหากิน แต่ช่องโอกาสเหล่านี้ก็กลับกลายเป็นการสร้างอำนาจการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากโครงการต่างๆ รวมถึงเงินทุนที่ได้รับการสนับสนุนมาจากภาครัฐในกลุ่มของนายทุน ผู้นำชุมชน และพวกพ้องของตนเอง มากกว่าจะลงสู่ประโยชน์ของชาวบ้านส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

การสร้างระบบการจัดการกองทุนหมู่บ้านให้ชาวบ้านเห็นอย่างชัดเจน และสามารถเรียนรู้ได้จากการร่วมกันบริหารกองทุนของตนเองแบบมีส่วนร่วม จึงถึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อความรู้ชุดใหม่ที่เข้าสู่ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถจัดการต่อเงินทุนที่รัฐหยิบยื่นให้เพื่อเป็นเชื้อแห่งการสร้างกระบวนการสะสมทุนขึ้นใหม่ภายในชุมชน

กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน "บ้านวังเกวียน" เริ่มจากการรับสมัครสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ในจำนวนสมาชิกของชุมชนทั้ง 57 ครัวเรือนที่อาศัยอยู่จริงในชุมชน ระเบียบของกองทุนบ้านวังเกวียน กำหนดให้ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นสมาชิกได้ 1 ราย ลูกหลานที่ยังไม่ได้แต่งงานไปก็จะไม่ถือเป็นครัวเรือนจะสมัครได้เฉพาะพ่อแม่เท่านั้น ครัวเรือนในชุมชนบ้านวังเกวียนทุกครัวเรือนจึงได้สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านทั้งหมด โดยเสียค่าสมัครรายละ 5 บาท เท่านั้น มีการจัดประชุมสมาชิกเพื่อคัดเลือกกรรมการกองทุนชุดแรก ณ วันที่ 24 มิถุนายน 2544 สมาชิกมาประชุมถึง 52 ราย โดยอาจจะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้านมาประชุมก็ได้ และทำการเสนอชื่อเพื่อเลือกกรรมการและประธานกองทุนกันในวันนั้น การเลือกตั้งใช้วิธีการให้สมาชิกเสนอชื่อผู้ที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมและมีผู้รับรองการเสนอชื่อนั้นอย่างน้อยสองราย จนกระทั่งแต่งตั้งกรรมการได้ครบ 15 คนเป็นชาย 7 คนและเป็นหญิง 8 คน นอกจากนี้ยังตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่ปรึกษากองทุนอีก 3 ราย

กองทุนหมู่บ้านของบ้านวังเกวียนได้รับการขึ้นทะเบียนกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน/ชุมชนเมือง ณ วันที่ 9 กรกฎาคม 2544 กองทุนสามารถปล่อยเงินกู้งวดแรกให้แก่สมาชิกได้ในวันที่ 1 เดือนพฤศจิกายน 2544 มีสมาชิกขอกู้เพียง 47 ราย และได้รับการอนุมัติกู้ครบทุกราย วงเงินกู้อยู่ในช่วง 5,000-20,000 บาทต่อราย ดังนั้นเมื่อปล่อยกู้รอบแรกไปแล้วจึงมีเงินกองทุนเหลืออยู่ในปริมาณมากพอควร ที่ประชุมกรรมการกองทุนฯ จึงได้มีการเพิ่มวงเงินกู้ให้แก่กรรมการกองทุนสามารถกู้ได้จุกเงินได้อีกรายละ 5,000 บาท ดังนั้นผู้ที่เป็กรรมการกองทุนจึงกู้อยู่ในวงเงิน 25,000 บาททุกราย ยกเว้นกรรมการที่ไม่ขอกู้เท่านั้น และยังมีสมาชิกกองทุนบางรายก็สามารถกู้ได้สูงถึง 25,000 บาทเช่นกัน

ที่มาของประธานและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

การเลือกกรรมการกองทุนใช้วิธีการเสนอชื่อจากสมาชิกที่มาประชุม และให้สมาชิกรับรองกันเอง เมื่อได้กรรมการครบแล้ว ก็มีการจัดประชุมสามัญคณะกรรมการทั้ง 15 คน เพื่อเลือกตั้งประธานกองทุน กรรมการได้เสนอให้นายเพียรเป็นประธานกองทุนฯ ซึ่งได้รับเสียงสนับสนุนทั้งหมด เมื่อเลือกตั้งประธานได้แล้ว จึงมีการจัดแบ่งหน้าที่ของกรรมการแต่ละคน

ประธานกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่รู้จักของชาวบ้านในฐานะของเจ้าของปั๊มน้ำมัน ผู้รับเหมา ก่อสร้าง และยังเป็นพ่อค้าขายปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงให้ชาวบ้านเพื่อมาซื้อเชื่อปุ๋ยเชื่อยาไปใช้ก่อนแล้วค่อยมาจ่ายเงินภายหลังคิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ประธานกองทุนจึงถือเป็นผู้มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่วไป ในชุมชนและยังถือเป็นนายทุนท้องถิ่นที่ชาวบ้านต้องอาศัยพึ่งพาเรื่องของเงินทองถือเป็นระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงเชิงวัตถุ ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความนับถือแก่ประธานกองทุนฯ ด้วยเห็นว่าเป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่สามารถสร้างฐานะของครอบครัวให้ร่ำรวยขึ้นได้รวดเร็ว ด้วยการไปเป็นช่างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ และรับเหมาก่อสร้างจนสามารถซื้อที่ดินในชุมชนเป็นของตนเองได้จำนวนมาก เมื่อกลับเข้าสู่ชุมชนจึงกลายเป็นคนที่มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่วไปของชุมชน และเป็นที่พึ่งพาได้มากกว่าผู้ใหญ่บ้านที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชน เพราะผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันมีความประพฤติไม่ดีนัก ติดการพนัน และมีบ้านเล็กบ้านน้อย ทำให้ชาวบ้านไม่ศรัทธา ชาวบ้านจึงหันมาพึ่งพาประธานกองทุนฯ และควมตำแหน่งประธานองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.)บ้านวังเกวียนอีกตำแหน่งด้วย ซึ่งสามารถที่จะผันเงินงบประมาณของอบต.เข้ามาพัฒนาหมู่บ้านได้ เช่น นำมาซ่อมแซมถนนเข้าหมู่บ้านให้ดีขึ้น ประธานกองทุนฯ ได้รับการเลือกตั้งถึงสองรอบติดต่อกัน

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่ากรรมการชุดแรกของกองทุน ถูกจัดตั้งขึ้นในลักษณะที่เรียกว่า “ลากตั้ง” เพราะกรรมการหลายๆ คนไม่ได้สมัครใจมาเป็นกรรมการ แต่เป็นการระบุชื่อของเพื่อนบ้านและขอความเห็นชอบจากที่ประชุม ถ้าไม่มีใครคัดค้านก็ถือว่าได้รับการยอมรับ กรรมการบางคนเมื่อแต่งตั้งเข้ามาก็ไม่ได้ทำหน้าที่ ส่วนใหญ่แล้วงานของกองทุนจะมีประธานทำงานเพียงคนเดียว เพราะถือว่าเป็นผู้มีความพร้อมมากที่สุดในการบรรดากรรมการ เพราะมีทั้งความรู้มากกว่าทั้งทางด้านการบริหารจัดการเงิน การทำระบบเอกสารทางบัญชี มีความพร้อมด้านเครื่องมือเครื่องมื่อการทำงาน เช่น มีคอมพิวเตอร์สำหรับเก็บข้อมูล และพิมพ์รายงานต่าง ๆ แจกในที่ประชุม และประธานยังมีความพร้อมด้านการเงินที่จะจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายในการทำงานให้แก่กองทุนฯ ได้โดยไม่เดือดร้อน กรรมการหลายคนของกองทุนฯ ก็มาในลักษณะกึ่งจัดตั้ง เพราะจะเป็นคนในกลุ่มเดียวกันกับประธานฯ กรรมการส่วนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่ได้รับความนับถืออย่างจริงใจของชาวบ้าน อาทิ ลุงเหล็ก-รองประธานกองทุน ลุงเสียน-อดีตกรรมการกองทุน ในขณะที่กรรมการบางคนอายุน้อย ไม่มีความรู้ และไม่มีประสบการณ์ที่จะ

เข้ามาเป็นกรรมการบริหารกองทุนได้อย่างเพียงพอ ถูกจัดตั้งมาเพียงให้ครบตามเงื่อนไขของการจัดตั้งกองทุน โดยเฉพาะกรรมการที่เป็นผู้หญิง เช่น เจริญญิกกองทุน เล่าให้ฟังว่า งานของกองทุนไม่ค่อยได้ทำเอง แม้กระทั่งเรื่องของการทำบัญชี หรือการทำเอกสารทางการเงิน ประธานจะทำเองทั้งหมด ส่วนตัวเจริญญิกนั้นประธานเคยมอบหมายให้เข้าไปประชุมที่ตำบล 2-3 ครั้ง และได้เบี้ยเลี้ยงครั้งละร้อยละบาทจากประธาน ส่วนเลขาธิการกองทุนก็เล่าว่า การจดบันทึกการประชุมต่าง ๆ ประธานจะทำเองแทบทั้งหมดเพราะมีคอมพิวเตอร์สามารถทำงานได้อย่างรวดเร็ว ตนเองไม่ค่อยมีบทบาทหนักนอกจากการมาประชุมตามวาระเท่านั้น แม้การอนุมัติเงินกู้ก็ไม่ยุ่งยากเพราะเสียงส่วนใหญ่เป็นไปตามที่ประธานอนุมัติอยู่แล้ว

การเลือกตั้งกรรมการกองทุนครั้งที่สอง เมื่อครบกำหนดหนึ่งปี ได้กระทำไปแล้วเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2545 มีกรรมการสมัครใจออกอีกครั้งหนึ่งตามระเบียบของกองทุน แต่ประธานและกรรมการกองทุนชุดแรกก็ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาใหม่เกือบทั้งหมด ยกเว้นลุงเสียนที่ขอลาออกและให้ลูกสาวเข้ามาเป็นกรรมการกองทุนแทน และมีกรรมการคนหนึ่งซึ่งเป็นคนแก่ขอลาออกตัวจึงได้มีการเลือกกรรมการใหม่เข้ามาทดแทน ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ก็ให้การรับรองกรรมการชุดเดิมแม้จะไม่ค่อยมีบทบาทหนัก แต่ที่ไม่มีคนใหม่ ๆ ต้องการเข้ามาเป็นกรรมการของกองทุนฯ ก็เพราะชาวบ้านรู้สึกว่าการเข้ามาทำงานกองทุนฯ เป็นเรื่องที่ยุ่งยากและเสียเวลา อีกทั้งชาวบ้านเองมองเห็นว่างานที่ผ่านมาประธานกองทุนฯ สามารถจัดการได้ดีอยู่แล้วก็ให้ทำไป โดยมีเจริญญิกและเลขาฯ และกรรมการบางคนเข้ามาช่วยงานบ้างเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น

กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน

การปล่อยกู้รอบแรกของกองทุนบ้านวังเกวียน

ระเบียบการให้กู้ยืมของกองทุนบ้านวังเกวียน ได้ยึดเอาระเบียบกลางที่รัฐให้เป็นต้นแบบมาเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ประชุมของกองทุนฯ กำหนดให้คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี สมาชิกกู้ในวงเงินไม่เกิน 20,000 บาท อายุการกู้ยืมทุกรายเท่ากันหมด คือ 1 ปี เริ่มกู้เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2544 เป็นครั้งแรก และครบกำหนดในวันที่ 31 ตุลาคม 2545 ดอกเบี้ยจะจ่ายพร้อมกับคืนเงินต้นในวันที่ครบกำหนด การกู้ยืมสมาชิกจะต้องหาคนค้ำประกันเอง 3 ราย ส่วนใหญ่จะค้ำประกันไขว้กันไปมาในกลุ่มของตนเองหรือญาติ ๆ กัน การปล่อยกู้ในปีแรกนี้ประมาณร้อยละ 75 เป็นการปล่อยกู้เพื่อลงทุนทำนา อีกประมาณร้อยละ 10 ปล่อยกู้สำหรับการค้าขาย และที่เหลือเป็นการปล่อยกู้เพื่อการประมงซึ่งจะเป็นรายเล็กรายน้อย

ประธานกองทุนฯ ได้จัดทำแบบฟอร์มที่ใช้สำหรับการขอกู้เงินจากกองทุนฯ ไว้ 3 แบบ ได้แก่ ใบคำขอกู้ สัญญาเงินกู้ และใบยอมรับสภาพหนี้ การที่ประธานมีประสบการณ์ในการทำมาค้าขายและเป็นนายทุนให้กู้ยืมในชุมชนด้วย ทำให้ประธานกองทุนฯ ได้ประยุกต์ความรู้นั้นใช้ในการบริหารงานกองทุนฯ สมาชิกที่ต้องการกู้ยืมจะต้องเขียนโครงการขออนุมัติการกู้จากกรรมการกองทุนฯ ที่จะต้องพิจารณาร่วมกันว่าเหมาะสมหรือไม่ การโหวตเสียงของกรรมการจะใช้วิธีแจกกระดาษให้กรรมการแต่ละคนเขียนมาว่าให้หรือไม่ให้ ถ้ามีกรรมการตั้งแต่เจ็ดคนให้กู้ก็ถือว่าอนุมัติเพราะกรรมการลงคะแนนจะมี 14 คน ไม่นับประธานกองทุนฯ ซึ่งจะไม่ออกเสียง

การเขียนโครงการนั้น ชาวบ้านเป็นผู้เขียนเองตามแบบฟอร์มที่ประธานกองทุนฯ จัดทำขึ้น เพื่อให้สะดวกต่อการเขียน เนื่องจากชาวบ้านไม่คุ้นเคยต่อการเขียนโครงการ ดังนั้นแบบฟอร์มที่สร้างขึ้นจึงช่วยให้ชาวบ้านเขียนโครงการได้ง่ายขึ้น สมาชิกยื่นเรื่องขอกู้ในรอบแรกทั้งสิ้น 41 ราย กรรมการกองทุนอนุมัติการกู้ยืมครบทุกราย และเมื่อปล่อยกู้งวดแรกไปแล้วยังคงมีเงินกองทุนเหลืออยู่อีกถึงสี่แสนกว่าบาท กรรมการกองทุนฯ จึงได้จัดประชุมเพื่อขอความเห็นชอบให้ปล่อยกู้เพิ่มเติมอีกรายละ 5,000 บาท ซึ่งคนที่ได้รับอนุมัติกู้ยืมเพิ่มเติมอีกมักจะเป็นกรรมการกองทุน และคนใกล้ชิดกับผู้เป็นกรรมการกองทุน การปล่อยกู้ในรอบสองไปแล้วทำให้เหลือเงินติดบัญชีกองทุนไว้เพื่อให้กู้ฉุกเฉินตามระเบียบของกองทุนอยู่แสนกว่าบาทสามารถปล่อยกู้ฉุกเฉินได้ครั้งละไม่เกิน 3,000 บาทเป็นระยะสั้นๆ เพื่อให้สมาชิกที่เดือดร้อนเรื่องเงินกู้เงินได้อีก ในปีแรกของกองทุนมีผู้มากู้ฉุกเฉินเพียงหนึ่งรายเท่านั้น โดยกู้ไป 15,000 บาท ในระยะเวลาเดือนเศษ เหตุผลในการกู้ฉุกเฉินเนื่องจากบ้านพังเพราะมีลมพายุเข้ามา จึงกู้เงินไปเพื่อซ่อมแซมบ้าน

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก

การปล่อยกู้เงินรอบแรกของกองทุนบ้านวังเกวียนมีอายุในการกู้หนึ่งปีเท่ากันทุกราย เมื่อครบกำหนดชำระคืนจะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม (3 ตุลาคม 2545) แต่สำหรับการชำระคืนของชาวบ้านวังเกวียนเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ขายข้าวจากการทำนาปรังที่เก็บเกี่ยวได้พอดี ชาวบ้านจึงมีเงินเพียงพอสำหรับการชำระหนี้เงินกองทุนก่อนที่จะนำเงินไปลงทุนทำนาในรอบถัดไป หรือนำเอาเงินที่ได้ไปใช้ชำระหนี้สินอื่น ๆ เช่น ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง และค่าเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ดังนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ (37 ราย) จึงขอชำระคืนเงินกู้ของปีแรกตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคม (20-22 สิงหาคม 2545) ซึ่งเป็นการชำระคืนก่อนครบกำหนดถึงเดือนเศษ เพราะชาวบ้านเห็นว่าหากคืนเงินกู้ก่อนกำหนดก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไปหนึ่งเดือนและทำให้ไม่เกิดความเสี่ยงที่จะนำเงินไปเก็บไว้หรืออาจจะนำไปใช้อย่างอื่นเสียก่อน ชาวบ้าน

ที่ชำระคืนเมื่อครบกำหนดหนึ่งปีพอดีจึงมีเพียง 10 ราย และทั้งสิบรายก็สามารถนำเงินมาชำระคืนได้ตามกำหนดเวลา ซึ่งรายที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ไปทำงานภายนอกชุมชน เช่น ไปรับจ้าง ไปทำงานในกรุงเทพฯ และเป็นกลุ่มคนที่ถูกกดดันและเป็นที่เพ่งเล็งของชาวบ้านว่าจะต้องติดตามให้ทุกคนนำเงินมาคืน เพราะหากคืนไม่ครบกองทุนก็จะไม่ยอมปล่อยกู้ในรอบถัดไป ดังนั้นการกระทำเช่นนี้จึงเป็นเสมือนบรรทัดฐานทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการกำเนิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน

ความพยายามของชุมชนบ้านวังเกวียนในการชำระคืนงวดแรกอย่างพร้อมเพรียง ส่วนหนึ่งมาจากกระแสข่าวสารจากภายนอกทั้งจากคนของภาครัฐและสื่อมวลชน ที่นำเสนอถึงผลดีผลเสียที่อาจจะเกิดขึ้นจากการชำระคืนเงินกู้รอบแรก อาทิ หากชำระคืนครบจะได้รับเงินกองทุนฯ เพิ่มเติมจากเดิม หรือชุมชนจะได้รับความสะดวกจากภาครัฐและได้รับความช่วยเหลืออื่น ๆ เพิ่มเติมอีก ในขณะที่หากชุมชนไม่สามารถชำระคืนได้ครบก็就会被ตัดสิทธิต่าง ๆ ของชุมชนรวมถึงการเอาเงินหนึ่งล้านบาทนี้คืน การชำระคืนเงินกู้อย่างครบถ้วนและตรงต่อเวลานี้เองที่ชาวบ้านมองว่าเป็นสิ่งสะท้อนความมีจิตสำนึกร่วมของชุมชน ความซื่อสัตย์ของคนในชุมชน และความเชื่อฟังที่ชาวบ้านมีต่อรัฐเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพารัฐได้ต่อไป ซึ่งชาวบ้านยังเชื่อว่าชุมชนจะดำรงอยู่ได้หรือพัฒนาให้เจริญขึ้นได้จะต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเป็นสำคัญ

ดอกผลที่ได้รับจากการปล่อยกู้รอบแรกของชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นจำนวนเงินโดยประมาณ 42,000 บาท ซึ่งกองทุนฯ ได้ทำการเปิดบัญชีเพื่อเก็บเงินก้อนนี้แยกต่างหากจากเงินหนึ่งล้านบาทที่รัฐจัดสรรให้ และได้ตกลงกันในกลุ่มสมาชิกว่าจะไม่นำเงินส่วนนี้มาหมุนเวียนปล่อยกู้ แต่จะนำเงินที่เป็นดอกผลนี้จัดสรรเป็นสัดส่วน ได้แก่ แบ่งตอบแทนคณะกรรมการ 20% ช่วยเหลือคนชรา 10%ปันผลให้แก่สมาชิก 10% สำรองไว้เพื่อสาธารณะภย 10% และเป็นค่าใช้จ่ายของกองทุน 10% ที่เหลือเก็บไว้ใช้ประโยชน์ส่วนรวม แต่สำหรับดอกผลก้อนแรกยังไม่มีการจัดสรรตามสัดส่วนดังกล่าว เนื่องจากกรรมการเห็นว่าจำนวนเงินยังไม่มาก และต้องการนำเงินก้อนนี้ไปจัดทำศาลาอเนกประสงค์ของชุมชนก่อน

การปล่อยกู้รอบสองของกองทุน

เนื่องจากการชำระคืนรอบแรกของกองทุนเป็นไปอย่างรวดเร็ว และชาวบ้านสามารถชำระคืนได้ภายในกำหนดเวลา 1 ปีครบทุกราย จึงทำให้กองทุนบ้านวังเกวียนปล่อยกู้รอบสองได้ภายใน 15 วันหลังจากที่รับชำระคืนรอบแรกแล้ว คือสามารถปล่อยกู้ได้ภายในวันที่ 7 ตุลาคม 2545 โดยในรอบสองนี้วงเงินที่ปล่อยกู้ทั้งสิ้น 980,000 บาท เหลือไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน 20,000 บาท เนื่องจากในรอบแรกไม่มีการกู้ฉุกเฉินเลย จึงทำให้เงินที่กักไว้มากเกินไป

กรรมการจึงลงมติให้มีการปล่อยกู้เกือบเต็มทั้งล้านบาท โดยวงเงินที่ปล่อยกู้ในปีที่สองนี้ แบ่งออกเป็นสี่กลุ่มได้แก่ ต่ำสุดรายละ 10,000 บาท ถัดมาเป็น 15,000 บาท 20,000 บาท และสูงที่สุดรายละ 25,000 บาท (มีอยู่ 10 ราย) ซึ่งชาวบ้านที่ยื่นกู้ทั้งหมดได้รับการอนุมัติให้กู้ทุกราย ด้วยมีจำนวนเงินที่เพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้าน สำหรับสมาชิกที่ขอกู้ในรอบที่สองนี้ ส่วนใหญ่เป็นคนเดิมที่เคยกู้แล้วในรอบแรก มีเพียงหนึ่งรายที่ไม่กู้ในรอบสอง และมีสมาชิก รายใหม่ขอกู้หนึ่งรายซึ่งขัดแย้งกันพอดี โดยสมาชิกไม่กู้รอบสองให้เหตุผลว่าไม่มีความจำเป็น จะต้องใช้เงินเนื่องจากมีรายได้หมุนเวียนเพียงพอแล้วจากอาชีพเปิดตู้ซอมรถ จึงไม่รบกวนเงิน ไปใช้ทำอะไรอีก

โครงการที่เขียนเพื่อกู้เงินปีที่สองส่วนใหญ่ยังคงเป็นการกู้ยืมไปเพื่อซื้อปุ๋ยและ ยาฆ่าแมลง สำหรับการทำนาในฤดูถัดไป ซึ่งความเป็นจริงแล้วการกู้เงินบางส่วนเป็นไปเพื่อ การชำระหนี้พ่อค้าที่ชาวบ้านได้ไปซื้อปุ๋ยและยามาใช้ในฤดูทำนาปรังที่ผ่านมา และได้ผิด ผ่อนการชำระคืนเงินดังกล่าวออกไปก่อน หลังจากที่ยายข้าวนาปรังได้ เพราะจะนำเงินมา ชำระคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้านเสียก่อน ดังนั้นการกู้ยืมในปีที่สองนี้เงินส่วนใหญ่จึงยังคงอยู่ใน กลุ่มของชาวบ้านที่ทำนาเป็นหลัก มีการกู้ไปเพื่อค้าขายเพียง 5 ราย การเขียนโครงการกู้เงิน ในปีที่สองนี้ได้ลดความยุ่งยากลงกว่าปีแรกมาก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวบ้านได้มีประสบ การณ์ในการเขียนคราวแรก และได้ลดขั้นตอนของเอกสารลง โครงการที่เขียนกู้ในรอบสองจึง คล้าย ๆ กับการเขียนโครงการในรอบแรก

สำหรับระเบียบการของกองทุนบ้านวังเกวียนเมื่อเข้าสู่ปีที่สองนี้ มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเฉพาะในส่วนของผู้ค้ำประกันเงินกู้ จากเดิมมีผู้ค้ำประกัน 3 ราย ลดลงเหลือเพียง 2 ราย และให้ภรรยาหรือสามีของผู้ค้ำประกันลงนามรับทราบด้วยเพื่อให้เป็นหนี้ร่วมกัน โดย สามีภรรยาคนหนึ่ง จะค้ำประกันได้ไม่เกิน 3 ราย การเปลี่ยนแปลงกติกานี้เป็นเหตุผลมาจาก ความต้องการจะให้ครอบครัวได้รับทราบถึงภาระหนี้สินที่ต้องชดใช้ร่วมกันทั้งสามีและภรรยา นอกจากนั้นกติกาในการกู้ยืมยังเป็นเช่นเดิม ได้แก่ การคิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละห้าต่อปี ระยะเวลาในการกู้ยืม 1 ปี การชำระคืนกระทำครั้งเดียวเมื่อครบหนึ่งปีโดยชำระคืนพร้อมกัน ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย โดยสมาชิกทุกรายจะต้องชำระค่าธรรมเนียมรายปีละ 40 บาท เพื่อ นำเงินส่วนนี้ไปเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดเตรียมเอกสารและค่าใช้จ่ายของกองทุนฯ นอกจากนี้ยัง มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นโดยให้สมาชิกกองทุนฯ ทุกรายเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มออม ทรัพย์ด้วย มีการเก็บเงินออมทุก ๆ เดือนเป็นรายหุ้น ๆ ละ 40 บาท เพื่อให้เกิด กระบวนการสะสมทุนขึ้นภายในชุมชน

ผลบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การเกิดขึ้นของกลุ่มออมทรัพย์บ้านวังเกวียน

ภายหลังที่ชุมชนบ้านวังเกวียนสามารถจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้ตามเงื่อนไขเบื้องต้นที่รัฐกำหนดไว้แล้ว กองทุนฯ ได้กำหนดให้มีการสะสมทุนเพิ่มเติมด้วยการกำหนดหุ้นให้แก่สมาชิกเข้ามาถือราคาหุ้นละ 10 บาท เพื่อให้เกิดการออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน แต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เพราะสามารถระดมทุนได้เพียงพ้นกว่าหุ้น ทำให้มีเงินอีกก้อนหนึ่งประมาณหมื่นกว่าบาท ซึ่งกรรมการได้นำเอาไปฝากธนาคารไว้ มิได้เอาออกมาจัดสรรให้กู้ยืม เพราะปริมาณเงินน้อย และยังมีเงินในกองทุนเหลืออยู่ การออมทรัพย์ที่กองทุนบ้านวังเกวียนกำหนดไว้นี้มีเพียงปีละครั้งเท่านั้นจึงไม่สามารถสร้างพฤติกรรมการออมให้เกิดขึ้นต่อสมาชิกได้หากเปรียบเทียบกับกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของการสะสมสัจจะรายเดือนที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งอื่น ๆ

ดังนั้นในปีที่สองนี้ กรรมการกองทุนฯ ได้ทดลองจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นภายในชุมชน ให้มีการเก็บออมประจำเดือนขึ้นโดยเริ่มมาตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี 2545 ให้ออมรายละ 40 บาทต่อเดือน และจะมีการเก็บเงินออมกันทุกเดือนมิใช่ปีละครั้งเช่นการระดมหุ้นของกองทุนหมู่บ้าน แต่กำหนดให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทุกรายจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์นี้ด้วย และมีการจัดตั้งกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา 7 คน ซึ่งก็มีกรรมการบางรายซำกัันอยู่กับกรรมการกองทุน วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเพื่อจะได้มีเงินสะสมของชุมชนเกิดขึ้นเอง และจะกลายเป็นเงินอีกก้อนหนึ่งสำหรับการปล่อยกู้ในอนาคต ซึ่งอาจจะมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านก็ได้ เช่น การปล่อยกู้เป็นกลุ่มอาชีพ เป็นต้น เมื่อขึ้นรอบปีที่สองชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจในการสะสมเงินร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์มากขึ้น เพราะเห็นว่าหากมีแหล่งเงินกู้เพิ่มขึ้นภายในชุมชนอีกด้วยอัตราดอกเบี้ยต่ำ จะทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปพึ่งพาเงินกู้ดอกเบี้ยสูงจากนายทุน และเงินของกลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นเงินที่เกิดจากการสะสมทุนของชุมชนเองจึงไม่มีความเสี่ยงที่จะถูกเรียกคืนจากรัฐ

จิตสำนึกต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลประโยชน์ที่ได้รับจากดอกผลอันเกิดจากการปล่อยกู้ของเงินกองทุนฯ ซึ่งปีแรกจะได้ดอกเบี้ยประมาณ 42,000 บาท ประธานกองทุนฯ เล่าว่าได้ปรึกษาหารือกันในกลุ่มกรรมการกองทุนฯ ว่าจะนำเอาเงินที่ได้ไปจัดสรรศาลาเอนกประสงค์เพื่อใช้ในกิจกรรมของชุมชน โดยจัดตั้งอยู่บนที่ดินที่มีชาวบ้านคนหนึ่งอุทิศให้ใช้ประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยจะยังไม่มี การปันผลออกไป แต่เมื่อคณะวิจัยกลับเข้าไปเก็บข้อมูลรอบสองหลังจากที่ชำระคืนเงินกู้

รอบแรกแล้ว พบว่าเจตนารมณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นไปตามจุดประสงค์เดิม เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้ยังไม่เพียงพอ กรรมการจึงนำเงินดอกผลเก็บฝากธนาคารไว้ก่อน ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการเก็บดอกเบี้ยจากการปล่อยกู้ของเงินกองทุนเพื่อจะได้นำดอกผลไปใช้กับงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม มากกว่าจะนำเอาดอกผลมาแบ่งปันกันไป อีกทั้งยังมีผู้นำชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการพยายามปลุกจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมให้เกิดกับชุมชนโดยผ่าน โครงการกองทุนหมู่บ้าน เช่น การเสียสละที่ดินส่วนตัวเพื่อทำประโยชน์แก่ชุมชน การเข้าร่วมบริหารจัดการกองทุนโดยไม่ได้รับผลตอบแทนอีกทั้งยังไม่กู้เงิน เพื่อให้ลูกหลานและชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ยอมรับนับถือเห็นว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านจะช่วยสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างไรบ้าง และชาวบ้านเริ่มมีการทำงานร่วมกันมากขึ้นกว่าในอดีตที่ชาวบ้านมุ่งแต่จะทำมาหากินอย่างตัวใครตัวมัน

ชาวบ้านหลายคนเล่าว่า เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านขึ้นมา จึงมีการจับกลุ่มพูดคุยหรือกันมากขึ้น มีการประชุมกันเพื่อกำหนดระเบียบการบริหารกองทุน และมีการลงความเห็นต่าง ๆ ผ่านการประชุมกันมากขึ้น ชาวบ้านต่างเห็นถึงประโยชน์ของกองทุน และคอยเป็นหูเป็นตาดูแลเอาใจใส่ต่อกิจกรรมของกองทุนมากขึ้น นอกจากจะพูดคุยกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้านก็ทำให้ชาวบ้านได้ปรึกษาหารือในเรื่องของการทำมาหากินและความเป็นอยู่กันมากยิ่งขึ้น ความเอื้ออาทรต่อกันที่เป็นระบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนได้แสดงภาพให้เห็นมากกว่าก่อนหน้านี้ที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน

“งานกองทุนนี้มันดีนะ มันช่วยเหลือชาวบ้านได้ คนที่แยที่อะไร ทุนน้อยอะไร ก็ได้ช่วยเหลือกัน เรื่องโก่งกันนี้ มันไม่โก่งกันไม่ได้หรอก มันหลายคนดูแลกันอยู่ คล้าย ๆ กับมาช่วยกัน แต่ไม่ใช่มาบังคับกันนะ อย่างเวลาเขาขี้หรือเขาจะเรียกทุนคืนนะ ก็ต้องชวนกันไปดู มึงไม่ไปกันเหอะ เราก็ชวนกันไป มาสิ ไปกันเมื่อไร พรุ่งนี้ มะรืนนี้ ไปกันเมื่อไหร่เตรียมไว้ มันก็ไปกัน มันจะโก่งกันยังงี้ ถ้าโก่งกันเขาก็บอกให้กันรู้ เอาไฉนโก่งแล้ว ไฉนมันก็ค้านกันแล้ว เอ๊ะ...ไฉนมันยังงี้ เราก็ช่วยกันดูแลไม่ให้ใครเอาเปรียบกัน”

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

เมื่องานของกองทุนหมู่บ้านดำเนินมาได้เกือบครบรอบหนึ่งปี ชาวบ้านวังเกวียนเกือบทุกคนเห็นด้วยกับการมีเงินกองทุนฯ มาเข้าสู่ชุมชน เพราะช่วยให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนเพิ่มเติมขึ้นมาอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งถือเป็นแหล่งเงินทุนที่มีต้นทุนของเงิน (ดอกเบี้ย) ต่ำกว่าที่ชาวบ้านเคยใช้อยู่ในอดีตซึ่งส่วนใหญ่เป็นนายทุนเงินกู้ หรือพ่อค้าเงินเชื่อ เป้าหมายของโครงการกองทุนที่ต้องการให้ชาวบ้านนำเงินไปต่อยอดอาชีพหรือสร้างรายได้เพิ่มเติมในระยะปี

แรก ๆ อาจจะไม่บรรลุเป้าหมายดังที่วางไว้ เพราะชาวบ้านจะมุ่งเน้นการนำเงินกู้จากกองทุนไปลดภาระหนี้สินที่ดอกเบี้ยสูงของครัวเรือนไปก่อน เมื่อภาระหนี้สินลดลงแล้ว และขายผลผลิตได้จึงจะเกิดวงจรแห่งทุนในการสร้างผลผลิตส่วนเพิ่มได้ในอนาคต สำหรับชุมชนบ้านวังเกวียนอาจจะต้องใช้ระยะเวลาสัก 2-3 ปี จึงจะทำให้ภาระหนี้สินของชาวบ้านลดลงไป และหันมาสร้างกระบวนการสะสมทุนภายในครัวเรือนและในชุมชนได้ด้วยตนเอง หากชุมชนไม่ประสบภัยธรรมชาติหรือภาวะน้ำท่วมหนักจนกระทั่งผลผลิตเสียหายมากเช่นในอดีต หรือการเข้าไปติดกับอยู่ในวัฏจักรแห่งบริโภคนิยมที่เข้าสู่ชุมชนได้ โดยง่ายผ่านการคมนาคมที่ติดต่อกับชุมชนเมืองได้ง่ายขึ้น และการรับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกมากจนทำให้ชาวบ้านหันมาดำรงวิถีชีวิตแบบชุมชนเมืองซึ่งต้องใช้เงินตรามากกว่าการพึ่งพาทรัพยากรและทุนภายในท้องถิ่นเช่นในอดีต

อย่างไรก็ตามการนำโครงการเงินกองทุนเข้าสู่ชุมชน ที่ไม่มีการวางรากฐานของการทำงานแบบรวมกลุ่มหรือการมีส่วนร่วมของชาวบ้านไว้ก่อนนั้น จึงทำให้ขาดการสร้างความจิตสำนึกแก่ชุมชนให้เกิดกับชาวบ้านส่วนใหญ่ให้มีจิตสำนึกร่วมในการที่จะแก้ปัญหาร่วมกันของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน การด้อยโอกาสทางการเรียนรู้ และการแสวงหาทางเลือกให้แก่สมาชิกในชุมชนให้เกิดอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น การหยิบยืมเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทเข้ามาในชุมชนที่ขาดพื้นฐานทางสังคมที่สำคัญเหล่านี้ อาจกลายเป็นเงื่อนไขสนับสนุนระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เท่าเทียมระหว่างผู้มีอิทธิพลในชุมชนกับชาวบ้านทั่วไปให้มากขึ้นไปอีก เนื่องจากอำนาจในการเข้าถึงเงินทุนและการบริหารจัดการมักจะตกอยู่กับกลุ่มผู้นำชุมชนและคนรักรวยของชุมชนมากกว่าชาวบ้านที่ยากจน ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ภายใต้ภาวะการณ์พึ่งพิงนายทุนท้องถิ่นมาโดยตลอดระยะเวลา 30-40 ปีที่ผ่านมา ไม่สามารถสร้างอำนาจต่อรองอย่างเป็นธรรมให้กับตนเองได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อระบบความรู้ใหม่ที่จะต้องนำมาใช้เพื่อการจัดการต่อการบริหารเงินทุนซึ่งมิใช่ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน

ภาพสะท้อนของกองทุนฯ จากทัศนะคนในชุมชน

ชาวบ้านวังเกวียนทั้งหมดรวมถึงกรรมการกองทุนฯ เห็นด้วยกับการที่รัฐนำเอาโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชน โดยชาวบ้านมองว่าเงินกองทุนฯ เป็นเสมือนแหล่งเงินทุนแหล่งใหม่ของชาวบ้านที่รัฐพยายามจัดการให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เริ่มตั้งแต่การกำหนดระเบียบของกองทุน กำหนดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ การจ่ายชำระคืน และการค้าประกันด้วยชาวบ้านกันเอง ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่ต้องหาสินทรัพย์มาใช้ในการค้าประกัน การ

กู้ยืมของกองทุนไม่ยุ่งยากเหมือนกับการกู้ยืมจากสถาบันการเงิน ถึงแม้จะต้องเขียนวัตถุประสงค์ในการกู้ยืม และจะต้องผ่านคณะกรรมการกองทุนเพื่อให้อนุมัติการกู้ แต่สำหรับบ้านวังเกวียนแล้วสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านบอกว่าไม่ยุ่งยากนักเพราะประธานกองทุนจัดการเอกสารให้ง่ายต่อการเขียนโครงการกู้ยืม และการกู้ยืมของสมาชิกก็ได้รับการอนุมัติทั้งหมด เนื่องจากวงเงินที่กำหนดให้กับจำนวนสมาชิกที่ขอกู้ยืมนั้นอย่างเพียงพอ

อย่างไรก็ตามกรรมการกองทุนฯ ส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการอนุมัติกู้ยืมสูงกว่าวงเงินตามปกติที่ชาวบ้านทั่วไปกู้ได้ จึงทำให้ผู้เป็นกรรมการกองทุนฯ เป็นผู้ได้รับประโยชน์สูงกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่งชาวบ้านบางคนก็รู้สึกว่าการกรรมการกองทุนฯ เป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่ไม่ให้ความเป็นธรรมต่อชาวบ้าน และการจัดสรรดังกล่าวเป็นเสมือนการสร้างอิทธิพลของผู้ในกลุ่ม จึงกลายเป็นว่าบ้านวังเกวียนมีกลุ่มอิทธิพลอยู่สองกลุ่ม ที่แสวงหาผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มมากกว่าการทำประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง

ดังนั้นการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านจึงให้ผลดีในทางเศรษฐกิจต่อคนส่วนใหญ่ของชุมชน และยังสร้างการมีส่วนร่วมให้แก่คนในชุมชน แม้จะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่อาจจะมีความปัญหาในเรื่องของการรวบอำนาจอยู่บ้าง เมื่อกิจกรรมของกองทุนผ่านไปหนึ่งปี ชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจต่อกิจกรรมของกองทุนฯ มากขึ้น เพราะเห็นว่าได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนฯ และยังมีดอกผลเกิดขึ้นจากการบริหารกองทุนผ่านไปหนึ่งปี ซึ่งชุมชนจะได้นำเงินนี้ไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน หากปล่อยละเลยอาจจะทำให้เงินดอกผลถูกใช้ในทางที่ไม่ถูกไม่ควร

ทัศนะของชาวบ้านที่ไม่กู้เงินจากกองทุน

แม้ชุมชนบ้านวังเกวียนจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนในชุมชนได้เป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน และมีสิทธิในการขอกู้ยืมเงินจากกองทุนเพื่อใช้ทำมาหากินก็ตาม แต่ชาวบ้านที่ยากจนบางรายกลับไม่ขอกู้ยืมเงินจากกองทุน เช่น กรณีของลุงจิตที่มีอาชีพจับปลาหาเลี้ยงชีพและมีอายุมากแล้ว (75 ปี) ลุงจิตเล่าว่า เหตุที่ไม่กู้เงินเพราะไม่รู้จะนำเอาเงินไปลงทุนทำอะไร การจับปลาหาเลี้ยงชีพทำให้มีพอกินไปวัน ๆ อยู่แล้ว ถ้าหาไม่พอกินก็มีลูก ๆ พอดีหยิบยื่นให้ได้ อาชีพจับปลาไม่ต้องอาศัยเงินลงทุน เพราะเป็นปลาตามธรรมชาติ มีการเลี้ยงปลาบ้างก็เป็นปลาขังไว้ในกระชังริมน้ำไม่ต้องให้อาหาร หากกู้เงินมาแล้วจะกลายเป็นภาระที่จะต้องหาไปคืนและยังต้องจ่ายดอกเบี้ยอีกด้วย ลุงจิตจึงตัดสินใจไม่กู้ยืมเงินจากกองทุน และลุงจิตก็ยังไม่เห็นสินในรูปแบบอื่น ๆ อีกเช่นกัน อย่างไรก็ตามลุงจิตก็ยังเห็นว่าเงินกองทุนฯ ที่เข้ามาสู่หมู่บ้านเป็นเรื่องที่ดี เพราะลูกหลานที่ยังต้องการเงินลงทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำๆ อยู่อีกมาก และหากลุงต้องการใช้เงินในอนาคตก็ยังสามารกู้ได้ แต่ลุงจิตก็บอกว่าเวลากองทุนมีประชุม ถ้าว่างก็จะไปประชุมกับเขาด้วยเช่นกัน เพราะจะได้รู้ความคืบหน้า บาง

ครั้งก็จะให้แม่บ้านไปแทน ถือว่าการไปร่วมประชุมก็เสมือนกับการมีส่วนร่วมกับการทำงานของชุมชนเช่นกัน

“ลุงไม่กู้ เพราะกลัวว่ามีหนี้สินแล้วจะหาคืนไม่ได้ เมื่อเขาเรียกร้อง เราแก่แล้ว แล้วงานหลักเราก็ไม่มี ลำบากเหมือนกันครับ อีกอย่างลูกหลานมันก็ส่งเสียให้เดือนละพันสองพันก็พอใช้แล้ว ไม่ต้องซื้อหาอะไรมา เราจับปลาขายได้บ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ไม่เดือดร้อนอะไร ไม่รู้ว่ากูเอาไปทำอะไร ยังไม่มีช่องทางที่จะไป ก็ยังไม่อยากเอา เามาก็ต้องเสียดอก เป็นหนี้”

ในกรณีของลุงเหล็ก ซึ่งเป็นกรรมการกองทุนฯ คนหนึ่ง และไม่กู้ยืมเงินจากกองทุนฯ โดยลุงเหล็กบอกว่า ไม่เดือดร้อนเรื่องเงิน เพราะมีที่นาทำกิน อีกทั้งมีเงินทุนของครัวเรือนเพียงพอในการทำนาอยู่แล้ว แต่ลุงเหล็กเห็นว่าการมีกองทุนเข้ามาจะช่วยให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยากจนหลุดพ้นจากการกู้ยืมเงินที่ดอกเบี้ยแพง เงินกองทุนฯ สามารถช่วยให้ชาวบ้านนำเอาเงินก้อนนี้ไปซื้อยาและปุ๋ยเป็นราคาส่งซึ่งจะถูกกว่าการซื้อเชื่อ เมื่อขายผลผลิตได้แล้วก็ยังมีเงินเหลือไว้สำหรับการทำทุนงวดถัดไปและเก็บไว้คืนเงินกองทุนฯ ได้ ลุงเหล็กบอกว่าการเข้ามาเป็นรองประธานกองทุนฯ นั้นเพราะเป็นคนที่บ้านให้ความเชื่อถือและให้ความไว้วางใจ จึงอยากทำให้กองทุนจัดตั้งขึ้นได้ประสบความสำเร็จและเงินกองทุนหมู่บ้านนี้จะได้รับการรวมกลุ่มกันทำประโยชน์และสร้างการสะสมทุนขึ้นภายในชุมชนบ้านวังเกวียนได้อย่างจริงจัง เพราะที่ผ่านมาในอดีตชาวบ้านวังเกวียนไม่มีกิจกรรมการรวมกลุ่มกันทำงานเพื่อชุมชนและชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีการออม เมื่อจำเป็นต้องใช้เงิน เช่น การทำนา การสร้างบ้าน ซื้อสิ่งของจำเป็น หรือส่งลูกเรียนหนังสือ ก็จะต้องกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้านายทุนที่คิดดอกเบี้ยแพง ซึ่งมีหลายรายในหมู่บ้านต้องขายที่นาทิ้งเพื่อใช้หนี้ ซึ่งลุงเหล็กไม่ต้องการเห็นลูกหลานรุ่นต่อไป ยังต้องประสบปัญหาหนี้สินเช่นเดียวกับคนรุ่นก่อน

ข้อเสนอแนะจากกองทุนฯ บ้านวังเกวียน

1. การยืดอายุการกู้ยืมจาก 1 ปีออกไปเป็น 1 ปี 6 เดือน หรือ 2 ปี เนื่องจากความพร้อมของชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ไม่สามารถชำระคืนได้ทัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบปีแรกที่มีการคืนเงินกู้ยืมอยู่ระหว่างช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังซึ่งหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือขายข้าวไม่ได้ราคา อาจทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยการหยิบยืมหรือกู้เงินนายทุนมาชำระคืนก่อน และชุมชนบ้านวังเกวียนเองมักจะประสบปัญหาน้ำท่วมในช่วงคืนเงินกู้แต่ละปี (ช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม) ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านไม่สามารถคืนเงินได้ในรอบนั้น ๆ หากเกิดน้ำท่วมขึ้นก่อนที่จะเก็บเกี่ยวได้

2. ชาวบ้านและกรรมการกองทุนฯ หลาย ๆ คน มองว่าในปีต่อ ๆ ไป เงินกองทุน อาจจะทำให้กู้ยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ยจากชาวบ้านก็ได้ เนื่องจากเงินกองทุนฯ มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อการช่วยเหลือชาวบ้าน และเป็นเสมือนเงินของชุมชน จึงน่าจะให้ชาวบ้านยืมไปใช้ได้โดยไม่เสียดอกเบี้ย แต่ความคิดเห็นดังกล่าวยังเป็นที่ขัดแย้งกันเองในกลุ่มของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนก็ยังเห็นว่าการคิดดอกเบี้ยจะช่วยให้เกิดความเป็นธรรมขึ้นระหว่างคนที่กู้มากกู้น้อยไม่เท่ากัน อีกทั้งยังเป็นพันธะให้ผู้กู้ไม่นำเงินไปใช้สิ้นเปลืองเพราะหากไม่มีดอกเบี้ยจะทำให้ไม่มีต้นทุนในการกู้เงิน และการคิดดอกเบี้ยจากเงินกู้กองทุนฯ จะช่วยให้ชุมชนมีเงินก้อนหนึ่งขึ้นมาเพื่อใช้ทำประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ในอนาคต รวมทั้งยังทำให้เงินกองทุนฯ มีขนาดใหญ่ขึ้นด้วย

3. จำนวนกรรมการกองทุนฯ ที่กำหนดไว้เมื่อเริ่มต้นนั้น ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงได้ภายหลังตามความเห็นชอบของสมาชิกในชุมชน เพราะกรรมการส่วนใหญ่ไม่มีบทบาทหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ หากจำนวนกรรมการน้อยลงน่าจะทำให้การทำงานของกองทุน สะดวกมากขึ้นในการเรียกประชุม และในการคัดเลือกคณะกรรมการชุดต่อไปของชุมชนจะไม่ยุ่งยากลำบาก เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียนมีขนาดเล็ก จำนวนคนที่จะคัดเลือกเข้ามาเป็นกรรมการที่เหมาะสมมีอยู่ไม่มากนัก หากครบวาระสองปีตามระเบียบอาจจะหาคนใหม่เข้ามายากขึ้น

4. การให้ผลตอบแทนต่อกรรมการที่เข้ามาทำงานให้แก่กองทุนฯ เนื่องจากการทำงานให้กองทุนฯ ต้องเสียสละเวลา และเงินทองบางส่วนเพื่อทำงานให้แก่กองทุนฯ เช่น การไปร่วมประชุมกับหน่วยงานราชการ เข้าไปรับฟังนโยบายและแผนงานใหม่ ๆ ไปร่วมประชุมเครือข่ายระดับอำเภอ หรือการไปติดต่อธนาคาร รวมถึงการประชุมภายในชุมชนในวาระต่างๆ การทำงานเพื่อส่วนรวมโดยไม่ได้รับผลตอบแทนนั้น ทำให้ชาวบ้านที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงการมีส่วนร่วมได้เพราะความไม่พร้อมด้านเศรษฐกิจ และชาวบ้านบางส่วนที่ต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างเมื่อหมดหนันา จึงทำให้งานสาธารณะและงานที่ได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐ มักจะตกอยู่ในกลุ่มผู้มีฐานะดีและมีอิทธิพลจนกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ของนายทุนท้องถิ่นขึ้นภายในชุมชนและสร้างสมอำนาจบารมีขึ้นมา

ภาคผนวก ก

ระเบียบข้อบังคับ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน

เพื่อให้การบริหารการจัดการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน ซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมและสร้างนิสัยการออม เสียสละ เอื้ออาทรและเป็นไปด้วยความคล่องตัว มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกโดยรวม จึงเห็นสมควรกำหนดระเบียบการเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านลาดไ้วดังนี้

- ข้อ 1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน”
- ข้อ 2. ที่ตั้งกองทุนเลขที่
- ข้อ 3. ระเบียบนี้ใช้บังคับตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป
- ข้อ 4. วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกองทุน
 - (1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนให้กับสมาชิก
 - (2) เพื่อส่งเสริมการออมทรัพย์ด้วยวิธีการถือหุ้น การฝากเงินสัจจะ และเงินรับฝาก
 - (3) เพื่อให้บริการเงินกู้แก่สมาชิก
 - (4) เพื่อพัฒนาจิตใจสมาชิกให้เป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ
 1. เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์
 2. เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว
 3. เป็นคนไม่มัวเมาในสิ่งอบายมุข
 4. เป็นคนรู้จักสามัคคี
 - (5) เพื่อพัฒนาสมาชิกให้เป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ
 1. เป็นคนเก่งเรียน ใฝ่หาความรู้ใหม่ๆ
 2. เป็นคนเก่งคิด คิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา
 3. เป็นคนเก่งงาน ขยันการงาน และมีความรับผิดชอบหน้าที่การงาน
 4. เป็นคนเก่งคน มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อทุก ๆ คน
- ข้อ 5. แหล่งที่มาของกองทุน ประกอบด้วยเงินและทรัพย์สิน ดังนี้
 - (1) เงินที่ได้รับจากการจัดสรรจากคณะกรรมการ

- (2) เงินกู้ยืม
- (3) ดอกผลหรือผลประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากเงินกองทุน
- (4) ค่าธรรมเนียมแรกเข้า
- (6) เงินค่าหุ้น
- (7) เงินสมทบจากกลุ่มหรือองค์กรสมาชิก
- (8) เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่กองทุนได้รับโดยไม่มีเงื่อนไขผูกพันหรือภาระติดพันอื่นใด

ข้อ 6. คุณสมบัติของสมาชิก

- (1) เป็นผู้ที่ย้ายอยู่ในหมู่บ้านเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 6 เดือน ก่อนการจัดตั้งกองทุน
- (2) เป็นผู้ที่มีนิสัยดีงาม มีความรู้ ความเข้าใจ เห็นชอบด้วยหลักการของกองทุน และสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของกองทุน
- (3) เป็นผู้พร้อมจะปฏิบัติตามระเบียบของกองทุน
- (4) เป็นผู้ที่ยกคณะกรรมการกองทุน ได้มีมติเห็นชอบให้เข้าเป็นสมาชิก
- (5) อดทน เสียสละ และเห็นแก่ประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ
- (6) มีเงินฝากสัจจะ และถือหุ้นอย่างน้อยหนึ่งหุ้นแต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน

ข้อ 7. การสมัครเข้าเป็นสมาชิก

- (1) ยื่นคำขอสมัครเป็นสมาชิกกองทุนได้ที่คณะกรรมการกองทุน
- (2) คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้พิจารณาว่าจะรับบุคคลหนึ่งบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิกโดยชอบธรรม

ข้อ 8. เมื่อคณะกรรมการกองทุนพิจารณาคุณสมบัติตามข้อ 6. และเห็นสมควรรับบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิก จะแจ้งบุคคลนั้นให้ชำระค่าธรรมเนียมแรกเข้า ค่าหุ้น เงินฝากสัจจะภายใน 30 วัน นับจากวันที่ได้รับแจ้งให้เข้าเป็นสมาชิก

ข้อ 9. สมาชิกขาดหรือพ้นสภาพจากการเป็นสมาชิกตามเหตุต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- (1) ตาย
- (2) ลาออกและได้รับอนุมัติให้ลาออกจากคณะกรรมการกองทุน
- (3) วิกลจริต จิตฟั่นเฟือนหรือถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ
- (4) ที่ประชุมใหญ่สามารถมีมติให้ออกด้วยคะแนนสองในสามของผู้เข้าร่วมประชุม

- (5) จงใจฝ่าฝืนระเบียบของกองทุน หรือแสดงตนเป็นปรปักษ์หรือไม่ให้ความช่วยเหลือหรือ ร่วมมือกับกองทุนไม่ว่าด้วยประการใด
- (6) นำทรัพย์สินของกองทุนไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ที่ได้ระบุไว้
- (7) มีคุณสมบัติและหรือลักษณะไม่ตรงข้อที่ 6.

ข้อ 10. ผู้ที่ขาดการเป็นสมาชิกภาพอาจยื่นขอสมัครการเป็นสมาชิกใหม่ได้ แต่ทั้งนี้ จะต้องเป็นผู้ที่ขาดจากการเป็นสมาชิกติดต่อกันไม่น้อยกว่าหนึ่งปี

ข้อ 11. การคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า คณะกรรมการกองทุนคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า กับสมาชิกที่เป็นบุคคล กลุ่มและหรือองค์กรชุมชนเป็นราย ๆ ละ 5 บาท โดยสมาชิกต้องชำระเมื่อได้รับการพิจารณาตามข้อ 7. และต้องชำระภายในสามสิบวัน นับจากวันที่ได้รับแจ้งจากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 12. หุ่น ๆ หนึ่งมีมูลค่าหุ้นละ 10 บาท สมาชิกแรกเข้าตามข้อ 7. จะต้องถือหุ้นอย่างน้อยหนึ่งหุ้น แต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน โดยสามารถชำระค่าหุ้น และเพิ่มหุ้นได้ปีละหนึ่งครั้ง ในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปีของกองทุน

ข้อ 13. วิธีการชำระค่าหุ้น สมาชิกสามารถชำระค่าหุ้น โดยใช้เงินเท่านั้น

ข้อ 14. เงินฝากสัจจะ สมาชิกทุกคนต้องส่งเงินฝากสัจจะทุกเดือน ๆ ละเท่า ๆ กัน ในวงเงินไม่ต่ำกว่าสิบบาท และไม่เกินห้าสิบบาทต่อเดือน ทุกวันที่ 5 ของเดือน และสามารถเพิ่มจำนวนเงินฝากสัจจะได้ปีละหนึ่งในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปี พร้อมกันนี้ สมาชิกสามารถถอน และปิดบัญชีได้ก็ต่อเมื่อพ้นสภาพการเป็นสมาชิก

ข้อ 15. เงินฝาก สมาชิกสามารถนำเงินฝากไว้กับกองทุนได้ในวงเงินไม่เกินรายละห้าพันบาท โดยสามารถฝากได้ไม่จำกัดจำนวนในหนึ่งเดือน และจะถอนได้ไม่เกินหนึ่งครั้งต่อเดือน โดยจะได้รับดอกเบี้ยในอัตราร้อยละห้าต่อปี

ข้อ 16. คณะกรรมการกองทุน ประกอบด้วย ประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการกองทุน เลขานุการ เหรัญญิก ผู้ตรวจสอบภายใน และประชาสัมพันธ์

ข้อ 17. กรรมการกองทุนมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละสองปี

- ในกรณีที่กรรมการกองทุนพ้นจากตำแหน่งตามวาระ คณะกรรมการกองทุนประกอบด้วยกรรมการกองทุนทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ และคณะกรรมการกองทุนให้มีการคัดเลือกบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งแทนกรรมการกองทุนที่พ้นจากตำแหน่งตามวาระ ภายในระยะเวลาสามสิบวัน

- กรรมการกองทุนซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระ อาจได้รับการคัดเลือกอีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกินสองวาระติดต่อกันไม่ได้

ข้อ 18. คุณสมบัติคณะกรรมการกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544

ข้อ 19. คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

- (1) บริหารจัดการกองทุน ตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของเงินกองทุน
- (2) รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก
- (3) ออกระเบียบข้อบังคับหรือหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการบริหารกองทุน
- (4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนกำหนดหรือมอบหมาย

ข้อ 20. ประธานกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

- (1) เป็นประธานในการประชุมคณะกรรมการกองทุน
- (2) เรียกประชุมคณะกรรมการกองทุน
- (3) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งตามมติหรือตามที่คณะกรรมการกองทุนมอบหมาย
- (4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามข้อบังคับและมติคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 21. ให้รองประธานกรรมการกองทุนทำหน้าที่แทนประธานกรรมการกองทุน เมื่อประธานกรรมการกองทุนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ หรือเมื่อประธานกรรมการกองทุนมอบหมาย

ข้อ 22. ถ้าประธานกรรมการกองทุนและรองประธานกรรมการกองทุน ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ในการประชุมคราวหนึ่งคราวใดได้ ให้ที่ประชุมเลือกคณะกรรมการกองทุนคนใดคนหนึ่งเป็นประธานของการประชุม คราวนั้น

ข้อ 23. เสร็จบัญชีกองทุนมีหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ ดูแลรักษาเงินทุน และรายได้ของกองทุนรวมทั้งการจัดทำบัญชี พร้อมทั้งควบคุมการใช้จ่ายเงินของกองทุน ให้เป็นไปอย่างรอบคอบและเกิดประโยชน์สูงสุด

ข้อ 24. เลขานุการกองทุนมีหน้าที่ติดต่อประสานงานทั่วไป นัดประชุมกรรมการกองทุน จัดและทำบันทึกรายงานการประชุม ตลอดจนรายงานการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 25. ผู้ตรวจสอบภายในมีหน้าที่ตรวจสอบบัญชี กำกับ ดูแลเงินกองทุนให้เป็นไปตามมติที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด รวมทั้งประเมินผลการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 26. ประชาสัมพันธ์มีหน้าที่ผลิตเอกสาร สิ่งพิมพ์ ให้ข่าวสารแก่สมาชิก และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ 27. กรรมการกองทุนอื่น ๆ ให้มีหน้าที่ตามคณะกรรมการกองทุนกำหนด มอบหมาย

ข้อ 28. คณะกรรมการกองทุนต้องมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีความจำเป็นประธานอาจเรียกประชุมได้มากกว่า 1 ครั้ง และต้องมีคณะกรรมการกองทุนเข้าประชุมอย่างน้อยถึงหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดจึงครบองค์ประชุม

ข้อ 29. การวินิจฉัยชี้ขาดการประชุม ให้ถือเสียงข้างมากและกรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงในการลงคะแนนหนึ่งเสียง ในกรณีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มอีกเสียงหนึ่งหรือเป็นผู้ชี้ขาด

ข้อ 30. ประเภทการกู้ยืม สมาชิกสามารถยื่นขอกู้ต่อคณะกรรมการกองทุนเพื่อนำไปใช้จ่ายในกิจกรรมดังต่อไปนี้

- (1) การพัฒนาอาชีพ
- (2) การสร้างงาน
- (3) การสร้าง และหรือเพิ่มรายได้
- (4) บรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน

ข้อ 31. การอนุมัติเงินกู้ สมาชิกที่ประสงค์ขอกู้เงินจะต้องจัดทำโครงการเพื่อขอเงินจากคณะกรรมการกองทุน โดยระบุวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเงินอย่างชัดเจน

ข้อ 32. ลักษณะโครงการ สมาชิกสามารถยื่นขอกู้เงินตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ต้องมีลักษณะหรือคุณสมบัติคือ เป็นโครงการที่ต้องสามารถดำเนินการได้จริง มีความเป็นไปได้ทางการตลาด และเห็นได้ชัดเจนว่ามีความคุ้มค่าต่อการลงทุน

ข้อ 33. วงเงินกู้ เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ให้แก่สมาชิกกระยะหนึ่งไม่เกินสองหมื่นบาท

- ในกรณีที่คณะกรรมการกองทุนมีมติเห็นควรอนุมัติเงินกู้รายใดเกินกว่าสองหมื่นบาท คณะกรรมการกองทุนจะเรียกประชุมสมาชิก เพื่อให้สมาชิกพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาด แต่ทั้งนี้ การอนุมัติเงินกู้รายหนึ่งต้องไม่เกินห้าหมื่นบาท

- โครงการที่สมาชิกยื่นกู้ตามข้อ 30. (5) ต้องเป็นการกู้เฉพาะกรณีเพื่อการอันจำเป็นหรือมีประโยชน์ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควร แต่จะให้กู้เงินเพื่อการเก็งกำไรหรือสุรุ่ยสุร่ายไม่ได้ ในวงเงินรายละไม่เกินสามพันบาท

ข้อ 34. การดำเนินการตามโครงการที่ขอกู้และการจัดทำรายงาน สมาชิกจะต้องดำเนินโครงการที่ขอกู้ให้สำเร็จเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และจัดทำรายงานความก้าวหน้าตามแบบรายงานที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด

ข้อ 35. การทำสัญญาเงินกู้ทุกประเภทต้องมีการทำสัญญาไว้กับคณะกรรมการกองทุนตามแบบและเงื่อนไขที่กำหนด

ข้อ 36. หลักประกันเงินกู้ มีข้อกำหนดดังนี้

- (1) เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ต้องใช้สมาชิกของกองทุนจำนวนสามคนเป็นผู้ค้ำประกัน สำหรับเงินตามข้อ (5) ให้ใช้ผู้ค้ำเพียงคนเดียว

ข้อ 37. การชำระคืนเงินกู้ เงินชำระหนี้สำหรับเงินกู้มีกำหนดไว้ดังนี้

- (1) เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินต้นพร้อมด้วยดอกเบี้ยภายในหนึ่งปี
- (2) เงินกู้ตามข้อ 30. (5) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินกู้เต็มจำนวนพร้อมดอกเบี้ยภายในระยะเวลาไม่เกินสามเดือน

ข้อ 38. อัตราดอกเบี้ย

- (1) อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ ร้อยละ 5% ต่อปี
- (2) อัตราดอกเบี้ยเงินฝาก คิดตามธนาคาร

ข้อ 39. ค่าปรับ ในกรณีผู้กู้ผิดสัญญาเงินกู้ให้ผู้กู้เสียเบี้ยปรับในอัตราร้อยละศูนย์จุดห้าต่อวัน เว้นแต่ผู้กู้ได้รับอนุญาตให้ผ่อนผันการชำระหนี้จากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 40. การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีทางบัญชีของกองทุนและได้ปิดบัญชีตามมาตรฐานการบัญชีที่รับรองโดยทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

- (1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละสิบห้า
- (2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละยี่สิบ
- (3) เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้กับผู้กู้ในอัตราร้อยละห้า
- (4) เป็นเงินตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนในอัตราร้อยละสิบ
- (5) เป็นทุนการศึกษาและการพัฒนาอาชีพของประชากรในหมู่บ้านในอัตราร้อยละสิบ
- (6) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละสิบห้า
- (7) เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ในอัตราร้อยละยี่สิบ
- (8) อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควรในอัตราร้อยละห้า

ข้อ 41. คณะกรรมการกองทุนจะตรวจสอบบัญชีของกองทุน และรายงานการตรวจสอบบัญชีต่อคณะกรรมการสนับสนุนเพื่อทราบถึงความก้าวหน้าฐานะการเงิน ผลการดำเนินงาน

งานของกองทุนทุกสามเดือนและทุกรอบปี พร้อมทั้งแสดงบัญชีกำไร ขาดทุน งบดุลในปี บัญชีที่ล่วงมา ภายในหนึ่งร้อยยี่สิบวัน นับแต่วันสิ้นปีบัญชี

ข้อ 42. ให้คณะกรรมการกองทุนนัดประชุมใหญ่สมาชิกอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง โดยมีวาระการประชุม ดังนี้

- (1) ประธานกล่าวเปิดการประชุม
- (2) เรื่องที่แจ้งให้ที่ประชุมทราบ
- (3) รับรองรายงานการประชุมครั้งที่ผ่านมา
- (4) พิจารณาเรื่องที่ค้างในที่ประชุมครั้งก่อน
- (5) เรัญญูกรายงานฐานะการเงิน
- (6) วาระที่ต้องการพิจารณา
- (7) สรุปผลและปิดการประชุม

ให้ไว้ ณ วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

(.....)

ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์สกุล

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ การศึกษาวิจัย และบริบทของชุมชน	1
การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล	2
สภาพทั่วไปของชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูล	9
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	10
บทที่ 2 ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	12
วิถีการผลิตของชุมชนเพื่อการทำกิน	12
วิถีชีวิตในชุมชน : ภาพของสังคมแห่งการพึ่งพาและร่วมแรงร่วมใจ	17
ภูมิปัญญาในชุมชน : การสร้าง สะสม และสืบทอดความรู้แห่งชุมชนชาวนา	18
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย	22
“ผลิตเพื่อการค้า” กลายเป็นวิถีการผลิตนำชุมชน	22
วิถีชีวิตของชุมชนในยุคเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมทันสมัย	29
การปรับตัวของชุมชน : หลากมิตติของความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้ทุนนิยม	34
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	38
กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	39
ที่มาของประธานและกรรมการกองทุน	40
กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	43
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนฯ	53
ภาพสะท้อนของกองทุนฯจากทัศนะของคนในชุมชน	54
ภาคผนวก ก	58

บทที่ 1

บทนำ การศึกษาวิจัย และบริบทของชุมชน

“บ้านพันลาน” ถือว่าเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมของจังหวัดนครสวรรค์และเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ประกอบไปด้วยหมู่ที่ 2 และ หมู่ที่ 3 ของตำบลพันลาน อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ บ้านพันลานเป็นชุมชนที่มีอายุสืบเนื่องยาวนานกว่าสองร้อยปี นับว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งของทุนเดิมที่เป็นทุนกายภาพของชุมชน ได้แก่ ทุนทรัพยากรธรรมชาติอันมีที่ดินทำนาอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ซึ่งอำนวยประโยชน์ทั้งการทำเกษตรและทำประมงน้ำจืด มีที่ตั้งของชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการเดินทาง ขนส่งผลผลิต และเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอก อีกทั้งภายในชุมชนเองมีกระบวนการพัฒนาทุนของตนเองขึ้นร่วมกัน อาทิ ชุมชนมีการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจผ่านกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านขึ้นมาเองถึงสองกลุ่ม และมีทุนทางสังคม อันเกิดจากจิตสำนึกของชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน มีผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายหลายด้าน และยังมีการสร้างทุนทางการเมืองโดยการสร้างปฏิสัมพันธ์กับรัฐอันก่อให้เกิดการยอมรับในศักยภาพของชุมชน การยอมรับต่อผู้นำของชุมชน จึงทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากรัฐตลอดมา เพราะเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ดีและยังสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่หยิบเอาผลผลิตสำคัญของชุมชนนั่นคือ “พริกสวน” หรือ “พริกไร่” ขึ้นมาส่งเสริมและจัดจำหน่ายสร้างเป็นรายได้และทำชื่อเสียงให้แก่ชุมชน หรือการเป็นชุมชนนำร่องในการจัดทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ เพราะเป็นชุมชนที่มีความพร้อมทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ อีกทั้งยังมีผู้นำของชุมชนเป็นคนที่สามารถประสานงานกับหน่วยงานของรัฐได้เป็นอย่างดี และแหล่งที่ตั้งของชุมชนยังอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเนื่องจากอยู่ใกล้ทั้งอำเภอชุมแสงและอำเภอเมือง ทำให้การติดต่อระหว่างชุมชนพันลานกับชุมชนเมืองจึงเป็นไปอย่างสะดวก เป็นผลให้โครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้าถึงชุมชนได้อย่างรวดเร็วกว่าชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกล

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ดูจะเป็นเงินที่ไม่มากนักสำหรับชุมชนแห่งนี้เป็นเพราะประการแรก บ้านพันลานมีการสะสมทุนทางเศรษฐกิจของตนเองมาอย่างต่อเนื่องและสามารถพึ่งพาเงินทุนของตนเองได้อย่างไม่เดือดร้อนนัก ด้วยมีทั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่ตั้งขึ้นมานานแล้วและสามารถกระจายเงินทุนให้สมาชิกกู้ยืมได้ค่อนข้างเพียงพอ อีกทั้งชาวบ้านพันลานมีทุนในครัวเรือนที่สะสมอยู่เดิมรวมถึงความเป็นเจ้าของในที่ดินทำกินของครัวเรือน ประการที่สอง ความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ (ราวสองร้อยครัวเรือน) ทำให้เงินจำนวน

หนึ่งล้านไม่มากนักเมื่อจัดสรรให้แก่สมาชิกในชุมชน และไม่เพียงพอต่อการนำไปลงทุนในการสร้างผลผลิตที่ต้องใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูง ดังนั้นเงินจากกองทุนหมู่บ้านจึงไม่น่าจะส่งผลมากนักต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนแห่งนี้ หากแต่มีประเด็นที่น่าศึกษาวิจัยอยู่ที่การบริหารจัดการกองทุนฯ ของชุมชน เพื่อให้เกิดกระบวนการทางสังคมที่จะสร้างระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างเท่าเทียม และสามารถสร้างโอกาสให้สำหรับคนยากจนในชุมชนได้มีแหล่งทุนทำกินที่จะหยิบยืมได้ด้วยหรือไม่ กองทุนหมู่บ้านที่เข้าสู่ชุมชนที่เข้มแข็งแล้วจะยังประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใดหรือจะคุ้มค่าหรือไม่ เมื่อพิจารณาถึงความต้องการที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน หรือจะช่วยสร้างอรรถประโยชน์ส่วนเพิ่มได้ให้แก่ชาวบ้านได้อีกบ้างภายใต้การบริหารจัดการของกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในการจัดการทุนของชุมชนมาแล้ว

การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล

การให้ความสนใจต่อชุมชนบ้านพันลานในการศึกษาวิจัยกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้ เกิดขึ้นจากการแนะนำของพัฒนากรอำเภอที่แสดงความคิดเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านของบ้านพันลานถือเป็นกองทุนฯ ตัวอย่างของอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ที่สามารถสร้างระบบการบริหารจัดการที่ดีและเป็นแบบอย่างให้ชุมชนอื่น ๆ ในเขตจังหวัดนครสวรรค์และชุมชนใกล้เคียงให้เข้ามาศึกษาดูงาน การจัดการของกลุ่มมีพื้นฐานจากการทำงานร่วมกันของชาวบ้านในกิจกรรมอื่น ๆ ภายในชุมชนมาก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดตั้งกลุ่มฌาปนกิจ การจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มทำนา กลุ่มปลูกพริก กลุ่มค้าขาย เป็นต้น นอกจากนี้บ้านพันลานยังมีชาวบ้านที่เป็นผู้นำชุมชนที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ตัวแทนใน อบต. ประธานกลุ่มออมทรัพย์ ครู/อาจารย์ และผู้นำตามธรรมชาติ อาทิ ผู้หลักผู้ใหญ่หรือคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนที่เป็นที่นับถือทั้งของชาวบ้านพันลานเองและชุมชนบ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ในชุมชนพันลานยังมีระบบการจัดการงานของชุมชนที่ผู้คนหลายวัย ทั้งคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาเป็นผู้นำของชุมชน ทำให้บ้านพันลานเป็นชุมชนที่มีพลวัตของการปรับตัวไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่บ้านพันลานจึงถือว่าเป็นชุมชนที่มีความพร้อมสูงเป็นชุมชนแรก ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนรอบแรกเร็วกว่าชุมชนอื่น มีการบริหารจัดการกองทุนฯ อย่างเป็นระบบ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความกระตือรือร้นต่อการเข้าร่วมโครงการกองทุนหมู่บ้าน จึงทำให้ชุมชนบ้านพันลานได้รับการกล่าวถึงในแง่ของความเป็นชุมชนเข้มแข็ง การเข้าศึกษาวิจัยและประเมินกองทุนบ้านพันลานเป็นไปด้วยความสะดวกทั้งในด้านการเดินทาง ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและผู้นำในชุมชน มีการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านอย่างเต็มที่

ต่อโครงการกองทุนหมู่บ้านซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ในการปรับปรุง แก้ไข และนำเอาแนวคิดไปปรับใช้สำหรับชุมชนอื่น ๆ ได้ด้วย

สภาพทั่วไปของชุมชน

แม้ชุมชนพันลานจะเป็นชุมชนชาวนาที่สืบทอดกันมาว่าสองร้อยปีแล้ว หากผู้คนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่อพยพมาจากหลาย ๆ แห่ง อาทิ สิงห์บุรี อ่างทอง ลพบุรี อุทัย ด้วยความหนาแน่นของชุมชนเดิมทำให้เกิดการแตกตัวของชุมชนออกไปสู่การหาที่ดินทำกินในแหล่งใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณที่ตั้งของบ้านพันลานด้วยทำเลที่ตั้งเหมาะกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวนาภาคกลาง ชาวบ้านที่เข้ามาใหม่มีทั้งที่เข้ามาทางป่าเพื่อจับจองที่ดิน และบ้างก็เข้ามาขอซื้อจากคนที่อยู่เดิม เมื่อมีที่ดินทำกินและบ้านเรือนที่มั่นคงแล้ว จึงได้อพยพเอาลูกหลานเข้ามาอยู่ด้วย และสร้างชุมชนชาวนาแห่งใหม่ขึ้นมา และให้ชื่อว่า บ้านพันลอมเพราะมีข้าวปลูกได้มาก เรียกลักษณะการกองข้าวว่า ลอมข้าว จึงให้ชื่อบ้านว่าพันลอม ต่อมาจึงมีการเปลี่ยนมาเรียกว่า บ้านพันลาน

ปัจจุบันบ้านพันลานเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ โดยแบ่งออกเป็นหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ในจำนวน 10 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรในหมู่ที่ 3 ประมาณ 624 คน คิดเป็นจำนวนครัวเรือนเท่ากับ 201 ครัวเรือน บ้านพันลานทั้งสองหมู่มีการใช้สถานที่สาธารณะประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ วัดพันลานซึ่งถือเป็นวัดขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน โรงเรียนพันลานที่สอนตั้งแต่ระดับประถมถึงมัธยมศึกษา และสถานีนามัยประจำชุมชน อย่างไรก็ตามบ้านพันลานตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอชุมแสง จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมส่งลูกหลานไปเรียนที่โรงเรียนระดับอำเภอ และใช้บริการรักษาพยาบาลจากโรงพยาบาลชุมแสงด้วยเช่นกัน ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 24,000 บาทต่อปี ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างดีเสมอกัน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง อาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านพันลานเป็นชาวนาดั้งเดิมของจังหวัดนครสวรรค์ที่เล่ากันว่าในอดีตพื้นที่ลุ่มปากน้ำโพแห่งนี้แหล่งทำนาขนาดใหญ่ โดยเฉพาะบริเวณบ้านพันลาน ได้ชื่อเช่นนี้เพราะมองไปทางใดก็จะเห็นแต่ลานตากข้าวมากมายไปหมด จนได้รับการตั้งชื่อว่าเป็น “บ้านพันลาน” คือมีลานข้าวเป็นพัน ๆ ลานนั่นเอง ชาวบ้านเองจึงมีทุนทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าชุมชนในอำเภอเดียวกัน

ปัจจุบันบ้านพันลานก็ยังคงมีวิถีการผลิตหลักเป็นการทำนาข้าวอยู่ แต่มีการปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาปีละสองครั้ง นอกจากนี้ยังมีการทำสวนผัก โดยเฉพาะการปลูกพริกสวนซึ่งเป็นพริกชี้หูเม็ดใหญ่ มีสีแดงสด ปลูกได้ตลอดปี เป็นผลผลิตที่สร้างชื่อเสียงให้บ้านพันลานอีกอย่างหนึ่ง และยังมีการทำไร่ข้าวโพดที่เน้นการปลูกข้าวโพดหวานสำหรับเป็นอาหาร

ของคน แต่จะไม่นิยมปลูกข้าวโพดที่ใช้เป็นอาหารสัตว์เป็นการทำไร่ข้าวโพดทั่วไป หากเดินทางด้วยถนนเส้นทางชุมแสง-นครสวรรค์ ก่อนจะถึงตัวอำเภอชุมแสงจะเห็นชาวบ้านนำเอาพริกสดพริกแห้ง และข้าวโพดหวานมาวางขายริมถนนตลอดเส้นทาง ถือเป็นของฝากอย่างหนึ่งที่นักท่องเที่ยวจะแวะซื้อเพื่อติดมือกลับบ้าน นอกจากอาชีพเกษตรกรรมที่ถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านพันลานแล้ว ชาวบ้านยังมีการทำประมงน้ำจืด ซึ่งในอดีตเป็นการจับปลาตามธรรมชาติเพื่อใช้ยังชีพและเพื่อขายโดยเฉพาะในช่วงน้ำหลากการจับปลาจะกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของชาวบ้านที่ถูกน้ำท่วมไร่นาเสียหาย สำหรับในปัจจุบันการทำประมงหรือจับปลาตามธรรมชาติได้ลดน้อยลงมาก หากมีการเปลี่ยนรูปแบบเป็นการเพาะพันธุ์ปลาทวาย เลี้ยงปลาในบ่อ และเลี้ยงปลาในกระชังเพื่อการค้ามากขึ้น

ทำเลและที่ตั้งของชุมชน

“บ้านพันลาน” ถือเป็นชุมชนหลัก และเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน หากแบ่งตามเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น บ้านพันลานจะประกอบด้วย 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ด้วยความหนาแน่นของประชากรจึงมีการแยกออกเป็นสองหมู่ แต่ยังคงมีความเป็นเครือญาติกันสูงอยู่และมักจะมีกิจกรรมงานบุญต่างๆ ร่วมกันอยู่เสมอ ชุมชนบ้านพันลานตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอชุมแสงระยะทาง 13 กม. และห่างจากตัวอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นระยะทาง 30 กม. ชุมชนตั้งอยู่บนถนนชุมแสง-นครสวรรค์ (ทางหลวงหมายเลข 225) ตำบลพันลานเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำน่านอันเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชน และยังตั้งอยู่ติดกับบึงบรเพ็ดซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ของพื้นที่ภาคกลาง สำหรับการเดินทางเข้าสู่ชุมชนพันลานั้นนับว่าเป็นไปได้สะดวกเนื่องจากบ้านพันลานตั้งอยู่ระหว่างตัวอำเภอชุมแสง และอำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์

สภาพการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านพันลานส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการกระจุกตัวอยู่ร่วมกันเป็นแหล่งชุมชนที่มีสถานที่ราชการหรือองค์กรทางสังคมตั้งอยู่ในระแวกเดียวกัน อาทิ วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ที่ตั้งของอบต. และยังตั้งอยู่บริเวณริมถนนสายหลักเพื่อความสะดวกในการเดินทางติดต่อกับภายนอกชุมชน และยังสามารถตั้งเพิงขายผลผลิตริมถนนได้ด้วย สำหรับที่ดินทำกินจะอยู่รอบนอกที่ไกลออกไปจากถนนและมักจะอยู่ติดแม่น้ำ ชาวบ้านหลาย ๆ ครัวเรือนจะมีที่ดินทำกินทั้งที่เป็นที่นาและที่ไร่ และอาจจะมีการถือครองหลาย ๆ แปลงไม่ต่อเนื่องกัน

ที่ดินทำกิน

ที่ดินทำกินในบ้านพันลานส่วนใหญ่ (ประมาณร้อยละ 90) เป็นที่ดินของชาวบ้านที่เป็นเจ้าของถือโฉนดและทำมาหากินบนที่ดินของตนเอง มีทั้งที่ดินทำนาซึ่งเป็นที่ดินผืนใหญ่ของชุมชน ซึ่งมักจะเป็นที่ดินราบลุ่ม และที่ราบน้ำท่วมถึง อยู่ติดริมแม่น้ำและที่ดินติดคลองชลประทานที่เป็นคลองแยกคลองซอยจากระบบชลประทานที่ปันน้ำมาจากเขื่อนชัยนาท สำหรับที่ดินทำไร่จะอยู่ไกลออกไปจากแหล่งน้ำ และมักจะมีลักษณะเป็นที่เนินหรือที่ดอน คุณภาพของดินไม่สู้สมบูรณ์นักจึงปลูกพืชไร่ได้เพียงปีละครั้งและต้องทิ้งที่ดินให้ว่างลง นอกจากนี้ยังมีที่ดินสำหรับการทำสวนผักและสวนผลไม้บ้างกระจัดกระจายอยู่ทั้งในชุมชนและตามที่ไร่นาประปราย การทำสวนผลไม้ขนาดใหญ่ไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชน ด้วยบ้านพันลานมีปัญหาของน้ำที่ท่วมทุกปีทำให้ไม้ผลมักจะตายด้วยโรครากเน่าเมื่อถูกน้ำท่วมขังชาวบ้านจึงไม่นิยมทำสวนผลไม้หรือไม่ยืนต้น หากปลูกไม้ผลบ้างก็เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน อาทิ มะม่วง ขนุน นอกจากนี้ในชุมชนยังมีบางส่วนที่เป็นที่ดินสาธารณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน อาทิ ที่ดินในเขตวัด เขตโรงเรียน และมีที่ดินบางส่วนทั้งที่เป็นของคนในชุมชนและคนนอกชุมชนที่ไม่ได้ทำกินบนที่ดินของตนเอง แต่จะปล่อยเป็นที่ให้เช่าแก่ชาวนาไว้ที่ดินทำกิน หรือชาวนาที่ต้องการขยายที่ดินทำกินเพิ่มเติม

ที่ดินทำนาที่อยู่ลุ่มน้ำของบ้านพันลาน ซึ่งพื้นที่ของชุมชนส่วนใหญ่จะประสบภาวะน้ำท่วมในราวเดือนกันยายน-ธันวาคม บางปีน้ำจะท่วมขึ้นสูงมากหากเขื่อนชัยนาทที่อยู่ทางด้านเหนือไม่สามารถระบายน้ำลงสู่ภาคกลางตอนล่างได้ จึงทำให้น้ำในเขื่อนสูงขึ้นและระบายลงสู่คลองชลประทานและเข้าท่วมที่ดินทำกินเกือบทั้งหมดของจังหวัดนครสวรรค์ รวมทั้งบ้านพันลานก็เป็นพื้นที่รับน้ำจากเขื่อนนี้ ทำให้ผลผลิตของทีนาเสียหาย โดยเฉพาะในปี 2545 ที่ผ่านมาน้ำท่วมสูงมากและเป็นระยะเวลานาน ทำให้ข้าวนาปรังของชาวบ้านพันลานเสียหายไปมาก มีเพียงบางครัวเรือนที่เก็บเกี่ยวได้ทันจึงไม่เสียหาย

แหล่งน้ำของชุมชน

ชุมชนพันลานอาศัยแหล่งน้ำจาก 3 แหล่งสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำน่านซึ่งถือเป็นแม่น้ำสายหลักที่ชุมชนตั้งอยู่ และยังสามารถใช้ประโยชน์จากบึงบอระเพ็ด ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นบึงขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดของจังหวัดนครสวรรค์ มีปลานานาชนิดให้ชาวบ้านจับไปบริโภคและขายได้ในช่วงน้ำเหนือหลาก สำหรับการำนาในปัจจุบันนั้นชาวบ้านพันลานส่วนใหญ่ได้อาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ที่ปล่อยน้ำมาจากเขื่อนเจ้าพระยาหรือเขื่อนชัยนาท มีการสร้างคลองชลประทานเป็นคลองแยก คลองซอย หรือชาวบ้านเรียกว่า “คลองสำนัก” เข้าสู่พื้นที่นาเพื่อใช้ทำนาปรังเป็นส่วนใหญ่ น้ำจาก

ระบบชลประทานจะยังประโยชน์ให้แก่ที่ดินที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ หากอยู่ไกลออกไปจะต้องอาศัยเครื่องสูบน้ำดึงน้ำเข้ายังที่นาและที่ไร่ หากมีการปล่อยน้ำน้อยก็จะปันกันสูบน้ำเข้าที่นาของตนและเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ในช่วงหน้าแล้งที่น้ำไม่เพียงพอต่อการทำนาและทำไร่พริก เพราะจะต้องใช้น้ำปริมาณมาก หากระบบชลประทานไม่สามารถปล่อยน้ำลงมาให้ได้ ชาวบ้านจะอาศัยเครื่องสูบน้ำเพื่อนำน้ำบาดาลมารดต้นไม้และทำนา แต่น้ำบาดาลไม่สู้ดีนัก เพราะมีสภาพเป็นน้ำกร่อย ปริมาณน้ำน้อย หากเร่งสูบกินทุกบ้านจะทำให้ น้ำมีความเค็มสูงรดพืชผักและทำนาไม่ได้ผล

“ อย่างตำบลพันลานนี้มีแหล่งน้ำ 3 แห่ง ลำนน้ำไปได้ไม่ไกลกว่าสองกิโล เพราะคลองส่งเล็ก เครื่องสูบน้ำก็เล็ก ถ้าที่นาใครมีคลองส่งน้ำเข้าตลอดทั้งปีก็ลงทุนน้อย ถ้าอยู่ไกลก็ลงทุนมาก เพราะต้องใช้น้ำมันสูบน้ำมาใช้ บางที่ต้องสูบน้ำตั้ง 4-5 วันถึงจะพอ บางที่เราสูบน้ำอยู่ ที่นาใกล้ ๆ เขาก็สูบน้ำ บางที่เราสูบน้ำไม่ได้ เพราะตาน้ำเรามันลึก ตาน้ำเขาใหญ่ พอเขาติดเครื่องปั๊ม ขอเราก็เบาไปเลย”

แม้บ้านพันลานจะตั้งอยู่ริมน้ำนานและมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชน หากความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรก็มีปริมาณมาก อีกทั้งคุณภาพน้ำบางช่วงเวลาไม่เหมาะสมในการเพาะปลูก จึงทำให้ชุมชนมีปัญหาเกี่ยวกับน้ำในบางปี ทั้งปัญหาขาดแคลนน้ำทำเกษตรกรรม และปัญหาน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก

นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติจะเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญสำหรับการทำเกษตรกรรมแล้ว แหล่งน้ำตามธรรมชาติยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งอาชีพของคนในชุมชนอีกด้วย เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาน้ำจืด จึงทำให้ชุมชนบ้านพันลานมีอาชีพในการทำประมงน้ำจืดเสริมจากการทำนาอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในหน้าน้ำหลากหลายครัวเรือนในชุมชนจะหันมาจับปลาทั้งเพื่อกินและเพื่อขาย ในปัจจุบันการทำประมงน้ำจืดของชุมชนแปรสภาพไปสู่การเพาะเลี้ยงมากขึ้นเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติลดน้อยลงมาก

ป่าไม้/ป่าชุมชน

คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าว่า เมื่อครั้งอดีตในเขตบ้านพันลานเป็นที่ป่ารกกว้างขวาง ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบที่มีความสมบูรณ์ของต้นไม้ขนาดใหญ่ ดังนั้นป่าจึงเสมือนแหล่งอาหารขนาดใหญ่ของชุมชน ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อหาหน่อไม้บ้าง เห็ดบ้าง ผักป่าต่าง ๆ และสมุนไพร สำหรับเป็นอาหารและเป็นยา นอกจากนี้ความอุดมของป่าจึงเป็นที่อาศัยของสัตว์

หลายชนิด ชาวบ้านบางคนจึงมีอาชีพล่าสัตว์ป่า นำออกมาขาย ความสมบูรณ์ของป่าลดน้อยลงตามลำดับเมื่อชาวบ้านขยายที่ทำกินเข้าไปบุกรุกที่ป่า มีการถางป่าและปักเขตแดนเพื่อจองที่ดินทำกิน ด้วยจำนวนสมาชิกในชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีความต้องการที่ดินเพื่อการทำนาเพิ่มเติมอย่างมากในช่วงปี 2500 เป็นต้นมา เพราะจังหวัดนครสวรรค์ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ จึงมีการบุกรุกป่ากันมาก จนกระทั่งเขตป่าถอยร่นไปไกลจากที่ตั้งชุมชน และสภาพป่าเบาบางลง จะมีป่าสมบูรณ์อยู่บ้างในบริเวณภูเขาที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือเขตป่าสงวน ที่ดินส่วนใหญ่ถูกพัฒนาเป็นที่นาและที่ไร่เกือบทั้งหมด แรกๆ ยังเป็นการบุกรุกป่าเพื่อทำกินอยู่ จนภายหลังที่จับจองเหล่านั้นก็ได้รับการออกโฉนดทั้งหมดทำให้ชาวบ้านได้ที่ดินทำกินเป็นของตนเอง สมัยก่อนที่ดินมีจำนวนมากว่าคนจึงทำให้การจับจองเป็นไปได้อย่างสะดวก คนรุ่นพ่อแม่จะมีที่ดินทำกินแบ่งให้แก่ลูกหลานได้มากเป็นร้อยไร่ แต่ระยะหลัง ๆ เมื่อมีการจัดสรรที่ดินตามกฎหมายแล้ว แต่ละครัวเรือนที่แยกออกไปจะมีที่นาทำกินไม่มากเช่นในอดีต และหากจะขยายที่ดินทำกินก็ต้องซื้อเพิ่มเติม ซึ่งที่ดินมีราคาสูงขึ้น อีกทั้งชาวบ้านไม่นิยมขายที่ดิน แต่จะแบ่งให้เขาเป็นส่วนใหญ่

สาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

การคมนาคมของบ้านพันลานในอดีต เป็นการคมนาคมทางน้ำเนื่องจากเป็นชุมชนลุ่มน้ำนาน หากเดินทางไปยังจังหวัดนครสวรรค์จะต้องไปทางเรือ มีการขนข้าวและผลผลิตออกไปจำหน่ายและซื้อสินค้าจากตลาดกลับเข้าสู่ชุมชน หรือหากจะเดินทางบกต้องอาศัยนั่งเกวียนและขนส่งสินค้าไปขายโดยเดินทางผ่านป่าและใช้เวลาหลายวัน เมื่อมีการตัดถนนหลวงผ่านชุมชนราวปี 2512 เริ่มจากการมีถนนลูกรังเกิดขึ้นก่อน ต่อจากนั้นจึงมีถนนลาดยางในช่วงปี 2518 จนมีถนนหลักสายสำคัญตัดผ่านชุมชน คือ เส้นทางหลวงหมายเลข 225 หรือถนนชุมแสง-นครสวรรค์ จึงทำให้การเดินทางติดต่อกับภายนอก รวมถึงการเดินทางไปสู่อำเภอชุมแสงและอำเภอเมืองสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น เพราะชุมชนอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวอำเภอชุมแสง (15 กม.) และห่างจากอำเภอเมืองเพียง 30 กม. สำหรับเส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้านก็มีถนนลาดยางเข้าถึงตลอด ชาวบ้านยังสามารถนำเอาผลผลิตออกวางขายริมถนนสายหลักเพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนได้ด้วย สำหรับการตั้งบ้านเรือนของชุมชนจะอยู่เรียงรายอยู่ริมสองฝั่งถนน รวมถึงสถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย และสถานที่ตั้งอบต. สำหรับที่ทำกิน ได้แก่ ที่ไร่ ที่นา และสวน จะอยู่ริมน้ำและไกลออกไปจากถนน

สำหรับสาธารณูปโภคด้านไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชนในช่วงปี 2514 เมื่อมีไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชน จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มนำเอาเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีพมากขึ้น ได้แก่ โทรทัศน์ ตู้เย็น ต่อมาในช่วงปี 2527 จึงมีการนำเอาระบบโทรศัพท์บ้านเข้าสู่

ชุมชนพันลาน สำหรับระบบน้ำประปาเป็นระบบประปาหมู่บ้าน รวมทั้งเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนมีการขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลขึ้นมาใช้กับงานในไร่และสวนอีกด้วย สำหรับเครื่องจักรเครื่องยนต์ที่ใช้สำหรับการทำนาแผนใหม่เริ่มเข้าสู่ชุมชนในช่วงปี 2524-2525 เครื่องยนต์รุ่นแรกที่เข้ามา คือ รถอีโก้ง ซึ่งชาวบ้านนิยมใช้กันอย่างรวดเร็ว เพราะทำให้เกิดความคล่องตัวทำนาได้มากกว่าเดิมหลายเท่าตัว

การศึกษาของชุมชน

การศึกษาของชาวบ้านพันลานในอดีต อาศัยระบบการเรียนรู้จากวิถีการผลิตและวิถีชีวิตในชุมชนที่ผสานเป็นหนึ่งเดียวกันและสร้างขึ้นเป็นภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพ การยังชีพ และการดำรงอยู่ในชุมชนอย่างมีความสุข การศึกษาในระบบโรงเรียนที่เกิดขึ้นในชุมชนพันลานช่วงแรกเป็นการสอนหนังสือที่วัดพันลาน ซึ่งเป็นวัดประจำชุมชน ใช้ศาลาวัดเป็นที่ตั้งของโรงเรียนยุคแรก เริ่มสอนในระดับประถมศึกษาตั้งแต่ประถมหนึ่งถึงประถมสี่ มีครูเป็นคนในพื้นที่ ต่อมาในช่วงปี 2514-2515 จึงมีการสร้างอาคารของโรงเรียนแยกออกมาจากวัด แต่มีพื้นที่ของโรงเรียนอยู่ในบริเวณเดียวกับวัดพันลาน การเข้ามาของโรงเรียนมีผลให้ชาวบ้านส่งลูกหลานเข้าเรียนหนังสือในระบบมากขึ้น และถือเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะต้องส่งลูกหลานเข้าเรียนในภาคบังคับในโรงเรียน เมื่อมีโรงเรียนชาวบ้านรู้สึกว่าการลูกหลานมีการศึกษาดีขึ้นกว่าพ่อแม่ เพราะเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการอ่านออกเขียนได้ และยังสามารถนำเอาความรู้ที่ได้จากระบบโรงเรียนไปหางานทำนอกภาคเกษตรได้ ซึ่งถือเป็นงานที่ดีกว่าเพราะไม่ต้องลำบากตรากตรำเหมือนกับการทำงานไร่งานนา

“ สมัยก่อนเรียนที่นี่ มีศาลาวัดไว้เรียนหนังสือ ครูก็เป็นคนในหมู่บ้านนี้ละ ส่วนโรงเรียนเข้ามากกว่า 20 ปีแล้ว ก็ทำให้คนในพื้นที่เรามีความรู้ดีขึ้น มีการส่งลูกหลานเข้าเรียน ทำให้มีงานทำ ชาวบ้านเราต่างจากสมัยก่อน ทำให้การเรียนหนังสือดีขึ้นมาก”

ลูกหลานชาวบ้านพันลานปัจจุบันส่วนใหญ่มักจะจบการศึกษาในชั้นประถมและชั้นมัธยมจากโรงเรียนพันลาน ที่สอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาชั้นปีที่หก เมื่อเรียนจบจากโรงเรียนพันลานแล้วจึงออกไปเรียนต่อภายนอกชุมชน บางส่วนพ่อแม่จะส่งลูกหลานให้ไปเรียนในโรงเรียนระดับอำเภอของอำเภอชุมแสงหรืออำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ในปัจจุบันเด็กส่วนใหญ่เมื่อจบภาคบังคับแล้วจะเรียนต่อในระดับวิชาชีพและสูงขึ้นไป เมื่อเรียนจบแล้วก็มักจะไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรมและงานภายนอกชุมชน มีเด็กจำนวนไม่มากนักที่กลับมาทำงานในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานนาและงานไร่ที่คนรุ่นใหม่ไม่ถนัด

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลเพื่องานวิจัยนี้ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่หนึ่ง เป็นการเข้าไปทำความเข้าใจพื้นที่ และเก็บข้อมูลทางด้านเอกสารจากหน่วยงานของราชการ ได้แก่ พัฒนาการอำเภอ เกษตรอำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบล พร้อมทั้งได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนและการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ตั้งแต่แรกเริ่มเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดพื้นที่ที่จะเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ของชุมชนบ้านพันลานและตัดสินใจเลือกพื้นที่ของหมู่บ้านพันลานเป็นกรณีศึกษาของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากหมู่บ้านพันลานมีความน่าสนใจในกระบวนการทางสังคมที่มีการสะสมทุนมานานก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา และยังมีระบบการจัดการทางสังคมแบบประชาคมซึ่งชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาส่วนรวมของชุมชน ระยะที่สองของการเก็บข้อมูลอยู่ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2545 โดยเริ่มจากการที่ผู้วิจัยเข้าร่วมรับฟังการประชุมสามัญของกองทุนหมู่บ้านในวาระที่จะครบรอบหนึ่งปีที่โครงการกองทุนหมู่บ้านปล่อยกู้ออกไปและจะครบวาระของกรรมการชุดแรกด้วย สมาชิกจะต้องมีการนำเงินมาคืนและจะต้องมีการเลือกกรรมการบริหารกองทุนชุดใหม่ในราวปลายเดือนสิงหาคม 2545 การประชุมเพื่อปรึกษาหารือในวิธีการคืนเงิน และการกู้ยืมใหม่ว่าจะทำอย่างไรเมื่อไรจึงจะเหมาะสม การประชุมกรรมการและสมาชิกกองทุนฯ คราวนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปในฐานะผู้สังเกตการณ์ พบว่าการประชุมดำเนินไปในรูปแบบของความเป็นประชาธิปไตย มีการขอความคิดเห็นจากที่ประชุม สมาชิกได้แสดงความคิดเห็นขัดแย้งกันได้อย่างกว้างขวาง และในที่สุดก็มีการสรุปหาทางเลือกเพื่อการปฏิบัติงานของกรรมการได้โดยไม่มีความขัดแย้ง นับเป็นการประชุมที่แสดงถึงกระบวนการทางสังคมที่เข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้กลุ่มผู้วิจัยยังได้เข้าไปเก็บข้อมูลด้วยวิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก 10 ราย สำหรับการเก็บข้อมูลระยะที่สาม ผู้วิจัยได้ลงเก็บข้อมูลในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงหลังจากที่มีการเลือกกรรมการกองทุนชุดใหม่แล้ว มีการชำระคืนเงินกู้ก้อนแรกและชาวบ้านได้กู้เงินครั้งที่สองแล้ว การเก็บข้อมูลระยะที่สามนี้เป็นช่วงที่ชุมชนเพิ่งจะประสพภาวะน้ำท่วมอย่างหนักมา เป็นระยะเวลานานเกือบสองเดือน และชาวบ้านเองยังอยู่ในช่วงของการฟื้นฟูที่ดินทำกิน รวมถึงการซ่อมแซมบ้านเรือน แต่อย่างไรก็ตามกิจกรรมต่าง ๆ ของกองทุนหมู่บ้านยังคงดำเนินไปตามกำหนดการเดิมที่กำหนดไว้ ทั้งเรื่องของการชำระคืนเงินกู้รอบแรก การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่ และการปล่อยเงินกู้ยืมรอบสอง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตลอดการวิจัยนั้น มีผู้ให้ข้อมูลหลัก รวมจำนวน 24 ราย โดยผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชนบ้านพันลานประกอบไปด้วย ประธานกองทุนฯ กรรมการกองทุนฯ บัณฑิตอาสาที่รัฐแต่งตั้งเข้ามาเพื่อประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นคนในชุมชนเอง สมาชิกกองทุนฯ ที่ได้กู้เงินทั้งรอบแรกและรอบสอง ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนอบต. ประธานกลุ่มออมทรัพย์ และผู้นำตามธรรมชาติที่เคารพนับถือของคนในชุมชน คนเฒ่าคนแก่ที่สามารถเล่าเรื่องราวในอดีตของชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง รวมถึงชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ใช่สมาชิกของกองทุนฯ เพื่อให้ได้ข้อมูลของชุมชนทั้งที่เป็นบริบทของชุมชนในมิติต่าง ๆ ความเป็นมาของชุมชน เรื่องราวของกองทุนฯ ทั้งในด้านการบริหารจัดการ แนวคิด ความคิดเห็นของชาวบ้านทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของกองทุนฯ

	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่ง
1. ลุงนิวัติ	63 ปี	ค้าขาย , ครุบานาญ	ประธานกองทุนหมู่บ้าน , สมาชิก อบต.
2. น้ำสวาท	45 ปี	ทำนา และ ปลุกพริก	กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน
3. น้ำสมบุญ	53 ปี	ทำนา และปลุกพริก	รองประธานกองทุนฯ
4. น้ำกริช	46 ปี	ทำนา และปลุกพริก	เลขาของกองทุนฯ
5. น้ำวรรณ	45 ปี	ตัดเสื้อผ้า	กรรมการกองทุนฯ
6. นายศักดิ์	27 ปี	ค้าขาย	กรรมการกองทุนฯ
7. น้ำสงวน	53 ปี	ทำนา	กรรมการกองทุนฯ
8. นายปัญญา	40 ปี	ทำนา และ ทำสวนครัว	กรรมการหมู่บ้าน , ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
9. ลมบุญเรือน	70 ปี	ทำนา และปลุกพริก	กรรมการหมู่บ้าน, วัด
10. น้องวรรณ	22 ปี	--	บัณฑิตอาสาฯ
11. น้ำบุญทัน	47 ปี	ทำนา	เหรียญญิก 2 สมัย
12. นายสุทัศน์	38 ปี	ทำนาและทำไร่	ประธานกลุ่มออมทรัพย์ฯ
13. นายบุญเรือง	33 ปี	ทำนา ค้าขาย เลี้ยงเป็ด	ชาวบ้านกู้รอบสอง
14. นายมนเทียร	33 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้ทั้งสองรอบ
15. นางนุชรา	21 ปี	ทำนา ทำไร่พริก	ชาวบ้านกู้รอบสอง
16. นางสุภาภรณ์	28 ปี	ทำนา ทำไร่พริก	กรรมการฯ 2 สมัย

17. นายชาญยุทธ	41 ปี	รับจ้าง	กรรมการรอบที่สอง
18. นางแสงเทียน	33 ปี	ทำงานโรงงาน	ชาวบ้านกู้รอบสอง
	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่ง
19. นางมาลัย	28 ปี	รับจ้าง,ทำงานโรงงาน	กรรมการรอบที่สอง
20. นางสาวกาญ	33 ปี	ทำนา	ชาวบ้านไม่กู้ฯ
21. นางอุษา	37 ปี	ทำนา ทำไร่ข้าวโพด	กรรมการรอบที่สอง
22. นายสมัย	40 ปี	ซ่อมอุปกรณ์เกษตร	ชาวบ้านกู้รอบสอง
23. น้ำขึ้น	46 ปี	ทำนา	หัวหน้ากลุ่มย่อย 3
24. นารมย์	50 ปี	ทำนา	ชาวบ้านไม่กู้ฯ

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทยนั้น ถือได้ว่าเป็นชุมชนบนที่ราบลุ่มที่มีการสะสมทุนทำกินในอดีตไว้ค่อนข้างสูง ด้วยมีความได้เปรียบในเรื่องที่ดินและแหล่งน้ำที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าวที่ถือเป็นทั้งอาหาร ทั้งอาชีพ และวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ความสมบูรณ์ของทุนธรรมชาติทำให้บ้านพินลานมีความสามารถในการผลิตสูงทั้งด้านเกษตรกรรม การประมง และการหาผลผลิตจากป่า ทั้งเพื่อการยังชีพและนำส่วนเกินกว่าการบริโภคในครัวเรือนออกไปขายในตลาด เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่น ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้กลับเข้ามาใช้ในชุมชน ความเป็นอยู่อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีพได้สะท้อนออกมาจากการเล่าเรื่องราวในอดีตของคนในชุมชนพินลานว่า

“เรื่องทำมาหากินสมัยก่อนมีความคล่องตัว ไม่ต้องดูแลอะไร สมัยก่อนหาผักหาปลาได้ การจับจ่ายซื้อขายของไม่ค่อยจะมี ที่จริงความเป็นอยู่จะง่ายกว่าเรียบง่ายกว่าสมัยนี้ สมัยนี้ต้องซื้อทุกอย่าง จะออกจากบ้านก็ต้องซื้อแล้ว เมื่อก่อนปลาก็หากินเองได้ ผักก็ปลูกเอง ชีวิตเรียบง่ายกว่า คนรุ่นใหม่มันต้องดิ้นรนขึ้นเยอะ ช่วงยุคพัฒนา อะไรก็ต้องจับจ่ายใช้สอยกันมากขึ้น”

การดำรงชีวิตในชุมชนพินลานยุคสังคมประเพณีถูกกำหนดตามกรอบของวิถีการผลิตทั้งเพื่อการยังชีพและยังมีส่วนเกินเพื่อการแลกเปลี่ยน ดังนั้นชุมชนพินลานจึงเกี่ยวพันกับระบบการแลกเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีต หากเป็นระบบแลกเปลี่ยนที่แตกต่างจากระบบทุนนิยมเนื่องจากการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพากันเป็นสำคัญ นอกจากนี้วิถีการผลิตของชุมชนยังสร้างให้เกิดภูมิปัญญาในชุมชนที่สอดคล้องกับการทำอาชีพและการดำเนินชีวิตในชุมชน

วิถีการผลิตของชุมชนเพื่อการทำกิน

“พินลาน พินลอม” เป็นสำนวนที่คนเฒ่าคนแก่ของบ้านพินลานให้นิยามของความ เป็นชุมชนชาวนาที่ยามมองออกไป จะเห็นบ้านของชาวนาที่มีกองข้าวตากเต็มลานไปหมดสุดหูสุดตา จนเรียกได้ว่าเป็นพินๆลานและเป็นพินๆลอม สะท้อนให้เห็นการทำมาหากินของชุมชนพินลานตั้งแต่ในอดีต ที่มีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักทั้งเพื่อการยังชีพและเพื่อจำหน่าย นอกจากนี้ครัวเรือนยังดำรงชีพด้วยการทำสวนผัก ทำไร่พริก ไร่ข้าวโพด และจับปลา ซึ่งสามารถใช้

เป็นอาหารในครัวเรือน และเป็นรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน ด้วยความหลากหลายของผลผลิต ทำให้ชุมชนพื้นลานกลายเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านความเป็นอยู่และมีอาชีพทำกินได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งชาวบ้านพื้นลานยังมีทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ นั่นคือ มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำเพราะไม่ต้องเช่าที่ดินทำกินเช่นที่ปรากฏในหลายๆชุมชนที่รัฐจะต้องเข้าไปจัดสรรที่ทำกินให้อยู่ให้ที่ดิน สปก. ชาวบ้านจึงมีความมั่นคงในการดำรงชีพและการทำมาหากิน บ้านพื้นลานจึงไม่ค่อยมีการย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกพื้นที่ หรือการขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนภายนอกชุมชนมากนัก

ทำนา : วิถีการผลิตและวิถีชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวกัน

“ สมัยก่อนทำนาปีละครั้ง พอมีข้าวก็เอามาลอมไว้ คือ เราจะทำลานไว้ แล้วเอาข้าวมาจากทุ่งนามาลอม มานวดกันบนลาน ทุกบ้านทำอย่างนี้เหมือนกันหมด ลานใครลานมัน บางเจ้าก็เอามารวมกัน ช่วงนั้นจะมองไปทางไหนก็มีแต่ลานลอมข้าวเต็มไปหมด เขาเลยเรียกว่า “บ้านพื้นลาน พันลอม”

บ้านพื้นลานถือเป็นชุมชนชาวนาขนาดใหญ่ของจังหวัดนครสวรรค์มาตั้งแต่ครั้งอดีต เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ คือ แม่น้ำน่าน อีกทั้งสภาพน้ำยังเป็นน้ำจืด และสภาพที่ดินลุ่มน้ำ และลุ่มน้ำท่วมถึง จึงทำให้เหมาะสมกับการปลูกข้าวยิ่ง ข้าวที่ปลูกในบ้านพื้นลานถือเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตสูง จนเป็นที่รู้จักของพ่อค้าข้าวที่จะนำเอาเรือเอารถเข้ามาซื้อถึงยุ้งฉาง ชาวบ้านพื้นลานจึงมีข้าวพอกินทุกปีและยังมีข้าวเหลือพอขาย เพื่อสะสมเป็นเงินทุนไว้ทำสำหรับทำนาคราวต่อไปและไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างพอเพียง

การทำนาสมัยก่อนเปรียบเสมือนการต่ออายุของครัวเรือนให้มีข้าวกินในปีต่อไปอีก การทำนาจึงมีไว้เพื่อชีพที่หาเพื่อแลกเงิน ชาวบ้านพื้นลานจึงให้ความสำคัญต่อวิถีการผลิตข้าว มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการนา เพื่อเป็นขวัญแก่ชาวนา เช่น การทำขวัญข้าว การไหว้แม่โพสพ การรับขวัญข้าวขึ้นยุ้งฉาง มีการทำขนม เช่น ขนมต้ม บัวลอย มาไหว้แม่ธรณีก่อนที่จะทำนา ความเชื่อต่าง ๆ เลื่อนไปเมื่อชาวบ้านหันมาทำนาปรัง

ชาวบ้านพื้นลานจะเก็บข้าวที่ปลูกได้ไว้สองส่วน ข้าวส่วนหนึ่งแบ่งไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนให้เพียงพอตลอดทั้งปี และอีกส่วนหนึ่งจะคัดเลือกไว้เป็นพันธุ์ข้าวปลูกในคราวต่อไป ข้าวที่เหลือจึงจะขายออกไปในช่วงก่อนปลูกข้าวงวดถัดไป ชาวบ้านเรียกว่า “หน้าขายข้าว” การขายข้าวของชาวบ้านพื้นลานในอดีตส่วนใหญ่เป็นการขายกันทางเรือ ซึ่งถือเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก พ่อค้าจะนำเรือเข้ามาตามบ้านที่มียุ้งฉางเก็บข้าวไว้ แล้วจะทำการตวงข้าวจากยุ้งลงเรือ คนที่ตวงข้าวเก่งจนชำนาญจะมีอาชีพรับจ้างตวงและจะได้ประโยชน์จาก

การดวงข้าวเงินเพื่อเป็นค่าจ้าง มีการโกงข้าวดวงเช่นเดียวกับการโกงตาชั่งในสมัยใหม่ ชาวบ้านเล่าถึงบรรยากาศในการขายข้าวสมัยก่อนว่า

“พอถึงหน้าขาย พ่อค้าก็จะเข้ามาซื้อ เอาเรือเข้ามาจอด จ้างคนหาม จ้างคนตวงถึง ต้องมีระดับฝีมือ ตวงเก่ง ๆ ทั้งโกยทั้งตวง สมัยก่อนคนที่ตวงข้าวชำนาญ ๆ เวลาเทพรวดลงไป เอาไม้ปาดแปบเดียว เวลาเขายกขึ้นมาก็หายไปเป็นลิตร อย่างเราตวงได้ 20 เขาตวงได้ 19 บางคนมีชื่อว่า “ตาช่างจ้างตวง” เขาไม่เอาค่าจ้างนะ แต่ว่าเขาจะตวงเงินอย่าง 50 ถึง เขาก็จะตวงเงิน แล้วเขาจะเอาส่วนที่เกิน เกียยหนึ่ง ๆ เขาก็จะได้ถึง 400 บาท พอตวงเสร็จก็จะจ้างหาบขึ้นเรือ”

นอกจากวิถีการผลิตทางเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาเป็นหลักแล้ว ชาวบ้านพันธุ์พันธุ์ในอดีดยังทำไร่ยาสูบ ทำพริก ทำบัว ปลูกผักสวนครัว เช่น หัวผักกาด พักทอง แตงโม แตงกวา แตงไทย เนื่องจากมีที่ดินมากและมีความสมบูรณ์สูงจึงสามารถปลูกพืชผักต่าง ๆ ไว้ทั้งบริโภคในครัวเรือน และยังเหลือพอที่จะขายหรือนำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วย ในอดีตบ้านพันธุ์พันธุ์มีชื่อเสียงในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ของดิน

“ สมัยก่อนมีทุกอย่างที่จะกิน ก็ไม่ต้องซื้อ พักทอง แตง ที่ขายกันในตลาดเดิวนั้นะ สมัยก่อนคนต้องมาหาซื้อที่พันธุ์พันธุ์ ทั้งพักทอง แตงโม แตงกวา แตงไทย ก็ดินที่ทำข้าวได้นี่ พอว่างก็เอามาปลูกอย่างอื่นเป็นประโยชน์กว่าทั้งไว้เฉย ๆ “

ความได้เปรียบของทุนทางธรรมชาติ ทำให้ชุมชนพันธุ์พันธุ์ในอดีตสามารถพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องของอาหารการกิน ความเป็นอยู่ และยังสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจขึ้นในชุมชนด้วยการขายผลผลิตส่วนเกินให้กับตลาดและชุมชนใกล้เคียง

จับปลา : แหล่งอาหารจากน้ำ

“สมัยก่อนเรื่องปลา ปู อุดมสมบูรณ์มากเลยนะ พอน้ำมาชาวบ้านส่วนใหญ่ก็จะหาปลาเป็นอาชีพเสริม หาปลาขาย สมัยก่อนก็จะเอาไปขายที่ตลาด ปลาตายจะมาเป็นปลาร้า ปลาอย่างส่งขายท้องตลาด ส่วนใหญ่แหล่งขายอยู่แถบอีสาน จะมีพ่อค้าเข้ามารับไปขายต่อ”

ความสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำตามธรรมชาติของบ้านพันธุ์พันธุ์ ทำให้ชาวบ้านพันธุ์พันธุ์อาศัยแหล่งน้ำเป็นแหล่งอาหารสำคัญอีกแหล่งหนึ่งของคนในชุมชนมาเนิ่นนาน ด้วย

ความซุกซมของพันธุ์ปลาหลากชนิด อาทิ ปลานิล ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาตะเพียน ปลาดุก ปลาสวาย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำจึงมีอาชีพเสริมจากการทำนาคือการทำประมงน้ำจืด ในอดีตการจับปลาของชาวบ้านส่วนหนึ่งเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แต่ด้วยสามารถจับปลาได้จำนวนมากจึงมีนำออกไปขายในตลาดหรือขายให้แก่พ่อค้าปลาที่เข้ามาจับซื้อถึงในชุมชน ปลาที่จับได้ส่วนหนึ่งจะขายเป็นปลาสด หากได้ปลามากก็จะมีการทำปลาร้าบ้าง หมักเป็นน้ำปลาบ้าง หรือนำมาล้างเพื่อส่งเป็นปลาแห้งไปขายไกลถึงภาคอีสาน ซึ่งปลาที่แปรรูปแล้วจะเก็บไว้ได้นานและขายได้ราคาดีกว่าการขายปลาสด

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านแม้จะไม่ใช่อาชีพหลัก แต่ก็ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารและแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้ดี โดยเฉพาะในช่วงน้ำหลากและบางปีที่น้ำท่วมนา ทำให้ชาวบ้านขาดรายได้จากการทำเกษตรกรรมเป็นเวลานานถึง 3-4 เดือน ชาวบ้านจะหันมาทำเครื่องมือจับปลาอย่างง่าย ๆ อาทิ ลอบ อวน ไซ กู้ พวกนี้ออกไปจับปลาในแม่น้ำน่านและลำคลอง ซึ่งแหล่งน้ำของชุมชนไม่อยู่ในเขตสัมปทานที่รัฐจะนำไปประมงหลวง เช่นในแหล่งน้ำอื่นๆ ในชุมชนใกล้เคียง จึงทำให้ชุมชนพื้นบ้านจึงมีความเป็นอิสระในการจับปลา และยังสามารถออกไปประมงหลวงที่ชุมชนอื่น ๆ เพื่อหาปลาได้ เพราะการประมงหลวงต้องใช้เงินเสียอากรให้แก่รัฐ ซึ่งชาวพื้นบ้านก็มีการสะสมเงินอยู่บ้างจากการขายผลผลิตทางการเกษตร

“อาชีพจับปลานี้เป็นอาชีพดั้งเดิมของบ้านเรานะ ปลาส้มก่อนมันซุ่ม ไข่แห่ใช้สุ่ม ใช้ข่ายดักปลาก็ได้มากินเยอะแล้ว ไม่ต้องเอาไฟช็อตเหมือนเดี๋ยวนี้อ... แต่ที่พื้นบ้านนี้ไม่มีการประมงหลวงนะ เพราะการประมงหลวงจะขึ้นกับจังหวัด...หลวงเป็นพื้นที่ของรัฐ....เราก็เข้าประมงได้นะถ้ามีเงิน

“คนในท้องถิ่นนี้ถนัดหาปลา มีเครื่องมือพร้อม ทั้งแห ทั้งอวน ทำปลาไปด้วย ได้บัวด้วย หมายถึงบัวผัก บัวเม็ดที่เขาเอามาทำแป้ง มีรากก้านยาว ๆ เอารากไปต้มกระดูกหมู ผักอย่างอื่นก็มีให้เก็บกินได้ตลอดปี ”

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพื้นบ้านได้สร้างทั้งภูมิปัญญาของการหาปลา การทำเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อจับปลา ซึ่งอาศัยตัดไม้ไผ่จากป่าไผ่ที่มีอยู่ในชุมชน รวมไปถึงผลพลอยได้ในการ “ทำบัว” เนื่องจากในแหล่งน้ำของชุมชนมีดอกบัวขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมาก ชาวบ้านที่ออกมาหาปลาเมื่อมีเวลาว่างก็จะออกไปหาผักบัว สายบัว รากบัว และเม็ดบัว เพื่อใช้เป็นอาหาร โดยชาวบ้านจะนำเม็ดบัวมาบดทำเป็นแป้งทำขนม ผักบัวใช้เป็นของกินเล่นสำหรับเด็ก ๆ สำหรับรากบัวและสายบัวจะนำเอามาต้มหรือผัดเป็นอาหารคาว เป็นอาหารที่

ไม่ต้องซื้อหาและชาวบ้านทุกคนสามารถเก็บกินและใช้ได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของบัวของแหล่งน้ำในชุมชน นอกจากในแหล่งน้ำของชุมชนจะมีบัวเป็นอาหารแล้ว ยังมีผักน้ำต่าง ๆ ที่ชาวบ้านหาอยู่หากินได้อีกมากมาย อาทิ ผักบุ้ง ผักกระเฉด ผักตบ ผักแว่น ผักกระเจ็บ ผักพังพวย นอกจากนี้ยังมีพืชน้ำอย่างผักยะวา และต้นกกที่ชาวบ้านจะเก็บไปทำจักสาน พืชริมน้ำ เช่น ต้นกอพง ต้นโสน เป็นทั้งอาหารและนำเอาต้นและใบไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ เช่น เอาใบไปห่อขนมข้าวต้ม เอาต้นไปทำฟืน เป็นต้น

ของป่า : แหล่งอาหารจากป่า

“ สมัยผมเด็ก ๆ นะยังได้ตามพ่อเข้าป่าหาเห็ดบ้าง หน่อไม้บ้าง ตัดไม้ออกมาทำฟืน สร้างบ้านก็มี ส่วนคนที่ฝีมือเขาก็เข้าป่าลึกล่าสัตว์ สมัยก่อนยังมีเสือ มีช้างมีกวางนะ เดียวนี้ไม่มีแล้ว ป่าหมดไปตอนมีเขื่อนแล้ว ถางป่าทำไร่ทำนากันเยอะมากในช่วงนั้น ”

ก่อนที่นโยบายการพัฒนาของรัฐจะเข้าสู่ชุมชนพื้นลาน เพื่อพัฒนาพื้นที่ราบแห่งนี้ให้เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศหนึ่งในพื้นที่ราบภาคกลาง ชุมชนบ้านพื้นลานยังอุดมไปด้วยป่าหนาที่บึงที่มีทั้งสัตว์ป่า ต้นไม้ใหญ่ สมุนไพร และพืชผักนานาชนิด มีป่าโปร่ง ใกล้เคียง ๆ ชุมชน เป็นป่าไผ่และป่าสะแก ซึ่งเป็นแหล่งไม้ที่ชาวบ้านจะนำไปสร้างบ้าน ทำเครื่องจักสาน และเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาและจับปลา ดังนั้น “ป่า” จึงกลายเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านในอดีตที่สามารถสร้างหลักประกันความมั่นคงในด้านอาหารให้แก่คนในชุมชนได้อีกแหล่งหนึ่ง แม้คนไม่มีที่ดินทำกินก็สามารถหาของป่าออกไปขายหรือกินเพื่อยังชีพได้

“สมัยก่อนไม่ค่อยต้องใช้เงิน กับข้าวไม่ต้องซื้อ เสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้ ไม่ค่อยมีอะไรหรอก ผักก็หากินง่ายไม่มีสารพิษ ในป่ามีผักเยอะแยะ มีปลาหากินง่าย หน่อไม้ก็มากไม่ต้องซื้อกิน อยากได้ก็เข้าป่าไปขุดมา ”

นอกจากความเป็นแหล่งอาหารแล้ว ป่ายังเป็นแหล่งความรู้ของคนในชุมชน ที่จะสืบทอดความรู้สู่ลูกหลาน เพราะการเข้าป่าจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับป่า การสังเกตว่าพืชใดมีพิษ หรือมีคุณสมบัติอย่างไร มีความรู้ในการล่าสัตว์หรือส่องสัตว์ การเก็บของป่า สมุนไพรต่าง ๆ ในป่า และจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับการเดินทางในป่า หากพ่อแม่เข้าป่าก็มักจะพาลูกเข้าป่าด้วยเพื่อให้เรียนรู้การดำรงชีวิตร่วมกับป่า และการใช้ประโยชน์จากป่า

วิถีชีวิตในชุมชน : ภาพของสังคมแห่งการพึ่งพาและร่วมแรงร่วมใจ

ชุมชนพันลานแม้จะถือว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบพึ่งพาอาศัยกัน มีความเป็นเครือญาติสูง และยังมีกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในการพัฒนาการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการพัฒนาจิตสำนึกของความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นทั้งในคนรุ่นเก่า และเด็กรุ่นใหม่ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำเพื่อสาธารณะประโยชน์ได้ถูกริเริ่มและสานต่อมาอย่างต่อเนื่องทั้งในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ ความเป็นผู้นำของคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน และการร่วมมือกันแก้ปัญหาของชุมชน

เครือญาติ : ระบบความสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างของครอบครัวขยาย

“คนบ้านเรา อพยพมาจากที่เดียวกัน อย่างสมัยปู่ผมก็มาจากสิงห์บุรี เข้ามาอยู่ที่นี้ก็มาช่วยกันถางป่า ทำนาทำไร่ แล้วถึงเอาลูกหลานมาอยู่ด้วย เวลาเมื่อไรเราก็จะช่วยเหลือกัน แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เพื่อนบ้านก็เหมือนญาติ ถ้าเดือดร้อนมาช่วยได้ก็ต้องช่วยกันไป ไม่ปล่อยให้อดตาย”

โดยโครงสร้างครอบครัวชาวบ้านพันลานในอดีต ถือเป็นโครงสร้างแบบครอบครัวขยาย ในครัวเรือนหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยคนทุกวัยตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก หลาน ด้วยแต่ละเพศแต่ละวัยจะมีหน้าที่ในครัวเรือนที่แตกต่างกัน หากผสมกันเพื่อให้องค์การทางสังคมเช่นครอบครัวทำบทบาทได้อย่างครบถ้วนทั้งการเป็นหน่วยผลิต บริโภค เลี้ยงดูลูกหลาน ให้เติบโต สร้างอาชีพ ให้ความรู้ และเลี้ยงดูผู้เฒ่าผู้แก่ของครอบครัว การอยู่กันอย่างพึ่งพาอาศัยกันในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน ทำให้ชาวบ้านพันลานมีระบบความสัมพันธ์อันเครือญาติกันสูง ผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนได้รับความเคารพนับถือจากลูกหลาน เพราะเป็นทั้งญาติผู้ใหญ่ เป็นผู้รู้ของชุมชน เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่จะสืบทอดต่อให้แก่ลูกหลาน การพึ่งพากันในระบบเครือญาติทำให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน การแบ่งปันเงินเงินในรูปของอาหาร เงินทอง ของใช้ เพื่อให้ทุกคนในชุมชนอยู่ได้อย่างเพียงพอ คนยากจนหรือไร้ที่ทำกินในชุมชนจะได้รับความช่วยเหลือแบ่งที่ดินเพื่อทำนา และตอบแทนกันด้วยการเอาแรง หรือปันส่วนผลผลิตที่ได้มาตอบแทนเจ้าของที่ นอกจากนี้ยังมีที่ดินสาธารณะของชุมชนที่ชาวบ้านทั่วไปสามารถเข้าไปปลูกพืชผัก เก็บผลไม้ และนำเอาวัชพืชร้างไปเลี้ยงหมูหรือน้ำควายก็ได้

ระบบแลกเปลี่ยน : การพึ่งพากันอย่างเท่าเทียมในชุมชน

“สมัยก่อนบ้านเราก็มีการเอาแรงทำนากันนะ อย่างบ้านอาหลานเขาเก็บเกี่ยว แต่เรายังไม่ถึงเวลา เราก็ขึ้นไปเอาแรงไปช่วยก่อน พอถึงเวลานาของเราเก็บเกี่ยวบ้าง เขาก็มาช่วยทั้งอาหลาน บางทีก็เอาแรงตอนขนเข้ายุ้งฉาง ตอนหว่าน ตอนไถ ก็มีบ้าง เอาแรงวัวแรงควายไปช่วยก็มี ตอนมีรถไถก็ยังเอารถไถไปช่วยนะ”

ระบบแลกเปลี่ยนในสังคมประเพณีของบ้านพันลานั้น มีทั้งที่เป็นการแลกเปลี่ยนผลผลิต และการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต อาทิ ข้าว ปลา พืชผัก ที่ครัวเรือนสามารถผลิตได้จนมีส่วนเกินจากการบริโภค ส่วนหนึ่งชาวบ้านจะแปรรูปไว้เพื่อเก็บไว้กินได้นานขึ้น บางส่วนก็จะนำออกแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน ซึ่งการแลกเปลี่ยนบางส่วนก็จะปรากฏในรูปของการแบ่งปัน ให้ทาน ทำบุญ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน สำหรับการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นเช่นวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นการแลกเปลี่ยนที่มีได้มีมาตลอดค่านั่นเอง การเอาแรงมักจะเกิดขึ้นในเกือบทุกกระบวนการผลิตของชาวนา ทั้งการหว่าน เก็บเกี่ยว ตากข้าว และขนเก็บขึ้นยุ้งฉาง การเอาแรงมิได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในกลุ่มญาติ หากเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน หรือหากมีการโยกย้ายไปอยู่ต่างชุมชน เมื่อถึงหน้านาก็ยังมีการเอาแรงข้ามชุมชนอีกด้วย

นอกจากเอาแรงกันในการทำนาแล้ว ยังมีการช่วยแรงในงานอื่น ๆ ภายในชุมชนอีก เช่น ช่วยแรงกันยกบ้าน ช่วยแรงในงานทำบุญ ช่วยแรงในงานศพ เป็นต้น การช่วยแรงมักไม่ต้องไปตอบแทนแรงงานเช่นการเอาแรงทำนาทำไร่ เพราะเป็นการช่วยเหลือที่ไม่หวังผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจ และยังมีการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานที่ถือเป็นกิจกรรมทางสังคม เช่น งานขุดลอกคลอง ลำน้ำเข้าสู่ไร่นา และซ่อมแซมถนนเข้าสู่ชุมชน รวมถึงงานกุศลของวัด และงานของโรงเรียน

ภูมิปัญญาในชุมชน : การสร้าง สะสม และสืบทอดความรู้แห่งชุมชนชาวนา

ความเป็นชุมชนชาวนาของบ้านพันลานั้น ได้สร้างให้เกิดภูมิปัญญาเพื่อการทำมาหากินในวิถีชีวิตของชาวนา ระบบความรู้ที่ถูกสะสมจนกลายเป็นมรดกอันล้ำค่า สืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลาน ชาวนาบ้านพันลานั้นได้ชื่อว่าเป็นชุมชนชาวนาที่สืบทอดระบบความรู้ในการทำนามาอย่างต่อเนื่องกว่าสองร้อยปี การทำนา ทำไร่ ทำสวน ประมง และการดำรงอยู่ในชุมชนล้วนก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การสืบสานความรู้เพื่อให้คนรุ่นต่อไปมีอาชีพ และมีการ

สืบทอดความเป็นชุมชนให้ต่อเนื่องยาวนานก่อนที่จะชุมชนจะถูกระบบความรู้ชุดใหม่ของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่เข้ามายึดครองแนวคิด อุดมการณ์ และการเรียนรู้ของชุมชนให้ด้วยค่าลง

ภูมิปัญญาในวิถีการผลิตของชุมชน

“ คนหว่านเก่ง ชำนาญ ข้าวจะขึ้นสวยเสมอกัน คนไม่เคยหว่านจะหว่านเป็นหลุมเป็นบ่อ หนาเป็นทิว บางเป็นทิว คนที่หว่านเก่งเขาจะรับจ้างหว่านอย่าง 10 ไร่ ก็จ้างวันละร้อยบาท เขาหว่าน 2-3 ชั่วโมงก็เสร็จ”

ระบบความรู้ชุดหนึ่งที่สืบทอดต่อกันมาในชุมชนบ้านพันลานอันถือเป็นอาชีพหลัก นั่นคือ ระบบความรู้เกี่ยวกับการทำนา ตั้งแต่ การสังเกตพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนา การคัดเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับปลูก การเพาะข้าวปลูกก่อนจะนำไปดำหรือหว่าน การดำนา การหว่านเมล็ดข้าว การเก็บเกี่ยว การตากข้าว การสังเกตดินฟ้าอากาศว่าเมื่อไรควรจะเพาะปลูก เมื่อไรน้ำจะหลากมาต้องรีบเก็บเกี่ยวให้ทันก่อนน้ำท่วมทำให้ข้าวเสียหาย ชาวบ้านเก่าแก่เล่าว่าคนที่ทำนาเก่ง เมื่อทำนาของตนเองแล้วก็มักจะออกรับจ้างเพื่อนบ้านในการดำ หรือหว่านข้าว เพราะเป็นงานที่ทำยากและต้องเสียเวลานาน คนที่ชำนาญจะหว่านเสร็จอย่างรวดเร็ว และยังทำให้ได้ผลผลิตมากกว่าคนอื่น ๆ อีกด้วย การสืบทอดภูมิปัญญาในการทำนาเป็นการถ่ายทอดกันภายในครัวเรือน พ่อแม่จะพาลูกหลานออกไปช่วยงานที่เด็กสามารถทำได้ อาทิ งานดายหญ้า เลี้ยงควาย เก็บผัก และหาปลาตามท้องนา เมื่อเด็กโตขึ้นก็จะหัดเกี่ยวข้าว ขนข้าว จนกระทั่งถึงการหว่านข้าว หว่านปุ๋ย นอกจากงานในไร่นาแล้วพ่อแม่จะสอนให้ลูก ๆ ดูระดับน้ำ สภาพอากาศ ฝน และความชื้น ซึ่งล้วนมีผลต่อการปลูกข้าว นอกจากนี้ยังมีการสืบทอดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อของชุมชนต่อวิถีการผลิต เช่น การเซ่นไหว้แม่ธรณี แม่โพสพ การทำบุญขวัญข้าว

ระบบความรู้ในเรื่องของการทำไร่ ทำสวน ก็เป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ชุมชนสืบทอดต่อกัน ด้วยการทำไร่ต่างจากทำนา เพราะต้องอาศัยที่ดอน น้ำไม่ท่วม ต้องเลือกเมล็ดพันธุ์ให้เหมาะสมกับที่ดิน สภาพน้ำ และสภาพอากาศ สำหรับการทำสวนส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นสวนผัก อาทิ มะเขือ แตงกวา แตงโม แตงไทย ซึ่งต้องปลูกตามฤดูกาล ผลผลิตที่ได้ของชุมชนพันลานมีความสมบูรณ์กว่าชุมชนอื่น ต้องอาศัยการดูแลมากกว่าทำไร่และนา อาศัยสภาพน้ำที่เหมาะสม มีการดายหญ้า พรวนดิน ระวังแมลงที่เข้ามารบกวน

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงน้ำจืดของชุมชน ได้แก่ การสังเกตลักษณะของน้ำ ลักษณะของปลา การเลือกใช้เครื่องมือจับปลาที่เหมาะสมกับประเภทและ

ขนาดของปลา การแปรรูปผลผลิตเพื่อเก็บไว้กินและเพื่อเก็บไว้ขายได้นานขึ้น อาทิ ทำปลาร้า น้ำปลา ปลาหมัก ปลาอย่าง

ภูมิปัญญาประดิษฐ์ในครัวเรือน

“สมัยเด็กๆ ผมยังเคยเห็นแม่ทอดผ้าอยู่นะ แต่ไม่นานก็เลิกทำ ส่วนจักสาน อย่างกระบุง ตะกร้า อะไรนี่ก็มีคนทำได้อยู่เหลืออยู่บ้างในบ้านเรา แต่ไม่ค่อยมีคนสืบทอดแล้ว มันเหมือนของล้าสมัยนะ ผมว่า ทำไว้ใช้เองได้ แต่ขายไม่ได้หรอก”

การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาทำไร่และใช้ในครัวเรือน ก็เป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ถูกสร้างขึ้นภายในชุมชน ด้วยสมัยก่อนเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ล้วนเป็นหัตถกรรมในครัวเรือน หากต้องการใช้จะต้องผลิตขึ้นใช้เอง ทั้ง จอบ เสียม คราด ไถ กระจาด กระบุง ตะกร้า มีการทำเครื่องมือจับปลาใช้เองที่อาศัยวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน นำเอาไม้ไผ่มาจักสานทำลุ่มดักปลา ทำลอบ ทำไซ ทำกุ่ม ทำแห และ อวน งานจักสานมักเป็นงานที่สมาชิกในครัวเรือนจะทำเมื่อมีเวลาว่างจากงานไร่งานนา ลูกหลานจะเรียนรู้จากการช่วยงานง่าย ๆ เช่น งานเหลาไม้ไผ่ งานสาน งานที่อาศัยฝีมือ ความละเอียด และสร้างสรรค์ลวดลายต่าง ๆ มักจะเป็นงานของผู้หลักผู้ใหญ่ที่สะสมประสบการณ์ทำงานมานาน นอกจากนี้ชาวบ้านเก่าแก่เล่าว่าตอนเด็ก ๆ ยังทันเห็นการทอดผ้าใช้ในบ้านพื้นลาน แต่การทอดผ้าได้หายไปจากบ้านพื้นลานนานแล้ว ส่วนการจักสานเพิ่งจะจางหายไปจากชุมชนในราว 20 ปี และยังมีผู้เฒ่าผู้แก่บางรายสามารถจักสานกระบุง กระจาด ขึ้นใช้เองได้ แต่การสืบสานมาถึงลูกหลานรุ่นใหม่ ๆ ไม่ค่อยปรากฏให้เห็นแล้ว เพราะงานหัตถกรรมในครัวเรือนกลายเป็นงานที่ต้องใช้เวลามากและมีค่าใช้จ่ายไม่คุ้มเมื่อเทียบกับการหาซื้อใช้จากตลาดในรูปของสินค้าอุตสาหกรรมที่มีราคาถูกกว่ามาก และยังมีอายุการใช้งานได้นานกว่าเพราะส่วนใหญ่ทำจากพลาสติก ภูมิปัญญาประดิษฐ์เหล่านี้จึงค่อย ๆ จางหายไปจากระบบความรู้ของชุมชน

ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

“สมัยก่อนบ้านเราก็มีทั้งหมอน้ำมัน หมอกระดูก หมอสมุนไพรก็มี รักษาตัวเองไปตามเรื่อง เพราะโรงพยาบาลอยู่ไกล อนามัยก็ไม่มี เวลาเป็นอะไรก็อาศัยดูแลกันเอง มีอะไรก็เอามาเป็นยา บางครั้งรักษาไม่ได้สุดท้ายก็มี แต่โรคพื้น ๆ บ้านสมัยก่อน อย่างโรคลม โรคห่า ปวดข้อ อย่างนี้รักษาได้”

ก่อนที่จะระบบการรักษาพยาบาลแผนใหม่จะเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านพื้นลานได้สร้างภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลตนเองและคนในชุมชน ด้วยวิถีทางการแพทย์พื้นเมือง หรือ

แพทย์แผนโบราณ การใช้สมุนไพร และการใช้ระบบความเชื่อต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน มีผู้ที่ชำนาญในการรักษาโรคทั้งที่เป็นโรคพื้นฐานทั่ว ๆ ไป และรักษาโรคเฉพาะทาง ในอดีตชุมชนพื้นลานมีทั้งหมอน้ำมัน หมอสมุนไพร หมอกระดูก ที่ช่วยรักษาโรคให้แก่ชาวบ้านโดยไม่คิดเงินทอง หากมีการยกครูด้วยดอกไม้ธูปเทียนบ้าง หมากพลูบ้าง อาหารหรือสิ่งของเครื่องใช้ เป็นสิ่งตอบแทน หมอพื้นบ้านที่ให้การรักษาด้วยสมุนไพร จะต้องมีความรู้ในการเลือกใช้สมุนไพร ออกไปเก็บสมุนไพรจากป่า หรือปลูกไว้ในบริเวณบ้าน สมุนไพรหลาย ๆ ชนิดนำมาผสมรวมกันไว้รักษาโรคพื้นฐานได้หลายอย่าง เช่น แก้ปวดท้อง แก้โรคลม แก้แพ้ แก้โรคผิวหนัง เป็นต้น สำหรับหมอน้ำมัน จะต้องมีความรู้ในการทำน้ำมันจากงา การเคี้ยวน้ำมันงากับด้วยคาถา การนวดรักษาโรคเกี่ยวกับกระดูก โรคปวดข้อ โรคปวดหลัง โรคบวมด้วยพิษพืชและสัตว์ เป็นต้น สำหรับหมอกระดูก ก็จะมีทั้งการรักษาด้วยการเป่าน้ำมันต์ การใช้คาถาตามความเชื่อโบราณ การใช้สมุนไพรรักษา การนวดหรือสุมานกระดูก การรักษาด้วยหมอพื้นบ้านจะต้องกำกับด้วยความศรัทธา ความเชื่อ และความเคารพต่อผู้เป็นหมอ หากผู้เป็นหมอพื้นบ้านก็มักจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่นับถือของคนในชุมชน เป็นคนที่มีศีลธรรม และมีใจที่รักษาโดยไม่คาดหวังผลตอบแทน

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น พื้นที่ในเขตที่ราบภาคกลางของประเทศจึงถูกกำหนดให้เป็นผืนนาขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการส่งออก รวมไปถึงพื้นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาในจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่ได้ผลผลิตสูง เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งรัฐยังเข้ามาจัดการต่อระบบการใช้น้ำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมมากขึ้น มีการจัดระบบชลประทาน จัดสรรการใช้ที่ดิน และการส่งเสริมเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อเร่งการผลิตข้าวให้ได้มากขึ้น อันเป็นเป้าหมายหลักของรัฐที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาคให้เติบโตอย่างรวดเร็ว บ้านพันลานก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ตกอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จเพื่อให้เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ด้วยมีความเหมาะสมหลายประการ อาทิ พื้นที่ดินเป็นที่ราบลุ่มเหมาะกับการปลูกข้าว พื้นที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ และยังได้รับน้ำจากระบบชลประทานเขื่อนชัยนาททำให้สามารถปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งชุมชนยังตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางบกที่จะช่วยให้ติดต่อกับเมืองและนำเอาผลผลิตออกไปสู่ตลาดได้สะดวก ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็นสิ่งเร้าให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนไปสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมเพื่อการค้าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

“ผลิตเพื่อการค้า” กลายเป็นวิถีการผลิตนำชุมชน

ชุมชนบ้านพันลานได้ถูกผนวกเข้ากับวิถีการผลิตเพื่อการค้าเร็วกว่าชุมชนอื่น ๆ เนื่องจากการเข้ามาของถนนสายหลักเส้นทางเชื่อมชุมชนกับเมืองให้เข้าใกล้กันมากขึ้น รวมถึงการเข้ามาของระบบชลประทานที่รัฐจัดการต่อการใช้งานน้ำของชุมชนชาวนาย่านภาคกลาง เพื่อพัฒนาพื้นที่แถบนี้ให้กลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของประเทศ วิถีการผลิตของชาวนาจึงแปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้า แม้จะมีบางส่วนที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ก็ยังให้ความสำคัญลงกว่าการผลิตเพื่อเป็นไปตามความต้องการของตลาด ข้าวได้กลายสภาพจากอาหารมาเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนโดยการทำนาปีละสองครั้ง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “นาชลประทาน” หรือ “นาปรัง” วิถีการผลิตใดที่ไม่สามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจได้นั้นถูกละเลยหรือด้อยค่าลง อาทิ การจับปลา การปลูกผัก และการหาของป่า แม้กระทั่งพื้นที่ของป่าไม้ซึ่งเคยเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยาสมุนไพร และแหล่งวัตถุดิบสำหรับการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนก็ถูกเบียดบังเพื่อนำเอาพื้นที่มาเป็นที่ทำนาปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตหลายอย่างที่ชาวบ้านเคยผลิตใช้เองในเวลาว่างจากงานไร่งานนา อาทิ การทอผ้าใช้เอง การทำเครื่องจักสาน เครื่องมือทำนา เครื่องจับปลา และอื่น ๆ กลาย

เป็นกิจกรรมที่ไม่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ เสียเวลา อีกทั้งชาวบ้านยังสามารถหาซื้อได้ในราคาที่ถูกกว่าจากระบบการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมและสินค้านอกชุมชนที่พ่อค้านำมาขายในชุมชน หรือเมื่อนำผลผลิตไปขายที่ตลาด ชาวบ้านก็จะซื้อสินค้าอุตสาหกรรมเข้ามาใช้ทดแทนการทำเอง วิธีการผลิตของชาวบ้านพื้นลานจึงกลายเป็นวิธีการผลิตเพื่อการค้าเป็นสำคัญ โดยมีข้าวเป็นสินค้าหลักในระยะแรกเข้าสู่การพัฒนาไปสู่สังคมทันสมัย ระยะต่อมาจึงมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่ในเชิงเศรษฐกิจที่เป็นที่ต้องการของการผลิตในภาคอุตสาหกรรม อาทิ พริก ข้าวโพด มันสำปะหลัง เป็นต้น

ทำนาเพื่อขายเป็นหลัก-บริโภคเป็นรอง

การทำนาปีละสองครั้งเริ่มปรากฏให้เห็นในชุมชนชาวนาไทยตั้งแต่ช่วงปี 2500 เป็นต้นมา ซึ่งถือเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของไทยเริ่มถูกผนวกกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศมากขึ้น แต่สำหรับชุมชนพื้นลานเองมีการทำนาปีละสองครั้งหรือที่เรียกว่าการทำนาปรังมีความเข้มข้นมากขึ้นในราวปี 2529 ที่ชาวบ้านหันมาทำนาปรังมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงปี 2530-32 ข้าวมีราคาสูงมากขายได้ถึงเกวียนละ 4-8 พันบาท เป็นช่วงที่ชาวบ้านหันมาทำนาอย่างหนักหน่วง ที่ดินที่เคยทิ้งให้ว่างเปล่าในชุมชนถูกพัฒนาให้เป็นที่นา รวมถึงการขยายที่ดินออกไปโดยการซื้อที่ดินเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากที่ดินไม่สามารถขยายด้วยการถางป่าเพิ่มเติมเช่นในอดีต ชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากระบบชลประทานในการทำนาปีละสองครั้ง โดยไม่ร่อนน้ำฝน บางครั้งก็จะใช้น้ำในคลองและถ้าหากไม่พอก็จะอาศัยการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้สำหรับการทำนา หากแหล่งน้ำจากชลประทานไม่พอ ดังนั้น น้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำจึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตอย่างหนึ่งของการปลูกข้าวในยุคสมัยใหม่

ในช่วงปี 2524-2525 ชาวบ้านพื้นลานได้ปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตจากการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตขึ้นเอง ใช้แรงงานมนุษย์และวัวควายเป็นสำคัญในการสร้างผลผลิต ไปสู่การใช้เทคโนโลยีการผลิตอย่างใหม่ที่น่าเข้าจากภายนอกชุมชน นั่นคือ การนำเอารถไถนา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า รถอีเก้ง เข้าสู่ชุมชนเป็นครั้งแรก การเข้ามาของรถไถนาทำให้การทำนาเป็นไปอย่างรวดเร็ว สะดวกสบายขึ้น แต่ก็เกิดต้นทุนการผลิตสูงขึ้นด้วย เพราะชาวบ้านจะต้องลงทุนซื้อรถอีเก้ง หากไม่มีเงินที่สะสมไว้ก็ต้องกู้ยืมเสียดอกเบี้ย หากบ้านใดไม่มีรถก็จะใช้วิธีการเช่ารถและคนไถมาไถให้โดยคิดค่าเช่าตามขนาดของที่นาหรือจำนวนวันที่ต้องทำงาน นอกจากนี้ยังมีต้นทุนค่าน้ำมันเติมรถเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย เมื่อรถไถนาเข้ามาจึงทำให้การใช้แรงงานวัวควายลดลงอย่างมาก และทำให้วัวควายเริ่มหายไปจากชุมชน จนกระทั่งปัจจุบันไม่มีการใช้แรงงานวัวควายในการไถนาแล้ว หากมีการเลี้ยงอยู่บ้างก็ด้วยวัตถุประสงค์ของเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นวัวเนื้อ มิได้เลี้ยงไว้เพื่อการใช้งานเช่นในอดีตอีกต่อไป

“ รถอีเก้งนี้เข้ามาราวปี 2524 แต่ปี 2530 จะมีขึ้นมาเยอะมาก เพราะ
 คล่องตัวกว่า ง่ายกว่า วันหนึ่ง ๆ จะทำงานได้มากกว่า อย่างใช้วัวจริง ๆ มัน
 ประหยัด แต่ความคล่องตัว ความไว สู้เครื่องจักรไม่ได้ คนก็เลยหันมาใช้พวกนี้
 วัวควายก็หายไปเรื่อย ๆ “

สำหรับทุนเดิมของชุมชนพันลานที่ช่วยหนุนเนื่องให้ชุมชนก้าวเข้าสู่การผลิต
 ข้าวเพื่อการค้าอย่างได้เปรียบกว่าชุมชนบางแห่งในจังหวัดนครสวรรค์ นั่นคือ ความเป็นเจ้า
 ของที่ดินทำกินของชาวนาตั้งแต่ดั้งเดิม ด้วยที่ดินทำนามักจะเป็นที่ดินตกทอดกันมาในครัว
 เรือน ชาวนาบ้านพันลานจึงมีทุนที่ดินที่ไม่ต้องเสียค่าเช่า ชาวบ้านในชุมชนพันลานส่วนใหญ่
 เป็นชาวนาที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองมีที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 20-30 ไร่ การทำนาครั้งแรก
 จะเริ่มในราวเดือนพฤศจิกายน – ธันวาคม จะเก็บเกี่ยวได้ราวเดือนมีนาคม-เมษายน หลังจาก
 นั้นจะพักที่นาไว้ราว 10-15 วันเท่านั้น จึงจะเริ่มทำนารอบสองประมาณเดือนเมษายน-
 พฤษภาคม แล้วจะไปเก็บเกี่ยวราวเดือนสิงหาคม-กันยายน หรือหากครัวเรือนใดทำล่าช้าก็จะ
 เลยไปถึงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ซึ่งจะเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน หากครัว
 เรือนเก็บเกี่ยวเร็วหลังจากทำนารอบสองแล้วที่นาจะถูกพักนานถึง 3 เดือน และมักจะเป็นช่วง
 ที่น้ำหลากปลูกพืชไม่ได้ ชาวบ้านจะหันไปทำงานอื่นเสริมรายได้ของครัวเรือนแทน อาทิ จับ
 ปลา เลี้ยงปลา เป็นช่างไม้ การที่น้ำท่วมนาในช่วงน้ำหลากส่งผลดีต่อที่นา เนื่องจากน้ำที่ไหล
 มาจากทางเหนือจะนำดินที่อุดมสมบูรณ์มาทับถมในที่นากลายเป็นปุ๋ยให้แก่ที่นาและที่ไร่ โดย
 เฉพาะที่ดินที่อยู่ริมแม่น้ำน่านจะได้รับประโยชน์จากน้ำท่วมมากกว่าที่ดินส่วนอื่น ด้วยลักษณะ
 ของน้ำท่วมของชุมชนพันลานเป็นทางผ่านของน้ำ ไม่ใช่ลักษณะของน้ำท่วมขัง จึงทำให้ไม่เกิด
 การขังนานทำให้ต้นไม้อายุหรือน้ำเน่า หากน้ำที่ไหลผ่านจะพาตะกอนมาทับถมแล้วน้ำจะไหล
 ผ่านไปยังพื้นที่อื่น จึงเป็นผลดีสำหรับการทำนาครั้งต่อไป

“น้ำท่วมทุกปี ดินก็ดี เพราะที่ดินเป็นชายหาด (หมายถึงที่ดินริมแม่น้ำ
 น่าน) น้ำไหลแล้วทรายก็เข้ามา น้ำจะไม่ขัง ไม่ทันไรก็จะไหลออกไปตามธรรม
 ชาติ ทรายมาตามน้ำ พวกปุ๋ยก็มาตามน้ำมาค้างอยู่ตามต้นไม้ ต้นพริก ถ้าปี
 ไหนน้ำไม่ท่วมก็แย่ ทำไรก็เปลือกปุ๋ย เป็นโรคมาก หน้าดินจะแข็ง ต้องใช้น้ำ
 มาก “

การปลูกข้าวในอดีตชาวบ้านจะเลือกพันธุ์ข้าวตามที่ครัวเรือนต้องการจะใช้บริโภค ซึ่งจะต้องมีการเก็บพันธุ์ข้าวไว้เอง และมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้าน หากการผลิตเพื่อการค่านนั้นชาวบ้านจะเลือกพันธุ์ข้าวที่เป็นที่นิยมของตลาด พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง ดูแลและเก็บเกี่ยวง่าย ดังนั้นพันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่จะต้องซื้อจากตลาด ทำให้การผลิตแต่ละครั้งชาวบ้านต้องมีเงินลงทุนก้อนหนึ่งเพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิต ได้แก่ พันธุ์ข้าว ที่ชาวบ้านพื้นลานใช้ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์ชัยนาท 1 พันธุ์สุพรรณบุรี 1 พันธุ์เพชรลาด 1 พันธุ์ปทุมธานี 1 และพันธุ์สุพรรณบุรี 50 โดยชาวบ้านต้องซื้อพันธุ์ข้าวตกค่าเมล็ดพันธุ์ 90-100 บาทต่อไร่ ไร่ ไร่ ประมาณว่าใช้เมล็ดพันธุ์ 3 ถังต่อไร่ ตกถังละ 30-40 บาท ถ้านาต้องเช่าก็จะมีค่าเช่าอีกไร่ละ 400-500 บาท ค่าปุ๋ยและค่ายาฆ่าหญ้า เพลี้ย และหอยเชอรี่ตกไร่ละ 200 บาท ส่วนค่าน้ำมันสำหรับสูบน้ำ 150 บาทต่อไร่ ค่าจ้างรถไถ รถเกี่ยวข้าวอีกประมาณไร่ละ 300 บาท หากจะต้องจ้างหว่านด้วยก็จะมีค่าหว่านไร่ละ 20 บาท หากจ้างฉีดยาลงปุ๋ยด้วย ค่าแรงในการจ้างทำนา ก็ตกราว ๆ 1000 บาทต่อไร่ ผลผลิตที่ได้ต่อหนึ่งไร่ประมาณ 80 ถัง ขายได้ถึงไร่ละ 40 บาท ทำนาไร่หนึ่ง ๆ ชาวนาจะมีรายได้ราว 3,200 บาท ในขณะที่ต้นทุนการผลิตอยู่ประมาณ 1,500-2,000 บาท หากขายข้าวได้ต่ำกว่าเกวียนละ 4,000 บาท (เกวียนหนึ่งมี 100 ถัง) ชาวนาจะบอกว่าขาดทุน และการทำนาปรังจะมีต้นทุนการผลิตที่สูงกว่านาปีเพราะต้องใช้ค่าปุ๋ยค่ายาและค่าน้ำมันสูงกว่านาปีที่มีสภาพของดินฟ้าอากาศเข้ามาช่วยให้ผลผลิตดีกว่านาปรัง ข้าวที่ชาวบ้านพื้นลานปลูกได้ เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะนำไปขายที่ทำข้าวในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีทำข้าวขนาดใหญ่หลายแหล่ง เช่น ทำข้าวกำนันทรง ทำข้าวปากน้ำโพ หรือนำไปขายให้แก่โรงสีในอำเภอชุมแสง และอำเภอใกล้เคียง บางครั้งพ่อค้าโรงสีก็จะนำรถเข้าไปรับซื้อในที่นาเลยโดยหักค่าขนส่งจากราคาข้าว

ชาวบ้านบางครัวเรือนมีที่ทำนาแต่ไม่ทำเอง จะให้คนอื่นเช่าทำนา เพราะไม่มีแรงงานในครัวเรือนพอที่จะทำนาได้ แต่การให้เช่าที่ทำนาก็ได้ค่าเช่าไม่มากนัก ตกราคาไร่ละ 500 บาทต่อปี ซึ่งบางปีผู้เช่าทำนาก็จ่ายค่าเช่าได้ไม่ครบ เพราะต้นทุนการผลิตที่สูงและข้าวขายไม่ได้ราคา ผู้ให้เช่านารายหนึ่งเล่าว่า

“.....มีที่นาแต่ไม่ได้ทำเอง เพราะดูแลมันไปไม่รอด ขนาดให้เค้าเช่าไปทำ บางครั้งเค้าก็มาบอกว่า พี่เอาไปแค่นี้ก่อน (ค่าเช่า) ผมหมดแล้ว เกียวข้าวแล้วจ่ายค่ารถ ค่าปุ๋ย ค่าน้ำมัน ให้ค่ายา แล้วเหลือแค่นี้เอง พี่เอาไปเท่านั้นก่อน ที่เหลือผมขอไว้ใช้ คราวหน้าค่อยว่ากันใหม่ เราก็ต้องยอม มันไม่มีทางเลือกก็ต้องยอมกันไป...”

ผลผลิตข้าวของครัวเรือนมีปริมาณมากขึ้นก็จริง หากส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการเพิ่มที่นาให้ขยายมากขึ้น สภาพที่ดินที่ปลูกใช้ทำนาอย่างหนักหน่วง อาศัยการเพิ่มผลผลิตจากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ทำให้สภาพที่ดินลดความสมบูรณ์ลงอย่างมากเมื่อเทียบกับในอดีต ชาวบ้านจึงต้องใช้ปุ๋ยและยามากขึ้นทุกปี ทำให้ต้นทุนการผลิตของชาวนายุคใหม่สูงขึ้น ในขณะที่ราคาของผลผลิตบางปีตกต่ำลงจนอยู่ในระดับขาดทุน และบางปีที่ชุมชนประสบกับภาวะน้ำท่วมในช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง จึงทำให้ชาวบ้านประสบภาวะขาดทุน ไม่สามารถชำระหนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อลงทุนทำนาได้ กลายเป็นหนี้สะสมไปถึงฤดูกาลทำนาถัดไป ชาวบ้านเล่าถึงภาระหนี้สินอันเกิดจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นว่า

“ ทำนา 40 ไร่ ในระยะแรกปลูกข้าวนาปรัง ใช้ข้าวพันธุ์ชัยนาท มีโรคเยาะ ต้องอาศัยยาฆ่าแมลงและปุ๋ยมาก ระยะหลังราคาข้าวได้ไม่เกิน 4,000 บาท แต่ต้นทุนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำไปก็ท้อใจเหมือนกัน แต่จะให้เปลี่ยนไปทำอย่างอื่นก็ทำไม่เป็น “

การปลูกข้าวของชาวนาในสมัยใหม่ ชาวนาจะปลูกเพื่อขายเพียงอย่างเดียว เพราะเมื่อปลูกจนเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะขายส่งเข้าโรงสีทั้งหมด จะไม่เก็บข้าวที่ปลูกไว้กิน เช่นในอดีต เนื่องจากหากเก็บไว้จะต้องนำเอาข้าวไปจ้างโรงสีสีข้าว ซึ่งค่าจ้างสีข้าวแพงตกเกวียนละ 700 บาท หรือไม่โรงสีก็จะสีให้ฟรีเพื่อแลกกับรำและปลายข้าว การเก็บข้าวปลูกไว้กินเองจึงไม่สะดวกและมีค่าใช้จ่ายไม่คุ้มค่าเมื่อชาวบ้านเทียบกับการซื้อข้าวสารในตลาดมาบริโภคแทน อีกทั้งพันธุ์ข้าวที่ชาวนาปลูกเพื่อขายเป็นข้าวพันธุ์ที่ชาวนาบอกว่ากินไม่อร่อย แข็งกระด้าง หากเลือกปลูกเพื่อขายเพราะให้ผลผลิตสูง เก็บเกี่ยวง่าย ขายได้ราคาดีกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง ดังนั้นวิถีการผลิตข้าวเพื่อการค้าจึงแยกส่วนออกมาเป็นเพียงสินค้า มิใช่การผลิตอาหารเพื่อบริโภคเช่นแต่เดิม

“ ส่วนมากจะซื้อข้าวสารกิน เพราะเราต้องเอาข้าวไปสี มันลำบาก ค่าจ้างสีแพง ตก 700 บาทต่อ 100 ถัง ให้เขาสีเขาก็จะเอารำเอาปลายไปหนักเข้าไปอีก จึงตัดสินใจซื้อกินดีกว่า สะดวกกว่า ข้าวแต่ละบ้านกินไม่เหมือนกัน ข้าวหนองบัวกีนดี เป็นข้าวปลูกบนดินทราย อย่างข้าวเรามันแข็งเพราะทำนาปรัง “

พริก : พืชเศรษฐกิจตัวใหม่ของชุมชน

ผลผลิตที่เข้ามาตามกระแสการผลิตเพื่อการค้าสร้างชื่อเสียงให้แก่บ้านพันลาน และเป็นอาชีพที่ทำรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนได้เป็นอย่างดี คือ การปลูกพริก ซึ่งจะทำในช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังในราวเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคมเป็นต้นไปจนกว่าจะเข้าสู่ฤดูการ

ทำนาปีถัดไป การปลูกพริกรุ่นหนึ่ง ๆ ใช้ระยะเวลาในการปลูก 6 เดือน ถึงจะเก็บและขายไป ชาวบ้านเรียกพริกที่ปลูกว่า “พริกแกว” บ้าง “พริกรดน้ำ” บ้าง เพราะเป็นพริกที่จะต้องเอาน้ำมารดเอง เนื่องจากการปลูกพริกจะปลูกช่วงฤดูหนาว น้ำที่นำมารดพริกส่วนใหญ่เป็นน้ำเจาะหรือน้ำบาดาล โดยชาวบ้านจะอาศัยเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กสูบน้ำขึ้นมาจากบ่อเจาะของแต่ละบ้าน การปลูกพริกชาวบ้านบอกว่าต้องดูแลเหมือนกับการทำนาข้าว ต้องให้น้ำ ให้นุ้ย เช่นเดียวกัน แต่การรดน้ำพริกจะทำกันวันเว้นวันหรือสองวันจึงรดน้ำทีหนึ่งก็ได้ เพราะพริกไม่ชอบน้ำมาก ถ้ามีน้ำขังพริกจะตาย การปลูกพริกคราวหนึ่ง ๆ จะสามารถเก็บผลผลิตได้ 2-3 ครั้งจนกว่าต้นพริกจะแก่

พริกที่ปลูกได้ในพื้นที่นี้จะให้ผลผลิตดี คุณภาพสูง สีแดงสด เม็ดใหญ่ บางครั้งราคาพริกสูงถึงกิโลกรัมละร้อยบาท แต่บางปีเมื่อมีผลผลิตออกมาจำนวนมากจนล้นตลาดก็จะทำให้ราคาตกเหลือไม่กี่โลกรัมละ 8 บาท ชาวบ้านบอกว่าบางครั้งไปขายโรงงานได้เพียงกิโลกรัมละ 3-4 บาทก็เคยมี พริกที่ได้ชาวบ้านจะนำไปตากแห้งก่อนจะบรรจุถุงออกขาย หรือถ้าหากมีเตาอบก็จะอบให้แห้งแล้วนำออกขายเป็นพริกแห้งซึ่งจะได้ราคาดีและเก็บไว้ได้นานกว่า การขายพริกมีทั้งขายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่จะนำเอาพริกไปแปรรูปเป็นพริกป่น พริกผสมอาหารสำเร็จรูป เช่น บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป ซึ่งต้องการพริกเป็นจำนวนมากและถือเป็นตลาดที่มีความต้องการอย่างสม่ำเสมอทุกปี แต่การขายพริกให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมจะถูกกดราคาต่ำกว่าการนำออกขายปลีกในตลาด หรือบรรจุถุงขายริมถนน เพราะโรงงานอุตสาหกรรมจะนำไปอบแห้งเอง ชาวบ้านจะเก็บพริกไว้บางส่วนเพื่อนำเอาพริกมาตากแห้งแล้วมาบรรจุถุงละ 1-2 กิโลกรัม เพื่อนำมาวางขายริมถนนนครสวรรค์-ชุมแสง ซึ่งผู้คนที่สัญจรผ่านก็จะแวะซื้อ ซึ่งการขายปลีกเช่นนี้จะได้ราคาสูงกว่าส่งเข้าโรงงานหลายเท่า และชุมชนเองยังนำเอาพริกขึ้นหู้แห้งนี้เป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลอีกด้วย บ้านพันลานมีการรวมกลุ่มอาชีพของชาวบ้านที่ทำพริกเป็นสหกรณ์ผู้ผลิตพริกเพื่อรวบรวมผลผลิตออกขายในนามของกลุ่ม และยังได้รับเงินสนับสนุนจากทางรัฐเข้ามาส่งเสริมด้านอาชีพอีกด้วย การขายพริกในนามของกลุ่มทำให้ชาวบ้านผลัดเปลี่ยนกันไปดูแลได้ ไม่ต้องเสียเวลามากนัก

ข้าวโพด : พืชไรที่เน้นปลูกขายริมทาง

นอกเหนือจากข้าวและพริกที่กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของบ้านพันลานแล้วนั้น การส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่จากรัฐบาลได้นำเอาพันธุ์พืชไร่หลาย ๆ ประเภทเข้ามาทดลองปลูก บางอย่างก็ไม่เหมาะสมกับที่ดินแถบนี้ อาทิ มันสำปะหลัง อ้อย หากบางอย่างก็กลายเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่ชาวบ้านนิยมปลูกมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านบางครัวเรือนมีที่ดินเป็นที่ดอนและอยู่ห่างจากแหล่งน้ำ ก็จะมีการปลูกพืชไร่ที่ทนแล้งได้ดี ไม่ต้องดูแลรดน้ำมาก พืชที่ชาว

บ้านพันลำนนิยมปลูก ได้แก่ ข้าวโพดหวาน และข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งมักจะทำเป็นไร่ขนาดใหญ่ไม่ใหญ่มากนัก บางครัวเรือนที่มีที่ดินไม่มากนักก็จะทำไร่สลับกันระหว่างไร่พริกกับไร่ข้าวโพด และเน้นการปลูกพันธุ์ข้าวโพดหวานที่ผู้คนบริโภคมากกว่าการปลูกพันธุ์ข้าวโพดสำหรับเป็นอาหารสัตว์ เพราะข้าวโพดหวานจะขายได้ราคาดีกว่า เนื่องจากชาวบ้านปลูกไม่มากนักและเน้นการปลูกเพื่อนำไปขายเองในตลาดหรือนำออกมาวางขายริมถนนร่วมกับการขายพริกแห้ง และผักตามฤดูกาล ข้าวโพด พริกและผักเหล่านี้จึงกลายเป็นของฝากของนักท่องเที่ยวที่เดินทางผ่านมา สำหรับข้าวโพดหวานที่นำมาขายมีทั้งการขายฝักดิบและขายเป็นข้าวโพดต้ม ด้วยปริมาณการปลูกที่ไม่มากนักเพราะมีที่ดินเหมาะสมเพียงบางส่วน จึงทำให้ข้าวโพดหวานมีราคาดี ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดได้เพียงปีละครั้งเมื่อที่ดินว่างจากการทำไร่พริก

ประมงน้ำจืด : การเพาะเลี้ยงที่เข้ามาแทนปลาจากธรรมชาติ

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพันลำนในอดีตที่อาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญ ยังคงมีให้เห็นอยู่มากในช่วงน้ำหลาก หรือช่วงที่น้ำประสบปัญหาน้ำท่วม หากการจับปลาตามธรรมชาติทำให้ได้ผลผลิตต่ำกว่าในอดีตมาก เพราะปริมาณและประเภทของปลาที่ลดน้อยลง ชาวบ้านจะอาศัยจับปลาตามธรรมชาติเพื่อนำมากินเป็นส่วนใหญ่ ไม่สามารถสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำเช่นในอดีต แต่การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพันลำนได้แปรเปลี่ยนไป ปรากฏเป็นการเลี้ยงปลาเพื่อจำหน่ายแทน ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาบ่อ” ปลาที่เลี้ยง เช่น ปลาแรด ปลาสวาย ปลานิล โดยซื้อพันธุ์ปลามาจากอำเภออื่น ๆ เช่น ทับกฤษ และอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาขายกันมาก บางครั้งชาวบ้านก็ซื้อพันธุ์ปลาจากหน่วยงานราชการ เช่น หน่วยงานประมงในจังหวัดนครสวรรค์ การเลี้ยงปลาของชาวบ้านจะเลือกซื้อลูกปลาที่มีขนาดใหญ่แล้ว ราคาประมาณตัวละ 2-5 บาท มาเลี้ยงไว้ประมาณหนึ่งปีจึงจะจับขาย การเลี้ยงปลาไว้หนึ่ง ๆ จะต้องใช้เงินลงทุนค่าพันธุ์ปลาและค่าอาหารตกประมาณ 3 แสนบาท ปลาโตพอที่จะขายได้ตกประมาณไร่ละ 4 แสนบาท โดยจะมีพ่อค้าปลาจะเข้ามาตีราคากันที่บ่อตามขนาดของปลาและความต้องการปลาในช่วงที่จับขึ้นมา หากขายได้ต่ำกว่านี้ ชาวบ้านบอกว่าจะขาดทุน อย่างไรก็ตามในช่วงน้ำท่วมที่น้ำก็ส่งผลต่อการเลี้ยงปลาบ่อของชาวบ้านพันลำนด้วยเช่นกัน เนื่องจากน้ำจะท่วมบ่อเลี้ยงปลาทำให้ปลาหลุดออกจากบ่อไปสู่แม่น้ำหรือเข้าสู่ที่นาทำให้เกิดความเสียหายกันคราวละมากๆ นอกจากการเลี้ยงปลาในบ่อแล้วยังมีการเลี้ยงปลาในกระชังตามริมน้ำซึ่งถือเป็นการเลี้ยงปลาที่ลงทุนต่ำกว่าการเลี้ยงปลาบ่อ เพราะปลาที่เลี้ยงในกระชังจะได้รับอาหารจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ อาจจะมีการให้อาหารเสริมบ้างในบางช่วงที่อาหารตามธรรมชาติไม่เพียงพอ ปลาที่นิยมเลี้ยงกระชัง ได้แก่ ปลา

สวาย นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายเริ่มมีการเพาะพันธุ์ปลาขาย หรือบางรายก็หันมาเลี้ยงกบด้วย

วิถีชีวิตของชุมชนในยุคเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมทันสมัย

การดำรงชีพในชุมชนยุคสังคมประเพณีที่ชาวบ้านพึ่งพาตนเองทั้งเรื่องของการผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน เพื่อให้สมาชิกของชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียงนั้น ได้แปรเปลี่ยนไปเมื่อชุมชนถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมทันสมัย ชุมชนชาวนาถูกสถาปนาให้เป็นแหล่งสร้างผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญของประเทศ การผลิตเพื่อการค้าได้นำพาชุมชนเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรามากขึ้นเรื่อยๆ การให้ความสำคัญต่อทุนเงินตราเพื่อใช้ในการจัดซื้อ จัดหาปัจจัยการผลิต ปัจจัยการดำรงชีพ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เอง ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบตลาดอย่างเหนียวแน่น การแพร่กระจายของสินค้าจากภายนอกชุมชนโดยเฉพาะสินค้าจากระบบอุตสาหกรรม และสินค้าอำนวยความสะดวกเข้าสู่ชุมชนพ่นลानอย่างรวดเร็วจนก่อให้เกิดกระแสแห่งการบริโภคนิยมขึ้น อีกทั้งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมดั้งเดิมที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนอดีตอย่างยาวนาน ได้ถูกสั่นคลอนด้วยระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ถูกตีค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าการให้คุณค่าทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือนเจือจางลง มีการโยกย้ายแรงงานในครัวเรือนไปสู่ภาคการผลิตนอกชุมชน

กระแสบริโภคนิยมที่เข้าสู่ชุมชนพ่นลาน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากสังคมประเพณีไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า และวิถีการแลกเปลี่ยนที่ถูกครอบงำด้วยระบบตลาดแบบทุนนิยมการค้า นั้น ทำให้ชาวบ้านพ่นลานเองต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพในชุมชนไปตามกระแสแห่งทุนนิยมที่ต้องอาศัยระบบเงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น การผลิตเพื่อบริโภคอย่างหลากหลายได้ลดน้อยลง กลายเป็นการผลิตเพื่อขาย เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวทั้งการทำนาและการทำไร่ ซึ่งในระยะเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญของชุมชน คือ ข้าว นั้นได้กลายเป็นสินค้าส่งออกของชุมชน ที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้จำนวนมาก ชาวบ้านจึงหันมาทำนากันปีละสองครั้ง และลดกำลังการผลิตสิ่งของจำเป็นต้องใช้ภายในครัวเรือนลง หันไปใช้การซื้อหาเอาจากตลาดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำนา อาทิ ไถ จอบ เสียม มีดพรวั กระบุง ตะกร้า เครื่องมือในการจับปลา อาทิ ลอบ ไซ กู้ แห อวน เครื่องใช้ในครัวเรือน อาทิ เสื้อผ้า จักสาน การเร่งสร้างผลผลิตเพื่อการค้าในชุมชน

จึงมากขึ้นตามความต้องการใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนของชุมชน การเข้ามาของเครื่องใช้ไม้สอยที่ก่อให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีพ กลายเป็นสิ่งของจำเป็นของครัวเรือนในชุมชน อาทิ เครื่องใช้ไฟฟ้าที่เข้ามาพร้อมกับสาธารณูปโภคด้านไฟฟ้า ทำให้ครัวเรือนมีต้นทุนของการดำรงชีพสูงขึ้นกว่าในสังคมประเพณี ซึ่งล้วนต้องพึ่งพาการใช้ทุนเงินตราแทบทั้งสิ้น นอกจากสินค้าจำเป็นต่อการดำรงชีพที่แปรเปลี่ยนไปพึ่งพิงต่อสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมแล้ว การเข้ามาของสิ่งอำนวยความสะดวกที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีพก็ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนด้วยเช่นกัน และยังเป็นสิ่งดูดซับทุนเงินตราของชุมชนออกไปเป็นจำนวนมาก อาทิ รถมอเตอร์ไซด์ รถกระบะ โทรทัศน์ โทรศัพท์ คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าถึงการเข้ามาของกระแสบริโภคนิยมนี้ว่า

“สมัยก่อนไม่ต้องใช้เงินอะไรมากมาย ของกินก็ปลูกเอง ปลาจับได้เอง แต่พอมีไฟฟ้าเข้ามา ทั้งโทรทัศน์ ตู้เย็น หม้อหุงข้าว พัดลม ตู้มันจำเป็นไปหมด เดือน ๆ จ่ายค่าไฟเป็นร้อย...”

“...อย่างมอเตอร์ไซด์ ลูกมันอยากได้ ก็ต้องซื้อให้มัน พอมีรถก็ต้องมีค่าน้ำมัน วัน ๆ วิ่งไปโน่นมานี้ไม่เห็นได้อะไร แต่ค่าน้ำมันต้องเสียแล้ว...”

นอกจากต้นทุนการดำรงชีพในชุมชนที่สูงขึ้นแล้ว ครัวเรือนยังมีภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของลูกหลานที่ถูกกำหนดให้เล่าเรียนในระบบโรงเรียน แม้ว่าการศึกษาระดับบังคับจะมีค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก แต่พ่อแม่มักจะส่งลูกหลานให้เล่าเรียนสูงขึ้นไปอีก เพื่อจะหางานทำในเมืองหรือในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งได้รับค่าจ้างเป็นเงินเดือนแน่นอนกว่างานในภาคเกษตร ภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของลูกหลานสำหรับบางครัวเรือนกลายเป็นภาระหนี้สินของครัวเรือนที่ต้องหยิบยืมมาโดยเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงอีกด้วย

แรงงานรับจ้าง : การเคลื่อนย้ายแรงงานของครัวเรือนสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง

เมื่อการทำงานในภาคเกษตรมีการใช้เครื่องทุ่นแรงในการทำนามากขึ้น อาทิ การเข้ามาของรถไถ รถเก็บเกี่ยว รถขนส่งสินค้า เครื่องสูบน้ำ ทำให้การใช้แรงงานคนและแรงงานวัวควายลดน้อยลง ลูกหลานของชาวบ้านที่เคยช่วยพ่อแม่เลี้ยงวัวต้อนควาย ดายหญ้า และเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉาง กลายเป็นแรงงานที่ต้องถูกเก็บไว้ในระบบการศึกษาภาคบังคับในโรงเรียน การถูกกล่อมเกลียดด้วยความรู้ชุดใหม่ที่รัฐเป็นผู้กำหนดว่าเป็นความรู้ที่เหมาะสมกับสังคมที่จะพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงทำให้ลูกหลานในรุ่นต่อมาขาดการสืบทอดภูมิปัญญาจากวิถีการผลิตของบรรพบุรุษ ขาดการสืบสานระบบความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนร่วมกัน และขาดการสืบทอดจิตสำนึก อุดมการณ์ แห่งความเป็นชุมชน เมื่อคนรุ่นถัดมาจบการศึกษาภาค

บังคับแล้ว จึงมักจะไม่นิยมนำไปทำงานในภาคเกษตรหรือภายในชุมชนอีก แต่จะเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งในเขตจังหวัดนครสวรรค์หรือจังหวัดใกล้เคียง เช่น สิงห์บุรี อ่างทอง อยุธยา ลูกหลานของชาวบ้านที่ได้เรียนต่อในระดับอุดมศึกษาจะเข้าสู่อาชีพราชการ งานบริการในสังคมเมือง หรือไปทำงานที่กรุงเทพฯ ด้วยค่านิยมที่ว่า “งานไร่สวนนาเป็นงานหนัก ไม่มีศักดิ์ศรี ไม่มีความรู้” แรงงานของชุมชนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนแบ่งเป็นสองกลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งเป็นการออกไปทำงานนอกชุมชนอย่างถาวร เป็นกลุ่มของแรงงานที่หลุดออกจากภาคเกษตรกรรมไปเลยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งขาดทักษะที่จะกลับเข้ามาทำงานให้ชุมชน และวิถีการดำรงชีพแบบคนเมือง อีกกลุ่มหนึ่งเป็นแรงงานที่ไปทำงานภายนอกชุมชนแบบชั่วคราว เช่น ไปทำงานก่อสร้าง งานรับจ้าง งานในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้ ๆ ชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยังมีทักษะการทำงานในภาคเกษตรอยู่ และจะกลับเข้าสู่ชุมชนเมื่อถึงฤดูกาลทำนาหรือเมื่ออย่างเข้าสู่วัยกลางคนเพื่อกลับมาดูแลครอบครัวและที่ดินทำกิน นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านพื้นดินบางส่วนมีประสบการณ์ของการไปทำงานรับจ้างที่ต่างประเทศ ส่วนใหญ่งานที่ไปทำจะเป็นงานก่อสร้าง งานซ่อมแซมเครื่องยนต์ เครื่องจักร ที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย สิงคโปร์ และได้หวัน

ภาระหนี้สินที่มากับวิถีการผลิตเพื่อการค้าและสังคมบริโภคนิยม

เมื่อวิถีการผลิตของชาวบ้านพื้นดินถูกผนวกกับระบบทุนนิยมเพื่อการค้า การลงทุนเพื่อการผลิตที่ต้องอาศัยทุนเงินตราขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากภายนอกชุมชน แม้ชาวบ้านพื้นดินจะมีทุนการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน และแรงงานในครัวเรือนเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องเช่าและจ้างก็ตาม แต่การผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยทั้งพันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องนำเข้าจากภายนอก การนำเข้าปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ทำให้ชาวบ้านต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ พ่อค้าคนกลาง และสถาบันการเงิน ซึ่งทำให้เกิดภาระต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

“ตอนที่ซื้อรถขับไถนาครั้งแรก มันนำเข้ามาจากต่างประเทศ ตัวละ 200,000 บาท ก็ตามเขาว่าทำไมมันแพง แถมยังเป็นรถมือสอง แต่ว่าเขาว่าจำเป็นต้องซื้อ ก็เอาเงินที่เก็บไว้ไปซื้อ”

นอกจากวิถีการผลิตที่เพิ่มต้นทุนให้กับครัวเรือนชาวนาแล้ว ชุมชนพื้นดินยังก้าวเข้าสู่สังคมแห่งการบริโภคนิยมอย่างรวดเร็ว ด้วยทำเลที่ตั้งของชุมชนอยู่บนเส้นทางคมนาคมที่สะดวกต่อการหลั่งไหลเข้ามาของสินค้าอุตสาหกรรม พ่อค้าสามารถนำเอาสินค้าจากเมืองเข้ามาขายในชุมชนได้อย่างสะดวกเช่นเดียวกับการนำสินค้าภาคเกษตรของชุมชนออกไปขายภายนอก ชาวบ้านพื้นดินเองก็สามารถติดต่อกับสังคมเมืองได้สะดวกมาตั้งแต่ใน

อดีตเมื่อเริ่มมีถนนผ่านชุมชน การไหลทะลักเข้ามาของสินค้าอุตสาหกรรม เครื่องใช้ไฟฟ้า สินค้าฟุ่มเฟือยจากสังคมเมือง ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านพื้นลานเปลี่ยนไปจากสังคมประเพณีเพียงไม่ถึงสิบปี ความต้องการบริโภคสินค้าที่ไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ภายในชุมชนและภายในครัวเรือน ทำให้ชาวบ้านพื้นลานต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น ส่วนหนึ่งของเงินตราได้มาจากการขายผลผลิตทางการเกษตรได้มากขึ้น แต่สำหรับหลาย ๆ ครัวเรือนก็ยังไม่พอเพียงต่อความต้องการซื้อสินค้าจากภายนอก จึงต้องมีการกู้ยืมเงินขึ้น ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรต้องมีภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น และเป็นภาระหนี้สินที่ไม่สามารถหมุนเวียนไปสร้างมูลค่าเพิ่มของการสะสมทุนได้เช่นการลงทุนในการผลิต เพราะเป็นภาระหนี้สินเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น

“อย่างที่บ้านเคยกู้มา 20,000 บาท ตอนนั้นเสียดอกร้อยละสามต่อเดือนนะ แต่มันจำเป็นก็เลยต้องกู้ พอตอนหลังใช้นั้นหมดก็เลยไม่กู้แล้ว หันไปกู้ ธกส.แทนดอกถูกกว่า พอครบปีเราก็รีบคืน ถ้าจะใช้ก็กู้ใหม่ เป็นลูกค้าชั้นดีก็ได้ ดอกถูก ถ้ากู้น้อยก็ไม่ต้องใช้อะไรค่า สมาชิกค้ากันเอง แต่ถ้ากู้มากก็เอาที่ดินไปค้ำประกัน พอขายข้าวได้ก็รีบไปคืน ทำอย่างนี้ตลอดดอกเบี้ยยก็ไม่แพงมากเหมือนเมื่อก่อน”

ชาวบ้านพื้นลานเองยอมรับว่าวงจรแห่งหนี้สินคงไม่หมดไปจากชุมชน เพราะบางครั้งผลผลิตดีแต่ราคาไม่ดี การผลิตต้องมีการลงทุนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี แต่รายได้ของครัวเรือนไม่ได้สูงขึ้นตาม บางครั้งเมื่อกู้ยืมมาลงทุนแล้วเมื่อผลผลิตไม่ดี หรือราคาไม่ดี ก็ไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ยืมเดิมได้ และยังต้องกู้ยืมเงินก้อนใหม่เพื่อการสร้างผลผลิตใหม่ หนี้สินจึงพอกพูนขึ้นไปอีกเช่นนี้ต่อไป

“ผมว่าหนี้สินของคนในหมู่บ้านนี้ไม่หมดไปหรอกนะ บางทีผลผลิตดี แต่ราคาตลาดไม่ดี บางทีลงทุนไว้มาก ผลที่ได้มันดึ้นะ แต่ว่าเงินได้มาไม่ดี หนี้สินที่ค้างไว้ก็ใช้คืนได้ไม่หมด ชาวบ้านเราก็วิตกกังวลมากนะเรื่องหนี้สิน อย่างสมมติว่าขายข้าวเกี่ยวนละ 4,000 บาท ถ้าข้าวตกกลงเหลือเกี่ยวนละ 3,000 บาท เราก็เริ่มวิตกแล้ว ไม่มีความสุขหรอก เรื่องอาหารการกินนี่เราก็พอจะตะเกียดตะกายไปได้ แต่ถ้าเจ้าหนี้มาทวงถาม เราก็ไม่สบายใจ”

ทุนทางสังคมที่ถูกเบียดขับด้วยการตีค่าทางเศรษฐกิจ

แม้ชุมชนพื้นลานจะมีการพัฒนาทางกายภาพที่เจริญขึ้นกว่าในอดีตขึ้นมาก มีความสะดวกสบายในการดำรงชีพ ครัวเรือนมีรายได้สูงขึ้น ลูกหลานในชุมชนได้รับการศึกษาดี

ขึ้น และผลผลิตของชุมชนมากขึ้นก็ตาม หากอีกด้านหนึ่งของความเจริญคือการถูกละเลยของทุนทางสังคมที่ไม่สามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจให้กับชุมชนได้ ชาวบ้านพื้นลานหลาย ๆ คนโดยเฉพาะคนเก่าแก่เล่าตรงกันว่า ภาพหนึ่งที่จะชัดเจนไปจากชุมชนพื้นลาน หลังจากที่ชุมชนก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมการค้า นั่นคือ ภาพของการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานของชุมชน อันถือเป็นงานส่วนรวมหรืองานสาธารณะประโยชน์ ด้วยการทุ่มงบประมาณของรัฐเข้ามาสร้างตามทิศทางของรัฐ การสร้างงานในชุมชนโดยให้ผลตอบแทนเป็นค่าจ้างแรงงาน จึงทำให้ชาวบ้านเกิดความเคียดแค้นที่จะทำงานต่าง ๆ แล้วต้องได้ผลตอบแทนในรูปของเงินตรา และเมื่อเทียบกับเวลาทำมาหากินที่ต้องทิ้งไว้ทั้งนมาทำงานส่วนรวม จึงทำให้งานทางสังคมถูกตีค่าเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการให้คุณค่าทางสังคม งานสาธารณะประโยชน์หลาย ๆ อย่างที่ชาวบ้านเคยร่วมแรงร่วมใจกันทำในอดีตได้แปรเปลี่ยนไป อาทิ งานทำถนน ขุดลอกคูคลอง ซ่อมแซมวัด สร้างโรงเรียน ผู้นำไม่สามารถระดมแรงงานของชาวบ้านมาทำในลักษณะของ “การลงแรง” ได้เช่นในอดีต แต่จะต้องใช้ระบบจ้างแรงงาน เนื่องจากชาวบ้านผันตนเองออกมาเป็นแรงงานรับจ้าง และจะต้องอาศัยค่าจ้างในการยังชีพ แม้บางครั้งงานสาธารณะประโยชน์บางงานไม่มีงบประมาณมาจากภาครัฐ ผู้นำชุมชนจึงต้องพยายามหางบประมาณด้านอื่นมาสนับสนุน หรืออาศัยการเรียกรับเงินจากคนที่มีฐานะดีในชุมชน ทำให้เกิดการสร้างอำนาจทางการเงินขึ้นในชุมชน

“ สมัยนี้มีน้อยมาก ออกหนังสือประกาศไปว่าวันนี้จะออกไปพัฒนาลอกคลองกัน ไม่ค่อยมีคนมาหรอก เพราะว่าส่วนหนึ่งชาวบ้านก็มีงานกันเยอะ อย่างบ้านผมทำทั้งไร่นา ก็ต้องใช้งบประมาณจ้างแรงงานกัน ตอนนั้นยากจะทำอะไรก็ต้องใช้เงิน ต้องจ้าง บางทีเราก็กต้องไปหางบมาเอง เป็นผู้นำสมัยนี้ยากขึ้นมาก เพราะชาวบ้านรู้จักเรียกร้อง ไม่ทำอะไรฟรี ๆ หรือ ”

การเข้ามาของเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ด้านหนึ่งถูกมองว่าเป็นการนำเอาทุนเข้ามาเพื่อพัฒนาชุมชนให้ก้าวเข้าสู่สังคมทันสมัยตามแนวนโยบายแห่งรัฐ อีกด้านหนึ่งกลับกลายเป็นการสร้างภาระแห่งหนึ่งให้กับชุมชน เพราะชุมชนเองถูกกำหนดให้กลายเป็นผู้พึงพิงรัฐทั้งด้านแนวคิดในการพัฒนา และกระแสทุนที่มีได้เกิดขึ้นจากกระบวนการสะสมทุนภายในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดความอ่อนแอในกระบวนการแห่งทุนของชุมชนในระยะยาว มีแนวคิดที่น่าสนใจต่อปรากฏการณ์ของทุนที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนว่า

“ผมก็คิดเหมือนกัน ว่าเมื่อก่อน รุ่นปู่ย่าตายาย ไม่ได้เป็นอย่างนี้ ที่รัฐบาลเอาเงินมาจากไหน เราก็คุยกันนะว่าเป็นหนี้ทางอ้อมหรือเปล่า เราอยากได้อะไร

เขาก็ให้มาให้เรา แต่เราหาไม่รู้ว่ามีอะไรที่เขาแอบแฝงอยู่ เราก็คิดกันว่าจะเป็นการไปกู้เงินธนาคารเอามาก่อนนี้ผูกพันให้กับชาวบ้านโดยไม่รู้ตัวหรือเปล่า คิดเหมือนกันเพราะว่าปู่ตายเราไม่มีเรื่องอย่างนี้เราก็อยู่ได้ แต่สมัยนี้ไม่เหมือนก่อน ไม่มีเงินช่วยเหลือเรากลับอยู่ไม่ได้”

การปรับตัวของชุมชน : หลากมิติของความเข้มแข็งของชุมชน ภายใต้ทุนนิยม

ชุมชนภายใต้กระแสการพัฒนาที่ถูกกดทับด้วยอำนาจแห่งทุนนิยม การพลิกฟื้นของชุมชน คือ การที่ชุมชนสร้างกระบวนการปรับตัวเพื่อให้หลุดพ้นจากภาวะการพึ่งพิงระบบทุนนิยมที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ แม้ชุมชนไม่สามารถแยกตัวออกจากระบบทุนนิยมการค้าได้ ด้วยวิธีการผลิตและวิถีชีวิตถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งกับระบบตลาดในระดับมหภาค แต่ชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นทุนเดิม อีกทั้งยังมีผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนที่มีสายตากว้างไกล เล็งเห็นปัญหาของชุมชนหากต้องพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอกชุมชนทั้งในรูปของเงินกู้ยืม เงินสนับสนุนจากรัฐบาล และการถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง ชุมชนพื้นลานได้อาศัยการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจในรูปของกลุ่มขึ้นมาเพื่อการพึ่งพากันเองภายในชุมชน ก่อให้เกิดการหมุนเวียนเงินตราภายในชุมชนและลดต้นทุนทางการเงินอันเกิดจากการดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูงเกินไป มีการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐเพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองได้และยังได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างต่อเนื่อง

การสะสมทุนทางเศรษฐกิจผ่านระบบรวมกลุ่ม

ชุมชนพื้นลานมีการตั้ง **กลุ่มสัจจะออมทรัพย์** ขึ้นมาราวปี 2533 การริเริ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกิดจากการรวมตัวกันของผู้นำชุมชนและชาวบ้านราว 32 คน มีความเห็นร่วมกันว่าน่าจะมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาในลักษณะของการทดลองทำว่าจะสำเร็จหรือไม่ กำหนดให้สมาชิกต้องเสียค่าสมุดคนละ 10 บาท และจะต้องส่งสัจจะรายละไม่ต่ำกว่า 50 บาทต่อเดือน สูงสุดไม่เกิน 200 บาท เมื่อครบปีจึงจะมีปันผลให้แต่ถ้าหากใครสะสมไม่ครบหนึ่งปีหรือลาออกก่อนครบกำหนดก็จะไม่ได้รับเงินปันผล และหากใครขาดส่ง 3 เดือนติดต่อกัน ก็จะถูกตัดออกจากความเป็นสมาชิก กรรมการกลุ่มออมทรัพย์แบ่งเป็น 5 ฝ่าย ได้แก่ กรรมการฝ่ายการเงิน ฝ่ายบริหาร ฝ่ายประชาสัมพันธ์

ในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เข้าร่วมกลุ่มจะเป็นคนกลุ่มเล็ก ๆ แต่เมื่อกลุ่มสามารถปล่อยกู้ให้สมาชิกนำเงินไปหมุนเวียน โดยคิดดอกเบี้ยอัตราร้อยละ 2 ต่อเดือน เมื่อเทียบกับการกู้ยืมนายทุนปล่อยกู้แล้วจะถูกกว่าครึ่งต่อครึ่ง ทำให้การทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ได้รับ

ความสนใจจากชาวบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปีต่อ ๆ มาจึงมีการสมัครเป็นสมาชิกมากขึ้น ด้วยขนาดของกลุ่มที่ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เพราะชุมชนพื้นลานมีขนาดใหญ่ จึงได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเป็นสองกลุ่ม เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์พื้นลานเหนือ และ กลุ่มออมทรัพย์พื้นลานใต้ มีสมาชิกทั้งหมดที่ 2 และหมู่ที่ 3 ของตำบลพื้นลาน และสมาชิกสมทบจากนอกชุมชนอีกด้วย ทำให้กลุ่มออมทรัพย์พื้นลานมีเงินสะสมภายในชุมชนสำหรับการปล่อยกู้ให้กับสมาชิกกลุ่มมากขึ้น และต่อมาในปี 2533 มีการลดดอกเบี้ยลงมาเหลือเพียงร้อยละ 1.50 บาทต่อเดือน เพราะได้รับการท้วงติงจากหน่วยงานของรัฐว่าคิดดอกเบี้ยสูงเกินไป และสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์เองก็เห็นชอบให้ลดดอกเบี้ยลง ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์พื้นลานเหนือ (หมู่ 3) มีสมาชิกจำนวน 69 ราย มีเงินทุนสะสมอยู่ 800,000 บาท

สำหรับการปล่อยกู้ของกลุ่มออมทรัพย์จะปล่อยอยู่ในวงจำกัดเฉพาะสมาชิกที่มีการสะสมสัจจะและจะต้องนำเอาเงินสัจจะนั้นเป็นหลักประกันการกู้เงิน หากกู้ยืมไม่เกิน 1,200 บาท สมาชิกไม่ต้องหาคนหรือหลักทรัพย์ใดมาค้ำประกัน แต่ถ้าหากกู้ยืมจำนวนเงินมากขึ้นจะต้องนำเอาโฉนดหรือ นส.3 มาค้ำประกัน และมีผู้ค้ำประกันเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์อย่างน้อย 3 คน มารับรองเพื่อไม่ให้หนี้สูญ การปล่อยกู้ในแต่ละรายสูงสุดไม่เกิน 40,000 บาท

“ถ้ากู้เกิน 1,200 ต้องมีหลักฐาน นส.3 มาค้ำ มีผู้ค้ำประกันด้วย คือสมาชิกในกลุ่มต้องค้ำประกันอย่างน้อย 3 คน อย่าง นส.3 ที่มาค้ำก็ต้องมีราคาพอสมควรกับเงินที่กู้ สมมติว่าแปลงนี้เขาประเมินราคาไว้ 30,000 บาท เราก็จะให้กู้สัก 10,000 บาท อย่างนี้ คือจะให้น้อยกว่าไว้ก่อน”

การทำงานของกรรมการกลุ่มออมทรัพย์แรก ๆ ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสมาชิกมากนักด้วยเป็นระบบการทำงานแบบใหม่ที่ชาวบ้านจะต้องอาศัยความไว้วางใจเชื่อใจ แต่เมื่อการทำงานของกลุ่มผ่านไประยะหนึ่ง และชาวบ้านได้ประโยชน์จากการสะสมทุนแบบกลุ่ม อีกทั้งการทำงานที่สามารถตรวจสอบได้ของกรรมการ จึงทำให้เกิดความไว้วางใจของชาวบ้านและสมัครเป็นสมาชิกมากขึ้น กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ทำงานโดยไม่ได้รับผลตอบแทน แต่เป็นการเสียสละเวลาส่วนตัวมาทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน โดยมีวาระคราวละ 1 ปี แต่ส่วนใหญ่แล้วกรรมการเดิมมักจะได้รับการเลือกเข้ามาเป็นกรรมการในคราวต่อไปอยู่เสมอ

“แรก ๆ สมาชิกสงสัยการทำงานของคณะกรรมการ ก็มีบ้าง แต่ก็ทำความเข้าใจกันได้ไม่มีปัญหา...แบบว่าการปันผลนี้ เขาไม่ทราบว่าเป็นโรงสีหรือเปล่า ก็ มีข้อติติงมาว่าทางกลุ่มเก็บดอกเบี้ยได้หมดหรือเปล่า...พอเก็บเงินได้ก็ต้องทำ

บัญชี เอาเข้าธนาคารเป็นประจำทุกเดือน แล้วก็มีการทวงถามจากคนที่กู้ คน
เขาเลยมีความเชื่อถือ”

นอกจากประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากกลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบของเงินปันผล และ
ให้เงินกู้ยืมแล้ว กลุ่มออมทรัพย์ยังให้สวัสดิการแก่สมาชิกของกลุ่มในลักษณะต่าง ๆ อาทิ มี
เงินสำรองให้กู้ในกรณีเกิดอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย โดยปลอดดอกเบี้ย 60 วัน หลังจากนั้นจึงจะ
ทำสัญญาเงินกู้และคิดดอกเบี้ยตามปกติ หากสมาชิกเสียชีวิตจะมีการมอบเงินสงเคราะห์ทำ
ศพรายละ 2,000 บาท

นอกจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แล้ว ในชุมชนพันลานยังมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วย
เหลือกันทางการผลิตและสะสมทุนทางเศรษฐกิจอีกหลายกลุ่ม **สหกรณ์ผู้ผลิตพริก** เป็นอีก
หนึ่งกลุ่มสังคม ที่มีการรวมสมาชิกในชุมชนที่มีอาชีพในการปลูกพริก เนื่องจากพริกถือเป็นผล
ผลิตหลักอย่างหนึ่งของชุมชน จึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐให้มีการจัดตั้งส
หกรณ์ขึ้นเพื่อให้เกิดการร่วมมือกันของชาวบ้าน รัฐให้ความช่วยเหลือแก่สหกรณ์ในรูปแบบของ
เงินทุนปล่อยกู้ให้แก่สมาชิกในการซื้อพันธุ์พริก ปุ๋ย และสารเคมี รวมถึงเครื่องมืออบพริกแห้ง
และยังมีนโยบายส่งเสริมทางการตลาดให้แก่สมาชิก เพื่อให้พริกเป็นรายได้หลักของครัวเรือน
ได้เช่นเดียวกับข้าว นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มของคนในอาชีพเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มทำไร่
กลุ่มทำนา กลุ่มเลี้ยงสัตว์ และกลุ่มค้าขาย ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวม ๆ มีสมาชิกกลุ่มราว
30-90 ราย ร่วมปรึกษารื้อกันในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาชีพและมีการช่วยเหลือ
แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

กลุ่มทางสังคม : บุรณาการของทุนทางสังคมหลากหลายแบบ

การพลิกฟื้นชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งภายใต้ระบบทุนนิยมของชาวพันลาน นอก
จากการให้ความสำคัญต่อทุนทางเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนบ้านพันลานยังมีรากฐานทางสังคมที่
เข้มแข็ง จากการมีผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่ทำงานร่วมกัน และมีจิตสำนึกในการทำ
ประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม และร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนบนระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม
นั่นคือมีการรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และมีการสร้างกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน เช่น กลุ่ม
แม่บ้าน กลุ่มทำนา กลุ่มทำไร่ และกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำงานร่วม
กัน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันได้ และยินยอมทำตาม
ความคิดเห็นของเสียงส่วนใหญ่ในที่ประชุม การทำงานร่วมกันของชาวบ้านมีมาก่อนที่จะเกิด
โครงการกองทุนหมู่บ้านนานหลายปี ทำให้กลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญสำหรับชุมชนพัน
ลาน จนกลายเป็นหมู่บ้านนำร่องในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐกำหนดลงมาและส่วนใหญ่จะ
ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี มีการจัดตั้ง **กลุ่มฌาปนกิจ** เป็นการสร้างสวัสดิ

การภายในชุมชนขึ้นเอง ด้วยการจัดตั้งกลุ่มฌาปนกิจขึ้นในระดับตำบล โดยเรียกเก็บสมาชิกกลุ่มรายละ 20 บาททุกครั้งที่มีคนเสียชีวิต ดังนั้นครอบครัวผู้เสียชีวิตจะได้รับเงินเพื่อช่วยเหลือประมาณรายละสองหมื่นบาท ซึ่งช่วยบรรเทาภาระในการจัดงานและช่วยให้ครอบครัวไม่เดือดร้อนมากนัก มีการคัดสรร **กรรมการหมู่บ้าน กรรมการวัด และกรรมการโรงเรียน** จากผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน เพื่อให้เกิดการประสานเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนกับองค์กรทางสังคมที่มีความสำคัญของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต สร้างการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมทางสังคมที่ไม่หวังผลตอบแทนให้เกิดกับสมาชิกในชุมชนทุกกลุ่มทุกวัย มีการกระจายงานสาธารณะประโยชน์ไปยังคนรุ่นใหม่ ๆ ของชุมชน กระจายงานไปยังคนหลาย ๆ อาชีพ หลาย ๆ กลุ่ม เพื่อให้ทุกคนตระหนักถึงความเป็นส่วนหนึ่งในองค์กรชุมชน มิได้ผลักภาระงานสาธารณะให้แก่คนกลุ่มเล็ก ๆ หรือกลุ่มอิทธิพลของชุมชน ดังเช่นที่เราพบเห็นในหลายชุมชนที่ประสบปัญหาความอ่อนแอของทุนทางสังคม

การสานสัมพันธ์และสร้างอำนาจต่อการจัดการเมืองกับรัฐ

ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถตอบสนองต่อนโยบายของรัฐที่กำหนดลงมาตามแนวทางการพัฒนาชุมชนเสมอมา นั้น จึงทำให้บ้านพันลานได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ อยู่เสมอมา อาทิ โครงการเงินทุนฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน โครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล (OTOP) เงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพันลาน จึงมีทุนทางเศรษฐกิจที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเรื่อยมา ซึ่งเป็นความได้เปรียบของชุมชนเมื่อเทียบกับชุมชนใกล้เคียง ยุทธศาสตร์ที่ผู้นำชุมชนพันลานเลือกใช้สำหรับการสร้างอำนาจต่อการต่อต้านอำนาจรัฐ หาใช้วิธีการแข่งขันต่อต้านอำนาจรัฐ หากเป็นการยอมทำตามนโยบายของรัฐที่เข้าสู่ชุมชน โดยการผสมผสานประโยชน์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานหรือคนของรัฐ มีการต่อรองให้แนวทางการพัฒนาเป็นไปตามแนวคิดของคนในชุมชนมากกว่าการยอมทำตามอย่างไรเหตุผล อีกทั้งผู้นำของชุมชนยังได้รับการยอมรับจากคนของรัฐ เป็นผู้นำที่สามารถประสานงานกับรัฐได้เป็นอย่างดี สามารถดึงเอางบประมาณเข้าสู่ชุมชนเพื่อพัฒนาโครงการอาชีพและพัฒนาสาธารณูปโภคสาธารณูปการภายในชุมชนให้ดีขึ้น การได้รับยกย่องให้เป็นชุมชนนำร่องในโครงการต่าง ๆ รวมถึงโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาทด้วย ทำให้ชุมชนได้รับความเอาใจใส่จากรัฐทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

การดำรงอยู่ของชุมชนที่สืบเนื่องยาวนานนั้น เกิดขึ้นจากหลายปัจจัยที่บูรณาการเข้าด้วยกัน จนก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ดังเช่นชุมชนบ้านพันลานที่มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ที่สะสมมาจากสมัยบุพกาลที่สำคัญในด้านทุนทางธรรมชาติ อันประกอบไปด้วย การมีที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำที่เพียงพอต่อการทำเกษตรกรรมตลอดปี มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เกื้อกูลต่อกันทั้งในระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุน และระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียม เมื่อชุมชนถูกผนวกเข้ากับกระแสแห่งการพัฒนาจากภายนอก ชุมชนตกอยู่ในฐานะของผู้ถูกกระทำจากทั้งรัฐ ระบบเศรษฐกิจการค้า และนายทุนภายนอกเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ที่พยายามตอบรับต่อกระแสการพัฒนาแบบทันสมัย วิธีการผลิตของชุมชนถูกแปรเปลี่ยนไป เพื่อให้ความสำคัญต่อการผลิตเพื่อการค้ามากกว่าเป้าหมายเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเช่นในอดีต ระบบแลกเปลี่ยนและระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนถูกยึดโยงเข้ากับการตีมูลค่าเชิงเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางสังคม อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านพันลานได้สร้างกระบวนการปรับตัวของชุมชนขึ้นด้วยกระบวนการรวมกลุ่มทางสังคม และการพัฒนากระบวนการสะสมทุนแนวใหม่ของชุมชน และมีการสร้างพลวัตแห่งการพัฒนาของตนเองขึ้นเพื่อรับมือกับกระบวนการทุนนิยมการค้า มีการปรับเปลี่ยนระบบความรู้ของชุมชนให้สอดคล้องและทัดทานกับกระแสของทุนนิยมและที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือชุมชนมีการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจขึ้นทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองและการพึ่งพากันภายในชุมชนเพื่อลดกระแสการเอารัดเอาเปรียบจากระบบที่เหนือกว่าให้เบาบางลง สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นก่อนหน้า que โครงการกองทุนหมู่บ้านจะเข้าสู่ชุมชนเป็นเวลานานนับสิบปี จึงทำให้ชุมชนพลิกฟื้นกลับมายืนหยัดในกระแสแห่งทุนนิยมได้อย่างมั่นคง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านด้วยทุนเงินตราจำนวนหนึ่งล้านบาท ดูไม่มากนักเมื่อเทียบเคียงกับการสะสมทุนของชุมชนเองในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ และเงินหมุนเวียนในเศรษฐกิจระดับชุมชน รวมถึงขนาดของชุมชนที่มีสมาชิกถึงสองร้อยครัวเรือน หากนำมากระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึงจะได้เพียงครัวเรือนละห้าพันบาท ซึ่งถ้าเทียบกับต้นทุนการผลิตแต่ละรอบการผลิตของชาวนายุคใหม่ หรือการใช้เพื่อกิจกรรมดำรงชีพภายในชุมชนดูจะเล็กน้อยมาก ดังนั้นการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงไม่สามารถวัดคุณค่าของการสร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจให้แก่คนในชุมชนได้มากนักเมื่อเทียบกับชุมชนที่มีขนาดเล็กและมีฐานะยากจนกว่า แต่ชาวบ้านพันลานได้ให้ความสำคัญกับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านใน

รูปของกระบวนการทางสังคม ที่จะช่วยให้เกิดความร่วมมือกันเพื่อสร้างกระบวนการทางสังคมแบบใหม่ให้แก่ชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยผ่านระบบของกลุ่มมากขึ้น และยังกระจายความช่วยเหลือด้านทุนให้แก่คนในชุมชนที่ด้อยกว่าคนอื่น ๆ ซึ่งยังมีอยู่ในชุมชน และยังแสดงถึงกระบวนการจัดการของชุมชนต่อการรับมือกับนโยบายของรัฐได้อย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านมีรูปแบบเหมือนกับพิมพ์เขียว (blue print) ของนโยบายรัฐทั่วไป ที่มุ่งกระจายไปสู่ทุกชุมชนโดยไม่ได้พิจารณาบริบทของชุมชนที่มีความแตกต่างกันอย่างมาก แม้ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันก็มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน การเข้ามาแบบสูตรสำเร็จได้สร้างกรอบการทำงานและความคิดของชุมชนให้แคบลง แทนที่จะเข้าไปกระตุ้นความคิดอิสระของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ให้เกิดการพัฒนารูปแบบที่หลากหลายและเหมาะสมกับชุมชนของตนเอง หากชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าจะสร้างความเสียหาย แต่ยังมีแนวคิดที่น่าสนใจหลายประการที่ชาวบ้านพื้นบ้านต้องการปรับเปลี่ยนเพื่อให้กองทุนเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมมากขึ้น

กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านของหมู่ 3 บ้านพันลาน เปรียบเสมือนกับหมู่บ้านนำร่องของโครงการกองทุนหมู่บ้านที่จัดสรรลงสู่จังหวัดนครสวรรค์ เพราะเป็นชุมชนแรก ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนฯ และมีรับสมัครสมาชิก เรียกประชุมสมาชิก และร่างระเบียบของกองทุนฯ เรียบร้อยก่อนชุมชนอื่น ๆ ภายในจังหวัด กองทุนฯ ถูกจัดตั้งขึ้นวันที่ 25 มิถุนายน 2544 ซึ่งเป็นวันที่มีการเลือกตั้งกรรมการของกองทุนชุดแรก

“วิธีการจัดตั้งของกองทุนฯ ก็มีทางหน่วยงานราชการในระดับอำเภอเข้ามาทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการนี้อย่างคร่าวๆ จนกระทั่งบอกแนวทางปฏิบัติในการเลือกตั้งว่าเลือกอย่างไร ทำกันอย่างไร แล้วก็มีการยกมือ มีคู่แข่งกัน มีการเสนอขึ้นมาแล้วก็ตกไปก่อนจะได้มาครบ 15 คน”

สมาชิกเริ่มต้นของกองทุนเป็นสมาชิกปกติ 178 ราย และสมาชิกสมทบ 30 ราย มีการเรียกหุ้นสำหรับผู้สมัครเป็นสมาชิกหุ้นละ 20 บาท โดยถือหุ้นได้ไม่เกิน 10 หุ้นต่อราย ได้ยอดเงินออมเริ่มต้น 28,000 บาท และมีการเก็บค่าธรรมเนียมจากสมาชิกรายละ 10 บาท ได้เป็นค่าธรรมเนียมรวม 2,080 บาท กองทุนหมู่บ้านพันลานหมู่ที่ 3 ได้ขึ้นทะเบียนกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ณ วันที่ 2 กรกฎาคม 2544 และสามารถปล่อยกู้ให้แก่สมาชิกได้ในวันที่ 20 กรกฎาคม 2544 การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้แยกออกจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์

เดิม ซึ่งในชุมชนพันลานมีอยู่แต่เดิมแล้วถึงสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์พันลานเหนือ และกลุ่มสัจจะออมทรัพย์พันลานใต้ ดังนั้นในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน จึงไม่มีการกำหนดให้ชาวบ้านต้องสะสมสัจจะอีกเพราะจะทำให้ชาวบ้านมีภาระในการต้องออมมากเกินไป แต่หากชาวบ้านต้องการสะสมเงินและรับเงินปันผลจากกลุ่มกองทุนหมู่บ้านก็สามารถทำได้ด้วยการซื้อหุ้นของกองทุนฯ แต่ไม่เกินรายละ 200 บาท การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกองทุนในรอบแรก ชาวบ้านบางส่วนยังลังเลใจว่าจะเข้าร่วมดีหรือไม่ เพราะบางส่วนเห็นว่าจำนวนเงินที่จะกระจายสู่สมาชิกมีจำนวนไม่มาก อีกทั้งยังไม่แน่ใจว่ากระบวนการจัดการของกลุ่มจะยั่งยืนหรือไม่ และอีกส่วนหนึ่งนั้นชาวบ้านพันลานเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์อยู่เดิมแล้ว จึงเห็นว่าการทำงานของทั้งสองกลุ่มมีความซ้อนทับกัน จึงไม่ให้ความสนใจที่จะสมัครเป็นสมาชิกของกองทุนฯ

ที่มาของประธานและกรรมการกองทุน

เนื่องจากบ้านพันลานมีกระบวนการทำงานของกลุ่มภายในชุมชนอยู่แต่เดิมแล้ว ดังนั้นการสร้างกลุ่มเพื่อบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านจึงมิใช่เรื่องใหม่ของชุมชนแห่งนี้ อีกทั้งการเลือกสรรชาวบ้านที่จะเข้ามาทำงานของกลุ่มมีการวางตัวกันอยู่บ้านแล้ว ซึ่งมักจะยกตำแหน่งของผู้นำให้แก่ผู้มีอาวุโสและเป็นที่นับถือของคนในชุมชน ซึ่งในการเลือกตั้งกรรมการของกองทุนฯ เป็นไปตามกระบวนการที่รัฐกำหนดขึ้น นั่นคือหลังจากสมัครสมาชิกแล้ว จึงมีการเรียกประชุมสมาชิกเพื่อเลือกกรรมการจำนวน 15 คน ด้วยวิธีการสมัครและเสนอชื่อขึ้นแรกได้ชื่อที่เสนอขึ้นมาทั้งสิ้น 20 รายแล้วจึงให้สมาชิกที่มาประชุมยกมือสนับสนุน สุดท้ายจึงได้กรรมการตามจำนวนที่กำหนด ประกอบด้วยกรรมการชาย 8 คน และหญิง 7 คน และมีผู้ทรงคุณวุฒิอีก 4 คน และกรรมการได้เลือกประธาน รองประธาน เลขานุ และเหรัญญิกภายในวันเดียวกัน ซึ่งประธานกองทุนฯ ที่ได้รับการเลือกตั้งจากกรรมการเป็นข้าราชการบำนาญ ซึ่งเป็นอดีตอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนพันลาน ถือว่าเป็นผู้นำตามธรรมชาติของบ้านพันลานในเรื่องของความเป็นผู้รู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบความรู้สมัยใหม่ และความรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งชาวบ้านต่างเห็นว่าเหมาะสมเนื่องจากงานกองทุนเป็นงานที่ต้องประสานกับหน่วยงานของรัฐ จึงต้องใช้คนที่สามารถทำงานร่วมกับรัฐและเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานรัฐด้วย อีกทั้งการทำงานของกองทุนฯ เป็นงานที่ต้องการผู้บริหารจัดการที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือในเรื่องของความซื่อสัตย์ ยุติธรรม และยังเป็นทีเกรงใจของสมาชิกหากเมื่อมีการผัดนัดหรือมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ประธานน่าจะเป็นคนที่สามารถไกล่เกลี่ยได้ อีกทั้งประธานของกองทุนฯ ยังดำรงตำแหน่งเป็น อบต. ของตำบลพันลาน จึงมีบทบาทเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนอย่างชัดเจน

“เหตุผลที่เลือกประธานคนนี้เพราะ มองในแง่ธรรมะ มีคุณธรรม ทำตัว
เสมอกลาง ไม่มองคนนั้นด้อยไป คนนี้ดีกว่า แล้วก็เชื่อถือได้ว่าซื่อสัตย์ เพราะ
ครูแกเป็นตัวอย่างมานาน”

“ คือว่า ท่านจะมีแนวความคิดอะไรใหม่ ๆ ขึ้นมาเรื่อย ๆ มาประยุกต์ใช้
กับหมู่บ้านของเรา ท่านรู้ปัญหาดีว่าในหมู่บ้านมีปัญหาอะไรบ้างเพราะ หนึ่ง
ท่านเป็นคนเกิดที่นี่ สอง ท่านก็มาเป็นครูอยู่ที่นี้เกือบจะเรียกได้ว่ารู้นิสัยทุกคน
ในหมู่บ้านว่าเป็นอย่างไร”

เมื่อได้ตัวประธานกองทุน และกรรมการแล้ว จึงมีการจัดแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ให้แก่
กรรมการแต่ละคน ได้แก่ งานในส่วนของการประชาสัมพันธ์ งานติดตามหนี้สิน งานด้าน
บัญชีและการเงิน งานด้านติดตามโครงการเงินกู้ งานด้านวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ และงาน
ปฎิคมรับรองแขก ซึ่งการแบ่งงานให้แก่กรรมการแต่ละคนขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ และ
บทบาทที่กรรมการมีต่อชุมชน และได้รับความเชื่อถือด้านนั้นๆ จากชาวบ้านทั่วไป อาทิ การตั้ง
ให้ลุงบุญเรือน เป็นกรรมการติดตามหนี้ เพราะลุงบุญเรือนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านพันลานที่
เคร่งครัดต่อการทำกิจทางศาสนาและเป็นที่ยึดถือยำเกรงของชาวบ้าน เมื่อพูดว่ากล่าว
ตักเตือนก็จะได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน หรือการแต่งตั้งให้น้าวรรณาเป็นประชาสัมพันธ์ เพราะเป็นคนที่มีความสัมพันธ์ดี รู้จักคนกว้างขวาง หรือกรรมการด้านบัญชีและการ
เงิน ได้คัดเลือกให้คนรุ่นใหม่ ๆ ของชุมชนขึ้นมาดูแล เพราะถือว่าระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ
การทำบัญชี และเอกสารทางการเงิน รวมถึงการติดต่อกับธนาคาร เป็นนวัตกรรมความรู้ที่คน
หนุ่มสาวซึ่งผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ และได้ทำงานนอกภาคเกษตรมีความคุ้นเคยกว่าคน
เก่าคนแก่ของชุมชนที่ไม่ถนัดนัก เป็นที่น่าสังเกตว่ากรรมการของกองทุนบ้านพันลานเป็นคน
รุ่นใหม่ถึง 6 คน ซึ่งเป็นแนวคิดของผู้นำชุมชนที่ต้องการให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมต่อสืบ
สานงานชุมชนในอนาคต

หลังจากที่แต่งตั้งกรรมการเรียบร้อยแล้ว ได้มีมติการประชุมกันให้สมาชิกจับกลุ่ม
ย่อยกลุ่มละ 10 รายและจัดตั้งหัวหน้ากลุ่มย่อยเพื่อกระจายการทำงานของกองทุนฯ ไปยังกลุ่ม
ย่อย ๆ นั้น ให้สมาชิกกลุ่มย่อยมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเงินที่ได้รับการจัดสรรไปของแต่ละ
กลุ่ม ซึ่งนับเป็นแนวทางที่แตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านอื่น ๆ

การทำงานของกรรมการชุดแรกของกองทุนบ้านพันลาน ลุล่วงไปด้วยดีจนกระทั่ง
ครบหนึ่งปี มีการปล่อยกู้แล้วแต่ยังไม่ครบกำหนดชำระคืนซึ่งกำหนดให้อายุการกู้ยืมอยู่ที่หนึ่ง
ปี แต่วาระของกรรมการชุดแรกจะหมดไปก่อน จึงเป็นที่กังวลของกรรมการและสมาชิกหากให้
กรรมการรอบแรกที่ปล่อยกู้ออกไปหมดวาระไปก่อนอาจทำให้เกิดปัญหาในการบริหารจัดการ

กองทุนฯ จึงมีมติกันว่าให้กรรมการรอบแรกมีอายุยาวกว่า 1 ปี ให้อยู่จนครบกำหนดชำระหนี้รอบแรก เมื่อชาวบ้านชำระคืนครบถ้วนแล้วในวันสุดท้าย จึงได้มีการเรียกประชุมสมาชิกกองทุนฯ เพื่อเลือกตั้งกรรมการรอบที่สองขึ้นมาแทนกรรมการรอบแรก

การเลือกกรรมการชุดใหม่กระทำกันในวันที่ 20 สิงหาคม 2545 สมาชิกให้ความสนใจมากและมาประชุมครบทั้งหมด ยุทธวิธีที่กรรมการใช้ในการจูงใจให้สมาชิกมาประชุมอย่างพร้อมเพรียง คือ กำหนดให้วันประชุมเลือกตั้งกรรมการ เป็นวันจ่ายเงินปันผลสมาชิกด้วย การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่เป็นไปตามระเบียบที่ส่วนกลางกำหนดมาเช่นเดียวกับรอบแรก โดยให้กรรมการชุดเก่าจับฉลากออกเสียงครึ่งหนึ่ง เป็นจำนวน 8 คน มีกรรมการชายออก 6 คน และกรรมการหญิง 2 คน ก็จะเลือกกรรมการชายเข้ามาทดแทน 6 คน และกรรมการหญิงอีก 2 คน เพื่อให้สัดส่วนของกรรมการชายหญิงเป็นไปเช่นเดิม แล้วเลือกกรรมการชุดใหม่เข้ามาทดแทน โดยวิธีการเสนอชื่อจากสมาชิกขึ้นมาทีละคน ซึ่งการเลือกกรรมการชุดใหม่ของกองทุนบ้านพันล้าน ประธานกองทุนฯ คนเดิมได้รับการโหวตเสียงให้กลับมาเข้ามาดำรงตำแหน่งประธานอีกวาระหนึ่ง ด้วยเห็นถึงผลงานของปีแรกที่ได้สามารถกระจายเงินให้แก่สมาชิกได้อย่างเป็นธรรม อีกทั้งยังรวบรวมเงินคืนได้ครบถ้วน สมาชิกของกองทุนได้รับเงินปันผลเป็นที่น่าพอใจ

“ ตอนเลือกตั้งเข้ามาใหม่ เราใช้หลักประชาธิปไตยให้มีการเสนอชื่อกันตามอัธยาศัย เสนอทีละคน แล้วต้องมีคนรับรองอีก 5 คนขึ้นไป แล้วให้สมาชิกออกเสียง ของผมสมาชิกก็ยกให้หมด 150 คนเลย อันที่จริงผมไม่อยากเป็นอีกแต่ต้องจ่ายอม”

กรรมการชุดใหม่ที่ได้รับการรับรองขึ้นมา เป็นกรรมการคนเดิมที่ได้รับการเสนอชื่อกลับมาเป็นกรรมการอีกครั้งจำนวน 4 คน และได้กรรมการคนใหม่อีก 4 คน กรรมการชุดใหม่มีคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นร่วมงานมากขึ้นราวครึ่งหนึ่ง ตามแนวคิดของสมาชิกกองทุนฯ ที่ต้องการให้คนรุ่นลูกหลานได้เข้ามาฝึกทำงานให้แก่ส่วนรวม อีกทั้งชาวบ้านเห็นว่าคนรุ่นใหม่ของชุมชนมีความรู้ใหม่ที่เหมาะกับการทำงานกองทุนฯ มีความกล้าคิดกล้าทำและกล้าแสดงความคิดเห็น มีความคล่องตัวในการทำงานติดต่อกับราชการ รวมถึงการทำงานเอกสารต่าง ๆ ที่คนรุ่นเก่าไม่คุ้นเคย การผสมผสานคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ในกลุ่มกรรมการบริหารกองทุนฯ ทำให้การทำงานของกองทุนฯ มีความเข้มแข็งขึ้นและสร้างความยั่งยืนให้แก่กองทุนฯ

กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน

เนื่องจากชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านพันลานเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีถึง 200 ครัวเรือน ดังนั้นวงเงินที่สมาชิกแต่ละรายจะได้รับจึงต่ำเฉลี่ยการปล่อยกู้อยู่ระหว่าง 5,000-15,000 บาท มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อปี (6%) อายุการกู้ทุกรายเท่ากัน คือ 1 ปี โดยการชำระคืนจะชำระพร้อมกันทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยเมื่อครบกำหนดหนึ่งปี ด้วยชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวนามีรายได้เข้าสู่ครัวเรือนเป็นกอบเป็นกำเมื่อขายข้าวได้เท่านั้น จึงไม่สามารถใช้วิธีการผ่อนส่งได้ และการคืนปีละครั้งทำให้กรรมการไม่ต้องยุ่งยากมากนัก การทำงานกันปีละครั้งเดียว กองทุนหมู่บ้านพันลานยังได้กันเงินไว้ประมาณหนึ่งแสนบาทไว้สำหรับการปล่อยกู้ฉุกเฉิน สำหรับสมาชิกที่มีความต้องการเร่งด่วนในวงเงินไม่เกินครึ่งสามพันบาท แต่การกู้ฉุกเฉินจะต้องชำระคืนภายในระยะเวลาสั้นคือประมาณ 3-4 เดือนเท่านั้น เป้าหมายในการปล่อยกู้ของกองทุนบ้านพันลาน ประกอบด้วย การให้กู้ยืมเพื่อทำนา 475,000 บาท ให้กู้ยืมเพื่อทำไร่พริก/ข้าวโพด 350,000 บาท ให้กู้ยืมเพื่อการเลี้ยงสัตว์ 150,000 บาท และเพื่อการค้าขาย 25,000 บาท

ระเบียบในการปล่อยกู้

กฎระเบียบของกองทุนบ้านพันลานที่แตกต่างจากพิมพ์เขียวที่รัฐส่วนกลางกำหนดมา และแตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านอื่น ๆ อันเกิดจากแนวคิดของคนในชุมชนเอง คือ การกำหนดให้สมาชิกกองทุนจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มย่อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ชาวบ้านจัดกันเองกลุ่มละ 10 คน คนในกลุ่มจะต้องค้ำประกันการกู้ยืมกันเอง คนกู้แต่ละรายจะต้องมีผู้ค้ำประกันให้ 4 ราย โดยกรรมการให้เหตุผลว่าการให้ค้ำประกัน 4 รายเท่ากับเป็นการประกันว่าเงินกู้ยืมจะไม่สูญเพราะผู้ค้ำประกันแต่ละรายจะต้องรับผิดชอบคนละ 30% หากผู้กู้ไม่ยอมชำระหนี้ ซึ่งผู้ค้ำประกันสามารถรับผิดชอบแทนได้ นอกจากนี้การตั้งกลุ่มย่อยก็เพื่อให้ชาวบ้านรับประกันคุณสมบัติของสมาชิกด้วยกันเองว่าคนที่รับเข้ากลุ่มย่อยเป็นคนที่ได้รับความไว้วางใจว่าเชื่อถือได้ หากใครไม่สามารถหากกลุ่มย่อยได้ก็จะเป็นการสร้างเงื่อนไขทางสังคมให้แก่ชาวบ้านที่จะร่วมกันรับผิดชอบเงินกองทุนฯ กลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มจะต้องเลือกหัวหน้ากลุ่มย่อยซึ่งเป็นชาวบ้านที่ได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านด้วยกันเองว่าเป็นคนซื่อสัตย์และเป็นที่เกรงใจของสมาชิก หัวหน้ากลุ่มย่อยจะเป็นผู้ประสานงานกับกรรมการกองทุน เข้าร่วมประชุม และติดตามดูแลสมาชิกที่กู้ยืมเงินให้นำเงินไปใช้อย่างถูกต้อง รวมถึงติดตามเงินคืนเมื่อครบกำหนด สำหรับสมาชิกของกองทุนฯ จะต้องสมัครเป็นสมาชิกมาไม่น้อยกว่า 3 เดือนจึงจะสามารถขอกู้ได้ หากเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์แล้วก็ไม่ต้องซื้อหุ้นหรือสะสมสัจจะกับกองทุนฯ อีก แต่หากยังไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ สมาชิกจะต้องซื้อหุ้นกับกอง

ทุนฯ ก่อน หากสมาชิกรายใดต้องการกู้เงินก็ต้องเขียนโครงการบอกถึงวัตถุประสงค์ของการกู้ และหาผู้ค้ำประกันให้ครบ จึงจะสามารถกู้ได้

การแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อดูแลซึ่งกันและกัน

เมื่อมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้แล้ว ชาวบ้านพันลานเห็นว่าควรจะมีการแบ่งกลุ่มเพื่อดูแลกันเอง เนื่องจากกรรมการเพียง 15 คนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง และยังอาจจะก่อให้เกิดความลำเอียงในการตัดสินใจบางเรื่องได้ อาทิ การอนุมัติเงินกู้ให้แก่สมาชิกแต่ละราย กรรมการกองทุนฯ จึงลงความเห็นให้ชาวบ้านที่สมัครเข้าเป็นสมาชิกจับกลุ่มกันเองให้ได้กลุ่มละ 10 คน แล้วตั้งหัวหน้ากลุ่มย่อยซึ่งชาวบ้านจะเลือกกันเองภายในกลุ่ม เพื่อให้หัวหน้ากลุ่มย่อยเป็นตัวแทนในการประสานงานกับกรรมการกองทุนฯ คนในกลุ่มจะเป็นคนค้ำประกันการกู้ยืมกันเอง โดยการกู้หนึ่งรายต้องใช้สมาชิกค้ำประกัน 4 ราย และเป็นลงนามเป็นพยานกันเองภายในกลุ่มด้วย ดังนั้นจึงต้องเลือกสรรคนในกลุ่มของตนเองที่ไว้ใจได้ว่าจะสามารถส่งคืนเงินยืมและดอกเบี้ยได้จึงจะรับเข้ากลุ่ม ในปีแรกมีสมาชิกจัดตั้งกลุ่มย่อยได้ 13 กลุ่ม โดยกลุ่มสุดท้ายมีสมาชิกเพียง 5 คนเนื่องจากมาตั้งภายหลังโดยรวบรวมเอาคนที่ยังไม่มีกลุ่มเข้าแต่ต้องการกู้ยืมเงินมารวมกัน ดังนั้นในปีถัดมาชาวบ้านที่ต้องการจะเข้าเป็นสมาชิกของกองทุนเพื่อมีสิทธิในการกู้ยืม จะต้องหากกลุ่มเข้าก่อน หากกลุ่มเดิมมีการลาออกของสมาชิกหรือกลุ่มไม่เต็ม ก็ต้องสมัครเข้ากลุ่มเดิมให้เต็มก่อน แล้วจึงจะตั้งกลุ่มใหม่ได้ เมื่อมีการกู้รอบสองกองทุนพันลานจึงมีการเพิ่มกลุ่มย่อยขึ้นมาเป็น 15 กลุ่มเพราะมีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นอีก และสมาชิกใหม่จะต้องหากกลุ่มของตนเองเพื่อบริหารจัดการเงินที่กลุ่มได้รับจัดสรรมาจากกองทุน

“ เวลาจะเข้ากลุ่มย่อย สมมติว่ากลุ่มต้องการ 10 คน แต่มีอยู่แล้ว 7 คน จะต้องถามสมาชิกในกลุ่มก่อนว่ายอมรับไหม ถ้า 7 คนไม่ยอมรับก็เข้าไม่ได้ ต้องไปหาสมาชิกรวมกันเอง แล้วตั้งกลุ่มใหม่”

กองทุนบ้านพันลานลงมติให้มีการแบ่งเงินกองทุนฯ ออกเป็นส่วนตามจำนวนกลุ่ม กลุ่มละเท่ากัน ได้แก่ ในปีแรกแบ่งให้กลุ่มละ 70,000 บาท และปีที่สองแบ่งให้กลุ่มละ 72,000 บาท และให้กลุ่มลงมติแบ่งเงินกู้ให้แก่สมาชิกในกลุ่มตามความสมัครใจของคนในกลุ่ม ซึ่งจะต้องมีการพิจารณากันเอง

“ ในกลุ่มมี 10 คน ก็จะได้มากกลุ่มละ 70,000 บาท แล้วในกลุ่มก็จะมาตกลงกันว่าสมาชิกคนใดจะได้มากได้น้อยเท่าไร อยู่ในวงเงินไม่เกินคนละ 7,000 บาท แต่ถ้าสมมติว่ามีการจับคู่สองคนก็จะได้ 14,000 บาท แต่ปีนี้ไม่มีใครเดือด

ร้อนก็ให้คนนั้นไปก่อน คนไม่เดือดร้อนก็เอาไว้ปิดไป ถ้าปีนี้อ่ได้ก่อน ปีหน้าฉันต้องการก็ได้ไป”

การทำงานของกลุ่่มย่อยนับว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เนื่องจากช่วยให้สมาชิกของกลุ่มสามารถดูแลกันเอง ลดภาระของกรรมการในการจัดการต่อกิจกรรมต่างๆ ของกองทุน และชาวบ้านต่างพอใจที่ได้มีส่วนร่วมในการทำงานของกองทุนหมู่บ้าน ต่างจากชุมชนอื่นที่ผู้ทำงานของกองทุนจะมีเพียงกรรมการไม่กี่คน และสมาชิกมักจะไม่มีส่วนร่วมในการทำงานของกองทุนมากนัก

การป้องกันความเสี่ยงภัยของกองทุน

กองทุนบ้านพันลาน ได้แต่งตั้งกรรมการติดตามหนี้สินขึ้น 4 คน ล้วนแต่เป็นคนที่บ้านให้ความนับถือ มีการกำหนดผู้ค้ำประกันไว้ถึง 4 คนต่อรายทำให้ผู้ค้ำประกันจะต้องพิจารณาคนที่ตนเองค้ำประกันไว้ก่อน และนอกจากนี้ยังมีการทำประกันชีวิตกับบริษัทประกันภัยสำหรับสมาชิกที่กู้ยืมเงินหากมีการเสียชีวิตก็จะมีเงินชดเชยให้กับกองทุนและครอบครัว และที่ผ่านมาในรอบปีมีสมาชิกสองรายที่เสียชีวิตและได้รับเงินจากการประกันชีวิตมาชดเชยแล้วในหมู่บ้านใกล้เคียง การมีประกันชีวิตของกองทุนฯ คล้ายกับการประกันของสมาชิก ธกส. ซึ่งชาวบ้านเห็นว่ามิประโยชน์ แม้จะต้องเสียค่าเบี้ยประกันเป็นรายปีปีละ 150 บาท (ผู้กู้จะต้องมีอายุไม่เกิน 65 ปี จึงจะทำประกันนี้ได้) แต่ชาวบ้านสามารถเสียค่าใช้จ่ายในส่วนนั้นได้ และชาวบ้านที่กู้เงินเกือบทั้งหมดก็ยินดีที่จะทำประกัน

มาตรการแก้ปัญหาหากไม่คืนเงินกู้

ชาวบ้านพันลานรวมทั้งกรรมการกองทุนฯ ทุกคนคาดว่าเงินกู้ยืมของกองทุนจะได้รับการชำระคืนทั้งหมด เพราะที่ผ่านมาชาวบ้านพันลานไม่เคยมีประวัติเสียในการกู้ยืมเงินแล้วไม่ชำระคืน อีกทั้งกองทุนฯ เองยังมีระบบการพิจารณาปล่อยกู้ด้วยการดูคุณสมบัติของผู้กู้ว่าจะต้องมีความสามารถในการนำเงินมาชำระคืนได้ในวงเงินที่กรรมการเห็นว่าเหมาะสม เพราะถ้าหากผู้กู้เขียนโครงการมาสูงเกินกว่าความสามารถในการชำระคืน กรรมการก็จะลดวงเงินให้กู้ยืมลง และถ้าผู้กู้เป็นคนไม่รับผิดชอบหรือไม่มีงานที่ชัดเจนก็จะไม่ได้รับการอนุมัติให้กู้ยืม นอกจากนี้กองทุนฯ ได้กำหนดมาตรการไว้ก่อนว่า หากสมาชิกที่กู้ยืมไม่คืนเงินจะให้คณะกรรมการเรียกสมาชิกมาตักเตือนและหาทางออกที่เหมาะสมให้แก่สมาชิก เช่น การให้ผ่อนชำระเป็นงวดๆ ได้ หากผู้กู้ไม่สามารถชำระคืนได้จริง ก็จะต้องเรียกร้องจากผู้ค้ำประกันที่มีถึง 4 คนให้ชำระหนี้แทน และท้ายที่สุดจึงจะเป็นการจัดการตามกฎหมาย เพราะการกู้เงินกองทุนฯ มีการทำสัญญากู้เงินและสัญญาค้ำประกันไว้เป็นหลักฐานชัดเจน

“ ต้องดูเหตุผลว่าทำไมคืนไม่ได้ สี่คนที่ค้าต้องไปเร่ง ทวงเช่าทวงเย็น จนไม่ได้แล้ว สี่คนที่เซ็นค้ำประกันก็หารกันรับผิดชอบ ”

นอกจากนี้ยังมีการดูแลกันภายในกลุ่มย่อย โดยสร้างจิตสำนึกให้คนในกลุ่มดูแลกันเอง จะต้องรับผิดชอบร่วมกันเพื่อให้กลุ่มไม่เสียชื่อเสียง ซึ่งจะส่งผลต่อการให้กู้ยืมของกลุ่มในงวดต่อไป

“ อย่างสมมติว่าคนในกลุ่มผมขาดอยู่ 2,000 บาท จะทำให้กลุ่มเราเสียเครดิต ไม่ได้ต้องช่วยมันหน่อย เดี่ยวมันก็กู้ได้แล้วค่อยเอามาคืน ”

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก

การชำระคืนเงินกู้รอบแรกของกองทุนหมู่บ้านพันลานั้นอยู่ในระหว่างวันที่ 15-20 สิงหาคม 2545 ซึ่งอยู่ในช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง ชาวบ้านที่กู้เงินส่วนใหญ่เป็นชาวนา จึงอยู่ในช่วงของการขายข้าวเพื่อนำเงินมาชำระคืนเงินกู้ของกองทุน สำหรับบางครัวเรือนอาจจะเก็บเกี่ยวช้ากว่าบ้านอื่น ๆ ก็จะต้องใช้วิธียืมเงินจากญาติหรือเพื่อนบ้านมาชำระคืน อย่างไรก็ตามชาวบ้านพันลันถือเป็นระเบียบที่ต้องปฏิบัติตามเคร่งครัดในการนำเงินต้นและดอกเบี้ยมาชำระคืนให้ตรงเวลาที่กำหนด ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านพันลันจึงมีการชำระคืนเงินกู้รอบแรกครบถ้วน

“ กองทุนของเราคืนตรงเวลา ที่มีปัญหาบ้างก็ไม่น่าจะถึง 10 ราย บางรายที่ยังไม่ได้ข้าวก็ยืมเพื่อน ๆ ก่อน เหมือนเอ้ออาทรให้ก่อน มันก็ได้เป็นระเบียบ”

กระบวนการชำระคืนเงินกู้รอบแรก ประธานกองทุนฯ มีการเรียกประชุมกรรมการกองทุนฯ และสมาชิกที่กู้ยืมเงินเพื่อตกลงเรื่องวันและเวลาการคืนเงิน ที่ประชุมตกลงกันให้มีการชำระคืนเป็นช่วง 5 วัน เพื่อให้การทำงานของกรรมการเป็นไปได้อย่างสะดวกและไม่เร่งรีบจนเกิดความผิดพลาด และมอบหมายให้หัวหน้ากลุ่มย่อยที่สมาชิกสังกัดอยู่เป็นผู้ดูแลเก็บเงินจากสมาชิกในกลุ่มรวบรวมมาส่งให้กับประธานฯ ในวันที่กำหนด นอกจากนี้กรรมการมีการออกไปเตือนให้สมาชิกทราบว่ากลุ่มของตนเองจะต้องชำระคืนวันใด มีเงินต้นและดอกเบี้ยเท่าไร เพื่อให้ชาวบ้านเตรียมเงินให้พร้อมและชำระตรงเวลา กรรมการกองทุนฯ เสียสละเวลาของตนเองเพื่อใช้เวลาในการเตรียมงานเพื่อรับคืนเงินกู้รอบแรกก่อนถึงกำหนดสองวัน

ซึ่งทำให้กองทุนบ้านพันลันได้รับเงินคืนครบทั้งหมด และการทำงานเป็นไปอย่างราบรื่น เมื่อคณะกรรมการรวบรวมเงินกู้คืนพร้อมดอกเบี้ยครบถ้วนในแต่ละวันจะมีการเคลียร์

บัญชีและนำเงินเข้าฝากธนาคารทันที เพื่อให้เกิดความโปร่งใสในการทำงาน และมีการออกไป
เสร็จรับเงินให้กับสมาชิกที่มาคืนเงินด้วย เพื่อเป็นหลักฐานว่ากรรมการได้รับเงินคืนครบถ้วน
แล้ว

“วันคืนเงิน เราก็บอกไปที่หัวหน้ากลุ่มว่าต้องรับเงินวันไหน เราใช้วิธีว่า ถ้า
กลุ่มใดพร้อมก็ให้เขาไปนัดลูกกลุ่มว่า เราจะให้เขามาชำระวันไหน.....ส่วนใหญ่
ก็จะพร้อม... ไม่พร้อมก็อาจจะรายสักราย เลื่อนไปเป็นวันสุดท้าย...แต่ไม่มี
ใครเกินวันสุดท้ายนะ...ไม่มีคนโดนปรับ”

การชำระคืนกองทุนฯ รอบแรกเป็นไปอย่างพร้อมเพรียงนั้น คล้ายกับเป็น
สัญลักษณ์ของชุมชนที่จะต้องสนองตอบนโยบายของรัฐที่ถูกกำหนดมายังชุมชน แม้ไม่เป็น
ในรูปของการสั่งการ แต่เป็นการสร้างจิตสำนึกว่าเงินกองทุนฯ เป็นเงินของส่วนรวม หากใครไม่
นำมาคืนให้ตรงเวลาก็จะทำให้ส่วนรวมเดือดร้อน ดังนั้นการกู้ยืมหรือชำระคืนเงินกองทุนจึงมี
ใช้เรื่องของปัจเจกชน แต่เป็นเรื่องของชุมชน

“ผมว่าตรงนี้เขาตื่นเต้นนะ คือ เราให้แนวคิดที่ว่า ถ้ากู้แล้วจะกู้ต่อ จะต้อง
คืนให้ครบให้ตรงเวลา จะได้ไปทำทุนทำรอนต่อได้ทันที แล้วก็ให้เขารู้ว่าในจุด
นี้ ถ้าเราปฏิบัติดี มีวินัย จะทำให้เงินก้อนนี้สมบูรณ์ อยู่ได้นาน”

แหล่งเงินที่ชาวบ้านนำมาคืนให้กับกองทุนฯ ส่วนใหญ่เป็นเงินที่เกิดจากการ
ประกอบอาชีพ มีการเตรียมตัวสะสมเงินไว้สำหรับคืนเงินกู้ 2-3 เดือนล่วงหน้า โดยเฉพาะใน
กลุ่มชาวนาที่เก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงใกล้จะชำระคืนเงินกู้พอดี ก็จะกันเงินส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อ
ชำระกองทุนฯ เสียก่อนจะนำเอาเงินไปชำระเงินกู้แหล่งอื่น หรือนำไปใช้จ่ายในทางอื่น ๆ แต่มี
บางรายที่ขายข้าวแล้วนำเงินมาชำระทันทีเพราะเก็บเกี่ยวล่ากว่าคนอื่น และมีชาวนาบางส่วน
ที่นาเสียหายเนื่องจากน้ำท่วมแต่ไม่ทั้งหมดจึงมีรายได้บางส่วนมาชำระเงินกู้และใช้เงินสะสม
เดิมบางส่วนมาสมทบ สำหรับสมาชิกกู้ยืมที่ไม่ได้ทำนา อาทิ ทำไร่ เลี้ยงปลา จะต้องมีการ
ออมเงินไว้ล่วงหน้า การชำระคืนรอบแรกนี้มีชาวบ้าน 4-5 รายที่ประสบปัญหาอยู่บ้าง เพราะ
ขายผลผลิตแล้วยังไม่ได้เงิน หรือได้มาไม่ครบ ก็จะหยิบบัณฑิต ๆ น่อง ๆ มาชำระกองทุนฯ ก่อน
แต่สำหรับชุมชนพันลานไม่ปรากฏว่ามีการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้อื่นเพื่อมาคืนกองทุนฯ

“.....ก็มีอยู่บ้างที่จับแพะชนแกะ เพราะขายสินค้าเกษตรไม่ทัน ที่นี้ก็มาขอ
ผลิตผ่อน เราก็นัดให้มาส่งวันนั้นวันนี้ แล้วไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เขาก็ไปหาจากที่

น้องมาคืนให้ทันเวลา ทางกลุ่มก็จะให้กู้ใหม่เลยทันที เพื่อให้เขาเอาเงินตรงนี้ไปคืน”

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก ทำให้กองทุนบ้านปันลานได้รับดอกผลจากการปล่อยกู้ทั้งยอดปกติและยอดฉุกเฉินรวมประมาณเจ็ดหมื่นบาท ซึ่งกองทุนฯ ได้นำไปรวมกับเงินหนึ่งล้านบาทเพื่อเป็นวงเงินกู้สำหรับสมาชิกให้เพิ่มเติมขึ้น เนื่องจากวงเงินเดิมยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน เงินดอกผลจากของกองทุนร้อยละสิบจะถูกแบ่งออกมาเพื่อใช้เป็นเงินปันผลให้แก่สมาชิกที่ถือหุ้นกองทุนหมู่บ้าน เพื่อเป็นการดึงดูดใจให้สมาชิกมีการออมเงินมากขึ้นในปีถัดมา และมีการปันส่วนเงินดอกผลออกมาอีกร้อยละห้าเพื่อนำไปใช้ซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในงานของกองทุนฯ

การปล่อยกู้รอบสองของกองทุน

เมื่อกองทุนหมู่บ้านปันลานได้รับชำระเงินกู้รอบแรกเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นเพียง 3-5 วัน ชาวบ้านที่ยื่นกู้รอบสองไว้ก็ได้รับอนุมัติและรับเงินกู้รอบสอง การกู้รอบสองของบ้านปันลาน ชาวบ้านจะต้องเขียนโครงการเช่นเดียวกับรอบแรก หากจำนวนเอกสารน้อยลงเพราะทางธนาคารไม่ต้องการเอกสารเช่นในรอบแรก ชาวบ้านยังคงต้องอาศัยให้กรรมการเป็นผู้เขียนโครงการให้เป็นส่วนใหญ่เนื่องจากไม่สันทัดในการเขียนเอกสารขอู้ ผู้ยื่นกู้รอบใหม่มีประมาณ 120 ราย โดยทุกรายจะต้องเป็นสมาชิกของกลุ่มย่อย (กลุ่มละ 10 ราย) จึงทำให้มีการตั้งกลุ่มย่อยเพิ่มเติมขึ้นอีก 3 กลุ่ม รวมเป็น 15 กลุ่ม หัวหน้ากลุ่มย่อยจะพิจารณาโครงการที่ยื่นกู้ร่วมกับสมาชิกในกลุ่ม โดยการแบ่งเงินกู้รอบที่สองนี้ทางกองทุนฯ ใช้ระบบของการแบ่งส่วนเงินให้แต่ละกลุ่มย่อยเท่า ๆ กันเพื่อไปจัดสรรให้แก่สมาชิกของกลุ่มแล้วแต่จะเห็นชอบกันอย่างไร โดยแต่ละกลุ่มย่อยจะได้จัดสรรวงเงินกู้กลุ่มละ 72,000 บาท การให้สมาชิกในกลุ่มพิจารณาอนุมัติการกู้เงินกันเองเนื่องจากสมาชิกในกลุ่มจะรู้จักกันดีว่าใครเป็นอย่างไร ควรจะให้กู้เท่าไร ในแต่ละกลุ่มจะใช้เวลาเพียงหนึ่งวันในการพิจารณาอนุมัติการกู้รอบสองแล้วจึงเสนอต่อกรรมการกองทุนฯ เพื่อให้จัดทำสัญญาและโอนเงินให้แก่สมาชิกที่ได้รับการอนุมัติกู้รอบสอง

ภาพรวมของวัตถุประสงค์ในการขอกู้รอบสอง ร้อยละ 80 ยังคงเป็นเรื่องของการกู้เพื่อนำเงินไปลงทุนทำนา ร้อยละ 15 กู้ไปเพื่อลงทุนเลี้ยงปลา ส่วนอีกร้อยละ 5 จะกระจายไปในเรื่องของการรับจ้างอิสระ และค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งภาพของวัตถุประสงค์การกู้รอบแรกและรอบสองไม่ต่างกันมากนัก กลุ่มของชาวบ้านที่กู้ได้วงเงินสูงสุด 15,000 บาท มีจำนวน 15 ราย ส่วนใหญ่เป็นการทำนาที่ต้องลงทุนสูง มีที่นามาก และเป็นกลุ่มคนที่สมาชิกคาดหวังว่าจะได้รับคืนเงินกู้และดอกเบี้ยครบตามกำหนด ชาวบ้านจะมองว่าคนที่มีความ

และทำนาเยอะ มีฐานะทางการเงินที่มั่นคง และมีความเสี่ยงต่ำกว่ากลุ่มคนอาชีพอื่น ๆ ในชุมชนเดียวกัน

“ ส่วนใหญ่เขาจะพิจารณาจากการลงทุน ว่าตรงนี้เขาต้องลงทุนสูง เพราะที่นาเขามาก เขาน่าจะได้ตรงนี้มาพอถึงเวลาจะได้ผลลัพธ์คืนมา โดยไม่ต้องไปหากู้จากที่อื่น “

การกระจายของเงินกู้รอบสอง เป็นการกระจายอย่างทั่วถึงกับสมาชิกที่ขอกู้ทุกราย โดยหัวหน้ากลุ่มมักจะเสียสละให้แก่วัยรุ่นให้ได้เงินไปพอก่อน จึงสร้างความพอใจให้กับสมาชิกในกลุ่ม และไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตามการกระจายของเงินกองทุนก็ยังคงไปไม่ถึงกลุ่มคนที่ยากจนมาก คนที่ไม่มีอาชีพแน่นอน เช่น รับจ้าง เพราะคนเหล่านี้ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิก และยังขาดแนวคิดที่จะนำเงินไปลงทุนหรือประกอบอาชีพใด หากกู้ไปแล้วก็ไม่แน่ใจว่าจะมีเงินมาคืนหรือไม่ ประธานกองทุนเล่าว่า

“ ผมเคยถามเขาว่า เขาบอกว่าไม่รู้จะเอาเงินเอาทองไปทำอะไรเยอะ ๆ ผมก็ว่าเขาน่าจะทำได้ บางคนไปรับจ้างเขา ก็จะได้มีอาชีพ ซื้อเครื่องไม้เครื่องมือ เขาก็บอกว่าเขาไม่มั่นใจ เขาทำในสิ่งที่เขาพอใจ เขาก็เลยไม่กู้ “

ระเบียบของกองทุนในปีที่สองนี้ยังคงใช้ระเบียบเดิมจากปีแรก คือ การปล่อยเงินกู้เป็นรอบระยะเวลา 1 ปี คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละหก (6%) มีการแก้ไขระเบียบในการค้ำประกันเงินกู้จากรอบแรกที่สมาชิกต้องหาผู้ค้ำประกันถึงห้ารายลดลงเหลือเพียงสามราย เนื่องจากที่ประชุมใหญ่ของกองทุนฯ มีการโหวตเสียงกันให้ลดจำนวนผู้ค้ำประกันลง เพราะเห็นว่าพฤติกรรมของชาวบ้านที่ผ่านมามีความกระตือรือร้นที่จะคืนเงินกู้ และมีความรับผิดชอบ จึงลดจำนวนผู้ค้ำประกันลง แต่ยังคงใช้คนค้ำประกันภายในกลุ่มย่อยกันเองอยู่ นอกจากนี้ในที่ประชุมยังมีการหารือกันเรื่องของอัตราดอกเบี้ย แต่ในที่สุดที่ประชุมมีมติให้คงอัตราดอกเบี้ยเดิมไว้ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วย สำหรับวงเงินกู้สูงสุดไม่เกิน 15,000 บาท และต่ำสุด 5,000 บาทต่อราย แต่โดยเฉลี่ยแล้วผู้กู้จะได้รับเงินกู้ประมาณ 7,200 บาทต่อราย จึงทำให้สมาชิกที่ยื่นกู้ทั้งหมดได้รับการจัดสรรเงินกู้รอบสองครบทุกราย การกู้เงินรอบสองนี้ส่วนมากจะเป็นผู้กู้รายเดิมจากการกู้รอบแรกขอเงินกู้รอบสองเกือบทั้งหมด และมีสมาชิกใหม่เพิ่มเติมมากู้ได้ด้วย

ปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านพันลานมีสมาชิกอยู่ประมาณ 190 ราย (ครัวเรือน) การเข้ามาของสมาชิกในรอบสองนี้ ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกที่ต้องการกู้เงินกับกองทุนหมู่บ้าน เพราะ

เห็นว่าการกู้ไม่ยุ่งยาก ไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน และระยะเวลาที่ผ่านมาหนึ่งปีได้แสดงให้เห็นว่ากองทุนมีความมั่นคง กรรมการกองทุนทำงานอย่างซื่อสัตย์ โปร่งใส และยุติธรรม สมาชิกได้รับประโยชน์จากกองทุนซึ่งคิดดอกเบี้ยถูกกว่าการกู้เงินแหล่งอื่น ๆ ในชุมชน คาดว่ายังคงมีชาวบ้านที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านเพียงไม่กี่ราย เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่ายังไม่ต้องการกู้เงินจึงยังไม่เข้าเป็นสมาชิกของกองทุนฯ นอกจากนี้มีสมาชิกเข้าใหม่เพิ่มขึ้นอีกถึง 20 รายแล้ว สมาชิกเก่าก็มีการลงหุ้นเพิ่มทุนกันอีก เพราะเห็นว่าเงินหุ้นปีแรกได้รับเงินปันผลถึงร้อยละ 15 ซึ่งสูงกว่าการนำเงินไปฝากธนาคาร แต่กองทุนฯ ยังคงกำหนดให้สมาชิกแต่ละรายลงหุ้นได้ไม่เกินรายละ 500 บาท ซึ่งมีสมาชิกสนใจถือหุ้นสูงสุดถึง 30 ราย ปัจจุบันมีเงินลงหุ้นของสมาชิกสูงถึง 90,000 บาท จึงทำให้กองทุนฯ มีการสะสมทุนเพิ่มขึ้น

ผลเชิงบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การลดลงของต้นทุนการผลิตและต้นทุนชีวิตของชุมชน

สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากการมีกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นในชุมชนบ้านพันลาน คือ การลดภาระเงินกู้ดอกเบี้ยแพงที่ชาวบ้านเคยอยู่กับนายทุนในท้องถิ่น ที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงมากถึงร้อยละ 5 ต่อเดือน เหลือเพียงร้อยละ 6 ต่อปี ชาวบ้านบอกว่าเมื่อมีเงินกองทุนเข้ามา ชาวบ้านที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินสำหรับการทำงานก็จะเลือกกู้เงินจากกองทุนเพื่อนำไปซื้อปุ๋ย ยา และสารเคมี แทนการซื้อเชื่อค่าปุ๋ยและค่ายาจากนายทุนส่วนหนึ่งด้วย แม้จะไม่ทั้งหมดก็สามารถลดภาระลงได้บ้าง

นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านพันลานที่ไม่สามารถกู้เงินจากแหล่งอื่นๆ เนื่องจากไม่มีสินทรัพย์ค้ำประกันหรือเป็นชาวบ้านที่ยากจน มีโอกาสที่จะกู้เงินจากกองทุนได้เพราะไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน แต่ถ้าหากเป็นคนดีและมีผู้ค้ำประกันครบ 4 คนมาเป็นผู้ค้ำประกันและเป็นพยานซึ่งจะต้องได้รับความไว้วางใจของคนในกลุ่ม เป็นการสร้างจิตสำนึกของการเป็นสมาชิกของชุมชนช่วยเหลือและไว้วางใจกันในกลุ่มสมาชิกของตน

สำนึกแห่งความเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้านร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนพันลาน ทำให้เกิดการรวมตัวกันในการที่จะบริหารจัดการกองทุนให้มีประโยชน์ต่อส่วนรวมมากที่สุด เกิดกลุ่มผู้นำโดยธรรมชาติขึ้นภายในชุมชน มีการเรียนรู้ในการร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันแสดงความคิดเห็น และรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง มีการทำงานร่วมกันทั้งคนเฒ่าคนแก่และเยาวชนคนรุ่นใหม่ของชุมชน ทำให้เกิดสร้างผู้นำรุ่นต่อ ๆ ไปของชุมชนให้สืบสานงานส่วนรวม

แต่อย่างไรก็ตามด้วยจำนวนเงินของกองทุนฯ ที่มีอยู่จำกัด แต่มีความต้องการเงินกู้จากกองทุนมีมาก เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ การจัดสรรเงินกองทุนฯ ได้ไม่ทั่วถึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชน สำหรับชาวบ้านที่ถูกลดทอนจำนวนเงินที่ขอกู้ยืม และชาวบ้านบางรายที่ไม่ได้รับการอนุมัติให้กู้ยืม จะมองว่ากรรมการกองทุนฯ ไม่มีความเป็นธรรมหรือเล่นพรรคเล่นพวกของตน หรือบางครั้งก็มีความขัดแย้งทางความคิดเกิดขึ้นในการประชุม แต่กรรมการกองทุนและชาวบ้านบอกว่าสิ่งเหล่านี้ได้แก้ปัญหาและทำความเข้าใจกันแล้ว และถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างจิตสำนึกและรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

สิ่งหนึ่งที่ยังคงเป็นปัญหาสำหรับกองทุนหมู่บ้านพันลาน นั่นคือการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนฯ ในกลุ่มคนที่เป็นคนยากจน หรือไม่สามารถหาคนค้ำประกันได้ เพราะคนกลุ่มนี้จะถูกมองว่าเป็นคนไม่น่าเชื่อถือ หากให้กู้เงินไปแล้วจะไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนได้ตามกำหนดเวลา ดังนั้นเมื่อต้องจับกลุ่มย่อยจึงหากกลุ่มเข้ายาก และไม่สามารถกู้ได้

จิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่เข้มแข็งขึ้น

ความร่วมมือแรงร่วมใจกันของชาวบ้านพันลานที่สะท้อนในวิถีการผลิตของชาวนาที่สืบทอดกันมานาน แม้เมื่อสังคมทันสมัยได้บั่นทอนความร่วมแรงกันนั้นให้เจือจางลง หากกลวิธีของผู้นำชุมชนที่พยายามสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมต่อการบริหารจัดการกิจกรรมของชุมชน อาทิ การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ยิ่งเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านมีความคิดเห็นว่าเป็นเงินกองทุนมีใช้ของคนใดคนหนึ่ง หากทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของที่จะต้องช่วยกันดูแลและนำมาใช้ประโยชน์ต่อชุมชน อีกทั้งการบริหารจัดการงานกองทุนฯ มีขั้นตอนการสร้างกลุ่มอย่างเป็นระบบและมีการเตรียมความพร้อมมากกว่าการรวมกลุ่มอื่นๆ ที่มักจะเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการหรือเกิดขึ้นตามความจำเป็นก่อนการสร้าง ความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน การพัฒนางานกลุ่มกองทุนได้สร้างการรับรู้และความเข้าใจให้แก่ชาวบ้านพันลาน จนถึงระดับการยอมรับและให้ความร่วมมือมากกว่าโครงการอื่น ๆ

“....พอมีกองทุนหนึ่งล้านบาทเข้ามา ชาวบ้านก็เข้าใจถึงระบบกลุ่มมากขึ้น เพราะเมื่อตอนเงินโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจเข้ามา ยังมีการฟ้องร้องกัน ยังไม่ค่อยเก่งกัน....คือชาวบ้านยังไม่ค่อยเข้าใจคำว่า”โครงการ” ที่ทำกัน ก็เอาให้กูกันรายละเอียดหมิ่น ห้าสิบราย มันไม่ถูกต้องก็เลยมีการฟ้องร้องกัน พอกองทุนฯ เข้ามาก็เลยมาเฉลี่ยกันใหม่ให้กูกันได้มากได้น้อยตามความจำเป็น “

การทำงานร่วมกันของชาวบ้านพื้นลานที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การลงมือลองผิดลองถูก ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาและค้นหาวิธีการแก้ปัญหาร่วมกัน มิได้ปล่อยให้ เป็นภาระของผู้นำหรือคนใดคนหนึ่ง ยิ่งเมื่อมีเงินกองทุนเข้ามาช่วยลดปัญหาทางเศรษฐกิจให้ แก่ชุมชน จึงช่วยลดช่องว่างของชาวบ้านในความเป็นอยู่อย่างปัจเจกลงไปได้ด้วย ชาวบ้านพื้น ลานหันหน้าเข้ามาปรึกษาหารือกันมากขึ้น มีการเสนอรูปแบบการพัฒนาใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นใน ชุมชนโดยแบ่งความเชื่ออาทรต่อเพื่อนบ้าน นับเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ของความเชื่อ อาทรแบบใหม่ภายใต้การทำงานของกลุ่มทางสังคม

“อย่างกองทุนฯ เราก็มาคิดกันว่าเราจะทำอะไรดี กองทุนเราอยากได้อะไร มีการคิดเรื่องแปรรูป คิดกันว่าบ้านเรามีพริก เราน่าจะเอามาทำน้ำพริก เงินปัน ผลของกองทุนเงินล้าน ก็น่าจะเอามาเป็นทุนซื้อเครื่องมือ คิดกันว่าให้บางคนมี งานทำเป็นหลักแหล่ง เอาเขามาตำน้ำพริก แต่ตอนนี้เงินดอกผลยังไม่พอ เราก็ ต้องลงไปขอให้อบต.เข้ามาช่วยด้วยอีกแรง”

ประชาธิปไตยในชุมชน : รูปแบบใหม่ของการทำงานร่วมกัน

การทำงานแบบรวมกลุ่มและควมมีจิตสำนึกแห่งความเป็นประชาธิปไตยของ ชุมชนพื้นลาน ได้สะท้อนให้เห็นจากการจัดประชุมของกองทุนที่ผู้วิจัยได้เข้าไปเป็นผู้สังเกต การณ์ ก่อนที่กองทุนจะครบกำหนด 1 ปี และจะต้องคืนเงินกู้ยืมในปีแรก ประธานกองทุนฯ ได้ ขอให้สมาชิกและกรรมการแสดงความคิดเห็นว่ากลุ่มของตนพร้อมที่จะคืนเงินกองทุนได้ในวัน ใด โดยประธานจะขอให้คืนพร้อมกันทั้งกลุ่ม เพื่อความสะดวกในการทำงานของกรรมการกอง ทุนฯ จะได้ทำงานให้เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น และให้กลุ่มสมัครใจที่จะกำหนดวันที่คืนเงิน กันเอง ซึ่งชาวบ้านเองก็สามารถตกลงกันได้ว่าจะคืนเงินภายในวันที่ 10-15 ของเดือนสิงหาคม 2545 เพื่อให้ได้เงินคืนครบก่อนถึงวันที่ 20 สิงหาคม อันเป็นวันสุดท้าย และสมาชิกก็จะ สามารถกู้ยืมเงินงวดใหม่ได้ทันหลังจากครบ 1 ปีแล้ว มีบางกลุ่มขอผ่อนผันให้เลื่อนกำหนด ชำระออกไปอีก 1 วัน เพราะมีสมาชิกกลุ่มไปทำงานกรุงเทพฯ แต่ในที่ประชุมส่วนใหญ่ไม่เห็น ด้วย ดังนั้นหัวหน้ากลุ่มจึงรับฟังความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ และรับที่จะไปหามาตรการให้ กลุ่มของตนชำระคืนได้ตามกำหนดสมาชิกส่วนใหญ่เห็นชอบ

“ คนที่นี้ค่อนข้างเก่ง คือปกครองตนเองได้ กล้าพูด กล้าแสดงความคิด เห็น ถ้าไม่เห็นด้วยก็เถียงกัน แม้จะปกครองยากสักหน่อย แต่ถ้าเป็นเรื่องที่มี ปัญหาาร่วมกัน อย่างน้ำท่วมนี้ ก็ระดมกำลังมาช่วยกันทำเขื่อนกันน้ำ ก็มากัน”

ความเกื้อกูลแนวใหม่ : การช่วยเหลือกันโดยผ่านกลุ่มของชุมชน

การดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยอย่างปัจเจกชน ทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันเจือจางลง ลดระดับของการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มาอยู่เพียงในระดับของครัวเรือนหรือญาติใกล้ชิด ด้วยแต่ละครัวเรือนมีภาระทางเศรษฐกิจสูงกว่าในอดีต การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเช่นในสังคมประเพณีจึงลดทอนลง หากการรวมกลุ่มกันเพื่อเป็นองค์กรทางสังคมช่วยให้ชาวบ้านได้หันมาให้ความเกื้อกูลกันอีกครั้งหนึ่ง โดยไม่ต้องเบียดเบียนต่อความเป็นอยู่ของปัจเจก หากการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นการแบ่งปันประโยชน์ของส่วนรวมให้แก่คนที่มีความจำเป็น หรือด้อยโอกาสกว่าในชุมชนให้ได้รับการช่วยเหลือ เงินกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเสมือนประโยชน์ร่วมที่คนในชุมชนสามารถแบ่งปันโอกาสให้แก่เพื่อนบ้านที่ต้องการกู้ยืมได้ แม้จะมีปัญหาตีสันทิ ด้วยการยินยอมเป็นผู้ค้ำประกันให้ การอนุมัติเงินให้กู้ยืมเพื่อนำไปทำกิน แม้จะเห็นว่ากองทุนอาจมีความเสี่ยงในเรื่องการชำระคืนอยู่บ้าง หากอาศัยความไว้วางใจเชื่อใจกันแบ่งปันประโยชน์ร่วมกันได้ การเกื้อกูลโดยผ่านรูปแบบของความเป็นสมาชิกกลุ่ม ก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกสาธารณะต่อส่วนรวมและสมาชิกที่อาศัยในชุมชนเดียวกัน ทำให้ชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนโดยรวมได้ ชาวบ้านบางรายที่ไม่มีอาชีพก็สามารถสร้างอาชีพของตนเองได้จากโอกาสในการกู้ยืม และได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนมากขึ้น มีการปรับตัวต่อการดำรงอยู่ร่วมกันสังคมมากขึ้น ทำให้ความเป็นชุมชนน่าอยู่มากขึ้น และท้ายสุดชุมชนนั้นย่อมเข้มแข็งมากขึ้นด้วยเช่นกัน ประธานกล่าวว่า การพิจารณาเพื่อเปิดโอกาสให้แก่คนที่ด้อยโอกาสกว่า เป็นเรื่องที่จะต้องเตรียมแนวคิดให้กับชาวบ้านพอสมควร เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ลดความหวาดระแวงกัน เป็นความแยบยลของการจัดการประการหนึ่ง

“ ผมจะให้เป็นการบ้านก่อนว่า ต้องสร้างความเข้าใจ เอื้อเฟื้อต่อกันเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความรักกัน ถึงแม้เขาจะเกเร คนอย่างนี้น่าคิดมาก เขาถูกคาดการณ์ว่าจะเบี้ยว แต่พอถึงเวลาเขาตรงเวลา คืบก่อนเพื่อนเลย เหมือนกับเขาก็กลัวว่าคนอื่นรังเกียจ แต่เขาก็ปรับตัวได้ดีกว่าบางพวก”

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนฯ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน แม้จะเป็นแหล่งเงินทุนที่เข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระของต้นทุนการผลิตและต้นทุนชีวิตของชาวบ้านพื้นลานบางส่วนที่เคยพึ่งพาเงินกู้ดอกเบี้ยยสูงให้มีแหล่งเงินทุนใหม่ที่ถูกกว่าก็ตาม แต่ในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงการก้าวรอบสองที่มีปริมาณความต้องการสูงขึ้น และมีได้ทำให้เงินกู้ในระบบอื่น ๆ ของชุมชนลดลงเท่าใดนัก การเพิ่ม

แหล่งเงินใหม่กลายเป็นการเพิ่มภาระกู้เงินของครอบครัวสูงขึ้นจากเดิม เมื่อครบกำหนดชำระคืนชาวบ้านจะใช้วิธีการหมุนเงินจากแหล่งหนึ่งไปชำระหนี้ที่อีกแหล่งหนึ่งเสียก่อน แล้วเมื่อกู้ยืมได้ก็จะนำไปชำระอีกแหล่งหนึ่ง จึงไม่ได้ทำให้ยอดหนี้สินลดลงดังที่วัตถุประสงค์ของกองทุนฯ คาดหวังไว้แต่แรก

“...พวกใช้เงินลงทุนสูง ๆ เราได้เงินจากเราไปก็ยังไม่พอ เขาก็ต้องไปหาจากแหล่งอื่น ส่วนใหญ่ก็จะเป็นสมาชิกของ ธกส. เป็นหลัก ถ้าที่นี้ดอกเบี้ยยถูกก็ยืมที่นี้ไว้ก่อน ไม่พอก็กู้ ธกส.”

ดอกผลที่กองทุนฯ เก็บได้จากเงินกู้รอบแรกได้ถูกใส่ลงไปรวมกับเงินหนึ่งล้านบาทเพื่อปล่อยกู้ในรอบถัดไป ทำให้มีวงเงินสูงขึ้นสำหรับกระจายลงสู่สมาชิกที่ต้องการเงินกู้ หากยังไม่ได้นำเอาดอกผลไปจัดสรรเพื่อทำกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ที่เป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการจัดตั้งกองทุนขึ้นมา การให้ความสำคัญต่อสถานะของแหล่งเงินกู้ใหม่ของชุมชนที่มีดอกเบี้ยต่ำ ทำให้ชุมชนติดอยู่ในวงจรแห่งหนี้สิน และละเลยการให้คุณค่าของการสร้างสวัสดิการทางสังคมให้แก่ชุมชน การกระจายประโยชน์ของกองทุนฯ ไปให้แก่คนด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งอาจจะไม่สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนฯ ได้ ด้วยเงื่อนไขของการค้ำประกัน การสะสมเงินออม และความสามารถได้รับความเชื่อถือจากเพื่อนบ้านในการเข้ากลุ่มย่อย การปล่อยปละละเลยต่อกิจกรรมทางสังคมยิ่งทำให้กองทุนฯ ขาดมิติแห่งการพัฒนาไปสู่ความเป็นองค์กรสังคมที่เข้มแข็งในอนาคต

ภาพสะท้อนของกองทุนฯ จากทัศนะของคนในชุมชน

โครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาทที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านพันลาน อาจไม่ส่งผลทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนมากมายตามที่รัฐคาดหวังไว้ ด้วยบ้านพันลานมีความหนาแน่นของครัวเรือนมากถึง 200 ครัวเรือน ดังนั้นการกระจายของเงินไปยังครัวเรือนจึงได้ค่อนข้างต่ำ ไม่เพียงพอต่อการนำไปต่อยอดการผลิตของชาวบ้านให้มากขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะต้นทุนการผลิตของชาวนาในปัจจุบันค่อนข้างสูง เงินจากกองทุนที่กระจายลงไปเป็นเพียงเงินก้อนเล็ก ๆ เพียงร้อยละ 10-20 ของเงินลงทุนในแต่ละคราวของการทำนาเท่านั้น อีกทั้งชาวบ้านพันลานเองสามารถพึ่งพาตนเองในเรื่องของทุนทางเศรษฐกิจได้มากกว่าชุมชนอื่น ๆ เพราะมีการออมเกิดขึ้นในชุมชนเองได้เอง ดังนั้นรัฐจึงอาจไม่สามารถสรุปได้ว่าเงินหนึ่งล้านบาทนั้นทำให้ชุมชนแห่งนี้เข้มแข็งขึ้น แต่การนำโครงการกองทุนฯ เข้าสู่ชุมชนน่าจะหวังผลได้ในด้านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่จะทำให้เกิดชุมชนที่มีความมั่นคงในการดำรงชีพ และเป็นชุมชน

ชนแห่งประชาสังคม และเป็นชุมชนแบบอย่างสำหรับชุมชนอื่น ๆ ให้เข้ามาเรียนรู้การจัดการกองทุนฯ ได้จากชุมชนแห่งนี้

ทัศนะของชาวบ้านพื้นลานต่อกองทุนหมู่บ้าน

ชาวบ้านที่กู้เงินกองทุนฯ สะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ของกองทุนฯ ที่ครอบครัวตนเองได้รับอย่างชัดเจน คือ การนำไปลดการซื้อปัจจัยการผลิตเป็นเงินเชื่อในช่วงของการทำนาปรัง ในกรณีของลุงวัด เล่าให้ฟังว่า

“ ดีมาก ๆ เลย เงินกองทุนนี้ ประการแรกคือสามารถช่วยเราได้ แม้ไม่ถึง 100% ได้สัก 20-30% ก็ยังดี สมมติว่าซื้อปุ๋ยหน้าทำนา ไม่มีเงินให้เขา ร้านค้าเขาก็เอาดอกเบี้ยละ 3-4 พอได้เงินตรงนี้มา สมมติว่า 5,000 บาท ก็เหมือนกัน ลดการเป็นหนี้ร้านค้าลง 5,000 บาท”

ต่อการทำงานของกองทุนฯ ที่สร้างความมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้หันหน้าเข้ามาปรึกษาหารือกันมากขึ้น มีการสร้างจิตสำนึกแห่งชุมชน และมีการเสียสละในการทำงานที่ไม่ได้รับผลตอบแทน ทำให้ความเป็นอยู่ของสังคมชุมชนน่าอยู่มากขึ้น ลุงวัดบอกอีกว่าสังคมของบ้านพื้นลานดีขึ้นอย่างไร

“ ดีขึ้นมากเลยนะ ก็นึกว่าคนเราหันมาช่วยกัน ปรึกษากัน เขาเริ่มมีความเข้าใจในด้านนี้มากขึ้น มีความไว้วางใจกัน อย่างเลือกกรรมการขึ้นมาก็ไว้วางใจ ให้ความร่วมมือ สามัคคีกันมากขึ้น ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ไม่ไว้วางใจกัน แต่ก็ไม่ทำงาน”

สิ่งที่ชาวบ้านมองว่าเป็นปัญหาของกองทุนอยู่ที่ปริมาณของเงินทุนน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนของจำนวนครัวเรือนในชุมชนพื้นลาน ด้วยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ การกระจายของเงินจึงทำให้สมาชิกแต่ละรายได้รับเงินน้อยไม่เพียงพอต่อการลดภาระหนี้สินหรือการลงทุนผลิตในแต่ละรอบ เมื่อเทียบกับบางชุมชนที่มีขนาดเล็กกว่า ชุมชนนั้นจะสามารถจัดสรรเงินกู้ให้แก่สมาชิกได้มาก บางชุมชนได้ถึงรายละ 25,000-30,000 บาท ในขณะที่ชุมชนพื้นลานจัดสรรเงินให้ได้เพียงรายละ 7,200 บาทเท่านั้น ตัวอย่างของชาวบ้านที่มีปัญหาเรื่องเงินกู้ไม่เพียงพอส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงปลา ที่มีขนาดใหญ่ ต้องใช้เงินทุนในการสร้างผลผลิตจำนวนมาก และต้องอาศัยเงินกู้จากแหล่งอื่น ๆ อยู่ก่อนแล้ว

“ อย่างผมนี้ รุ่นนี้กู้ได้ 6,000 บาท เลี้ยงปลาต้องใช้ 50,000 บาท ก็ไม่พอซื้อปลาตัวละบาท ก็ไม่เหลือเป็นค่าจ้าง ค่าอาหารเลี้ยงแล้ว ต้องหาเงินจากที่อื่นมาเลี้ยงเพราะมันน้อยไป”

“อย่างผมทำนา 50 ไร่ ต้องลงทุนเป็นแสน ใกล้เคียง สองแสนเป็นอย่างต่ำ
ปลูกอะไรสามร้อย ใช้ 50 ลูก แล้วยังยาอีก พันธุ์ข้าวปลูกอีก ค่าน้ำมันอีกหลาย
ถังที่ต้องใช้ นี่นับว่าไม่ต้องจ้างเขาอะ เราทำเอง คุ้มมาได้นิดหน่อยไม่พอ เราก็
ต้องไปเอาจาก ธกส.มาใช้ก่อน”

ทัศนะของชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน

สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ให้ความเห็นว่า
ในปีแรกยังไม่มั่นใจว่าเงินกองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาจริง แม้จะเข้ามาก็อาจจะไม่ยั่งยืนเช่นเดียว
กับเงินงบประมาณในโครงการอื่นๆ ของรัฐบาล ที่มักจะเข้ามาเพียงเพื่อสนองตอบนโยบาย
เฉพาะกาลของรัฐบาลยุคหนึ่ง ๆ เท่านั้น และเงินโครงการเหล่านั้นมักจะสร้างผลประโยชน์ให้
แก่กลุ่มคนเล็ก ๆ เท่านั้น ชาวบ้านบางส่วนจึงยังไม่เป็นสมาชิกในปีแรกเกรงว่าเงินที่ส่งไป
จะสูญตามไปด้วย แต่เมื่อโครงการกองทุนหมู่บ้านผ่านไป 1 ปี ทำให้ชาวบ้านสนใจงานกองทุน
ฯ มากขึ้นและหันมาสมัครเป็นสมาชิกในปีที่สอง ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่สมัครเข้ากองทุนมักมีเป้าหมาย
เพื่อการกู้ยืมเงินมากกว่าที่จะเข้าร่วมกิจกรรมอื่น ๆ ของกลุ่ม สำหรับชาวบ้านที่ยังคงไม่
สมัครเป็นสมาชิกให้เหตุผลว่ายังไม่ต้องการกู้เงินจึงไม่สมัครเป็นสมาชิก ในกลุ่มของชาวบ้านที่
ไม่สมัครเป็นสมาชิกและไม่ได้กู้เงินจากกองทุนฯ นั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กล่าวคือ
กลุ่มหนึ่งจะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในฐานะไม่ดีนัก มีอาชีพรับจ้างบ้าง ไม่มีรายได้แน่นอนบ้าง ส่วน
ใหญ่ให้เหตุผลว่าไม่รู้จะกู้เงินไปทำอะไรเพราะหากกู้เงินกองทุนไปแล้วเกรงว่าจะไม่สามารถ
ชำระคืนได้ อีกทั้งยังเกรงว่าจะไม่สามารถหาคนค้ำประกันได้ จึงไม่สมัครเป็นสมาชิกของกอง
ทุนหมู่บ้าน อีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นชาวบ้านที่มีฐานะดี มีแหล่งเงินทุนของตนเอง อาทิ มีเงินสะสม
ของครัวเรือน มีการกู้เงินจากสถาบันการเงิน เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์และสามารถกู้ยืม
เงินของกลุ่มออมทรัพย์ได้มากกว่าที่จะได้รับจากเงินกองทุนฯ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะกู้ยืมเงิน
ของกองทุน อีกทั้งเงินกองทุนที่ได้รับการจัดสรรมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับความต้องการใช้เงิน
ลงทุน จึงทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะจากกองทุนฯ บ้านพันลาน

1. จากการระดมความคิดเห็นของกรรมการกองทุน หัวหน้ากลุ่มย่อย และ
สมาชิกของกองทุนในวันที่เข้าเก็บข้อมูล พบว่าปริมาณของเงินกองทุน 1 ล้านบาทไม่เพียงพอ
สำหรับหมู่บ้านขนาดใหญ่เช่นที่หมู่ที่ 3 เพราะเมื่อเฉลี่ยแล้วสมาชิกจะได้วงเงินกู้้น้อย ยิ่งถ้า
หากมีสมาชิกต้องการกู้มาก วงเงินกู้ต่อรายยิ่งลดน้อยลง บางรายได้รับเงินกู้เพียง 5,000 บาท
นั้นไม่เพียงพอต่อการลงทุนให้เกิดผลออกเงยขึ้นมาได้ นอกจากนำไปเป็นค่าใช้จ่ายเพียงเล็กๆ
น้อยๆ หรือนำไปลดภาระเงินกู้ด้านอื่นลงได้บ้าง ชาวบ้านเสนอแนะว่าควรจะคำนึงถึงจำนวน

ครัวเรือนในหมู่บ้าน หากเป็นหมู่บ้านใหญ่ควรจะมีเงินกองทุน เช่นที่หมู่บ้าน 3 บ้านพันล้านนี้ชาวบ้านมีความเห็นว่าหากหมู่บ้านได้ถึงสองล้านบาทจะทำให้สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ดีขึ้นและอยู่ในวงเงินที่เหมาะสม โดยสูตรในการคำนวณง่าย ๆ สำหรับการกำหนดวงเงินกองทุนควรจะนำเอาจำนวนครัวเรือนไปคำนวณ เพราะในตำบลพันล้านยังมีหมู่บ้านที่มีขนาดเล็ก มีสมาชิกเพียง 40 กว่าครัวเรือนแต่ได้รับเงิน 1 ล้านบาทเช่นกัน ในหมู่บ้านนั้นก็จะมีเงินกองทุนเหลือ 4-5 แสนบาท และเก็บไว้ในธนาคารเฉยๆ หากได้มีการนำเอาเฉลี่ยให้แก่หมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ก็จะทำให้ไม่เสียประโยชน์จากเงินที่เหลือของหมู่บ้านเล็ก ๆ ซึ่งการเฉลี่ยเงินออกมาใช้อาจจะอยู่ในรูปของเครือข่ายกองทุนในระดับตำบล หรือระดับอำเภอ ก็เป็นไปได้เช่นกัน

2. ความไม่มั่นใจของชาวบ้านต่อการดำรงอยู่ของเงินกองทุนฯ เพราะคนของรัฐมักจะให้ข่าวสารข้อมูลว่าจะเรียกเงินกองทุนฯ กลับคืนสู่รัฐในอนาคตหากเกิดความล้มเหลวหรือชุมชนถูกประเมินว่าอ่อนแอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่แน่ใจว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านจะยั่งยืนเพียงใด

3. การปรับเปลี่ยนระเบียบของกองทุนหลาย ๆ อย่าง ควรจะอยู่ในดุลพินิจของชุมชนว่าจะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไรบ้าง โดยไม่ต้องรอวาระของทางราชการ เช่น การกำหนดอายุของเงินกู้ที่ต้องชำระคืนภายใน 1 ปี ซึ่งไม่ยืดหยุ่นกับอาชีพบางอาชีพ เช่น การเลี้ยงสัตว์ที่ต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 2 ปี จึงจะสามารถขายผลผลิตและได้เงินมาคืนกองทุน ทำให้เมื่อครบกำหนดชำระคืน ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมแหล่งเงินทุนอื่นมาชำระเสียก่อน

4. การบริหารจัดการกองทุนฯ ตามแนวทางของรัฐ หน่วยงานราชการควรจะเข้ามาสนับสนุนกองทุนในเรื่องของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ เช่น ความรู้ในการจัดทำงบประมาณ การจัดทำบัญชี และการบริหารการเงิน ให้แก่กรรมการกองทุน เพราะความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ชุดใหม่ที่ไม่เคยมีอยู่ในชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยราชการจะต้องเข้ามาช่วยเหลือ และไม่ควรจะใช้ระบบระเบียบที่เข้มงวดเข้ามาควบคุมหรือตรวจสอบการทำงานของกองทุนฯ เพราะจะทำให้ชาวบ้านไม่อยากจะเข้ามาทำงานของส่วนรวม เพราะเกรงกลัวความผิดพลาด

ภาคผนวก ก

ระเบียบข้อบังคับ

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านพินลาน

.....
เพื่อให้การบริหารการจัดการกองทุนหมู่บ้านพินลาน ซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมและสร้างนิสัยการ อดออม เสียสละ เอื้ออาทรและเป็นไปด้วยความคล่องตัว มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกโดยรวม จึงเห็นสมควรกำหนดระเบียบการเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านพินลานไว้ดังนี้

- ข้อ 1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบกองทุนหมู่บ้านพินลาน”
- ข้อ 2. ที่ตั้งกองทุนเลขที่
- ข้อ 3. ระเบียบนี้ใช้บังคับตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป
- ข้อ 4. วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกองทุน
 - (4.1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนให้กับสมาชิก
 - (4.2) เพื่อเป็นการส่งเสริมการออมทรัพย์ด้วยวิธีการถือนั้น
 - (4.3) เพื่อให้บริการเงินกู้แก่สมาชิก
 - (4.4) เพื่อพัฒนาจิตใจให้สมาชิกเป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ
 - (4.4.1) เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์
 - (4.4.2) เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว
 - (4.4.3) เป็นคนไม่หลงมัวเมาในอบายมุข
 - (4.4.4) เป็นคนรู้จักรักความสามัคคีในหมู่คณะ
 - (4.5) เพื่อพัฒนาสมาชิกให้เป็นคนดี
 - (4.5.1) เป็นคนใฝ่หาความรู้
 - (4.5.2) เป็นคนมีความคิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา
 - (4.5.3) เป็นคนขยันหมั่นเพียร มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน
 - (4.5.4) เป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อทุก ๆ คน
- ข้อ 5. แหล่งที่มาของกองทุน ประกอบด้วยเงินและทรัพย์สินดังนี้
 - (5.1) เงินกู้ยืม
 - (5.2) เงินที่ได้รับจัดสรรจากคณะกรรมการ

- (5.3) ดอกผลหรือผลประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากเงินกองทุน
- (5.4) ค่าธรรมเนียมแรกเข้าจากสมาชิก
- (5.5) เงินค่าหุ้น
- (5.6) เงินสมทบจากกลุ่มหรือองค์กรสมาชิก
- (5.7) เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่กองทุนได้รับโดยไม่มีเงื่อนไขผูกพันหรือภาระติดพันอื่นใด

ข้อ 6. คุณสมบัติของสมาชิก

- (6.1) เป็นผู้ที่พำนักหรืออาศัยอยู่ในหมู่บ้านพื้นลานเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 3 เดือน ก่อนการจัดตั้งกองทุน
- (6.2) เป็นผู้ที่มีนิสัยดีงาม มีความรู้ ความเข้าใจ เห็นชอบด้วยหลักการของกองทุนและสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของกองทุน
- (6.3) เป็นผู้ที่พร้อมจะปฏิบัติตามระเบียบของกองทุน
- (6.4) เป็นผู้ที่คณะกรรมการของกองทุน มีมติเห็นชอบให้เข้าเป็นสมาชิก
- (6.5) อดทน เสียสละ และเห็นประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ
- (6.6) ต้องถือหุ้นอย่างน้อย 10 หุ้น แต่ไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน
- (6.7) ให้สมาชิกจัดตั้งกลุ่มย่อย โดยมีสมาชิกกลุ่มละ 15 คน

ข้อ 7. การสมัครเข้าเป็นสมาชิก

- (7.1) ยื่นคำขอสมัครเป็นสมาชิกกองทุนได้ที่คณะกรรมการกองทุน
- (7.2) ผู้ที่คุณสมบัติตามข้อ 6. สามารถยื่นความจำนงค์หรือสมัครเข้าเป็นสมาชิก

กองทุนได้ทั้งในลักษณะปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มองค์กรชุมชนแล้วแต่ความสมัครใจของผู้สมัครสมาชิก

- (7.3) คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้พิจารณาว่าจะรับบุคคลหนึ่งบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิกโดยชอบธรรม

ข้อ 8. เมื่อคณะกรรมการกองทุนพิจารณาคุณสมบัติตามข้อ 6. และเห็นสมควรรับบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิกจะแจ้งบุคคลนั้นให้ชำระค่าธรรมเนียมแรกเข้า ค่าหุ้นในวันที่ได้รับแจ้งให้เข้าเป็นสมาชิก

ข้อ 9. การพ้นจากสมาชิกภาพของกองทุนตามเหตุต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(9.1) ตาย

(9.2) ลาออกและได้รับอนุมัติให้ลาออกจากคณะกรรมการกองทุน

(9.3) วิกลจริต จิตฟั่นเฟือนหรือถูกคำสั่งศาลให้เป็นคนไร้สมรรถภาพ

(9.4) ที่ประชุมใหญ่สมาชิกมีมติให้ออกด้วยคะแนนสองในสามของผู้เข้าร่วมประชุม

(9.5) จงใจฝ่าฝืนระเบียบของกองทุน หรือแสดงตนเป็นปรปักษ์หรือไม่ให้ความ

ร่วมมือช่วยเหลือหรือ ร่วมมือกับกองทุนไม่ว่าด้วยประการใด

(9.6) จงใจบิดเบือนความจริงให้ควรแจ้งให้ทราบในใบสมัครสมาชิก

(9.7) นำทรัพย์สินของกองทุนไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ที่ได้ระบุไว้

(9.8) มีคุณสมบัติและหรือลักษณะไม่ตรงข้อที่ 6.

ข้อ 10. สมาชิกผู้ไม่มีหนี้สินหรือภาระผูกพันใด ๆ กับกองทุนในฐานะผู้กู้หรือผู้ค้ำประกัน อาจขอลาออกจากการเป็นสมาชิกของกองทุนได้โดยแสดงความจำนงค์เป็นหนังสือต่อคณะกรรมการกองทุน เพื่อพิจารณาอนุญาตและให้ขาดจากสมาชิกภาพในวันที่คณะกรรมการกองทุนดำเนินการอนุญาต

ข้อ 11. ผู้ที่ขาดการเป็นสมาชิกภาพอาจยื่นขอสมัครการเป็นสมาชิกใหม่ได้ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นผู้ที่ขาดจากการเป็นสมาชิกติดต่อกันไม่น้อยกว่า 6 เดือน

ข้อ 12. การคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า คณะกรรมการกองทุนคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า กับสมาชิกทั้งที่เป็นปัจเจกบุคคล กลุ่มหรือองค์กรชุมชนเป็นราย ๆ รายละ 10 บาท โดยสมาชิกต้องชำระเมื่อได้รับการพิจารณาตามข้อ 7.

ข้อ 13. หุ่น ๆ หนึ่งมีมูลค่าหุ่นละ 10 บาท สมาชิกแรกเข้าตามข้อ 7. จะต้องถือหุ่นอย่างน้อย 10 หุ่น แต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ่นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุนโดยสามารถเพิ่มหุ่นได้ปีละ 1 ครั้ง ในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปีของกองทุน

ข้อ 14. สมาชิกต้องชำระค่าหุ่น โดยการชำระเป็นเงินสด

ข้อ 15. คณะกรรมการกองทุน ประกอบด้วยประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการกองทุน เลขานุการ ทรัพย์สิน ผู้ตรวจสอบภายในและประชาสัมพันธ์ กองทุนประกอบไปด้วยที่ปรึกษากองทุน จำนวน 5 คน

ข้อ 16. กรรมการกองทุนมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 2 ปี เมื่อครบกำหนดระยะเวลาแต่วันที่กรรมการกองทุนเข้ารับตำแหน่งให้กรรมการกองทุนจับฉลากออกกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการกองทุนกำหนด

- ในกรณีที่กรรมการกองทุนพ้นจากตำแหน่งหรือตามวาระ คณะกรรมการกองทุนจะจัดให้มีการคัดเลือก บุคคลเข้าดำรงตำแหน่งแทนกรรมการกองทุนที่พ้นจากตำแหน่งหรือตามวาระ ภายในระยะเวลา 30 วัน

- กรรมการกองทุนซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระ อาจได้รับการคัดเลือกอีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกินสองวาระติดต่อกันไม่ได้

ข้อ 17. คุณสมบัติคณะกรรมการกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544

ข้อ 18. คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(18.1) บริหารจัดการกองทุน ตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของ

เงินกองทุน

(18.2) ออกระเบียบข้อบังคับหรือหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการบริหารกองทุน

(18.3) รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก

(18.4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนกำหนดหรือมอบ

หมาย

ข้อ 19. ประธานกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(19.1) เป็นประธานในการประชุมคณะกรรมการกองทุน

(19.2) เรียกประชุมคณะกรรมการกองทุน

(19.3) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติงานอย่างใด

อย่าง

หนึ่งตามมติหรือตามที่คณะกรรมการกองทุนมอบหมาย

(19.4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามข้อบังคับและมติคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 20. ให้รองประธานกองทุนทำหน้าที่แทนประธานกรรมการกองทุน เมื่อประธานกรรมการกองทุนไม่สามารถทำหน้าที่ได้ หรือเมื่อประธานกองทุนมอบหมายให้ทำหน้าที่แทน ถ้าประธานกรรมการกองทุนหรือรองประธานกองทุน ไม่สามารถทำหน้าที่ในคราวหนึ่งคราว

ได้ ให้ที่ประชุมเลือกคณะกรรมการกองทุนคนใดคนหนึ่ง เป็นประธานของการประชุมคราวนั้น

ข้อ 21. เสร็จญญีกองทุนมีหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ ดูแลรักษาเงินทุน และรายได้ของกองทุนรวมทั้งการจัดทำบัญชี พร้อมทั้งควบคุมการใช้จ่ายเงินของกองทุน ให้เป็นไปอย่างรอบคอบและเกิดประโยชน์สูงสุด

ข้อ 22. เลขานุการกองทุนมีหน้าที่ติดต่อประสานงานทั่วไป นัดประชุมกรรมการกองทุน จัดบันทึกรายงานการประชุม ตลอดจนรายงานการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 23. ผู้ตรวจสอบภายในมีหน้าที่ตรวจสอบบัญชี กำกับ ดูแลเงินกองทุนให้เป็นไปตามมติที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด รวมทั้งประเมินผลการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 24. ประชาสัมพันธ์มีหน้าที่ผลิตเอกสาร สิ่งพิมพ์ ให้ข่าวสารแก่สมาชิก และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ 25. กรรมการกองทุนอื่น ๆ ให้มีหน้าที่ตามคณะกรรมการกองทุนกำหนด มอบหมาย เช่น ติดตามหนี้สิน ตรวจสอบกิจกรรมต่าง ๆ ของเงินกู้

ข้อ 26. คณะกรรมการกองทุนต้องมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีความจำเป็นเร่งด่วนอาจเรียกประชุมได้มากกว่า 1 ครั้ง และต้องมีคณะกรรมการกองทุนมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดจึงครบองค์ประชุม

ข้อ 27. กรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงในการลงคะแนน 1 เสียง การวินิจฉัยชี้ขาดการประชุม ให้ถือเสียงข้างมาก ในกรณีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมเป็นผู้ออกเสียงอีก 1 เสียง เพื่อเป็นการชี้ขาด

ข้อ 28. ประเภทการกู้ยืม สมาชิกสามารถยื่นขอกู้ต่อคณะกรรมการกองทุนเพื่อนำไปใช้จ่ายในกิจกรรมดังต่อไปนี้

(28.1) การพัฒนาอาชีพ

(28.2) การสร้างงาน

(28.3) การสร้าง และหรือเพิ่มรายได้

(28.4) บรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน

ข้อ 29. การอนุมัติเงินกู้ สมาชิกที่ประสงค์ขอกู้เงินจะต้องจัดทำโครงการเพื่อขอกู้เงินจากคณะกรรมการกองทุน โดยระบุวัตถุประสงค์ในการกู้เงินอย่างถูกต้องและชัดเจน

ข้อ 30. ลักษณะโครงการ สมาชิกสามารถยื่นขอกู้เงินตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ต้องมีลักษณะและคุณสมบัติคือ เป็นโครงการที่ต้องดำเนินการได้จริง มีความเป็นไปได้ทางการตลาด และเห็นได้ชัดเจนว่ามีความคุ้มค่าต่อการลงทุน

ข้อ 31. วงเงินกู้ เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ให้แก่สมาชิกระยะหนึ่งไม่เกิน 20,000 บาท โครงการที่สมาชิกยื่นกู้ตามข้อ 28. (4) ต้องเป็นการกู้เฉพาะกรณีเพื่อการอันจำเป็นหรือมีประโยชน์ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควร แต่จะให้กู้เงินเพื่อการเก็งกำไร หรือสุ่ยสุ่ร้ายไม่ได้ วงเงินกู้อย่าละไม่เกิน 3,000 บาท

ข้อ 32. การทำสัญญา เงินกู้ทุกประเภทต้องมีการทำสัญญาไว้กับคณะกรรมการกองทุนตามแบบและเงื่อนไขที่กำหนด

ข้อ 33. หลักประกันเงินกู้ มีข้อกำหนดดังนี้

(33.1) เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ต้องใช้สมาชิกของกองทุนจำนวน

4 คน เป็นผู้ค้ำประกัน

(33.2) เงินกู้ตามข้อ 28. (4) ใช้สมาชิกกองทุนจำนวน 1 คน เป็นผู้ค้ำประกันหรือทำสัญญาอย่างเดียวกันก็ได้

ข้อ 34. การชำระคืนเงินกู้ เงินชำระหนี้สำหรับเงินกู้มีกำหนดไว้ดังนี้

(34.1) เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินต้นพร้อมด้วยดอกเบี้ย ภายใน 1 ปี

(34.2) เงินกู้ตามข้อ 28. (4) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินกู้เต็มจำนวนพร้อมดอกเบี้ยภายในเวลา 120 วัน

ข้อ 35. อัตราดอกเบี้ย ให้คิดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้อย่าละ 6 ต่อปี

ข้อ 36. ค่าปรับ ในกรณีผู้กู้ผิดสัญญาเงินกู้ให้ผู้กู้เสียค่าปรับในอัตราร้อยละ 0.5 ต่อวัน เว้นแต่ผู้กู้ได้รับอนุญาตให้ผ่อนผันการชำระหนี้จากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 37. การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีทางบัญชีของกองทุนและได้ปิดบัญชีที่รับรองโดยทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

(37.1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละ 10

(37.2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละ 20

(37.3) เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้กับผู้กู้ในอัตราร้อยละ 5

- (37.4) เป็นค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนในอัตราร้อยละ 10
- (37.5) เป็นทุนการศึกษาและพัฒนาอาชีพของประชากรในอัตราร้อยละ 10
- (37.6) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละ 30
- (37.7) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ในอัตราร้อยละ 5
- (37.8) เป็นทุนเพื่อจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก ในอัตราร้อยละ 5
- (37.9) และอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควรในอัตราร้อยละ 5

ข้อ 38. คณะกรรมการกองทุนจะตรวจสอบบัญชีของกองทุน และรายงานการตรวจสอบบัญชีต่อคณะกรรมการสนับสนุนเพื่อทราบถึงความก้าวหน้าฐานะการเงิน ผลการดำเนินงานของกองทุนทุก 3 เดือนและทุกรอบปี พร้อมทั้งแสดงบัญชีกำไร ขาดทุน งบดุลในปีบัญชีที่ล่วงมา ภายใน 120 วัน นับแต่วันสิ้นปีบัญชี

ข้อ 39. ให้คณะกรรมการกองทุนนัดประชุมใหญ่สมาชิกอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง โดยมีวาระการประชุม ดังนี้

- (39.1) ประธานกล่าวเปิดการประชุม
- (39.2) เรื่องที่ประธานแจ้งที่ประชุมทราบ
- (39.3) รับรองรายงานการประชุมครั้งที่ผ่านมา
- (39.4) ติดตามผลการประชุมครั้งที่ผ่านมา
- (39.5) เற்றுญญิกรายงานฐานะการเงินและรับรอง
- (39.6) เรื่องเสนอเพื่อพิจารณา
- (39.7) เรื่องอื่น ๆ สรุปผลและปิดการประชุม

บทเฉพาะกาล

ข้อ 40. บรรดาประกาศ คำสั่ง ข้อบังคับและระเบียบต่าง ๆ ซึ่งใช้บังคับอยู่ในวันที่ระเบียบนี้ใช้บังคับ ให้ใช้บังคับต่อไปเท่าที่ไม่ขัดและแย้งกับระเบียบข้อบังคับนี้ ทั้งนี้จนกว่าจะได้มีการแก้ไขหรือยกเลิก

ข้อ 41. ภายใน 1 ปี นับตั้งแต่วันที่ระเบียบนี้ใช้บังคับให้คณะกรรมการกองทุน ประเมินการดำเนินงานตามระเบียบนี้ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมต่อไป

ข้อ 42. ให้คณะกรรมการกองทุน เป็นผู้รักษาการตามระเบียบนี้

ให้ไว้ ณ วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2544

(.....)

ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านพินฉาน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดาภรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนศวรรย์

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร.พนารัช ปรีดาภรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศพร มณีศรีขำ

จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทิมภู

พ.อ. ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา:วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัตน์

ดร.อภิชัย ศรีโสภิต

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดาภรณ์

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1	
บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
นำเรื่อง	1
นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้	2
การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์	4
ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน	7
การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน	8
ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน	9
บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน	10
การนำเสนอผลการศึกษา	11
บทที่ 2	ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต
ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอเพียงชีพ	13
ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมมือร่วมใจ	16
ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลังสร้างสรรค์ของชุมชน	19
ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง	20
ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ	23
ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน	24
บทที่ 3	ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย
การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา	26
การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน	28
การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์	30
การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	31

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4	การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน	37
	พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	38
	การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	45
	ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น	50
	ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน	55

บทที่ 1

บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกกันว่า กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน โดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น ทางด้านกายภาพ เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ ทางด้านสังคม เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่อการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ/หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ เป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคกลาง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม อาชีพหลักของชาวบ้านยังคงเป็นการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่ และมีการทำ หัตถกรรม เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านมีการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม และชุมชนก็ได้ถือเอา การทอผ้านี้ เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ชุมชนแห่งนี้มีชื่อว่า “บ้านมะกอกใต้” *

นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนหมู่บ้านตั้งอยู่ในที่ราบภาคกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะต่อการเพาะปลูก ชาวบ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อย ปัจจุบันชาวบ้านมีอาชีพเสริมคือการทอผ้า ซึ่งจัดตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก นอกจากนั้นมีการรับจ้างเย็บผ้า โหลส่งโรงงาน และเริ่มการทำจักสาน

ในสมัยก่อนเมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว บ้านมะกอกใต้ยังมีวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกิน เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีตทั่วไป เศรษฐกิจในอดีตของบ้านมะกอกนั้นดำรงอยู่ด้วยการทำนาปี หลังจากทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะทำไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย นอกจากนั้นเป็นการปลูกพืชผักหาปลาเพื่อพอเพียงต่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านทอผ้าใช้เองโดยมีกระบวนการผลิตที่ครบถ้วนทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การปลูกฝ้าย ฝ้ายเป็นเส้นด้าย ปั่นฝ้ายใส่เกลลอน ทำที่ นำฝ้ายมาทอเป็นผ้า ย้อมสีด้วยเม็ดของต้นคราม ตัดเป็นผ้านุ่งและเสื้อไว้ใส่ แต่ต่อมากะบวนการผลิตเช่นนี้ได้ถูกภาวะความทันสมัยกลืนไปจนเกือบหมดสิ้น ด้วยกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตเฉพาะทาง โดยรัฐได้สนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ระบบชลประทาน และการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม ปุ๋ยและยาเคมี จึงทำให้ชาวบ้านสามารถทำนาได้ถึงปีละ 3 ครั้ง อันเป็นการขยายฐานการส่งออกให้แก่ประเทศ รวมไปถึงการเข้ามาของความทันสมัยที่นำเอาเครื่องมืออุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ และรูปแบบการดำรงชีวิตที่ใช้เงินมากขึ้น นับแต่นั้นมาวิถีชีวิตของชาวบ้านมะกอกใต้ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปการผลิตเน้นเฉพาะทางมากขึ้น อีกทั้งมีการส่งเสริมให้ทำไร่อ้อยแทนไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานทำน้ำตาลที่เกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียง ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านเลิกทอผ้า กระบวนการทอผ้าที่เคยดำรงอยู่มานานจึงสูญสิ้นลง ชาวบ้านหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จจากระบบโรงงานและตลาดภายนอก จวบจนกระทั่งปี 2526

* ชื่อสมมติ

ภาครัฐส่งเสริมให้ชาวบ้านกลับมาทอผ้าอีกครั้ง เป็นการทอเพื่อขายเป็นรายได้เสริมสำหรับแม่บ้านช่วงไม่มีงานอื่นทำ ชาวบ้านจึงต้องกลับมาเรียนทอผ้าแต่ก็เป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง เพราะขาดแรงสนับสนุนอย่างจริงจังจากภายนอก และปราศจากแรงผลักดันจากภายในชุมชนเอง รวมไปถึงเรื่องการขาดการจัดการด้านตลาด พัฒนาการของการทอผ้าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงขาดตอนไป คงเหลือผู้ทอผ้าจริงจึงอยู่เพียงรายสองรายเท่านั้นที่ทอผ้าด้วยใจรัก การรวมเป็นกลุ่มชาวบ้านเพื่อการทอผ้าจึงมีอาจสับสนให้เกิดขึ้นมาได้ในช่วงเวลานี้

ปี 2539 ชุมชนได้รับแรงสนับสนุนอีกครั้งจากภายนอกให้มีการทอผ้า โดยรัฐได้จัดเจ้าหน้าที่ให้การสอน ในปีนั้นจึงได้เริ่มมีการตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกซึ่งมีสมาชิกเป็นพวกแม่บ้านของบ้านหมู่ 2 (บ้านมะกอก) และหมู่ 8 (บ้านมะกอกใต้) ของตำบลพลับพลายไชย และด้วยเหตุที่ในปีต่อมา ได้เกิดกระแสการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน รวมไปถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นภูมิปัญญาไทยในชนบท จึงได้มีโครงการต่างๆเข้ามาสนับสนุนการทอผ้าในชุมชนพอเพียงให้เกิดพลังในการสร้างกลุ่มให้คงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ภาพการทอผ้าของชุมชนนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากหมู่บ้านที่เคยทอผ้าเองโดยทำได้ครบทั้งกระบวนการ พลิกผันมาเป็นกลุ่มทอผ้าในหมู่บ้าน โดยไม่มีแหล่งวัตถุดิบภายในชุมชนของตนเองต้องซื้อหาจากภายนอก การทอผ้าให้รายได้ที่ไม่มากมายนักแต่ก็ถือเป็นอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชน ซึ่งสมาชิกกลุ่มทอผ้าเองพอใจกับตลาดที่เป็นอยู่เพราะกำลังการผลิตมีน้อยจึงยังพอขายได้ โดยราคาขายยังไม่สู้จะดีนัก เนื่องจากสภาพการผลิตที่มีอยู่มากในหลายหมู่บ้าน ด้วยมุมมองเชิงเปรียบเทียบแล้ว กลุ่มทอผ้าภายในบ้านมะกอกมีสภาพที่ยังไม่เข้มแข็ง เมื่อเทียบกับกลุ่มทอผ้าอื่นที่สามารถจัดการระบบตลาดได้ดีกว่า การจัดตั้งกลุ่มทอผ้าของบ้านมะกอกได้เริ่มต้นในปี 2539 และมีพัฒนาการช้าๆ จนกระทั่งในปีต่อมาที่เกิดกระแสการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนได้สร้างแรงกระตุ้นให้นำผลิตภัณฑ์ทอผ้านี้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ปัจจุบันนี้ถือว่าการทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ไม่มากนัก เพราะตลาดยังค่อนข้างตึงตัว การหาตลาดจึงกลายเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนมากขึ้น

สำหรับชุมชนบ้านมะกอกใต้แล้ว กลุ่มเศรษฐกิจที่มีอยู่นั้นยังไม่สามารถเรียกได้ว่ามีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะในด้านของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ กลุ่มอาชีพในชุมชนมีเพียงแค่งานทอผ้า ซึ่งแม้จะเริ่มตั้งมาได้ 6 ปีแล้ว แต่มีเงินทุนหมุนเวียนอยู่เพียง 3 หมื่นกว่าบาทเท่านั้น โดยส่วนใหญ่เป็นเงินทุนที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน ก็จัดเป็นกลุ่มรับจ้างมากกว่ากลุ่มอาชีพ โดยต้องทำงานเฉพาะส่วนสูง จึงจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีวิตภายใต้สังคมสมัยใหม่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการสะสมทุนเงินตราในช่วงเปลี่ยนผ่าน เมื่อหมู่บ้านอยู่ในกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเท่าที่ผ่านมา นั้น ยังมีโอกาสเรียกได้ว่ามีความเข้ม

แข็งด้วยตัวเอง ชุมชนยังต้องอาศัยทุนจากภายนอกในการพัฒนาอาชีพ และทุนชุมชนเดิมที่เคยมีมาในอดีตก็ไม่สามารถถูกนำมาเปลี่ยนรูปเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มเศรษฐกิจชุมชนได้เพียงพอ เพราะถูกกลดทอนลงภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ด้วยเหตุนี้ เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในการศึกษาถึงชุมชนบ้านมะกอกใต้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมทุนชุมชนได้อย่างไร

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ในวันที่ 23 กรกฎาคม 2545 ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนั้นยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูล โดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามหรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้ เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เลือกใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์และความคิดเห็นต่างๆได้เต็มที่ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้

คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น กลุ่มผู้นำชุมชนและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ทั้งผ่านประธานกองทุนหมู่บ้าน และเลือกสัมภาษณ์เองโดยตรงซึ่งทำให้แน่ใจได้ถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม เป็นข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นหลักการของการหาข้อมูลรวมไปถึงการหาข้อมูลในกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

การสัมภาษณ์แต่ละครั้งไม่ได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการทอดผ้า ฌ ที่ทำการกลุ่มทอดผ้าของชุมชนอีกด้วย ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำ บันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้เช่นนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 20 ราย ดังรายละเอียดที่แสดงในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก การเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 11 สิงหาคม 2545 หลังจากนั้นได้เก็บข้อมูลอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2545 เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านที่ผ่านมาในรอบปีแรก

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และประธานกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และเลขาฯกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	35
3	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	36
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	50
5	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	48
6	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	42
7	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47
8	ประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	73
9	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน หมู่ 8	หญิง	24
10	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน หมู่ 2 ชาวบ้านหมู่ 8	หญิง	24
11	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 สารวัตรกำนัน และกรรมการกองทุนหมู่ 2	ชาย	47
12	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	54
13	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนาและทอผ้า)	หญิง	55
14	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทอผ้า)	หญิง	50
15	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ส่งผ้าไหม และให้เช่าเครื่องไฟ)	หญิง	48
16	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
17	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนา)	ชาย	45
18	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน (ทำนา ทอผ้า และรับจ้าง)	หญิง	46
19	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	72
20	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	71

หลังการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษา จากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษา และกำหนดข้อโน้ตค้นต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกัน เพื่อทำการจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น ทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็น เพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนรูปไปของทุนชุมชนในอดีต อันเป็น

เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในเวลานั้น เมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยทุนชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อทุนชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความ เป็นไปของชุมชนในระยะสั้น ทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่ ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกของความเป็นชุมชน และ แนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นใน ระยะยาวซึ่งสะท้อนจากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ในส่วนต่อไปของบทนี้จะได้นำเสนอถึงส่วนของข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน เพื่อ เป็นการเปิดประตูเข้าสู่ชุมชน โดยจะระบุถึงทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน การ ตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน และบริบททางเศรษฐกิจ ของชุมชน

ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณศึกษาในที่นี้ เป็นบ้านหมู่ที่ 8 ตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันตกของตำบลหนึ่งในอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นหมู่บ้านที่หมู่บ้านมีระยะทาง ห่างจากอำเภออุ้มทองประมาณ 16 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 333 (อุ้มทอง- ด่านช้าง) โดยปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลแห่งหนึ่ง มี เนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร มีประชากรจำนวน 245 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 1,145 คน ประชากรชายและหญิงมีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน พื้นที่ของบ้านมะกอกใต้ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ลุ่ม และมีที่ดอนในบางแห่ง แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ที่นี่ มีเพียงลำน้ำ ลำห้วย 3 แห่ง ได้แก่ คลองมะกอกเฒ่า-อุ้มทอง ห้วยประตู ห้วยบ้านห้วย ซึ่งคนในยุคปัจจุบันแทบจะจำชื่อไม่ได้ เพราะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเหล่านี้เท่าใดนัก แหล่งน้ำที่สำคัญต่อชาวบ้านในการทำ การเกษตรก็คือคลองชลประทาน ซึ่งเรียกกันว่าคลองโคกมะกอกเฒ่า ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ของหมู่บ้าน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อยซึ่งปลูกแทนละหุ่ง และฝ้ายที่เคยทำกันมาในอดีต พื้นที่ไร่อ้อยจะอยู่คนละฝั่งกับตัวหมู่บ้านและที่นา แต่เดิมนั้น ชาวบ้านทำข้าวนาปี และแม้กระทั่งระบบชลประทานถึงหมู่บ้านแล้วตั้งแต่ปี 2508 โดยเริ่ม จากการเข้ามาสำรวจพื้นที่ในปี 2500 ในเวลานั้น ชาวบ้านก็ยังทำข้าวนาปีอยู่ คลองชล ประทานนี้มาจากคลองมะกอกเฒ่า จังหวัดชัยนาท โดยท่อน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก จนกระทั่งถึงปี 2519-20 ชาวบ้านก็เริ่มทำข้าวนาปรัง เมื่อได้รับการส่งเสริมจากการให้ใช้ ข้าวพันธุ์ กข. จะมีก็เฉพาะปีที่ชลประทานไม่ปล่อยน้ำหรือมีการซ่อมคลองชลประทานเท่านั้น ที่ชาวบ้านจะทำนาได้ปีละครั้งเดียว ปัจจุบันนอกเหนือจากการทำนาและไร่อ้อย อาชีพอื่นๆ ที่

มืออยู่ก็คือ ค้าขาย รับจ้าง และเลี้ยงสัตว์ สำหรับอาชีพเสริมที่ชาวบ้านทำกันก็คือการทอผ้า การเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน และเริ่มมีการจักสานขึ้นมาจากการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐภายนอก

ถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2519 จากเดิมที่เป็นเพียงถนนดินลูกรังซึ่งเดินทางไปมาค่อนข้างลำบาก ทำให้ในสมัยก่อนหน้านั้นหากจะเดินทางไปตัวอำเภอหรือตัวจังหวัดชาวบ้านก็จะใช้เรือไป การมีถนนจากตัวอำเภอ ทำให้มีการขนส่งของใช้ของกินต่างๆจากภายนอกเข้ามาขายในหมู่บ้าน พอถึงปี 2521 ไฟฟ้าก็เริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน พร้อมกับความเจริญ และการใช้น้ำประปาตามมา

สำหรับสถานที่สำคัญที่มีอยู่ใกล้ชุมชนและเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านในตำบล คือ ศูนย์ทดลองและวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยศูนย์พันธุ์พืชเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและศูนย์บริการศัตรูพืชโดยชีวภาค ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านชายคลอง หมู่ 12 ของตำบล นอกจากนั้นทางการกำลังสนับสนุนก่อตั้ง “ศูนย์อุตสาหกรรมชนบทเพื่อการท่องเที่ยว” ขึ้นที่บ้านมะกอกใต้ โดยอยู่ระหว่างการรออนุมัติงบประมาณในการก่อสร้าง

การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน

ชาวบ้านมะกอกใต้ส่วนใหญ่ สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวเมืองเวียงจันทน์ของ ประเทศลาว ที่เรียกกันว่า “ลาวเวียง” เล่าสืบกันมาว่าชาวบ้านรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณพื้นที่นี้ อพยพมาจากบ้านมะกอกใหญ่ เมืองเวียงจันทน์ เมื่อประมาณ 200 ปีเศษล่วงมาแล้ว เล่าสืบมาว่า คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัวแรกมีชื่อว่าสารวัตรแก่นและภรรยาชื่อนางเหม็น ไม่ทราบนามสกุล และได้สืบลูกสืบหลาน จนถึงรุ่นเหลนชื่อคุณยายสี สอนม่วง ซึ่งเป็นผู้เล่าถึงความเป็นมาของชุมชนให้กับลูกหลานของตนได้รับทราบ

เมื่อแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐาน การจับจองที่ทำกินเป็นไปโดยอิสระ ชาวบ้านสามารถจับจองที่ทำกินได้ตามอำเภอใจ การแบ่งบอกลิทธิของความเป็นเจ้าของ ใช้วิธีบากต้นไม้โดยการบากเปลือกไม้พบไปทางที่ต้องการจับจอง ดังที่ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าว่า “บากเปลือกพื้ลงมา ที่ไปทางนี้ก็บากเปลือกพื้ลงไปทางนี้ ไปทางทิศตะวันออกก็บากเปลือกพื้ไปทางนั้น สมมติว่าสิทธิแปลงนี้ไปก็ว่าทางนี้ไปก็ว่า เหนือใต้ไปก็ว่า เอาไปบากกับต้นไม้ไว้ เค้าเรียกว่า บาก” คนสมัยก่อนมีความซื่อสัตย์และเคารพในสิทธิระหว่างกัน กล่าวคือหากใครจับจองที่ดินทำกินไปแล้ว ก็จะไม่มีการไปบุกรุกหรือล่วงล้ำทับสิทธิกัน ถึงแม้จะไม่มีการกฎหมายมารองรับก็ตาม ในบางกรณีที่มีความต้องการที่ทำกินที่ผู้อื่นจับจองกันไว้แล้วก็จะ “ซื้อสิทธิกัน เป็นตำลึง เป็นซัง”

ความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้ สนิทแนบแน่นด้วยการรับรู้ถึงที่มาที่ไปของต้นตระกูล คนบ้านมะกอกใต้ภาคภูมิใจที่จะเรียกตัวเองว่า “คนลาว” และเรียกชุมชนของตนเองว่า “บ้านลาว” ผู้อาวุโสท่านหนึ่งของชุมชนเล่าให้ฟังว่า “...บ้านลาว คนลาว ปัจจุบันลาวทั้งบ้านเลย แล้วก็ย้ายนะเล่าให้ฟัง เขาบอกว่าแต่ก่อนนี้ แคว้นนี้เป็นป่า เป็นไค้กะเมาะอยู่ทั่ว ไม่มีทุ่งไร้ทุ่งนา บ้านช่องก็ไม่มี เวียงจันทน์แตก หอบลูกหอบเต้ามาหาที่พักที่ทำมาหากิน อยู่ที่นี่จนเดี๋ยวนี้แหละ ลูกหลานก็เป็นลาวทั้งหมด” สำหรับชื่อชุมชนแต่เดิมนั้นคือชุมชนบ้านมะกอก ซึ่งได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้นับแต่ที่ได้มาตั้งถิ่นฐาน โดยตั้งตามชื่อชุมชนเดิมที่เมืองเวียงจันทน์ ประกอบกับบริเวณที่ตั้งชุมชนมีต้นมะกอกใหญ่ตั้งอยู่ ตรง 3 แยกของประตูด้านใต้ของวัดโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชน แต่ต้นมะกอกนั้นได้ตายไปแล้วในปัจจุบันนี้ ด้วยเหตุนี้ผู้คนจึงพากันเรียกบริเวณชุมชนนี้ว่า “บ้านมะกอก”

เมื่อแรกเริ่มที่มีการใช้นามสกุลกันนั้น คนบ้านมะกอกมีตระกูลหลักอยู่ 3 ตระกูลด้วยกัน โดยมีนามสกุล ผิวอ่อนดี จุมพรม และ ศรีกำแหง และในภายหลังก็ได้แตกออกมาเป็นนามสกุล หงษ์เวียงจันทน์ เอี่ยมศรี คำทา ซึ่งถือกันว่าเป็นนามสกุลหลักๆ ที่ใช้ร่วมกันมา เมื่อระยะเวลาผ่านพ้นไปชาวบ้านในชุมชนมีจำนวนมากขึ้นทุกที บ้านมะกอกได้ถูกแบ่งแยกออกเป็นหมู่บ้านย่อยๆ ชาวบ้านมะกอกจึงถูกแยกกระจายออกตามเขตการปกครองของหมู่บ้านเป็นหมู่ 2 หมู่ 8 และหมู่ 14 บ้านหมู่ 2 คงเรียกว่าบ้านมะกอก บ้านหมู่ 8 เรียกว่า “บ้านมะกอกใต้” และบ้านหมู่ 14 เรียกว่าบ้านขุนบุญมา อย่างไรก็ตามแม้จะมีการแยกหมู่ออกไปแล้ว คนบ้านมะกอกก็ยังสนิทแนบแน่นไม่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะชาวบ้านมะกอกหมู่ 2 และชาวบ้านมะกอกใต้หมู่ 8 ที่มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น เห็นได้จากการที่ชาวบ้านในหมู่ 8 เองก็เรียกตนเองว่า “คนบ้านมะกอก” โดยมีได้แบ่งแยกเป็นคนบ้านเหนือหรือบ้านใต้ที่แตกต่างกันไปแต่อย่างใด ความสมัครสมานกลมเกลียวกันนี้มาจากการสืบเชื้อสายแห่งความเป็นญาติพี่น้อง และโดยถิ่นฐานที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกัน ดังนั้นการทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบุญ งานประเพณี งานสังคมต่างๆ และกระทั่งงานประชุมอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่ก็จะมาทำกิจกรรมร่วมกันเสมอมา

ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

โดยปกติในรอบระยะเวลาหนึ่งปีของวิถีชีวิตในชุมชน ชาวบ้านจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมตามประเพณีทางสังคม สมัยก่อนวัดกับโรงเรียนเป็นสถานที่เดียวกัน วัดจึงเป็นทั้งสถานศึกษา สถานที่พบปะ ร่วมทำบุญ และจัดงานประเพณีต่างๆ วัดที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันคือวัดโพธิ์ทองเจริญ เป็นวัดที่ชาวบ้าน 4 หมู่ในตำบล ได้แก่ ชาวบ้านหมู่ 2 หมู่ 8 หมู่ 12 และหมู่ 14 ใช้ร่วมกันในการทำกิจกรรมทางศาสนาและสังคม การใช้วัดร่วมกันของชาว

บ้านทั้ง 4 หมู่นี้ ทำให้ความสมัครสมานระหว่างชาวบ้านต่างหมู่นั้นยังคงมีความแนบแน่น และส่งเสริมให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจหลายเรื่องดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ประเพณีสำคัญของชาวบ้านมะกอกใต้ และชุมชนใกล้เคียงที่ร่วมสืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันมา ก็คือ การทำบุญข้าวหลาม ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่าทำบุญข้าวจี และประเพณีสารทลาว ซึ่งกระทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 และกลางเดือน 10 ตามลำดับ นอกจากนี้ทุกปีจะมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากมาทำปฐกฐน ซึ่งชาวบ้านก็จะช่วยกันตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะถวายพระ

ส่วนใหญ่การร่วมมือกันของชาวบ้านเกิดขึ้นแบบธรรมชาติ หมายถึงการเข้าร่วมกันเองโดยมิได้มีการออกคำสั่งหรือกะเกณฑ์กันแบบเป็นทางการ แต่ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นประเพณีและสม่ำเสมอตามงานบุญต่างๆ และงานของครัวเรือนตามวัฏจักรชีวิต นอกจากนั้นยังมีกลุ่มกิจกรรมที่ร่วมดำเนินการกัน เพื่อความเป็นอยู่และเป็นสวัสดิการกันเองในชุมชน เช่น กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ การช่วยเหลือกันเองในเรื่องต่างๆ ทางสังคมถือเป็นวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้านเดียวกัน และเชื่อมโยงไปยังหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงที่สนิทชิดเชื้อกันมาก่อน ชาวบ้านให้ความเห็นว่า ความร่วมมือร่วมใจกันนี้เป็น “จิตสำนึก” ในชุมชน การทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ จึงไม่จำเป็นต้องมีผู้นำ ดังคำบอกเล่าที่ว่า “...คือตรงนี้นั้นเป็นอัตโนมิติไปเลย มันไม่ต้องการนำ แต่ผมว่าเป็นจิตสำนึกกัน”

ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับโรงเรียนก็เช่นกัน ปัจจุบันชาวบ้านหมู่ 2 และหมู่ 8 จะใช้โรงเรียนร่วมกัน ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษา โรงเรียนของชุมชนพัฒนาขึ้นจากวัดเป็นที่ป่าช้าเดิมซึ่งยกเลิกการใช้ไปตั้งแต่มีเมรุเผาศพโดยวัดได้อุทิศที่ให้สร้างโรงเรียน ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นที่โรงเรียนเป็นเรื่องของโรงเรียน นักเรียน และผู้ปกครอง ซึ่งมักจะมีกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญ เช่น วันแม่ วันประชุมผู้ปกครอง และการจัดอาหารกลางวันไปเลี้ยงเด็กนักเรียน

บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบอาชีพหลักคือการทำนา เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านโดยทั่วไป แต่สมัยก่อนที่ยังไม่มีน้ำจากคลองชลประทาน การทำมาหากินไม่ค่อยสะดวกนัก ชาวบ้านบางส่วนจึงมีการย้ายถิ่นไปยังพื้นที่อื่น เช่น นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก และกำแพงเพชร ในสมัยก่อนนั้น นอกจากการทำนาซึ่งเป็นนาหว่าน ชาวบ้านยังนิยมปลูกมะม่วงและฝ้ายโดยฝ้ายปลูกในที่ดอน สำหรับการขายข้าวในสมัยก่อนนั้น มีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ ราคาข้าวเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ตกประมาณเกวียนละ 800 บาทเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็รู้

ดีกว่าพออยู่ได้อย่างสบายๆ เพราะค่าใช้จ่ายในการผลิตและค่าครองชีพไม่สูง ในชุมชนมีโรงสีเล็กๆที่รับจ้างสีข้าวมาก่อน แต่ปัจจุบันมีโรงสีขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน

เมื่อมีถนนลาดยางในปี 2519 ก่อนหน้าไฟฟ้าที่เข้ามาในปี 2521 ถนนเข้าหมู่บ้านนี้พัฒนาขึ้นมาจากถนนดิน ถนนนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนทำได้สะดวก และการเข้าถึงของไฟฟ้าก็ช่วยกระตุ้นความต้องการบริโภคให้กับชาวบ้านในอีกทางหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การใช้เงินจึงเริ่มแพร่หลายกระจายไปในชุมชนได้เร็วขึ้นมาก ชาวบ้านเองก็ได้เล้าให้ฟังว่าก่อนที่จะมีความเจริญจะเข้ามา ชาวบ้านอยู่กันได้อย่างสงบไม่ต้องใช้สสารมากนัก และการค้าในรูปแบบการแลกของต่อของก็ยังมีอยู่ให้เห็น

ชาวบ้านเริ่มทำนาปรังได้เมื่อปี 2519-20 ตามการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ด้วยเหตุนี้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ชาวบ้านเคยใช้ปลูกกัน เช่น พันธุ์มะลิ รวงทอง จุดเซย นวลแดง ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ก็หายไป เพราะถูกแทนที่ด้วยข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวพันธุ์ กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 ชัยนาท 1 ข้าวนาปีจะขายได้ราคาดีกว่าข้าวนาปรัง สำหรับชาวบ้านนั้นจะขายข้าว นาปรังหมดไม่เหลือเก็บไว้กินเพราะรสชาติไม่ดี แล้วจึงนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวนาปีกิน

ประมาณปี 2520 ชาวบ้านเริ่มหยุดปลูกฝ้ายและละหุ่ง เพราะมีการสนับสนุนจากโรงงานน้ำตาลให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน จนภายหลังก็ได้มีการตั้งโรงงานในบริเวณพื้นที่ใกล้ชุมชน โรงงานน้ำตาลมีเงินให้ชาวบ้านยืมเพื่อการปลูกอ้อย โดยปลูกกันในที่ดินซึ่งเป็นที่ดินปลูกฝ้ายแต่เดิม ดังนั้นในเวลาไม่นานนักการปลูกฝ้ายและละหุ่งในชุมชนจึงหมดไป การทำไร่อ้อยจึงกลายเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวบ้านในยุคปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 3 ครั้ง นอกจากนั้นก็ทำไร่อ้อยควบคู่กันไปด้วย ส่วนงานอื่นที่ทำกันก็มี การเลี้ยงสัตว์ และงานรับจ้างโดยตรง นอกจากนั้นในระยะหลังมีผู้รับผ้ามาจากโรงงาน เรียกกันว่าผ้าไหล โดยจะมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการรับชิ้นส่วนของผ้า มาส่งให้ชาวบ้านเย็บจักรเป็นตัวกางเกงหรือเสื้อ เกิดเป็นรายได้เสริมสำหรับอาชีพเสริมอีกอาชีพหนึ่งที่ทำกันก็คือการทอผ้า ซึ่งชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทอผ้า บ้านมะกอกใต้ขึ้นมา และได้รับการส่งเสริมจากทางการ โดยการให้การอบรม และสนับสนุนด้านเงินทุนและปัจจัยการผลิต เช่น ไหมและก๊ทอผ้า

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไปในบทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาไปที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต โดยผู้วิจัยได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆเพื่อเป็นการให้ภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวไปพร้อมกัน และภาพเหล่านั้นก็จะสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขอัน

สำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ในฐานะปัจจัยอันเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้

สำหรับบทที่ 3 ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อศึกษาถึงจุดเปลี่ยนแปลงและพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สืบค้นว่าชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะตอบโต้/ท้าทายหรือไม่อย่างไร หรือยอมรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลง อะไรคือเงื่อนไขของปฏิกิริยาที่ชุมชนมีต่อกระบวนการพัฒนา และผลลัพธ์จากกระบวนการดังกล่าวเป็นเงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และยังศึกษาให้เห็นถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในลักษณะของการเปลี่ยนรูปหรือการสูญหายของทุนชุมชน ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ว่าทุนชุมชนในอดีตที่จะสามารถหล่อเลี้ยงชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งต่อไปได้นั้นยังมีหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ อย่างไร

ในบทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งรัฐจัดกระทำและมุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนชนบทแบบบูรณาการ ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านมะกอกอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้านที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2

ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต

การศึกษาถึงดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชนเป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคปัจจุบัน ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ จากการศึกษางานวิจัยชุมชนส่วนใหญ่แล้ว พบว่ามีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการของลักษณะชุมชนที่ยังมิได้ก้าวสู่กระแสของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ปรากฏการณ์เหล่านั้น ได้แก่ ประการแรก ชุมชนยังมิได้เข้าสู่รูปแบบของการปลูกพืชเพื่อขาย (cash crops) แต่คงมีวิถีการผลิตส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพเองหรือที่เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) ประการที่สอง รูปแบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตยังมีระบบของการแลกของต่อของ (barter system) ปรากฏอยู่อย่างสังเกตได้ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และ ประการที่สาม ชุมชนยังคงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาและการทำงานต่างๆกัน โดยมิได้จ่ายค่าตอบแทนหลักเป็นเงินตรา

จากสภาพการณ์หลักดังกล่าวของชุมชน อาจนับได้นั่นคือ “วิถีชีวิต” พื้นฐานของชุมชนไทยทั่วไปในอดีต ซึ่งสะท้อนด้วยภาพของชุมชนในอดีตของการที่ชาวบ้านอยู่กันแบบพึ่งพากัน และดำรงชีวิตแบบพอเพียงซึ่งพื้นนี้ ซึ่งวิถีชีวิตพื้นฐานเช่นนี้ได้สร้างความเชื่อที่มีเหตุผลว่า ในชุมชนแต่ละแห่งต่างก็มีสิ่งที่เรียกว่า “ทุนชุมชน” ในความหมายที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย อันพียงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนของตนเอง และเอื้อต่อการดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งมากหรือน้อย ต่างกันไปในแต่ละแห่ง โดยเป็นพลังที่ช่วยสร้างเสริมให้ระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนมีความมั่นคง และมีจริยธรรมในการดำรงอยู่ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้สืบค้นถึงทุนชุมชนในอดีตโดยการนำเสนอได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆ ดังนี้

ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอเพียงชีพ

อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชุมชนบ้านมะกอกใต้ คืออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งนับว่าเป็นทุนชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถจัดระบบการผลิตและการบริโภคให้เกิดความสอดคล้องกัน อุดมการณ์ของการผลิตแบบพอเพียงชีพจะแตกต่างไปจากอุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขาย เพราะกล่อมเกลาให้ชาวบ้านรู้จักประมาณตนเองในการทำมาหากิน โดยการจัดระบบการผลิตให้พอเพียงต่อการดำรงชีวิตของครอบครัว

กล่าวได้ว่าอุดมการณ์ของการทำกินแบบยังชีพ เกิดขึ้นพร้อมกับวิถีการผลิตแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง ในขณะที่อุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้ามาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภค ในช่วงการทำกินแบบยังชีพนั้นชาวบ้านปลูกข้าวได้ปีละครั้งเป็นการปลูกเพื่อบริโภค ดังนั้นเมื่อชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวเจ้าไม่ชอบบริโภคข้าวเหนียว จึงปลูกกันแต่ข้าวเจ้า การปลูกข้าวใช้ระยะเวลานาน และมีการทำกิจกรรมการผลิตต่อเนื่องเพื่อการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านจะต้องกะประมาณว่าครวัเรียนตนเองจะบริโภคข้าวเท่าใดจึงจะพอเพียง ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจะแลกเปลี่ยนหรือขายเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตอื่นที่จำเป็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ครอบครัวตนเองไม่สามารถผลิตได้ ชาวบ้านเล่าถึงเรื่องการเก็บข้าวไว้เพื่อบริโภคให้ฟังว่า “คนสมัยเก่าข้าวในยุ้งนี้ ถ้าไม่เห็นหน้าน้องรุ่นใหม่ๆ ก็จะไม่ขาย จะเอาไว้ใช้ ใช้พอกิน จะสีไว้เลยนะ เอาข้าวสีไว้ คนสมัยก่อนลูกเยอะต้องสีไว้เป็นเกวียนสองเกวียน เอาไว้ใส่กระสอบมาตั้งตามมุมบ้าน แต่ละมุมๆ” การที่ชาวบ้านไม่รีบร้อนขายข้าว ก็เป็นเพราะ “ไม่เดือดร้อน”

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังปลูกกะหล่ำกับฝ้ายเพื่อใช้ในครัวเรือน มีการปลูกข้าวโพด แตง มะเขือ และผักนานาชนิด ไว้เป็นอาหาร สำหรับฝ้ายนิยมปลูกกันมากดังนั้นเมื่อมีเหลือใช้ก็จะหอบไปขาย ส่วนที่เก็บไว้ใช้เองนั้นชาวบ้านจะนำมาทอผ้า ดังที่เล่าว่า “สมัยก่อนรุ่นยายเขาก็ปั่นฝ้ายเอง ใช้เอง ทำย่าม ทำผ้าตัดเสื้ออะไรแล้วก็ย้อมคราม ตัดใส่เองเย็บมือเอง แล้วก็เอาไม้เหมือนไม้จิ้มฟันกลัดเป็นแนวไว้แล้วก็เย็บ” ในขณะเดียวกันทุกบ้านจะปลูกต้นครามไว้ด้วยเพื่อใช้ในการย้อมผ้า

เศรษฐกิจแบบยังชีพสมัยเพื่อประมาณ 40 ปีนั้ ชาวบ้านแทบไม่ต้องใช้จ่ายเงินซื้อหากันเลยทั้งในการผลิตและการบริโภค ในด้านการผลิต ก็เป็นระบบการผลิตที่มีต้นทุนต่ำมาก ดังที่ชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าว่า “สมัยก่อนแทบไม่ได้ซื้ออะไรเลยนะครับ ก็ไปตัดไม้ในป่าควายก็เลี้ยงเอง พันธุ์ข้าวก็เก็บไว้เอง ปุ๋ยก็ไม่ต้องซื้อยากี่ไม่ต้องฉีดพ่น เครื่องสูบน้ำก็ไม่มีครับทำตามธรรมชาติ มีแต่ใช้รถจักรยานพ่วงเอาข้าวไปหว่าน ตรงไหนไปไม่ได้ หากคันน้ามันเล็กก็ใช้ควายไป” ดังนั้นแม้จะได้ผลผลิตไม่มาก แต่กลับมีส่วนเกินจากการผลิตได้มากกว่า นั่นคือ “ถึงผลผลิตไม่ดี แต่เงินทองมันเหลือมากกว่า ค่าใช้จ่ายน้อย ต้นทุนมันน้อย ใช้ธรรมชาติ แรงงานสัตว์ แรงงานคนกันเอง”

ในสมัยเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว การหาปลาและของป่าเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกัน หลังจากการเกี่ยวข้าวแล้ว แต่มีได้ถือว่าเป็นการประกอบอาชีพเพราะชาวบ้านหากันมาเพื่อการบริโภคเท่านั้น ในการหาปลานั้นชาวบ้านมีจุดประสงค์หลักอยู่ประการหนึ่งคือเพื่อการทำปลาร้า ชาวบ้านต้องไปหาปลาที่ยังพื้นที่อื่นนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะไปหาที่แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำสองพี่น้อง โดยจะไปเฉพาะคนที่ทำงานได้ และมีการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน

ที่ไปด้วยกัน เช่น การแห้วแห ฝึปลา ทำปลาหมักปลาร้า การเดินทางไปหาปลานั้น ชาวบ้านหลายครอบครัวจะไปด้วยกัน แต่แยกเกวียนตามครัวเรือนใครครัวเรือนมัน ชาวบ้านเดินทางเกวียนไปเป็นขบวน เรียกได้ว่าไปกันเป็นคาราวานเกวียน ซึ่งครั้งหนึ่งๆที่ไปก็จะมีเกวียนร่วมขบวนประมาณอย่างน้อย 25-30 เล่ม ชาวบ้านต้องเตรียมข้าวของ อาหาร ของแห้ง ไปด้วย เพื่อให้สามารถเดินทางไปได้หลายวัน ทั้งเพื่อการบริโภคและสำหรับนำไปแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในพื้นที่อื่นได้ด้วยหากมีโอกาส การเดินทางให้ถึงที่หมายจะใช้เวลาประมาณ 1 วัน และไปอยู่ยังพื้นที่เป้าหมายประมาณ 10-15 วัน จึงจะกลับ ผู้เฒ่าท่านหนึ่งได้เล่าถึงวิธีการทำวงล้อมเกวียนในขณะที่พักแรมให้ฟังว่า “...เกวียนขับเป็นวงเลย ล้อมรอบเอาหัวชนท้าย หัวชนท้ายนะเกวียนนี้ ที่นี้ควายกลางคืนก็เอาเข้าในวงเกวียน คนนอนรอบ” สาเหตุของการจัดที่พักแรมเช่นนี้ก็เพราะ “เอาเกวียนเนี่ยทำคอก กันโจรผู้ร้ายก็ได้ กันขโมยก็ได้ กลางคืนก็คนนอนได้ถนัดเกวียนทั้งหมดเลย” ชาวบ้านจะจัดที่นอนได้ถนัดเกวียนโดยเกี่ยวฟางมากองใต้ถุนเกวียนแล้วปูทับด้วยเสื่อไม้

เมื่อชาวบ้านหาปลามาได้ก็จะหมักกับเกลือที่เตรียมไปด้วย ใส่ให้ไว้ก่อน แล้วค่อยนำกลับมาแปรรูปที่บ้านอีกที ปลาที่หาได้เป็นปลาเบญจพันธุ์ เช่น ปลากระดี่ ปลาสร้อย ปลาหมอ ปลาดุก โดยจะทำการปลาเค็มเพื่อเก็บไว้บริโภค จึงมีเตรียมตะแกรงไว้สำหรับตากปลาไปด้วย สำหรับปลาที่หาได้นั้น แม้ชาวบ้านจะไปด้วยกันหลายครัวเรือนแต่ก็แยกเกวียนออกเป็นของแต่ละครัวเรือน บ้านใครหาได้เท่าใดก็เอาไปได้เท่านั้น ตามแต่กำลังของครัวเรือนนั้นๆ เป็นหลัก

สำหรับการหาปลาจำนวนไม่มากนักที่พอจะหาในชุมชน จะทำกันตามหนองน้ำสาธารณะ ท้องไร่ท้องนา ซึ่งแม้จะเป็นที่นาของคนอื่น เจ้าของก็ไม่ค่อยหวง ดังคำบอกเล่าในประเด็นนี้ว่า “ส่วนมากไม่หวงกันนะ หนองสาธารณะ ท้องไร่ ท้องนา ไปแห้วแห สุ่มปลากันไปวิดไปด้วยกัน” ในการไปวิดปลาจะใช้ “กระเบ็ง” เป็นเครื่องมือในการวิดปลา

การหาของป่าของชาวบ้านสามารถทำกันได้โดยสะดวก เพราะด้านหลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ที่มีพื้นที่กว้างขวางหลายร้อยไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติรวมไปถึงสัตว์ป่า เช่น เสือ เก้ง กวาง หมูป่า ชาวบ้านจึงสามารถเข้าไปเก็บของป่าได้ตามความพึงพอใจ ดังที่ว่า “ที่หน้าถูดุฝน ก็หน่อไม้ อะไร ไม่อดหรอก” ชาวบ้านมักเข้าไปหาหน่อไม้กันในป่าไผ่ ป่าไผ่จึงเป็น “เหมือนที่สาธารณะ ไม่มีเอกสิทธิ์ของใครทั้งหมด” ใครต้องการตัดไม้ไผ่ไปใช้ประโยชน์อะไรก็ได้และในจำนวนไม่น้อยเท่าใดก็ได้ เมื่อชาวบ้านต้องการตัดไม้จำนวนมากๆ ก็จะใช้วิธี “ลงแขกกันไปตัด บางเจ้าก็เป็นร้อยๆลำ ร้อยถึงสองร้อยลำอย่างนี้ ก็จะเอาเกวียนไป” การตัดไม้และการหาของป่านั้นไม่จำเป็นต้องขออนุญาตกับผู้ใดอย่างเป็นทางการ เพราะป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์และการใช้ของชาวบ้านไม่ได้มากมายจนเกินกำลังการเติบโตของ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในป่า ซึ่งในปัจจุบัน ป่าไผ่แห่งนี้ได้แปรสภาพไปเป็นศูนย์เพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ มีเนื้อที่ประมาณ 500 กว่าไร่

การเก็บอาหารไว้บริโภคในสมัยนั้น นอกจากข้าวและปลาร้าที่ต้องเก็บไว้ให้เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปีแล้ว ชาวบ้านยังมีวิธีในการถนอมอาหารโดยนำหน่อไม้ป่าที่หาได้มาเผาไฟ แล้วล้างน้ำ ทำเปรี้ยวและตากแห้งอันเป็นกรรมวิธีเฉพาะของชุมชน ส่วนผลผลิตอื่นๆที่จำเป็นยังคงต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่ห่างไกลกันออกไป

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านอาศัยน้ำฝนเป็นหลักทั้งในการทำนาและการอุปโภคบริโภค ซึ่งตักกันตามหนองน้ำ และใช้วิธีขุดบ่อน้ำโอบหรือที่เรียกกันว่าบ่อโพรง เป็นบ่อที่ขุดลึกลงดินไปประมาณ 5-10 เมตร ใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อบริโภค เนื่องจากความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นทุกปีโดยเฉพาะในเดือนมีนาคมและเมษายน น้ำฝนที่กักเก็บไว้จะไม่เพียงพอต่อการบริโภค บ่อน้ำโพรงที่กินดีน้ำจะไม่มียุงรบกวน ในการจัดสรรชาวบ้านจะจัดระเบียบแบบพึ่งพากัน ใช้วิธีการเข้าคิวใครมาก่อนก็จะได้ตักน้ำไปก่อน เวลาตักน้ำก็จะใช้กระป๋องหรือปื๊บหย่อนลงไปตัก โดยแต่ละคนสามารถตักน้ำได้ 4-6 ปื๊บ ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์ที่ตนเองมี ในการเข้าคิวอาจใช้ปื๊บนำมาเข้าคิวไว้ก่อนได้

แม้ว่าลักษณะการยังชีพของชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต จะไม่ได้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติทุกส่วน เช่นในบางปีชาวบ้านก็เผชิญกับความแห้งแล้ง แต่ก็สามารถหาหนทางออกได้ด้วยตนเอง การแก้ปัญหาเพื่อให้ตนและครอบครัวดำรงอยู่ได้จึงเป็นการต่อสู้ซึ่งเป็นประสบการณ์อันสำคัญ ในช่วงเวลานั้นเศรษฐกิจชุมชนสามารถสร้างความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกันระหว่างการผลิตและการบริโภค ซึ่งย่อมก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ของการทำมาหากินแบบเรียบง่ายและแก้ไขปัญหาตนเองได้ภายในชุมชน ชะตากรรมที่ชาวบ้านได้รับเห็นได้ชัดว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ มากกว่าเกิดจากน้ำมือการทำลายล้างของมนุษย์ที่ผลาญทรัพยากรธรรมชาติและที่ดิน ด้วยวิธีการผลิตแบบใหม่ๆในยุคปัจจุบัน

ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมมือ

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนที่มีความผูกพันภายในสูงมาก อันมาจากการสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกัน ชาวบ้านรู้สึกภาคภูมิใจที่จะเล่าให้ฟังว่าชุมชนนี้เป็น “บ้านคนลาว” สามารถพูดภาษาลาวได้ และใช้กันในการสื่อสาร เพราะพื้นเพของต้นตระกูลที่มาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณนี้เป็นคนเวียงจันทน์ที่อพยพมาครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 นามสกุลที่ใช้กันในชุมชนจึงมีซ้ำๆกันอยู่มาก เช่น หงษ์เวียงจันทน์ ผิวนันตี จุ่มพรม เอี่ยมศรี คำทา เป็นต้น และแม้แต่คนที่ย้ายมาอยู่ที่หลัง หากไม่มีนามสกุลใช้ก็จะขอแบ่งใช้นามสกุลเดิมที่มีอยู่แล้ว จนกระทั่งมีลูกหลานนามสกุลเดียวกันกลายเป็นญาติกันไปหมด ในอดีตนั้น

ชาวบ้านเล่าว่าในหมู่บ้านนับถือกันเป็นพี่เป็นน้อง เนื่องจากยังไม่มีการค้าขาย มีอะไรก็จะมาแบ่งปันกัน เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“คนในหมู่บ้านพอเลิกจากงานก็คุยกัน เหมือนพี่น้องกันหมด มีอะไรก็ช่วยกันทำ ความแตกแยกไม่ค่อยมี เพราะการค้าขายแต่ก่อนไม่มี มีอะไรก็แบ่งกัน มีผักก็แบ่ง มีข้าวโพดก็แบ่งกัน”

ความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องของชาวบ้านมะกอกใต้ ยังคงถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ด้วยการมีวัฒนธรรมร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องของประเพณีงานบุญ ที่ชาวบ้านร่วมแรงกันปฏิบัติ ได้แก่ ประเพณีสารทลาว และประเพณีบุญข้าวหลามหรือบุญข้าวจี สำหรับประเพณีสารทลาวนั้น ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ ของกลางเดือน 10 โดยชาวบ้านจะทำกระยาสาธมาถวายพระ ส่วนประเพณีบุญข้าวจีหรือที่ปัจจุบันเรียกว่าบุญข้าวหลามนั้นเป็นประเพณีที่ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 ในวันนั้นชาวบ้านจะทำข้าวจีมาถวายพระ ข้าวจีก็คือข้าวหลามที่ปิ้งแล้วผ่าออกนำมาชุบไขแล้วปิ้งซ้ำอีกทีหนึ่ง ซึ่งในยุคปัจจุบันการทำข้าวจีจะเป็นการยุ่งยาก จึงเหลือเพียงแค่การนำข้าวหลามมาถวายพระ นอกจากนั้นก็มีประเพณีไทยคือวันบุญสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านทุกรุ่นจะมาร่วมสนุก กิน เล่น และอวยพรให้แก่กันในเดือน 5 ในตอนปลายปีชาวบ้านจะมีการเตรียมการกันที่วัดเพื่อเตรียมรับกับงานปฐกฐกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เป็นการทำบุญเข้ากรรม โดยจัดกันในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 12 นับไปเป็นเวลา 9 วัน 9 คืน ในช่วงเวลาดังกล่าวพระภิกษุจะมาเข้ากรรมที่วัดของชุมชน โดยมีจำนวนมากถึงประมาณ 300 รูป ก่อนที่จะเข้าสู่พิธีนี้ พระภิกษุที่ประสงค์จะมาเข้ากรรมที่วัดต้องมาลงชื่อก่อนล่วงหน้า เป็นการจองไว้ให้ทราบล่วงหน้า เพื่อที่ชาวบ้านจะสามารถเตรียมการได้ถูกต้อง การเตรียมของชาวบ้านเรื่องแรกก็คือ การทำเทียนให้กับพระภิกษุสงฆ์แต่ละรูป เรียกกันว่า “กระต๊อบ” เป็นเทียนขนาดพอนอนได้ 1 รูป โดยมีเสาขึ้นมาและทำหลังคาซุ้มแบบง่ายๆ กระต๊อบนี้ชาวบ้านจะทำกันที่บ้านและนำไปเรียงกันที่วัด เมื่อเสร็จงานแล้วจึงรื้อออก พระภิกษุที่มาเข้าปฐกฐกรรมจะมีเจ้าภาพทุกรูปโดยชาวบ้านจะร่วมกันเป็นเจ้าภาพ อาจรับเป็นเจ้าภาพได้ตั้งแต่ 1 รูปหรือมากกว่านั้น ตามกำลังศรัทธาและกำลังทรัพย์ ผู้ที่รับเป็นเจ้าภาพจะต้องซื้อเครื่องบริโภคนั้น เช่น โอวันติน กาแฟ นม บุหรี่ เตรียมไว้ถวาย ในช่วงเวลาของการปฐกฐกรรมนี้ชาวบ้านจะดับบาตรทุกเช้า และถวายรูปเทียนในตอนเย็น ประเพณีต่างๆ เหล่านี้ยังมีการสืบทอดมาจนยุคปัจจุบัน

การทำบุญและงานประเพณีรื่นเริงต่างๆ ของบ้านมะกอกใต้ เป็นการผสมผสานระหว่างความสนุกสนาน การทำบุญ ความร่วมมือ การให้ความเคารพต่อผู้เฒ่าผู้แก่ และความระลึกถึงบรรพชน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ระลึกร่วมอยู่ตลอดเวลาถึงความเป็นพวกเดียวกัน

นอกจากงานประเพณีที่จัดขึ้นในรอบปีแล้วในอดีตชุมชนยังมีพิธีกรรมในการผลิต ซึ่งในยุคปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว พิธีกรรมการผลิตในอดีตนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีแนวทางควบคุมการกระทำของสมาชิกในชุมชนเพื่อให้เกิดความสงบสุข และอยู่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสรรพสิ่งได้อย่างดี การทำพิธีกรรมการผลิตเป็นการบ่งบอกถึงการให้คุณค่าต่อทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงออกถึงวิธีการทำมาหากินที่ไม่เคยลบลู่ต่อสิ่งรอบตัว และปัจจัยการผลิตที่ตนเองใช้ประโยชน์ และนั่นคือการทำมาหากินที่ไม่ทำลายหรือขูดรีดต่อธรรมชาติ

พิธีกรรมต่างๆในชุมชน เกิดขึ้นตามวงจรการผลิตในแต่ละรอบปี การเริ่มต้นทำนาปีในสมัยก่อนนั้น จะต้องมีการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น เมื่อเริ่มจะลงมือไถนา วันแรกของการไถต้องเป็นวันศุกร์เพราะถือว่าเป็นวันขวัญข้าว ดังที่ผู้เฒ่าในชุมชนกล่าวว่า “วันศุกร์เป็นวันขวัญข้าว วันที่นางแม่โพสพ แม่นางพระธรณีเคঁาเรียกหา” ก่อนลงมือไถต้องจุดธูป 1,500 ดอก เพื่อไหว้แม่พระธรณี เพราะเชื่อว่าที่นาแปลงหนึ่งจะมีที่กว้างหนึ่งวายาวหนึ่งวาเป็นที่ซึ่งมีแม่พระธรณีสถิตอยู่ โดยเจ้าของนาจะเลือกทำพิธีในมุมพื้นที่นาที่เป็นมงคล ชอบทิศไหนก็ไหว้ตามทิศนั้น

นอกจากนั้น ในวันสารทกลางเดือน 10 ชาวบ้านก็ยังระลึกถึงคุณแผ่นดินและคุณข้าว โดยจะนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปเลี้ยงแม่พระธรณีและแม่โพสพ ถือกันว่าแม่โพสพคือน้ำนมข้าวและแม่พระธรณีคือเจ้าของที่ดิน เครื่องเซ่นที่ใช้ได้แก่ ของหวานที่นำมาทำบุญกับพระ ซึ่งทำเป็นห่อๆแบบขนมจาก คือม้วนปลาย 2 ด้าน แล้วเอาขนมใส่ตรงกลาง และยังนำใบตองมาสานเป็น “กระต๊อบ” เอาไม้เสียบตรงกลาง แล้วเอาตอกม้วนให้เป็นวงกลม ใส่หามา 5 คำ บุหรี่ 5 มวน ทำได้คันหนึ่งก็ปักไว้ เป็นพิธีกรรมของการเลี้ยงแม่โพสพและแม่พระธรณีในช่วงเวลาที่ข้าวกำลังตั้งท้อง ดังว่า “เออ ตั้งท้อง ขอให้ข้าวเจ้า(ข้าว)ตั้งท้อง มีครรภ์อะไรสมบูรณ์”

หลังจากการเก็บเกี่ยว นวดข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะทำพิธีทำขวัญเปิดปากยุ้ง เพื่อเตรียมขายผลผลิต การทำขวัญข้าวในพิธีนี้ชาวบ้านจะทำบายศรี โดยมีไข่ต้ม ไก่ต้ม ข้าวเหนียว ขนมต้มแดงต้มขาว และเหล้าที่หมักกันเอง เวลาทำขวัญใช้ภาษาลาวและเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมทำบุญ พิธีทำขวัญข้าวนี้ทำกันที่ยุ้งของบ้านใครบ้านมัน ดังนั้นในวันเดียวกันหมอบทำขวัญอาจต้องขึ้นลงจากยุ้งนี้แล้วไปยังยุ้งอื่นๆต่อไป

ก่อน พ.ศ. 2520 ชาวบ้านยังมีพิธีแห่นางแมวกันอยู่ โดยต้องใช้แมวสามสี เพราะถือว่าเป็นสิริมงคล แล้วจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่ตะกร้าวางไว้ข้างบนกองที่ใส่แมว เอาไม้คานหามองแห่ไปยังที่ต่างๆ พิธีกรรมนี้ทำกันในช่วงฤดูฝนที่ปรากฏว่าไม่มีฝนตกต้องตามฤดูกาล

พิธีกรรมต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในอดีต สะท้อนให้เห็นถึง “อำนาจ” ในการควบคุมจัดการทรัพยากรต่างๆของชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิอย่างเต็มที่ในการเข้าถึง (right of access) ที่ดิน

และทรัพยากรต่างๆ สามารถสร้างระเบียบทางสังคมที่กำหนดคุณค่าแก่สรรพสิ่งเพื่อการอยู่ร่วมกัน ตราบใดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไข ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ในชุมชน อำนาจในตัวเองของชาวบ้านลักษณะนี้ก็สามารถคงอยู่ได้

ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลัสสร้างสรรค์ของชุมชน

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและชุมชน ไม่ค่อยได้พึ่งพาผลผลิตจากภายนอกเท่าใดนัก การผลิตต่างๆเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สืบทอดและซึมซับมา โดยอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน ประสบการณ์และความชำนาญต่างๆในการผลิต เป็นเรื่องที่มีใช้ว่าจะสอนกันได้ หากมิได้มีการปฏิบัติกันต่อมาจนเป็นภูมิปัญญา เช่น การทำเสื้อผ้าเอง เริ่มต้นจากการปลูกฝ้ายมักทำในเดือนกรกฎา-สิงหาคม และได้ผลผลิตประมาณเดือนธันวาคม-มกราคม ชาวบ้านจะเก็บดอกฝ้ายใส่ในอ้าว ซึ่งเป็นไม้ขนาดเล็ก เมื่อหมุนอ้าวแล้วจะเกิดปุยฝ้ายออกมา นำปุยฝ้ายมาตากแดดให้แห้ง แล้วนำไปหีบหรือเอาเมล็ดออก เสร็จแล้วจึงเอามาตีตให้ขึ้นฟู โดยใช้ไม้รอกที่มีปลายแหลมซึ่งด้วยเส้นหวายเป็นเครื่องมือในการตีตฝ้าย เมื่อฝ้ายฟูดีแล้วก็จะนำมาผ่นกับแท่งไม้ ปั่นเป็นเส้นฝ้ายออกมาใส่หลอดไม้รวก ซึ่งเป็นหลอดไม้ใหญ่ๆ เพื่อใช้ทอผ้า หลังจากที่ได้ตัดเย็บเป็นผ้านุ่ง หรือทำเป็นย่ามแล้ว ชาวบ้านจะมีวิธีการย้อมด้วยคราม ดังนั้นในสมัยก่อนจึงมีการปลูกต้นครามกันทุกบ้าน ต้นครามมีความสูงประมาณเมตรกว่า วิธีการนำเอาต้นครามมาใช้ประโยชน์ในการทอผ้าก็คือ ตัดส่วนของลำต้นมัดเป็นกำๆ หมักไว้ในโอ่งที่ผสมกับปูนแดง กวนไปกวนมาจนเนื้อน้ำเป็นสีเขียวดำๆ ปล่อยทิ้งไว้ 1 คืน เอาน้ำใสๆออกเหลือแต่น้ำขุ่นๆกันโอ่ง เป็นตะกอนใช้สำหรับเป็นเชื้อคราม นำเชื้อครามนี้มาปนกับน้ำด่างอีกทีหนึ่ง ชาวบ้านจะทำน้ำด่างที่จะใช้นี้โดยการนำต้นผักขมไปเผาให้เป็นถ่าน เอามาแช่น้ำเพื่อให้เป็นน้ำด่าง จึงค่อยมาผสมกับน้ำคราม หมักไว้ประมาณ 5-7 วัน เมื่อตกดูแล้วหากเห็นว่าน้ำมีสีเหลือง แสดงว่าน้ำนั้นมีเชื้อดีพอที่จะนำผ้าขาวที่ทอได้ลงไปย้อม ขยี้ทิ้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง เอาขึ้นมาปั่น แล้วจึงนำมาผึ่งแดด พอตกเย็นก็นำผ้าที่ผึ่งนั้นมาขยี้ซักกับน้ำเชื้ออีก การขยี้ซักกับน้ำเชื่อนี้เรียกว่าการจกหม้อ วันหนึ่งอาจจกหม้อประมาณ 2-3 ครั้ง ผ้าจึงจะติดครามดี หรือถ้าต้องการให้สีออกดำมากๆ ก็เลยขยี้ถึง 3-4 วัน ซักอย่างไรสีจะไม่จางไป นอกเหนือไปจากการย้อมสีด้วยครามแล้ว ชาวบ้านยังย้อมผ้าด้วยมะเกลือซึ่งจะได้สีออกดำๆตัดสีเป็นทางเก๋ออกไปทำนา แต่หากต้องการสีออกแดงเข้มก็จะใช้เปลือกประดู่มาย้อม

ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการทำเหล้ากันเอง บ้านไหนไม่ทำก็จะใช้ซื้อจากบ้านที่ทำเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วตกราคาขวดละ 3 บาท การทำเหล้าสาโทของชาวบ้านมีกรรมวิธีคือนำข้าวเหนียว (ปลูกกันประมาณ 1 ส่วนใน 10 ส่วนของข้าวเจ้า เช่นทำนา 20 ไร่ ชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียวไว้สัก 2 ไร่ ส่วนใหญ่เพื่อไว้ทำขนม) มาสีแล้วตำให้มีขนาดเล็ก “เท่าหนูกินได้”

ทำเป็นข้าวกล้องและนำมาแช่น้ำ เอาขี้เถ้ามาพดีให้สะอาด แล้วนำข้าวกล้องกับเถ้าในสัดส่วน 3 ต่อ 1 มาแช่น้ำและนึ่งปนกัน เสร็จแล้วเอามาแผ่ให้เย็น นำน้ำปูนใส (ปูนกินหมาก) มาล้างให้สะอาด ใส่ตะแกรงให้แห้งสนิท จึงนำมาผสมกับแป้งทำสาโทที่ทำจากแป้งข้าวเหนียวตำหมักกับหัวเชื้อ เกล้าส่วนผสมเข้าด้วยกัน ทิ้งไว้ประมาณ 3-5 คืน ข้าวจะรัดตัวเป็นก้อน น้ำที่หมักไว้จะใสเรียกว่าขี้เหล้า นำขี้เหล้านี้เทลงไปในไหโดยใช้ใบตองทำเป็นกรวย ขณะเทน้ำจะกระจายและขุ่น ต้องทิ้งไว้สัก 3 คืนขึ้นไป ยิ่งทิ้งไว้นานยิ่งดี (ยิ่งนานยิ่งเมา) ก็จะได้เหล้าสาโท นอกจากนั้นยังสามารถใส่สมุนไพร เช่น ชะเอมไทย กะถา เปลือกมะเกลือ โดยนำมาอย่างก่อนย่างแล้วรองไว้ที่ก้นไห ซึ่งจะให้ประโยชน์และรสชาติที่แปลกออกไป เช่นเปลือกมะเกลือจะช่วยขับพยาธิ ส่วนชะเอมไทยจะทำให้สาโทมีรสหวานเหมาะแก่ผู้หญิงรับประทาน

การผลิตในลักษณะเช่นนี้เป็นกระบวนการที่สัมผัสกับธรรมชาติ และเป็นกระบวนการที่ครบถ้วนในตัวคนหรือครัวเรือนหนึ่งที่สามารถทำได้ ด้วยเหตุนี้การผลิตของชาวบ้านจึงมีพลังสร้างสรรค์สูง จากการได้ใส่ใจวิญญูญาณเข้าไปในการผลิต อย่างที่ไม่ต้องยึดติดกับกรอบของการผลิตเพื่อขาย ซึ่งจำเป็นต้องผลิตตามความต้องการของตลาด

ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง

ในอดีต ชาวบ้านสามารถใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกลไกขับเคลื่อนให้กระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ประสบผลสำเร็จ ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวบ้านทำการผลิตเพื่อบริโภคเอง ยังไม่ได้สนใจที่จะสร้างส่วนเกินเพื่อขายเป็นวิถีชีวิตหลักของตน แต่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพด้วยตนเอง และชุมชนยังมีการจัดระเบียบทางสังคมที่ทำให้สามารถผลิตซ้ำรูปแบบการดำรงชีวิตที่มั่นคงในชุมชน ซึ่งนิยามไว้ในที่นี้ว่าเป็น “ทุนทางสังคม”

ทุนทางสังคมของชุมชนในอดีต มีรูปแบบต่างๆ ที่ทับซ้อนกันอยู่ เนื่องจากการจัดระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเชื่อมโยงกันเอง รูปแบบทุนทางสังคมที่พบได้ในชุมชนอาจอยู่ในรูปของ บรรทัดฐาน เงื่อนไข หรือกระบวนการ แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้สิ่งเหล่านี้ถูกเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ก็เพราะเป็นทุนที่ยังมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น หากชุมชนมีการผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์เหล่านี้ไปเรื่อยๆ และจะมีปริมาณน้อยลงได้ หากชุมชนละเลยระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ดังกล่าวไป ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอทุนทางสังคมของชุมชนในรูปแบบที่สำคัญ 2 รูปแบบ ที่เป็นพื้นฐานให้เกิดทุนทางสังคมรูปแบบอื่นๆ ตามมา ได้แก่ ความไว้วางใจกัน (trust) และ บรรทัดฐานของการพึ่งพา (norms of reciprocity)

ความไว้วางใจกัน

ความไว้วางใจกันระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การพึ่งพาอาศัยกันเกิดได้อย่างปกติในชุมชน นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาคนในชุมชนเดียวกันจะมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน นับตั้งแต่เรื่องของการจับจองที่ดิน ที่สมยอมดีต่อกันบุกเบิกที่ดินทำกิน ชุมชนยังไม่มีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ใดๆมาบังคับให้เกิดเป็นสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน แต่ชาวบ้านก็สามารถรับรู้และเข้าใจถึงสิทธิแห่งความเป็นเจ้าของด้วยวิธีการง่ายๆ กล่าวคือแค่การบากต้นไม้เพื่อจับจองที่ซึ่งตนเองได้บุกเบิกหักร้างถางพงแล้ว ซึ่งหมายถึงความไว้วางใจได้ถูกสร้างให้เกิดขึ้นมาในกระบวนการเช่นนี้แล้วว่าจะไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิในที่ดินทำกินกัน

นอกจากนั้น ในชุมชนประเพณีมีความเชื่อและไว้วางใจว่าการให้และการรับเป็นสิ่งที่มาด้วยกันเสมอ ดังนั้นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือการลงแขกจึงเกิดขึ้นได้อยู่ตลอดเวลา ในช่วงเวลานั้น การแลกเปลี่ยนของชาวบ้านทำกันได้ในทุกกิจกรรม ที่เกิดความต้องการจากฝ่ายผู้รับ และการตอบสนองความต้องการโดยผู้ให้ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกบ้าน การแลกเปลี่ยนผลผลิตและอาหาร การตัดไม้ในป่าไผ่ โดยผู้ให้และผู้รับต่างก็ไว้วางใจซึ่งกันและกันว่า จะมีการตอบแทนคืนกลับให้เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งต้องการ

บรรทัดฐานของการพึ่งพา

การพึ่งพากันของชาวบ้านในสังคมของชุมชนนั้น ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหลักที่สำคัญเพราะเป็นการจัดระเบียบสังคมเพื่อเป็นพื้นฐานของการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกันได้ บรรทัดฐานของการพึ่งพาทำให้ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนทั้งอาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ และแรงงาน ซึ่งกันและกันตามความจำเป็นและตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีน้ำใจให้แก่กัน การทำนาสมัยก่อนใช้วิธีลงแรงกัน ไม่มีการจ้าง ในกรณีที่มีความจำเป็น เกิดขัดสนขึ้นมา ชาวบ้านจะใช้แรงงานเป็นสิ่งตอบแทน เช่น หากขอยืมเงินก็จะใช้แรงงานเป็นดอกเบี้ย หากขอยืมเครื่องมือเครื่องมือเพาะปลูก ก็ใช้แรงงานตอบแทนเป็นค่าเช่า ในเรื่องของการเอาแรงสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านเล่าว่า

“แต่ก่อนมีแต่แขก ไม่มีจ้าง ทั้งปัก ทั้งดำ ทั้งเกี่ยว พอถึงเวลาเขาก็ไปบอกไว้ว่า เออ พรุ่งนี้ช่วยเกี่ยวข้าวหน่อยนะ ลงแขก เขาเรียกลงแขก เจ้าของนาจะทำกับข้าวไว้รอ เราก็มีอย่างเดียวไปใช้แรง โดยไม่เกี่ยวว่ามากน้อย พอถึงเวลาเราก็ไปช่วยเขา เอาแรงกัน ที่เขาที่เราพอที่เราเขาก็มาช่วย ที่ของเขาเราก็ไปช่วย จะไม่มีการเกียจคร้านว่าของคุณมากของคุณน้อยไม่มี เสร็จไม่เสร็จหมดเวลาก็เลิก ตีห้าก็ต้องขี่ควายออกไปแล้ว แต่ก่อนเขาจะเรียกแขก เป็นที่สนุกสนาน”

การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันในกลุ่มชนเป็นเรื่องที่มีมานานจนถึงทศวรรษ 2520 ก็ยังมีอยู่ให้เห็น ในอดีตนั้นการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน เป็นเรื่องที่ชาวบ้านทำเพื่อการดำรงชีวิต สำหรับกรณีที่ครัวเรือนของตนไม่สามารถผลิตของกินของใช้ที่ต้องการได้ ดังที่ผู้เฒ่าท่านหนึ่งที่มีวิชาในการทำขนมได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว สามารถนำขนมถ้วยฟูไปแลกกับข้าวเพื่อให้ได้ข้าวมากินทั้งปี ประมาณปีละ 700-800 ถัง ดังที่ว่า “ผมนี่ ทำขนมสมัยก่อนเพื่อแลกข้าวกับคนทำนา ไปแลกข้าว เอาไป 80 ถ้วยต่อข้าว 1 ถัง 20 ลิตร”

นอกจากการแลกเปลี่ยนในกลุ่มชนเดียวกัน การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนก็เกิดขึ้นด้วย เช่นในระหว่างการออกไปหาปลานอกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำกันเป็นประจำทุกปีนั้น ชาวบ้านจะนำของที่ผลิตได้ในชุมชนติดไปด้วย เพื่อที่สามารถแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่ตนต้องการระหว่างที่เดินทางไปยังจุดหมาย นอกจากนั้นเมื่อเกิดความต้องการสินค้าที่ชุมชนผลิตไม่ได้ เช่น กะปิ น้ำปลา เกลือ น้ำตาล มะพร้าว น้ำมันก๊าด ก็จะไปที่ตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง และตลาดเก้าห้อง อำเภอบางพลาม้า โดยไปกันทางเกวียน โดยการขนข้าวไปแลกเปลี่ยน ดังที่ผู้อาวุโสชุมชนท่านย้อนอดีตให้ฟังว่า

“มันก็มีกะปิ น้ำตาล พวกนี้ทำไม่ได้ ต้องไปแลกเขา แม้กระทั่งมะพร้าวยังต้องซื้อเขาไปที่ตลาดบางลี่ เก้าห้อง สุพรรณนั้นแหละ เอาเกวียนไปคันหนึ่ง เอาเกวียนไปถึงหน้าไถลำนานา ไถลั่นเดือนห้าเดือนหกนี้ ก็ไปแล้ว ขนข้าวไปเต็มคัน ไปแลกกะปิ น้ำตาล น้ำมันก๊าด เอาข้าวนี้ไปแลก แล้วก็ซื้ออาหารหลักของชาวนา เกลือ น้ำตาล น้ำปลา กะปิ สามสิ่งอย่างนี้ต้องเอามาตุน ตุนไว้เลย เป็นปีบ...ก็ไปขายเป็นถังถัง สมัยก่อนข้าวล่ะ แล้วก็ตกถังกัน สมัยนั้น (ประมาณ 60 กว่าปีมาแล้ว) ยังคันอยู่หกสิบถังค์ ถังหนึ่ง เกวียนละ หกสิบถังค์ คือร้อยถัง หกสิบบาท เอาไปห้าสิบถังค์ก็ได้สามสิบบาท สามสิบบาทนี่ชื่อของเดิมเกวียนนะ น้ำมันก๊าดปีบละหกบาท น้ำตาลก็ปีบลับห้าบาท”

แต่ก็เชื่อว่าชาวบ้านทุกคนจะไปแลกกันหมด รายที่ไม่ไปแลกซื้อโดยตรงก็ต้องมาแลกซื้อผ่านพ่อค้าชุมชนที่ลงทุนเอาเกวียนไปแลกมา ซึ่งเป็นพัฒนาการของพ่อค้าในสมัยนั้น ที่สามารถได้กำไรจากการขายต่อโดยบางครั้งสามารถแลกน้ำปลา 2 ขวด ได้ข้าวถึง 1 ถัง โดยการซื้อเชื่อจดยการไว้ จนกว่าทำนาได้ผลผลิตก็จะมาคืนข้าวกัน

สำหรับการให้โดยมิได้หวังผลตอบแทน ก็ถือเป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพาอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มชน เพราะหากบ้านใดขาดแคลนทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านร่วมชุมชนจะไม่ทอดทิ้งกัน โดยใช้วัดในชุมชนเป็นแหล่งบริจาคทานที่สำคัญ ดังนั้นหากใครไม่มีกินก็จะมีทางอดตายถ้าไปแบ่งอาหารที่วัด ในกรณีของการช่วยเหลือกันเช่นนี้ชาวบ้านเล่าว่า “คนจนก็มีแต่ไม่ถึงขนาดขอเค่ากินหรอก ไม่มีก็ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนจนมาก ไปรวมกันที่วัด ข้าวสุกข้าวสารเยอะ ข้าวไม่มี แบ่งเอาไป กะปิ น้ำปลา”

สำหรับงานบุญ งานศพ หากบ้านใดมีงานชาวบ้านก็จะบอกต่อกันไป โดยจะมาช่วยกันจัดงาน โดยเฉพาะถ้าเป็นงานของคนที่มีฐานะลำบาก ชาวบ้านก็จะพากันหอบหิ้วอาหารและของใช้ประจำบ้านมาช่วยกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า “คือคนที่ไม่ค่อยมีสตางค์ พวกเราจะช่วยกัน บ้านทุกบ้านจะมีข้าวขันหนึ่ง มะพร้าวลูกสองลูก น้ำปลา น้ำตาล หอม กระเทียม จะหิ้วตะกร้าไปให้ ไปช่วย เป็นธรรมเนียม” โดยธรรมเนียมที่ว่านี้ยังคงปฏิบัติมาจนทุกวันนี้

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะของการพึ่งพากันหรือกระทั่งการให้เปล่า การตอบแทนกลับคืนในระยะเวลาต่อมาไม่จำเป็นต้องมีอัตราที่คงที่แน่นอน และหากไม่มีการตอบแทนคืนกลับมาเลย ก็จะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเพราะคนผู้นั้นขัดสน ในขณะที่การตอบแทนกลับคืนอยู่ในอัตราที่มากกว่าตามธรรมเนียมปฏิบัติกัน ผู้คืนให้ก็คิดเพียงว่าเป็นการชดเชยให้แก่ความเห็นอกเห็นใจที่มีต่อกัน มากกว่าที่จะคิดว่าเป็นการขูดรีดของอีกฝ่ายเพื่อหวังประโยชน์ทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด

ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต แต่ดั้งเดิมจะไม่ค่อยมีการสะสมเงินกันเท่าใดนัก แต่จะมีการสะสมผลผลิตที่จำเป็นต้องเก็บไว้บริโภคให้พอเพียงในแต่ละปี ชาวบ้านไม่สะสมเงินเพราะมีการแลกเปลี่ยนด้วยเงินน้อยมากและการขายผลผลิตก็มีไม่มากนัก ในกรณีที่เริ่มมีการขายผลผลิตมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาของการเริ่มปลูกข้าวได้มากขึ้น ชาวบ้านจะเก็บเงินไว้ที่บ้าน และเงินตรา รวมทั้งทุนที่เป็นแรงงานสัตว์คือควายที่ใช้ในการปลูกข้าว ก็มักจะถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเครื่องมือ รถไถ ปุ๋ยและยาเคมี และเมล็ดพันธุ์พืชสมัยใหม่ ดังนั้นหากมองย้อนไปในอดีตสมัยก่อนหน้านั้นแล้วในเชิงรูปธรรม ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญ จะมีเพียงแค่แรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมือที่ผลิตกันเอง ส่วนในเชิงรูปธรรมแล้ว ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจจะหมายถึงการที่ชาวบ้านมีอิสระในการทำกิจกรรมเศรษฐกิจ (economic autonomy) ได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร เนื่องจากไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการตัวเองเข้ากับการผลิตเพื่อขาย ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความมีอิสระทางเศรษฐกิจของชุมชนหมดสิ้นไป

ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน เนื่องจากชุมชนยังไม่ได้เข้าสู่ระบบการซื้อเพื่อผลิต (production consumption) แต่การผลิตเน้นที่การใช้กระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาและส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง ชาวบ้าน

บริโศกผลผลิตตามความจำเป็น โดยยังไม่ได้รับเอาภาวะบริโศกนิยมเข้ามา จึงยังไม่เกิดความต้องการในสินค้าทันสมัย และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัวของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระในการแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่มีต่อการในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชนสร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

ทุนทางกายภาพที่สำคัญที่สุดในสมัยก่อนไม่ใช่ทุนเงินตรา แต่เป็นที่ดินซึ่งอยู่ในฐานะที่ทำกิน เพราะที่ดินเป็นแหล่งผลิตข้าวและพืชพันธุ์ที่ชาวบ้านต้องบริโภคเพื่อการดำรงชีวิต ในสมัยก่อนนั้นหากใครไม่มีที่ดินทำกินจะลำบากมากหากจะทำกินเองจะต้องเช่าที่ดิน ซึ่งในอดีตภายในชุมชนก็ยังมิได้มีนายทุน การเช่าที่ทำกินจึงเป็นการเช่าระหว่างผู้ที่มีที่ดินมากกับผู้ที่ยากแคลนที่ทำกิน ชาวบ้านผู้อาวุโสท่านหนึ่งเล่าว่า “สมัยก่อนถ้าทำนานะ ห้าซีกสอง” ซึ่งหมายความว่า หากผู้เช่าที่นาทำนาได้ผลผลิตข้าว 5 ถัง ต้องจ่ายให้กับเจ้าของที่นา 2 ถัง และตนเองจะได้ข้าว 3 ถัง ปัจจุบันนี้การเช่านาในลักษณะนี้แทบไม่มีอยู่เลย เหลือแต่การเช่าทุนเกือบทั้งหมด โดยเปรียบเทียบแล้วก็คือ การเช่าที่ทำกินสมัยก่อนนั้นจ่ายค่าเช่าเป็นข้าว และการเช่าก็มิได้คิดเป็นต่อไร่แต่คิดตามผลผลิตที่ได้ จึงนับว่าเป็นระบบที่ไม่ขูดรีดนัก เพราะหากผลผลิตไม่ดีชาวบ้านก็จะเสียค่าเช่าที่ดินที่เป็นผลผลิตน้อยตามไปด้วย ในขณะที่การเช่าที่ดินในยุคปัจจุบันจ่ายค่าเช่าเป็นทุน ซึ่งก็คือเงินตรา โดยมีการคิดดอกเบี้ยต้นได้อยู่ตลอดเวลา และค่าเช่าคิดตามขนาดของพื้นที่ ไม่ใช่ตามปริมาณการผลิตที่ได้ ดังนั้นความเสี่ยงจึงเป็นภาวะการณ์ที่ชาวนาผู้เช่าที่ดินทำกินจากผู้อื่นต้องเผชิญ

ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน

การปกครองของบ้านมะกอกได้มีทุนทางการเมืองที่เรียกได้ว่าเข้มแข็ง สืบเนื่องมาจากการปกครองในอดีตเป็นแบบญาติพี่น้องจากการสืบเชื้อสายเดียวกัน ชาวบ้านจึงมีความรักความเชื่อ และศรัทธาต่อผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน รวมไปถึงการเชื่อฟังต่อผู้ที่อาวุโสกว่า ในสมัยอดีตก่อนที่จะมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำชุมชน การปกครองแบ่งชั้นออกเป็น เขมียน สารวัตร และขุน ซึ่งไม่ได้มาจากการแต่งตั้งของรัฐ แต่เป็นคนที่ “พวกเรารั้งกันเอง” การเลือกผู้นำชุมชนกันเองนั้น ชาวบ้านพิจารณาถึงคุณลักษณะของผู้นำที่ดี คือ ต้องเป็นคนดี มีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารีต่อชาวบ้าน มีความเด็ดขาด และ “ดุ” การปกครองสมัยเมื่อประมาณ 50 ปี ก่อนนั้น มีการลงอาญาแบบเด็ดขาด กล่าวคือคนไม่ดีจะถูกสังเวย ซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความเกรงขาม อำนาจของผู้ปกครองสมัยก่อนจึงขยายตัว นอกจากผู้นำในอดีตจะเป็นคนเข้มแข็งและเด็ดขาดแล้วยังมีความเป็นตัวของตัวเองสูง ไม่จำเป็นต้องวิ่งเข้าหาผู้ใหญ่ฝ่ายราชการ

กล่าวคือ “นายอำเภอไม่เข้า เพราะเขาเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน นายอำเภอสมัยก่อนต้องเข้ามาพัก บ้านกำนันผู้ใหญ่บ้าน มากินข้าว ตำรวจก็ต้องมาพัก สมัยก่อน กำนัน...(ชื่อ)...แกใหญ่โต ขนาดนายอำเภอนี้ต้องก้มหัวให้”

ในสมัย 40 กว่าปีที่แล้ว สุพรรณบุรีถือเป็นแหล่งโจร มีทั้งเสือมเหศวร เสือฝ่าย เสือดำ แต่โจรเหล่านี้ก็จะมีหลักการในการหากิน กล่าวคือหากเป็นบ้านเกิดจะไม่ทำ ต่อมาเมื่อมีระบบการปกครองท้องถิ่นที่ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้นำชุมชน ชาวบ้านมะกอกใต้ก็ให้การยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อชุมชน โดยผู้นำที่ผ่านมาในอดีตเป็นคนที่น่าเชื่อถือเป็นผู้เสียสละ และสามารถเป็นที่พึ่งได้ยามชาวบ้านมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน ชาวบ้านเล่าถึงการจัดการกับปัญหาการทะเลาะกันในชุมชนว่า “ถ้าทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่หนักจนเกินไป ก็ไกล่เกลี่ยกันเองจบ ก็ไม่มีอะไร แต่ถ้ารุนแรงไม่ยอมกันจริงๆ ก็ต้องมาที่บ้านผู้ใหญ่ กำนัน เคลียร์ให้”

ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านโดยทั่วไป ก็เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นทุนการเมืองอีกรูปแบบหนึ่งที่มีผลต่อการปฏิบัติระหว่างกันของชาวบ้าน ในอดีตความสัมพันธ์แบบนี้ก่อรูปขึ้นมาได้ เพราะสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านมีลักษณะเหมือนกัน การทำมาหากินก็เป็นแบบเดียวกัน ในสมัยนั้นยังไม่มี การสะสมส่วนเกิน ภาวะวัตถุนิยมยังไม่มีอยู่ จึงทำให้ความรู้สึกถึงความแตกต่างด้านฐานะมีอยู่น้อย สังคมจึงยังไม่มี การแบ่งชนชั้นทางเศรษฐกิจจากความมั่งคั่งของรายได้และทรัพย์สิน ภายใต้สังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม การผลิตซ้ำความช่วยเหลือเกื้อกูลจึงทำได้อย่างสม่ำเสมอเพราะต่างก็เข้าใจกัน จนชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือตามธรรมชาติในกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างง่ายดาย ซึ่งให้ภาพชัดเจนว่า มิตรภาพที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมนั้น มีความยั่งยืนกว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามแนวดิ่ง (horizontal relationship) ที่มีผู้เหนือกว่าและผู้ด้อยกว่าอยู่ในทุกกิจกรรมของสังคม

บทที่ 3

ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยมในช่วงที่ประเทศดำเนินการพัฒนาสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 ได้เข้ามาถึงชุมชนบ้านมะกอกได้ช้าๆ ในระยะแรกและมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม เนื่องจากบ้านมะกอกได้เป็นชุมชนในจังหวัดภาคกลางแต่ก็อยู่ห่างไกลออกไปจากตัวเมืองมาก การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นช้ากว่าชุมชนในต่างจังหวัด แต่ก็เร็วกว่าชุมชนอีกหลายแห่งในภาคอื่น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตหนึ่งไปสู่วิถีการผลิตหนึ่งนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในทันที หากมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนเพราะวิถีการผลิตก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงมีความแตกต่างกัน เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงจึงเกิดกระบวนการที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” (the articulation modes of production) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ ที่ชี้ให้เห็นว่า การก่อรูปทางสังคม (social formation) ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของชุมชน จากสังคมก่อนทุนนิยมไปสู่สังคมแบบทุนนิยมนั้น แทนที่การพัฒนาของวิถีการผลิตทุนนิยมจะกำจัดวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมให้หมดไป กลับมีส่วนร่วมในการรักษาไว้พร้อมกับการทำลาย (conservation-dissolution) และในช่วงที่ชุมชนชนบทกำลังเปลี่ยนผ่านนั้น ทั้งสองวิถีการผลิตจะถูกผลิตซ้ำ โดยที่เงื่อนไขการผลิตซ้ำของวิถีการผลิตทั้งสองต้องประสานเข้ากันได้ แต่ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งกันในลักษณะที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมกำลังเคลื่อนเข้ามาแทนที่วิถีการผลิตก่อนทุนนิยม

ปรากฏการณ์การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านมะกอกได้ เกิดขึ้นชัดเจนในช่วงปี 2519-2521 เป็นต้นมา เพราะก่อนหน้าระยะเวลาดังกล่าว ชุมชนบ้านมะกอกได้ยังเป็นชุมชนแบบพอเพียงชีพ โดยใช้ทุนชุมชนที่มีอยู่เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆให้แก่ชุมชน และสามารถสร้างอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้ เพราะไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา

ในช่วงแรกของการพัฒนาประเทศ การที่รัฐและทุนจะเข้ามาถ่ายเทส่วนเกินไปจากชุมชนตามแนวทางการพัฒนาแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) ได้นั้น มีความจำเป็นที่รัฐต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อเอื้อต่อการขยายฐานผลผลิตส่วนเกินขึ้นเสียก่อน

เช่น การดำเนินการด้านระบบชลประทาน ช่องทางการขนส่ง ไฟฟ้า ฯลฯ พร้อมกันนั้นก็เผยแพร่ระบบการผลิตสมัยใหม่อันเป็นวาทกรรมการพัฒนาการผลิตของภาคเกษตรกรรม โดยผ่านอำนาจแห่งความรู้ทางวิชาการ ในชุดของการพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตรให้ทันสมัย และสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น เพราะเมื่อผลผลิตของชุมชนมีส่วนเกินเพื่อขายก็สามารถถ่ายเทมูลค่าออกจากระบบเศรษฐกิจชุมชนได้โดยมีทุนการค้าเป็นสื่อกลาง กระบวนการเช่นนี้จึงเป็นการดึงชุมชนให้เข้าสู่ความสัมพันธ์กับตลาดภายนอก การจัดกระทำของรัฐลักษณะนี้จึงเป็นพลังผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านมะกอกได้

โดยทั่วไป ปรากฏการณ์แรกๆ ที่บ่งบอกว่าชุมชนถูกเชื่อมโยงเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ ที่เอื้ออำนวยให้ภาคเกษตรกรรมสามารถเพิ่มผลผลิต และกระจายผลผลิตออกสู่ตลาดได้อย่างสะดวก โครงสร้างพื้นฐานเริ่มแรกที่เข้ามาในชุมชนบ้านมะกอกได้และบริเวณใกล้เคียงคือระบบชลประทาน โดยปี 2505 เริ่มมีการขุดคลองชลประทาน ซึ่งทอดน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก ทำให้สภาพการใช้น้ำของชุมชนหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น จากการผลิตที่ต้องรอแต่น้ำฝนตามธรรมชาติก็สามารถเพาะปลูกได้คล่องตัวขึ้นในทุกปี แต่ขณะนั้นการปลูกข้าวยังคงเป็นข้าวนาปีอยู่ เพราะระบบชลประทานที่เกิดขึ้นยังไม่สมบูรณ์ จนกระทั่งช่วงปี 2519-20 ที่ระบบชลประทานเสร็จสมบูรณ์ พร้อมกับการผลิตที่เป็นไปตามคำแนะนำต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น การชักจูงให้ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม ซึ่งเหมาะแก่การทำข้าวนาปรัง เพราะให้ผลผลิตสูงและเร็ว และใช้น้ำน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปี ปัจจุบันข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่ใช้กันอยู่ก็มี กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 และ ชัยนาท 1 การเข้าถึงของระบบชลประทานเต็มรูปแบบ ทำให้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น จากที่ชาวบ้านเคยต้องอพยพไปตั้งรกรากที่อื่นเช่น พืชุนโลก พิจิตร กำแพงเพชร เนื่องจากการทำนาไม่ได้ผลดีนั้น ก็เริ่มมีสภาพการเพาะปลูกที่เอื้ออำนวยขึ้นมาก จนข้าวนาทำนาปรังได้ถึง 3 รอบต่อปี โดยภาพรวมแล้วคือการเกิดประสิทธิภาพในการผลิตอย่างเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายในการทำนาก็ปรับสูงขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านพ้นไปด้วยเช่นกัน ระบบชลประทานที่สมบูรณ์นี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของคนบ้านมะกอกที่ทำการผลิตเพื่อขาย ซึ่งกระทำได้ง่ายขึ้นเมื่อมีถนนลาดยางตัดเข้ามาจากอุ้มทอง ถนนเกิดในช่วงระยะเวลาเดียวกับที่ระบบชลประทานสมบูรณ์ ชาวบ้านมีความสะดวกในการติดต่อกับภายนอกมากขึ้นจากเดิมที่การเดินทางต้องใช้เรือและใช้เท้าเดิน โดยก่อนที่จะเป็นถนนลาดยางก็มีเพียงถนนดินเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านพอจะขี่จักรยานไปยังตัวเมืองได้ โดยใช้เวลาประมาณ 4-5 ชั่วโมง ชาวบ้านถึงการเดินทางไปไหนต่อไหนในสมัยอดีตว่า

“...อย่างเช่นจะไปอุ้มทองต้องเดินไปนะ ไปเกษตรทหารต้องเดินไป ตีสี่ต้องออกเดินทางแล้ว ระยะแค่ 15 กิโลเมตร ถ้าไปสุพรรณก็นั่งทางเรือ ไปขึ้นรถที่อำเภอกอ ไม่เจริญ ลำบากมาก”

หลังจากการตัดถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้าน ไฟฟ้าและประปาก็ตามมา สำหรับไฟฟ้าที่เข้ามานั้น ค่าใช้จ่ายครึ่งหนึ่งชาวบ้านต้องรวบรวมเงินประมาณแสนกว่าบาทเพื่อขอไฟฟ้ามาใช้ โดยรัฐออกให้อีกครึ่งหนึ่ง ส่วนประปาที่ใช้อยู่จนถึงปัจจุบันก็เป็นประปาที่ได้จากการขุดบ่อบาดาล

การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน

การใช้วิถีการผลิตแบบพอเพียงของชาวบ้าน ที่เคยมีส่วนเกินจากการบริโภคอยู่ไม่มากนัก และเป็นส่วนเกินที่ชาวบ้านมีไว้เพื่อเป็นหลักประกันทางสังคมและทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปของวิถีการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้ได้รายได้ที่เป็นตัวเงินมาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจเงินตรา เพราะเศรษฐกิจชุมชนได้รับการกระตุ้นจากรัฐและภาคเศรษฐกิจการค้าซึ่งมีความต้องการขยายตลาดสินค้าสมัยใหม่ทั้งเพื่อการผลิตและเพื่อการบริโภค โดยเฉพาะสินค้าเพื่อการผลิตประเภทเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย และเคมีภัณฑ์ต่างๆ กระบวนการผนวกชุมชนให้เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจชั้นนำของรัฐ ชาวบ้านทำข้าวนาปรังได้ถึงปีละ 3 ครั้ง มีการใช้เครื่องทุ่นแรง โดยระยะแรกเป็นการใช้รถไถเดินตามที่ราคาไม่แพงนัก เมื่อขายข้าวได้ชาวบ้านจะนำเงินมาซื้อรถไถเดินตามกัน นับได้ว่าเป็นทุนกายภาพรูปแบบใหม่อันแรกที่บ้านต้องการมี และการจะได้มาซึ่งทุนประเภทนี้จำเป็นต้องผ่านกระบวนการสะสมทุนเงินตรา โดยนำผลผลิตส่วนเกินไปขายเพื่อให้ได้เงินทุนมาซื้อ ในระยะต่อมาความต้องการรถไถก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีรถเครื่องที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงกว่า แม้จะมีราคาแพงกว่าก็เป็นที่ต้องการกัน ชาวบ้านเล่าว่า

“ก็ขายข้าวแล้วก็ซื้อ สมัยนั้นก็ไม่ได้แพงเท่าไร คือใช้เครื่องแล้วคนก็ยังเดินไถอยู่ ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ใช้รถไถนาอย่างเดียว รถไถที่มีขายสำเร็จ แต่ก่อนต้องเดินตามอย่างนั้น ถูกหน้อย ไม่ก็พันก็ซื้อได้ คูโบต้าอะไรก็ไม่ก็พันเอง”

แม้ราคา รถไถเดินตามจะไม่แพง แต่ก็ทำให้ชาวบ้านต้องสะสมเงินทุนไว้เพื่อการซื้อหามาใช้ ทั้งที่ก็เริ่มมีภาระมากขึ้นจากการใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมด้วย ดังนั้นการผลิตแบบลงทุนจึงเกิดขึ้นโดยข้าวถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเงินตราเพื่อการลงทุนโดยเฉพาะมากขึ้น เมื่อทำนาปรังชาวบ้านเองก็ไม่ได้บริโภคข้าวที่ตนเองปลูกอีกต่อไปแล้ว เพราะข้าวนาปรังรสชาติไม่อร่อย ในระยะแรกของการทำนาปรังชาวบ้านมีรายได้เหลืออยู่บ้างก็มักถูกนำไปลงทุนด้านการผลิต โดยการทำมาหากินก็พออยู่ได้อย่างไม่ลำบากนัก แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อระบบการผลิตพัฒนามากขึ้น มีการสนับสนุนด้านการใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดแมลง การจะสร้างผลผลิตให้ได้เต็มประสิทธิภาพนั้น ชาวนาต้องมีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นมาก ทำให้รายรับ และรายจ่ายที่ยังไม่ได้รวมค่าแรงของตนเองและครอบครัว อยู่ในระดับที่สมดุลกัน ซึ่งแน่นอนว่าภายใต้กระบวนการ

เช่นนี้ได้เกิดการขูดรีดแรงงานตนเองและครอบครัวขึ้น ในสภาพแห่งความเป็นจริงจึงกลายเป็นชาวบ้านไม่มีส่วนเกินที่เป็นทุนกายภาพเหลืออยู่เท่าใดนัก

การผลิตสมัยใหม่ก้าวเข้ามาพร้อมกับกระบวนการบริโภคสมัยใหม่ด้วย การบริโภคผ่านระบบตลาดกลายเป็นเรื่องจำเป็นของชาวบ้าน แม้แต่ข้าวที่ผลิตได้เองก็ต้องถูกเปลี่ยนไปเป็นเงินตราผ่านระบบตลาดเสียก่อน แล้วจึงค่อยนำเงินตรานั้นมาแลกซื้อข้าวเพื่อบริโภค เนื่องจากข้าวที่ปลูกเป็นข้าวนาปรังที่แข็ง ในขณะที่ชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวนาปีที่มีความอ่อนนุ่มกว่า ระบบของการหาปัจจัยด้านอาหารในป่าไผ่ ตามหนองน้ำ หรือการชวนกันไปหานอกชุมชนก็สิ้นสุดลง เพราะต้องเร่งรีบทำกินตามระบบการผลิตสมัยใหม่ ชาวบ้านเร่งปลูกข้าว ขณะเดียวกันผลผลิตอื่นๆ ที่เคยปลูกเพื่อการบริโภคก็ถูกลดความสำคัญลง เพราะเริ่มไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจในระบบการแลกเปลี่ยนแบบตลาด เช่นการปลูกมะม่วงและฝ้ายหมดลงไปอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาที่โรงงานเอกชนเข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน เพื่อเป็นวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานน้ำตาล อีกทั้งมีการจัดให้ชาวบ้านที่สนใจจะทำไร่อ้อยไปอบรมเรื่องวิธีการปลูก วิธีการใช้ปุ๋ย วิธีการดูแล ในระยะแรกๆนั้น การปลูกอ้อยสามารถให้กำไรมากกับชาวบ้านผู้ปลูกได้มากพอสมควร ชาวบ้านจึงแห่กันมาปลูก แต่ระยะหลังค่าใช้จ่ายสูงขึ้นโดยเฉพาะต้องมีการจ้างแรงงานมาก ทำให้ได้กำไรน้อยลง อีกทั้งราคาขายไม่ได้ขยับสูงขึ้นอย่างเหมาะสม

ข้อสังเกตคือเมื่อระบบทุนการค้าให้ความสำคัญกับการผลิตผลผลิตใด ก็จะมีการจูงใจให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตหันมาผลิตตามที่ระบบทุนต้องการ แต่กระนั้นมิได้หมายความว่าชาวบ้านสามารถที่จะล้มตาอ้าปากได้ตามทิศทางความต้องการของตลาด เพราะในความเป็นจริงชาวบ้านเป็นแค่เหยื่อทางการค้าของระบบทุนนิยมเท่านั้น ภาพการทำกินอย่างกระพอน กระแท่นตามระบบทุนการค้า เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านผู้คร่ำหวอดมาทั้งในเรื่องการทำนา การทำไร่อ้อยดังนี้

“สมัยก่อนเขตนี้นะเราจะทำอ้อย เขาจะไม่ทำนาเพราะข้าวราคาไม่ดี ข้าวเหลือไม่กี่ไร่เขาจะยกเป็นทำอ้อยกันหมด ตอนนั้นก็หันมาทำนาอีกแล้ว พอทำนาอีกข้าวก็ราคาไม่ดีอีกแล้ว ผมทำนาแล้วมาทำอ้อย ตอนนี้อยู่จากอ้อยเลย กลับมาให้เขาเช่าทำนา

“กำไรช่วงนี้น้อยครับ ผมทำ 60 ไร่ ปีที่แล้วผมเหลืออยู่ 30,000 ก็แทบขาดทุน ก็ราคาอ้อยไม่ดี แล้วอ้อยมันไม่ค่อยสมบูรณ์ด้วย มันแล้ง อ้อยนี้ลงทุนสูงตั้งแต่เริ่มไถเลย แล้วจ้างคนไปตัด จ้างปลูกอีก แล้วต้องจ้างดายหญ้าอีก จ้างฉีดยาอีก จ้างหมดเลย ไร่หนึ่งเราขายได้ไม่ถึง 5,000 เราขาดทุนเลย...ถ้าคิดไปแล้ว เอาแรงงานเราไปเฉลี่ยแล้วไม่เหลือเลย”

การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์

พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี นับได้ว่าได้รับการสนับสนุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานมาก จึงเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของกลุ่มการเมือง ประกอบกับวาทกรรมการพัฒนาชุมชนที่ตรึงไว้ว่าชุมชนได้รับการพัฒนาจากความเอาใจใส่ดูแลของนักการเมืองทั้งในระดับชาติ ไล่ลงมาถึงระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น และระดับหมู่บ้าน เรื่องเหล่านี้นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากการพูดคุยถึงความเป็นไปในพื้นที่และคนในจังหวัดสุพรรณบุรีของชาวบ้านที่มีอายุสักประมาณ 40 ปีขึ้นไป ดังเช่นที่กล่าวว่า “เต็มร้อยครับ ภูมิใจละ” หรือที่ว่า “ดีค่ะ ดีทุกอย่าง สะดวกสบายทุกอย่าง อาหารการกินมีทุกอย่าง ผู้นำที่ดีก็เลยบอกว่าเกิดชาติไหนก็ขอให้อยู่แถวนี้”

กลุ่มการเมืองสามารถผลิตซ้ำความศรัทธา โดยการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวแทน ไว้ในพื้นที่ ได้แก่ หอนาฬิกา โรงเรียน โครงการคนดีศรีสุพรรณ ศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อ ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยว รั้วคอกม้า ถนนหนทางต่างๆ ฯลฯ เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ ชาวบ้านมักจะระบุชื่อนักการเมืองหรือกลุ่มการเมืองควบคู่ไปด้วยเสมออันเป็นศรัทธาที่ชาวบ้านมอบให้ นอกจากนั้นการสร้างศรัทธาบางอย่าง เช่น โครงการ “คนดีศรีสุพรรณ” มิเพียงแต่ฝังอยู่ในความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น ยังมีการสะท้อนหลักปฏิบัติที่มีองค์ประกอบอยู่ 11 ประการ โดยการจัดป้ายคำขวัญที่เขียนหลักปฏิบัติทั้ง 11 ข้อนั้น เป็นตัวหนังสือตัวโตๆ แปลงออกเป็นวลีที่คล้องจองกันไว้เป็นทิวแถวก่อนทางเข้าวัดประจำหมู่บ้าน ดังนี้ หนึ่ง รักษาความสะอาดให้เพรียงพร้อม สอง สิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ต่างๆมัน สาม มีประชาธิปไตยในชีวิต สี่ ช่วยกันประหยัดนิยมไทย ห้า ยึดประเพณีหลักศาสนา หก มารยาทงามตามสมัย เจ็ด จราจรดีมีวินัย แปด จำไว้ว่าตรงต่อเวลา เก้า เข้าแถวก่อนหลังดูลำดับ สิบ ยึดข้อบังคับสถานศึกษา สิบเอ็ด คบมิตรไม่ติดยา คือกติกาคนดีศรีสุพรรณ แล้วจึงมีวลีลงท้ายที่ว่า รัก...(นามสกุลนักการเมือง)...ชวนิรันดร์

ชาวบ้านเล่าถึงการที่ชุมชนได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านนำร่อง ในโครงการคนดีศรีสุพรรณ นี้ว่า “ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...ก็บอกว่า คนดีศรีสุพรรณต้องอยู่ในกฎสิบเอ็ดข้อให้ได้ ก็ทำกันไปเรื่อยๆในชุมชน ในเขตจังหวัดจะมี 20 หมู่บ้านเข้าประกวด ก็พัฒนาหมู่บ้านแข่งกันว่าหมู่บ้านไหนจะได้ หมู่บ้านไหนได้ก็จะได้เงินสามแสนบาท”

การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอถึงภาพการเปลี่ยนแปลงไปของชุมชน หลังชุมชนถูกผนวกเข้ากับกระบวนการพัฒนาฯ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 แง่มุมด้วยกัน แง่มุมแรก เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการที่ทุนชุมชนมีการเปลี่ยนรูปไป และขาดหายไปบางส่วน แง่มุมที่สอง เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการคงอยู่ของทุนชุมชนบางส่วน และ แง่มุมที่สาม เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากทุนชุมชนที่เข้ามาจากแหล่งภายนอก

ทุนชุมชนส่วนที่เปลี่ยนรูปและขาดหายไปกับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อชุมชนเริ่มเคลื่อนตัวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยจากกระบวนการพัฒนา ทุนชุมชนบางอย่างที่เคยมีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยทุนเงินตรากลายเป็นทุนที่สำคัญทางเศรษฐกิจในการดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆของชาวบ้าน ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมมีความสำคัญน้อยลงไป แม้จะคงอยู่ในหลายส่วนของสังคมบ้านมะกอกก็ได้ อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนรูป การลดทอนลง และการสูญหาย ทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

ในอดีต แบบแผนการผลิตเพื่อยังชีพ ทำให้การผลิตและการบริโภคของชุมชนมีความสัมพันธ์กันทั้งในระดับของปัจเจกและระดับชุมชน ความขาดแคลนเกิดตามวัฏจักรของฤดูกาลเท่านั้น แต่เมื่อเศรษฐกิจชุมชนได้ถูกผนวกเข้าสู่การผลิตเพื่อขายและการแลกเปลี่ยนแบบตลาด การผลิตของชุมชนจึงต้องเผชิญหน้ากับความไม่แน่นอนของความต้องการจากภายนอกด้วย จากการผลิตเพื่อบริโภคตามความต้องการบริโภคที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งชาวบ้านสามารถกะประมาณได้ เปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ที่ผู้ผลิตพบกับความไม่แน่นอนของอุปสงค์หรือความต้องการตลาดเพิ่มขึ้นมาอีกด้านหนึ่ง ซึ่งยากจะกะเนได้แน่นอน ทั้งนี้เพราะการบริโภคภายในครัวเรือนหรือชุมชนถูกแยกออกจากความเป็นเนื้อเดียวกันกับการผลิตไปเสียแล้ว

ภายใต้ระบบการผลิตเพื่อขายในชุมชนเกษตรกรรม การตรึงเอาวิถีการผลิตแบบเดิมไว้เป็นบางส่วนก็เพื่อส่งเสริมวิถีการผลิตแบบทุนนิยมให้พัฒนาตัวขึ้นมา ได้ทำลายการจัดระเบียบการผลิตแบบยังชีพลง ส่วนที่ระบบทุนสามารถดึงเอามูลค่าการผลิตส่วนเกินของผลผลิตชุมชนไปได้นั้น มาจากการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆในภาคเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนสามารถผลิตผลผลิตได้มากขึ้น พร้อมกับดึงเอาส่วนเกินออกนอกชุมชนผ่านรูปแบบความจำเป็นต้องใช้เงินตราในการซื้อสินค้าเพื่อการผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์การเกษตร ฯลฯ ปริมาณน้ำจากระบบชลประทานที่มีเพียงพอได้

พลิกสภาพการผลิตแบบพอเพียงชีพเป็นการผลิตที่อุดมสมบูรณ์ แต่ก็เป็นการผลิตที่เน้นเฉพาะด้านมากขึ้นคือเฉพาะการทำนา ในขณะที่ผลผลิตอื่นๆที่เคยเอื้อต่อการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ไม่ว่าจะเป็นของป่า สัตว์น้ำ หัตถกรรมในครัวเรือน ล้วนหมดไปหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงสู่การผลิตเพื่อขายทั้งสิ้น นอกจากนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ เมื่อชาวบ้านขายข้าวได้ รายได้ที่เป็นตัวเงินจะถูกหมุนเวียนกลับมาเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตต่อไป โดยเงินส่วนใหญ่หลุดออกจากวงจรการผลิตและความเป็นอยู่ของชาว นา กลายเป็นทุนเงินตราของพ่อค้าในระบบทุน มิใช่ทุนเงินตราของชาวนา ประจักษ์พยานที่เห็นคือยิ่งผลิตชาวนาบ้านก็ยิ่งเป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบหมุนเวียนเป็นวัฏจักร ด้วยเหตุที่ชาวนาเองไม่มีพลังเพียงพอที่จะกำหนดราคาข้าวของตนได้เองอย่างเหมาะสม ตามต้นทุนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์เช่นนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะการตกเป็นเบี้ยล่างจากการเป็นหนี้ต่อระบบทุน อีกทั้งวัฒนธรรมการบริโภคนิยมที่แพร่ขยายเข้ามากับสินค้าและบริการใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็น ค่าไฟฟ้า ค่าการศึกษา บุตร รายจ่ายในเครื่องอำนวยความสะดวกตามครัวเรือน และรายจ่ายซื้ออาหารเพื่อบริโภคผ่านระบบการแลกเปลี่ยนแบบตลาด ดังนั้นเมื่ออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้าครอบงำเกือบทุกส่วนของชีวิตทั้งการขายผลผลิตและการขายแรงงาน จึงไม่ได้ทำให้ชาวนามีการสะสมทุนเงินตราที่พอเพียงสำหรับตนเอง ครองครัว และชุมชนได้ กลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศ และเป็นกลุ่มที่ต้องการใช้ทุนเงินตราในการผลิต แต่ไม่สามารถสะสมทุนได้ด้วยตนเอง ชาวนาบ้านเล้าถึงการกู้ยืมเงินผ่าน ธกส. อย่างเป็นเรื่องปกติของชีวิตการทำนาว่า

“ผมมียอดกู้ใน ธกส. ห้าหมื่นกว่าเท่านั้น ทำนาตั้งแต่เริ่มอยู่กับพ่อแม่...เงินออกมาจากการทำนา ระยะก่อนนี้มี แต่ที่นี้พอข้าวราคาตก ก็แทบจะไม่เหลือ”

“กู ธกส. ปีสามห้า กู เริ่มกู้สามหมื่น ปีต่อๆมาก็เพิ่มเงินกู แบบว่ากลัวมันไม่พอใช้ เพราะว่าลูกกำลังเรียน แล้วก็ต้องเตรียมไว้ทำนาไ้ บางทีมันไม่แน่นอนบางที่ตายแล้วบางที่ก็ไม่ได้เลยบางปี...ทุกวันนี้ก็ยังต้องกู้อยู่ กูห้าหมื่น”

อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนบ้านมะกอกนั้น นับได้ว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่ถึงกับทรุดลงไปทั้งหมดด้วยกระบวนการพัฒนา เนื่องจากเป็นพื้นที่ในภาคกลางที่ระบบชลประทานที่เข้าถึงทำให้ชาวนาเพาะปลูกได้หลายครั้งในรอบปี แต่นั่นก็มิได้หมายความว่า ชาวนาทุกครัวเรือนจะสามารถสร้างทุนกายภาพสมัยใหม่ที่ใช้ในการผลิตประเภทเกี่ยวข้าวหรือรถไถได้ จะมีก็แต่ชาวนาบางครัวเรือนเท่านั้นที่มีอุปกรณ์การทำนาที่ทันสมัยอย่างครบครัน และชาวนาเหล่านั้นก็ได้สะสมทุนเหล่านี้ด้วยการทำนาโดยตรง หากมาจากพื้นฐานทางสังคมดั้งเดิมการขายที่ดิน การพัฒนาตนเองสู่การเป็นเจ้าของโรงสี หรือการค้าขาย จนทำให้สามารถซื้อและให้เช่าอุปกรณ์การทำนาได้ ผู้อาวุโสท่านหนึ่งในชุมชนให้ข้อคิดในเรื่องนี้ว่า

“คนเป็นเศรษฐี ทำนาเลย จะไม่มี ถ้าเป็นเจ้าของที่ดินแล้วเอาเงินค่าเช่าที่ดินไปทำการค้ำนนั้นแหละเป็น แต่เขาบอกว่าเศรษฐีชาวนา แต่ที่จริงมันไม่ใช่ เอาเงินจากตัวชาวนานี้ไปหมุนการค้าอีกที่ มันถึงจะรวยเป็นเศรษฐีได้”

นอกจากเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทุนอุดมการณ์ของการทำกินแล้ว ทุนชุมชนอื่นในอดีตที่เคยมีมาก็เริ่มลดทอนลงไป การที่ชาวบ้านเร่งทำมาหากินมากขึ้นเพราะต้องหาเงินมาใช้จ่ายมากขึ้น ก็กระทบต่อระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนด้วย โดยในด้านการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้น แม้ว่าโดยภาพรวมชาวบ้านยังมีความผูกพันกันอยู่ และยังมีการทำกิจกรรมร่วมกันตามงานประเพณีและศาสนา แต่ภาวะการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ทำให้ความไว้วางใจของระบบความสัมพันธ์ที่เคยมีมาคลายลงไปบ้างเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ทุนชุมชนที่เป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมก็เริ่มเฉื่อยลงไปในหลายส่วน เช่น ชาวบ้านเลิกทำพิธีกรรมที่ยุ่ยยากหลายเรื่อง มีการพึ่งพากันในกิจกรรมต่างๆทางเศรษฐกิจน้อยลง เช่น หันมาใช้วิธีการจ้างแรงงานเป็นหลักแทนเพราะสะดวกและประหยัดกว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตต่อผลผลิตเพื่อการดำรงอยู่โดยตรงหมดสิ้นไป และบรรทัดฐานการพึ่งพากันรวมไปถึงความไว้วางใจก็ลดลงไปบ้างในบางส่วน สำหรับทุนทางการเมืองที่เคยรู้สึกกันอยู่ว่าชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันแบบเท่าเทียม ก็เริ่มมีการใช้ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนกันเข้ามา เพราะคนเริ่มมีฐานะความเป็นอยู่แบบคนรวย ถ้าแก่ นายจ้าง ผู้นำ และนายทุนในชุมชน เป็นช่องว่างทางเศรษฐกิจที่สร้างช่องว่างทางสังคมให้เกิดขึ้น แม้จะไม่มากนักก็ตาม ก็ทำให้เกิดความเป็นผู้นำ ผู้ตาม ที่เด่นชัดขึ้นกว่าเดิม

ความเป็นชุมชนในมิตินี้ สะท้อนว่ากระบวนการสร้างทุนทางกายภาพของชาวบ้านซึ่งอยู่ในลักษณะที่กระจายตัวนั้น เท่าที่ผ่านๆมายังไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อชาวบ้านอยู่ในระบบทุนเงินตราแต่ไม่มีศักยภาพในการสร้างทุนเงินตราที่เพียงพอ เพราะตกอยู่ในวงจรของภาระหนี้สินและการผลิตที่เร่งรีบในแต่ละปี รวมถึงค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในเรื่องภาวะความเป็นอยู่ การศึกษาของบุตรหลาน ด้วยเหตุนี้เรื่องเศรษฐกิจจะดับปักเจกจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ความไว้วางใจที่ไม่ถึงกับแร้นแค้นแต่ยังพอมีพออยู่ จึงมิได้ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างพลังร่วมทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้อย่างเข้มแข็ง

ทุนชุมชนส่วนที่คงอยู่กับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อพิจารณาโดยเปรียบเทียบกับชุมชนทั่วไป บ้านมะกอกไต้ยังนับว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่ในระดับแน่นหนาพอสมควร อธิบายได้ว่ามาจากสาเหตุ 3 ประการหลัก คือ ประการแรก เป็นเพราะเป็นชุมชนที่ห่างจากศูนย์กลางการพัฒนา แม้จะอยู่ในภาคกลางแต่ก็ค่อนข้างไกลจากส่วนกลาง ภาวะความทันสมัยต่างๆจึงเข้าสู่ชุมชนค่อนข้างช้ากว่าเมื่อเทียบกับชุมชนจำนวนมากในภาคกลาง ประการที่สอง เป็นเพราะ

เป็นชุมชนที่การทำมาหากินไม่ฝืดเคือง มีกลุ่มผู้นำที่มีฐานะดีสามารถช่วยสร้างงานให้กับคนในชุมชนได้ ชาวบ้านโดยทั่วไปมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ถึงกับยากจน และ ประการที่สามเป็นเพราะชาวบ้านมีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านเชื้อชาติดั้งเดิม ความเป็นอยู่ และภาษา ความเป็นคนมาจากพื้นเพเดียวกันคือเป็น “บ้านลาว” จึงยังมีความรู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องกันอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย

ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ในชุมชนบ้านมะกอกใต้ ยังคงมีทุนชุมชนในส่วนของทุนที่เป็นวัฒนธรรมและทุนทางสังคมอยู่ในระดับที่เอื้อต่อการพึ่งพากัน โดยเฉพาะการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ก็ยังคงมีประเพณีอันแสดงเอกลักษณ์ที่เคยทำกันมาจากในอดีต แม้ว่ารูปแบบจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การทำบุญข้าวหลาม พิธีปฐกฐกรรม และยังสามารถรักษาและสร้างใหม่ระเบียบทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นคนบ้านมะกอก อันเป็นการผลิตซ้ำความเป็นพวกพ้องได้เป็นอย่างดี เช่น การเข้าแถวอย่างเป็นระเบียบในงานศพ การหิ้วสิ่งของมาช่วยเหลือกันเมื่อมีงานศพ การจัดระบบคุ่มในการทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ การนำของไปรวมไว้ที่วัดเพื่อเป็นทานสำหรับคนที่เดือดร้อน

และสำหรับการเอาแรงในการทำนานั้น ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นระบบของความสามัคคี จึงยังมีการเอาแรงกันอยู่ในปัจจุบัน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“เอาแรง เลี้ยงแพงกว่าจ้าง แต่คนแถวนี้เค้าจะคิดว่า คือคำว่าเอาแรงคือความสามัคคี ยังมีในหมู่บ้าน ยังมีความรักความผูกพัน เค้าบอกคนจะได้ใกล้ชิดกัน บางคนที่เขาจ้าง คือคำว่าจ้างนี้ ก็คือคนที่ไม่ค่อยสมาคมกับใคร ไม่มีเพื่อนฝูง เค้าคิดกันไปอย่างนี้ก็มี”

โดยชาวบ้านบอกเล่าถึงวิธีการลงแขกสมัยนี้ว่า “สมมติว่าเกี่ยวข้าว ของผมนี่ประมาณ สองร้อยกว่าคนมาช่วยกัน แผนกอยู่รถเกี่ยวก็อยู่รถเกี่ยว แผนกเอาข้าวไปขึ้นรถไปโรงสีก็มี”

การที่ชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับที่ควบแน่นอยู่นี้ จึงทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆทางสังคมที่ทำร่วมกันสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเช่นในงานบุญปฐกฐกรรม ที่ชาวบ้านเล่าว่า

“งานประจำปีนี้แหละ งานปฐกฐกรรม ชาวบ้านอยู่ไหนก็ต้องมาช่วยทำกระต๊อบ ถ้าบ้านใครไม่มีโต๊ะ ไม่มีอะไร ก็ไปช่วยกันที่วัด ถ้าบ้านใครมีก็ทำออกจากบ้าน ยกไปที่วัด แล้วคนแก่ก็จะออกไป ไปต้มน้ำร้อนน้ำชาให้พระ”

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านมีผู้นำที่เข้มแข็งกันนับได้ว่าเป็นทุนชุมชน ซึ่งส่งผลต่อความเป็นชุมชนปัจจุบันด้วยเช่นกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้าน ถึงความร่วมมือกันเป็นอย่างดี จากแบบอย่างผู้นำประพฤติปฏิบัติที่ว่า

“อย่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สจ. นี่ แกดูแลลูกบ้านดี ยอมรับ แล้วปลุกฝังให้ชาวบ้านรักกันดีด้วย มีงานมีอะไรก็สามัคคีร่วมมือกันทำดี อย่างงานวัดนี้ กระต๊อบมีไม่พอแล้ว ประกาศ

ชาวบ้านก็ช่วยกันเต็ม ตัดไม้ โห ใครมีรถอีแต๋นก็เอามา พวกกันไปเซ็นโต๊ะจีนเตี๋ยงไปวัดกันเต็ม ที่นี้พอออกไปทำก็เหนื่อยทางนี้เขาก็เลี้ยงกัน สจ. กำนัน ผู้ใหญ่ มีอะไรก็ซื้อมา ไม่ให้ขาด"

"ก็แบบหมู่บ้านเราดีทุกวันนี้ ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ แบบผู้นำแกมีเงินเยอะ ชาวบ้านบางที่ก็นิดหน่อยนะ แกก็ควัก ควัก ควักไปก่อนอะไรอย่างนี้ แต่ว่าชาวบ้านแถวนี้ละ วันนี้นะ วันที่เท่า นั้นนะ เขาจะมาตรวจ หน้าบ้านใครก็ออกมารักษาความสะอาดกันด้วยนะ ก็ออกมาช่วยกันเต็ม คือความภูมิใจผู้นำ เพราะว่าเห็นผู้นำดี อย่างลูกบ้านเห็นผู้นำดี ก็เต็มใจออกมาช่วย อย่างผู้นำเห็นลูกบ้านดีมีอะไรก็ควัก ควัก อย่างเดียว อย่างนี้ก็สมดุลกัน ถ้าผู้นำไม่ดี ชาวบ้าน ก็ไม่ยอมมาช่วย"

ดังนั้นในอีกมิติหนึ่ง ความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้ จึงยังเป็นชุมชนที่มีความสนิทสนมกลมเกลียวกันทางสังคม มีความสมัครสมานร่วมมือร่วมใจกันในการทำกิจกรรม หากแต่กิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จด้วยดีนั้นมักเป็นเรื่องทางสังคม มากกว่าเรื่องของการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจเช่นกลุ่มอาชีพต่างๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะชาวบ้านไม่มีพลังขับเคลื่อนจากภายใน อีกทั้งผู้นำก็เป็นผู้ที่มีฐานะดี และใช้ระบบอุปถัมภ์ช่วยเหลือลูกบ้านมากกว่าที่จะใช้ความสัมพันธ์ตามแนวทางของผู้ประสบปัญหา ซึ่งหากเป็นกรณีหลังย่อมสามารถช่วยเพิ่มพลังของกลุ่มชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

ทุนชุมชนจากแหล่งภายนอกกับการอธิบายความเป็นชุมชน

การเป็นชุมชนในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีผู้นำระดับชาติที่เอาใจใส่พัฒนาพื้นที่ ทำให้แหล่งทุนจากภายนอกเข้ามาพัฒนาตัวชุมชนได้ค่อนข้างมาก การที่ชาวบ้านกล่าวถึงความเอาใจใส่ของนักการเมือง ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงการได้รับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านทุนกายภาพ โดยเฉพาะเรื่องสาธารณูปการต่างๆ ดังที่ว่า

"ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...นี่ ท่านจะรอบรู้มากทุกอย่าง เพราะว่าถนนคอนกรีตอะไรในบ้านนี้ พวกถนนพวกประปาในบ้าน ส่วนมากจะได้แรงผลักดันมาจากท่านทั้งนั้น ก็เจริญเยอะเลย คือท่านติดตามงานมาก งานอันไหนตรงไหนที่ท่านเป็นคนผลักดันมา ท่านก็ต้องมาคอยตรวจตรางานว่าติดขัดตัวไหน

สำหรับการช่วยเหลือด้านเงินทุนจากภายนอก ในด้านการสนับสนุนกิจกรรมการผลิตในชุมชน เช่นการทอผ้าและการจักสานนั้น มาจากศูนย์หัตถกรรมภาคที่ 8 ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดนี้ โดยส่วนใหญ่การให้ความช่วยเหลือจะอยู่ในรูปการจัดการอบรมให้ในด้านการผลิต และการให้ความช่วยเหลือด้านวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้นว่าก็ทอผ้า ไหมและหมี่ การกระตุ้นของทางการอาจเป็นแรงผลักดันจากภายนอกชุมชน ที่ทำให้กลุ่มอาชีพของชาวบ้าน คือกลุ่มทอผ้าที่มีมาอยู่ก่อน สามารถขับเคลื่อนกลุ่มต่อไปในอีกช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากที่เขาเหล่านั้น อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องการหาตลาดนั้นเป็นปัญหาที่กลุ่มไม่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอกมาก่อน

ในขณะที่ปัจจุบันกำนันและผู้ใหญ่บ้านเริ่มมีบทบาทเป็นผู้หาตลาดให้โดยการรับซื้อผลผลิตทั้งหมดไปก่อน ผู้อาวุโสชุมชนซึ่งมิได้มีส่วนในกลุ่มทอผ้า ได้วิจารณ์ถึงการรวมกลุ่มของชาวบ้านโดยลำพัง ที่ผ่านมามีว่า

“บ้านเรามันรวมกลุ่มไม่ติด คือคิดอยากทำทุกก็ทำของกู มึงอยากคิดอะไรมึงก็ทำของมึงไป มันอย่างนี้ มันไม่รวมกัน...คืออย่างนั้นละคุณ กลุ่มนี้เขาตั้งไว้เป็นกลุ่มแล้วละ แต่ว่ามันไม่มาทำที่กลุ่มทำอยู่บ้านใครบ้านมัน ใครมีฝีมือหน่อยก็ขายดี คนไหนทำไม่มีฝีมือไม่เข้าตากรรมการก็จะขายไม่ออก มันรวมกันยาก”

ด้วยเหตุนี้การเข้ามาส่งเสริมของทางการโดยการให้การอบรม จึงถือเป็นการพัฒนาฝีมือ และเป็นเรื่องจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านต้องเข้ามารวมกันที่กลุ่มมากขึ้น และการรวมกลุ่มกันมากขึ้นนี้จะช่วยปรับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพได้ตามความต้องการของตลาด อาจกล่าวได้ว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มซึ่งถูกก่อตั้งมาแล้ว รวมตัวกันติดอีกครั้ง และการรวมตัวกันนี้ยังเป็นการรวมตัวกันเพื่อการขายอีกด้วย โดยผู้นำชุมชนจะเป็นผู้รับซื้อแล้ว ซึ่งในระยะหลังยังหาช่องทางกระจายผลผลิตออกด้วยการออกงานยังสถานที่ต่างๆ และที่ทำรายได้มากคือการนำสินค้าไปขายในงานที่กรุงเทพฯ เช่นที่ศูนย์ประชุมสิริกิติ์และที่เมืองทองธานี

มิติที่ขาดหายไปในกระบวนการพัฒนาของบ้านมะกอกใต้

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เห็นภาพได้ 2 ลักษณะพร้อมกัน ภาพแรกคือ ทุนชุมชนในรูปทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ยังคงมีอยู่ในระดับที่เพียงพอให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ในการทำกิจกรรมทางสังคมที่ต้องการการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภาพที่สองเป็นการขาดทุนกายภาพของชุมชนโดยเฉพาะทุนเงินตรา ทุนกายภาพที่ขาดไปนี้หมายถึงทุนที่ชุมชนสร้างขึ้นจากภายใน มิใช่ทุนจากการสนับสนุนจากภายนอก การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนบ้านมะกอกใต้จึงมีภาพความขัดแย้งอยู่ในตัวเอง ความขัดแย้งที่สามารถสะท้อนความจริงที่ว่า บ้านมะกอกใต้ภายใต้กระบวนการพัฒนา ที่การปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง ส่งผลต่อชุมชนหมู่บ้านในสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งนั้นเรียกว่า “การพัฒนา” ซึ่งมักถูกชี้ชัดด้วยความเจริญทางวัตถุ เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ ถนนหนทาง สาธารณูปโภคต่างๆ การเข้ามาของโครงการพัฒนา และเงินสนับสนุนจากภายนอก ในขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้นเห็นได้ไม่ชัดเจน และยังเป็นประเด็นของการตีความอยู่มาก ได้แก่ ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านมะกอกใต้ โดยมีมุมมองที่น่าสนใจว่าการที่ชาวบ้านมีที่พักอยู่เสมอ อาจจะทำให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมานั้น เป็นไปโดยขาดจิตสำนึกแห่งความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมกันต่อสู้ หรือกระทั่งถูกเบี่ยงเบนความภาคภูมิใจไปอยู่ที่ผู้นำมากกว่าที่ตัวกิจกรรม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ร่วมกันทำนั้น เกิดความเข้มแข็งขึ้นมาได้ด้วยกลุ่มของตนเอง

หากให้นิยามในเชิงความสัมพันธ์ทางสังคม ก็อาจกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านมะกอกไต้หวันมีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง แต่ในขณะเดียวกันกลับขาดพลวัตของการพัฒนาตนเองโดยนัยเช่นที่กล่าวมา แต่กระนั้นการตีความโดยชาวบ้านที่กล่าวถึงชุมชนของตนเองคือมีความเข้มแข็งโดยวัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติของวาทกรรม การพัฒนาทั่วไป ได้แก่ การมีถนนขนาดใหญ่ การมีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่เข้ามาในชุมชน และการเป็นหมู่บ้านที่ได้รับการยกย่องจากรัฐว่าเป็นหมู่บ้านนำร่องโครงการคนดีศรีสุพรรณ การที่ชาวบ้านมีความสมัครสมานร่วมมือกันในการทำกิจกรรมทางสังคมอย่างพร้อมเพรียง การมีผู้นำที่ดี ฯลฯ ซึ่งหากจะมองอย่างลงลึกก็จะเห็นว่าภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่ส่งผลต่อความเป็นชุมชนบ้านมะกอกไต้หวัน ได้ปกปิดความจริงที่ว่าได้เกิดการเลือก (trade off) ขึ้นระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กับการสูญหายไปของทุนชุมชนบางอย่าง เช่น การจัดตั้งศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้าน กับพื้นที่ป่าไฟจำนวนกว้างขวางและมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ หรือกระทั่งการมีแหล่งความช่วยเหลือภายนอก กับการขาดพลวัตการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยตัวชุมชนเอง

บทที่ 4

การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะ

กระบวนการแทรกแซงชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนนี้เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัยไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการมองภาพย้อนหลังถึงกลุ่มในชุมชน ที่ถือว่าเป็นกลุ่มที่สามารถสะสมทุนชุมชนได้ ไม่ว่าทุนชุมชนนั้นจะอยู่ในรูปเงินตราหรือไม่ใช่เงินตรา ในรูปที่ไม่ใช่เงินตราอาจเป็นรูปทุนกายภาพประเภทวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือในการผลิต และอาจรวมไปถึงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ โดยจะกล่าวถึงแหล่งทุนสำคัญที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพาได้ ไปพร้อมกัน

หลังจากนั้นจะให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้านและการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ให้อะไรอื่นอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเองในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป

ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น โดยผลในระดับปัจเจกจะมีการนำเสนอกรณีศึกษาของชาวบ้านรายบุคคลประกอบไปด้วยไปพร้อมกัน เพื่อให้ภาพว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์มากน้อยอย่างไรสำหรับชาวบ้านแต่ละราย รวมไปถึงการกล่าวถึงความคาดหวังของชาวบ้านต่อกองทุนหมู่บ้านของตนในอนาคต และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงระยะเวลาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้ากันขึ้น ในปี 2539 และปี 2544 ก็เริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อรับเอาผ้าโหลมาเย็บ สำหรับการทอผ้าเป็นการทำในรูปกลุ่มเป็นทางการโดยมีการลงเงินเป็นทุนหมุนเวียน และมีการให้ทุนสนับสนุนโดยองค์การรัฐ รวมถึงการจัดอบรมที่รัฐมาดำเนินการให้ ในขณะที่กลุ่มเย็บผ้าโหลเป็นกลุ่มรับจ้างทำงานเฉพาะส่วน สำหรับกลุ่มที่จัดเป็นกลุ่มสวัสดิการสังคมที่ชาวบ้านตั้งขึ้นกันเองก็มีกลุ่มฌาปนกิจ และกลุ่มประปาชุมชน ในส่วนแรกจะได้กล่าวถึงการสะสมทุนชุมชนผ่านการรวมกลุ่มต่างๆ และแหล่งทุนชุมชนอื่นที่เข้ามาในหมู่บ้าน

กลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้

ก่อนที่จะเกิดกลุ่มทอผ้า ชาวบ้านบางรายก็มีการทอผ้าขายอยู่บ้างแล้วเป็นการทอส่วนตัวตามบ้านและขายกันเอง ต่อมาได้เกิดการรวมกลุ่มแม่บ้านขึ้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละหมู่บ้านในตำบล เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำขนม เป็นต้น สำหรับบ้านมะกอกใต้นั้น กลุ่มสตรีที่ดำเนินการได้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันคือกลุ่มทอผ้า ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2539 มีประธานเป็นผู้อาวุโสของชุมชน ในระยะของการก่อตั้งกลุ่มยังมีสมาชิกไม่มากนัก โดยเป็นความร่วมมือกันกับกลุ่มสตรีบ้านหมู่ 2 เป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก เพื่อให้สะดวกต่อการรับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านการฝึกอบรม สมาชิกของทั้งสองกลุ่มรวมกันมีอยู่ประมาณ 70-80 คน แต่ในด้านการบริหารจัดการกลุ่ม แต่ละหมู่บ้านจะแยกการดำเนินการออกจากกัน ในระยะต่อมาจำนวนสมาชิกของทั้ง 2 กลุ่มลดลง เมื่อมีสมาชิกบางรายลาออกไปทำอาชีพเสริมอื่นเช่นไปค้าขาย สำหรับกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้นั้นปัจจุบันเหลือสมาชิกอยู่ราว 30 คน โดยเมื่อเริ่มต้นตั้งกลุ่มนั้น มีการลงเงินทุนหมุนเวียนคนละ 100 บาท และระดมทุนเริ่มแรกได้ 3,045 บาท ต่อมาเงินกองทุนก็ได้มีการขยายเพิ่มขึ้น จนถึงเดือนสิงหาคม 2545 มีเงินกองทุนสะสมอยู่ทั้งสิ้น 37,794 บาท เงินจำนวนนี้ไม่ได้เกิดจากศักยภาพของกลุ่มทอผ้าเองทั้งหมด แต่ขยายตัวขึ้นโดยการสนับสนุนทุนซึ่งมีแหล่งที่มาจากภายนอกชุมชน ในรูปของการให้งบประมาณจากหน่วยงานต่างๆ เช่น งบฯ กรมพัฒนาชุมชน งบฯ อบต. งบฯ สส. ซึ่งทำให้กลุ่มมีที่ทอผ้า โดยไม่ต้องลงทุนในส่วนนี้เอง และทางศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 8 ก็ได้ให้เงินทุนสนับสนุนและจัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงด้ายและไหมให้แก่กลุ่มทอผ้า และยังจัดหาอาจารย์มาสอนการทอผ้าให้กับสมาชิกกลุ่มด้วย โดยเริ่มต้นมาหัดทอกันที่โรงเรียนในชุมชน ประธานกลุ่มทอผ้าได้เล่าให้ฟังถึงการขยายตัวของเงินทุนของกลุ่มว่า

“ก็ได้จากกรมส่งเสริมฯ เอาจอง เครื่องอุปโภค เป็นด้าย ไหม มาให้ และมีเพิ่มเติม ทักชะ...ปีแรกก็ไปไม่ได้เท่าไร ไม่ได้เท่าที่ควร ขออีก ก็ได้เยอะกว่าปีแรก พอได้แล้วก็แบ่งกัน ขาย... ชั้นแรกไปขออาจารย์เพิ่มเติมทักชะ ลายขึ้นดอก ยกลาย ทำเสร็จแล้วถึงจะทำไหม”

นั่นคือการทอดผ้านั้น ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย แต่เมื่อได้ไหมมาจากศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรม จึงมีการทอดผ้าไหม โดยเมื่อทอดเสร็จแล้ว ก็แบ่งกันไปใช้ และขายเอาเงินมาเข้ากลุ่ม

ในการซื้อปัจจัยการผลิตพวกไหม ไหมหรือด้ายต่างๆ สมาชิกกลุ่มทอดผ้าจะรวมกันไป ซื้อโดยการเหมารถไป แหล่งสำคัญอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ส่วนที่ทอดผ้านั้นหากบ้านใดมีทุนเพียงพอ ก็จะทำเองไว้ทอดที่บ้าน พวกที่ไม่มีก็จะมาทอดที่บ้านประธาน ที่เป็นสถานที่ตั้งกลุ่ม

การพัฒนาฝีมือการทอดผ้านั้นเกิดจากการให้การอบรม ซึ่งสมาชิกกลุ่มที่มีทักษะการ ทอดผ้ามาแล้วก็จะพัฒนาฝีมือไปได้เร็วกว่าผู้ที่เพิ่งมาเรียนรู้ โดยสามารถทอดผ้าลายใหม่ๆตาม สมัยนิยมได้ เช่น ตัวประธานกลุ่ม และลูกสะใภ้ที่มีฝีมือการทอดเป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะ ประธานกลุ่ม ได้รับการติดต่อจากกรมพัฒนาชุมชน ภายใต้การสนับสนุนเงินทุนจากโครงการ มียาชาวาให้เป็นวิทยากรไปสอนให้กับชาวบ้านที่อื่น โดยได้รับค่าตอบแทนวันละ 450 บาท

ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มทอดผ้าเริ่มที่จะเรียนรู้การนำฝ้ายที่แต่เดิมซื้อแบบมัดสำเร็จมาแล้ว มามัดหมี่และย้อมสีกันเอง จากการให้การอบรมของศูนย์อุตสาหกรรมภาค 8 และเน้นการทอด ผ้าที่มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อที่จะขายได้ราคาขึ้น และยังมีแผนการขายในอนาคตอันใกล้จากการ ที่กำลังจะเกิดศูนย์อุตสาหกรรมท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่บ้านมะกอกใต้ ด้วยเงินงบประมาณของ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งก็จะทำให้สามารถนำผลผลิต ประเภทต่างๆของชุมชนไปวางจำหน่ายได้ รวมทั้งผ้าทอดของชุมชน

ทางด้านการตลาดนั้นแต่เดิมการขายทำกันเองที่บ้านแม่เมื่อมีการตั้งกลุ่มทอดผ้าแล้วก็ ตาม ในระยะต่อมา สมาชิกก็เริ่มนำผ้ามาวางขายที่กลุ่มมากขึ้น โดยที่กลุ่มจะหักเงินเข้ากลุ่ม ฝืนละประมาณ 1-2 บาท ปัญหาด้านตลาดนั้นนับได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญ ในขณะที่ราคาขาย เป็นไปตามราคาตลาดทั่วไป เนื่องจากผ้าทอดเป็นสินค้าที่มีชาวบ้านทำกันมากในแต่ละหมู่บ้าน ราคาขายจึงไม่ดีนัก แม้ว่าผ้าทอดบ้านมะกอกใต้จะขึ้นชื่อว่ามีคุณภาพดีและเป็นที่เชื่อถือก็ตาม การพยายามรักษาชื่อเสียงของผ้าบ้านมะกอกใต้ เป็นไปดังคำบอกเล่าของสมาชิกกลุ่มทอดผ้า รายหนึ่งที่ว่า “ทอดผ้า ก็ประชุมกัน ก็บอกลูกกลุ่มว่า ไหนๆเราทำแล้ว ก็ให้เอาคุณภาพไว้ เสีย ชื่อครั้งหนึ่งมันจะขายไม่ได้ มันจะเสียชื่อเรา...ก็ขายยากอีก”

และในบางครั้งชื่อเสียงของผ้าทอดบ้านมะกอกใต้ถูกพ่อค้านำไปขายเช่นกัน คือ “เอาชื่อ บ้านเราไปขาย แต่ไม่ได้มาเอาผ้าเรา แต่เอาที่อื่น ดีไม่ดีก็เป็นของบ้านมะกอกแล้ว” ทางด้าน ช่องทางการจำหน่าย ที่ผ่านมามีพ่อค้ามารับซื้อทั้งที่บ้านและที่กลุ่มเพื่อนำไปขายต่ออีก ทอดหนึ่งหรือบางครั้งก็อาจมีลูกค้ามาซื้อโดยตรง ในระยะหลังผู้นำชุมชนคือกำนันและผู้ใหญ่

บ้านต้องการกระตุ้นอาชีพทอผ้าให้คงอยู่ในชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน จึงใช้วิธีรับซื้อผลผลิตจากผู้ทอไปก่อน แล้วจึงหาช่องทางกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด จนกระทั่งปัจจุบันมีการกำหนดให้สมาชิกกลุ่มทำตาม “ออเดอร์” เพื่อให้ขายได้ ตามความต้องการของตลาด ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ช่วงระยะนี้ทำตามออเดอร์ ที่นี้เขาให้ทำลายนี้ไปตั้งสิบชุด ให้ทำลายเดี๋ยวนี้ ออเดอร์มาที่กำนันผู้ใหญ่ กระจายทุกบ้าน ส่วนมากจะไปหาผู้ใหญ่กำนัน แล้วก็บอกว่า เขาก็ เวลาเราทอเสร็จแล้วเราไปส่ง”

“ถ้าทำแล้วมีตลาดรองรับก็ชื่นใจ อย่างทำแล้วไม่รู้จะไปขายที่ไหน เออดอนนี้ขยันได้แล้ว ไปบ้านผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กำนันแถมหมัด ที่นี้ชาวบ้านก็กระตุ้นขึ้นมาแล้ว แก่ว่ามีที่ส่งแล้ว ไม่ต้องว่าไม่รู้จะไปส่งไปขายที่ไหนก็ไม่มีกำลังใจ”

การทอผ้าขึ้นถือเป็นเพียงรายได้เสริมที่แม่บ้านทำกันหลังว่างเว้นจากการทำงานหลัก บางคนก็ใช้เวลาตอนกลางคืนทออยู่ที่บ้าน แต่สำหรับที่กลุ่มมีที่อยู่หลายตัว จึงมีแม่บ้านไปทอกันที่นั่นเป็นประจำทุกวัน เมื่อพิจารณาถึงรายได้จากการทอผ้าขายแม้จะได้ไม่มากนัก แต่การผลิดก็ค่อยเป็นค่อยไปจึงมิได้เกิดภาวะผลผลิตล้นจนทำให้ขายไม่ออกแต่อย่างใด หากวันหนึ่งชาวบ้านทอผ้าได้ 2 ตัว คือ 4 เมตร สำหรับการตัดเป็นเสื้อชุด ก็จะสามารถขายได้ชุดละ 400-450 บาท เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วก็จะได้รับรายได้เป็นค่าแรงประมาณตัวละ 50 กว่าบาท วันหนึ่งจะได้มาประมาณ 107 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก สถานภาพของการทอผ้าเป็นไปดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า “ตอนนี้ก็อยู่ได้ เพราะเป็นอาชีพเสริม คือส่วนมากผู้หญิงไม่ได้ออกไปข้างนอก เลยต้องทำตัวนี้”

การช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิกเกิดขึ้นในหลายด้านด้วยกัน แบบเป็นทางการผ่านกลุ่ม ก็คือ การนำเงินกองกลางของกลุ่มมาให้ชาวบ้านกู้กันโดยไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกกลุ่ม สลับหมุนเวียนกันไป รายละ 2-3 พันบาท กำหนดคืนภายใน 3 เดือน และเสียดอกเบี้ยรายละ 5 บาท ต่อระยะเวลา 3 เดือน ประธานกลุ่มทอผ้าเล่าเรื่องการให้กู้ยืมกันนี้ว่า

“ปัจจุบันเหลือเงินสามหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยเก้าสิบสี่บาท ไม่ได้ฝากไม่ได้ออมนะ บางทีก็กู้กันเอง ต่างคนต่างไม่มีนะ ก็แบ่งกันไปใช้คนละสองพัน สามพัน สามเดือนส่งดอกกันทีหนึ่ง สองพัน ดอกต่อร้อย สามเดือน ถ้าไม่มีดอกอย่างนี้ใครก็อยากได้ ก็ไม่เอามาก ถ้าไม่อย่างนั้นมันก็ไม่เติบโตอีกนั่นแหละ เอาพออยู่กันได้ ถ้าใครเอาไปพันหนึ่ง ดอกห้าสิบบาท คิดกันตกลงกันแบบนี้ พอสามเดือนก็ส่งกันมาเองแหละ”

และการช่วยเหลือแบบกันเองระหว่างสมาชิกในกลุ่มทอผ้าด้วยกัน เช่น การช่วยกันทอผ้า ในกรณีที่บางรายทอไม่ทันตามคำสั่งซื้อ ดังว่า “บางทีมีคนเขามาสั่งทอผ้า ทอไม่ทัน ก็แบ่งๆกันทอ ช่วยๆกัน เอ้อ คนนั้นจะเอาเท่านั้นผืนเท่านั้นผืน ก็ว่างไหม ถ้าว่างก็แบ่งกันไปทอ”

นอกจากนั้นยังให้ยืมยืมเงินทุนหรือวัตถุดิบซึ่งกันและกัน คือ “บางทีก็ไม่พอ วันนั้นะ เดี่ยวจะเอาลายนี้จะเอาสีนี้แหละ ของเธอมีไหม ถ้ามีก็เอามาให้ก่อน ไม่หวงกันไง เรื่องด้าย อุปกรณ์”

ในกรณีที่สมาชิกกลุ่มมีฐานะไม่ดี ก็ได้รับการช่วยเหลือให้สามารถทอผ้าได้จากผู้นำ ดังเช่น “ด้าย ตรงนี้ผู้ใหญ่เขาจะลงทุนให้ก่อน เขาก็ ใครจะเอาเขาก็ลงทุนให้ พอขายได้ก็หักไป ไม่คิดดอกเบี้ย” หรือดังที่ว่า “ก็ ที่บ้านนี้จะเอาของผู้ใหญ่เขาให้ ให้มาทอเฉยๆ แต่อยู่บ้านเรา คือเราไม่มีก็ทอ ของเก่าขายไปแล้ว ผู้ใหญ่เลยให้ของน้องสาวเขามา น้องสาวเขาไม่ทอ”

การดำเนินการของกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้ เป็นไปเรื่อยๆ เรียบๆ โดยมีความพยายามหาตลาดเพื่อให้สมาชิกมีแหล่งขาย การขายไม่ได้ราคาสูงนัก ประกอบการผลิตที่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปในช่วงเวลาที่ว่างจากงานหลัก ทำให้กลุ่มก้าวไปช้าๆ กลุ่มจึงไม่มีการสะสมทุนเพื่อขยายขอบข่ายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากนัก การหาตลาดยังคงใช้ระบบเกื้อกูลโดยมีผู้นำเป็นผู้ขายผลผลิตให้ซึ่งก็เป็นไปตามโอกาสที่มีอยู่ การไปติดต่อกับงานแสดงสินค้าในกรุงเทพฯ เป็นช่องทางจัดจำหน่ายที่ได้ผลดี เพราะสามารถขายผลผลิตที่ค้างอยู่ได้ อย่างไรก็ตามภายในกลุ่มทอผ้าได้สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ีระหว่างสมาชิกของกลุ่ม โดยมีบ้านประธานกลุ่มเป็นแหล่งรวมความสามัคคีและการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน เนื่องจากตัวประธานกลุ่มเองก็เป็นผู้อาวุโสใจดีของหมู่บ้าน ที่ทุ่มเทแรงกายแรงใจให้การทอผ้า และกลุ่มทอผ้า โดยมีได้หวังผลตอบแทนทางการค้า ระบบการพึ่งพา ความไว้วางใจ และความสมัครสมาน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมส่วนหนึ่งในชุมชนจึงสร้างขึ้นได้โดยผ่านการดำเนินการของกลุ่มทอผ้านี้เอง

กลุ่มจักสาน

กลุ่มจักสานเป็นกลุ่มอาชีพเสริมอีกกลุ่มหนึ่งที่เพิ่งริเริ่มขึ้นมาตอนปลายปี 2545 โดยเน้นไปทางกลุ่มพ่อบ้าน เนื่องจากยังมีผู้สูงอายุที่มีความสามารถที่จะทำการจักสานได้อยู่ จากที่สมัยก่อนนั้นพื้นที่หลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ ซึ่งมีไม้ไผ่ หวาย จำนวนมาก ที่ชาวบ้านนำมาใช้จักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ชาวบ้านเล่าว่า

“จริงๆ แล้ว เมื่อก่อน ก็ส่วนมากก็จะเป็นชาวบ้านของเราเนี่ย มักมีพวกไม้ไผ่ พวกหวาย เมื่อก่อน เพราะมันมันมีป่า ก็คนรุ่นก่อนๆ ก็มีกันหลายคนที่ยังทำกันอยู่ อย่างพวกจักสาน พวกกระบุง พวกตะกร้า อะไรพวกนี้ จะทำใช้กันเอง”

การจัดกลุ่มจักสาน ในอีกแง่แ่งมุมหนึ่งจึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูภูมิปัญญา โดยมีการขอความช่วยเหลือจากทางราชการให้ส่งวิทยากรมาช่วยฝึกงาน เพิ่มทักษะ การทำลายให้ละเอียดและสวยงามขึ้น การจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นการสะดวกต่อการทำงานร่วมกัน โดยมีการอบรมครั้งแรกไปเมื่อปลายเดือนกรกฎาคม 2545 และมีสมาชิกกลุ่มอยู่ 20 คน

กลุ่มเย็บผ้าโหล

กลุ่มเย็บผ้าโหลจัดเป็นกลุ่มรับจ้าง ที่จัดตั้งโดยมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน เป็นผู้ดำเนินการ นำผ้าจากโรงงานที่กรุงเทพฯ และพุทธมณฑล มาขายให้แก่ลูกกลุ่มในสังกัด ปัจจุบันกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีหัวหน้ากลุ่มอยู่ในบ้านมะกอกมีอยู่ 3 รายด้วยกัน เป็นผู้หญิงทั้งสามราย ริเริ่มโดยผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำมาตั้งแต่ 4-5 ปีที่แล้ว ตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านรายหนึ่ง และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน แต่ละกลุ่มจะมีสมาชิกลูกกลุ่มอยู่ราว 30 คน

การเกิดขึ้นของกลุ่มเย็บผ้าโหล มาจากการเห็นคนนอกหมู่บ้าน นำงานเย็บผ้ามาขายให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านทำ บ้านที่จะทำต้องมียจักรเย็บผ้า หากไม่มีต้องหาซื้อกันมาเอง ระยะแรกมักใช้จักรเล็ก แล้วค่อยมีการขยับขยายซื้อจักรใหญ่ การซื้อจักรอาจทำโดยการขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน หลังจากชาวบ้านรับจ้างเย็บผ้าโหล ก็ทำให้เกิดแนวคิดในกลุ่มชาวบ้านสตรีว่า ควรทำระบบตรงกันเอง ผู้ริเริ่มจึงชักชวนไปกันที่ตลาดโบ๊เบ๊อันเป็นแหล่งขายส่งเสื้อและกางเกงโหล เพื่อดูป้ายที่ติดประกาศในแถวๆนั้นว่า โรงงานเย็บผ้าโหลจ่ายงานนอก ซึ่งก็จะมีการบอกเบอร์โทรศัพท์ให้ติดต่อ จนสามารถหาโรงงานพบ และติดต่อเพื่อขอรับงานเอง

ต่อมาผู้ใหญ่บ้านเริ่มจับงานนี้ การทำงานส่วนนี้ของผู้ใหญ่ถูกมองว่าเป็นงานเพื่อส่วนรวมมากกว่างานส่วนตัว เนื่องจากตัวผู้ใหญ่มีกิจการมากมายอยู่แล้ว โดยการจัดตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีสมาชิกราว 30 คน จึงกลายเป็นการรวมกลุ่มสตรีที่ว่างจากการทำงาน มาเย็บผ้าที่นำมาเป็นชิ้นส่วนให้เข้าเป็นตัวกางเกงขาชั้นใส่เชือกผูกที่ขอบเอว ชาวบ้านได้ค่าแรงตัวละ 3-4 บาท แต่อาศัยที่ทำวันหนึ่งได้จำนวนมากจึงสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกไม่น้อย ตกวันหนึ่งจะได้รายได้เกือบ 200 บาทต่อคน หรือเดือนหนึ่งสมาชิกกลุ่มจะมีรายได้ตรงนี้ประมาณ 5,000-6,000 บาท โดยมีค่าใช้จ่ายผันแปรคือด้ายและค่าใช้จ่ายคงที่คือจักรเย็บผ้าที่ต้องลงทุนเอง และหากไม่มีทุนผู้ใหญ่ก็จะหาจักรเย็บผ้ามาให้ก่อน และหัวหน้ากลุ่มบางรายใช้วิธีหาจักรมาให้ลูกกลุ่มของตนเช่า โดยเสียค่าเช่าเดือนละ 200 บาท

การติดต่อไปรับงานนั้น หัวหน้ากลุ่มต้องวิ่งรถเข้ากรุงเทพฯ ทุกสัปดาห์ ช่วงที่มีงานมากประมาณเดือนมีนาคม-พฤษภาคม อาจไปถึงสัปดาห์ละสองครั้ง โดยทำตามระบบที่โรงงานนัดหมาย ปัจจุบันโรงงานที่ติดต่อไว้มีอยู่หลายแห่ง โรงงานบางแห่งหัวหน้ากลุ่มจะไปด้วยกันโดยการเหมารถร่วมกันคันเดียว แล้วเมื่อกลับมาถึงค่อยมาแบ่งงานกัน และยังมีการหาโรงงานใหม่อยู่ตลอด เนื่องจากบางโรงงานมีปัญหาเรื่องการรับคืนมาก เช่น ไม่พึงพอใจในงานก็จะไม่รับคืน ดังที่หัวหน้ากลุ่มรายหนึ่งเล่าว่า

“เค้าบอกว่างานไม่สวย เราต้องรับผิดชอบเอง เพราะเราเป็นคนเอามา คนที่ส่งต้องรับผิดชอบเองทุกอย่าง บางทีเพื่อนฝูงอะไรพวกนี้ ถึงเราชักออก เขาก็ไม่เอา”

เมื่อโรงงานไม่รับคืน หัวหน้ากลุ่มต้องรับผิดชอบโดยการซื้อจากโรงงานในส่วนที่โรงงานไม่รับในราคาตัวละประมาณ 16-17 บาท เพื่อให้ได้เท่ากับราคาขายส่งของโรงงานคือตัวละ 20 บาท และนำไปขายตามหมู่บ้านหรือตลาดนัด ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะขายในราคา 20 บาท เท่านั้น ในขณะที่ราคาขายปลีกตกตัวละ 39 บาท

รายได้ของหัวหน้ากลุ่มคือตัวละ 1-2 บาท นั้นหมายความว่าเมื่อไปรับผ้ามาจากโรงงาน แล้วกลับไปส่งคืนจะได้ค่าแรงจากโรงงานประมาณตัวละ 4-5 บาท ซึ่งต้องไปจ่ายให้กับลูกกลุ่ม 3-4 บาท แต่เนื่องจากหัวหน้ากลุ่มแต่ละรายจะรับผ้าไปเป็นจำนวนมากถึง 3-4 พันตัว จึงคุ้มค่าน้ำมันและค่าดำเนินการ ผู้เย็บผ้าโหลของบางกลุ่มเป็นชาวบ้านนอกหมู่บ้าน โดยอยู่ในหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง

การตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหล เป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน ขณะเดียวกันผู้ดำเนินการก็ได้รับผลตอบแทนในระดับหนึ่ง ซึ่งต้องนำมาเป็นค่าน้ำมัน ค่าแรงตนเอง รวมไปถึงความรับผิดชอบเมื่อเกิดความเสียหายต่างๆ อย่างไรก็ตามกลุ่มในลักษณะเช่นนี้ก็เป็นที่ยอมรับในสายตาชาวบ้านว่าทำให้ชาวบ้านมีรายได้ จึงเป็นกลุ่มที่ผกผันระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับผลประโยชน์ของชุมชน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“ผ้าโหลจากโรงงาน ค่าแรงพออยู่ได้ เป็นตัวรับมาจากโรงงาน ก็ประมาณ 3-4 บาท เขาตัดผ้ามาเป็นชิ้นๆ ก็มาเย็บและประกอบเป็นตัว เขาตัดมาให้เราสำเร็จ เราก็เย็บไป ถ้าคนไหนไม่เป็นก็ต้องมาฝึกฝนนะ เวลาส่งก็ บางครั้งอาทิตย์หนึ่งก็เป็นหมื่นๆตัว ของเรามีกลุ่มเย็บผ้า อย่างต่ำก็หมื่นตัวกระจายออกไป ประมาณกลุ่มละ 30 คน ในกลุ่มของผู้ใหญ่นี้ก็เฉลี่ยกันไป”

กลุ่มสวัสดิการชุมชน

ในหมู่บ้านมีกลุ่มที่อยู่ในรูปสวัสดิการชุมชน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน และกลุ่มประปาชุมชน เป็นการรวมกลุ่มแบบช่วยเหลือกันเอง และพึ่งพาตนเองเวลาเกิดปัญหาขึ้น กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านนั้น เป็นการดำเนินการในระบบประกัน โดยเริ่มต้นมาจากการเข้าร่วมกับบ้านมะกอกหมู่ 2 ที่จะเก็บเงินจากผู้เข้าเป็นสมาชิกเมื่อมีคนในครัวเรือนของสมาชิกอื่นตาย ครัวเรือนละ 20 บาท ซึ่งปรากฏว่าจำนวนเงินที่ได้รับน้อย คือตกประมาณศพละ 3,000 บาท หมู่ 8 บ้านมะกอกได้จึงได้ตั้งกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านของตนขึ้น และมีชาวบ้านหมู่ 2 ร่วมมาเป็นสมาชิกด้วย โดยการเก็บครัวเรือนละ 100 บาท สมาชิกของกลุ่มเริ่มแรกมีอยู่ 70 คน จนถึงปัจจุบันนี้มีอยู่ 106 คน ซึ่งศพหนึ่งจะได้เงินช่วยเหลือจากส่วนนี้ประมาณหมื่นกว่าบาท เงินดังกล่าวนี้สามารถช่วยเหลือให้แก่บ้านผู้ตายในการทำศพหรือใช้จ่ายในเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องกับผู้ตาย

สำหรับเงินกองทุนประปาชุมชนนั้น เป็นประปาบาดาล ที่สูบน้ำขึ้นจากบ่อบาดาลโดยตรงขึ้นไปทีหอสู้ แล้วจ่ายน้ำไปตามครัวเรือนรวม 400 กว่าหลังคา เกิดขึ้นเป็นเวลา 10 ปีมาแล้ว เป็นการดำเนินการร่วมกับชาวบ้านหมู่ 2 โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมอนามัยให้สร้างขึ้นมา เริ่มต้นมีการเรียกเก็บเงินจากเจ้าของบ้านที่ใช้น้ำหลังคาเรือนละ 280 บาท เป็นค่ามาตรวัด และเก็บเป็นเงินหมุนเวียนอีก 30 บาท เพื่อนำมาบริหารงานให้กับผู้ใช้น้ำประปา นอกจากนั้นก็จะเก็บเป็นค่าน้ำยูนิตละ 3 บาท และได้ปรับขึ้นมาเป็นยูนิต ละ 4 บาท และเก็บค่ารักษามาตรวัดอีกเดือนละ 5 บาท ปัจจุบันนี้ประปาชุมชนมีผลกำไรเหลืออยู่ประมาณ 170,000 บาท แต่ก็มีได้นำมาปล่อยกู้และปันผลให้แก่สมาชิก คงเอาเงินจำนวนนี้ไว้ใช้ในการบริหารงานและซ่อมแซม และใช้เพื่อกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ เช่น การซื้อคอมพิวเตอร์ติดตั้งในหมู่บ้าน การซ่อมแซมถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ

เงินทุนจากแหล่งต่างๆ

ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนต่างๆ ดังนี้ แหล่งแรก เป็นการกู้ยืมจาก ธกส. ซึ่งมีการให้กู้ โดยให้ชาวบ้านจัดกลุ่มมาประมาณ 10-11 คน เพื่อให้ช่วยกันค้ำประกัน และยังมีเงื่อนไข คือหากจะขอกู้ใหม่คนในกลุ่มนั้นทุกคนต้องชำระหนี้เก่าหมดแล้ว สำหรับการพักหนี้จาก ธกส. ก็สามารถช่วยชาวบ้านได้พอสมควร แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็หาหนทางในการใช้นี้ค้ำอยู่เช่นกัน ชาวบ้านเล่าว่าการพักหนี้นั้นมีใช้ว่าทำกันโดยไม่มีจุดหมายปลายทาง หากแต่จะมีการให้รวมกลุ่มคนพักหนี้ หาอาชีพเสริมเพื่อให้เกิดรายได้ ออกเงยมาใช้หนี้อีกทางหนึ่ง และในขณะที่พักชำระหนี้จะไม่สามารถกู้ยืมเงินต่อไปได้ ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“บางรายก็พัก บางรายก็ไม่พัก จริงๆแล้วโครงการพักหนี้เขาไม่ให้พักเฉยๆนะ คือคนที่พักหนี้ทางรัฐบาลเขาจะมีนโยบายให้มาที่กลุ่มพักชำระหนี้ เขาก็จะหาอาชีพให้ทำเพื่อที่จะได้มีเงินเก็บสะสม แต่ปรากฏว่าบางคนคือพักแล้วไม่ทำ พักชำระหนี้ก็จะกู้เพิ่มอีกไม่ได้สามปี นั่นคือคุณต้องหยุดเลย แต่คุณต้องไปหารายได้เข้ามา แล้วอีกสามปีคุณต้องใช้คืน แล้วก็มีบางคนมีบางกลุ่มที่ว่าจะให้อำเภोजัดหาอาชีพมาให้ทำ เพื่อที่จะได้มีเงินไว้อีกสามปีข้างหน้าไว้ใช้หนี้”

แหล่งที่สอง เป็นการกู้ยืมจากพ่อค้าในตลาดที่ชาวบ้านเรียกว่ากู้จากเจ๊กหรือกู้จากเถ้าแก่ ซึ่งจะเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงมาก คือร้อยละ 3-5 ต่อเดือน ซึ่งเป็นระบบที่มานานสืบต่อมา ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ตลาดคนจีนร้อยละห้าร้อยละสามต่อเดือน เมื่อก่อนนี้ทำนาสมัยเก่าที่वानานหว่าน คนจีนเขาจะเอาเป็นดอกข้าวร้อยละสามถึงสี่ถือว่าสูงมากๆเลย ที่นาบางคนก็โดนเค้ายึดไปหมด”

หรือการกู้จากแขกเสียดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 ต่อเดือนก็มี ชาวบ้านเล่าว่า

“กู้ตลาดข้างนอกร้อยละสิบก็มี เป็นพวกชาวแขกอะไรพวกนี้ เค้ามาปล่อยแล้วก็มาเก็บเป็นวันๆต่อเดือน แล้วก็ร้อยละห้าพวกโรงสี แล้วก็ร้านค้าใหญ่ๆที่ปล่อยกู้ บางทีก็เอาที่ไปจำนองเค้าแล้วก็เอาเงินมา”

แหล่งที่สาม เป็นการกู้แหล่งจากเงินทุนที่รัฐจัดสรรมายังชุมชนที่ชาวบ้านเรียกว่าเงินหมิ่นและเงินแสน เงินหมิ่นคือเงินสงเคราะห์ที่ได้จากประชาสงเคราะห์จังหวัดให้สำหรับคนเดือดร้อนยี่ม หมู่บ้านละ 12,000 บาท และเงินแสนคือเงินที่ผ่าน อบต. บ้านมะกอกใต้มีสมาชิกเงินแสนอยู่ 61 ราย เงินนี้จะถูกแบ่งให้กับกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเกษตรกรในชุมชน กลุ่มละครั้ง โดยเกษตรกรเอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อยา ซื้อพันธุ์ข้าว ในขณะที่กลุ่มแม่บ้านเอาไปซื้อด้ายและไหม ลักษณะการปล่อยกู้เป็นรายบุคคล คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี โดยกำหนดส่งให้หมดภายใน 4 ปี และเมื่อแบ่งแล้ว สมาชิกได้เงินรายละ 2,000 บาท ซึ่งจะต้องส่งดังนี้ “ปีสี่เจ็ดให้ส่งสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่แปดสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่เก้าแปดร้อยบาท นี่เป็นหนึ่งในพันหกร้อยบาท ส่งสามปีให้หมด...ก็ขั้นแรกเขาก็จะเรียกคนละห้าร้อยบาทก่อนใช่ไหม เอาไปเข้าธนาคารไว้ก่อน เป็นแบบว่าเป็นหลักไว้ก่อน คนไหนที่ว่าได้ยากก็เอานั่นแหละชนไว้ก่อน” นอกจากนั้นก็มีเงินสวัสดิการที่ได้จาก อบต. ในลักษณะของการหาเงินทุนมาใช้ในการด้านต่างๆ เช่น เงินช่วยเหลือคนชรา และคนพิการ และ การจัดศูนย์เลี้ยงเด็ก

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม กระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น เห็นได้ชัดว่าชุมชนบ้านมะกอกใต้เองก็มีความกระตือรือร้นและได้เตรียมการเพื่อรอรับการเข้ามาของกองทุน กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านมะกอกใต้ ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอนดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั่นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ดังนั้นชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อน ให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันว่าเงินกองทุนหมู่บ้านที่ได้รับมานี้ควรมีการบริหารจัดการกันอย่างไร เพื่อที่จะได้มีส่วนออกเอยออกมาได้ใช้หมุนเวียนกันไปโดยเงินไม่ร่อยหรอลงไป ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านได้เล่าให้ฟังในประเด็นนี้ว่า

“ตอนแรกชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจ บางคนคิดว่าเงินตัวนี้ได้ฟรีมาไม่ต้องเอาคืน แต่เราบอกว่าไม่ใช่เงินตัวนี้ถ้าบริหารไปจะอยู่ถึงลูกหลาน ก็ต้องอธิบายให้ชาวบ้านฟังถึงจะเข้าใจ”

ในระยะแรกของการสร้างการรับรู้นั้นเป็นการเรียกชาวบ้านมาพูดคุยกันก่อน โดยชาวบ้านมาร่วมฟังกันไม่ถึงร้อยคน

การเลือกกรรมการกองทุน

วันที่ 2 มิถุนายน 2544 ชุมชนได้มีการจัดประชุมกันอย่างเป็นทางการ มีพัฒนาการอำเภอร่วมชี้แจงรายละเอียด และหลักการของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชน โดยมีชาวบ้านมาร่วมประชุมกันเกินกว่า 3 ใน 4 ของหลังคาเรือนทั้งหมด ซึ่งเป็นไปตามกฎระเบียบที่สามารถทำการเลือกตั้งกรรมการกองทุนได้เลย โดยมีวิธีการคือ เริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและให้มีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้ว ก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งส่วนใหญ่มีมติเป็นเอกฉันท์สำหรับชื่อที่ถูกเสนอมา ชาวบ้านที่ถูกเสนอชื่อให้เป็นกรรมการ แม้จะมีการบ้ายเบี่ยงไม่ยอมรับเป็น ก็ต้องยอมรับมติให้เป็นกรรมการ เพราะชาวบ้านจะไม่ยอมให้ถอนตัว เนื่องจากพิจารณาแล้วว่าเหมาะสม ในเรื่องนี้เป็นไปดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า “มีบางคนที่เขาเสนอชื่อ ก็ไม่เอาเหมือนกัน แต่ก็ไม่ยอม ต้องเอา ต้องเอาให้ได้ เหมาะสมแล้ว” ในกรณีที่ชาวบ้านที่ถูกเลือกมาไม่ยินยอมจริงๆ ซึ่งมีอยู่เพียงรายเดียว ก็จะทำให้เขียนว่าขอลาออกจากตำแหน่งกรรมการ เพื่อเป็นการยืนยันให้ชาวบ้านทั่วไปรู้ว่าได้รับการรับเลือกเป็นกรรมการแล้ว แต่ขอลาออกให้มีการเลือกใหม่ เมื่อเลือกกรรมการได้ครบ 15 คน ปรากฏว่าเป็นกรรมการผู้ชาย 13 คน และกรรมการผู้หญิง 2 คน กรรมการทั้งหมดก็จะมาตกลงเลือกตั้งกรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ฯลฯ รวมไปถึงแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการก็จะมาเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนของหมู่บ้านบ้านมะกอกใต้ขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกรรมการบอกว่าทำไม่ยาก เพราะมีแนวทางมาให้ศึกษาก่อนเพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุง ในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน ส่วนกฎเกณฑ์ทั่วไปส่วนใหญ่ก็มีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ขั้นตอนแรกของการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือการสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก่อน เพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ แต่จะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 20 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุน ที่เรียกกันว่าเงินสัจจะ โดยเงินนี้สำหรับบ้านมะกอกใต้ จะเก็บคนละ 20 บาทต่อเดือน แต่เก็บครั้งเดียวเป็นรายปี ตั้งแต่วันที่เข้าเป็นสมาชิก การคิดดอกเบี้ยที่ต้องจ่ายคืนพร้อมเงินกองทุนที่ยืมไปนั้น คิด

อัตราร้อยละ 4 ต่อปี โดยยึดหลักเทียบจากอัตราดอกเบี้ยธนาคาร การคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ค่อนข้างต่ำของบ้านมะกอกได้ ก็เพราะกรรมการให้ความเห็นกันว่า “ถ้ามากก็เป็นการค้ากำไร เพราะเงินทุนนี้ต้องการให้ช่วยเหลือชาวบ้าน มากไป ไม่ช่วยเหลือ”

ในการจ่ายเงินคืนนั้น กฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน บ้านมะกอกได้ระบุไว้ว่าหากใครมีความสามารถส่งก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ส่งทีหลังจะถูกคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 1 ต่อปี เป็นร้อยละ 5 ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ประมาณ 160,000 บาท ซึ่งให้กู้ได้ครั้งละ 3,000 บาท คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ขอกู้ เพราะกู้ฉุกเฉินต้องคืนเงินเร็วกว่ากู้ปกติ

สำหรับมาตรการระแวดระวังนั้น ได้ปรากฏอยู่ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกได้ว่า ให้การกู้ยืมนั้นกระทำกันเป็นกลุ่ม คือแม้จะเป็นการขอกู้รายบุคคล แต่ผู้ที่จะมากู้ต้องรวมตัวกันมาเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 10-12 คน เพื่อขอกู้พร้อมกัน และภายในกลุ่มนั้นจะมีการค้ำประกันกันเองโดยใช้ผู้ค้ำประกัน 2 คน ซึ่งก็จะหมุนเวียนกันอยู่ในกลุ่ม ผู้ค้ำคนหนึ่งจะค้ำประกันสมาชิกอื่นได้ไม่เกินกว่า 3 ราย กรรมการกองทุนจะแบ่งหน้าที่กันดูแลกลุ่มตามที่ได้มอบหมาย

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น 245 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านจำนวน 131 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 125 ราย และไม่ได้ขอกู้เงิน 6 ราย ซึ่งทุกรายได้รับอนุมัติเงินกู้ แต่ในจำนวนที่ลดทอนลงมา แม้ในหลักการแล้วจะเขียนขอกู้ได้สูงสุดคนละ 20,000 บาทในกรณีปกติ ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกของกองทุนมีมากในขณะที่วงเงินที่มีอยู่เทียบกับการขอกู้จะมีไม่เพียงพอ ดังนั้นคณะกรรมการกองทุนฯ จะทำการพิจารณาอนุมัติเงินกู้เป็นรายๆ ไป และตัดวงเงินออกตามความจำเป็นของการประกอบอาชีพ การเขียนโครงการเป็นเรื่องที่ผู้ขอกู้ทุกคนต้องทำ โดยให้เขียนระบุลงไปว่าต้องการกู้ไปเพื่อทำกิจกรรมใด เช่น

“ถ้าคนทำนาก็คือเอาไปซื้อปุ๋ย ค่าแรง ค่ารถไถ ถ้าเป็นพวกอาชีพค้าขาย ก็เขียนโครงการว่าอาชีพค้าขาย จะเอาไปซื้ออะไร ถ้าเป็นกลุ่มทอผ้าก็คือเอาไปซื้อไหม ถ้าเป็นเลี้ยงไก่เลี้ยงอะไร ก็เขียนว่าซื้ออาหาร ซื้อได้ อะไรอย่างนี้”

โดยกรรมการกองทุนได้กำหนดให้สมาชิกที่ประสงค์จะขอกู้เงินส่งโครงการมาก่อนเงินออกล่วงหน้า 2 เดือน เพื่อจะได้มีเวลาพิจารณาในภาพรวม ปรากฏว่าอาชีพที่สมาชิกเขียนขอกู้มากที่สุดก็คือการทำการเกษตรโดยใช้ในการปลูกข้าว ในขณะที่โครงการประเภทอื่นจะมีไม่มาก

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ เป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านมะกอกใต้ได้ปล่อยกู้ไปในเดือนพฤศจิกายน 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 เดือนตุลาคม 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้นประมาณ 840,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้เงินอีก 160,000 บาท ผู้ที่กู้ได้มากที่สุดคือ 8,000 บาท และเป็นวงเงินที่ได้รับกันส่วนใหญ่ ส่วนที่ได้ต่ำสุดคือได้เพียง 3,000 บาท เป็นการกู้เพื่อไปค้าขายย่อยคือขายส้มตำ กับข้าว และผลไม้

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ตั้งกันมาตั้งแต่วันที่ 2 มิถุนายน 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้วในวันที่ 2 มิถุนายน 2545 ทำให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ ซึ่งตามระเบียบกองทุนแล้ว จะต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านมะกอกใต้ได้ให้กรรมการจับสลากออก 8 คน แต่มีผู้ขอลาออกเอง 3 คน จึงจับสลากออกเพียง 5 คน แต่ก็สามารถเลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 ปรากฏว่าได้คนเก่ามาเป็นกรรมการทุกคน ยกเว้นคนที่ลาออกเนื่องจากต้องไปต่างประเทศ กับผู้ที่ติดธุรกิจส่วนตัวไม่มีเวลาว่างเพียงพอ จึงมีการเปลี่ยนกรรมการใหม่รวม 3 คน ซึ่งในภาพรวมแล้วยังคงเป็นผู้ชาย 13 คน และผู้หญิง 2 คน เช่นเดิม

“เปลี่ยนกรรมการ ก็มีเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน นอกนั้นก็คนเก่า ชาวบ้านก็เลือกเอาคนเก่าหมด แต่จะมาเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน คือสองคนเขาลาออก บอกจะไปอยู่กรุงเทพ เขาขออีกคนหนึ่งแบบจับฉลากแล้วโดนออก เขาก็ไม่ขอกลับมาใหม่”

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนในวันที่ 31 ตุลาคม 2545 ดังนั้นจึงได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านตอนต้นเดือนเพื่อเป็นการเตือน อีกทั้งได้มีประกาศแจ้งข่าวเสียงตามสาย เป็นการประชาสัมพันธ์ไว้ล่วงหน้าไว้

“เขาจะประกาศก่อนจะครบกำหนด ส่งเงินแล้วนะ เขาให้ส่งภายในกำหนดเดือนที่แล้ว(เดือนตุลาคม) สิ้นเดือนที่แล้วหมดกำหนดส่ง ทำเรื่องกู้กันต่อ พอส่งเสร็จก็ทำเรื่อง”

รวมไปถึงการดูแลจากกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ที่จะต้องดูแลลูกกลุ่มของตนตามที่ได้แบ่งกลุ่มไว้ตั้งแต่ต้น ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านเล่าว่า

“เราบอกว่าสิ้นเดือนนี้เก็บเงินคืนหมด บางคนก็ค้าขาย บางคนก็ทำนา ช่วงนี้เป็นฤดูเกี่ยวข้าว เราขอเก็บคืนไม่มีปัญหาเรื่องการคืนเลย...บอกว่าในกลุ่มมีปัญหาใหม่ (กรรมการ) เขาก็บอกว่าไม่เห็นมีปัญหาสักคน เขาว่าอย่างนั้นนะ ให้กรรมการสืบห้าคนแบ่งกันดูแลลูกกลุ่มก็คือใครอยู่ใกล้กลุ่มไหนก็ดูแลกลุ่มนั้น แบ่งมาตั้งแต่ต้นแล้ว”

กรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดให้สมาชิกฯ มาส่งเงินได้ในวันที่ 30-31 ตุลาคม 2546 โดยการเก็บเงินนั้นใช้การแบ่งเขตเก็บโดยแยกไปตามบ้านกรรมการแต่ละคน เพื่อลดความยุ่งยากและกระจายความเสี่ยงออกไปเนื่องจากเงินมีจำนวนมาก ในวันที่คืนเงินนั้นชาวบ้านสามารถยื่นเรื่องเขียนโครงการกู้เงินใหม่ได้เลย เมื่อได้เงินคืนมาเรียบร้อยแล้ว ผู้ใหญ่บ้านก็จะนำเงินฝากเข้าธนาคารเพื่อตรวจสอบ และรอคอยการพิจารณาอนุมัติโครงการจากคณะกรรมการ การคืนเงินรอบแรกสามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยให้ทำสัญญากู้รอบสองใหม่พร้อมกันในวันนั้นเลย พอวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 1 พฤศจิกายน ได้ทำการปล่อยกู้รอบสองทันที แต่ชาวบ้านจะได้รับเงินในวันที่ 13 พฤศจิกายน โดยกรรมการจะเรียกเก็บสมุทธนาคราออมสินจากลูกกลุ่มของตน และทำการโอนเงินเข้าบัญชีให้

การปล่อยเงินกู้รอบสอง

ก่อนที่จะมีการคืนเงินกู้รอบแรกนั้น กรรมการได้มีการประชุมกันแล้วล่วงหน้า เพื่อปรึกษารื้อหรือการปล่อยกู้ในรอบที่สอง เนื่องจากได้เปิดให้มีการสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ไว้แล้ว ปรากฏว่ามีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน เป็น 140 คน แต่มีผู้แจ้งว่าจะขอกู้อยู่ 133 คน ซึ่งเมื่อเทียบกับรอบแรก มีคนกู้เพิ่ม 8 ราย และเนื่องจากการปล่อยกู้ครั้งแรกนั้น ไม่ได้ปล่อยกู้ทั้งหมด แต่มีการกันไว้เพื่อฉุกเฉินซึ่งไม่มีใครมากู้ในส่วนนี้เลย ในรอบสองกรรมการได้คำนวณดอกเบี้ยที่จะได้รับรวมกับเงินหนึ่งล้านเดิมแล้ว จึงมีความคิดว่าควรจะนำเงินมาปล่อยกู้ให้มากที่สุด การจัดสรรเงินดอกเบี้ยตามหลักการของกองทุนหมู่บ้านในแต่ละด้านจึงมิได้กระทำกัน แม้แต่กรรมการก็ตกลงกันว่าจะไม่เอาค่าตอบแทนใดๆ ดังนั้นในรอบสองนี้จากวงเงินปล่อยกู้หนึ่งล้านเดิมรวมกับดอกเบี้ยที่ได้มาอีกประมาณสามหมื่นกว่าบาท ได้ปล่อยกู้รอบสองไปทั้งสิ้นถึง 1,004,000 บาท คงเหลือดอกเบี้ยส่วนหนึ่งและนำเอาเงินออมทรัพย์สองรอบที่เก็บสะสมได้อีกประมาณเกือบ 70,000 บาท สำรองไว้เป็นเงินฉุกเฉิน จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับเรียกได้ว่าสมาชิกเก่าทุกคนได้รับเพิ่มขึ้นรายละเอียด 1,000 บาท กล่าวคือวงเงินสูงสุดและต่ำสุดของการปล่อยกู้จะมากขึ้นกว่าเดิมอีก 1,000 บาทด้วยเช่นกัน คือสูงสุด 9,000 บาท และต่ำสุดเป็น 4,000 บาท เว้นแต่สมาชิกจะเขียนขอกู้มาเท่ากับหรือน้อยกว่าที่เคยได้รับไปครั้งที่แล้ว ซึ่งก็ปรากฏว่าทุกคนเขียนมามากกว่าวงเงินที่ตนเคยได้รับครั้งแรกทั้งสิ้น

ประธานกองทุนฯ มีความเห็นว่าขั้นตอนของการทำงานในรอบสองนี้จะง่ายขึ้นมาก เพราะชาวบ้านทุกคนมีความเข้าใจมากขึ้น และมีการตัดทอนเอกสารต่างๆ ไปมาก คือ “ปีนี้บังคับไม่เอาเอกสาร ไม่เอาโครงการ ไม่เอาสัญญา คือสัญญากับโครงการอยู่ที่เรา เอาแต่ยอดสรุป ผู้ใช้หนี้กับผู้กู้ใหม่ประหยัดเวลาและก็ประหยัดเงินเยอะ” สำหรับระเบียบการกู้ยืมเงินต่างๆ รวมไปถึงดอกเบี้ย ยังคงใช้หลักการเดิม

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน และมีแบบแผนการบริหารที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการออมทรัพย์เองร่วมไปด้วย นับว่าเป็นส่วนที่ให้ผลสำเร็จอย่างมากต่อการออมทรัพย์บ้านมะกอกใต้ เนื่องจากแต่เดิมนั้นชุมชนบ้านมะกอกใต้ ไม่เคยมีกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านมาก่อนเลย ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีแหล่งเงินออมที่มีอนาคต เพื่อใช้หมุนเวียนกันต่อไป ผู้ใหญ่บ้านเล่าเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ว่า

“ไม่ได้ทำ ตัวนี้เพิ่งเริ่มทำ แต่ก่อนไม่มี มาทำที่ว่ามีโครงการหมู่บ้านละล้าน แล้วก็ให้เริ่มมีออมทรัพย์ ออมทรัพย์ที่ว่าเดือนละยี่สิบบาท ชาวบ้านก็เริ่มออมทรัพย์ เพราะว่าต้องมีหักเงินออมทรัพย์ไว้ แล้วเขาก็เริ่มรู้จักว่าออมทรัพย์เป็นอย่างไร จากที่ว่าแต่ก่อนไม่ได้ออม”

ในปีแรก เงินออมทรัพย์ที่เก็บเดือนละ 20 บาท แต่จ่ายเป็นรายปี 240 บาทนั้น มีจำนวนอยู่ 31,440 บาท และในปีที่สองมีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน ก็ให้จ่ายย้อนเป็น 2 ปี ทำให้ยอดเงินออมทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็น 67,200 บาท แต่ในปัจจุบันเงินจำนวนดังกล่าวยังไม่ได้มีการให้กู้ยืม จึงอยู่ในลักษณะของเงินออม ซึ่งอนาคตจะมีการนำมาปล่อยกู้ เพื่อให้ผู้ออมมีเงินปันผลและดอกเบี้ยจากเงินออมตรงนี้

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นผู้ริเริ่มงานกิจกรรมต่างๆ แต่การที่ได้จัดให้มีการแบ่งกลุ่มร่วมกันรับผิดชอบกันเองในกลุ่ม เพื่อช่วยกันดูแลและกระตุ้นเตือนกัน ทำให้เกิดกระบวนการรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งกระบวนการของกองทุนหมู่บ้านนี้ คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ได้ ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

“...เพราะชาวบ้านจะได้มีความกระตือรือร้นในการคัดเลือกคณะกรรมการขึ้นมาจัดสรรเงิน โดยการพัฒนาตัวเองที่ยั่งยืน ต่อไปก็ไม่ต้องอาศัยหน่วยงานของราชการ”

นอกจากนั้น ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารงานของกองทุน ก็รู้สึกว่าได้ได้รับความรู้ ได้รับประโยชน์จากการทำงานกองทุนหมู่บ้านอย่างมาก และสามารถนำหลักการไปใช้กับกิจกรรมอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ผมมีความรู้สึกที่ดีมากเลยครับ ถึงจริงๆ คณะกรรมการหมู่บ้านบริหารงานกันเอง โดยที่ทางส่วนราชการ ทางอำเภอมาให้ความรู้อะไรต่อมิอะไร ทางธนาคารทางอะไรก็ดีมากให้

ความรู้ จากคนที่ไม่เคยมีความรู้ทางการบริหาร พอได้เงินตัวนี้เข้ามาเนี่ยดีมากเลย กลุ่มอะไรต่ออะไรก็ได้หลักการนี้เข้าไปช่วย”

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

ผลทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก เกิดขึ้นในหลายระดับ ได้แก่

ระดับแรก เป็นการกู้เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียน คือ มีเงินไปสนับสนุนการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ปกติ ในลักษณะของเงินทุนหมุนเวียน โดยทั่วไปจะเป็นเรื่องของการทำนา เช่น ใช้ซื้อปุ๋ย ซื้อยา หรือในการทอดผ้า การเย็บผ้าโหล ก็จะมีเงินไปซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ มาใช้ก่อน ดังที่ว่า “หนูกู้มานี้ ก็ซื้ออุปกรณ์ให้ลูกน้องเย็บผ้า ก็ช่วยได้เยอะ ดี มีเงินใช้ได้เยอะ ลดต้นทุนลงไปเยอะ อย่างด้ายเราซื้อมาก็คุ้มได้”

ระดับที่สอง ในกรณีที่เป็นผู้ที่มีอาชีพอยู่แล้ว สามารถนำเงินกองทุนที่กู้ไปขยายกิจการของตนได้ ผู้ใหญ่เล่าถึงประเด็นนี้ว่า “บางคนแบบพ่อแม่ก็ไม่ค่อยมีอะไร จะมีก็คือขายเล็กๆ ขายน้ำเต้าหู้ปาห่องโก๋ พอได้เงินตัวนี้เขาก็ไปซื้อของแห้งใส่ท้ายรถไปขายตลาดนัด ออกทุกวันก็รายได้ดี มันก็เปลี่ยนไปในทางที่ดี”

ระดับที่สาม คือการที่ชาวบ้านซึ่งไม่มีทุนในการทำอาชีพที่ไม่ใหญ่นัก ได้ริเริ่มทำในสิ่งที่ตัวเองมีความต้องการ ตัวอย่างเช่น “ตอนนี้แกก็ขายกับข้าวตอนเช้า ทำเป็นกับข้าวเป็นหม้อๆ มาขายตอนเช้า แกบอกว่าแกดีขึ้นนะ แต่ก่อน จากที่แกจะต้อง ถ้าไปยืมใครก็คงไม่มีใครอยากจะให้ยืมนะ เพราะไม่มีรายได้ แต่ตอนนี้แกว่าแกอยู่ได้ แล้วพอว่างจากงาน แกก็ไปหาซื้อของอย่างอื่นมาค้าขายของแก เป็นผลไม่เป็นอะไร”

เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงเป็นการลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆ ลงได้ ดังที่ชาวบ้านให้ความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า

“ดีเสียแหละประหยัดเงินเจ็กไปเยอะเสีย อ้าวจริงๆ ถ้าไปกู้เจ็กสิร้อยละห้าร้อยละสิบต่อเดือน แล้วร้อยละห้าบาทมั่ง เผลออร้อยละสิบมั่ง ไม่มีก็ต้องเอาพุดถึงนะ”

“อย่างน้อยๆ ก็ช่วยเป็นทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านของเรา เป็นทุนให้ชาวบ้านของเราจะมาประกอบอาชีพ ก็ช่วยได้เยอะครับ ดีกว่าที่เราต้องไปกู้ธนาคารครับ ธนาคารดอกเบี้ยมันแพงกว่าเยอะ ร้อยละสามถึงห้าต่อเดือน ก็ช่วยได้เยอะ บางคนมันไม่มี ไปหาขี้อะไรนอก ระบบต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน”

อย่างไรก็ตามในบางทัศนะของชาวบ้านเอง ก็มีมุมมองกองทุนหมู่บ้านในทางกลับกันด้วย กล่าวคือเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาก็อาจเป็นการสร้างหนี้ใหม่ ทำให้คนเป็นหนี้มากขึ้น

“ก็เหมือนมีหนี้สินเยอะขึ้น จากคนที่ไม่เคยเป็นหนี้ พอได้เงินล้านได้ดอกถูกก็มากู้กัน ก็เหมือนว่าอะไรได้มาง่ายก็อยากได้ บางคนก็ว่าให้กู้ก็คือดอกถูก มีให้กู้ ดอกไม่เยอะ แต่ไม่คิด

ว่าตัวเองเป็นหนี้เพิ่ม ถ้าสำหรับตัวเองคิดว่าไม่ดีหรอก ก็เหมือนทำให้เราเป็นกิเลส อยากเป็นหนี้ตัวนี้”

“ก็บางคนเขาก็บอกว่ามีดีกับไม่ดี เหมือนกับเข้ามา เหมือนกับไปสร้างหนี้ให้เขา แต่มีคนเราพอมีเงินมาก็อยากจะได้ ก็ดีอย่างเสียอย่าง แต่ก็ช่วยกันได้เลยอะ บางคนค้าขาย ตอนนี้มีไม่มีเงินก็ได้เงินตรงนี้ บางคนซื้อรถเข็นอะไร ก็ต่อกันได้เลยอะ”

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องการใช้ประโยชน์ของเงินในระดับปัจเจก ในที่นี้ได้ยกกรณีศึกษารายบุคคล ทั้งชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกองทุน ซึ่งกู้เงินและไม่ได้กู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน นำเสนอดังนี้

กรณีพี่บัว สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง

พี่บัวฐานะทางบ้านไม่ดี สามสี่เสียชีวิตแล้ว มีหนี้สินมาก จึงขายที่นาไปใช้หนี้ เดิมเย็บผ้าโหลและทอดผ้าเพื่อหารายได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันสลายตาไม่ดี การเย็บผ้าโหลมีปัญหาต้องมาแก้ไขทำให้เลิกเย็บ จึงทอดผ้าอย่างเดียว ในรอบแรกพี่บัวกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยการจับกลุ่มกับลูกสาว และเพื่อนบ้าน ช่วยกันค้ำประกัน แต่พอการกู้ในรอบที่สอง พี่บิงไม่ได้กู้ สาเหตุก็คือกลัวว่าจะหาเงินมาใช้หนี้ไม่ทัน แล้วคนค้ำประกันจะเดือดร้อน อย่างไรก็ตามเมื่อถามถึงการได้มาของเงินทุนหมุนเวียนเพื่อซื้อด้ายซื้อไหม พี่บิงเล่าว่าได้มาจากผู้ใหญ่ออกให้ก่อน พอขายได้จึงจะหักเงิน โดยไม่คิดดอกเบี้ย

“ไม่กู้เอง (ลูกสาว)เขาไม่ได้บอกหรอก คิดเอง เดียวหาไม่ทัน ก็เลยไม่กู้ เดือดร้อนเขาถ้าเรากู้ได้ เราก็จะกู้ รอไปก่อน”

กรณีของพี่บิงชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านเองโดยปกติแล้ว ไม่ได้คิดแต่อยากจะทำ โดยไม่ประมาณตนเอง หากมีวิธีคิดที่ดูเรียบง่าย แต่ก็แฝงให้เห็นถึงความคิดที่ไม่อยากรบกวนผู้อื่น ให้มากังวลกับปัญหาของตัวเอง ในขณะที่เดียวกันพี่บิงก็เริ่มมีการอ้อมทวิญญ์กับกองทุนหมู่บ้าน โดยการเตรียมเงินเอาไว้ล่วงหน้า

กรณีพี่มัย ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

พี่มัย มีอาชีพทำนา และทอดผ้า มีลูก 2 คน สามี่ทำนาและเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างเป็นช่วงๆ สำหรับพี่มัยนั้น ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สาเหตุก็เพราะคิดเองว่าตัวเองมีรายได้น้อย หากกู้ไปแล้วพอถึงกำหนดจะไม่สามารถส่งเงินกู้ได้ เพราะยังกังวลกับจังหวะของการใช้เงินคืนว่าจะตรงกับช่วงเวลาขายข้าวหรือไม่ พี่มัยเล่าเรื่องของตนเองว่า

“กลัวพอถึงเวลาจะไม่มีส่งเขาอีก เขาเรียกไปประชุมเหมือนกัน แต่ไม่ได้ออกไป รายได้มันน้อยกลัวไม่มีส่งเขาเอาง่ายๆ ไม่เอาเลย เขาก็ว่าเอาคนละหมื่น คนละเท่าให้ร่อย่างนี้ ก็ทำนา กลัวส่งเขาไม่ทัน ถ้าช่วงจังหวะเกี่ยวข้าวก็พอทัน แต่นี่บางครั้งมันก็ไม่โดนจังหวะอันนั้น ก็หมุนไม่ทัน ก็เลยไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุน ก็อยากได้เหมือนกัน แต่กลัวเขาไม่ให้กู้ไง ถ้า

เอามาสองพัน ค่าอะไร ค่าใช้จ่ายมันก็ไม่พอ ต้องซื้อปุ๋ยซื้ออะไร เขาว่าฐานะอย่างแกไม่เกินสองพัน เขาว่าอย่างนี้ก็ไม่เอา ก็เพื่อนบ้านนั่นแหละ ฐานะมันเล็ก เออเขาก็พูดกัน”

สำหรับพี่สั้ม แม้จะอยากสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน แต่เมื่อได้พูดคุยกันเองกับเพื่อนบ้านกลับทำให้รู้สึกว่าคุณเองไม่สมควรกู้ อีกทั้งไม่แน่ใจในเรื่องวงเงินที่จะได้ จึงไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

กรณีพี่สั้ม หัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองรอบ

มีสั้มจัดว่าเป็นชาวบ้านที่มีฐานะอยู่ในระดับดี นอกจากจะเป็นหัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟแล้ว ครอบครัวยังมีเครื่องดูดข้าว 1 คัน ให้เช่า พี่สั้มกู้เงินรอบแรกได้ 8,000 บาท และกู้รอบสองได้ 9,000 บาท โดยเขียนโครงการว่าใช้ในกิจการเครื่องไฟทั้งสองรอบ

“ก็แล้วแต่กรรมการเขาจะให้คนละเท่าไร เขาให้เท่าไรก็คือเอาเท่านั้น แต่ถ้าเอามาเยอะ เวลาใช้เราก็ลำบาก แปะพันแรกลงเครื่องไฟอย่างเดียว”

พี่สั้มเล่าเรื่องการเตรียมเงินเพื่อคืนไว้ว่า

“เราเตรียมไว้แล้วไง ก่อนที่จะส่งวันไหน เดือนไหน เราก็เตรียมเงินไว้ก่อน เราจะแยกไว้เลยเงินส่วนนี้ ส่วนที่เราจะใช้เราต้องแยกไว้เลย ก็ได้จากที่วิ่งผ้าโหลนี้แหละ แล้วก็กิจการของ แฟน ก็แฟนทำแล้วก็มาให้ เก็บเงินก็รวมกัน”

กรณีป้าจาด ผู้อาวุโส ประธานกลุ่มทอผ้า สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองครั้ง

สำหรับป้าจาด การเป็นผู้อาวุโสที่มีคนเคารพมากมาย อีกทั้งเป็นตัวตั้งตัวตีในการก่อตั้งกลุ่มทอผ้า แม้ว่าเมื่อจัดกลุ่มตามฐานะทางเศรษฐกิจ ป้าจาดไม่ถึงกับเป็นคนร่ำรวยนักแต่ก็มีฐานะที่ไม่ลำบาก ความเชื่อถือทางการเงินจัดได้ว่าดี ดังนั้นเมื่อป้าจาดซึ่งดูเหมือนไม่อยากกู้เงิน ได้กู้เงินตามการกระชั้นคะยอของสามีและลูกสาว ก็จะได้วงเงินสูงสุด ป้าจาดเล่าว่า

นี่กรรมการเขาจัดให้เอง คนที่ไม่มี อยากได้มาก แต่ให้มากไม่ได้ เพราะดูฐานะก่อนกลัวจะเก็บยาก ถ้าฐานะพอให้เยอะก็จะให้เยอะ อย่างป้านี้เขาโยนให้เลย แต่ป้าว่า บ่อยากกู้หรือก เดียวลูกมันก็ส่งให้กินให้ใช้อยู่แล้ว แก่แล้ว ลูกก็ว่าเอาไปเถอะไว้ทำบุญทำทาน ถ้ามันขาดเหลืออะไร ก็จะได้เอาไว้ใช้กินไป”

ป้าจาดเขียนโครงการกู้เงินกองทุนไว้ว่ากู้เพื่อการทอผ้า ต่อคำถามที่ว่าจริงๆ แล้วไปตรงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนไว้หรือไม่ ป้าจาดเล่าว่า “ก็ใช้มัน อะไรมัน ก็ซื้อด้ายมัน” ข้อสังเกตกรณีของป้าจาดก็คือ เป็นการกู้ที่ไม่ได้เกิดจากความจำเป็นในการประกอบอาชีพจริงๆ เพราะมีเงินทุนของตัวเองพอเพียง ดังนั้นการใช้เงินจึงผสมปนเปกันไปในหลายด้าน มากกว่าที่จะเจาะจงมาลงที่การประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียว การกู้เงินกองทุนจึงเป็นเรื่องของการมีเงินไป

หมุนเวียนใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าหากสามารถมีโครงการพิเศษที่มีลักษณะเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการทอดผ้าของตนเอง และต่อเนื่องมาถึงกลุ่มได้ เงินกองทุนตัวนี้ก็น่าจะสร้างโอกาสใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นได้บ้างแก่ชุมชน

อย่างไรก็ตามในฐานะประธานกลุ่มสตรีทอดผ้า ป้าจาดก็ได้กล่าวถึงความคิดเห็นของกลุ่มแม่บ้านเกี่ยวกับประโยชน์ใช้สอยของเงินกองทุนหมู่บ้านเท่าที่ได้ยินมาว่า “แม่บ้านเขาก็ว่า พอได้มา เขาก็ไปซื้อด้ายมาลง บางคนก็ลงทุนซื้อปุ๋ย ซื้อยา ทำนา” และในด้านดอกเบี้ยและการบริหารของกรรมการที่ว่า “เอ เห็นเขาพูดกัน เขาก็ว่าดีนา ไม่เหมือนไปกู้เงินที่ตามชาวบ้าน ชาวบ้านเขาก็ไม่บ่นอะไรหรอก เขาก็ว่าดีเขาก็ว่าดอกน้อย กรรมการเขาก็บริหารเข้มแข็ง”

การเข้าถึงเงินกองทุนของชาวบ้าน

เมื่อพิจารณาถึงการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน โดยไม่คำนึงว่าชาวบ้านมะกอกได้มีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเงินกองทุน ซึ่งทำให้แต่ละรายสามารถกู้ได้ในวงเงิน 3,000-8,000 บาท ในรอบแรก และ 4,000-9,000 บาท ในรอบที่สอง ก็จะพบว่ากรรมการกองทุนได้เปิดโอกาสเต็มที่ให้แก่ชาวบ้านในชุมชน ในการเข้าเป็นสมาชิกกองทุน อย่างไรก็ตามมีข้อจำกัดอยู่ในตัวกฎเกณฑ์เอง ที่อาจทำให้ชาวบ้านเข้าไม่ถึงเงินกองทุนด้วยเช่นกัน ก็คือการจัดกลุ่มให้คำกันเอง แม้จะมีข้อดี แต่ก็อาจสร้างแรงกดดันการเข้าถึงแหล่งเงินได้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามในชุมชนบ้านมะกอกได้นั้น ด้วยความที่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมค่อนข้างดีมาก ทำให้โดยปกติชาวบ้านจะช่วยกัน แม้กระทั่งในเรื่องการค้ำประกัน บางรายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนักหัวหน้ากลุ่มเองก็ออกปากว่าจะค้ำประกันให้ หรืออย่างน้อยการมีระบบเครือข่ายที่แน่นหนาทำให้ทุกคนมีญาติมิตรที่จะจับกลุ่มร่วมกัน จึงไม่พบกรณีที่มีผู้ต้องการเป็นสมาชิกแต่ไม่มีกลุ่มให้เข้าร่วม หรือผู้ที่ต้องการกู้ แต่ไม่มีคนค้ำประกันให้ ปัญหาที่พบมักเป็นเรื่องของวงเงินที่ผู้ที่มีฐานะด้อยกว่าในสังคมซึ่งมักเป็นพวกมีอาชีพรับจ้าง จะถูกประเมินวงเงินกู้ให้ต่ำกว่า

ในประเด็นของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ สมาชิกกองทุนที่ไม่ได้เป็นกรรมการกองทุนรายหนึ่งให้ความคิดเห็นในประเด็นนี้ว่า

“คนที่มีฐานะไม่ดี กู้ไม่ได้ค่ะ เมื่อเขามีปัญญาๆ เขาก็มีปัญญาใช้ แต่เขาจะได้ไม่เยอะ ประมาณสามพัน ได้ยินข่าวว่าเขาได้เท่านั้นเท่านี้ ก็มีนายหอม นางพยอม นี่เค้าได้สามพัน สี่พัน อาชีพรับจ้างแล้วเขาก็ใช้ไปแล้ว ที่ๆไปขายโอเลี้ยงก็มี”

“เอ เงินล้านมานี้ กรรมการเขาคิดนะ บ้านไหนที่ทำนาเยอะๆ เขาก็ให้เยอะ บ้านไหนที่ไม่มีไรมีนา เขาก็ให้แค่สองพันสามพัน แบ่งกัน”

ความคาดหวังของชุมชนกับขนาดของกองทุนหมู่บ้าน

ในความนึกคิดของชาวบ้านมะกอกใต้แล้วมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน โดยต่างก็กล่าวว่าแม่เงินจำนวนนี้จะถูกแบ่งปันได้มากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่ละชุมชนหมู่บ้านที่มีขนาดประชากรไม่เท่ากัน แต่ผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั้นมีใช่เป็นผลลัพธ์ที่หยุดอยู่กับที่ หากแต่สามารถให้ความหวังแก่ชุมชนได้ถึงอนาคตของเงินกองทุน ที่หากบริหารกันอย่างดีแล้ว เงินกองทุนจะสามารถถกเงยมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคตต่อไปอีก ดังความคาดหวังของชาวบ้านที่ว่า

“ผมอยากให้ขยายขึ้นไป คิดว่าตอนนี้มีแผนงานว่าจะให้กองทุนอันนี้ขยายใหญ่ขึ้น อยากบอกตรงๆนะ ใจตัวนี้สำหรับหมู่บ้านผม หมู่บ้านที่เห็นคือหมู่ของผมนะ คิดว่าคงจะเจริญ แนนอน เติบโตแนนอน เยอะๆเลยต้องมีให้มากกว่านี้อีกนะ”

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้คาดหวังอะไรมากนักกับเงินกองทุนหมู่บ้าน นอกจากจะเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนระยะสั้นปีต่อปีไปเรื่อยๆ เนื่องจากว่าเพิ่งเริ่มดำเนินการมาในระยะเวลานั้นสั้น อีกทั้งใช้รูปแบบการกู้ยืมในระดับปัจเจกอยู่ และยังไม่ได้กำหนดแผนระยะยาวเกี่ยวกับกองทุนไว้เลย

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านขามใต้ เป็นชุมชนที่สามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านไม่ได้คาดหวังมากมายเกี่ยวกับกองทุน แต่ขณะเดียวกันก็รักษาวินัยในการคืนเงิน และทำได้โดยไม่รู้สึกเดือดร้อนจนถึงกับต้องไปพึ่งแหล่งเงินกู้อื่นมา ด้วยเหตุนี้ในมุมมองของชาวบ้านเกี่ยวกับกองทุนจึงมีความเห็นในแง่พึงพอใจมากกว่าไม่พึงพอใจ และไม่มีปัญหา มากกว่ามีปัญหา อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอยู่บางประเด็นที่สืบค้นได้จากความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเห็นพ้องต้องกันทั้งหมด แต่ทุกความเห็นมีมุมมองที่เปื้อนประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐในเรื่องหลักการปฏิบัติของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งสมควรถูกนำมาพิจารณาถึงในแง่มุมต่างๆ เมื่อการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านผ่านมาระยะหนึ่งแล้ว ข้อเสนอแนะมีดังนี้

ประการแรก เป็นประเด็นในด้านวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป ประเด็นนี้ชาวบ้านไม่ถึงกับรู้สึกเดือดร้อนอะไร แต่ก็ถูกหยิบยกมากล่าวถึงบ้าง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านยังคงพึงพอใจกับจำนวนเงิน แม้ในหมู่บ้านนี้จะมีประชากรมาก จึงกู้ยืมได้รายละไม่เกิน 8,000 บาทในรอบแรก และ 9,000 บาทในรอบที่สอง ซึ่งหลายรายรู้สึกว่ามันเพียงพอต่อความจำเป็นของการใช้เงิน ในกรณีเช่นนี้มีผู้ให้

ข้อเสนอว่า ควรมีหลักการในการกำหนดการให้วงเงินใหม่อีกครั้งในระดับภาพรวม หากจะได้รับการหยิบยกมาพิจารณาถึง นอกจากนั้นความคิดการที่จะกู้เป็นกลุ่มเพื่อทำโครงการต่างๆ ก็จะไม่สามารถกระทำได้อย่างเต็มที่ เพราะวงเงินที่ได้รับขอย่อยลงไปตามส่วน จึงอาจจะทำได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และไม่เกิดโครงการประเภทนี้ขึ้นในชุมชน

ประการที่สอง หลักของการปล่อยกู้ พิจารณาตามฐานะทางการเงินประกอบด้วย ทั้งที่มีการให้สมาชิกด้วยกันค้ำประกัน และร่วมกันรับผิดชอบหากเกิดปัญหา ซึ่งการมีวิธีการพิจารณาเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าคนอื่น เกิดความกังวลว่าตนเองไม่สมควรจะขอู้ บางรายเกรงว่าจะไม่มีใครอยากค้ำประกันให้ จึงไม่ขอสมัครเข้าเป็นสมาชิก หรือเป็นสมาชิกแต่ไม่ขอู้ ทั้งที่มีความต้องการใช้เงินเพื่อขยายการทำมาหากินของตน เช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในขณะที่ผู้กู้บางรายไม่ได้ต้องการขอู้ แต่ก็ถูกคะยั้นคะยอจาก กรรมการหรือญาติมิตร เนื่องจากรู้ว่าจะไม่สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นกับกองทุนแน่นอน ดังนั้นการกำหนดระเบียบในลักษณะนี้ แม้แง่มุมหนึ่งจะเป็นการรอบคอบเพื่อให้ชาวบ้านใช้เงินกู้คืนได้ โดยการดูที่ฐานะการเงินประกอบก็ตาม แต่ก็ได้ทำให้เงินกองทุนไม่สามารถกระจายออกไปตามความเหมาะสมของผู้ที่มีความต้องการเงินมากหรือน้อยได้

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2 : บทเรียนจากภาคกลาง

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
นำเรื่อง	1
การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง	2
การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์	3
บริบทชุมชน	7
การนำเสนอผลการศึกษา	8
บทที่ 2 การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน	10
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ	10
พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ	11
พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา	12
ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทุนทางสังคม	14
ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	15
ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม	15
บทที่ 3 ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	17
การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม	17
ความสะดวกราบรื่นในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตได้อำนาจทุน	18
ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่	19
ความทุกข์ของชาวนาจากการกำกับการของระบบตลาด	20
การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน	22
ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป	23
บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย	25
การณีกำกำลังของชุมชนด้านการถูกกดราคาผลผลิตจากฐาน	26
การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง	27
การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม	28
การสร้างความแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา	28
การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน	29
การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง	31

วัตถุดิบ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน	31
กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน	32
ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด	33
การขายผ่านกลุ่มจักสาน	33
การขายผ่านคนกลาง	34
รายได้จากการจักสาน	35
การพลิกบทบาทขายหญิงในชุมชน	37
ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง	37
แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	39
แหล่งเงินทุนในระบบ	39
แหล่งเงินทุนนอกระบบ	40
บทที่ 5 ภาพสะท้อนกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการ	
แทรกแซงทุนชุมชน	41
การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	41
ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น	47
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน	50
บทสรุปขั้นต้นของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง	51

บทที่ 1

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกสั้นๆว่ากองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนโดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น ทางด้านกายภาพ เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ ทางด้านสังคม เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่อการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ / หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง*

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ ชื่อ “บ้านยางแดง” เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคกลาง อาชีพของชาวบ้านได้แก่ การทำนา ทำสวน และการเลี้ยงสัตว์ แต่ปัจจุบันการทำจักสานได้เข้ามามีบทบาทในด้านอาชีพเพิ่มขึ้น กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของชุมชน ผลิตภัณฑ์จักสานจากไม้ไผ่ของชุมชน ได้แก่ ตะกร้า กระเป๋า กระจาด บานน้ำชา มีการผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะกระเป๋าที่ผลิตกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยมีตลาดปลายทางถึงต่างประเทศ การจักสานนี้ไม่ได้ทำกันเฉพาะหมู่บ้านแห่งนี้เท่านั้น แต่กินอาณาเขตบริเวณติดกันด้วย เนื่องจากเคยเป็นบ้านหมู่เดียวกันมาก่อน การจักสานของหมู่บ้านเป็นที่ยอมรับมากในด้านลวดลายที่สวยงามและมีฝีมือที่ประณีตของงาน รวมถึงการออกแบบที่โดดเด่น สามารถประยุกต์ไปตามความต้องการของตลาด จนเป็นที่ยกย่องให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างในการพัฒนาอาชีพ ได้รับการยอมรับและเป็นที่สนใจมาดูงานและหาซื้อผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากบุคคลทั่วไป ด้วยเหตุนี้การต้อนรับทัวร์นักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ จึงเกิดขึ้นสม่ำเสมอในรอบสัปดาห์หนึ่งๆ ดังนั้นตำบลจึงยกการจักสานให้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”

ชุมชนบ้านยางแดง มีการสืบสานวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่ยาวนาน การสั่งสมประสบการณ์ ความรู้และภูมิปัญญา นำพาชุมชนให้เป็นที่รู้จักในด้านการจักสาน ภาพของชุมชนถูกนำเสนอผ่านสื่อต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านสารคดี ด้านการท่องเที่ยว ด้านภูมิปัญญาไทย ฯลฯ ซึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึงระดับความมีชื่อเสียงของชุมชนได้ดี พื้นที่ชุมชนบ้านยางแดงจึงมีความเหมาะสมต่อการศึกษาถึงการสะสมทุนที่มีมาตั้งแต่ในอดีต และต่อยอดด้วยการพัฒนาภูมิปัญญาเหล่านี้เพื่อออกมาตอบสนองต่อการผลิตเพื่อขายในตลาด โดยเฉพาะศักยภาพการพัฒนาฝีมือมุ่งสู่ตลาดส่งออก

เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ในการศึกษาถึงชุมชนบ้านยางแดงนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ คือ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็น

* ชื่อสมมติ

เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมชุมชนได้อย่างไร

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังพบลักษณะเด่นของชุมชนบ้านยางแดงอีกด้านหนึ่ง คือ ชาวบ้านผู้หญิงมีบทบาทในการทำมาหากินมาก โดยเป็นผู้หารายได้เข้าสู่ครัวเรือน และเป็นหัวหน้าครอบครัว (หากคิดตามหลักการของการเป็นผู้นำรายได้ส่วนใหญ่เข้าสู่ครัวเรือน) ทั้งนี้มีสาเหตุที่พออธิบายได้อยู่ 2 ประการหลัก คือ *ประการแรก* อาชีพที่นำรายได้เข้าสู่ครัวเรือน และมีครัวเรือนทำกันมาก คือการจักสาน ซึ่งในชุมชนนี้การจักสานงานเป็นงานที่ผู้หญิงทำกัน เป็นวิถีชีวิตแบบประเพณีที่มีมาดั้งเดิม ที่ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้สืบทอดกระบวนการเรียนรู้ด้านการจักสาน และอาจเป็นเพราะเมื่อมีการต่อยอดภูมิปัญญาเป็นการผลิตเพื่อขาย ผลิตภัณฑ์ชุมชนมีจุดเด่นจากความประณีตและรายละเอียดของฝีมือซึ่งเป็นงานที่ผู้หญิงในชุมชนสามารถพัฒนาฝีมือตรงนี้ขึ้นมาได้ และ *ประการที่สอง* เป็นเพราะการทำงานรับจ้างที่โรงงานในบริเวณนั้น รับแต่แรงงานผู้หญิง ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกการทำงานกันในครัวเรือนส่วนใหญ่ ผู้ชายจึงมีบทบาทในการดูแลครอบครัว ทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาที่ต้องเข้า-ออกกะการทำงานในโรงงาน ข้อเท็จจริงนี้ยังสะท้อนได้จากการสอบถามชาวบ้านถึงประเด็นของความต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งชาวบ้านมักขอให้มีการสร้างงานเพื่อให้บรรดาผู้ชายในหมู่บ้านมีงานทำ

พัฒนาการของทุนชุมชนหมู่บ้านของชุมชนแห่งนี้จากทุนชุมชนในอดีต ผ่านช่วงการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัย และสืบทอดมาเป็นทุนชุมชนภายใต้ระบบการค้ำนั้น อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงมีบทบาทเป็นแกนนำ แม้กระทั่งการเติบโตของกลุ่มทุนชุมชนยุคใหม่ ผ่านการเติบโตของกลุ่มจักสาน ก็ยังอยู่ภายใต้การกำกับของกลุ่มผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าคนกลาง คำถามที่เกิดขึ้นก็คือการเติบโตของทุนชุมชนที่บ้านยางแดงนี้ ได้ส่งผลดีทางด้านรายได้เชิงปัจเจกต่อเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีส่วนในการเสริมสร้างกลุ่มในด้านการขายเท่านั้น หรือผลได้จากการเติบโตของทุนชุมชนสามารถยังประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง คำถามดังกล่าวนับเป็นประเด็นที่แฝงอยู่ในสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการสืบค้นด้วย

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูลโดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก

(key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม หรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้ นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้ที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้ใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์ และความคิดเห็นต่างๆ ได้เต็มที่ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น ผู้นำกลุ่มจักสาน กลุ่มกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ โดยเริ่มต้นจากการพบปะประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน ซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพของคนในชุมชน อีกทั้งมีบทบาทในด้านการเผยแพร่ชุมชน ต้อนรับผู้มาเยือนจากต่างถิ่น และยังเป็นผู้รู้ในเรื่องแหล่งเงินกู้ยืมที่มาจากรัฐ เพราะทำหน้าที่จัดการเงินทุนหลายโครงการ การพบปะพูดคุยทำให้ได้รับความเติบโตของกลุ่มจักสาน ซึ่งถือเป็นกลุ่มแกนหลักของอาชีพในชุมชน และสามารถเข้าถึงกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้โดยสะดวกจากการติดต่อของผู้ประสานงานท่านนี้ ซึ่งก็ทำให้ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักได้ในเบื้องต้น ที่จะมานัดหมายสัมภาษณ์อีกครั้ง รวมไปถึงการกำหนดลักษณะผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลายและแตกต่าง เพื่อให้แน่ใจถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม จนได้ข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว อันเป็นหลักการของการหาข้อมูลหรือกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ให้ได้มาซึ่งข้อมูล ที่จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถได้ข้อเสนองเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีบทบาทสำคัญในการหาตลาด หรือในอีกมุมมองหนึ่งก็คือคนกลางชุมชนที่ทำหน้าที่จัด

การด้านการขายผลผลิตของชุมชน สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นเพียงแค่ผู้ทำอาชีพจักสานขายแต่ไม่สามารถมีเสียงในด้านราคาและการตลาดของกลุ่ม ส่วนในด้านการจัดการกองทุนหมู่บ้าน นั้น ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้ที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์ โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการจักสาน ตามบ้านของชาวบ้าน ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำ บันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก หลังจากการสำรวจพื้นที่แล้ว โดยการเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 25 สิงหาคม 2545 และ การเก็บข้อมูลครั้งที่สอง เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบปีแรกทำขึ้นในวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545 ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 25 ราย ดังแสดงไว้ในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

เมื่อการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาจากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษาและกำหนดเชื่อมโยงในทศน์ต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกันเพื่อจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น และทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็นเพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต อันเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานั้น และสืบค้นว่าเมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ชุมชนที่เคยมีอยู่ได้สูญหายหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความเป็นไปของชุมชนในระยะสั้นทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่

ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และแนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวซึ่งสะท้อนได้จากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	45
2	เลขาฯ กองทุนหมู่บ้าน	ชาย	38
3	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	40
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน เริงรัตหนี่สิน	ชาย	60
5	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ตรวจสอบภายใน	ชาย	43
6	รองประธานกองทุน และประธานกลุ่มจักสาน	หญิง	45
7	ประธานกองทุนกู้ยืมเงิน กรรมการกองทุนหมู่บ้าน (รอบสอง) และอบต.	ชาย	58
8	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้เงินครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
9	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพทำจักสาน (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	31
10	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	43
11	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	41
12	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	73
13	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน	ชาย	25
14	ประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน และ อบต.	ชาย	61
15	เจ้าหน้าที่ขายผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และสมาชิกกองทุน (ไม่กู้เงิน)	หญิง	35
16	ชาวบ้าน ทำจักสาน ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน	หญิง	65
17	ชาวบ้านอาวุโส	ชาย	73
18	สมาชิกใหม่กองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	22
19	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
20	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ครั้งแรกไม่ได้กู้ กู้ครั้งที่สอง)	ชาย	50
21	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	70
22	สมาชิกใหม่กองทุน (ยังไม่ได้กู้)	หญิง	40
23	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	ชาย	70
24	ผู้ช่วยกำนัน อาชีพค้าขาย และทำจักสาน	หญิง	35
25	ชาวบ้าน ทำจักสาน	ชาย	67

บริบทชุมชน

บ้านยางแดง ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณศึกษาในที่นี้ อยู่ในอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นหมู่บ้านที่มีระยะทางห่างจากอำเภอประมาณ 5 กิโลเมตร การเดินทางเข้าสู่ชุมชน ใช้เส้นทางสายพหลโยธิน จากกรุงเทพฯ แยกเข้าเส้นทางสายเอเชีย ผ่านอำเภอบางปะอิน-บางปะหัน-อยุธยา-อ่างทอง แล้วเดินทางต่อโดยใช้เส้นทางสายอ่างทอง-โพธิ์ทอง ประมาณ 14 กิโลเมตรถึงชุมชน

แรกเริ่มเดิมที ก่อนที่แต่ละหมู่บ้านในตำบลจะมีชื่อเรียกเฉพาะของตน ทุกหมู่บ้านใช้ชื่อบ้านเดียวกันหมด โดยแยกเป็นบ้านบางเจ้าฉ่า 8 หมู่ด้วยกัน โดยชื่อดังกล่าวได้แสดงถึงความเป็นพวกพ้องกัน เนื่องจากประวัติของบรรพบุรุษของพวกเขา ซึ่งเล่ากันสืบมาว่า บ้านบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 นั้น ชาวบ้านบางเจ้าฉ่าได้เข้าร่วมกับชาวแขวงเมืองวิเศษชัยชาญและชาวบางระจัน สู้รบกับทหารพม่า ณ บ้านบางระจัน โดยมีนายฉ่าเป็นผู้นำ ภายหลังการสู้รบยุติลง นายฉ่าได้นำชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยถาวรขึ้น ในชุมชนด้านทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะต่อการตั้งรกราก และพื้นที่นี้ก็ได้กลายมาเป็นตำบลบางเจ้าฉ่าในปัจจุบัน โดยมีหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้านด้วยกัน เรียกชื่อกันตามหมู่ตั้งแต่หมู่ 1 ถึงหมู่ 8 ภายหลังจึงได้มีการตั้งชื่อเฉพาะ ให้แต่ละหมู่บ้านมีชื่อเรียกที่ต่างกันออกไป

กล่าวเฉพาะชุมชนบ้านยางแดงซึ่งเป็นชุมชนที่ศึกษาในที่นี้ แต่เดิมนั้นอยู่ในพื้นที่ของบ้านสามเรือน เมื่อแยกออกมาตามการแบ่งส่วนการปกครองใหม่ ได้ตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีต้นยางขึ้นหนาแน่นมากมายและแต่ละต้นก็มีเนื้อไม้สีแดง จึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านยางแดง ปัจจุบันชุมชนบ้านยางแดงอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล มีเนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ทั้งหมด 3,536 ไร่ มีประชากรจำนวน 156 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 775 คน พื้นที่ของบ้านยางแดงนั้นส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่นั้น มีแม่น้ำ 1 สาย คือแม่น้ำน้อย เนื่องจากตัวตำบลตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อยทางทิศตะวันตก มีหนองน้ำอยู่หลายหนอง ได้แก่ หนองลี หนองกุด หนองตาแยง หนองกระยาง หนองสองไผ่ หนองตาเนตร และมีคลองชลประทานตัดผ่าน ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 2 ครั้ง

แต่เดิมอาชีพหลักของชุมชนคือการทำนา ในปัจจุบันการทำนาเหลืออยู่เพียง 4 ครัวเรือน ในพื้นที่ 500 กว่าไร่ เท่านั้น โดยการหันมาปลูกไม้ผลกันมากขึ้น ชาวบ้านที่ปลูกไม้ผลกันมีอยู่ 30 กว่าราย ในพื้นที่ 864 ไร่ ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง 58 ราย มีแรงงานในชุมชนที่ไปรับจ้างนอกจังหวัดอยู่ถึงประมาณ 170 คน การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้าง สัตว์ที่เลี้ยงมากที่สุดคือไก่ มีอยู่ประมาณ 700 กว่าตัว โดยมีผู้เลี้ยงอยู่ 25 ราย สำหรับตัวเลขรายได้

ต่อปี ที่มีอยู่ในรายงานอย่างเป็นทางการระบุว่า รายได้จากการทำนาปีละ 1,118,500 บาท จากผลไม้ปีละ 100,000 บาท เลี้ยงสัตว์ปีละ 25,000 บาท จักสานงานประดิษฐ์ฝีมือปีละ 500,000 บาท และโรงงานปีละ 400,000 บาท

สำหรับการทำจักสานที่เคยเป็นอาชีพเสริม ปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้จำนวนมากให้กับชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพหลักมีอยู่ประมาณ 100 ราย เนื่องจากมีความต้องการจากตลาดภายนอกสูง และผู้ผลิตในชุมชนก็สามารถสร้างความ เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน หรือที่เรียกว่าสามารถทำให้ผลผลิตของตนมีความแตกต่างจน เป็นเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ชุมชนได้

สถานที่ท่องเที่ยวของชุมชนที่สำคัญคือวัดประจำตำบล โดยมีจุดดึงดูดอยู่ที่ต้นไผ่สีสุก ที่ตั้งอยู่ในบริเวณทางเข้าวัด ซึ่งเป็นต้นที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอให้เจ้าอาวาสวัดปลูก เพื่อใช้ในการขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 นอกจากนั้นบริเวณหน้าวัดยังมี กระบุงยักษ์ อันเป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นตัวแทนของการเป็นชุมชนที่มีการจักสานเป็น ผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น สถานที่ขึ้นชื่ออีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กับวัดก็คือพิพิธภัณฑ์ไผ่ไผ่ ภายใน บริเวณพิพิธภัณฑ์ไผ่ไผ่ประกอบไปด้วยหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไผ่ไผ่ (Bamboo Ware Cultural Exhibition Hall) ซึ่งแสดงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตในอดีตด้วยเครื่องใช้ไผ่ไผ่ และ หน้าพิพิธภัณฑ์จัดเป็นเวทีประชา ธิปไตยไว้ เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับการประชุมสัมมนา ระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ตัวอย่างเช่น การจัดการประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ จังหวัด อ่างทอง สำหรับที่ทำการกลุ่มจักสานของตำบลก็ตั้งอยู่ในบริเวณพิพิธภัณฑ์นี้ ซึ่งเป็นที่แสดง และจำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชน

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไป เพื่อตอบคำถามการวิจัยที่กำหนดไว้ในประการแรกที่ว่า ชุมชนใน อดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด เริ่ม จากบทที่ 2 ซึ่ง เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต เพื่อให้ เห็นว่าทุนชุมชนเหล่านี้คำจุนชุมชนให้ดำรงอยู่ในลักษณะใด และในบทที่ 3 เป็นการศึกษถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ว่าเป็น เงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และศึกษาถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งที่เกิดการเปลี่ยนรูปหรือสูญ หายไป

บทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่าชุมชนมีการสร้างเสริมทุนชุมชนในลักษณะใดบ้าง และให้ภาพว่าการสนับสนุนทุนจากภายนอกเป็นแหล่งทุนที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร โดยจะกล่าวถึงการปรับตัวของชุมชน โดยการนำเอาภูมิปัญญาด้านการจักสานมาใช้ปรับเปลี่ยนรูปแบบผลิตภัณฑ์ จนเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก รวมไปถึงการเติบโตของแม่ค้าคนกลางในชุมชน และจะให้ข้อสรุปถึงแหล่งทุนประเภทต่างๆของชุมชนว่ามีผลต่อการปรับตัวของชุมชนอย่างไร

บทที่ 5 เป็นเรื่องการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งเข้ามาเป็นแหล่งทุนเสริมให้แก่ชาวบ้าน โดยการจัดกระทำของรัฐที่มุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนชนบทแบบบูรณาการ ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านยางแดงอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้าน ที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2

การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน

การศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการ พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชน เป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคที่ชุมชนเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ในภาคกลาง และการใช้เงินแพร่ขยายมาค่อนข้างเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนชนบททั่วไป พบว่าการเปลี่ยนผ่านของชุมชนเกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา โดยก่อนหน้านี้ชุมชนยังมีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการ ปรากฏการณ์เหล่านั้นสะท้อนบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ทุนชุมชน” อันถือว่าเป็นฐานค่าชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง โดยส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานของทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ เท่าที่สืบค้นได้จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชน

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านยางแดงในอดีต ก็เป็นเช่นเดียวกับชุมชนชนบทภาคกลางทั่วไป ที่อาชีพหลักเป็นการทำนา แต่สิ่งหนึ่งที่ชุมชนนี้มีอยู่ก็คือการทำจักสาน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควบคู่มากับชุมชนนานนับเท่าที่ชาวบ้านผู้สูงอายุที่สุดในหมู่บ้านจะจำความได้

แต่เดิมเกือบ 20 ปีมาแล้ว ชาวบ้านยังทำนาปีอยู่ และเป็นการทำนาดำ ก่อนที่จะเปลี่ยนมาทำนาหว่านในภายหลังเมื่อสามารถปลูกข้าวนาปีได้แล้ว ในสมัยนั้นการทำนายังใช้พลังการผลิตภายใต้เงื่อนไขของสังคมประเพณี ที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงชีพ เมื่อชาวบ้านว่างจากการทำ นา แทบทุกหลังคาเรือนจะทำการจักสานเครื่องใช้ไม้สอยประจำครัวเรือน เช่น กระบุงหว่านข้าว สัตตวงข้าว เครื่องมือจับสัตว์น้ำ-สัตว์บก โดยใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่ภายในคันไร่บ้าน เนื่องจากกระบุงหว่านข้าวที่ทำไว้ใช้เองนั้น มีชาวบ้านในชุมชนอื่นให้ความสนใจ ชาวบ้านจึงมีช่องโอกาสในการสร้างผลผลิตจากการนำไปขายที่ตลาดหน้าวัดไชโยวรวิหาร ซึ่งเป็นตลาดนัดของชาวบ้านบริเวณนั้น โดยนำไปขายกันเป็นประจำสัปดาห์ละครั้ง ครัวเรือนหนึ่งจะทำกระบุงได้ประมาณ 2 คู่ต่อการไปขายครั้งหนึ่งๆ ในการเดินทางไปนั้นจะใช้เวลาประมาณ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อขายกระบุงได้แล้วก็จะซื้ออาหารบางชนิดกลับมาที่บ้านของตน

ในสมัยอดีต วิธีการดำรงชีวิตของชาวบ้านยางแดงคลุกคลีอยู่กับการทำนาและการจักสานจนกลายเป็นส่วนสำคัญของชีวิต และเมื่อกล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักทั้งสองนี้ จะพบว่าทุนชุมชนที่เป็นฐานของการทำกินของชาวบ้าน มีอยู่ 2 ด้านที่สำคัญ ได้แก่ ทุนกายภาพ และ ทุนความรู้และภูมิปัญญา

พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ

พลังการผลิตของสังคม ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ต่างๆ ตลอดจนสัตว์เลี้ยงใช้งานร่วมในการผลิต และแรงงานมนุษย์ ในสังคมประเพณีพลังการผลิตที่เป็นตัวกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ ก็คือ ที่ดิน ปัจจัยการผลิตต่างๆที่ต้องใช้ เช่น เมล็ดพันธุ์ เครื่องมือทำนาอย่างง่าย แรงงานสัตว์ คือ แรงงานวัว-ควาย ที่ใช้ในการไถนา และแรงงานคน ที่มีได้หมายถึงแรงงานเฉพาะในครัวเรือนตนเองเท่านั้น แต่หมายถึงแรงงานญาติ และเพื่อนบ้านที่มาลัดกันช่วยทำนา ทั้งหมดนี้ หากมองในความหมายของ “ทุนชุมชน” แล้ว อาจจัดได้ว่าเป็น ‘ทุนกายภาพ’ ที่สำคัญของชุมชนในสมัยนั้นนั่นเอง ซึ่งทำให้เห็นว่าการทำนาคด้วยพลังการผลิตหรือทุนกายภาพเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่ต้องการอาหารหลักคือข้าวมาเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเป็นการผลิตชำระระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมีอาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเรื่องที่ต้องควบคู่กันไปกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นเนื้อเดียวกันภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) หรือคือระบบการผลิตของครัวเรือนที่ผลิตเพื่อการบริโภคเป็นสำคัญ

การผลิตเพียงเพื่อหาอยู่หากินทำให้การทำนาไม่ได้เป็นไปอย่างเร่งรีบ ชุมชนสามารถสร้างระบบการผลิตซึ่งทุนกายภาพมีอยู่เองในชุมชน จึงไม่ต้องพึ่งพิงต่อระบบภายนอก เช่น การผลิตที่ใช้วัว-ควายในการไถนา เป็นการผลิตที่ถูกลงและประหยัด เพราะวัว-ควายที่เลี้ยงไว้ใช้งานนั้นบริโภคอาหารตามธรรมชาติโดยการปล่อยให้หากินเอง ในการปลูกข้าวแต่ละรอบเวลาชาวบ้านจะเก็บเมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก และเครื่องใช้ไม้สอยประจำบ้านเรือนและไร่นานั้น ก็ทำกันเองจากไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่มากมายในชุมชน

จากการบอกเล่าของชาวบ้านการทำมาหากินในอดีต ได้สะท้อนถึงพลังการผลิตของชุมชนในสมัยนั้นไว้ ดังนี้

“...แล้วก็การทำมาหากิน อาชีพหลักก็คือการทำนา ต้องใช้แรงวัวแรงควายไถนาเพราะว่าช่วงนั้นเครื่องจักรกลมันยังไม่มี เราก็ใช้วัวและควายไถนา แล้วมันก็ทุนค่าใช้จ่ายไปเยอะ พอถึงหน้าเกี่ยวเราก็เอาแรงงานแบบลงแขกเกี่ยวข้าวกัน วันนี้ผมเกี่ยว ไปวานคนอื่น ๆ มาสีห่าสิบคน มาเกี่ยวนาของผมหมดแล้ว แล้วพอวันรุ่งขึ้นก็วานกันเกี่ยวของคนอื่นต่อ ต่อๆกันไป ไม่ต้องจ้าง...”

“เมื่อก่อนมีไผ่เยอะ เพราะว่าเมื่อก่อนไม่มีเงินทองซื้ออะไรต่ออะไร สมัยก่อนคิดเองทำเองทั้งนั้น ไม่ว่าจะทำเครื่องใช้ไผ่สอยอะไร แม้แต่กระป๋องที่เราใส่ข้าวใส่อะไร ก็ใช้ไผ่สีสุก ของเราที่ไม่ไผ่สีสุกที่เราเห็นเป็นกอๆ เมื่อก่อนบ้านเรามันมีเยอะไง คือกินหน่อด้วย และเครื่องใช้ไผ่สอยของเราส่วนใหญ่ใช้ไผ่ไผ่หมด คือทำตะแกรงที่ตอกปลา ตะกร้าปลา กระบุง มันทำได้หลายอย่าง คือสารพัดประโยชน์ คือไผ่ไผ่ของเราตรงนี้เอง”

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ร่วมกันกับที่ดินของชุมชนที่อยู่ในสภาพของที่ทำกินซึ่งครัวเรือนเป็นเจ้าของกันเอง ชุมชนในอดีตจึงมีการทำมาหากินที่เป็นอิสระจากการกดขี่ภายนอก ความมีอิสระในการทำกินของชาวบ้าน สะท้อนได้ในมิติต่างๆ คือ ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ชาวบ้านสามารถผลิตโดยใช้การเรียนรู้และประสบการณ์ในการผลิต ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา และส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมได้อย่างเต็มที่ การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง การบริโภคผลผลิตตามความจำเป็นของชาวบ้าน จัดสรรการบริโภคได้อย่างไม่เกินกำลังการผลิตของชุมชน และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัวของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระในการแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่มีต่อกันในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชนสร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา

ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิต ในเรื่องการทำนาถูกส่งสมมาในชุมชนชาวนาอย่างเป็นเรื่องทั่วไป และ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนั้น ยังมีทุนความรู้และภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะด้าน ซึ่งในที่สุดแล้วสามารถถูกนำมาพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นองค์ความรู้ ที่ใช้สนองตอบต่อความต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี ซึ่งก็คือความรู้และภูมิปัญญาในการจักสานที่มีการซึมซับและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เป็นดังคำบอกเล่าที่ว่า

“คือเรื่องการจักสาน มันเป็นพื้นบ้านตั้งแต่บรรพบุรุษมา อันนี้บอกไม่ถูกเลย มันก็ถ่ายทอดความรู้เรื่องจักสานกันมาตลอดเลย อย่างเค้าเลิกจากการทำนา เค้าก็จะหัดลูกหลาน หัดผูกกระบุง ตอกราวบ้าง หัดสานตุตกระบุงบ้าง มันจะเป็นโดยปริยาย คล้ายๆกับความเคยชิน พอเด็กมันเริ่มทำเป็นนี้ มันจะสนใจมาผูกยังงี้คล้อยยังงี้ พอเด็กเป็นแล้วก็ช่วยพ่อแม่ทำ พอพ่อแม่สูญหายตายจากไปแล้วนี้ เด็กรุ่นนี้ก็มีลูกหลาน ก็ถ่ายทอดกันมาตลอด”

ในความเป็นจริง เรื่องของการจักสานนั้น เกิดความคุ้นเคยกับการดำรงชีวิตของคนไทยมาเนิ่นนาน เพราะเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไป

ภูมิปัญญาเหล่านี้ในหลายชุมชนก็สูญหายไปด้วย พร้อมกับระยะเวลา และการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ชีวิตสมัยใหม่ ที่มีเครื่องใช้ไม้สอยแบบทันสมัยเข้ามาแทนที่ แต่สำหรับชุมชนบ้านยางแดง ภูมิปัญญาในเรื่องการจักสานนอกจากจะยังคงอยู่แล้ว ยังสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่ระบบการผลิตเพื่อขายด้วย โดยเริ่มต้นจากการขายกระจุงหว่านข้าวข้ามหมู่บ้าน ดังคำบอกเล่าถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่า

“เมื่อก่อนที่แรกเลยทำไปหว่านข้าวมากกว่า เป็นกระจุงหว่านข้าว แล้วต่อมาคนนอกหมู่บ้านก็อยากใช้บ้าง ก็สานไปขาย”

ต่อมากระจุงไม้ไผ่ของบ้านบางเจ้าฉ่าก็เป็นที่รู้จักจาก “ปากต่อปาก” ของคนที่เข้ามาเที่ยวในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นที่ตระหนักกันว่าผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านยางแดงมีความน่าใช้ ในระยะแรกของการทำกระจุงขายนั้นยังใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีในหมู่บ้าน ซึ่งต่อๆมาไม้ไผ่ไม่เพียงพอ เพราะการผลิตเป็นไปเพื่อขายมากขึ้น โดยชาวบ้านไปขายกระจุงกันที่ตลาดนัดหน้าวัดไชโยวรวิหาร ซึ่งสมัยก่อนนั้นเรียกกันว่า “บ่อนวัดไชโย” ซึ่งมีบ่อนในทุกวันพระ โดยแม่ค้ามาขายของกันเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านยางแดงก็จะหอบเอากระจุงไปขาย โดยขายได้คู่ละ 15-20 บาท

สิ่งที่สังเกตได้ ก็คือ แม้ชุมชนทั่วไปจะมีการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ประจำบ้านเช่นกัน แต่ก็ยังมีความต้องการซื้อกระจุงไม้ไผ่ของบ้านยางแดง เพราะคุณลักษณะของความคงทนต่อการใช้งาน ชาวบ้านผู้ซึ่งปัจจุบันทำอาชีพจักสานอธิบายความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ของแต่ละชุมชนให้ฟังว่า

“...ตรงนี้คือภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น วิธีการถักทอมันไม่เหมือนกัน วิธีการถักทอคือภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่น คือความอ่อนแข็งในลูกหนึ่งไม่เท่ากันตรง จัก ดอก ลักษณะกระจุงตรงตูดนะต้องเสี้ยวดอก หัว ทำย จะใหญ่ ตรงกลางจะเล็ก และตรงกลางจะอ่อนมากกว่าตรงตูด...”

แต่เดิมนั้นการจักสานทำกันแบบที่เรียกกันว่าเป็นลายหยาบ เพราะเน้นการใช้งานมากกว่าความสวยงาม แต่กระนั้นการที่ทุกบ้านทำจักสานกันเป็นอาชีพที่ส่งรองจากการทำนา ก็ทำให้หลายๆครัวเรือนเริ่มพัฒนาฝีมือของตนเรื่อยมา และสามารถทำลายที่ละเอียดขึ้นได้ อันเป็นความประณีตที่เกิดขึ้น จนสามารถต่อยอดงานจักสานในยุคปัจจุบันที่เน้นที่ความสวยงามของลวดลาย ดังที่ชาวบ้านอายุวัย 65 ได้บอกเล่าประสบการณ์ตรงนี้ให้ฟังว่า

“เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายเขาทำกระจุงกัน ฉันก็ไม่เคยฝึกสอน กลับมาจากโรงเรียนก็มาช่วยพ่อแม่สานกระจุง กระจุงนี้ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายมาแล้วไม่เคยเปลี่ยนแปลงมาเปลี่ยน แปลงรุ่นใหม่นี้ พลิกแพลงทำหีบทำกระจเป้าทำกระจาด แรกเริ่มเดิมทีทำกระจุงทั้งนั้น”

จะพบว่า การสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสมัยก่อน ไม่เหมือนกับการให้การอบรมแบบเป็นทางการ โดยผู้สืบทอดเองก็ไม่ได้รู้สึกว่าตัวเองถูกฝึกถูกสอนมา แต่ความรู้ถูกตรึงไว้ในแนวปฏิบัติที่กระทำอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังที่แม่เฒ่าวัย 70 ปี ได้กล่าวย้อนถึงช่วงชีวิตวัยเด็ก ที่การจักสานกระจุงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ให้ฟังว่า

“สมัยก่อน ก็ทำกระจุงตะกร้า เหมือนพ่อแม่ปู่ย่าตายาย กระจุงนี้ทำตั้งแต่เล็ก ๆ เลยนะ กลับมาจากโรงเรียนก็ทำกระจุง มันเป็นอาชีพตั้งแต่พ่อแม่ เกิดมาก็เห็นพ่อแม่จักสานเรื่อยมา”

การทำจักสานสมัยก่อนนั้น (สืบมาถึงปัจจุบัน) ส่วนมากแล้วผู้หญิงจะเป็นฝ่ายทำ หากผู้ชายจะช่วยบ้างก็เป็นเรื่องของการเลื่อยไม้มาใช้จักสานเท่านั้น แม่เฒ่าท่านเดิมเล่าว่า

“จักสานสมัยก่อนนั้น ก็ผู้หญิงทำทั้งวันเลย ทำ ไม่ได้มานั่งเล่นอย่างนี้หรอก อย่างตัวป้าเป็นเด็กนะ ก็ต้องมานั่งช่วยแม่สานกระจุง เหล่าไม้”

นอกจากการจักสานเป็นภาชนะใส่ข้าวของทั่วไป เช่น กระจุง ตะกร้า แล้ว ชาวบ้านยังใช้หวายที่มีอยู่ในชุมชนประดิษฐ์เครื่องมือในการจับปลาด้วย โดยมีหลากหลายชนิด แล้วแต่สถานที่ซึ่งจะไปจับปลา เช่น หากเป็นแม่น้ำ เครื่องมือที่ใช้ก็จะเป็นจันใช้กับปลาใหญ่ แต่ถ้าเป็นหนองน้ำ ทุ่งนา ก็จะใช้เครื่องมือคนละชนิดกัน ขณะพาไปชมพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ผู้อาวุโสที่เคยใช้เครื่องมือเหล่านี้เล่าให้ฟังว่า

“เครื่องมือ ทำกันมานานแล้ว แต่ว่าหลายรูปแบบ แล้วก็ปลานี้เกี่ยวกับสถานที่ด้วย ถ้าในแม่น้ำเครื่องมืออย่าง ถ้าในหนองเครื่องมืออย่าง ในทุ่งนา มีนา มีคันนา เครื่องมืออีกอย่าง ไม่เหมือนกัน เพราะว่าตามแม่น้ำนี้สมัยก่อนนี้ เรียกจับปลาใหญ่ เอาไปตั้งไว้เฉยๆ ไม่ต้องใส่เหยื่อ แล้วก็ฝายเปิดมีกลไกอยู่ สะดุด สายข้างในจะปิดฝายเอง ปลาตัวใหญ่จะติด ส่วนมากถ้าเป็นทุ่ง นอกทุ่ง ก็เป็นลอก อย่างตัวนี้ลอกไซ่เล็กๆ ไปวางดักตามร่อง แล้วก็จะมีฝือก ล็อกกันให้เข้า...”

ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทูนทางสังคม

พลังการผลิตของสังคม นอกจากจะมีอิทธิพลกำหนดวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจของมนุษย์ในสังคมนั้นแล้ว ยังเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ทำการผลิตด้วยกันอีกด้วย ในอดีตความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนร่วมชุมชนเดียวกัน มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่ต่างชุมชนกัน การเป็นคนร่วมชุมชนในอดีตถูกร้อยรัดด้วยสิ่งที่อาจเรียกว่า “ทูนทางสังคม” ซึ่งหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้ความเป็นชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ทั้งนี้เพราะระบบความสัมพันธ์ต่างๆ มีผลทำให้ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถประสานประโยชน์ร่วมกันในเรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แหล่ง

สำคัญที่สร้างทุนทางสังคมในชุมชนมาจากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกันของชาวบ้านนั่นเอง

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ในสมัยก่อน ชาวบ้านยึดถือระบบคุณค่าแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สำคัญของทุนทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างมั่นคงทั้งทางด้านสังคมและด้านการยังชีพ สภาพการผลิตที่ยังจำเป็นต้องให้วุ่นแรงงานกัน ทำให้การทำนาลำพังโดยใช้แรงงานในครัวเรือนตนเองย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะไม่มีเครื่องทุ่นแรงต่างๆ ดังเช่นในปัจจุบันซึ่งสามารถใช้รถไถ รถเกี่ยว มาช่วยทุ่นเวลาการทำนา ชาวบ้านกล่าวถึงการเอาแรงหรือการลงแขกว่า

“การเอาแรง ะยะหลังไม่มี ะยะก่อนมีเอาแรงกันเกี่ยว เขาเรียกข้าวลงแขก วันนี้ นา นี้ ขอร้องกัน วันนี้ว่างไหม วันนั้นวันนี้จะขอแรงไปเกี่ยวข้าว ได้ตามจำนวนวันนัด วันนี้ นา นี้ บ้านนี้ วันโน้นบ้านโน้น อุปรกรณ์ของใครของมัน เกี่ยวอย่างเดียว สมัยก่อนเกี่ยวอันเดียว”

การช่วยกันในการทำกิจกรรมการทำนาเช่นนี้ จึงเป็นการผลิตซ้ำทั้งในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ร่วมกันไปกับกิจกรรมทางสังคม ดังที่ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่า

“การเอาแรงทำให้รักใคร่กลมเกลียวกันมากขึ้น มีทุกขมีสุขอะไรช่วยกัน เพราะจันมีใครเดือดร้อนก็จะไปช่วยกัน”

การลงแขกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชน เป็นการผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจระหว่างกันด้วย อันเป็นความสัมพันธ์เชิงปัจเจกในการให้และรับที่สามารถเกิดขึ้นคนละช่วงเวลาได้ โดยไม่ต้องจดบันทึกการช่วยเหลือต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างกันไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเชื่อว่าการช่วยเหลือในลักษณะเดียวกันจะได้รับการตอบแทนกลับในเวลาอันใกล้เมื่อถึงโอกาส ทุนทางสังคมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเช่นนี้จะสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจได้ เกิดผลสำเร็จในการสร้างการร่วมมือกันในแนวราบที่ดียิ่งภายในชุมชน

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม

ประเพณี งานสังคม และงานบุญต่างๆ เป็นกิจกรรมทางสังคมที่ชาวบ้านต้องมาดำเนินการร่วมกันเสมอมา แม้กระทั่งในปัจจุบัน แต่ในอดีตนั้นความสัมพันธ์เหล่านี้มีความแน่นแฟ้นกว่าในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องมาจากการช่วยเหลือกันเป็นประจำ จนเรียกได้ว่าการผลิตซ้ำความร่วมมือด้านต่างๆภายในสังคมประเพณี ที่การให้และการรับเกิดขึ้นตลอดเวลาโดยมิ ได้คาดหวังถึงการตอบแทนอย่างตายตัว ชาวบ้านมี

กิจกรรมทางสังคมที่สร้างความเข้าใจกันเสมอมา โดยเฉพาะในงานศพ ที่ถือว่าเป็นงานสำคัญ ที่ชาวบ้านต้องไปร่วมแสดงความมีน้ำใจต่อกัน

“เรื่องศพนี้สมัยก่อน พอใครตายปั๊บ เขาจะเอาข้าวสารไป ชนสองชั้น ถุงสองถุง เอาไป ใครมีปลาแห้งปลาเค็มก็เอาไปกัน สมัยนั้นช่วยกัน แล้วมาเรื่องบวชก็ พ่อแม่มันก็นิสัยดี จะบวชลูกทั้งที ก็มีอะไรก็ช่วย ช่วยกันมาสมัยนั้น แต่เดี๋ยวนี้หายไปเยอะ แต่ก็ช่วย”

“ในหมู่บ้าน เขาก็นับญาติกันหมดละ ถ้าไม่ใช่พี่น้องก็ทักทายกัน คนในหมู่บ้าน 8 นี้ เป็นอะไรก็ไปกัน มีอะไรก็ไปช่วยกัน ไม่ต้องบอกถ้าเป็นงานศพ ใครรู้จักไปช่วยกัน คล้ายๆแบบว่า เอาแรงเราไปช่วยเขา ถึงงานเราเขาก็มา”

ชาวบ้านสูงอายุท่านหนึ่งเล่าให้ฟังถึงช่วงการคลอดลูกสมัยเมื่อประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมาว่า ชาวบ้านจะมาอยู่รวมด้วย มาช่วยกันหีบโน้นทำนี่ หรือแม้กระทั่งช่วยให้ง่ายใจกัน

“ชาวบ้านมากันเยอะ เขามาช่วยกันห้อมล้อม มาช่วยหมอดำแย มาช่วยหาของโน้นของนี่เตรียมไว้ มีหนูหลังจากคนนึงผู้หญิง ผู้ชายก็ได้ผู้หญิงก็ได้ แต่ผู้ชายเขากลับไม่เข้าใกล้ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ๆก็มาช่วยกัน”

การตอบแทนกันโดยตรงเป็นตัวเงินสำหรับการช่วยเหลือกันนั้น ไม่มีธรรมเนียม ไม่รู้สึกติดค้างกันว่าจะต้องชดเชยให้อย่างเท่าเทียมทันที แต่ขึ้นอยู่กับโอกาสที่เมื่อใดก็ตามพอจะไปแสดงน้ำใจกันได้ ก็จะไปทันที ชาวบ้านเล่าว่าการไปช่วยเหลือกันนั้นไม่หวังอะไรตอบแทนกัน แต่ใช้ปียะวาจา ให้รู้สึกว่าการเกิดความซาบซึ้งกัน ดังเช่นที่ว่า

“ไม่ตอบแทนเลย ไม่ได้ใช้หนี้อะไรเลย ก็ขอบคุณขอบใจเท่านั้นเล็กน้อย ของเหลือในงานก็แบ่งกันกินหมด ใครจะเอาไปบ้านบ้าง ใครจะเอาไปให้ใครก็ได้ พ่อแก่ที่ไม่ได้มาหรือฝากเด็กๆ ไม่ห่วงกัน”

ประเพณีที่เกี่ยวกับเด็กในวัยต่างๆ ก็สะท้อนถึงความสัมพันธ์แห่งความเป็นพวกเดียวกันในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี เช่นกัน เช่น การใส่กระดิ่งร่อน โดยหมอดำแยจะเป็นคนร่อน แล้วให้ผู้ที่ไม่ใช่แม่ซึ่งมาร่วมพิธีรับเอาไป นอกจากนี้ยังมี พิธีผูกข้อมือ การไว้จุกไว้เกละ ซึ่งกระทำตามแบบโบราณสืบมาโดยการปั้นตุ๊กตาเป็นเด็กไว้ผมจุกกับเด็กไว้ผมเกละแล้วให้เด็กจับ เด็กจับได้อย่างไรก็จะให้ไว้ผมตามนั้น เหล่านี้เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นทุนทางสังคม จากการที่ชาวบ้านมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการสมาคมกันในกลุ่มคนในหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้ปฏิบัติการทางสังคมรวมไปถึงทางเศรษฐกิจมีต้นทุนที่ต่ำ ทั้งยังช่วยผสานความรักใคร่สามัคคีในหมู่คณะอีกด้วย โดยชาวบ้านผู้หนึ่งถึงกับกล่าวว่าเป็นเสมือนกำไรของสังคมที่มีระบบแบบนี้อยู่ในชุมชน ดังที่ว่า

“เป็นทุนหรือครับ เป็นกำไรด้วยซ้ำ ทุกข์สุขที่ไหน ก็มาช่วยกันตลอด สบาย ไม่ต้องจับ
มือสอน เป็นการสืบสาน คล้ายๆว่าสอนลูกสอนหลานโดยปริยาย”

บทที่ 3

ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยม เกิดพร้อมกันกับการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 แต่ความทันสมัยได้เริ่มต้นเข้ามายังชุมชนบ้านยางแดงประมาณได้ราวปี 2510 และมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงไปของพลังการผลิตเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และแน่นอนย่อมเชื่อมโยงถึงโลกทัศน์หรืออุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านด้วย ก่อนหน้าการเกิดการประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิตแบบเดิมกับแบบใหม่นั้น ชุมชนบ้านยางแดงยังเป็นชุมชนแบบพอเพียงชีพ โดยยังใช้พลังการผลิตของสังคมประเพณี ซึ่งก่อเกิดพลังสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจจากการไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การนำเสนอในส่วนนี้ เป็นการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งนี้เพื่อนำเสนอภาพที่ชัดเจนว่า “ทุนชุมชน” ในรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านยางแดงเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ภายใต้กระบวนการที่เรียกว่าการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งในขณะเดียวกันก็ได้ให้นัยถึงการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านยางแดงไปพร้อมกัน

การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม

การเข้าสู่พลังการผลิตแบบใหม่ของชุมชนนั้น เกิดจากการใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสาธิตวิธีการเพาะปลูกแบบใหม่ การสร้างคุณค่าให้กับพันธุ์ข้าวใหม่ การใช้เครื่องทุ่นแรงในการเพาะปลูก ขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันควบคู่ไปด้วย คือการเข้ามาของระบบตลาดอย่างเต็มตัว ภายใต้กรอบคิดของการผลิตและการค้าในระบบทุนนิยม

โดยเริ่มแรก ก่อนที่ทุนนิยมจะเข้ามา โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนจำเป็นจะต้องถูกปรับเปลี่ยนเสียก่อน เพราะถือว่าเป็นพลังการผลิตที่จะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่ภายใต้วาทกรรมของการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีแผนพัฒนาเป็นตัว

สร้างความชอบธรรมให้รัฐสามารถเข้ามาจัดกระทำกับชุมชนหมู่บ้านได้ โครงสร้างพื้นฐานสำคัญที่เข้ามาปรับปรุงการผลิตของชุมชนได้แก่ การสร้างระบบชลประทานเพื่อเร่งการผลิต และการสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมต่อถ่ายทอดผลผลิตส่วนเกิน

สำหรับระบบชลประทานที่ชาวบ้านได้ใช้กันในการเพาะปลูก มาจากคลองชลประทานที่ผันน้ำจากระบบชลประทานของเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ส่งผ่านคลองส่งน้ำไปยังหมู่บ้าน ผ่านการเปิดปิดประตูน้ำยามณี เมื่อชลประทานเข้าถึงที่ดินทำกิน ก็เกิดการทำข้าวนาปรังปีละ 2 ครั้งตามมาพร้อมกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...อยู่มาวันก็มีชลประทานเกิดขึ้น มีประตูน้ำยามณี ต่อบลองครักษ์นี่ กักน้ำรองมาจากเขื่อนชัยนาท ขุดคลองส่งน้ำไปตามคูส่งน้ำ รางส่งน้ำ ไปตามท้องไร่ท้องนา ช่วงนั้นก็มี การส่งเสริมการเกษตร เค้าคิดผลิตข้าวไวต่อแสงขึ้นมาได้ ข้าวนาปรังนี้แหละ ก็เริ่มทำนาปรังกันขึ้นมา...”

ทางด้านการคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกเพื่อขายผลผลิตนั้น เดิมชาวบ้านใช้ทางเดินเท้าเป็นหลักในการนำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัดวัดไชโยวรวิหาร ต่อมาก็มีเรือโดยสาร ในระยะที่การคมนาคมทางบกยังไม่ดีพอ การเดินทางด้วยรถยนต์โดยสารเป็นไปอย่างยากลำบาก การเดินทางด้วยเรือได้เลิกใช้ไปเมื่อประมาณ 20 ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการปรับปรุงการคมนาคมทางบก โดยการตัดถนน และพัฒนามาจนเป็นถนนสายหลักซึ่งใช้กันในทุกวันนี้

ความสะดวกสบายในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตได้อำนาจระบบทุน

การใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่รัฐแนะนำให้ปลูก พร้อมกับระบบชลประทานที่สมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวเป็นจำนวนมาก ข้าวนาปรังเป็นข้าวแข็ง ชาวบ้านจึงไม่นิยมบริโภค ดังนั้นผลผลิตทั้งหมดจึงนำออกขายแล้วค่อยซื้อข้าวนาปีมาบริโภค ขั้นตอนนี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตที่สำคัญจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว โดยแยกกิจกรรมการบริโภคออกจากกิจกรรมการผลิตในชุมชนอย่างเด่นชัด ในระยะแรกของการผลิตแบบใหม่ ชาวบ้านเองค่อนข้างพึงพอใจอย่างมาก เพราะสามารถขายข้าวได้รายได้จำนวนมากกว่าที่เคยเป็นมา แม้ว่าจะต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในหลายด้านของวิถีการผลิตก็ตาม การผลิตโดยใช้เครื่องทุ่นแรงสามารถเพิ่มความสะดวกสบายในการทำนาเป็นอย่างยิ่ง ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“...มันสะดวกสบาย ไถนาไม่ต้องใช้แรงวัวควาย แม้กระทั่งเกี่ยวข้าว เรียกได้ว่าไปยืนขึ้นนี้ได้เลยนะ โดยไม่ต้องลงมือ พอถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีรถมาเก็บเกี่ยวให้ แล้วก็มีรถบรรทุก

เอาข้าวเม็ดไปขึ้นโรงสี โรงสีช่วงนั้นจะมีตาชั่ง ชั่งทั้งคันรถเลย...ชาวนาสบายแล้วได้แต่ขี้มือ
จ้างหมดทุกอย่าง”

อย่างไรก็ตามความฉุกเฉินในการทำนา เพราะต้องเร่งการผลิตเป็นสองรอบในหนึ่ง
ปี ทำให้ชาวบ้านต้องทำนาพร้อมๆกัน ต่างคนต่างก็ยุ่งกับการผลิตของตนเองจนไม่มีเวลาพอที่
จะมาช่วยกันลงแขกทำนาเช่นเดิม ประกอบกับการผลิตเพื่อขายที่ทำให้เวลาที่ใช้ในการผลิต
เป็นเวลาที่ี่มีค่าเป็นตัวเงินไปหมด ด้วยเหตุนี้ระบบการจ้างงาน ก็เริ่มเข้ามาเป็นตัวกำหนด
สำคัญที่จะได้แรงงานไปใช้ในการเพาะปลูก ตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน ดังที่ว่า

“...ตอนนั้นเค้าจ้างคนเกี่ยว เริ่มทำนาปรังต้องจ้างแล้ว เพราะมันทำทั่วกันหมด จะมา
ให้ลงแขกกันไม่ไหว ต้องจ้างคนเกี่ยวมันก็ถูกหน่อย แต่ก็ไม่ไหวเพราะข้าวช่วงนั้นราคาเกวียน
ละสามพันกว่าบาท...ฉิดยา ก็มีคนรับจ้างฉิดยา แม้แต่หว่านข้าวก็มีคนรับจ้างหว่านข้าวให้ เจ้า
ของนาไม่ต้องทำ”

ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตไปสู่ระบบการผลิตที่ทันสมัยขึ้น ชุมชนก็ได้
ก้าวเข้าสู่การผลิตได้อำนาจทุนอย่างไม่ทันตั้งตัว เพราะภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นทุกที ค่าใช้
จ่ายในการบริโภครูปแบบใหม่ที่ถือเป็นรายจ่ายสัดส่วนที่มากในรายได้ที่ได้รับมาก็เกิดขึ้น นั้น
คือรายจ่ายในการบริโภคสินค้าทุน ได้แก่ การซื้อปุ๋ยเคมี ยาคุมหญ้า ยาฆ่าแมลง และอุปกรณ์
การเกษตรอื่นๆ ยิ่งผลิตชาวบ้านยิ่งมีภาระที่หนักมากขึ้นทุกปี เนื่องจากการผลิตมีลักษณะเร่ง
รัดเอาส่วนเกินจากธรรมชาติ ในที่สุดแล้วผลเลวร้ายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนในอดีตก็ปรากฏ
ขึ้นชัดเจน ดังชาวบ้านเล่าว่า

“เมื่อสมัยก่อนศัตรูพืชมันก็ไม่ค่อยมีมาก แต่เดี๋ยวนี้มันมีพวกเพลี้ย เค้าเรียกตัวสีน้ำตาลนะ
พอลงแปลงไหน แปลงนั้นหมดเลย...เราต้องใช้ผงฝุ่นเคมีไปราดถึงตาย แต่มันก็เป็นอันตราย
กับคนเกี่ยว คนบริโภค...”

ค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ทุนอย่างเข้มข้นในการทำนา ทำให้ชาวบ้านหลายรายในชุมชนบ้าน
ยางแดงตกอยู่ในวงจรหนี้จากการมีระบบสินเชื่อทางการเกษตรที่รัฐจัดให้ บางรายท้อใจเลิก
ทำนา บ้างก็ขายที่นา บ้างก็ให้เช่าที่นา บ้างก็รับพื้นที่หันมาทำสวน เป็นไปดังคำบอกเล่าของ
ชาวบ้านผู้หนึ่งที่เลิกอาชีพทำนามาประมาณเกือบ 20 ปีแล้ว ที่ว่า

“นี่ละคือข้อเสียของชาวนารุ่นหลัง มันใช้ต้นทุนสูง ต้องจ้างเขาทุกอย่าง ฉะนั้นผมเลิก
ทำนาเลย ผมเลิกมาสิบกว่าปีแล้ว ตกยี่สิบปีแล้ว เพราะเราใช้ต้นทุนสูงผมเลยเลิกทำนาเลย”

หรือดังที่ชาวบ้านอีกคนหนึ่งซึ่งทำนาเช่าและปัจจุบันได้เลิกทำนาไปแล้ว เปรยถึง
ความยากลำบากจากการเช่านาทำว่า

“ทำนาประจำ เมื่อก่อนทำนา ที่นี้ทำนาไหนจะค่าปุ๋ย ค่าอะไร โอ๊ย เราไม่มีเครื่องมือพร้อม สู้ไม่ได้ ค่าเช่าก็ปีละหมื่นกว่า”

ความทุกข์ของชาวนาจากการกำกับการของระบบตลาด

โครงสร้างพื้นฐานและระบบการผลิตสมัยใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนบ้านยางแดง ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนถูกจำแนกแจกแจงออก ในลักษณะที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชน เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความชำนาญเฉพาะทางที่สำคัญ 2 ด้านได้แก่ การผลิตและการขายแรงงาน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือในสถานะของการเป็นผู้ชำนาญการดังกล่าว เศรษฐกิจชุมชนไม่ได้รับผลตอบแทนที่สมน้ำสมเนื้อ เพราะกิจกรรมการแลกเปลี่ยนทั้งผลผลิตและแรงงานอยู่ภายใต้การกำกับของระบบตลาด ที่มีกลไกราคาแบบทุนนิยมเป็นเครื่องมือในการกำหนดค่าตอบแทน การทำหน้าที่ในการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ถูกแยกจนปราศจากความเป็นเนื้อเดียวกันของกลไกราคานั้นมีอคติ จากอำนาจทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจน้อยกว่า กับระบบเศรษฐกิจการค้าที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่า ด้วยเหตุนี้กลไกราคาจึงกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจมากกว่า สามารถใช้เพื่อขูดรีดส่วนเกินของผลผลิตและแรงงานของชุมชนออกไปจากการหมุนเวียนภายในชุมชน

ดังนั้นชาวบ้านไม่เพียงแต่จะมีความยากลำบากในด้านการผลิตเท่านั้น ยังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการขายผลผลิตและแรงงานภายใต้ระบบตลาดด้วยในอีกด้านหนึ่ง การขาดอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถผลักดันราคาใช้จ่ายที่สูงขึ้นทั้งหมดไปที่ราคาผลผลิตได้ เพราะตกเป็นเบี้ยล่างในด้านการขายผลผลิตที่มีเงื่อนไขเสียเปรียบในการขาย และการต้องเร่งขายเพราะมีภาระการชำระหนี้สินรออยู่ ดังที่ชาวบ้านเล่าถึงการขายผลผลิตที่ไม่ได้ราคาว่า

“เมื่อก่อนนี้มีเอ้าชีพทำนาอยู่ แต่ว่าพ่อค้าเขามาตีราคาให้ แด้าให้เท่าไรร้ก็จำเป็นต้องขาย เพราะฉะนั้นชาวนาจะลืมนตาอ้าปากได้ยากมาก...”

“เป็นหนี้เป็นสิน เริ่มมาจากผลผลิตไม่ได้ ทำนาไม่ได้เงิน เมื่อทำนาไม่ได้ผล ใ้อเงินค่าครองชีพก็ไม่พอ ไม่พอก็จำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสิน แล้วคล้ายๆว่าเป็นหนี้ที่แรกก็ไม่มาก แต่ถึงปีก็ใช้เขาไม่ได้ ดอกก็ขึ้น ลำบากกันเยอะตอนนั้น”

“...แต่ก่อนเช่าเค้าไร่ละสองร้อยห้าสิบบแล้วก็มาขึ้นสามร้อยสี่ร้อยห้าร้อย เลิกเลยราคาข้าวมันไม่สูง เราทำไม่ไหว ข้าวก็ปุ๋ยกินหมด ปุ๋ยแพง เดียวนี้ยาฉีด โอ๊ยเลิก หันมาจ้กสวน รับจ้างเขา”

การไม่สามารถรวมตัวในด้านการขาย เป็นต้นว่าการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ขายข้าวของชุมชน หรือไม่สามารถสร้างกลไกบูรณาการการผลิตเข้ากับการขายได้ เช่น การตั้งโรงสีชุมชน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนขาดอำนาจทางเศรษฐกิจ การผลิตที่ขายข้าวเปลือกและนำเงินซื้อข้าวสารมาบริโภค เป็นการนำผลผลิตของตนเองไปให้ผู้อื่นสร้างมูลค่าเพิ่มก่อน แล้วจึงกลับมาสู่มือชุมชนด้วยราคาที่แพงกว่ามูลค่าเฉพาะที่เพิ่มขึ้นมาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นสหกรณ์การเกษตรที่มีอยู่ก็ไม่ใช่ตัวแทนในการขายของชาวบ้าน เป็นเพียงสถานที่รวบรวมผลผลิตที่ชาวบ้านจะขาย โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อที่สหกรณ์ เป็นไปดังคำบอกเล่า ดังนี้

“ที่นี้ก็คือว่าข้าวก็เอาไปขายเป็นข้าวเปลือก แล้วซื้อเป็นข้าวสารมา เวลาขายก็ขายที่โรงสี แต่บางทีไปเข้าสหกรณ์ ต่างคนต่างซื้อ ต่างขาย บางคนเขาก็ไปเข้าราคาประกันของ ธ.ก.ส.ประกัน เราไปขายที่สหกรณ์แสวงหา คือพ่อค้าคนกลางเขาจะมาซื้อ มาจากที่ไหนที่ไหน ก็มารวมที่สหกรณ์ พอรู้ว่าหน้าข้าว รถเข้าไป เขาจะตีเลยราคาเท่าโน้นเท่านี้ ตกลงโอเคกัน ชั่งข้าว”

และในด้านการขายแรงงานก็เช่นกัน จากปัญหาการผลิตและการขายผลผลิตที่ล้นสมมา ชาวบ้านจำเป็นต้องเข้าสู่โรงงาน เพราะไม่มีทางเลือกอื่นในการหารายได้ ประกอบกับที่รัฐเองก็มีนโยบายทำให้ค่าจ้างต่ำ เพื่อคงสภาพต้นทุนการผลิตที่ต่ำไว้ให้กับการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ตามนโยบายการพัฒนาประเทศ ชาวบ้านในชุมชนจึงต้องกลายมาเป็นแรงงานราคาถูกให้กับโรงงานอุตสาหกรรมที่มาขยายอาณาเขตมาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ในขณะที่ชุมชนไม่สามารถกำหนดราคาผลผลิตเกษตรและค่าจ้างแรงงานได้เอง ในทางตรงกันข้าม สินค้าสมัยใหม่ทั้งสินค้าเพื่อการผลิตและสินค้าเพื่อการบริโภค ที่แพร่ขยายเข้ามาในชุมชนกลับเป็นสินค้าที่มีราคาตายตัว โดยถูกกำหนดราคามาแล้วจากระบบเศรษฐกิจการค้านอกชุมชน ความต้องการซื้อสินค้าทันสมัยต่างๆเหล่านี้ ยิ่งเพิ่มช่องทางการไหลออกของรายได้และทรัพยากรชุมชนอีกด้านหนึ่งด้วย

สำหรับการขายกระบุงจักสานนั้น จากที่ชาวบ้านหาไปขายกันเองที่ตลาด ก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการขายผลผลิต เพราะเมื่อมีถนนที่สะดวกในการเดินทางมากขึ้น ก็มีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้าน การขายในระยะแรกชาวบ้านพึงพอใจเพราะได้ราคาตามที่เคยนำไปขายเองที่ตลาด แต่ต่อมาแม้การผลิตจะมีต้นทุนสูงขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการซื้อวัตถุดิบสำคัญคือไม้ไผ่และหวาย ที่เริ่มหมดไปในหมู่บ้าน และต้องหาซื้อมาจากแหล่งอื่นนอกชุมชน โดยซื้อผ่านพ่อค้าคนนอกชุมชน ชาวบ้านพบว่าค่าใช้จ่ายขยับตัวสูงขึ้นอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่ผลผลิตไม่สามารถปรับราคาขึ้นได้อย่างเท่าเทียมกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ไ้การทำให้ของอย่างเดียวกันไปมากขึ้น บางครั้งราคามันตก คือเขามาต่อรองราคาจนตก เขาเป็นพ่อค้าคนกลาง เขารวมกันหมดเลย พ่อค้าก็คนก็คน พุดเท่านั้นละ ราคาเท่านั้นละ โดยจะขึ้นไม่ได้ละ ราคาเราก็ตก”

ด้วยเหตุนี้กระบวนการจัดสรรรายได้ของชุมชนภายใต้การกำกับของระบบตลาดจึงทำให้ชุมชนถูกแย่งยึดส่วนเกินของรายได้ที่หน้าจะหมุนเวียนอยู่ภายในชุมชน โดยกระจายออกจากมือชุมชนสู่ภาคทุนการค้าหรือทุนโดยรัฐผ่านการใช้กลไกทางเศรษฐกิจมาบีบบังคับไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบเงินในมูลค่าผลผลิต ค่าจ้าง รวมไปถึงดอกเบี้ยที่ชาวบ้านต้องจ่ายให้แก่สถาบันการเงินของรัฐหรือนายทุน

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

โครงสร้างทางเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป โดยกลายเป็นฐานการผลิตของระบบทุนนิยม ก็ได้เข้ามาทำลายระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนลงไปหลายด้าน และก่อรูปความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นมาแทนที่ โดยระบบความสัมพันธ์ที่ถูกทำลายไปนั้นเคยเป็นส่วนที่ช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนั่นเอง

บรรทัดฐานของการพึ่งพาที่ถือว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบสำคัญเริ่มลดลงไป เมื่อชุมชนก้าวเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อขาย การแลกเปลี่ยนผลผลิตทางเศรษฐกิจโดยตรงแทบไม่มีเหลืออยู่เลยในชุมชน เพราะผลผลิตต่างๆรวมถึงแรงงานมีมูลค่าที่สามารถประเมินออกมาเป็นตัวเงินได้โดยผ่านระบบตลาด และเงินตรากลายเป็นปัจจัยหลักของการดำรงชีวิตในสังคมแบบใหม่ ความต้องการรายได้มาใช้จ่ายสำหรับภาวะความทันสมัยในการผลิตและการบริโภค และการศึกษาของลูกหลาน ประกอบกับการเอาตัวรอดให้ได้ ท่ามกลางเศรษฐกิจที่ยังชีพที่เน้นการขาย ชาวบ้านจึงดำเนินชีวิตแบบ “ตัวใครตัวมัน” มากขึ้น ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับการขอความช่วยเหลือกันในการจักสานเพื่อขาย เมื่อทำกันไม่ทันว่า “ไม่ได้ ต่างคนต่างทำของใครของมัน”

การแลกเปลี่ยนแรงงานจากที่เคยเป็นระบบพึ่งพากัน ถูกแทนที่ด้วยระบบการจ้างแรงงานโดยมีค่าจ้างเป็นผลตอบแทนที่ระบบตลาดจำแนกให้กับการใช้แรงงาน การแสวงหาส่วนเกินจากการขายผลผลิตทำให้เกิดชนชั้นทางสังคมที่อิงกับฐานะทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัดขึ้น มีการพัฒนาระบบอุปถัมภ์ทางการเงินในชุมชน การช่วยเหลือพึ่งพากันแบบให้เปล่ายามเดือดร้อนถูกเปลี่ยน เป็นการเป็นผู้อุปถัมภ์ทางการเงิน โดยมีการคิดดอกเบี้ยเป็นผลตอบแทน เช่น เริ่มจากร้อยละบาทต่อเดือน และขยายเพิ่มเป็นร้อยละ 10 ต่อเดือนก็มี

สำหรับการจัดระเบียบด้านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ที่เคยสืบทอดกัน ต่อๆมาและถือว่าเป็นแหล่งผลิตซ้ำความสมัครสมาน และความร่วมมือระหว่างชาวบ้านร่วม ชุมชนหมู่บ้านเดียวกันเริ่มเลือนหายไป ชาวบ้านรู้สึกยุ่งยากกับพิธีกรรมหลายอย่าง และไม่มี เวลาให้กับประเพณีที่เคยมีมาในอดีตเพราะต้องทุ่มเทเวลาไปในการทำมาหากิน โดยเฉพาะ การเข้าสู่โรงงานที่มีเวลาการทำงานที่ตายตัว แม้ว่าจะรู้สึกว่าย้ายค่ายกับสิ่งเหล่านั้นเมื่อได้ หวนระลึกถึง แต่ก็ไม่สามารถเรียกกลับคืนได้ดังเดิม ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าถึงประเพณีต่างๆ ของชุมชนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันว่า

“ได้แต่ทำบุญปีใหม่เฉยๆ...สงกรานต์ก็ไม่ค่อยเล่นกัน มาเดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเลย เพราะ ว่ามันเกิดจากความผัดเคืองทางเศรษฐกิจ ว่างก็ไม่ว่าง”

ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมในชุมชนชนบททั่วไป ซึ่งเมื่อมองในภาพรวมแล้วชุมชน หมู่บ้านต่างก็ตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอลงโดยพิจารณาได้จากสภาพการผลิต การบริโภค การ แลกเปลี่ยน และการจัดสรรรายได้และผลผลิตของชุมชน ที่ชุมชนขาดอำนาจอิสระในการตัดสินใจได้ด้วยตัวเอง ต้องพึ่งพิงและขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจภายนอก สำหรับชุมชนบ้านยางแดง แม้ว่าวิกฤตทุนชุมชนอาจดูไม่รุนแรงเท่าใดนักเมื่อเทียบกับอีกหลายชุมชน แต่อย่างน้อยทุน ชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ก็ได้ส่งผลให้ฐานการดำรงอยู่ ของชุมชนมีความคลอนแคลนไปบ้าง

การเปลี่ยนแปลงไปของทุนกายภาพ มาจากพลังการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป และยัง ผลให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะของการพึ่งพิงต่อระบบภายนอก ทุนภายนอกที่สำคัญของระบบ เศรษฐกิจสมัยใหม่จะหามาได้ต้องผ่านทุนเงินตรา ด้วยเหตุนี้จึงชาวบ้านสามารถผลิตได้เพิ่ม มากขึ้นก็ต้องยังใช้เงินตรามากขึ้นเป็นเงาตามตัว โดยนำเงินตราที่ได้จากการขายผลผลิตมาซื้อ สินค้าเพื่อการผลิตผ่านระบบตลาด วัว-ควายที่เคยใช้ไถนา ถูกเปลี่ยนมาเป็นรถไถเดินตาม และพัฒนาเป็นรถไถนั่งขับ เคียวเกี่ยวข้าวเปลี่ยนมาเป็นรถเกี่ยวที่ประหยัดเวลาและพลังงาน คน แรงงานในชุมชนที่เคยเป็นพลังการผลิตสำคัญมีความสำคัญน้อยลง สมาชิกในหลายครัว เรือนที่หันต่อสภาพการผลิตสมัย ใหม่ที่มีต้นทุนสูงไม่ได้ ก็เปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างในโรง งานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณไม่ไกลนักคือที่จังหวัดอยุธยา

การมุ่งผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบการขาย ทำให้ชาวบ้านมองข้ามความสำคัญของการ บำรุงรักษาสภาพธรรมชาติ ดังนั้นทุนกายภาพที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนก็เสื่อม

คุณภาพลงอย่างรวดเร็ว จากการทำนาที่ที่ไม่ได้พักดินเพราะทำนาตลอดทั้งปี การใส่ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ นอกจากนั้นทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเป็นปัจจัยการผลิตหลักคือ ต้นไม้ที่ปลูกกันตามบ้านก็ไม่สามารถเติบโตได้ทันความต้องการ ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ได้วางแผนที่จะปลูกต้นไม้ให้เพียงพอ กลับใช้วิธีการหาซื้อไปเรื่อยๆโดยปราศจากการปลูกทดแทน ผลที่สุดแล้วการปลูกไม้ในชุมชนเพื่อการผลิตโดยตรงก็เหลือน้อยเต็มทีและชาวบ้านเองก็ไม่นิยมนำมาใช้ในการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านปัจจัยการผลิตจึงถูกแยกออกไปจากชุมชน ทำให้ชุมชนต้องซื้อปัจจัยการผลิตหลักจากภายนอก ด้วยความสะดวกรวดเร็วในการซื้อหา และมีคุณลักษณะตรงตามการใช้งาน ชาวบ้านกล่าวถึงการหมดไปของไม้ที่เคยมีอยู่มากมายคู่กับความเป็นชุมชนว่า

“ไม้ไผ่สีสุก ตอนนี้อยู่ไม่มีแล้ว ชาวบ้านไม่ยอมปลูกเพราะว่ากอไผ่กินเนื้อที่ แล้วมาปลูกมันจะลามไปหาอีกที่หนึ่ง เพราะหน่อมันแตกกออยู่เรื่อยๆ ออกไปข้างๆอยู่เรื่อย บางทีก็ทะเลาะกันเรื่องกอไผ่ ตรงนั้นของเราตรงนี้ของเธอ มีปัญหาตรงนี้ แล้วมันก็รบกวนที่ไผ่ ก็ไม่ยอมปลูกกัน แล้วก็ตัดใช้กันด้วย เพราะตรงนี้คือชีวิตประจำวันอยู่กับไผ่”

นอกจากนั้นระบบการผลิตทันสมัยที่ได้มีการสร้างสรรค์ด้วยตัวเอง ทำให้ชาวบ้านใช้วิธี การลองผิดลองถูกกับการผลิต โดยหวังว่าวิธีการผลิตที่ได้ฟังต่อกันมาอาจจะช่วยให้ได้ผลผลิตดีขึ้น เป็นต้นว่าใส่เครื่องตีเมฆกำลังหรือใส่ลมสดในช่วงข้าวแตกรวงเพื่อป้องกันไม่ให้ข้าวฝ่อ ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ได้เกิดจากพลังการสร้างสรรค์ด้วยประสบการณ์ดังที่เคยเป็นมาในอดีต

เมื่อชาวบ้านจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการดำรงชีวิต ระบบการคิดถึงผลได้ผลเสียในการตัดสินใจทำกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคมจึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และในที่สุดเข้ามาแทรกระบบคิดแบบเกื้อกูลและเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งสะท้อนอย่างชัดเจนด้วยการดำรงชีพแบบ “ตัวใครตัวมัน” มากกว่าที่เคยเป็นมา จนอาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมในลักษณะดั้งเดิมที่มีรากฐานจากบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันลดน้อยลงไป พร้อมกันนั้นอุดมการณ์แบบทุนนิยมก็เข้าครอบงำระบบคิดของชาวบ้าน ทั้งในด้านการบริโภค โดยผ่านลัทธิบริโภคนิยม และในด้านการผลิตโดยผ่านการมุ่งผลกำไร

อย่างไรก็ตาม รากฐานของชุมชนบ้านยางแดงยังคงพอมีสายใยแห่งการนับญาติ และมีมิตรภาพของคนร่วมชุมชนที่มีสืบต่อกันมา ทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ไม่ได้ถึงกับขาดสะบั้นลงไปทั้งหมด เพียงแต่ถูกบั่นทอนลงด้วยพฤติกรรมของคนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ชาวบ้านสามารถรวมแรงใจกันสร้างแนวร่วมของภาคประชาชนให้เข้มแข็ง โดยได้รับการเสริมแรงได้อย่างเพียงพอแล้ว ก็น่าเชื่อได้ว่าชุมชนสามารถพลิกฟื้นความเข้มแข็งขึ้นมาได้ ดังเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาคนภายนอก ที่มองเห็นว่าชุมชนบ้านยางแดงมีส่วนของ

ความเข้มแข็งในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชนเพื่อการขาย และมีกิจกรรม
 ประชาคมเกิดขึ้นในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ความเข้มแข็งในส่วนนี้ของชุมชนเกิดขึ้นจากการมี
 หัตถกรรมการจักสานเป็นตัวชูโรง ที่ถือว่าเป็นกระบวนการของการปรับตัวของชุมชนอย่างมี
 พลวัต แม้ว่าการปรับตัวนี้อาจเกิดขึ้นจากน้ำมือของกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ที่ผูกโยงประโยชน์ตน
 เข้ากับประโยชน์ชุมชนก็ตาม

สิ่งที่ต้องสืบค้นต่อไปก็คือความเข้มแข็งที่สะท้อนออกมาเป็นภาพปรากฏแก่สังคมนั้น
 แท้ที่จริงได้ซ่อนความอ่อนแอในส่วนใดบ้างของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้นักศึกษานี้สามารถที่จะให้
 นัยเชิงนโยบายได้ว่า การแทรกแซงชุมชนของรัฐด้วยการจัดโครงการกองทุนหมู่บ้านขึ้นมา ผล
 ประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนเป็นไปในระดับใด ต่อกลุ่มคนประเภทใดมากหรือน้อย และควรมี
 การแก้ไขเชิงนโยบายอย่างไรสำหรับชุมชนที่แตกต่าง โดยใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบ้านยาง
 แดงนี้เป็นกรณีศึกษาหนึ่งในการพิจารณาเพื่อค้นหาคำตอบ

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย

ชุมชนบ้านยางแดง เมื่อประสบกับภาวะยากลำบากในการทำนา ชาวบ้านก็เริ่มปรับตัวในด้านการผลิต จากเดิมที่มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชน รองลงมาเป็นการทำสวน และการจักสาน เปลี่ยนมาเป็นการจักสานเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำสวนและการทำนา โดยชาวบ้านที่ยังทำนาอยู่ส่วนมากก็มีการจักสานเป็นอาชีพทางเลือกที่ควบคู่กันไปเพื่อสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้กับครัวเรือน เนื่องจากมีที่นาอยู่แล้ว อีกทั้งคุ้นเคยกับวิถีชีวิตชาวนามากกว่าที่จะหันไปประกอบอาชีพอื่นเป็นหลัก ปัจจุบันชาวบ้านที่ทำนาเหลือไม่ถึง 20 คน และจำนวนครัวเรือนทำนาซึ่งอยู่ในฐานะเจ้าของที่ดินมีอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเช่าที่นาผู้อื่นทำกิน สำหรับชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่เคยทำนา ได้แสวงหาความรู้ด้านการทำสวนและปรับพื้นที่นาบาง ส่วนเป็นพื้นที่สวน โดยพืชที่นิยมปลูกกันมากคือมะม่วงและกระท้อนซึ่งเป็นการปลูกเพื่อขายทั้งสิ้น การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้างเล็กน้อยเป็นการเลี้ยงไก่และหมูตามบ้านเพื่อขาย นอกจากนั้นชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็ออกไปรับจ้าง ที่เป็นหลักแหล่งแน่นอนเป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่บริเวณใกล้เคียง คือที่อยุธยา เกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิงที่ออกไปทำงานโรงงาน เพราะโรงงานเหล่านี้ไม่รับคนงานผู้ชาย ผู้ชายในหมู่บ้านหากจะรับจ้างต้องเป็นแรงงานอิสระ ที่ทำกันมากคือการรับจ้างงานก่อสร้างตามที่ต่างๆ โดยไปกับหัวหน้างานที่รับงานมาได้

ชื่อเสียงของบ้านยางแดงเป็นที่รู้จักจากงานหัตถกรรมจักสาน จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการปรับตัวที่สำคัญของชุมชนเกิดขึ้นโดยผ่านอาชีพจักสาน ที่แม้ว่าจะมีมานานแล้วในหมู่บ้าน แต่ก็เพิ่งได้มีโอกาสเปิดตัวสู่ระบบภายนอก เริ่มจากการเข้าประกวดผลิตภัณฑ์ในงานราชการตามด้วยการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เข้ากับความต้องการของตลาด จนเข้าสู่ยุครุ่งเรืองสุดขีดของจักสาน บ้านยางแดง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าการจักสานมีผลต่อการพัฒนาทุนชุมชนอย่างไร ในยุคต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาสู่ชุมชน และการปรับตัวของชุมชนในยุคนี้ เกิดจากทุนชุมชนเองทั้งหมดหรือมีแหล่งทุนสนับสนุนจากภายนอกอย่างไร

การฝึกกำลังของชุมชนด้านการถูกกดราคาผลผลิตจักสาน

การขายผลผลิตที่ตลาดนัดหน้าวัดไชโยฯ เป็นหนทางแรกที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนเริ่มเข้าสู่ตลาด แต่เป็นการขายผลผลิตเพื่อให้สามารถนำรายได้มาจับจ่ายซื้อของที่ชุมชนตนเองไม่มีการขายผลผลิตชุมชนจึงยังไม่ได้เน้นที่การแสวงหากำไรอย่างเต็มตัว มิได้มุ่งสร้างส่วนเกินในแนวทางของระบบทุนนิยม ในขณะที่การเข้ามารับซื้อผลผลิตของพ่อค้าคนกลางที่เกิดขึ้นในระยะเวลาต่อมาเป็นเรื่องของการเข้ามาแสวงหามูลค่าส่วนต่างของการซื้อมาขายไป โดยขั้นตอนเช่นนี้ได้หยุดยั้งพัฒนาการของการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนระหว่างการผลิตกับการขาย พ่อค้าคนกลางที่มาซื้อผลผลิตจะไปที่ตลาด มีการกดราคาผลผลิต จากการที่ชาวบ้านทำจักสานออกมาปริมาณมาก จึงเป็นแรงกดดันที่ทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวเพื่อต้านกับพลังดังกล่าวขึ้น โดยมีบุคคลที่พอมีเงินทุนช่วยกันรับซื้อผลผลิตที่ผลิตได้ และนำมารวมกันที่วัดในหมู่บ้าน เป็นการกันไม่ให้ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาด เมื่อของขาดตลาดพ่อค้าก็เข้ามาตามถึงหมู่บ้าน จนมีการตกลงราคากันใหม่ชุมชนจึงยอมขายผลผลิตให้ กระบวนการต่อรองในลักษณะนี้เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“..ราคาก็ตก ในที่สุดมาปีสมัยหลังนี้ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนเข้ามาในหมู่บ้าน เราก็มาเปิดหมู่บ้านที่นี้หมู่บ้านทดลอง ก็ปรึกษารื้อกัน ว่าเราถักกระบุงเอาไว้เลย ก็ช่วยๆกันถักไว้ ใครมาขายเราก็ซื้อไว้ ไว้ที่วัดนี้ จนกระทั่งของไม่ไปตลาด ทางโน้นก็สงสัยทำไมของไม่ไปตลาด ก็ติดตามมา ของก็กอง เขาก็ถามเหตุผลว่าทำไมไม่ไปขาย ก็ขายยังงี้ละ คุณกดราคาอยู่ไม่รอดแล้ว เอาแล้วจะเอาอย่างไร มาตกลงราคากันใหม่ พวกผมหลายคนตีหัวเข่ากัน ถ้าราคาไม่ได้ขนาดนี้ไม่ขายนะ ใครขายมีเรื่องเลยนะ สูงกว่าขายไปเลย ต่อรองได้ครั้งเดียว เขาก็บอกลดขึ้นลด จนกระทั่งถึงจุดที่เราต้องการ เราก็ขายวันนั้น ก็ขายไป กระบุงเป็นพันลูกเลย เขาเอา มาหลายเที่ยว กระบุงที่เราถักไว้ก็เสียหายเยอะมอดกินบ้างอะไรบ้าง ไม่มีพ่อค้าคนใดมากดราคาอีกเลย พอเรต่อรองด้วยความโมโห ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ”

จากสถานการณ์นี้เอง ทำให้ราคากระบุงขยับตัวสูงขึ้น จากราคาคู่ละ 14 บาท เป็นราคาคู่ละ 24-27 บาท (ในขณะปัจจุบันนี้กระบุงของชุมชนบ้านยางแดงมีราคาคู่ละ 500 บาท) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการการสร้างพลังชุมชน ด้านกับกระแสของระบบตลาด อย่างไรก็ตามพัฒนาการของการตลาดชุมชนที่ต่อเนื่องไปจากนี้ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ พ่อค้าคนนอกชุมชนยังคงเป็นผู้กุมตลาดผลผลิตไว้เช่นเดิม เพียงแต่ชุมชนสามารถลดแรงกดดันด้านราคาลงไปได้ในช่วงเวลานั้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง

ด้วยการเข้ามาสนับสนุนของพัฒนาชุมชนในปี 2515 ซึ่งต้องการให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มจักสานเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดหาตลาดจำหน่ายเพื่อให้ได้ราคาผลผลิตที่ดีขึ้น และส่งเสริมด้านการประชาสัมพันธ์ อย่างไรก็ตามกลุ่มที่เกิดขึ้นในระยะแรกนั้น ยังมีลักษณะไม่เป็นทางการและมีผู้เข้าร่วมอยู่ไม่มากนัก โดยชาวบ้านที่เข้าร่วมกับกลุ่มมักเป็นคนที่มีฐานะดีที่จะพอเจียดเวลาไปร่วมพูดคุยกันได้ ส่วนชาวบ้านที่ทำจักสานอีกจำนวนมากยังไม่อยากเข้าร่วมกับกลุ่ม เพราะกลัวจะเสียเวลาทำงาน โดยเป็นที่ยอมรับว่าคนที่เข้ากลุ่มได้ต้องเป็นคนที่ไม่เสียละ วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มในเวลานั้นเน้นหนักไปในการขาย เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“พัฒนาชุมชนเขาบอกว่าให้มารวมกลุ่มกัน ถ้าไปขายที่วัดไซโยมันไกลใช่ไหม ถ้าเรา รวม กลุ่มในหมู่บ้าน เราก็ไปบอกว่าของเรายูที่นี้ให้มาซื้อที่นี้แหละ เวลาซื้อให้มาซื้อตามบ้าน เพียงแต่ว่าแต่เดิมเราต้องไปขายที่ตลาด แต่พอเรารวมกลุ่มกันเราไม่ต้องขายที่ตลาด เค้ามาซื้อเอง”

จนกระทั่งราวปี 2527 จึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานที่เป็นทางการ มีสมาชิกเริ่มต้น 10 คน แล้วก็เพิ่มเรื่อยมาเป็น 19 คน 27 คน และ 30 กว่าคน จนปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 80 คน จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมดกว่า 140 หลัง โดยชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพเสริมเล็กน้อยจะไม่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม **การจัดตั้งกลุ่มครั้งนี้ ทำให้ชุมชนสามารถรับเอาความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐทั้งในด้านการอบรมและเงินทุนเข้ามาได้ง่ายขึ้น** อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์หลักของกลุ่มยังคงเป็นเรื่องการขายของร่วมกัน แม้ว่าจะมีผลิตภัณฑ์ที่ขายที่กลุ่มบางส่วน แต่ก็นับเป็นส่วนน้อยของผลผลิตที่เกิดขึ้นทั้งหมดในชุมชน ซึ่งการขายยังคงกระทำผ่านคนกลางซึ่งในยุคหลังนี้เป็นคนกลางที่เป็นคนในชุมชนเอง ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง

ปัจจุบันนี้ ด้วยความพยายามจัดรูปแบบกลุ่มเพื่อแสดงให้เห็นภายนอกตระหนักว่าเป็นกลุ่มที่มีการดำเนินการอย่างมีโครงสร้าง จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มจักสานบ้านยางแดงขึ้นจากที่เคยมีตำแหน่งประธานกลุ่มเพียงคนเดียว ก็มีคณะกรรมการฝ่ายต่างๆขึ้นมา ซึ่งเพิ่มดำเนินการไปเมื่อเดือนสิงหาคม 2545 สำหรับประธานกลุ่มจักสานคนปัจจุบันเป็นคนที่ยื่นชื่อในการจักสานอย่างหาตัวจับได้ยากคนหนึ่ง และได้พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางในการส่งกระเป๋าจักสานกระจายออกไปยังตลาดนอกชุมชน

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม

เนื่องจากงานจักสานไม้ไผ่ เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านของตำบล ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านภูมิปัญญาสืบต่อกันมาเป็นรุ่นๆ โดยเริ่มจากทำเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อได้มีการรวมกลุ่มในปี 2515 จากการส่งเสริมของทางราชการ และมีการอบรมพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยให้คำแนะนำบางด้าน เพราะโดยแท้จริงแล้วชาวบ้านมีฝีมือที่ประณีตมาแต่ดั้งเดิมแล้ว จึงทำให้ชาวบ้านสามารถต่อยอดความรู้ พัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้เป็นงานฝีมือชั้นเลิศ และมีมูลค่าเพิ่มได้

ชื่อเสียงของผลิตภัณฑ์เริ่มเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอตัวชาวบ้านผู้มีฝีมือด้านจักสาน ไปสอนตามโครงการราชดำริ 2 คน ในปี 2520 และในปี 2522 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้เสด็จมาที่ชุมชนบ้านยางแดงอย่างไม่เป็นทางการ จากการเสด็จมาที่วัดในพื้นที่ใกล้เคียงและเสด็จเลยเข้ามาเยี่ยมชาวบ้านที่วัดยางแดง ผู้นำชุมชนจึงแจ้งข่าวผ่านหอกระจายข่าว ซึ่งวันนั้นได้มีชาวบ้านนำป่าน้ำชา 4 เหลี่ยม 4 มุม ที่แปลงย่อมาจากกระบุงใหญ่มาถวาย จากการพูดคุยทำให้ท่านทรงเล็งเห็นว่าไม้ไผ่ในชุมชนแทบไม่มีอยู่แล้ว จึงทรงขอให้ท่านเจ้าอาวาสวัดยางแดงปลูกไม้ไผ่พันธุ์สีสุกในบริเวณวัด เพื่อใช้ขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้าน

จากเดิมที่การทำจักสานในชุมชนทำขึ้นเพื่อการใช้งานออกสู่ตลาด โดยเน้นที่ความแข็งแรงคงทนในการใช้งานเป็นหลัก ผลิตภัณฑ์ได้มีการพัฒนาเรื่อยมา ในแง่ความสวยงามของศิลปะแห่งหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น ปี 2530 เป็นต้นมาชุมชนพัฒนาผลผลิตผลิตภัณฑ์กระบุงป่านที่สวยงาม โดยมีการใช้สีย้อมตอก และมีเหลี่ยมมีมุมมากยิ่งขึ้น หรือในกรณีที่ในปีหลังๆ งานฝีมือของบ้านยางแดงที่เป็นกระบุงและหาบได้ถูกนำมาใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ดังที่ชาวบ้านเล่าด้วยความภาคภูมิใจว่า

“...คือว่ากระบุงเงินกระบุงทองที่เทพีหาบนะ แล้วก็หาบด้วย ไปจากที่นี่ เมื่อปีที่แล้วเมื่อเดือนอะไรเดือนเมษาหรืออะไรนี้ แม้กระทั่งคานหางหงส์ก็ทำจากกอไม้ไผ่ที่นี่ เรามีฝีมือทำชิ้นหนึ่ง หัวนี้วาดแกะเป็นหัวหงส์เลย ดัดแล้วมันจะได้รูปทรงพอดี เค้าใช้ไม้สีสุกเนี่ยมันจะแน่นเหนียวคงทนมากเลย”

การสร้างแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของงานจักสานบ้านยางแดง เกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมการประกวดจัดงานต่างๆ เช่น กาชาดอ่างทอง งานอยู่หัวอยู่น้ำ โดยงานจักสานที่ชุมชนส่งเข้าประกวดมีการยกย่องและชื่นชม จึงได้รับ

รางวัลที่ 1 มาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นกระเจาด 8 มุม 16 มุม กระบุง และป่าน้ำชา มาจนกระทั่งได้ทำกระเป๋าจักสานส่งไปประกวด ซึ่งแม้จะไม่ได้รางวัลแต่ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการทำอาชีพจักสานในชุมชน ประธานกลุ่มจักสานเล่าถึงสถานการณ์ตรงนี้ว่า

“...เมื่อก่อนเราทำกระบุงพวกป่าน้ำชา ให้ละเอียด ยกชื้อยกลาย มันก็ได้ที่หนึ่งมาเรื่อย ทีนี้กระเจาดแปดมุมสิบหกมุม เราก็ส่งไปหมดแล้ว ทีนี้จะทำอย่างไรที่มันแปลกไปอีก ก็เลยลองทำกระเป๋าสักใบน่ารักแบบหิ้วงานกลางคืนนี้ ใส่ของได้เล็กๆน้อยๆ ก็ส่งเข้าประกวด แต่กระเป๋ายังไม่ได้ที่หรอก เพราะมันเป็นงานตัวใหม่ มันจะไม่ดูสะอาดตาเหมือนงานตัวเก่าๆ แต่เมื่อพวกเขียงใหม่เขามาดูงานเขาก็เลยลองชื้อไป ว่าเป็นตัวใหม่ที่ดีว่าจะใช้งานแบบใหม่ให้คนมีสตางค์หิ้วไปได้เลย เขาก็เลยชื้อไป ตอนนั้นส่งเข้าประกวดแค่สี่ใบ เขาก็รับไปหมดสี่ใบไปถึงที่โน่น”

จากสถานการณ์นี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของการเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการขายครั้งใหญ่ของชาวบ้านยางแดง เพราะเมื่องานจักสานกระเป๋าส่งออกสู่สาธารณะ ก็เป็นที่สนใจและติดตามรับชื้อกระเป๋าจักสานเพื่อไปจำหน่าย เริ่มจากพ่อค้าเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ซึ่งมีทั้งกระจายขายอยู่ในประเทศและส่งออกอีกทอดหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ได้รับแรงส่งเสริมจากทางราชการในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมจังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านการเงินเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ และพาณิชย์จังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านประชาสัมพันธ์

การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน

การเกิดขึ้นของคนกลางที่ทำหน้าที่ซื้อผลผลิตของชาวบ้านมารวบรวมไว้ และส่งขายต่อให้กับพ่อค้าภายนอก มีมาตั้งแต่สมัยที่งานจักสานของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาดเครื่องใช้ โดยพัฒนาขึ้นจากชาวบ้านที่พอจะมีเงินนำมาซื้อผลผลิตของเพื่อนบ้านร่วมชุมชนมารวมไว้ก่อน และจัดส่งให้กับพ่อค้าจากภายนอกอีกทอดหนึ่ง ซึ่งทำให้สามารถแสวงหากำไรจากการเป็นคนกลางผู้อำนวยความสะดวกในด้านการรวบรวมสินค้า

เมื่อการผลิตสินค้าจักสานเฉพาะอย่างคือกระเป๋าส่งไปเพื่อขายตามความต้องการของตลาดที่มีมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวบ้านจึงเร่งการผลิต แต่ต่างก็ทำกันในลักษณะเป็นลูกมือ ทำส่งให้กับผู้ที่เป็นคนรวบรวมผลผลิตให้ได้ตามคำสั่งชื้อหรือออเดอร์จากภายนอก คนที่ทำหน้าที่รวบรวมกระเป๋าจักสานคนแรกนั้นคือประธานกลุ่มจักสานเอง ซึ่งอาศัยทั้งความเป็นผู้มีอำนาจในการผลิตและสร้างสรรค์ผลงาน ตำแหน่ง และความคล่องตัวในการติดต่อ เกิดเป็นช่องโอกาสในการพัฒนาตนเองเป็นคนกลางชุมชนในด้านการขายกระเป๋าจักสาน โดยการแจกออเดอร์ที่ตนเองได้รับมาให้กับชาวบ้านลูกกลุ่ม รับชื้อผลผลิตมาไว้เองและขายต่ออีกทอดหนึ่งตามออเดอร์ ซึ่งในขั้นตอนของการชื้อมาขายไปนั้นจะมีค่าใช้จ่าย

จ่ายเกิดขึ้น ได้แก่ ค่าติดต่อประสานงาน ค่าขนส่ง ค่าใช้จ่ายในส่วนของการผลิตเพิ่มเติม รวมไปถึงค่าเหนื่อยหรือก็คือกำไรในฐานะผู้ดำเนินการเป็นคนกลาง

เมื่อมีคนกลางชุมชนคนแรก คนกลางชุมชนคนต่อๆมาก็เกิดขึ้น ปัจจุบันนี้คนกลางที่รับซื้อผลผลิต หรือรับออเดอร์มาแจก มีอยู่ทั้งสิ้น 5 คน ด้วยกัน ซึ่งทั้ง 5 คนนี้เป็นผู้หญิงทั้งหมด บางรายก็เป็นแม่ค้าคนกลางยุคดั้งเดิมที่รับซื้อจักสานอยู่ก่อนแล้ว บางรายก็พัฒนาตัวเองจากจังหวัดและโอกาสที่เอื้อให้ ซึ่งมองในอีกแง่มุมหนึ่งแล้ว เป็นที่น่าเสียดายว่าการมีกลุ่มจักสานของชุมชน ไม่ได้สามารถสร้างระบบการขายที่จะทำให้สมาชิกกลุ่มได้รับการกระจายผลประโยชน์โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านคนกลางชุมชน ซึ่งก็จะเป็นโอกาสการเติบโตทั้งของกลุ่มและของสมาชิกกลุ่มไปพร้อมกัน

สำหรับผู้พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น มุมมองในแง่ที่เป็นอาชีพหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการขายผลผลิต ซึ่งต้องมีการติดต่อประสานงานเพื่อให้ผลผลิตชุมชนสามารถขายได้จำนวนมาก โดยตัวชาวบ้านส่วนหนึ่งและตัวแม่ค้าคนกลางเองนั้น มีความคิดว่าสมเหตุผลที่จะได้รับค่าเหนื่อย แต่ขณะเดียวกันในความคิดเห็นของชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็พบว่าค่าตอบแทนของการทำจักสานดูจะไม่เหมาะสมกับกำลังกายและกำลังทุนที่ลงไป โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับราคาขายต่อของแม่ค้าคนกลางที่จะได้รับ ซึ่งหากการเติบโตของแม่ค้าคนกลางไปกันได้ดีกับการเติบโตของสมาชิกกลุ่มแล้ว ปัญหาข้อตำหนิเช่นนี้ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น ทักษะที่มีต่อแม่ค้าคนกลางชุมชนที่แตกต่างไปนั้น พังได้จากสิ่งที่ชาวบ้านได้บอกเล่าดังนี้

“...ก็คือถ้าเขาได้ เราได้ ถ้าเป็นอย่างนี้มันก็ดี ไม่ใช่ได้คนเดียว ทั้งๆที่เขาเป็นคนทำ... คือจะตกอยู่กับคน คนเดียว คนทำนี้แทบตายนี้ไม่รวย แต่คนขายนี้รวย คนทำข้างล่างนี้เขาไม่ได้พินใจ มันจะดีอยู่แค่นี้แค่งกลุ่มเขา มันจะเป็นหย่อมๆ ผลจะตกแค่นิดหน่อย...”

“เขาก็มีอาชีพอย่างนี้ ทำโดยตรง แล้วก็ขายด้วย เมื่อก่อนรับจากขึ้นสองชั้น เดียวนี้เขารับเป็นพันๆชิ้น หางานให้พวกเรา”

“...ไม่รู้จะเอาไปส่งที่ไหน ส่งขายตามตลาดเขาไม่ซื้อของเรา ก็จะมีแม่ค้าคนกลางไปส่ง เราก็ต้องผ่านเขาอีกทีถึงจะขายได้ มันไม่มีคนมาสั่ง เขาจะสั่งผ่านเจ้าใหญ่ๆโน้นเลย แล้วเราก็เป็นคนทำอีกที เจ้ก็จะเอาออเดอร์มาให้เรา”

ในกลุ่มแม่ค้าคนกลางชุมชนเท่าที่มีอยู่นั้น แม้โดยภาพกว้างแล้วจะไม่มี ความแตกต่างในด้านวิธีการดำเนินการขาย แต่ก็มี ความแตกต่างในตลาดที่ติดต่อได้ อยู่บ้าง เช่น บางรายมีตลาดปลายทางเป็นตลาดส่งออก แต่ก็ต้องผ่านคนกลางของจังหวัดอื่นที่มารับซื้อผลผลิตไปก่อน แล้วจึงกระจายผลผลิตออกตลาดต่างประเทศ บางคนก็มีตลาดเปิดใหม่ภายในประเทศ ได้แก่ จะเข้ เหวรา ออญญา ภูเก็ท บางรายมีโอกาสดีติดต่อกับชาวญี่ปุ่นที่มารับซื้อผลผลิตโดยตรง ซึ่งการจะทำตลาดเหล่านี้ได้ต้องเป็นคนที่ มีทุนเพียงพอในการติดต่อกัน จำงาน และซื้อ

วัตถุดิบบางอย่างมาไว้ในมือ และสำหรับบางรายก็สร้างตลาดใหม่ ๆ เอง เช่น ขายส่งให้แก่ตลาดนัดจตุจักร

ความแตกต่างของแม่ค้าคนกลางชุมชน อยู่ที่ปริมาณการรับงานว่ามากหรือน้อย รายที่มีทุนมาก รับออเดอร์ได้มาก และมีลูกกลุ่มที่ทำงานให้จำนวนมาก ก็สามารถทำกำไรได้มากตามไปด้วย เพราะมีตลาดขนาดใหญ่กว่า ในขณะที่บางรายมีเงินทุนจำกัดก็รับงานได้ที่ละน้อย ซึ่งอาจจะเป็นผู้ส่งแค่ตลาดในชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น ประเด็นของการเป็นแม่ค้าคนกลางที่มีระดับที่แตกต่างกันนั้น เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“เจ้..(ชื่อคน)..ก็เริ่มรู้จักตลาด ติดต่อกัน มาสักระยะหนึ่งก็..(ชื่อคน)..นี่แหละรายใหญ่เหมือนกัน พอที่ญี่ปุ่นเขามาที่ศูนย์โดยตรง ทีนี้ก็มาบอกให้พวกหนูรับออเดอร์พวกหนูรับไม่ไหว ทีนี้ก็เป็นพัน สามร้อยห้าร้อยลูกรับไม่ไหว คนไหนมีทุนถึงจะรับไหว ก็พัฒนาเป็นนายหน้าได้ ส่วนพวกที่เล็กๆอย่างพี่..(ชื่อคน)..นี่ เขาจะส่งตลาดโพธิ์ทอง แต่เขาก็ได้เยอะนะ”

การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง

ภายใต้กระบวนการผลิตที่ให้ความสำคัญต่อตลาด ซึ่งชุมชนถูกกำหนดให้สร้างผลผลิตเฉพาะอย่างและเป็นการผลิตแบบจำนวนมาก ในขณะที่การผลิตไม่ได้เป็นแบบระบบอุตสาหกรรมที่สามารถจะได้รับประโยชน์อย่างมากมาจากการประหยัดต่อการผลิตครั้งละมากๆ แต่กระนั้นก็ตาม การผลิตแบบทุนการค้าเช่นนั้นก็เข้ามาบีบคั้นต่อการทำกระเป๋าจักสาน ด้วยการที่มีการจ้างงานออกเป็นขั้นตอนปลีกย่อยมากขึ้น และยังทำให้โอกาสที่จะเกิดการพัฒนาฝีมือการผลิตทั้งชิ้นงานให้ขยายตัวกว้างออกไปยังกลุ่มผู้ที่จักสาน เป็นไปได้ยาก ดังนั้นเมื่อชุมชนทำจักสานเพื่อขายในยุคหลังนี้จำนวนมากขึ้น ก็ได้สร้างผู้มีฝีมือให้เกิดขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านมาไปแต่อย่างใด ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำจักสานเฉพาะส่วนและสามารถเรียนรู้เฉพาะส่วนนั้นๆ โดยอาจจะไม่ต้องทำกระเป๋าก็ได้ทั้งใบ เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของกระบวนการผลิต นับได้ตั้งแต่การได้มาซึ่งวัตถุดิบที่สำคัญ การผลิตที่มีการแบ่งแยกงานออกไปเป็นส่วนๆ และรูปแบบของการขายที่มีการเปลี่ยนภาพลักษณ์ใหม่คือ จากการขายผ่านคนกลางนอกชุมชนมาสู่การขายผ่านคนกลางในชุมชน

วัตถุดิบ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน

นับตั้งแต่หัตถกรรมจักสานในชุมชนบ้านยางแดง ก้าวสู่วิถีการผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว การซื้อหาจากนอกชุมชนก็กลายเป็นสิ่งจำเป็น โดยมีแหล่งซื้อจาก ชลบุรี ชัยนาท สิงห์บุรี พิษณุโลก และตาก มีสาเหตุสำคัญบางประการที่ทำให้ชาวบ้านต้องซื้อหาจากนอกชุมชน ได้แก่ ประการแรก การขาดแคลนไม้ไผ่ในหมู่บ้าน เพราะถูกตัดใช้หมดโดยไม่มีการ

ปลูกทดแทน ประการที่สอง คุณลักษณะของไม้ไผ่ที่จะใช้ทำกระเป๋าจักสานนั้น ต้องมีปล้องยาว ชาวบ้านจึงนิยมใช้ไม้ไผ่ที่ปล้องยาวซึ่งไม่มีการปลุกกันในชุมชน ประการที่สาม ชาวบ้านติดกับความสะดวกสบายในการซื้อหาสำเร็จรูปเป็นปล้องยาวๆที่พ่อค้าจากนอกชุมชนนำมาขายถึงในชุมชน โดยไม่ต้องลำบากออกไปซื้อหาตัวเอง และ ประการที่สี่ แม่ค้าคนกลางชุมชนมักจะเป็นผู้ซื้อเหมามาให้ และแจกจ่ายไปยังลูกกลุ่มของตน ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่มีทุนน้อยต้องยอมซื้อกับแม่ค้าคนกลางชุมชนโดยใช้วิธีหักค่าหาขายที่บวกราคาเพิ่ม ภายหลังจากที่นำสินค้ามาส่งแล้ว

ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงเรื่องการซื้อหาว่า

“ปัจจุบันบริเวณรอบหมู่บ้านเองนี้ ไม่มีป่าไผ่พอที่จะไปตัดมาจักสาน แต่เดิมสมัยรุ่นพ่อรุ่นแม่เราที่จักสานใช้ไม้ไผ่แถวรอบบ้าน เพราะตอนนั้นยังไม่มีตลาดส่งนอกก็พอหาซื้อกันได้ ในแถวหมู่บ้าน แต่ตอนนี้ไม่พอใช้ ไปหาซื้อเองถูกกว่าแต่ต้องจ้างรถไป ถ้าให้เขามาส่งมันก็สะดวกสบายเราไม่ต้องไปเหนื่อยไม่ต้องอะไร เขาทำสำเร็จมาเลย เป็นปล้องเสร็จมาเลย มันก็สะดวกสบายดี”

“วัตถุดิบเมื่อก่อนเราใช้ในบ้าน เดียวนี้ต้องสั่งข้างนอก เพราะไม้มันคนละอย่างกัน ไม้ไผ่ของที่นี่ เหมาะจะทำกระบุงสมัยก่อน สมัยนี้ต้องใช้ไม้ไผ่ข้างนอก เป็นอีกอย่างหนึ่ง ปล้องมันจะยาวกว่า แต่สีสุกของเรานี้सानเจ้าเก่า...ไปซื้อเองบ้าง แล้วก็เอาที่เจี๊ยะ เวลาเราไปส่งของเขาก็หักค่าหาขาย หาขายกำหนดเท่าไรก็เท่านั้นเลย ถ้าซื้อข้างนอกกำหนดก็ประมาณสองร้อย ค่ากำไรสี่สิบบาท แล้วแต่หาขายจะขึ้นลงอีก...บางที่เราสู้ไม่ไหว ราคามันแพง เราก็ไปซื้อหาขายที่ราคาถูกแต่พอใช้งานได้ที่ตลาดโพธิ์ทองจะมีอยู่ที่เดียวที่อื่นไม่มี เขาสั่งมาจากจังหวัดอื่นอีกที่หนึ่ง”

กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน

การจักสานกระเป๋ามีลักษณะเป็นกระบวนการที่อธิบายได้ ดังนี้ ขั้นตอนแรก เป็นการสานหุ่น ซึ่งชาวบ้านจะมีหุ่นไม้รูปกระเป๋า หลากหลายขนาดตามแต่คำสั่งซื้อ ทำการสานขึ้นรูปตามหุ่นไม้นั้น ให้ออกมาเป็นตัวกระเป๋า ขั้นตอนที่สอง เป็นการเข้าขอบกระเป๋าและใส่หูหิ้ว ขั้นตอนที่สาม เป็นการรมควันกระเป๋า เพื่อป้องกันมอดกิน ขั้นตอนที่สี่ เป็นการแต่งตัวให้กระเป๋าคือการบุผ้าตกแต่งให้สวยงาม

เมื่อมีความต้องการกระเป๋าจักสานจากภายนอกมากขึ้น กระบวนการแบ่งแยกงานอย่างระบบอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้นในบางขอบเขต และมีความหลากหลายในผู้ผลิตแต่ละคนเป็นต้นว่า ทำสำเร็จทั้งใบ รมควัน และแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ ยังไม่ได้รมควันและแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ รมควันแล้วยังไม่ได้แต่งตัว ทำเป็นส่วนๆ เช่น รับจ้างเหลาตอก รับจ้าง

สถานหนึ่ง รับจ้างเข้าขอบปากและพันหู รับจ้างรมควัน และรับจ้างบุผ้า แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าถึงการแยกการรมควันกระเป่าออกจากชิ้นงานที่แจกออเดอร์ให้ชาวบ้านทำว่า

“ก็เวลาชาวบ้านมาส่งนี้ เราไม่ต้องให้เขารมควัน เราต้องมารมเอง เพราะให้ชาวบ้านรมมานี้ บางคนก็รมใหม่กันมา เสียของ เราจะต้องจ้างรมที่ว่าชำนาญในด้านการรมนี้ค่ะ ค่าฟางสืบบาท ค่าจ้างรมควันสืบบาท กลุ่มก็จะได้สามสืบบาทมาเป็นค่าบริหารจัดการ”

การแต่งตัวให้กระเป่า เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่นิยมทำ เมื่อมีความต้องการจากตลาดญี่ปุ่น โดยการนำแบบตัวอย่างมาให้ดู ขั้นตอนนี้นักจะจ้างคนทำเป็นพิเศษ เพราะคนทำจักสานส่วนมากทำกันไม่เป็น อีกทั้งไม่มีเวลาพอที่จะมาเรียนรู้ ในชุมชนเองก็มีผู้รับจ้างบุผ้าอยู่ไม่กี่ราย จึงมีการไปจ้างที่ตลาดในเมือง และจ้างที่นอกชุมชน เช่น ในกรณีของลูกค้าที่ฉะเชิงเทรา จะรับกระเป่าไปบุผ้าเอง จึงรับจ้างบุผ้าให้กับส่วนอื่นที่ไม่ใช่ออเดอร์ของตนเองด้วย ค่าบุผ้าจะตกใบละ 90-110 บาท แล้วแต่ขนาดของกระเป่า

ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด

การขายผลผลิตของบ้านยางแดงมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

การขายผ่านกลุ่มจักสาน

เป็นรูปแบบการขายที่ไม่ผ่านแม่ค้าคนกลาง แต่ผ่านการจำหน่ายที่หน้าศูนย์รวมสินค้า โดยมีกำหนดเป็นตัวตั้งตัวตี เปรียบเสมือนการฝากขายกับกลุ่ม และเมื่อขายได้ก็จะหักเงินเข้ากลุ่มส่วนหนึ่ง แต่ราคาขายต้องให้ทางกลุ่มเป็นผู้ประเมินตามคุณภาพงาน เช่นผลผลิตประเภทเดียวกัน ขนาดเท่ากันแต่ฝีมือความละเอียดแตกต่างกันก็จะได้ราคาที่ไม่เท่ากัน การขายผ่านกลุ่มส่วนใหญ่เป็นการขายปลีก ซึ่งมาจากนักท่องเที่ยวหรือทัวร์ที่มาลงชมสินค้าที่ศูนย์รวมสินค้านี้ เนื่องจากการรวมกลุ่มจักสานมิได้เน้นที่การขายผลผลิตร่วมกัน ดังนั้นจึงไม่ได้มีการรับออเดอร์ขายส่งสินค้าผ่านกลุ่มเป็นจำนวนมากๆ และสินค้าที่มีอยู่ในศูนย์ก็มีหลายประเภท ไม่จำเพาะแต่เป็นเพียงกระเป่าเท่านั้น แต่ยังมีกระบอกป่าน้ำชา ตะกร้า กระบายกลองไล่ของ ของที่ระลึกอื่นๆ ฯลฯ สินค้าที่ขายได้ดีมักจะเป็นตะกร้าไล่ผลไม้ซึ่งจะมีผู้มาซื้อหรือมาสั่งในช่วงเทศกาลสำคัญ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เล่าว่า

“ที่ศูนย์มันมีหลายรูปแบบ กระเป่าก็มีสองสามร้อยชิ้น ที่เราเอามาเนี่ย เราซื้อเค้ามาร้อยห้าสิบ เราเอามาบุผ้า แล้วเราขายสักสามร้อย ถ้ามีออเดอร์มาเยอะๆ ศูนย์ทำไม่ได้หรอก คนทำกันไม่ทัน ต้องกระจายงานไปให้แต่ละกลุ่ม มันจะเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นของแพงเป็นพันกว่าก็มี เป็นลายตะขอกลับ มีหลายลาย มันจะเป็นแบบนี้ละ แต่ที่นี้ก็ยังเหนียวแน่นยังไม่แตกกัน ยังรวมกันอยู่ มีอะไรก็มาฝากขายกันได้ เรารับฝาก แล้วเราก็จดบัญชีรายรับรายจ่าย กำหนดกันเป็นคนตรวจสอบทุกวัน”

ข้อสังเกตคือ การรวมกลุ่มจักสานเป็นเพียงการรวมตัวเพื่อการแสดงเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงมากกว่าเน้นเรื่องอื่น กลุ่มไม่สามารถสร้างโอกาสที่จะขายผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดได้ในนามกลุ่มเอง โดยการปล่อยให้แม่ค้าคนกลางซึ่งส่วนใหญ่ก็คือบุคคลในชุมชนที่ทำงานเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นผู้เข้ามาดำเนินการตรงนี้ จึงอาจเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ในด้านการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นไปอย่างไม่เหมาะสมในกลุ่มสมาชิกจักสาน นอกจากนั้นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงจากหน่วยงานราชการก็ทำให้แม่ค้าคนกลางชุมชนเหล่านั้นประหยัดต้นทุนในการส่งเสริมการขายไปด้วยส่วนหนึ่งจากความโด่งดังของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านผู้ทำจักสานรายหนึ่งให้คำตอบถึงประโยชน์ของการรวมกลุ่มไว้ว่า

“ไม่รู้จะตอบแบบไหน การที่กลุ่มมันดัง มันก็หลายอย่าง งานก็เข้ามาเรื่อยๆ มันก็ดีกว่าเราไป เขามาสั่งออเดอร์เราก็มีงานทำ”

การขายผ่านคนกลาง

การขายผลผลิตจักสานของชุมชนโดยเฉพาะกระเป๋าผ่านคนกลาง กลายเป็นเรื่องปกติที่ทำกันในชุมชน ชาวบ้านหลายคนเห็นว่าการทำหน้าที่คนกลางนี้เป็นเรื่องของความสามารถเฉพาะ รวมกับการมีเงินทุนที่เพียงพอในการรับซื้อผลผลิตล่วงหน้า เมื่อมองในแง่บวกแล้ว แม่ค้าคนกลางเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเพิ่มรายได้ให้กับผู้ผลิตจักสาน เพราะรับงานมาได้ครั้งละมาก ๆ เป็นจำนวนหลายร้อยลูก ในช่วงที่ตลาดรุ่งเรืองมากที่สุดนั้นแม่ค้าคนกลางรายได้จากรับงานมาได้ถึงพันใบ

สำหรับตลาดกระเป๋าจักสานที่แม่ค้าคนกลางส่งนั้น อาจจำแนกเป็นตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศ ตลาดในประเทศเริ่มต้นจากการติดต่อของแม่ค้าเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ก่อน ในระยะต่อมาก็ขยายตัวโดยมีผู้ซื้อจากจังหวัดอื่นๆ เช่น ฉะเชิงเทรา อุดรธานี และภูเก็ต ซึ่งผู้ซื้อแต่ละรายก็จะมีช่องทางการจำหน่ายของตน บางรายก็จำหน่ายภายในประเทศ และบางรายก็ทำการส่งออกไปยังต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง เช่นส่งไปที่ประเทศญี่ปุ่นและเยอรมัน นอกจากนั้นแม่ค้าคนกลางบางรายยังพยายามขยายตลาดกระเป๋าจักสาน โดยการส่งไปขายที่สวนจตุจักรโดยตรง ซึ่งนับเป็นช่องทางใหม่ที่เพิ่งเริ่มดำเนินการ

ในด้านตลาดต่างประเทศนั้น เกิดขึ้นจากการที่นักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเข้ามาชมงานจักสานที่บ้านยางแดง แล้วเกิดความสนใจที่จะสั่งซื้อไปเพื่อจำหน่าย เป็นจังหวะสำหรับแม่ค้าคนกลางรายหนึ่งที่ได้พูดคุยติดต่อด้วย จึงทำหน้าที่เป็นผู้แจกออเดอร์ให้กับชาวบ้าน และรวบรวมนำส่งไปยังญี่ปุ่นโดยตรง ซึ่งปริมาณการขายไปญี่ปุ่นนั้นนับว่าเป็นสัดส่วนที่มากที่สุดทีเดียว ดัง

คำบอกเล่าของแม่ค้าคนกลางรายนี้ที่ว่า “ออเดอร์ญี่ปุ่น เยอะมาก เป็นร้อยๆลูก บางทีก็เป็น พัน ราคาถ้ายกหลาย เป็นพัน สองพัน สามพัน ห้าพัน”

ในการรับงานจากแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น ชาวบ้านจะเลือกทำกับแม่ค้าที่ตนสนิท ด้วย หรือมีความสบายใจที่จะทำงานให้ เนื่องจากผู้ทำจักสานแต่ละรายมีคุณภาพฝีมือที่แตกต่างกันไป ดังนั้นหากงานออกมาไม่ประณีตเพียงพอ แม่ค้าคนกลางก็จะขอตัดราคาลงมา โดยถือว่าหากตนไม่รับงานไปเลย ก็จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อลูกกลุ่ม จึงต้องมีการ ประนีประนอมกัน และจะใช้วิธีการตกลงกันด้วยวาจาให้ลูกกลุ่มรักษาคุณภาพของงาน ดังที่แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าว่า

“เวลาเขามาส่งงาน ถ้างานไม่ดี เราก็จะบอกว่าตัวนี้งานไม่ดีนะ คนอื่นเขาทำดีกว่า เขาทำที่หลังยังดีกว่าเลย ไม่อายเขาบ้างหรือไง อย่างนี้ก็มีบ้าง เราก็ตัดราคาไป บอกอันนี้ไม่ สวยนะขอตัดราคาหน่อย อันอาจขายไม่ได้ ก็ได้แต่ส่งสารว่าทำมาแล้วก็ช่วยเอาไว้...เขาไม่ โกรธหรอกค่ะ ที่นี้เขาก็ปรับปรุงตัว ตอนนั้นก็ทำดีแล้วค่ะ มีอยู่ร้อยละสิบที่ที่ต้องปรับปรุง ส่วน เก้าสิบนั้นฝีมือดี”

รายได้จากการจักสาน

การทำจักสานเพื่อขายตามความต้องการของตลาด ทำให้ชาวบ้านยางแดงมีอาชีพ หลักในการทำจักสาน เกือบทุกครัวเรือนจะมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำจักสาน มากบ้างน้อย บ้างแตกต่างกันในแต่ละครัวเรือน บางบ้านก็ทำเป็นอาชีพเสริมรองลงมาจากการประกอบ อาชีพหลักอื่น ด้วยเหตุนี้การจักสานจึงเป็นอาชีพที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน แม้ว่า รายได้ที่กลับมาสู่ครัวเรือนจะแตกต่างกันไป ตามลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ผลิตที่แตกต่างกันไปก็ตาม เมื่อประมาณปริมาณงานกระเป๋าจักสานที่เข้ามาในชุมชน เฉลี่ยต่อเดือน จะตกอยู่ในราวเดือนละ 300-400 ใบ ซึ่งปริมาณงานโดยเฉลี่ยในระดับนี้ เริ่มมา นับตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา

การประเมินถึงภาพรวมของรายได้ที่ชาวบ้านได้จากการจักสาน เป็นไปดังคำบอกเล่า ที่ว่า

“ฐานะคนที่ทำจักสานนี้ มีทุกระดับ แต่ถ้าดูภาพรวมก็ดีขึ้น ชาวบ้านมีงานทำ อย่าง หนึ่งก็คือเขาไม่ต้องไปลำบาก ทำสวนทำนามันลำบาก แต่ที่นี้ทำกลางคืนเขาก็ทำได้ดูหนึ่งดู ะไรได้ เขาก็ดีขึ้นตรงนี้ด้วย มีเงินใช้จ่ายในครัวเรือน”

ในส่วนของแม่ค้าคนกลาง เจ้าของเองเล่าถึงรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์กระเป๋าจัก สาน (ยังไม่รวมขั้นตอนของการบุผ้า) ว่า

“เราก็คิดกำไรไว้ในตัวแล้ว สมมติว่าเราออเดอร์ตัวนี้ ถ้าสองร้อยห้าสิบบาท เราก็จะให้ชาวบ้านสองร้อย แล้วจ้างกรรมวันอีกสิบบาท ค่าฟางอีกสิบบาท ก็เป็นสองร้อยยี่สิบบาท เรา ก็จะได้สักสามสิบบาท”

ในรายที่มีฝีมือประณีต เช่น ตัวประธานกลุ่มจักสานซึ่งเป็นแม่ค้าคนกลางรายใหญ่ที่สุดนั้น ในฐานะของคนทำงานจักสาน จะมีรายได้สูงมากต่อชิ้นงานหนึ่ง เนื่องจากเป็นงานฝีมือที่สามารถทยอยกลายยกดอกได้อย่างละเอียดละออ ในกรณีที่จักสานกระเป๋าใบใหญ่ๆจะได้ราคาถึงใบละ 9,000 บาท โดยใช้เวลาทำประมาณครึ่งเดือน มีต้นทุนต่อไปไม่ถึง 500 บาทเท่านั้น

ชาวบ้านจะมีทักษะที่แตกต่างกันไปในเรื่องของรายได้ ที่เกิดจากกระบวนการสร้างงานของการทำจักสาน บางรายเชื่อว่ารายได้จักสานเป็นรายได้ที่พอเพียงสำหรับการดำรงชีวิต หากรู้จักการใช้จ่ายที่ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไป ทักษะต่างๆที่เกี่ยวกับรายได้จากการจักสาน อาจสะท้อนได้จากคำบอกเล่า ดังนี้

“รายได้จากการจักสาน จริงๆแล้วนะ ถ้าพูดจากที่ได้ไปรู้ไปเห็นมานะ ถ้าเขาไม่ใช้จ่ายเงินเกินตัว ใช้ของฟุ่มเฟือยเกินเหตุ ถ้าไม่มีหนี้สินตรงนี้ เขาจะมีการเป็นอยู่ที่ดีมากๆเลย”

“ประมาณเมื่อก่อนเคยได้เป็นหมื่นกว่า เดียวนี้ทำงานหนักๆเข้า มันบางที่เราก็ก็น้อยก็เลยก็ลดลงบ้าง ถ้ารายได้เข้าหมื่นกว่าบาท ต้นทุนครึ่งต่อครึ่ง ถ้าลงทุนห่วยๆ ไม้ กาว แล้วก็ลงทุนที่จ้างชุดห่วยอะไรอย่างนี้ก็เกือบทุกอย่าง บางทีก็ได้ไม่ถึงครึ่ง มันลงทุนเยอะ ถ้าทำคนเดียวไม่ไหว เพราะของบางที่มาเยอะๆแล้วเร่งด้วย”

สำหรับรายได้หลังจากหักต้นทุนแล้ว ของครัวเรือนที่ทำจักสานเป็นหลัก ถ้ามีฝีมือระดับปานกลาง อย่างต่ำก็จะได้รายได้ประมาณ 70-100 บาทต่อคนต่อวัน และหากมีฝีมือดีรายได้ก็จะตกวันละประมาณ 300-400 บาทต่อคนต่อวัน แต่ต้องเป็นงานที่ประณีตจริงๆ

หากพิจารณาในแง่ของการสร้างมูลค่าเพิ่มจากขั้นตอนการผลิตต่างๆแล้ว จะพบว่าในขั้น ตอนต่างๆที่ถูกจำแนกออกมานั้น ไม่ว่าจะเป็น การเหลาไม้ การจักตอก การสานกัน การสานตัวกระเป๋ การผูกขอบกระเป๋ การพันหู การบุผ้า และการรวมวัน มูลค่าเพิ่มในแต่ละขั้นตอนเหล่านี้จะมีไม่มากนัก อันเป็นกระบวนการแยกขั้นตอนเพื่อลดภาระการทำงานที่ไม่ต้องมาทำทุกกระบวนการ ของการผลิตด้วยตนเอง แต่ใช้การจ้างต่อเป็นทอดๆไป ทำให้ผู้ว่าจ้างเพื่อการลดขั้นตอนนั้นๆได้รับรายได้ที่ลดลง และสำหรับผู้รับจ้างเป็นบางส่วนก็ไม่ได้รายได้ที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ส่วนต่างที่จะเกิดมากที่สุดจะไปอยู่ที่มูลค่าเพิ่มจากการเป็นผู้ขาย ซึ่งตกอยู่กับแม่ค้าคนกลางนั่นเอง

การพลิกผันบทบาทชายหญิงในชุมชน

การปรับตัวของชุมชนบ้านยางแดงในด้านการจักสาน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถมีรายได้เข้ามาหมุนเวียนกันในชุมชน แม้การกระจายรายได้จะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกัน ในทุกส่วนของผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตจักสานเพื่อขายก็ตาม นอกจากนั้นการมีโรงงานอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากชุมชนนัก ก็ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถแสวงหารายได้จากการทำงานโดยไม่ต้องออกไปไกลจากชุมชนของตนเอง สามารถเดินทางไปทำงานแบบเข้าไปเย็นกลับโดยใช้เวลาสั้นๆ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตระหนักกันทั่วไปในชุมชนนี้ก็คือ งานแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนในยุคสมัยปัจจุบันนี้ เป็นงานที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นการจักสานที่ผู้หญิงเข้ามามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกระบวนการตลาดจักสานของชุมชน และสำหรับงานจักสานที่ทำกันอยู่นั้น ก็เป็นงานที่ผู้หญิงได้รับการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสืบทอดมา อีกทั้งเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือและความละเอียด ซึ่งผู้ชายในชุมชนทำกันไม่ค่อยได้หรืองานโรงงานซึ่งแทบจะไม่รับแรงงานผู้ชายเลย นั่นก็หมายความว่า โอกาสงานได้เอื้อให้ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้หารายได้หลักในการเลี้ยงครอบครัว โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มสร้างครอบครัว ด้วยเหตุนี้บทบาทชายหญิงในชุมชนจึงเป็นที่น่ามหัศจรรย์ว่าได้สลับกันไปเสียแล้ว เช่น ผู้ชายส่วนใหญ่มีนหน้าที่ในการเลี้ยงลูก หาอาหารทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาของตนเองตามจุดที่รถโรงงานจะผ่านมารับส่ง ซึ่งเป็นงานแบบทำเป็นช่วงเวลาที่ไม่นั่นนอนหรือการทำงานเป็นกะ จนมีเสียงสะท้อนเรียกร้องให้มีการสร้างงานให้ผู้ชายหนุ่มในชุมชนทำบ้าง เช่น ต้องการให้สร้างกลุ่มพ่อบ้านที่จะทำให้ผู้ชายในชุมชนสามารถหารายได้เข้าครอบครัวได้บ้าง ประกอบกับการเกิดความกังวลถึงศักดิ์ศรีและความรู้สึกของผู้ชายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงบทบาทชายหญิงในชุมชนบ้านยางแดง เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายๆ ราย ที่ว่า

“สามีก็เลี้ยงลูก ผู้ชายก็จะไม่มีงานทำที่นี่ ส่วนมากผู้ชายจะไม่ค่อยได้ทำ ที่นี้ผู้หญิงนะออกไปทำงาน ก็คือโรงงานนี้เขารับผู้หญิง แล้วถ้าแต่งงานเสร็จจับ มีลูกมีเต้า ผัวก็ต้องคอยเลี้ยงลูก ผัวก็คอยรับส่งเมีย กลับกันนะจากผัวเป็นเมียจากเมียเป็นผัว ประมาณเก้าสิบเปอร์เซ็นต์เลย ก็ตรงนี้เขาเรียกแหล่งวัดเกาะ เกาะก็คือเกาะเมียกิน คือแซวกันเล่น ก็คือต้องอยู่เพราะต้องดูแลลูก แต่เขาก็อยู่รอด คือว่าผู้ชายนี้หาปลาได้ เขาไม่ได้อยู่บ้านเฉยๆ ทำกับข้าว เลี้ยงลูก เอาลูกไปโรงเรียน เสร็จแล้วก็ไปหาปลาตกเบ็ดก็ไม่ต้องซื้อตรงนี้ ครอบครัวมันก็เรียกว่าอยู่ตัวดี แต่ผู้ชายตกงานมากๆ ต้องแก้ไขให้ด้วยนะ จักสานส่วนมากผู้ชายจะไม่ทำ ผู้หญิงต้องทำจักสาน ผู้ชายเขาก็รู้สึกด้อยชิ ไม่รู้จะทำยังงี้”

“เป็นสาวโรงงานกัน เขาไปทำที่อยู่ยา เข้าไปเย็นกลับ แล้วแต่กะบางคนเข้ากะกลางคืนเข้ากลางวันอย่างนี้ รถโรงงานจะมารับส่งที่ตรงถนนใหญ่ที่เข้ามา พอบ้านก็ไปรับบ้าง บางโรงงานก็จอดแค่อำเภอก็ต้องไปรับที่อำเภอ มีหลายโรงงานที่ชาวบ้านทำอยู่”

“ที่นี่ผู้หญิงเก่งกว่า เป็นแม่บ้านด้วยแล้วก็ทำโรงงานด้วย ที่นี่ผู้หญิงไม่น้อยหน้าเลย แต่ส่วนมากไปทำงาน พูดถึงว่าผู้ชายก็เลี้ยงลูกนะ”

ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง

บ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีลักษณะเด่นในด้านประชาสังคม มีการจัดระบบการสื่อสารผ่านเสียงตามสายที่มีประสิทธิภาพ โดยหอกระจายข่าวของชุมชนได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศมาแล้วในปี 2543 อีกทั้งการแสดงผลภาพลักษณ์ให้ปรากฏในระดับภาพรวมถึงกลุ่มสถานที่เข้มแข็ง และการมีสถานที่อำนวยความสะดวกในการประชุมระดับท้องถิ่น เช่น ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ชุมชนเป็นแหล่งประชาคมที่สำคัญของท้องถิ่น โดยมีการจัดงานประชาสังคมขึ้นสม่ำเสมอ เช่น การประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ของจังหวัด โดยใช้เวทีประชาธิปไตยที่มีอยู่ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ได้เข้ามาจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการมีพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไม้ไผ่ และการนำเสนอภูมิปัญญาการทำจักสาน ก็เป็นที่ดึงดูดคณะท่องเที่ยว ฐาน จากทั้งในและต่างประเทศอยู่เป็นประจำ

เมื่อใดก็ตามที่จัดงานประชาคม หรือเมื่อมีคณะท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม ภายในชุมชนจะมีการขอแรงกันในการตระเตรียมงาน โดยผ่านการส่งเสียงตามสาย ชาวบ้านก็จะมาช่วยกัน เช่น คนที่ทำจักสานฝีมือดีก็จะมาแสดงวิธีการจักสาน บางส่วนก็จะมาต้อนรับแขก ทำอาหารเลี้ยงแขก เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนนี้มีลักษณะของการร่วมมือที่ดีระหว่างชาวบ้านกับชุมชน ดังนั้นหากมีการกิจใดๆเข้ามาในชุมชน การประชาคมในระดับหมู่บ้านก็เกิดขึ้นได้ โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านค่อนข้างดี

ชาวบ้านเล่าถึงความร่วมมือในส่วนนี้ว่า

“ถ้าศูนย์ไม่มีของ พี่...(ชื่อคน)...ก็จะเอาของมาช่วยตั้ง เพื่อให้ศูนย์มีขายส่ง ต้องเอาเงินเข้าศูนย์ ก็แล้วแต่จะให้ได้มากก็ให้มากได้น้อยก็ให้น้อย ช่วยกัน ศูนย์นี้ต้องมีเงินเอาไว้ใช้จ่าย บางทีแขกมาเยอะๆ แล้วต้องซื้อน้ำทำกับข้าวกิน พูดถึงเวลาแขกมาต้องมาทานข้าวกลางวัน เราก็ต้องเอาของเราช่วยเสริม บางทีเขาก็จะมีหอกระจายข่าวให้เราไปทำสาริตจักสานให้ดู”

ระบบประชาคมของหมู่บ้านที่พัฒนาขึ้นมาี้ ทำให้ชาวบ้านสามารถร่วมคิด ร่วมปรึกษาหารือ เมื่อมีงานจากส่วนกลางเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งถือได้ว่าชุมชนได้สร้างพื้นฐานของการ

ติดต่อสื่อสารที่สำคัญ และนับได้ว่าเมื่อมีโครงการเงินกองทุนต่างๆเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านสามารถสร้างการมีส่วนร่วมที่ดีได้

แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ชุมชนมีแหล่งเงินทุนที่สามารถพึ่งพิงได้ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ซึ่งมีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน โดยอาจแบ่งแหล่งทุนดังกล่าวออกเป็นแหล่งทุนในระบบและแหล่งทุนนอกระบบ รายละเอียดมีดังนี้

แหล่งทุนในระบบ

แหล่งทุนในระบบ หมายถึง แหล่งเงินช่วยเหลือทั้งในรูปการให้กู้ยืมและเงินให้เปล่าจากระบบที่เป็นทางการ ที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นที่พึ่งได้ ที่สำคัญแยกเป็น

- **ธนาคารของรัฐและสหกรณ์การเกษตรอำเภอ** ถือเป็นเรื่องปกติของสังคมชาวนา ที่ผูกพันอยู่กับการกู้ยืมจากระบบธนาคารของรัฐ ซึ่งได้แก่ ธนาคารกรุงไทย ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) โดยแหล่งสำคัญที่ชาวบ้านพึ่งพิงก็คือ ธกส. เนื่องจากเป็นแหล่งเฉพาะสำหรับการกู้ยืมของเกษตรกร มีวัตถุประสงค์ของการกู้ยืมเพื่อใช้ในการหมุนเวียน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 8-12 ต่อปี นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีแหล่งกู้ยืมที่สำคัญอีกแหล่งคือ สหกรณ์การเกษตรอำเภอ ซึ่งเป็นทั้งที่ระดมเงินออมและเป็นแหล่งเงินกู้ของสมาชิก การเป็นสมาชิกของ ธกส. และสหกรณ์การเกษตรอำเภอ ทำให้ชาวบ้านมีเงินมาใช้หมุนเวียนในการทำเกษตรทุกปี และเป็นแหล่งเงินที่มีต้นทุนถูกและมั่นคงในระดับหนึ่ง

- **เงินทุนหนึ่งแสนบาท** เป็นเงินจากงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่จัดสรรมาให้กู้ยืมกันในกลุ่มชุมชนเป็นจำนวนเงิน 100,000 บาท โดยการโอนเงินผ่านเข้ามาทาง ธกส. มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยกันเองภายในชุมชน และต้องใช้นี้เงินก้อนนี้คืนภายในระยะเวลา 5 ปี ในการบริหารเงินแสน ชุมชนใช้วิธีเรียกประชุม ซึ่งทำไปพร้อมกันกับการประชุมเรื่องกองทุนหมู่บ้าน แต่เงินหนึ่งแสนบาทเข้ามาก่อนเงินหนึ่งล้านบาท โดยจัดแบ่งสมาชิกหมู่บ้านออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มจักสาน กลุ่มค้าขาย และกลุ่มเกษตรกร และแบ่งเงินไปตามกลุ่มสมาชิกว่ามีมากน้อยเท่าใด โดยมีการตั้งประธานขึ้นแต่ละกลุ่มย่อยเพื่อที่จะไปดำเนินการเรื่องการให้กู้ยืมแก่สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มของตนเอง

- **เงินทุนสองแสนแปด (กขคจ.)** เป็นเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าเพื่อการหมุนเวียนกันภายในชุมชน อยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) ภายใต้การควบคุมของพัฒนาชุมชน และโอนเงินผ่านมาจากธนาคารออมสิน เงิน กขคจ. นี้ไม่มีการคิดดอกเบี้ย แต่

ต้องคืนเงินให้ครบทุกปีเพื่อหมุนเวียนให้คนอื่นได้ยืมกันต่อไปหรือกู้ยืมในต่อไปใหม่ ในกรณีของบ้านยางแดงการได้รับเงินช่วยเหลือนี้มา เพราะทำการสำรวจหมู่บ้านแล้วว่ามีคนตกเกณฑ์เป็นคนยากจนตามที่กำหนดไว้คือ 15,000 ต่อปี โดยในเรื่องนี้ชาวบ้านผู้รู้เรื่องการจัดสรรเงินยืมนี้เล่าว่า

“ที่จริงแล้วนี่การสำรวจ จปฐ.นะ ให้อเงิน กขคจ. นี่ โกงทุกทั้งสิ้น โกงทุกอย่างไม่รู้ไหม อย่างบ้านผมนี้ ตัวผมก็มีรายได้ลูกผมก็มีรายได้ แต่ผู้ใหญ่บ้านมาสำรวจบอกผมตกเกณฑ์แล้วผมก็สามารถไปกู้เงิน กขคจ. ได้ มันอย่างนี้...เวลาสำรวจ ไม่ต้องไปหาเลย นั่งยกเมฆอยู่ที่บ้านได้เลย...แต่ที่จริงก็ไป ชาวบ้านเขาก็เอาไปใช้ในบางในสวนบ้างอย่างนี้ ผมก็ไปได้มาแค่หกพันกว่าๆ เอาไปอู่น้อย ไม่ได้ไปใช้อย่างอื่นเลย”

- **เงินช่วยเหลืออื่นๆ** สำหรับเงินช่วยเหลืออื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นที่มีเข้ามาในชุมชน ได้แก่ เงินกองทุนเพื่อสังคมของธนาคารออมสิน (เงินซิบ) เงินช่วยเหลือจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เงินให้เปล่าเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับปัจเจกตามโครงการมียาชาวา ที่มีสัญญาคืนเมื่อครบ 5 ปี ซึ่งชาวบ้านจัดระบบให้กู้ยืมแบบหมุนเวียนกันใช้ และเงินประชาสัมพันธ์ที่สามารถกู้ไปเพื่อประกอบอาชีพได้ โดยกรอกแบบฟอร์มที่ศาลากลางจังหวัดว่าจำเป็นต้องเอาไปใช้จ่ายในเรื่องใดบ้าง แล้วรอการอนุมัติ

เงินซิบเป็นเงินที่ธนาคารออมสินให้เปล่าแก่ชุมชนเพื่อไปดำเนินการในโครงการ ที่จะประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน โดยให้ชุมชนเขียนโครงการมา มีเงื่อนไขว่าการดำเนินการนั้นต้องสามารถคืนประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างน้อยตามจำนวนที่ยืมไป และนำผลประโยชน์นั้นมาจัดสรรเพื่อพัฒนาสังคมอีกทอดหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงเมื่อได้รับการอนุมัติเงินก้อนนี้มาจำนวนหนึ่ง รวมกับเงินส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแล้ว ก็นำมา สร้างพิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่ขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้วัดยางแดง ซึ่งเริ่มดำเนินการในเดือนมกราคม 2541 และใช้บริเวณรอบๆพิพิธภัณฑ์ในการจัดตั้งกลุ่มจักสานเวทีประชาธิปไตย และสถานที่แสดงและจำหน่ายงานจักสานของชุมชน

- **กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน** ในหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มเพื่อการออมทรัพย์ โดยการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน แต่เป็นกลุ่มออมทรัพย์รวมระหว่างชาวบ้านหลายหมู่บ้าน ซึ่งตั้งขึ้นมากว่า 20 ปีแล้ว แต่ก็ไม่ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ โดยปัจจุบันมีเงินกลุ่มอยู่เพียง 2 แสนกว่าบาทเท่านั้น

แหล่งเงินทุนนอกระบบ

การกู้ยืมนอกระบบ เป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นทุกชุมชน อัตราดอกเบี้ยนอกระบบจะแพงมากเมื่อเทียบกับเงินทุนในระบบ แต่กระนั้นก็เป็นแหล่งที่ชาวบ้านต้องพึ่งพิงอยู่ตลอดเวลา

แหล่งเงินทุนนอกระบบในชุมชนบ้านยางแดงนี้ ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการกู้ยืมกันเอง กู้เจ้าก หรือกู้แขก ซึ่งเสียดอกเบี้ยตั้งแต่ร้อยละ 2 ถึงร้อยละ 7 ต่อเดือน ในภายหลังเมื่อมีระบบการผลิตแบบแจกออเดอร์งานจักสานกระเป๋ให้กับชาวบ้าน เงินทุนนอกระบบในลักษณะการให้ ใช่วัตถุติบไปก่อนแล้วนำมาหักกับค่าสินค้าภายหลัง โดยคิดดอกเบี้ยรวมไปด้วยก็เกิดขึ้น

ชาวบ้านเล่าถึงการกู้ยืมเงินกันเอง ให้ฟังว่า

“ก็กู้ชาวบ้านด้วยกัน ธนากรไม่เคยกู้เลย พวกคนมีเงินเขากู้ กู้ชาวบ้านด้วยกันต้องมี หลักทรัพย์ประกัน มีที่บ้าน พ่อให้ไว้สองงาน เอาไปให้เขา ติดไว้ บางทีจำนำสร้อยได้มาห้า ร้อย มีเงินค่อยไปถ่ายเอา ก็ดอกร้อยละสองบาท(ต่อเดือน) ก็ไม่แพง”

บทที่ 5

สะท้อนภาพกองทุนหมู่บ้านในฐานะ กระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนนี้ เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัย ไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้าน และการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ทำอะไรอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเอง ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม จนกระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอน ดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั้นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ซึ่งชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน เมื่อเริ่มได้รับข่าวมานั้นชาวบ้านรู้

ลึกตื่นตัวกันมาก ดังนั้นเมื่อมีการเรียกประชุมครั้งแรกเพื่อชี้แจงหลักการและเหตุผลของเงินกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาทซึ่งประชุมกันที่พิพิธภัณฑน์ไม้ไผ่ โดยมีกำนันเป็นประธานและมีเจ้าหน้าที่พัฒนาการชุมชนเข้าร่วมชี้แจง ชาวบ้านได้พากันมาเข้าร่วมประชุมกันอย่างมากมายอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ดังคำบอกเล่าของกรรมการท่านหนึ่งที่ว่า

“รู้สึกว่าจะเป็นเดือนมีนาคมนี้ (2544) หมายถึงประชุมตัวแรกเลย ชาวบ้านกระตือรือร้นมากัน ประชุมธรรมดาจะมีคนมาประมาณยี่สิบกว่าคนสามสิบกว่าคน ที่นี้มีจริงๆ ร้อยห้าสิบหกครัวเรือน แต่ถ้านับที่มีคนอยู่ร้อยสามสิบเก้าครัวเรือน ร้อยห้าสิบหกคน มาประชุมกันหนึ่งร้อยสิบคน กำนันว่าเลยว่า ตั้งแต่ผมเกิดมานี้ มีครั้งหนึ่งที่ชาวบ้านหมู่แปดเรากระตือรือร้น”

การเลือกกรรมการกองทุน

ในวันที่ 15 กรกฎาคม 2544 มีการประชุมที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “การประชุมเวทีชาวบ้าน” เป็นครั้งแรก ในเวลาตั้งแต่บ่ายโมงถึงสามโมงเย็น เป็นเรื่องที่ว่าด้วยระเบียบการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ วาระการประชุมหลักในวันนั้นก็คือการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งได้กรรมการจำนวนทั้งสิ้น 9 คน เป็นผู้ชาย 5 คน และผู้หญิง 4 คน จากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและมีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้วก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งมักไม่มีการขัดแย้งใดๆ เหตุผลในการมีกรรมการเพียงแค่ 9 คนนั้น เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงาน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ก็ชาวบ้านเขาบอกว่า ถ้าสิบห้าคนมันจะยุ่งยาก หลายคนหลายความคิด กรรมการเยอะเกินมันจะมีปัญหาเยอะ แต่มันก็ลงตัว ชาวบ้านพอใจ”

สำหรับประธานกองทุนนั้น ชาวบ้านมองว่าจะต้องเป็นคนที่มีชื่อเสียงและมีความรู้สามารถสละเวลามาทำงานให้ส่วนรวมได้ มีความรับผิดชอบ และทำงานได้ฉับไว ความคิดเห็นที่มีต่อตัวประธานกองทุนหมู่บ้าน ก็คือ

“ที่นี่เค้าจะชอบประธาน ประธานนี้ทุกคนจะรักเค้ามาก เค้าทำงานดี เขาจะไว แล้วเขารับผิดชอบทุกอย่าง คล่องหมด”

การประชุมครั้งต่อไปจะเป็นการประชุมของกรรมการกันเอง โดยมาตกลงแบ่งแยกงานกันตามตำแหน่งที่กำหนดขึ้น ได้แก่ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ตรวจสอบ ภายใน ติดตามหนี้สิน ประชาสัมพันธ์ และฝ่ายนิติกรรม 2 คน รวมไปถึงการแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการจะเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน โดยมีแนวทางของกองทุนหมู่บ้านที่ขอนแก่นมาเป็นตัวแบบให้ศึกษาก่อน เพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุงในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน กฎเกณฑ์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เมื่อร่างกฎระเบียบของกองทุนได้แล้ว จะมีการทำประชาคมโดยให้ชาวบ้านรับรู้และยินยอมก่อน สำหรับกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงนั้นมีลักษณะพิเศษบางประการที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านทั่วไป ในด้านการสงเงินสงจะออมทรัพย์และการลงเงินค่าหุ้น

ขั้นตอนแรกในการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือ การสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ ซึ่งสมาชิกจะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 30 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุนที่เรียกกันว่าเงินสงจะ มีการลงเงินค่าหุ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- **การเก็บเงินสงจะออมทรัพย์เป็นเปอร์เซ็นต์ของเงินกู้** เงินสงจะออมทรัพย์ที่เก็บจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วจะมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการออมในหมู่บ้าน แต่สำหรับบ้านยางแดงนั้นนอกจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว การเก็บเงินสงจะยังเป็นหลักประกัน ที่สามารถลดความกังวลใจ หากผู้กู้เกิดปัญหาในด้านการชำระเงินกองทุนคืนเมื่อครบกำหนด การเก็บเงินสงจะออมทรัพย์ ในกรณีของสมาชิกผู้กู้เงิน จึงเก็บเป็นเปอร์เซ็นต์ของเงินกู้ที่ได้รับอนุมัติ โดยมีการกำหนดไว้อย่างต่ำที่ร้อยละ 12 ต่อปี หรือร้อยละ 1 ต่อเดือน และมีการเก็บเป็นรายเดือน เช่น หากได้รับวงเงินกู้ไป 10,000 บาท ก็จะต้องเสียสงจะออมทรัพย์เข้าบัญชีส่วนนี้ของกองทุนไว้เป็นจำนวน 100 บาท ต่อเดือน สมาชิกสามารถฝากเงินสงจะออมทรัพย์มากกว่าที่กำหนดได้ หากจะเปลี่ยนแปลงเงินฝากต้องรอให้ครบรอบปีก่อน การเก็บเงินสงจะเป็นรายเดือนนั้นจะใช้วิธีการตั้งโต๊ะ ณ ที่ทำงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ที่สำนักงานอนามัยเก่า กรรมการจะมาช่วยกันเก็บเงินทุกวันที่ 3 ของเดือน อาจจะใช้ฝากกันมาจ่ายก็ได้ ซึ่งหลายรายก็ฝากกรรมการที่คุ้นเคยกันมาจ่าย เงินสงจะหากมีความจำเป็นจะถอนออกได้

- **การลงเงินค่าหุ้น** นอกจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จะมีเงินออมในรูปเงินสงจะออมทรัพย์แล้ว ยังต้องจ่ายเงินค่าหุ้นด้วย โดยระบุว่าจะต้องจ่ายอย่างต่ำ 5 หุ้น หุ้นละ 10 บาท ดังนั้นสมาชิกแต่ละรายจะเสียค่าหุ้น 50 บาท เป็นอย่างต่ำ โดยเก็บเป็นรายปีในตอนต้นปี หากต้องการเพิ่มหุ้นก็ทำในปีต่อมาได้ เงินหุ้นห้ามการถอนออกโดยเด็ดขาด

และที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านอื่นอีกประการหนึ่ง ในด้านการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การยอมให้มีสมาชิกประเภทสมทบขึ้น ซึ่งหมายถึงการเข้าเป็นสมาชิกของ

สมาชิกร่วมครัวเรือนกับผู้เป็นสมาชิกหลัก มีสิทธิในการฝากเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นได้ แต่ไม่มีสิทธิในการกู้ยืมเงิน

- **อัตราดอกเบี้ยเงินกองทุน** สำหรับอัตราดอกเบี้ยของการกู้ยืมเงินกองทุน คิดอัตราร้อยละ 6 ต่อปี เนื่องจากตอนแรกชาวบ้านต่างก็เข้าใจว่าเงินกองทุนนี้รัฐบาลกู้ยืมมา ซึ่งจะต้องเสียดอกเบี้ยมาแล้วร้อยละ 4 ดังนั้นจึงใช้ดอกเบี้ยตัวนี้เป็นฐานในการกำหนดดอกเบี้ยที่จะให้กู้ยืมกันอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาใจผิดมา แต่ชาวบ้านก็รู้สึกว่าเป็นอัตราที่รับได้

- **การจ่ายเงินกู้คืน** ในการจ่ายเงินคืนนั้นกฎระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงระบุไว้ว่า ถ้าใครต้องการส่งคืนก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน สำหรับผู้ที่ส่งเงินเข้ามีกำหนดไว้ว่าจะคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 50 ต่อวัน

- **การกันเงินฉุกเฉิน** ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ 100,000 บาท ตามระเบียบ โดยให้กู้ไม่เกิน 20,000 บาท ใช้คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปีเช่นกัน ซึ่งก็มีผู้มาขอไป และได้คืนเงินมาแล้วตามกำหนด

- **การค้ำประกันเงินกู้** ในระเบียบกำหนดให้ผู้ค้ำประกันเงินกู้จำนวน 3-4 ราย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว การกู้ยืมเงินได้ใช้วิธีการจัดกลุ่มเพื่อดูแลกันและกันโดยจะเป็นกลุ่มเล็กหรือใหญ่ก็ได้ ดังนั้นก็จะมีกรรมวนเวียนค้ำประกันกันเองภายในกลุ่มนั้นๆ เงื่อนไขของผู้ค้ำประกันนี้ใช้ทั้งในกรณีของการกู้เงินรอบปกติ และการกู้เงินฉุกเฉิน

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีอยู่จริงทั้งสิ้น 139 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านรอบแรกจำนวน 108 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 75 ราย และไม่ได้ขอเงิน 33 ราย ผู้ที่กู้เงินเขียนขอมารายละ 20,000 บาท ทุกราย แต่ได้รับอนุมัติเงินกู้ในจำนวนที่ลดหลั่นกันลงมา โดยพิจารณาจากโครงการที่ขอและความสามารถในการส่งของสมาชิกแต่ละรายเป็นสำคัญ สำหรับอาชีพที่สมาชิกเขียนขอมากที่สุดก็คือการทำจักสาน

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง นับเป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านยางแดงมีการปล่อยกู้ไปในเดือนตุลาคม 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 30 กันยายน 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้น 900,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้ฉุกเฉิน 100,000 บาท วงเงินกู้ต่ำสุดคือ 4,000 บาท ซึ่งมีอยู่ 2 ราย และสูงสุดคือ 20,000 บาท มีอยู่ 8 ราย

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง ตั้งมาตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้ว ซึ่งก็ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ โดยตามระเบียบกองทุนแล้ว ต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงนั้นได้ให้กรรมการจับสลากออก 5 คน แต่ก็เลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 จำนวน 4 คน จึงมีการเปลี่ยนกรรมการออกเพียง 1 คน เป็นผู้ชาย ซึ่งทำหน้าที่ด้านนิติกรรม กรรมการชุดใหม่ยังคงเป็นชาย 5 คน และหญิง 4 คน เช่นเดิม

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนวันที่ 30 กันยายน 2545 ดังนั้นคณะกรรมการฯ จึงได้มีการเตือนชาวบ้านไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงกำหนดส่งเงินก็ปรากฏว่าไม่มีปัญหาการคืนเงินแต่อย่างใด สามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยมีการทยอยกันส่งเงินตั้งแต่วันที่ 21 กุมภาพันธ์ ถึง 29 กันยายน 2545 เป็นจำนวนเงินต้น 900,000 บาท และได้ดอกเบี้ยทั้งสิ้น 49,411 บาท รวมเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นจำนวน 949,441 บาท

การนำเงินมาส่งนั้น สมาชิกสามารถนำส่งให้กับกรรมการได้ทุกคน แต่กรรมการจะต้องนำเงินที่ได้ ไปส่งให้แก่ประธานอีกทอดหนึ่งเพื่อออกไปเสร็จรับเงินให้แก่สมาชิก ซึ่งโดยแท้จริงแล้วสมาชิกจะนำเงินไปส่งที่ธนาคารออมสินเองโดยตรง แต่สมาชิกมีความต้องการมาส่งที่กรรมการกองทุนมากกว่า เพราะสะดวกกว่าที่จะไปธนาคารด้วยตนเอง ซึ่งกรรมการก็จะรวบรวมเงินนำส่งแก่ธนาคารอีกที สำหรับการคืนเงินงวดแรกของกลุ่มคนที่ถูกมองว่าจะมีปัญหาในการคืนเงิน ก็ไม่ได้ปรากฏว่าเกิดปัญหาใดๆขึ้นเลย ดังกรรมการกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า

“ผมคิดว่าคนนี้คงไม่ไหวแน่เลย แต่คนที่ผมมอง มันผิดทุกคนเลย คนนั้นมาส่งก่อนผมว่าทำได้ไง มีตาเหวคนหนึ่ง ทำงานแบบรับจ้างทั่วไป แต่ว่าเค้าเป็นคนกินเหล้า เป็นคนเที่ยว ที่ผมมองเค้าผิดมากเลย อีกคนหนึ่งเค้าเยอะ เพราะว่าเขาติดสหกรณ์มั่งติดอะไรมั่ง นิ่งมองดูมันจะไหวหรือ คือนิ่งดูหลายคนเหมือนกัน พอเสร็จแล้วคนพวกนี้กลับมาให้ก่อน”

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อได้เงินดอกเบี้ยมาจำนวน 49,441 บาท กรรมการกองทุนหมู่บ้านได้ทำการจัดสรรเงินนี้ ตามระเบียบกองทุนที่ได้ระบุไว้ และได้แจ้งให้สมาชิกทุกคนรับทราบ ซึ่งไม่มีมีการคัดค้านแต่อย่างใด โดยเงินเหลือจากการจัดสรรส่วนหนึ่งได้ขออนุมัติที่ประชุมมาซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้สำนักงานของกองทุนตามความจำเป็น

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยที่ได้จากการบริหารกองทุนหมู่บ้านในปีแรก เป็นดังนี้ หนึ่ง เป็นเงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สอง เป็นเงินประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สาม เป็นเงินเพื่อจัดสวัสดิการแก่สมาชิก ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สี่ เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท ห้า เป็นทุนการศึกษาและพัฒนาอาชีพสมาชิก ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท หก เป็นเงินค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท เจ็ด เป็นเงินทุนเพื่อสมทบกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท แปด เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้แก่ผู้ถือหุ้น ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท เก้า อื่นๆ ตามที่กรรมการเห็นสมควร ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท บวกเงินเศษอีก 41 บาท

การรับสมัครสมาชิกรอบสอง

หลังจากการคืนเงินรอบแรกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีชาวบ้านสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีก 13 คน โดยทำเรื่องขอกู้ 12 คน และไม่ได้ขอกู้ 1 คน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านจึงเพิ่มขึ้นจากเดิม 108 คน เป็น 121 คน เสียชีวิตไป 2 คน และลาออก 1 คน ในรอบที่สองของการกู้ยืมนี้ จึงมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั้งสิ้น 118 คน มีการปล่อยกู้ไปทั้งสิ้น 87 ราย โดยปล่อยกู้เงินเฉพาะส่วนของเงินล้าน จำนวน 77 ราย และปล่อยกู้โดยใช้เงินสัจจะออมทรัพย์และเงินลงทุนให้กับสมาชิกอีก 10 ราย

การกู้ยืมเงินรอบสอง

สำหรับการกู้ยืมเงินรอบสองนี้ จำนวนสูงสุดและต่ำสุดคงเท่าเดิม คือสูงสุดอยู่ที่ 20,000 บาท และต่ำสุดอยู่ที่ 4,000 บาท จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับอนุมัติ เกือบทุกคนยังคงได้รับเท่าเดิม ยกเว้นเฉพาะบางรายที่รอบสองนี้ไม่ได้ขอกู้ ในการกู้รอบสองนี้ได้ อะลุ่มอล่วยให้ใช้ผู้ค้ำประกันเพียง 2 คน ลักษณะของการให้กู้ในรอบสองนี้ ขึ้นอยู่กับว่าใครมาคืนเงินก่อนก็จะสามารถกู้ได้ก่อน ในช่วงเวลาตามกำหนด โดยให้ทำการเขียนโครงการเพื่อขอกู้รอบใหม่ได้เลย ซึ่งการปล่อยกู้รอบสองในระยะแรกนั้นทำได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากกรรมการกลัวว่าเงินจะไม่พอจากการที่ยังมีการรับสมัครใหม่เรื่อยๆ แต่ในที่สุดแล้ว คนที่มาขอกู้ภายหลังกลับมีโอกาสได้เงินเต็มที่มากกว่า เพราะไม่ต้องมีการกันเงินเผื่อไว้แล้ว ดังนั้นจึงมีผู้กู้ไปแล้วจำนวนสองรายขอคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ยก่อนกำหนด เพื่อขอกู้ใหม่ให้ได้วงเงินที่มากขึ้น

การปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านรอบที่สองนี้ ไม่เพียงแต่ใช้เงินในส่วนของกองทุนเงินล้านที่มีเท่านั้น ยังคงนำเอาเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นที่ฝากไว้ในอีกบัญชีที่แยกต่าง

หากจากเงินล้านมาปล่อยกู้ด้วยทั้งหมด โดยเงินสัจจะและเงินหุ้นเมื่อรวมกันแล้ว มีจำนวนเงินทั้งสิ้นประมาณ 170,000 บาท

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

ชาวบ้านต่างก็ยอมรับว่าเงินกองทุนหมู่บ้านให้ประโยชน์มาก แม้ว่าจะเป็นจำนวนเงินไม่มากนักเมื่อคิดเฉลี่ยต่อสมาชิกผู้กู้เงินแต่ละรายก็ตาม โดยเฉพาะเมื่อการดำเนินการผ่านพ้นไปด้วยดีในปีแรก ความคล่องตัวของการกู้ยืมเงินก็มีมากขึ้น ทั้งจากการที่ชาวบ้านเข้าใจมากขึ้นในเป้าหมายของเงินกองทุน และการมีวงเงินกู้ยืมที่เพิ่มมากขึ้นจากการมีเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินหุ้นของชาวบ้านด้วยตนเอง การกล่าวถึงกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านเป็นไปในทำนอง ดังนี้

“คิดว่าดีมากกว่าไม่ดี ถ้าคนรู้จักทำจริงก็จะมีประโยชน์มาก แต่ถ้าเอาไปใช้ผิดวัตถุประสงค์มันก็จะไม่เกิดประโยชน์เลย เงินก็จะหายเปล่าๆ”

“แต่เงินกองทุนตรงนี้ดีนะคะ ยอมรับเลยว่าดีมาก ๆ ถึงชาวบ้านจะทะเลาะกันไปหน่อย แต่ว่ามันคืออาจจะทะเลาะกันด้วยเหตุผลที่ว่ายังไม่เข้าใจรายละเอียด คนพูดปากต่อปากว่าอย่างนั้นอย่างนั้น ปีหนึ่งมาแล้วก็รู้สึกว่างตัวขึ้น ดีมาก”

การออกเเงยของเงินออมในชุมชน : สัจจะออมทรัพย์และเงินลงทุน

การกำหนดให้มีการออมแบบบังคับแก่สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน พร้อมไปกับเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นหลักการที่ต้องการกระตุ้นให้กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านเกิดความเข้มแข็ง เนื่องจากเท่าที่ผ่านมา นั้น กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนส่วนใหญ่มักประสบกับความล้มเหลว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงมีผลทำให้ชาวบ้านออมทรัพย์ร่วมกันและมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆอย่างรวดเร็ว เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“กลุ่มออมทรัพย์เดิมมันเป็นกลุ่มเล็กเล็ก มันไม่ค่อยเติบโต ยอดเงินก็จะน้อย ถ้าเราฝากมากจะกู้ได้สองเท่าของเงินฝาก ถ้าใครฝากน้อยจะกู้ได้น้อย คือยอดจะเอาไปทำอะไรก็ทำไม่ได้ ไม่เพียงพอ...แม้ดอกเบี้ยยถูก กองทุนจะโตช้า แต่ก็โตทางด้านเงินสะสม ที่นี้เก็บได้ดีมากได้ยอดเยอะ”

สำหรับกองทุนหมู่บ้านบ้านยางแดงนั้นการเปิดโอกาสให้มีสมาชิกประเภทสมทบ คือคนในครอบครัวของผู้ที่เป็นสมาชิกหลักในแต่ละครัวเรือน สามารถสมัครเข้าเป็นสมาชิกสมทบในส่วนของเงินสัจจะและเงินหุ้นได้ จึงเป็นเสมือนการส่งเสริมให้เกิดการออมทรัพย์เป็นพิเศษความสำเร็จของการกระตุ้นการออมทรัพย์ด้วยวิธีการเช่นนี้ เห็นได้ชัดจากการที่ชาวบ้านหลายคนเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนโดยไม่ได้หวังกู้ แต่ต้องการได้รับสิทธิในการออมเงินสัจจะและลงทุน อีกทั้งยังเปิดช่องทางให้เข้าถึงเงินกองทุนได้ทันทีที่สมาชิกมีความต้องการใช้ การจัด

ระบบการส่งเงินสัจจะออมทรัพย์โดยการกำหนดให้นำส่งในวันที่ 3 ของทุกเดือน เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกันอย่างสม่ำเสมอจนเคยชิน นอกจากนั้นการที่สมาชิกต้องส่งสัจจะออมทรัพย์เป็นสัดส่วนกับเงินกู้ยืม ก็นับว่าเป็นวิธีการที่แปลกและแตกต่างออกไปจากหมู่บ้านแห่งอื่นๆ แต่เป็นการสร้างความมั่นคง เสริมให้แก่งกองทุนหมู่บ้านได้ในอีกทางหนึ่ง ในรอบปีที่สองได้มีการนำเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นมาปล่อยกู้ เพื่อชดเชยให้กับการที่หมู่บ้านมีครัวเรือนมากขึ้นทำให้เงินกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้หมุนเวียน ทำให้การดำเนินงานในรอบปีที่สองมีความคล่องตัวมากขึ้นกว่าปีแรก แม้ว่าจะมีสมาชิกใหม่เพิ่มเข้ามาก็ตาม

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ซึ่งในหมู่บ้านนี้มีผู้นำที่เป็นที่รักใคร่ เชื่อถือ และเป็นคนหนุ่มไฟแรง ได้แก่ กำนัน ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ แต่ก็ปรากฏว่าการมีกองทุนหมู่บ้านได้สร้างคนรุ่นใหม่ให้เข้ามาร่วมทำงานเพื่อชุมชน โดยเฉพาะตัวประธานกองทุนที่เพิ่งจบงานกองทุนหมู่บ้านเป็นงานแรก กระบวนการรับผิดชอบร่วมกันของกรรมการและชาวบ้านทั่วไปในชุมชน คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ โดยบ้านยางแดงนี้แม้จะจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีฐานะไม่ดีนักเมื่อเทียบกับบ้านหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลเดียวกัน แต่กลับเป็นชุมชนที่ถูกมองว่ามีความเข้มแข็งในการทำกิจกรรมทางสังคมมากที่สุด ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

“คิดว่าหมู่บ้านนี้มีศักยภาพดี เพราะมีบุคลากรที่มีคุณภาพเยอะ และพร้อมทุกด้านเลย โดยเฉพาะเป็นศูนย์รวมของตำบล...คิดว่าอันดับหนึ่งเลย ทั้งสถานที่ก็ชัดเจน การบริหารก็ชัดเจน กรรมการก็เป็นกลุ่มเดียวกันหมดไม่แตกแยก สามัคคีกัน สมาชิกให้ความร่วมมือดี หมู่...(ชื่อหมู่บ้าน)...แย่ที่สุด คือเขาไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ส่วนมากเขาจะฐานะดีกว่าหมู่บ้าน เขาจะไม่มาประชุมกัน ไม่เหมือนหมู่บ้านนี้”

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

เมื่อมองผลในระดับปัจเจกแล้ว กองทุนหมู่บ้านถือได้ว่าเป็นแหล่งทุนที่ส่งเสริมชาวบ้านในด้านต่างๆ ได้แก่

- เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน เพื่อใช้สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งโดยทั่วไปเป็นเรื่องของการจักสาน การทำนา ทำสวน และค้าขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้สึกต่อกองทุนหมู่บ้านในทำนองที่ว่า

“คนในหมู่บ้านดีขึ้น แบบมีเงินหมุนเวียนที่คนจำเป็นต้องเดือดร้อนอะไร ก็ยังพอมีเงินหมุนเวียนไปได้แบบนี้”

ตัวอย่างของผู้กู้เงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ประจำ เช่น กู้ไปเป็นเงินเสริมในการซื้อปุ๋ย กู้ไปซื้อหว่ายในการจักสาน เป็นต้น ดังที่ว่า

“บ้างก็เอาไปลงทุน ซื้อวัสดุ ซื้อไม้ ซื้อหว่าย ส่วนใหญ่เอาไปลงในเศรษฐกิจเดิม จะเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว”

“เงินกองทุนนี้ดี ก็เราได้เงินมาลงทุนอย่างนี้ ได้มาหมื่นก็เอาเงินมาลงทุน โดยเฉพาะถ้าเกิดเราได้เงินเป็นก้อนมาอย่างนี้ เราก็จะมาซื้อหว่ายซื้อไม้เตรียมไว้เพราะต้องใช้เป็นประจำทุกวัน”

กลุ่มเกษตรกรทำนาต้องลงทุนสูง ก็เหมือนเอาเงินกู้ไปต่อยอด เพราะถ้าทำหลายไร่ก็ลงทุนสูงมาก สองหมื่นนี้ไม่พอ ก็เหมือนเอาไปต่อยอด เขามีทุนเดิมอยู่แล้ว เอาไปช่วยต่อยอด”

- **เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อใช้ริเริ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆที่มีลูกค้า** มีทั้งกรณีที่ใช้เงินลงทุนที่ไม่มากนัก และที่ใช้เป็นเงินทุนเสริมทำให้เกิดการเริ่มขึ้นมาได้ ได้แก่ การขายเสื้อผ้ามือสอง การบุผ้ากระเป๋าจักสาน เป็นต้น ดังเช่นชาวบ้านรายหนึ่งที่มีฝีมือเคยเย็บผ้าแล้วหยุดไป ก็สามารถกู้เงินกองทุนที่กู้ มาลงทุนด้านการเย็บผ้าบุกระเป๋าดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ทีนี้ผมมานั่งนึกว่าเอ๊ะจะหาเงินตรงจุดไหนดีน้า ไม่อยากปรึกษากับแฟนถ้าพูดกับแฟนแล้วเขาจะหาว่าไม่มีความพยายาม ก็มานั่งนึกพอดีเขามีเงินกองทุนนี้ ก็เลยเอะเราจะกู้เงินกองทุนดีไหม มีแบบเค้ามอบบรมเย็บผ้า ลองกู้เงินมาลงทุนนี้ คิดตรงจุดนี้ขึ้นมาได้ถึงลงทำ”

- **เป็นแหล่งเงินกู้สำรอง** ชาวบ้านหลายรายที่เข้าเป็นสมาชิกในปีที่สอง แม้ว่าปัจจุบันยังไม่เดือดร้อนเรื่องเงิน แต่ก็เริ่มเห็นประโยชน์ของการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จึงได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนไว้ก่อน ซึ่งนอกจากจะเพื่อการออมทรัพย์แล้ว ยังเป็นการเตรียมพร้อมหากมีความต้องการใช้เงินขึ้นมา ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า “บางคนเค้ายังไม่กู้ เค้าบอกเค้าไม่เดือดร้อน แต่ต้องเป็นสมาชิก เผื่อฉุกเฉินต้องการจะทำอะไรขึ้นมา”

- **เป็นแหล่งบรรเทาภาระเงินกู้นอกระบบ** เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงสามารถใช้เพื่อลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆลงได้ จากการที่เคยกู้แหล่งนอกระบบในอัตราต่ำสุดร้อยละ 2 ต่อเดือน ชาวบ้านก็ได้รับประโยชน์จากจุดนี้ค่อนข้างมาก ดังเสียงสะท้อนที่ว่า

“ผมว่านี่ มันก็ไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบ คือดอกเบี่ยมันจะแพงน่าดู ที่นี้คิดร้อยละสิบบาทต่อเดือน แต่กองทุนนี้ถูกมากหาลิบสตางค์เอง”

“ไอลัดหนี้จะกลดลงในทางที่ว่าเขาไม่ต้องไปยืมเงินนอกระบบมา ดอกเบี่ยถูกลงคือลดแค่อัตราดอกเบี่ย แต่หนี้สินนี้ถามว่าลดไหม นี่ยังไม่ลด คิดว่ายังไม่ลด ไปเพิ่มหรือเปล่านี่ก็คงจะมีมั่ง เพราะมันต้องส่งคืนด้วย...โดยรวมแล้วก็ดีขึ้น นอกระบบน้อยลงเยอะ ไม่ต้องกู้ญาติกู้อะไร เราใช้ตรงนี้เป็นแหล่ง”

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีการประชาคมเข้มแข็ง และมีคนรุ่นใหม่เข้ามาช่วยบริหารกองทุนหมู่บ้าน จึงสามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้ค่อนข้างดี ชาวบ้านยังคงมีวินัยในการคืนเงิน แม้จะมีอยู่บ้านเป็นบางส่วนที่ใช้ระบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ระบบเอื้ออาทร” ซึ่งก็หมายถึงการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกที่กู้เงิน เนื่องจากมีช่องทางของการคืนเงิน และกู้เงินที่ไม่พร้อมกันทันที ดังนั้นผู้ที่ได้รับเงินกู้รอบสองมาก่อน ก็สามารถนำเงินที่ตนได้มาใช้เป็นเงินคืนให้แก่เพื่อนสมาชิกอีกรายหนึ่งที่ยังเตรียมเงินไม่พร้อม เรื่องนี้กรรมการกองทุนก็รับทราบ แต่คิดว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถใช้เพื่อเกื้อกูลกันได้ จึงไม่ได้กังวลต่อแนวทางแก้ปัญหาเช่นนี้นัก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีพึงพอใจในกองทุนหมู่บ้านมาก แม้ว่าเงินกู้จัดสรรจะได้น้อยเนื่องจากมีจำนวนครัวเรือนมากในชุมชน ข้อเสนอแนะที่ได้จากชาวบ้านเป็นไปในเชิงเทคนิคมากกว่าหลักการ ซึ่งเกิดจากสภาพข้อเท็จจริงที่หมู่บ้านได้เผชิญ ข้อเสนอแนะเหล่านี้เป็นความเห็นพ้องของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ และมีมุมมองที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐ ในด้านปฏิบัติการของกองทุนหมู่บ้าน โดยข้อเสนอแนะต่างๆ มีดังนี้

ประการแรก การกำหนดตายตัวลงไปให้รอบระยะเวลาของการใช้เงินคืนในหนึ่งปีนั้น ไม่เป็นการยืดหยุ่นเท่าที่ควร ชาวบ้านบางรายมองว่าน่าจะให้เวลาสัก 2 ปี สำหรับการหมุนเงินแต่ละครั้ง ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ไม่สั้นหรือยาวเกินไป บางรายก็มองว่าแต่ละอาชีพมีรอบระยะเวลาของการได้รายได้ที่ไม่เหมือนกัน หากมีการผ่อนคลายนโยบายตรงนี้ลงได้ก็จะเป็นการดี

“กูหนึ่งปี ผมว่ามันสั้นไป คือว่าเราจะกู้มากมาทำทุนนี้ อย่างซื้อจักรอย่างนี้ เงินมาจมตรงนี้ จะตีเงินคืนมันยากมากเลย มันต้องรีบหาเงินไปคืนเค้า นี่มันยาก”

ประการที่สอง เป็นเรื่องวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป สิ่งที่ชาวบ้านยกมากล่าวถึง คือ ความสัมพันธ์

ระหว่างจำนวนประชากรและฐานะของประชากรในชุมชน ซึ่งในตำบลนี้ (และน่าจะเป็นโดยทั่วไป) ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม นั้นย่อมหมายความว่าในตำบลนี้หมู่บ้านที่มีประชากรจำนวนน้อยมีฐานะที่ค่อนข้างดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่มีประชากรมากกว่า ความจำเป็นของการใช้เงินจึงแปรผกผันไปด้วยกับจำนวนเงินเฉลี่ยที่ชาวบ้านแต่ละรายในชุมชนจะได้รับ กล่าวคือ หมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินมากกลับได้รับเงินจัดสรรต่อหัวโดยเฉลี่ยแล้วต่ำกว่า เมื่อเทียบกับหมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินน้อยกว่า

“เงินล้านหนึ่ง ไม่พอหรอก เพราะคนตั้งร้อยหกสิบหลังคาเรือน น่าจะเพิ่มอีกสักกนึ่งเพิ่มตามจำนวนคน อย่างหมู่บ้านนี้คนร้อยกว่านะ น่าจะเพิ่มอีกสักหน่อย หมู่เจ็ดเขามีเจ็ดสิบหลังคาเรือน ของเขาคนละสองหมื่นสบายสบาย ห้าหมื่นก็ยังมีเลย เพราะเงินเค้าเยอะ ทางเราเงินน้อย”

ประการที่สาม มีชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า การกำหนดอัตราดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้านที่เท่ากันหมดทั้งประเทศ น่าจะเป็นการดี เพราะจะทำให้ชาวบ้านไม่ต้องมานั่งเปรียบเทียบความแตกต่างของแต่ละกองทุน ทั้งในแง่มากไปหรือน้อยไป ข้อเสนอในประเด็นนี้มาจากประสบการณ์ของหมู่บ้านนี้ที่มีชาวบ้านสองรายไม่พอใจอัตราดอกเบี้ยที่กำหนดกันไว้ว่าสูงเกินไป เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกัน อย่างไรก็ตามอัตราดอกเบี้ยที่เป็นอยู่กำหนดโดยมติของเสียงส่วนใหญ่

“ดอกเบี้ยน่าจะกำหนดตายตัวไปเลยว่าสามบาทสองบาท ก็ว่ากันไป เพื่อไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันนะครับ เพราะเงินมันมาจากแหล่งเดียวกัน ใช้ระเบียบตัวเดียวกันผมว่ามันดี”

บทสรุปขั้นตอนของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง

ชาวบ้านยางแดงมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน เพราะต่างก็เชื่อมั่นว่าเงินนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการมีแหล่งเงินออมและแหล่งกู้ยืมภายในชุมชน และผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั่นเป็นผลลัพธ์ที่ไม่หยุดอยู่กับที่ แต่สามารถถอยออกมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคต เมื่อครบรอบหนึ่งปีของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน สิ่งที่ชุมชนเคยกังวลไม่ว่าจะเป็นในแง่การทำความเข้าใจกันในหลักการของกองทุนหมู่บ้าน การมีหนี้เสีย การไม่มีวินัยในการชำระเงินคืน การไม่มีสัจจะในการออมทรัพย์ และการไม่ยอมมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ก็หมดสิ้นลงไป เพราะมีข้อพิสูจน์ในยกแรกของการดำเนินการแล้ว ถึงผลสำเร็จที่ได้รับจากเงินกองทุนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามความสำเร็จทั้งหมดไม่จำเป็นว่าการเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยที่ได้มาครบถ้วน การเติบโตของเงินสัจจะออมทรัพย์และค่าหุ้น การเข้าร่วมกัน

อย่างสม่ำเสมอในการประชุม ฯลฯ เป็นเพียงภาพฉากแรกของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนแห่งนี้เท่านั้น ความสำเร็จที่แท้จริงยังคงต้องใช้เวลาที่ยาวนานออกไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องรอการพิสูจน์ในอนาคตต่อไป

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง
น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย
ผศ.ดร. ทศพร มณีศรีขำ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา
	การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน
	การเลือกชุมชน
	ลักษณะสำคัญของชุมชน
	การเข้าสู่ชุมชน
	การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก
2	ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย
	ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : พุทธกายภาพของชุมชน
	ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ผลไม้
	ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ
	ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : พุทธทางสังคม
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน
	การทำน้ำตาลมะพร้าว : พุทธภูมิความรู้และภูมิปัญญาผ่านอาชีพหลักของชุมชน
	เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว
3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย
	กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน
	การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน
	การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของลุ่มน้ำแม่กลอง
	ภาวะภัยแล้ง
	ความล่มสลายของทุนชุมชน
	การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม
	ปลายน้ำแม่กลองกับมลพิษในปัจจุบัน

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำสกปรก	29
	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณน้อยลง	30
	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำไหลเวียนไม่สะดวก	31
	เหตุปัจจัยที่ชาวสวนมะพร้าวผันตัวสู่โรงงานอุตสาหกรรม	32
	ภาวะน้ำเค็ม	32
	การขาดทักษะและความรู้ในกระบวนการขึ้นและทำน้ำตาลมะพร้าว	34
	ความคิดและการตัดสินใจเลือกอาชีพของคนรุ่นใหม่และความรู้สึกของคนรุ่นเก่า	34
4	การปรับตัวของชุมชน	37
	จากน้ำตาลแท่งสู่น้ำตาลหลอม	38
	การพลิกผันของชาวสวนมะพร้าว เพื่อสร้างความเป็นของแท้ให้แก่ น้ำตาลมะพร้าว	43
5	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	45
	การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์	45
	กลุ่มสวัสดิการสังคม	46
	กลุ่มเลี้ยงไก่และเลี้ยงปลาดุก	47
	การเปิดตัวของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	48
	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก	49
	การประชุมร่วมกับชาวบ้าน	50
	การประชุมเลือกกรรมการกองทุนและชุมชนเมือง	50
	ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	54
	จำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ การยื่นขอกู้และการพิจารณา จำนวนเงินให้กู้	52
	ผลของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	การออมเงินของชาวบ้าน : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	การสืบสานสำนึกร่วมความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน	54
	ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก	54

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5	ผลทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน	55
	การเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของชาวบ้าน	52
	ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	ข้อเสนอจากมุมมองของชาวบ้าน	53
	บรรณานุกรม	58

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543	3
2	แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก	7
3	แสดงข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านคลองแขก 49	

บทที่ 1

บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในหลาย ๆ ยุทธศาสตร์ ที่รัฐบาลได้ กำหนดเป็นนโยบายในการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาความยากจนของคนในชาติ เนื้อหาก็คือ ต้องการกระจายเงินเข้าสู่ชุมชนให้เป็นทุนหมุนเวียน และความต้องการอีกอย่างก็คือ ให้ชุมชนจัดการกันเอง บริหารกันเอง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จึงเป็นเครื่องมือในการกระจายโอกาสให้แก่คนจนได้ เข้าหาแหล่งทุน และโอกาสที่จะให้คนจนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ด้วยภูมิปัญญาของตนเอง จึงได้นำไปสู่ ปรัชญาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ในการเสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น เพื่อให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองที่มีอยู่ทั่วประเทศสามารถเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจำเป็นต้องให้ประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาตนเอง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและการพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้แก่ ประชาชนและองค์กรชุมชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง รวมทั้งการกระตุ้นเศรษฐกิจของหมู่บ้านและชุมชนอันเป็นเศรษฐกิจระดับฐานรากของประเทศ ตลอดจนเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต

เพื่อให้เห็นภาพการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ผ่านมาว่า เป็นเช่นไร ให้ผลสมดังเจตนารมย์ที่รัฐบาลมุ่งหวังหรือไม่ และมีสิ่งใดที่จะเป็นภาพสะท้อนจากหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้รัฐบาลได้นำมาพิจารณาพัฒนา ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงให้ตอบสนองตามแนวนโยบายที่รัฐบาลได้ตั้งเอาไว้ หรือเพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้ เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้นการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยใช้องค์ความรู้ของหมู่บ้านเป็นตัวถ่ายทอดปรากฏการณ์ที่ผ่านตัวบุคคลและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนออกมา จึงมีความสำคัญและจะมีผลต่อการพัฒนา ทั้งส่วนของรัฐบาลและชาวบ้าน โดยผลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลที่ทำให้ได้ทราบว่า นโยบายดังกล่าวนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์หรือไม่ จะต้องมีการทบทวน ปรับแผนการดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร นอกจากนี้ผลที่ได้ยังสะท้อนกลับไปสู่ ชุมชนเอง กล่าวคือทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ตระหนักในตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชน ตามสภาพที่ เป็นจริง ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน บุคคลและองค์กรในชุมชน สามารถนำความรู้ที่ได้จากกระบวนการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

และชุมชนเมืองไปใช้ หรือประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน สำหรับการวิจัยมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

- ศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- ศึกษากระบวนการสะสมทุนที่มีความเป็นพลวัต ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนความรู้ และภูมิปัญญา ทุนทางสังคม และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมากหรือน้อย อย่างไร
- ศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อหรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- ศึกษาถึงการตอบรับกองทุนหมู่บ้านของชุมชน และประเมินผลกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระยะสั้น

การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน

การเลือกชุมชน

เนื่องจากชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากร สังคมและวัฒนธรรม โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะศึกษาเพื่อให้ได้ ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่าง ๆ โดยจะอาศัยการวางยุทธศาสตร์การวิจัย (research strategies) ที่ยืดหยุ่น เพื่อให้ภาพตัวแทนชุมชนที่ได้มาสามารถสะท้อนความหลากหลายของชุมชนต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเปิดพื้นที่ให้ชุมชนที่มีความแตกต่างกันได้แสดงตัวตนออกมาเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน แทนการเบียดขับชุมชนบางแห่งให้กลายเป็นเพียงชุมชนชายขอบในอาณาจักรของความรู้และแวดวงของผู้รู้อย่างที่เป็มา

การเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา ประเด็นสำคัญอยู่ที่ความหลากหลายของปรากฏการณ์ ที่ศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สามารถสร้างความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างครอบคลุม เกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นหลักในการเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษามี 3 มิติ คือ 1) วิถีการดำรงชีวิต 2) ระดับความเข้มแข็งของชุมชน และ 3) ระบบนิเวศน์และภาคภูมิศาสตร์

ภายหลังจากการวางกรอบการพิจารณาและประสานงานในทีมวิจัย ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาเลือกชุมชนที่เข้าตามเกณฑ์ที่กำหนด และลงไปศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสงคราม ชื่อว่าบ้านคลองแขก ซึ่งเป็นบ้านหมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง อำเภอมัทพวา

ลักษณะสำคัญของชุมชน

บ้านคลองแขก เป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ คือ เป็นชุมชนระดับตำบลแห่งเดียวของจังหวัดสมุทรสงคราม ที่ประชากรมีทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันในสัดส่วนประมาณครึ่งต่อครึ่ง แต่เดิมนั้นบ้านคลองแขกยังไม่ได้แยกหมู่บ้านออกมา โดยขึ้นอยู่กับหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ แต่เนื่องจากหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ มีพื้นที่รวมกันถึง 3,689 ไร่ ประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ 550 ครัวเรือน และประชากรประมาณ 2,800 คน ตัวเลขพื้นที่จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของตำบลปลายโพรงพาง (รายละเอียดตามตาราง) เพื่อให้การดูแลชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงทางราชการจึงได้แยกบ้านโคกเกตุ ๔ หมู่ที่ 7 ออกมาอีก 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 8 บ้านวัดสี่แยก ๔ และหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก

ตาราง 1 แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	พื้นที่ (ไร่)	จำนวน ครัวเรือน	ประชากร		
				ชาย	หญิง	ทั้งหมด
1	บ้านปากวน	385	126	398	391	789
2	บ้านวัดประชา	893	180	551	627	1,178
3	บ้านลัดดาช่วย	551	160	414	463	877
4	บ้านวัดอมรวดี	2,026	297	919	916	1,835
5	บ้านคลองขุดเล็ก	1,303	162	379	400	779
6	บ้านหน้าวัดนางพิมพ์	511	81	251	295	546
7	บ้านโคกเกตุ	1,750	303	821	806	1,627
8	บ้านวัดสี่แยก	1,113	120	192	319	511
9	บ้านคลองแขก	826	118	318	318	636
รวมทั้งสิ้น		9,358	1,547	4,243	4,535	8,778

บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 จึงถูกแบ่งออกมา มีพื้นที่ 826 ไร่ 118 ครัวเรือน จำนวนประชากรเป็นชาย 318 คนและหญิง 318 คน รวมทั้งสิ้น 636 คน โดยมีจำนวนครัวเรือนที่เป็นไทยพุทธมากกว่าไทยมุสลิมเล็กน้อย จึงนับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีการผสมผสานตัวของการร่วมกันของชาวบ้านที่ต่างศาสนาและวัฒนธรรม และเนื่องจากพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำเชื่อมโยงไหลวนติดต่อกันในทุกพื้นที่ ชาวบ้านทั้งหมดจึงมีอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว และไม้ผลอื่น ๆ บ้างเล็กน้อย แต่เดิมการเดินทางติดต่อกันของชาว

บ้านในตำบลปลายโพพวงส่วนใหญ่ใช้การติดต่อกันทางน้ำ ด้วยการใช้เรือพายเป็นพาหนะ ภายหลังการคมนาคมลักษณะนี้ได้ลดน้อยลงโดยมาใช้ในการคมนาคมทางรถยนต์แทน อันเนื่องมาจากการพัฒนา มีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ทำให้ใช้เวลาในการเดินทางลดลง อีกทั้งยังประหยัดและสะดวก สบายและรวดเร็วกว่าการใช้เรือ และจุดเด่นของการใช้รถที่ต่างจากการใช้ เรือ คือ หากน้ำในลำคลองหรือลำกระโดงแห้งหรือลดน้อยลงมาก เรือก็จะไม่สามารถใช้ได้ ในขณะที่รถไปได้ตลอดเวลา ปัญหาที่จะเกิดจากอิทธิพลทางธรรมชาติมีน้อยกว่ามาก วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อผู้ประกอบการทำน้ำตาลมะพร้าว จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนี้ลดลง และการดำรงชีพของชาวบ้านมี แนวโน้มตกต่ำลงเรื่อยมา คนรุ่นใหม่ ไม่สืบสานและหลีกเลี่ยงที่จะประกอบอาชีพดังกล่าว

การเข้าสู่ชุมชน

การตัดสินใจเลือกชุมชนภายใต้กรอบและเกณฑ์ที่กำหนดไว้เบื้องต้น ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าชุมชนบ้านคลองแขกมีลักษณะสอดคล้อง สามารถสะท้อนภาพให้เห็นถึงความหลากหลายของชุมชน และสามารถที่จะนำมาใช้ในการอธิบาย ขยายความในมิติต่าง ๆ ของการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลง และความเป็นพลวัตภายในชุมชน เริ่มตั้งแต่การสร้างหลักพื้นฐานการอยู่ร่วมกัน การปรับตัวในแต่ละช่วงของเวลา และภาพของการดำรงอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนภายหลังจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

เนื่องจากผู้วิจัยมีพื้นเพและสถานภาพเดิม คือ เป็นคนบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นพื้นที่ เดิมของชาวบ้านหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก การเข้าสู่ชุมชนจึงกระทำได้โดยไม่แปลกแยก ชาวบ้านที่มี อายุสูงกว่าหรือวัยใกล้เคียงกับผู้วิจัย ก็มีความรู้จักและความสัมพันธ์เชื่อมโยงในฐานะคนบ้านเดียวกัน เพียงแต่ขาดความคุ้นเคยและไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ อันเนื่องมาจากการเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ ฯ ของผู้วิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511 เป็นต้นมา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เลือกผู้ ประสานงานซึ่งทำงานที่เกี่ยวข้องกับองค์กรเอกชนในการพัฒนาท้องถิ่น ที่ทำงานร่วมมือกับชุมชนและท้องถิ่นในหลาย ๆ โครงการ มาทำหน้าที่ประสานงานกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะสำหรับตัวผู้นำชุมชนนั้นเป็นผู้ที่ให้ความเคารพนับถือบิดาของผู้วิจัย ซึ่งในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 มาก่อนที่จะเกษียณอายุในปี พ.ศ. 2524 ด้วยปัจจัย 2-3 ประการที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือ สามารถเข้าไปศึกษาและพูดคุยกับผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน และชาวบ้านได้ง่าย และสะดวกยิ่งขึ้น

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

เพื่อให้การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน เป็นตัวสะท้อนและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างครอบคลุมและชัดเจนเพียงพอผู้วิจัยได้ กำหนดวิธีการและวางแผนในการศึกษาไว้ตามความจำเป็น และสอดคล้องตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเริ่มด้วยการเตรียมแนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) การทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม ได้แก่ ผู้ประสานงานในชุมชนและผู้ช่วยวิจัย การเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บบันทึกข้อมูล การชักชวนทำความเข้าใจในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) โดยให้ทำการสัมภาษณ์ทั้งในแบบที่ไม่เป็นทางการ (informal interview) ควบคู่กันไปด้วย เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้พูด แสดงความคิดเห็นหรือบอกเล่าเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างอิสระเต็มที่ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ จากเอกสารและข้อมูลที่มีเผยแพร่ล่วงหน้า เพื่อนำมาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ถือว่าเป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหาและอุปสรรค และสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมุมมองของชุมชน โดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลางของความรู้ โดยใช้วิธี วิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้ หรือทฤษฎีที่เหมาะสม สามารถนำมาใช้อธิบาย ทำความเข้าใจชุมชนได้อย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง อันจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชน และคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและได้รับความรู้ เพื่อการวางนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้าน อันหมายถึง ภาพรวมของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อให้ได้ข้อมูลทั้งบริบทของชุมชน และปรากฏการณ์ของชุมชนในแต่ละช่วงของเวลา การพิจารณาตัวผู้ให้ข้อมูลหลักจึงมีความสำคัญ ผู้วิจัยได้ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน และเป็นผู้ที่ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวลูกบ้านเป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยได้ พูดคุยถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า และพิจารณาร่วมกันถึงตัวผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ ทำให้ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลาย ทั้งบุคคลที่เป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำทางศาสนา กรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั้งที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านและไม่ได้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน รวมทั้งผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีวัยสูงกว่า 30 ปี ล้วนแล้วแต่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น การขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมะพร้าวมาเป็นวัตถุดิบ การเคี้ยวน้ำตาล หรือทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เป็นต้น ส่วนผู้ที่มีวัยต่ำกว่า 30 ปี ก็ได้สัมผัสและเห็นการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และมีส่วนช่วยผู้ใหญ่ที่ขึ้นตาลมะพร้าว ด้วยการเก็บฟืนในสวน นำน้ำตาลจากสวนมาสู่ โรงเรือน หรือเตาเคี้ยวน้ำตาล เพื่อเทน้ำตาลจากกระบอกลูกสุก (ปีบ) เป็นต้น แต่พอหลังจากปี 2520 เป็นต้นมา การทำน้ำตาลมะพร้าว ลดลงมากจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น น้ำน้อย น้ำเค็ม จนทำให้บุคคลเหล่านั้นต้องปรับตัวเองเข้าสู่อาชีพอื่น ๆ จำนวนผู้ประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวใน ปัจจุบันจึงมีอยู่ไม่กี่ครัวเรือนหรือไม่ก็ราย

เมื่อได้ตัวผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลเหล่านั้น โดยในการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง มิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และไม่มีช่วงเวลาแน่นอน แต่โดยทั่วไปจะใช้เวลาประมาณ 60 -120 นาที ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของชาวบ้านที่ทำอาชีพทำสวนน้ำตาลมะพร้าว มี ช่วงเวลาที่จำกัด และช่วงเวลาที่ว่างก็จะเป็นช่วงเวลาที่พักผ่อน หลังจากทำงานเก็บผลผลิตจากต้นมะพร้าวช่วงเช้าและช่วงเย็น เพราะการเก็บน้ำตาลมะพร้าวจะเก็บตั้งแต่เช้ามืด บางรายตั้งแต่ 4 นาฬิกา ก็ต้องออกไปขึ้นตาล (มะพร้าว) กว่าที่จะขึ้น(เก็บ)หมดบางรายถึงเที่ยงวัน กว่าที่จะนำน้ำตาล มาเทลงปีบ ลวกกระบอกลูกน้ำตาลด้วยน้ำร้อน และจะแล้วเสร็จก็เกือบบ่ายโมง (13.00 น.) มีเวลาได้ พักผ่อนประมาณ 2 ชั่วโมง จากเวลา 13.00 -15.00 น. เวลาประมาณ 15.00 น. ก็ต้องไปขึ้นตาล (มะพร้าว) รอบเย็นอีกครั้ง และจะแล้วเสร็จบางรายอาจถึงเวลาประมาณ 19.00 น. (รายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการทำน้ำตาลมะพร้าวจะกล่าวในบทต่อไป) ดังนั้นการนัดหมายเพื่อทำการสัมภาษณ์พูดคุยพร้อมกันจึงไม่ค่อยสะดวก แต่ทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือและการประสานงานจากผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ผู้วิจัยกับผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักพร้อมกันคราวละ 7- 8 คน 2 ครั้ง นอกนั้นผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยในท้องถิ่นได้ช่วยกันสัมภาษณ์เพิ่มเติมอีกหลายครั้ง ครั้งละ ราย สองราย จนกระทั่งการพูดคุย

สัมภาษณ์ได้รับคำอธิบายที่มีความเหมือนและซ้ำกัน ย่อมหมายถึงข้อมูลที่ได้ถึงจุดอิ่มตัวทางทฤษฎี (theoretical saturation) พร้อมทั้งจะนำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ เพื่อหาสาเหตุ และเงื่อนไข เพื่อตอบปัญหาการวิจัยที่กำหนดไว้

การสัมภาษณ์ทุกครั้ง ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยจะขออนุญาตบันทึกเทปการพูดคุย สัมภาษณ์ หลังจากนั้นเทปที่ได้จะนำมาถอดความแบบคำต่อคำ เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการตีความ และวิเคราะห์โดยละเอียด จากการสัมภาษณ์ตามที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้ได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคม และเกี่ยวเนื่องกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวนทั้งสิ้น 24 ราย ดังแสดงรายละเอียดในตาราง 2

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	61	ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง
2	ผู้นำศาสนา	ชาย	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
3	ภรรยาผู้นำศาสนา	หญิง	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
4	ผู้อาวุโส	หญิง	79	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน
5	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	58	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
6	อบต.	หญิง	38	เลขานุการกองทุนและกู้เงิน
7	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
8	รับจ้างทั่วไป	ชาย	34	กรรมการกองทุน
9	รับจ้างทั่วไป	หญิง	45	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
10	รับจ้างทั่วไป	ชาย	59	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
11	รับจ้างทั่วไป	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงินรอบสอง
12	เย็บผ้า	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	29	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
14	รับจ้างทั่วไป	หญิง	51	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
15	ค้าขาย	หญิง	39	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
16	รับจ้างทั่วไป	หญิง	30	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
17	รับจ้างทั่วไป	หญิง	23	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
18	รับจ้างทั่วไป	หญิง	20	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก (ต่อ)

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
19	รับจ้างทั่วไป	ชาย	31	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
20	รับจ้างทั่วไป	ชาย	48	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	30	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
22	ค้าขาย	หญิง	45	ไม่เป็นสมาชิก
23	เลี้ยงเด็ก	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
24	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	61	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐที่จัดกระทำต่อชุมชนได้ก่อเกิดมาก่อน พ.ศ. 2500 ในรูปของความรู้ ทั้งที่เป็นรูปแบบที่เป็นระบบและนอกระบบ โดยเฉพาะการให้ความรู้ ที่เป็นระบบ มีการจัดกระทำผ่านการให้การศึกษาในโรงเรียน และการให้ความรู้โดยรัฐส่งตัวแทนของหน่วยงานราชการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ ถ่ายทอดแนวคิดและการปฏิบัติการต่าง ๆ กับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้รัฐเองยังได้มีการพัฒนาในด้านปัจจัยที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่ เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ เป็นต้น

ผู้บริหารหรือผู้ปกครองประเทศในยุคนั้น ได้กำหนดและสร้างแผนการพัฒนาประเทศเป็นระยะ ๆ โดยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นปีแรก และต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

การพัฒนาประเทศของรัฐที่กระทำมาอย่างต่อเนื่อง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างมาก บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง แต่เดิมเป็นชุมชนที่ผู้คนอาศัยอยู่เฉกเช่นชาวชนบททั่วไปในสังคมไทย มีวิถีชีวิตที่อาศัยธรรมชาติและมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เปรียบเสมือนเป็นญาติกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออาทรต่อกัน ชีวิตในยุคนั้นเป็นชีวิตที่แตกต่างจากสมัยปัจจุบันนี้ค่อนข้างมาก จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส และผู้ที่ อยู่ในวัย 50 ปีเศษ ทำให้เห็นภาพชุมชนในอดีตได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม กิจกรรมทางสังคมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และศาสนา ทั้งหมดเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตที่ผู้คนใน ชุมชนต่างใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และอย่างเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนและทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นทุนชุมชน ซึ่งอาจจำแนกได้หลากหลายมิติตามแต่มุมมอง ในส่วนนี้ผู้วิจัยตั้งใจนำเสนอทุนชุมชนของบ้าน คลองแขกให้เห็นในมิติต่าง ๆ ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ซึ่งสะท้อนได้จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อันถือว่าเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการหาอยู่หากินของคนในสมัยก่อน ทุนความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งสะท้อนทั้งวิถีชีวิตทางสังคมและทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นเรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งชาวบ้านย่อมต้องสัมผัสอยู่ทุกวัน ทุนทางสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วก็จะเห็นความจริงว่า ทุนชุมชนเหล่านี้เป็นตัวหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของ

ชุมชนในอดีต ซึ่งก่อให้เกิดสภาวะที่เรียกว่าความมั่นคงของชุมชน มิใช่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เชกเช่นเป็นที่ต้องการมุ่งให้บรรลุถึงตามแผนหรือนโยบายที่ถูกกำหนดในปัจจุบัน

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนกายภาพของชุมชน

พื้นที่เดิมของบ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 เป็นพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 และเป็นที่ราบลุ่ม ในอดีตจะมีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก อันเนื่องมาจากปริมาณน้ำฝนที่ตกมาอย่างหนักบริเวณสันเขาและป่าต้นน้ำแม่น้ำแม่กลอง ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี การที่มีน้ำหลากทำให้น้ำพัดพาตะกอน และความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุที่น้ำชะล้างลงมาในแถบบริเวณตอนล่างของแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้ การที่มีน้ำไหลหลากยังพาพวงสัตว์น้ำต่าง ๆ ได้แก่ กุ้ง ปลาหลากหลายพันธุ์ ลงมายังพื้นที่ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่าน และปริมาณน้ำนี้ก็ไหลลงสู่ปากอ่าวแม่กลองสู่ท้องทะเล ดังนั้น การประสบปัญหาน้ำท่วมขังของจังหวัดต่าง ๆ ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านจึงมิได้ท่วมขังอยู่ นาน จนก่อให้เกิดผลเสียหายนามากกว่าผลดีที่ได้รับจากการมีน้ำหลากลงมา เพราะทะเลสามารถรองรับการระบายของน้ำฝนได้เป็นจำนวนมาก ยกเว้นบางช่วงที่มีน้ำทะเลหนุนก็อาจจะดันน้ำทะเลขึ้นมายังน้ำฝนที่ไหลลงมาจากตอนบน ก็จะทำให้น้ำเอ่อท่วมล้นตลิ่งบางเป็นบางช่วงของเวลาและบางพื้นที่ แต่ปรากฏการณ์เหล่านี้ดูแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ในแง่ที่ทำให้พืชพันธุ์ ผลไม้ ได้รับแร่ธาตุ และน้ำอย่างสมบูรณ์ และที่สำคัญการที่น้ำทะเลซึ่งเป็นน้ำเค็มไหลมาปะทะกับน้ำจืด ก็จะทำให้บริเวณนี้เป็นบริเวณที่เป็นน้ำกร่อย อันเป็นบริเวณที่จะมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ เนื่องจากบริเวณนี้จะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งสะสมอาหาร และเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนตามระบบนิเวศวิทยา และเมื่อสัตว์น้ำเหล่านี้เจริญเติบโตขึ้น ก็จะแหวกว่ายน้ำกระจ่ายไปตามสายน้ำเข้าสู่แหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีอย่างมากมายเหมือนเส้นโลหิตฝอยในร่างกายของมนุษย์ ที่แตกแขนง กระจายระยงไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของหมู่บ้านที่เป็นแหล่งชุมชน เพราะชาวบ้านส่วนมากก็จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือคลองที่ไหลผ่าน ทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองได้รับประโยชน์จากปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่มีอยู่ต่อเนื่องตลอดมา นับเป็นเวลาร้อย ๆ ปี

ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ผลไม้

พื้นที่ตำบลปลายโพงพาง ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งที่มีพืชพันธุ์ ผลไม้ ที่ไม่น้อยหรือด้อยกว่าพื้นที่ ส่วนอื่น ๆ ของจังหวัดสมุทรสงคราม โดยเฉพาะในอดีตเป็นแหล่งที่ชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพขึ้นตาลมะพร้าว และผลิตน้ำตาลมะพร้าวมากที่สุด ทั้งที่เป็นเจ้าของสวนและทำเอง หรือเช่าเขาทำ หรือไปรับจ้างเขาทำ ส่วนคนที่ทำไม่เป็นก็ไปทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

การทำสวนน้ำตาล มะพร้าว เช่น รับจ้างดายหญ้า รับจ้างทำดิน เป็นต้น สำหรับการทำดินนั้น ก็เป็นกิจกรรมที่สำคัญสำหรับการบำรุงต้นมะพร้าว เพราะในอดีตเวลาน้ำตาลจะมีการพาตะกอนและเศษใบไม้หรืออินทรีย์วัตถุ ทั้งที่มากับน้ำและที่เกิดขึ้นภายในสวนทับถม ทำให้ท้องร่องตันขึ้น น้ำไหลถ่ายเทไม่สะดวก มะพร้าวก็น่าจะไม่ค่อยเจริญงอกงาม ไม่ให้รวงและให้น้ำตาลมากเท่าที่ควร จึงจำเป็นต้องทำดิน (สาดเลน) ขึ้นมาไว้บนหลังร่อง ทำให้ต้นมะพร้าวได้อาหารที่เป็นอินทรีย์วัตถุจากดินเลนนั้น ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสท่านหนึ่งเกี่ยวกับอาชีพของชาวบ้านในอดีต

“ คนแถวนี้ ก็คือ ทำตาลกันหมดทำตาลกันทั้งนั้น นอกเหนือจากว่าคนไม่มีสวน ก็อาชีพรับจ้าง รับจ้างขึ้นตาล รับจ้างดายหญ้า ทำดิน อะไรอย่างนี้ ”

การทำดินจากท้องร่องสวนที่ตันขึ้นอันเนื่องมาจากตะกอนที่น้ำพัดมาทับถม เป็นผลดีหลายอย่าง เช่น ช่วยเพิ่มแร่ธาตุและอาหารให้กับพืช เพิ่มปริมาณดินบนร่องสวน และทับปกคลุมวัชพืช นอกจากการทำดิน อุปกรณ์ที่สำคัญในการทำดิน คือ พลั่ว พลั่วถือเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ นำเอาไม้จามจรีที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 12 นิ้ว ยาวประมาณ 2 เมตร มาขุดและถาก ใสด้วยกบจนมีลักษณะคล้ายช้อนขนาดใหญ่ แต่ก่อนที่จะทำพลั่ว ชาวบ้านที่มีฝีมือในการขุดจะนำท่อนไม้จามจรีไปแช่น้ำจนกระทั่งเปลือกลอกหลุดหมด หลังจากนั้นจึงนำมาผ่าครึ่ง แล้วจึงขุดและตกแต่งให้มีขนาดเหมาะสมและเหมาะกับการใช้งาน การนำไม้ไปแช่น้ำก็เพื่อให้ไม้ ไม่เปราะ แตกหรือหักง่าย และที่สำคัญยังช่วยถนอมเนื้อไม้ และฆ่าตัวมอดที่อยู่ในไม้ ปกติในไม้ จามจรีจะมีตัวมอดอยู่ และเมื่อนำมาขุดจนเป็นรูปพลั่วแล้ว จะไม่บิดงอ หลังจากแห้งจะมีน้ำหนัก เบาไม่หนักแรงเวลานำไปใช้สาดเลน พลั่วถือเป็นอาวุธหรือเครื่องมือประจำตัวที่ชาวบ้านที่ทำดินจะหวงแหนและดูแล รักษาไว้อย่างดี เพราะใช้เป็นประจำจนคล่องมือหรือเคยมือ บางคนกล่าวว่า พลั่วเล่มนี้ทำเงินให้มาหลายหมื่นแล้ว

ดินหรือเลนที่สาดขึ้นมาจะช่วยทำให้ต้นมะพร้าวเจริญงอกงามดี ให้ผลดกและงวงออกมาดี น้ำตาลไหลมาก น้ำตาลมะพร้าวที่นี้ได้รับการยอมรับว่ามีรสหวานมันและหอม เหมาะต่อการนำไปประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน ดังคำบอกเล่าของชาวสวนมะพร้าวที่กล่าวถึงคุณลักษณะของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ว่า

“ น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้จะมีรสหวานมัน และมีกลิ่นหอม และบีบให้แตกละลายง่ายเวลาทำอาหารหรือขนม ”

นอกจากนี้พื้นที่ที่ว่างระหว่างต้นมะพร้าวชาวสวนยังนิยมปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน ส้มโอ มะขาม มะยม ฝรั่ง ชำมะเรียง และบางส่วนจะมีกระท้อน มะขวิด พืชผักสวนครัวก็มัก

นิยมที่ จะปลูกไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านบางครัวเรือนที่อาจจะไม่ได้ปลูกหรือไม่มีพืชผักสวนครัวบางชนิด เช่น มะนาว มะกรูด ตะไคร้ กระเพรา โหระพา พริก เป็นต้น บริเวณร่องน้ำระหว่างร่องสวนก็อุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยผักบุ้ง และพืชน้ำหลากหลายชนิดที่เป็นที่อยู่ ที่อาศัยและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ หรือสัตว์ประเภทหมี เป็ด ไก่ ที่ชาวบ้านเลี้ยงเอาไว้กินไข่ กินเนื้อ ทำให้ชาวบ้านมีอาหารการกินอยู่รายล้อมบ้าน เกือบไม่ต้องเดินทางไปหาอาหารที่จะมาใช้ดำรงชีวิตประจำวันเลยทีเดียว ชีวิตของชาวบ้านในยุคสมัยนั้นดูช่างมีความสุข อุดมสมบูรณ์และมีความสุขเสียเหลือเกิน

หากเราเดินทางเข้าสู่พื้นที่และแวะเข้าไปเยี่ยมเยียนในบ้านต่าง ๆ ช่วงก่อนปี 2520 ในช่วงเวลา 11 โมงจนถึงประมาณ 16.00 น. จะพบว่าเกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะมีกิจกรรมการเคี้ยวน้ำตาลมะพร้าวกันอย่างขมกเขม้น และถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน แต่ภายหลังปี 2520 สวนมะพร้าวถูกละเลยและบางส่วนปล่อยทิ้งร้าง หญ้าขึ้นปกคลุมรกไปหมด พืชผัก สวนครัวก็ลดน้อยลง การบริโภคในครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก แต่ละครัวเรือนจะมีการใช้จ่ายเงิน เพื่อซื้ออาหาร พืชผักจากแม่ค้าภายนอกที่เข้ามาค้าขายในชุมชน หรือบางครัวเรือนออกไปทำงานนอกบ้านก็จะซื้ออาหารสำเร็จรูปกลับมามีด้วย

ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ

จากลักษณะพิเศษของน้ำที่มีน้ำเค็มเข้ามาเวลาน้ำทะเลหนุน และน้ำจืดที่ไหลมาจากที่สูงทางจังหวัดกาญจนบุรี และบริเวณน้ำกร่อยที่น้ำสองลักษณะไหลมาปะทะกัน แล้วไหลเวียนอยู่ในพื้นที่ บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 โดยไหลผ่านคลองแขกและเชื่อมโยงด้วยอุ้หรือลำกระโดงต่าง ๆ เชื่อมโยงต่อกับคลองขุดตากล่อมที่ไหลผ่านหน้าวัดโคกเกตุ หมู่ที่ 7 จึงทำให้มีการเชื่อมติดต่อ ถ่ายเทและแพร่ขยายสัตว์น้ำอย่างมากมาตามแหล่งน้ำต่าง ๆ

อดีตที่ผ่านมา การจับสัตว์น้ำประเภทปลา กุ้งและปู จะมีอย่างไม่ขาดแคลน สามารถจับได้ ด้วยมือเปล่า เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หากถ้าจะจับเพื่อจำหน่ายก็สามารถจับได้ ด้วยอุปกรณ์การจับต่าง ๆ ได้คราวละมาก ๆ ภาพเหล่านั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้วิจัย หากย้อนอดีตไปราว 30 ปีเศษ จะพบว่า พื้นที่บริเวณทั้งสองลำคลองจะมีพันธุ์ปลาต่าง ๆ อยู่อาศัย เช่น ปลากRAY ปลาหลดหรือปลากะตือ (ชื่อที่ชาวบ้านเรียก) ปลากะโห้ ปลาเค้า ปลากะสูบ ปลาตะเพียน ปลาสวาย ปลาขาว ปลากระแห ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาสร้อย ปลากระแห ฯลฯ รวมไปถึงปลากะบอก ปลาลิ้นหมา ปลาดุกทะเล ซึ่งเข้ามาพร้อมกับน้ำกร่อย และยังมีพันธุ์ปลาอีกลักษณะหนึ่งที่จะอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่น้ำไหลถ่ายเทขึ้นลงตามสภาพน้ำที่ขึ้นลงตามเวลา แต่ไม่ไหลแรงมากนัก ได้แก่ ปลาส่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาสร้อย ปลากะตือ และบางส่วนของปลาที่อยู่ตามแม่น้ำ ลำคลองเข้าไปอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่เปิด

ให้น้ำไหลเข้าออกได้ ส่วนกุ้งก็มีทั้งกุ้งก้ามกราม กุ้งตะกาด กุ้งแชบ๊วย และกุ้งกุลาดำ สำหรับปู ก็มีทั้งปูทะเล ปูแสม ปูแป้น และปูอื่น ๆ ที่คนไม่นิยมบริโภค เช่น ปูจาก ปูเปี้ยว ปูใบ เป็นต้น จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีพันธุ์สัตว์น้ำค่อนข้างหลากหลายและซุกซม แต่ละครัวเรือนจึงอาศัยทรัพยากรสัตว์น้ำตามธรรมชาติบริโภคอย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องมีการซื้อหา หากจะแกงส้ม ต้มยำก็ปรุงเครื่องรอไว้ได้ ออกไปหาไม่นานก็ได้กุ้ง ปู ปลากลับมา ดังคำบอกเล่าของผู้อาวุโส วัย 79 ปี ที่ว่า

“สมัยนั้นไปหาผักหาปลาไปซื้อมันอะไร สมัยนั้นกุ้งเยอะ สมมติว่า ขึ้นตาลแล้วนะ ฝนตก ๆ ก็มีสวึง แม่ฉันเย็บสวึง เย็บสวึง แล้วก็พอลงตาล ก็ฉวยหม้อไปใบหนึ่ง เขาเรียกหม้อ หม้อกะนง (กะนง) เอาหม้อกะนงไปใบสวึง ลูก ไปซื้อมัน ประเดี๋ยวเดียวแหละยังไม่ตลอด คุเลย หม้อ ครึ่งหม้อกะนงเลย มาเพียบมาเลย ซื้อมันที่ ฝนก็ตกมานะ ติดหัว หกตัว เจ็ดตัว ติดเต็มเลย แล้วก็เต็มขึ้นหม้อกะนงเพียบ ต้องกลับแล้ว เพียบแล้ว แล้วก็เอาใบ มันมีต้น ชำมะเรียงนะนะ เอาใบชำเรียงใส่ กันมันกระโดดหนี หาปลามากิน ผักบุ้งหากิน เก็บทั้งนั้น เลยแหละ ซื้อมัน ”

การจับสัตว์น้ำ ชาวบ้านส่วนมากจะมีอุปกรณ์ในการจับสัตว์น้ำไว้ใช้เองในแต่ละครัวเรือน คือ สวึง ซึ่งจะเอาไว้ซื้อมันหรือดัก ปลา นอกจากนี้ก็ยังมีการใช้ตาข่าย (หรือตาคัด) วางดักไว้ในน้ำ มีयोไว้สำหรับวางลงในแหล่งแล้วยกขึ้นก็จะมีสัตว์ติดขึ้นมาครั้งละไม่น้อย บางครั้งมาเป็นจำนวนนับร้อย ๆ ตัว มีแหสำหรับเหวี่ยงครอบสัตว์น้ำ มีซอ มีขั้ง มีโพงพางสำหรับดักกุ้ง มีแร้วสำหรับปักดักปูทะเล มีลอบ มีอี่เปิด สำหรับดักปลา มีร่อนสำหรับดักปลาไหล มีเบ็ดสำหรับตกปลา เป็นต้น จากที่กล่าวมายากที่จะกล่าวอธิบายได้หมด เพราะมีอุปกรณ์จับสัตว์น้ำอีกมากมาย อีกทั้งเครื่องมือ อุปกรณ์แต่ละชนิดก็มีคุณสมบัติเฉพาะในการนำไปใช้กับสัตว์แต่ละประเภทใดและแต่ละชนิด จึงจะสามารถจับสัตว์น้ำเหล่านั้นได้สำเร็จ ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่สรรค์สร้างขึ้นมา เพื่อดำรงชีวิตและเป็นการคัดแยกพันธุ์สัตว์น้ำให้มีไว้บริโภคอย่างพอเพียงในยุคสมัยนั้น โดยอาจจะมีการจับหาสำรองเพื่อไว้เวลาหน้าแล้งหรือช่วงที่หาปลายาก ด้วยการหมักเกลือ แล้วตากแดด ทำเป็นปลาแห้ง ปลาเค็มบ้างพอประมาณ ภายใต้วิธีคิดที่ต่างจากวิธีคิดในยุคสมัยปัจจุบัน มิใช่จับแบบถนอมถนอมโคน หรือใช้วิธีการเบ็ดด้วยยาหรือซอด้วยไฟฟ้า ทำให้สัตว์น้ำขยายพันธุ์ได้ไม่ทันต่อการบริโภค

ภาพความสมบูรณ์ของทุนกายภาพของชุมชน มิใช่เป็นเพียงการสะท้อนความพอเพียงในอดีต เมื่อเทียบกับความต้องการของชาวบ้าน เท่านั้น หากแต่ได้สะท้อนความจริงที่ว่า

เมื่อใดที่สังคมยังไม่ได้ก้าวเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ความสอดคล้องระหว่างวิถีการทำมาหากินกับการรักษาสมดุลทางธรรมชาติย่อมเกิดขึ้น เพราะชาวบ้านตระหนักดีว่าทรัพยากรเหล่านี้คือปากท้องของตนเอง ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การไม่เร่งหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากการขูดรีดทรัพยากร จึงเป็นแนวคิดที่แฝงอยู่ในตัวชาวบ้าน ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตที่สำคัญ

ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : ทุนทางสังคม

ในอดีตสมัย ความสัมพันธ์ต่อกันของคนในชุมชน จะเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมและมีความเชื่ออาทรต่อกันมากกว่าในปัจจุบันสมัย ไม่ว่าจะเป็นของบุคคลในแต่ละครอบครัวและแต่ละครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชน คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันเหมือนญาติพี่น้อง ให้ความเคารพผู้อาวุโส และร่วมแรง ร่วมใจกันในงานบุญ งานกุศล และช่วยกันสอดส่อง ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน และร่วมกันพัฒนาชุมชน เพื่อให้เป็นชุมชนที่น่าอยู่อาศัยของทุกคน หากจะเรียกทุนชุมชนในส่วนนี้ว่าเป็นทุนทางสังคมก็คงจะไม่ผิดนัก เพราะเป็นแบบแผนการประพฤติ ปฏิบัติระหว่างกัน ที่ทรงคุณค่าทางสังคม เพราะกล่อมเกล่าให้ชาวบ้านรู้จักปรับตัวเข้าหากันและ เข้าหาส่วนรวม

ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว

นับย้อนตั้งแต่ ปี 2520 ลงไป ซึ่งยังไม่เกิดวิกฤตในเรื่องน้ำ อันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำบริเวณต้นลำน้ำแม่กลอง ครอบครัวแต่ละครอบครัวในชุมชนบ้านคลองแขกส่วนมากจะทำนาตาลมะพร้าว และจะอยู่กันอย่างพร้อมหน้า การมีครัวเรือนหรือแยกครอบครัวใหม่ ครอบครัวใหม่มักจะอยู่ร่วมหรือสร้างบ้านใหม่อยู่ร่วมกับครอบครัวทางฝ่ายผู้หญิง โดยทั่วไปจะมีคนอาศัยอยู่ ร่วมกันอย่างน้อย 3 รุ่น คือ 1) ปู่ ย่า ตา ยาย 2) พ่อ แม่ 3) ลูก ๆ แต่ละคนจะมีบทบาทและหน้าที่ แตกต่างกันไป รูปแบบชีวิตจะมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ และภาระกิจที่แต่ละคนจะต้องกระทำ โดยมีการแบ่งแยกบทบาท หน้าที่อย่างเหมาะสมเจาะลงตัว เช่น ปู่ ตาที่ยังแข็งแรงสามารถทำงานได้ ก็จะออกไปขึ้นตาลมะพร้าวร่วมกับพ่อ แม่ ส่วนย่าหรือยาย โดยมากจะอยู่ บ้านเพื่อทำอาหารไว้ให้กับผู้ที่ออกไปใช้แรงงาน พร้อมทั้งดูแลหลานที่ยังเล็กอยู่ ถ้าครอบครัวนั้น ๆ มีลูกเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่ม หากมีลูกหลายคน คนพี่ที่โตแล้วก็จะทำหน้าที่ดูแลน้องที่ยังเล็กอยู่ แต่ก็ยังคงอยู่ในสายตาของผู้เป็นย่าหรือยาย เพื่อความปลอดภัยและไม่ให้มีอันตรายใด ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นแก่เด็กที่ยังเล็ก ๆ อยู่

ชีวิตของคนสวนจะเริ่มต้นตั้งแต่เช้ามืด ประมาณตีสี่ ตีห้า เรียกว่าตื่นก่อนไก่หรือพร้อมไก่ทีเดียว แต่ละคนจะลงมือที่จะปฏิบัติภาระกิจที่แต่ละคนต้องรับผิดชอบ ภาระการหุงหา อาหาร

ก็จะเป็นของย่า ยาย ส่วนพ่อ แม่ก็เตรียมตัวลัับมีดตาลให้คม พร้อมทั้งจะไปปาดวงตาลมะพร้าว เตรียมกระบอที่ที่จะนำไปร่อนน้ำตาล และส่วนมากจะต้องขนย้ายลงเรือ เพื่อพายเรือไปยังสวนที่จะต้องไปขึ้นต้นตาลมะพร้าว แต่ก็มีหลายครัวเรือนที่มีบ้านเรือนปลูกอยู่ในที่ที่ดินที่ทำสวนตาลมะพร้าวก็จะสะดวก และเสียเวลาน้อยกว่าครัวเรือนอื่นที่ต้องพายเรือไปยังสวนตาลมะพร้าวที่ห่างไกลไปจากบ้าน แต่โดยมากจะใช้เวลาในการพายเรือไม่เกินครึ่งชั่วโมง เพราะถ้าไกลมากก็จะทำให้เหลือเวลาทำงานน้อย ไม่คุ้มค่ากับการทำงาน ในขณะที่ผู้ใหญ่แยกย้ายกันไปปฏิบัติหน้าที่ ลูกหลานก็ยังคงนอนหลับอยู่ กว่าจะตื่นขึ้นมา ย่า ยายก็หุงข้าวและทำกับข้าวเสร็จแล้ว เพราะการทำอาหารของคนในชุมชนชนบทจะต้องทำให้เสร็จก่อนที่พระบิดบาตรจะพายเรือบดกลับมา เนื่องจากช่วงเช้ามีดพระหลายรูปท่านจะพายเรือบดเข้าไปปลายคลองที่อยู่ไกลจากวัดมากที่สุด แล้วท่านจึงพายเรือบดย้อนกลับมา ชาวบ้านก็จะทราบว่าเป็นวันนี้พระท่านมาบิณฑบาตที่รูป ซึ่งก็ทำให้สามารถเตรียมอาหารที่จะใส่บาตรได้ถูกต้อง หลังจากใส่บาตรเสร็จก็จะมีคนเตรียมอาหารเพื่อนำไปให้ผู้ถือออกไปขึ้นตาลมะพร้าวในสวน นี่คือการกระทำของชาวไทยพุทธ ในขณะที่ชาวไทยมุสลิมก็จะมีกิจทางศาสนาในรูปแบบที่ต่างออกไป คือ การทำละหมาด ที่จะต้องปฏิบัติวันละ 5 ครั้ง เป็นต้น เมื่อไปถึงนั้นภาระการขึ้นตาลมะพร้าวก็ผ่านไปเกือบครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่งของงาน หยุดพักทานข้าวปลาอาหารสักประมาณ 1 ชั่วโมง มื้อนี้จะเป็นอาหารที่ไม่มากนัก เพราะต้องกลับไปขึ้นตาลมะพร้าวต่ออีกประมาณ 11 โมงหรือเที่ยงวันก็จะขึ้นตาลมะพร้าวหมด ที่ชาวบ้านมักพูดว่า ขึ้นตาลแล้วแล้ว

สำหรับครอบครัวที่มีลูกอยู่ในวัยเรียนหนังสือ ถ้ายังเล็กอยู่ยังช่วยตัวเองไม่ได้มากนัก หรือพายเรือไม่เป็นหรือไม่มีเรือที่จะให้พายเรือไปโรงเรียน หรือไม่มีคนในละแวกบ้านเดียวกันมีเรือพายไปโรงเรียนที่จะฝากลูกตัวเองให้ไปโรงเรียนด้วยได้ ก็จะต้องเตรียมอาหารที่จะไปส่งให้ผู้ใหญ่ที่ไปทำงาน พร้อมทั้งเตรียมอาหารให้เด็กไปโรงเรียน และไปส่งที่โรงเรียนให้ทันก่อนที่โรงเรียนจะเข้าแถว แต่ถ้ามีใครที่จะฝากให้ไปด้วยได้ก็มักจะเตรียมอาหารใส่ภาชนะให้เด็กไว้รับประทานตอนกลางวัน แล้วฝากไปกับเพื่อนบ้านที่ไปส่งหรือเด็กที่พายเรือไปกันเอง โดยเฉพาะเด็กโตที่ช่วยตัวเองได้ พายเรือเป็น พร้อมทั้งครอบครัวอาจมีฐานะดี มักจะซื้อเรือไว้ให้ลูกและลูกของเพื่อนบ้านได้อาศัยและพายเรือมาโรงเรียนกันเอง

เด็กนักเรียนของชุมชน มิได้แต่เรียนหนังสือและช่วยเหลือตัวเองในบางเรื่องเท่านั้น บางคน ก่อนที่จะไปโรงเรียนในช่วงเช้าจะต้องช่วยงานบ้าน ช่วยงานในสวน เช่น ช่วย ย่า ยาย ทำกับข้าว ตักน้ำ กวาดบ้าน ถูบ้าน ซักเสื้อผ้าของผู้ใหญ่และของตัวเอง หรือบางรายหากโรงเรียนอยู่ไปทางเดียวหรือต้องผ่านสวนที่ผู้ใหญ่ในครอบครัวไปทำก็ต้องแวะไปหา เพื่อนำอาหารที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้วไปให้ แล้วจึงจะพายเรือไปโรงเรียนเพื่อไปเรียนหนังสือ หลังเลิกเรียนเด็กอาจจะทำหน้าที่ที่โรงเรียน เช่น เหวทำความสะอาดโรงเรียน รดน้ำผักในแปลงเกษตร

ซึ่งมักจะรุดตอนช่วงเช้าและเย็น บางคนอาจจะเล่นกับเพื่อน ๆ ได้สักระยะหนึ่ง ก็ต้องรีบกลับบ้าน เพราะมีงานที่จะต้องทำรอคอย อยู่ บางคนอาจจะต้องออกไปสวน ช่วยผู้ใหญ่ที่ทำอยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว ต้องทำ 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเช้าประมาณตีสี่ ตีห้าถึง 11 โมงหรือเที่ยงวัน และช่วงเย็นประมาณ 15.00 น.จนถึง 18.00 น. หรือ 19.00 น. ดังนั้น เด็ก ๆ เมื่อกลับมาจากโรงเรียนอาจจะทำการบ้านหรือทำกิจส่วนตัวจนถึงประมาณ 17.00 น. ขึ้นอยู่กับเวลาที่ใช้ในการเดินทางจากโรงเรียนกลับบ้าน ก็จะต้องออกไปช่วยผู้ใหญ่ที่ออกไปทำงานในสวน ตั้งแต่การไปเก็บทางมะพร้าวหรือสวนต่าง ๆ ของต้นมะพร้าวที่สามารถใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเคี้ยวน้ำตาลมะพร้าว เด็กบางคนอายุ ประมาณ 12 ขวบก็อาจจะถูกฝึก เห็นและได้รับประสบการณ์จากการทำน้ำตาลมะพร้าว ก็จะถูกมอบหมายหรือมีส่วนในการขึ้นทำน้ำตาลมะพร้าว แต่จะเป็นการให้มีส่วนช่วยหรือส่วนร่วมบ้างไม่มากนัก ส่วนใหญ่ผู้ใหญ่จะเป็นห่วงเด็กเกรงว่าจะได้รับอันตรายจากการขึ้นต้นมะพร้าว จึงไม่ค่อยให้เด็กขึ้นทำตาลมะพร้าวในวัยเด็กมากนัก ส่วนใหญ่จะให้ช่วยงานที่พื้นล่าง เช่น ไปเก็บทางมะพร้าว ไปช่วยหิ้วกระบอกลูกน้ำตาลที่ขึ้นไปเก็บลงมาแล้ว นำมาไว้ที่ที่เป็นเพิงพักแล้วเทจากกระบอกลงใส่ในปั๊ม เพื่อขนย้ายมาสู่โรงเตาเคี้ยวน้ำตาล หรือบางรายจะนำกระบอกลูกน้ำตาลทั้งหมดมาที่เตาเคี้ยวน้ำตาล เทเอาน้ำตาลใส่ลงปั๊ม แล้วนำกระบอกลูกน้ำตาลที่ใช้แล้วนั้นมาลวกด้วยน้ำร้อนเพื่อทำความสะอาดและฆ่าเชื้อที่จะทำให้น้ำตาลที่จะไปรอกจากต้นมะพร้าวใหม่ไม่บูด มีรสเปรี้ยว หรือเสียง่าย

“...ก็ต้องเอามาเทถ้าเราไม่อุ่นเราก็เคี้ยวไปเลย เทเสร็จแล้วก็ต้องมาลวกกระบอกลูกให้สะอาดลวกน้ำเดือด ๆ ถ้าน้ำไม่เดือดก็ไม่ได้ ที่บ้านใช้ไม้กระบอกลูก น้ำเดือดก็ลวก บางลูกปากเป็นฟองก็เอาผ้าเช็ด สมัยก่อนใช้รอกมะพร้าว ไปปั่นไปล้าง ก็เอากะบอกลูก เอามือเข้าไปล้าง แสบแต่ต้องทำ ต้องการให้น้ำตาลมันดี ”

ขั้นตอนในการทำน้ำตาลมะพร้าวยังมีรายละเอียดอีกมาก และจะนำมาอธิบายในลำดับต่อไป ในส่วนที่ว่าด้วยการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว จากที่กล่าวมานั้น เป็นเพียงบางส่วนของชีวิตภายในครอบครัวของชาวบ้านชุมชนบ้านคลองแขก จะเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของเกือบทุกครัวเรือนจะไม่ค่อยแตกต่างกัน แต่ภายใต้กระบวนการต่าง ๆ ที่เป็นกิจวัตรจะเป็นตัวหล่อหลอมคุณลักษณะต่าง ๆ ให้กับคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ และสืบทอดความเป็นคนสวนน้ำตาลมะพร้าว ที่ประกอบไปด้วยแนวคิด แนวปฏิบัติที่ทำให้มีรูปแบบและวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยืดหยุ่น ไม่เอารัดเอาเปรียบ มีการแบ่งปัน เอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการปรับตัวที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชน เป็นการใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนร่วมชุมชน และธรรมชาติ ดังภาพสะท้อนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาไม่น้อยกว่า 80 ปี ของ

การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนบ้านคลองแขก ที่มีการนับถือศาสนาแตกต่างกัน คือ ชาวไทย พุทธกับชาวไทยมุสลิม แต่สิ่งที่คนในชุมชนได้รับร่วมกันคือ การเปลี่ยนแปลงอย่างมากของการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว

ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน

จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ทำให้เห็นภาพในอดีตของชาวบ้านว่า มีการอยู่ร่วมกันอย่างช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปัน ร่วมแรงร่วมใจ เพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมด้วยความตั้งใจ พร้อมเพรียงและเสียสละ คนในชุมชนบ้านโคกเกตุ บ้านวัดสี่แยก บ้านคลองแขกมี ความรู้สึกร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมอย่างใกล้ชิดสนิทสนม ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านคลองแขกจะมีครัวเรือนหลายครัวเรือนที่เป็นไทยมุสลิม แต่ก็สามารถร่วมกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางสาธารณะประโยชน์อย่างเต็มที่ จะมีก็เพียงแต่กิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น ที่จะต้อง มีการแยกแยะและทำความเข้าใจถึงข้อจำกัดบางประการ แต่โดยภาพรวมก็มีการปรับตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของแต่ละฝ่าย ตามที่ไม่ขัดกับหลักทางศาสนาอยู่เป็นนิตยเช่นกัน เช่น ในสมัยที่บิดาผู้วิจัยเป็นผู้ใหญ่บ้านก็เข้าไปร่วมในพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ของเพื่อนบ้านไทย มุสลิมเป็นประจำ ขณะเดียวกันหลายคนที่เป็นไทยมุสลิมก็มาร่วมงานกับไทยพุทธเช่นเดียวกัน และที่สำคัญมีหนุ่มสาวทั้งที่เป็นไทยพุทธและไทยมุสลิมที่มีความสัมพันธ์รักใคร่กัน เข้าสู่พิธีแต่งงานกันหลายคู่ แต่ส่วนใหญ่คนทางฝ่ายไทยพุทธมักจะเข้าไปนับถือศาสนาอิสลามเกือบทั้งสิ้น ทั้งนี้จะเป็นเพราะความเคร่งครัดของศาสนาอิสลามที่สูงกว่า ประกอบกับทางศาสนาพุทธเองก็ได้มีข้อห้าม ไทยพุทธจึงปรับตัวเข้าศาสนาอิสลามได้สะดวกกว่า เพราะเป้าหมายสุดท้ายของทุกศาสนาก็ คือ การมุ่งหวังให้ทุกคนปฏิบัติตนเป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น การที่คนในชุมชนถึงแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่เนื่องจากได้มีการอยู่อาศัยในชุมชนและพื้นที่เดียวกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ไม่น้อยกว่าครึ่งศตวรรษ จึงทำให้คนทุกคน ทุกกลุ่มในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนหมู่เดียวกัน คือ หมู่ที่ 7 แต่ละครอบครัวเปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสอย่างน้อยสองท่านและผู้ใหญ่ บ้านที่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับประวัติของชุมชน

“ คนอิสลามที่เข้ามาอยู่ที่นี้ ผมว่าน่าจะเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 80 ปี ตอนแรกเข้ามาอยู่ไม่กี่ครอบครัว เท่าที่จำได้ดูเหมือนจะมีครอบครัวที่ชื่อ สุข กับชื่อหวัง เข้ามาอยู่ก่อน “

“ ตอนนี้อันอายุ 79 ฉันเกิดมาจำความได้ ก็เห็นว่า มีคนอิสลามมาอาศัยอยู่ที่นี่แล้ว เท่าที่จำได้ก็ชื่อ ลุงสุขนะ “

และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเข้ามาอยู่ และการขยายตัวเพิ่มขึ้นของครอบครัวไทยมุสลิมว่า

“ สมัย 02 (พ.ศ. 2502) มันจะมีแค่ 8 ครอบครัว แล้วก็มันก็มีเป็นเชื้อชาติเขมร ตอนนั้นมาอยู่เนี่ยะ ก็เห็นว่าทางศาสนาอิสลาม ยึดมั่นในเรื่องศาสนา ก็เลยมาของบประมาณ ทำมัสยิดให้ที่ตรงนั้นนะฮะ จะมีมัสยิดเล็กก่อนเป็นไม้แรก ๆ ตอนนั้นก็มัสยิดใหญ่ เพราะว่ามีศตวรรษทั้งหมดตอนเนี่ยะ เฉพาะอิสลามเราเนะ 300 กว่าคน 60 กว่าครอบครัว เช่นว่า มาจากเพชรบุรี “

การทำน้ำตาลมะพร้าว : ทฤษฎีความรู้และภูมิปัญญา ผ่านอาชีพหลักของชุมชน

การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวสวน เป็นงานที่ต้องมีความอดทนและอดทนเป็นอย่างมาก เวลาส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่าวันละ 13 – 15 ชั่วโมงจะหมดไปกับกิจกรรมที่สัมพันธ์กันระหว่างการไปขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมาทำการเคี่ยวที่โรงตาลหรือเตาตาล การดำเนินชีวิตในแต่ละวันจะเริ่มประมาณช่วงตีห้าไปจนถึงเกือบประมาณ 20 นาฬิกาหรือสองทุ่ม ซึ่งในช่วงเวลานี้คนที่ ขึ้นตาลอาจจะได้พักระหว่างช่วงเวลา 13 – 15 นาฬิกาโดยประมาณ สำหรับคนในครัวเรือนที่มีการแบ่งแยกหน้าที่การทำงานระหว่างคนขึ้นตาลมะพร้าวกับคนเคี่ยวน้ำตาลให้เป็นน้ำตาลเนื้อ แต่ ถ้าไม่มีคนมากพอที่จะแบ่งหน้าที่กัน คนขึ้นตาลมะพร้าวก็ต้องเคี่ยวตาลด้วย เวลาพักช่วงกลางวันจึงเกือบจะไม่เหลือเลย มีเพียงเฉพาะหลังเวลาสองทุ่มไปแล้วเท่านั้น กล่าวได้ว่า เวลาเกือบทั้งวัน วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวจึงอยู่กับสวนตาลมะพร้าว ไม่มีเวลาหยุดพัก หรือทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกสวนมากนัก

“ สมัยก่อนนี้ไม่มีเวลาพักเลย แต่ก่อนนี้ต้องหาพินหาไม้มาทำกับข้าว พอแล้ว แล้วนะ พอขึ้นมาแล้วก็เคี่ยวกว่าจะเสร็จ บางทีก็ไม่เคี่ยว เคี่ยวกลางคืนทั้งไว้ หาพินหาอะไร กลางวันอย่างนี้ พอแล้วตอนเที่ยง ถ้าบางบ้านมีลูกหลานก็ช่วยเตรียมเตาเตรียมกระทะ เตรียมน้ำไว้ พอพ่อแม่เลิกมาจะได้ติดไฟได้เลยอย่างเนี่ยะ มีลูกมันก็ต้องช่วยกันหมดแหละ พ่อแม่ไปทำงานหนะ พ่อใครขึ้นของใครของมันเนี่ยะ ไปกันแต่มืดเลย ไปกันตั้งแต่สามโมง โมง (ตีสาม ตีสี่) ไปขึ้นแล้ว...”

เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว

เริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ประมาณตีสี่ ตีห้าหรือไม่เกิน 6 โมงเช้า คนขึ้นตาลมะพร้าวจะต้องไปขึ้นเก็บ “ตาลเช้า” ที่ได้ขึ้นไปปาดวงและรองไว้ตั้งแต่ช่วงเย็นจนถึงค่ำของวันก่อน น้ำตาลที่ปาดลงมาจากต้นตาลมะพร้าวในช่วงเวลานี้ จะมีปริมาณน้ำตาลค่อนข้างมาก เนื่องจากแต่ต้นจะมีเวลาที่ ตาลจะหยดไหลจากวงค่อนข้างยาวนานหลายชั่วโมง เช่น ถ้าออกขึ้นต้นแรกตั้งแต่บ่ายสามโมงเย็นและมาปาดลงตอนประมาณตีห้า ก็จะเป็นเวลาประมาณ 14 ชั่วโมง เวลาประมาณ 11 โมงหรือ 12 โมง ชาวสวนมักเรียกว่า เวลาเพลหรือเวลาเที่ยง ส่วนใหญ่ก็จะปาด “ตาลเช้า” หมดครบทุกต้น

“ ตอนเช้าตื่นมาก็ขึ้นแล้ว บางคนเค้าพอตื่นนอนก็ออกมา หกโมงเช้า แล้วก็ราว ๆ ตีดเพลไม่เกินเที่ยง เย็นก็ราว ๆ 3 โมง 4 โมง...”

ในการขึ้นไปปาดแต่ละต้นก็จะนำกระบอกลงไปใหม่ แต่จะมีขนาดเล็กกว่าขึ้นไปรองต่อ ซึ่งก็ จะเรียกว่า การรองหรือรอง “ตาลเย็น” แต่ก่อนจะรองก็ต้องใช้มีดตาลที่คมมากปาดก่อน เพราะการปาดครั้งที่ผ่านมานานมากแล้ว หน้าวงจะแห้ง น้ำตาลจะไม่หยดไหลออกมาแล้ว จึงต้องมีการปาดวงมะพร้าวซ้ำ ปริมาณ “ตาลเย็น” จะมีปริมาณน้อยไม่มากนัก เพราะช่วงระยะเวลาค่อนข้างสั้น คือ ปอด “ตาลเช้า” ต้นแรกตีห้าแล้วรองใหม่ประมาณบ่ายสามโมงไปปอด “ตาลเย็น” ระยะเวลาที่จะประมาณ 10 ชั่วโมง “ตาลเย็น” ที่ได้มานี้จะนำมาอุ่น (ที่จริงคือ ต้มจนเดือดแล้วทิ้งไว้ ปล่อยให้เย็น) แล้วเก็บไว้ก่อน เพื่อเอาไว้รวมกับ “ตาลเช้า” วันรุ่งขึ้น และที่สำคัญช่วงเวลากลางวันและกลางคืนก็มีผลต่อการหยดไหลของน้ำตาลจากวงตาลมะพร้าวด้วย อากาศกลางวันจะไม่ค่อยร้อนหรือเย็นมากกว่า ทำให้น้ำตาลหยดไหลได้ดีกว่าในการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว ชาวสวนส่วนมากจะเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว หลังจากที่ทำ “ตาลเช้า” มายังเตาเคี่ยวดตาลประมาณเที่ยงวันหรือบ่ายโมง โดยจะนำมารวมกับ “ตาลเย็น” ที่ปอดลงมาเรียบร้อยหมดทุกต้นตั้งแต่ช่วงเย็นวันก่อน แล้วอุ่นเอาไว้ มาเคี่ยวพร้อมกันทีเดียว เวลาที่ใช้ในการเคี่ยวน้ำตาลใสเป็นน้ำตาลเนื้อจะใช้เวลามากน้อยก็ขึ้นอยู่กับจำนวนปริมาณน้ำตาลใส เวลาที่ใช้โดยประมาณก็คือ น้ำตาลใส 7 ปีบ 140 ลิตร เคี่ยวไปประมาณ 2 ชั่วโมงถึง 2 ชั่วโมงครึ่ง จึงจะได้น้ำตาลเนื้อ 1 ปีบหนักประมาณ 30 กิโลกรัม เวลาที่ใช้เคี่ยวขึ้นอยู่กับคุณภาพของเตาดาลและคุณภาพของเชื้อเพลิงที่ใช้

ช่วงก่อนปี 2520 การจำหน่ายผลผลิตจะมีผู้ที่มารับซื้อ มักจะเป็นเจ้าประจำ จะมาเป็นผู้ กำหนดราคาว่า วันนี้อาชีพละเท่าไร ชาวสวนน้ำตาลมะพร้าวก็จะขายให้ เพราะมีความสัมพันธ์กันมานาน จากการซื้อขายประจำ ด้วยระบบนี้ จึงเกิดความไว้วางใจกัน เวลาชาวสวนต้องการใช้เงินมากเป็นพิเศษ ก็สามารถเบิกล่วงหน้าได้ ซึ่งจำนวนเงินที่จะเบิกก็

จะพิจารณาตามจำนวนผลผลิตว่า สมควรให้หรือไม่ หรืออาจมีการต่อรองตามที่เห็นสมควร ในขณะเดียวกัน คนสวนก็จะพิจารณาด้วยเช่นกันว่า ตนเองมีน้ำตาลเนื้อวันละกี่ปีบ น่าจะขอ เบิกล่วงหน้าได้เท่าไร ผู้มารับซื้อจึงจะยินดีให้เบิกล่วงหน้า หลังจากนั้นก็จะขายน้ำตาล มะพร้าวขุดใช้การเบิกเงินล่วงหน้าไปจนกว่าจะหมด ในการเบิกเงินล่วงหน้าผู้ซื้อจะไม่ได้คิด เป็นดอกเบี้ย แต่โดยมากจะซื้อน้ำตาลเนื้อถูกลงกว่าปกติ ภาษาที่ใช้ ละทราบกันดีในหมู่คนทำ น้ำตาลมะพร้าว ก็คือ จะถูกกดราคา เช่น ราคาปกติ ที่รับซื้อประมาณปีบละ 250 บาทก็อาจจะ ซื้อเพียงปีบละ 230 บาท หากมีน้ำตาลเนื้อวันละ 5 ปีบ รายได้ ที่ควรจะได้ก็หายไปประมาณ 100 บาทต่อวัน เงิน 100 บาท นี้ก็เปรียบเสมือนการจ่ายดอกเบี้ยให้กับผู้รับซื้อนั่นเอง แต่ภายหลังปี 2520 เป็นต้นมา จำนวนน้ำตาลมะพร้าวเริ่มมีจำนวนลดน้อยลง แต่ก็ยังพอมีสู่ประกอบ กิจกรรมอยู่บ้าง จึงเป็นผลให้น้ำตาลปีบมีราคาสูงขึ้นเป็นปีบละ 300 กว่าบาท และบางช่วงเวลา ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) จะมีราคาสูงถึงปีบละ 600 บาททีเดียว

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามที่หลายฝ่ายเข้าใจ ใช้เวลาไม่น้อยกว่า 40 ปี ประเทศไทยถูกมองว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ภายใต้การวัดด้วยการเปลี่ยนแปลงระดับรายได้ต่อหัวและตัวชี้วัดทางประชากร

การพัฒนาประเทศด้วยการวางแผน เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา โดยเฉพาะในยุคแรกในช่วงสงครามเย็น ที่การพัฒนาถูกทำให้เป็นอุดมการณ์ที่แผ่ขยายมาจากประเทศทุนนิยมตะวันตก มายังประเทศโลกที่สาม ประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในเป้าหมายของการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจ ในเรื่องการพัฒนา โดยอาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องชี้นำ การพัฒนาจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของรัฐในการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในระยะต่อ ๆ มาอย่างมากมาย

การพัฒนาสมัยใหม่ที่เริ่มต้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500) ได้เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนแสดงบทบาทในเศรษฐกิจตามระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ ด้วยนโยบายส่งเสริมการลงทุนและการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ขณะเดียวกันการพึ่งพาต่างประเทศกลายเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการพัฒนา ทั้งในลักษณะของการลงทุน ความช่วยเหลือทางวิชาการ และเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า เมื่อการพัฒนาผ่านเลยมาถึงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ การขยายตัวของทุนนิยมเสรี ทำให้ภาพพจน์ของการพึ่งพากลายเป็นเรื่องไม่สำคัญ แต่ในทางปฏิบัติการเติบโตของเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งเงินลงทุนจากต่างประเทศ ดูเหมือนคนไทยจะรับรู้นโยบายเศรษฐกิจที่แถลงโดยรัฐบาลสมัยต่าง ๆ ว่า การดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ การสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุนเป็นประเด็นตัดสินว่าเศรษฐกิจจะยั่งยืนได้หรือไม่ แม้ว่าประเทศจะประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของเงินทุนโดยเสรี นโยบายทางเศรษฐกิจหลักก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง ประเทศไทยยังคงมีทิศทางการพัฒนาแบบเดิม คือ การเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมตามแบบทุนนิยม แต่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีการกล่าวถึงกันมาโดยลำดับ ได้แก่ การเน้นการลงทุนโดยภาครัฐ การส่งเสริมการลงทุนในประเทศด้วยการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า การดึงเงินตราต่างประเทศด้วยการส่งออก และการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ ไปจนกระทั่งการเปิดเสรีทางการค้าที่ขยายตัวต่อไปยังการเงิน และการลงทุนโดยเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลกในปัจจุบัน

ภายใต้ความสำเร็จที่กล่าวถึงนั้น ก่อให้เกิดผลอย่างไร สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและการสูญสลายของทรัพยากร ซึ่งแม้แต่รายงานฉบับนั้นก็ยังสรุปประเด็นทั้งห้าที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าความสำเร็จว่า “ ... การพัฒนาดังกล่าวมีต้นทุนสูงและทำให้เกิด ปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญสามประเด็นคือ 1) การพัฒนาที่ไม่สมดุล ความไม่เท่าเทียมและความลำเอียงระหว่างหญิงชาย และความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงบริการทางสังคมและสาธารณูปโภคต่าง ๆ 2) ความแตกแยกเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม การกัดกร่อนของต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม 3) ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การเร่งรัดการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญแก่ภาคอุตสาหกรรม และกำหนดศูนย์กลางความเจริญเป็นเป้าหมาย โดยหวังว่าจะส่งผลกระทบต่อนพื้นที่ยากจนต่อไป (trickle down effect) แต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกลับทำให้ช่องว่างระหว่างรายได้ถ่างออก เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น (ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2543 : 172 – 173) ภาพที่เห็นแต่ละช่วงของเวลาตลอดมา ดูจะเป็นภาพที่มีความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เปรียบเสมือนว่าเป็นการพัฒนา แต่ในความเป็นจริง ความเป็นอยู่ของคนไทยจำนวนมากกลับมีคุณภาพชีวิตที่ด้อยลง การพัฒนาตามแนวดังกล่าวมีผลต่อการปรับตัว และก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การทำมาหากิน การพักผ่อนหย่อนใจ การหาความสุขให้กับชีวิต การนับถือศาสนา และการสืบทอดขนบธรรมเนียม ประเพณี รวมทั้งการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแบบแผนต่าง ๆ ที่มาจากต่างถิ่น ต่างสังคม ได้แพร่กระจายเข้ามา จนทำให้ชุมชนมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก

กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน

ย้อนหลังกลับไปประมาณ 50 ปี ชีวิตชาวสวนมะพร้าวค่อนข้างจะมีความสุขอยู่กับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวและใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายภายในสวนมะพร้าวที่มรดามีครอบครัวที่อบอุ่นอยู่กันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา ถึงแม้ว่าจะต้องเหน็ดเหนื่อยกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวแต่ก็มีความสุข ชีวิตชาวสวนมะพร้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมองว่าความมั่งคั่งของชาติและการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนในชาติจะต้องเร่งการพัฒนาสินค้าเพื่อลดการนำเข้าและเพิ่มการส่งออก รัฐจึงทำการสร้างปัจจัยพื้นฐานบางอย่างขึ้นมาเพื่อเอื้อต่อการดำเนินการดังกล่าว ที่เห็นได้ชัดถึงการเปลี่ยนแปลงก็คือ การตัดถนน หนทาง เพื่อเข้าไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งการพัฒนาในเรื่องแหล่งพลังงานไฟฟ้า ซึ่งการกระทำของรัฐในสองเรื่องนี้ ดูจะเป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างมาก ตลอดระยะเวลา

ของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504 มาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับปัจจุบัน รัฐบาลแต่ละยุคแต่ละสมัยพยายามที่จะเร่งพัฒนาความเจริญของประเทศ ตามแนวทางของประเทศทางตะวันตกที่เน้นในด้านอุตสาหกรรม โดยที่มิได้พิจารณาในรายละเอียดของบริบทต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกับประเทศเหล่านั้น เพราะการวางแผนพัฒนาประเทศจะมาจากบุคคลที่มีส่วนได้จากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว และบอกถึงศักยภาพของผู้บริหารประเทศในการนำประเทศไปสู่การพัฒนาที่เรียกว่า “ความทันสมัย” โดยมิได้คำนึงถึงความเหมาะสม และความต้องการของคนส่วนมากที่เป็นคนฐานรากของชุมชน อีกทั้งละเลยที่จะพิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดในอนาคต โดยมองแต่เพียงว่าจะได้ประโยชน์จากการพัฒนาตามแนวทางความคิด ความเชื่อของตน และผลที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเชิงการพัฒนาในรูปของความจำเริญทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ และผลสืบเนื่องจากการดำเนินการนั้น ๆ จึงใคร่ขอเสนอ ดังต่อไปนี้

การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน

ช่วงเวลาเพียง 4 ทศวรรษกว่าของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 8 ฉบับ ได้นำพาความเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานและทิศทางการเติบโตของชุมชนมาสู่พื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอย่างมากมายและรวดเร็ว สาเหตุสำคัญมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและนโยบายการพัฒนาต่าง ๆ ที่นำลงสู่การปฏิบัติในชุมชน โดยในช่วงต้น การคมนาคมขนส่งทางบกกระจายจากพื้นที่ตอนล่าง คือ ในอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ขึ้นไปถึงพื้นที่ตอนบน คือ อำเภออัมพวาและอำเภอบางคนที ด้วยการสร้างทางหลวงสายต่าง ๆ

เมื่อถนนเข้าไปที่ใด ความเจริญก็ย่อมตามมา ซึ่งก็เป็นความจริง แต่ความจริงอีกส่วนหนึ่งก็คือ ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน

การตัดถนนเข้าไปในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ในการติดต่อกันและใช้เป็นเส้นทางในการขนส่งสินค้าทั้งจากภายในและภายนอกเข้าสู่ชุมชน ถือว่าเป็นสิ่งมีประโยชน์ยิ่งต่อคนในชุมชน แต่สิ่งที่เป็นผลตามมาจากการพัฒนาตัดถนน ก็คือ การสร้างถนนจะต้องมีการแผ้วถางทาง บางพื้นที่จะทำลายพืชพันธุ์และพันธุ์สัตว์ธรรมชาติ หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการเจริญเติบโต ผลผลิตที่ได้จากธรรมชาติก็จะแปรเปลี่ยนไป

แต่เดิมสัตว์น้ำในลำคลองที่ไหลผ่านพื้นที่บ้านคลองแขกจะมีสัตว์น้ำค่อนข้างมาก เนื่องจากเวลาน้ำหลากมาจากทางต้นน้ำแม่กลอง ผ่านจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรีมาสู่

จังหวัดสมุทรสงคราม ก็จะมีสัตว์น้ำจืด ได้แก่ กุ้ง และปลาน้ำจืดประเภทต่าง ๆ มาตามการไหลของน้ำด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อเวลาน้ำทะเลหนุนขึ้นสูงก็จะมีสัตว์น้ำเค็ม ได้แก่ กุ้ง ตะกาด กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ (ชาวบ้านเรียก กุ้งโจน) และปลาน้ำเค็ม ได้แก่ ปลากระบอก ปลาลิ้นหมา ปลาตุ๊กทะเล รวมทั้ง ปูทะเล แมงดาทะเล มาตามกระแสน้ำที่ไหลขึ้นมามีด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะบริเวณที่น้ำจืดและน้ำทะเลมาพบกัน จะมีสัตว์น้ำค่อนข้างชุกชุมเป็นพิเศษ หลังจากรมีการตัดถนน ได้แก่ การสร้างทางหลวงสายดำเนินสะดวก – บางแพ ใน พ.ศ. 2500 ถนนสายนี้เชื่อมกับถนนเพชรเกษมสู่กรุงเทพ ฯ ทำให้มีผลต่อคลองดำเนินสะดวก ต่อมาได้มีการสร้างถนนเชื่อมโยงจากถนนดำเนินสะดวก – บางแพ มายังพื้นที่อำเภอบางคนที ผ่านอำเภอมอรวรถึงอำเภอมืองสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ. 2508 ถนนสายนี้จึงเป็นถนนสายแรกที่เชื่อมการคมนาคมทางรถยนต์จากสมุทรสงครามถึงกรุงเทพ ฯ จากนั้นมีการตัดถนนสายสมุทรสงคราม – สมุทรสาคร ซึ่งเชื่อมจังหวัดสมุทรสงครามกับอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และสร้างถนนเชื่อมทางตะวันตก คือ ทางหลวงจังหวัดสมุทรสงคราม – อำเภopakท่อ จังหวัดราชบุรี (นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 48) ทำให้ถนนมาขวางกันทางน้ำที่เคยไหลเชื่อมโยงถึงกัน ถูกตัดแยกออกจากกัน ถึงแม้ว่าจะทำสะพานหรือท่อระบายน้ำต่อถึงกัน แต่ก็ทำให้ปริมาณของน้ำไหลลดลงและการไหลของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังเช่นที่ผ่านมา ทำให้ปริมาณน้ำจืดที่ไหลมาจากตอนบนของกลุ่มน้ำแม่กลองลดลง จนทำให้น้ำทะเลไหลหนุนเข้าไปสู่พื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตของเกษตรกรอย่างมาก ชาวสมุทรสงครามได้รับความเดือดร้อนมาก โครงการก่อสร้างถนนธนบุรี – ปากท่อจึงเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2516 ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองเปิด ถนนสายนี้จึงเป็นถนนที่เชื่อมไปยังกรุงเทพ ฯ และ เชื่อมไปสู่ภาคตะวันตกและภาคใต้ และที่สำคัญแนวถนนธนบุรี – ปากท่อได้กลายเป็นแนวกันน้ำ เค็ม ทำให้น้ำทะเลบริเวณพื้นที่ชายทะเลแม่กลอง และน้ำจืดที่ไหลมาจากต้นลำน้ำแม่กลองในเขต จังหวัดกาญจนบุรีไหลมาปะทะกันลดน้อยลง สภาพทางนิเวศที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต การแพร่ขยายและการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำจึงเปลี่ยนแปลงไป ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำ และปริมาณสัตว์น้ำลดจำนวนลงเป็นอย่างมาก เพราะการที่มีน้ำแห้ง น้ำหลากจะมีผลต่อการอพยพของพันธุ์สัตว์น้ำจากบริเวณต่าง ๆ และน้ำหลากยังช่วยให้สัตว์น้ำมีอาหารกิน เนื่องจากแมลงต่าง ๆ ที่เป็นอาหารสัตว์น้ำถูกน้ำท่วมแล้วหลุดลอยมาเป็นอาหาร น้ำท่วมบริเวณร่องสวน ทำให้ปลาวายขึ้นไปหาแมลงหรือไส้เดือนกินเป็นอาหารบนร่องสวน สภาพที่เกิดขึ้นจึงล้วนส่งผลต่อการขยายและแพร่ กระจ่าย เพิ่มปริมาณสัตว์น้ำ แต่ ณ วันนี้ ปรากฏการณ์น้ำหลาก น้ำท่วมเกือบจะไม่ปรากฏให้เห็นเลย สภาพโดยทั่วไป ปัจจุบันนี้ ปริมาณน้ำที่อยู่ตามลำคลองและในร่องสวนมักจะมีปริมาณน้อยและไม่ค่อยไหลถ่ายเท การที่น้ำไม่ค่อยไหลถ่ายเทนี้ ก็ มีผลทำให้เกิดน้ำเน่าเสียได้ง่าย และยังทำให้สัตว์น้ำ

พันธุ์พืชไม่เจริญเติบโต การขยาย แพร่พันธุ์ก็ลดต่ำลง โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ปริมาณน้ำจะน้อยมาก จนทำให้ไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกและเป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำอย่างปลอดภัยจากการถูกรบกวนของสัตว์ที่เป็นศัตรูหรือจากมนุษย์ สภาพเช่นนี้แยกให้เห็นความแตกต่างของการใช้ที่ดินระหว่างพื้นที่ฝั่งเหนือถนน หรือบริเวณใกล้เคียง และฝั่งใต้ถนนหรือบริเวณใกล้เคียง ทั้งทางด้านกายภาพและการทำมาหากิน

จากการพูดคุยกับชาวบ้าน บ้านคลองแขกบอกว่า การตัดถนนเข้าหมู่บ้านมีผลต่อการเดินทางเข้าออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทำให้สามารถนำสินค้าไปจำหน่ายในตลาดในเมืองหรือต่างพื้นที่ ช่วยให้ประหยัดเวลาและมีความสะดวกสบายขึ้น นอกจากนี้ ชาวบ้านยังบอกว่าการที่ปริมาณน้ำ จืดมี ปริมาณน้อยลง ทำให้น้ำทะเลหนุนเข้าสู่พื้นที่ที่เป็นสวน เวลาที่น้ำทะเลหนุนขึ้นมามาก ปริมาณน้ำทะเลจะไหลเข้ามาสู่ท้องร่องสวน ทำให้ต้นไม้ เช่น ไม้ผล และมะพร้าว ชะงักการเจริญเติบโต ให้ผลผลิตต่ำลง หรือบางปีไม่ให้ผลผลิตเลย และมีจำนวนไม้ที่ต้นไม่ คือ ไม้ผลหรือมะพร้าวต้องตาย ลง ซึ่งถือว่าเป็นวิกฤตจากการประสพภาวะน้ำเค็มที่ไหลทะลักเข้ามา ชาวสวนไม่สามารถประกอบอาชีพจากการทำสวน ไม่มีรายได้ ช่วงระยะเวลานี้ หลายครัวเรือน ผู้อยู่ในวัยแรงงานต้องทิ้งบ้านเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้าง และประสพภาวะการมีหนี้สิน จำนวนไม่น้อย เพราะมี รายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่ใช้ในครัวเรือน เนื่องจากชีวิตของชาวสวนย้อนหลังไปประมาณ 25 ปี จะอยู่โดยอาศัยทรัพยากรที่อยู่รอบบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก สวนครัว สัตว์น้ำ จำพวกกุ้ง ปลา ในลำคลอง ร่องสวนมาประกอบเป็นอาหาร จึงทำให้ไม่ค่อยมีรายจ่ายในครัวเรือน แต่เมื่อเกิดภาวะตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ละครัวเรือนล้วนแล้วแต่จะต้องได้มาซึ่งอาหารการกิน โดยการใช้เงินซื้อหามาทั้งสิ้น

การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของกลุ่มน้ำแม่กลอง

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปีแรก คือ พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2546 ก็ยังคงดำเนินไปตามแนวทางของการพัฒนาตามแนวคิดของประเทศตะวันตก ที่เชื่อกันว่า เป็นความทันสมัย ด้วยการเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม เมื่อผู้บริหารประเทศมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้นายทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ เข้ามาลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศ สิ่งที่มาตามกับการทำอุตสาหกรรม ก็คือ การหาพลังงานเชื้อเพลิงหรือพลังงานไฟฟ้ามารองรับกิจการทางด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ภายใต้นโยบายส่งเสริมการเกษตรเพื่อการค้าที่กระตุ้นให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและเพิ่มรอบการผลิตนั้น น้ำเป็นทรัพยากรที่จำเป็นในการเร่งการผลิต รัฐจึงเข้ามาควบคุมและจัดสรรน้ำในกลุ่มน้ำแม่กลอง บริเวณป่าต้นน้ำในจังหวัดกาญจนบุรี โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2507 โดยภายในโครงการประกอบด้วยการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ กันแม่

น้ำแม่กลองที่เขตอำเภอท่าม่วง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2513 เชื้อนครินทร์ครินทร์ กันแม่น้ำแควใหญ่ ที่เขตอำเภอศรีสวัสดิ์ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2523 และเขื่อนเขาแหลมกั้นลำน้ำแควน้อยที่เขต อำเภอทองผาภูมิ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2527(นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 49, 196) เมื่อ ความต้องการที่จะพัฒนาประเทศถูกกำหนดด้วยแนวคิดดังกล่าว การจัดการกับทรัพยากรทาง ธรรมชาติที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องจึงถูกนำมาใช้ประโยชน์ และจากการใช้ประโยชน์อย่างปราศจาก การวางแผน และตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะผลที่จะเกิดขึ้นกับคนที่ อยู่ทางตอนล่างของกลุ่มน้ำแม่กลอง การสร้างเขื่อน 3 เขื่อนที่กล่าวมา จึงส่งผลทำให้เกิด ปัญหาและส่งผลกระทบต่อคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง วันนี้ สิ่งที่เป็นผลกระทบ จากการพัฒนา ทำให้จำนวนพื้นที่ป่าไม้ลดลง เพราะ การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำแต่ละแห่งจะ ต้องทำการสร้างตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ และบริเวณโดยรอบของตัวเขื่อนก็ต้องถูกปรับ แปลงเป็นที่ทำการ แหล่งกักเก็บน้ำ บริเวณที่เป็นตัวเขื่อนใช้พื้นที่นับหมื่นไร่ หรือเป็นแสนไร่ การตัด ไม้ ทำลายป่าย่อมส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นของอากาศ ทำ ให้ปริมาณน้ำฝนที่เคยมีมากหรือตกชุกในอดีตลดลง ความสูญเสียทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับ ป่าถูกทำลาย อย่างประเมินค่ามิได้

ปริมาณน้ำที่เคยมีมาก เพราะความชุ่มชื้นของป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำมีมาก ทำให้ บริเวณพื้นที่ป่ามีฝนตกมาก และปริมาณน้ำฝนนั้นก็ไหลลงมาสู่พื้นที่ตอนล่าง การที่มี ปริมาณน้ำฝนไหลป่า ลงมาย่อมทำให้เกิดประโยชน์หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง การเกษตร การประมง การคมนาคม ฯลฯ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทั้ง สองฝั่ง ที่เคยอยู่อย่างสงบ เรียบง่ายและอุดมสมบูรณ์จากการอาศัยทรัพยากรที่เกิดจากธรรม ชาติ เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ชาวบ้านที่อยู่ใต้เขื่อนหรือบริเวณปลายน้ำ คือ จังหวัด สมุทรสงครามได้รับผลกระทบในทางลบจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ ซึ่งชาวบ้านเองส่วนใหญ่ ก็มิได้คิดเชื่อมโยงและมาร่วมกันพิจารณาให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ประกอบการ ถูกครอบงำด้วยวาทกรรมการพัฒนาและการกล่าวถึงผลดีและการชี้ให้เห็นว่า การสร้าง เขื่อนที่กักเก็บน้ำนั้น มีประโยชน์อะไรบ้าง จนทำให้ชาวบ้านมี ความเห็นคล้อยตาม แต่ถ้าชาว บ้านได้ถูกคิด ณ วันนี้ ความสุขของเราชาวสมุทรสงครามหายไปไหน เพราะอะไร และ ประโยชน์ที่กล่าวอ้างนั้น ใครได้ประโยชน์อย่างแท้จริง รัฐมองการพัฒนาเพื่อผลักดันให้เกิด การพัฒนาทางเศรษฐกิจเพื่อใคร เพื่อคนที่อาศัยอยู่ใต้บริเวณเขื่อนจริงหรือไม่ เพราะที่ผ่านมา ธรรมชาติที่มีฝนตก น้ำท่วมน้ำหลาก หากพิจารณาแล้วมิได้สร้างความเสียหายให้เกิดต่อการ ดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างรุนแรงมากนัก ผลที่เกิดขึ้นตามปกติทางธรรมชาติน่าจะส่งผลดี มี คุณค่า และเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยบริเวณกลุ่มน้ำแม่กลองมากกว่าใน ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านส่วนมากที่ได้ประโยชน์จากกลุ่มน้ำแม่กลองได้ประโยชน์จากการสร้างเขื่อน

กักเก็บน้ำมากกว่ากลุ่มนายทุน กลุ่มผลประโยชน์จำนวนไม่มากนักใช้หรือไม่ เพราะวิถีคิดของการพัฒนามิได้คิดถึงคุณค่าทางสังคม คุณค่าวัฒนธรรมและคุณค่าทางสุนทรีย์ที่เป็นความงาม ความสมดุลของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทุกวันนี้ รัฐได้เข้ามาดูแล กำกับ ควบคุม และคุ้มครองชาวบ้านได้เงื่อนไขให้ได้รับประโยชน์จากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำเพียงใด บ่อยครั้งที่ชาวบ้านต้องเผชิญกับการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรและการประมง และหลายครั้งที่ชาวบ้านต้องประสบกับภาวะน้ำเสียที่โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่แถบต้นลุ่มน้ำแม่กลอง ลักลอบปล่อยน้ำเสียลงมา ทำให้เกิดปัญหา กระทบต่อการอุปโภค บริโภค และที่รุนแรงอย่างมาก ก็คือ ความเสียหายของทรัพยากรสัตว์น้ำที่ต้องตายลงอย่างมากมายทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา ที่อยู่ตามธรรมชาติ และที่ชาวบ้านบริเวณใต้เขื่อนเพาะเลี้ยงเป็นอาชีพ ทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์ รัฐก็ไม่สามารถที่จะลงโทษผู้กระทำผิดหรือมีมาตรการใดที่จะจัดการให้ผู้กระทำผิดชดใช้ค่าเสียหายต่อความเสียหายที่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นจาก ความล้มตายของสัตว์น้ำและพืชพันธุ์พืชไร่ที่จะประมาณค่าได้ และกว่าทรัพยากรเหล่านี้จะคืนสภาพก็ต้องใช้เวลานานนับสิบ ๆ ปี และมีหวังว่าจะคืนกลับสู่สภาพเดิม การปล่อยน้ำเสียของโรงงานต่าง ๆ โดยเฉพาะโรงงานน้ำตาลทรายลงมาครั้งแล้วครั้งเล่า มีผลทำให้จำนวนของสัตว์น้ำล้มตายและลดลงไปเรื่อย ๆ ทุกวันนี้ ชาวบ้านที่อยู่ใต้เขื่อนจึงต้องรับกรรมจากการพัฒนาตามที่รัฐดำเนินการขึ้นมามากมายและต้องอดทนต่อสู้กันไปตามสภาพ ชีวิตของชาวบ้านจึงขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติที่ในอดีตได้เอื้อประโยชน์ต่อการบริโภคและจับไปจำหน่าย ที่กล่าวมาคือ ผลพวงจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ

ภาวะภัยแล้ง

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2522 ได้เกิดภาวะภัยแล้ง น้ำเค็มทะลักเข้าสู่พื้นที่สวน ไม่มีน้ำจืดลงมาได้ เนื่องจากเป็นเวลาเดียวกับที่มีการดำเนินการกักเก็บน้ำในเขื่อนศรีนครินทร์ ต้นมะพร้าวในสวนหลายหมื่นไร่ล้มตายลง และที่เหลืออยู่ให้ผลผลิตต่ำมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ประชาชนอพยพออกนอกพื้นที่ เนื่องจากไม่สามารถทำมาหากินได้เป็นจำนวนมาก ดังสถิติในปี พ.ศ. 2519 คือ 40.76 ต่อพันคน เป็น 58.05 ต่อพันคน ในปี พ.ศ. 2522 (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อ้างถึงใน จันทน์ เลิศจินดา ทรัพย์. 2535 : 166 – 167) หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว พื้นที่ฝั่งใต้ถนนธนบุรี – ปากท่อ ได้กลายเป็นพื้นที่ดินเค็มจัด และพื้นที่อีกฝั่งหนึ่งก็ ได้รับผลกระทบจากน้ำเค็มด้วย ไม่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการทำสวนให้ได้ผลที่ดีได้

ความล่มสลายของทุนชุมชน

สืบเนื่องจากการพัฒนาของรัฐ ภายใต้แนวคิดที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ตามแนวทางการพัฒนาของชาติตะวันตก โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกาที่ได้เข้ามาสนับสนุน ให้ความร่วมมือและให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ว่าจะด้วยการส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาเป็นที่ปรึกษา เชิญผู้นำประเทศไปเยี่ยมเยียนประเทศของตน ให้ทุนข้าราชการและนักเรียนไทยไปศึกษาต่อ ตลอดจนให้เงินสนับสนุน และช่วยเหลือโครงการต่าง ๆ ทั้งในรูปของการให้เปล่าและการกู้ยืม รูปแบบและวิธีการทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งหากพิจารณาอย่างผิวเผินจะเห็นว่า เป็นความสัมพันธ์กันอย่างฉันมิตรและมีไมตรีต่อกัน เพื่อให้ ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้า และหวังว่าคนไทยจะมีความเป็นอยู่ที่ดี และมีความสุขกันถ้วนทั่ว แต่ภายใต้การพัฒนาตามแนวทางที่ถูกวางไว้โดยที่ปรึกษาชาวตะวันตก และความเห็นชอบของผู้นำประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้น ก็คือ ประเทศมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างที่เป็นปัจจัยพื้นฐาน ด้านถนน หนทาง แหล่งน้ำ และแหล่งพลังงานไฟฟ้า เนื่องจากวิธิดคิดในการพัฒนาประเทศไปสู่การประกอบอุตสาหกรรมจำเป็นต้องจัดให้มีปัจจัยดังกล่าวรองรับการพัฒนาประเทศตามแนวคิดกระแสหลัก จึงได้ถูกกำหนดและเร่งระดมในการสร้างปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อดึงดูดให้ผู้ประกอบการให้ความสนใจที่จะเข้ามาลงทุน ดำเนินกิจการ เมื่อ สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นผลที่ตามมาจากสิ่งนั้นก็ย่อมตามมาด้วยเช่นกัน แต่สิ่งใดจะเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริงน่าจะเป็นเรื่องสำคัญที่ควรพิจารณา

การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการมีแหล่งแรงงานที่มีราคาถูก การลงทุนที่จะทำโรงงานอุตสาหกรรมของนายทุนที่เป็นคนไทย และนายทุนต่างชาติที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ในเมืองไทยจึงสานต่อเข้าด้วยกันอย่างลงตัว ภายใต้การเอื้ออำนวยและสนับสนุนของระบบราชการไทย โรงงานอุตสาหกรรมจึงก่อตัวขึ้นอย่างมากมาย นอกจากนี้ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2545 ด้วยนโยบายส่งเสริมการลงทุนในด้านอุตสาหกรรมของรัฐ ทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งตามพื้นที่ที่การคมนาคมทางบกเข้าถึงในเขตจังหวัดใกล้เคียง และในตัวจังหวัดสมุทรสงคราม (นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 50) เมื่อมีโรงงานเกิดขึ้นมาเพียงใด ความต้องการทางด้านสาธารณูปโภคด้านถนน หนทาง แหล่งน้ำ แหล่งพลังงานจึงมีการพัฒนาและเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว และการพัฒนาสาธารณูปโภคทุกด้านนั้น ก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างมาก โดยเฉพาะเป็นการเร่งใช้ และสูญเสียสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แม่น้ำ ลำคลองได้กลายเป็นแหล่งระบาย

น้ำเสียจากโรงงานต่าง ๆ และการมีโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ส่งผลให้แรงงานรุ่นหนุ่มสาว เคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมอย่างถาวร

แต่เมื่อมีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมมาแล้วด้วยเงินลงทุนเป็นจำนวนร้อยล้าน พัน ล้านบาท ภายใต้การคาดการณ์และวิเคราะห์ถึงรายจ่ายของการลงทุนและรายรับที่จะได้จากการประกอบกิจการ นายทุนย่อมคิดอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วว่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างคุ้มค่าต่อการลงทุน และแน่นอนว่า การลงทุนในโรงงานอุตสาหกรรมย่อมเป็นการทำผลิตภัณฑ์จำนวนมาก เพื่อให้ได้ผลตอบแทนคืนโดยเร็วที่สุด และการผลิตจำนวนมากจะเป็นการลดต้นทุนต่อหน่วยการผลิต เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการเร่งให้ และทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบ ดังเช่น โรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ทางทะเล ได้แก่ โรงงานปลากระป๋อง โรงงานปลาป่น โรงงานอาหารสัตว์ เป็นต้น นอกจากนี้ การที่ จะทำให้การประกอบได้รับผลกำไรมาก ก็จะต้องมีการใช้แรงงานอย่างเข้มข้น และจะต้องจ่ายค่าตอบแทนที่เป็นค่าแรงงานให้น้อยที่สุดเท่าที่จะมากได้

ปลายน้ำแม่กลองกับมลพิษในปัจจุบัน

ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างเป็นพื้นที่ท้ายน้ำ ซึ่งมักได้รับผลร้ายจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นทางตอนบนของแม่น้ำ แต่ก็มักได้เปรียบที่สิ่งไม่พึงประสงค์มีโอกาสระบายออกสู่ทะเลได้สะดวก อย่างไรก็ตาม จุดแข็งก็ไม่มีประสิทธิภาพมากนัก เมื่อปัจจัยที่มาก่อให้เกิดภาวะมลพิษในลุ่มน้ำแม่กลองให้เพิ่มมากขึ้นทุกขณะ จากการศึกษาของนันทนา พิภพลาภอนันต์ (2545 : 141 – 145) ได้แบ่งปัจจัยเหล่านั้นได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ๆ คือ ปัจจัยที่ทำให้น้ำสกปรก ปัจจัยที่ทำให้น้ำมีปริมาณน้อยลง และปัจจัยที่ทำให้น้ำไหลเวียนไม่ค่อยสะดวก ซึ่งปัจจัยทั้งหมดนี้ล้วนส่งผลต่อชาวสวนมะพร้าว ทำให้ผลผลิตมีปริมาณลดลงเรื่อยมา การประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าว ไม่คุ้มกับการลงทุนและแรงงาน จำเป็นที่จะต้องผันตัวเองไปสู่การประกอบอาชีพอย่างอื่น

1. ปัจจัยที่ทำให้น้ำสกปรก

ตลอดทั้ง 2 ฝั่งของแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ถึงอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ยังคงมีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ ปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ 22 โรงงาน ได้แก่ โรงงานน้ำตาลทราย 8 โรงงาน โรงงานผลิตกระดาษ 4 โรงงาน โรงงานผลิตไม้อัด 3 โรงงาน โรงงานแปรรูปอาหาร 3 โรงงาน โรงงานผลิตสุรา 2 โรงงาน และโรงงานฟอกย้อม 2 โรงงาน (กลุ่มมรณงค์มลภาวะอุตสาหกรรม. 2543 : 2 – 4) แม้ว่าชนิดของโรงงานจะเปลี่ยน

แปลงไปบ้าง แต่การปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำน้ำโดยไม่มีการบำบัดยังคงมีเช่นเดิม และสร้างปัญหาแก่ประชาชนเป็นระยะ ๆ

นอกจากนั้น พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างยังได้รับน้ำเสียจากทุกทิศทุกทาง นั่นคือ ทิศตะวันออกได้ รับน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมในเขตอำเภอบ้านแพ้ว ไหลลงสู่คลองสุนัขหอนเข้า คลองแม่กลอง ทำความเสียหายแก่พื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ได้รับ น้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดสมุทรสาคร ลงสู่ปากอ่าวมหาชัย และมีผลกระทบต่อ ชายฝั่งทะเลแม่กลอง ซึ่งอยู่ในรัศมีใกล้เคียงกันและทางทิศตะวันตก น้ำเสียจากฟาร์มสุกร ขนาดใหญ่ในเขตอำเภอบางแพ้ว ถูกระบายลงสู่พื้นที่ตำบลแพรกหนามแดงและตำบลยี่สาร ก่อนลงสู่ทะเลที่อ่าวบางตะบูน อีกทั้งกิจกรรมทางการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน และในพื้นที่ ลุ่มน้ำตอนล่างก็เป็นสาเหตุที่เป็นตัวเร่งให้น้ำเสีย ด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มากเกินไป ในการผลิต เช่น การทำสวนในเขตอำเภอดำเนินสะดวก ทำให้ตะกอนสารเคมีของปุ๋ย และยา ฆ่าแมลงไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองไปทำลายพื้นที่เกษตร บ่อกัก แหล่งเพาะเลี้ยงชายฝั่ง และลด ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเล

2. ปัจจัยที่ทำให้น้ำในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณน้อยลง

การจัดการน้ำในโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยการกักเก็บน้ำใน เขื่อนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน คือ เขื่อนเขาแหลม ประมาณ 4,300 – 6,700 ล้าน ลบ. ม.ต่อปี เขื่อนศรีนครินทร์ประมาณ 12,500 – 14,500 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี เขื่อนท่าทุ่งนาประมาณ 55 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี และการทดน้ำของเขื่อนวชิราลงกรณ์ แล้วส่งไปสู่พื้นที่ชลประทาน ประมาณ 5.4 ล้านไร่ในเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง และพื้นที่รอบ ๆ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัด นครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดเพชรบุรี น้ำจะถูกปล่อยมาตามลำ น้ำธรรมชาติมีเพียงการปล่อยเพื่อมาควบคุมความเค็มในบริเวณปลายน้ำในช่วงฤดูแล้ง ประมาณ 50 ลบ.ม.ต่อวินาที เพื่อให้ระดับความเค็มมีค่าน้อยกว่า 2.0 คิเป็น 1,577 ล้าน ลบ. ม.ต่อปี แม้ว่าจะมีการปล่อยน้ำออกจากเขื่อนทั้ง 4 แต่ปริมาณน้ำส่วนใหญ่ถูกกักเก็บไว้โดย เรือกสวนไร่นาตอนบน ดังนั้น ในช่วงที่มีปัญหาภัยแล้ง ความเข้มข้นของของเสียที่ถูกปล่อย จากแหล่งต่าง ๆ ลงแม่น้ำแม่กลองก็สร้างความน่าเสีย เป็นมลพิษแก่พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่าง รวม ทั้งการต้องเผชิญกับปัญหาจากความเค็มของน้ำทะเลที่พร้อมจะทะลัก หนุนเข้ามาได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้น้ำในลุ่มน้ำแม่กลองมีปริมาณน้อยลงอีก คือ การ ผันน้ำจากลุ่มน้ำแม่กลองสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในโครงการประปาฝั่งตะวันตก ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2536 ปัจจุบันคลองส่งน้ำประปาได้สร้างเสร็จแล้วความยาว 106 กิโลเมตร ปริมาณที่ ต้องการสำหรับผลิตน้ำประปาจากแม่กลองสู่คลองมหาสวัสดิ์ คือ 2,700 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี ซึ่งมี

ปริมาณมากกว่าการปล่อยน้ำไปควบคุมน้ำเค็มทางตอนปลายน้ำแม่กลองทั้งลุ่ม การแบ่งน้ำไปจากแม่กลองในโครงการนี้ ผลกระทบที่มีการคาดการณ์กันล่วงหน้า ย่อมไม่พ้นภาวะขาดแคลนน้ำ ปัญหาคุณภาพน้ำ และภาวะน้ำเค็มหนุนสูงนั่นเอง

3. ปัจจัยที่ทำให้น้ำไหลเวียนไม่สะดวก

การสร้างถนนต่าง ๆ ที่โยงกันเป็นตาข่ายเพื่อทำให้เกิดความสะดวกสบายในการคมนาคมทางบก แต่ถนนก็กลายเป็นเสมือนเขื่อนกั้นน้ำไม่ให้ไหลผ่านไปมาได้สะดวก ดังกรณีพายุลินดาถล่ม ทำให้น้ำท่วมครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2540 ถนนธนบุรี – ปากท่อกลายเป็นคันกั้นไม่ให้น้ำระบายออกสู่ทะเลได้ทันทั่วทั้ง นอกจากนี้ การเปลี่ยนมาใช้การคมนาคมทางบก ทำให้การคมนาคมทางน้ำลดลงอย่างมาก ส่งผลให้เกิดการตื้นเขินของแม่น้ำ ลำคลองต่าง ๆ น้ำไหลเวียนไม่สะดวก เนื่องจากไม่มีเรือผ่านไปมา การทิ้งสวะให้รก ไม่มีการบำรุงขุดลอก การทับถมของขยะและสิ่งปฏิกูลที่ทิ้งลงไปแม่น้ำลำคลอง ก็เป็นเหตุประกอบที่สำคัญ

พื้นที่ปลายน้ำแม่กลองยังมีโครงการป้องกันน้ำเค็ม ในเขตจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาครซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของโครงการก่อสร้างแม่กลองใหญ่ กรมชลประทาน โครงการนี้ ประกอบด้วยโครงการก่อสร้างคันกั้นน้ำเค็มความยาว 103 กิโลเมตร และอาคารประตู ระบายน้ำที่สร้างแล้วเสร็จทั้งหมด 131 ประตูในลำคลองต่าง ๆ ทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ทั้งคันกั้นน้ำเค็มซึ่งใช้ถนนบางสายที่มีอยู่แล้วและถนนที่สร้างขึ้นใหม่ และประตูระบายน้ำตามคลองต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะแคบกว่าลำคลองมาก มีคันทั้ง 2 ข้างยื่นออกมาจากฝั่งคลอง และมีช่องตรงกลางลำคลองสำหรับติดตั้งประตู ซึ่งมีความกว้างเฉลี่ย 2.50 เมตร รูปแบบประตูแบบนี้สามารถสร้างในพื้นที่น้ำจืดได้ เนื่องจากน้ำไหลลงอย่างเดียว แต่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างมีระบบการไหลเวียนของน้ำเป็นแบบน้ำขึ้นน้ำลง จึงไม่เหมาะสม เพราะเมื่อน้ำไหลขึ้นไม่ทันจะเกิดภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ได้ประตู และเมื่อน้ำไหลลงไม่ทันก็ทำให้พื้นที่เหนือประตูมีน้ำแช่ขังและเกิดการเน่าเสียได้

ปัจจัยทั้ง 3 ส่วนที่เป็นเหตุให้คุณภาพของน้ำในแม่น้ำแม่กลองต่ำลง และมีผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบการอาชีพทำสวน ทั้งสวนผลไม้และสวนมะพร้าว และอาชีพทำการประมง ทั้งในทะเลและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำตามบริเวณชายฝั่ง โดยเฉพาะชาวสวนมะพร้าว ต้องประสบกับภาวะการกัดต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว จนทำให้ไม่สามารถมีวิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวตามแบบเดิมได้ จำเป็นต้องมีการปรับตัวอย่างขนานใหญ่

เหตุปัจจัยที่ชาวสวนมะพร้าวผันตัวสู่โรงงานอุตสาหกรรม

ชาวสวนมะพร้าวในชุมชนบ้านคลองแขก มากกว่าร้อยละ 90 จะประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว เพราะอาชีพการทำน้ำตาลเป็นอาชีพที่ทำสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่จะสืบสืบทอดประเพณีและเติบโตมาภายใต้วิถีชีวิตของคนสวนตาลมะพร้าว และมีความผูกพันอยู่กับครอบครัว สวนมะพร้าว รู้สึกรอบอุ่น มีความสุข สงบ ร่มเย็น และไม่ต้องเร่งรีบ อีกทั้งยังมีความเป็นอิสระไม่ต้องอยู่ภายใต้การกำกับ ดูแลของใคร ไม่มีใครบังคับ หลายครัวเรือนแบ่งงานกัน และร่วมกันทำงานจนกว่างานการทำน้ำตาลมะพร้าวจะลุล่วงจบสิ้นไปในแต่ละวัน

ชีวิตชาวสวนมะพร้าวดำเนินมาด้วยความเป็นปกติ จากข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ พื้นที่ตำบลแพรงหนามตำแดงและตำบลปลายโพงพางปี พ.ศ. 2518 บริเวณริมคลองขุดเล็ก หมู่ที่ 1 เคยมีเตาเคี้ยวน้ำตาลมะพร้าวมากกว่า 100 เตา แต่ปัจจุบันเหลือประมาณ 10 เตา สามารถผลิตน้ำตาลมะพร้าวที่เป็นเนื้อแท้ได้วันละประมาณ 400 ปีบ แต่ปัจจุบันนี้ทั้งสองตำบลมีผลิตผลที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้วันละไม่กี่ปีบ เหตุปัจจัยที่ทำให้คนในครอบครัวที่เคยทำอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว ต้องละทิ้งอาชีพและเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน ก็น่าจะมาจากเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อย่างสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ภาวะน้ำเค็ม

สืบเนื่องจากการสร้างเขื่อนในจังหวัดกาญจนบุรี โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างเขื่อนศรีนครินทร์เมื่อปี พ.ศ. 2516 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2523 ต่อด้วยเขื่อนท่าทุ่งนา หรือที่เรียกว่าโครงการแควใหญ่ ตอนล่าง ที่รัฐบาลมีมติเห็นชอบให้ทำการก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 และเสร็จสมบูรณ์ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2524 จนมาถึงเขื่อนเขาแหลม บริเวณแควน้อย ที่ได้เริ่มก่อสร้างในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2522 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2527 ทั้งสามเขื่อนนี้แล้วล้วนแต่ก่อการให้เกิดการเปลี่ยนต่อวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว ที่ประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวและขายมะพร้าวผลเป็นอย่างมาก เพราะทำให้เกิดปัญหาการลดลงของปริมาณน้ำจืดที่ไหลลงสู่แม่น้ำแม่กลอง ไปสู่จังหวัด สมุทรสงคราม ทำให้เกิดปัญหาการหนุนของน้ำเค็มจากทะเล เข้ามายังแม่น้ำแม่กลอง และรุกเข้าสู่พื้นที่ด้านในที่เปราะบางเพาะปลูกไม้ผลและมะพร้าว มีผลกระทบต่อสวนผลไม้และมะพร้าว ถึงขั้นประสบปัญหาล่มจม

“ ช่วงบ้านเรามันตกต่ำช่วงนี้ก็เพราะน้ำเค็มเข้าคลอง น้ำเค็มมันเข้ามา ทำให้น้ำตาลเขา ไม่งาม และทำน้ำตาลแล้วน้ำตาลไม่ออก แล้วพอสมมุติว่าพอตาลที่เราขึ้นไป

นั่งปาดเนี่ยจะนั่งมันไม่ได้มันเขม้นเปราะและมันจะเล็ก ทางมันจะเล็ก หนักๆ เข้าก็ปล่อยทิ้งร้างไปตั้งแต่ปี 20 เพราะฉันไปอยู่โรงงาน ก็ตกปี 26 ”

ผลผลิตของน้ำตาลมะพร้าวที่เรียกว่า “น้ำตาลเนื่อ” ซึ่งเป็นการผลิตน้ำตาลจากมะพร้าวแท้ ๆ ลดลงอย่างต่อเนื่อง มาจนถึงช่วงปี พ.ศ. 2522 – 2523 เป็นช่วงที่มีภัยแล้งทำให้มี ปริมาณน้ำน้อยและน้ำนี้เป็นน้ำจืดที่จะไหลลงมาต้นน้ำเค็มที่บริเวณปากน้ำแม่กลองไม่ให้ไหลเข้ามาในสวน และนี่คือจุดเปลี่ยนที่สำคัญส่งผลกระทบต่อการผลิตของสวนมะพร้าวเป็นอย่างมาก เมื่อเกิดผลเช่นนี้ ชาวสวนมะพร้าวต้องทำงานหนักขึ้น เหนื่อยมากขึ้นเพื่อให้ได้ผลผลิตใกล้เคียงกับในอดีตที่ผ่านมา แต่ก็ไม่เป็นไปเช่นนั้น และร่างกายชาวสวนที่ทำอยู่เดิมก็เริ่มกำลังอยู่แล้ว ร่างกายก็ยิ่งทรุดโทรมและมีผลกระทบต่อสุขภาพร่างกาย เสี่ยงต่อการเจ็บป่วยและโอกาสที่จะพลาดพลั้ง เกิดอุบัติเหตุตกต้นมะพร้าวได้

“ เสี่ยง เหนื่อย เหนื่อยสุด ๆ เลยขึ้นตาลเนื่อะ ขึ้นตาลถ้าเราเพลอเมื่อไหร่ก็ตกเมื่อนั้น เราตกครั้งหนึ่งเข็ดตลอดเลยนะ ตั้งแต่ตกต้นมะพร้าว ทุกวันนี้ยังเดินไม่ถนัดเลยนะตั้งแต่อายุ 19 บางคนพิการขึ้นตาลไม่ได้เลย ทำน้ำตาลเนื่อะ ไม่มีวันหยุด ถ้าฝนตกแรง ๆ ก็ต้องหยุดเหมือนกันแหละ ไม่ไหว ฝนตกฟ้าลั่น ก็ไม่เอากันแหละ พอฝนตกมาก ๆ ”

แต่ละวันที่ผ่านมาเป็นปี ผลผลิตตกต่ำลงอย่างต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2518 ถึง พ.ศ. 2523 เหนื่อยสายตัวแทบขาด แต่รายได้ไม่พอค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและการใช้จ่ายเพื่อการดูแลสุขภาพร่างกาย บางรายต้องอาศัย ยาบางประเภทที่ถูกโฆษณาชวนเชื่อว่าจะช่วยให้ทำงานได้โดยไม่ปวดเมื่อยและไม่เหนื่อย จึงทำให้ชาวสวนในยุคนี้บริโภคยาที่เรียกว่า “ยาขยัน” ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อร่างกายคือ ถ้าไม่กินจะทำงานไม่ไหวและกินมาก ๆ ก็จะทำให้เกิดประสาทหลอน ภาวะวิกฤตนี้ดำรงอยู่มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 5 – 6 ปี ชาวสวนมะพร้าวมีภาระต้องกู้หนี้ยืมสิน บางรายต้องขายสวนหรือถูกยึดที่ดิน หลายคนในครอบครัวจึงต้องละทิ้งอาชีพการขึ้นตาลมะพร้าวไปเป็นแรงงานรับจ้างรายวันในงานต่าง ๆ หรือเข้าไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาคร

“ สมัยก่อนไม่มีโรงงานหนะนะ สมัยนี้มีโรงงานแล้วลูก ๆ ก็ไปกันหมด...”

“ คิดแล้วน้ำตาลเนื่อในท้องที่นะลูก เด็ก ๆ มันก็ไม่อยากขึ้นทำโรงงานดีกว่าสบาย ไม่ต้องเสี่ยง วันละ 160 - 170 สบายกว่า ”

2. การขาดทักษะและความรู้ในกระบวนการขึ้นตาลและทำน้ำตาลมะพร้าว

เมื่อเกิดภาวะที่คนรุ่นเก่าละทิ้งการขึ้นตาลมะพร้าวและทำน้ำตาลมะพร้าว เข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างไม่น้อยกว่า 5 – 6 ปี อันเนื่องมาจากภาวะน้ำเค็มและภาวะภัยแล้ง การถ่าย

ทอดและสืบทอดทักษะและความรู้ที่เกี่ยวกับอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวจึงขาดความต่อเนื่อง เด็กหรือเยาวชนรุ่นหลังไม่ได้สัมผัสและได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสวนตาลมะพร้าว บางครอบครัวถึงขั้นไม่มีผู้สืบทอดเพราะผู้ใหญ่ที่มีทักษะและความรู้อายุมากจนไม่สามารถขึ้นตาลมะพร้าวได้ บางรายก็ไม่ย้อนกลับมาทำอาชีพทำสวนตาลมะพร้าว เพราะการเว้นช่วงการขึ้นตาลมะพร้าวนาน ๆ จะทำให้เส้นสายยืดและการหยุดไปนาน ๆ หลายปี เมื่อเริ่มต้นใหม่จะทำให้เกิดอาการปวดเมื่อย เพราะโดยทั่วไปการทำอาชีพขึ้นตาลมะพร้าวก็เป็นอาชีพที่ไม่ค่อยมีเวลาพักผ่อนและเสี่ยงต่อการบาดเจ็บหรือเสียชีวิต จากการตกจากต้นมะพร้าวได้ตลอดเวลา การขาดช่วงของการสืบทอดที่ยาวนานจึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนรุ่นหลังขึ้นตาลมะพร้าวหรือทำน้ำตาลมะพร้าวไม่เป็น

“ จ๊ะ เคยขึ้นกันทั้งนั้นแหละนี่ตรงนี้เป็นมะพร้าวทั้งนั้นแหละ ทำตาลกันหมด แต่เดี๋ยวนี๊ ไปโรงงานกันแล้วมีน้อยมากที่จะขึ้นมะพร้าวขึ้นตาลเนี่ย หนุ่ม ๆ สาว ๆ ไปกันหมด ก็มันคล้ายกับว่าเขาเบื่อตาลๆมันก็ ลำบาก ฝนตกก็ต้องขึ้นฟ้าแลบลมนั่นก็ต้องขึ้นแบบนี้ ”

“ แพนตกต้นตาลตั้งแต่ลูกคนหัวปีอายุ 12 นี่มันก็อายุตั้ง 40 กว่าแล้ว มารักษาที่วัด ในจ. เพชรบุรี ตอนนั้นเงินทองก็ไม่ค่อยดี ทำได้อาติศยหนึ่งก็เอาไปให้เขา ถึงได้เดินไม่ได้ไง เงินทอง ก็ไม่ถึง เดินไม่ได้ ขาสิบไปข้างหนึ่ง จนก็ทำเลียงมีคนตั้ง 6 คนตอนนั้นที่เขาตกมีลูก 4 คน มีอยู่ 5 คนที่เขาตก ลำบากมาก จนลำบากมาก ตอนก่อนสัมภาษณ์กับคนแรก โอ้โหใจตื่นเสียงสั่นพูดถึงเรื่องอดีตตื่นตันใจ...”

3. ความคิดและการตัดสินใจเลือกอาชีพของคนรุ่นใหม่และความรู้สึกของคนรุ่นเก่า

จากเหตุปัจจัยข้อหนึ่งและข้อสอง ทำให้คนรุ่นเก่าเองก็รู้สึกว่าการประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นอาชีพที่ต้องอดทนและเหน็ดเหนื่อยมาก และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นน่าจะชวนคนรุ่นลูกที่รุ่งเรืองของชาวสวนมะพร้าวได้ยาก พ่อ แม่หรือผู้ปกครองจึงมักจะส่งเสริมสนับสนุนให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือและมีการศึกษา เพื่อจะมีงานทำที่สบายหรือเหนื่อยยากลำบากน้อยกว่าการทำสวนมะพร้าว และที่สำคัญเมื่อเกิดภาวะวิกฤต การที่เด็กไม่ได้ติดตามและมีส่วนในการช่วยเหลือในการ งานที่เกี่ยวกับการทำสวนตาลมะพร้าว ก็ยิ่งเป็นปัจจัยเร่งที่ทำให้ตัวเด็กเองอยู่ห่างออกไปจากอาชีพที่ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ได้ทำอยู่ เมื่อไม่มีความคุ้นเคยและไม่ได้ทำอย่างต่อเนื่อง การตระหนักในคุณค่าและมีความมุ่งมั่น ผูกพันต่ออาชีพที่จะสืบทอดจึงสลายหายไปพร้อมกันไปด้วย

ตัวเด็กเองเมื่อถูกส่งให้ไปเรียนหนังสือในโรงเรียน ก็ไม่ค่อยได้เข้ามาจับงานสวน และการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมในยุคนั้น ทำให้เด็กเกิดการเปรียบเทียบระหว่างการทำงานในสวนกับการทำงานในโรงงาน และมองเห็นว่า การทำงานสวนต้องใช้แรงกาย เหน็ดเหนื่อย และหาเวลาพักผ่อนได้ยาก ไม่มีวันหยุด ไม่ว่าฝนจะตก แดดจะออกก็ต้องทำและเป็นงานกลางแจ้งเสียส่วนมาก ไม่มีโอกาสที่จะออกไปสังสรรค์พบปะกับผู้คน ไม่สามารถที่แต่งตัวสวย ๆ งาม ๆ รายได้ไม่แน่นอน อายุ มากขึ้นทำงานได้น้อยลง รายได้ก็น้อยตามไปด้วย และการทำงานในสวนมะพร้าวจะทำให้ร่างกายหยาบกร้าน มือด้าน เท้าด้าน และเสี่ยงต่อการเกิดการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุได้ง่าย ต่างจากงานในโรงงานที่มีเวลาเข้าออกที่แน่นอน มีเวลาได้พักผ่อน และทำงานในร่ม ได้แต่งตัวสวย ๆ มีวันหยุด มีโอกาสได้พบปะสังสรรค์กับผู้คนมาหน้าหลายตา และได้รับเงินประจำเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือน และรายได้จะเพิ่มขึ้นตามอายุและประสบการณ์ ที่กล่าวมาทั้งหมด จึงเป็นสิ่งที่เด็กหรือเยาวชนคนรุ่นใหม่ละทิ้งอาชีพการทำสวนมะพร้าว และทำน้ำตาลมะพร้าวไปใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ชาวสวนมะพร้าวได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อน ทำให้น้ำเค็มหนุน ทำให้สวนมะพร้าวล่ม และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมของชุมชน ในด้านการขยายตัวทางการศึกษาของสมาชิกชุมชนสวนตาลมะพร้าว และการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในบริเวณพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดโดยรอบ ทำให้คนวัยหนุ่ม-สาวที่อยู่ในวัยทำงานปัจจุบัน เบนวิถีชีวิตเข้าสู่งานอาชีพในหน่วยงานราชการ บริษัท และโรงงานอุตสาหกรรม ละทิ้งวิถีชีวิตชาวสวนซึ่งเป็นการทำงานที่ต้องเหนื่อยเกือบตลอดทั้งวัน และแทบจะตลอดทั้งชีวิต หาเวลาว่างพักผ่อน เทียวเตร่และเข้าสังคมได้ยาก นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนผันตัวเองเข้าสู่อาชีพอื่น เช่น การทำนา กุ้ง บ่อปลา สลิด หรือการเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่น ซึ่งสามารถทำรายได้ได้ดีกว่าอาชีพสวนตาลมะพร้าว ก็เป็นอีกเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การละทิ้งวิถีชีวิตชาวสวนตาลมะพร้าว แต่การที่จะทำเช่นนั้นได้จะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีและมีที่ดินเป็นของตนเอง

แม้ว่าวิถีชีวิตชาวสวนตาลมะพร้าวจะเคยเป็นวิถีชีวิตชุมชนในชนบทที่มีความสุข ได้อยู่กับครอบครัว ร่วมกันทำงาน ทั้งงานในสวนและงานของชุมชน เช่น งานบุญ งานวัด ใช้ปัจจัยการผลิตน้อย มีรายได้พอประมาณ ไม่มีหนี้สิน มีเงินออม เนื่องจากมีรายจ่ายในครอบครัวน้อย มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง เพราะการขึ้นตาลมะพร้าวและการเคี้ยวน้ำตาลมะพร้าวตามความเหมาะสมของสภาพร่างกายเท่ากับเป็นการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอตลอดชีวิต

แต่ความจริงที่ปรากฏก็คือ การสืบทอดวิถีชีวิตของชาวสวนตาลมะพร้าวจะเริ่มจางหายไป ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จะมีอายุระหว่าง 40 - 55 ปี แต่ละครั้วเรือน

จะเหลือสมาชิกที่ทำตาลมะพร้าวเพียง 1 - 2 คนเท่านั้น ซึ่งคาดคะเนว่าเมื่อคนรุ่นนี้มีอายุประมาณ 60 ปี ภูมิ ปัญญาทางด้านการทำสวนมะพร้าวเพื่อทำน้ำตาลมะพร้าวก็น่าจะหมดไป น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท่งคงเหลือน้อยหรือหมดไป จะมีก็เพียงการเก็บผลมะพร้าวเพื่อจำหน่ายแทน วัฒนธรรมการทำน้ำตาลมะพร้าว และเตาตาลก็จะเสื่อมสลายและค่อย ๆ สูญหายไปที่สุดในที่สุด

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชน

ตลอดชีวิตของผู้วิจัยตั้งแต่จำความได้ เห็นว่าชาวสวนมะพร้าวได้รับความสนใจ เอาใจใส่ และความช่วยเหลือจากรัฐอย่างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชพันธุ์อื่น ๆ เช่น อ้อย ถั่วเขียว มันสำปะหลัง ทุเรียน ฝรั่ง ฯลฯ ชาวสวนมะพร้าวอยู่อย่างพึ่งตนเองมาโดยตลอด ต้องจำกัดตัวเอง โดยอยู่อย่างประหยัด อดออม ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้มากที่สุด จนอยู่ในระดับแค่พออยู่พอกินเท่านั้น ความเสื่อมสลายของอาชีพการทำน้ำตาลมะพร้าวที่เป็น “น้ำตาลเนื้อแท้” สามารถตอบได้เลยว่าหมดสิ้นไปจากสังคมก็ว่าได้ ยกเว้น แต่ชาวบ้านเองจะทำได้กินเองในครอบครัวหรือทำเฉพาะสำหรับผู้รู้จักและสั่งทำเป็นพิเศษ เพราะการทำน้ำตาลเนื้อแท้ จะต้องมีความพิถีพิถัน และความสะอาดที่วังตาลที่น้ำตาลใสจะหยดลงมาจะต้องสะอาด น้ำตาลที่จะทำได้ดีจะต้องเป็น “น้ำตาลเช้า” คือ น้ำตาลที่ขึ้นโรงตั้งแต่ช่วงเย็นข้ามคืนแล้วไปปลดลงในตอนเช้า และถ้าเป็นฤดูร้อน น้ำตาลที่ได้ก็จะนำมาเคี่ยวแห้งซ้ำ และเนื้อไม่แน่น ต่างจากน้ำตาลในช่วงฤดูหนาวที่ น้ำตาลจะใส สะอาด นำมาเคี่ยวและจะไม่เหนียว เนื้อแน่น รับประทานอร่อยกว่ากันมาก นี่เป็นเพียงรายละเอียดปลีกย่อยเพียงน้อยนิดของกรรมวิธี การทำน้ำตาลมะพร้าวที่มีอยู่อย่างมากมาย

ในการทำน้ำตาลมะพร้าวดูเหมือนขั้นตอนการทำเพื่อนำน้ำตาลใสมาจากต้น ยากต่อการหาวัตถุดิบใดใดมาช่วยได้ กรรมวิธีในการทำจะต้องเป็นการเรียนรู้โดยตรงจากผู้ที่ทำมาก่อนแล้ว และจะต้องเรียนรู้ ปรับปรุงด้วยตนเอง แต่ก็ได้ช่วยเพิ่มปริมาณหรือลดเวลาที่ใช้ในการนำน้ำตาลมะพร้าวมาจากต้นมะพร้าว แต่สิ่งที่มีการปรับเปลี่ยนจากเดิมก็คือ กรรมวิธีและการปรับเปลี่ยนเครื่องมือ อุปกรณ์ที่จะใช้ในการทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น การนำมอเตอร์ไฟฟ้าเข้ามาติดตั้งกับใบพัด เพื่อใช้ปั่นน้ำตาลที่เคี่ยวแล้วให้แห้ง แทนการใช้เหล็กส้อมที่ใช้แรงงานคนส้อมด้วยมือ การเปลี่ยนภาชนะที่รองน้ำตาลจากต้นจากกระบอกไม้ไผ่ที่หายาก เพราะมีการใช้กันมากและถูกตัด ทำลายในช่วงการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำบริเวณป่าไม้เมืองกาญจนบุรี จนทำให้ปริมาณลดน้อยลงและเจริญเติบโตทดแทนไม่ทันต่อการใช้ มาเป็นกระบอกอลูมิเนียมหรือกระบอกพลาสติกแทน และยังมีการปรับใช้อุปกรณ์บางอย่างให้มีความสะดวก คล่องตัวมากขึ้น และมีการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาที่ทำให้น้ำตาลใสที่นำมาจากต้นมะพร้าวแห้งยากและเหนียวหนืด ด้วยการนำน้ำตาลทรายมาเจือปน และผลจากการเรียนรู้นี้ได้ทำให้มีการเชื่อมโยงไปสู่การทำ “น้ำตาลหลอม”

การจัดการและกลไกทางการตลาดของผู้ผลิต “น้ำตาลหลอม” ที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบและสามารถเข้าไปจัดการ ควบคุมตลาด และสามารถตอบสนองความต้องการใน

การใช้น้ำตาลมะพร้าวของผู้บริโภคในระดับต่าง ๆ ได้ จึงทำให้ผู้ผลิตน้ำตาลในระดับครัวเรือนมีผลกระทบอย่างมาก เพราะการทำน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ทำได้น้อย ใช้เวลาและต้นทุนสูงกว่าการทำน้ำตาลหลอม เมื่อน้ำตาลเนื้อแท้มีจำนวนน้อย และราคาแพงจึงมีการจำหน่ายในตลาดทั่วไปอยู่ในแวดวงที่จำกัด ผู้บริโภคส่วนมากจึงคุ้นเคยกับน้ำตาลหลอมที่ผลิตออกมาจำนวนมาก และส่งออกจำหน่ายในท้องตลาดทั่วประเทศ ผู้บริโภคคุ้นชินกับน้ำตาลหลอม น้ำตาลหลอมจึงติดตลาด จนทำให้ผู้บริโภคน้ำตาลหลอม รับรู้และเชื่อว่า นี่แหละคือน้ำตาลมะพร้าวแท้

จากน้ำตาลแท้สู่น้ำตาลหลอม

ภาวะการทำน้ำตาลจากต้นมะพร้าวประสบกับปัญหาวิกฤตในหลายด้าน จนทำให้จำนวนผู้มีทักษะ และความรู้ ความสามารถในการทำน้ำตาลจากต้นมะพร้าวลดลงอย่างน่าใจหาย เพราะปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เป็นตัวสาเหตุของปัญหา จนทำให้จำนวนน้ำตาลที่ได้จากต้นมะพร้าวลดน้อยลง จากการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาน้ำตาลที่ได้มา เมื่อนำมาเคี่ยวแล้วแห้งยาก เหนียวหนืด เนื้อไม่แน่น ด้วยการนำน้ำตาลทรายมาเจือปนเพียงเล็กน้อย ทำให้ชาวสวนมะพร้าวบางรายเริ่มเชื่อมโยงทางความคิด พร้อมทั้งพิจารณาเห็นว่าน้ำตาลทรายที่ขายในท้องตลาดมีราคาต่อกิโลกรัมประมาณ 13 -15 บาท ในขณะที่น้ำตาลมะพร้าวจำหน่ายอยู่ประมาณกิโลกรัมละ 18 บาท เกิดส่วนต่างอยู่ประมาณ 2 บาท ชาวสวนมะพร้าวหลายครัวเรือนที่เคยใช้น้ำตาลทรายมาเจือปน เริ่มเพิ่มปริมาณน้ำตาลทรายมากขึ้น จนเป็นสัดส่วนครึ่งต่อครึ่ง และเพิ่มมากขึ้นจนมีน้ำตาลมะพร้าวอยู่เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยความต้องการในตลาดของผู้บริโภคน้ำตาลมะพร้าวที่เคยมีอยู่เดิมยังมิได้เปลี่ยนแปลงไป การมีประชากรเพิ่มมากขึ้นปริมาณความต้องการน้ำตาลมะพร้าวก็เพิ่มตามไปด้วย ถึงแม้จะไม่มากเท่าน้ำตาลทรายก็ตาม แต่ก็ทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวมองเห็นช่องทางที่จะหารายได้เพิ่มจากการทำน้ำตาลที่เรียกว่า “น้ำตาลผสม” เพราะหากไม่มีการผสม ผลผลิตที่ทำได้จากน้ำตาลมะพร้าวแท้จะมี ปริมาณน้อยมาก การดำรงชีพโดยอาศัยน้ำตาลแท้ก็จะไม่เพียงพอ ซึ่งถ้าหากพิจารณาดูก็อาจจะมองว่า เป็นเรื่องน่าขันที่มีการนำน้ำตาลทรายที่เป็นเม็ด แล้วนำมาละลายให้กลายเป็นน้ำ เพื่อเคี่ยวใหม่แล้วนำมาปั่นให้แห้ง แต่ในความน่าขบขันนี้ เป็นการปรับตัวและการเรียนรู้ของชาวสวนตาลมะพร้าวที่ต้องทำ เพราะน้ำตาลที่เป็นเนื้อแท้มีค่อนข้างน้อย เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนของการทำการผสมน้ำตาลทรายลงไปในน้ำตาลมะพร้าว ว่าให้ผลตอบแทนต่อชาวสวนอย่างไร จึงขอยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย ดังนี้

การทำน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ถ้าจะให้ได้น้ำตาลเนื้อแท้ 1 ปีบ น้ำหนักประมาณ 30 กิโลกรัม จะต้องนำน้ำตาลจากต้นมะพร้าวจำนวน 7 ปีบหรือ 140 ลิตร มาเคี่ยวให้งวดแล้ว

นำมาปั่นจนเป็นน้ำตาลแห้ง และถ้าขายก็จะได้เงินมาประมาณ 540 บาท (คิดราคาขายที่ กิโลกรัมละ 18 บาท) ดังนั้น จากข้อมูลตรงนี้ พอจะคำนวณได้ว่า น้ำตาลใส 1 ปีบจะให้เนื้อ น้ำตาลแห้งประมาณ 4.5 กิโลกรัม

เพื่อเพิ่มจำนวนปริมาณน้ำตาลแห้งให้มากขึ้น ชาวสวนมะพร้าวก็จะนำมาผสม กับน้ำตาลทราย หากใช้ส่วนผสมน้ำตาลมะพร้าวอย่างใด 1 ปีบกับน้ำตาลทรายอีก ประมาณ 25 กิโลกรัม ก็จะทำให้ได้น้ำตาลมะพร้าวผสมประมาณ 30 กิโลกรัมเช่น เดียวกัน หากขายกิโลกรัมละ 17 บาท น้ำตาลผสม 1 ปีบ จะได้เงินมาประมาณ 510 บาท ถึงแม้ว่าจะต่างกันประมาณ 30 บาท แต่การลงทุนต่ำกว่า เพราะน้ำตาลผสมนำ น้ำตาลทรายมาผสมประมาณ 25 กิโลกรัม ต้นทุนน้ำตาลทรายต่ำกว่าน้ำตาลผสม ประมาณกิโลกรัมละ 2 – 3 บาท ทำให้เพิ่มรายได้มาประมาณ 50 – 75 บาท ก็ทำให้ได้ กำไรจากส่วนต่าง คือ $(50 - 75) - 30 = 20 - 45$ บาท และที่ได้มากขึ้นไปอีกคือ การนำ น้ำตาลใสที่เป็น น้ำตาลมะพร้าวแท้ อีกจำนวน 6 ปีบมาผสมกับน้ำตาลทรายก็จะทำ ให้มีรายได้เพิ่มประมาณ $6 \times (20 - 45) = 120 - 270$ บาท หากรวมทั้งหมด 7 ปีบก็จะ ทำให้มีรายได้เพิ่มวันละประมาณ 140 - 315 บาท

“ น้ำตาลทรายมันถูก ถูกกว่าน้ำตาลมะพร้าวด้วย อย่างสมมติว่าน้ำตาล มะพร้าวโลละ 17 บาท น้ำตาลทรายนี้เค้าซื้อมาเป็นกระสอบ กิโลละอาจจะตก 13.50 หรือ 14 บาท ราว ๆ นี้ แล้วเขามาหลอมเป็นเนื้อน้ำตาลมะพร้าวเนี่ยะ เค้าจะได้กำไร อีก 2 บาท 3 บาท ”

การทำน้ำตาลผสมที่ได้อาจจะใช้เวลาและเชื้อเพลิงเพิ่มมากขึ้น เมื่อนำน้ำตาล ใส 7 ปีบมาผสมกับน้ำตาลทราย แต่ถ้าเทียบกับการทำน้ำตาลปีบเนื้อแท้ให้ได้ 7 ปีบ จะต้องเคียวน้ำตาลใสไม่ น้อยกว่า 49 ปีบ ซึ่งจะต้องใช้เวลาและเชื้อเพลิงมากกว่าการ เคียวน้ำตาลใส 7 ปีบผสมกับน้ำตาลทรายประมาณ 175 กิโลกรัมมากมาย และที่ สำคัญการที่จะได้มาซึ่งน้ำตาลใส 49 ปีบ ในภาวะที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็น เช่นนี้ เป็นเรื่องที่ยาก หากจะทำได้จะต้องทำงานอย่างเข้มข้นและใช้คนหลายคน พิจารณาราว ๆ หากมะพร้าว 1 ต้น ใน 1 วัน ให้น้ำตาล 2 ลิตร หากจะได้น้ำตาลใส 140 ลิตร ต้นขึ้นต้นมะพร้าวประมาณ 70 ต้น ซึ่งก็ถือว่ามากสำหรับการใช้แรงงานชาว สวนที่เป็นผู้ ชายใน 1 วัน และถ้าจะต้องทำให้ได้ 49 ปีบ ก็เท่ากับต้นขึ้นมะพร้าว จำนวน 490 ต้น ซึ่งเป็นไปไม่ได้ สำหรับคนหนึ่งที่จะทำได้

นี่คือ ความจำเป็นที่ชาวสวนตาลมะพร้าวจะต้องปรับวิธีการในการประกอบอาชีพใน การทำสวนน้ำตาลมะพร้าว ทั้ง ๆ ที่ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนใหญ่ไม่ได้ต้องการให้เป็นเช่นนั้น เพราะเบื้องต้นของการนำน้ำตาลทรายมาผสมก็เพื่อแก้ปัญหาน้ำตาลใสที่ได้ต้นมะพร้าวแห้ง ยาก และเหนียวหนืด เนื้อไม่แน่น ในความเป็นจริงแล้ว ชาวสวนมะพร้าวยังปรารถนาที่จะ

รักษาเอกลักษณ์ของความเป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ไว้มากที่สุด แรกเริ่มเดิมทีที่ผสมน้ำตาลทรายลงไปจะผสมประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และทำให้คุณสมบัติของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้แปรเปลี่ยนไปไม่มากนัก

แต่ปัจจุบันนี้ การทำน้ำตาลผสมได้แปรเปลี่ยนไปอีกระดับหนึ่ง คือ เปลี่ยนสภาพเป็น “น้ำตาลหลอม” เกือบทั้งหมด และที่สำคัญเป็นการประกอบกิจการของชาวสวนตาลมะพร้าวที่ฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือเป็นความร่วมมือกันของชาวสวนกับนายทุนที่เห็นช่องทางทางการตลาดที่จะทำน้ำตาลหลอมออกจำหน่าย เพราะคนเหล่านี้สามารถหาตลาดและทำกลไกทางการตลาด เพื่อผลิตน้ำตาลที่ตนเองหลอมขึ้นมาออกจำหน่ายทั่วไป ทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ เช่น ลาว พม่า กัมพูชา และเวียดนาม เป็นต้น และวันนี้ผู้บริโภคมีความคุ้นชินกับการบริโภคน้ำตาลหลอม ที่ผลิตจากโรงหลอมในจังหวัดสมุทรสงครามไม่น้อยกว่า 4 แห่ง เป็นจำนวนนับพันปีบ ผู้บริโภคที่ไม่ เคยได้ลิ้มรสหรือลองชิมอาหารหรือขนมที่ทำจากน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ก็จะไม่ทราบถึงความแตกต่าง และรสชาติความอร่อยหอม หวานมัน อีกทั้งทุกวันนี้ผู้บริโภคก็ขาดความละเอียดอ่อนและพิถีพิถันในความผสมกลมกลืนลงตัวของการใช้น้ำตาลมะพร้าวหรือน้ำตาลทราย เพื่อประกอบอาหาร เพราะมองว่า ไม่ว่าน้ำตาลอะไรก็ให้ความหวานเหมือน ๆ กัน และที่สำคัญในการเลือกซื้อน้ำตาล ลูกค้าน่าจะพิจารณาราคา ยิ่งถ้าใช้จำนวนมากเพื่อผลิตอาหารหรือขนมก็ต้องที่จะลดต้นทุนให้มากที่สุด ผู้ประกอบธุรกิจน้ำตาลหลอมจึงแทรกตัวเข้าไปเสนอขายได้ดีกว่าชาวสวนตาลมะพร้าวที่ ทำเพียงเล็กน้อย และไม่มีความสามารถในการจัดการเรื่องการตลาด

นอกจากการทำน้ำตาลผสม หรือน้ำตาลหลอมโดยใช้เนื้อน้ำตาลปีบเนื้อแท้หรือน้ำตาลมะพร้าวใสมาผสมกับน้ำตาลทรายแล้ว การทำน้ำตาลหลอมวันนี้ได้มีการทำในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การนำเอาน้ำมะพร้าวแก่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า น้ำมะพร้าวห้าวมาละลายกับน้ำตาลทรายขาว และผสมกับเบะแซเพื่อเพิ่มความเหนียวและเติมกากน้ำตาล (molasses) เพื่อแต่งสีให้มีลักษณะใกล้เคียงกับน้ำตาลปีบที่ทำมาจากน้ำตาลมะพร้าวแท้ และในขั้นตอนสุดท้ายเพื่อปรับสีให้น้ำตาลมีสีน้ำตาลนวลต้องตามรสนิยมของผู้บริโภค จึงมีการใส่สารฟอกขาวลงไป ซึ่งแน่นอนว่าการใส่สารเคมีลงไปหากมีปริมาณที่ไม่เหมาะสมก็อาจจะส่งผลต่อสุขภาพร่างกายของผู้บริโภคได้ นอกจากนี้ จากรายงานการศึกษาของวรรณภา ตุงศ์สมบูรณ์ (2536 : 58 – 63) พบว่า น้ำตาลหลอมมีการปลอมปนด้วยแป้ง และ ถวีส ทองสัน (2545 : 48 – 80) รายงานว่า น้ำตาลหลอมมีการปลอมปนด้วยแป้งมัน และเนื้อฟักทองเหลว เพื่อเพิ่มน้ำหนักและลดต้นทุนการผลิต

การทำธุรกิจ “น้ำตาลหลอม” โดยคนที่เคยทำน้ำตาลเนื้อแท้มาก่อน หรือการทำร่วมกับนายทุน ล้วนแต่เป็นการทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จนกระทั่ง

ทุกวันนี้ การรับรู้ของผู้บริโภคโดยทั่วไปในสังคม จะมองอย่างกลับหัวกลับหางกันระหว่างน้ำตาลหลอมกับน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ชาวสวนมะพร้าวที่ทำน้ำตาลเนื้อแท้จะวางขายในตลาดทั่วไปได้น้อย เนื่องจากจะมีราคาแพงกว่า ผู้บริโภคก็จะไม่ซื้อ ขณะเดียวกัน ถ้าจะจำหน่ายในราคาเดียวกับน้ำตาลหลอมก็ จะขาดทุน ภาวะกดดันทางการตลาด จึงมีผลทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนมากจึงต้องมีการปรับตัวหันมาทำน้ำตาลหลอมตาม แต่ก็ยังมีปัญหาเรื่องการตลาด เพราะมีจำนวนไม่มากและไม่สามารถสร้างเครือข่ายทางการตลาดได้ เมื่อผลิตน้ำตาลหลอมออกมาจึงจำที่จะต้องเข้าไปเป็นรายย่อยของโรงหลอมรายใหญ่ จึงถูกกดราคาต่ำลง เพราะโรงงานหลอมเองก็ผลิตวันละหลายร้อยปีบหรือเป็นพันปีบ ชาวสวนตาลมะพร้าวรายย่อยเหล่านี้จึงถูกบีบทั้งสองทาง

“ บางวันเป็นพันปีบนะ เค้หลอมกัน เค้ส่งกันเป็นคันรถสิบล้อ สมัยก่อนไม่มี น้ำตาลหลอมเนี่ยะ มีเรือต่อออกไปขาย ขายกันไปเป็นต่อ ๆ แถวบ้านเราทำตาลกันทั้งนั้นตลอดเลย เนี่ยะลองน้ำตาลปีบละ 600 ลิขี้เกียจจะหันมาขึ้นตาลไม่ทำโรงงานกัน ที่นี้ ทำโรงงานนะ ได้วันละ 165 มั่นก็พอกิน ไม่มีรายได้ ทำตาลเนี่ยะ มั่นก็ถูกใช้มัยได้น้อย กว่าโรงงานอีกใครจะมาทำ ไปทำโรงงานดีกว่า ลองตาลปีบละ 600 ลิ ขี้ จะหันมาทำตาลกันเยอะเยอะ เพราะสวนปล่อยร้างเยอะตามบ้านเนี่ยะ เป็นป่าทั้งนั้นเลย ”

หากจะผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้จำหน่ายก็มีตลาดเฉพาะที่จำกัด รายได้ที่ได้รับก็ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็นของแต่ละครัวเรือนต้องใช้ ในแต่ละวัน และถ้ามีภาวะเจ็บป่วยเกิดขึ้นภายในครอบครัว หรือมีสมาชิกเล็ก ๆ ที่ต้องเลี้ยงดูและสมาชิกบางคนยังต้องเรียนหนังสือ หลายครอบครัวจึงมีภาระการเป็นหนี้ คุณภาพชีวิตของชาวสวนมะพร้าวและอาชีพการทำน้ำตาลมะพร้าวในแบบดั้งเดิมที่หลายคนเคยเห็นและมองว่าเป็นชีวิตที่มีความสุข เรียบง่าย และเต็มไปด้วยวัฒนธรรมของชาวสวนตาลมะพร้าวที่น่าจะจรรโลง รักษาไว้ น่าจะเป็นความฝันที่ยากจะทำให้ หวนคืนกลับมาได้อย่างง่ายหรือเป็นจริงดังเดิมได้

การผลิตน้ำตาลหลอมมิได้มีเฉพาะแต่โรงงานในเขตพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเท่านั้น แต่ยังกระจายไปตามจังหวัดต่าง ๆ เนื่องจากการผลิตน้ำตาลหลอมสามารถทำได้โดยใช้น้ำตาลทรายขาวเป็นหลัก ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำตาลมะพร้าวเป็นวัตถุดิบในการผลิต แม้โรงงานผลิตน้ำตาลหลอมในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามจะใช้น้ำมะพร้าวห้าว เพื่อวัตถุประสงค์ในการปรุงแต่งกลิ่นให้คล้ายกับน้ำตาลเนื้อที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวแท้เท่านั้น การผลิตของจังหวัดอื่น ๆ ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำมะพร้าวก็ได้ ดังนั้น การผลิตน้ำตาลหลอมจึงสามารถผลิตได้ในจังหวัดอื่น ๆ เช่น โรงงานน้ำตาลหลอมที่อำเภอปากซอ ชอนแก่น ลำปาง เมื่อเป็นเช่นนั้นแนวโน้มของ

การผลิตน้ำตาลหลอมที่จะเข้ามาทดแทนจึงมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้มีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อย ๆ เช่นกัน

“ อ้อ แล้วต้นเหตุมันมาจากไหน ฉันว่ามันเกี่ยวกับตาลหลอม ตาลหลอมมันเยอะแล้วคนเขาก็ไม่ค่อยชอบกินตาลเนื้อไซ้ๆ ของเรามันก็เลยถูก เพราะตามลั้ง (ลั้ง คือ แหล่งรับซื้อน้ำตาลมะพร้าว – ภาษาที่ชาวบ้านเรียก) ที่มาซื้อตาลเนื้อไปมันก็ไม่ค่อยขายก็เอาไปหลอม เพราะมันขายได้น้อย เอาไปเป็นหัวเชื้อ แล้วก็เอาไปหลอมขายอีกที เพราะว่าตาลเนื้อนี้เขาเอาไปเขาไม่ส่งต่างจังหวัด เขาเอาเก็บไว้ เหมือนว่าเค้าเอา ของเขาที่หลอมออกไป เหมือนเขาทำอย่างนี้หลอมตาลเนื้อแล้วต่างจังหวัดทั้งบ้านก็กินน้ำตาลหลอมไปแล้ว น้ำตาลเนื้อมันก็ไม่ค่อยมีมันถึงได้น้อย ”

นอกจากนี้ ชาวบ้านคลองแขกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ทางภาครัฐจะเข้ามาสนับสนุนและให้ หลักประกันราคาน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ เหมือนกับที่เข้ามาดูแลและประกันราคาน้ำตาลทราย และจะต้องมีส่วนช่วยในการประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึง ความแตกต่างของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้และน้ำตาลหลอม อีกทั้งน่าจะมีการควบคุมในเรื่องมาตรฐานของผลผลิตทางการเกษตร ในเบื้องต้นควรให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาจัดการดูแล จัดงบประมาณและให้มีการดำเนินการในรูปของสหกรณ์เพื่อรับซื้อผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ แล้วส่งจำหน่ายต่อไปในตลาดต่าง ๆ

“ จะเป็นอบต. ที่เป็นกรรมการอยู่ในหมู่บ้านเราเนี่ยะ ต้องเป็นโครงการน้ำตาลเนื้อ แบบรับซื้อมา แบบโรงน้ำตาลหลอมแบบนั้นแหละ แล้วส่งออก เราตั้งเป็นโรงงานขึ้นมาแล้วรับซื้อน้ำตาลเนื้อ ต้องมีทางการ ทางนั้นช่วยด้วยถึงจะไปได้ อาจจะ เป็นรัฐให้งบมาเหมือนกับเป็นเป็นทุนสำรอง หาดตลาดให้เรา แล้วเราทำก็ส่ง แล้วก็รู้ว่าน้ำตาลนี้ละ 100% บ้านเราเนี่ย ก็ส่งประเทศ สมัยก่อนที่ทำตาลก็ส่งประเทศนอกมันก็ราคาดีสิ เค้าได้กันเยอะราคาไม่ตกเท่าไรหรอก ก่อนนี้เค้าว่าคนทำตาลนี้รวยนะ สมัยนี้ทำไม่รวย ”

จากที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งก็เป็นการทำลายวัฒนธรรมชาวสวนตาลมะพร้าว สำหรับการทำน้ำตาลมะพร้าวโดยชาวสวนมะพร้าวรายเล็กที่ต้องปรับตัว เพื่อความอยู่รอดตามภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจและพอจะอนุโลม ให้ อภัย เพราะเป็นการในลักษณะของการผสมเจือปนน้ำตาลทรายแต่เพียงเล็กน้อย เพื่อแก้ปัญหาบางประการที่ทำให้เกิดผลเสียต่อการทำน้ำตาลมะพร้าว แต่สิ่งที่จะต้องสร้างความตระหนักรู้และชี้ให้เห็นคุณค่าของความเป็นชาวสวนมะพร้าวที่ทำการผลิตน้ำตาล

มะพร้าวเนื้อแท้ สำหรับผู้ผลิตรายใหญ่ที่ทำในแบบโรงงานที่มุ่งในทางการค้า เพื่อหากำไรจาก ส่วนต่างระหว่างน้ำตาลทรายกับน้ำตาลมะพร้าว โดยมีได้คำนึงถึงความถูกต้องและความซื่อสัตย์ สุจริตต่อผู้บริโภคน้ำตาลมะพร้าว แต่การสร้างความตระหนักในคุณค่าและการมีคุณธรรม จริยธรรมกับความร่ำรวย มั่งคั่งของคนบางคน คงเป็นเรื่องที่ยากและห่างไกลจากความ เป็นจริง

การพลิกผันของชาวสวนมะพร้าว เพื่อสร้างความเป็นของแท้ให้แก่ น้ำตาล มะพร้าว

ความตกต่ำของชาวสวนมะพร้าวถูกกระทำในเชิงโครงสร้างของการบริหารของรัฐ โดยหวังผลการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค แล้วละเลยการมองชุมชนที่อยู่ในระดับจุลภาค ผลกระทบจากการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่ถูกสร้างและกระทำโดยรัฐ ทำให้ชุมชนหลายชุมชน ในประเทศเกิดการล่มสลายและสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในสังคมแปรเปลี่ยนไป เป็นความเสื่อม ชาวบ้านคลองแขกก็เป็นชุมชนหนึ่ง ที่ตกอยู่ในสภาพดังกล่าว การ เปลี่ยนในเชิงโครงสร้างบางด้านเป็นความยากที่ชาวชุมชนจะต่อต้านหรือคัดค้านได้ แต่ในบาง สิ่งบางอย่าง หรือบางเรื่อง ชาวบ้านเริ่มที่จะรวมตัวกันเพื่อวิเคราะห์ถึงต้นเหตุที่ทำให้เกิดผล กระทบต่อคนในชุมชน

วันนี้ ผู้นำชุมชนบ้านคลองแขกได้มีการประชุมหารือกับกลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการใน หน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชน เพื่อทำการถอดบทเรียน ปรับเปลี่ยนวิธีคิด และกระบวนการ ทำงาน เพื่อให้คนในชุมชนได้หันหน้าเข้ามาหาทางออกร่วมกัน ในการรักษาและสืบสาน เพื่อสืบทอดการทำสวนมะพร้าวและการทำน้ำตาลมะพร้าว โดยมุ่งที่จะทำการรักษาความ เป็นของแท้ของน้ำตาลมะพร้าวเอาไว้ จากการพบปะหารือ พูดคุยกันหลายครั้ง ที่ประชุมได้มี ความเห็นร่วมกันว่าจะต้องมีการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ขึ้นมา เพื่อเป็นแหล่งการออมเงินและ ใช้ประโยชน์ในอนาคตสำหรับการจัดการเรื่องการตลาด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดซื้อ จัดหา อุปกรณ์ ของใช้ที่จำเป็นสำหรับคนในชุมชน หรือการเข้ามาจัดการ ดูแล เรื่องของผลิตภัณฑ์ สินค้าที่เป็นผลผลิตของคนในชุมชน

การทำความเข้าใจกับคนภายนอกของสังคมให้ทราบถึง ผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อ แท้ ทางกลุ่มได้หารือและกำลังดำเนินการ ก็คือ การจัดตั้งศูนย์สาธิตและเผยแพร่ภูมิปัญญา การทำน้ำตาลมะพร้าว เพื่อเปิดให้บุคคลทั่วไปได้เข้ามาสัมผัสและเรียนรู้ เพื่อเปรียบเทียบ ได้ เรียนรู้และรับรู้ ว่า น้ำตาลมะพร้าวที่ผลิตขึ้นมาจำหน่ายทั่วไปกับน้ำตาลมะพร้าวของแท้ที่ผลิต โดยชุมชนแห่งนี้ มีความแตกต่างกันอย่างไร คนที่เข้ามาเยี่ยมชมศูนย์และบริเวณรอบศูนย์จะได้ สัมผัสกับวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว และสามารถที่ลองเข้ามาสัมผัสกับกิจกรรมบางกิจกรรมได้

โดยตรง นอกจากนี้ทางกลุ่มยังมี ความตั้งใจที่จะจัดงาน เพื่อตั้งคนให้เข้ามาลิ้มชิมรสอาหารที่มีน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท่งเป็นส่วนประกอบ จะมีรสชาติที่แตกต่างไปจากการใช้น้ำตาลทราย น้ำตาลผสม หรือน้ำตาลหลอมเป็นส่วนประกอบอย่างไร

“...ให้รู้ส่วนน้ำตาลหลอมก็คือน้ำตาลหลอม น้ำตาลเนื้อก็คือน้ำตาลเนื้อ แต่ที่นี้ต่างจังหวัดไม่รู้น้ำตาลเนื้อเป็นยังไงน้ำตาลหลอมเป็นยังไง ที่นี้เราอยากให้รัฐช่วยแยกแยะว่านี่เป็นน้ำตาลหลอม นี่เป็นน้ำตาลเนื้อนะ ตั้งไปอีกราคาหนึ่งให้มันดีขึ้นยังมีคนทำตาลอีกเยอะบ้านเรา ตาลสวนมะพร้าวที่นี่น้อยนะ จังหวัดเรานะ คนนี้ยะมันจะมองว่าซื้ออะไร ที่ถูกกว่าบาทหนึ่ง สองบาท จะเอาของถูกดีกว่า แล้วคุณค่ามันจะเป็นยังไง ”

ทางกลุ่มตั้งความหวังไว้ว่า เมื่อคนส่วนมากรับรู้ เห็นความแตกต่าง และให้คุณค่าต่อผลผลิตที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท่ง ทางกลุ่มก็จะดำเนินการเพื่อทำมาตรฐานสินค้าน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท่ง ซึ่งก็จะเป็นการสร้างเกณฑ์ที่จะทำให้มีการพิจารณา กำหนดคุณภาพของน้ำตาลมะพร้าวแต่ละประเภท เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อผู้บริโภค และผู้บริโภคจะได้ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่า ผู้บริโภคต้องการบริโภคของประเภทใด และได้สินค้าที่มีความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ผลิตสินค้าน้ำตาลมะพร้าว และก็จะช่วยให้ชาวสวนมะพร้าวเนื้อแท่งได้มี พื้นที่และได้รับการคุ้มครองดูแลพร้อมกันไปด้วย

ประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่ง ก็คือ ผู้นำชุมชนเป็นชาวไทยมุสลิม ได้เสนอความคิดเห็นต่อกลุ่มว่า น้ำตาลมะพร้าวคนอิสลามก็ใช้ในการบริโภคไม่น้อย แต่อาจจะยังมีความวิตกกังวลและไม่มั่นใจในการประกอบการทำน้ำตาลมะพร้าว เพราะ สินค้าที่จะส่งไปจำหน่ายยังประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามจะต้องได้รับตราฮาลาล ถ้าน้ำตาลของชุมชนบ้านคลองแขกสามารถทำได้มาตรฐานและได้รับฮาลาล ก็จะทำให้ผลผลิตมีแหล่งจำหน่ายได้กว้างขวางมากขึ้น

การปรับตัวของชุมชนจะเกิดขึ้นมิได้ ถ้าไม่ได้รับการรวมแรง ร่วมใจของคนในชุมชนอย่างแท้จริง และเรื่องสำคัญที่ควรหยิบยกมาพิจารณาก็คือ การปรับปรุงสภาพสวนมะพร้าว และการถ่ายทอดทักษะ ภูมิปัญญาในการขึ้นตาลมะพร้าวให้กับคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะการหาพันธุ์มะพร้าวดี และให้น้ำตาลมาก อีกทั้งจะต้องมีวิธีคิดที่จะต้องปลูกมะพร้าวแซม เมื่อปลูกไปได้สักประมาณ 3 ปี และเมื่อต้นเก่ามีอายุ 6 ปี ให้ผลมาแล้ว 3 ปี ก็ควรโค่นต้นเก่าทิ้งเพราะต้นใหม่ที่ปลูกแซมไว้ก็ จะสามารถให้ผลผลิตที่เป็นน้ำตาลได้ นอกจากนี้ ยอดมะพร้าวต้นที่โค่นทิ้งก็ยังสามารถขายยอดเพื่อนำไปประกอบเป็นอาหารตามร้านอาหารและภัตตาคารได้อีกต่อหนึ่งด้วย

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ชุมชนบ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 เป็นชุมชนที่แยกออกมาจากบ้านโคกเกตุ ฯ หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นหมู่บ้านแห่งเดียวที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกับชาวไทยพุทธ ตลอดเวลาที่ผ่านมา ถึงแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่ชาวบ้านทั้งหมดก็มีความรักใคร่ สัมผัสดีกันดี และมีการรวมกลุ่มกันพัฒนาชุมชนกันมาอย่างสม่ำเสมอ จากการพบสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9 ทำให้ทราบว่า ก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามา ชาวบ้านก็มีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และจัดกลุ่มสวัสดิการสังคม โดยการจัดระบบประปาหมู่บ้าน และมีการจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ทำให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม พบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันทำงาน ดูแล รับผิดชอบชุมชนของตนร่วมกัน และร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชน

การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์

เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักที่จะจัดการในด้านการออมเงินและการพึ่งพาอาศัยกัน จากการสะสมทุนในหมู่บ้านเป็นรายเดือน เมื่อได้เงินจำนวนหนึ่งแล้ว จะได้นำมาจัดสรรให้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกได้กู้ยืม เพื่อไปทำประโยชน์ในกิจการที่แต่ละครอบครัวประสงค์จะทำ หรือเพื่อผ่อนคลาย บรรเทาปัญหาหรือภาระบางอย่างที่จำเป็น จากข้อมูลที่ได้จากผู้ใหญ่บ้านทำให้ทราบว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ได้ตั้งขึ้นมาตั้งแต่ วันที่ 13 เมษายน 2543 และตอนนี้สัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้านได้มีส่วนในการช่วยเหลือและบรรเทาความเดือดร้อนไปหลายรายแล้ว โดยจะมีคณะกรรมการ ฯ พิจารณาให้กู้เป็นราย ๆ ไป และมีสมาชิกให้ความสนใจมากพอสมควร ยอดเงินก็เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยสมาชิกจะต้องซื้อหุ้น ๆ ละ 50 บาท คนหนึ่งจะซื้อคนละกี่หุ้นก็ได้ และจะต้องส่งเงินออมทรัพย์ทุกเดือน

“ มีการรวมหุ้นกันเองว่าจั้น มีสมาชิก 77 คน ตอนนี้ มีเงิน 89,400 บาท ให้ชาวบ้านขอยืมไปใช้ โดยกรรมการ ฯ เค้าจะพิจารณาตามความเหมาะสมว่าควรจะให้เท่าไร “

เนื่องจาก ตามหลักการทางศาสนาอิสลามจะคิดดอกเบี้ยไม่ได้ ทางกลุ่มจึงต้องทำ ความเข้าใจร่วมกัน ใครขอยืมไปจำนวนเท่าไร จะต้องเสียค่าบำรุงให้กับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เพื่อเงินจะได้ งอกเงยขึ้นจากเดิม โดยมีการคิดค่าบำรุงร้อยละ 2 ต่อเดือน อย่างเช่น มีการให้ยืมไปจำนวน 5,000 บาทก็ต้องชำระคืนให้ครบภายใน 10 เดือน พร้อมกับเงินค่าบำรุง คือ

เดือนที่ 1 คืนเงินต้น 500 บาท ต้องจ่ายค่าบำรุง 100 บาท เดือนที่ 2 คืนเงินต้น 500 บาท พร้อมค่าบำรุง 90 บาท ค่าบำรุง

ลดลงเดือนละ 10 บาท ไปจนกว่าจะครบ 10 เดือน เป็นต้น

กลุ่มสวัสดิการสังคม

ในชุมชนหมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 5 ที่อยู่กันคนละฝั่งคลองได้มีการจัดทำประปาหมู่บ้าน โดยได้ รับงบประมาณจากรัฐบาลให้ดำเนินการให้มีน้ำประปาใช้ ในช่วงที่เผชิญกับภัยแล้ง อดีตผู้นำได้ ดำเนินการไว้หลายปีมาแล้ว และถึงกักเก็บน้ำเกิดการชำรุดจำเป็นที่จะต้องซ่อมแซม แต่ก็ได้ซ่อมแซมให้ดี เนื่องจากมีปัญหาเรื่องงบประมาณ และการบริหารงบประมาณในอดีตมีการรั่วไหล มีการใช้ จ่ายเพื่อซื้อวัสดุ อุปกรณ์แพงกว่าความเป็นจริง

“ หมู่บ้านละแสน ผู้นำเก่า ทางนั้นไปซื้ออุปกรณ์หมด ท่อเนี่ยเขาลงมาเส้นละสองร้อย สองร้อยกว่าบาทนะ แต่ผมซื้อร้อยสิบบาทนะ เนี่ยะ แล้วมันกินเท่าไร ผมนะผมลงหนังสือไว้เลยแหละ ท่ออเนี่ยะ ท่อไปตามท้องร่องเนี่ยะ มันลงตัว 50 บาท ผมซื้อ 18 บาท...”

การจัดสวัสดิการน้ำประปา เดิมอยู่ในการจัดการดูแลของผู้นำท้องถิ่นคนเก่า ต่อมาผู้นำคนเก่าลาออก ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ได้เข้ามาดูแลและเข้ามาปรับปรุง เพื่อให้ชาวบ้านได้มีน้ำประปาใช้อย่างสะดวก สบายมากกว่าที่ผ่านมา แต่ก็มีปัญหาในการบำรุงรักษา และค่าใช้จ่ายในเรื่องค่าไฟฟ้า การเก็บเงินค่าใช้น้ำ เพราะพื้นที่บริการครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน การจัดเก็บค่าบริการจากหมู่บ้านที่ไม่ได้เป็นลูกบ้านของตนทำได้ยาก ประกอบกับผู้นำคนเก่าก็ได้ให้ความร่วมมือ ารายรับที่ได้กับรายจ่ายและค่าบำรุงรักษาจึงได้รับไม่เพียงพอ ทำให้การบริหารในส่วนนี้มีปัญหาบ้างเป็นบางครั้ง ซึ่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 บอกว่าคงจะต้องแบ่งการดูแลออกเป็นหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน ในส่วนนี้ ผู้ศึกษาได้เสนอว่า น่าจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาร่วมกัน ดูแลรับผิดชอบ และบริหารกิจการ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

“ ผมหมู่ที่เก่า มันไปใช้หมู่สี่ หมู่ห้า หมู่เจ็ดเนี่ยะ มันก็หมู่ผมดูแลคนเดียว ผมก็ปัญหาเกิด มันไม่มีบไ้ไหนะบำรุงรักษา มีแต่สร้างประปาอย่างเดียว แต่ผมว่านะ ถ้าเป็นหมู่เดียวอย่างงี้ มันก็มันก็ดูแลได้ แต่นั่นมัน ไร่ ไร่ หมู่สี่ หมู่ห้า หมู่เจ็ด แล้วหมู่เก่า เฉพาะที่ตั้งอยู่หมู่เก่าของ..มีห้าบ้านพอดี ตรงนั้นรวม..แปดสิบกว่าหลังใช้กัน “

จากการจัดสวัสดิการ เรื่องน้ำประปาหมู่บ้าน จะเห็นว่าการบริหารจัดการยังไม่เหมาะสมเนื่องจากไม่มีการแบ่งแยกความรับผิดชอบในการดูแล และการจัดเก็บรายได้ เพื่อ

นำรายได้มาไว้ใช้ จ่ายในการบำรุงรักษาและจ่ายค่าไฟฟ้าที่ใช้ในสูบน้ำ เพื่อเก็บเก็บขึ้นถังและส่งไปยังบ้านเรือนต่าง ๆ การหารีร่วมกันจึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการ และเป็นหนทางในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

กลุ่มเลี้ยงไก่ และกลุ่มเลี้ยงปลา

เพื่อเป็นการช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม ในปี พ.ศ. 2537 รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณผ่านมาทางศูนย์การศึกษาชนนอกโรงเรียน โดยการจัดหาไก่พันธุ์ไข่และปลาดุกมาแจกให้ ชาวบ้านได้เลี้ยงในครัวเรือน โดยมีการแบ่งแจกจ่ายกันไป

ในการเลี้ยงชาวบ้านก็ต้องลงทุนในการทำเล้า และค่าอาหารในการเลี้ยง แล้วเมื่อไก่ไข่จึงนำไข่ไก่ไปขาย ทำให้ชาวบ้านมีไข่ไก่รับประทานและเหลือขายเป็นรายได้ส่วนหนึ่ง ส่วนการเลี้ยงปลาดุก ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะมีร่องสวนอยู่แล้ว ก็จะปล่อยปลาดุกลงไปร่องสวน จึงไม่ ต้องใช้จ่ายเงินในการลงทุนขุดบ่อน้ำในการเลี้ยงปลาดุก แต่ก็ต้องมีทุนจำนวนหนึ่งเพื่อซื้ออาหารให้กับปลาดุกเมื่อยังเป็นปลาเล็ก เริ่มเลี้ยงใหม่ ๆ และมีอาหารเสริมบ้างเป็นบางครั้ง แต่ตามปกติ ก็จะเป็นการเลี้ยงตามธรรมชาติ โดยการสร้างเล้าไก่ไว้บนบ่อเลี้ยงปลาดุก

“ ตั้งแต่ปี 37 งบของ กศน.มีเลี้ยงปลาดุกเลี้ยงไก่ แล้วก็เป็นที่เลี้ยงเป็นวิทยากรให้ ที่จริงเขาจะให้เลี้ยงกันทั้งหมู่บ้านเลยนะ ที่นี้พอประกาศออกผมก็ไม่ได้แบบว่า ถ้าบางคน เขาจะไม่ให้ ประกาศออกหอยกระจายชวนะ ู้ มากัน 20 ชาวบ้านเลยอยากจะได้ลูกไก่ไปเลี้ยง ถ้าไม่เป็นกลุ่มนี้เขาไม่ให้ ต้องทำเป็นกลุ่ม เขาไม่ให้เป็นตัวเงิน ให้พันธุ์ไก่มาเลี้ยงกันสามร้อยตัว ”

การดำเนินการทั้งสองโครงการ มีส่วนช่วยให้กลุ่มของชาวบ้านที่ได้รับพันธุ์ไก่และปลาดุก อีกทั้งได้รับการอบรมการเลี้ยงจากศูนย์การศึกษาชนนอกโรงเรียน ได้มีอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนและในชุมชนในราคาประหยัด ส่วนที่เหลือยังจำหน่ายออกไปยังเพื่อนบ้านในชุมชน เพราะไข่ไก่ที่ ขายก็กำหนดราคาเพียงฟองละ 1.50 บาท และยังเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชาวบ้านและเยาวชนในหมู่บ้านอีกด้วย

จากการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมทั้งสาม ในชุมชนหมู่บ้านคลองแขก ได้ทำให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน และทำกิจกรรม เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน คนในชุมชนได้มีการพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสนทนากัน ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

จึงเกิดขึ้น โดยผ่านทางกิจกรรม ที่เกิดจากการประชุมหรือจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำโครงการต่าง ๆ ร่วมกัน

การเปิดตัวของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นนโยบายเร่งด่วนของรัฐบาลที่กำหนดขึ้นในการบริหารราชการแผ่นดิน ของนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่ได้แถลงต่อรัฐสภา เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2544 โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

นโยบาย

เพื่อเป็นการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้าน และชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง

โดยรัฐจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองกองทุนละ 1 ล้านบาท พร้อมเสริมสร้างและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมือง ให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองตนเอง

ปรัชญา

1. เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น
2. ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง
3. เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน
4. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม
5. กระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

วัตถุประสงค์

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนสำหรับการลงทุน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถ
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตัวเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานราก
5. เกิดศักยภาพ / ความเข้มแข็งของประชาชนในหมู่บ้าน / ชุมชนเมือง

หลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

นโยบายดังกล่าวจะประสบความสำเร็จได้ควรประกอบด้วยหลักสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ความพร้อมของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ทั้งความพร้อมของคนและครัวเรือน การควบคุม ดูแลกันเองในหมู่บ้านและชุมชนเมือง ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการกองทุน สังคมของหมู่บ้านและชุมชนเมืองเอง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ฯ ธนาคารหมู่บ้าน กองทุนอาชีพ กองทุนสวัสดิการ กองทุน กข.คจ. ฯลฯ
2. การบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนของหมู่บ้าน ทั้งในส่วนเงินอุดหนุนจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ กับกองทุนทางสังคมของชุมชน และกองทุนที่หน่วยงานราชการจัดตั้งขึ้น เพื่อให้กองทุนดังกล่าวมีการบริหารจัดการให้สอดคล้องและเกื้อกูลกัน
3. การปฏิรูประบบราชการแผ่นดิน ตามแนวทางให้หมู่บ้าน / ชุมชนเมืองเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา การพัฒนาเป็นของหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยส่วนราชการเป็นผู้สนับสนุนในด้านวิชาการและจัดการกองทุน
4. การติดตามและประเมินผล โดยมีตัวชี้วัดประสิทธิภาพของกองทุน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการพึ่งพาตนเอง เพื่อความโปร่งใส มีประสิทธิภาพ

การดำเนินงานนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาล ได้มีการจัดตั้งเป็นกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแล้ว 73,819 กองทุน และมีการจัดสรรเงินให้แก่กองทุน 73,441 กองทุน วงเงิน 73,441 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 98.1 ของหมู่บ้านและชุมชนเมืองทั่วประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. 2546)

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก

บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่ได้รับการจัดสรรเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาท เมื่อทางหมู่บ้านได้รับทราบนโยบายของรัฐบาล และทราบว่ารัฐบาลจะให้ชุมชนจัดระบบบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองกันเอง ผู้นำหมู่บ้านจึงได้พิจารณาและเห็นว่าควรจะต้องมีการนัดประชุมหารือร่วมกันกับชาวบ้านเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก เพื่อให้มีความพร้อมและสามารถดำเนินการอย่างมีระบบ และชาวบ้านได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ผู้นำหมู่บ้านจึงได้ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

การประชุมร่วมกับชาวบ้าน

การจัดสรรเงิน 1 ล้านบาทให้กับหมู่บ้าน โดยให้คนในชุมชนหารือร่วมกันที่จะบริหารเงินกองทุนกันเอง นับว่าเป็นภาระที่สำคัญและเป็นความใหม่ของการจัดการบริหารเงินจำนวนที่ค่อนข้างมาก จึงทำให้ผู้นำชุมชนจะต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้าน เพื่อมิให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องและมีได้มีส่วนร่วมรับรู้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ดังนั้น ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 จึงได้ออกประกาศทางหอกระจายข่าวเชิญชาวบ้านให้มาร่วมประชุมรับรู้ และหารือร่วมกันเป็นเบื้องต้น และได้เชิญท่านนายอำเภออัมพวา มาร่วมชี้แจงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และเป็นการย้าให้ชาวบ้านทราบเงินจำนวนนี้เป็นเงินที่รัฐบาลมอบให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล และจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง หากดูแลและจัดการอย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง มีการจำนวนเงินงอกเงยเพิ่มมากขึ้น และขอให้รับทราบว่าเงินจำนวนนี้ เป็นของทุกคนในชุมชนที่จะต้องดูแล รับผิดชอบร่วมกัน

การประชุมเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

ในการประชุมชาวบ้าน เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2544 ชุมชนได้จัดให้มีการประชุมขึ้นที่ มัสยิดดำรงอิสลาม มีชาวบ้านมาร่วมประชุมมากกว่า 3 ใน 4 ของหลังคาเรือน ซึ่งเป็นไปตามระเบียบของการประชุมเพื่อพิจารณาเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยเริ่มจากการเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมที่จะเป็นกรรมการกองทุน ฯ ที่ละคน และให้มีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้ว ก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม สำหรับชุมชนบ้านคลองแขกได้พิจารณาที่จะเลือกตัวบุคคลจำนวน 11 คนมาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ชาวบ้านที่มาร่วมประชุมยกมือให้ได้รับการเลือกเป็นกรรมการ 11 คน หลังจากนั้นจึงได้มีการพิจารณาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ผลจากการพิจารณาชาวบ้านที่มาร่วมประชุมยกมือเป็นเอกฉันท์กับบุคคลที่ถูกเสนอชื่อให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวนี้ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองทั้ง 11 คน ประกอบกรรมการชาย 6 คน และกรรมการหญิง 5 คน และมีการกำหนดตำแหน่งต่าง ๆ ในกองทุนไว้คือ ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง รองประธาน ฯ เลขานุการ ฯ ทรัพย์สิน ฯ และที่เหลือเป็นกรรมการ 7 คน หลังจากนั้น คณะกรรมการ ฯ ได้มีการหารือกันที่จะเรียนรู้ ทำความเข้าใจหลักการของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองอย่างละเอียด เพื่อที่จะร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านคลองแขกออกมา และในวันนั้นได้มีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจำนวน 28 ราย

ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

การจัดทำระเบียบ ข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก ได้มีการกำหนดการประชุมในวันที่ 15 กรกฎาคม 2544 โดยในวันนั้นมีผู้มาเข้าร่วมประชุมจำนวน 9 คน ขาดประชุม 2 คน และได้มีการพิจารณาแต่งตั้งผู้เปิดบัญชีกองทุน และผู้ถอนเงินบัญชีกองทุน จำนวน 4 คน ประกอบด้วย ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เจริญญิก ฯ เลขานุการ ฯ และกรรมการ 1 คน และหากจะกระทำทั้งสองได้ จะต้องลงชื่อสองในสี่

สำหรับการร่างระเบียบ ข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขกได้มีการประชุมอีก 2 ครั้ง ในวันที่ 6 ตุลาคม 2544 และวันที่ 11 ตุลาคม 2544 โดยในครั้งหลังนี้ได้มีการแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน ฯ เพิ่มอีก 1 คน ระเบียบ ข้อบังคับส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันกับหมู่บ้านอื่น ๆ ขั้นตอนแรกที่สำคัญ ก็คือ หากจะเข้าร่วมในกองทุนหมู่บ้านก็ต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อจะได้มีสิทธิในการกู้ แต่ที่บ้านคลองแขก หากใครเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์มาแล้ว 3 เดือนก็สามารถกู้เงินจากกองทุนได้ด้วยเช่นกัน และในการสมัครเป็นสมาชิกจะต้องจ่ายค่าธรรมเนียมแรกเข้าคนละ 20 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดทำเอกสารต่าง ๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ที่เรียกว่า เงินสัจจะออมทรัพย์ โดยจะต้องจ่ายเงินสัจจะออมทรัพย์ เป็นรายเดือน

ในการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะสามารถกู้ได้รายละไม่เกิน 20,000 บาท แต่บางรายอาจจะได้รับอนุมัติไม่ถึง 20,000 บาทก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพิจารณาของคณะกรรมการ ฯ และในการกู้ยืมจะต้องหาผู้ค้ำประกันจำนวน 2 ราย ซึ่งอาจจะมีการจับกลุ่ม เพื่อหมุนเวียนค้ำประกันกันได้ ในชุมชนบ้านคลองแขก เมื่อกู้ไปแล้วจะต้องจ่ายดอกเบี้ย แต่ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีชาวไทยมุสลิมอยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง จึงหลีกเลี่ยงการใช้คำว่าดอกเบี้ย โดยให้มาใช้ว่า จะต้อง เสียค่าบำรุงแทน ในอัตราร้อยละ 6 ต่อปี หรือร้อยละ 50 สตางค์ต่อเดือน

เนื่องจากเดิมภายในหมู่บ้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นมาก่อนแล้ว ภายหลังมี กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามาอีกโครงการหนึ่ง ผู้นำชุมชนจึงได้จัดการบริหารงานกองทุนทั้งสองกลุ่ม ด้วยการเปิดบัญชีเงินฝากแต่ละโครงการ ฯ โดยมีการแยกออกจากกันอย่างเป็นอิสระ

จำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ๔ การยื่นขอกู้และการพิจารณาจำนวนเงินให้กู้

ชุมชนบ้านคลองแขกมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 118 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้งหมด 75 คน โดยเริ่มให้กู้ในรอบแรกตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนถึงเดือนสิงหาคม รวมสมาชิกที่กู้ เงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขกทั้งสิ้น จำนวน 61 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 1,153,000 บาท ซึ่งจะเห็นว่ายอดเงินให้กู้จะมียอดสูงกว่าเงินที่จัดสรรมาให้จำนวน 1,000,000 บาท ทั้งนี้เป็นเพราะ มีการนำเงินที่สมาชิกผ่อนชำระเป็นรายเดือนมาออกให้กู้หมุนเวียนต่ออีก รายละเอียดดังตาราง 3

ตาราง 3 แสดงข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก

เดือน / ปี	จำนวนผู้กู้	จำนวนเงิน	หมายเหตุ
พฤษภาคม 2544	18	360,000	
มกราคม 2545	15	300,000	
กุมภาพันธ์ 2545	8	123,000	
มีนาคม 2545	9	140,000	
เมษายน 2545	4	80,000	
มิถุนายน 2545	6	110,000	
สิงหาคม 2545	1	20,000	
	61	1,153,000	รวม

จากข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกจะเห็นว่า สมาชิกมีการทยอยกู้เงิน และคณะกรรมการ ๔ จะพิจารณาคำขอกู้ของสมาชิกเป็นราย ๆ พร้อมทั้งมีการอนุมัติเงินกู้จำนวนไม่เท่ากัน โดยมีการอนุมัติให้กู้ตั้งแต่ต่ำสุด 5,000 บาท จนถึง 20,000 บาท ซึ่งเป็นวงเงินสูงสุดตามที่คณะกรรมการ ๔ ได้กำหนดไว้ และในการส่งเงินคืนจะมีการส่งเงินทั้งเป็นแบบผ่อนชำระเป็นรายเดือน ราย 6 เดือนและรายปี

เมื่อครบกำหนด 1 ปี ในเดือนตุลาคม 2545 มีสมาชิกผ่อนส่งตามกำหนดจำนวน 59 ราย มีเพียง 2 รายที่ไม่สามารถจัดส่งได้ตามกำหนด แต่มี 1 รายที่ขอผ่อนชำระเป็นรายเดือน ๆ ละ 500 บาท จนกว่าจะหมดหรือหากมีรายได้มากขึ้นก็จะผ่อนชำระเพิ่มจนกว่าจะครบตามจำนวนที่ได้กู้ไป ส่วนอีก 1 ราย แจ้งว่าจะไม่โปงแน่ แต่ตอนนี้ยังไม่มีรายได้ เพราะขณะนี้ได้ลงทุนเลี้ยงกระต่าย แต่ ยังไม่สามารถจำหน่ายและหากำไรจากการเลี้ยงกระต่ายดังกล่าว และ

จากการผิดสัญญาคณะกรรมการ ฯ จึงมีลงมติไม่อนุมัติให้สมาชิก 2 ราย และผู้ค้ำประกันทั้ง 2 คนที่ค้ำประกันของทั้งสองรายได้รับเงินกู้ในรอบที่สอง และจากการพูดคุยกับประธานกองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้แจ้งว่าในวันที่ 3 มิถุนายน 2546 จะมีการประชุมเพื่อจัดสรรเงินจำนวน 24,000 บาท ปันผลให้แก่สมาชิก

จากการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ฯ บ้านคลองแขกจะเห็นได้ว่า โดยภาพรวมสามารถจัดการได้อย่างดี ถึงแม้จะมีปัญหาอยู่บ้างในสมาชิก จำนวน 2 ราย และจากการศึกษารายละเอียดของการขอกู้เงินไปพบว่า ส่วนใหญ่จะกู้เงินเพื่อนำไปซดใช้นั้นดอกเบี้ยที่สูงกว่าของสถาบันการเงินและเอกชนรายอื่น และรองลงมา คือ การกู้เงินเพื่อไปลงทุนในการค้าและการเลี้ยงสัตว์ ส่วนการกู้ เพื่อนำไปพัฒนาหรือปรับปรุงเกี่ยวกับการทำสวนมะพร้าวมีน้อยราย ทั้งนี้เพราะอาชีพดังกล่าวได้มี การละทิ้งมานานและขาดการสืบทอดของคนรุ่นใหม่ สมาชิกจำนวนนี้ขอกู้เพื่อนำไปซื้อวัสดุ อุปกรณ์ในการทำน้ำตาลมะพร้าวและซื้อพันธุ์มะพร้าว น้ำหอมมาปลูกทดแทน เพื่อสำหรับไว้ขายผลมะพร้าวต่อไปในอนาคต

ในรอบที่สอง ชุมชนบ้านคลองแขกได้ปล่อยเงินให้สมาชิกกู้ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2545 ถึงเดือนพฤษภาคม 2546 จำนวน 29 ราย เป็นเงิน 565,000 บาท และอนุมัติให้สมาชิกกลุ่มนี้จะออมทรัพย์สามารถกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ตามข้อตกลงที่ได้กำหนดไว้ตั้งแต่ต้น จำนวน 18 ราย เป็นเงิน 340,000 บาท ดังนั้นในรอบที่สองนี้ มีสมาชิกกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ทั้งหมด 47 ราย รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 905,000 บาท และในรอบนี้ได้มีสมาชิกขอลาออก จำนวน 5 ราย เนื่องจากไม่มีความจำเป็นที่จะกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ฯ

ผลของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

การออมเงินของชาวบ้าน : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

แต่เดิมชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มกัน โดยการตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นมา โดยกำหนดให้ สมาชิกส่งเงินรายเดือนเดือนละ 50 บาท แต่เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชาวบ้าน ประกอบกับการเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ ชาวบ้านจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์หรือต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและส่งเงินออมเป็นรายเดือน ๆ ละ 100 บาท จึงจะมีสิทธิในการขอกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ จึงทำให้ชาวบ้านมีการรวมตัว เพื่อศึกษา ทำความเข้าใจและสมัครเป็นสมาชิก กิจกรรมการออมเงินจึงเกิดเพิ่มมากขึ้นในชุมชนบ้านคลองแขก ทำให้ยอดเงินทั้งเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินออมของกองทุนมียอดสูงขึ้น สามารถนำมารวมกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ทำให้สมาชิกมียอดเงินกู้มาหมุนเวียนให้สมาชิกกู้ยืมได้มากกว่า 1,000,000 บาท จากการบอกเล่าของประธานกองทุนหมู่บ้าน ฯ ว่า

“ ปัจจุบันนี้ เรามีเงินทั้งหมดมากกว่า หนึ่งล้าน สามแสนบาท ”

การสืบสานสำนึกร่วมความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

การมีกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามาเป็นกิจกรรมที่ดึงดูดความสนใจ ให้คนในชุมชนเข้าร่วมรับรู้และใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ทำให้ชาวบ้านติดตามข้อมูลข่าวสารและเข้ามามีส่วนในการพิจารณา ตัดสินใจร่วมกับผู้นำในชุมชนและสมาชิกของชุมชนคนอื่น ๆ จากการสรุปผลของกิจกรรมกองทุนในรอบปีที่ผ่านมา ชุมชนบ้านคลองแขกได้มีการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเกือบทุกเดือน มีการบันทึกการประชุมอย่างเป็นทางการจำนวน 8 ครั้ง และมีการประชุมชาวบ้านจำนวน 2 ครั้ง และมีการประชุมสามัญอีก 1 ครั้ง และในการประชุมทุกครั้งมีสมาชิกให้ความสนใจและแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ช่วยสร้างความสำนึกของความเป็นชุมชน และร่วมแรงร่วมใจกันสร้างสรรค์ชุมชน และจากการที่ผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านและทำหน้าที่ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ได้ทำหน้าที่ในการประสานงานและร่วมงานกับชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างดี เมื่อหมดวาระการเป็นผู้ใหญ่บ้าน และมีการเลือกตั้งใหม่ ผู้ใหญ่บ้านคนเดิมก็ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านต่ออีกสมัยหนึ่ง จากนั้นต่อไปงานของชุมชน โดย เฉพาะงานที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นอาชีพทำสวนมะพร้าวและอาชีพการท่องเที่ยว กำลังได้รับการจัดการเพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม หลายครัวเรือนหันกลับมาทำสวนน้ำตาลมะพร้าวและจะสืบสานอาชีพนี้ต่อไป โดยจะมีการปรับปรุงสวน ตัดโค่นต้นมะพร้าวที่สูงแล้วปลูกมะพร้าวใหม่ และมีการร่วมกันทำชุมชนให้น่าอยู่ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาสัมผัสวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว ที่ศูนย์ท่องเที่ยวและเผยแพร่การทำน้ำตาลมะพร้าว บริเวณบ้านผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 และนักท่องเที่ยวจะสามารถเข้าไปสัมผัส รับรู้ เรียนรู้การทำสวนและทำน้ำตาลมะพร้าวจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านคลองแขกได้อย่างครบวงจร

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก เกิดขึ้นในหลายระดับ ได้แก่

ระดับแรก เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนบ้านคลองแขก ประสบปัญหาอันเนื่องมาจากภาวะน้ำเค็ม ภัยแล้ง และการเบียดขับของนายทุนที่ทำน้ำตาลหลอม จนทำให้การทำน้ำตาลมะพร้าวไม่สามารถดำรงอยู่ได้ดังเดิม จนต้องเคลื่อนย้ายแรงงานไปประกอบอาชีพอื่น และทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายใช้สอยในครัวเรือน ต้องเป็นหนี้ เป็นสิน การมีกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามา ทำให้มี แหล่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ มาผ่อนคลายภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูง

กว่า เปรียบเสมือนช่วยให้ชาวบ้านมีลมหายใจที่คล่องขึ้น สามารถทำงานและเหลือมาใช้มากขึ้นหรือลดใช้นี้สิน ให้ลดน้อยหรือหมดเร็วขึ้น เพราะชาวบ้านบอกว่าไปกู้เงินนายทุน ที่เป็นเจ้าของร้านทองที่ตลาดหรือนายทุนโรงงาน อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 – 10 ต่อเดือน ทำมาเท่าไรก็เป็นเงินดอกเบี้ยหมด

ระดับที่สอง ในกรณีที่มีอาชีพอยู่แล้ว สามารถนำเงินที่กู้จากกองทุนหมู่บ้านไปขยายกิจการ เช่น อาชีพค้าขาย ตัดเย็บเสื้อผ้า ก็สามารถเอาเงินที่ได้ไปซื้ออุปกรณ์ที่เป็นส่วนประกอบในการประกอบอาชีพเหล่านั้น ทำให้มีสายป่านในการมีทุนหมุนเวียนมากขึ้น

ระดับที่สาม การประกอบอาชีพเสริม เพื่อหารายได้ เช่น การเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ในครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปหารายได้จากการทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังมีผู้สูงอายุหรือเด็กที่ไม่สามารถไปทำงานได้ โดยทั่วไปก็จะอยู่บ้านเฉย ๆ ทั้ง ๆ ที่มีที่ดินและบ่อน้ำ หลายครัวเรือนคิดที่จะหารายได้ เสริม แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เพราะรายได้ที่ได้จากการรับจ้างมีเพียงพอสำหรับการอยู่ การกินในแต่ละวันเท่านั้น เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามา และมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ จึงทำให้มีการกู้ยืมเพื่อมาลงทุนในการทำอาชีพเสริมได้สะดวกและแบกภาระในการหาเงินคืนได้อย่างสบายใจขึ้น

ระดับสุดท้าย เป็นการเตรียมตัวเพื่อปรับเข้าสู่การเป็นพื้นที่รองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยชุมชนมีโครงการที่จะสนับสนุนให้คนในชุมชนหันมาทำสวนมะพร้าว และทำน้ำตาลมะพร้าว เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้าน ๆ เข้ามา จึงทำให้บางรายของกู้เงินเพื่อมาปรับปรุงสวนมะพร้าว ซื้อพันธุ์มะพร้าวน้ำหอมและมะพร้าวที่ให้น้ำมากมาลงแซมมะพร้าวสูง ๆ โดยมีความหวังว่าอีกประมาณ 3 ปีข้างหน้าก็โค่นมะพร้าวสูงออก และจะสามารถขายมะพร้าวผล และทำตาลสดิตให้นักท่องเที่ยวได้ชม โดยมีศูนย์สาธิตของหมู่บ้านเป็นที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือน

ผลทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน

จากการมีเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน ๆ เข้ามามีส่วนกระตุ้นและเป็นแหล่งทุนในการจับจ่ายใช้สอยเป็นเบื้องต้น และเมื่อมีการประสานสัมพันธ์ในระดับชุมชน โดยมีสมาชิกแต่ละคนและองค์กรในชุมชนเข้ามาดำเนินการขับเคลื่อนกิจกรรมให้เป็นไปตามแผนงานที่วางไว้ สิ่งที่จะเกิดตามมาก็คือ ผลผลิตและสิ่งที่จะได้รับการจำหน่ายผลผลิต รวมทั้งการขยายบริการให้กับนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน อันจะนำมาซึ่งเงินตราเข้ามาสู่ชุมชน เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น การจับจ่ายเพื่อการบริโภคและการซื้อบริการต่าง ๆ ก็ช่วยให้เงินสะพัดในชุมชนมากขึ้น ชุมชนก็ จะมีการปรับและขยายตัวในด้านต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

การเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของชาวบ้าน

ชุมชนบ้านคลองแขก เป็นชุมชนที่มีขนาดเล็กมาก ชาวบ้านจึงเข้าถึงข้อมูลของกองทุนได้อย่างทั่วถึง แต่เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ มีชาวบ้านที่นับถือศาสนาต่างกันอาศัยอยู่ร่วมกัน จึงมี ส่วนที่ทำให้บางรายมีความคิดเห็นว่าการให้กู้ยืมเงินมีการหมุนเวียนอยู่ในกลุ่มของผู้ที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ฯ หรือผู้ใกล้ชิดกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ฯ หรือหากพิจารณาตามรายชื่อหรือนามสกุลจะพบว่า มีอยู่ไม่กี่นามสกุลที่ได้รับการอนุมัติให้กู้เงิน ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ก็จะพบว่า นามสกุลของกลุ่มไทยอิสลามนั้นมีอยู่ไม่กี่สายสกุล แต่มีหลายครัวเรือนใช้นามสกุลร่วมกัน จึงทำให้ดูเหมือนไม่กระจายการกู้ยืมเงิน ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มไทยพุทธที่มีฐานะค่อนข้างดี และไม่เดือดร้อนทางการเงิน ไม่ได้ใช้สิทธิในการกู้ยืมเงิน เพราะคิดว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินแล้วจะกู้เงินมาเพื่อเสียดอกเบี้ยทำไม แต่เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้วก็ไม่ได้มีการกระทบกระทั่งหรือก่อให้เกิดปัญหาต่อการจัดการเงินของกองทุนหมู่บ้าน ฯ แต่ประการใด จะมีก็เพียงการวิพากษ์วิจารณ์กันบ้างเล็กน้อยเท่านั้น

ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

เนื่องจากเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้นำมาให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเป็นระยะเวลาเพียงปีเศษ ๆ ชาวบ้านรู้สึกดีที่ได้มีเงินดอกเบี้ยที่ต่ำมาช่วยแบ่งเบาภาระ แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านบางรายก็เกรงว่า ถ้าการบริหารงานกองทุนหมู่บ้าน ฯ โดยคณะกรรมการหมู่บ้าน ฯ ที่ไม่ดี ก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาได้ และการจัดการของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ฯ ควรที่จะมีการตรวจสอบการใช้เงินของสมาชิกที่ถูกต้องอย่างเคร่งครัด เพื่อพิจารณาว่าเงินที่สมาชิกกู้ไปนั้นนำเอาไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์ และควรจะมีการวางแผนในการพัฒนางานในชุมชน ให้สอดคล้องรองรับกับการใช้เงินของสมาชิกด้วยก็จะมีประโยชน์ เพราะสมาชิกในชุมชนหลายครัวเรือนก็ต้องการผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ในการสร้างงาน และมีวิธีการจัดการที่ทำให้สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม รวมทั้งจัดการให้เกิดกิจกรรมในเชิงธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสร้างผลิตภัณฑ์ การจัดการตลาด เพื่อการซื้อขาย แลกเปลี่ยน โดยเฉพาะ การจัดการในรูปของสหกรณ์หมู่บ้าน เป็นต้น

ข้อเสนอจากมุมมองของชาวบ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้ดำเนินมาระยะเวลาหนึ่ง สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินที่จะนำมาใช้เพื่อการลงทุนได้ในระดับหนึ่ง โดยไม่ต้องไปพึ่งนายทุนเงินกู้ยืมในระบบที่ผ่านมาในหนึ่งปี นับว่าชุมชนบ้านคลองแขกสามารถจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ดีพอสมควร

และชาวบ้านส่วนมากมีความพึงพอใจในนโยบายของรัฐบาลมากกว่าไม่พึงพอใจ แต่ก็มีชาวบ้านบางคนก็มีความเป็นห่วง โดยเกรงว่าเงินที่รัฐจัดสรรลงมาให้ในครั้งนี้ ถ้าไม่มีการบริหารจัดการให้ดี ก็อาจจะละลายหายไปเหมือนเช่นโครงการอื่น ๆ และมีการกล่าวถึงบางประเด็นที่ควรพิจารณา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวงเงินที่แต่ละกองทุนได้รับ การจัดการสนับสนุน ส่งเสริมในกิจกรรมบางอย่าง เพื่อที่จะทำให้กองทุนหมู่บ้าน เกิดประโยชน์สูงสุด ดังต่อไปนี้

ประการแรก การกำหนดวงเงินที่ได้รับแต่ละชุมชนหมู่บ้านมีจำนวนเท่ากัน ทั้ง ๆ ที่ขนาดของชุมชน จำนวนครัวเรือน และประชากรของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน สำหรับบ้านคลองแขกมีความคิดเห็นว่าวงเงิน 1,000,000 บาทมีความเหมาะสม แต่ที่รับทราบคือ บางหมู่บ้านจำนวนเงิน 1,000,000 อาจจะไม่พอ

ประการที่สอง ในการกำหนดยอดสูงสุดในการให้กู้ยืมจำนวน 20,000 บาท อาจจะน้อยเกินไป สำหรับการนำไปลงทุนในกิจการบางอย่างที่จะต้องมีการลงทุนและวัสดุ หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่จำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินที่มากกว่านี้

ประการที่สาม ระยะเวลาในการผ่อนชำระคืนเงินที่กำหนด 1 ปี อาจจะเร็วเกินไป สำหรับบางกิจการที่ทำไปแล้ว ยังไม่มีผลตอบแทนกลับคืนมาตามระยะเวลาดังกล่าว

ประการที่สี่ การกำหนดให้การกู้ยืมต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คน ทำให้มีปัญหาสำหรับผู้ที่ต้องการกู้บ้างราย เพราะไม่สามารถหาผู้ค้ำประกันได้ เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวไม่ดีพอที่จะให้ใครเห็นว่าเมื่อกู้ไปแล้วจะสามารถผ่อนชำระเงินกู้ได้ ดังนั้น ผู้ที่ถูกประเมินในลักษณะนี้จึงไม่กล้าที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมและสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

ประการที่ห้า คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ขาดความรู้ในเรื่องระเบียบการเงิน และการทำบัญชี รัฐบาลควรจัดการอบรม ให้ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ อีกทั้งยังขาดอุปกรณ์เครื่องมือในการจัดการและอำนวยความสะดวกในกิจกรรมของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะงานธุรการ งานเอกสาร เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กลุ่มรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม. (2543). *รายละเอียดโรงงานอุตสาหกรรมริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง*. (อัดสำเนา).
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน,สำนักงาน. (2545). *กองทุนหมู่บ้านผลการดำเนินงานเชิงคุณภาพ. สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ทำเนียบรัฐบาล*.
- จันทน์ เลิศจินดาทรัพย์. (2535). *การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง : กรณีศึกษาอำเภอเมืองสมุทรสงคราม อัมพวา บางคนที และดำเนินสะดวก. วิทยานิพนธ์สถาบันพัฒนกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*
- ถวิล ทองสัน. (2545). *ศึกษาเกษตรกรรมชาวสวนอาชีพอผลิตน้ำตาลมะพร้าว กรณีศึกษาเกษตรกรรมชาวสวน ตำบลบางแค อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชนบทศึกษา : มหาวิทยาลัยมหิดล*.
- นันทนา พิภพลาภอนันต์. (2546). *วิถีชีวิตชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลำน้ำ : กรณีศึกษาคลองผีหลอก ที่ราบลุ่มแม่กลองตอนล่าง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษา และการพัฒนา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*.
- วรรณภา ตรงค์สมบุญ. (2536). *รายงานเรื่อง น้ำตาลปีบ. เป็นรายงานส่วนหนึ่งของรายวิชา 051596 Selected topics in Biotechnology บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง
จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอ์ทริมภู
พ.อ. ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทริมภู

บทที่ 1

บทนำ

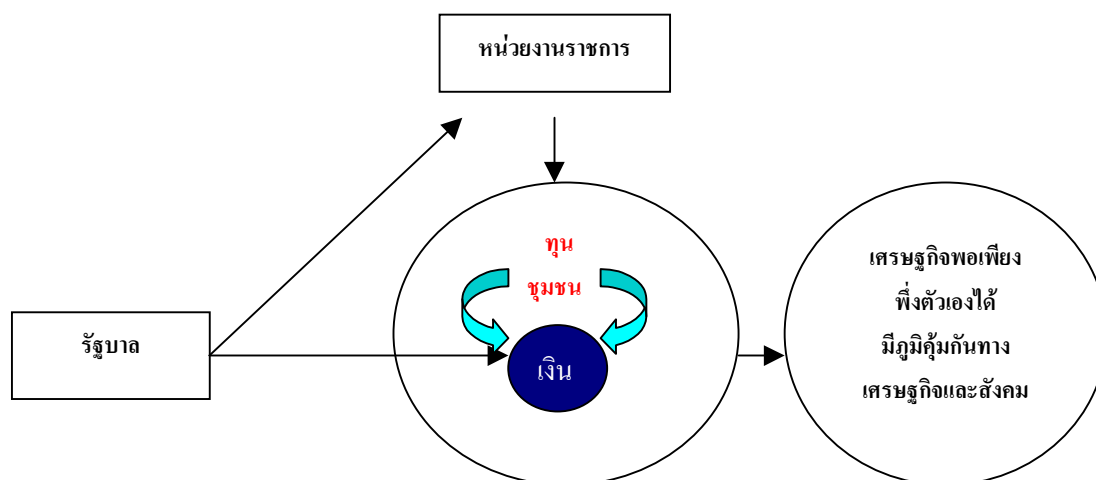
ความเป็นมาของการวิจัย

นโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติของรัฐบาล พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีที่ได้จัดสรรเงินไปให้ชุมชน จำนวน 1 ล้านบาทในแต่ละหมู่บ้าน จำนวนทั้งสิ้น 73,400 แห่งเป็นเงินงบประมาณจำนวนทั้งสิ้น 73,400 ล้านบาท ซึ่งถือว่าเป็นการกระจายทรัพยากร พร้อมทั้งอำนาจการบริหารจัดการให้แก่ชุมชนเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยกำหนดให้ชุมชนร่วมกันวางแผนกรอบกติกาและระเบียบต่างๆเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนฯได้ด้วยตัวเอง และเจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงินและดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการซึ่งได้แก่

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและความจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมือง ให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการกองทุนของตนเอง
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตัวเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหาและการเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชนเมือง

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวตามความเห็นของ อเนก นาคะบุตร ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อพัฒนาสังคม มองว่าเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้านฯของรัฐบาลนั้นเป็นเสมือนเหรียญ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือการทำให้เศรษฐกิจงอกเงย คือทำให้ทุนทางเศรษฐกิจ ที่ชุมชนจัดการกันเองและเป็นเจ้าของงอกเงยขึ้นมีการแบ่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน และอีกด้านหนึ่งคือการทำให้ประชาธิปไตยพัฒนา คือการทำให้เกิดสถาบัน กลไก และกระบวนการ ของ

การปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น โดยการเมืองภาคประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นประชาธิปไตยพื้นฐาน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม หน้า 7-9)

รูปแบบ วิธีการดำเนินการและเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน

นโยบายดังกล่าวนี้มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากโครงการพัฒนาอื่นๆของรัฐ ที่เคยทำมา เช่น โครงการเงินต้น โครงการเงินกระตุ้นเศรษฐกิจมิยาซาวา ที่ใช้เงินลงไปจ้างชาวบ้านในการสร้างหรือพัฒนาสาธารณสมบัติต่างๆในชุมชน แต่เงินจากนโยบายดังกล่าวให้ประชาชนนำไปประกอบอาชีพที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนเองโดยตรง และก็ไม่เหมือนโครงการแก้ไขปัญหายากจน (กขจ.) ที่ให้ประชาชนกู้เงินไปประกอบอาชีพโดยไม่คิดดอกเบี้ยจากผู้ใหญ่บ้านซึ่งตัวแทนของรัฐ แต่เงินจากนโยบายดังกล่าวได้วางเงื่อนไขการดำเนินการ ให้ประชาชนรู้สึกรู้ว่าเป็นเงินของชุมชนส่วนรวมและของตนเองไปในขณะเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ว่าเงินกองทุนหมู่บ้านนี้จะสามารถที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน จนนำไปสู่ความเข้มแข็งได้จริงหรือไม่ ซึ่งการดำเนินการกองทุนดังกล่าวโดยชุมชนเอง จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวจะเกี่ยวข้องกับภูมิหลังของชุมชนที่เรียกว่า “ทุนชุมชน” โดยตรง ที่จะสามารถบูรณาการเข้ากับกองทุนหมู่บ้านได้มากน้อยเพียงใด ดังนั้นคำถามการวิจัย จึงเป็นการศึกษาถึงทุนชุมชนว่ามีอะไรบ้าง มีความเป็นมาอย่างไร และมีผลต่อการบริหารจัดการกองทุนอย่างไร เมื่อบูรณาการเข้ากับทุนเงินตราที่รัฐหยิบยื่นเข้ามาแล้วมีผลทำให้ทุนชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นหรือไม่ ซึ่งก่อนที่จะกล่าวต่อไปในรายละเอียดของกระบวนการวิจัย ควรที่จะทำความเข้าใจในเรื่องของทุนชุมชนร่วมกันดังต่อไปนี้

ทุนชุมชน การที่จะทำความเข้าใจว่าทำไมหมู่บ้านต่างๆถึงมีผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านๆ ที่ไม่เหมือนกันนั้น จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขความเป็นมาของหมู่บ้านที่จะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของประชากร ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนตลอดจนวิถี

ชีวิตที่สามารถดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน สิ่งเหล่านี้อาจเรียกรวมกัน ชุมชน โดยความหมายของชุมชนในที่นี้ มีความหมายกว้าง คือเป็นสิ่งที่ชุมชนมีอยู่จากการได้เรียนรู้จากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และร่วมกับคนอื่นในครอบครัวและชุมชน ซึ่งความรู้ดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดมาได้ เป็นระยะเวลาที่ยาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นความรู้ที่ได้สร้าง สะสม สืบทอดต่อกันไปในสังคมระหว่างคนแต่ละรุ่น เพื่อให้ชุมชนอยู่รอด มีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นอกจากนั้นทุนของชุมชนยังหมายถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติ การร่วมมือกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลผลิต การดูแลเด็กเล็ก การให้ความรู้สำหรับคนที่จะขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันหรือแก้ไขเหตุร้ายภายในชุมชน และการพึ่งพากันระหว่างเครือข่ายหมู่บ้านที่อยู่นอกชุมชนออกไป ชุมชนดังกล่าวสามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น 3 ด้านได้แก่ **ทุนทางสังคม** ซึ่งหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การมีผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ และเสียสละให้กับส่วนรวม ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน ในอันที่จะนำความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆเข้ามาประยุกต์ใช้ในชุมชน **ทุนทางวัฒนธรรม** หมายถึงระบบความรู้ ความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ต่างๆที่ชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นในการดำเนินวิถีชีวิตที่ยาวนานสืบต่อกันมาของชุมชน ความสามารถที่จะเชื่อมโยงระบบความรู้เก่าเข้ากับระบบความรู้ใหม่ **ทุนทางเศรษฐกิจ** ความสามารถในการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติทั้งในและนอกชุมชน ความสามารถที่จะทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการผลิตบริโภคกับการบริโภค ความสามารถในการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างเครือข่ายของชุมชน จนทำให้ชุมชนมีความพอเพียงทางเศรษฐกิจและสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ ทุนทั้งสามด้านรวมกันเรียกว่า ทุนชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนใดมีทุนชุมชนมากก็จะทำให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งสามารถที่จะเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ดี ในทางตรงข้ามชุมชนใดที่มีทุนชุมชนน้อย ชุมชนนั้นก็ดำรงอยู่ได้อย่างยากลำบาก

สำหรับเงินกองทุนหมู่บ้านที่รัฐได้จัดสรรเข้าไปในชุมชน หมู่บ้านละ 1 ล้านบาทถือว่าเป็น **ทุนเงินตรา** เป็นการเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ซึ่งในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่นิยามทุนในรูปของเงิน ที่นำไปใช้ในการลงทุนไม่ว่าจะในภาคการผลิต การค้าขาย หรือการให้บริการ ทั้งนี้รัฐเชื่อว่าเงินทุนดังกล่าว จะช่วยทำให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และจะทำให้เกิดการสะสมทุนทางด้านอื่นๆของชุมชนให้เพิ่มมากขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. การสร้างความรู้(knowledge creation) เพื่อให้การวิจัยนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจ นักวิจัยเป็นผู้ที่ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง มุ่งเน้นในเรื่องของทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ
2. การวางนโยบาย (policy formation) เพื่อให้ผู้วางนโยบายได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัย และความรู้เพื่อวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

วิธีการศึกษา

ในการวิจัยนี้หาคำตอบคำถามการวิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) เป็นทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่สามารถจะอธิบายหรือทำความเข้าใจในปัญหาที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์จริง โดยทฤษฎีถูกค้นพบ พัฒนา และได้รับการตรวจสอบ (verify) ด้วยการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์นั้นอย่างเป็นระบบและรอบด้าน โดยยึดหลักของการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความคิด ความเชื่อ ทศนะ ค่านิยม คำอธิบายพฤติกรรม จากโลกหรือมุมมองของคนในสังคมนั้นเอง (social construct) จากการที่มนุษย์ให้ความหมายกับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ขึ้นมาจากการสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หรือบริบทของสังคมนั้นๆ (นภการณ หะวานนท์, 2539 : 103 -104) ทฤษฎีที่ได้จึงเป็นผลผลิตของการปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ทางสังคม หรือความจริงที่มีอยู่ในสังคมให้อยู่ในระดับที่สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสถานการณ์ต่างๆ ได้ อนึ่งการที่เราจะเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชน(mode of living)ได้ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปและดำรงอยู่ได้ ซึ่งการเข้าใจปรากฏการณ์ในอดีต จะช่วยให้เราสามารถเข้าใจสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้อย่างแจ่มชัดขึ้น

สำหรับการเก็บข้อมูลครั้งนี้จะใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก(key information) ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่จะศึกษา ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและผู้ที่อาจจะไม่เกี่ยวข้องแต่เราต้องการข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบ เพื่อให้การวิเคราะห์มีลักษณะครอบคลุมในทุกๆ ด้าน เป็นการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี(theoretical sampling)โดยใช้แนวทางคำถาม(guideline)ซึ่งมีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง(semi - structure interview) โดยแนวคำถามจะมีลักษณะเปิดกว้างและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทที่แตกต่างกันไประหว่างการสัมภาษณ์ สิ่งที่สำคัญที่สุด 2 ประการคือประการแรก ผู้เก็บข้อมูลจะต้องพยายามสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อทำให้เกิดความไว้วางใจและเต็มใจที่จะให้สัมภาษณ์ ข้อมูลที่

ได้จึงจะถือได้ว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ตรงกับความคิดความเข้าใจของผู้ให้สัมภาษณ์มากที่สุด ประการที่สอง ผู้วิจัยจำเป็นต้องลงสนาม สัมผัสกับปรากฏการณ์จริง สังเกตและเก็บข้อมูลด้วยตัวเอง จึงจะเข้าใจการให้โน้ตส์(concept) ต่อสิ่งต่างๆที่สัมพันธ์กับบริบทของผู้ให้ข้อมูลหลัก จึงจะสามารถสร้างทฤษฎีจากฐานรากที่มีความความสมบูรณ์ โกล้เคียงและสอดคล้องกับความจริงได้

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลจำเป็นจะต้องทำไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องมีความไวทางทฤษฎี(theoretical sensitivity) ต่อข้อมูลที่คิดและศึกษา นำไปสู่การสร้างมโนทัศน์(concept) การจัดหมวดหมู่(categories) ตามคุณสมบัติของข้อมูล(property) และหาความเชื่อมโยงมโนทัศน์ มาเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี ตามขั้นตอนคือ การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี(theoretical sampling) การสร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี(theoretical coding) และการหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี(theoretical generating) ทฤษฎีฐานรากจึงเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นจากข้อมูลที่เป็นไปตามปรากฏการณ์จริงมากที่สุด(นภกรณ หะวานนท์, 2539 : 103) อนึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้โปรแกรม Atlas ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน

สาเหตุที่เลือกชุมชนแห่งนี้เนื่องจากโครงการวิจัยกองทุนหมู่บ้านฯ ต้องการศึกษาชุมชนที่หลากหลายทั่วประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำสวน ทำไร่ การทำการประมง ฯลฯ และศึกษาปรากฏการณ์ทั้งชุมชนที่มีความเข้มแข็งและชุมชนที่มีความอ่อนแอ การวิจัยนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยเลือกที่จะวิจัยชุมชนที่ทำสวนผลไม้ในพื้นที่ จังหวัดนครนายก เป็นพื้นที่ที่มีการทำสวนผลไม้มาก มีผลผลิตที่สำคัญคือ ส้มโอ มะปราง ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งทำชื่อเสียงให้กับจังหวัด สิ่งที่สำคัญมีหลายหมู่บ้านที่เปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำนามาเป็นการทำสวนไม้ และประสบความสำเร็จมีรายมากพอสมควร พอที่จะจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

การเข้าสู่ชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่าพื้นที่ที่ทำการวิจัยส่วนใหญ่ทำสวน การที่จะได้ข้อมูลมาขั้นต้นน่าจะเกี่ยวข้องกับการเกษตรจึงได้ติดต่อกับเกษตรจังหวัด เพราะคิดว่าทางเกษตรจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านที่น่าสนใจได้บ้าง แต่ทางเจ้าหน้าที่ได้แนะนำว่าควรจะไปปรึกษากับทางพัฒนาการจังหวัดน่าจะได้อีกข้อมูลที่ดีกว่า ซึ่งก็ไม่ผิดหวัง ทางพัฒนาการจังหวัดได้ให้รายชื่อของหมู่บ้านที่มีการบริหารจัดการกองทุนที่น่าสนใจ มาพร้อมกับหมู่บ้านที่มีการดำเนินการในเรื่อง “หนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล” มาด้วย ซึ่งมีหลายตำบลที่ผลิตภัณฑ์เป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียง ทำให้ง่ายในการที่จะกำหนดพื้นที่ในการทำการวิจัยมากขึ้น และเนื่องจากผู้วิจัยรับราชการทหารอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า และทราบว่าทุกๆปีจะมีกำลังพลทหารของทหารกองพันทหารราบ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ที่มาจากพื้นที่ในจังหวัดนครนายกเป็นจำนวนมาก อีกทั้งมีข้าราชการทหารประทอนหลายคนที่เป็นคนในพื้นที่ จึงได้ไปประสานกับทางหน่วยงานดังกล่าว เพื่อให้ได้เป้าหมายหมู่บ้านที่แคลงไปอีก และถ้าหากคนที่สามารถที่จะนำผู้วิจัยลงพื้นที่ได้ ก็จะสามารถทำให้เข้า

ถึงชาวบ้านได้ง่ายขึ้น ซึ่งก็ไม่ผิดหวังอีกเช่นกัน ได้พลทหารจากกองพันทหารราบ โรงเรียนนายร้อย พระจุลจอมเกล้าซึ่งเป็นคนในพื้นที่ “หมู่บ้านตำหนักยาย” ได้นำผู้วิจัยลงพื้นที่เข้าพบกับ กำนัน ประธานประชาคมหมู่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้านฯ และสมาชิกอื่น ๆ ของกองทุนฯ ซึ่งรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก(Key Information) จะได้กล่าวต่อไป จากการที่ได้ลงพูดคุยสัมภาษณ์ บุคคลต่างๆตามที่ได้กล่าวมาแล้วพบว่าข้อมูลที่น่าสนใจ ประกอบกับผู้ให้สัมภาษณ์มีความเป็น มิตรและเต็มใจที่จะให้ข้อมูลจึงได้ตัดสินใจที่จะใช้หมู่บ้านดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำการวิจัย

ลักษณะสำคัญของชุมชนสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ หมู่บ้านตำหนักยาย ตั้งอยู่ในตำบลหิน ตั้ง อำเภอมือง จังหวัดนครนายก ซึ่งจังหวัดดังกล่าวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 101 องศาตะวันออก มีระยะทางจากกรุงเทพมหานคร ตามถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 305 เลียบคลองรังสิตผ่านอำเภองครักษ์ ถึงจังหวัดนครนายก ระยะทาง 105 กม. มีเนื้อที่ประมาณ 2,122 ตาราง กม. หรือ 1,326,250 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับ จังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ จังหวัดสระบุรี และจังหวัดนครราชสีมา
ทิศใต้	ติดต่อกับ จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดปราจีนบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดปราจีนบุรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ จังหวัดปทุมธานี

พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครนายกอยู่ในเขตลุ่มน้ำนครนายกซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของลุ่มน้ำบางปะกง ประกอบขึ้นด้วยลำน้ำสาขาต่างๆ ได้แก่ คลองท่าด่าน คลองนางรอง คลองวังไคร้ คลองมะเดื่อ คลองลำพุงแห้ง คลองบ่อ คลองสาริกา คลองสี่เสียด คลองขนุน คลองห้วยทราย คลองหิน

แก้ว คลองบ้านนา ต้นแม่น้ำนครนายกเกิดจากเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่รับน้ำฝน 2,433 ตารางกิโลเมตร ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,500-2,000 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนมิถุนายน ถึงเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ฝนตกชุก จะมีปริมาณน้ำในลำน้ำถึง 93% ของปริมาณน้ำตลอดทั้งปี และเนื่องจากพื้นที่ในหุบเขามีความสูงเฉลี่ย 400 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล แล้วลาดเทมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ จากนั้นก็ลดระดับลงอย่างรวดเร็วสู่ที่ราบลุ่มของแม่น้ำนครนายกซึ่งมีระดับพื้นที่ดินเฉลี่ยประมาณ 3-4 เมตรจากระดับน้ำทะเล ลำน้ำช่วงลงจากเขามีความลาดชันสูง ทำให้เกิดน้ำป่าท่วมฉับพลันได้ง่ายและรุนแรง ส่วนในที่ราบลุ่มน้ำมักจะท่วมขังเป็นเวลานาน แต่จะขาดแคลนน้ำเมื่อถึงฤดูแล้ง นอกจากนั้นยังมีปัญหาดินเปรี้ยวหรือดินเป็นกรด ทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกไม่ได้ผลเท่าที่ควร

พื้นที่ของหมู่บ้านดำเนินกยาย อยู่ในช่วงลำน้ำไหลลงจากเขา ลักษณะทั่วไปเป็นหุบเขาแคบๆ พื้นที่สูงชัน ผิวดินดินและน้ำได้ดินต่ำ ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนทำคัน ในฤดูฝนหาคฝนตกหนักติดต่อกันเป็นเวลานาน ก็มักจะ

เกิดมีน้ำป่าไหลหลากเกือบทุกปี ซึ่งในการท่วมแต่ละครั้งจะขังอยู่ไม่นานประมาณ 2-3 ชั่วโมงน้ำก็จะแห้ง แต่อาจก่อให้เกิดความเสียหายให้กับทรัพย์สินได้จากน้ำเซาะพังทำลาย เนื่องจากน้ำมีความรวดเร็วและรุนแรงมาก ส่วนในฤดูแล้งน้ำกลับขาดแคลนอย่างหนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องขุดบ่อน้ำเพื่อเอาไว้ใช้น้ำในหน้าแล้ง โดยชาวบ้าน 2-3 ครอบครัวจะขุดบ่อน้ำบ่อหนึ่ง และใช้คันชักตักน้ำขึ้นมาใส่โอ่ง จากความเดือดร้อนในการขาดแคลนน้ำอุปโภคและบริโภค ชาวบ้านในหลายตำบลได้ร่วมกันเข้าซื้อถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อขอความช่วยเหลือ ซึ่งเป็นที่มาของโครงการฝายทำคัน และต่อมาได้ขยายขึ้นเป็นเขื่อนคลองทำคันที่กำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามสภาพของพื้นที่ที่มีความลาดชันประกอบกับการมีน้ำมากในฤดูฝน สายน้ำที่ตกลงมาจากภูเขาทำให้เกิดน้ำตกที่สวยงามขึ้นหลายแห่ง เช่นน้ำตกนางรอง น้ำตกสาริกา วังตะไคร้ ฯลฯ ทำให้มีนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้อาศัยสภาพการดังกล่าวในการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร ให้แก่นักท่องเที่ยวทำรายได้หาเลี้ยงครอบครัวมา

เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน และเนื่องจากสภาพป่าโดยทั่วไปมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างดีมีไม้มากมายหลากหลายสายพันธุ์เช่น ไม้ยาง ตะเคียน มะค่า ฯลฯ และพันธุ์สัตว์ป่าค่อนข้างชุกชุมเช่น เก้ง กวาง ช้าง เสือ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณป่าตามลำคลองสาขาต่างๆของแม่น้ำนครนายก ส่วนในลำน้ำต่างๆก็มีปลาชุกชุม ซึ่งชาวบ้านสามารถที่จะล่าหรือจับเอามาเป็นอาหารได้ จากการขยายตัวของประชากรในพื้นที่ ทำให้สัตว์ป่าในพื้นที่ราบถูกล่าหมดไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านต้องขึ้นเขาเพื่อไปล่าสัตว์มาเป็นอาหารและเพื่อนำมาขาย จนรัฐบาลได้ประกาศเขตพื้นที่ดำนั้นนครนายกและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ในปี พ.ศ.2505 การล่าสัตว์ของชาวบ้านจึงค่อยๆหมดไป อาจมีลักลอบล่าอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก การหาอาหารจำพวกเนื้อสัตว์จึงเหลือแต่เพียงการจับปลาซึ่งก็หมดลงไปอย่างรวดเร็วเช่นกันจากการเพิ่มขึ้นของประชากร การใช้เครื่องมือที่ไม่ถูกต้อง และ การใช้สารเคมีในการทำการเกษตร

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านตำหนักยาย เป็นหมู่บ้านเชิงอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่อยู่ในตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ในหมู่บ้านมีบ้านเรือนอยู่ประมาณ 156 ครัวเรือน มีจำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 680 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชาวลาวอพยพมาจากกรุงเวียงจันทร์เนื่องจากการสภาวะสงครามในอดีตจากคำให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมของ น.ส.สำรวย เพิ่มสวัสดิ์ บัณฑิตกองทุนฯ อาสาเล่าว่าปู่ย่าตายายเคยเล่าให้ฟังว่า กรุงเวียงจันทร์แตก ชาวบ้านอพยพลงมายู่ที่ จ.สระบุรีก่อน หลังจากนั้นได้มีชาวบ้านบางกลุ่มอพยพต่อลงมาทางใต้และเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ และจากเอกสารประวัติวัดตำหนักยาย ที่จัดพิมพ์ในปีพ.ศ.๒๕๑๒ ได้ให้รายละเอียด กล่าวถึงบรรพบุรุษของชาวบ้านตำหนักยายว่า เป็นคนลาวอพยพหนีภัยสงครามมาจากเวียงจันทร์

โดยข้ามแม่น้ำโขงแล้วเดินเท้ามาตามเส้นทางเมืองอุดรธานี ผ่านป่าดงพญาเย็น มาตั้งบ้านครั้งแรกที่บ้านท่าจั่ว จ.สระบุรี หลังจากนั้นแล้วจึงอพยพ ต่อลงมาทางใต้โดยเดินเรียบ ชายดงพญาเย็นลงถึง จ.นครนายก มาพักอยู่ที่

ต.ดงละครก่อน แล้วจึงอพยพต่อขึ้นมาจากเหมืองมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ “ บ้านวังดอกไม้ ” ต.สาธิตา หลังจากนั้นจึงมีผู้อพยพบางกลุ่มได้ข้ามแม่น้ำนครนายกมาตั้ง “ บ้านตำหนักยาย ” อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนชื่อดำบลหินตั้งนั้น เดิมชื่อ ต.เขาใหญ่ อยู่ในอำเภอปากพลี มีนายอำเภอมาตรวจท้องที่ เห็นกองหิน (อยู่ในหมู่7) มีลักษณะแปลก คือ มีกองหินเป็นก้อนเล็กๆ วางเป็นฐานล่างและมีหินก้อนใหญ่มาอยู่ด้านบนในลักษณะที่หินก้อนใหญ่ไม่ถูกพื้นดิน ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ใช้เป็นที่บนบานศาลกล่าวยามที่เจ็บป่วย จึงได้เปลี่ยนชื่อจาก ต.เขาใหญ่ มาเป็นตำบลหินตั้ง และถือเอาสัญลักษณ์ประจำตำบลหินตั้ง ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ตำบลหินตั้ง เป็นตำบลในเขตการปกครองของอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ซึ่งประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคลองสี่ตึก, บ้านท่าด่าน, บ้านนางรอง, บ้านท่าชัย, บ้านหุบเมย, บ้านตำหนักยาย, บ้านบุงแซ่, บ้านคลองสี่เสียด, บ้านวังยาว

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้เก็บ ข้อมูลใน 3 ระยะเวลาด้วยกัน ได้แก่ ในระยะเวลาแรกผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากทางหน่วยงานของทางราชการ ก่อนการเข้าพื้นที่เช่น จากพัฒนาการจังหวัด เกษตรจังหวัด และค้นหาเอกสารต่างๆที่เกี่ยวกับชุมชน และความรู้เกี่ยวกับการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ ระยะที่ 2 เป็นการเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน ซึ่งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านฯ ได้ดำเนินการให้กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านไปแล้ว เพื่อทราบถึงสภาพทุนต่างๆ ของชุมชน ขั้นตอนของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านฯ การกู้ยืม ปัญหาและข้อขัดข้องในการดำเนินการ และการเก็บในระยะเวลาที่ 3 เมื่อครบวงจรรอบ 1 ปีของการกู้ยืมเงินกองทุนฯ เพื่อทราบถึงผลการดำเนินการ การจัดการเกี่ยวกับรายได้ และมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการกองทุนหรือไม่อย่างไร

ในการศึกษากองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key information) เป็นคนในชุมชนนั้น ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน พระ ผู้สูงอายุ คนหนุ่มสาว ชาวบ้านที่รู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านทั้งที่รู้และไม่รู้ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลความเป็นมา วิถีชีวิต วิธีการผลิตของชุมชน และการมีส่วนร่วมกับกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้การสัมภาษณ์จะใช้แนวคำถาม (guideline)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key information)

ลำดับ	ชื่อ	อายุ	อาชีพ
1	นายเกียรติ	48	ทำสวน
2	นายง	51	ค้าขาย
3	นางนิสา	42	ทำสวน
4	นางบั้งอร	39	ทำสวน
5	นางบุญยัง	58	ทำสวน
6	นายประมาณ	34	ค้าขาย
7	นายพวง	77	-
8	นางเพิ่ม	80	-
9	นางรัตนา	38	ค้าขาย
10	นายถี	58	เกษตรกร
11	นายสัญญา	53	ค้าขาย
12	นายสมยศ	45	เกษตรกร
13	น.ส.สุจิตตรา	31	ทำสวน
14	น.ส.สำรวย	25	นักศึกษา
15	นางสุนันท์	53	รับจ้าง
16	นางไสว	70	-
17	นายไสว	60	ทำสวน
18	น.ส.อัมพร	21	นักศึกษา
19	น.ส.อัมชลิ	33	ธุรกิจ
20	จ.ส.อ.สมยงค์	48	รับราชการ
21	นางซิม	45	ค้าขาย
22	หลวงพ่อสว่าง	76	พระ
23	นางสัมภาส	40	ทำสวน

บทที่ 2

สภาพทุนชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

สภาพทุนทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศและสภาพอากาศทำให้ชาวบ้านดำหนักขยายแต่เดิมจะมีอาชีพทำนาโดยอาศัยน้ำฝนในพื้นที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึง พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเจ้า เช่น ข้าวทองมาเอง ข้าวเหลืองหลวงซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวหนักและ ข้าวหางที่เป็นพันธุ์ข้าวเบา ส่วนข้าวหอมมะลิและข้าวพันธุ์ กข. ต่างๆ ฟังจะมีเข้ามาภายหลัง ถูกลำบากจะเริ่มประมาณปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนพฤษภาคมหลังจากงานบุญบั้งไฟที่เขาวัดนางบาทแล้ว ในสมัยก่อนที่ปายังอุดมสมบูรณ์ฤดูฝนส่วนใหญ่ฝนจะตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกดินนุ่มชาวบ้านก็จะเริ่มไถเคาะเพื่อกลบหญ้าและเตรียมตกกล้าข้าวเอาไว้ประมาณ 1 เดือน ในระหว่างนั้นจะไถแปร และคราดดินให้ร่วนซุยทำเทือกเอาไว้เพื่อเตรียมปักดำหากบ้านใดมีพื้นที่มาก ทำคนเดียวไม่ไหวก็จะอาศัยการเอแรงจากเพื่อนบ้านมาลงแขกช่วยเหลือกัน บ้านที่มีฐานะดีบางบ้านก็ใช้วิธีการจ้างชาวบ้านคนอื่นๆ ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองมาช่วยทำ โดยจะจ้างกันเป็นปีตั้งแต่เตรียมดินไปจนกระทั่งเก็บเกี่ยว คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ประมาณ 6-7 เดือน ค่าแรงส่วนใหญ่คิดเป็นจำนวนข้าว โดยแรงงานที่เป็นผู้ชายจะได้ประมาณ 40 ถัง ผู้หญิงจะได้ 30 ถัง แต่การกินอยู่หลับนอนจะอยู่กับเจ้าของนา ในสมัยก่อนยังไม่มีการใช้ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงแต่ข้าวถึงออกงามดี เนื่องจากน้ำที่ไหลลงมาจากภูเขาจะชะเอาแร่ธาตุอาหารของพืชที่เกิดจากใบไม้ที่ตกทับถมกันในป่าไหลลงมาด้วย ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่จะเก็บเอาไว้บริโภคตลอดทั้งปี ข้าวที่เหลือถึงจะบรรทุกเกวียนนำไปขายในตำบลใกล้เคียงที่ซึ่งถนนเข้ามาถึงและพ่อค้าจะเอารถมาคอยรับซื้อและบรรทุกเอาไปส่งต่อไป พ่อค้าบางคนใช้วิธีล่องเรือขึ้นมาตามแม่น้ำนครนายกเพื่อมาหาซื้อข้าว ราคาข้าวเปลือกในสมัยก่อนค่อนข้างถูกมากตกถังละ 5 บาทเท่านั้น ส่วนอาหารสามารถที่จะหาได้จากตามธรรมชาติบ้างมีพืชผักหลายชนิดที่หารับประทานได้ เช่น ข่าป่า ผักกูด ฯลฯ และผักบางอย่างชาวบ้านก็ปลูกกินเอง โดยเมื่อเข้าสู่ฤดูหนาวนี้ในแม่น้ำลัดลงชาวบ้านจะใช้พื้นที่ราบบริเวณริมตลิ่งที่เรียกว่าดินน้ำไสทรายมูล ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มากและใกล้แหล่งน้ำใช้ปลูกผักกินได้เช่นผักกึนใบ ฟักทอง แตงโมและยาสูบเพื่อนำมาบริโภค แต่เดิมนั้นพื้นที่ที่ใช้ปลูกผักจะกระทำกันทั้งสองฝั่งยาวตลอดลำน้ำจนถึงเขตหมู่บ้าน ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ทุกคนจะทราบว่าตนเองเคยทำที่ใดและพอปีต่อไปก็จะกลับมาทำที่เดิมไม่มีการแก่งแย่งกัน ลักษณะการปลูกผักริมแม่น้ำเช่นนี้คล้ายคลึงกับจังหวัดทางภาคอีสานที่ติดริมแม่น้ำโขง แถวหนองคาย นครพนม มุกดาหารและฝั่งประเทศลาว แต่ลักษณะการปลูกผักดังกล่าวในปัจจุบันที่หมู่บ้านดำหนักขยายไม่มีอีกแล้ว เนื่องจากเอกสารสิทธิ์ที่ให้สิทธิการทำกินเฉพาะชาวบ้านเจ้าของที่เท่านั้น ประกอบกับการมีไฟฟ้าเข้ามาชาวบ้านสามารถใช้เครื่องสูบน้ำขึ้นมาทำบ้นฝั่งได้ ส่วนอาหารประเภทเนื้อส่วนใหญ่จะเป็นปลาเนื่องจากมีอยู่อย่างชุกชุมทั้งในลำน้ำและในนา ผู้ให้สัมภาษณ์บาง

คนเล่าว่าความซุกซุนของปลาตามท้องนาในสมัยก่อนนั้นมีมาก ในตอนเช้าขณะเดินไปเรียนจะคอยเก็บและจับปลาที่ขึ้นมาบนคันนาจะมีปลาหลายอย่างเช่นปลาหมอ ปลาชุกและปลาช่อน ก็จะเลือกเก็บเอาเฉพาะปลาชุกกับปลาช่อนเท่านั้น แล้วนำเอาไปมาร้อยแห้งจึ่งผูกเอาไปตอนเย็นกลับจากโรงเรียนก็จะเก็บเอามาให้แม่ทำกับข้าวที่บ้าน ซึ่งปัจจุบันปลาหายากมากเนื่องจากคนมีการเปลี่ยนพื้นที่นา มาทำสวนทำให้ปลาไม่มีแหล่งน้ำที่จะอยู่อาศัยลดน้อยลง ประกอบกับคนเพิ่มมากขึ้น มีการจับปลาโดยใช้เครื่องมือจับที่ใช้ไฟฟ้าจากแบตเตอรี่ ที่เปลี่ยนกระแสตรงให้เป็นกระแสสลับทำให้ปลาตัวเล็กๆต้องตายไปด้วย สิ่งที่สำคัญคือการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในการทำนา ทำสวน ที่ทำให้จำนวนปลาลดลงอย่างน่าใจหาย ส่วนอาหารประเภทเนื้อสัตว์ใหญ่ก็จะขึ้นไปล่าสัตว์บนเขา พวกแก่ง กวาง หรือหมูป่า ซึ่งบางครั้งในฤดูแล้งสัตว์พวกนี้จะลงจากเขามาตามทาง “ด่านสัตว์” เพื่อมากินน้ำในแม่น้ำ ชาวบ้านก็จะคอยดักยิงเอา บริเวณดังกล่าวจึงเป็นที่มาของชื่อ “บ้านท่าด่าน” นอกจากนี้ในพื้นที่สูงจะมีการทำ ไร่มันสำปะหลัง การทำสวนไผ่ตง และมีการปลูกผลไม้พันธุ์พื้นเมืองบ้างเช่น ส้มโอ มะไฟ มะปราง ขนุน เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวหน้าตก ซึ่งทำรายได้ให้ค่อนข้างดี ดีกว่าขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มักจะถูกกดราคา ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะหารายได้เสริมจากการค้าขายกับนักท่องเที่ยวมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

สภาพทุนสังคม ชาวบ้านคำหนักยาส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกันหรือไม่ก็รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างกันแต่เดิม จะมีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันในหมู่บ้านค่อนข้างมาก เวลามีปัญหาขัดแย้งกับหมู่บ้านข้างเคียงก็มักจะรวมตัวช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำนาจนกลายมาเป็นประเพณีการ “เอาแรง” หรือ “ลงแขก” ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะกลายมาเป็นการจ้างงานจนเกือบหมดแล้วก็ตาม การช่วยเหลือกันดังกล่าวที่ยังหลงเหลืออยู่อาจดูได้จากงานพิธีต่างๆ ที่น่าสนใจและน่าประทับใจคือ ประเพณีงานศพ เจ้าภาพหรือเจ้าของงานมีหน้าที่รับแขกที่มาแสดงความเสียใจเท่านั้น ส่วนการจัดงานอื่นๆ ชาวบ้านคนอื่นๆจะมาช่วยเหลือกันทำโดยไม่ต้องมีการว่าจ้าง นับตั้งแต่มีการประกาศทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้านว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดเสียชีวิตอยู่ที่โรงพยาบาลในขณะที่ญาติไปรับศพ ชาวบ้านเกือบทุกครอบครัวที่ทราบข่าว จะมาที่วัดโดยไม่มีการนัดหมาย ฝ่ายชายบางส่วนจะไปรับศพกับเจ้าภาพ ที่เหลือจะเตรียมปัดกวาดศาลา ตั้งศพ เตรียมที่นั่งสวดของพระสงฆ์ ฝ่ายหญิงจะเข้าครัวจัดเตรียมอาหาร โดยใช้ภาชนะต่างๆ ของส่วนรวมที่เก็บไว้ที่วัด สำหรับค่าใช้จ่ายในงานนั้นนอกจากเงินของเจ้าภาพแล้วยังมีประเพณีการเก็บเงินทำศพหรือเงินฌาปนกิจของหมู่บ้าน ซึ่งจะจัดเก็บเฉพาะเมื่อเกิดมีการตายของคนในหมู่บ้านเท่านั้น โดยชาวบ้านจะเลือกกรรมการเป็นตัวแทนของชาวบ้านจำนวน 3 คน แบ่งเขตพื้นที่กันทำหน้าที่เก็บรวบรวมเงินจากคุ้ม ถนน ตรอก ซอยต่างๆ ของหมู่บ้าน ศพละ 10 บาทต่อครอบครัวมามอบให้เจ้าภาพในวันงาน และเพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่จะให้ผลตอบแทนสำหรับผู้จัดเก็บเงินจำนวน 10 % ของเงินได้ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมีความรวดเร็วมากสามารถเก็บเงินให้เจ้าภาพได้ภายในวันเดียว จากการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่เป็น

คนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ถึงความรู้สึกที่มีต่อความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านว่า

“ ค่อยกันรู้เรื่อง กลมเกลียวกันดี แบบว่าจะไปไหน จะทำอะไรช่วยกันคินะ อย่างงานศพ งานอะไรเนี่ย พูดถึงว่ามีงาน ในหมู่บ้านนี้จะช่วยกันคินะมากเลย สำหรับบ้านนี้นะ แล้วก็อย่างเขาจัดงานขึ้นบ้านใหม่นี้นะ เขาช่วยกันถึงไหนรู้ไหมคุณ กระทั่งเก็บงานเสร็จในวันนั้นเลยนะ เก็บงานเก็บโต๊ะหมด ของนี้จะเข้าที่หมด เขาถึงจะกลับบ้านกัน... อย่างงานศพที่บ้านเดิมที่สระแก้วนะ ถ้าใครตายก็ไปกันแต่ญาติพี่น้อง แต่ที่บ้านนี้นะไปกันหมดเลย ถ้ารู้ว่าตายนี้ช่วยกัน 7 วันก็ไม่ได้บอกทำบุญ 7 วันนี่ เขาจะประกาศตอนเผาศพ เขาจะบอกว่า เออทำของวันที่เท่านั้น เท่านั้นะ เขาจะประกาศ แล้วพอเวลาไปใส่บาตรจริงๆคนฟรีเลย ช่วยกันจนกระทั่งเช็ดด้วย เช็ดขาม ขึ้นวัดเสร็จไม่มีคิดดั่งค์ ไม่มีจ้างนะ ”

นอกจากนั้นแล้วในปัจจุบันเวลาทางราชการจัดให้มีงานพัฒนาถนนในวันสำคัญๆชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจะพร้อมเพรียงออกมาช่วยกันเก็บกระดาษ เศษขยะ ตัดต้นไม้ใบหญ้า บริเวณสองข้างทางถนนที่ตัดผ่านหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ติดธุระหรือเจ้าของร้านที่ติดริมถนนก็จะออกเงิน จัดหาน้ำดื่ม เช่นน้ำแข็งใส่น้ำหวาน ขนม แจกจ่ายช่วยเหลือกัน การกระทำดังกล่าวมิใช่เพราะถูกเรียกร้องให้ทำ แต่เป็นความสำนึกและความสมัครใจที่จะทำเพื่อส่วนรวมมากกว่า จากการถามความเห็นของคนในหมู่บ้านเองที่เกิดที่นี้ ถึงความรู้สึกถึง ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านนี้เป็นอย่างไรบ้างนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ทัศนะที่ตรงกันว่า คนบ้านนี้เวลาจะรวมกลุ่มทำงานมักจะชอบถกเถียงกันก่อนว่า จะทำอะไร ส่วนใหญ่มักจะฟังเสียงข้างมาก หรือผู้ที่มีประสบการณ์มาก่อน ส่วนผู้ที่เห็นแตกต่างก็ไม่โกรธ หรือผูกใจเจ็บ แต่จะช่วยกันทำงานกันจนกว่าจะเสร็จ

“... ความสามัคคีกันใช้ได้ละ แต่อันดับแรกต้องเถียงกันก่อน เริ่มต้นต้องเถียงกันก่อน แต่เอาจริงๆไปทำ จะเป็นอย่างนี้ ไม่รู้หมู่บ้านอื่นเขาจะเป็นอย่างนี้หรือเปล่าไม่รู้ละ อันดับแรกยังจี้ไม่ว่างานอะไรก็แล้วแต่จะต้องเถียงกันก่อน แต่ก็ติดตามกัน พอเห็นเขาไปกันแล้ว คนที่เถียงกับเขาจะต้องมาดีกับเรา จะเป็นยังงี้... ”(กรรมการกองทุนฯ)

“...เขาร่วมมือสามัคคีกันดี ชอบเถียง ชอบอะไรกัน เขาก็เถียงกันหน้าดำหน้าแดง อย่างนั้นอย่างนี้ ทำอะไร มันต้องขัดกัน แต่เดี๋ยวมันก็กินข้าวด้วยกัน เป็นอย่างนั้นนะ ”(ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน)

ความขยันที่ต้องแอบซ่อน พฤติกรรมบางอย่างในอดีตที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ในหมู่บ้านตำหนักยายมักจะเล่าให้ผู้วิจัยฟังอย่างภาคภูมิใจคือค่านิยมหรือธรรมเนียมของการ “ ตื่นดึก ” เพื่อลุกขึ้นมาทำนา เนื่องจากสภาพที่นาส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่สามารถที่จะคราดดินทิ้งข้ามคืนเอาไว้ได้ เพราะดินจะคืนตัวแน่นทำให้การปักดำไม่สะดวก ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีไถให้เสร็จในตอนเย็นและคราดในตอนเช้าพร้อมการถอนกล้าเพื่อนำมาปักดำให้เสร็จก่อนที่จะเริ่มวงรอบใหม่ในตอนบ่าย เนื่องจากการปักดำมักจะทำพร้อมๆกันทั้งหมู่บ้าน ไม่สามารถที่จะจ้างแรงงานกันได้ และแรงงานในครอบครัวน้อย มีเฉพาะสามีภรรยาเท่านั้น จึงต้องการเวลาในการทำงานที่เพิ่มมากขึ้น และต้องทำงานให้ประสานกัน กล่าวคือจำเป็นที่ต้องตื่นดึกประมาณสามถึงสี่นาฬิกา โดยฝ่ายชายจะออกไปคราดดินก่อน ส่วนฝ่ายหญิงจะตื่นขึ้นมาเตรียมอาหารเช้าและกลางวันให้เสร็จ และจึงจะเอาอาหารติดตัวตามออกไปถอนกล้าในภายหลัง เพื่อนำมาปักดำในที่ซึ่งฝ่ายสามีได้เตรียมเอาไว้ การที่ต้องออกไปทำนาตั้งแต่ฟ้ายังไม่สว่าง คงจะต้องทำให้เสียงเบาๆไม่ไปรบกวนชาวบ้านอื่นๆ ในขณะเดียวกันก็แสดงถึงความขยันขันแข็งซึ่งผู้ที่ตื่นนอนออกไปที่หลังจะถูกมองว่าเป็นคนขี้เกียจจากสังคม

“...การทำนาก็จะตื่นดึก แล้วก็ควายไป นี่ต้องทำให้เจียนนะ กลัวชาวบ้านเขาได้ยิน เดียวเขาจะไปโลกก่อน อะไอย่างงี้ เขาทำของใครของมันนะเขาแข่งกัน คนไหนขยันอย่างงี้ส่วนมาก ไปในทำนองนี้ บางคนคราดเสร็จแล้ว อีกคนหนึ่งยังขี่ควายออกมา อายเขาน่าดูเลยนะนั่น คล้ายๆกับว่าตื่นดึก กับขี้เกียจ เรียกว่าเป็นธรรมเนียมเลยนะ มันแปลกดีนะผมว่า...” (ลุงไสว)

“...ดีสิ ดีสามนี้ตื่นกันแล้วแต่ก่อนนี้ แอบกันออกไปทำนา ไ่ควายไปนาเขายังต้องค่อยๆไต่ไปกลัวเขาได้ยิน ฮี้ ฮี้ ฮี้ ฮี้ เขาแข่งกันทำกิน แข่งกันทำความดี พอคราดเสร็จนี้ บางคนคราดเสร็จแล้ว ไ้คนตื่นที่หลังนี้เพิ่งเอาควายออกไปเนี่ย เขาเสร็จแล้ว มันอายเขาไหมละ มันเขี่ยกันตรงนี้...” (นายเกียรติ)

ทุนทางวัฒนธรรม หมู่บ้าน “ตำหนักยาย” มีที่มาจากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า ยายฉิมจากบ้านวังดอกรับไม้ขึ้นมาหาอาหาร เก็บผักผลไม้หาปูหาปลาบริเวณวังน้ำที่ไหลลงมาจากวังตะไคร้ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นวังน้ำในฤดูฝนน้ำไหลแรง (ปัจจุบันอยู่ท้ายวัดหลังโรงเรียนวัดตำหนักยาย) และยายฉิมเกิดเป็นลมจมน้ำตายบริเวณวังน้ำจึงได้ชื่อว่า “ตำหนักยาย” ซึ่งต่อมาได้มีชาวบ้านเข้ามาตั้งหมู่บ้านและสร้างเป็นวัดขึ้นมาชื่อ “วัดตำหนักยาย” ซึ่งตามประวัติได้ลงมือก่อสร้างเมื่อเดือน 6 ปีถุน เอกศกพุทธศักราช 2442 จ.ศ.1261 ร.ศ.118 เป็นปีอธิกมาส หลังจากตั้งหมู่บ้านตำหนักยายแล้วประมาณ 10 ปี โดยนายดา นายผา นายโสม ลูกของนายลีที่อพยพมาจากเวียงจันทร์ ซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้ข้ามแม่น้ำนครนายกมาปลูกบ้านทำไร่กล้วยไร่ข้าวโพดที่บริเวณหมู่บ้านนี้ และเป็น

บรรพบุรุษหรือต้นสกุลของชาวบ้านคำหนักยายในปัจจุบัน ส่วนเจ้าอาวาสองค์แรกนั้นได้มีมนต์หลวงปู่พรหมา (น้องชายของนางทองภรรยาเมียของนายลี) จากวัดบ้านวังดอกลำไ้ขึ้นมาจำพรรษา ซึ่งจากการที่ท่านเป็นทั้งพระและญาติทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เคารพนับถือมาก ปัจจุบันมีศาลพระภูมิหลวงปู่อยู่ในบริเวณวัด วัดนี้มีสิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจเช่น ศาลาการเปรียญหลังใหญ่ยาวศิลปลาวลุ่มแม่น้ำโขง มีหน้าบันฉลุไม้ลวดลายอ่อนช้อยสวยงาม มีธรรมาสันเทศน์เอวชั้นเสาดิยสวยงามปัจจุบันชำรุดมากไม่ได้ใช้แล้ว ที่น่าสนใจคือเสาศาลาแต่ละต้นไม่ได้ฝังดินอย่างเช่นที่อื่น แต่ตั้งไว้บนก้อนหินทั้งนี้ชาวบ้านเล่าว่าที่ทำเช่นนี้มีประโยชน์หลายประการ

คือเพื่อกันปลวกและทำให้ไม้ไม่ผุจากการตรวจดูด้วยสายตา ถึงแม้ศาลามีอายุเกือบร้อยปีแล้ว แต่สภาพของเสาไม้ยังมีสภาพที่ดีมาก ลุงพวงแสวงจันทร์ เล่าให้ฟังถึงการก่อสร้างว่า เขาจะเทปูนทำเป็นแท่นเอาไว้แล้วหากก้อนหินแม่น้ำก้อนใหญ่ๆ ที่มี

ลักษณะค่อนข้างแบนวางทับลงไปในขณะที่ปูนยังไม่แห้งเพื่อยึดหินเอาไว้ ส่วนการตั้งเสาจะไม่ตั้งที่ละต้น แต่จะเข้าไปทำเป็นแผงตามยาวของศาลา ยกขึ้นที่ละข้าง โดยวางเสานอนเอาไว้โคนอยู่ชิดกัน หิน แล้วเอาเชือกผูกปลายเสาดึงขึ้นพร้อมกัน เมื่อตั้งขึ้นแล้วจึงเอาเชือกผูกโยงและใช้ไม้ตีเป็นขาหยั่งค้ำไว้ เสร็จแล้วจึงไปตั้งอีกข้างหนึ่ง เมื่อทำสองข้างแล้วจึงเข้าไปทำคานด้านกว้างทั้งสองด้าน แล้วจึงจะขึ้นทำเครื่องบนต่อไป ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวจำเป็นต้องใช้คนเป็นจำนวนมากที่จะต้องร่วมแรงร่วมใจกันจึงจะประสบความสำเร็จ บ่งชี้ถึงความสามัคคีของคนในหมู่บ้านในยุคนั้น ศาลานี้นอกจากจะใช้ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ในอดีตยังใช้เป็นที่ยืนหนังสือสำหรับลูกหลานชาวบ้าน ก่อนที่จะมีการก่อสร้างโรงเรียนขึ้นมาภายหลัง ส่วนโบสถ์สร้างเมื่อ พ.ศ.2467 มีประตูโบสถ์ทำเป็นไม้แกะสลักเป็นเรื่องราวพระเวสสันดร พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในโบสถ์มีพระพักตร์และพระเมาลีไม่มีติดเพี้ยนกับพระพุทธรูปใหญ่วัดเขาพระงามจังหวัดลพบุรี ทั้งนี้เพราะผู้เป็นปฏิมากร เป็นคนๆ เดียวกัน คือหลวงพ่อดิเรกเจ้าอาวาสองค์ที่ 8 ท่านผู้นี้เป็นเชื้อพระวงศ์แห่งนครหลวงพระบางมีศักดิ์เป็นหม่อมราชวงศ์ มีฝีมือเป็นทั้งสถาปนิก ช่างไม้ ช่างปูน การสร้างพระประธานนั้นใช้ไม้ไผ่และไม้รวกสานขึ้นเป็นองค์พระแล้วโบกปูนทับ ต่อมาในภายหลังจึงมีการใช้สีทองทาทับลงไปอีกครั้งหนึ่ง การก่อสร้างวัดคำหนักยายมิได้เสร็จสิ้นลงในคราวเดียว จากแรกเริ่มเป็นหลังคาหญ้าแฝกได้มีการพัฒนาต่อเนื่องจวบจนถึงปัจจุบัน แรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาของ

ชาวบ้านคำหนักายที่ได้ร่วมกันหาทุนมาก่อสร้างวัดมาที่เล็กที่ละน้อยได้ทำให้วัดมีความสวยงามไม่น้อยวัดในหมู่บ้านอื่น และนอกจากจะเป็นศูนย์รวมจิตใจแล้ว วัดยังเป็นศูนย์รวมการทำกิจกรรมของชาวบ้านที่จะยังประโยชน์ให้กับชาวบ้านเองอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่ให้

การศึกษา ที่ต่อมาได้ขยายตัวออกเป็นโรงเรียนวัดคำหนักาย ใช้ในการประชุมชาวบ้านทั้งในงานของทางราชการและงานในพิธีทางศาสนาต่างๆ สิ่งที่สำคัญวัดได้สะท้อนถึงความสามัคคีและความกลมเกลียวและการมีวัฒนธรรมที่สืบเนื่องต่อกันมาของชาวบ้านคำหนักาย

นอกจากวัดแล้วในตำบลหินตั้งยังมีรอยพระพุทธบาทจำลอง บนยอดเขานางบวชสูงประมาณ 100 เมตร ตัวรอยพระพุทธบาทอยู่ในมณฑปสร้างไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2401 ซึ่งทุกปีจะมีเทศกาลนมัสการรอยพระพุทธบาทนี้ในราวเดือน 5 และเดือน 6 เป็นงานบุญบั้งไฟ มีการแข่งขันประกวดรำบุญบั้งไฟ และการละเล่นต่างๆ ซึ่งในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมมาเที่ยวกันเป็นจำนวนมาก

ความเชื่อในเรื่องผี เจ้าพ่อหินตั้งเป็นสถานที่ที่มีกลุ่มก้อนหินขนาดใหญ่ แปลกๆ ที่ตั้งอยู่กลางนา ในเขตหมู่ 7 เป็นที่ที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยก่อนที่การเดินทางยังไม่สะดวก เวลาเจ็บป่วยจะไปโรงพยาบาลค่อนข้างที่จะยากลำบาก ชาวบ้านจึงมักจะใช้การบนบานศาลกล่าวต่อเจ้าที่เจ้าทางที่อยู่ที่นี่ นอกจากนั้นยังมีเจ้าพ่อปลัดจางซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้านที่อยู่ทั้งสองฟากของชายป่าเขาใหญ่ ทั้ง จ.นครนายก และ จ.นครราชสีมา ซึ่งเป็นเรื่องที่คนเฒ่าคนแก่บอกเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นผู้ที่คอยปกป้องดูแลป่าแถบนี้ เวลาจะเข้าป่าหรือทำอะไร ก็ต้องบนบานศาลกล่าวก่อนถึงจะปลอดภัย หรือประสบผลความสำเร็จ ชาวบ้านเล่าว่า

“...เข้าไปในเขตป่าอุทยาน เวลาเข้าไปต้องพูดดีๆ อย่าพูดหรือทำอะไรลบหลู่ท่าน เราไปทำแบบไม่เคารพ ก็จะมีอันเป็นไป แบบว่าผมก็เคยเจอมาด้วยตัวเอง ก็ตอนไปหาหอยนะครับมาทำเชือกทำอะไร เข้าไปแล้วขนาดเดือนเมษายนนะครับ ที่ไปนั้นมันหน้าแล้งน้ำดู มันมีเด็กผู้หญิงไปด้วยก็ให้เขาไปเปลี่ยนผ้า ที่นี้ก็ไม่ทันได้บอกเขา เขาเอาหม้อไปตักน้ำ ซึ่งธรรมดาเขาไม่ให้เอาหม้อไปตักน้ำเวลาอยู่บนเขา แล้วมันก็ต้องวิ่งหนีกันลงมา มันมีทั้งพายุ มีทั้งฝนตกตกรดต้องได้บนเขานั้น...”

นอกจากนี้ความเชื่อในศาสนาพุทธ ก็มีผลเช่นกันต่อการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในการนำมาใช้ในการควบคุมทางสังคมต่างๆ โดยใช้หลักเบญจศีลเป็นแนวทางที่ชาวบ้านจะยึดถือปฏิบัติ อันจะนำไปสู่ความสงบสุขในสังคม ในกรณีของหมู่บ้านตำหนักยาย มีแนวทางการปฏิบัติที่ครอบคลุมไปถึงการให้การคุ้มครองต่อสัตว์เลี้ยงที่นำมาใช้งานด้วยดังคำสัมภาษณ์นี้

...กำนันชื่อ กำนันดับ ผมเห็นมาแต่เด็ก ตัวแจะไปไหนก็แบกปืนไปด้วยนะ ปืนลูกของสมัยก่อนนะแบบหนานา วัน 8 ค่ำ 15 ค่ำใครจะไปไหน ทำนาแกห้าม ใครทำให้เห็นแกเรียกมาเลยละ วันพระ ต้องให้สัตว์มันหยุดพักผ่อนบ้าง...

จากความเชื่อในพุทธศาสนาก็ดี ในเรื่องผีก็ดี และความสามัคคีสมานฉันท์ของชาวหมู่บ้านตำหนักยาย โดยเฉพาะผู้อาวุโสที่แกนนำของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังการประพฤติปฏิบัติของชาวบ้าน ให้ไปในทิศทางที่ถูกที่ควร เพื่อความสงบสุขของคนในชุมชนร่วมกัน

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงทุนชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงทุนชุมชนของหมู่บ้านคำหนักายมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ ตามการเข้ามาของการพัฒนาที่รัฐได้นำเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านคิดว่าจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงน่าจะนับตั้งแต่การสร้างโรงเรียนวัดคำหนักายในสมัยคุณหญิง ละเอียด พิบูลสงคราม ที่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดนครนายกในพ.ศ. 2500 และต่อมาได้มีการทำถนนในปีพ.ศ. 2507 โดยการปรับปรุงทางเกวียนที่มีอยู่เดิมด้วยการนำดินลูกรังมาถม แต่สภาพถนนในตอนแรกยังไม่ดีนัก ชาวบ้านเรียก “ถนนโลกพระจันทร์” เพราะเป็นหลุมเป็นบ่อไปตลอดทั้งเส้นทาง แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เกิดจากขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ในฤดูแล้ง ชาวบ้านในหลายตำบลได้รวมตัวกันถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือเริ่มตั้งแต่การเสด็จเข้ามาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยทางเฮลิคอปเตอร์ในปี พ.ศ. 2519 มาลงที่โรงเรียนท่าด่าน เพื่อสำรวจสภาพภูมิประเทศในการที่พระองค์จะทรงหาหนทางที่จะช่วยเหลือประชาชนได้ และเป็นที่มาของโครงการสร้างฝายและอ่างเก็บน้ำคลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ขึ้นเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นแล้วชาวบ้านคิดว่าความเจริญต่าง ๆ ก็ทยอยกันเข้ามาและผลของการพัฒนาทำให้ทุนชุมชนเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะ**ทุนทางเศรษฐกิจ** เพราะนอกจากการเข้ามาของเจ้าหน้าที่ชลประทานในการสร้างอ่างเก็บน้ำซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตแล้ว ยังมีเจ้าหน้าที่เกษตรได้เข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านปรับปรุงสวนผลไม้พันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่เดิม และหรือเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาเป็นการทำสวน โดยการคัดเลือกชาวบ้านที่สนใจมาเรียนรู้การทำสวนด้วยเทคนิควิธีตามหลักวิชาการสมัยใหม่ในการปลูก การดูแล การขยายพันธุ์ รวมทั้งพันธุ์ผลไม้ที่ดีมาส่งเสริมให้เกษตรกรนำไปปลูกเช่น ส้มโอ มะยงชิด มะปรางหวาน ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีการพาไปดูงานตามสวนผลไม้ที่ประสบความสำเร็จในต่างจังหวัด เพื่อนำความรู้และประสบการณ์กลับมาพัฒนาสวนของตนเอง และคัดเลือกพื้นที่สวนของชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ ซึ่งมีความขยันขันแข็งจนประสบความสำเร็จเป็นจุดสาธิตเผยแพร่ความรู้ในการทำการเกษตรสมัยใหม่ เพื่อเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้านรายอื่นๆ ได้เข้ามาเรียนรู้ต่อไป จากการดำเนินงานที่ผ่านมาได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี เนื่องจากชาวบ้านได้เห็นว่าผู้ที่เปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำมาทำสวนมีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประกอบกับการทำนาในภายหลังชาวบ้านประสบกับการขาดทุน เนื่องจากต้นทุนในการทำนาอันได้แก่ ค่าแรง ค่าปุ๋ย ค่ายา และค่าเมล็ดพันธุ์มีราคาสูงขึ้นแต่ราคาข้าวเปลือกกลับมีราคาถูก ประกอบกับการหาแรงงานมาช่วยทำนาหาได้ยาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้เปลี่ยนจากการทำนามาเป็นการทำสวนผลไม้กันมากขึ้น ในการทำสวนในพื้นที่ตำบลหินตั้ง ชาวบ้านนิยมที่จะปลูกผลไม้ผสมกันหลายชนิด เพื่อให้มีผลผลิตออกหมุนเวียนกันไปตลอดทั้งปี ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะนำไปขายหารายได้ได้ตลอด

ทั้งปีเช่นกัน สำหรับการตลาดนั้นในตอนแรกค่อนข้างที่จะแคบ เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก ชาวบ้านต้องนำผลผลิตข้ามแม่น้ำบริเวณหมู่บ้านวังยาว เพื่อนำผลผลิตไปขายให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตก หรือขายให้กับพ่อค้าที่ล่องเรือมาตามแม่น้ำนครนายกเพื่อขึ้นมาหาซื้อ ซึ่งนานๆถึงจะขึ้นมาซื้อสักครั้งหนึ่ง และมักจะถูกกดราคาทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงมีรายได้ไม่มากนัก แต่เมื่อมีการสร้างเส้นทางถนนเข้ามาเพื่อที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำและฝาย ทำให้ชาวบ้านมีฐานะดีขึ้นเพราะสามารถที่จะขายผลผลิตได้มากขึ้น มีทั้งที่นำผลผลิตไปขายเองตามจังหวัดต่างๆ ตลอดจนตลาดสี่มุมเมือง และตลาดไท และจากเส้นทางดังกล่าวยังทำให้พ่อค้าเข้ามาหาซื้อผลผลิตทางการเกษตรได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งส้มโอซึ่งเป็นผลผลิตที่ค่อนข้างที่จะมีชื่อเสียงว่ามีรสชาติดี

การปลูกส้มโอในพื้นที่จังหวัดนครนายกมีส้มโอพันธุ์ดีหลายชนิดเช่น พันธุ์ทองดีที่มีรสหวานอมเปรี้ยว ส้มโอพันธุ์ทับทิมสยามที่มีเนื้อสีแดงจัดสวยงามและมีรสดี และส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งที่มีรสชาติหวานหอม จากการที่ได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่เกษตรจังหวัดและเกษตรกร ให้ความเห็นตรงกันว่าสาเหตุที่ทำให้ส้มโอที่นี่มีรสชาติดี อาจจะเนื่องมาจากสภาพของดินที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนมีสภาพอากาศที่เหมาะสม คือมีฝนมากในขณะที่ที่ออกผลและมีฝนน้อยลงเมื่อผลส้มโอแก่พอดีทำให้รสชาติหวานแหลม รวมถึงการเก็บผลผลิตเมื่อถึงระยะเวลาที่เหมาะสม จึงมีพ่อค้าเข้ามาติดต่อเหมาสวนเพื่อที่จะส่งออกไปขายต่อยังต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

นอกจากส้มโอแล้วยังมีมะปรางหวานและมะยงชิดซึ่งราคาค่อนข้างดี ราคาโดยเฉลี่ยใกล้เคียงกันประมาณ 400 บาทต่อกิโลกรัม และหาซื้อได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากผลผลิตมีน้อย มีประชาชนจากจังหวัดอื่นๆจำนวนมากที่เห็นว่าราคาดีได้เข้ามาหาซื้อถึงพันธุ์ไปปลูก แต่มักจะไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากกิ่งพันธุ์มะปรางและมะยงชิดที่นำไปปลูกมีอัตราการตายสูงมากหากปลูกไม่ถูกวิธี จึงมักจะต้องกลับมาหาซื้อกิ่งพันธุ์กลับไปปลูกซ่อมอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ชาวบ้านคำนวณกำไรได้จากการทำกิ่งพันธุ์ของผลไม้ต่างๆเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ราคากิ่งพันธุ์มะปรางหวานและมะยงชิดมีราคาใกล้เคียงกัน มีทั้งที่ชำใส่ถุงดำและใส่กระถางไว้ ราคาตั้งแต่ 300 - 400 บาท ไปจนถึงกระถางละ 500 บาทขึ้นอยู่กับขนาดของต้น ชาวสวนได้ให้คำแนะนำว่า การปลูกมะปรางหวานและมะยงชิดนั้น เมื่อซื้อกิ่งพันธุ์ไปแล้วต้องนำไปพักไว้ก่อน ปล่อยให้ “ ถอดยอด ” หรือแตกใบอ่อนสัก 2 ครั้งแล้วถึงจะเอาลงปลูกในดิน สิ่งที่สำคัญคือในช่วงปีแรกห้ามใส่ปุ๋ยเคมีหรือแม้แต่ปุ๋ยคอกโดยเด็ดขาดมิฉะนั้นกิ่งพันธุ์จะตาย ปลูกประมาณ 3 ปีก็จะให้ผล แต่จะให้ผลผลิตเต็มที่เมื่ออายุ 10 ปีขึ้นไปแล้ว

ในปี พ.ศ. 2536 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริฯ ในวันเฉลิมพระชนพรรษา ให้ก่อสร้างเขื่อนคลองท่าด่านเพิ่มขึ้น เนื่องจากฝายเดิมมีขนาดเล็กและเริ่มต้นเงินและเพื่อป้องกันอุทกภัยและเก็บน้ำไว้ใช้ในพื้นที่ภาคกลางซึ่งทางกรมชลประทานได้จัดทำเป็นโครงการก่อสร้างเริ่มในปีพ.ศ. 2540 คาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งต้องใช้งบประมาณ 10,193 ล้านบาทเขื่อน

คลองทำคันอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครนายก เป็นเขื่อนคอนกรีตอัดแน่น(Roller Compaction Concrete, RCC)ที่ใหญ่ที่สุดในโลก ได้มีการนำเถ้าลอย (Fly ash) ซึ่งเป็นของเหลือทิ้งจากการเผาถ่านลิกไนต์ของโรงงานผลิตไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง มาใช้แทนซีเมนต์บางส่วน ทำให้คอนกรีตมีความแข็งแรงเพิ่มมากขึ้น การสร้างเขื่อนคลองทำคันครอบคลุมพื้นที่ทั้งสิ้น 3,694 ไร่ เป็นที่ของราษฎรจำนวน จำนวน 808 ไร่ จาก 263 ครอบครัวซึ่งทางกรมชลประทานได้จ่ายค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินไปเป็นเงิน 730 ล้านบาท

ประโยชน์ที่ได้รับคือสามารถส่งน้ำเพื่อการเกษตร ครอบคลุมพื้นที่ 185,000 ไร่ เป็นแหล่งผลิตปลาจากอ่างเก็บน้ำได้ 48,000 กก.ต่อปีและบรรเทาปัญหาอุทกภัย ที่เคยเกิดขึ้นให้ลดน้อยลง และจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวของ จ. นครนายกต่อไป

โครงการเขื่อนคลองทำคัน

ประโยชน์ที่เป็นผลพลอยได้จากการสร้างเขื่อน คือในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนชาวบ้านก็ได้อาศัยเครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ของโครงการ มาช่วยในการพัฒนาหมู่บ้านด้วย เช่นการปรับปรุงฝั้่งแม่น้ำด้วยการถมดินและใช้การเรียงหินเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะ และการขุดดินและหินนำมาถมปรับพื้นที่เพื่อสร้างสนามกีฬาของตำบล ซึ่งจะมีขนาดค่อนข้างใหญ่และมีประโยชน์นอกประสงค์ กล่าวคือนอกจากจะใช้เป็นสถานที่แข่งกีฬาต่างๆแล้ว ยังอาจใช้พื้นที่ได้้อัจฉนทร์เป็นที่พักสำหรับนักเรียน ลูกเสือที่จะมาเข้าค่ายทำกิจกรรมต่างๆ และเนื่องจากอยู่ติดกับแม่น้ำนครนายกซึ่งมีกิจกรรมท่องเที่ยวเช่นการพายเรือแคนูที่นักท่องเที่ยวนิยมกันมาก จึงอาจจะทำเป็นขึ้นลงเรือก็จะเป็นสถานที่ที่จะทำธุรกิจท่องเที่ยวได้อีกต่อไป ถ้าหากสามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมาย จะมีผลกระทบต่อชุมชนในด้านต่างๆต่อไปในอนาคต

จากการเข้ามาของโครงการต่าง ๆ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านดำเนินกยายเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเดิมที่ชาวบ้านเคยมีรายได้จากการขายข้าวที่เป็นผลผลิตหลัก และการขายผลไม้ให้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตกเป็นอาชีพเสริม กลายเป็นการทำสวนผลไม้เพื่อสร้างรายได้กันอย่างจริงจัง ส่วนการปลูกข้าวก็เพียงเพื่อเก็บเอาไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น บางบ้านก็ใช้การซื้อข้าวจากโรงสีมารับประทานแทน และเอาพื้นที่และเวลาส่วนใหญ่มาทุ่มเทลงไปในการทำสวนเนื่องจากสามารถทำรายได้ดีกว่า ชาวบ้านบางรายสามารถยกระดับตัวเองเป็นคนกลางระหว่างชาวสวนและพ่อค้าส่งออกที่กรุงเทพฯ ติดต่อเหมาสวนจากชาวบ้านด้วยตัวเองและส่งผลผลิตให้แก่พ่อค้าส่ง

ออก สิ่งที่น่าสนใจคือการเหมาสวนของคนกลางเหล่านี้ไม่ใช่เพียงแค่เก็บผลผลิตที่พร้อมที่จะนำไปจำหน่ายได้เท่านั้น แต่ได้เข้ามาดูแลการทำสวนด้วยตัวเอง โดยหลังจากที่มาสำรวจจำนวนผลไม้ที่เริ่มติดลูกและตกลงราคากันแล้ว จะเข้ามาดูแลให้ปุ๋ยและฉีดพ่นยาฆ่าแมลงเอง ทั้งนี้เพื่อให้ผลผลิตเป็นไปตามมาตรฐานความต้องการของตลาดให้ได้มากที่สุด ทำให้ชาวสวนมีรายได้ค่อนข้างดีและสามารถเอาเวลาไปหารายได้ทางอื่นๆ ได้มากขึ้น

สำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจากเดิมหารายได้จากการรับจ้างทำนา เมื่อชาวบ้านที่มีฐานะส่วนใหญ่เปลี่ยนมาทำสวน ก็ได้เปลี่ยนอาชีพมารับจ้างในการทำสวนด้วย โดยช่วยเหลือในการตัดแต่งกิ่ง คายหญ้าพรวนดิน ให้ปุ๋ยและพ่นยาฆ่าแมลง และเมื่อโครงการก่อสร้างเขื่อนฯ เข้ามาก็สามารถที่จะหารายได้อีกทางหนึ่ง จากการเข้าไปเป็นแรงงานก่อสร้างเขื่อน ส่วนร้านค้าที่เคยเป็นร้านค้าเล็กๆ ร้านเดียวภายในหมู่บ้านก็ขยายตัวใหญ่ขึ้น ขายของได้มากขึ้นเนื่องจากมีแรงงานต่างถิ่นเข้ามาก่อสร้างเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นแล้วทางโครงการก่อสร้างเขื่อนทำค่านายได้จัดพื้นที่ทำตลาดนัด 3 วันในหนึ่งสัปดาห์ทุกวันจันทร์ วันพุธและวันเสาร์ซึ่งเป็นตลาดนัดที่ค่อนข้างใหญ่เพื่อขายเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาถูกให้กับคนงานก่อสร้างภายในโรงงาน ซึ่งมีคนในหมู่บ้านเข้าไปค้าขายเป็นจำนวนมาก และเมื่อประเทศไทยเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านที่เคยออกไปหากินตามต่างจังหวัดก็กลับมาเปิดร้านค้าภายในหมู่บ้านขึ้นอีกหลายร้าน ทำให้ชุมชนมีความคึกคักขึ้น ทำให้เศรษฐกิจภายในหมู่บ้านดีขึ้น

อย่างไรก็ดีผลกระทบทางลบของการพัฒนา ในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนก็มีเช่นกัน กล่าวคือสภาพถนนในขณะการก่อสร้างชำรุดและมีฝุ่นละอองมาก เนื่องจากการขนำวัสดุก่อสร้างด้วยรถบรรทุกขนาดใหญ่ ซึ่งทางกรมชลประทานก็พยายามซ่อมทำเป็นการชั่วคราวอยู่ตลอดเวลา และใช้รถน้ำคอยฉีดรดเพื่อบรรเทาปัญหาในเรื่องฝุ่นละออง และปัญหาอีกประการหนึ่งจากเทคนิคการสร้างเขื่อนคือการใช้น้ำมันซีเมนต์ฉีดเข้าไปตามรอยแตกของหิน เพื่อให้ฐานรากของเขื่อนแข็งแรงสามารถที่จะเก็บกักน้ำได้ ทำให้น้ำมันดินในพื้นที่หมู่บ้านดำหนักยามีจำนวนน้อยลง บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดเองเพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภครวมทั้งใช้ในการเกษตร จะแห้งลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเดือนมีนาคมและเดือนเมษายน ไม่มีน้ำรดต้นไม้ทำให้ไม้ผลบางส่วนเสียหายโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ผลที่ปลูกใหม่ แต่ชาวบ้านก็อดทนและเชื่อว่าเมื่อเขื่อนเสร็จปัญหาต่างๆ เหล่านี้จะหมดไป นอกจากนี้การเปลี่ยนพื้นที่จากการทำนาเป็นการทำสวนโดยการถมที่ให้สูงขึ้นนั้น ทำให้การไหลหลากของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติเหมือนที่เคยไหลบ่าท่วมทุ่งนา ซึ่งแต่เดิมน้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลกระจายตัวไปตามความกว้างของท้องทุ่ง แต่เมื่อมีการถมที่สูงขึ้นจะเป็นอุปสรรคในการไหลของน้ำ และจะเกิดอันตรายจากน้ำท่วมหรือน้ำป่าไหลหลาก ต่อบ้านที่อยู่ในพื้นที่ต่ำหรือขวางเส้นทางไหลของน้ำ แต่ผลกระทบที่สำคัญของการทำการเกษตรสมัยใหม่ คือการใช้สารเคมีในการทำนาและการทำสวน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการล้างหรือการเทยาฆ่าแมลงลงไปในแหล่งน้ำตามธรรมชาติทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทำให้จำนวนสัตว์น้ำในแหล่งน้ำต่างๆ ลดลงอย่างมาก จนชาวบ้านไม่

สามารถหาเอามากินได้ ต้องหาซื้อเอามาจากภายนอกพื้นที่ น้ำในแม่น้ำที่ชาวบ้านเคยได้อาศัยเพื่ออุปโภคและบริโภคก็สกปรกจนไม่สามารถใช้ได้ อีกทั้งตัวเกษตรกรเองที่ฉีดยาฆ่าแมลงบางคนเกิดการเจ็บป่วยและเสียชีวิตลงก่อนวัยอันควร ซึ่งในปัจจุบันทางกระทรวงเกษตรพยายามรณรงค์ให้ใช้สมุนไพรเช่น ไล่ด้วัน สะเดา ตะไคร้หอม หนอนตายอยาก ฯลฯ ในการกำจัดแมลง และใช้น้ำปุยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมีเพื่อลดต้นทุน และรักษาสีสิ่งแวดล้อม

ผลของการพัฒนาที่มีต่อ **ทุนทางสังคม** ของชุมชนจากการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ดังกล่าวที่มีประโยชน์ในลักษณะอเนกประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยว เนื่องจากอยู่ไม่ไกลน้ำตกสาริกา น้ำตกนางรอง และวังตะไคร้ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป อีกทั้งไม่ไกลจากกรุงเทพมหานครมากนักสามารถที่จะเดินทางไปกลับได้ในวันเดียวกันได้ จึงเป็นที่สนใจของนักการเมืองและนายทุนที่จะเข้ามาทำธุรกิจการท่องเที่ยว เช่นการสร้างโรงแรมหรือรีสอร์ทต่างๆ ได้เข้ามามากขึ้นซื้อที่ดินไปเป็นจำนวนมาก มีชาวบ้านหลายคนได้ขายที่ดินของตนไปเนื่องจากราคาดีตามความรู้สึกของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านบางส่วนกลับใช้วิกฤตนี้เป็นโอกาส รวมกลุ่มกันใช้สวนผลไม้จัดทำเป็นที่พักและแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ต้องใช้เงินทุนมาก เช่นกลุ่มทำค่านโฮมสเตย์ เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว ซึ่งก็ได้รับความนิยมมากเช่นกัน

อย่างไรก็ดีการที่หมู่บ้านดำเนินกยายมีเส้นทางไปมาสะดวกขึ้น อีกทั้งมีแรงงานจากที่อื่นๆ เข้ามาทำงานในโครงการก่อสร้างเขื่อนเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดมีการลักขโมยมากขึ้นด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลไม้ที่เป็นผลผลิต มีคำพูดเป็นทำนองตลกๆว่าแมลงที่ชาวสวนกลัวที่สุดเพราะไม่สามารถฉีดยาป้องกันได้คือ “แมลงกระสอบ” ที่ทำความสูญเสียเป็นจำนวนมากให้กับชาวสวนได้ภายในข้ามคืน และจากการที่การคมนาคมติดต่อสื่อสารกันสะดวกมากขึ้น ชาวบ้านได้รับข่าวสารจากภายนอกมากขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมเช่นทางวิทยุ และโทรทัศน์ จากผลของการโฆษณาทำให้ชาวบ้านมีค่านิยมทางการบริโภคมากขึ้นเช่นกัน แทบทุกบ้านจะมีรถยนต์บรรทุกเล็กและโทรศัพท์มือถือ เด็กวัยรุ่นที่กักค่อนนิยมที่จะซื้อจักรยานยนต์แข่งกันกัน ยาเสพติดเริ่มมีเข้ามาบ้างแต่ยังไม่มากนัก ทำให้ชุมชนต้องมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น แต่รายจ่ายที่สำคัญคือรายจ่ายทางการศึกษา เพราะเกือบทุกบ้านต้องการให้ลูกหลานมีความรู้สูง ๆ จึงนิยมส่งลูกออกไปเรียนระดับสูงถึงปริญญาตรีภายนอกชุมชนเพื่อที่จะได้ทำงานสบาย ๆ ไม่ต้องมาเหน็ดเหนื่อยกับการทำนาทำสวนเหมือนพ่อแม่ ซึ่งมีผลทำให้พ่อแม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ต้องหารายได้เพิ่มมากขึ้น หากหาได้ไม่ทันก็ต้องกู้ยืมเงิน ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นหนี้สิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) อย่างไรก็ดีการที่คนรุ่นใหม่มีความรู้สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาแล้วก็มักจะหางานทำภายนอกหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่จะกลับมายึดอาชีพเดิมของพ่อแม่ ส่วนใหญ่จะนิยมที่จะทำงานเป็นข้าราชการ หรือไม่ก็เป็นลูกจ้างตามบริษัทห้างร้านต่างๆของเอกชน แต่เนื่องจากตำแหน่งงานต่างๆมีน้อย ผู้สำเร็จการศึกษาใหม่ๆจึงไม่มีงานทำหรือต้องมาทำงานในลักษณะการใช้แรงงานตามโรงงานต่างๆแทน แต่เนื่องจากโรงงานจะรับแรงงานที่มีวุฒิการศึกษาใน

ระดับ ปวช. หรือ ปวส.เป็นส่วนมาก ทำให้บางคนต้องยอมทำงานที่ต่ำกว่าวุฒิ ซึ่งเป็นการสูญเสียไปทางการศึกษา ผลกระทบทางลบที่สำคัญของการพัฒนาต่อทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์ของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไป จากชุมชนเดิมที่ค่อนข้างจะอยู่อย่างโดดเดี่ยว คนภายในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อมีเส้นทางติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้น สามารถที่จะเข้าถึงการบริการของรัฐได้มากขึ้นเช่น โรงพยาบาล ธนาคาร ฯลฯ คนภายในชุมชนพึ่งพาอาศัยกันน้อยลง และมีชีวิตแบบตัวใครตัวมัน แข่งขันแก่งแย่งกันในการทำมาหากิน ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้จากคำพูดของกำนันตำบลหินตั้งว่า

“สมัยก่อน อย่างเรานี่ เออ...ไปขายของตรงนี้นี่กันไหม ไปทำมาหากินตรงนี้นี่กันไหม แต่ก่อนนี้เขาชวนกันไปนะอะ เดี่ยวนี้อ่าหวังเลยอะ ต่างคนต่างทำ กลัวไปแย่งอาชีพกันทำ มันไม่เหมือนเดิมแล้วอะ คือลักษณะมันเปลี่ยนไปถึงบอกว่าถ้าเกิดให้เลือกได้จะขอกลับไปเหมือนเดิม จะกลับเหมือนที่ยังไม่มีสิ่งอะไร อยากจะอยู่แบบชนบทที่ไม่มีไฟฟ้าเข้า ไม่มีอะไรเข้าอย่างนั้นดีกว่า ยังช่วยกัน เออ...ปลาได้มาก็ยังมาแบ่งกัน แต่เดี๋ยวนี้ปลาได้มาต้องมาขาย การทำมาหากิน เออ...ไปขายของที่น้ำตกกันไหม เออวันนี้ขายอันนี้ดินะ เดี่ยวนี้ไม่ใช่แล้วอะ เดี่ยวนี้จะบอกใครสักทีนั่นกลัวเขาไปแย่งขาย ขายของดีกว่ากันอะไรอย่างนี้ เป็นลักษณะของการแก่งแย่งกันแล้ว ช่วงนี้ดูกับช่วงก่อนมันไม่เหมือนกันแล้ว”

ผู้นำชุมชนในสมัยก่อนผู้นำชุมชน ที่เป็นกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้านค่อนข้างที่จะเป็นคนที่มีอาวุโส มีลักษณะเป็นนักเลง สั่งหรือพูดอะไรชาวบ้านมักจะปฏิบัติตาม มักจะเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือและเชื่อฟัง แต่มาในปัจจุบัน หลังจากการพัฒนาเข้ามาชาวบ้านมักจะเลือกคนที่มีการศึกษาหรือมีความรู้ เนื่องจากต้องคอยประสานงานหรือช่วยชาวบ้านเวลาติดต่อกับหน่วยงานของทางราชการต่างๆ และเป็นตัวนำที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน ผู้นำของหมู่บ้านคำหนักยั้งทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีดังต่อไปนี้

คุณลุงไสว เกษตรกรดีเด่นของจังหวัดนครนายก ที่มีความสามารถในการขยายพันธุ์พืชได้หลากหลายชนิดทั้งส้มโอ มะปรางหวาน มะยงชิด ฯลฯ เป็นที่ยอมรับกันของคนทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ ที่จะเข้ามาศึกษาดูงาน หรือถ่ายทำสารคดีออกรายการทั้งทางโทรทัศน์และทางหนังสือพิมพ์ ทำให้บ้านกลายเป็นสถานที่ที่ทางราชการใช้ถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตรสมัยใหม่ให้กับประชาชนด้วย ตัวของคุณลุงไสวเองได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานกลุ่มในหลายๆตำแหน่งเช่น ประธานประชาคมหมู่บ้าน เป็นประธานกองทุนเกษตรกรรม ประธานกองทุนโภชนาการ ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ การยอมรับเช่นนี้มีใช้เกิดเพียงชั่วข้ามคืน แต่เกิดจากความมานะพยายามบากบั่นอันยาวนานของคุณลุงไสวเอง เนื่องจากเป็นบุคคลกลุ่มแรกของหมู่บ้านที่ยอมรับเอาความรู้และเทคนิคการเกษตรสมัยใหม่ เข้ามาใช้ปรับปรุงการประกอบอาชีพ และเป็นจุด

เริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวบ้านในหมู่บ้าน จากการทำนามาเป็นการทำสวนผลไม้ และขยายตัวออกไปจนสามารถทำให้ส้มโอ มะปรางหวานและมะยงชิด กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของจังหวัดนครนายก

คุณอัมลธิ ผู้ใหญ่บ้านตำหนักยายและกำนัน ตำบลหินตั้ง อายุ 33 ปี ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ยังอายุน้อยแต่ก็มีความสามารถมาก ในสายตาของชาวบ้านเป็นคนที่มีการศึกษาสูง ก่อนข้างที่จะมีฐานะ ทำธุรกิจเกี่ยวกับการประกันภัยและขายโทรศัพท์มือถือ มีสำนักงานทั้งในจังหวัดนครนายก และจังหวัดปราจีน ในบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 ชาวบ้านค่อนข้างที่จะพอใจมาก นอกจากนั้นกำนันยังมีแนวคิดในการอนุรักษ์งานประเพณีต่างๆ เช่นงานวันสงกรานต์ งานประเพณีลอยกระทง และสนับสนุนการทำกิจกรรมที่ให้ความสำคัญต่อเด็กและเยาวชน เช่นการจัดงานวันเด็กของตำบล การสนับสนุนกีฬาฟุตบอลของหมู่บ้าน มีแนวคิดร่วมกับผู้นำคนอื่นๆ ที่จะสร้างสนามกีฬาขนาดใหญ่(ขนาดสนามกีฬาประจำจังหวัดนครนายก) ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อที่จะส่งเสริมการกีฬาและแก้ปัญหาหาเสพติดในกลุ่มพวกวัยรุ่น และสามารถที่จะรองรับการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อีกด้วย ซึ่งการดำเนินการก่อสร้างอยู่ในขั้นตอนการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่จะเข้ามาช่วยเหลือมีผลสืบหน้าไปค่อนข้างมาก

นายสัญญา ประธานกองทุนหมู่บ้าน อายุ 53 ปี บ้านเดิมอยู่ หนองแสม อำเภอบางพลี จังหวัดนครนายก มีความสามารถทางด้านก่อสร้าง แต่มาประกอบอาชีพค้าขายภายในหมู่บ้าน โดยขายสินค้าพวกของใช้ และขายน้ำมันรถยนต์ บ้านอยู่ใกล้คุณลุงไสว เคยช่วยเหลือกำนันในการหาเสียงเข้าสู่ตำแหน่ง มีประสบการณ์การเป็นพ่อค้าขายผลผลิตทางการเกษตร โดยซื้อรถ 6 ล้อบรรทุกผลผลิตทางการเกษตรไปค้าขายยังต่างจังหวัด หลังจากมีลูกแล้วจึงหยุดค้าขายอยู่กับบ้าน มีความสามารถทางภาษา ชอบแต่งกลอน ได้ตั้งชมรมอนุรักษ์ภาษาไทย และได้แต่งกลอนประวัติของหมู่บ้านเอาไว้ เมื่อได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน ได้มีแนวคิดจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านเพื่อแก้ปัญหาผู้ที่ต้องการกู้แต่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนสัจจะออมทรัพย์ และเป็นผู้ให้แนวความคิดในเรื่องการกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 12 บาทต่อปี ซึ่งเป็นอัตราดอกเบี้ยที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับการดำเนินกองทุนของหมู่บ้านอื่น เพื่อที่จะนำเงินที่ได้มาใช้ในการดำเนินการกองทุนและใช้เป็นประโยชน์แก่หมู่บ้านให้มากขึ้น มีแนวคิดที่จะนำเงินกำไรจากดอกเบี้ยกองทุนมาซื้อเครื่องจักรตกเพื่อที่จะใช้เป็นวัสดุในการจักสานแข่งใส่ผลไม้ ซึ่งหมู่บ้านต้องการใช้ใส่ผลไม้หลายหมื่นลูก และต้องหาซื้อจากภายนอกหมู่บ้าน หากสามารถดำเนินการตามแนวคิดได้จะทำให้ชาวบ้านทุกคน โดยเฉพาะผู้สูงอายุหรือผู้ที่อยู่บ้านเฉยๆ ไม่มีงานทำ สามารถที่จะหารายได้และจะทำให้มีเงินหมุนเวียนในหมู่บ้านต่อปีเป็นเงินหลายหมื่นบาทเช่นกัน

นายสมยศ รองประธานกองทุนฯ เกิด พ.ศ.2492 อายุ 54 ปี เดิมเป็นคนจังหวัดปทุมธานี และมาได้ภรรยาในหมู่บ้านนี้ ซึ่งเป็นญาติของคุณลุงไสว เป็นคนที่มีความคิดดี การพูดน่าเชื่อถือ ถึงแม้ว่าจะได้รับการศึกษามาน้อย แต่เนื่องจากเป็นคนรักในการแสวงหาความรู้ให้กับตนเองอยู่

ตลอดเวลา มักจะติดตามคุณลุงไสว ไปบรรยายในที่ต่างๆ หรือไม่ก็มักจะร่วมประชุมกับกลุ่มหรือคณะบุคคลที่เข้ามาดูงานที่บ้านลุงไสวๆ นอกจากนั้นยังสนใจที่จะติดตามดูข่าวสารของทางราชการอยู่ตลอดเวลา ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดี จึงเป็นกำลังที่สำคัญในการเสนอแนะแนวความคิดในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังเห็นความสำคัญของเยาวชน และพยายามที่จะช่วยผลักดันให้คนรุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการต่างๆ ของหมู่บ้านให้มากขึ้น ได้ร่วมมือกับผู้นำชุมชนคนอื่นๆ ที่จะผลักดันให้เกิดโครงการก่อสร้างสนามกีฬาของตำบล ถึงแม้ว่าจะมีชาวบ้านบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วย เนื่องจากเห็นว่าสนามมีขนาดใหญ่เกินไปและอาจจะเป็นที่มั่วสุมของเด็กวัยรุ่นได้ แต่ทางคุณสมยศพยายามที่จะชี้แจงให้เห็นว่า การเล่นกีฬาจะทำให้ปัญหาเสพติดลดลง และสนามกีฬาดังกล่าวอาจจะเป็นศูนย์รวมของวัยรุ่น ซึ่งผู้ปกครองสามารถที่จะมาพบปะพูดคุยกับกลุ่มวัยรุ่นได้ ซึ่งถ้าหากเข้าใจเด็กและทำให้เกิดความไว้น้ำใจเชื่อใจได้แล้วแล้วก็จะสามารถแนะนำแนวทางที่ถูกต้องให้กับวัยรุ่นเหล่านั้นได้ ดีกว่าที่จะปล่อยให้เด็กแอบไปเสพยาโดยที่ผู้ใหญ่ไม่รู้ การสนับสนุนการกีฬาดังกล่าวหมายรวมถึงการร่วมมือกับประธานกองทุนฯเสนอแนะให้กรรมการกองทุนคนอื่นๆ อนุมัติเงินดอกเบี้ยกองทุนฯจำนวน 3000 บาทเพื่อใช้ในการบำรุงและตัดชุดให้กับนักฟุตบอลของหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการแข่งขันในที่ต่างๆ ด้วย จากการยอมรับของชาวบ้านดังกล่าว คุณสมยศฯ ก่อนข้างที่จะภาคภูมิใจเมื่อมีคนกล่าวขวัญว่าเป็นคนของประชาชน จึงได้ทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม บ่อยครั้ง

อาจารย์วันทิ อดีตครูใหญ่โรงเรียนท่าชัย ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งกองทุนโขนการ ซึ่งเป็นรากฐานหรือแบบอย่างที่ทำให้ชาวบ้านรู้จักที่จะดำเนินการบริหารกองทุนอื่นๆ ต่อมาภายหลัง เป็นคนหมู่บ้านดำเนินกยายมีบ้านอยู่ข้างวัด บรรพบุรุษของอาจารย์วันทิได้ร่วมกันสร้างวัดดำเนินกยายมาตั้งแต่ในอดีต เป็นคนมีความรู้ช่วยเหลือสังคม และชาวบ้านมักจะเข้ามาขอคำปรึกษาเป็นประจำ ชอบศึกษาหาความรู้ด้วยตัวเอง เรียนหนังสือทางไปรษณีย์ และสอบเทียบอนุปริญญา ที่วิทยาลัยครูจะเข้ตรา และหาความรู้อื่นๆ จากการอ่านหนังสือเองโดยตลอด เป็นผู้เขียนประวัติวัฒนธรรม จ.นครนายก เล่าถึงความเป็นมาของ ตำบลดงละคร รวมทั้งวังตะไคร้ และได้เขียนประวัติวัดและหมู่บ้านดำเนินกยาย ได้ทำงานเป็นครูที่โรงเรียนท่าด่าน ซึ่งห่างหมู่บ้านดำเนินกยายขึ้นไปทางเหนือออกไปประมาณ 5 กม. ต้องเดินตามคันนาไปสอน มีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก คุณลุงไสว ก็เป็นลูกศิษย์ ต่อมาภายหลังย้ายมาเป็นครูใหญ่ รร.ท่าชัยและเกษียณอายุ จากคำบอกเล่าของคุณยายไสว พูนเงิน ภรรยาซึ่งปัจจุบันมีอายุ 80 ปี ถึงความเป็นมาของกองทุนโขนการว่า เกิดจากอาจารย์วันทิเมื่อเกษียณแล้ว ได้เห็นชาวบ้านผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ยากจนมาก เวลาเจ็บป่วยไม่มีเงินที่จะมารักษาตัวเอง จึงคิดหาทางช่วยเหลือ โดยได้คิดตั้งกองทุนขึ้นมาช่วยเหลือ ซึ่งก็ไม่ได้ให้เปล่าๆเสร็จสิ้นภายในครั้งเดียว แต่ต้องการให้ชาวบ้าน

ได้รู้จักช่วยเหลือตนเองและเรียนรู้ที่จะบริหารกองทุนให้มีดอกเบี้ยงอกเงยออกมา เพื่อสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากกองทุนได้มากขึ้นและเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

“ ตอนเขาให้กองทุนนี้ เขาก็ปรึกษาลันเหมือนกัน เมื่อตอนเกษียณแล้ว เขาบอกว่า เรานี้เกษียณกันแล้วนะ เงินเดือนนี้ก็ได้อาจจากผู้ปกครองพร้อมทั้งของเราด้วย แล้วเรากินบ้านากัน ที่นี้เรามาคิดช่วยสังคมเถอะ ฉันก็ว่าจะช่วยแบบไหนละ ช่วยแบบนี้คือตั้งกองทุน ให้เขาเข้ามาเป็นสมาชิกด้วย ถ้าเขาพร้อมกันมีเงินมาจำนวน 3 พันบาทแล้วเขามีกัน เขาพร้อมกันแบบนี้ ผมจะให้ไปเลยทุนหนึ่ง ให้ไปพันบาท คือว่าพันบาทนี้ก็คือ 10 หุ้น บ้านนี้บ้านของเรา ให้ไป 20 หุ้น ให้ไปเลยดอกเบี้ย พร้อมทั้งให้ตั้งกรรมการเข้ามาดูแลช่วยเหลือกัน ”

การให้เงินกองทุนดังกล่าวมิใช่ให้แต่หมู่บ้านดำเนินยายเพียงหมู่บ้านเดียว อาจารย์วันที่ให้ทุกหมู่บ้านภายในตำบลหินตั้ง แต่ชาวบ้านหมู่ 1 ไม่พร้อมจึงไม่ได้เงินกองทุน หมู่บ้านที่เหลือได้ไปหมู่ละ 1- 2 กองทุน แต่จากการดำเนินการหลายปีที่ผ่านมา หมู่ 3 และ หมู่ 7 เงินกองทุนได้ล้มละลายแล้วเนื่องจากการดำเนินการที่ไม่มีประสิทธิภาพ ในส่วนของหมู่ 6 บ้านดำเนินยาย กองทุนดังกล่าวได้มีเงินเพิ่มพูนขึ้นเป็นเงินหลายแสนบาท และได้สร้างประสบการณ์ในการบริหารจัดการกองทุนให้กับชาวบ้าน และกรรมการบางส่วนได้เข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการจัดการกับกองทุนหมู่บ้านในปัจจุบัน

การประชุม สมัยก่อนการเรียกประชุมชาวบ้านชาวบ้านดำเนินยาย ผู้ใหญ่บ้านจะใช้การตีเกราะทำด้วยกระบอกไม้ไผ่เจาะร่องเป็นรางยาว ซึ่งเวลาตีเสียงจะดังมากชาวบ้านจะมีการประชุมกันที่บ้านผู้ใหญ่ เพื่อรับฟังข่าวสารของทางราชการหรือแจ้งเหตุร้ายเพื่อช่วยกันแก้ไข หรือบางทีก็ใช้เวลาในวันพระที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรวมกันมาทำบุญที่วัดเพื่อแจ้งข่าวสารต่างๆ ต่อมาทางราชการได้ให้งบประมาณมาสร้างหอกระจายข่าวเพื่อใช้แจ้งข่าวสารต่างๆ และเมื่อทางราชการได้มีนโยบายให้ทุกหมู่บ้านมีการจัดเวทีประชาชนในรูปของประชาคมหมู่บ้าน เพื่อรับฟังความคิดเห็นและความต้องการของประชาชน ซึ่งทางหมู่บ้านดำเนินยายได้จัดให้มีการทำประชาคมหมู่บ้านทุกวันที่ 10 ของเดือนที่บ้านของกำนัน โดยมีคุณลุงไสว พ่อของกำนันเป็นประธานประชาคม ก่อนวันประชุมจะมีการแจ้งเตือนทางหอกระจายข่าว ให้ทุกคนครบถ้วนส่งตัวแทน 1 คน มาประชุม โดยใช้ได้ทุนบ้านกำนันเป็นที่จัดประชุม มีกระดานแจ้งวาระการประชุมว่าจะประชุมในเรื่องอะไรบ้าง ส่วนใหญ่จะเป็นการแจ้งข่าวสารของทางราชการให้ชาวบ้านได้ทราบและหรือรับฟังปัญหา ข้อคิดเห็นต่างๆของชาวบ้าน เพื่อที่จะแจ้งให้ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องได้ทราบเพื่อรับนำไปแก้ไข ในบางครั้งจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเช่นเจ้าหน้าที่จากอำเภอและตำรวจมาร่วมประชุมด้วย และเพื่อการทำให้นโยบายดังกล่าวมีผลเป็นรูปธรรม ทางราชการยังได้กำหนดให้การเสนอโครงการต่างๆของ อบต.ต้องแนบบันทึกการประชุม ที่มีวาระในเรื่องความต้องการต่างๆของประชาชนแนบไปด้วยเสมอ ทำให้การ

ประชุมดังกล่าวต้องทำต่อเนื่องกันมานานจนกลายมาเป็นความเคยชิน และชาวบ้านมักจะมาเข้าร่วมประชุมกันเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากกลัวตกข่าวไม่ทันเพื่อนบ้านและเพื่อทราบข่าวสารที่จะนำไปพูดคุยกันต่อไป อย่างไรก็ตามหมู่บ้านคำหนักยาก็ได้รับความชมเชยว่าสามารถทำประชาคมได้ดีและสามารถใช้ที่ประชุมดังกล่าวเป็นที่แสดงความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านได้

กล่าวโดยสรุป ผลของการพัฒนาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงชุมชน ภายในหมู่บ้านคำหนักยาค่อนข้างมาก การเข้ามาของโครงการเขื่อนคลองท่าด่านและนักพัฒนาต่างๆทำให้ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดโอกาสทางการตลาด การขายแรงงาน การผลิตและการบริการท่องเที่ยวที่จะตามมาในอนาคตค่อนข้างมาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีมาแต่อาจจะเดิมเสียหายไปบ้างแต่รัฐก็พยายามที่จะเข้าไปแก้ปัญหา ส่วนทุนทางด้านสังคมถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากระบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากการทำนามาเป็นการทำสวน ทำให้วัฒนธรรมและค่านิยมที่ดีๆบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำนามามีมาในอดีตในการช่วยเหลือกันและกันไม่ว่าจะเป็นการลงแขก เอาแรง การตื่นตีไก่เพื่อไปทำนา การเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ฯลฯ สูญหายไป แต่ค่านิยมใหม่ที่รัฐนำเข้ามาและที่ผ่านทางสื่อๆ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากแนวคิดในระบบทุนนิยมและการปกครองแบบประชาธิปไตย ชาวบ้านคำหนักยาก็สามารถที่จะรับและนำมาปรับใช้ได้ดี ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่ม การทำประชาคม ฯลฯ สามารถที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของชุมชนได้ดีในระดับหนึ่ง ซึ่งหากมองในภาพรวมว่าเป็นทุนชุมชนของหมู่บ้านคำหนักยาก็แล้ว ก็พร้อมที่จะเข้าดำเนินการต่อทุนเงินตราในรูปแบบของ “เงินกองทุนหมู่บ้าน” ที่รัฐจะหยิบยื่นเข้ามา

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสด้านการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

เพื่อที่จะเข้าใจถึงผลการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของ ชุมชนตำหนักยาย ได้ดีขึ้น จำเป็นต้องทราบถึงประสบการณ์ทางด้านการเงินของชาวบ้านก่อน ว่าแต่เดิมถ้าหากชาวบ้านจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการต่างๆแล้วชาวบ้านจะทำอย่างไร และก่อนที่การบริการของรัฐทางด้านการเงินเช่น ธกส. จะเข้าไปถึง ชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองทางด้านการเงินอย่างไรบ้าง และเมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านได้เข้ามาแล้ว ชาวบ้านมีการดำเนินการอย่างไร ซึ่งรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

แหล่งเงินทุนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ในสมัยก่อน การกู้ยืมเงินมีน้อยส่วนใหญ่จะไปเพื่อซื้อที่ดินทำกิน โดยใช้ น.ส.3 ไปจำนองเอาไว้พอขายข้าวได้แล้วก็นำเงินไปส่งคืน แต่หลังจากการพัฒนาคนนิยมที่จะส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้น จำเป็นต้องอาศัยเงินเป็นจำนวนมากในการเสียค่าใช้จ่าย พ่อแม่จึงต้องหาเงินนอกระบบซึ่งเสียค่าดอกเบี้ยค่อนข้างที่จะสูงมาก ประมาณ ร้อยละ 5 – 10 บาทต่อเดือน แต่คนที่เดือดร้อนเงินจริงๆก็จำเป็นต้องเอา ส่วนนายทุนก็ปล่อยเงินกู้ไม่ค่อยมาก ประมาณ 500 – 1000 บาทต่อคน เนื่องจากกลัวหนี้สูญ ต่อมาภายหลังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เข้ามา และคิดดอกเบี้ยเงินกู้ค่อนข้างที่จะต่ำแต่ก็ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ซึ่งภายหลังมีการแก้ไขกฎระเบียบข้อบังคับเพิ่มเติมให้ผู้กู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของ ธกส. มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มและใช้สมาชิกภายในกลุ่มช่วยในการค้ำประกัน และยังมีนโยบายที่จะสนับสนุนให้สมาชิกได้กู้ยืม โดยมีระยะเวลาในการใช้หนี้ค่อนข้างยาว คนส่วนใหญ่ภายในหมู่บ้านจึงเป็นหนี้ ธกส. กันเกือบทุกครอบครัว ส่วนการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทางด้านการเงิน หมู่บ้านตำหนักยายได้มีการดำเนินการมาแล้วหลายปีดังต่อไปนี้

เงินกองทุนโชนาการ ในปี 2525 หมู่บ้านตำหนักยายมีกองทุนโชนาการเกิดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้เงินในจำนวนที่ไม่มากนัก เงินกองทุนโชนาการเกิดจาก อาจารย์วันที พุนเงิน อดีตครูโรงเรียนประชาบาลของที่นี่ที่ได้ปลดเกษียณไปแล้ว เป็นผู้ริเริ่มมอบเงินให้หมู่บ้านจำนวน 5,000 บาทร่วมกับทางอนามัยของตำบลมอบเงินสมทบให้อีก 2,500 บาท ตั้งเป็นกองทุนขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเงิน โดยจะต้องเข้ามาเป็นสมาชิกถือหุ้นร่วมด้วย หุ้นละ 20 บาทจำนวนที่หุ้นก็ได้ ซึ่งในตอนแรกมีจำนวน 180 กว่าหุ้น เสร็จแล้วนำเงินดังกล่าวมาปล่อยให้ชาวบ้านกู้ในอัตราร้อยละ 2 บาทต่อเดือนหรือร้อยละ 24 บาทต่อปี เมื่อครบหนึ่งปีจะมีเงินปันผลให้ ต่อมาภายหลังทางสมาชิกเห็นว่าเงินกองทุนมีจำนวนน้อยแต่คนที่ต้องการกู้มีเป็นจำนวนมาก จึงมาประชุมกันและขอเพิ่มหุ้นเป็นหุ้นละ 100 บาทซึ่งชาวบ้านต้องนำเงินมาลงอย่างน้อย 1 หุ้น หลังจากเป็นสมาชิกครบ 3 เดือนแล้วสามารถกู้ได้ 500 บาท การเก็บดอกเบี้ยจะเก็บทุกๆ 3 เดือน ครบ 1 ปีส่งทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย

เดือนสุดท้าย พร้อมกับคิดเงินปันผลให้ด้วยร้อยละ 20 บาทต่อปี ซึ่งในปีแรกมีเงินในกองทุนที่ได้จากการบริจาคของอาจารย์วันที่ ของอนามัยและของชาวบ้านรวมทั้งหมดได้ 8,500 บาท พอสิ้นปีแรกเงินเพิ่มขึ้นมาเป็นหมื่นกว่าบาท ต่อมาในปีที่ 2 เพิ่มราคาหุ้นเป็นหุ้นละ 100 บาทมีคนมาลงหุ้นกันเพิ่มอีกรวมเป็น 90,000 บาท นับตั้งแต่นั้นมาจนถึงในปัจจุบัน เป็นเวลา 20 ปี มีเงินในกองทุนโครงการประมาณ 5 แสนกว่าบาท ทั้งนี้โดยมี คุณลุงไสว เป็นประธานกองทุนอยู่ในปัจจุบัน มีวิธีการดำเนินการกองทุนเพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่สมาชิกที่น่าสนใจคือ ในทุกๆปีที่มีการประชุมประจำปี ประธานจะใช้วิธีการนำเงินที่มีทั้งหมดมากองให้สมาชิกได้เห็น และจะแยกให้เห็นว่าปีที่แล้วมีเงินต้นเท่าใด ปีที่ผ่านมาได้ดอกเบียเท่าใดที่เป็นกำไร และให้ตัวแทนสมาชิกช่วยกันนับ กิจกรรมดังกล่าวได้ผลทางจิตวิทยา เนื่องจากการนำบัญชีมาแสดงให้เห็นตัวเลขสมาชิกที่เป็นชาวบ้านธรรมดาอาจไม่เชื่อถือ การนำเงินทั้งหมดมากองแล้วนับให้เห็นจะเพิ่มความเชื่อมั่นว่าเงินยังอยู่ครบพร้อมมีผลกำไรเป็นดอกเบียทำให้สมาชิกทุกคนมีความมั่นใจ ในขณะที่เดียวกันผู้ที่ไม่ได้ใช้หนี้ตามกำหนดเวลาที่จะถูกเพ่งเล็งจากสังคม การกระทำดังกล่าวทำให้การบริหารจัดการกองทุนโครงการประสบผลความสำเร็จ และเป็นแบบอย่างให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯในภายหลัง

เงินกองทุนการเกษตร เกิดจากสำนักงานเกษตรได้ให้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาแจกจ่ายชาวบ้านที่เข้ามารับการฝึกอบรมในการเปลี่ยนแปลงการทำงานมาเป็นการทำสวนประมาณปี พ.ศ.2534 ซึ่งสมาชิกเห็นว่าการแจกจะทำให้ผู้รับไม่เห็นความสำคัญ จึงได้ช่วยกันคิดที่จะนำมาขายในราคาถูกเพื่อเก็บเงินเอาไว้ใช้ในส่วนรวมต่อไป ซึ่งทางสำนักงานฯก็เห็นด้วยและบริจาคสมทบมาอีก 5,000 บาทตั้งเป็นกองทุนขึ้นมาเพื่อให้สมาชิกได้กู้ยืมเพื่อเอาไปใช้ในการทำการเกษตรเท่านั้น โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือนหรือ ร้อยละ 24 ต่อปี มีกรรมการดำเนินการ คือคุณลุงไสว เป็นประธานกรรมการ โดยมีค่าตอบแทนกรรมการปีละ 100 บาท ซึ่งผลการดำเนินการที่ผ่านมาเป็นไปด้วยดี ในปัจจุบันมีเงินในกองทุนประมาณ 50,000 บาท

เงินสัจจะออมทรัพย์ เป็นเงินที่ทางราชการมอบผ่านมาทาง อบต. มาให้หมู่บ้านฯละหนึ่งแสนบาท เพื่อเป็นเงินประเดิมของกองทุนและให้ชาวบ้านเข้ามาถือหุ้นร่วมด้วย กำหนดอัตรได้เข้ามาเป็นประธานกองทุน และให้ชาวบ้านที่ต้องการเข้ามาเป็นสมาชิก ถือหุ้นอย่างน้อยคนละ 1 หุ้น ราคาหุ้นละ 20 บาท ต้องนำมาส่งทุกวันที่ 10 ของเดือนซึ่งเป็นวันทำประชาคมหมู่บ้าน เงินสัจจะออมทรัพย์ก่อตั้งขึ้นก่อนกองทุนหมู่บ้านประมาณ 1 ปี ถึงแม้ว่าเงินสัจจะออมทรัพย์ พังดำเนินการก่อนการก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านฯแต่ “ การมีสัจจะ ” หรือ “ การพูดคำไหนคำนั้น ” สำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านตำหนักยาย มีมาตั้งแต่โบราณแล้ว นายสมยศ รองประธานกองทุนหมู่บ้านเคยให้ข้อสังเกตในฐานะคนภายนอกที่เข้ามาอยู่ภายในชุมชนนี้ว่า

“ผมคิดว่าหมู่บ้านนี้มันจะมีคำว่าสัจจะ ที่ผมเน้นคำนี้ คำว่าสัจจะ เพราะในหมู่บ้านเรามีคำว่าสัจจะ ถึงจะเป็นหมู่บ้านที่บ้านนอกก็จริงอยู่ แต่ความมีสัจจะนี้ยังมีอยู่ และมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

แล้ว เพราะผมสังเกตดูเวลาคุยกัน เขาจะมีความอายมากกว่าเขาจน คือเขาไม่มีกินเสียยังดีกว่าที่จะเสียสักจะ”

สำหรับเงินสัจจะออมทรัพย์ วัตถุประสงค์จริง ๆ ไม่ได้ต้องการจำนวนเงินที่นำมาลงหุ้นแต่ต้องการสร้างจิตสำนึก การยึดมั่นในคำมั่นสัญญาที่ได้ให้ไว้กับกองทุนฯ มากกว่าว่าจะนำเงินมาส่งในกำหนดเวลาที่แน่นอน ซึ่งจะมีผลไปถึงการใช้หนี้ในการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ ต่อไป ผลอีกประการหนึ่งคือ เป็นการสร้างความสามัคคี การมีส่วนร่วม และความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้านร่วมกัน เพราะเมื่อชาวบ้านต้องนำเงินมาส่งทุกวันที่ 10 ของเดือนก็จะมีโอกาสได้พูดคุยกันถึงเหตุการณ์หรือข่าวสารของทางราชการที่เกี่ยวข้องกับกองทุน ข้อดีของเงินสัจจะออมทรัพย์ประการสุดท้ายคือ เป็นเสมือนหลักประกันการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ อย่างน้อยหากสมาชิกผู้กู้ไม่สามารถนำเงินคืนมาได้ ก็สามารถหักคือเอาจากเงินสัจจะออมทรัพย์มาใช้หนี้ให้แก่รัฐบาลตามเวลาที่กำหนดได้ ถึงแม้ว่าจะมีราคาเพียงหุ้นละ 20 บาทต่อเดือน แต่หากในระยะยาวหลายปี และจำนวนหุ้นที่มากพอแล้วก็สามารถนำมาขอใช้เงินกองทุนหมู่บ้านได้พอสมควร

เงินธนาคารหมู่บ้าน เป็นเงินที่เรียกเก็บจากชาวบ้านก่อนที่จะมีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน เพราะในระเบียบเขียนว่าสมาชิกที่มีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ แต่เนื่องจากการก่อตั้งเงินสัจจะออมทรัพย์ในตอนแรก มีหลายคนยังไม่เข้าใจและไม่เข้าร่วมเข้าเป็นสมาชิก เมื่อมีระเบียบดังกล่าวทำให้ไม่สามารถที่จะกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านได้ ทางประธานกองทุนฯ คือ คุณสัญญา จึงคิดตั้งเป็นธนาคารหมู่บ้านขึ้นมา และให้สมาชิกที่ต้องการกู้ฝากเงินเสียก่อน เงินธนาคารหมู่บ้านคล้าย ๆ กับเงินสัจจะออมทรัพย์คือการเป็นสมาชิกต้องเข้ามาถือหุ้นๆละ 50 บาทอย่างน้อยต้องมีหนึ่งหุ้นและต้องนำเงินค่าหุ้นมาชำระทุกๆเดือนตามจำนวนหุ้น

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน การเตรียมการก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ตามปกติของหมู่บ้านดำเนินกฤษฎา ทุกวันที่ 10 ของเดือนจะมีการทำประชาคมหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะได้รับแจ้งจากทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้านก่อนหนึ่งวัน ให้ส่งตัวแทนมาบ้านละ 1 คน มาประชุมกันที่บ้านของกำนันโดยมี คุณลุงไสว พ่อของกำนันเป็นประธานของประชาคม ทำการประชุมในเรื่องราวต่างๆ ที่ทางราชการได้มีนโยบายลงมา สำหรับเรื่องกองทุนหมู่บ้านฯ ในวันทำประชาคม เจ้าหน้าที่พัฒนากรจากอำเภอได้เข้าร่วมชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของกองทุน และมีเงื่อนไขที่ชาวบ้านจะต้องปฏิบัติอย่างไร ถึงจะได้เงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามา โดยเงื่อนไขดังกล่าวชาวบ้านต้องมาประชุมกัน อย่างน้อย 3 ใน 4 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของหมู่บ้านเพื่อฟังคำชี้แจงจากทางราชการ หลังจากนั้นจะมีการนัดวันที่ชาวบ้านจะมาสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ค่าสมัครเป็นสมาชิกคนละ 30 บาท หมู่บ้านดำเนินกฤษฎามีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้งหมด 140 ราย เสร็จแล้วจะนัดวันเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจำนวนไม่ต่ำกว่า 9 คน แต่ไม่เกิน 15 คน การเลือกคณะกรรมการดังกล่าว จะเป็นการเลือกโดยเปิดเผยด้วยการยกมือ กรรมการส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านเลือกจะเป็นคนที่ชาวบ้านเห็นว่า

เป็นคนที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ และมีเวลาพอที่จะเข้ามาบริหารจัดการกองทุนได้ หลังจากเลือกเสร็จแล้ว คณะกรรมการดังกล่าวจะเป็นผู้เลือกประธาน รองประธาน เภรณญิก คลัง ประชาสัมพันธ์ ฯลฯ (รายละเอียดตามผนวก 1)

สำหรับในกรณีของหมู่บ้านคำหนักาย ได้นายสัญญา เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน หลังจากได้คณะกรรมการมาแล้ว กรรมการชุดดังกล่าวจะมีการประชุมกันทุกวันที่ 18 ของเดือนเพื่อที่จะร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อใช้ในการบริหารจัดการกองทุนฯ การประชุมดังกล่าว มีการประชุมกันหลายครั้งกว่าจะได้ระเบียบขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับกันของทั้งคณะกรรมการและชาวบ้าน อีกทั้งต้องส่งร่างระเบียบฯไปให้ทางธนาคารออมสินและทางอำเภอร่วมพิจารณาด้วย ซึ่งในกรณีของหมู่บ้านคำหนักายต้องส่งไปให้ธนาคารพิจารณาถึง 2 ครั้งถึงจะผ่านเนื่องจากในตอนแรกตั้งดอกเบี้ยไว้เพียงร้อยละ 6 บาทต่อปี ซึ่งทางคณะกรรมการได้มาพิจารณาภายหลังแล้วเห็นว่าค่อนข้างที่จะน้อยเกินไปไม่เพียงพอที่จะบริหารกองทุน ทั้งค่าใช้จ่ายทางด้านการธนาคารและเงินสำรองที่จะมาใช้ในการประกันเงินต้น หากเกิดกรณีที่สมาชิกบางคนไม่สามารถที่จะหาเงินต้นมาคืนได้ ก็อาจจะเงินใช้รายได้ที่เกิดจากอัตราดอกเบี้ยมาใช้คืนรัฐบาลก่อนได้ อีกทั้งรายได้ที่เกิดขึ้นก็สามารถที่จะนำมาทำประโยชน์ในหมู่บ้านได้ต่อไป จึงได้เพิ่มอัตราดอกเบี้ยเป็นร้อยละ 1 ต่อเดือน หรือร้อยละ 12 ต่อปีและจะต้องนำดอกเบี้ยมามอบให้กรรมการในวันที่ 18 ของทุกเดือนและในเดือนสุดท้ายเมื่อครบ 1 ปี ต้องนำดอกเบี้ยและเงินต้นมาส่งคืน หลังจากร่างระเบียบเสร็จเรียบร้อยแล้วได้จัดทำระเบียบออกเป็น 3 ชุดที่มีข้อความตรงกัน กรรมการกองทุนหมู่บ้านเก็บเอาไว้ 1 ชุด อีก 2 ชุดส่งให้ทางอำเภอและธนาคารออมสิน หลังจากนั้นแล้วทางธนาคารออมสินจึงได้อนุมัติเงินมาให้ดำเนินการต่อไป

การดำเนินการให้กู้ยืม หลังจากได้วงเงินเข้ามาแล้วทางคณะกรรมการกองทุนจะแจ้งให้ชาวบ้านทราบ เพื่อมาทำเรื่องกู้โดยชาวบ้านที่กู้แต่ละรายจะต้องเขียนโครงการกู้ว่าจะเอาเงินไปทำอะไร ในการกู้ระเบียบกำหนดให้มีการเข้ากลุ่มละ 5 คน คนกู้หนึ่งคน ผู้ค้ำประกัน 2 คน และพยาน 2 คน หมุนเวียนกันภายในกลุ่ม และแต่ละกลุ่มจะต้องมีหัวหน้ากลุ่มคอยดูแลให้สมาชิกภายในกลุ่มปฏิบัติตามระเบียบกองทุนฯ คือต้องนำดอกเบี้ยและเงินต้นมาส่งตามกำหนด การเข้ากลุ่มดังกล่าวคณะกรรมการเอาแบบอย่างมาจากประสบการณ์การกู้เงินของ ธกส. ซึ่งค่อนข้างที่จะมีประสิทธิภาพในการค้ำประกันเงินกู้ เนื่องจากผู้กู้กลัวว่าจะทำความเดือดร้อนให้กับสมาชิกในกลุ่มที่เป็นผู้ค้ำหากตนไม่ใช้หนี้ และตนจะเสียชื่อเสียงภายในชุมชน การที่มีระเบียบการกู้เป็นกลุ่มจึงเป็นการควบคุมทางสังคมแบบหนึ่ง นอกจากนั้นการกู้เป็นกลุ่มจะเป็นการช่วยกลั่นกรองผู้กู้ได้ในระดับหนึ่งเนื่องจากการที่กลุ่มจะยอมรับผู้ใดผู้หนึ่งเข้าเป็นสมาชิก ก็ต้องพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะใช้เงินคืนได้และมีความประพฤติดีพอที่กลุ่มจะยอมรับให้การกู้ยืมเงินในนามของกลุ่มได้ อย่างไรก็ตามการเข้ากลุ่มดังกล่าวทำให้ผู้ที่ยากจนจริงๆ หรือผู้ที่พึ่งจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านไม่สามารถที่จะกู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้ เนื่องจากไม่สามารถที่จะหากลุ่มเข้าได้นั่นเอง ตามระเบียบสามารถให้สมาชิกกู้

ได้รายละเอียดไม่เกิน 20,000 บาทซึ่งคณะกรรมการต้องนำโครงการต่าง ๆ มาพิจารณาโดยดูสถานภาพและความสามารถของผู้กู้ประกอบด้วย ผลจากการพิจารณาของคณะกรรมการทำให้ผู้กู้ได้เงินจากกองทุนไม่เท่ากันและยังมีเงินเหลือพอที่จะปล่อยกู้ในรอบที่ 2 ได้อีกสำหรับผู้กู้ที่สูงกว่า 20,000 บาทและได้รับการพิจารณาอนุมัติจากคณะกรรมการทั้งหมด ซึ่งมีรายเดียวคือกำนันฯ โดยคณะกรรมการเห็นว่ามีความน่าเชื่อถือและมีกิจการทางธุรกิจที่ทำรายได้ดีอยู่แล้ว จึงอยากให้ผู้กู้ไปเพื่อที่จะนำดอกเบียมาเป็นรายได้ให้กับกองทุน

ผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านในรอบปี พ.ศ. 2545 ในส่วนของเงินทุนสามารถปล่อยเงินกู้ได้ 9 แสนบาทเพราะต้องกันเงินเอาไว้ให้ผู้กู้เงิน 1 แสนบาทและสามารถเก็บดอกเบี้ยได้ทุกเดือนๆ ละ 8,590 บาทเมื่อครบหนึ่งปีมีรายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ 103,080 บาท ส่วนเงินต้นนั้นสามารถเรียกส่งคืนได้ครบจำนวน และได้นำเงินกำไรจากดอกเบี้ยส่วนนี้ไปใช้ในกิจการส่วนรวมของหมู่บ้าน 6,000 บาทคือใช้จัดงานวันเด็กของตำบลร่วมกับทาง โรงเรียนวัดคำหนักาย 3,000 บาท และในกิจกรรมกีฬาฟุตบอลของหมู่บ้าน 3,000 บาท เป็นค่าตัดชุดและการบำรุงทีม นอกจากนี้ผลของกองทุนดังกล่าวได้ทำให้อัตราดอกเบี้ยของเงินกู้ในระบบต่างๆ ภายในหมู่บ้านลดลงไปด้วยเนื่องจากมีตัวเปรียบเทียบ และทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะนำเงินกู้ดังกล่าวไปหารายได้ได้บ้างถึงจะเป็นจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรของหมู่บ้านก็ตาม

ในส่วนของการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ผลจากกองทุนดังกล่าวทำให้คนในชุมชนหันกลับมาพูดคุยกันมากขึ้น จากการประชุมในตอนเริ่มต้นดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ การพบปะกันเมื่อมาส่งเงินดอกเบี้ยหรือเงินสัจจะออมทรัพย์ในแต่ละเดือน ทำให้สมาชิกภายในชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้นและให้ความร่วมมือกับทางราชการหรือส่วนรวมมากยิ่งขึ้น ดูได้จากการให้สัมภาษณ์ของนายสัญญา ประธานกองทุนหมู่บ้านฯ เมื่อถูกถามว่ากองทุนฯ ให้อะไรกับหมู่บ้านบ้าง

" ช่วยได้มากเลย พูดให้ชัดเจนก็คือการให้ความร่วมมือ ตัวนี้ได้เต็มที่เลยไม่ว่าด้านไหนก็ช่าง แต่เขาให้ความร่วมมือมากเลย อันนี้ชัดเจนแน่นอนเลย ผมไปที่ไหนผมก็พูดว่า ตรงนี้กองทุนให้อะไรที่ชัดเจน ก็คือให้ความร่วมมือกับรัฐบาล... ได้ความสามัคคีคือตรงนี้ได้ชัดเจนเต็มร้อยเลย "

ส่วนปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินการ ชาวบ้านเห็นว่าเงินกองทุนที่ได้มีจำนวนน้อยเกินไป ทำให้ชาวบ้านแต่ละรายกู้ได้น้อยไม่พอเพียงที่จะนำไปลงทุนอะไรได้มากนัก ซึ่งรัฐบาลควรที่จะพิจารณาถึงจำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านด้วย กล่าวคือในการพิจารณาที่จะให้เงินกองทุนฯ แก่หมู่บ้านจำนวนเท่าใดนั้น ควรพิจารณาว่าหมู่บ้านขนาดใหญ่จำนวนประชากรมีมากควรจะได้รับเงินกองทุนมากกว่าหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรน้อย อีกทั้งระยะเวลาในการคืนเงินต้นสั้นไปและวงรอบในการคืนเงินต้นเมื่อครบรอบปี ยังไม่เหมาะสมกับวงรอบในการหารายได้ของชาวบ้าน เช่น วงรอบการเก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้ หรือการเลี้ยงไก่ ฯลฯ ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละอาชีพและพื้นที่

รัฐควรที่จะอนุญาตให้มีการปรับเปลี่ยนวงรอบการใช้หนี้ให้เหมาะสม ตามความต้องการของแต่ละชุมชน และควรขยายเวลาการใช้หนี้ออกไปเป็นปีครึ่งหรือสองปี

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านในปีที่ 2 พ.ศ. 2546 หลังจากครบรอบหนึ่งปีของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ ดำนันทายที่มี นายสัญญา เป็นประธาน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านฯ ได้เรียกประชุมสมาชิกเพื่อแจ้งผลการดำเนินการในรอบปีที่ผ่านมา เป็นไปตามเป้าหมายสามารถเก็บคืนเงินต้นได้ครบ และมีกำไรเป็นดอกเบี้ยรายละเอียดยอดตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ที่ประชุมได้หารือแนวทางในการดำเนินการในปีต่อไป ส่วนใหญ่สมาชิกเห็นว่าอัตราดอกเบี้ยน่าจะสูงเกินไป ทำให้เป็นภาระสำหรับผู้กู้ จึงมีมติให้ลดอัตราดอกเบี้ยลงเหลือ ร้อยละ 10 ต่อปีจากเดิมร้อยละ 12 คณะกรรมการยังเห็นว่าจำนวนกรรมการ 15 คนที่ร่างเอาไว้ในระเบียบกองทุนฯ มีมากเกินไปจนเกิดความจำเป็นเนื่องจากบางคนไม่ได้มีบทบาทอะไรในการดำเนินการ อีกทั้งจะเป็นปัญหาในการนับองค์ประชุม หากกรรมการส่วนใหญ่ไม่สามารถมาประชุมได้จึงได้มีมติให้แก้ไขระเบียบลดจำนวนกรรมการลงเหลือ 9 คน

อนึ่งทางประธานกรรมการ นายสัญญา และ นายสมยศ รองประธานเห็นว่าการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ เริ่มเข้าที่เข้าทางแล้ว ได้เสนอต่อที่ประชุมที่จะให้กรรมการท่านอื่นๆ ได้เข้ามาทำงานบ้าง เพื่อที่จะให้มีความรู้และประสบการณ์ในการบริหารงานเกิดขึ้นกับกรรมการทุกคน และเมื่อมีคนเป็นจำนวนมากได้รู้และเข้าใจในการดำเนินการดังกล่าว จะทำให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ มีความเข้มแข็งต่อไป ซึ่งที่ประชุมเห็นด้วยและได้มีมติเลือก นายณรงค์ การ์กเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านดำนันทาย เป็นคนต่อไป

บทที่ 6

สรุป

ผลการวิจัยกองทุนหมู่บ้านฯนี้ ได้แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนฝ่ายหนึ่งกับเงินกองทุนหมู่บ้านฯฝ่ายหนึ่ง ว่าส่งผลซึ่งกันและกันอย่างไร ในกรณีหมู่บ้านวังยายฉิม การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านประสบความสำเร็จพอสมควร โดยคู่ได้จากการคืนเงินต้นและดอกเบี้ยได้ครบถ้วนทันตามกำหนดเวลาทำให้มีเงินกองทุนเพิ่มมากขึ้น ส่วนในอีกด้านหนึ่งการที่หมู่บ้านวังยายฉิมมีทุนชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯประสบความสำเร็จ หากพิจารณาทุนชุมชนในจุดอ่อนจุดแข็ง(SWOT)ของรายละเอียดที่แบ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม จะพบว่าผลของความสำเร็จในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านเป็นเพราะหมู่บ้านวังยายฉิมมีลักษณะดังต่อไปนี้

จุดแข็งทางด้านทุนทางเศรษฐกิจ คือมีพื้นที่เหมาะสมในการทำสวนผลไม้ มีสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพอากาศที่เหมาะสมมีฝนตกในปริมาณและเวลาที่ถูกต้องตามความต้องการของพืช อยู่ใกล้ตลาดที่จะขายผลผลิตไม่ว่าจะเป็นตลาดภายนอกชุมชนเช่นตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง หรือตลาดในกรุงเทพฯที่จะนำไปสู่การส่งออกนอกประเทศ และตลาดภายในท้องถิ่นที่อาศัยแหล่งท่องเที่ยวเป็นตัวดึงดูดคนเข้ามาหาซื้อสินค้า จุดแข็งทางด้านทุนทางสังคมจะพบว่า ชาวบ้านวังยายฉิมมีความเป็นปึกแผ่นพอสมควร ปรากฏการณ์ทางสังคมหลายอย่างที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความสามัคคีของกลุ่ม สิ่งที่สำคัญคือการมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ประสบการณ์ เสียสละ และทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมสำหรับ จุดแข็งของทุนทางด้านวัฒนธรรมได้แก่ความเชื่อในพระพุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องผีอาณานิคมซึ่งค่านิยมในเรื่องของความมีสัจจะ ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในเรื่องของความตรงต่อเวลาในการใช้หนี้ การมีค่านิยมใหม่ที่รัฐได้สร้างขึ้นเช่นการทำประชามหมู่บ้านที่ชาวบ้านจะมาประชุมกันทุกเดือน ประกอบกับลักษณะนิสัยของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ชอบถกเถียงกันก่อนที่จะตัดสินใจทำอะไรอย่างหนึ่งอย่างใด โดยไม่โกรธกันภายหลัง เป็นลักษณะพื้นฐานของการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยทำให้ผู้ที่บริหารจัดการกองทุนต้องดำเนินการไปตามมติของเสียงส่วนใหญ่

จุดอ่อนทางด้านเศรษฐกิจ ผลจากการพัฒนาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ทรุดโทรมลงมาก เนื่องจากการใช้ประโยชน์อย่างไม่ระมัดระวังทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ไม่สามารถที่จะเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้แก่ชุมชนได้อีกต่อไป สิ่งที่สำคัญการถมที่นาเพื่อทำสวนเป็นอุปสรรคในการไหลบ่าของน้ำฝนที่ตกลงมา อาจก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรงจากน้ำท่วมทำลายทรัพย์สินได้ในอนาคต

ส่วนโอกาสของชุมชนหมู่บ้านวังยายฉิม อยู่ที่โครงการสร้างเขื่อนท่าด่านของรัฐ ซึ่งในระยะสั้น เป็นการเปิดตลาดในการขายสินค้าทางภาคการเกษตรและเป็นตลาดแรงงานให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น ส่วนในระยะยาวประโยชน์ของเขื่อนไม่ว่าจะเป็นการเก็บน้ำเอาไว้เพื่อทำการเกษตร การหารายได้จากการประมง และที่สำคัญจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญที่จะนำรายได้มาให้กับชุมชน สิ่งเหล่านี้จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น และจะส่งผลทำให้กองทุนมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้นเนื่องจากชาวบ้านจะเข้ามากู้ยืมเงินมากขึ้น และสามารถที่จะใช้หนี้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยได้ทันตามกำหนดเวลา เนื่องจากการมีรายได้ที่คืนนั่นเอง

อุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นได้คือโครงการสร้างเขื่อนนั่นเอง เพราะการก่อสร้างเขื่อนจะแล้วเสร็จในปี 2547 ซึ่งเมื่อถึงวันนั้น ก็จะไม่มีการจ้างแรงงานต่อไป แรงงานต่างถิ่นก็ต้องอพยพออกไป รวมทั้งคนในหมู่บ้านวังยายฉิมด้วย ที่จะตกงานหากไม่มีการเตรียมการหางานล่วงหน้าไว้ก่อน หนึ่งเมื่อไม่มีการจ้างแรงงาน ตลาดภายในหมู่บ้าน ตลาดนัดในโครงการก็จะซบเซาลงเนื่องจากมีผู้ซื้อน้อยลง อีกทั้งการเข้ามากว้านซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อทำธุรกิจท่องเที่ยว จะทำให้ชุมชนเกิดการสูญเสียที่ดิน ประกอบกับคนหนุ่มสาวรุ่นใหญ่ไม่น้อยที่นิยมที่จะสืบทอดอาชีพการทำสวนจากพ่อแม่ ดังนั้นแนวโน้มที่ชุมชนจะสูญเสียที่ดินทำกินจะมีมากยิ่งขึ้น หนึ่งการที่ชาวบ้านพยายามที่จะรวมกลุ่มกันที่จะทำธุรกิจ โฮมสเตย์ (Home stay) เพื่อแข่งขันกับรีสอร์ทของกลุ่มนายทุนเพื่อหารายได้จากนักท่องเที่ยว อาจเสียเปรียบเนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจในการทำธุรกิจการสมัยใหม่ อีกทั้งยังไม่มีโครงสร้างเครือข่ายที่จะเชื่อมโยงกันเป็นระบบ ที่จะนำนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่แล้วกระจายกันออกไป ซึ่งจะนำไปสู่การแก่งแย่งลูกค้าที่เป็นนักท่องเที่ยวทั้งกับรีสอร์ทและโฮมสเตย์ด้วยกันเองซึ่งจะส่งผลทำให้รายได้ลดน้อยลง และจะมีผลกระทบถึงอนาคตของกองทุนหมู่บ้านๆต่อไป

ในอีกด้านหนึ่งผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนของชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรมคือชุมชนมีเงินกองทุนสะสมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะไปเพิ่มทุนชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่ชาวบ้านยอมรับกันมากคือกองทุนหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านได้หันกลับมามีปฏิสัมพันธ์กันเพิ่มมากขึ้น ตั้งแต่การประชุมเพื่อก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน การเข้ากลุ่มเพื่อที่จะกู้ยืม การมาพบปะกันเมื่อส่งดอกเบี้ยและเงินหุ้นทั้งของกองทุนหมู่บ้านเอง เงินสัจจะออมทรัพย์ เงินธนาคารหมู่บ้าน การประชุมประจำปีเพื่อชี้แจงผลการดำเนินการ กิจกรรมต่างเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนได้พบปะพูดคุยกันมากยิ่งขึ้น และมีความสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น หนึ่งความรู้สึกว่ากองทุนเป็นของตนเองและเป็นของชุมชนด้วยในขณะเดียวกันเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องยอมรับ ความรู้ความสามารถของผู้วางกลไกหรือเงื่อนไขในส่วนของการราชการว่ากระทำได้ดีมาก และจะเป็นตัวอย่างให้กับการพัฒนาประเทศทางด้านอื่นๆต่อไป

บรรณานุกรม

- เจ้าอธิการทองส้าย ประวัติวัดสาริการาม (วังยี่ฉิม) อนุสรณ์ในงานฉลองอายุครบ 70 ปีของวัด
 พ.ศ. 2512 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร พระนคร
- นภาพร หะวานนท์ “ทฤษฎีฐานรากทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้” พัฒนศึกษาศาสตร์ ศาสตร์
 แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลนโมทิฟ. หน้า 99 – 108.
- นนร. ทนทาน เรียบเรียง เชื้อคลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เสนาศึกษา เล่มที่ 67
 ตอนที่ 2 กรกฎาคม 2545 พ.อ. ทด พินัยนิติศาสตร์ บรรณาธิการ
- ร.อ. ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ ประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (นครนายก) พิมพ์ที่ส่วนการ
 ศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก
- สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม กองทุนหมู่บ้าน เป้าหมาย ยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการ สิงหาคม
 2544
- สำนักงานจังหวัดนครนายก รายงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดที่ยั่งยืน จังหวัดนครนายก
 มีนาคม 2544
- แสงชัย นามูรณะ ๑ ในนครนายก ผลิตโดย KITVARIN พ.ศ. 2545 สมุทรปราการ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

อาชีพทำนา: วิธีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัตน์

ดร. อภิชัย ศรีไธรัต

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่องกองทุนหมู่บ้าน เป็นการศึกษาถึงผลที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลในการที่จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านให้กับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเงินกองทุนที่ชาวบ้านในหมู่บ้านสามารถกู้ยืมไปใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพในอัตราดอกเบี้ยที่ถูก และไม่ต้องพึ่งพาการกู้เงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงมาก อีกทั้งการประกอบอาชีพของประชาชนก็จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย สำหรับวิธีการศึกษานั้นใช้การศึกษาโดยการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเข้าไปสำรวจพื้นที่ชุมชนและสัมภาษณ์ชาวบ้านและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งชุมชนที่ศึกษานั้นคือ หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอดำรงราษฎร์ จังหวัดสิงห์บุรี

การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน

การเลือกชุมชน ผู้ศึกษากำหนดการเลือกชุมชนว่าจะต้องเป็นชุมชนที่ชาวบ้านประกอบอาชีพการงานเป็นอาชีพหลัก อยู่ในพื้นที่ภาคกลางและเป็นชุมชนที่ค่อนข้างประสบผลสำเร็จในการจัดการกองทุนหมู่บ้าน ผู้ศึกษาได้เลือกจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นจังหวัดภาคกลาง อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือ 142 กิโลเมตร มีพื้นที่จังหวัดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีแม่น้ำสายรองอีก 2 สาย คือ แม่น้ำน้อยและแม่น้ำลพบุรี เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มและมีระบบการชลประทานที่สมบูรณ์ ประชาชนโดยส่วนใหญ่จึงประกอบ เกษตรกรรม คือการงานเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะพื้นที่หลายแห่งสามารถปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางและไม่ขัดสนมากนัก

เมื่อได้จังหวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษาแล้ว จึงได้เดินทางไปยังสำนักงานพัฒนาการจังหวัดเพื่อขอข้อมูลเบื้องต้นการดำเนินกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านต่าง ๆ ในจังหวัด โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ได้รับการยอมรับว่าสามารถดำเนินการได้อย่างประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้จังหวัดสิงห์บุรีประกอบด้วยอำเภอต่าง ๆ 6 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสิงห์บุรี อินทร์บุรี พรหมบุรี ท่าช้าง บางระจัน และค่ายบางระจัน เมื่อพิจารณาข้อมูลของหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพการงานและสามารถดำเนินกองทุนหมู่บ้านได้ประสบผลสำเร็จ มีหมู่บ้านที่เข้าเกณฑ์หลายหมู่บ้าน และท้ายที่สุดจากการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาการจังหวัดได้ข้อมูลเบื้องต้น คือ หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอดำรงราษฎร์ และหมู่บ้านทุ่งกลาง หมู่ที่ 13 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอดำรงราษฎร์

การเข้าสู่ชุมชน

เมื่อได้ชุมชนที่เป็นเป้าหมาย 2 หมู่บ้านแล้ว จึงได้เดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยได้สัมภาษณ์ข้อมูลเบื้องต้นกับประธานกองทุนหมู่บ้าน และกรรมการกองทุนหมู่บ้านบางส่วนของทั้งสองหมู่บ้าน ทั้งนี้ผลการเก็บข้อมูลเบื้องต้น หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอดำรงวิทยะนัน มีความพร้อมสูงกว่า จึงได้เลือกหมู่บ้านแม่กลางเป็นพื้นที่ศึกษา

เมื่อได้พื้นที่หมู่บ้านที่ศึกษาแล้ว จึงได้กำหนดวิธีการเข้าสู่ชุมชนโดยการเข้าสำรวจพื้นที่ทั่วไปเบื้องต้นของหมู่บ้าน 2 ครั้ง และนำคณะผู้ช่วยนักวิจัยลงเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง (Key Informants) จำนวน 15 คน คือ ประธานคณะกรรมการกองทุน รองประธานและเหรัญญิก เลขานุการ กรรมการ ที่ปรึกษากรรมการ สมาชิกที่กู้เงิน สมาชิกที่ไม่กู้เงิน ชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิก ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน และบัณฑิตอาสาของหมู่บ้าน ฯลฯ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครั้งแรกนี้จะถูกรวบรวมโดยการจดบันทึก และแถบบันทึกเสียง จากนั้นจึงนำมาถอดคำต่อคำ เพื่อค้นหาตัวบทและวิเคราะห์สิ่งที่ปรากฏในตัวบทและนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่ต้องการศึกษา จากนั้นได้เดินทางเพื่อติดตามข้อมูลความเคลื่อนไหวที่หมู่บ้านอีก 2 ครั้ง คือ วันเสาร์ที่ 6 ตุลาคม 2545 และวันเสาร์ที่ 10 พฤศจิกายน 2545 จากนั้นได้นำสัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการอีกในวันอาทิตย์ที่ 19 มกราคม 2546 และวันที่ 2 มีนาคม 2546 เพื่อประเมินผลในส่วนความก้าวหน้าของกองทุนหมู่บ้าน

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ความเป็นมาของหมู่บ้าน

ชื่อหมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอกำแพงแสน จังหวัดสิงห์บุรี แต่เดิมพื้นที่ของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นหมู่บ้านทั่วไป แต่พอปี 2517 ก็ถูกยกฐานะเป็นเขตสุขาภิบาล ปัจจุบันพื้นที่ชุมชนของหมู่บ้านถูกยกเป็นเขตเทศบาล คือเทศบาลตำบลท่าข้าม เมื่อปี พ.ศ. 2540 ระยะทางจากหมู่บ้านถึงเทศบาลประมาณ 2 กม. ถึงที่ว่าการอำเภอกำแพงแสนประมาณ 5 กม. และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 13 กม.

สภาพของพื้นที่ พื้นที่ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 80 เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่ราบที่เป็นที่ดอน สภาพของพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงมากเพราะมีแม่น้ำน้อย ที่เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านและเป็นแม่น้ำที่มีปริมาณน้ำมากตลอดปี นอกจากนั้นพื้นที่การเพาะปลูกยังมีระบบชลประทานจากเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ส่งน้ำผ่านคลองส่งน้ำจนทำให้พื้นที่สามารถปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง พื้นที่เกษตรกรรมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 443 ไร่ สามารถปลูกข้าวปีละประมาณ 1,329 เกวียน (1 เกวียนเท่ากับ 1 ตัน)

จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านมี 56 ครัวเรือน มีประชากรจำนวนทั้งสิ้น 322 คน เป็นชาย 168 คน และหญิง 154 คน ประชากรร้อยละ 80 มีอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนาเป็นส่วนใหญ่ (อาจมีการปลูกถั่วลิสงสลับบ้างในกรณีที่มีปริมาณน้ำน้อยจริงๆ) ส่วนที่เหลือมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงโค หมู เป็ด ไก่ และเลี้ยงปลา อาชีพการเพาะเห็ดฟาง ค้าขาย รับเหมา ตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น ฐานะโดยเฉลี่ยของชาวบ้านในชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง และเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตเทศบาล จึงค่อนข้างมีความเจริญและเป็นหมู่บ้านที่มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกเทียบเท่ากับประชาชนที่อาศัยในเขตเมือง

หมู่บ้านแม่กลาง เป็นหมู่บ้านที่ถูกตั้งชื่อตามตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นบริเวณที่เรียกว่า คุ้งน้ำ ของแม่น้ำน้อย ซึ่งแม่น้ำสาขาหนึ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะแม่น้ำมีความกว้างประมาณ 50 - 80 เมตร เป็นแม่น้ำขนาดกลาง แต่มีปริมาณน้ำใช้ได้ตลอดทั้งปี หมู่บ้านนี้มีความเก่าแก่ตามคำบอกเล่าของผู้อาวุโสว่ามีอายุประมาณ 200 ปี สืบเชื้อสายตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาที่ชาวบ้านแถบนี้ถูกกวาดต้อนกลับไปประเทศพม่าภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง แต่ต่อมาเมื่อพม่าอ่อนกำลังลงก็อพยพกลับมาอยู่บริเวณอันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอกำแพงแสนในปัจจุบัน แต่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวอยู่ไกลจากแม่น้ำและมีความขัดสน จึงได้อพยพกันมาอยู่บริเวณริมแม่น้ำน้อยในปัจจุบัน

โดยมีระยะห่างจากพื้นที่เดิมประมาณ 5 - 6 กม. ทั้งนี้แม่น้ำนั้นมีความสำคัญต่อการเกษตร การบริโภค และการคมนาคมในสมัยโบราณ

ในการอพยพมาครั้งนั้น พื้นที่ในบริเวณหมู่บ้านยังเป็นป่าทึบ ชาวบ้านที่อพยพมาจึงต้องมาหักล้างถางพงเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ชาวบ้านที่มีฐานะดีก็จะซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้านที่ได้หักล้างถางพงไว้ก่อนแล้ว และเนื่องจากพื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 80 เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนที่เหลือก็เป็นพื้นที่ดอน แต่ไม่มีภูมิประเทศแบบเป็นภูเขาในพื้นที่ ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่จึงประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก

จากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีประชากรประมาณ 300 กว่าคน สภาพความเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กนี้เป็นมานานแล้ว และหมู่บ้านก็มีอัตราการขยายตัวของหมู่บ้านน้อยมาก และไม่เคยปรากฏว่าการอพยพของประชากรขนาดใหญ่เข้ามาสู่หมู่บ้านนี้เลย นอกจากการเข้ามาอยู่เนื่องจากการแต่งงาน การที่มีประชากรน้อยทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านมีลักษณะของความเป็นเครือญาติและความสัมพันธ์กันสูงมาก ส่งผลให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นไปอย่างค่อนข้างสงบ

การที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำให้กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมเป็นไปในลักษณะของการอบรมสั่งสอนจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง การสืบสานทางวัฒนธรรมประเพณี มีการสืบทอดกันมาจากรบรรพบุรุษซึ่งมีความคล้ายคลึงกันมาสำหรับชาวบ้านในเขตพื้นที่ภาคกลาง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีทางศาสนา ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง หรือประเพณีการแข่งขันเรือวันออกพรรษา ซึ่งแต่เดิมมีการแข่งขันกันเกือบทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นงานขนาดเล็ก แต่ต่อมาได้มีการรวมตัวกันของหลายหมู่บ้าน จัดเป็นงานประเพณีที่ใหญ่ขึ้น ณ วัดกลางท่าข้าม ซึ่งเป็นวัดใหญ่กลางชุมชนของอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งปัจจุบันเป็นเขตเทศบาลตำบลท่าข้าม

ในด้านศาสนา ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธ แต่ในหมู่บ้านไม่มีวัด เคยมีวัดอยู่วัดหนึ่งคือ วัดยาง แต่ปัจจุบันร้างไปเพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตรงข้ามแม่น้ำ กับวัดโพธิ์ศรี ซึ่งเป็นวัดที่ก่อสร้างมาพร้อมกัน แต่เนื่องจากวัดโพธิ์ศรีตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลโพธิ์ไทร ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่กว่า ชาวบ้านจึงไปรวมกันทำบุญที่วัดโพธิ์ศรีวัดยางจึงกลายเป็นวัดร้าง ซึ่งในความเชื่อของชาวบ้านแล้วมีความเชื่อว่าหากวัด 2 วัดตั้งอยู่ตรงข้ามของแม่น้ำกัน ก็จะมีวัดหนึ่งดำรงอยู่ได้ ในขณะที่อีกวัดก็จะกลายเป็นวัดร้างไป ปัจจุบันชาวบ้านแม่กลางจะไปทำบุญกันที่วัดโพธิ์ศรี โดยการข้ามแม่น้ำน้อยไป ในส่วนวัดยาง ปัจจุบันได้ถูกบูรณะขึ้นเป็นสถานที่สาธารณะ ในการประชุมของหมู่บ้าน มีศาลาพระพุทธรูปตั้งอยู่ แต่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ ชาวบ้านยังมีความศรัทธาต่อพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ที่วัดยางมาก แต่ก็ยังไปทำบุญที่วัดโพธิ์ศรีตามที่ปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิม วัดร้างจึงยังคงเป็นวัดร้างอยู่ แต่ก็ถือว่าเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้านอีกแห่งหนึ่ง เพราะยังคงมีการจัดงานประเพณีทำบุญประจำปี และงานสงกรานต์ขึ้นที่ร้างนี้

สำหรับการศึกษาของชาวบ้านนั้น ในหมู่บ้านแม่กลางไม่มีโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาของรัฐหรือของเอกชน เนื่องจากเป็นหมู่บ้าน

ขนาดเล็ก การศึกษาของหมู่บ้านนี้คือการไปเรียนที่โรงเรียนวัดโพธิ์ศรี เช่นเดียวกับการไปทำบุญ แต่ก็ยังเป็นโรงเรียนในระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งแต่เดิมเมื่อจบภาคบังคับประถมศึกษาแล้วก็จะไม่นิยมเรียนต่อในระดับสูงขึ้น เพราะหากต้องการเรียนสูงขึ้นจะต้องไปเรียนยังโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำอำเภอ หรือประจำจังหวัด แต่โดยส่วนใหญ่ก็จะไปเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัด เพราะมีระยะการเดินทางต่างกันไม่มาก ในปัจจุบันมีโรงเรียนมัธยมศึกษาเพิ่มขึ้นอีก 1 โรงเรียน ห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ 8 กิโลเมตร และการคมนาคมก็สะดวกขึ้น การศึกษาต่อของชาวบ้านจึงเริ่มมีแนวโน้มสูงขึ้นมาตามลำดับจนปัจจุบัน

ในส่วนการคมนาคม เมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องติดต่อธุระต่าง ๆ ชาวบ้านจะนิยมเดินทางไปในตัวจังหวัดสิงห์บุรีมากกว่าอำเภอ เพราะวาระระยะการเดินทางที่ไม่แตกต่างกันนัก แต่มีความหลากหลายของสินค้ามากกว่าในระดับอำเภอ การเดินทางไปจังหวัดสิงห์บุรีขณะนั้นชาวบ้านบอกว่า “แต่เดิมเมื่อมีปัญหาของชาวบ้านหรือต้องการซื้อสินค้าชาวบ้านจะนิยมไปตัวจังหวัด เพราะมีระยะเดินทางที่ใกล้ไม่ไกลมากนัก เดินแต่เช้าไปซื้อของเสร็จเดินกลับประมาณครึ่งวันก็กลับมาถึงบ้านแล้ว” การคมนาคมระหว่างชาวบ้านไปตัวจังหวัดในสมัยก่อนจึงใช้การเดินทางเป็นหลัก ส่วนการเดินทางไปสถานที่แห่งอื่น ก็จะอาศัยการเดินทางทางน้ำ โดยใช้แม่น้ำน้อยเป็นเส้นทางหลักเช่นกัน จนปี พ.ศ. 2493 จึงเริ่มมีการตัดถนนไปจังหวัดสิงห์บุรีเป็นถนนดิน ชาวบ้านจึงใช้การเดินทางโดยเกวียนในการติดต่อกับจังหวัด จนปี พ.ศ. 2510 จึงเริ่มมีการพัฒนาถนนจากถนนดินไปเป็นถนนลูกรัง และมีการปรับปรุงกันตลอดจนปี พ.ศ. 2530 จึงได้มีการปรับปรุงถนนเป็นถนนลาดยางแอสฟัลต์จนปัจจุบัน

การประกอบอาชีพของชาวบ้าน

หมู่บ้านแม่มกลางมีพื้นที่เป็นที่ราบทั้งหมด โดยเป็นที่ราบลุ่มถึงร้อยละ 80 ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบที่เป็นที่ดอน การประกอบอาชีพหลักที่สำคัญก็คือการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการทำนา การทำนาแต่เดิมของชาวบ้านนั้นผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และถือเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญ คนรุ่นเก่านั้นจะต้องเรียนรู้กระบวนการทำนา ตั้งแต่เมื่อเรียนโรงเรียนระดับประถมศึกษา คุณศักดิ์ดา ประธานกองทุนหมู่บ้านพูดเรื่องนี้ว่า “แต่ก่อนพอกลับจากโรงเรียนก็ต้องงูควายไปเลี้ยง จนมีความสนิทสนมกับควายมาก รู้จักนิสัยใจคอจนไม่เคยมีความกลัวควายเลย พอหน้าทำนาก็ต้องไปช่วยพ่อแม่หว่านข้าวปลูกข้าวกัน พอข้าวออกรวงก็ต้องรู้จักการเกี่ยวข้าว การมัดข้าว การใช้ควายย่ำข้าวเพื่อให้ได้เมล็ดข้าวออกมา”

การทำนาในสมัยก่อนนั้นจะทำกันปีละ 1 ครั้ง ข้าวที่ได้จะเรียกว่าข้าวนาปี เป็นข้าวที่เติบโตช้าแต่มีความทนทานและอาศัยน้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก การดูแลก็ไม่ยาก ปลูกขึ้นแล้วก็จะปล่อยให้โตขึ้นเองตามธรรมชาติ ประมาณ 7 - 10 วันจึงจะเข้ามาดูสัก 1 ครั้ง ในเรื่องความเหมาะสมของ

ระดับน้ำในพื้นที่นาจนข้าวโตแล้วจึงจะเกี่ยวข้าวขึ้นฉาง กระบวนการปลูกข้าวของชาวนาตั้งแต่หว่านจนถึงการเกี่ยวเกี่ยว จะใช้การ “ขอแรง” กันเป็นหลัก ชาวบ้านในหมู่บ้านจะมีการจัดลำดับของการขอแรงทำนากัน วันนี้จะไปของบ้านไหน พรุ่งนี้จะไปของบ้านไหน วันต่อไปจะเป็นของบ้านไหน ระยะของการทำนาที่สำคัญที่สุดคือการเกี่ยวข้าว จะมีการขอแรงกันมากที่สุด ส่วนขั้นตอนอื่นที่ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก ชาวบ้านผู้ปลูกข้าวจะทำเอง เว้นแต่ชาวบ้านบางคนที่มีที่นามาก ก็จำเป็นต้องขอแรงในขั้นของการหว่านข้าวด้วย

การขอแรง เป็นประเพณีหนึ่งของการทำนาในหมู่บ้านแม่กลางที่กระทำกันมาเป็นเวลานาน และเป็นสิ่งที่สืบสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านให้มีความใกล้ชิดสามัคคีกันจนมีความสนิทสนมกันมาก ซึ่งต่อมาภายหลังเมื่อถึงยุคปัจจุบันที่ไม่มีการขอแรงกันแล้ว ความสัมพันธ์ของชาวบ้านก็จะลดความแน่นแฟ้นลงไป การขอแรงที่ยังคงเหลืออยู่อาจมีบ้างในลักษณะของงานที่เป็นประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ หรืองานบุญต่าง ๆ ที่ชาวบ้านยังพร้อมใจกันที่มาร่วมช่วยกันอย่างเต็มกำลังตามลักษณะของชุมชนที่มีขนาดเล็ก และมีความสัมพันธ์กันอย่างยาวนาน การขอแรงจะเริ่มมาจากชาวบ้านที่ต้องการแรงงานจะบอกแก่เพื่อนบ้านให้ทราบว่าจะหว่านข้าวหรือเกี่ยวข้าววันไหน (โดยส่วนใหญ่จะเป็นการเกี่ยวข้าวมากกว่า) เมื่อถึงวันนัดชาวบ้านก็จะมาช่วยกันเกือบทั้งหมู่บ้าน เจ้าของนาที่จะจัดเตรียมอาหารกลางวันไว้เลี้ยงคนที่มาช่วยลงแรงเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวเสร็จก็จะช่วยกันขนมายังบ้าน แล้วจึงมีการย่ำข้าว คือการมัดข้าวเป็นมัดแล้วใช้ควายมาย่ำข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงข้าว จากนั้นก็จะเก็บขึ้นฉางข้าว หากการลงแรงบางบ้านกระทำกันจนถึงค่ำ ก็จะมีการเลี้ยงอาหารเย็นกันอีก หรือบางบ้านอาจจะขอแรงงานเฉพาะคนหนุ่มสาวมาย่ำข้าวในวันอื่นก็ได้ ซึ่งหนุ่มสาวก็จะมีความเต็มใจอย่างยิ่ง เพราะการย่ำข้าวจะทำงานในเวลาเย็น หนุ่มสาวก็จะมีโอกาสมาพบกัน พูดจากัน ร้องเพลงเล่นกันในขณะที่เจ้าบ้านจะจัดเตรียมขนมหวานไว้คอยเลี้ยงหนุ่มสาวที่มาช่วยงานด้วย

การปลูกข้าวแบบเดิมของชาวบ้าน จะเริ่มหว่านกันตั้งแต่เดือนพฤษภาคมไปจนถึงเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นระยะเวลาของการย่างเข้าหน้าฝน เมื่อหว่านเสร็จก็จะรอฝนมา พอหมดฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว ก็จะเป็นช่วงของการเกี่ยวเกี่ยว ทั้งนี้ฤดูกาลในสมัยก่อนจะเป็นไปตามช่วงระยะเวลาทุกประการ คือเมื่อถึงหน้าฝนก็จะมีฝนมา เมื่อหมดหน้าฝนก็จะมีฝน มีอากาศหนาวมาแทน ต่างจากปัจจุบันนี้ที่ภูมิอากาศมีการแปรปรวนมากขึ้น

การปลูกข้าวในสมัยก่อนนั้นถึงแม้จะปลูกกันปีละ 1 ครั้ง แต่ชาวบ้านก็สามารถดำรงชีพได้อย่างสมบูรณ์และไม่มีหนี้สิน เพราะการทำนาในสมัยนั้นมีค่าใช้จ่ายที่ต่ำมาก **ชาวนาเมื่อเก็บผลผลิตข้าวขึ้นมาแล้ว จะเก็บไว้ที่ฉางข้าวโดยจะไม่ยอมขายข้าวนั้นไปจนกว่าจะเห็นข้าวที่ปลูกใหม่ของอีกปีหนึ่งงอกขึ้น** นี่เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ การขายข้าวปีละ 1 ครั้งถึงแม้จะมีรายได้ไม่มากแต่ก็พอเพียงต่อการดำรงชีวิต ข้าวที่เกี่ยวได้จะถูกเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ส่วนหนึ่งบริโภคส่วนหนึ่งและที่เหลือจึงขายไปเมล็ดพันธุ์จะถูกหว่านเมื่อย่างเข้าฤดูฝน และปล่อยให้เจริญเติบโต

ตามธรรมชาติโดยไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยเหมือนปัจจุบัน เมื่อครบกำหนดจะเกี่ยวข้าวก็จะขอแรงกัน กระบวนการปลูกข้าวของชาวนาในสมัยเดิมจึงเป็นกระบวนการที่ใช้การลงทุนที่ต่ำ และไม่มีค่าใช้จ่ายเหมือนในปัจจุบันนี้ ดังนั้นรายได้ของการขายข้าวที่ถึงแม้จะมีไม่มากแต่ก็สามารถทำให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของการดำรงชีวิตของชาวบ้าน คือความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ อาหารทุกมื้อของชาวบ้านจะถูกหาในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นพืชผักต่าง ๆ ทุ้ง หอย ปู ปลา ยังมีความอุดมสมบูรณ์ในธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถเก็บหาอาหารจากธรรมชาติได้ กระจายต่าง ๆ ของชาวบ้านจึงมีน้อยมาก การคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอกก็น้อยเพราะถนนหนทางยังไม่สะดวก เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ก็ยังทำขึ้นมาเอง ประการสำคัญไฟฟ้าก็ยังไม่ใช้ ใช้แต่ตะเกียงน้ำมันก๊าดที่มีราคาสูง และสามารถใช้ได้เป็นระยะเวลานาน ยายสงบ ผู้สูงอายุของหมู่บ้านบอกเรื่องนี้ว่า “ใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด ชื่อมาขวดหนึ่งไม่กี่สตางค์ บางทีใช้กันเป็นเดือนเลย”

ในกรณีหากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นในหมู่บ้าน หากอาการไม่มากชาวบ้านมีภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาตนเองโดยพื้นสมุนไพรในพื้นที่ หรือใช้วิธีการที่ถ่ายทอดกันมาแต่โบราณเช่น คนที่คางทูม ก็มีการเขียนคางทูมไว้ที่แก้ม เป็นต้น

การดำรงชีวิตของชาวบ้านแม่อากลางในอดีต ถึงแม้จะมีอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนา และทำนากันปีละ 1 ครั้ง แต่ก็ชีวิตที่ค่อนข้างสงบสุขระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านมีอย่างแน่นแฟ้นผ่านกระบวนการทำกิจกรรมร่วมกันต่าง ๆ ทั้งการขอแรงที่เป็นการช่วยเหลือการทำนา การนับถือพระพุทธศาสนาทั้งหมู่บ้าน การเป็นคนท้องถิ่นเดิมที่สืบเชื้อสายกันมา และไม่มีคนต่างถิ่นอพยพเข้าไปอยู่ด้วย การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคีกัน มีความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ คุณสมบูรณ์ บอกเรื่องนี้ว่า “คนหมู่บ้านนี้ก็แปลกมาก ขยันกว่าบ้านอื่นครับ ขยันกันท่ามาหากิน จึงไม่ค่อยมีคนจนครับ” ส่วนกิจกรรมในหมู่บ้านก็มีการร่วมมือกันทำเป็นอย่างดีทำให้หมู่บ้านนี้ไม่เคยมีคดีความใหญ่ ๆ อาจมีความขัดแย้งกันบ้างแต่ก็สามารถ ยุติได้ด้วยการไกลเกลี่ยของผู้อาวุโสของหมู่บ้าน รวมไปถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ ราบลุ่มริมแม่น้ำน้อยที่สามารถใช้ในการอุปโภคบริโภค ทำให้วิถีชีวิตของหมู่บ้านนี้เป็นไปอย่างสงบสุข ตามอัตภาพของวิถีชีวิตชาวนาไทย

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

หมู่บ้านแม่กลางเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2510 จากการที่เริ่มมีรถคันแรกวิ่งมาสู่หมู่บ้านแม่กลาง เพราะถึงแม้จะมีถนนตัดผ่านใกล้กับหมู่บ้านแม่กลางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 แต่การคมนาคมในสมัยนั้นก็จะใช้เกวียนเป็นหลัก การขนส่งผลผลิตการเกษตรคือข้าว ก็จะขนส่งโดยการไ้เลื่อนแล้วใช้ควายลากมาเก็บยังยุ้งฉาง แต่เมื่อมีรถยนต์เข้ามาในหมู่บ้าน วิถีชีวิตชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนไป การเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เริ่มมีมากขึ้น การขนข้าวที่แต่เดิมใช้เลื่อนเทียมควายลาก ก็เริ่มเปลี่ยนมาใช้รถขนแทน ซึ่งได้ปริมาณมากกว่าและรวดเร็วกว่า

จุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้านก็คือการที่รัฐบาลมีนโยบายที่สำคัญที่จะกระตุ้นให้มีการเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าหลักของประเทศในการส่งออก การที่ชาวนาปลูกเพียงข้าวนาปีอย่างเดียว ทำให้ปริมาณข้าวไม่เพียงพอต่อการส่งออก จำเป็นต้องให้มีการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้นโดยการเพิ่มจำนวนครั้งของการปลูก โดยในปี พ.ศ. 2515 รัฐบาลได้สนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าว “นาปรัง” ซึ่งเป็นข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีการค้นคว้าขึ้น มีอายุการเจริญเติบโตขึ้นระหว่าง 4 - 6 เดือน และจะทำให้ชาวนาปลูกข้าวได้ปีละ 2 ครั้ง

การเข้ามาของนโยบายปลูกข้าวนาปรังของรัฐบาล กระทำพร้อมกับการจัดการระบบชลประทานในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา ให้มีระบบส่งน้ำที่ดีขึ้น สามารถมีน้ำอุปโภคบริโภคตลอดปี ซึ่งหมู่บ้านแม่กลาง ก็ได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้นจากการจัดการชลประทานของรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตามในเบื้องต้นชาวนาในหมู่บ้านแม่กลางก็ยังไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง ยังคงปลูกข้าวนาปีตามความเคยชินที่มีอยู่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทำให้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องขวนขวายในการดำรงชีพให้มากขึ้นก็ได้ รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้สนับสนุนให้มีโครงการปลูกข้าวนาปรังที่จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีเขตแดน ติดกับจังหวัดสิงห์บุรี และไม่ไกลจากหมู่บ้านแม่กลางมากนัก

ในปี พ.ศ. 2517 การทำนาปรังของจังหวัดสุพรรณบุรี เริ่มประสบผลสำเร็จ ชาวนาในพื้นที่อื่น ๆ เริ่มเห็นประโยชน์จากรายได้ที่ได้รับจากการขายข้าว 2 ครั้ง ประกอบกับในช่วงเวลานั้นความต้องการข้าวไทยของตลาดโลกมีสูง ข้าวที่ปลูกได้จึงมีราคาดี การปลูกข้าวนาปรังจึงเริ่มได้รับความนิยมแพร่หลายมากขึ้น ซึ่งหากมองในลักษณะของการใช้วาทกรรม (discourse) ของรัฐบาลในเรื่องของการ

ปลูกข้าวนาปรังนั้น จะเห็นได้ว่า ภาวปฏิบัติการณ์ของวาทกรรม (discursive practices) การปลูกข้าวนาปรัง ผ่านการจัดระบบชลประทาน การทดลองนำไปปลูกที่จังหวัดสุพรรณบุรี จนได้รับผลผลิตดี มีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้นจากการขายข้าว จึงส่งผลให้ชาวบ้านในหมู่บ้านแม่กลางที่มีพื้นที่เหมาะสมเพราะมีระบบชลประทานที่ดี เริ่มหันมาปลูกข้าวนาปรังมากขึ้น จนในที่สุดก็เปลี่ยนจากการปลูกข้าวนาปี มาเป็นข้าวนาปรังทั้งหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาของข้าวนาปรังประการหนึ่งก็คือ ข้าวนาปรังหากปลูกตามธรรมชาติจะให้ผลผลิตที่ไม่ดี จึงต้องมีการใส่ปุ๋ยเข้ามาช่วยในการทะนุบำรุงการเจริญเติบโตของข้าว กระแสความนิยมเรื่องของการใช้ปุ๋ยจึงเกิดขึ้น และปุ๋ยที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับก็คือ ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์นี้ถือเป็น จุดเริ่มต้นของการเพิ่มขึ้นตอนในกระบวนการปลูกข้าวของชาวบ้าน และเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายที่สำคัญ จากเดิมการปลูกข้าวนาปีที่ไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร มาสู่ข้าวนาปรังที่ต้องมีค่าใช้จ่ายเรื่องปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และแรงงานที่ต้องใช้ในการใส่ปุ๋ย การปลูกข้าวนาปรังจึงเป็นการปลูกข้าวที่เป็นจุดเริ่มต้นของชาวบ้านที่มีค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของหมู่บ้านแม่กลางก็คือการเข้ามาของ “ไฟฟ้า” รัฐบาลเริ่มพัฒนาประเทศและขยายระบบไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านแม่กลางก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลของการพัฒนานี้ โดยในปี พ.ศ. 2517 ซึ่งเป็นปีที่ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวนาปรังนั้น “ไฟฟ้า” ได้ขยายพื้นที่การให้บริการไปถึงหมู่บ้านด้วยการเข้ามาของไฟฟ้านี้มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เคยมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของตนเองเริ่มเปลี่ยนไป เพราะเมื่อมีไฟฟ้าเข้ามา สิ่งที่เป็นผลติดตามมาก็คืออุปกรณ์ที่ใช้กับไฟฟ้าต่าง ๆ ก็เริ่มติดตามมา และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เริ่มที่จะชวนขายหาเงินทองเพื่อซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้าเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ ตู้เย็น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ไฟแสงสว่าง ฯลฯ การใช้ชีวิตที่เรียบง่ายเริ่มเปลี่ยนไป จากชีวิตที่พอถึงเวลาค่ำก็จะจุดตะเกียงแล้วเข้านอนไม่ตีกาน เปลี่ยนมาเป็นการใช้ไฟฟ้าและมีกิจกรรมที่ติดตามามากขึ้น เช่น การดู โทรทัศน์ การซื้อตู้เย็น ซึ่งไม่มีความจำเป็นสำหรับชาวบ้าน เพราะสามารถหาอาหารสดได้ทุกวัน ก็มีการซื้อกัน ตามกระแสนิยม แม้กระทั่งการหุงข้าวที่ใช้พื้นที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติก็เริ่มหายไป แต่หันไปใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าแทน ความสะดวกสบายของการใช้ไฟฟ้าทำให้ชาวบ้านบริโภคไฟฟ้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันเครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ ได้พัฒนาการจนมีมากมายและกลายเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับครอบครัวชาวบ้านมากขึ้น

การเข้ามาของกระแสไฟฟ้าและผลต่อเนื่องคืออุปกรณ์ไฟฟ้านั้น ส่งผลกระทบที่สำคัญโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านคือการเพิ่มรายจ่ายของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นรายจ่ายในการซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า หรือรายจ่ายที่เป็นค่ากระแสไฟฟ้า ที่แต่เดิมชาวบ้านไม่เคยเสีย เพราะใช้แต่ตะเกียงน้ำมัน ก๊าซอย่างเดียว ที่มีค่าใช้จ่ายน้ำมันน้อยมาก และแม้การเข้ามาของไฟฟ้าในระยะแรกจะถูกต่อต้านจากผู้อาวุโสบางคนที่ตระหนักในความสิ้นเปลืองที่เกิดขึ้น แต่ก็อาจต้านทานกระแสการบริโภคไฟฟ้าที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนั้นการที่มีระบบการสื่อสารที่ดีขึ้นทางวิทยุและโทรทัศน์ ทำให้ชาวบ้านรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ

ได้ดีขึ้น รับรู้ประติษฐกรรมใหม่ ๆ ที่มีการผลิตขึ้นทั้งที่เป็นสินค้าบริโภคและอุปโภค ทำให้แนวโน้มการใช้สินค้าที่เป็นประติษฐกรรมเหล่านี้มากขึ้น เช่น รถจักรยานยนต์ ที่มีผลต่อค่าใช้จ่ายเรื่องน้ำมันเชื้อเพลิง รวมไปถึงอุปกรณ์เครื่องจักรกลทางการเกษตรต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นรายจ่ายที่ต้องเพิ่มขึ้นของชาวนา

การเข้ามาของไฟฟ้าจึงเป็นจุดเริ่มต้นการเพิ่มภาระรายจ่ายที่สำคัญของชาวนาไทย ในชนบทที่ไม่สามารถต้านทานต่อกระแสที่เกิดขึ้น เมื่อมีภาระรายจ่ายมากขึ้นกว่าในอดีต ชาวนาก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหารายรับเพิ่มมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการที่จะให้ปลูกข้าวนาปรัง ที่จะทำให้ชาวนาปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็เป็นการเพิ่มขึ้นของรายรับที่ต้องมีรายจ่ายในการเพาะปลูกมากขึ้น ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวนาปีแล้ว ผลตอบแทนจากข้าวนาปีมีผลดีกว่าเพราะไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ เลย

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอาชีพชาวนาคือ การประดิษฐ์เครื่องมือทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมา ทำให้มีการนำเครื่องจักรกลเข้ามาช่วยในการเกษตร โดยในเริ่มต้นเครื่องจักรกลที่สำคัญคือ เครื่องไถนาทั้งที่เป็นลักษณะรถไถนา และใช้คนไถ ที่ชาวนาเริ่มนำมาใช้แทนการใช้ควายไถนา เพราะมีความสะดวกและรวดเร็วกว่า แต่ก็เป็นการเพิ่มรายจ่ายที่แต่เดิมไม่มีในกระบวนการทำนา ยิ่งในสมัยปัจจุบันอุปกรณ์เครื่องจักรกลในการทำนาเริ่มมีมากขึ้นจนชาวนาเกือบไม่ต้องทำอะไรเลย กลายเป็น **ผู้จัดการนา**เท่านั้น ที่เหลือใช้การจ้างเครื่องจักรกลหมด ตั้งแต่กระบวนการหว่านข้าว ใส่ปุ๋ย ฉีดยาฆ่าแมลง และการเก็บเกี่ยว ก็ยิ่งทำให้การทำนามีต้นทุนสูงมากและเป็นจุดเริ่มต้นของภาวะรายได้ไม่พอกับรายจ่ายของชาวนา จนเกิดภาวะหนี้สินของชาวนาทั่วไป

ผลกระทบทางสังคมของการใช้อุปกรณ์การเกษตรในการทำนาก็คือการเริ่มหายไปของการ “ขอแรง” ในการทำนา การขอแรงถูกมองว่ายุ่งยากและไม่สะดวกเท่ากับการจ้างเครื่องจักรกลที่รวดเร็วกว่า ชาวนาบางกลุ่มจึงเริ่มเน้นการใช้เครื่องจักรกลเป็นส่วนใหญ่ เหลือบางส่วนก็ใช้การจ้างแรงงานแทน การขอแรงที่เคยทำกันมาก็เริ่มหมดไป ในระยะแรกก็ยังคงมีเหลือบ้างในช่วงปี 2517 - 2525 แต่พอปี 2525 ที่ชาวบ้านแม่กลางเริ่มปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง การขอแรงก็หมดลงไป เพราะชาวนาทุกคนไม่มีเวลาว่าง อีกทั้งการพัฒนาของเครื่องจักรกลการเกษตรก็มืออย่างครบในทุกขั้นตอนของการปลูกข้าว ตั้งแต่รถไถนา เครื่องหว่านข้าว เครื่องเกี่ยวข้าว ที่แยกเมล็ดออกจากรวง การขอแรงอาจจะคงเหลือบ้างในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ และในหมู่ญาติสนิทกันเท่านั้น

การหายไปของกระบวนการในการ “ขอแรง” ทำงาน มีผลกระทบที่สำคัญอย่างยิ่งต่อระบบสังคมในหมู่บ้าน เพราะประโยชน์ที่เห็นชัดเจนของการ “ขอแรง” ของชาวบ้านคือการดำรงความสัมพันธ์และความสามัคคีที่แน่นแฟ้นของชาวบ้าน ที่สลับผลัดเปลี่ยนกันมาช่วยเหลือในการทำนาของแต่ละครอบครัว เป็นการกระชับความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เมื่อการขอแรงหมดไป โอกาสของการมาพบปะสังสรรค์ของชาวบ้านที่ถือเป็นกิจกรรมส่วนรวมก็เริ่มลดน้อยลงไป จะเหลืออยู่ก็คือการขอแรงในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมทางสังคมของชุมชน ความสัมพันธ์ที่

แน่นแฟ้นกันของคนในชุมชนก็เริ่มลดน้อยลงไป การกระทบกระทั่งความขัดแย้งของคนในชุมชนก็จะเกิดขึ้นตามมา หมู่บ้านแม่กลางก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน ถึงแม้จะไม่มากนักเพราะเป็นหมู่บ้านที่เกิดมานาน และมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ชนชั้นบรรพบุรุษกันมา ตลอดจนมีวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันมา แต่หากเปรียบเทียบกับในยุคเดิมของการขอแรงงานมาแล้ว ผู้นำชุมชนหลายคนยอมรับว่าความสามัคคีกลมเกลียวในยุคนั้นมีมากกว่าปัจจุบัน กิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์ในยุคนั้นได้รับความร่วมมือมากกว่าในปัจจุบันเป็นอย่างมาก

จุดเปลี่ยนที่สำคัญของหมู่บ้านแม่กลางที่อาจจะต่างจากหมู่บ้านอื่น คือ ในปี 2525 หมู่บ้านแม่กลางได้รับการจัดรูปที่ดินเป็น “นาจัดรูป” ซึ่งเป็นนาที่รัฐเข้ามาจัดรูปการทำให้เป็นระเบียบ โดยสามารถเชื่อมโยงกับระบบชลประทานของรัฐอย่างเต็มที่ ทำให้มีน้ำในการเพาะปลูกทั้งปี อีกทั้งยังสามารถควบคุมปริมาณน้ำเข้าออกพื้นที่นาตามความต้องการในการปลูกข้าวได้ตลอดปี การจัดรูปนาก็ก่อให้เกิดผลตามมาที่สำคัญคือชาวนาในหมู่บ้านนี้และหมู่บ้านที่ใกล้เคียงที่ได้รับการจัดรูปนา สามารถปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง

การจัดรูปพื้นที่ทำกินของชาวนาในลักษณะของนาจัดรูปนั้น แม้ว่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในแง่ของจำนวนครั้งของการปลูกข้าวที่เพิ่มขึ้น แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชาวนาที่สำคัญหลายประการ เช่น

1. การแพร่ระบาดของโรคแมลง

วิธีการจัดรูปของพื้นที่นาที่สำคัญคือการปรับพื้นที่ดินของนาให้มีลักษณะที่เสมอกัน พร้อมกับการตัดต้นไม้ในพื้นที่นาเพื่อให้เกิดรูปนาที่เป็นระเบียบ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบตามมา ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยเดิมนั้น ชาวนาเมื่อจะถากถางที่ดินเพื่อทำการเกษตรกรรมนั้น จะเหลือต้นไม้ใหญ่ ๆ ไว้เป็นร่มเงาในการทำนา ซึ่งต้นไม้ใหญ่เหล่านั้นนอกจากจะเป็นที่พักของชาวนาแล้ว ยังเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงต่าง ๆ เช่น ผีเสื้อตามธรรมชาติ แต่เมื่อมีการจัดรูปนาและมีการตัดไม้ใหญ่เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในพื้นที่นาแล้ว นอกจากชาวนาจะขาดร่มเงาในระหว่างการทำนาแล้ว สิ่งติดตามมาคือต้นไม้ที่ถูกตัดโค่นลงนั้นแต่เดิมซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงต่าง ๆ เมื่อแมลงไม่มีที่อาศัย ระบบวงจรของแมลงตั้งแต่การวางไข่ การฟักเป็นตัวหนอนจนเป็นตัวผีเสื้อ หรือแมลงอื่นนั้น ก็จะไปใช้ วงจรชีวิตบนต้นข้าว และต้องกัดทำลายต้นข้าวเป็นอาหาร กลายเป็นปัญหาการแพร่ระบาดของแมลงต่าง ๆ ในพื้นที่นา และทำให้เกษตรกรต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการจัดหาสารเคมีเพื่อใช้ในการฆ่าแมลงเหล่านี้ ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นต้นทุนที่สำคัญประการหนึ่งในการปลูกข้าวของชาวนา ประการสำคัญ สารเคมีที่ใช้ในการปราบแมลงเหล่านี้ได้กลายมาเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อสภาวะแวดล้อมตามธรรมชาติ มีผลทำให้น้ำที่ไหลจากพื้นที่นาลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติกลายเป็นน้ำเสียที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาของแม่น้ำต่าง ๆ ด้วย คุณศักดิ์ดา พุดถึงเรื่องนี้ว่า “แต่ก่อนในนาเรายังมีต้นไม้กันเยอะ พอได้เป็นที่อาศัยของพวกนกพวกแมลง แต่พอเขามาจัดรูป

นาแล้ว เขาตัดต้นไม้ทั้งหมด แล้วจัดพื้นที่ใหม่เป็นแปลง ๆ เท่า ๆ กัน มันก็เป็นระเบียบดีครับ แต่พวกแมงมันไม่มีที่อยู่ ต้องมาอาศัยกินต้นข้าว กลายเป็นศัตรูข้าวที่เราต้องกำจัด เป็นภาระอีกครับ”

2. การเพิ่มของปริมาณการใช้ปุ๋ย

การปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง ส่งผลกระทบที่สำคัญของการใช้พื้นที่ดินอย่างหนักหน่วง ที่ดินที่ใช้ในการปลูกข้าวไม่มีโอกาสพักตัวให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นปัจจัยที่จะช่วยให้ข้าวเติบโตขึ้นได้ก็คือการใช้ปุ๋ยเข้ามาช่วยให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อต้นข้าว และปุ๋ยที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือปุ๋ยเคมี เพราะเห็นผลการเจริญเติบโตของข้าวได้เร็วกว่าปุ๋ยชีวภาพ รวมทั้งสามารถใช้งานได้ง่ายกว่า แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่ตามมาคือ ปริมาณการใช้ปุ๋ยที่ยังเพิ่มปริมาณมากขึ้นตามการใช้งานพื้นที่ดินในการปลูกข้าว เรื่องนี้คุณศักดิ์ดา ประธานหนุ่มกองทุนหมู่บ้าน และเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรของหมู่บ้านพูดไว้อย่างชัดเจนว่า “การปลูกข้าวนาปรัง ปีละ 3 ครั้งนั้น ทำให้ดินพื้นตัวไม่ทัน ชาวนาจึงต้องใช้ปุ๋ยเข้ามาช่วย แต่ปัญหาที่ตามมาคือปริมาณปุ๋ยจะต้องเพิ่มขึ้นทุกครั้งตามจำนวนการใช้พื้นที่ดินปลูกข้าว นาบางแปลงตอนแรกใช้ปุ๋ยเพียงไร่ละ 10 กิโลกรัม แล้วก็เพิ่มมากขึ้นเป็น 1 กระสอบ (50 กิโลกรัม) จนปัจจุบันมีพื้นที่นาหลายแปลงใช้ปุ๋ยถึงไร่ละหนึ่งกระสอบครึ่ง (75 กิโลกรัม) เรื่องนี้กำลังเป็นปัญหาที่สำคัญของชาวนา”

ปริมาณของปุ๋ยที่ใช้มากขึ้น ส่งผลให้มีสารเคมีตกค้างในพื้นที่นามากขึ้น ยิ่งรวมไปถึงยาฆ่าแมลงที่ตกค้างอยู่ จึงทำให้น้ำที่ไหลออกจากพื้นที่นามีสารเคมีตกค้างมาก และกลายเป็นน้ำเสียที่ส่งผลกระทบต่อแม่น้ำ ทำให้สัตว์น้ำต่าง ๆ ตายลง และลดปริมาณลงไปมาก ผลที่ตามมาอีกประการคือการที่มีการใส่ปุ๋ยเคมีลงไปในพื้นที่นามาก ๆ ทำให้เกิดการตกตะกอนของสารเคมีในชั้นดิน ชั้นดินในชั้นล่างลึกลงไปเริ่มกลายเป็นดินแข็งขึ้น และเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาการเสื่อมของพื้นที่นาในอนาคตและส่งผลกระทบต่อชาวนาโดยตรง

การแก้ไขปัญหาคือความเสียหายของพื้นที่ดิน ซึ่งนับวันก็จะยิ่งแข็งตัวขึ้นเพราะการสะสมของสารเคมี ชาวนาก็พยายามที่จะแก้ไขกัน แต่ก็ยังไม่ได้รับการยอมรับเท่าไรนัก วิธีการแก้ไขที่มีการนำเสนออีก คือ

1. การเสนอให้มีการลดการปลูกข้าวนาปรัง จากปีละ 3 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง คือ ลดลงไปปีละ 1 ครั้ง ซึ่งจะเกิดผลดีคือ ประการแรกพื้นที่ดินได้มีโอกาสพักและฟื้นตัว ดินก็จะมีคุณภาพมากขึ้น ประการต่อมา การลดการปลูกข้าวจะเป็นการตัดวงจรการเจริญเติบโตของแมลงบางชนิด เช่น เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลที่จะมีวงจรชีวิตตั้งแต่การเกิด การเติบโต การแพร่พันธุ์ เป็นไปตามการปลูกข้าวนาปรัง คือประมาณ 4 เดือน หากเราลดการปลูกข้าวลงไป 1 ครั้ง ก็จะเป็นการลดวงจรการเจริญเติบโตของเพลี้ยนั้น เพราะมันไม่มีอาหารที่จะใช้ในการเจริญเติบโต ประการที่สาม ตัวเกษตรกรเองก็จะได้มีโอกาสพักการทำงานเพื่อเป็นการฟื้นฟูสุขภาพตัวเองด้วย และประการสุดท้าย เป็นการคาดหวังว่า หากได้ลดการทำนาปรังลง 1 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง ปริมาณข้าวที่ชาวนาผลิตออกมาต่อปีจะลดลง ซึ่งอาจจะส่งผลให้ราคาข้าว

สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอการลดการปลูกข้าวนี้ไม่ได้รับการตอบสนองนัก เพราะชาวนาส่วนใหญ่ยังมีความต้องการรายได้เพิ่มขึ้น จึงพยายามที่จะเพิ่มจำนวนครั้งการผลิตเพื่อการใช้ที่ดินให้สูงสุด ชาวนาจะมองว่าหากปล่อยที่ดินให้ว่างนั้น เขาจะเกิดความรู้สึกเสียดายความสูญเสียเปล่าของที่ดินที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน โดยไม่มองถึงประโยชน์ในระยะยาว คุณบุญเรือง พูดถึงเรื่องนี้ว่า “เรารู้กันดีว่าหากลดการปลูกข้าวนาปรังลงปีละครั้ง ให้ดินได้พักบ้างแมลงก็จะน้อยลงไป แต่ก็ไม่มีใครทำครับ เขาไม่ยอมให้ที่ว่าง เขาเสียดายกัน ทำติดต่อกันถึงจะได้มากได้น้อย มันก็พอได้บ้างครับ”

2. การเสนอให้มีการปลูกพืชตระกูลถั่วสลับกับการปลูกข้าว เนื่องจากพืชตระกูลถั่วจะมีรากที่สามารถดึงธาตุไนโตรเจนจากอากาศซึ่งเป็นธาตุอาหารมาสะสมไว้ที่ราก เมื่อได้ผลผลิตถั่วแล้วก็สามารถไถกลบต้นถั่ว เพื่อให้เป็นปุ๋ยต่อพื้นที่นาต่อไป ข้อเสนอนี้มีชาวบ้านบางกลุ่มปฏิบัติตาม แต่ก็มีปัญหาคือ การหาแรงงานที่จะช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากถั่วหายาก อีกทั้งบางครั้งก็ยังมีปัญหาเรื่องการตลาดอีก วิธีการฟื้นฟูพื้นที่นาโดยการปลูกพืชตระกูลถั่วเป็นพืชหมุนเวียนในพื้นที่ ในที่สุดก็ไม่ได้รับการตอบสนองจากชาวนาเช่นกัน

3. ข้อเสนออีกประการหนึ่งในการแก้ไขปัญหาดินเสื่อมจากสารเคมีตกค้าง คือ การสนับสนุนให้มีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี ซึ่งปัจจุบันปุ๋ยอินทรีย์ได้มีการพัฒนารูปแบบของปุ๋ยให้มีลักษณะเดียวกับปุ๋ยเคมีแล้ว คือมีลักษณะที่เป็นเม็ดบรรจุกระสอบ 50 กิโลกรัม มีวิธีการใช้ในการหว่านเช่นเดียวกับปุ๋ยเคมี ซึ่งก็มีชาวบ้านบางส่วนเริ่มปฏิบัติตาม แต่บางส่วนก็ยังคงยืนยันที่จะใช้ปุ๋ยเคมีเช่นเดิม เพราะปุ๋ยอินทรีย์นั้นให้ผลผลิตการเจริญเติบโตของต้นข้าว รวมทั้งการออกรวงไม่รวดเร็วเท่าปุ๋ยเคมี แต่ในแง่ผลผลิตของข้าวนั้นไม่ต่างกัน คุณศักดิ์ดา ซึ่งเป็นเกษตรกรที่พยายามใช้ปุ๋ยอินทรีย์เข้ามาช่วยฟื้นฟูดิน พูดถึงเรื่องนี้ว่า “บางคนเขาไม่ชอบปุ๋ยอินทรีย์แล้ว เพราะเขามองว่าต้นข้าวมันโตไม่ทันใจ แต่ผมเองใช้แล้วผมว่ามันก็ดีครับ ถึงแม้จะโตช้ากว่าปุ๋ยเคมี แต่ลำต้นแข็งแรงกว่า ผลผลิตข้าวก็น่าจะไม่ต่างกันครับ”

ความพยายามในการแก้ไขปัญหาดินเสียของเกษตรกร ถึงแม้จะมีข้อเสนอหลายประการ แต่ชาวนาก็ยังไม่ได้สนใจในเรื่องนี้อย่างจริงจังนั้น อาจเนื่องจากปัญหาของพื้นที่ดินยังไม่ถึงขั้นวิกฤตก็ได้ แรงบีบต่อการแก้ไขปัญหาก็ยังมีไม่มาก เว้นแต่เกษตรกรบางคนจะเริ่มมองปัญหาในระยะยาวของการใช้พื้นที่ดิน แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาของการเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ย โดยเฉพาะปุ๋ยเคมีนั้น นอกจากจะมีผลถึงความเสื่อมโทรมของดินแล้ว ผลที่ตามมาคือค่าใช้จ่ายของชาวนาก็จะสูงขึ้นตามขึ้นมา แนวโน้มของการขึ้นราคาของปุ๋ยก็เพิ่มราคาทุกวัน ปัญหาปุ๋ยเคมีจึงเป็นรายจ่ายที่สำคัญ อีกประการหนึ่งของการปลูกข้าวของชาวนา เมื่อต้นทุนการผลิตสูงและหากชาวบ้านขายข้าวได้ไม่ได้ราคา ก็จะมีผลให้ชาวนาขาดทุนและต้องตกอยู่ในวัฏจักรของความยากจนต่อไป

3. การทำงานที่หนักหน่วงของชาวนา

ในการปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง มีผลอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมาก แต่เดิมการปลูกข้าวนาปี ซึ่งมีจำนวนครั้งการปลูกปีละ 1 ครั้งนั้น วิถีชีวิตของชาวนาเป็นไปอย่างเรียบง่าย

คือ จะหว่านข้าวเมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม จากนั้นก็จะปล่อยให้ข้าวเจริญเติบโตตามธรรมชาติในช่วงฤดูฝน การดูแลการเติบโตของข้าวก็มีไม่มากนัก เพราะยังไม่มีมีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยในการเพาะปลูก และยังมีปัญหาเรื่องแมลงศัตรูพืช เนื่องจากแมลงศัตรูพืชยังมีไม่มากนัก อีกทั้งข้าวนาปีจะเป็นข้าวที่ลำต้นโตแข็งแรง ทนทานต่อโรค และแมลงต่าง ๆ ได้ดี การดูแลต้นข้าวจึงมีไม่มากนัก และเมื่อต้นข้าวเติบโตพร้อมการเก็บเกี่ยว ก็จะมีการขอแรงจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน การทำนาในแบบนี้ชาวบ้านจึงมีวิถีชีวิตที่ค่อนข้างสบาย มีความเป็นอยู่เรียบง่าย มีเวลาว่างพอที่จะไปทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การไปช่วยแรงงานในนาแปลงอื่น การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา เป็นกระบวนการปลูกข้าวที่ใช้แรงงานของชาวนาโดยมิได้พึ่งพาแรงงานจากเครื่องจักรกล ทำให้ค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนในการทำนามีน้อยมาก

ในทางตรงข้าม ความจำเป็นของชาวนาในการที่จะต้องหารายได้เพิ่มขึ้นมาใช้ในการบริโภคตามกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้น มีผลผลักดันให้ชาวนาต้องหันมาปลูกข้าวนาปรังถึงปีละ 3 ครั้ง ซึ่งมีผลทำให้ชาวนาต้องหันมากลับมาทำงานอย่างหนักหน่วง เพราะระยะเวลาของการปลูกข้าวแต่ละครั้งเพียง 4 เดือน ที่ชาวนาต้องดูแลการเจริญเติบโตอย่างใกล้ชิด และถึงแม้ว่าการปลูกข้าวบางแปลงจะใช้การจ้างเครื่องจักรกลมาช่วยตั้งแต่การหว่านเมล็ดพันธุ์ ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ชาวนายังต้องเฝ้าติดตามดูแลการเติบโตของต้นข้าวตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการใส่ปุ๋ย การดูแลการแพร่ระบาดของแมลงศัตรูพืช โดยเฉพาะปัจจุบัน ศัตรูข้าวที่สำคัญก็คือ หอยเชอรี่ ที่มีการขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว รวมตลอดจนถึงการดูแลปริมาณน้ำในแปลงนา ชาวนาที่ทำข้าวนาปรังในปัจจุบันจึงต้องไปดูแลข้าวทุกวัน ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนาที่ต้องทำงานหนักมากขึ้น และมีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวนามากขึ้น ป้าทองพุดถึงเรื่องนี้ว่า “สมัยก่อนเรานับวันกันเป็นวันโกน วันพระ ชาวบ้านจะคอยดูกัน พอวันพระก็จะไปทำบุญที่วัดกัน แต่เดี๋ยวนี้ทุกคนต้องไปทำงานที่นาทุกวัน จึงไม่ค่อยได้สนใจเรื่องของวันโกน วันพระ ทำให้คนไปวัดน้อยลงไป”

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชาวนาจะต้องทำงานอย่างหนักในการปลูกข้าวนาปรังถึงปีละ 3 ครั้ง แต่ในการปลูกแต่ละครั้งก็ยังคงมีความเสี่ยงแฝงอยู่ด้วย ข้าวนาปรังที่ปลูกจะมีระยะเวลาการปลูกประมาณ 4 เดือน มีลำต้นสั้น ออกรวงเร็ว ส่วนใหญ่เป็นข้าวเจ้าทั้งหมด พันธุ์ที่ใช้ปลูก เช่น ข้าวสุพรรณบุรี 1, 2 ข้าวชัยนาท 1 สำหรับข้าวหอมมะลิ เคยมีการปลูกกัน แต่คุณภาพในเรื่องของความหอมสู้ข้าวที่ปลูกทางภาคอีสาน (ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้) ไม่ได้ จึงไม่นิยมปลูกกัน และเนื่องจากปลูกข้าวนาปรัง มีการลงทุนทางด้านปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ค่อนข้างสูง ผลผลิตที่ได้ต้องเกิดกว่า 60 ถังต่อไร่ จึงจะถือว่าได้กำไร แต่หากต้องเช่านาทำ จะต้องมีผลผลิตไม่ต่ำกว่า 80 ถังต่อไร่ จึงจะเริ่มมีกำไร เพราะจะต้องเสียค่าเช่านาไร่ละประมาณ 800 - 1,000 บาทต่อปี ทั้งนี้จากการปลูกข้าวที่ผ่านมาของชาวนาบ้านแม่กลาง หากปีไหนไม่มีแมลงศัตรูพืชรบกวน ก็จะมีผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 80 - 110 ถัง ซึ่งถือว่ามีผลกำไรจากการทำงานที่หนักหน่วงของชาวนาบ้าง

การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตการทำนาของชาวนาจากการปลูกข้าวนาปีไปสู่การปลูกข้าวนาปรัง เป็นผลที่สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นการปรับตัวของการดำรงชีวิตของชาวนาที่ต้องปรับตนเองไปตามกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้น กระแสการพัฒนาทางด้านวัตถุที่เกิดขึ้นทำให้ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตของชาวนามีมากขึ้น ชาวนาจึงต้องดิ้นรนในการพัฒนาการทำนาให้มากขึ้น เพื่อให้มีรายได้สูงขึ้น และสามารถดำรงชีพได้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การเข้ามาของวาทกรรมการพัฒนา จึงสามารถสลายวาทกรรมของการ “พออยู่พอกิน หรือการผลิตเพื่อบริโภค” ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเองเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชน

จากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของรัฐบาล ผ่านวาทกรรมของ “การพัฒนา” และ “ความเจริญ” ที่เข้าไปช่วงชิงวาทกรรมของการ “พออยู่พอกิน” หรือการผลิตของการบริโภค ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับกระบวนการพัฒนาของรัฐที่เกิดขึ้น การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดความเจริญทางการคมนาคม คือการสร้างถนนเชื่อมต่อพื้นที่และภูมิภาคต่าง ๆ การขยายความเจริญของการพัฒนาการใช้กระแสไฟฟ้าไปจนทั่วประเทศ การพัฒนานี้หากพิจารณาในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงให้วิถีการดำรงชีวิตเกิดความสะดักสะบายนมากขึ้น แต่ผลที่ติดตามมาก็คือค่าใช้จ่ายของชาวนาและเกษตรกรอื่น ๆ ที่ต้องบริโภคความเจริญเหล่านี้เริ่มเพิ่มสูงขึ้น ชาวนาจึงต้องแสวงหาทางออกโดยการเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าวและเพิ่มจำนวนครั้งในการผลิตให้มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลในยุคการพัฒนาในระบุนั้น ที่ต้องการให้เพิ่มกำลังการผลิตข้าวเพื่อการส่งออก จนมีการพัฒนาการปลูกข้าวไปจนถึงปีละ 3 ครั้ง กระแสการพัฒนาที่เรียกว่าความเจริญนี้เป็นสิ่งที่ชาวนาไม่สามารถต้านทานได้ นอกจากจะต้องปรับตัวในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องและดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่หากถามว่าวิถีชีวิตแบบไหนเป็นวิถีชีวิตในอุดมคติของชาวนา ชาวนาอาวุโสหลายคนที่มีชีวิตร่วมสมัยตั้งแต่วิถีชีวิตของการดำรงชีพโดยการทำนาปี มีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง พออยู่พอกิน มีระบบการผลิตเพื่อการบริโภค จนวิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน เมื่อมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นจึงต้องดิ้นรนปลูกข้าวนาปรังถึงปีละ 3 ครั้ง ชาวนาอาวุโสอย่างเช่นคุณศักดิ์ดาจะบอกได้ทันทีว่า “ผมชอบวิถีชีวิตการทำนาแบบเดิม ที่ทำนาปีกัน ไม่เหนื่อยมาก ปีหนึ่ง ๆ เราปลูกข้าวหนเดียว เราก็พออยู่พอกิน รายจ่ายเราก็มีไม่ค่อยมาก เวลาเก็บเกี่ยวเราก็ขอแรงกัน เป็นการทำนาที่ไม่ต้องลงทุนมาก แต่พอเราต้องมาปลูกข้าวนาปรัง วิถีชีวิตของเราเปลี่ยนไปหมด ไหนจะต้องทำนุ้ย ไหนจะต้องยาฆ่าแมลง แรงงานก็ต้องจ้างหมด แล้วพอข้าวออกมาก็ไม่มีราคา ถึงแม้เราจะปลูกข้าวมากครั้ง แต่รายได้เราก็ไม่ได้มากขึ้นเท่าที่ควร เพราะค่าใช้จ่ายเราก็สูงขึ้นเช่นกัน หากให้ผมเลือก ผมว่าวิถีชีวิตเดิมที่มีอยู่ดีกว่าครับ”

ความพยายามปรับตัวของชาวนาในการดำรงชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น ก็คือการใช้พื้นที่ดินของนาอย่างหนักหน่วงในการเพิ่มจำนวนครั้งของการปลูกข้าวให้มากขึ้น ถึงแม้จะส่งผลกระทบต่อการทำลายสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แต่ก็ยังเป็นสภาวะที่ชาวนา

ต้องจำยอมปฏิบัติรวมไปถึงตัวของชาวนาเองที่ต้องทำงานหนักหน่วงขึ้น เพราะปัญหาในการปลูกข้าวนาปรัง มีสูงกว่าข้าวนาปีหลายประการ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับหมู่บ้านแม่กลางแล้ว การปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ดีขึ้น ถึงแม้จะมีปัญหาความเสื่อมของดิน เหมือนที่คุณบุรีพูดถึงว่า “ยิ่งปลูกข้าวบ่อย ใส่ปุ๋ยมากเท่าไร ดินยิ่งแย่ ดินซุดลงไปสักเมตรก็เริ่มแข็งตัวจะเป็นหินอยู่แล้ว เพราะปุ๋ยไปสะสมตอนนี้ก็กำลังคิด ๆ กันอยู่ว่าจะแก้ไข อย่างไร ไม่เช่นนั้นต่อไปแย่แน่” เรื่องนี้ชาวบ้านก็พยายามใช้ภูมิปัญญาของชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการแก้ไขปัญหา และพยายามจะหาวิธีการที่เหมาะสมเหมือนเช่นกรณีการแก้ไขปัญหาลើกระโดดสีน้ำตาล ที่ครั้งหนึ่งได้ทำลายผลผลิตข้าวของชาวบ้านแม่กลางเกือบหมด ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้วงจรชีวิตของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ที่จะเริ่มวางไข่ที่ต้นข้าวเมื่อต้นข้าวพ้นน้ำมาระยะหนึ่ง เมื่อเพลี้ยวางไข่ ตัวอ่อนจะใช้เวลา 5 - 7 วัน ในการฟักตัว เมื่อฟักตัวแล้วก็จะเริ่มกัดทำลายต้นข้าวเป็นอาหาร การที่เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลเริ่มวางไข่และฟักตัวในช่วงข้าวพ้นน้ำมาระยะหนึ่ง เพราะเพลี้ยจะต้องอาศัยน้ำในการป้องกันตัวเองจากศัตรูธรรมชาติอื่น ๆ เมื่อสังเกตเห็นแล้วในช่วงเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลวางไข่ ชาวบ้านก็จะปล่อยน้ำออกจากนา ให้ศัตรูทางธรรมชาติของเพลี้ยซึ่งก็คือ มด เข้ามากินไข่อ่อนของเพลี้ย เป็นการตัดวงจรการเจริญเติบโตของเพลี้ยไปได้ วิธีนี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาลើกระโดดสีน้ำตาลโดยไม่ต้องพึ่งสารเคมีในการฆ่าแมลง

ภูมิปัญญาอีกแบบหนึ่งในการกำจัดศัตรูพืชของข้าว คือ หอยเชอรี่ : คือ ก่อนที่จะทำการปลูกข้าวใหม่ ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ชาวนาจะปล่อยให้เปิดลงไปแปลงนาเพื่อกินหอยเชอรี่ วิธีการนี้เป็นการบรรเทาปริมาณหอยเชอรี่ให้ลดน้อยลง แต่ไม่สามารถกำจัดหอยเชอรี่ได้โดยเด็ดขาด เพราะเปิดจะกินหอยเชอรี่ได้เฉพาะที่ตัวเล็ก ๆ เท่านั้น ส่วนตัวใหญ่จะมีขนาดเกินกว่าที่เปิดจะกิน และตัวใหญ่ก็จะดำดินลงไปลึกประมาณครึ่งถึงหนึ่งฟุต ภูมิปัญญานี้จึงเป็นเพียงการลดปริมาณของหอยเชอรี่ลง แต่การกำจัดหอยเชอรี่ให้หมดไป ยังคงต้องใช้ยาฆ่าหอยเชอรี่ ซึ่งถือว่าเป็นยากำจัดศัตรูพืชที่มีความรุนแรงมากที่สุด และมีผลกระทบกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติมาก ส่งผลให้พื้นที่ไหลออกจากที่นาจะเป็นน้ำที่ปนเปื้อนสารเคมีและเป็นน้ำที่เรียกได้ว่าเป็นน้ำเสีย ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา คุณบุรี พูดถึงเรื่องนี้ว่า “น้ำที่ออกจากนาจะไหลออกตามคลองส่งน้ำ และไปลงแม่น้ำน้อย ที่สมัยก่อนมีปลาเต็มไปหมด แต่เดี๋ยวนี้ไม่เหลือปลาแล้ว พอปล่อยน้ำลงไปปลามันก็มาหมดชาวบ้านก็จับไปกิน ทั้งตัวเล็กตัวน้อยจนไม่เหลือปลาในแม่น้ำแล้ว ที่เรากินอยู่ทุกวันนี้ ปลาเลี้ยงเป็นส่วนใหญ่นะครับ”

สิ่งหนึ่งที่เป็นภูมิปัญญาของชาวนาคือ ชาวนารู้ว่าวิธีการหนึ่งซึ่งเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการกำจัดศัตรูพืชของข้าว ไม่ว่าจะเป็นหอยเชอรี่ เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล หนอน หรือแมลงอื่น ๆ ก็คือการตัดวงจรการเจริญเติบโตของศัตรูพืชเหล่านั้น ซึ่งวิธีการที่สำคัญในการตัดวงจรการเจริญเติบโตนี้ก็คือ การหยุดทำนาระยะเวลาหนึ่ง เช่น การปลูกข้าวที่ทำกินปีละ 3 ครั้ง ก็อาจจะปลูกครั้งที่ 1 แล้วเว้นว่างไปประมาณ 2 - 3 เดือน แล้วปลูกครั้งที่ 2 วิธีการนี้จะลดการปลูกข้าวจากปีละ 3 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง และจะมีผลดีทั้งการตัดวงจรการเจริญเติบโตของศัตรูพืช และทำให้พื้นดินที่นาได้พักและฟื้นตัวบ้าง ดินจะได้

ไม่เสื่อมโทรมเร็ว ที่สำคัญหากมองในแง่ภาพรวมของประเทศที่เมื่อชวานาลดการผลิตข้าวลง ปริมาณข้าวในประเทศจะลดลง จะมีผลทำให้ราคาข้าวสูงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชวานาทุกคนรับทราบและเข้าใจทั้งนั้น แต่ก็มีชวานาน้อยมากหรือแทบจะไม่มีชวานาคนใดปฏิบัติตามเลย ชวานาจะพยายามทำนาให้ได้จำนวนมากครั้งที่สุดเท่าที่จะทำได้ ชวานาอย่างคุณบุญเรือง พูดถึงเรื่องนี้ว่า "อันที่จริงเราก็อยากพักการทำนาบ้าง ก็รู้กันอยู่ว่าย่างปลูกข้าวออกมามาก ข้าวก็จะมีราคา ดินก็จะเสื่อมเร็ว แต่จะอย่างไรได้ ค่ากินอยู่ปัจจุบันนี้มันแพง ลูกก็มีหลายคน ค่าใช้จ่ายมันไม่พอใช้ เราก็ต้องพยายามหาทุกวิธีทาง พอनावางก็ต้องรีบปลูกข้าวต่อ ถึงข้าวจะไม่ค่อยได้ราคา เราก็ตึงพอได้บ้างได้นิดได้หน่อยก็ยังดีกว่าไม่มีรายได้ ชวานาก็ไม่รู้ว่าจะไปหาเงินหาทองได้ด้วยวิธีไหนนอกจากการปลูกข้าว" คำกล่าวของคุณบุญเรือง สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ปัญหาของชวานาเป็นอย่างดี แต่ชวานาก็ไม่มีทางเลือกอื่นใดที่จะเป็นช่องทางในการหารายได้มาดำรงชีวิตในสภาพเศรษฐกิจเช่นนี้ นอกจากการทำนา คุณบุญเรือง พูดถึงเรื่องนี้ว่า "สมัยนี้รายจ่ายต่าง ๆ สูงมาก ทุกอย่างต้องซื้อหมด ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เนื้อสัตว์ ผักต่าง ๆ ต้องซื้อหมด ไข่ที่จะมาปลูกผักกินนั้น มันเป็นไปได้อีก ปลูกผักสวนครัวเพื่อกินนั้น ดูกว่าแต่ไม่ย่ายหอกครับ ต้องเอาจริงเอจาง กางมั่งให้เลย แบบปล่อยไว้ไม่ได้กินหอกครับ แมลงกินหมด ที่นี้ชวานาจะเอาเวลาที่ไหนมาปลูก แคะทำนาก็หนักแยะแล้ว ลูซื้อเขากินดีกว่าครับ สมัยก่อนผักตามธรรมชาติยังพอมี ปลูกปลายังพอจับได้ แต่สมัยนี้ไม่มีแล้วทุกอย่างต้องซื้อหมด ค่าใช้จ่ายสูงขึ้นตามมา ที่สำคัญเดี๋ยวนี้รถขายกับข้าวก็วิ่งเข้ามาถึงบ้านทุกวัน วันละหลายรอบ สะดวกสบายกว่าแต่ก่อน ชาวบ้านจึงเลือกจะซื้อเขามากกว่าครับ อาหารการกินสมัยนี้จึงต้องซื้อหมดครับ"

รายจ่ายที่สำคัญและเป็นรายจ่ายหลักของครอบครัวชวานา คือ รายจ่ายเรื่องของลูก ชวานา ชวานาในอดีตไม่ได้มีการศึกษาสูงนัก ส่วนใหญ่จะจบการศึกษาเพียงประถมต้นจากโรงเรียนในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันความสำคัญของการศึกษามีสูงขึ้น แนวโน้มของการสนับสนุนให้ลูกมีการศึกษาสูงขึ้นจึงมีมากขึ้นด้วย โดยมีความคาดหวังที่จะเห็นลูกมีการศึกษาที่ดีและสามารถไปประกอบอาชีพที่ดีมากกว่าเป็นชวานา สิ่งที่เป็นผลตามมาก็คือ ค่าใช้จ่ายในการศึกษา โดยโรงเรียนในระดับที่สูงขึ้นในระดับมัธยมศึกษา อาชีวศึกษา หรืออุดมศึกษา มักจะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นชุมชนเขตเมือง ไม่ว่าจะเป็นตัวที่ตั้งของอำเภอ จังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร ดังนั้น ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาในระดับสูงจึงมีมากตามมา ไม่ว่าจะเป็นค่าเทอมในการศึกษา ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปศึกษา จากหมู่บ้าน มายังอำเภอ หรือมาจังหวัด หรือไปยังกรุงเทพมหานคร ค่าอาหาร ค่าเครื่องแต่งกาย ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นค่าใช้จ่ายในรูปแบบของตัวเงินทั้งสิ้น และเป็นภาระสำคัญที่ครอบครัวชวานาจำเป็นต้องหารายได้สำหรับการศึกษาของบุตร คุณสมบุญ ทรัพย์ - เพิ่มพูดถึงเรื่องนี้ว่า " ที่สำคัญของรายจ่ายของครอบครัว ก็คือเรื่องเรียนของลูก ก็ตั้งใจส่งให้เรียนสูงที่สุดเท่าที่เด็กจะทำได้ สมัยนั้นมันต้องเรียนสูง ๆ จะได้มีงานทำ นาเราก็จะมีน้อยลง ร่นเราได้มรดกมา 10 - 20 ไร่ ร่นลูกก็ต้องแบ่งไปอีก ร่นหลานก็ต้องแบ่งไปอีก แล้วจะเหลือสักกี่ไร่มันจะไม่พอกิน จึงต้องให้ไปเรียนให้มาก ๆ จะได้มีทางทำมาหากินทางอื่นได้"

การปรับตัวที่สำคัญของชุมชนบ้านแม่กลางอีกประการหนึ่งก็คือการรวมหุ้นกัน จัดตั้งเป็น “กลุ่มเกษตรกรทำนาทำไร่โพธิ์ไทร” ในราคาหุ้นละ 50 บาท เพื่อรวบรวมเงินในการจัดซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์พืช และยาฆ่าแมลง ในนามของกลุ่มซึ่งจะได้ราคาถูกกว่าราคาท้องตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชาวบ้านบางคนต้องการซื้อเป็นราคาเงินสด ก็จะมีราคาสูงมาก การรวมกลุ่มจัดซื้อจึงเป็นการลดต้นทุน การผลิตประการหนึ่งของชาวบ้าน และเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้าน กลุ่มนี้ เกิดขึ้นมานานหลายปีแล้ว ปัจจุบันมีเงินกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มประมาณ 800,000 บาท และจะมีเงินปันผลให้สมาชิกทุกปี

กระแสของการพัฒนาประเทศและวาทกรรมของความเจริญที่เข้ามาสู่ชีวิตชาวนา สำหรับหมู่บ้านแม่กลาง ชาวบ้านไม่สามารถต่อต้านได้ หากต้องยอมรับกระแสที่เกิดขึ้น และพยายามปรับปรุงการดำรงชีวิตของตนเองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง ชาวนาหลายคนเริ่มพยายามหันวิถีชีวิตไปสู่การดำรงชีวิตแบบเดิม ก็จะทำให้ได้เพียงการดำรงชีวิตอย่างประหยัดขึ้น ลดค่าใช้จ่ายลงโดยการลดการบริโภค สิ่งของฟุ่มเฟือยในชีวิตประจำวัน ซึ่งก็เป็นเพียงแต่การบรรเทาค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไป แต่หากจะย้อนกลับไปสู่วิถีชีวิตชาวนาแบบเดิมคงไม่สามารถกระทำได้เลยท่ามกลางกระแสการพัฒนาของรัฐ

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

การที่รัฐบาลมีนโยบายที่จะจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านให้กับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านละ 1 ล้านบาทนั้น หมู่บ้านแม่กลาง ก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้าน จุดเด่นของหมู่บ้านแม่กลาง คือ เป็นหมู่บ้านที่ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรม คือ การทำนา แต่มีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เข้มแข็ง จนสามารถบริหารกองทุนหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีความเข้มแข็งในการจัดการกองทุน จนได้รับเลือกเป็นหมู่บ้านดีเด่นในการจัดการกองทุนของตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน ตลอดจนได้รับการยอมรับในเรื่องการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านในระดับจังหวัดด้วย

ด้วยลักษณะทางสังคมของหมู่บ้านที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก และมีอายุยาวนานประมาณ 200 ปี ชาวบ้านมีความสนิทสนมรู้จักกันทั้งหมู่บ้าน มีความสามัคคีกันค่อนข้างสูง มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นทุนทางสังคมที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการนับถือศาสนาที่เป็นศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นวิถีชีวิตแบบสังคมไทยในชนบท ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนา งานประเพณีการขึ้นปีใหม่ งานสงกรานต์ ฯลฯ ดังนั้นเมื่อรัฐบาลจัดสรรงบประมาณกองทุนให้กับหมู่บ้านต่างๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านแม่กลางจึงเป็นหมู่บ้านที่มีความพร้อมมากกว่าหมู่บ้านอีกหลายแห่ง ได้มีการจัดประชุมประชาคมของหมู่บ้านเพื่อขอรับกองทุนจากรัฐบาล และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2544 โดยมีตัวแทนครัวเรือนของ ชาวบ้านเข้าประชุมจำนวน 45 คน (45 ครัวเรือน จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 56 ครัวเรือน) และดำเนินการขอรับเงินกองทุนหมู่บ้านตามการขอรับที่รัฐได้กำหนดหลักเกณฑ์ไว้โดยได้รับการอนุมัติเงินโอนของกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2544 ทั้งนี้ชาวบ้านที่ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านประกอบด้วย

1. นายศักดิ์ดา	ทัศน	อายุ 49 ปี	อาชีพทำนา
2. นายพลากร	พรหมวิหาร	อายุ 36 ปี	อาชีพเลี้ยงโค/ช้าง
3. นายบุรี	แสงเงิน	อายุ 49 ปี	อาชีพค้าขาย
4. นายปัญญา	ถ้ำเงิน	อายุ 61 ปี	อาชีพทำนา
5. นายชม	บัวทอง	อายุ 53 ปี	อาชีพทำนา
6. นายรุ่งเรือง	สำราญกุล	อายุ 32 ปี	อาชีพเพาะเห็ดฟาง
7. นายไพฑูรย์	พรหมวิหาร	อายุ 37 ปี	อาชีพทำนา
8. นายเปื้อง	ทักษิณ	อายุ 41 ปี	อาชีพทำนา

9. น.ส.สนม	สง่าดี	อายุ 54 ปี	อาชีพทำนา
10. นางผัน	บัวทอง	อายุ 53 ปี	อาชีพทำนา
11. นางทอง	ก้อนดำ	อายุ 47 ปี	อาชีพทำนา
12. นางอรุณ	สำราญกุล	อายุ 33 ปี	อาชีพเพาะเห็ดฟาง
13. นางสาวสิรินทร์	ขุนคง	อายุ 46 ปี	อาชีพค้าขาย
14. น.ส.มาลี	คงสำราญ	อายุ 47 ปี	อาชีพทำนา
15. นางพรธนี	รักดีใจ	อายุ 32 ปี	อาชีพทำนา

คณะกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งมีการแบ่งสัดส่วนระหว่างชายและหญิงอย่างใกล้เคียงกันคือเป็นชาย 8 คน เป็นหญิง 7 คน รวม 15 คน มีอายุเฉลี่ย 44.6 ปี จึงเป็นกรรมการที่วัยอยู่ในวัยทำงานและเป็นปัจจัยประการหนึ่งให้การดำเนินการของกองทุนมีความเข้มแข็ง กรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งทั้งหมดได้ประชุมหารือและมีมติแต่งตั้งให้

1. นายศักดิ์ดา	ทัศน	เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. นายพลกร	พรหมวิหาร	เป็นรองประธานกองทุนหมู่บ้าน
3. นายบุรี	แสงเงิน	เป็นเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน
4. นางพรธนี	รักดีใจ	เป็นเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน

คณะกรรมการได้พิจารณาให้กู้เงินกองทุนเป็น 2 ระยะ ระยะที่ 1 ระหว่างวันที่ 1 - 31 ธันวาคม 2544 มีผู้กู้จำนวน 32 ราย เป็นยอดเงินกู้ทั้งหมด 655,000 บาท และระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 1 - 31 มกราคม 2545 มีผู้กู้จำนวน 3 ราย เป็นยอดเงินกู้ทั้งหมด 70,000 บาท รวมมีผู้กู้ทั้งสิ้นจำนวน 35 ราย เป็นยอดเงินกู้รวมทั้งสองระยะเป็นเงิน 725,000 บาท ผู้กู้ที่ได้รับการอนุมัติมีวงเงินตั้งแต่ 5,000 - 40,000 บาท ทั้งนี้ผู้กู้ที่เกินวงเงิน 20,000 บาท จะต้องได้รับการอนุมัติจากการประชุมของประชาคมหมู่บ้านด้วย และสามารถแบ่งการกู้เงินไปตามวัตถุประสงค์ของการกู้ได้ดังนี้คือ

1. การผลิตทางการเกษตร
 - 1.1 การปลูกพืช คือ การทำนา 20 ราย เพาะเห็ดฟาง 3 ราย รวมเงินกู้ 510,000 บาท
 - 1.2 การเลี้ยงสัตว์ คือ การเลี้ยงโค 3 ราย เลี้ยงหมู 1 ราย รวมเงินกู้ 85,000 บาท
 - 1.3 การประมง คือ การเลี้ยงปลา 1 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท
2. การค้าขาย คือ การค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภค 2 ราย รวมเงินกู้ 40,000 บาท
3. การบริการ
 - 3.1 การรับเหมาก่อสร้าง 2 ราย รวมเงินกู้ 30,000 บาท
 - 3.2 การตัดเย็บเสื้อผ้า 2 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท
4. อุตสาหกรรมในครอบครัว คือ การทำเครื่องเรือนจากไม้ 1 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท

เงื่อนไขประการหนึ่งของการอนุมัติให้กู้เงินคือ ผู้กู้ต้องทำสัญญาตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดและจำหน่ายแบบในราคาชุดละ 10 บาท และผู้กู้จะต้องเป็นสมาชิกกองทุนสัจจะของชุมชนที่เสียค่าสมาชิกในอัตราเดือนละ 20 บาท หรือปีละ 240 บาท สมาชิกสามารถเลือกการจ่ายเป็นรายเดือนหรือตลอดปีก็ได้ ซึ่งขณะนี้กองทุนมีเงินอยู่ประมาณ 8,000 กว่าบาท ประการสุดท้ายผู้กู้ต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คนด้วย สำหรับยอดเงินของกองทุนหมู่บ้านที่กู้ไปมีประมาณ 725,000 บาท และยังมีเงินเหลืออยู่อีก 275,000 บาท

อัตราดอกเบี้ยเงินกู้และการชำระคืน

อัตราดอกเบี้ยคิดร้อยละ 6 ต่อปี หรือเดือนละ 0.50 บาท ระยะชำระคืนให้ชำระเมื่อครบระยะ 1 ปี พร้อมดอกเบี้ย คือแบ่งเป็นระยะชำระคืน 2 ระยะ ตามช่วงของการกู้เงิน คือ ระยะที่ 1 ระหว่างวันที่ 1-31 ธันวาคม 2545 และ ระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 1-31 มกราคม 2546 คณะกรรมการจะไม่เก็บเงินในลักษณะของการทยอยเก็บ เพราะเป็นภาระในการดำเนินการของคณะกรรมการ แต่จะให้ชำระพร้อมกันเมื่อครบระยะ 1 ปี

นอกจากกองทุนสัจจะแล้ว ในหมู่บ้านยังมีการรวมหุ้นกันเป็น"กลุ่มเกษตรกรทำนาทำไร่โพธิ์ไทร" ในราคาหุ้นละ 50 บาท เพื่อรวบรวมเงินในการจัดซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และยาฆ่าแมลง ในนามของกลุ่มซึ่งจะได้ราคาถูกกว่าราคาท้องตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชาวบ้านบางคนต้องซื้อเป็นราคาเงินเชื่อจะยิ่งมีราคาสูงมาก กลุ่มนี้มีมานานหลายปีแล้ว สมาชิกทั้งหมดเป็นเกษตรกรในหมู่บ้าน โดยการเป็นสมาชิกเป็นไปโดยสมัครใจและไม่มีผลผูกพันกับการกู้เงินของกองทุนหมู่บ้าน ปัจจุบันกองทุนมีเงินหมุนเวียนประมาณ 800,000 บาท และมีเงินปันผลให้สมาชิกทุกปี ตลอดจนมีผลกำไรในการนำมาจัดกิจกรรมของหมู่บ้านได้พอสมควร

การสัมภาษณ์

ในการสัมภาษณ์นี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) จำนวนทั้งสิ้น 14 คน เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2545 ดังนี้

1. นายศักดิ์ดา	ทัศน	ประธานคณะกรรมการกองทุน
2. นายพลกร	พรหมวิหาร	รองประธานฯและรักษาการเหรัญญิก
3. นายบุรี	แสงเงิน	เลขานุการ กู้เงิน 40,000 บาท
4. น.ส.สนม	สง่าดี	กรรมการ
5. นางอรุณ	สำราญกุล	กรรมการ
6. นางทอง	ก้อนดำ	กรรมการ
7. นางวิญญา	วุฒิมิ	ที่ปรึกษาคณะกรรมการ
8. นายวิชัย	รังสิมา	สมาชิก กู้เงิน 20,000 บาท

9. นางฉลอม	จรรยา	สมาชิก กู้เงิน 20,000 บาท
10. นายคำนวน	ทรัพย์มาก	สมาชิก
11. นายกง	รักดีใจ	สมาชิก
12. นางประภัสสร	สิงห์กลาง	ไม่เป็นสมาชิก ไม่กู้
13. นางสมใจ	ชานา	ไม่เป็นสมาชิก ไม่กู้
14. คุณยายสงบ	ศรีสม	ผู้อาวุโส
15. น.ส.ชมเดือน	บรรจงผล	บัณฑิตอาสาของหมู่บ้าน

ข้อสรุปเบื้องต้นของการสัมมนา

1. กองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านนี้เริ่มครั้งแรกเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2544 ได้มีการเลือกตั้ง คณะกรรมการกองทุนรวม 15 คน เป็นชาย 8 คน เป็นหญิง 7 คน แล้วกรรมการทั้ง 15 คนจึงมาเลือกประธานคณะกรรมการกองทุน และตำแหน่งอื่นๆ และได้รับการอนุมัติเงินจากรัฐบาลเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2544 โดยทั่วไปชาวบ้านเห็นว่าการที่รัฐบาลจัดให้มีกองทุนหมู่บ้านนั้นเป็นสิ่งที่ดี เพราะ หมู่บ้านจะได้มีเงินที่จะให้ชาวบ้านได้กู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น

2. การกู้เงินแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรกระหว่างวันที่ 1 - 31 ธันวาคม 2544 และระยะที่สอง ระหว่างวันที่ 1 - 31 มกราคม 2545

3. หลักเกณฑ์เบื้องต้นของการกู้คือ

- 3.1 ผู้กู้ต้องกรอกแบบการกู้ที่จัดพิมพ์จำหน่ายในราคาชุดละ 10 บาท
- 3.2 ผู้กู้ต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้าน
- 3.3 ต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คน

4. การพิจารณาอนุมัติเงินกู้ หากวงเงินกู้ไม่เกิน 20,000 บาท คณะกรรมการจะพิจารณาตามความเหมาะสม แต่หากมีการขอกู้เกินกว่า 20,000 บาท ต้องเรียกประชุมประชาคมของหมู่บ้านเพื่อขออนุมัติ ปัจจุบันมีการปล่อยเงินกู้ในวงเงินระหว่าง 5,000 - 40,000 บาท รวม 35 ราย โดยส่วนใหญ่เป็นการกู้เพื่อการทำนา (20 ราย)

5. หลักเกณฑ์ที่สำคัญอีกประการของการพิจารณาอนุมัติเงินกู้คือ คณะกรรมการจะพิจารณาจากความเป็นไปได้ของโครงการที่เสนอมา ความเหมาะสมของผู้กู้ทั้งในด้านความสามารถในการทำงาน ความเชื่อถือทางสังคมตลอดจนประวัติการทำงานที่ผ่านมาในชุมชน รวมไปถึงความเชื่อถือของบุคคลที่ค้ำประกันการกู้เงินว่าหากไม่สามารถเรียกเก็บเงินจากผู้กู้ได้ จะสามารถเรียกเก็บจากผู้ค้ำประกันได้

6. อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี หรือเดือนละ 0.50 บาท

7. การชำระคืนให้ชำระคืนพร้อมดอกเบี้ยเมื่อครบกำหนดที่ขอกู้ไปใน 1 ปี คณะกรรมการจะไม่รับชำระระหว่างปีแบบทยอยส่ง เนื่องจากจะเป็นภาระต่อคณะกรรมการ

8. ถึงแม้การดำเนินการของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะเกินระยะเวลา 1 ปีมาแล้ว แต่การจับสลากให้กรรมการออกครึ่งหนึ่งแล้วเลือกตั้งใหม่ยังไม่เกิด เพราะได้มีการตกลงกันของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านว่า คณะกรรมการจะต้องติดตามการคืนเงินตามวงเงินที่ให้กู้ให้เรียบร้อยก่อน เพราะหากมีการเลือกตั้งคณะกรรมการใหม่ขึ้นมาทำงาน จะเป็นการของคณะกรรมการชุดใหม่ที่ต้องมาติดตามหนี้สินที่คณะกรรมการชุดเก่าได้อนุมัติไว้ ที่สำคัญทำให้การทำงานของคณะกรรมการกองทุนขาดความต่อเนื่อง คณะกรรมการชุดใหม่อาจไม่เข้าใจการปฏิบัติงานและต้องเสียเวลาในการเรียนรู้งาน ทำให้การทำงานขาดความต่อเนื่อง ดังนั้นคณะกรรมการชุดปัจจุบันจึงต้องทำหน้าที่เร่งรัดติดตามการกู้เงินที่ได้อนุมัติไว้ให้เรียบร้อยก่อน จึงจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกึ่งหนึ่งที่ต้องจับสลากออกไป แต่อย่างไรก็ตาม หากมีการจับสลากกรรมการออก และมีการเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่เข้ามาแทน มีการคาดการณ์แนวโน้มที่ชาวบ้านจะเลือกคณะกรรมการชุดเดิมที่ถูกจับสลากออกไปมีสูงมาก เพราะเห็นว่าสามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญชาวบ้านในหมู่บ้านนี้มีชีวิตอยู่แบบสบายๆ จึงไม่มีใครกระตือรือร้นที่จะเป็นกรรมการกองทุน กรรมการที่ได้มีส่วนใหญ่จึงเป็นการขอความร่วมมือจากชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับให้มาช่วยทำงานกองทุนหมู่บ้าน

9. ปัญหาการชำระเงินกู้ยังไม่เกิดเพราะยังไม่ครบอายุของการกู้เงิน ระยะการชำระเงินกู้คืนจะเริ่มต้นชุดแรกระหว่างวันที่ 1-31 ธันวาคม 2545 และชุดที่สองระหว่างวันที่ 1-31 มกราคม 2546 แต่คณะกรรมการมีความมั่นใจว่าจะต้องได้รับการชำระคืนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้กู้ที่เป็นชาวนา ตามประสบการณ์ทำนาของชาวบ้านมีความมั่นใจที่จะได้รับเงินคืน 100 เปอร์เซ็นต์ หากการทำนาไม่ประสบปัญหาในการผลิตคือศัตรูพืชต่างๆที่อาจเกิดขึ้นได้ ส่วนอาชีพอื่นที่กู้ไปก็คาดว่าจะไม่น่ามีปัญหาเพราะเป็นจำนวนเงินที่ไม่มาก และทุกคนมีผู้ค้ำประกันอยู่แล้ว

10. ชาวบ้านที่กู้เงินกองทุนไปส่วนใหญ่จะนำไปใช้ในการจ้างเครื่องจักรกลในการทำนา ส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือจะนำไปใช้ในการจัดซื้อปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบมาใช้ และทำให้ไม่ต้องไปซื้อปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชในราคาเงินเชื่อที่มีราคาแพงมากกว่า

11. ชาวบ้านที่ไม่กู้มี 2 กรณี คือ

11.1 เป็นผู้มีความดีความในหมู่บ้าน

11.2 เป็นผู้มีความยากจนและมีรายได้ไม่แน่นอน จนเกรงว่าเมื่อกู้เงินไปแล้วมีความไม่มั่นใจว่าจะสามารถหาเงินมาชำระได้ตามกำหนด จึงไม่อยากจะสร้างปัญหาให้ผู้ค้ำประกัน

12. ชาวบ้านเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อชุมชน เป็นส่วนที่ทำให้ระบบหมุนเวียนการใช้จ่ายเงินของชาวบ้านมีความคล่องตัวมากขึ้น และเห็นว่าควรมีการดำเนินการเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องไป

13. จำนวนเงินที่รัฐบาลให้มา 1,000,000 บาท และวงเงินกู้ที่กำหนดไว้ไม่เกิน 20,000 บาท ชาวบ้านส่วนใหญ่คิดว่ามีความเหมาะสมสำหรับหมู่บ้านขนาดเล็ก แต่หากเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่

ใหญ่ที่มีจำนวนหลังคาเรือน (ประมาณ 150 หลังคาเรือนขึ้นไป) และมีปัญหาความยากจนมาก เงินจำนวนนี้ก็น่าจะน้อยเกินไปทำให้ต้องเกิดการแย่งชิงการกู้เงินกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งในระดับหมู่บ้านก็ได้ ดังนั้นจำนวนเงินของกองทุนหมู่บ้านจึงควรพิจารณาตามจำนวนประชากรของหมู่บ้าน และสภาพปัญหาของหมู่บ้านแต่ละแห่งที่แตกต่างกัน ไม่จำเป็นจะต้องมีจำนวนเท่าๆกันทุกหมู่บ้าน

14. ระยะเวลาการกู้ 1 ปี เป็นระยะเวลาที่ยอมรับได้ เพราะหากนานกว่านี้อาจเกิดความเฉื่อยชาในความพยายามหาเงินมาชำระหนี้ก็ได้ แต่สำหรับอาชีพการเกษตรกรรมบางประเภท อาจจะยังไม่เห็นผลในการลงทุนก็ได้ เช่น การเลี้ยงโค การเลี้ยงปลา อาจเกิดผลที่ยังไม่เต็มที่นัก

15. การทำงานของบัณฑิตอาสาของหมู่บ้านนี้ ได้ช่วยงานคณะกรรมการในเรื่องการจัดทำบัญชีการกู้เงิน ทำให้มีความสนิทสนมกับคณะกรรมการกองทุนในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามขอบเขต การปฏิบัติงานของบัณฑิตอาสายังไม่ชัดเจนนัก หากจะมีการจ้างต่อไปจะต้องมีการพิจารณาถึงขอบเขต อำนาจหน้าที่และภารกิจของบัณฑิตอาสาให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และควรได้ลงมาช่วยงานในหมู่บ้านให้มากกว่าปัจจุบันนี้

16. สำหรับการจัดสรรผลประโยชน์จากกองทุน ได้มีการกำหนดไว้ในระเบียบข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านแม่กลาง ในข้อที่ 40 ว่า “การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีบัญชีทางกองทุนและได้ปิดบัญชีตามมาตรฐานการบัญชีตามที่รับรองทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนจะนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

- (1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละ 10
- (2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละ 15
- (3) เป็นเงินตอบแทนคณะกรรมการกองทุนในร้อยละ 15
- (4) เป็นทุนการศึกษาหรือพัฒนาอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านในอัตราร้อยละ 5
- (5) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละ 40
- (6) เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านในอัตราร้อยละ 10
- (7) อื่นๆที่คณะกรรมการเห็นสมควรในอัตราร้อยละ 5

17. การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านแม่กลางที่เข้มแข็งนี้ อาจจะสรุปได้ว่าเกิดจากการที่หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ประชากรน้อย รู้จักกันหมด ก่อตัวมานาน มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชุมชน คู่กันเคยกันทั้งหมู่บ้าน มีฐานะทางเศรษฐกิจเฉลี่ยค่อนข้างดี(ปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง) มีความเจริญ อุดมสมบูรณ์ มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณียึดถือปฏิบัติเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ที่สำคัญประธานคณะกรรมการกองทุนคือ นายศักดิ์ดา เทศนา เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้การยอมรับ เพราะเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรผู้ซื้อปุ๋ยของหมู่บ้านที่มีเงินทุนหมุนเวียนปีละประมาณ 800,000 บาท เป็นคนที่ตั้งใจทำงาน มีความเข้มแข็งและมีความเสียสละสูง เป็นแกนนำที่สำคัญของการบริหารกองทุนหมู่บ้าน

18. สำหรับกองทุนอื่นในหมู่บ้านที่สำคัญ กองทุนของกลุ่มเกษตรกรผู้ซื้อปุ๋ยของหมู่บ้านที่ชาวบ้านลงหุ้นกันในการจัดซื้อปุ๋ยครั้งละจำนวนมาก ทำให้ได้ปุ๋ยที่ราคาถูกและคุณภาพดี แล้วนำมาขายให้กับชาวบ้านในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาดและกองทุนได้รับกำไรส่วนหนึ่ง ซึ่งเมื่อสิ้นปีก็จะเฉลี่ยผลกำไรคืนแก่ชาวบ้านผู้ที่ถือหุ้นต่อไป ส่วนกองทุนอีกกองทุนหนึ่งคือ กองทุนสัจจะของชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นตามเงื่อนไขของกองทุนหมู่บ้าน ยังเป็นกองทุนขนาดเล็ก คือมีเงินทุนประมาณ 8,000 บาท ชาวบ้านยังมิได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการกองทุนที่ชัดเจนมากนัก เพราะเป็นกองทุนที่ยังมีขนาดเล็ก ในเบื้องต้นกำหนดไว้ในลักษณะของการเป็นกองทุนประเภทที่เป็นกองทุนสาธารณประโยชน์

19. จุดอ่อนที่อาจเกิดขึ้นของกองทุนคือ

19.1 การที่ชาวบ้านที่กู้เงินไปไม่นำเงินที่กู้ไปใช้ตามวัตถุประสงค์ของการกู้เงินที่สำคัญอาจจะนำไปชำระหนี้สินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยที่สูงกว่า

19.2 การประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมประเภทการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว เลี้ยงปลา ฯลฯ อาจไม่สามารถให้ผลผลิตได้ภายในระยะเวลา 1 ปี ทำให้ชาวบ้านที่กู้เงินไปเกิดปัญหาเมื่อครบระยะการชำระคืน จะต้องไปหาเงินทุนจากแหล่งอื่นมาชำระคืนก่อน และแหล่งเงินทุนอื่นก็อาจเป็นแหล่งเงินทุนนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยที่แพง จึงเป็นปัญหาของเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ด้วย

19.3 คนกู้ไปทำงานนอกหมู่บ้าน เป็นกรณีคนกู้มีชื่ออยู่ในหมู่บ้าน แต่มิได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และมาทำเรื่องขอกู้เงินเพื่อไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน บางรายนำไปเป็นกองทุนค้าขาย บางรายนำไปออกดอกเบี้ยเงินกู้ คุณศักดิ์ดา ประธานกองทุนหมู่บ้าน ให้ข้อคิดเห็นว่า “ความจริงคนที่ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้าน เราจะไม่ให้กู้หรอก แต่คนก็รู้จักกันก็คนในหมู่บ้าน เห็นหน้ากันอยู่ และเงินกองทุนเราก็ก็น้อย คนกู้ก็มีคนค้าประกันที่น่าเชื่อถือได้ กรรมการก็เลยตกลงอนุญาตให้เขาได้ครบ อันนี้เราก็ไม่แน่ใจว่าจะตรงกับวัตถุประสงค์ของกองทุนหรือไม่”

การจัดการกองทุนหมู่บ้านเมื่อครบรอบการชำระเงิน

ถึงแม้ว่าการกู้เงินกองทุนของหมู่บ้าน จะถูกกำหนดให้ชำระคืนเป็น 2 งวด คือ งวดแรกภายในวันที่ 31 ธันวาคม 2545 จำนวนผู้กู้ 32 ราย และงวดที่สองภายในวันที่ 31 มกราคม 2546 จำนวนผู้กู้ 3 ราย แต่ปรากฏว่าผู้กู้ 3 ราย ที่ต้องชำระคืนเงินกู้ภายในวันที่ 31 มกราคม 2546 ได้พร้อมใจกันชำระเงินกู้คืนกองทุนภายในวันที่ 31 ธันวาคม 2545 พร้อมกับผู้กู้ชุดแรกอีก 32 ราย ดังนั้น การชำระคืนเงินกู้ของชาวบ้านแม่กลาง จึงพร้อมใจกันทยอยชำระคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ยครบทั้ง 35 ราย เท่ากับการชำระคืนเงินของกองทุนหมู่บ้านแม่กลาง ได้รับคืนครบ 100 เปอร์เซ็นต์จากผู้กู้ 35 ราย ยอดเงินกู้ 725,000 บาท และมีดอกเบี้ยที่ได้รับร้อยละ 6 ต่อปี เป็นเงินทั้งสิ้น 43,500 บาท

เมื่อได้เงินกู้คืนครบ 100 เปอร์เซ็นต์แล้ว ก่อนที่จะมีการอนุมัติเงินกู้ใหม่ ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ ทั้งนี้ตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านนั้น เมื่อคณะ

กรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้านบริหารงานได้ครบ 1 ปีแล้ว จะต้องมีการจับสลากให้กรรมการกองทุนออก
 ครั้งหนึ่งแล้วเลือกตั้งใหม่เข้ามา แต่กรณีของหมู่บ้านแม่กลางนั้นเมื่อครบการดำรงตำแหน่งของ
 กรรมการ 1 ปี ในวันที่ 6 สิงหาคม 2545 คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้หารือกับประชาคมหมู่บ้าน
 สรุปได้ว่า คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดเดิมจะต้องปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงไปก่อน คือการตามยอด
 เงินกู้ของชาวบ้านทั้งหมดมาให้ครบ จึงค่อยเลือกตั้งใหม่ มิฉะนั้นจะกลายเป็นภาระของคณะกรรมการ
 ชุดใหม่ที่ต้องติดตามหนี้สินที่คณะกรรมการชุดเก่าได้อนุมัติไว้ ดังนั้นเมื่อมีการคืนเงินกองทุนหมู่บ้าน
 ครบทั้งหมดเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2545 แล้ว ต่อมาในวันที่ 6 มกราคม 2546 จึงได้มีการประชุมประชาคม
 ของหมู่บ้าน เพื่อการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ โดยในที่ประชุมของประชาคมหมู่บ้าน
 มีความเห็นที่แตกต่างจากระเบียบของกองทุนหมู่บ้านที่กำหนดไว้ให้ลาออกเพียงครั้งหนึ่ง โดยที่ประชุม
 ประชาคมหมู่บ้านแม่กลาง เสนอให้คณะกรรมการชุดเก่าทั้งชุดลาออกหมดเพื่อเป็นการเริ่มต้นใหม่
 ไม่เกิดปัญหากรรมการใหม่ กรรมการเก่า แต่ทุกคนที่ได้รับเลือกตั้งจะเป็นกรรมการใหม่ทุกคน
 คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดเก่าจึงได้พร้อมใจกันลาออกจากการเป็นคณะกรรมการทั้งชุด แล้วจึงจัดให้
 มีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนชุดใหม่ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าคณะกรรมการชุดเก่าได้รับเลือกตั้ง
 เข้ามาใหม่ทั้งหมด แต่ได้ลดจำนวนคณะกรรมการลง โดยตัดคณะกรรมการบางคนที่ดีดภารกิจมาก
 ไม่สามารถเข้ามาช่วยในการดำเนินการกองทุนออกไป 4 คน กรรมการชุดใหม่ที่ได้รับการเลือกตั้ง จึงมี
 เพียงจำนวน 11 คน จากเดิมที่มีจำนวน 15 คน ประกอบด้วย

1. นายศักดิ์ดา ทัศน	อายุ 50 ปี	อาชีพทำนา	เป็นประธานกองทุน
2. นายพลการ พรหมวิหาร	อายุ 37 ปี	อาชีพเลี้ยงโค/ช้าง	เป็นรองประธานฯ
3. นายบุรี แสงเงิน	อายุ 50 ปี	อาชีพค้าขาย	เป็นเลขานุการ
4. นายไพฑูรย์ พรหมวิหาร	อายุ 38 ปี	อาชีพทำนา	เป็นเหรัญญิก
5. นายปัญญา ถ้ำเงิน	อายุ 62 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
6. นายเปื้อง ทักสิน	อายุ 42 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
7. นายชม บัวทอง	อายุ 54 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
8. นางทอง ก้อนดำ	อายุ 48 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
9. น.ส.มาลี คงสำราญ	อายุ 48 ปี	อาชีพค้าขาย	เป็นกรรมการ
10. นางผัน บัวทอง	อายุ 54 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
11. น.ส.สนม สง่าดี	อายุ 55 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ

คณะกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งทั้ง 11 คนนี้ แบ่งสัดส่วนเป็นชาย 7 คน และ หญิง
 4 คน มีอายุเฉลี่ย 48.91 ปี การได้รับการเลือกตั้งเข้ามาใหม่ทั้งชุดของคณะกรรมการชุดเดิม ถือเป็น
 ความไว้วางใจของชาวบ้านแม่กลางกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังมีชาวบ้านที่มีได้

เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สมัครเข้าเป็นสมาชิกเพิ่มเติมอีก 2 คน คือ นายประยงค์ ปัจฉิม และนายนิค บัวเงิน

การกู้เงินรอบที่สอง

การส่งเงินคืนของการกู้เงินงวดแรกครบ 100 เปอร์เซ็นต์ มีผลให้การเริ่มต้นของการให้กู้เงินรอบที่สองเป็นไปอย่างสะดวก เพราะไม่มีปัญหายุ่งยากที่จะค้างมาสู่การกู้เงินรอบที่สอง ดังนั้นกระบวนการกู้เงินในรอบที่สองจึงเริ่มดำเนินการตามกรอบที่ได้เคยกำหนดไว้ในงวดที่หนึ่ง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของการกู้เงินรอบที่สองคือ ชาวบ้านในหมู่บ้านเริ่มมีความตื่นตัวที่จะกู้เงินมากขึ้น เพราะเห็นประโยชน์จากผู้ที่กู้เงินรอบแรก ดังนั้นเมื่อมีการเปิดให้กู้เงินรอบที่สอง จึงมีชาวบ้านแสดงความจำนงเสนอขอกู้เงินเพิ่มขึ้นจากรอบแรกหลายราย จนคณะกรรมการกองทุนหลายคนที่เคยเป็นผู้กู้ในงวดแรกด้วย ต้องสละสิทธิการกู้เงินในรอบที่สองเพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกทั่วไปที่เป็นชาวบ้านได้มีโอกาสกู้เงินกองทุนนี้มากขึ้น ประการสำคัญผลรวมของการยื่นเสนอขอกู้เงินกองทุนงวดที่สองนี้ ในตอนแรกมีจำนวนมากกว่า 1 ล้านบาท ที่กองทุนมีอยู่ ทำให้ต้องมีการประชุมประชาคมหมู่บ้านเพื่อพิจารณาขอลดยอดเงินกู้ลง ซึ่งผู้ขอทุกรายก็ยินยอม ทั้งนี้หากมีความจำเป็นต้องขอเกิน 20,000 บาท ก็จะต้องนำเรื่องขออนุมัติจากประชาคมหมู่บ้านด้วย ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ช่วงระหว่างเงินกู้ของเงินกู้รอบแรกอยู่ระหว่าง 5,000 – 40,000 บาท แต่ในงวดที่สองนี้ ช่วงว่างระหว่างเงินกู้แคบลงเป็น 15,000 – 40,000 บาท แสดงถึงปริมาณความต้องการใช้เงินกู้สูงขึ้น โดยผลของการอนุมัติเงินกองทุนหมู่บ้านในรอบที่สองของคณะกรรมการกองทุนฯ สามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้เงินดังนี้

1. การผลิตทางการเกษตร

- 1.1 การทำนา จำนวน 18 ราย ยอดเงิน 495,000 บาท
- 1.2 เพาะเห็ดฟาง จำนวน 2 ราย ยอดเงิน 80,000 บาท
- 1.3 การเลี้ยงหมู จำนวน 6 ราย ยอดเงิน 120,000 บาท
- 1.4 การเลี้ยงปลา จำนวน 1 ราย ยอดเงิน 20,000 บาท

2. การค้าขาย คือการค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภค จำนวน 7 ราย ยอดเงิน 220,000 บาท

3. การบริการ ช่างกลึงเหล็ก จำนวน 1 ราย ยอดเงิน 20,000 บาท

การกู้เงินงวดที่สองนี้มีการกู้กันถึง 955,000 บาท ต่างจากปีที่แล้วคือ รอบแรกมีการกู้เพียง 725,000 บาท คือมีวงเงินกู้เพิ่มขึ้นถึง 230,000 บาท และคงเหลือเงินกองกลางเพียง 45,000 บาท สำหรับการขอกู้ใหม่งวดที่สองนี้ ได้รับการอนุมัติเงินเมื่อวันที่ 21 มกราคม 2546 และได้มีการกำหนดวันชำระคืนในวันที่ 25 มกราคม 2547 โดยมีอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 เท่าเดิม